

Arkadian arki

Kaarlo Bergbomin

elämä ja työ II

1872–1887

PENTTI PAAVOLAINEN

51

TEATTERIKORKEAKOULUN
JULKAISUSARJA

Arkadian arki

**Kaarlo Bergbomin elämä ja työ II
1872–1887**

PENTTI PAAVOLAINEN

PENTTI PAAVOLAINEN

Arkadian arki
Kaarlo Bergbomin elämä ja työ II
1872-1887

JULKAISIJA

Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu
@ 2016 Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu ja Pentti Paavolainen

TEOKSEN VALMISTUMISTA OVAT TUKENEET:

Taideyliopisto/Teatterikorkeakoulu. Julkaisutoimikunta.
Suomen Akatemia, Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta.
Alfred Kordelinin yleinen sivistysrahasto.
Niilo Helanderin säätiö.
Svenska Kulturfonden.
Jenny ja Antti Wihurin rahasto.

JULKAISUSARJAN ILME, KANNEN SUUNNITTELU JA PÄÄLLYKSEN MUOTOILU

BOND Creative Agency
www.bond.fi

KANNEN KUVA:

Museovirasto

TAITTO

Annika Marjamäki, Edita Prima Oy

PAINOTYÖ & SIDONTA

Edita Prima Oy, Helsinki 2016

PAPERI

Scandia 2000 Natural 240 g/m² & Maxioffset 100 g/m²

KIRJAINPERHEET

Benton Modern Two & Monosten

TEATTERIKORKEAKOULUN JULKAISUSARJA, NUMERO 51.

ISBN (painettu): 978-952-6670-85-0

ISBN (pdf): 978-952-6670-86-7

ISSN (painettu): 0788-3385

ISSN (pdf): 2242-6507

Arkadian arki
Kaarlo Bergbomin elämä ja työ II
1872–1887

PENTTI PAAVOLAINEN

Sisällysluettelo

Energiset vuodet	11
IV. Oopperanjohtaja ja teatteri 1872–1879	15
Puheosaston toiminta käynnistyy	15
Aleksis Kiven kuolema ja Bergbomin oikeusjuttu	32
Puheosasto saapuu Helsinkiin keväällä 1873	51
Oopperatoiminta käynnistyy kaudella 1873–1874	84
Mahdollisuuksien ja vaikeuksien kirjo vuonna 1874	104
Arkadian osto antaa toiminnalle pohjaa	119
Teatteri tarvitsee <i>Nummisuutarit</i>, ooppera uuden tenorin	134
Hedvig Winterhjelm ja mediastrategiat	146
Vaikeudet Pietarissa ja kevät 1876	161
Teollisuusnäyttely 1876 ja keisarivierailu	175
<i>Lepakko</i>-provokaatio ja fuusiokeskustelu	189
Fuusion raukeaminen ja seuraukset	214
Suomalaisen Teatterin osakeyhtiö ja kevät 1878	244
Oopperan viimeinen näytäntökausi 1878–1879	267

V. Dramaturgin työ alkaa 1879–1887	291
Kaarola Avellanin ja Ida Aalbergin kannattajat 1879	291
<i>Nukkekot</i> ja Aalbergin tähteyden alku 1880	318
Kaarlo johtaa kiertuetta syksyn 1880	338
Cygnaeuksen, Snellmanin ja Aleksanteri II:n aika päättyy 1881	361
Minna Canth ottaa paikkansa 1882	401
Oskari Wilho häviää näyttämöltä 1883	436
Kaarlo täyttää 40 vuotta - huomaamatta	463
Minna Canthin <i>Työmiehen vaimo</i> valmistuu 1884–1885	477
<i>Kullervon, Hamletin ja Faustin</i> kevät 1885	512
<i>Epäilijä</i>-näytelmän hyllytys ja aneeminen vuosi 1886	539
Aspegrenien, Aspin ja Avellanin erot keväällä 1887	572
LYHENTEET	607
ARKISTOLÄHTEET	609
KIRJALLISUUS	611
VERKKOLÄHTEET	616
HENKILÖHAKEMISTO	617

TIETOLAATIKOT

4-i <i>Flyktingarne</i> – Rafael Hertzbergin sovitus ja ohjaus Kiven <i>Karkureista</i>	41
4-ii <i>Nummisuutarien</i> valmistelua 1875	143
4-iii <i>Läderlappen</i> -tapaus marraskuussa 1876	189
4-iv Fuusiokeskustelua keväällä 1877	207
4-v <i>Kaupunkimme rouvat</i>	284
5-i <i>Nukke koti</i> (1880) – esityksen rakentuminen	320
5-ii Häväistys helmikuussa 1881	364
5-iii Topeliuksen kommentit Bergbomin ohjaukseen 1882	410
5-iv Wilhon viimeiset kirjeet	444
5-v Aalberg lähtee Kööpenhaminaan 1885	525
5-vi Avellanin ja Bergbomin riita 1886	551

Energiset vuodet

Suomalaisen Teatterin johtajan Kaarlo Bergbomin (1843–1906) luonnekuvassa näyttää vallitsevan jännite kahden lähes vastakkaisen reagoimistavan välillä, joita aikalaiset ja omaiset nimittivät vanhempien sukujen mukaan. Äidin suvun Roschiereihin oli tapana yhdistää tulisuus ja kiivaus, taistelutahto, toimintatarvo ja ylilyönnit. Bergbomien sukupiirteiden puolelta tulisivat sitkeys, pehmeys, empaattisuus ja herkkyys, ujous, vetäytyminen ja taiteellisuus. Samat piirteet käännteisinä tuottivat roschierläisiä raivonpurkauksia, kärsimättömyyttä, ylimielisyyttä ja ironiaa, säätyaseman ja intellektuaalisen ylivoiman arroganssia. Yhtä usein ilmeni bergbomilaista passiivisuutta, saamattomuutta, luovuttamista, kätkeymistä, ”antaa mennä niin kuin ennenkin” -ajattelua. Sellainen asenne Kaarlolla saattoi olla myös intelligentin ja oppineen tavallista resignaatiota, vetäytymistä ja nopeaa kyllästymistä keskustelukumppanin yksinkertaisuuteen tai heikkoihin edellytyksiin. Sääty-yhteiskunnassa luonne vaikutti ajattelu- ja toimintatapoihin myös kontakteissa säätyrajojen ylitse.

Kaarlo Bergbom näyttäytyi Suomalaisen Teatterin puheosaston työyhteisölle alkuun todennäköisesti jollain tavalla ulkopuoliselta. Hän oli tohtori ja säätyläinen, joka ikään kuin pistäytyi työmaalla huomauttamassa jostain tai esittämässä vaatimuksia Oskari Wilholle (1840–1883), joka puheosastoa pyöritti. Jo keväällä 1876 Wilho kirjoitti Bergbomille ensi kerran, että ”määrää toinen regissööri,” jos et ole tyytyväinen. Vuotta myöhemmin, jolloin ooppera- ja draamaosasto olivat Helsingissä yhtäaikaa, Wilho sanoutui loukkaantuneena irti teatterista. Katalysaattori oli riita pukuhuoneesta, mutta takana oli vääryyden kokemusta ja työuupumusta. Puheosaston omanarvontuntoa saatettiin loukata usein näinä vuosina: kiertäminen ja uuden harjoittelu vaikeissa oloissa sekä lisääntyvä menestys muissa kaupungeissa ei riittänyt Helsingissä, vaan sinne kutsuttiin lisävaloksi ulkomainen tähti, ellei muuten vain jääty ”komeilevan” ja ”tuhlailevan” oopperan varjoon. Teatterin omat taustavoimat eivät aina olleet kovin kannustavia puheosaston taiteilijoita kohtaan.

Bergbomin ja fennomaanien alkuperäinen tarkoitus oli saada käyttöönsä Nya Teaternin rakennus ja karkottaa ruotsinmaalaiset sieltä. Useista yrityksistä huolimatta se ei onnistunut, joten voidakseen toimia suomenkielisen teatterin oli ostettava vanha Arkadia-teatteri (1875). Oopperan konkurssi oli väistämätön ja Bergbom-sisarusten niskaan kaatuvat velat hirvittävät. Uusi Suomalaisen Teatterin osakeyhtiö (1877) saatiin kuitenkin järkevälle tolalle, koska sen merkitys Suomalaiselle puolueelle oli niin keskeinen. Syksyllä 1879 oopperan lopettamisen jälkeen Kaarlo vasta joutui täysipäiväiseen

kontaktiin puheosaston kanssa, jota hän alkoi tästedes rakentaa johdonmukaisesti Ida Aalbergin tunnevoiman ja eroottisesti latautuneen tähteyden varaan.¹ Puheosaston johdossa hänen tehtäväkseen tuli uuden kotimaisen dramatiikan kättilöiminen: Bergbomista kehkeytyi näinä 1880-luvun vuosina muun ohella se tarkkasilmäinen dramaturgi, jollaisena hän pysyi lopun ikänsä.

Kaarlo Bergbomin elämäkerrassa Suomalaisen Teatterin kaikkea ohjelmistoa ja sen vastaanottoa ei ole syytä raportoida.² Näin tehdään kuitenkin silloin, kun on tarve kysyä uusia kysymyksiä tai korjata sellaisia Eliel Aspelin-Haapkyllän teoksessaan *Suomalaisen teatterin historia I-IV* (1906–1910) tekemiä päätelmiä, jotka aineistojen uudessa tarkastelussa asettuvat toiseen valoon. Valitettavasti Aspelin-Haapkyllä referoi vain valikoidusti Oskari Wilhon kiertuevuosien kirjeenvaihtoa eikä aina merkitse näkyviin niihin tekemiään lyhennyksiä. Wilho kirjoitti kirjeisiinsä ja päiväkirjaan lahjomatonta kertomusta olosuhteista.³ Wilho raportoi iltakohtaiset näytöstulot ja sen, miten ohjelmiston eri kappaleet toimivat ja miten eri yleisönosat ovat reagoineet. Alkuun hän kysyi Helsingistä kaikkeen Bergbomin kantaa, mutta yhä enemmän hän ehdotti itse miehityksiä ja niiden vaihdoksia, kertoi hankinnoista, odottamattomista menoista ja matkajärjestelyistä. Aspelin-Haapkyllä, jolle Wilho ja muut näyttelijät kuitenkin olivat ja pysyivät alempana säätynä, vähättelee helposti Wilhon esiin nostamia ammatillisia ongelmia ja tulkitsee joitain hänen havaintojaan omien ihanteittensa ja teatterin julkisivun kautta. Bergbomin ja henkilökunnan välisiä tulevia jännitteitä voimme hahmottaa kuitenkin vain siten, että asioita tarkastellaan rinnakkain näyttelijäkunnan ja muiden teatterilaisten kokemusten kanssa.

Puheosaston nousuksi on ollut tapana nimittää 1880-luvun alun vuosia, ja nousu tapahtui uuden yleisön, uuden dramatiikan ja naistähden avulla. Määritelmää ei tarvitse kokonaan hylätä, sillä on perustelunsa Suomalaisen Teatterin suuressa kertomuksessa. Mutta vain osittain, sillä pinnan alla tapahtui jyrkkää aaltoliikettä, ja 1880-luvun alkupuolella alkoivat jo kasautua ne ammatilliset epäkohdat, osittain epärationaalinen toimintakulttuuri sekä säätyjännitteet, jotka purkautuivat toinen toisensa jälkeen vuosikymmenen lopulla. Kun nuoren Ida Aalbergin aikaa oli jatkunut viisi vuotta ja hänen tähteytensä oli jo aiheuttanut ensemblen sisäisen jakautumisen, kuoli Oskari Wilho (1883). Vasta kirjoitettuaan pidemmälle historiaansa Aspelin-Haapkyllä antoi tunnustuksen Wilholle:

1 Ida Aalbergin nimi kirjoitettiin tuolloin vielä Ahlberg. Oikeinkirjoituksen Ida näyttää muuttaneen syksyllä 1877, mutta kaikki lähipiirissäkään eivät heti muistaneet sitä käyttä. Nimenvaihdos tapahtui jo ennen Axel Ahlbergin kiinnostusta, joka tapahtui vasta keväällä 1878. Selvyden vuoksi Ida Aalbergista käytetään vakiintunutta Aalberg-muotoa, sitaatteja lukuunottamatta. – Kaarlo esiintyy joissain kirjeissä edelleen muodossa Karl, jota käytetään rinnakkain; sisaren nimi esiintyy tässä virallisessa muodossaan Emelie Bergbom, paitsi sitaatteja, joissa se useimmiten on Emilie.

2 EAH:n perusteella on vuosittaiset ensi-illat ja esitysmäärät tiedettävissä. Ne on myös siirretty ILONA-tietokantaan (Tinfo.fi). Taideyliopiston Sibelius-Akatemiassa kootaan tietokantaa 1800-luvun oopperaesityksistä Suomessa.

3 Oskari Wilhon pitämät päiväkirjat (1874–1875) on sijoitettu osaksi Bergbomien kirjekokoelmaa 53:44:1/KBA/KiA/SKS.

”Kumminkin näkyy kaikesta, että uskollisempaa Suomalaisen teatterin palvelijaa ei ollut kuin Vilho.”⁴ Vuonna 1887 erosivat alusta asti mukana olleet Aurora ja August Aspegren sekä Kaarola Avellán. Uudet haasteet odottivat yhä kiperämpinä Bergbomin seuraavia vuosia. Arkadian arki oli täynnä kunnianhimoa, tekemisen innostusta ja iloa, voittoja ja suurenmoisia ensi-iltatunnelmia. Arkadian arki oli myös pitkästyttäviä rutiineita, ristiriitaisia pyrkimyksiä ja yksityisissä oloa, tunnetta kaiken katoamisesta, sekä tiettyjen teosten ja toimintatapojen rituaalista toistoa. Bergbom eli vielä elämän energistä keski-ikää, mutta teatterin toiminnassa hän alkoi puristua vanhasuomalaisen taustaorganisaation ja nuorten fennomaanien edustamien pyrkimysten väliin. 1880-luvun sukupolvikonflikti alkoi näkyä teatterissa kipuilevana luottamuspulana eri suuntiin.

Kaarlo Bergbomin elämä ja työ -teoksen yleisiä lähtökohtia on selvitetty I osan, *Nuoren Bergbomin (1843–1872)* johdannossa (2014). Siellä on esitelty rahoittajat ja lausuttu kiitokset.⁵ Lähestymistapa on edelleen kronologinen, joten lukija kohtaa suuria ja pieniä asioita limittäin. Tieteellistä käytäntöä noudattaen sitaatit ovat pääosin alkukielisiä. Kunnianhimon on ollut tuoda Suomen teatterihistorian keskeiset toimijat ajanmukaisen ja ideologisesti mahdollisimman riisutun tapahtumahistorian ja moniäänisyyden piiriin.

Nyt käsillä oleva toinen osa *Arkadian arki (1872–1887)*⁶ käsittelee Bergbomin elämän ruuhkavuosia, jolloin hän koko energiallaan pyöritti olosuhteisiin nähden kunniakasta oopperatoimintaa yhdessä sisarensa Emelien kanssa. Samalla hän etäjohti kiertueella olevaa puheteatteria (puheosastoa) ja ehti ohjata sillekin joitain Helsinkiin suunnatuista teoksista, vaikka osasto muuten toimi Oskari Wilhon johdolla. Kaarlon jouduttua tai päästyä keskittymään puheosaston johtamiseen koettiin näyttävimmät 1880-luvun alun vuodet. Kirjan tämä osa päättyy keskeisten näyttelijöiden lähtöön ja Ida Aalbergin avioitumiseen, samalla eräänlaiseen henkiseen ja toiminnalliseen laaksokohtaan.

Kolmas osa *Kriisit ja kaipuu (1888–1906)* tulee jatkamaan 50. ikävuottaan lähestyvän Bergbomin kiivaita ja traagisia työvuosia. Siinä kohdataan venäläistämisen vuosien

4 EAH2:272 Eliel Aspelin-Haapkyllän teokseen *Suomalaisen teatterin historia I–IV* (1906–1910) viitataan lyhenteellä EAH1–4. Sen asemasta ja historiografisista ongelmista katso NB:14–16. Tämän Bergbom-elämäkerran ensimmäiseen osaan *Nuori Bergbom* (Paavolainen 2014) viitataan lyhenteellä NB.

5 Toistettakoon ne tässä: Suomen Akatemian varttuneen tutkijan projektin varoilla (Teatterikorkeakoulu) litteroitiin Bergbomin laaja kirjeenvaihto käyttäen pääosin ruotsia äidinkielenään hallitsevia opiskelijoita, millä vältettiin paljon tulkintavirheitä. Kiitokset työn rahoituksesta kuuluvat Suomen Akatemian Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnalle, Alfred Kordelinin Rahastolle, Niilo Helanderin säätiölle, Jenny ja Antti Wihurin rahastolle sekä Suomalaista Oopperaa tutkivalle professori Anne Sivuaja-Kauppalan johtamalle tutkimushankkeelle, joka Suomen Akatemian rahoituksella toimi Sibelius-Akatemiassa (2010–2013). Työn loppuvaiheessa mukaan tuli FM Heta Reitala, jonka asiantuntemus, äly ja huumori ovat tehneet lukijan hyväksi suuria palveluksia. Kokeneena toimittajana ja kielenhuoltajana hän pakotti tekijää selventämään lukuisia huolimattomia muotoiluja, tarkentamaan argumentteja ja poistamaan tarpeetonta. Vastuu virheistä ja muista puutteista on edelleen tekijän. Viimeiset kiitokset kuuluvat Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun Julkaisutoimikunnalle, joka kaukonäköisesti oivalsi hankkeen merkityksen Suomen ooppera- ja teatterikentän itseyttämiselle sekä sen, miten vanhojakin asioita on tutkittava yhä uudelleen. (ks. NB:25–26).

6 Ensiosan *Nuoren Bergbomin (NB)* johdantoa kirjoitettaessa oletettiin, että II osan nimenä olisi *Oopperasta teatterin johtoon*. Nimi on kuitenkin muuttunut muotoon *Arkadian arki* korostamaan teatterityön arkiisuutta ja tavoittamaan nasevuutta.

mukanaan tuomat intohimot Suomalaista Teatteria kohtaan yhä monimutkaisemmaksi käyvässä esteettis-poliittisessa asemassa, ei vähiten nuorten heittämissä haasteissa. Bergbom sairastuu, vetäytyy ja kuolee jo 62 vuoden iässä.

IV. Oopperanjohtaja ja teatteri 1872–1879

Edessä olevat seitsemän vuotta ovat hämmäntävän energisen toiminnan vaihe Bergbomin elämässä. Poissa näytti olevan se nautiskelija, joka harrasti oopperoita vain sohvalla maaten ja nuottia lukien. Suomenkielisen teatterin ja oopperan perustaminen olivat olleet se huuto, johon 28-vuotias nuorukainen itsensä oli yllyttänyt ja johon hän nyt joutui vastaamaan, arvaamatta miten hektiseen elämänvaiheeseen syöksyi. Osittain kaikki oli innostavaa ja hauskaa – mutta pian alkoi myös kaksi-osastaisen taidelaitoksen arki näyttäytyä kaikessa kaoottisuudessaan. Ooppera, Kaarlon suuri rakkaus osoittautui monipäiseksi hirviöksi, josta täytyikin päästä eroon, jotta teatteri ylipäänsä pysyisi pystyssä. Koko muu kaupunki näki järjettömyyden, joka kahdella eri kielellä laulavien kilpailevien oopperoiden ylläpidosta seurasi, mutta Suomalaisen puolueen johto piti oopperastaan kiinni, kunnes laiva vihdoinkin upposi velkoihinsa. Bergbom oli silloin vasta 35-vuotias.

Puheosaston toiminta käynnistyy

Toukokuun ja kesäkuun 1872 aikana Suomalainen Teatteri oli jo virallisesti olemassa. Bergbomin elämää ympäröivät vielä monet muut asiat. Näyttelijä Frithiof Raan suurten hautajaisten jälkeen Fredrik Cygnaeuksen vetoomuskirjoituksella käynnistettiin hautapatsaan keräys, joka kuitenkin lähti vetämään hitaasti.⁷ Frithiof Raan kuolinpesä oli velkainen, varoja oli noin 1100 mk, mutta velkoja yli 6000 mk.⁸ Suurin yksittäinen velka oli 4000 mk, jonka Adeliga Jungfrustiftskassan (”Neitsyapulaitos”) oli myöntänyt Charlotte Raan keväällä 1871 tekemää ulkomaanmatkaa varten. Ritarihuoneella toimivasta kassasta saattoivat saada lainaa aateliset, muut vain kahden aatelisen suosittelijan perusteella. Suosittelijat tässä tapauksessa lienevät olleet J. V. Snellman ja August tai B. O. Schauman.⁹ Muut Raan pariskunnan velkojat olivat yksityisiä, kuten kellarimestari, turkulainen majatalonpitäjä, kultaseppä, suutari ja peruukintekijä. Näiden velkojen yksityiskohtaiset paperit kertovat näyttelijän arjen historiaa.¹⁰ Charlotte allekirjoitti

7 Krohn 1922:199 alk.; KB → H. Ch. Raa s.d. [syyskuu 1872]/47:12:10/KBA/KiA/SKS.

8 Perunkirjoitusta varten oli saatu valtakirja tämän äidiltä, Johanna Raa’lta Norrköpingistä, joka Charlotten lisäksi oli toinen perijä. Äiti luopui kaikista saamisista jättäen koko pesän velkoineen leskelle. 1872 vararikkoasiat/20/Ef98/ROA/HKA.

9 Nimet ovat arvauksia. Säätiön arkisto ei ole julkinen edes 140 vuoden takaisessa asiassa.

10 Joukossa olivat Bergbomien tädin mies, yllääkäri Fredrik Gabriel Sanmark (1000 mk) ja Demoiselle Maria Grape (400 mk). Sama koskee irtaimiston inventaariota ja esim. teatterivaatteiden arvoja.

blanco-valtakirjan 8.7.1872 ja matkusti sen jälkeen Ruotsiin. Bergbomin sisarukset ottivat aateliskassan velan omiin nimiinsä ja Charlotte lyhensi sitä tulevina vuosina Emeliele aina mahdollisuuksiensa mukaan. Juuri siinä tarkoituksessa osa hänen Suomen vierailuistaan lähivuosina tultiin tekemään.¹¹

Heinäkuussa *Uusi Suometar* (17.7.1872) kävi jälkipohdintaa keväisistä valtiopäivien asioista, myös teatterista. Yrjö Koskinen muistutti kirjoituksestaan, jossa hän oli esittänyt kiertävän suomenkielisen teatterin idean jo kesällä 1869.¹² Heinäkuun lopulla Bergbom kävi K. J. Gummeruksen ja joidenkin muiden kanssa huviretkellä Tallinnassa.¹³ Muuten Bergbom oli heinäkuun Helsingissä ja tapasi *Morgonbladetin* uuden päätoimittaja August Hagmanin, joka tuli Pietarista käsin tutustumaan lehden tilanteeseen. Silloin jo todettiin, että *Morgonbladetin* rahat eivät tulisi riittämään loppuvuodeksi, osakepääoma tulisi syödyksi ja lisäksi tehtäisiin 4000 mk velkaa. Mutta silti taisteltaisiin uljaasti vuosi loppuun asti.¹⁴ Emelie panttasi tulevia palkkarahojaan Hypoteekkiyhdistyksestä *Morgonbladetin* hyväksi.¹⁵

Ruotsinmaalainen toimittaja S. A. Hedlund oli fennomaaneille mieluinen kesävieras, joka raportoi mm. teatterihankkeesta ja kielioloista myönteisesti Göteborgin *Handel och Sjöfartstidningissä*. Se toimitettiin *Hufvudstadsbladetiin* ja suomennoksena *Uuteen Suomettareen*, josta Aspelin-Haapkylä sitä myös laajasti referoi. Ruotsalaisten kiinnostus ”kansalliseen kulttuuriin” oli fennomaaneille balsamia.¹⁶

Bergbomin pitkäikäinen ja ajoittain läheinen ystävä Emil Nervander jäi pois Suomalaisen Teatterin johtokunnasta pian perustamisen jälkeen voidakseen kirjoittaa ja säilyttää riippumattomuutensa sanomalehden kriitikkona. Syksyllä 1872 Nervander luki ystävilleen Bergbomille, Jaakko Forsmanille ja B. O. Schaumanille ääneen uuden

11 Velkojia piti kuuluttaa vuoden ajan, ennen kuin kuolinpesän omaisuuteen sai ryhtyä. Raastuvanoikeudessa tuon vuoden kuulutusaika julistettiin alkavaksi 1.8.1872.

12 Koskinen kirjoitti vallassäädyn suomenkielistymisen tärkeydestä. ”Kirjallisuuden tukemiseksi ei tarvita valtionapua, mutta teatterin kyllä. Suuriruhtinaalla on eri äidinkieli ja oma kaupunkinsa, jonka intressit ovat ensisijaiset. – Suomenkielinen teatteri pitäisi perustaa Helsinkiin, josta se osan vuotta kiertäisi Etelä-Suomen kaupungeissa.” Koskinen toisti Bergbomin argumentteja, että on kaunisointinen kieli ja on näytelmiä. Joidenkin mielestä taas perustamista pitää lykätä ja ”jättää yksityisten huoleen.” Yrjö Koskinen toteaa, että seuranäytäntöjen tie on kuljettu loppuun, niiden avulla ei palkkarahoja saa kerättyä. Suomalainen teatteri tarvitaan, mutta ei nykyisen nälänhädän aikana. (Yrjö Koskinen, *USTR* 29.7.1869.) Tuolloin juuri KB valittiin Nya Teaternin johtokuntaan (*NB*:432–).

13 Aspelin-Haapkylä 1914 (III): 272.

14 KB → E. Aspelin 22.7.1872/93/EAHA/KiA/SKS.

15 ”Wi hafva beslutat på vinst och förlust fortsätta Morgonbladet till årets slut; så att vår reträtt sker med heder. Emelie har med sin vanliga uppoffringsförmåga på sätt och vis bortförpaktat en del af sina inkomster för de kommande åren, så att hon kan skänka företaget en par, tretusen mark och det hjälper oss ifrån värsta klämman.” (KB → H. Ch. Raa s.d. kesä 1872/47:12:9/KBA/KiA/SKS.)

16 Heinäkuussa (25.7.1872) julkaisi *Hbl* laajan *Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidningissä* ilmestyneen kirjoituksen ’Finskhetsträfwan’, kirj. S. A. Hedlund. (ks. EAH2:4–5). Kirjoitus uutisoi teatterin perustamisen myönteisen asiallisesti. *USTR* 31.7.1872 julkaisi Hedlundin kirjoituksen suomeksi.

näytelmänsä *Kungabarnen*, joka maaliskuussa 1873 nähtiin Nya Teaternissa. Siitä tuli yksi Nervanderin monista traagisista epäonnistumisista.¹⁷

Bergbomin 10 vuoden takainen ystävä, Haminan kadettikoulun uusi ranskan lehtori Otto Florell kykeni säännöllisten tulojensa vuoksi vihdoin avioitumaan ja kirjoitti Karlille heinäkuun alussa 1872 hääjärjestelyistään innostuneesti. Morsian Emmy Basilier oleskeli parhaillaan Haminassa, mukana esiliinoina olivat sisar Ida Basilier ja veljet Fredrik ja Julius Basilier. Häät pidettäisiin Oulussa 8. elokuuta 1872. Otto, jolla oli vähän omaa sukua ja ystävät hajallaan, toivoi lämpimästi, että Karl voisi osallistua niihin. Kirjeessä hän kiitti tätä sydämellisesti nuoruuden ystävydestä ja iloitsi, ettei hänen tarvitse jäädä ikuisiksi poikamieheksi jatkamaan ylioppilaselämää. Karlin ystävyydellä oli ollut suuriarvoinen merkitys hänen elämälleen ja kehitykselleen.¹⁸ Pula ajasta ja ylimääräisestä rahasta luultavasti estivät Karlia matkustamasta häihin.¹⁹

Kesältä 1872 on säilynyt myös arvoituksellinen, naisen kirjoittama kirje Kaarlolle, jossa puhutellaan Käre Karl! Siinä kerrotaan matkasuunnitelmasta Helsinkiin, sellaisen lykkääntymisestä ja sanomalehtien kulusta. Se on arkistoitu Eliel Aspelinin kirjeeksi Karlille, myöhemmin lähettäjäksi on korjattu Ethel Aspelin. Allekirjoitus on epäselvä ja sen voi tulkita myös Elliksi. Sävy on tuttavallinen ja leikkisä ja se toimii vastauksena 22.7.1872 lähetettyyn kirjeeseen. Ethel Aspelinin ja Karl Bergbomin enemmistä kontakteista ei ole merkkejä. Mutta juuri näinhän toimittiin: tuttavamiesten sisaret olivat käypiä tuttavuuksia nuorten luodessa kontakteja.²⁰ Heinäkuussa (22.7.) Karl kirjoitti teatteriryhmän toiminnasta Eliel Aspelinille nimittäen sitä edelleen termillä ”unga finska teatern”:²¹

Vid unga finska teatern arbetas flitigt. Engagerade äro 5 herrar (bland dem [Oskar] Gröneqvist och nälkä-Nyberg [=Ismael Kallio]) samt två fruntimmer. Dessutom profspela för det närvarande ännu tvenne andra. Dessutom försiggå underhandlingar med par herrar och par fruntimmer. Bland dem med ett, som för det närvarande vistas i Wasa, en fr. [Lydia] Lagus från Storkyrö f.d. seminarist. Känner du kanske henne? Hon skall hafva en herrlig stämman enligt Hedlunds utsago, som hörde henne i Jyväskylä. Ifall du blir i tillfälle så kan

17 Aspelin-Haapkylä 1914 (III): 352. EB → A. af Heurlin [keväät 1873]/54:43:10/EBA/KiA/SKS. Nervanderista ks. Valkeapää 2015.

18 O. Florell → KB 3.7.1872/50:19:48/KBA/KiA/SKS.

19 KB → H. Ch. Raa s.d. [kesä 1872]/47:12:9/KBA/KiA/SKS. Varmaan myös Ida Basilier olisi toivonut Bergbomin saapuvan sisarensa häihin, olihan hänellä edellisenä keväänä vielä ollut haaveita Kaarlon suhteen. (NB:581, 600.)

20 Ethel Aspelin → KB 26.7.1872/50:11:2/KBA/KiA/SKS.

21 EAH2:5 referoi kirjeen tietoja suomeksi. Kosken (2013) yleiskatsaus suomalaisten näyttelijöiden historiaan pohjautuu Aspelin-Haapkylään ja painettuun kirjallisuuteen.

du hacka för henne. För öfrigt behöfves aktier i massa, ty teckningen skrider trögt framåt.²²

Bergbom oli uudessa ja yllättävässä tilanteessa: hän oli entisten westermarkilaisten²³ johtaja, seitsemän henkeä palkattuina, mutta teatterin talous ja kiertuesuunnitelmat täysin auki. Arkadia oli käytettävissä harjoituksiin ja joihinkin näytäntöihin, mutta suuri tavoite, ”pääkaupungin suomalaistaminen” ei onnistuisi tämän ryhmän avulla. Siihen tarvittaisiin myös oopperaa. Olisiko yhteistyö Nya Teaternin näyttämön kanssa oopperoiden esittämiseksi mahdollista, vaikka *Trubaduurista* (1870) ei päästykään ratkaisuun? Charlotte Raa, jonka kanssa suhde ei voinut kehittyä ystävyyttä pitemmälle,²⁴ oli kesäkuussa lähtenyt Suomesta. Kaarlون kirje hänelle kuvaa lämpimiä, haikeita tyhjyyden tunnelmia. Se kiteyttää juhlavasti Charlotten merkityksen Kaarlolle päättäneinä vuosina. Hän kiintyi aina ihmisiin.

Så litet vi de senaste tiderna kunde vara tillsammans, har det känts mycket, ja obeskripligt tomt efter Dig. Tanken att Du fanns bland oss, i min närhet gjorde att jag ej så fullkomligt fattade hvad det ville säga att vid min sida sakna ditt trofasta sinne, din hjälpsamma hand, din varma håg. När skeppet svann bort vid horisonten grep tanken mig – du är nu ensam kanske för alltid ensam så att jag med möda kunde återhålla min rörelse att taga en yttre gestalt. Jag var så genomträngd af minnet från de glada och sorgsna, de mörka och de ljusa stunder, vi genomlevat tillsammans, från allt det bittra vi genomkämpat, från allt det stora vi lärt hvarandra, att mitt hjärta svor Dig en väns eviga trohet. Den eden skall jag hålla.²⁵

Kesällä 1872 Bergbomin päällimmäinen tunnetila oli siis eräänlainen melankolia ja hän toteaa Charlottelle: ”Mina dagar skrida färglöst, enformigt fram utan synnerligt intresse.” Näin kirjoittaa mies, jonka väitetään syntymästään asti vain tahtoneen Suomalaisen Teatterin perustamista ja tilanteessa, jossa se vihdoinkin oli käynnistymässä. Se paljastaa asian, joka näkyy läpi tulevien vuosikymmenien: Kaarlo oli ajoittain vain hyvin vähän kiinnostunut puheteatterilaisten tulevaisuudesta. ”Utan synnerligt intresse” voi toki kuvata myös kyllästymistä sanomalehtityöhön. Sellaista oli ilmennyt edelliselläkin ker-

22 KB → E. Aspelin 22.7.1872/93/EAHA/KiA/SKS. Ks. EAH2:5 ”Nuorena suomalaisessa teatterissa tehdään harvaasi työtä”.

23 August Westermarkin seurueen suomentaitoiset näyttelijät muodostivat Suomalaisen Teatterin ydinjoukon, kuten ensimmäisen osan lopussa on selostettu (NB:640–674). Seikan on EAH lakaissut maton alle.

24 Charlotte oli selvästi toivonut heidän suhteeltaan jotain enemmän, mutta hänellekin oli selvinnyt, että Kaarlo Bergbomin eroottinen kiinnostus ei kohdistunut naiseen, vaan miehiin. Asiasta tarkemmin esim. NB:463–465.

25 KB → H. Ch. Raa s.d. [kesä 1872]/47:12:9/KBA/KiA/SKS.

ralla 1865.²⁶ Vaikka mielekästä toimintaa tulee Bergbomin elämään tästedes paljon, teaterihanke oli tullut hänelle vähän liian äkkiä ja eri muodossa kuin hän oli ehkä kuvitellut.

Oskar Gröneqvistin tilanne oli toinen: hän oli loputtoman innokas ja hänelle suomenkieli teatterissa tarkoitti äänen antamista kisälleille, piioille ja rengeille. Bergbom taas vielä muutamaa viikkoa aiemmin halusi rakentaa kaiken yhteistoiminnan varaan Nya Teaternin kanssa. Bergbomin tunnelmat ensimmäisenä kesänä olivat siis ulkopuolisen oloiset, vaikka teatterissa jo ahkerointiin.²⁷ Kevät oli ollut kiivas, ja Kaarlolla oli oma hanke, *Sevillan parturin* lyhennetty versio. Se esitettiin kesäkuun alussa vain yhden keran täydelle salille, mutta ilman suoraa jatkuvuutta. Suomalaisen Teatterin seurue olikin nyt vain Westermarkin oppilasteatteri, jolle Yrjö Koskinen artikuloi poliittisen tavoitteen ja otti sen ”puolueen palvelukseen.” Elokuussa käynnistyi Suomalaisen Teatterin osakeyhtiön osakkeiden merkintä, joka kävi alkuun hitaasti, sillä fennomaaneilla oli paljon muitakin varainkeruuhankkeita.²⁸

Innostunutta tunnelmaa teatterin ja kansallisuusaatteen ympärillä Bergbom piti vireillä *Morgonbladetin* palstoilla, mm. laajalla kirjoituksellaan serbialaisesta kansallisesta teatterista, joka syntyi, kun ruhtinas Michaelin aikana saksalainen teatteri karkotettiin.²⁹ Toinen imagokampanja *Morgonbladetissa* koski Charlotten elokuista menestystä Kristianiassa. Onnistumisten arvostelut siteerattiin tarkasti ja innolla. Erityinen kysymys on, miten paljon Charlotten ilmaisussa on jäljellä sitä ”modernia”, vähemmän pateettista näyttelemistä, joka oli ollut nuorena hänen tukholmalainen tavaramerkkinsä. Vaikka asia mielellään unohdetaan, syytökset hänen pateettisuudestaan ovat tulleet vasta Kaarlon ohjauksessa valmistetuista rooleista.³⁰

Syksyllä tuli vielä hallinnollinen mutka Suomalaisen Teatterin sääntöihin, mutta se voitiin korjata helposti.³¹ Aspelin-Haapkylä korostaa teatterin valmistelujen moninaisuutta, ennen muuta riittävän vaihtelevan ohjelmiston löytämistä ja näytelmiin sopivien

26 Bergbom oli *Helsingfors Tidningarin* toimittajana vuonna 1865. (NB:247-).

27 Myös uusia näytelmiä oli tilattu: ”Nervander förbereder för truppen ett litet nätt sagospel ”Haltija” och äfven från Topelius kunna vi vänta någon småsak. Ack, om vi blott hade Dig! Arkadiateatern kommer nämligen att blifva ledig hela nästa spelår, så att vi hade fullkomligt fritt spelrum.” (KB → H. Ch. Raa s.d. [kesä 1872]/47:12:9/KBA/KiA/SKS.)

28 KB → E. Aspelin 22.7.1872/93/EAHA/KiA/SKS. Myös *Mbl* 9.8.1872.

29 *Mbl* 17.8.1872. Ruhtinas Mihail Obrenovičin (1823–1867) aikana serbiankielinen kansallinen teatteri perustettiin.

30 *Mbl* 7.9.1872. H. Ch. Raa debytoi V. Hugon *Maria Tudorissa* Oslossa. Kritiikkien huomio oli luonnollisessa ja selkeässä ilmaisussa, eikä hänen ilmaisussaan ollut vanhanaikaista paatosta. Tieto on tärkeä ja viittaa siihen, että Charlotte on Kristianiassa saanut vähemmän pateettista ilmaisua pyytävän regissöörin kuin Kaarlo. Arkistossa on säilynyt Bergbomin kirjoittama kirjallinen analyysi roolista. (Maria Tudor rollanalys/B2195/HWA/KiA/SKS.) Rva Raa tietysti itse huolehti PR:stään Suomeen päin ja lähetti lehtileikkeitä syyskuun kirjeessä Kaarlolle. Kaikki toimi välillisesti Suomalaisen Teatterin imagon hyväksi. Paitsi Kaarlo kirjeessään Charlottelle, myös monet muut saattoivat olla helpottuneita siitä, että hänen ammatillinen statuksensa näytti vakaalta.

31 *UStr* 23.9.1872.

pukujen hankintaa.³² Emelie Bergbom oli teatterin ensimmäinen kasööri, jolla oli huolenaan alkupääoman saaminen kokoon. Se ei ollut niin helppoa kuin oli toivottu, käy ilmi elokuun alun lehtiutisista. Emelie oli lyhyesti ollut matkoilla vuonna 1872. Hän kulki Pietarin kautta junalla Berliiniin, josta hankki ainakin kirjoja, nuotteja ja partituureja sekä tekstejä ja kuvia lastenlehti *Pääskystä* varten.³³

Syyskuun puolivälissä 1872 Karl on vastannut Lottenille,³⁴ joka oli ehtinyt kertoa teatterinjohtaja Wilhelm Åhmanin ylitsevuotavan ystävällisestä vastaanotosta ja lupaavista roolitöistään Göteborgissa. Kirjeessä mainittiin ensi kerran nuori, mutta vaikutusvaltaisen journalisti Kristian Winterhjelm, joka kirjoitti Kristianiassa (nyk. Oslossa) sikäläiseen *Morgenbladiin*. Karl iloitsi vilpittömästi Charlotten triumfista Kristianiassa, josta hän oli saanut arvosteluja lukeakseen.³⁵ Avomielisesti Karl kuvasi uuden suomalaisen ryhmänsä taitoja: oli 12 henkeä ja 12 illan ohjelmisto, mikä tarkoitti, että voitiin näytellä kuukauden ajan kolmasti viikossa. Aloitusta suunniteltiin tuolloin vielä Tampereelle.³⁶ *Morgonbladetin* taloudellisen tilanteen Bergbom kuvasi täysin epätoivoiseksi, hän suri lankomiehensä Oskar af Heurlinin sairastelua ja kertoi viimeisestä käänteestä, fenno- maanien suuresta huolen aiheesta: Helsingin Normaalityöseon suomenkielisten luokkien lakkauttamisuhasta ja rahoitusongelmista.³⁷

Elo-syyskuussa 1872 teatteriryhmän harjoittelu tiivistyi ja laaja ohjelmisto piti käydä lävitse. Käännösten valmistumisia ja roolivihkojen kirjoittamisia piti myös edistää kaiken aikaa. Kokemusta kiertämisestä oli, joten suhteellisen nopeasti yksinkertaiset pienet näytelmät saatiin asemiin, kunhan vain tekstit olivat päässä. Ainoa ammatillisesti täysin kokematon oli Ismael Nyberg, muille oli osa rooleista jo vanhoja tai ainakin kertaalleen opeteltuja. Harjoituspaikasta ei ole mainintoja, mutta Arkadia oli vuokrattavissa, sillä vuoden 1872–1873 aikana siellä ei ollutkaan venäläistä seuruetta. Venäläinen Teatteri,

32 EAH2:5–6. Heinäkuussa 1872 Teatteriin oli kiinnitetty Salida Rönngren, myöh. Savolainen, jonka vastuulla olivat marraskuussa myös kiertueen puvut, samoin Saimi Tötterman. Syyskuussa tuli Lydia Lagus, joka oli aloittanut opiskelun Jyväskylän seminaarissa, ja lupaavan lauluäänensä (ja säätyläistaustansa) tonnalla sai kiinnityksen.

33 ”Förlåt att jag ej kunnat hushålla bättre än jag gjort. Mina penningar äro nästa slut; likväl köpte jag i Berlin böcker och noter för Finska theatern och Pääskynen ungefär för 12 Thaler.” (EB → A. af Heurlin XX.10.1872/54:43:1/EBA/KiA/SKS.)

34 H. Ch. Raa → KB 9.9.1872/50:31:18/KBA/KiA/SKS.

35 Kaarlo kehotti häntä tutustumaan B. Björnsoniin ja näyttelemään tämän näytelmissä. Hän itse oli käynyt katsomassa Nya Theaternin esitykset tarkasti ja selosti uusien näyttelijöiden onnistumista. (KB → H. Ch. Raa [syysk. keskivaiheilla] 1872/47:12:10 [kopio]/KBA/KiA/SKS.) Christianian nimi on vuoden 1877 jälkeen kirjoitettu myös muodossa Kristiania.

36 ”De finska teaterförhållandena gå stillsamt men säkert framåt. Vi hafva nu 6 herrar och lika många fruntimmer. Naturligtvis äro de ej några artister, men fullkomligt utan anlag är ingen. I medlet af Oktober börja vi i Tammerfors, derefter komma vi till Tavastehus, sedan hit och sedan till Wiborg. Den inöfvade repertoaren är beräknad för tolf qvällar, men naturligtvis kunna några pjäser gifvas flere gånger.” (KB → H. Ch. Raa [syysk. keskivaiheilla] 1872/47:12:10 [kopio]/KBA/KiA/SKS.)

37 Bergbomin perhepiiristä saadaan tietää, että Atte eli Axel Bergbomin morsian on viehättävä, mutta ”valitettavasti varaton”. Ossian sai työpaikan Hangosta rautatien rakennuksella (Hanko–Hyvinkää). Perheessä asuva lääkäri, tohtori ja eno Sanmark tulee sokeutumaan ja Ukko [Fredrik] Cygnaeus on saanut erinomaisen *Franzén*-kirjansa valmiiksi. (KB → H. Ch. Raa [syysk. keskivaiheilla] 1872/47:12:10 [kopio]/KBA/KiA/SKS.)

jonka takausyhdistys oli päävuokralainen, saattoi siksi vuokrata harjoitustilaa Suomalaiselle Teatterille.³⁸

Kun teatterissa päivisin harjoiteltiin, johti työtä ilmeisesti Oskari Wilho (Gröneqvist). Bergbom on voinut osallistua harjoituksiin iltaisin, kun sanomalehti oli painossa. Hän ehkä katsoi valmiiksi saatuja esityksiä, kommentoi ja hankitutti asianmukaisia puvustuksia. Ohjelmiston kepeä laatu teki siitä hieman triviaalia katsottavaa, mihin Bergbom malttamattomana intellektuellina ei varmasti jaksanut uhrata kovin monta iltaa. *Morgonbladet* tosin mainitsee, että seurue oli kesäkuun puolivälistä harjoitellut, ”inöfning under ledning af Dr B.” Vaikka se siis harjoitteli Bergbomin ”johdon alaisena,” itse harjoittaminen saattoi silti olla jonkun toisen työtä. Pikkukomedioiden kansanomainen, ”karkeakin” tai ainakin ”reipas ja ronski ilmaisu”, jonka kaupunkien käsityöläisyleisöt pian löysivät omakseen, oli varsinaisesti siis Gröneqvistin kädenjälkeä.

Aloituskaupunki muuttui syyskuun aikana Tampereesta Poriksi. Siellä suomenkielisen ja ruotsinkielisen väestönsuhteet olisivat suhteelliset ja yleisöksi se oli riittävän kokenutta. Pori oli myös ollut useimpien kiertueiden säännöllisenä kohteena ja kaupungissa oli ollut vireää omaa seuranäyttämötoimintaa.³⁹ Poriin oli helppo matkustaa syksyllä laivaliikenteen vielä ollessa käynnissä. Helsingistä Turkuun pääsi pari kertaa viikossa ja Turusta pohjoiseen lähtevä laiva kulki viikoittain. Talvikaudella tarvittiin Sisä-Suomessa rekikyttä, mutta Hämeenlinnassa voitiin jo nousta junaan Viipurin ja Helsingin suuntaan. Myös Westermarkin seurue oli kulkenut Porin kautta vuosien 1870 ja 1871 syksyllä. Näyttelijöistä viisi tunnettiin Porissa siis jo ennalta. Selma Heerman oli kotoisin sieltä ja lähtenyt edellisenä keväänä Westermarkin teatterin matkaan. Hänen oli arvattavasti mukava palata sinne näyttämään, missä oltiin. Aurora Gullstén, Nils Öhqvist (August Korhonen), Edvard Himberg ja August Aspegren olivat kaikki näytelleet Porissa suomeksi edellisenä syksynä. Pori oli tästäkin syystä turvallinen aloitus: siellä seurue tunnettiin valmiiksi.

38 Byckling 2009:62 ja 369. Syynä oli kenraalikuvernööri Adlerbergin vakava sairastuminen, joka ”oli kenties ratkaisevampi syy toiminnan keskeytymiseen, kuin velat.” Bergbom kertoi: ”Arkadiateatern kommer nämligen att blifva ledig hela nästa spelår, så att vi hade fullkomligt fritt spelrum. Du har väl kanske sett att Adlerberg träffats af slag och kommer att vistas hela hösten utomlands. Deraf Arkadia-teaterns öfvergifna tillstånd. Du kan fatta att vi med anledning deraf planera de mest vidutgrenade planer, måtte blott tjugondedelen af dem realiseras.” (KB → H. Ch. Raa s.d. [kesä 1872]/48:12:9/KBA/KiA/SKS.)

39 Emil Nervander kirjoitti vanhana analyysin eri kaupunkien yleisöistä: ”aloittaa uransa Porissa – valinta, joka todisti käytännöllistä aistia ja viisasta harkintaa. Sillä ei ollut, kuten Helsingissä kielipuolueita toistensa tukassa eikä myöskään pienen pääkaupungin suuria vaatimuksia. Siellä ei ollut myöskään, kuten Viipurissa, loistavan ja ylellisen keisarikaupungin läheisyyden tähden hemmoteltua yleisöä, ei myöskään kuten Turussa, Tukholman mausta riippuvaista säätyläisluokkaa, joiden tavalliset aitiopaikat olisivat pysyneet tyhjinä suomalaisten esitysten aikana. Pori oli siihen aikaan ennen kaikkea kaupunkikaupunki, jonka asujamisto suureksi osaksi oli puhtaasti suomalainen, samalla kun melkein kaikki muut kaupunkilaiset jos olisi ollut tarvis, olisivat rippi- tai vihkituolissa hymyillen tunnustaneet, että he ymmärtävät suomen kieltä.” (HS 2.11.1906.) Porissa oli ollut lisäksi paljon seuranäyttämöjen harrastusta ja siksi suojelemaan hyväksyvä yleisöpohja.

Helsingissä Suomalainen Seura piti kokouksen Arkadia-teatterissa 25.9.1872 klo 19, jolloin seurue antoi näytteitä osaamisestaan. *Morgonbladet* uutisoi ja puffasi ”uudesti- tai vastamuodostettua” teatteria.⁴⁰ Esitettiin *Kukka kultain kuusistossa* (*Sie hat ihr Herz entdeckt*), Aurora Gullstén pääroolissa naiivina tyttönä.⁴¹ Sen jälkeen Antti (Anton) Almberg piti Suomalaisen Seuran varhaisvaiheista esitelmän, jossa kuvattiin eri osastojen toiminta, henkilöt ja esitetyt kappaleet. Kaarlo Almberg kehui jo draamallisen osaston ”taitavaksi ja innokkaaksi johtajaksi.”⁴² Tästä alkoi Bergbom-legendan muodostaminen omien piireissä mm. toistamalla lukuisissa juhlapuheissa teatterin syntyvaiheita.

Keskiviikkona 2.10.1872 Kaarlo täytti 29 vuotta ja torstaina lokakuun 3. päivänä 1872 pidettiin läksiäisjuhlat seurueelle. Yrjö Koskinen piti tienraivaajille onnittele- ja kannustuspuheen. Tilaisuudessa juotiin malja poissaolevan rouva Charlotte Raan kunniaksi, jolla ”kuitenkin oli niin tärkeä asema teatterin syntyhistoriassa.”⁴³ Ajankohtaiseksi asian teki se, että oli saatu tietoja rouva Raan onnistumisesta Kristianiassa. Suomalainen Teatteri oli Antti Almbergin ja Yrjö Koskisen toimesta luonut ensimmäiset rituaalinsa jo liikkeellelähdön hetkenä, nimittäin Charlotte Raan -kultin.

Ensimmäisten julisteiden henkilöluetteloista alkaen esiintyvät teatterissa näyttelijät nyt myös suomennetuilla nimillään: Oskari Wilho (ent. O. Wilhelm Gröneqvist), Ismael Kallio (ent. Nyberg), August Korhonen (ent. Nils A. Öhqvist) ja Aurora Toikka (ent. Gullstén), samoin Salida Savolainen (ent. Rönnberg). Sen sijaan Selma Heerman, Selma Tötterman, Edvard Himberg ja August Aspegren eivät lähteneet nimien suomennoksiin ja Bergbom itsekin vain etunimensä osalta.⁴⁴

Lähtö Poriin tapahtui perjantaina 4. lokakuuta 1872, Kaarlo oli mukana ja matka tehtiin laivoilla Turun kautta. Teatteri sai käyttöönsä Hotelli Otawan toisen kerroksen salin, jota oli käytetty kaupunkilaisten seuranäytäntöihin ja kiertueiden esityksiin koko 1860-luvun ajan.⁴⁵ Lauantaisin ilmestyvä paikallinen sanomalehti *Björneborg* ja sen toi-

40 ”Den nybildade finska teatertruppen ”suomalainen teateri” hvars inöfvning under Dr Bergboms ledning, fortgått sedan medlet af sislidne juni, skall instundande vecka begifva sig till Björneborg, för att derstädes gifva representationer under fem veckors tid. Truppen består af 12 sujetter, 6 qvinliga och 6 manliga. Repertoiren upptager 27 stycken, [– –] Efter vistelesen i Björneborg, har truppen för öfrigt att gifva representationer i Tammerfors.” (*Mbl* 26.9.1872.)

41 EAH2:6. – Gullstén-Toikka joutui paljon näyttelemään naiiveja tyttöjä. Hänellä oli kuitenkin ”menneisyyttä”, hänen elämänsä vuoden 1863 jälkeen ennen Westermarkiini liittymistä 1871 antoi aina Emelie Bergbomin mielestä ”aihetta huomautuksiin”. (EB → KB 12.8.1885/45:1:145/KBA/KiA/SKS.)

42 EAH2:6; *UStr* 27.9. & 30.9.1872.

43 *UStr* 27.9. & 30.9. 1872.

44 Nimisuomennoksista kirjoitti myrkyllisesti pakinassaan *AU* 19.11.1872.

45 Tarkimman kuvauksen on kirjoittanut jälleen Emil Nervander historioidessaan teatterin alkuvuosista. (*HS* 2.11.1906) Vuonna 1872 teatteri aloitti ”niin kutsutussa ylemmässä salongissa ’Otavan’ hotellissa, jota silloin ei vielä oltu korotettu kolmannella kerroksella. Huoneustona oli suuri Sali, jossa oli tasainen permanto ja jossa ei ollut aitioviejä eikä edes parvea. Siihen oli sovitettu pieni näyttämö 1860-luvun alussa, jolloin seuranäytäntöjen harrastus oli täydessä kukoistuksessa Porin nuorison keskuudessa. Niinpä oli innokas taiteenharrastajain piiri – jossa tunnetut porilaiset per[h]enimet Sohlström, Wahlgren Grönfelt, Björnberg, Thornberg, Borg, Montin, Franck, Achte sekä muut muistuttavat osajosta – 11 päivän kuluessa maaliskuussa 1861 ehtinyt esittää ei vähemmän kuin 5 näytäntöä, niiden joukossa romanttinen ’Kuningas Renen tytär’, joka meni kaksi kertaa. Seuraavana keväänä kuului ohjelmaan toukok. 25 p:nä suomalainen

mittaja O. Palander olivat koko vierailun ajan erittäin myönteisiä. Palander oli laatinut yleävän kirjoituksen uudesta teatterista, ”niin kuin olisi yliopisto perustettu”, mutta Kaarlo ehti väliin ja esti sen julkaisemisen liian suurellisena.⁴⁶

Päätoimittajana O. Palander ei empinyt arvioida asioita suoraan. Lauantaina 12.10.1872 *Björneborg* julkaisi sunnuntaina annettavasta ensimmäisestä esityksestä puffin, jossa mainostettiin maisteri Tuokon (Törneröosin) kirjoittamaa *Avajaisnäytelmää*. Teos oli ollut Kaarlon tilaus suomenkieliselle kirjoittajalle: *Avajaisnäytelmä* on lausunnallinen kuvaelma, jossa Väinämöinen ojentaa kanteleensa Kreikasta saapuneelle Näytelmäntärelle.⁴⁷ Ajatuksen on täytynyt olla Kaarlon, mutta hän ei itse voinut sitä suomeksi kirjoittaa. Toimittaja O. Palander oli riittävän kylmäpäinen todetakseen, miten tekstiä leimasi lähinnä huomattava hengen köyhyys (synnerlig andefattigdom). Muuten yleinen innostus leimasi lähes kaikkia esityksiä.⁴⁸

Ensimmäinen ilta oli ideologisesti merkittävä: se sisälsi tribuutin topeliaanis-runebergiläiselle kotimaisuuden perinnölle esityksillään *Pilven veikko*, *Saaristossa* ja *Sotavanhuksen joulu*.⁴⁹ Illalla järjestettyjen pitojen tapahtumat on taltioinut *Björneborg*-lehti, josta Aspelin-Haapkylä on valikoiden suomentanut tietoja kirjaansa.⁵⁰ Kiitos- ja onnittelupuheita pidettiin porilaisten puolesta seurueelle ja Bergbomille, jonka ”uutera työ pitkään eläneen idean hyväksi on nyt totetunut”. Seurueen puolesta vastasi parhaiten suomea puhuva näyttelijä Wilho, joka korosti teatterin sivistysmerkitystä koko maalle. Edvin Avellan oli suomentanut Fredrik Berndtsonin näytelmän *Ur lifvets strid* ja lähettänyt sen toukokuussa Bergbomille.⁵¹ Hän toivoi Suomalaisen Teatterin joskus piakkoin sitä esittävän, mitä ei kuitenkaan tapahtunut. Possessionaten Avellan kiitti juhlassa Suomalaista Seuraa tärkeästä taustatyöstä. Fil kand. Aksel Malmgren oli teatterin paikallinen yhdyshenkilö ja innokas fennomaani. *Ainamo*-laulunäytelmän kirjoittajalla, runoilijalla Karl Rosendahlilla taas oli ruotsinkielinen runo, jossa jo oli Bergbom-kultin

näytelmä 'Luultu ruhtinas yhdessä osakkeessa', merkittävyys jota paikkakuunnalla lienee pidetty 'alkuna suomalaiselle Kansallisteatterille' - kuitenkin ei muistetu, että P. Hannikaisen tunnettu alkuperäinen näytelmä 'Silmänkääntäjä' jo 1849 oli Lappeenrannassa raivannut suomen kielelle tien näyttämölle.”

46 EB → A. af Heurlin [29.10.1872]/54:43:2/EBA/KiA/SKS.

47 *Kirjallinen kuukauslehti* julkaisi *Alkajaisnäytelmän* numerossaan 9/1872, 220–221.

48 *Björneborg* 19.10.1872. EAH2:10. Aspelinin kirjan sivuilla Bergbom ei koskaan tee virhearvioita. Siksi se muotoilee asian sanomalla, että 'jambisäkeet' kävivät yleisön horisontin ylitse. Palander taas sanoi, että se oli tarkoitukseensa fulkomligt förfelad; eli ei saavuttanut tarkoitustaan; tai oli osumatta maaliin, meni harhaan. Tämän sanoi suomen kieltä ymmärtävä sivistyneistön aikalaisedustaja.

49 Lavastuksista ei ole kirjattu tietoja lähteisiin; olennaista on tietysti että *Pilven veikossa* voitiin laulaa, Lydia Lagus ja Edvard Himberg olivat parhaat lauluvoimat. *Saaristossa*-esityksessä Amiraalin kohottaessa maljaa Suomelle, yleisö vaati ja sai 'Vårt land' -laulun laulettavakseen ja *Sotavanhuksen joulu* oli tuo veteraanihoidon puolesta esitetty vetoisuus, jota oli esitetty säännöllisesti jo 20 vuotta. Olennaista oli tietysti kotimaisuus ja isänmaallinen henki avajaisen ohjelmistovalinnoissa.

50 *Björneborg* 19.10.1872, josta m. EAH2:11 alk.

51 Edvin Avellan → KB 8.5.1872/50:12:1/KBA/KiA/SKS. ks. m. "Kirjallista"-muistio/B121/EAHA/KiA/SKS.

aineiksia.⁵² Lopuksi tehtailija Ahlström kiitti Porin murteella siitä, että oli valittu tämä paikkakunta. Kaarlo järjesti tanssia menemällä tapansa mukaan pianon ääreen säestämään.

Tunnelma oli helpottunut, kun neljän kuukauden työ oli saanut ensimmäisen palkintonsa ja entisille Westermarkin näyttelijöille oli varmasti hyvä kokemus nähdä kaupungin säätyläiset ensi kerran kunnolla juhlimassa heidän taidettaan. Heille siirtyminen Wilhon-Bergbomin seurueeseen merkitsi siis statuksen nousua. Bergbom taas karttoi koko ikänsä itseensä kohdistuvaa pönäkkää huomiota ja vetäytyi mieluummin ovensuuhun tai pianon ääreen. Se ei estänyt häntä suunnittelemasta lämmöllä kuvaelmia ja apoteooseja toisille. Toisessa illassa esitettiin *Kukka kultain kuusistossa*, *Suorin tie paras* ja *Laululintunen*, ja yleisöä oli nytkin, tosin vain runsas kaksi kolmannesta salin paikoista. Kolmannessa näytännössä, jossa nähtiin *Don Ranudo de Colibrados* ja *Marin rukkaset*, yleisöä oli yhtä paljon kuin edellisessäkin.⁵³

Bergbomiin otti yhteyttä näyttelijä Arthur Lundahl, joka oli jo ehtinyt harjoittaa aimmin ammattiaan Helsingissä. Lundahl oli kotoisin Oulusta, käynyt vähän lukiota Kuopiossa, avustanut ja näytellyt kahtena vuonna Arkadiassa. Ensin 1865–1866, kun Åhmanin ja Pousetten seurue esiintyi siellä ja toisen, kun Lindmarkin teatteri vuokrasi sen kaudeksi 1866–1867. Lundahl, joka oli myös ”laulanut ja toimeenpannut iltahuveja ja ollut välillä merillä”, telegrafeerasi nyt Bergbomille Poriin pyytäen kiinnitystä teatteriin. Bergbom tarttui tilaisuuteen, sillä Lundahlin mukaantulo merkitsi huomattavaa vahvistusta miesnäyttelijöiden riviin.⁵⁴ ”Lahjakas ja näyttämöön perehtynyt näyttelijä herätti kohta mieltymystä yleisössä. *Viuluniekassa* hän sai suuren roolin, jossa hän aina niitti suosionosoituksia milloin vain näytelmä annettiin.”⁵⁵ Kaarlon paluuta Helsinkiin viivytti Arthur Lundahlin odottelu, sillä tämä saapui hitaalla rannikkolaivalla. Tavattuun ja kiinnitettyään Lundahlin Kaarlo palasi Helsinkiin sunnuntaina 20.10.1872.⁵⁶ Kaarlo ei siis ollut läsnä Lundahlin debyytissä, jota arvostelijat kiittivät. Kaarlon paluu tapahtui luultavasti Porista Tampereen kautta Hämeenlinnaan, sekä sieltä junalla Helsinkiin *Morgonbladetin* toimitukseen. Emelie kertoo, että Kaarlo oli hyvin tyytyväinen mat-

52 ”Och han som kallat eder vid sin sida / och fostrat er vid konstens altarhård, / Skall ej bli glömd en framtidsdag – hurvida / Än skilda makter nu om vädlet strida / För all vår odling – ty han är det värd!” Ks. EAH2:11; runo alun perin julkaistu *Björneborg* 19.10.1872.

53 EAH2:12.

54 EAH2:14 sanoo ilmeisen virheellisesti, että Lundahl olisi esiintynyt jo 13.10., vaikka edellisellä sivulla sanotaan, että *Yökausi Lahdella* olisi mennyt vasta 23.10. *Margaretan* jälkeisenä kappaleena.

55 EAH2:14–15.

56 Bergbom oli tullut Poriin muiden mukana ma 7.10. alkavan viikon alussa. Ensimmäistä näytäntöä varten on harjoiteltu 13.10. avajaiset ja muitakin harjoituksia on pidetty. Arthur Lundahlin tuloa hän oli joutunut odottamaan Emelien kirjetiedon mukaan jopa viikon, eli ma 14.10. alkavalla viikolla tämä tuli sinne. Bergbomin on täytynyt lähteä Porista viikon lopulla, viimeistään viikonloppuna 19.–20.10.1872.

kaansa.⁵⁷ Alkuviikkojen innostava tunnelma palkitsi vaivat ja tukijoukolle oli paljon kerrottavaa.

Oskari Wilhon ensimmäinen raporttikirje Kaarlolle on päivätty 29.10. ja siinä hän selvitti perusteellisesti niitä Porin näytöksiä (22.10.–26.10.1872), joita Kaarlo ei ollut itse enää valvomassa. Näistä tärkeimmät olivat *Margaretan* ja *Kihlauksen* esitykset 23.10. ja 25.10.1872. Ne olivat Suomalaisen Teatterin ensimmäiset esitykset, mutta eivät tarkkaanottaen kantaesityksiä. *Margareta* oli esitetty Yrjön päivänä 23.4.1872 Helsingissä yksityisnäytäntönä, melkein samalla ryhmällä, nimiosassa tuolloin Charlotte Raa, nyt Selma Heerman.⁵⁸

Kihlauksen kantaesitys oli tapahtunut Helsingissä Kaartin kasarmilla loppiaisen aikaan 1869 ja 1870 ilmeisesti juuri Wilhon ohjauksessa.⁵⁹ Nyt nähtiin sen ensimmäinen ammattiteatteri-kantaesitys. *Kihlauksesta* tuli alusta pitäen puheosaston varma suosikkikappale, jossa kaikki näyttelijät onnistuivat, Oskari Wilho Aapelina, Ismael Kallio Eenokkina, Aurora Toikka Eevana ja Aukusti Korhonen Jooseppina. Näytelmä toimi sille osalle yleisöä, jolle teoksen huumori oli ensisijaisesti suunnattukin. *Kihlauksen* ja sen yleisön näkeminen olisi tuonut väsyneelle Aleksis Stenvallille suuren ilon, varmasti paljon vapauttavamman kuin mitä *Lean* harjoitusten näkeminen oli ollut. Sitä tilaisuutta hänelle ei tullut, sillä Suomalaisen Teatterin aloittaessa Stenvall oli jo resignaation vaiheessa, omaishoidossa veljensä luona Tuusulassa.⁶⁰

Ensimmäisen esityskauden aikana ohjelmistossa olevien näytelmien toimivuudesta tai kantavuudesta alettiin saada kokemusta. Suomalaisen Teatterin piti rakentaa myös säätyläistön ja tukiryhmien verkostoa ympäri maan. Siksi Porissa järjestettiin vierailukauden lopuksi suomenmielisten säätyläisten avustuksella Wolffin ja Weberin *Preciosa*. Kutsumalla ja harjoittamalla paikallisesta nuorisosta mustalaiskuoro *Preciosaan* luotiin kontaktia kaupunkiin ja sidottiin teatteri kiinteästi fennomaaniseen rekrytointiin.⁶¹

Taiteilijoiden nimien suomennokset herättivät keskustelua: marraskuussa *Åbo Underrättelserin* pakinoitsija käsitteli asiaa ja pilkallisesti kyseli Wilhon ja Toikan nimien

57 ”Karl kom först hem i måndags. [21.10.1872] Hans afresa från Björneborg blef uppskjuten derigenom att Lundahl blef gripen af en så oemotståndelig teaterlusta, så att telegraferade och frågade om han ännu finge engagement, så skulle han komma med omgående ångbåt. Karl tog naturligtvis emot honom med förtjusning, men som vanligt \denna tid/ dröjde ångbåten 5 å 6 dagar utöfver den bestämda tiden. Karl är mycket nöjd med sin färd. Han kan ej finna nog ord för att prisa Malmgrens utomordentliga älskvärdhet, verksamhet, hjälpsamhet och intresse vid detta företag. Truppen spelar för goda och fulla hus och finge man i hvarje stad en sådan beskyddare som Malmgren, så vore allt räddadt.” (EB → A. af Heurlin [23].10.1872/54:43:1/EBA/KiA/SKS.)

58 *Margaretan* esityksestä ks. NB:660–661.

59 *Kihlauksen* kantaesityksestä ks. NB:391–394, sekä Paavolainen 2015. Aukusti Korhonen oli tuolloin näytellyt Eevaa.

60 Eliel Aspelinin ja Emil Nervanderin käynti Tuusulassa on samalta syksyltä. Nervander oli kertonut terveiset Bergbomilta, jonka nimen Kivi tunnisti. (Ks. ”Aleksis Kivi, kirjeitä ja muita elämäkerran aineita, kerännyt E. Aspelin, A436 EAHA/KiA/SKS.)

61 *Preciosan* mustalaiset tarkoituksella assosioitiin ”väheksytyihin suomalaisiin tai suomenkielisiin”. Ks. NB:510–514.

merkityksiä.⁶² Pakinoitsija sanoi auki tutun seikan: aikalaisille kyseessä oli Westermarkin oppilas-seurueen jäsenten ”fennomaaninen uudestisyntyä”. Pakinoitsija pelkäsi, että teatteritalon ovet pysyvät kiinni Turussa tänä talvena, ellei sitten suomalainen teatteriryhmä ”ulota toimintaansa meillekin asti.”⁶³

Kaarlo palasi Helsinkiin toimittamaan *Morgonbladetia*. Lehden tilaajamäärä pysyi pienenä, eikä fennomaanien kukkaroilla ollut loputtomasti käyminen.⁶⁴ Kaarlon ja Emil Nervanderin suhteet olivat jostain syystä jännittyneet, osin siksi, että suomalais-sympaattisella mutta itsenäisellä linjallaan *Hufvudstadsbladet* oli paha kilpailija *Morgonbladetille*. Marraskuussa 1872 Emelien kirjeessä oletetaan jopa, että Nervander tahallaan tahtoi suututtaa Kaarloa. Emelie on kuitenkin estoitta puolueellinen kaikessa, mikä tästedes koskee Kaarloa tai Suomalaista Teatteria tai fennomaaneja. Hän toivoo Nervanderin joskus menevän vielä naimisiin, saavan rouvan ja viran ja muuttuvan siten vähän rakastettavammaksi.⁶⁵ Emelie tunsu toki vahingoniltoa, kun Nervander oli esittänyt ”myrkyllistä kritiikkiä” Mili Mechelinin Agathesta toisen teatterin *Friskyttensissä*.⁶⁶

Harmia oli suomentaja Antti Törneroosista (Tuokosta), joka asui ryypiskellen Vihdissä. Hänelle oli hankittu asunto sitä vastaan, että sunnuntaisin häneltä saadaan tietty määrä valmista suomennosta, jota vastaan Kaarlo maksoi vuokran. Tuokkoa käytettiin tulevana vuosina silti paljon oopperoiden suomentajana, hän oli halpa ja riittävästi runoilija.⁶⁷ Otto Florell kirjoitti nuorenparin auvoisasta tunnelmasta Haminan rauhasta sekä kutsui Karlia joulun ajaksi kyläilemään.⁶⁸ Bergbomin yhteydenpito Florelliin harveni jo käytännön syistä. *Morgonbladetin* tilanne oli ankea ja avainhenkilöt alkoivat menettää

62 ”[–] att dessa finska namn endast betecknade den fennomanska pånyttfödelse, hr Westermarks förra elever och andra af den finska teaterns sjuetter undergått. Huru skulle den sjelfständiga finska sceniska konstens invigda prester och prestinnor kunna bära namn med svensk klang? De måste ju blygas öfver dem och välja andra, liksom man bortkastar ett namn som släckats af brott eller vanheder. Och derföre tog Gröneqvist namnet Wilho, hr Nyberg nämnde sig Kallio, hr Öhqvist förändrade sitt namn till Korhonen och fröken Gullstén beslöt att framdeles heta Toikka, o.s.v. [–] Men hvarföre har hr Gröneqvist antagit namnet ”Wilho?” Kommer detta ifrån verbet ’wilhon’, som betyder ’hugga i stycken’, så har det en nog destruktiv betydelse för en man, hvars mål är att bygga upp. Och fröken Gullstén sedan, hvarför i all världen kallar hon sig Toikka, som sannolikt skall härledas från verbet ’toikkaan’, som betyder ’fuska’? Nej! i detta liksom i allt annat kunna vi icke följa den fennomanska tankegången, och derföre må vi lemna alla hithörande språkforskningar.” (ÅU 19.11.1872)

63 ÅU 19.11.1872.

64 ”Stackars M:bladet! Ännu har man ej hittat på någon utväg för dess upprätthållande nästa år. Red. d.v.s. Elmgren, Hagman och Forsell, hafva hittills haft ett serdeles godt mod, men nu tyckes det äfven svika ju längre tiden lider, utan att någon utsigt till hjälp yppats. Insamlingarne för finska normalskolan utgöra ju äfven ett hinder, ty människornas kassor är ju [kirje katkeaa.]” (EB → A. af Heurlin XX.11.1872/54:43:3/EBA/KiA/SKS.)

65 EB → A. af Heurlin XX.11.1872/54:43:3/EBA/KiA/SKS.

66 EB → A. af Heurlin 27.12.1872/54:43:6/EBA/KiA/SKS. Mili Mechelinin ja kapellimestari Nathan B. Emanuelin välit olivat myös huonontuneet, tenori Blomberg olikin nyt ”Milin A ja O”.

67 EB → A. af Heurlin s.d. syksy 1872/54:43:4/EBA/KiA/SKS.

68 Otto Florell → KB 28.11.1872/50:19:47/KBA/KiA/SKS. Florell kaipasi juttuseuraa, sillä sotilaat hermostuivat hänen mielestään heti, jos joku halusi keskustella jostain siviilimaailmaa koskevista yleisemmästä ongelmasta, eli muusta kuin tulevista muutoksista housunnapeissa ja takinkäänteissä.

rohkeuttaan (mod), kuten Emelie kirjoitti sisarelleen Augustalle, joka asui tuona vuonna Qvidjassa (Kuitiassa), af Heurlinien kartanossa ensimmäisen lapsensa Paulan kanssa.⁶⁹

Puheteatteri oli kuitenkin käynnistynyt, mutta nyt piti saada myös ooppera liikkeelle, sillä vain sen avulla voitiin houkutella helsinkiläisiä säätyläisiä suomenkielisen kulttuurin pariin ja fennomanian kannalle. Toivomus tuli puolueen ytimestä, mutta se oli myös henkilökohtaisesti palkitsevinta tai kiinnostavinta Kaarlolle. Emelien syksyiset kirjeet Augusta-sisarelle Kuitiaan kertovat siitä, miten eri laulajat olivat syksyn konserteissa menestyneet. Emmy Strömerin nimi oli vahvasti esillä jo keväällä 1870, siinä hankkeessa, joka lopulta johti *Trubaduurin* esittämiseen marraskuun lopulla 1870. Tämän sisar Sophie Strömer oli kiinnityksellä Nya Teaternissa kauden 1872–1873. Emmy Strömer, joka oli opiskellut vuodesta 1869 lähtien Pariisissa, oli vielä Suomessa ja antoi 7.10.1872 konsertin yliopiston täydessä juhlasalissa.⁷⁰

Suomalainen Ooppera oli siis suunnitteilla, mutta kaikki oli ilmassa. Nya Teaternissa resurssit olisivat valmiina, osaava orkesteri ja näyttämö. Nikolai Kiseleffin johdolla siellä oli käynnissä jo toinen oopperaa sisältänyt näytäntökausi ja ainakin kolmas täysimittainen esitys: *Marthan* ja *Windsorin iloisten rouvien* jälkeen valmistui Carl Maria von Weberin *Friskytten, eli Taika-ampuja*. Sitä esitettiin Nya Teaternissa 6.11.1872 alkaen 9 kertaa. Seuraavassa kirjekatkelmassa näkyy, että kun Mili Mechelin oli siirtynyt Bergbomien kannalta ”väärään teatteriin” ja jäänyt pysyvästi Nyaniin, entistä ystävää saattoi moitita.⁷¹ ”Lilla Strömmer” tarkoittaa nuorempaa sisarta, mezzosopraano Sophie Strömeriä, joka ”tekee fiaskon”. Drastisin on kuitenkin Emelien kuvaus Alma Mechelinin ja Emmy Strömerin ensivisiitistä Bergbomeille. Emelien saama ”huono ensivaikutelma” jatkui läpi vuosien.

Å-propos. Alma Mechelin och båda flickorna Strömmer bådade sig hit en qväll och det var en bland de ledsammaste aftnar jag haft. Hvilken ramlad illusion! Jag vill dock tro att Emmy Strömmer skildt var indisponerad och att denna oälskvardhet ej var hennes hvardagsnatur. Hon var nästan som en fnittrig [hihittävä] piga, ehuru hon såg ganska bra ut. Nu är hon i Wiborg och ger

69 EB → A. af Heurlin 19.11.1872/54:43:3/EBA/KiA/SKS. Teatteriryhmän toimintaa Emelie summeerasi Augustalle ja kiitti niin fennomaani Axel Malmgrenia Porissa, kuin hyviä lipputulojakin, kertoi hankaluuksista, kun Turun ja Viipurin teatterit olivatkin varattuja. Lundahliin ja Wilhoon ollaan tyytyväisiä, ”men Nälkä [Nyberg/Kallio] är ledsam [ikävä] menar Malmgren.” Ruotsalaisten lehti *Vikingsen* Helsingissä siteerasi *ÅU:ta* ja levitti seurueen nimenvaihtoja ja kääntymistä pois ”rehellisistä ruotsalaisista nimistään”. Lisäksi Emelie pelkäsi, että heidän asuntonsa vuokraa Bulevardin sisäpihan rakennuksessa tultaisiin vielä nostamaan, kun vuokrat muutenkin olivat nousseet.

70 Isoäitinsä Emmy Strömer-Achtén elämäkerturi Glory Leppänen (1962:44) mainitsee konsertin olleen täynnä.

71 ”Friskytten ges för fulla hus, men en liknöjd, till och med kall publik. Nästan alls inga framropningar och ytterst litet applåder. Mili [Mechelin] sjunger vackert och klart, men – iskallt. Det der herrliga jublande ”det är han” o.s.v. sjunger hon så ”reserveradt” som gällde det ett glas öl. Appelbom är öfverraskande bra, Petrine Barkman sjunger bra och är trefflig ehuru klumpig och ful, och Lilla Strömmer [Sophie S.] stackare gör totalt fiasco. (EB → A. af Heurlin XX.11.1872/54:43:3/EBA/KiA/SKS.)

konserter och i nästa vecka ger hon konsert här hvarefter hon reser till Masset [i Paris]. Då vi voro borta hade Koskinen bedt Therese [Decker] gå till henne och försöka intressera henne för finska theatern, hvilket Therese äfven ämnade göra, men stötte ihop med henne ute par, tre gånger och sade att Strömmer då gjorde på henne ett så svårt intryck att det var omöjligt för henne att säga ett ord åt Strömmer. Therese sade helt bekymrad att ”jag visste nog att det hade varit min skyldighet men det var mig absolut omöjligt.” Therese är för resten utmärkt snäll och vänlig; hon helsar Eder på det allra varmaste.⁷²

Yrjö Koskinen lähetti Therese Deckerin puhumaan Emmy Strömeriä ”meille”, mutta tilanne oli mennyt täysin lukkoon. Emmy konsertoi Viipurissa, mutta ikävä kyllä 24.10.1872 pidetyssä konsertissa ei ollut niin paljon väkeä kuin se ”olisi ansainnut,” silti *Wiborgs Tidningin* kirjoitus jatkui ylistävänä arvosteluna.⁷³ Emelie Bergbom oikeastaan toivoi, että tämä ”hermoileva” Emmy Strömer ei tulisikaan Suomalaiseen Teatteriin.⁷⁴ Ristiriitaista luonnetta ja ailahtelevia mielialoja on kaunistelematta kuvannut myös tyttärentytär.⁷⁵ Ne tuntuvat sopivan siihen, millaisena aikalaiset Emmyä luonnehtivat ja erityisesti Emelie Bergbom.

Kaarlon intressien kannalta puheosasto oli tavallaan jäänyt syntymättä siksi, että Lotten Raan oli muuttanut pois Suomesta. Oopperan saamiseksi tarvittiin suomalaissyntyisiä laulajia, joista muodostui nyt kilpailu, jossa Kaarlon ja fennomaanien täytyi yrittää kaapata parhaat solistivoimat. Marraskuun alkupäivinä Emelie kirjoitti Augustalle Kuitiaan. Nyt hän tiesi lisää Emmy Strömerin vastauksista eikä säästä sanojaan:

Strömmer har varit rest till Wiborg, Willmanstrand [konsertti 28.10.1872] m.m. och gifvit konsert; från denna resa återvände hon lördag förmiddag [2.11.] och Karl uppvaktade henne på eftermiddagen – ännu utan något bestämdt resultat. Hon hade varit utmärkt väl bearbetad (troligtvis af Mili) mot det finska företaget och var rysligt villrådlig och osäker. Hon hade klagat och jemrat sig öfver att hon sjelf drages dit, men hon vågar ej. ”Då man är en sådan stackare att man intet kan bestämma sjelf.” Hon tycks ha varit utom ordentligt sjäpig [=läntys], ehuru Karl hemkom gripen af det djupaste medlidande för henne.

72 EB → A. af Heurlin XX.11.1872/54:43:3/EBA/KiA/SKS. Strömer ja Strömmer kirjoitusasut vaihtelevat.

73 Nimim. W., *Wiborgs Tidning* 26.10.1872.

74 ”I dag [19.11.1872] kommer Strömmer från Wiborg. Få se hvilket svar hon ger: måtte det bli – nej! [”kunpa se olisi – ei!”] Hon är flickan stackare mycket sjuklig och nervös. Man trodde att Strömmer skulle bli mycket mera populär än Ida, men detta tyckes ej vara fallet; åtminstone har hon ej haft mycket folk på sin konserter.” (EB → A. af Heurlin 19.11.1872/54:43:3/EBA/KiA/SKS.)

75 Leppänen 1962:46.

Hon hade såder med rigtig hjertängslan klagat öfver sin olyckliga existens och sin olyckliga ställning.⁷⁶

Bergbom houkutteli Emmyä siis lauantaina 2.11.1872 iltapäivällä, ja asia jäi siihen, että Emmy totesi surkeana, ettei voinut päättää asiasta itsenäisesti. Tämän vuoksi Kaarlo kaksi päivää myöhemmin 4.11.1872 kirjoitti Emmyn huoltajalle Matts Nylanderille⁷⁷ kysyäkseen, voisiko Emmy liittyä Suomalaisen Teatterin lauluosastoon. Nylanderin vastaus on päivätty 14.11.1872 Oulussa ja oli kieltävä.⁷⁸ Emmy Strömerin holhooja Nylander oli nimittäin ajatellut tälle vielä lisää ulkomaisia opintoja ja huomautti, että onhan Suomalaisella Teatterilla jo Ida Basilier käytössään.

Glory Leppänen kuvaa isoäitinsä Emmyn valintaa. Emmy olisi hänen mukaansa pyytänyt päätökseen lisä-aikaa Kaarolta, sillä halu vapautua holhooja Nylanderin määräysvallasta oli yksi tekijä, joka houkutti Emmyä.⁷⁹ ”Kuurona helsinkiläisten ystävien neuvoille, ylpeänä itsenäisyydestään hän tekee päätöksensä, antaa Bergbomille sanansa ja lupautuu sisarensa Sofie Strömerin kanssa Suomalaisen oopperan palvelukseen syysnäytäntökaudesta 1873 lähtien.”⁸⁰ Jotain myöhempien aikojen katkeruutta on Leppäsen kirjassa, jossa tekstin alta kuuluu hyvin Emmy-isoäidin ääni ja jossa siksi korostetaan Bergbomin auliisti antamia, mutta toteutumattomia lupailuja.

Bergbom-sisarukset vetosivat yhteisvoimin heidän suomalaisiin sydämiinsä, teroittivat heille heidän isänmaallista velvollisuuttaan olla mukana tässä suomalaisen taiteen rakennustyössä. Vuolain sanoin he loihitivat Emmyn eteen näkyjä oopperalaulajatar-primadonnan asemasta ensimmäisessä suomalaisessa oopperassa omilla kotoisilla palkeilla.⁸¹

Värväyspuhe – isänmaallisen hankkeen taakse puhuvan ja agitoivan henkilön innostava puhe – jonka 29-vuotias Kaarlo on osannut, toistettiin vielä monelle muullekin. Viime kädessä innostavuus, tulevaisuudenusko, jopa epärealistiset odotukset, ovat voineet upota puhujaa nuoremman, vasta 23-vuotiaan laulajattaren mieleen. Bergbom tarjosi myös sosiaalisen nousun unelmaa, jossa Emmyllä olisi mahdollisuus ohittaa Oulun oma säätyläistyttö, neiti Basilier, joka oli virkamiesperheestä ja valmiiksi seurapiirikelpoinen.

76 EB → A. af Heurlin s.d. [1872]/54:43:5/EBA/KiA/SKS.

77 KB → Matts Nylander 4.11.1872/47:10:1/KBA/KiA/SKS.

78 Matts Nylander → KB 14.11.1872/54:98:1/KBA/KiA/SKS.

79 Leppänen 1962:44–46. Leppänen kuvaa Emmyä voimakkaasti tahtovana naisena ja häivyttää henkilökohtaiset uramotiivit sanoen isoäitiään isänmaallisen innostuksen elähdyttämäksi, kuten retorinen konventio on edellyttänyt.

80 Leppänen 1962:46.

81 Leppänen 1962:45.

Suomalaisen Oopperan pesti lupaisi Strömerille sosiaalisen nousun ja astumisen voit-tavan asian palvelukseen – ammatinharjoituksen ja laulajanuran lisäksi.

Lauantai-iltapäivänä 23.11.1872 Emmy lienee tehnyt päätöksensä, vaikka Mili Mechelin Nyanista oli kehottanut vielä odottamaan toimitusjohtaja Nikolai Kiseleffin paluuta ulkomailta.⁸² Emelie Bergbom kommentoi sisarelleen pelkäävänsä kaikenlaista, hän oli epäluuloinen Emmyn todellisista vaikuttimista:

jag vet ej hvad orsaken var dertill att hon nu redan afgjorde. Hon sade att hennes håg alltid dragit henne hit och hon därför ej bryr sig om hvad människorna säga. Man tyckes rätt hafva bombarderat henne från alla håll med böner, föreställningar och hotelser. Jag kan ej fatta hvad som bevekt [taivuttanut] henne; hon sade att hon ej det ringaste varit tillfredställd, då hon besökt teatern. Hon fordrar dock att hennes beslut skall förblifva en sträng hemlighet till dess hon rest härifrån; hon ger konsert d. 12[.12.1872] och reser par, tre dagar derpå. Uppriktigt sagdt, så vet jag ej om jag är nöjd dermed att hon kommer till Finska theatern; jag bäfvar för de stora utgifterna och det grymma bråket. Dessutom har jag ej det förtroendet till Emmy Strömmer att jag tror [ej] att hon står ut med alla svårigheterna.⁸³

Sofie Strömer oli osallistunut Nya Teaternin *Friskyttan* -oopperan esitykseen taloon kiinnitettyinä kuorolaisena,⁸⁴ Emmyllä oli sovittu joulukuulle vielä esiintymisiä Nya Teaternin taiteilijoiden kanssa, mikä sitoi häntä julkisuudessa sen teatterin piiriin. Ei ollut siis mitenkään itsestään selvää, kumpaan oopperaan sisarukset pestautuisivat. Mutta jotta Bergbomit pysyisivät rauhallisina ja sisarukset saisivat Bergbomin lupamat kiinnitykset, heidän piti käydä ilmoittamassa päätökset jo ennen näitä joulukuun konsertteja Nyanissa.

Emmy Strömer esitti torstaina 12.12.1872 kapellimestari N. Emanuelin ja Teatteriorkesterin johdolla aarioita Rossinin *Semiramidesta*, Paminan aarian Mozartin

82 Oli lauantai-iltapäivä, jolloin Emmy oli tullut Bulevardi 10:n pihasiiven asuntoon ja tehnyt päätöksensä. Matts Nylanderin kielteinen vastaus Kaarlolle on päivätty 14.11.1872 ja jos hän on ilmaissut sen Emmylle samaan aikaan, on aikaisin vaihtoehto Emmyn tekemälle omalle päätökselle ollut lauantai 16.11.1872. Todennäköisempää näin suuren ratkaisun edessä, oli kuitenkin että Emmy siirsi vielä päätöstään. Silloin Emelie Bergbomin ”lauantaita”koskeva kirjemai-ninta viittaisi vasta lauantaihin 23.11.1872 tai jopa vielä viikkoa myöhempään 30.11.1872. (Näin myös Emelien kirje 54:47:5 sisarelleen Augustalle ajoittuisi vasta joulukuun alkupäiviin.) Kiseleffin paluu ulkomailta tapahtui ajalla 28.11.–9.12., mikä selviää Bergbomin *Karkurit*-kiistan vaiheita selvitettäessä. Mili Mechelin oli kehottanut lykkäämään päätöstä Kiseleffin paluuseen asti, se puhui sen puolesta, että päätös on tehty ennen Kiseleffin paluuta eli, että Emmy ilmoitti ratkaisustaan Bergbomeille jo 23.11.1872.

83 ”Nu har Emmy [S]trömmer bestämt sig; hon kom[m]er nästa år till Finska thea[te]rn. Mätte detta beslut hafva [bli]fvit fattadt uti en lycklig [s]tund och mätte vi ej hafva ta[git] va[]lten öfver hufvudet. Jag är [??]ja rädd därför. Lördag efter[m]jiddag, kom hon hit för att [un]derrätta Karl om sitt beslut; [- -] Mili ville nödvändigt att hon ej skulle bestämma sig innan Kiseleffs hemkomst [eli ajalla 28.11.–9.12.]” EB → A. af Heurlin s.d.1872/54:43:5/EBA/KIA/SKS.

84 *Mbl* 6.11.1872.

Taikahuilusta ja Leonoran balladin Paciuksen *Kaarle-kuninkaan metsästyksestä*. Maanantaina 16.12.1872 oli toinen orkesterikonsertti, ja siinä Emmy Strömer lauloi aarian *Figaron häistä* ja Emanuelin säveltämiä ja ilmeisesti orkesterille sovittamia *Finska toner, visor*.⁸⁵ Näistä lauluista kirjoitettiin *Morgonbladetissa* yllättävän niukasti.⁸⁶ Suomalaisten laulujen esittämistä säveltäjä Emanuel oli tietenkin pyytänyt Emmyltä, joka tämän tarjouksen halusi ottaa vastaan ja siksi oli ollut pakotettu vakuuttamaan lojaalisuuttaan Bergbomeille. *Morgonbladet* kirjoitti vasta toista viikkoa myöhemmin, 24.12.1872, mutta silloin sellaisella asiantuntemuksella Emmyn äänestä, että se voisi olla Bergbomin kirjoittama teksti, ei suinkaan nuoren ja oopperaan perehtymättömän kulttuuritoimittaja Aspelinin. *Hufvudstadsbladet* ja *Helsingfors Dagblad* eivät näytäneet tätä konserttia kommentoineen.

Kaarlo olisi siis ehtinyt kirjoittaa arvostelun Emmyn konsertista ennen lähtöään joulun aikoihin tapaamaan puheosastoa Viipuriin, minne se Porin ja Tampereen jälkeen oli matkustanut. Oopperahankkeen kannalta oli tärkeää, että Emmy Strömerin ansiot laulajana esiteltiin täydesti tilanteessa, jossa hänen päätöstään, kumpaan oopperaan liittyä, ei ollut vielä julkistettu. Näin Bergbomin arvostelu oli ikään kuin ”puolueetonta”, vaikkei se sitä enää Strömer-sisarusten salaisten lupauksen jälkeen ollut.⁸⁷ Samoina päivinä lehti uutisoi Ida Basilier’in Tukholmassa laulamista uusista rooleista.⁸⁸ Kilpailu oopperajulkisuudesta oli alkanut.

Suomalainen Ooppera aloittaisi syksyllä 1873 ja sen tekemät kiinnitykset julkaistiin sanomalehdissä 15.–20.1.1873; niin myös Emmy Strömerille luvattu korkea vuosipalkka, 3000 mk. Uutisoinnin ajankohta oli juuri ennen kuin Nya Teaternin Bergbomia vastaan nostaman kunnianloukkausjutun käsittely alkoi Helsingin Raastuvanoikeudessa. Ajoitus oli harkittu, samalla nimittäin muistutettiin, että rouva Raa oli luvannut tukensa suomalaisen draamallisen osaston seurueelle. Se oli tärkein takuu sille, että pääkaupungin koulutetumpi yleisö viitsii tulla katsomaan Westermarkin seurueesta eronneita suomenkielisiä taiteilijoita.⁸⁹

85 Samaan aikaan painosta ilmestyi nuottivihko: *Finska toner*. (”Hvar må du vännen vara!” ”Aldrig mer jag borde sjunga”. ”Långt från hemmets stränder”, ”O vor’ en herdeflicka jag!”). Sångar vid Pianoforte, Ord af Rafael Hertzberg, komponerade af Nathan B. Emanuel. (*Hbl* 17.12.1872) Jo toukokuussa 1872 oli Frithiof Raan haudalla esitetty Hertzbergin ja Emmanuelin laatima laulu.

86 ”Bland de af hr Emanuel’s ”finska toner”, som fr. Strömmer sjöng med poetisk uttryck, vilja vi påpeka den fösta i hvilken en täckt och innerlig melodi funnit en fin omklädnad. De begge senare romanserna kunna troligtvis vid upprepadt åhörande erbjuda intressanta detaljer; någon omedelbar framspringande känsla talade ej till oss ur dem. Fr. Strömmer utförde dessutom Cherubins första romans ur Figaros bröllop. Den för en låg mezzosopran skrifna arian gaf sångerskan tillfälle att visa, hvilka skatter, hennes herrliga röst innesluter äfven i det lägre registret.” (*Mbl* 21.12.1872.) Jo toukokuun lopulla Frithiof Raan hautajaisissa oli esitetty yksi Hertzbergin ja Emanuelin laulu, mahdollisesti edellä mainituista ensimmäinen. (*NB*:668; *HD* 24.5.1872)

87 Sen kritiikki ilmestyi *Mbl* 24.12.1872 ja jo Leppänen 1962:44–45 arvelee kirjoittajaksi Bergbomia.

88 *Mbl* 16.12.1872.

89 Esim. *Hbl* 17.1.1873.

Aleksis Kiven kuolema ja Bergbomin oikeusjuttu

Aleksis Kiven sairastuessa alkuvuodesta 1871 Bergbom oli lähdössä Berliiniin ja sai sinne Emelieltä tiedon, että Kivi oli siirretty Lapinlahteen – parantumattomana. Kaarlo palasi Berliinistä syyskuun lopulla 1871. Onko Bergbom käynyt Lapinlahdessa Stenvallia tapaamassa? Sitä ei tiedetä varmuudella, mutta todennäköisesti ei.⁹⁰ Kaarlon herkkyyks ja taipumus torjua ahdistavia kokemuksia ei olisi ehkä kestänyt vierailua. Vuoden 1872 alussa Kivi siirrettiin Lapinlahdesta Tuusulaan veljensä Albertin asumukseen. Syksyllä Eliel Aspelin ja Emil Nervander kävivät Kiven luona (15.10.1872), kun ymmärrettiin, että Kiveä koskeva elämäkerta- ja muu tieto piti saada talteen. Aspelinin muistiinpanovihoissa on päivästä ensimmäinen kirjaus,⁹¹ joka sitten lainautui ja muunteli Aspelinin muihin teksteihin. Ensimmäinen käyttö kuvaukselle oli hänen pitäessään Pohjalaisessa osakunnassa esitelmän Aleksis Kivestä marraskuun alkupäivinä 1872. Esitelmä ilmestyi suomeksi ja laajempi moniosainen kirjoitus *Morgonbladetin* joulukuun numeroissa.⁹² Karl oli tietysti saanut kuulla Aspelinilta tai Nervanderilta Kiven kuulumiset heti palattuuan Porista lokakuun lopulla Helsinkiin. Hän on saanut Kiveltä terveiset, mikä on voinut kovinkin liikuttaa ja järkyttää häntä. Karlin käynnistä Tuusulassa ei ole mainintoja.

Aleksis Kiven näytelmä oli samaan aikaan pääsemässä ensimmäistä kertaa Nya Teaternin näyttämölle. Rafael Hertzberg oli ruotsintanut ja sovittanut *Karkurit*, nimellä *Flyktingarne*. Esitykset olisivat joulukuussa 1872. Joulukuun puolivälissä (13.12.1872) Bergbom julkaisi useassa pääkaupungin lehdessä laajan kirjoituksen otsikolla ”Protest”, jossa hän moitti Nya Teaternia siitä, että sillä ei ole aikomusta suorittaa kirjailija Kivelle tekijänpalkkioita *Flyktingarne*-esityksestä. Kun väitettiin, että Nya Teatern rikkoo voi-

90 Achté 1982:169–175 käsittelee Lapinlahden aikaa.

91 ”Lokakuun 15 p 1872 kävimme Emil Nervander ja minä kraatari Albert Stenvallin luona, jonka tykönä Alexis nyt oleskelee. [– –] Yht’äkkiä astuu Alexis ulos kamarista. Nervanderin hän heti tuntee. ”Nervander!” lausuu hän pari kolme kertaa omituisella tavalla, jota ei sanoilla voi kuvata. Oli kuin olisi ilon säde vilistänyt vaaleilla, surkastuneilla kasvoillaan, äänessä oli ystävyyttä, ikään kuin kuolleista nousseen hämmästyttävää ja samalla jotakin nuhteenkaltaista. Se ääni, jolla hän nimen lausui, ei voi muistosta ikinä kadota. N. tervehti Bergbomilta, Krohnilta, hän kertoi nimet ja näki, että hän net muisti. Sitten hän istui tuolille. Hänellä oli paita, alushousut ja sukat yllä. Ruskeat silmät vaelsivat ny. Hän kysyi Kun minä (hänelle ihan tuntematon) tervehdin ja hän kuuli nimeni kertoi hän pari kertaa ”Aspelin”. Näkyi että hän oli nimen kuullut, mutta hän ei näkynyt tietävän olikohan minun ennen tuntenut vai ei. [– –] Hän istui sitten mitään puhumatta ja synkät silmänsä vaelsivat toisesta esineestä toiseen. Minua, vierasta herrasmiestä, hän hiukan epäluuloisesti katseli. Albertin 13–14toista vuotinen sievä tyttö oli keittänyt kahvea, jota nyt juotiin. (Alexis pitää hyvin kahvesta ja usein saa häntä pestä sillä että lupaa kahvea palkinnoksi.) Meidän kyytimiehemme sanoi nyt isännälle että hän oli tavannut Juhani veljen kravustamassa. Tuo viimeinen sana koski Alexin korviin. ”Kraavustaa” kertoi hän ja kun Nervander nyt mainitsi Wantaan kosken ja kysyi lehtimajasta, kertoi hän siellä kalastaneen oleskellen. ”Jag var en stor skytt och sätte ut pau-loja och satimia” fortfor han sammanblandande båda språken (eljest talade han mest svenska på hvilket språk äfven N. vi tilltalade honom). Då N. frågade om fångsten lyckades, sade han: jo jag var då lycklig!” åter med ett uttryck, som innebar mycket mer än blott lycka i afseende å fångsten. Kun me sanoimme jäähyväiset, näkyi hän taasen virkistyvän ja hän mainitsi useampia, joille N. piti viemän terveisiä. o helsa alla sade han utvisande att han hade klar uppfattning i det ögonblicket. (Muistikirja A. Kiven elämäkertatietoja. A436/EAHA/KiA/SKS. Julkaistu muokattuna mm. teoksessa Aspelin-Haapkylä 1912 (II):56–59.)

92 Eliel Aspelin piti 9.11.1872 pohjanmaalaisten vuosijuhlissa ensimmäisen elämäkerrallisen kokonaisesityksen uusmaalaisesta A. Kivestä. Esitelmä saatettiin julkaisukuntoon ja ilmestyi *Kuukauslehdessä* numeroissa 10 & 11/1872. Ruotsiksi teksti ilmestyi *Morgonbladetissa* viisiosaisena kirjoituksena joulukuun 7., 9., 10., 11. ja 14. päivinä (N:ris 286, 287, 288, 289 ja 292.) Nyt olivat fennomaanit Aspelinin johdolla alkanee ottaa Aleksis Kiveä esille kirjailijana näkyvästi.

massa olevaa lakia tai ainakin vallitsevaa käytäntöä, sen mainetta loukattiin julkisuudessa ja teatteri haastoi Bergbomin oikeuteen.⁹³ Bergbomin nostaman polemiikin kohdalla biografi joutuu pohtimaan niitä psykologisia kipupisteitä, joita Kiven asiassa Karlin kannalta oli, sekä itse riidan poliittis-taktista viisautta.

Karkurit-näytelmää Bergbom oli arvioinut *Kirjallisessa kuukauslehdessä* huhtikuussa 1867 sanomalla, että se on Kiven teoksista ”kirjoitettu parhaiten näyttämön vaatimusten mukaan.” Tätä arviota jälkimaailma on moittinut ja kadottanut aikalaisten näkökulman. Maisteri Eliel Aspelin edusti esitelmässään ja artikkeleissaan vielä myönteistä kuvaa näytelmästä. Hän jatkoi siitä, minkä Bergbom oli sanonut, ja kirjoitti, että *Karkureissa* ”toiminnan kehitys on henkilöiden luonteista johtuva ja rientää harvalla poikkeuksella [–] yhtenäisenä ja sidottuna edelleen, herättäen lukijassa todellista draamallista jännitystä”.⁹⁴ Aspelin aloitti esitelmänsä käsityksellä, että juuri taiteellisen koulutuksen puute oli ongelma Aleksis Kiven teoksille ja siksi esimerkiksi *Seitsemän veljestä* oli kohdannut niin kovaa kritiikkiä.⁹⁵ Jo arvioidessaan joulun alla 19.12.1872 Nya Teaternin käyttämää sovitusta *Karkureista*, Kaarlo Bergbom esitti näytelmän juonen ja tilanteiden uskottavuuden suhteen enemmän varauksia, kuin mitä oli tehnyt muutamaa vuotta aiemmin 1867. (Ks. NB:336 laatikko 2-vi., ja tässä laatikko 4-i, s 41)

Kiven tekijänoikeuksista nousevaan kunnianloukkausjuttuun johtavien tapahtumien alkuimpulssina voi pitää Bergbomin kevään 1872 debateissa esittämää moitetta, että Nya Teaternin pysyvä seurue (stående teatern), joka valtionapunsa takia oli velvollinen esittämään myös kotimaista dramatiikkaa, ei ollut vielä lainkaan esittänyt Aleksis Kiven näytelmiä. Syytöksen esittänyt tohtori heitti kuitenkin kiviä lasitalossa: hän itse ei ollut tehnyt asian eteen mitään, sen paremmin syksyllä 1869 kuuluessaan teatterin johtoryhmään; ei myöskään sen jälkeen, vaikka Stenvall oli juuri tällaista apua häneltä pyytänyt. Nya Teatern päätti korjata asian seuraavana syksynä hyväksyessään maisteri Rafael Hertzbergin ruotsinnoksen ja sovituksen *Karkureista*. Kevään 1872 debattiin myös Nya Teatern kiistassa tuli vetoamaan: se sanoi toimineensa hyvässä tarkoituksessa Aleksis Kiven teosten esillepääsyä edistäen ja isänmaallisessa kotimaisuuden hengessä.⁹⁶

Syksyllä 1872 Hertzberg oli nimittäin tuonut Nya Teaternille ruotsintamansa ja sovitamansa käsikirjoituksen *Flyktingarne*, neljään näytökseen sovitetun version, pohjana SKS:n Näytelmistö-sarjassa painettu *Karkurit*. Hertzbergin sovitus oli kauttaaltaan runomuotoinen, toisin kuin Kivellä, jolla proosa ja mita vaihtelivat. Ylevää ja kaunista,

93 ”Protest” julkaistiin 13.12.1872 useissa lehdissä. Lehtonen 1931:143 suomentaa debatin. Protest-kirjoituksen suomenno EAH2:32.

94 Aspelin-Haapkylä 1912:15.

95 *Suomen Kuvalehti* 15.5.1873/1873:10. Tuotantoa luettellessaan Aspelin mainitsee myös ”Canzion” ja ”Olutretken” olemassalon. ”Muutoksilla voi kentiesi suomalaisen teatteri saada näistä kotimaisia lisää itselleen.”

96 Konsuli Nikolai Kiseleff, teatterin toimitusjohtaja oli nuorena 1860 antanut rahat palkintoon, jonka Kivi *Kullervolla* voitti.

kohotettua tunnetta edellyttävät jaksot olivat Kivellä runoa, kuten maisemakuvaukset, luonnontunteet ja rakkauskohtaukset.⁹⁷ Hertzberg oli yhdistänyt loppupuolelta pari jaksoa ja jättänyt teoksen kakkosparilta oman rakkauskohtauksen pois. Lopetuksen oli Hertzberg muuttanut onnelliseksi 1800-luvun yleisen tavan mukaan: *Romeon ja Julian* kaltainen asetelma päättyy naapurusten sovintoon jättäen nuoret eloon ja antaen heille tulevaisuuden.⁹⁸

Hertzberg ei ollut ollut kesällä 1872 yhteydessä Kiveen, johon kontaktin saaminen olisikin ollut vaikeaa. Voimassa oleva tekijänoikeuslainsäädäntö – tai sen käytössä oleva tulkinta – ei sitä häneltä suoraan edellyttänytkään. Painetussa muodossa julkaistu teos oli vapaasti muiden käytettävissä, näyteltävissä, käännettävissä ja sovitettavissa teattereille. Vallitsevan teatterikäytännön mukaan suuri määrä ulkomaista käyttödramatiikkaa levisi tähän tapaan sovituksina, käännöksinä, sovituksen sovituksina tai muuten paikallistettuina. Niistä keräsivät tekijänpalkkioita ne paikalliset litteratöörit, jotka työn tekivät. Ei kukaan ollut yhteydessä Pariisiin tai Berliiniin moneen kertaan sovitettujen pikkunäytelmien palkkioista. Tähän vallitsevaan käytäntöön myös tulevassa oikeudenkäynnissä vedottiin. Vielä elossa olevan kotimaisen kirjailijan kanssa kuitenkin jo herrasmiehininen tapa edellytti kontaktia tai ainakin tiedustelua tämän mahdollisista vaatimuksista.

Käsikirjoituksen saadessaan Nya Teaternin edustajat sanovat muistuttaneensa Hertzbergiä siitä, että tämän olisi ”itse varmistettava, onko hra Kivellä joitain vaatimuksia teoksensa suhteen.” Tämän he oikeudessa valaehdoisesti todistivat. Fennomaanien tietoon sen sijaan oli tullut tuli ylioppilas Hertzbergin yksityinen lausuma, ilmeisesti kapakassa joulukuun alussa, jonka mukaan hänellä ”ei ole aikomustakaan pienistä korvauksistaan suorittaa Kivelle yhtään mitään.”⁹⁹ Asiaa monimutkaisti kuitenkin se oikeuskäsittelyssä eteen tullut seikka, että lyhyen aikaa, vuosina 1865–1867 oli voimassa keisarillinen asetus, joka määritteli asian toisin. *Karkurien* julkaisuaika sijoittui sattumalta juuri noiden vuosien väliin. Silloisen säädöksen mukaan myös painetun näytelmän esittämiseen oli pyydetty kirjailijan lupa.¹⁰⁰

Ensi-iltaa edeltävässä kirjoituksessaan ‘Protest’ Bergbom syytti Nya Teaternin johtoa siitä, että se oli ”hylännyt oikeudenmukaisuuden ja hienotunteisuuden lait”, ”omavaltaisesti käyttänyt Kiven teosta”, ”taloudellisella keinottelulla (förslagenhet) käyttänyt

97 Bergbom näyttää selvästi ”tilanleen” Kiveltä runomittaa, näin mm *Alma* -näytelmän käsikirjoituksessa olevien merkintöjen mukaan; samoin *Margaretankin* olisi hyvä olla ainakin osin runoa.

98 Pääkirja *Flyktingarne*, SveTiHA/SLSA1270/HLHA/SLS.

99 Selostukset Raastuvanoikeuden pöytäkirjojen mukaan CbII:9 1873/ROA/HKA.

100 Siihen asti teatterien toiminta oli perustunut siihen, että ensi kerran esitettäessä käsikirjoituksesta maksettiin pääsylimputulojen mukaiset tantieemit (royaltit), teoksen laajuuden ja laulujen määrän mukaan eri taksoilla. Tällaiset olivat voimassa Nya Teaternissakin ja niistä oli päässyt Karl nauttimaan, kun *Pombal och jesuiterna* oli esitetty 1865 (tekijänpalkkiosta NB:292 av 996). Myös suomenkielisestä *Leasta* Kivelle erikseen kerätty palkkio oli samassa skaalassa.

hyväkseen kirjailijan heikentyneitä voimia ja hädänalaista asemaa, tarkoituksella hyötyä hänen työnsä hedelmistä”, ”ryhtynyt spekulatioon ja kultaamaan tekojaan, sekä rikkinut kunnian lakia vastaan.”¹⁰¹ Tarkoista muotoiluista ja niiden merkityksistä kiisteltiin sitten oikeudessa. Aspelin-Haapkylä esittää oikeudenkäynnistä fennomaanisen uhrinäkökulman. Seuraavassa pyritään tapahtumakulun tasapainoiseen rekonstruointiin kronologisesti.¹⁰²

Marraskuun 1872 lopulla N. Kiseleff oli ollut ulkomaanmatkalla ja teatterin tilapäisenä toimitusjohtajana toimi dramaturgi Fredrik Berndtson. Bergbom oli tullut hänen luonaan käymään (27. tai 28.11.1872) ja ”Kiven teosten oikeudenomistajana” Bergbom oli toivonut saavansa valvoa näytelmän harjoittamista ja kysynyt, missä määrin he olivat aikeissa maksaa Kivelle tekijänpalkkiota (tantiem) tai korvausta (arvode) tämän teoksesta. Berndtson oli vastannut, että esittäminenhän oli suuri ansio teokselle, ja ettei voinut päättää yksin, vaan veisi asian johdolle (direktion). Mutta myös, että ennen kuin esittämisestä lopullisesti oli päätetty, johdon edustaja oli sanonut sovittajalle, että tämän on huolehdittava asioista Kiven oikeudenomistajien kanssa. Rooliluettelon Berndtson oli pyydettyessä antanut Bergbomille, mutta ei voinut tehdä muuta ennen Kiseleffin paluuta.

Raastuvanoikeudessa Bergbom muisti, miten Berndtson olisi sanonut, että Hertzberg oli jo saanut palkkionsa. Tämän Berndtson taas kiisti, sillä oli tunnettua, että kaikki palkkiot maksettiin vasta esitysten jälkeen pääsylipputulojen mukaan. Oikeudessa teatterin johtoryhmän jäsen Frank Krogiuksen mielestä Berndtsonin kertomus osoitti, että Bergbomin ensisijainen halu oli sekaantua teatterin sisäisiin asioihin eikä Kiven asian ajaminen.

Hertzberg taas kertoi¹⁰³ Berndtsonin pyytäneen häntä toimittamaan *Flykttingarne*-näytelmän rooliluettelon ja muut, kuten pukuja koskevat tiedot Bergbomille. Kun hän samana päivänä vieraili Bergbomin luona, tämä selitti ostaneensa oikeudet esittää Kiven draamallisia teoksia [Suomalaisessa Teatterissa], millä perusteella hän väitti omaavansa myös oikeuden valvoa, että kyseessä oleva teos tulisi arvokkaasti esitettyä. Bergbom oli lisäksi esittänyt (rahallisia) vaatimuksia näytelmän esittämisestä. Mutta kuten jo Berndtson oli Hertzbergille sanonut, Bergbom käytti vain tilaisuutta sekaantuakseen teatterin asioihin. Hertzberg jatkoi: ”kun johto tässä raha-asiassa oli osoittanut hänet minun puoleeni, rohkenin syystäkin epäillä herra Bergbomin väitteen oikeellisuutta

101 ‘Protest’ julkaistu *HD* 13.12.1872, *Hbl* 13.12.1872 ja *Mbl* 13.12.1872. Kirjoituksen suomennos EAH2:32. Lehtonen 1931:143 suomensi debattia laajemmin.

102 Asiakirjat Raastuvanoikeuden osalta CbII:9 1873/ROA/HKA. Koko prosessi tiivistetysti Senaatin Oikeusosaston arkistossa Ea1645a/SOAA/KA.

103 Kun muodollinen sovinto oli Hertzbergin kanssa solmittu, ja tämä oli luovuttanut kaikki tekijänpalkkionsa Bergbomille, Bergbom seuraavana päivänä haukkui Hertzbergin sovituksen Kiven hengen vääristelyksi. E. Nervander säesti samassa hengessä *Hbl:ssä*. On vaikea ajatella, että tämän jälkeen Hertzberg olisi tuntenut halua todistaa oikeudessa Bergbomin puolesta.

koskien näytelmän omistusoikeutta. Siksi annoin hänelle vain pyydetty rooleja koskevat tiedot, enkä ryhtynyt muihin keskusteluihin.”¹⁰⁴

Seuraavat tapahtumat sijoittuvat joulukuun puolelle, sunnuntaihin 8.12.1872. Bergbom oli tullut Nya Theaterniin ja kuullut esittämisen tapahtuvan jo seuraavana keskiviikkona (11.12.) ja tavannut Hertzbergin käytävässä. Bergbom oli ollut etsimässä jotain johtoryhmän jäsenistä, joita hän tiesi olevan talossa, mutta pyytänyt Hertzbergiä toimittamaan asian, joka koski *Flyktingarne*-näytelmästä maksettavia tantiemeja.

Hertzberg oli sanonut tuolloin ”että asia oli minun ratkaisuvallassani, ja etten katsonut itseäni velvolliseksi siihen, sillä näytelmä oli olennaisesti muokattu [– –] ja kun sellaista käytäntöä ei tähän asti ollut; jopa ilman lupaa tai sopimusta tehdyistä sanatarakoista suomennoksistakaan maamme eturivin runoilijoiden teoksista ei mitään kyseenalaistettu.”¹⁰⁵ Hertzberg kuitenkin sanoo luvanneensa ottaa asian harkintaansa ja seuraavana päivänä antaa kirjallisen vastauksen. Tähän Bergbom oli vastannut, ettei ”halunnut olla kanssani missään tekemisissä, vaan että asia koski teatterin johtoa, jonka olisi pitänyt näytelmän esittämisestä päättäessään neuvotella asiasta alkuperäiskirjailijan eikä kääntäjän kanssa, pyysi viemään vaatimuksensa toimitusjohtajalle (Kiseleff) sekä uhkauksen häväistyksestä sanomalehdissä (hotelse om ”blamering i tidningarna”).”¹⁰⁶ Hertzberg sanoo laatineensa vastauksen, jossa hän lupasi luopua osuudestaan Bergbomin toivomusten mukaan. Mutta kun hän oli kuullut, että Bergbom jo seuraavana päivänä, maanantaina 9.12.1872 oli kääntynyt toimitusjohtaja Kiseleffin puoleen, eikä ”halunnut olla kanssani missään tekemisissä”, Hertzberg sanoo jättäneensä vastauksensa tyrkyttämisen.¹⁰⁷

Omassa selostuksessaan Bergbom¹⁰⁸ sanoo menneensä Kiseleffin luokse maanantaina 9.12.1872 ja kuulleensa tältä, että sääntö koski ainoastaan sovittajaa, eikä mikään laki velvoittanut teatteria korvausvelvollisuuteen. Bergbom oli sitten vedonnut konsulin inhimillisiin tunteisiin ja kirjailijan hädänalaiseen asemaan, mihin Kiseleff oli vastannut, että teatteri ei ole mikään hyväntekeväisyyslaitos. Tuolloin Bergbom oli ilmoittanut olevansa pakotettu turvautumaan julkisuuteen. Samassa yhteydessä Kiseleff sanoo tiedustelleensa,¹⁰⁹ oliko Bergbomilla jokin kirjailijalta saatu valtuutus toimia asiamiehenä, mihin Bergbom oli sanonut puhuvansa ihmisyyden nimissä. Ja kun Kiseleff oli todennut, että painetuista näytelmistä ei makseta, Bergbom oli pyytänyt teatteria tekemään asiassa poikkeuksen. Haasteessakin korostettiin sitä, miten Bergbomin itsensä, teatterinjohdon

104 Hertzbergin lausunto Raastuvanoikeudelle 11.3.1873/CbII:9 1873/ROA/HKA.

105 Tällä viitattiin joihinkin Runebergin ja Topeliuksen teksteistä tehtyihin suomennoksiin.

106 Hertzbergin lausunto Raastuvanoikeudelle 11.3.1873/CbII:9 1873/ROA/HKA.

107 Hertzbergin lausunto Raastuvanoikeudelle 11.3.1873/CbII:9 1873/ROA/HKA.

108 Bergbomin vastine Raastuvanoikeudelle 11.2.1873/CbII:9 1873/ROA/HKA.

109 Kiseleffin todistus Raastuvanoikeudelle 11.3.1873/CbII:9 1873/ROA/HKA.

entisenä jäsenenä on pitänyt hyvin tuntea vallitsevat olot ja käytännöt, nimittäin, että alkuperäistekijöille ei käännöksistä maksettu.

Joulukuun alussa Bergbomilla ei ollut muodollista asiointivaltuutta Kiveltä. Puolustuspuheenvuoroissaan hän ilmoitti olleensa ja olevansa Kiven läheinen ystävä ja hänen kirjallisten asioidensa hoitaja Helsingissä jo useita vuosia.¹¹⁰ Puolustuksessaan Bergbom kirjoitti, että Kivi ”redan något år före sin sjukdom muntligen [!] uppdrog mig att vårda hans litterära angelegenheter, på grund hvaraf jag sedan dess äfven handhaft desamma. En skriftligt bemyndigande har jag senare under Kivis sjukdom erhållit af hans rättsinnehafvare.”¹¹¹

Oliko Bergbom saanut tällaisen valtuutuksen? Jos vuoden 1867 kirjemainintaa Kiveltä ei lasketa, on valtuus voitu saada, kun Albert Stenvall kävi Helsingissä. Tammikuun alussa Augustalle kirjoitetussa kirjeessä Emelie Bergbom mainitsee nimittäin, että ”[Kiven] veli oli käynyt Karlin luona joitakin viikkoja sitten” ja kertonut että pitäjä oli kaksinkertaistanut elatuksen, kun kerran Helsingin herrat hänen luonaan käyvät. Niinhän Aspelin ja Nervander juuri tekivät lokakuussa.¹¹² Näin Albert Stenvallin matka Bergbomin luokse Helsinkiin saattaisi olla osunut joulukuun alkupuolelle, jolloin Kaarlo on voinut saada valtakirjan tai ainakin suullisen lupauksen Kiven holhoojalta ja oikeudenomistajalta ajaa Kiven asioita. Toisessa lehtikirjoituksessaan 14.12.1872 Bergbom sanoi hänellä olevan valtuudet Tuusulasta, mistä voisi ”vakuuttua käymällä hänen kotonaan.” Miksi Bergbom oli sitten Kiseleffin edessä 9.12.1872 vedonnut vain säälintunteeseen, eikä hänellä ollut esittää kirjallista valtuutusta. Olisiko Albertin matka tapahtunut vasta 9.–14.12. välisenä aikana? Edellä kerrottujen tapaamisten jälkeen, joulukuun toisella viikolla teatteri ilmoitti 11.12.1872 keskiviikon lehdissä esittävänsä *Flyktingarne* jo tulevana perjantaina 13.12.1872. Lausunnossaan oikeudelle Bergbom myönsi, että kirjallista valtuutusta hänellä ei tuolloin ollut. Kantajat esittivät, että Bergbom oli hankkinut sen myöhemmin käymällä Tuusulassa.¹¹³

Kaarlo kirjoitti kirjoituksensa ”Protest”, jonka ensi-iltapäivänä julkaisivat kolme ruotsinkielistä lehteä *Morgonbladet*, *Hufvudstadsbladet* ja *Helsingfors Dagblad*.¹¹⁴ Alussa iloitaan siitä, että Kiveä, ”nerokasta draamatikkaa” esitetään, mutta sitten tulee käänne: teatteri on nyt ”hylännyt oikeudenmukaisuuden ja hienotunteisuuden lait.”¹¹⁵ Pateettisesti

110 Tämä perustuu Kiven kirjeeseen Bergbomille (25.9.1867/Kirje 38/AKK), jossa tämä käytännössä valtuutti Bergbomin edistämään näytelmiensä esillepääsyä ja löytämään niille kääntäjän, jonka kanssa hän jakaisi tekijänpalkkion. Sitä ei tässä tilanteessa Bergbom selvästikään muistanut.

111 Bergbomin vastine Raastuvanoikeudelle 11.2.1873/CbII:9 1873/ROA/HKA.

112 EB → A. af Heurlin s.d. [tammik 1873]/54:43:7/EBA/Kia/SKS.

113 Bergbomin vastine Raastuvanoikeudelle 11.2.1873 sekä muut II osaston rikosasiain tuomiokirjat ja kirjavihot/CbII:9 1873/ROA/HKA.

114 Sen on suomentanut Aspelin-Haapkylä historiaansa: EAH2:32; ja uudelleen Lehtonen 1931:143–144.

115 ”Protest. Annonser i stadens tidningar meddela, att Nya Teatern i afton ärnar uppföra en för scenen bearbetad öfversättning af Alexis Kivis skådespel Karkurit. – Så mycket det fröjdar mig, att ett verk af vår geniale dramatiker åt

kärjistävä teksti pyrki tekemään kaupungin ruotsinkielisistä syntipukkeja Aleksis Kiven hädänalaiseen tilaan.

Teaterdirektionen och den svenske bearbetaren hafva egenmäktigt, utan att begära författarens eller hans målsmäns samtycke tillägnat sig Kivis verk för scenen. Än mer, de hafva med suveränt förakt för den öfverallt annorstädes af lagen och äfven hos oss af seden erkända regeln, att litterär egendom bör som egendom betraktas och således dess tillegnande ersättas, wägrat att utbetala ens en penni af den inkomst, de genom Kiwis arbete skola förtjena. Denna kontrast mellan teaterdirektionens finansiella förslagenhet [neuvokkuus, oveluus] och skaldens wanmakt blir så mycket mera skärande som Alexis Kiwi lefwer i det sorgligaste elände. Teaterdirektionen och den sceniske bearbetaren kunna ej i detta fall urskulda sig med okunnighet eller glömska, ty de hafva enskildt blifwit uppmärksamgjorda på alla dessa förhållanden.¹¹⁶

Lopuksi vedottiin vielä runoilijoiden, näiden yhteiskunnan ottolasten ihmisarvoon ja toistettiin säädöksiä.¹¹⁷ Bergbom vetosi inhimillisyyteen ja omaan asemaansa Kiven edusmiehenä.¹¹⁸ Teksti kertoo rivien välissä kuitenkin paljon fennomaanien ja Kaarlon omasta syyllisydentunteesta Stenvallia kohtaan.

Lauantaina 14.12.1872 *Morgonbladet* lainasi Hertzbergin vastineen, joka vetosi siihen, että Bergbomilla ei ollut valtakirjaa. Hänellä ei suinkaan ollut aikomusta olla jakamatta palkkiota hra Kiven kanssa, vaikkei hän juridisesti olisikaan siihen velvoitettu. Bergbom oli hätäisessä käytäväkeskustelussa kieltäytynyt sitä paitsi neuvottelemasta Hertzbergin kanssa. *Mbl* antoi Bergbomin kommentoita vastinetta. Siinä tämä ilmaisi kiitollisuutta Hertzbergin ”ystävällisestä tarjouksesta luopua osasta luultavasti muutenkin pienestä käännöskorvauksestaan, ja valitti vain, että Hertzberg oli jättänyt vastaamatta ja saanut minut käsittämään väärin hänen tarkoituksensa.” Oikeus käännökseen oli Bergbomin

sig eröfrat den rättmätiga plats på teaterns repertoar, som detsamma tillkommer, kan jag dock ej annat än uttrycka min djupa förvåning öfver det fullkomliga åsidosättande af grannlagenhetens och rättvisans fordringar, teaterdirektionen härvid ådagalagt.” KB: ”Protest”. 13.12.1872, *Mbl, Hbl, HD*.

116 KB: ”Protest”. 13.12.1872, *Mbl, Hbl, HD*.

117 ”Den rättslösa ställning, i hwilken en författare befinner sig gentemot spekulationen, är en af de mörka punkterna i vårt bildningslif, men att just en bildningsanstalt, som teatern är, begagnar sig deraf, gör denna punkt ännu mer egnad att ingifva blygsel. Som bekant innehöll presslagen af år 1865 stadganden, som förunnade äfwen sammhällets stufubarn, skalden och konstnären, skydd för deras egendom; samma skydd hafwa äfwen 1872 ständer petitionerat om. Teaterdirektionen har likväl begagnat sig af omständigheten, att denna finska folkets önskan ej ännu erhållit lagbindande kraft, för att med ett lagligt sken förgylla sin handling.” (13.12.1872, *Mbl, Hbl, HD*).

118 ”Men äfwen där statens lagar ingenting bestämma, äro hederns lagar bindande – dessas wäktare är den allmänna opinionen och det är inför dess forum undertäcknad i den dubbla egenskapen af fullmäktig för skaldens närmaste och af hans vän protesterar mot teaterns upptagande af ”Karkurit” såsom varande ett ingrepp i annan mans äganderätt. K. Bergbom. (13.12.1872 *Mbl, Hbl, HD*.)

mukaan sivuasia, pääasia oli lupa ja korvaus esittämisestä ja että se on teatterinjohton vastuulla. Siinä protesti pysyi: Herra Hertzberg oli ilman kirjailijan tai hänen edusmiehensä lupaa jättänyt sovituksen Kiven *Karkureista* teatterille, joka esittää sen ja kieltäytyy korvaamasta sen käytöstä mitään. Se on näin tarttunut vieraaseen omaisuuteen.¹¹⁹

Myrskyn näin riehussa *Flyktningarne* esitettiin perjantaina 13.12. ja sunnuntaina 15.12.1872. Jälkimmäisellä kerralla yleisöä oli selvästi vähemmän. *Dagbladetissa* 14.12. kerrottiin, että eilen oli saatu kaksi kirjoitusta, joista Bergbomin tuli liian myöhään, jotta se olisi mahtunut lehteen, mutta huomenna julkaistaan sielläkin ”Mot Hr Hertzberg”. Bergbom ilmoittautui nyt Kiven valtuutetuksi eikä mielestään ollut vetäytynyt neuvotteluista Hr H:n kanssa. Teatterinjohton vastineessa (*HD* 14.12.) sen sijaan kerrottiin, että syksyllä johto otti sovituksen vastaan ”i den fulla öfvertygelsen att bearbetaren hr Hertzberg, skulle ställa originalförfattaren tillfreds genom att erbjuda den godtgörelse, han under ömmande omständigheter kunde påkalla.” Teatterin näkökulmasta sovittaja oli tehnyt mitä oli voinut, mutta hra Bergbom ei ole halunnut neuvotella. Johto korostaa, että sopimukseen olisi ilman muuta voitu päästä, mutta olennaisempaa hra Bergbomille onkin ollut pureutua teatterin asioihin.¹²⁰ Johto on luullut toimineensa Kiven intressin mukaan ottaessaan näytelmän esitettäväksi ilman odotusta minkäänlaisesta taloudellisesta voitosta. Mutta vaaditaan suurta kärsivällisyyttä joutua jatkuvasti hra Bergbomin kaltaisten hyökkäilyn kohteeksi.¹²¹

Seuraavaksi (16.12.1872) Bergbom ja Hertzberg julkaisivat yhteisen muistion, jossa todettiin ne kohdat, joista väärinkäsitys oli voinut aiheutua ja lukijat saattoivat havaita, että asiassa on sovinto saavutettavissa.¹²² *Karkureiden* esityksiä teatterin johto ei halunnut enempää järjestää, joten kun kassa ja prosentit pääsylimuutoksista oli Hertzbergille laskettu, laadittiin tiistaina 17.12.1872 yhteinen kuitti. Siinä Hertzberg luovutti kaikki saamansa

119 Bergbom kirjoitti, että Hertzberg erehtyy täysin sanoessaan, että olisin välttänyt neuvottelemista hänen kanssaan, mutta on totta, että en mitenkään pitänyt teatterinjohtoa vapaana vastuusta maksaa tantiemia, siitä aineellisesta voitosta, mikä saadaan. Korridoritapaaminen oli ollut viime sunnuntaina [8.12.1872]. Bergbom sanoo, että Hertzberg tuolloin katsoi olevansa ’bearbetare’ ei ’öfversättare’, mitä Bergbom piti vain sofistisena viisasteluna. Ja että ”jos näytelmä tietämättäni anoneerataan, joudun esittämään julkisen protestin”. Hertzberg oli luvannut antaa lopullisen vastauksen maanantaina [9.12.1872]. ”Koska mitään vastausta ei tullut, oletin että sanani olivat turhia. [- -] Näytelmä ilmoitettiin minua kuulematta ja Hertzberg pysyi siis kieltäytymisessään.” (*Mbl* 14.12.1872)

120 *HD* 14.12.1872: ”men för hr B gällde det att än engång kunna bita sig fast vid härvarande theaters angelägenheter. – Hvilka motiverna i grunden må vara till dessa hr Bs upprepade angrepp är för resten likgiltigt och Direktionen vill blott tillägga att bearbetaren redan vid styckets öfverlåtande i höstens början erindrade[s] om åliggandet att uppgöra med originalförfattaren.”

121 *HD* 14.12.1872: ”Äfven ur denna synpunkt har Direktionen trott sig handla i Kivis intresse genom att göra hans författarskap, såvidt möjligt, kändt i hufvudstadens bildade allmänhet. Stycket, som icke kunde lofva någon ekonomisk vinning, upptogs blott för att den inhemska litteraturen skulle vara på det fullständigaste representerad på repertoiren [- -] men såsom synes, fordras det af Dir. ganska mycken tålmodighet för att fortgå åt detta håll, der man kan bli nödsakad att jemnt och ständigt göra sig fri från angripare af hr Bergboms art.”

122 *HD:ssa* ja *Mbl:ssa* oli molemmissa 16.12.1872 Bergbomin kirjoitus, jonka johdannossa sanottiin, että neuvottelujen tie oli katkaistu liian aikaisin ja että sitä pitäisi menestyksellä vielä jatkaa Bergbomin ja Hertzbergin välillä. Bergbom selvitti, miten Hertzberg sanoo asian missäkin vaiheessa omalta kannaltaan olleen. Allekirjoitukset ovat nyt molemmilta, heillä on sama käsitys siitä, mitä erimielisyydet koskevat.

tekijänpalkkiot Bergbomille Aleksis Kiven hyväksi, mutta osti samalla täydet oikeudet siihen, että sovitukset olivat jatkossa yksin hänen nimissään. Kuitti 113,80 mk:sta ja allekirjoitukset julkaistiin sanomalehdissä.¹²³ Asia näytti olevan ohitse: Hertzberg oli luopunut noin yhden kuukauden palkkaa vastaavasta rahasummastaan ja saanut vastineeksi epä määräisen takuun siitä, että oli ostanut Kiven irti omasta käännös- ja sovitusyöstään, jolla ei ollut tämän jälkeen kovin lupaavaa tulevaisuutta.

Kieltämättä tuntuu jotenkin häikäilemättömältä vielä, että Kaarlo Bergbom lähetti ensi-iltaan ”kirjailijan puolesta” kukkia neiti Dorschille ja hänen kauttaan terveisiä muille esiintyjille.¹²⁴ Bergbom selvästi halusi ”oikeustaisteluista huolimatta” luoda tai pitää yllä kontakteja Nya Teaternin sisälle: yhdistelmä hyvittelyä ja laskelmoivaa suhdetoimintaa tai – outoa naiiviutta. Bergbom nähtävästi unohti, että hän oli kilpailevan teatterin toimitusjohtaja. Yksityisissä arvioissaan Nikolai Kiseleff piti teatterin ”arkkivihollista Bergbomia” hyvin taitavana ja liukkaana (habil och hal). Hän oli alun perin kehottanut Hertzbergiä hoitamaan Kiven tekijänoikeudet, mutta häntä harmitti, ettei ollut itse kyennyt valvomaan asiaa ja estämään tapahtunutta, sillä kokemattomuuttaan Hertzberg ei ollut tarpeeksi huolellinen.¹²⁵

Bergbomin toimintaa asiassa voi kuitenkin nimittää ”ylireagoinniksi”, vaikka se onkin emotionaalisesti ymmärrettävää. Emil Nervander tai Eliel Aspelin oli kuvannut liikuttuneena lokakuista tapaamistaan henkisesti poissaolevan Kiven kanssa, joka lämmöllä oli tunnistanut Nervanderin ja muistanut Bergbomin ja Julius Krohnin.¹²⁶ Kaarlon empaattinen mieli on kokenut asian epäilemättä voimakkaasti. Mutta miksi Kaarlo itse ei ollut edellisenä syksynä lähtenyt Lapinlahteen tai nyt Tuusulaan? Mitä syyllisyyden tunteita hänellä oli Stenvallia kohtaan? Niin herkälle ja velvollisuudentuntoiselle miehelle kuin Kaarlo on voinut tulla mieleen montakin tapausta, jossa hän itse oli jättänyt käyttämättä mahdollisuuden auttaa Stenvallia.

Mikäli Bergbom olisi tehnyt tarjouksen Nya Teaternille ja itse ruotsintanut Kiven näytelmistä esimerkiksi juuri tuon ”parhaiten teatteriin sopivan” *Karkurit*, eikä vain moittinut Nya Teaternin vuokrausehtoja, on enemmän kuin todennäköistä, että juuri Nikolai Kiseleff, joka johdonmukaisesti, mutta omanarvontuntoisesti haki kontaktia

123 Kuitti esitettiin myös raastuvanoikeudelle (CbII:9 1873/ROA/HKA). ”Efter den beräkning teaterns tantieme reglementer innehåller, med afdrag likväl af det mig för bearbetningen tillbörande arvode, samt jag af Direktionen för den stående teatertruppen numera fått uppbära sagde tantieme för de två första representationerna af stycket med 113 mark 80 penni, så öfverlämnas hela nämnda summa härigenom till Herr Bergbom för att Herr Kivi tillhandahållas, med villkor att bearbetningen derigenom för framtiden kommer att såsom min egendom anses. Helsingfors den 17 december 1872. *Rafaël Hertzberg*. Som ombudsman för A. Kivis närmaste ingår jag på dessa villkor och qvitterar härmedelest de ofvannämnda 113 mark 80 penni. *Karl Bergbom*.”

124 Nikolai Kiseleff → Olga Kiseleff 11.-15.12.1872/Vån.II2:D:1/GTS/ms/ÅAB.

125 Nikolai Kiseleff → Olga Kiseleff 11.-15.12.1872/Vån.II2:D:1/GTS/ms/ÅAB. Sitäpaitsi Kiseleff oli itse antanut rahat jo vuoden 1860 näytelmäkilpailuun, jonka Kivi voitti *Kullervolla*.

126 Muistikirja A. Kiven elämäkertatietoja. A436/EAHA/KiA/SKS. Julkaistu muokattuna teoksessa Aspelin-Haapkylä 1912 (II):56–59.

Bergbomeihin,¹²⁷ olisi ottanut Karlin valvomaan sovituksen harjoituksia kirjailijan edustajana. Tie ja ovi olisivat voineet asteittain aeta toimimaan Nya Teaternin piirissä kotimaisen draaman hyväksi, ehkä vähitellen kahdella kielellä.¹²⁸ Kevään 1872 haukkumarjoitusten jälkeen se ei enää ollut helppoa. Kiistelyssä oli rikottu monta siltaa. Kiven teoksista oli toinen jo valmiiksi ruotsinnettu: *Lean* sanasanaisen käännöksen oli tehnyt luultavasti Aspelin, kun rouva Raan piti 1869 esiintyä *Leassa*.¹²⁹

Kuitattuaan hieman tekopyhästi rahallisen korvauksen Kiven nimissä Bergbom ilman allekirjoitusta seuraavana päivänä kriitikon ominaisuudessa haukkui *Morgonbladetissa* Hertzbergin sovituksen *Karkureista*.¹³⁰

4-i Flyktingarne – Rafael Hertzbergin sovitus ja ohjaus Kiven Karkureista

Lyhennetyt ”näyttämöversiot” (Bühnenfassungen) näytelmistä olivat teatterin arkipäivää. Bergbom antoi arvostelussaan tunnustusta Hertzbergille hyvästä ruotsinkielisestä runosta ja siitä, että kaikki repliikit oli pidetty mukana, mutta moitti sitä, että niiden sisältöä oli yksinkertaistettu. Bergbom moitti myös Kiven tekemiä ratkaisuja, kuten liian venytettyä loppukohtausta, joten sanatarkkana käännöksenä teos ei edes välttämättä onnistuisikaan näyttämöllä.

Upplösningen, hvilken, ej för dess tragiska art, utan för dess okonstnärliga bredd, är det svagare partiet i Karkurit, tål dermot väl att förkortas och omarbetas. Bearbetaren har äfven bortlämnat hela den senare tablån af fjerde akten och flyttat förra delen af dess handling (Elmas o Hannas ankomst till duellplatsen) till början af den femte. Denna anordning gilla vi, men det är bestämt lika olämpligt som djerft att dramats upplösning förändrats till ”lycklig” (nb. de älskande få hvarandra) – då likväl motiverna och karakterernas anläggning bibehållits oförändrade. ([K.B.] *Mbl* 19.12.1872)

Toinen ja kolmas näytös, joissa on eniten Elman ja Tykon rakkauden hehkua sekä Nilsin kataluutta, on tiivistetty kohtauksiksi, jotka eivät anna hahmoille tilaa kehittyä. Henkilökuvissa on tapahtunut paljon muutoksia, osin koska ne jäävät fragmentaariseksi. Erään henkilön roolissa taas burleski detalji sai liian

127 Ks. esim. *NB*:589–592

128 Loppuun asti 1870 neuvoteltiin *Trubaduurin* esittämisestä Nya Teaternin puolella. Keväällä 1871 Kiseleffin yhteydenotot Emelie Bergbomin suuntaan olivat myönteisiä, vaikka olikin vakaana siitä, että kiinnitetty näyttelijä (Ch. Ra) ei voi esiintyä kilpailevassa teatteritoiminnassa.

129 Nähtävästi Bergbom lisäsi siihen mitallisia osuuksia, kun Wilhelm Åhman houkutteli rouva Raata esittämään Leaa Ruotsissa syksyllä 1873. Bergbomin ammatillinen ote näkyy käännöksessä, hän oli kuitenkin enemmän runoilija kuin Aspelin. *Mbl* julkaisi *Lean* ruotsiksi syyskuussa 1873 (11.9.–18.9.1873 *Mbl*, nr:is 210–216), josta mainitaan vain ”efter finskan”. Aspelinista on jossain esiintynyt maininta sen kääntäjänä. Olisiko nuori Aspelin auttanut jo keväätalvella 1869 tekemällä sen sanasanaisen ruotsinnoksen, jota Charlotte Ra ja Bergbom käyttivät. Runojaksot tähän julkaistuu ruotsinnokseen todennäköisesti tulivat Bergbomin kynästä.

130 *Mbl* 19.12.1872.

suuren aseman. Paulin ja Hannan kohtauksen lyhennys sopi samoin kuin se, että ulkomaisia käytäntöjä jäljittelevä ”aviosopimus” oli kadonnut ja kihlaus tehtiin suomalaisittain sormuksella.

Språket [- -] visserligen ledigt och flytande; [- -] Diktionen i Kivis dramer sväfvat på ett egendomligt sätt mellan det ljust innerliga och det kraftiga, ej sällan osköna, men det är alltid realistiskt och dramatiskt bildrikt. Bearbetningen återgaf inte detta. Den svenska versen var glättad, egde välljudande rim och språkliga prydnader, hvilka Kivi ej besitter. Bearbetaren hade aflägsnat kruditeterna [karkeudet]; men i stället för hwad diktionen vunnit i lyrisk täckhet, hade den på samma gång förlorat i ursprunglig kolorit och dramatisk precision. [- -] saknade samspelet all gruppering, och i stället för den tragiskt spännande stämning, som hwilar öfver originalet, låg - en tung, tryckande atmosfär. [- -] Wi erkänna och inse väl den möda bearbetaren likasom de medverkande artisterna nedlagt derpå. [- -] Men Aleksis Kivis heder uttryckligen framhålla, att Flyktingarne i den svenska drägt, hwari de nu framträdt [- -] icke gifva någon föreställning hwarken om det ifrågavarande dramat af honom eller om hans skaldskap föröfvrigt. (*Mbl* 19.12.1872)

Emil Nervander kirjoitti vasta jouluaaton *Hbl:ssä* (24.12.1872) laajan katsauksen. Nervander piti Kiven *Karkureita* vähemmän ansiokkaana teoksena, se kaipasi pakosta sovitusta, vaatimatonta ja rakastavaa kättä. Hr. Hertzberg tunnettiin lukemattomista onnistuneista suomenkielisten runojen ruotsinnoksistaan, hän oli kokenut kirjoittaja. Mutta kun Kiven näytelmät olivat käytännössä teatteriyyleisölle tuntemattomia, on tuloksena tavallaan surullinen ja koominen mystifikaatio. Yleisön piti tietää, että tämän käännöksen ja sovituksen perusteella ei voinut tehdä päätelmiä Kiven näytelmän ansioista tai puutteista.

Helsingfors Dagbladin (31.12.1872) mukaan suurin ongelma esityksessä oli itse kirjailijan perehtymättömyys teatterin vaatimuksiin. Tämän arvion julkaisupäivä sattui olemaan kirjailijan elämän viimeinen päivä.

Bergbom antoi siis tunnustusta Hertzbergille hyvästä runosta, mutta alkoi varovasti moittia Kiven näytelmässään tekemiä ratkaisuja - Kaarlön kanta näytelmään joiltain osin muuttui hänen nähtyään sen näyttämöllä - vaikka typistettynäkin.

Stycket betecknar inte höjden af Kivis dramatiska ståndpunkt och är ej heller fritt från stora fel; men tillochmed [- -] kunnat, ifall bearbetningen skett med större dramatisk insigt och med helst litet större pietet för författaren, blifva mångdubbelt lyckligare för författaren, tacksammare för artisterna och mera fängslande för publiken. [ei allekirjoitusta]¹³¹

131 *Mbl* 19.12.1872. ”Man ser ej, att bearbetaren skulle vid sitt arbete hyllat någon annan princip, än att förkorta så mycket som möjligt. Och förkortningen har likväl ej skett så, att diktionen gjorts mera hopträngd och tankedigrare, utan

Laajan kirjoituksen havainnot ovat terävänäköisiä verrattaessa Svenska Teaternin arkistossa säilytettävää Hertzbergin version pääkirjaa Kiven tekstiin. Dramaturgina Berbgom oli mestarillisen tarkka, perustelut ovat täsmällisiä, niissä on mukana niin taiteellisen herkkyyden tuomaa intuitiivista oivallusta, kuin teknistä etäisyyttä ja kokonaisnäkemysten hallintaa. Kohteliaisuusformuloita hän toki käytti suhteessa kollega Hertzbergiin, vaikka oli viikkoa aiemmin tulittanut ankarasti teatterin johtoa. Nyt sai teatteri häneltä päälle päätteeksi taiteellisen tuomion.

Emil Nervander kirjoitti jouluaaton *Hbl:ssä* (24.12.1872) oman laajan katsauksensa.¹³² Uudenvuoden aatoksi ehti *Dagbladiin* vielä kirjoitus, joka osuu lähelle niitä käsityksiä, joita myöhempi reseptio *Karkureiden* analyysissä on painottanut. Senkään kirjoittaja ei pidä *Flyktingarne*-esityksen ongelmien syynä pelkästään sovittajaa, ennenkin näytelmän kömpelöä rakennetta.¹³³

Joulukuuta 1872 leimasivat vielä muutkin huonot uutiset, ja niitä tuli samaan aikaan, kun kiista *Karkureista* oli menossa. Suomalaisen Teatterin puheosaston kuulumisista sen etäjohtaja Bergbom oli saanut Oskari Wilhon raporttikirjeitä Tampereelta. Siellä näyteltiin 8.12.–20.12.1872, mutta järjestelyjen vaikeudet olivat suuria, sillä paikallinen yhteyshenkilö ei ollut yhtä taitava kuin Porissa.¹³⁴ Uutiset olivat varsin ankeat ja kirje saapui samana päivänä, kun Kaarlo odotteli, lupaako Nya Teatern maksaa mitään *Karkureista*. Osa Bergbomin hermostunutta suuttumista Nyanille voidaan panna yhtäkaisten stressitekijöiden aiheuttamaksi. Oskari Wilho oli joutunut tekemään päätöksiä tien päällä: ilman Kaarloa hän on kiinnittänyt neiti Amanda Gladen, tulevan neiti Kaarlosen ja herra Cumlanderin (Roinin), alottelevan nuorukaisen, joka pyysi palkkaa reippaat 1000 mk vuodessa, eli 83 mk kuussa. Wilholla oli jo ilmennyt kurinpidollisia ongelmia tämän Westermarkin vanhan ydinryhmän kanssa. Niistä ruotsin kielen arki-käyttö ei ollut pienimpiä.

nåstan hvarje replik i bearbetningen återfinnes från originalet, men der i rikare och fulliktigare form. Personerna äro desamma, motiverna desamma; men det oakadt är bearbetningen minst en tredjedel kortare än originalet. Genom det planlösa förkortandet hafva de flesta karakterer lidit på ett betänkligt sätt.”

132 ”Den lätta, ytliga och zirliga grundton som genomgår hr Hs bearbetning är himmelswidt olika den djerfwa, originela, stundom burleska och naiva, men alltid djupa och allvarliga andan i originalet.” – Nervander jatkaa perusteellista ja hieman pateettista moitettaan, mutta lopettaa yllättäen ohjauksen keuhihin: ”Flyktingarne emottogs med ganska stor köld af publiken. De spelande gjorde sitt bästa. Uppsättningen war lyckad, och de sceniska arrangementerna woro skickligt widtagna. E.N.” (*Hbl* 24.12.1872.)

133 [R. Hertzberg] ”hvilken förut genom sina ”finska toner” tvärtom gjort sig känd som en högst lycklig öfverflyttare af den finska dikten. Mot bearbetning kan visserligen anmärkas, att den på karaktärernas bekostnad nog mycket förkortat stycket och dertill grundligt omändrat slutsценerna, [- -] Hufvudfelet ligger enligt vår åsigt i sjelfva förf:s stora obekantskap med de sceniska förhållandena, som t.ex. gifver de bägge flyktingarnes uppträdande under deras förklädnad alltigenom en så hög grad af osannolighet, i pjesens totala brist på egentlig tids- och lokalfärg, [- -] endast utgör en imitation, der icke blott intrig och motiver förefalla helt gamla och välbekanta, utan man äfven har svårt att i sjelfva dialogen upptäcka några nya och anslående poetiska tankar. Stycket erkännas också såsom ett af förf:s svagare. Hvad utförandet beträffar, syntes tydligen att de spelande trots alla bemödande, icke kunnat fatta större intresse för pjäsen än sjelfva publiken gjort det.” (*HD* 31.12.1872.)

134 EAH2:16-17 muokkaa tekstiä siteeratessaan Oskari Wilhon kirjettä KB:lle 9.12.1872/53:33:4/KBA/KiA/SKS.

Puhenäyttämön seurueen piti saapua jouluksi Viipuriin, mutta vielä 20.12.1872 se näytteli Tampereella. Kun seuraavana päivänä pidettiin paikallisten järjestämä juhla, Tampereelta Viipuriin lähdettiin vasta 22.12.1872. Talvella eivät sisävesiläivat kulkeneet, joten matka lienee käynyt ensin vaunukyydeillä Hämeenlinnaan, josta noustiin junaan. Viipurissa teatterilla oli käytettävissään kivinen teatteritalo, jonka lavastevarastosta saattoi löytää aiempaa paremmin sopivia kulisseeja eri teoksiin.

Ohjelmistosuunnittelu oli Viipurissa hankalaa, sillä kaupungissa oli totuttu hyvätaoiseen teatteriin ja kehittyneempiin näytelmiin. Siellä oli myös säätyläisfennomaanien ryhmä ja pitkä harrastus suomenkieliseen kirjallisuuteen. Laulukuoroihin, esimerkiksi *Preciosaan* oli saatavissa nuorisoa helposti, kiitos säätyläistön vireän musiikkielämän.¹³⁵ *Wiborgs Tidning* toivotti 21.12.1872 teatterin lämpimästi tervetulleeksi. Myös tohtori Rietrikki Polénin julkaisema *Suomenlehti* (1872–1874) uutisoi vierailun 24.12.1872. Polén toivotti teatterille hyvää vastaanottoa muistuttaen, että ”suomalainen niin kuin meidän kaupunkimme suuremmaksi osaksi on, ei seura [=seurue] taida täällä olla muuta kuin hyvin tervetullut.”¹³⁶

Bergbom valitsi Viipurin avajaisiltaan (27.12.1872) näyttävät numerot. Hän halusi siihen vielä Tuokon *Alkajaisnäytelmän*, joka oli nähty Porissa ja Tampereella. Viipurissa sen esitys jäikin viimeiseksi, maaliskuussa Helsingissä sitä ei enää kehdattu esittää. Sitten *Margareta*, arvokas kotimainen uutuus, nimiosassa Selma Heerman, tuleva Selma Lundahl, luotettava seriöösien ja säätyläishahmojen esittäjä. *Suorin tie paras* oli toimiva komedia, ja lopuksi yleisö piti ihastuttaa *Laululintusella*, joka esitteli seurueen musiikkilupauksen, 19-vuotiaan neiti Lydia Laguksen.¹³⁷ Näin voitiin taata, että vaativat mutta kiitolliset viipurilaiset saivat mahdollisimman myönteisen ensivaikutelman. Seuraavana iltana 29.12.1873 esitettiin kolme näytelmää ja 1.1.1873 *Viuluniekka*, jossa Arthur Lundahlilla oli näyttävä pääroolinsa.¹³⁸ Suomenkieliset kriitikot myös esittelivät teoksia laajasti ja antoivat jo tunnustusta suomen kielen hallinnasta.¹³⁹ Bergbomin oli taas syytä matkustaa paikalle, sillä hän ei ollut nähnyt seuruetta kuukauteen.

Samana päivänä, kun Viipurin esitykset alkoivat, jätti Nya Teaternin johtokunta Helsingin Raastuvanoikeuteen haasteen, joka annettiin julkisuuteen *Dagbladetissa* 29.12.1872. Tohtori Bergbom haastettiin oikeuteen vastaamaan väärästä todistuksesta

135 Tuoreimmat katsaukset Viipurin kirjallisuuteen, teatteri- ja musiikkielämään Paavolainen 2016a ja 2016b.

136 *Suomenlehti* 24.12.1872.

137 EAH2:27 mainitsee Lydia Laguksen erillisistä konserteista Helsingissä Suomalaisen Seuran iltamissa 20.11.1872, jolloin muu ryhmä on ollut vielä Porissa. Toisena joulupäivänä Lagus lauloi Janakkalassa, kun muu ryhmä valmistautui esityksiin Viipurissa. Karl oli varmasti näidenkin vierailujen impressaari ja päätti näistä muun ryhmän ulkopuolella tapahtuneista ”aatteellisista vierailuista”.

138 EAH2:17–18.

139 *Suomenlehti* 31.12.1872 selosti esitettävien näytelmien pääsisällöt tiiviisti.

ja kunnianloukkauksesta.¹⁴⁰ Kesti ilmeisesti useita päiviä ennen kuin haaste tuli virallisesti Bergbomille tiedoksi. Aloitustunto Raastuvanoikeuden II osastossa oli määrätty pidettäväksi 21.1.1873. Sanomalehdet ovat ehtineet Viipuriin jo illaksi tai seuraavaksi päiväksi, silti Emelie oletti vielä tammikuun alussa, että Karl ei tiedä uutista.¹⁴¹ Karl on voinut kuitenkin saada uutisen käräjähaasteesta juuri ennen lähtöään Pietariin, joka tapahtui ilmeisesti uudenvuoden aikoihin, mutta viimeistään siellä, sillä *Pietarin sanomien* toimitukseen on ainakin tullut *Dagbladet*. Mutta äkkiä tuli toinen uutinen: Aleksis Kivi oli kuollut.

Aleksis Kivi kuoli klo 4 aamuyöstä tiistaina 31.12.1872. Samana aamuna hänen veljensä Albert Stenvall jo matkusti Helsinkiin ilmoittamaan asiasta. Emelien Augustalle kirjoittama kirje kertoo Stenvallin veljen tulosta Helsinkiin¹⁴².

Nyårs [q]vällen på förmiddagen kom [bro]dren hit till oss för att lem[na] Karl det glada budskapet. [D]å han fick höra att Karl var [bor]ta frågade han efter mig och [sa]de att brodren var död och [bad] att Karl skulle bestäm[ma] begrafningsdagen m.m. [ja]g var ej hemma, men då Ossian [sa]tt i Karls rum och skref, hör[de] detta, anade han genast att det gällde Kiwi och gick ut samt fick bekräftelse derpå. Ossian förde Stenvall till M:bladets byrå och Forsell och Hagman bestämde begrafningen till lördag samt gáfvo penningar till den. Är det ej märkvärdigt att Kiwis begrafning bekostas med de penningar Karl fick af theatern, denna theater, som under hans lifstid ej räckte honom ett halmstrå! Frid öfver hans stoft och Gud vare pris för att hans oroliga ande kämpat. Jag minnes ej om jag berättat Eder att brodren var hos Ka[r]l för några veckor sedan och b[e]rättade att socken nu ökt [på] hans understöd till 50 p:ni om [da]gen. Aspelin var ditrest innan han skref sitt föredrag och ha[ns] resa hade denna verkan. "K[un] herrat Helsingestä tulevat h[äntä] katsomassa", så skämdes s[ig] att endast betala 100 mk om [uppehåll].¹⁴³

140 "innehåller uttryck, tillmälen och insinuationer af den ärekränkande beskaffenhet, att de tydligen åsyfta att ned-sätta vårt medborgerliga anseende och ådraga oss andras missaktning. Och som vi äro sinnade att därför att Dr Bergbom yrka ansvar enligt Kejslerliga förordningar angående falsk angifvelse och annan äreskränkning, given den 26. nov 1866. Helsingfors den 27. December 1872. Carl Gustaf Estlander professor, Nikolai Kiseleff konsul, Frank Krogius assessor." Erityisesti Estlander katsoi tulleensa loukatuksi ("förnärmad") asiassa, mikä tieto on N. Kiseleffin kirjeessä Olga Kiseleffille 25.12.1872 (Vän. II:2:D:1/GTS/ms/ÅAB).

141 EB → A. af Heurlin s.d. [tammikuu 1873]/54:43:7/EBA/KiA/SKS. "Karl reste redan före jul till Wiborg och derifrån sista söndag till P:burg, så att han troligtvis ej vet om Theaterdirektionens stämning för hans protest. Tänk, theaterdirektionen vill helt simpelt ha honom på tukthus! och under all denna strid kommer bud om att Kiwi slutat sin tunga kamp!"

142 EAH2:29av.

143 EB → A. af Heurlin s.d. [tammikuu 1873]/54:43:7/EBA/KiA/SKS.

Uudenvuodenaattona lehdissä alkoivat nekrologien kirjoittaminen ja hautajaisvalmistelut, jotka määrättiin jo saman viikon lauantaiksi 4.1.1873. Nervander aloittaa nekrologinsa sanomalla, että niille, jotka ”olivat lähellä runoilijaa, on nimellä Kivi ihmeellinen kaiku”.¹⁴⁴ Hautajaiskulut voitiin suorittaa niistä 113, 80 markasta, jotka Hertzberg oli tekijänpalkkioistaan suorittanut Bergbomille.¹⁴⁵ Tuusulän kirkkomaalle matkusti joukko saattajia, jotka ennen arkun kuljetusta vielä piirsivät hänestä kuvan. Kuvatessaan Kiven hautajaisia Aspelin-Haapkylä ei mainitse Bergbomia.¹⁴⁶ Kaarlo ei ole myöskään osallistunut niihin ylimääräisiin kuluihin (toiset 115 mk), joita vielä tarvittiin, kun Albert Stenvall oli Helsingin herroja varten tilannut ”mitä komeimmat pidot”. Kuluihin teatterin palkkio ei siis aivan riittänyt, vaan Saksan emäntää varten oli kerättävä tuo ruokaraha. Kaarlo ei ollut Tuusulassa syömässä pitoemännän järjestämiä ruokia, mutta Emelieltä oli toki tullut laakeriseppele Suomalaisen Teatterin nimissä.¹⁴⁷

Karlin liikkeet vuodenvaihteessa 1873 ovat osin hämärän peitossa. Tammikuun alku-puolen kirjeessä Augustalle Emelie kertoi, että Karl matkusti joulun alla Viipuriin, ”och derifrån sista söndagen till P.burg.”¹⁴⁸ Viime sunnuntai olisi juuri tuo 29.12.1872, jolloin Suomalainen Teatteri Viipurissa antoi vasta toista näytäntöään. Karl matkusti nähtävästi heti avajaisnäytännön jälkeen Pietariin valmistelemaan vierailua sinne ja jätti seurueen Viipuriin Wilhon johtoon. Karl oli Pietarissa ensi kerran kahteen vuoteen. Nyt hän näyttäisi viipyneen siellä noin viikon, loppiaiseen asti, silloin hänen on viimeistään täytynyt palata, voidakseen Jaakko Forsmanin kanssa valmistautua oikeudenkäyntiin.

Suomalainen Teatteri julkaisi tammikuussa 1873 myös tulevaisuuden suunnitelmiaan: Emmy Strömerin kiinnitys oopperaan ja rouva Raan vierailusuunnitelmien olemassaolo tiedotettiin tammikuun 20. päivän aikoihin. *Wiborgs Tidning* oli lisäksi tietävinään, että teatteri valmisteli Pietarin vierailua. Siitä on Wilhon kirjeessä kuukautta myöhemmin vain yksi lause, josta selviää, että Bergbom oli ollut liian epämääräinen Pietarissa käydessään eikä ollut osannut käynnistää järjestelyjä.

[A.] Haggmannilta [*Pietarin Sanomien* toimittajalta ja *Mbl:n* tulevalta päätoimittajalta] sain kirjeen, jossa hän sanoo, ettei mitään ole tehty asiaan, siitäkin syystä kun et sinä Pietarissa olessas antanut tarkempia instruktionia. Niin se seikka raukesi! – Lappeenrannan garantiasta en vielä ole saanut tietoja. Malenius on korresponderannut heidän kanssa.¹⁴⁹

144 *Hbl* 3.1.1873.

145 EAH2:35–36; EB → A. af Heurlin s.d. [tammikuu 1873]/54:43:7/EBA/KiA/SKS.

146 EAH2:30–31.

147 EAH2:36.

148 EB → A. af Heurlin s.d. [tammikuu 1873]/54:43:7/EBA/KiA/SKS.

149 O. Wilho → KB 26.1.1873/53:33:5/KBA/KiA/SKS.

Kaarlo jätti Pietarissa ollessaan siis jotain ohjeistamatta, ehkä juuri esitystilan neuvottelun ja varaamisen. Mikäli kyse oli Suomalaisen Teatterin jo samaksi kevättalveksi suunnitellusta Pietarin vierailusta, Kaarlon käynti jäi vain tunnustelumatkaksi. Siihen viittaisivat marraskuussa 1873 Wilhon kirjoittamat huomautukset. Kymmenen kuukautta myöhemmin Pietarin matka jo toteutui, ja näytäntöjä Pietarin suomalaisille järjestettiin pienehkössä ”Palmu”-klubin huoneistossa.¹⁵⁰

Selitystä Kaarlon passiivisuuteen Pietarissa tammikuun käynnillä 1873 voi hakea yksinkertaisesti mielen masennuksesta ja lamaantumisesta: ensin hektinen syksy, uudet debattikirjoitukset, yllättävä haaste raastupaan ja heti perään tieto Aleksis Kiven kuolemasta. Syynä huonoihin tuloksiin saattoi olla myös silkka epätietoisuus, miten rakentaa infrastruktuuri teatterin vierailulle Pietarissa. Ehkei Bergbomin kohtaaminen Viipurissa Oskari Wilhon luotsaaman teatteriseuran kanssa myöskään ollut helpoimpia: hän ei tuntenut heistä ketään hyvin, eikä kenestäkään oikein ollut älylliseksi toveriksi. Kaarlo palasi Pietarista siis pian, pysähtyen varmaan vain päiväksi tai pariaksi Viipuriin. Yleensä Bergbom matkusti kevyellä pakaasilla ja oli täysin hajamielinen ulkoasunsa suhteen ainakin myöhempinä vuosina.

Viipurin kaudesta tuli Wilhon seurueelle melko pitkä (2 ½ kk), sillä se jatkui helmikuun loppuun asti.¹⁵¹ Tammi-helmikuun aikana ehdittiin, voitiin ja jouduttiin harjoittelemaan uutta ohjelmistoa.¹⁵² Emelien (repeillyt) kirje Augustalle tammikuussa 1873 kuvailee seurueen kuulumisia Viipurista osin sarkastisin sävyin, mihin hänellä ei ole voinut olla muuta tietolähdettä kuin kotiin palannut Kaarlo.

För finska theatern lär det [forts]ättningsvis gå temmeli[g]en bra. [Axel] Lille [i Wiborgs Tidning] har, så när som på en enda gång, totalt [ig]norerat den och S:Lehti [Suomenlehti] [l]är polemiserat mot W. T.s ned [r]ecension eller kritik. [Selma] Heer[m]an lär redan hunnit få [et]t friare-bref sedan hon varit [en vec]ka i Wiborg. I Tammerfors hafva tvenne på allvare för[äl]skat sig i hennes vackra ög[o]nen tills vidare är hon d[öv]. I slutet af denna månad [gifter] sig Toikka och Aspegren [xx] hvilket är mera ledsamt. [Näl]kä [Nyberg/Kallio] lär vara alldeles förtvi[fv]lad deröfver och öfver all [frieri] i allmänhet, ty man bör en[samt] lefva för konsten. Karl påst[år] att han håller räkning på hvarje applåd

150 O. Wilho → KB 24.11.1873/53:33:8/KBA/KiA/SKS. ”Se oli vähän paha asia, ettemme jo viime talvena puhutelleet [pastori] Öhqvistä, sillä silloin olisi hän toimittanut meille hyvän teaterihuoneen sekä neljä asuinhuonetta ilmaiseksi.”

151 Varhaisvuosien takuvarmat teokset saivat ensi-iltansa helmikuussa 1873 Viipurissa, nimittäin *Ainamo*, kotimainen merenneitoaiheinen musiikkisatu; *Rouget de L'Isle*, kunnianteko Marseljeesin säveltäjälle, Napoleonille ja kansallisuusaatteelle; ja *Päivölä*, ryhdikäs talonpoikaisdraama Saksasta. Wilhon huomiota kiinnitti Viipurissa yleisön sosiaalinen jakautuminen, säätyläistön vähäisyys verrattuna rahvaan lukuisuuteen. Viipuri oli ja tuli olemaan parhaita etappeja teatterille, sillä siellä löysivät yleisönsä aikanaan niin oopperaesitykset kuin ”karkeampi komiikka” eli ”paradiisin” yleisön vetoava komedia. Ks. m. Paavolainen 2016a.

152 EAH2:18–19.

han fått. – Lyckligtvis hafva affärerna gått ganska bra: debet och [kre]dit böra temmeligen gå ihop] ehuru vi göra små uppk[öp] för nästa år. Schiefver sälj[er] för billigt och der har jag k[öpt] 4 sidenklädningar och 2 s[tyc]ken sammet.¹⁵³

Kaarlo Bergbom on tammikuun puolivälissä 1873 ollut Helsingissä laatiakseen vastinetta Raastuvassa 21.1.1873 eteen tulevaan kunnianloukkaussyytteesen. Haaste tuli siis tiedoksi melko hitaasti.

Tammikuisissa kirjeissään Augustalle Emelie Bergbom tietää, että syytteen takana Nya Teaternin johtokunnassa olivat nimenomaan tullilaitoksen asessori Krogius ja esteetiikan professori Estlander, ei niinkään konsuli Kiseleff. Krogius ja Estlander olivat vielä läpeensä harmissaan Bergbomin edellisen kevään haukkujaisista. Kaarlo tuli leimata häväistyskirjoittajaksi, joka ennen kaikkea halusi ”jostain syystä” sekaantua teatterin sisäisiin asioihin.¹⁵⁴ Tammikuun lehdissä asiaa käsiteltiin vielä pakinatyyliin ja oikaisujen oikaisuina. Haasteessa oli mainittu, että kunnianloukkauksesta korkein rangaistus oli kaksi vuotta kuritushuonetta ja fennomaanit levittelivät asiaa tietysti parhaassa muodossa: ”Nya Teaternin johto haluaa Kaarlon kahdeksi vuodeksi kuritushuoneeseen.” Tähän teatteritalon johto taas reagoi ja sanoi, ettei se ollut antamassa tuomiota, vaan kyseessä oli vain suurin tästä rikoksesta mahdollinen rangaistus. Bergbomin protestikirjoituksen laaja julkisuus oli heidän mielestään raskauttava asianhaara.

Emelien kirjeissä asia nähdään salaliittoteorian valossa: haaste on viipynyt ”tietenkin vain tarkoituksella estää Kaarloilta puolustautuminen”. Jaakko Forsman, Karlin oikeusavustaja rauhoitti, että käsittelyä lykätään, jos vastaaja ei ole ehtinyt valmistautua.¹⁵⁵ August Schauman *Hbl:ssa* ei halunnut puolustaa Bergbomin tapaa käyttäytyä, mutta teatterinjohtoon kunniaa pitäisi perätä aivan muualta kuin tuomioistuimesta.¹⁵⁶

Raastuvanoikeuden ensimmäisessä käsittelyssä 21.1.1873 luettiin syytekirjelmä ja esitettiin kuittikopio, jossa Hertzberg oli luopunut tekijänpalkkiostaan. Teatterin johto halusi vain vastata kevään 1872 keskusteluhaasteeseen ja esittää jonkin Aleksis Kiven näytelmistä. Tekijänoikeuskorvausten perimiseksi ei olisi tarvinnut moittia julkisesti teatterin johtokuntaa, joka siksi katsoi, että Bergbom oli tahallisesti halunnut loukata heidän kunniaansa ja vähätellä heidän nauttimaansa kansalaisluottamusta.¹⁵⁷ Tuomiota

153 EB → A. af Heurlin [20].1.1873/54:43:7/EBA/KiA/SKS. Kirjeessä viitataan 18.1. ja 21.1. käytyyn polemiikkiin, joten kirje lienee maanantailta 20.1.1873.

154 ”Emedlertid vill jag återgå till[] Karls stämning. Krogius be[rätta]de att Kiseleff varit deremot [”för]att undvika trakasserier”, h[ur] han och Estlander skola g[öra] allt ”för att få Karl stämp[lad] som smådeskrifvare”! (EB → A. af Heurlin s.d. tammikuu 1873/54:43:7/EBA/KiA/SKS.)

155 EB → A. af Heurlin s.d. tammikuu 1873/54:43:7/EBA/KiA/SKS.

156 Red[aktionen] = Aug. Schauman. *Hbl* 2.1.1873.

157 ”Om herr Bergbom med ifrågavarande protest verkligen haft för öfrigt endast att förskaffa herr Kivi ersättning för sitt arbete, hade han kunnat helt enkelt protestera emot styckets uppförande intill dess denna ersättning blifvit utbetaldt. Angrepp emot vår heder och ära behöfvdes dertill icke. Dessa angrepp hade intet med protesten o själva saken att

vaadittiin 26.11.1866 annetun kunnianloukkausta koskevan lain 6§ mukaan, suuren julkisuuden mukana tulevien raskauttavien asianhaarojen (9§) vallitessa. Rangaistusasteikko oli 2 kk – 2 v kuritushuonetta tai 1 kk – 1 v vankilaa tai 50 mk – 1000 mk sakkoja. Puolustuksen pyynnöstä asia lykättiin seuraavaan istuntoon, pidettäväksi 11.2.1873.

Lehdistö vain jatkoi asian käsittelyä. *HD* sanoi, että aika kova hinta oli maksettu tästä näytelmästä ja Hertzberg oli joutunut luopumaan omistaan. Muutenkin tämä kuritushuoneasia voisi jäädä vähemmälle, olennaisempaa oli tekijänoikeuskäytäntö ja sen selventäminen. Sitten *Dagblad* selitti elävästi Suomalaisen Teatterin oman ohjelmiston monimutkaisia käännös- ja tekijänoikeusongelmia, ei moitteeksi, vaan kuvatakseen tilanteen monitahoisuutta.¹⁵⁸ Topelius oli lahjoittanut joidenkin teostensa honoraarit tyttökoulun hyväksi, tällainen oli mahdollista.¹⁵⁹ Meurman taas sanoi, että vaikka kaikki kannattavat sananvapautta, se on hyvää vain niin kauan kuin heitä itseään ei kritisoida.¹⁶⁰ Lehtien kirjoittajat ilmoittivat, että Bergbomia ei pidä panna kuritushuoneeseen, mutta että riitä näin pienistä summista oli paisunut julkisuudessa suhteettomaksi ja olisi voitu hoitaa aivan hyvin privaattisti.¹⁶¹

Kirjoituksissa käsiteltiin useiden muiden teosten erityisiä julkaisu-, käännös- ja esitysoikeuskysymyksiä, joihin Bergbom vastasi.¹⁶² Samaan aikaan Kaarlo hoiti pikku-uutisia ja ulkomaisten uutisia *Morgonbladetiin*, sekä valmistautui Suomalaisen Teatterin pian alkavaan Helsingin sesonkiin sekä syksyllä alkavaan Oopperaan. Onneksi Viipurista kuului kohtuullisen innostuneita reaktioita.

Bergbom laati oikeudelle kirjallisen vastineen¹⁶³ avustajansa Jaakko Forsmanin kanssa, joka tuolloin oli jo molempain oikeuksien (iuris utrisque) kandidaatti ja lakitieteessä suomen kielen ylimääräinen professori. Vastineessa lähdetään pelkästään

göra, afsigten med dem var endast satt smäda o nedsätta oss i vårt medborgerliga anseende.” (Syytekirjelmä/CbII:9 1873/ROA/HKA.)

158 ”När åter, några månader förut, den finska teatertruppen skulle uppträda i Björneborg, så ditsände hr Bergbom en förteckning på truppens repertoire och hade derå upptagit äfven en finsk öfversättning af det lilla stycket ”På Lemos strand”, utan att man ansett nödigt fråga författaren [Rosendahl] om han ville avstå stycket; detta skall först efteråt hafva skett. Så har man äminstone berättat saken. – När det någon tid senare gällde att åt fru Raa i Sverige utverka tillstånd att få gifva Kivis *Lea* i svensk drägt, så var det just hr Bergbom – om jag icke misstager mig – som ansökte tillstånd härtill hos – Litteratursällskapet i Wiborg, hvilket på sitt förlag i tryck utgifvit *Lea*, och således ansågs hafva eganderätten härtill. Nu lärer *Karkurit* åter vara förlagdt och tryckt på försorg af Finska Litteratursällskapet härstädes. Men i föreliggande fall ansågs åter detta sällskap icke hafva någon eganderätt till stycket, utan hr Kivi och hr Bergbom som hr Kivis fullmäktig.” (*HD* 29.1.1873)

159 *HD* 22.1.1873.

160 *Mbl* 25.1.1873.

161 Pakinoitsija Johan Petter *HD:ssä* huomautti varsin napakasti teatteritalon johtoa: ”Då man läste den storartade slutliqviden, enligt hvilken bearbetaren afstod *hela* sitt tantième på etthundra mark, eller ditåt, hvilket den andra parten icke fann olämpligt att oafkortade qvittera, så tycker man verkligen att det nästan var kosteligt att uppgöra denna affär så grandioöst offentligen, då alltsammans från början till slut hade bordt kunna ske enskildt. – Då hade äfven den ifrågavarande protesten och dess ytterligare påföljd – processen – kunnat besparas.” (*HD* 29.1.1873.)

162 Esimerkkeinä *På Lemos strand* ja *Lean* ruotsinnosasiat, sekä useat ulkomaiset sovitus-suomennokset.

163 Raastuvanoikeuden II osaston rikosasiain tuomiokirjat ja kirjavihot /CbII:9 1873/ROA/HKA. Selostus niiden mukaisesti a.o. päivämääriltä.

Kiven oikeuksien valvomisesta, mainitsematta sitä, että Karl oli halunnut myös tulla itse ohjaamaan esitystä tai valvomaan harjoituksia.¹⁶⁴ Seuraava käsittely olisi kuukautta myöhemmin, jolloin kuultaisiin todistajia, joita kantaja ei tarvinnut, mutta puolustus halusi. *Vikingenin* kolumnisti kirjoitti 19.2.1873, että oikeudenkäynnistä puhutaan nykyään joka paikassa kaupungilla. Asiasta ollaan sitä tai tätä mieltä, mutta yhdestä ollaan samaa mieltä – prosessin avulla yritettiin kerta kaikkiaan saada padottua herra Bergbomin jatkuvat epäasialliset hyökkäykset teatteria kohtaan ja hänen tapansa kohdella Nya Teaternista vastuussa olevia henkilöitä.¹⁶⁵

Koko helmikuun ajan Oskari Wilhon johtama teatteriseurue oli Viipurissa, jossa sillä oli käytössään hyvä teatterirakennus, asianmukaiset tilat ja mahdollisuus harjoitella uutta ohjelmistoa.¹⁶⁶ Puheosaston seurueen tasoa oli ajoittain Viipurissa moitittu, joten jännitys tai epävarmuus tulla Helsinkiin oli suuri. Helmikuun lopussa Viipurissa uutisoitiin vielä, että Tallinnan kaupunginteatteri oli tulossa esiintymään.¹⁶⁷ Maaliskuun alussa taas oli saksankielinen hoviteatteri Pietarista vierailut Helsingissä, joten vertailukohtat olivat kovat.

Koko kevättalven ajan Kaarlo käytännössä teki kiinnityksiä myös oopperaa ajatellen. Kansallinen lupaus, dramaattinen mutta vielä ”tyttömäinen” sopraano Emmy Strömer ja hänen ”käyttökelpoinen” (utilitet) sisarensa, altto Sofie Strömer olivat hiljaisuudessa lupautuneet Bergbomeille jo marraskuun lopulla, mistä julkistettiin tieto vasta tammikuussa 1873. Sopimusta koskevat tarkemmat kohdat olivat avoinna pitkään.¹⁶⁸ Sofie

164 Vastineessa sanottiin, että protesti-kirjoituksen julkaisemisen ennen esitystä pitäisi vakuuttaa, että tarkoitus ei ollut solvata, vaan huolehtia kirjailijan oikeuksista, ja että esittäminen olisi ”ingrepp i Kivis eganderätt.” Kirjoituksen julkaiseminen vasta jälkepäin olisi ollut herjausta, eikä tapahtuman estämistä. Vastineessa vedotaan lisäksi vuoden 1865 painoasetukseen, joka oli voimassa 31.5.1867 saakka. *Karkurit* oli painettu juuri vuoden 1867 alussa. Näin ollen se julkaisuaikansa perusteella nautti tekijänoikeuden suojaa. Kysymykseen Bergbomin valtuuksista toimia Kiven asiassa myönnettiin, että kirjallista valtuutusta ei ollut, mutta vastineessa vedottiin ikivanhaan lakipykälään, jossa ystävä voi toimia henkilön estyneenä ollessa hänen asiassaan. Kantaja oli maksanut Kiven oikeuksista, mutta vasta protestikirjoituksen jälkeen, mikä osoittaa että se oli tarpeen. Tarkoitus ei ollut tahallisesti solvata, vaan ensi sijassa varmistaa kirjailija Kiven oikeudet. Kirjoittamisen ajankohtana ei voinut olla varmuutta siitä, että teatterin johto tai sovittaja olisivat todella olleet oikeissa maksaa Kivelle mitään. Ei siis toimitettu johdon kunniaa ja mainetta vastaan. Kantajan mielestä taas Bergbomilla oli teatterin käytännöistä riittävästi tietoa ja hänet oli osoitettu asiassa sovittajan luokse. Vastajaalla ei ollut osoittaa valtakirjaa, sillä vastaaja oli vasta myöhemmin Tuusulaan tehdyn matkan jälkeen saanut kirjailijan veljeltä sellaisen, sanoi Krogius. Jos asia olisi haluttu hoitaa asiallisesti, ei olisi tarvinnut mennä julkisuuteen, jolla hän oli uhkaillut, joten tarkoitus oli ollut nimenomaan saattaa teatterin johto huonoon valoon. (II osaston rikosasiain tuomiokirjat ja kirjavihot/CbII:9 1873/ROA/HKA.)

165 *Vikingen* 19.2.1873.

166 Kirjailijalta ja tulevalta oppikoulun opettajalta Evald Jahnsenilta oli saatu Viipurin historiaan sijoittuva näytelmä *Bartholdus Simonis*, joka teatterin piti esittää. Aspelin-Haapkylä mainitsee vielä, että ”eräs yksityinen seura, joka vähän ennen oli Viipurissa toimeenpannut näyttäntöjä Helsingin suomalaisen alkeiskoulun hyväksi, lahjoitti teatterille silloin hankkimansa, hyvässä kunnossa olevan puvuston, joka oli maksanut toista tuhatta markkaa.” EAH2:21. (Kaupungissa opettajana työskentelevä J. H. Erkko ei pitänyt 1873 teatteria taiteellisessa suhteessa hyödyllisenä itselleen EAH2:21av). EAH2:20 kuitenkin erehtyy: VSKS ei ottanut Öhqvist-Korhosen *Kosijoita* julkaistakseen, vaikka tämä oli sitä tarjonnut. (Teperi 1959:20–21.)

167 *Wiborgs Tidning* 25.2.1873.

168 Kaarlon toiminnasta tai oikeastaan toimimattomuudesta, lukuisista epätietoisuuksista, on keväällä 1873 kirjoittanut Sofie Strömer, jonka kirjeitä Glory Leppänen (1962) on suomentanut ja kommentoinut korostaen asian hermostuttavuutta Strömer-sisarusten kannalta.

kirjoitti 28.1.1873 sisarelleen Emmylle Pariisiin tavanneensa kiireisen Bergbomin kadulla, tarttuneensa takinhihasta ja yrittäneensä kysyä tarkemmin oopperan välikirjoista ja syksyn esiintymispaikoista. Bergbom pyysi seuraavaksi päiväksi luokseen, mutta sopimukset eivät sitten olleetkaan valmiit, sillä ne oli päätetty painaa lomakkeille. Emmylle Bergbom oli luvannut alkamisajankohtaan lykkäyksen syksyllä ja nyt Sofie pelkäsi, että hän, joka oli vapaa jo syksyn alusta, joutuisi sitä ennen esiintymään jossain puhenäytelmien laulurooleista yhdessä ”teatterikapistusten” kanssa. ”Theaterpersedlar” on nimike, jolla puheosastolaisia laulajapiireissä nimitettiin.¹⁶⁹ Puheosaston ja oopperan välinen ”säätvero” tai ainakin varhain omaksuttu erilainen säätyidentiteetti, ”von oben” tai ”nenänvarrtta pitkin”-asenne oli tekijöiden itsensä rakentamaa.¹⁷⁰ Se koettiin puheosaston puolella katkeruuden aiheena, joka heijastui vuosikymmenien päähän.

Tärkeimpiä kysymyksiä olivat tulevat oopperaosaston kiertuepaikkakunnat: tammi-kuun käsityksen mukaan Helsingissä oltaisiin 6 kk, mutta ainakin joulukuun 1873 Viipurissa.¹⁷¹ Kaarlo vakuutti olevansa aina itse mukana Oopperan kiertueilla. Mikä sekään ei tullut toteutumaan. Bergbom vältteli Strömerien tapaamista, koska niin paljon oli avoinna olevia kysymyksiä ja epätietoisuutta siitä, miten asiat järjestyisivät. Oopperan toiminnalle oli tärkeää, että Bergbom saisi siihen Wilhoa vastaavan ”tukimiehen”, joten hän kirjoitti Suomalaisen Seuran aktiiville, laulaja ja kapellimestari Lorenz Nikolai Achtélle. Tämä näyttöjä antanut kirkkomusiikkiin orientoitunut raamikas, komea ja myös laulutaiteinen (kreivi Luna) muusikko ja kapellimestari pestattiin oopperan ensimmäiseksi harjoittaja-laulaja-kapellimestariksi.¹⁷²

Puheosasto saapuu Helsinkiin keväällä 1873

Suomalainen Teatteri saapui Helsinkiin maaliskuun alussa ja valitsi näytöspäivikseen eri illat kuin Nya Teatern, joka näytteli keskiviikkona, perjantaina ja sunnuntaina.

169 Sofie Strömer → Emmy Strömer 28.–29.1.1873/Coll4.24/ms/KK. Ks.m. Leppänen 1962:48.

170 Sofie kirjoittaa Emmylle: ”Jag frågade honom om det var meningen att det skulle räknas af något för att du kommer så sent, men han sade att det aldrig kommer i frågan. Han hade så brått att jag ej hann fråga honom hur länge vi kunna spela i Hfors, men det skall jag fråga i morgon. [– –] Jag kommer i alla fall att förklara Bergbom att jag ej vill spela i någon liten pjes förr än första operan har gått. Då han lofte [sic] dig så lång permission var det hans mening att jag skulle spela under tiden. Men som du nog inser att det ej är behagligt för mig att komma hit ensam ibland dessa theaterpersedlar, så tycker jag att vi båda kunde komma hit i september. För det andra tycker jag att det vore treffligt för oss att tillsammans laga i ordning våra rum. [29.1.1873] Min visit hos Bergbom i går aflöpp ganska bra, men något kontrakt blef ännu ej skrifvet, ty de hade beslutit att låta trycka dem och de voro ännu ej färdiga. Karl hade redan gjort upp planen för våra resor. Vi komma nog att vara omkring sex månader i Hfors, men julen [1873] skola vi vara i Viborg, olyckligt nog! – Jag behöfver ej uppträda för än första operan gifves, och knappast sedan heller, ty fru Raa skall komma att spela medan vi repetera. Bergbom kommer att vara med oss hela tiden som vi äro på resor, så att nog blir det treffligt alltid. De hafva redan haft flere anbud på tenorer från Berlin och andra tyska städer. Hur jag skall reda mig med tenoren då jag ej kan ett ord tyska begriper jag ännu icke. Jag fick partituret till Fra Diabolo af Bergbom, så att du ej behöfver sända mig det. (Sofie Strömer → Emmy Strömer 28.–29.1.1873/Coll4.24/ms/KK) (Ks.m. Leppänen 1962:48).

171 Strömerin sisaruksissa epäluuloa ja harmia herättäneet liian epämääräiset vastaukset voidaan Bergbomin kanalta ottaa kuvauksena siitä, miten paljon ratkaisemattomia kysymyksiä tammikuussa 1873 vielä oli. Sofie Strömer sai partituurin *Fra Diavoloon*. Teos on ollut Kaarlon suunnitelmassa siis jo tuolloin.

172 EAH2:27 ja Leppänen 1962:56.

Puheosasto näytteli Arkadiassa maanantaina, ”tuorstaina” ja sunnuntaina, joten yksi kiusallinen kilpailutilanne vältettiin.¹⁷³ Sunnuntaina 2.3.1873 annettiin ensimmäinen ”representationi” Helsingissä. Lehtikommenteissa todettiin, että osa näyttelijöistä oli nähty jo Westermarkin seurueen mukana.¹⁷⁴ *Uusi Suometar* hoiti seurueen esittelyn lainaamalla nimimerkki Rajakosken kirjoitusta Viipurista, jossa analysoitiin näyttelijät vapautuneella suomen kielellä. Mielitymykset ja kuvaukset ovat hyvin konkreettisia, vaikka kirjoitus neuvoo, mitä piirteitä kunkin näyttelemisessään ”tulisi sievistää.” Myös näyttelijöiden murteet todetaan tarkasti ja niitä ruoditaan. Asiantuntemus paljastaa kirjoittajaksi *Suomenlehden* toimittajan Rietrikki Polénin.¹⁷⁵

Opastavainen sävy jatkui myös *Morgonbladetiassa*, jossa nuori E. Aspelin vertaili näyttelijöitä mainiten kaikkien vahvuudet ja puutteet. Hän myös selitti julkisesti, mitä puutteitaan nämä voisivat korjata.¹⁷⁶ Sofie Strömerin kirjeessä sisarelleen Emmylle on innostunut kuvaus, millaista Arkadian katsomossa oli puheosaston ensimmäisellä Helsingin kaudella keväällä 1873:

Minulla on oma vakituinen paikkani samassa aitiassa kuin Bergbomeilla, Löfgreneillä ja Kaslineilla. Ajattele miten kohteliasta heidän puoleltaan! Sinun ei tarvitse olla huolissasi siitä, ettei Arkadiassa kuulisi orkesteria. Puhuin Bergbomin kanssa asiasta ja hän sanoi, että hän koettaa antaa korottaa orkesterin alla olevaa lattiaa, sillä vika piilee juuri siinä, että orkesteri on liian syvällä.¹⁷⁷

Huhtikuussa Sofie Strömer raportoi Pariisiin Emmylle uudempia keskustelujaan Bergbomin kanssa. Tämä oli tapansa mukaan kiireinen. Sofie oli vienyt Emmy Strömeriltä terveiset ja toiveet saada tenori, joka on riittävän pitkä, vaikka sen sanominen oli ”kiusallista, kun Bergbom itse on pieni nappula [putifnask].”¹⁷⁸ Strömerin sisarukset sai-

173 EAH2:37. Aspelin kirjoitti ilmeisesti itse *Mbl:iin* 1.3.1873 jonkinlaisen varoituksen tai toivotuksen, nimimerkillä ‘Schack’, Småbref från hufvudstaden. [Olisiko Schack nimimerkki jossain suhteessa *Uuden Suomettaren* Mattiin, eli A. Almbergiin.] Samassa lehdessä oli uutinen Nya Theaterista, jolla oli hyvä vuosi. Kiseleff oli ilmaissut haluavansa erota, mutta kaikilta näyttelijöiltä oli tullut yhteinen ”vapaaehtoinen” kirjallinen pyyntö hänen jatkolleen.

174 Ensimmäinen *UStr* kommentti 3.3.1873 on kiintoisa: ”Seuran etevin näyttelijä on epäilemättä neiti Toikka, joka miellytti yleisöä Ainana ja nuhteettomasti toimitti Kaarinan osan. Neiti Heerman suoritti Margaretan vaikean tehtävän niin hyvin kuin vast’alkavalta näyttelijältä sopii odottaa. Hra Himberg, joka oli osallisena kaikissa kappaleissa, osoitti että hän ahkerasti on pyrkinyt eteenpäin siitä ajoin kun hän täällä näytteli jäsenenä hra Westermarkin teaterijoukossa. Hra Kallio menestyi paremmin Kilpenä kuin Kononina. Ylimalkaan oli sopusointu molempain jälkimmäisten kappalten esityksessä parempi kuin Margaretassa.” *Kihlaus* on saanut kiitosta aina, niin myös *UStr:ssa* 14.3.1873.

175 *UStr* 12.3.1873, ”Kirje Viipurista” kirj. Rajakoski.

176 *Mbl* 13.3. ja 14.3.1873; joista EAH2:38–39 lainaa itseään.

177 Sofie Strömer → Emmy Strömer 17.4.1873/Coll4.24/ms/KK. (suom. Leppänen 1962:48–49)

178 ”Jag skulle åter här om dagen göra visit hos Bergbom men träffade honom som vanligt i portgången på väg att gå ut. Jag följde med honom ett stycke väg, och fick alltså tala några ord med honom. Texten till Fra Diavolo har han sändt dig för länge sedan, men den har troligen förkommit. Han skulle försöka sända ett annat öfver Stockholm, om du ej får detta som han sände öfver P.burg. Hvilken den tredje operan skall blifva kan han ännu ej säga, ty han spekulerar smått på att få ”Kung Carls Jagt” af Pacius. Du vet att Pacius ej ens har tillåtit att den får gifvas på Nya theatern, och jag

vat edelleen pyyntöjä ja tarjouksia Nikolai Kiseleffiltä, joka ei uskonut varmaksi, että Strömerit tai heidän holhoojansa riskeeraisivat näiden lähdön Bergbomin kelkkaan.

Tulevan Suomalaisen Oopperan suunnitelmat muuttuivat vielä, sillä vasta toukokuun alussa 1873 tiedettiin varmaksi, että venäläinen teatteriseurue aikoi näytellä Helsingissä koko talven, syyskuun 1873 viimeiseltä viikolta alkaen. Siksi Suomalaisen Oopperan kausi jouduttiin aloittamaan matkustamalla, ja vasta maaliskuussa 1874, kun venäläiset lopettivat, pääsi ooppera Arkadiaan.¹⁷⁹ Strömerin sisarille – kuten varmaan Bergbomeillekin – oli pitkään epäselvää, keitä muita laulajia seurueessa tulisi olemaan. Kaikki oli avointa, eikä sopimuksia ollut allekirjoitettu. Bergbomeilla oli täysi syy pelätä, että vakaammat olot Nya Teaternissa veisivät voiton sisarten ratkaisussa. Sofie Strömer näki lupauksen lupauksesta: jos Bergbomit eivät pystyisi pitämään lupauksiaan, vapauttaisi se myös heidät.¹⁸⁰

Seurattuaan maaliskuussa 1873 alkanutta Suomalaisen Teatterin esiintymistä Helsingissä, Sofie oli innoissaan. Hän näki fennomaanien tavan juhlia omiaan, joita suorastaan ylistettiin. Sellaista olisi heille oopperassakin odotettavissa, vaikka edessä olevat kiertueet masensivat.¹⁸¹ Kirjeet paljastavat, että Strömerin sisarukset olivat pitäneet Nyania omalla agendallaan, mutta nyt siitä saattoi luopua. Bergbomeilta heidän piti salata, että Kiseleff oli tehnyt heille keväällä hyvän tarjouksen ja että Strömerit olivat sitä selvästi jonkin aikaa vakavasti harkinneet. Jos siis vasta seuraavana vuonna, maaliskuussa 1874

betviflar således att den får gifvas på finska. Toppelius har emellertid lofvat skrifva och bedja honom derom. Men nu sade Bergbom att det är en så stor hemlighet att jag ej får tala om det för någon annan än dig. Och jag hoppas att äfven du skall hålla det så mycket som möjligt för dig sjelf, ty man vet ju hur de der förtroendena går från vänner till väns vänner. Någon tenor ha´ de ej bestämt sig för, ehuru de ha´ många på förslag. Jag framförde din önskan att taga en lång tenor, ehuru jag var mycket generad att göra det, då Bergbom sjelf är en sådan liten putifnask. – Nog hinner du mycket väl lära dig F Diavolo ännu, jag har ej heller fått texten, men skall nu ändtligen om söndagen till B. för att läsa igenom den. (Sofie Strömer → Emmy Strömer/17.4.1873/Coll4.24/ms/KK.) (ks.m. Leppänen 1962:48–49.)

179 Sofie Strömer → Emmy Strömer 9.5.1873/Coll4.24./ms/KK. Ks.m. Leppänen 1962:49–51.

180 ”Jag var der alltså igår, och de ville som vanligt blanda bort hela saken, men jag stod på mig. Först då jag kom dit sade jag att jag nu kommit för att riktigt få höra hur det skulle bli i nästa vinter, ty Emmy har skrivit (det ljög jag naturligtvis) att hon är rysligt orolig innan hon får veta hvilka deras resurser äro. De blefvo mycket förvånade öfver en sådan önskan och sade att de ingenting kunde säga ännu innan ett av deras sändebud till Petersburg skulle återvända. De tycka i allmänhet att vi skola vara nöjda med hvad som helst, men jag förklarade för dem att det ej blir såsom det först var ämnat, nemligen att vi skulle börja här och ästminstone få spela här sex månader. Då frågade Emelie om du sagt att du ångrat dig, och heldre skulle spela vid nya theatern, men jag sade naturligtvis att det ej alls varit frågan derom, men att jag vet att det egenligen var för att engång få hafva ett eget hem som du beslöt dej till att taga engagemnet i Finland, och att det således skulle vara en stor misräkning om det ej blefve såsom först ämnat var. Summan blef således att de lofvade att göra allt för att vi måtte få spela så länge som möjligt i Hfors.” (Sofie Strömer → Emmy Strömer 9.5.1873/Coll4.24./ms/KK.) (ks.m. Leppänen 1962:49–51.)

181 ”Jag har också börjat att betrakta den finska med helt andra ögon. Hufvudsaken är att vi vid finska theaterns blifva rysligt firade, hvilket vi troligen båda två tycka mycket om. Du skulle hört hur den lilla stören fröken Lagus har blifvit applåderad, fastän hon ej kan kokettera mer än ett nyssfött barn. Och så tror jag nog att äfven resorna ehuru de äro besvärliga, ej bli utan sina behag, isynnerhet som du ej kan lefva utan variation. Vi komma att hafva egen kapellmästare som kommer att följa med oss och dirigera äfven i Åbo och Viborg. Bergbom sade att han också skulle önska att Lucie ginge först, ty det beror i den minst på kören.” (Sofie Strömer → Emmy Strömer 14.5.1873/Coll4.24./ms/KK.) (ks.m. Leppänen 1962:51–52) Glory Leppänen suomensi häveliäästi lieventäen ja panee isoaitinsä paheksumaan moista. (Leppänen 1962:52) Narsismi oli vanhemmassa taide-diskurssissa keskeinen tabu. Mielihyvän tunteminen henkilökohtaisesta huomiosta piti häivyttää aatteellisissa ja säädyllisyyttä korostavassa puheessa.

päästäisiin Helsinkiin, halusiko Emmy edes jäädä Suomalaiseen Teatteriin, epäili Sofie. Ainoa lupaus, jota Bergbomit olivat vaatineet, oli, ettei Emmy menisi Uuteen Teatteriin.¹⁸² Toukokuun 14. Sofie raportoi sisarelleen harmillisista muutoksista Nya Teaternissa, eräitä päteviä henkilöitä lähti pois eikä tiedetty, millaisiksi olot kehittyisivät.¹⁸³ Tämä tilanne käänsi Strömereiden katseen Suomalaiseen Teatteriin.

Emelie Bergbomilta on säilynyt maaliskuun loppupuolella 1873 Augustalle Kuitiaan kirjoitettu kuvaus puheosaston näyttelijöiden osaamisesta ja heidän ”laaduistaan”. Perussävy on myönteisesti yllätynyt, mutta tietyt henkilöt ovat hänestä ”odrägliga”, tai vähintään ”ointressanta.” Taiteellisiin arvioihin sekoittui myös moraalinen arvio siitä, miten nämä hoitavat asiansa kulissien takana ja kuka seurueessa on ”ainoa gentlemanni”, jota pitäisi käyttää enemmän näyttämöllä jne. Kirje paljastaa Emelie Bergbomin ristiriitaisen ja kiusaantuneen suhteen koko Westermarkin joukkueeseen, joka hänelle ja Kaarlolle vuosi sitten oli tupsahtanut johdettavaksi ja jonka maineesta, siveellisestä nuhteettomuudesta ei ollut mitään takeita. Nyt he tästedes olivat vastuussa tämän joukon moraalista säätyläisveljien ja -sisarten edessä. Erityisesti piti kohdata ruotsinkielisen säätyläistön moitteet. Eräällä naisista oli aina kosijoita ympärillään eivätkä Bergbomit voineet teatterin kiertueella ollessa sitä mitenkään estää.

Emelien käsitykset, jotka näissä ensimmäisissä kirjeissä muotoillaan, toistuiivat melko samansävyisinä läpi vuosien. On yksi poikkeus: Oskari Wilhon persoonallisuuden arvon sekä ehdottoman omistautumisen Suomalaiselle Teatterille Emelie kykenee artikuloimaan kirjeissään vasta 1880-luvun puolella, sitten kun Wilhon terveys lopullisesti alkaa pettää ja hänen menettämisensä on jo näköpiirissä. Silloin vasta Emelie näki, miten aidosti vakavasti ja ammattimaisesti Wilho oli vaikeaa työtään tehnyt. Siihen asti Wilho oli Emeliele yleensä vain ”hankala, mahdoton ja jyrkkä”, ellei ollut muuten ”sietämätön”. Emelie ei myöskään pitänyt eikä tullut koskaan pitämään Aurora Toikasta (e Gullstén), joka on näyttämöllä sellainen, ”ettei hänestä voi kiinnostua”, ei myöskään hänen tuoreesta aviomiehestään, herra Aspegrenista. Lydia Lagus – laulava säätyläistyttö – taas oli säätyläisyleisön ja Bergbomien suosikki. Nälkä-Nybergistä eli Ismael Kalliosta käsitykset vaihtelevat, välillä hän oli erinomainen, välillä ”kauhea”. Ossian-veljen tovereiden, Hangon radan insinöörien mielestä Nyberg oli kuitenkin näyttämöllä jopa ”famos!”, sillä ainakin *Kihlauksen* Eenokin roolissa Kallio teki ”furore” – aiheutti naurumyrskyn.

182 ”Mutta kun kerran ainoa teatteri, jota me olemme harkinneet, on Uusi teateri – vaikken tietenkään uskaltanut sitä sanoa – on meidän tietysti pakko pysyä vanhoissa lupauksissamme ja tyytyä niihin.” (Sofie Strömer → Emmy Strömer 28.5.1873/Coll4.24/ms/KK.) (Suomennos: Leppänen 1962:53.)

183 ”Det blir nemligen mycket tråkiga förändringar med nya teatern nästa år. Gustafsson med fru kommer bort, och hvem vet hvilken tråkig regissör de få istället, orkestern blir förminskad till 12 à 13 man, ty den vill ha 2000 m förhöjning och Kiseleff, som är så envis, går ej in på det. Då kommer naturligtvis [dirigent] Emanuel också bort. Då inser du väl att det ej alls vore roligt att vara vid den teatern.” (Sofie Strömer → Emmy Strömer 14.5.1873/Coll4.24/ms/KK.)

Muuten puheosastolla meni aluksi melko hyvin, vaikka ”gens de qualité” eksyivät Arkadiaan vain harvoin. Parempi väki ei ollut suomenkielisistä näytännöistä erityisen kiinnostunut. Kaartinsoittajista koostuvan orkesterin taso oli huono korkeisiin palkkioihin nähden. Yleinen rahapula vallitsi fennomaanien hankkeissa ja Yrjö Koskistakin vaivasi tuolloin juuri ”taisteluväsymys”.¹⁸⁴ Onnistuneimpia esityksistä olivat *Viuluniekka*, jossa Arthur Lundahl teki pääroolin ja *Laululintunen*, jossa taas Lydia Lagus oli veto-aula. *Työvään elämästä* -niminen melodraama, Oskari Wilho ja Aurora Toikka päärooleissa oli paljon esitetty perhetragedia alkoholin vaaroista. Kiven *Kihlaus* oli alkuvuosien ohjelmiston kruunu. *Margaretasta* sen sijaan muistutetaan arvosteluissa toiminnan puuttumisesta ja että tehtävä oli hieman liian vaikea Selma Heermanille, joka kuitenkin ”suorituvi hyvin”. Nya Teaternin ei ensimmäisenä keväänä vielä tarvinnut kokea Suomalaisista Teatteria mitenkään kilpailijana.¹⁸⁵ Se itse esitti Topeliuksen syntymäpäivänä 14.1.1873 ensi kerran ammattinäyttämöllä *Prinsessan Törnrosan* ja Runebergin päivänä 5.2.1873 *Kungarna på Salamis* -näytelmän kantaesityksen. Näilläkin ohjelmistovalinnoilla vastattiin kevään 1872 kiistojen haasteisiin: Nya Teatern kantoi vastuuta kotimaisista kirjailijoista!¹⁸⁶ Kaarlo kaipasi kosketusta myös Helsingin sivistyneeseen ruotsinkieliseen yleisöön. Emelie nimittäin kirjoittaa Augustalle, että hän on ”ofta känd hos honom [Karl] någon bitterhet för att han så totalt brutit med teaterpubliken”¹⁸⁷ Kirjoituksillaan ja ihanteellisella maullaan Karl oli nyt eri leirissä kuin hänen oman säätynsä ja vertaisryhmänsä yleisö, se myös katkeroitti.

Bergbomia vastaan suunnatun kunnianloukkaus oikeudenkäynnin kolmas istunto osui puheosaston Helsingin kauteen. Tiistaina 11.3.1873 kuultiin todistajana konsuli Kiseleffiä, jonka kanssa käyty keskustelu oli tosiasioiden kohdalta yhtäpitävä Bergbomin version kanssa.¹⁸⁸ Vastaaja pyrki osoittamaan, että hän viimeiseen saakka oli yrittänyt saada

184 EB → A. af Heurlin s.d. [maaliskuu 1873]/54:43:9/EBA/KiA/SKS.

185 Nya Teatern saattoi olla rauhassa, sillä vanhanaikaisia ja naiiveja triviaalinäytelmiä Nyanin yleisö ei olisikaan mennyt katsomaan. Se satsasi itse varmoihin teoksiin: kansannäytelmä *Värmlänningarna* palasi ohjelmistoon ensimmäisenä 5.3.1873, samoin ooppera *Martha* 28.3.1873 kolmella näytännöllä, ja kotimainen suosikki *Ur lifvets strid* 2.4.1873. Nya Teaternin ohjelmistollisesti hyvällä näytäntökaudella 1872–1873 olivat vielä olleet Shakespearen *En vintersaga*, yhteensä 7 kertaa esitettynä, huhtikuun lopulla, ja operetti *Kronjuvelerna* (Scribe–Auber). Näyttelijä ja koomikko Gustaf Mallander piti omaan lukuunsa nuorille oppilaskoulua, joka silloin tällöin antoi näytäntöjä. Hän mainosti mm. 22.4.1873 *Mbl:ssa*.

186 Topeliuksen runomittaisen, täysipainoisen satunäytelmän Bergbom Topeliuksen ihailijana on varmasti nähnyt. Noin 20 vuotta myöhemmin se päätyi myös Suomalaisen Teatterin ohjelmistoon.

187 ”Karl sade att det ofta[re] känds hos honom någon bitte[r]-[het] för att han så totalt brutit med theaterpubliken, me[n] Kungabarnen ropa högt att h[an] gjort rätt och att hyggligt [folk] ej bör vilja ha något att ska[pa] med det här packet. Stycket är visserligen ledsamt, men d[et] vinner betydigen att ses tv[å] gånger och så måste man med[ge] att det speltes eländigt; truppen ville ärligt hämnas alla Nerv[an]ders recensioner.” (EB → A. af Heurlin [n. 22.–25.].3.1873/54:43:10/EBA/KiA/SKS.)

188 F. Berndtsonin ja R. Hertzbergin kuulemista kantaja vastusti, sillä näillä ei ollut mitään tekemistä itse herjauksen (smädelsen) kanssa. Puolustuksen mielestä kyse oli siitä, mitä tosiasioita Protest-artikkelia kirjoitettaessa oli tiedossa. Joulukuiset keskustelut Berndtsonin kanssa on selostettu edellä, uutena asiana tuli Berndtsonilta maaliskuussa esiin tieto siitä, että Bergbom oli joulukuussa halunnut valvoa *Flyktingarnen* harjoituksia. Syynä haluan valvoa harjoituksia vastaaja sanoi olleen hyväntahtoinen halu antaa olosuhteiden ja Kiven teoksen tuntemuksensa käyttöön, nostaa pääasiat ja edesauttaa hyvää esitystä, ei sekaantuminen. R. Hertzbergin kirjallisen todistajalausannon pääkohdat on mainittu

asian sovittua. Puolustuksen mukaan R. Hertzberg oli vasta Bergbomin ja Hertzbergin 9.12.1872 tapahtuneen kohtaamisen jälkeen sanonut kapakassa opiskelija Elis Stenbergille, ettei aio maksaa korvausta Kivelle.¹⁸⁹ Jaakko Forsman teki oikeudessa myös terävän huomautuksen, että valtakirjan puute ei ollut estänyt johtoa neuvottelemasta Bergbomin kanssa silloin, kun se antoi kieltävän vastauksen. Johto ei ollut antanut Bergbomin ymmärtää, että vastaus olisi myönteinen, mikäli kirjallinen valtuutus Kiveltä olisi näytetty – valtuutuksen puute ei ollut siis estänyt neuvottelua.¹⁹⁰ Ilmeisesti Jaakko ja Kaarlo olivat laskeneet Hertzbergin todistuksen varaan ja pyytäneet tätä puolustuksen todistajaksi hyvässä uskossa. Hertzbergin kertomus oikeudessa poikkesi kuitenkin tietyiltä osin ”tosiasioista” ja kääntyi Bergbomia vastaan. Se näkyy Kaarlon salissa sanomassa huomautuksessa, että ”valalle otettua ei sovi epäillä” ja se toistuu eräässä Emelien kirjeessä, jossa hän väittää, että todistajan valan vannottuaan Hertzberg ei olisi puhunut ”koko totuutta.”¹⁹¹ Oikeus päätti harkita asiaa 1.4.1873 pidettävään istuntoon saakka, jolloin tuomiot annettaisiin. Aspelin-Haapkylä käsitteli oikeudenkäyntiä historiassaan katkerana.¹⁹² Hän ei mainitse F. Berndtsonin edes olleen todistajana ja arvelee, että Hertzbergin todistus olisi vaikuttanut merkittävästi jutun ratkaisuun, vaikka todistajana hän oli asianosainen. Aspelin-Haapkylä kertoo koko episodin vain osoituksena oikeuslaitoksen kielipoliittisesta sorrosta, hänelle Bergbom ei ollut syylistynyt mihinkään.¹⁹³

edellä. Hänen tekstissään F. Berndtsonia tituleerataan tohtoriksi, mutta K. Bergbomia herraksi. Siinä oli myös pieni poikkeama 16.12.1872 lehtiin annetusta yhteisestä selvityksestä, nimittäin että tapaamisessa teatterin korridorissa sunnuntaina 9.12.1872 Hertzberg olisi toistanut lauseensa, ettei ajatellut korvata mitään, kun kerran oli kyseessä myös sovitus eikä sanatarkka käänös. Oikeudessa hän painotti, että oli laatinut kirjallisesti konseptin myönteiseksi vastaukseksi, jota hän ei kuitenkaan Bergbomin torjuvan asenteen takia ollut toimittanut perille. [– –] ”Slutligen får jag intyga, att direktionen vid styckets inlemnande påmint om författarens möjliga rättigheter och att den äfven haft sig välbekant, att alla Kivis möjliga rättmätiga eller skäligen anspråk skulle blifva fullt tillgodosedda.” (CbII:9 1873/ROA/HKA)

189 Tätä lausuntoa Hertzberg ei oikeudessa kieltänyt, mutta sitä ei voitu pitää raskauttavana, sillä hr. Stenberg, joka asian oli kertonut eteenpäin, ei mitenkään siinä tilanteessa ollut valtuutettu esiintymään vastaajan nimissä. Huolimatta Forsmanin pyynnöstä, Stenbergiä ei RO:ssa aiottu enää kuulla todistajana. Vastaajan mukaan toinen Hertzbergin lausunnossa esiintynyt ilmaisu, että Bergbom hankkisi ”blamering i tidningarna” oli väärin. Vastaaaja nimenomaan oli sanonut, että teatterinjohdon itsensä pitäisi kääntää pois se häpeä (blåme) ja se halveksunta (skymf), joka sitä seuraisi (hvidlåda) ellei se kunnioitaisi kirjailijan korvausvaatimuksia ja vastaaja oli käyttänyt ilmaisua ”jag bönfaller derom”. (CbII:9 1873/ROA/HKA.)

190 ”Svarandens rättegångsbiträde juriskandidaten Forsman [– –] kunnat af hr Hertzbergs handlingssätt få någon annan uppfattning än den, att H Hertzberg icke ville godtgöra författaren, så å ed i saken afhörd studeranden Elis Oskar Stenberg, till hvilken hr Hertzberg uttryckligen yttrat att han icke ämnade betala någon ersättning åt Kivi. Hr Hertzberg, som emellertid tillstådes kommit, tog härå talan och yttrade, det hr Hertzberg icke ville förneka att han fällt ett sådant uttryck men ansåg detta icke förtjena afseende emedan hr Stenberg i alla fall icke upprätt såsom med bemyndigande att underhandla å svarandens vägnar. Svararen anmärkte härtill, att det åberopade yttrandet fallits efter underhandlingen mellan honom och hr Herzberg. Sedan rättegångsbiträde Forsman upprepat sin anhållan om hr Stenbergs hörande som vittne, samt Assessorn Krogius motsagt vittneförhörets anställande.” (CbII:9 1873/ROA/HKA)

191 EB → A. af Heurlin s.d. [maaliskuu 1873]/54:43:9/EBA/KiA/SKS.

192 EAH2:35.

193 ”Tosiasiana voimme lisätä, että tämäkin juttu suomenmielisissä vahvisti laajalti levinnyttä käsitystä, että suomenmielinen joutuneena Hgin raastuvanoikeuden eteen mieluummin tuomitaan kuin vapautetaan. Asiamme ei ole ratkaista, missä määrin käsitys on oikeutettu – että semmoinen käsitys oli olemassa eikä suinkaan vielä ole hävinnyt on *historiallista*.” (EAH2:35.)

Emil Nervanderin runosuoni oli sykkinyt jo edellisenä syksynä, jolloin hän antoi näytelmänsä *Kungabarn* Nya Teaternille. Se kantaesitettiin 19.3.1873 ja näytettiin yhden kerran sen jälkeen. Kolmannen esityksen tilalle vaihdettiin jo *Värmlandilaiset*. Nervander oli tehnyt *Kungabarnissa* oman versionsa *Canziosta* tai *Paola Moronista*. *Kungabarn* oli sijoitettu keskiaikaiseen Italiaan, juoni oli monimutkainen ja sen lopussa näyttämöllä oli neljä ruumista, jotka puhuivat paljon vielä kuolemaa tehdessään. Alun perin vainaja oli kuusi. Permantoyleisö ei nähnyt kunnolla lattialla makaavia kuolemaa tekeviä näyttelijöitä.¹⁹⁴

Fiasko oli totaalinen. Kaarlo oli pyytänyt sisartaan kanssaan katsomaan sen myötätunnosta vielä toisen kerran, jolloin permannolla oli 20 katsojaa ja parvekkeella 12.¹⁹⁵ Emelie olettaa omaan puolueelliseen tapaansa, että näyttelijät nimenomaan kostivat Nervanderin kritiikkejä, mutta argumentti ei ole pätevä, sillä Nervander oli arvosteluisaan aina ollut hyvin inhimillinen ja myötälävä. Terävä hän oli, muttei ollut haukkunut Nya Teaternia samanlaisin ylilyönnein kuin Bergbom. Lyöty Nervander julkaisi näytelmän kirjassa *Dikter af Emlekyl II*, joka ilmestyi toukokuun lopussa 1873 omistettuna valtioneuvos Cygnaeukselle. Nervanderin tähti kirjailijana oli sammumassa ja ura Suomen keskiajan tuntijana lähtemässä liikkeelle. Kaarlon ura kirjailijana oli ohitse ja työ teatterin- ja oopperanjohtajana alkamassa.

Kaarlo Bergbomin henkilökohtaiset tunnelmat olivat sekavia keväällä 1873. Strömereiden tulosta oopperan toimintaan oli sovittu, mutta koska muut laulajakiinnitykset olivat auki, loput pestattiin kesäkuussa Tukholmasta.¹⁹⁶ Puheosaston ohjelmisto ja entisten westermarkilaisten taidot eivät kauaa Helsingin yleisölle riittäneet. Teatterin oli saatava taiteellista vahvistusta. Kaarlon toiveet ja odotukset Charlotte Raan suhteen olivat komplisoidut, etenkin, kun tämä oli jo syksyllä 1872 rakastunut lehtimies Kristian Winterhjelmiin. Kaarlo oli kirjoittanut lokakuussa Porista kirjeen Göteborgiin, missä Charlotte näytteli Wilhelm Åhmanin seurueessa. Kirjeessä Kaarlo oli kirjoittanut jotain, joka haavoitti Lottenia, mahdollisesti jotain vähättelevää tämän tuntemasta uudesta rakkaudesta. Tammikuussa 1873 Lotten sitten vastasi ja ilmaisi Kaarlolle vakaat tunteensa Kristian Winterhjelmiä kohtaan, korostaen, että hänen ja Kaarlon välinen ystävyys olisi edelleen syvälinen ja horjumaton, niin kuin se siihen astikin oli ollut.¹⁹⁷

194 "Kungabarnen går i afton, författaren hade gjort ändringar, förkortningar och tagit bort en scen, der 2ne lik skulle föras öfver scenen, men det oaktadt kvarstå eller kvarligga ännu fyra lik. Det skall bli mycket intressant att se hvad pjesen kommer att göra intryck på publiken. På kostymer har vi åtminstone icke sparats, så att någon negligence hvad uppsättningen beträffar icke kan läggas oss till last." (Nikolaj F. Kiseleff → Fjodor N. Kiseleff 19.3.1873/Nikolaj Kiseleffs brev/SveTiHA/SLSA1270/HLHA/SLS.)

195 EB → A. af Heurlin [n 22.-25.]3.1873/54:43:10/EBA/KiA/SKS.

196 Bergbom kävi kesäkuussa 1873 Oslossa ja Tukholmassa.

197 Säilynyt on vain H. Ch. Raa → KB s.d .1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.

SKS:n vuosikokouksessa maaliskuussa 1873 tohtori Bergbom valittiin edelleen mukaan runous- ja kaunokirjallisuustoimikuntaan, jonka muina jäseninä olivat professori A. Ahlqvist, dosentti J. Krohn, tohtori O. Donner ja maisteri Törneros (tai hänen ollessaan poissa paikkakunnalta maisteri Slöör.)¹⁹⁸ Suurissa taiteilijain ja kirjailijain arpajaisissa, jotka pidettiin Nya Teaternissa 26.3.1873, olivat mukana myös ”salonkikelpoiset” Lydia Lagus ja Selma Heerman Suomen eri maakuntien edustajien joukossa.¹⁹⁹ Kiirastorstain (10.4.1873) aamuna Arkadiassa oli ollut pieni tulipalon alku naisten pukuhuoneessa. Tuli saatiin sammumaan, mutta joitain vaatteita ehti palaa, onneksi ei teatterille kertynyt garderoibi.

Raastuvanoikeuden tuomio annettiin 1.4.1873.²⁰⁰ Tuomiolauselma oli yksiselitteinen herjaussyytteen osalta. Koska olosuhteet ovat olleet raskauttavat ja koska

vastaaja oli tietoisesti herjannut kantajia, katsoo Raastuvanoikeus toteennäytetyksi [– –] [ja päättänyt] vastaajan itsensä järjestämästä, eri sanomalehtien kautta levitetystä herjauksesta tuomita vastaajan filtri Bergbomin 700 markan sakkoihin, jaettavaksi kolmia kruunun, Helsingin kaupungin ja kantajien kesken.²⁰¹

Masennus, raivo ja suuttumus ovat Kaarlon ja Jaakon puolella olleet epäilemättä suuret. Seitsemänsataa markkaa (700 mk) sakkoa tarkoitti tuolloin hänelle ehkä kolmannesta tai neljännestä vuoden palkasta. Varattomalle Bergbomille ajatus sakan sijaan kärsittävästä vankeudesta on voinut satuttaa erityisen ankarasti. Vastaaja ilmoitti heti tyytymättömyytensä tuomioon. *Hufvudstadsbladet* totesi ironisesti: ”Missnöje anmäldes af hr. B., men icke af assessor Krogius. Theaterdirektionens medborgerliga anseende torde nu wara restitueradt.” Ruotsalaisella puolella olivat monet pitäneet teatterin johtokunnan reaktiota ylimitoitettuna ja teatteria vahingoittavana. Valitusaikaa hovioikeuteen oli kuukausi, joten kirjelmää ryhdyttiin oitis laatimaan.²⁰² Forsmanin ja Bergbomin valitus

198 *Mbl* 17.3.1873. Törneros (Tuokko) asui Vihdissä.

199 EB → A. af Heurlin, s.d. [n. 22.–25.]3.1873/54:13:10/EBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH2:45.

200 Viimeisen istunnon alussa, kun osapuolilla oli ollut pöytäkirjat luettavanaan, lisäsi Jaakko Forsman huomautuksen siitä, että R. Hertzberg itse oli asianosainen jutussa, mikä näkyi hänen lausunnossaan, eikä todistajana siten ollut riippumaton. Toinen huomautus koski sitä, että Hertzbergin lausunto oikeudessa poikkesi siitä, mitä tämä ja vastaaja olivat 16.12.1872 yhdessä sanomalehdessä nimillään julkaisseet. Siinä oli olennaista, että Hertzberg myönsi, että hänen puhettaan (käytäväkeskustelussa 9.12.1872) oli ollut mahdollista tulkita myös niin, että kuulijalle syntyi toinen käsitys. Juuri se, että puolustus oli pyytänyt H:n todistajakseen, osoitti että se toimi hyvässä uskossa ja siinä käsityksessä, että Hertzberg pitäytyy käsityksessä, jonka oli sanomalehdessä tuoreeltaan ilmaissut. Kantaja muistutti että Hertzberg oli antanut todistuksensa valahteisesti oikeudelle.

201 §6/1.4.1873/CbII:9 1873/ROA/HKA.

202 *Mbl* 2.4.1873; *Hbl* 2.4. ja 3.4.1873. Huhtikuun 24. 1873 Bergbom on tallettanut lääninrahastoon (Landtränteri) sakkorahan 700 mk, joten hovioikeus saattoi ottaa huomioon, että varallisuutta oli ainakin raastuvanoikeuden määräämään sakkoon asti, ja ellei sakkojen määrä hovioikeudessa nousisi, fyysistä rangaistusta koskeva lausuma voitiin tuomiosta

oli selkeä ja perusteellinen osoittaen nimenomaan, että lehtikirjoituksen laatimisen hetkellä vastaajalla ei voinut olla varmuutta siitä, että teatterilta tulisi maksu kirjailija Kivelle. Tarkoituksena ei ollut herjata ja saattaa teatterinjohdon nauttimaan kansalais-kunnioitusta lokaan.²⁰³

Seitsemän veljestä ilmestyi vihdoin painosta huhtikuun alussa 1873, kolme kuukautta Kiven kuoleman jälkeen.²⁰⁴ Emelie kertoi Augustalle huhtikuussa, että eräs tuttava oli kauhistellut teoksen kiroilua, mutta oivaltanut sitten, että ”nämähän ovat kaikki niin kuin olisivat Ahlqvistin omia veljeksiä.”²⁰⁵

Puheosaston Helsinkiin tuoma ohjelmisto oli Viipurissa harjoiteltua ja kokeeksi esitettyä. Yksi oli pienoisenäytelmä *Rouget de l'Isle*, aiheena Marseljeesin unohdettu säveltäjä. Vanha kenraali Lafayette tuo köyhälle Rouget'lle kunnialegioonan ristin Louis Philipin määräyksestä 1830 ja paikalle saapuu sotajoukko, joka laulaa Marseljeesin. Teatterin kulisseissa lauloi ylioppilaskuoro.²⁰⁶ A. Rahkonen osoittautui luotettavaksi ja paneutu- vaksi suomentajaksi, joka oli oikeassa jo 1.9.1872 todetessaan porilaisen Karl Rosendahlin *Ainamo*-näytelmästä (säveltänyt Filip von Schantz):

Ainamon otan kääntääkseni, vaikka pelkään siitä tulevan runollisen karrikatyrin Suomen kielellä sillä tonttujen ja welhojen puheet pitäisi kielellämme olevan puetut nelimittaiseen trokajjiseen runoon. [eli kalevalamittaan]²⁰⁷

jättää pois. Samalta päivältä on asianajovaltakirja Forsmanille. Paperit on päivätty Turun Hovioikeuteen saapuneiksi 28.4.1873.

203 Korostettiin *Karkureitten* painatuksen aikana lyhytaikaisen ja erilaisen painovapausasetuksen voimassaoloa: sen aikana julkaistun teoksen kirjoittajalla myös oli oikeus tekijänpalkkioon ja että teatterin – siis teattereiden – käytäntöä tulisi tässä suhteessa muuttaa. Tärkeintä oli tarkastella olosuhteita kokonaisuutena, jossa tuo protestikirjoitus laadittiin. Hovioikeuskäsittelyn asiakirjat sisältyvät Senaatin Oikeusosaston asiakirjavihkoon. (pag.16/1874/Ea1645a/SOOA/KA).

204 Irma Sulkusen (2004) kirjoittamassa SKS:n historiassa kommentoidaan juuri sitä ilmoitusta, joka samassa *Mbl* 5.4.1873:ssa oli: ”Att boken inte tidigare skildt utkommit, har, enligt hvad i förordet säges, sin grund deri, att den person, af hwars hand Lit.sälsk. hade önskat ett tillägg i ett tidigare utlåtande af skönlitterära utskottet, hindrats af sårskilda oms-tändigheter och sjuklighet att fullgöra denna önskan.” Eli että viivytyksen syynä olisi siis ollut F. Cygnaeus. Hän kykeni viimeistelemään samaan aikaan kuitenkin ‘erinomaisen Franzén-kirjansa’. Viivyttelijä oli paremminkin J. W. Snellman tai Yrjö Koskinen. (Sulkunen 2004:161-164)

205 ”Ahlqvist lär hafva gjort hiskeliga anfall i D:bladet mot litteratursällskapet och särdeles mot gubben Snellman samt skönlitterära utskottet. [Herman] Liikanen berättade att han köpt Seits. Veljestä och läst den.” Ibland äro gubbarne der nu visserligen mera grofva, de äro som Ahlqvists bröder!” (EB → A. af Heurlin s.d. [huhtik 1873]/54:43:10/EBA/KiA/SKS.)

206 Juoniselostus ks. *Mbl* 12.4.1873. Arvostelussa moititaan kovasti Kalliota, joka tekee 78-vuotiaasta Lafayettestä ”komedia-majurin”. Samana iltana oli jälleen *Kihlaus*, joka realistisen otteensa takia onnistui helposti. Arvostelija kehuu kaikkia – ja sanoi, että ”Fr. Toikka har betydligt modererat sitt spel, sedan första gången, hvarigenom hennes framställning vunnit.” Aspelinin kritiikki, jossa hän kiittää hillittyä ilmaisua, on tärkeä elementti siinä kansanomaisen maun ja säätyläismaun kohtauspinnassa, joka Arkadiasta muodostui.

207 A. Rahkonen → KB 1.9.1872/50:32:2/KBA/KiA/SKS.

Vedenneitonäytelmä *Ainamo*a Kaarlokin empi, sillä sen illuusio riippui loistavista näyttämöjärjestelyistä, runsaasta orkesterista ja esittämisen virtuositeetista. Se oli mennyt kuitenkin kaksi kertaa hyvälle saleille Viipurissa ja Helsingissä.

Huhtikuussa tiedettiin *Mbl:ssa* kahdesta kotimaisesta uutuudesta, August Korhosen *Kosijoista*²⁰⁸ ja Evald Jahnssonin *Bartholdus Simoniksesta*.²⁰⁹ Vaikka Aukusti Korhonen (Öhqvist) on fennomaanisessa kertomuksessa nostettu ”etuvartion mieheksi” Nervanderin ja Cygnaeuksen toimesta ja vaikka Aspelin-Haapkylä referoi laajasti Nervanderin laatimaa elämäkertaa, Aukusti Korhosen näytelmää *Kosijat* ei edes mainita. Korhosen näytelmän esitys Arkadiassa peruutettiin viime hetkessä, ja se sai ensi-iltansa toukokuussa tehdyllä lyhyellä Hämeenlinnan vierailulla, jossa se voitiin testata helpomman yleisön edessä.²¹⁰ Eikö *Kosijat* valmistunut ajoissa, vai oliko sen satiiri ja ruotsinpuhumisen pilkka liian kärjekästä? Sen tilalle Bergbom halusi Helsinkiin takuubarman *Preciosan*.²¹¹ Siinä taas ongelmaksiksi nousi se, että kun mustalaistyttö *Preciosan* syntyperäisen aateluuden tulisi näkyä roolityössä läpi linjan, neiti Toikka ei ”ymmärrettävästi” ollut siinä paras.

Neiti Toikan oli sen tähden vaikea saada yleisöä unohtamaan hänen edeltäjänsä [Ottilia Meurmania]. Me emme kuitenkaan voi sanoa muuta kuin, että neiti Toikka toimitti tehtävänsä varsin hyvin, vaikka häneltä puuttui se luonteva ylevyys, jolla *Preciosa* lumoo kaikkia, jotka häntä lähestyvät. Muutkin näyttelijät, ja varsinkin hra Wilho Wiardana ja hra Lundahl sotavanhuksena, esittivät rollinsa tyydyttävällä tavalla. Itse kappale on muutoin sitä laatua ettei näyttelijäin siinä juuri ole tilaisuutta kykyänsä osoittaa. Pää-asiana ovat köörit,

208 Seuraavana syksynä Viipurissa Öhquist-Korhosen näytelmää kuvattiin näin: ”Näistä näytelmästä ovat *Kosijat* täällä annetuista aivan uusi kappale, jonka tekijä on eräs nuori, miehinen jäsen suomalaisen teateriseurassa, ja joka huudettiin esille, vaikka hän luultavasti luonnollisesta kainoudesta ei noudattanut tätä yleisön mielisuosion osoitusta. *Kosijat* eivät olekaan mistään taiteellisesta arvosta, sillä siinä ei taata minkäänlaista ylevämpää, yhdistävää henkeä ja juontaa. Mutta alhaisempana komediana tulee se mielestämme silloin tällöin annettuna pysymään teaterin näytelmäin joukossa, pilkkaavana kuvauksena, sivistyksen epätasaisuudesta ja nykyisistä hämmästyttävistä kieliseikoista maassamme. [– – käsittelee] turhamaista, naurettavaa herramaisuuteen pyrkimistä, joka useissa käsityöläisperheissä on meidänkin maassa huomattava, niin kuin myös ruotsia puhuvain puolisivestyneitten narrimaista ylpeyttä ja ylenkatsetta suomenkieltä kohtaan. Sukkeliä kohtia on tässä kappaleessa useitakin, jotka vaikuttavat katsojista ja kuulijoista naurua, ja jotka ilmoittavat teki-jässä löytyvän humorillista ivankykyä.” (*Suomenlehti* 11.11.1873). Teos oli ollut vuonna 1870 VSKS:n arvioitavana painatusta varten, mutta tullut hylätyksi. Ks. Teperi 1959:20–21.

209 ”I nästa söndag [=20.4.] kommer en två akters komedi ”Kosijat” Friarne” af en af truppens medlemmar hr Korhonen, att för första gången gifvas. En af de sista qvällarna går ännu ett annat nytt inhemskt stycke öfver scenen. Det är ett historiskt-romantiskt skådespel i tre akter benämmt *Bartholdus Simonis*, af författaren till novellen ”En finska krigare från drottning Christines tid”. Handlingen spelar i Wiborg under Carl X Gustaf.” Kirjailija oli Edv. Jahnsson. *Mbl* 16.4.1873.

210 EAH2:49 kirjoittaa, että esitys olisi ollut vasta Hämeenlinnassa, eikä selitä asiaa tarkemmin. Myös *UStr* 14.5.1873:n katsaus miesnäyttelijöihin puhuu Korhosesta vain näyttelijänä eikä mainitse lainkaan hänen kirjallisia harrastuksiaan. Nekrologissa Bergbom puhuu Korhosen ”luonnosmaisista” teoksista.

211 *Mbl* 19.4.1873 ilmoituksessa S. T. ilmoittaa sunnuntai-illaksi 20.4. vanhat kappaleet *Don Ranudon* ja *Kalatyön*, ei mitään syytä tai selityksiä. Vakuudeksi *Preciosaa* mainostettiin perjantaiksi 25.4.1873 ja sunnuntaiksi 27.4.1873. Helsingissä olivat Ottilia Meurman ja Therese Decker näytelleet ja laulaneet *Preciosassa* suomeksi jo toukokuussa 1870.

puvut, tanssi ja koristukset, ja mitä näihin seikkoihin tulee, onnistui näytäntö sangen hyvin. Warsinkin miellytti se tapa, jolla köörit esitettiin.²¹²

Teatterin yksivuotiskeväänä seurueeseen liittyivät jatkossa tärkeäksi osoittautuvat nuoret miehet, Bruno Böök ja Benjamin Leino (Ahlgren).²¹³ Aurora Toikka ja August Aspegren olivat menneet kihloihin jo Porissa, ja heidät vihittiin virallisesti avioliittoon Helsingissä 29.4.1873.²¹⁴

Huhtikuun lopussa Bergbom ohjasi ensimmäisen historiallisen draamansa tälle Westermarkin-Wilhon seurueelle: 30.4.1873 esitettiin *Bartholdus Simonis*. Kaarlo oli ohjaajana ollut sivussa koko talven, mutta vasta nyt keväällä hän saattoi työskennellä ryhmän kanssa Arkadiassa. E. F. Jahnsson oli laatinut draaman aiemman novellinsa pohjalta. Vakoilumelodraaman tapahtumat sijoituivat Viipuriin 1650-luvulla.²¹⁵ *Bartholdus Simonista* työstäessään Kaarlo kohtasi joukon näyttelijöitä, joilla oli takanaan useita onnistumisen kokemuksia kolmesta kaupungista. Näille menestykset ja melko hyvä vastaanotto Viipurissa olivat lisänneet itsetuntoa. Helsingissä he äkkiä joutuivat oppimestarien eteen. Emme tiedä, mitä Aspegrenit, Wilho, Himberg, Lundahl ja Heerman ovat ajatelleet siitä, että johtajan lähimmät miehet eli teatterin fennomaaniset taustavoimat kirjoittivat näinä Helsingin viikkoina sanomalehtiin heistä sormi pystyssä laadittuja arvosteluja, joissa tuon tuostakin moitittiin mm. suomen kielen puhtautta. Kirjoittajina oli henkilöitä, jotka myös itse olivat joutuneet opettelemaan suomen kieltä. Seurue ei Helsingissä kelvannut tietenkään ruotsinkielisille, mutta eivät he tahtoneet kelvata fennomaaneillekaan. Näyttämöilmaisu, joka oli toiminut Porissa, Tampereella ja Viipurissa, oli Helsingissä nyt liian karkeaa – huolimatta kaikista virallisista kukituksista ja huomionosoituksista.

Tässä psykologisessa tilanteessa Bergbom itse otti Oskari Wilhon paikan regissöörinä ja ohjasi historiallista draamaa, jossa oli tavanomainen melodramaattinen seikkailujuoni. On hyvin mahdollista, että teatterin akateemisesta ja kirjallisesta taustasta

212 UStr 28.4.1873.

213 Bruno Böök on ollut mukana tässä *Preciosassa* don Ferrandona. Böök oli nimismiehen poika Padasjoelta ja liittyi maaliskuussa 1873. Benjamin Ahlgren (tuleva Benjamin Leino) taas saapui toukokuussa 1873 Hämeenlinnaan, ”kävellen Pohjanmaalta” kertoo EAH2:4.

214 EAH2:42av.

215 ”Kun 1656 venäläiset olivat alkaneet sodan Ruotsia vastaan, tarttui Viipurissa Bartholdus Simonis ynnä muut kymnaasin ja koulun oppilaat aseisiin, ja kun he eversti Burmeisterin johdolla yhdessä porvariston kanssa olivat pelastaneet kaupungin vihollisten hyökkäyksiltä, rupesi hän sekä kaksitoista toveriansa upseeriksi ollakseen mukana retkellä venäläisiä vastaan. Raudun kirkolla Burmeister joukkoineen hajottikin viholliset, mutta tappelussa Bartholdus kaatui. Tähän tekijä on liittännyt romanttisen lisäjuonen. Bartholdus ja Burmeisterin tytär Anna rakastavat toisiaan, mutta tapausten häiriössä Anna joutuu tuntemattoman miehen lumouksen valtaamaan ja hän antaa viekotella itseään hankkimaan tälle kaupunginportin avaimen. Rikoksen tehtyään hän kuitenkin toipuu huumauksestaan. Tuntematon oli eräs venäläinen kreivi, joka toivoi kavalluksen kautta saavansa kaupungin vihollisten haltuun. Annan onnistuu estää tekonsa seuraukset, ja sovinto palaa hänen ja Bartholduksen välille sillä hetkellä kun tämä heittää henkensä isänmaan edestä.” (EAH2:44–45.)

tuleva johtaja vertautui näyttelijöiden mielissä liikaa heidän julkisiin kriitikkoihinsa ja johtokunnan herroihin. *Bartholdus Simonista* seuraavana aamuna 1.5.1873 *Mbl:ssa* kerrottiin, että Aurora Aspegren ja kirjailija kutsuttiin esiin, vaikka itse näytelmässä oli paljon kritisoitavaa.²¹⁶ Esittämisestä *UStren* kirjoittaja sanoo

että Herra Wilho ei ensinkään ollut ‘tuulella’. Viimeisessä näytöksessä oli hän parempi. Sitä vastaan toimitti rouva Aspegren (Toikka) rollinsa erittäin kiitettävällä ja toisessa näytöksessä melkein taiteellisella tavalla. Hän palkittiinkin kukkakiehkuralla. – Tekijä huudettiin esiin, mutta ei ollut läsnä.²¹⁷

Mistä tuo Oskari Wilhon huono tuuli tai vire oli tullut, josta *UStr:n* kriitikko ja teatterin johtokunnan varajäsen Antti Almberg katsoi asiakseen huomauttaa terävästi. Jospa Bergbom oli yrittänyt liian tarkasti (tai liian ylimalkaisesti) ohjata myös Oskari Wilhoa? Olisiko heidän välilleen syntynyt sanomista vielä viime hetkellä? Ehkä Wilho oli Tukholmasta hankitun ammattikoulutuksensa ja nyt jo yhtäjaksoisen lavakokemuksensa nojalla halunnut näytellä roolin jotenkin toisin. Ehkä arkisemmin, eikä tunnepaatoksella, jota kritiikeissä peräänkuulutettiin, sanomalla että roolista puuttui sen ”heroiska och tragiska fond”. Ehkä esityksen alkaessa Wilho halusi osoittaa mieltään Bergbomille, tai hänellä oli vielä jokin kiukku päällä. Herooinen ja ylevän traaginen eivät tosin olleet muutenkaan hänen alaansa. Näytelmässä taas ei välttämättä ole aineksia sellaiseen.²¹⁸

Seurueen sisäiset suhteet nimittäin kärjistyivät, kun tultiin Helsinkiin. Kantavat miesvoimat Lundahl ja Himberg olivat vapaa-aikana omilla teillään, tapasivat Helsingissä tuttujaan, pääsivät puhumaan ruotsia ja puhuivat ehkä avoimen vähätellen tästä joukosta. Kiertueella Wilho oli itsepäisyydellään pitänyt drakoonista, verisen ankaraa kuria. Helsingissä taas Kaarlon pehmeys ja kompromissialttius on voinut aiheuttaa ajattelemattomia myönnytyksiä näyttelijöille sellaisissa asioissa, jotka söivät pohjaa Wilhon auktoriteetilta kiertuekuukausien aikana.²¹⁹

Mutta käytiin myös kamppailua siitä ”kenelle teatteri kuuluu”, tässä tapauksessa Suomalainen Teatteri. *Uudessa Suomettaressa* alkoi laaja kirjoitussarja ilmeisesti Antti Almbergin kynästä. Sen ensimmäinen osa ilmestyi juuri *Bartholduksen* ensi-iltapäivänä 30.4.1873 – eli pahimpaan mahdolliseen aikaan. Siinä Almberg alkoi johdonmukaisesti rakentaa myyttiä Bergbomista. Oskari Wilhon nimeä, Tukholman Kuninkaallisen teatterikoulun opintoja tai hänen tähänastisia ansioitaan suomalaisten näytäntöjen jär-

216 *Mbl* 1.5.1873.

217 *UStr* 2.5.1873.

218 Jahnssonista näytelmäkirjailijana tarkemmin ks. Paavolainen 2013.

219 Perustuu useista kirjeistä koottuihin päätelmiin.

jestäjänä Albergin kirjoituksessa ei edes mainittu. Muiden kuin westermarkilaisten osalta viitattiin vain ”kokemuksiin seuranäytännöistä”. Ainoa joka nostettiin, oli laulava säätyläistyttö Lydia Lagus, vaikkei häntäkään nimellä.²²⁰ Alberg selitti, miten paljon oli pelätty joukon esittäytymistä Helsingissä, ja miten erilaiset murteet olisi vielä hiottava yhtenäiseksi kieleksi.²²¹ Oskari Wilhon luonteella syitä loukkaantumiseen ensi-illan alla oli tarpeeksi. Albergin kirjoitus jatkui vasta 5.5.1873, jolloin alkoi perusteellinen arviointi ja kuvaus ensin naisnäyttelijöistä, sitten 14.5.1873 miesnäyttelijöistä. Silloin kuitenkin Oskari Wilho sai jo suurta kiitosta – mutta vielä kerran tiukan näpöytyksen hätäilemisestä Bartholdus Simoniksen roolissa.²²² Puolueen pää-äänenkannattaja julkaisi siis nimettömänä kolmen kirjoituksen sarjan, jossa johtokunnan varajäsen ruoti seurueen jäsenet julkisuudessa ja näpöytti vielä teatterin varajohtajaa ja tosiallista vastuunkantajaa.²²³

Ennen toukokuun lopussa odotettavissa olevaa promootiojuhlaa teatteri kävi Hämeenlinnassa, jossa sitä myös verrattiin Westermarkin taannoiseen ryhmään.²²⁴ Vastaanotto oli myönteistä, kun sai

kuulla kansan kieltä puhuttavan näytelmä-permannolta. Teateri oli täpötäynnään väkeä, joka ihastuksella katseli Wiuluniekkaa ja käsien taputuksella ja näyttelijäin esiin-pyytämällä osoitti mieltymistään. Katsojat kuuluivat suurimmaksi osaksi porvari- ja työkansan luokkaan, myös oli lähipitäjistä tullut sekä herras- että talonpoikaiskansaa, mutta vaan harvoja kaupunkimme ”nob-

220 *UStr* 30.4.1873. ”Yrityksen etupäässä oli mies, jonka harras into ja voimakas tahto poisti kaikki esteet. Suomalaisen teatterin perustaminen on tohtori Kaarlo Bergbomin ansio ja kunnia. Melkein tyhjästä oli tämä teateriseura kokoonluotu. Ainoastaan neljä niistä henkilöistä, jotka siihen antautuivat, oli ennen jonkun aikaa harjoittanut näyttelijän-virkaa, ollen jäsenenä hra Westermarkin teaterijoukossa; pari kolme oli joskus ollut osallisena seuranäytelmässä, mutta muut olivat aivan kokemattomat; muutamat olivat ennen tuskin teateria nähneetkään. [–] suomen kieli ei ole niin perehtynyt teateriin, ja että harva tämän nuoren joukon jäsenistä oli tottunut viljelemään sitä sivistyneessä kanssapuheessa.”

221 *UStr* 30.4.1873.

222 *UStr* 14.5.1873. ”Miesnäyttelijöistä etevin on hra Wilho. Hänen esitystapansa on vakaa ja tarkka. Hän on aina tyystin tutkinut tehtävänsä ja onnistuu melkein aina sen esittämisessä. Harvoin huomataan epävakaisuutta hänen esityksessään. Paraiten menestyy hra Wilho Jeppe Niilonpoikana sekä lääkärinä komediassa Kuinka anopeista päästään, Elias Krummina kappaleessa Suurin tie Paras, Apelina Kihlauksessa ja Marttina draamassa Työväen Elämästä, Se tapa jolla hän esittää Don Eleton roolin, on mielestämme sellainen, että se pitäisi paikkansa missä teatterissa hyvänsä ja samaten on hän Jeppe Niilonpoikana paikoittain taiteellisen näyttelijän vertainen. Yleensä on hra W niin edistynyt näyttelijä, että ankarinkin kritiikki voi häneen koskea, ja juuri sentähden olemme jyrkästi moittineet sitä tapaa, jolla hän näytteli Bartholdus Simonis -nimisen kappaleen ensimmäisessä näytöksessä. Me olemme vakuutetut siitä että joku satunnainen saamattomuus häntä silloin vallitsi, sillä niin hätäilevää ja tavoittelevaa [=haparovoivaa] esitystä emme olisi häneltä odottaneet. Me tiedämme että hra Wilho voi toimittaa tämänkin tehtävän paremmin kuin hän sen tällä kertaa suoritti, ja saatamme sentähden jättää muistutukset sikseen. Herra Wilhon liikunnot ovat joskus kankeita ja hänen käytintensä usein liika horjuvainen. Sanottavansa lausuu hra Wilho selvästi ja pontevasti. Hänen kielensä on vapaa murteellisuuksista, mutta ääni on soinnuton.”

223 *UStr* 7.5.1873 julkaisi pakinan, jossa ensikertalaisen kuvaus Arkadiassa käynnistä, maaseudun serkulle pakinatyyliin.

224 *EAH2:48. Hämäläinen* 8.5.1873 tiesi myös: ”kun muistaa kuinka huonosti Herra Westermarkin yritys noin vuosi takaperin onnistui. Kun hän nimittäin erääksi illaksi ilmoitti yleisölle tarjoavansa paljaita suomenkielisiä kappaleita, niin ei teateriin tullut muut kuin noin kymmenkunta henkeä. Nyt oli kuitenkin asian laita toinen.”

lessista”.[– –] Erittäinkin miellytti meitä rouva Aspegren’in sujuva kieli ja sievä esitystapa.²²⁵

Toukokuun 10. päivänä 1873 oli Suomalaisen Teatterin vuosikokous, ja johtoryhmään valittiin edelleen Yrjö Koskinen, B. O. Schauman ja K. Bergbom vuodeksi, varalle eversti A. Järnefelt ja maisteri A. Almberg. Tilintarkastajiksi valittiin kamreeri, maisteri Alexander Boehm sekä kamarikirjuri K. F. Wahlström.²²⁶ Suomalaisen Teatterin Takausyhdistys oli saanut sääntönsä vahvistettua, vaikka johtokunnan pöytäkirjat aivan alkuvuosilta jäivätkin pitämättä. Aspelin-Haapkylä kuvaa Bergbomien johtamistapaa siinä mielessä ”patriarkaaliseksi”, että käytännössä ”kaikki langat olivat heidän käsissään”. Kaarlon palkka teatterista oli ollut 1200 mk, ja sitä haluttiin nyt nostaa, Emelielle piti maksaa ainakin korvaukset kuluista.²²⁷ Emelien kirjeen mukaan Karl oli käynyt Hämeenlinnassa, joten hän on voinut olla *Kosijoiden* viimeisessä harjoituksessa perjantaina 18.5. ja vielä esityksessä Hämeenlinnassa sunnuntaina 20.5.1873.²²⁸ Emelie oli huolestunut:

Jag tycker att det är mycket ledsamt att truppen skall spela promotionstiden här [Hfors], ty jag fruktar för att vi ej få folk, men Karl anser det för nödvändigt; dessutom har Gröneqvist rättighet till recette och Lagus har [be-]stämmt löfte derpå; får hon [sti]pendium, så behöfver hon de[t] som bidrag till sin resa oc[h] får hon ej, så kan hon förtjena en recette; hon [har] gjort teatern bra stor nyt[ta] och har endast 70 fmk i m[å]naden.²²⁹

Helsinkiin palattuaan toukokuun lopussa teatteri sai yleisöä vain *UStren* antaman pufauksen ja kehottelun avulla. Rosendahlin pientä veteraani-aiheista näytelmää, *Lemun rannalla* Kaarlo lihotti musiikilla antaen siinä neiti Lagukselle laulettavaksi ylimääräisiä isänmaallisia lauluja.²³⁰ Lagus sai 1400 mk teatterilta harjoittaakseen opintojaan ulkomailla, Wilho sai lahjanäytännön:

225 *Hämäläinen* 8.5.1873.

226 Ks. esim. *Hbl* 12.5.1873, *Mbl* 12.5.1873 ja EAH2:53.

227 EAH2:50–56.

228 Aukusti Korhosen *Kosijjoista* tuli Puheosastolle käyttökelpoinen näytelmä. Vaikka sen esittäminen käynnistyi matalalla profiililla ja lähivuosina esitettiin vain pariin kolmeen kertaan, lisääntyivät *Kosijoiden* esitykset vuosina 1877–79. Viimeisen kerran sitä esitettiin kaudella 1882–1883 niin, että yhteensä esityskertoja tuli 24. Kenties miehitys tai sen satiiri ruotsinkieltä vastaan vain onnistui tekemään siitä kelvollisen esityksen.

229 EB → A. af Heurlin s.d. [toukok. 1873]/54:43:11/EBA/KiA/SKS.

230 *Mbl* 24.5.1873. ”det med så mycket bifall emottagna inhemska skådespelet *Bartholdus Simonis*, och den med nya sångnumrer förseddä idyllen, På Lemos strand. Rolerna i densamma utföras af fr Lagus, smat hrr Himberg, Kallio och Aspegren.”

Eilen [25.5.] näytettiin hra Wilhon hyväksi Bartholdus Simonis ja laulunäytelmä Lemun rannalla. Arpajais-huvit Runnipuistossa olivat luultavasti syynä siihen, että teaterissa oli tavattoman vähän väkeä, ja tämä seikka näkyi aluksi masentaneen näyttelijäin mielet, sillä edellisen kappaleen ensimmäinen näytös toimitettiin jotenkin huonosti. Sitä vastaan onnistuivat seuraavat näytö[k]set sekä Lemun rannalla, sangen hyvin. – Viime perjantaiksi [23.5.] ilmoitettu näytöntö jäi antamatta syystä että hra Himberg oli sairastunut Hämeenlinnassa.²³¹

On suorastaan traagista, että pahasti velkaantunut Oskari Wilho sai näin huonon illan omaksi resetikseen. Tunnelmat olivat muistakin syistä apeat, sillä eihän Himberg ollut sairas ollut. Toimintakulttuurin rakentuminen vaatii työtä ja johdonmukaisuutta. Wilho vain yritti olla ankara toivottoman hulltiomaiselle Himbergille. Wilho ei ollut suostunut, hyvistä syistään, antamaan Himbergille Hämeenlinnassa palkkaennakkoa, joten tämä jäi illaksi sinne. Näin jouduttiin Helsingissä peruuttamaan ensimmäinen promootiokauden ilmeisen hyvin myyty näytöntö. Seurauksena kaikki halusivat Himbergin erottamista, lisäksi oli ”Karl djupt gripen och nedslagen.” Peruutuksen jälkeen oli pelkkiä vajaita saleja ja palkkapäivä lähestymässä. Emeliellä oli päänsärkyä, ei ihme.²³²

Mutta Wilho oli myös jääräpää. Häinkin tiesi, että Laguksen resetti oli vaarassa. Hänen oli ehkä vaikea hyväksyä ajatusta, että säätyläistytön resetti piti taata ja olla tuottoisampi kuin hänen omansa. Mutta jo päivät valitsemalla Bergbom oli ohjannut asiaa siten, että Lagus sai runsaan ja Wilho niukemman iltatuoton. Vastaavia lopultakin vaikeasti tulkittavia tapauksia tuli olemaan useampia.

Bergbomit hallitsivat myös Teatterikoulun tarpeisiin ammoihin kerättyä rahastoa ja halusivat nyt panostaa neiti Laguksen opintomatkiaan. Emelie kirjoitti Oskar Toppeliuselle Vaasaan, joka vastasi 6.6.1873, että hänellä ei ole mitään sitä vastaan, että Lagukselle annetaan niistä stipendi. Mutta kun tämä jo valtiolta oli saanut rahaa lauluopintoihin, piti teatterikoulurahastosta saadun rahan ehtona olla, että hän harjoittaa itseään myös puhenäyttämön tarpeisiin, ”äfven i reciterande skådespelarkonst”.²³³ Oskar

231 UStr 26.5.1873.

232 ”Inom teatern har det varit ledsamheter. Sista fredag skulle den första representation här ges till som recette för Lagus och menniskorna voro ytterst lifvade; huset var väl utsåldt på förhand och [de]t berättas att 13 buketter voro [bes]tällda åt Lagus. Emedertid [be]hagade herr Himberg bli [fö]rargad för att Gröneqvist ej [ga]f honom penningar på förhand, [s]å att han blef kvar i T:hus [oc]h hela den lyckade represen[tation]en måste inhiheras. – Du kan ej tro hvilken förar[ge]lse detta åstadkommit; pu[b]liken har varit arg, jag all[del]es förgrymmad och Karl djupt gripen och nedslagen. I första hettan ville alla att Himberg skulle skiljas, men i morgon afgöres hvad för ett svår straff han får. Den inhiherade representationen hade till följd att söndagen och tisdagen spelades för mycket dåliga hus, så att det nu ej finnes en penni i kassan och i morgon skola lönerna betalas.” (EB → A. af Heurlin 30.5.1873/54:43:13/EBA/KiA/SKS.)

233 Syyskuussa Oskar Toppelius Vaasasta kysyi asiaa EB:ltä (Oskar Toppelius → EB 26.9.1873/53:16:2/EBA/KiA/SKS.) ”Särdeles intressant vore att veta, hvart fröken Lagus reser. Blef understödet möjligt på af mig uppställda vilkor? Kan man ej studera musik t.ex. i Köpenhamn? Danskarne synas mig dock i allmänhet hafva alvar i sina konststudier. Helsingfors har nyligen fått en representant af den danska skådespelarkonsten. War fröken Magda v. Deleke sådan att hon kunnat ingifva t.ex. fröken en lust att låta våra egna smaka dansk skola, då det går an? Fru Raa eröfrade mig visserligen

Toppelius oli yksinkertaisen ja luonnollisen ilmaisun ystävä ja sanoi aikoinaan vastustaneensa rouva Raan käyttämistä opettajana tämän ”teatraalisuuden” takia. Muuten Toppeliuksen kirje huokuu lämpöä ja hyvää tahtoa hankkeen ylle, niin kuin kotimaisen teatterin vanhan puuhamiehen voikin olettaa ajattelevan oman vetäytymisensä jälkeen. Hän kuuli mielellään ”vanhan ystävänsä Gröneqvistin” edistymisestä. Hän oli kohdannut jo 1860-luvun vuosina Oskar Wilhelmin malttamattoman halun näytellä. Myös tunteimensa Nils Öhqvist/August Korhosen ja Aurora Toikka-Aspegrenin edistymisestä hän oli kiinnostunut.²³⁴

Puheosastolla ei ollut lomaa, vaan se matkusti kesäksi 1873 Joensuuhun, Savonlinnaan ja Kuopioon edelleen Oskari Wilhon johdolla. Aspelin-Haapkylä kuvaa Itä-Suomen isänmaalliset innostukset, juhlavastaanotot ja ylistysrunot poissaolevalle Bergbomillekin.²³⁵ Aurora Aspegren ja Oskari Wilho alkavat saada suomenkielisten katsojien jakamatonta suosiota: he ovat seurueen kantavat näyttelijät, siinä missä Arthur Lundahl omilla karaktäärirooleissaan. Lydia Lagus pistäytyi vain silloin tällöin laulutehtävissä puheosaston ”piristeenä”, sillä myös Toikka-Aspegren lauloi, ei erinomaisesti, mutta tyydyttävästi. Ensimmäisellä kesäkiertueellaan ryhmä suorastaan sähköisti järvisedun vaurastuvien kaupunkien suomenkielisen käsityöläis- ja kauppiasluokan, joka otti seurueen mielellään vastaan. Ensimmäisen kesän kiertue rakensi myös ne verkostot, joiden varassa tärkeät Kuopion vierailut aikanaan toteutuivat. Viipuriin mentiin ensin junalla ja sieltä kanavaa pitkin Lauritsalaan ja Savonlinnaan, joka oli liikenteellisesti itäisen Järvi-Suomen keskus ja solmupaikka. Sitten lähdettiin itään ja pohjoiseen.

Seurueen työkielenä piti olla suomi, mutta Arthur Lundahlin johdolla myös Edvard Himberg ja August Aspegren puhuivat ruotsia, ja näin he provosoivat Oskari Wilhoa. Joillain paikkakunnilla herättikin ikävää verta se, että teatteri ”on liian ruotsalainen”. Eivät kaikki näyttelijöistä olleet hakeutuneet suomalaisuusaatteen palvelukseen. He olivat halunneet teatterista itselleen ammatin Westermarkin seurueessa, mutta joutuneet sitten jyrkän kielipuolueen teatteriin.

Oskari Wilhon aatteellinen vakaumus – ja itsepäisyys – osaltaan kärjistikivät näitä jännitteitä. Osa konflikteista voidaan tulkita myös työuupumuksena ja lomaviikkojen puutteena. Ruotsinkielisiin lehtiin kantautui Oskari Wilhon Joensuussa pitämä puhe, jossa leimattiin koko ruotsinkielinen väestönosa ”väljähtyneeksi alueksi ja kylmäksi

genom sitt föresporda intresse för scenen i vårt land, men jag bekänner, att jag först var emot henne såsom lärarinna. Hon är så teatralisk. I Danmark söker man verkligen enkelhet och natur.”

234 ”Mycket intressant vore att veta, huru Öhqvist tager sig ut på scenen, och om han verkligen kan blifva både författare och aktör. Om min gamle vän Gröneqvist låter det ungefär så som jag föreställt mig, af fröken Toikka väntar jag godt, ty konstanlag följa ju ofta med släkten, och systemen var visst ej utan. Det hedrar Lundahl att hans lust för theatern och hans komiska ådra bibehållit sig. Dubbelt fägnar det mig, att fröken tyckes med odelad bestämdhet tala om honom, ty en trupps anseende beror dock främst på de mest uppburna sujetterna.” (Oskar Toppelius → EB 6.6.1873/53:16:1/EBA/KiA/SKS.) Käy ilmi, että nti Gullsten-Toikalla on myös lahjakas sisar, mikä muissa lähteissä ei ole tullut esiin.

235 EAH2:58–65.

kahviksi”. Juhlan tarjoajiin kuului Joensuun säätyläistö, myös ruotsinkieliset. Wilhon puheen provosoimana seurueen ruotsinkieliset pojat olivat ruvenneet humalassa laulamaan ruotsiksi, mihin juhliä isännöivät käsityöläis- ja porvaristaustaiset fennomaanit reagoivat poistumalla. Ei ole ihme, että liian sakea fennomaaninen ilma laukaisi reaktioita vuoden ajan vailla lomaa jatkuneesta yhdessäolosta, kireästä asenteesta ja puoluefanaattisuudesta.²³⁶ Taidelaitoksessa, joka nauttii jakamatonta sympatiaa maassa, sen jäsenten ei pitäisi esiintyä puolueiden asiamiehinä. Päämääränä on taide, ei puoluepolitiikka, ylimielinen fennomaani voi tuskin koskaan olla nöyrä taiteilija, kirjoittivat ruotsinkieliset lehdet.²³⁷ Seurue eli loppukesän sisäisesti jakaantuneena ja Wilho toivoi, että Kaarlo ojentaisi seurueen jäseniä asiassa.²³⁸

Kuopiossa vastaanotto heinäkuussa oli suorastaan erinomainen.²³⁹ Kauan sitten soitto-oppilaaksi lähtenyt Nils Öhqvist oli palannut synnyinkaupunkiinsa näyttelijä-kirjailija Aukusti Korhosena. Korhonen huudettiin Kuopiossa *Kosijat*-näytelmänsä johdosta esiin.²⁴⁰ *Tapion* arvostelu kiitti useaan otteeseen sitä, miten rouva Aspegren selvisi erilaisista rooleistaan. Lehti julkaisi samassa numerossa myös Savonlinnasta lähetetyn lukijakirjeen, jossa toistuu Auroran kyvykkyys ja valmius astua sairastuneen neiti Laguksen sijaan.²⁴¹ Tämän arvostelun kirjoittaja ja lehden toimittaja eivät kuitenkaan olleet ensimmäistä kertaa teatterissa, sillä he ovat ainakin opiskeluvuosinaan Helsingissä sitä nähneet. Kuopion toimittaja sanoi, että jotkut katsoivat *Kihlauksen* ”liian törkeäksi ja sisällöttömäksi.” *Savonlinnalainen* puolestaan vaati *Nummisuutarien* esittämistä.²⁴² Wilhon, Kallion, Aurora Toikan, Korhosen ja muidenkin varmuus kasvoi näytännöllä: pelkästään kesällä oli esiinnytty jo yli 40 kertaa, joten ammatillista tuntumaa alkoi heillä olla. Kaupunkien säätyläistön lisäksi heidän yleisönsä olivat käsityöläisiä ja kaupunkiin asiaa laittaneita maalaisia. He alkoivat tietää, mikä millekin yleisölle toimi, mille naurettiin ja minkä ääressä pitkästyttiin tai huudeltiin välihuutoja.

236 EAH2:61 kertoo oman versionsa, jossa syytä oli vain ruotsinkielisissä.

237 ‘Strödda anteckningar uti en resa i Östra Finland.’ *ÅU* 26.8.1873 ja *WT* 2.9.1873.

238 ”Tästä kaikesta arvannet että minun on ollut hyvin vaikea olla. – Minä esitän että sitä pikemmin kuin paremmin kirjoittasit ankaran kirjeen seuran jäsenille heidän epä-politillisesta käytöksestään.” (O. Wilho → KB 2. tai 11.7.1873/53:33:7/ KBA/KiA/SKS.)

239 Kuopion suomenkielinen *Tapio*-lehti 19.7.1873 kuvaa näyttelijät perusteellisesti, varsin yhdenmukaisesti aiempien kuvausten kanssa sekä kertoo juonen *Suorin tie paras* -näytelmään.

240 *Tapion* kommentoissa lisäksi tieto: ”Aspegren koetti myös puolestaan vanhana husari Jaakkona tehdä itsensä ilveilläksi ja voittaa yleisön hahatusta, mutta siinä ei hän onnistunut. Hän lii’ottelee aina rollinsa ja ”pauhaa liaksi.” Arvosteluissa oli lisäksi tuttuja kiitoksia, joissa rva Aspegren todetaan monta kertaa kiistatta parhaaksi.

241 *Tapio* 19.7.1873. ”Jos teki tämä siainen tehtävänsä yhtähyvästi kuin nimenomainen itse olisi tehnyt, sitä mä nyt en voi tietää; mutta hyvällä mielen katsottin ja kuultiin tätäkin ”laulu-lintuista”, joka muutenkin näkyy olewan seuran paraimpia, jonka taito on niin ihastuttava, että katsoja vaan sen tähden unhottaa, mitä silloin tällöin ilmaantuu vaillinaista muitten näyttelijöiden esityksistä”.

242 *Tapio* 19.7.1873.

L. N. Achté oli palannut heinäkuussa ulkomailta ja liittyi seurueeseen Kuopiossa 1873. Achté alkoi harjoitella heidän kanssaan *Lucia di Lammermooria* ja *Trubaduuria*.²⁴³ Puheosaston näyttelijät saivat tietää olevansa alkavan oopperaosaston ensimmäinen kööri. ”Mätäkuun alussa” Tuokko lähetti *Lucian* ja *Taika-ampujan* suomennokset ja nuotistikirjat.²⁴⁴ Kaarlo yritti sovitella *Lucian* sanoja nuotteihin koko elokuun ajan käännöstä muokaten: erityisesti ensembled eli yhtyekohtaukset olivat hankalia.²⁴⁵ Emelie Bergbomin kirjeet pohtivat kesäkuun alkupuolella 1873 sisarusten Emmy ja Sofie Strömerin luonteita. Molemmilla oli kehitymässä Emelien mielestä kovin ylhäinen ja ylimielinen asenne, niin että sisarusten kanssa tulisi vielä vaikeuksia,²⁴⁶ kun Suomalainen Ooppera vihdoinkin syksyllä käynnistyi.

Kesäkuussa Kaarlo Bergbom matkusti eikä osallistunut kesän 1873 maakuntakierrokselle. Hän nimittäin meni ensin Kristianiaan (Osloon) tapaamaan Charlotte Raata ja palasi sieltä Tukholmaan, jossa oli vielä juhannuksen aikaan.²⁴⁷ Matkan syynä oli Kaarlon halu tavata Charlottea ja puhua selviksi väärinkäsityksistä johtuneita seikkoja, joita edellisen talven 1872–1873 kirjeenvaihdossa oli tapahtunut. Varsinaisena asiana piti sopia Charlottelle vierailu Helsinkiin syksyllä ja viedä Tuokon suomennos Victor Hugon näytelmästä *Maria Tudor*, jotta Lotten pääsisi opiskelemaan sitä. On säilynyt myös Kaarlon kirjoittamaa ruotsinkielistä roolianalysitekstiä *Marie Tudorin* nimiroolista, ensin näytelmän taustaa, sitten sen moraalia, ja terävää psykologista erittelyä. Kaarlon innostus sai Suomalaisen Teatterin uskaltautumaan syksyn alussa toiseen historialliseen draamaansa. Englannin kuningatar Elisabeth I:n katolinen sisar, Marie Tudor, tunnetaan suomeksi propagandanimellään Maria Verinen.²⁴⁸ Bergbomin ja yleisemminkin ajan teatteriajattelussa keskiössä piti aina olla dramaattinen naisnäyttelijä. Suomalaisella Teatterilla sellainen oli rouva Raassa. Piti myös osoittaa, että rva Raai ei ollut ”sammuva

243 EAH2:65.

244 Antti Törneröös → KB 18.6.1873/52:29:2/ja 1.7.1873/52:29:3/KBA/KiA/SKS.

245 EB → A. af Heurlin s.d. [elokuussa 1873]/54:43:14/EBA/KiA/SKS.

246 ”Du kan ej tro h[ur] ledsam Sofie Strömmen är [och] jag fruktar att vi för hen[nes] skuld få 7 dagar i veckan n[ä]sta är. [L]ycka att [M]jili är [bor] ta. Att Emmy kommer a[tt] ställa sig på förnäm och ö[ver]-låggen ståndpunkt är för[ståe] ligt, men Sofie har just in[gen] skäl dertill och hon är [nu] redan så förnäm att man blir helt skräm. Aldrig i [ver]lden kommer hon att göra hä[r] så stor lycka som Lagus och [hon] ser med den mest förnäm[a] [stol]tenhet ned på henne. (EB → A. af Heurlin s.d. [toukok 1873]/54:43:11/EBA/KiA/SKS.)

247 Tämä 14.6.1873 päivätty kirje (O. Wilho → EB 14.6.73/53:19:1/EBA/KiA/SKS) on lähetetty EB:lle, kun Wilho ei tiennyt ”onko veljenne vielä matkoilla”. Ainakin pari kolme viikkoa oli Kaarlon varattava Kristianian matkaan. Säilynyt on velkakuitti Tukholmasta, jossa kustantaja lupaa palauttaa erään partituurin (*Döddoktorn*) lainapantin 150 Rdl ennen vuoden loppua Karlille. Se on päivätty 25.6.1873 eli juhannuspäivänä, jolloin Karl on vielä siis ollut Tukholmassa. (Littmar-kin kuitti 54:86:1/KBA/KiA/SKS.)

248 ”Intrigen är fastän spännande ej synnerligen omväxlande, de sekundära personerna (med undantag af Gilbert) obetydliga, sjelfva problemet absurdt, handlingen osannolik, men huru glänsande äro ej deremot de feberaktiga vexlingarne i Marias sinne, ty själ kan man ej säga, återgifna. De är en virtuositet, en energi i teckningen som mot vår vilja hänför oss.” Kaarlo Bergbom: Marie Tudor. Tvenne V. Hugo'ska fantasier/B146/KBA/KiA/SKS.)

suuruus”, ja siksi hänen ulkomaisten voittojensa ahkeralla tiedottamisella Suomessa rakennettiin nimenomaan Bergbomin omalle teatterille tulevaisuutta.

Näytäntökaudella 1872–1873 Bergbomin ja Charlotte Raan kirjeenvaihdossa käsiteltiin muutoksia molempien elämäntilanteessa. Ne tulivat jatkossa vaikuttamaan niihin tunnelmiin ja ehtoihin, joilla Charlotten vierailut Suomalaisessa Teatterissa seuraavina vuosina toteutuisivat. Kaarlo oli heinäkuussa 1872 kirjoittanut kaipaavansa Charlottea jatkuvasti, joten hänen myöhempi kirjoittamattomuutensa²⁴⁹ oli epäilemättä kiireisyyttä, sopivan hetken tai tunnelman puutetta. Charlotte oli alkanut lähettää arvosteluleikeitään vaatturi Maria Grapelle, joka oli Charlotten sitoutunut ihailija Helsingissä. Miksei Lotten lähettänyt leikkeitä suoraan *Mbl:lle* tai Karlille? Ehkä siksi, että Grape oli pyytänyt niitä Lottenilta tai ryhdikkäämmin Hedvigiltä, kuten hän tätä aina nimitti. Grape oli halukas toimimaan agenttina tai Charlottea rakastavana asiainhoitajana myös Bergbomeihin päin. Jatkossa Maria Grapen ”afääri-olemus” oli Emelien kannalta kiusallista, niin paljon kun hän tarvitsikin Grapen liikkeessä saamiaan tietoja, tämän verkostoa, kannatusmaksuja ja pikavippejä. Kaarlo viihtyi ajoittain Grapen seurassa ja ollessaan Berliinissä Naisasiakokouksessa 1871 hän arvioi yrittäjänaisia positiivisesti ja piti Grapen kaltaisia todellisina naisasian pioneereina.²⁵⁰ Sellainen oli aikanaan myös Minna Canth.

Yksi teema päättyneen kauden kirjeenvaihdossa oli Charlotten aiempi seurustelu kaupungin ”kauneimman ylioppilaan” Theodor Erichin kanssa. Tämän toiveet Charlotte oli tyrmännyt ensi kerran loppuvuodesta 1870, juuri ennen Wienin kevättä 1871. Erichin harras ihailu nähtävästi jatkui Charlotten palattua Helsinkiin talvikaudeksi 1871–72, joten kesällä, kun Charlotte leskenä jätti sekä teatterin, että nuoren ihailijansa, sanottiin, että Lotten ”mursi nuorukaisen sydämen.”²⁵¹ Ainakin Theodor Erich keskittyi opintoihinsa ja osallistui maisteripromootioon 1873 keväällä.²⁵² Kun Charlotten vierailua Helsinkiin

249 H. Ch. Raa → KB 9.9.1872/50:31:18/KBA/KiA/SKS.

250 KB → EB 15.4.1871/46:1:4/EBA/KiA/SKS.

251 Helmi Krohn kirjoittaa lähdeään tässä kohden mainitsematta: ”Frithiof Raan kuoleman jälkeen oli heidän ystävytensä syytynyt liekkiin ja rouva Raa oli ennen lähtöään Suomesta antanut toiveita tulevaisuuden varalta. Erich oli häntä toistakymmentä vuotta nuorempi, ja rouva Raa’n tunne häntä kohtaan oli vain mielikuva, jonka hänen oma onnettomuutensa oli loihnut esille. [– –] Kun nyt rouva Raa purki kihlauksensa Teodor Erichin kanssa, koska tämä nuorukaiseen hyvin syvästi, ja monet hänen ystävästään tuomitsivat tämän johdosta rouva Raa’ta ankarasti sanoen, että hän oli leikitellyt vain hänen kanssansa. Neiti Grapekin, niin suuresti kuin hän ihailikin rouva Raa’ta, kantoi pitkän aikaa kaunaa häntä vastaan, syyttäen häntä siitä, että Erich sai sydänvian, joka mursi hänen elämänsä kesken parasta miehuuden-ikää. (Krohn 1922:216) Helmi Krohnin teksti herättää monta kysymystä: olisiko kaikki tapahtunut vain huhtikuun lopun ja kesäkuun lopun välillä. Krohn ei mainitse asian varhaisempaa vaihtoa *Paola Moronin* ajalta, keväältä 1870. Erichin osoittama palvelonta ja rva Raan mahdollisesti osoittama suosio tätä kohtaan oli keskeytynyt Wienin ja Berliinin kevääksi 1871. Karl ja Hedvig oleskelivat yhtäaikaa ulkomailla keväällä 1871 tilanteessa, jolloin Hedvig harkitsi avioeroa ja oli jo kertaalleen luopunut T. Erichistä. Olisiko suhde herännyt ”uudelleen” vasta Frithiofin kuoltua toukokuussa 1872? Eikö pikemminkin Erich ole jo heti syksyllä 1871 yrittänyt lähestyä rouva Raata uudelleen. Helmi Krohn – säädyllisyssyistä – ei uskalla edes pohtia mahdollisuutta, että Charlotte olisi tavannut Theodoria Frithiofin vielä eläessä. Charlotte käyttää itse sanaa ”fantasibild”, jollaisia rakastuminen tuottaa helpommin ja joilla voi itseään hullaannuttaa (dåra), toisin kuin ystävytydessä. (H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.)

252 Tunnetusta syystä suhde Kaarlon kanssa ei kehittynyt eroottiseksi, joten kun Hedvig palasi Wienistä Suomeen 1871 kesällä, Kaarlon passiivisuus edesauttoi Charlotten palaamista ystävytyteen tai suhteeseen Theodor Erichin kanssa.

syksyksi 1873 alettiin suunnitella, tämä halusi varmistaa, ettei ”T.” olisi paikalla ja aiheut-taisi kiusallisia kohtauksia. Maisteri Erich olikin tuolloin poissa kaupungista.²⁵³

Charlotte näytteli Wilhelm Åhmanin seurueessa Göteborgin Stora Teaternissa. Helsingin monivuotinen teatterinjohtaja Åhman oli katkera teatteritalon johdolle ja Kiseleffille siitä, että hänen onnistuneet kautensa Helsingissä olivat äkkiä päättyneet keväällä 1869. Göteborgissa Åhman oli humalassa purkanut asiaa Charlottelle samalla, kun oli kehunut tätä: ”han glömde ej att sluta med ett halleluja öfver att han ändtligen hade mig borta från Finland.”²⁵⁴ Åhman halusi nyt esittää *Leaa* ruotsiksi Ruotsissa, mikä pani liikkeelle *Lean* vanhan ruotsinnoksen toimittamisen julkaisukuntoon ja osin runopukuun.²⁵⁵

Syyskuun 1872 kirjeessä Lotten jo ensi kerran kertoi Kaarlolle journalisti Kristian Winterhjemistä (myös Winter-Hjelm), joka oli kehunut hänen esitystään. Winterhjem kirjoitti harvoin, mutta ”hänen sanansa on laki yleisölle.”²⁵⁶ Kaarlo oli vastannut Charlottelle lokakuussa ollessaan Porissa, mutta kirje oli ilmeisesti eksynyt. Myöskään hänen seuraavaa kirjettään ei ole tallella. Siinä Kaarlo näköjään on reagoinut kätkeytyllä mustasukkaisuudella Winterhjelmiin ja syyttänyt – muiden polemiikkiensa keskellä – Charlottea tusinarakkaudesta ja antautumisesta pinnallisen ihastuksen vietäväksi. Kaarlo eli tuolloin *Flyktingarne*-polemiikin aikana pysyvässä adrenaliinitilassa, joten vasta käydessään joulukuussa Viipurissa hänellä oli vapaahetki kirjeen kirjoittamiseen. Siinä hän ilmeisesti moitti Lottentia moraalisesta keveydestä tai liian nopeasta uudesta rakastumisesta. Bergbom mietti Viipurissa Oskari Wilhon kanssa myös tulevia esiintymisiä. Siksi hänellä oli myös selvä syy kirjoittaa, ja ”velvoittaa” Charlotte Helsinkiin syksyllä esiintymään ”jäähyväisnäytäntöihinsä.”²⁵⁷

Charlotte ja Frithiof asuivat eri huoneissa, joten heidän avioliittonsa oli enää muodollisuus Frithiofin ryypäessä, rähjä-tessä ja sairastaessa. Helmi Krohn mainitsee, että Erich olisi kihlannut Charlotten, mikä tarkoittanee, että nuorukainen kunniallisesti katsoi, että hänen velvollisuutensa on kosia leskeksi jäänyttä näyttelijätärtä. Nuorukaisesta ei olisi ollut Charlottelle vakavaa vaihtoehtoa tulevaisuuden suhteen. Lotten on lopettanut suhteen ja kesällä 1872 paennut myös tätä suhdetta, siinä missä Kaarlon teatterillisiä pyyteitä. Winterhjelmin ilmestyessä pian kuvioihin hänen päätöksensä ovat vain varmentuneet. Krohn 1922:215–216. Huom. Kaarlo oli pestannut tämän ”kauniin ylioppilaan” juuri Manfrediksi keväällä 1870 *Paola Moroniin*.

253 Myöhemmin Hedvig palasi tapaus T.:hen, jota ei toivonut kohtaavansa Helsingissä (H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.) Erich olisi tuolloin lähtenyt ensimmäiseen työpaikkaansa Viipuriin, vaikka vasta 1875 hän on saanut opettajanviran Turussa. (www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853–1899. Tarkistettu 4.4.2016).

254 H. Ch. Raa → KB 9.9.1872/50:31:18/KBA/KiA/SKS.

255 Ruotsinnos ilmestyi *Mbl:ssa* vuoden päästä syksyllä Charlotte Raan Helsingin vierailun aikoihin. *Mbl* 11.9.–18.9.1873, nris 210–216. Siinä mm. Lean Kristus-näky ja lapsuudenkuvaus ovat silosäettä. Laurila 1934, 307 yhtyy V. Tarkiaisen käsitykseen, että kääntäjiä olisivat olleet Bergbom ja Nervander, toisin kuin tämän tekijä, joka pitää nuorta Aspelinia todennäköisimpänä pohjatyön tekijänä.

256 ”Han skref en artikel om Maria Tudor, glänsande skrifven, men för lång att sända, jag sänder dig nu här hans omdöme om Fanchon; den andra recensionen är af bladets vanliga teaterreferent; du kan finna att de ej hafva samma tycke som Er store Bremer; skulle du sedermera vilja gifva dem till Maria Grape, vore du god, ty jag vet hur mycket det skulle glädja henne att få läsa dem.” (H. Ch. Raa → KB 9.9.1872/50:31:18/KBA/KiA/SKS.)

257 H. Ch. Raa → M. Grape [tammik 1873/43:77/MGA/KiA/SKS. Tätä puuttuvaa kirjettä Hedvig selosti Maria Gra-pelle näin: ”Han [Bergbom] skriver o säger att jag måste återkomma till Finland för att säga farväl och meddetsamma

Uudenvuoden 1873 jälkeisiin päiviin on ajoitettavissa Charlotten vastauskirje Kaarlolle, joka sisälsi sarjan puolustautumista syytöksiä, suorastaan haavoittamista vastaan. Hän toistaa pysyvät tunteensa ja arvostuksensa Kaarloa kohtaan, joka tarjoaa kätensä ystävyuden liittoon. Lotten vastaa siihen, sillä ystävyys on yhtä vakaata kuin todellinen rakkaus.²⁵⁸

Och vi äro ju vänner, Kaarlo, verkliga vänner; jag tviflar ej på din tillgifvenhet, den har du så ofta bevisat mig, nu sist äfven i detta bref, hur skarpt du än sårade mig i en känsla, som är mig helig. Du kan ju ej heller tvifla på min vänskap för dig? jag har ju äfven gifvit prof derpå, ej sannt? Jag vill derfor äfven nu tala lika upprigtigt som du sjelf.²⁵⁹

Charlotte on tyytyväinen, että Kaarlo ei ole tuominnut häntä välien katkaisemisesta Theodorin kanssa, mistä hän oli syyttänyt itseään.²⁶⁰ Kaarlo oli toki surrut pettymystään siihen, että Lotten ei jäänytkään Suomeen kiertämään aloittelevan Suomalaisen Teatterin tähtenä entisten Westermarkin seurueen jäsenten kanssa. Sitäkään Kaarlo ei ollut tuominnut, sillä hän ymmärsi sen ammatilliselta kannalta. Kaarlo oli myötäelänyt täydesti Norjan Kristianiassa saavutetut taiteelliset voitot, mutta moitti Charlottea äkkinäisestä rakastumisesta, ”tusinatunteista”.²⁶¹ Jonkinlainen mustasukkaisuus tai omistamisen halu on epäilemättä tullut lävitse Kaarlon kirjeestä, päämääröinti ja beserwiseriys, halu hallita Charlotten mielenmaisemaa.

Ingen menniska kan se in i den andras hjerta, vi måste tro deras ord, som vi älska och blicken kan väl äfven förtälja något, då vi ega deras närvaro. Hur kan du då, som frånvarande, bedömma halten af min känsla, Kaarlo? har du lärt känna mig som så ”lätt sinnig”, att jag för en nyck, en ”dussinpassion” skulle

inlösa mitt löfte till finska teatern genom att åter uppträda der, han begär af mig en månad i höst.” Vastasi, että yrittää viipyä 6 viikkoa, edullisinta olisi olla syyskuun puolivälistä lokakuun loppuun.

258 H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS. ”Kaarlo, vän! Tack för ditt bref! tack äfven för det du ärligt sade mig allt hvad du tänkte, eller rättare tänker. Du bjuder mig handen till ett nytt vänskapsförbund; ja, jag mottagar den gerna, ehuru den känsla jag ger dig ej är ny, det är den samma vänskap jag redan i åratals hyst för dig; hon har alltid funnits oförändrad i mitt hjerta, om än de stormar, de känslor, de tilldragelser som upprört mitt inre, stundom tyckts bortskymma henne. Jag tror ej på att Vänskap kan skifta, lika litet som verkliga kärlek; men man dörar sig sjelf lättare i kärlek, (hur ofta tager man ej för verklighet, hvad som blott var en fantasibild!) än när det gäller vänskap.”

259 H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.

260 H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS. ”Du dömmar mig ej för det jag bröt med T. tack derfor! det är balsam; ty jag har nagelfarit strängt med mig sjelf derfor, men jag kunde, kunde dock ej handla annorlunda o jag har så innerligt bedt Gud för honom, att jag är viss att Han i sin oändliga barmhertighet skall göra godt igen hvad jag förbrutit.”

261 H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS. Du dömmar mig ej för att Ni blefvo svikna i Ert hopp till mig; - men - du dömmar mig för ”att jag oftrat allt detta för en vanlig dussinpassion, för några välsagda artigheter, för de mest triviala, jemmerliga, egoistiska motiver i verlden”, säger du. Hvad menar du med detta? Jag förstår det ej rätt hvad du dermed åsyftar, men så som dina ord falla, måste jag skjuta från mig dessa beskyllningar. Är det min kärlek du vill beteckna med allt det du säger?

offra det jag nu måste offra, skulle förändra hela mitt lif? Du far vill, Kaarlo! det är ej någon ”dussinpassion”, det är en djupt i mitt hjerta ingripande känsla, mot hvilken jag stridde med förtviflans ångest, (emedan jag bäfvade för det slag jag skulle tillfoga T.) men denna känsla var mäktigare, var mäktigare än min egen vilja, mäktigare än alla de hinder jag uppreste deremot.²⁶²

Lehtimies Kristian Winterhjelm syrjäytti Kaarlon siis Lottenin koti-intellektuellin paikalta. Kaarlo ei olisi enää se emotionaalis-intellektuaalinen henkireikä, joka hän niin pitkään oli saanut olla. Kaarlo taas menettäisi lopullisesti Lottenin, joka oli ollut hänen ”paras leikkitoverinsa” äidin jälkeen ja joka oli monta vuotta leikkinyt hänen teatterileikkissään ja noudattanut hänen kaikkia toiveitaan. Charlotte kuvaa Kristian Winterhjelmin intelligenssiä kaunein ja syvin sanakääntein, samoin oman tunteensa vakavuutta.²⁶³ Hedvig kuvaili sisäistä kamppailuaan suureksi ja muistutti vielä, että Winterhjelmillä ei ole omaisuutta. Ottaen huomioon ne suuret velat Suomessa, jotka häntä painoivat, hän näki Kristian Winterhjelmissä miehen, joka myös on tulevaisuuden lupaus, joka lehtimiehenä saattoi kohota ja joskus tarjota hänelle riittävästi myös taloudellista turvaa. Hedvig ilmoitti suoraselkäisesti toteuttavansa ilman muuta kaikessa ehdottoman ritarillisen ja kunniallisen Kaarlon toiveet: kyllä hän ymmärtäisi, että hänen on tultava jättämään hyvästit yleisölleen.²⁶⁴

Näin syksyn 1873 vierailu oli Bergbomeille paitsi Suomalaisen Teatterin mainosarvon edistämistä Helsingissä ja ”taiteellisen profiilin nostoa”, myös jäähyväisnäytäntö. Tärkeää olisi, että T. Erich ei olisi paikalla riutumassa.²⁶⁵ Mutta asia ei olisi näin yksinkertainen, ellei eräästä toisesta ja samanaikaisesta Hedvigin nimellä kirjoitetusta kirjeestä

262 H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.

263 ”Det är ej några ”välsagda artigheter” som inverkat på mig; har jag då hört så få i mitt lif?? tror du mig då så fal för smicker, att förste dandy med några granna fraser skulle kunna förvrda hufvudet på mig? – Det är ej några ”jemmerliga, egoistiska motiver”; ty denne man eger ingen förmögenhet; han eger intet annat än sin rika intelligens, sin arbetsförmåga, sitt stolta sinne och sitt för allt stort och skönt varmt klappande hjerta; han äger en ande, som beherrskar min, – så, som han är, har han gripit in i min själ och bemäktigt sig mitt hjerta – jag kan ej hjälpa det, jag älskar honom och jag vet äfven att han är värd den fullaste, varmaste kärlek! Tror du då att jag gaf mitt hjerta utan strid? Nej, all vrede, alla de anklagelser, alla de förebräelser I kunnen rikta emot mig, äro ett intet emot den kamp jag kämpade med mitt hjerta, innan jag gaf mig öfvervunnen. Jag bad Gud så af hela min själ om hjälp, att jag måste tro att det är Hans Vilja som verkat inom mig och denna tro skänker lugn, äfven då menniskorna dömma hårdt. (H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.)

264 ”Kaarlo-vän! Du borde känna mig så mycket, att du ej behöfde använda alla de vapen du riktar emot mig, för att lära mig inse nödvändigheten att återvända för att taga afsked af Finska scen och Eder alla. Du borde ha vetat, att du blott behöft säga: ”det är nödvändigt för oss alla att du kommer”, för att jag skulle göra allt hvad som står i min förmåga, derför; du borde ha vetat, att jag tror bergfast på din ridderlighet, din heder. Alla de skäl, du nu framdrog sårade mig plågsamt, men – jag har ju äfven tillfogat dig smärta – så jag har ej rättighet att klaga.” (H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.)

265 ”Jag skall göra allt för att söka ställa det så att jag kan komma i höst till Helsingfors; skulle det ej t.ex. vara passande för Er om jag kunde komma i medio af September o dröja till slutet af Oktober? Men en sak, Kaarlo! en grannlaga sak! Tror du att T. då är der? Jag hoppas till Gud att hans hjertesår då är läkt, men det vore ju en möjlighet att det då genom min närvaro åter på något sätt kunde rifvas upp och det vore förfärligt – jag skulle ej vilja det för något pris i verlden.” (H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.)

Maria Grapelle kävisi ilmi, että Grape on kirjoittanut Hedvigille teatterilla liikkuvista T:hen liittyvistä huhuista, ja siitä, keitä Bergbomit olivat epäilleet niiden pahansuoviksi levittäjiksi.²⁶⁶ Grapen vaikeasti selvitettäviä tarkoituksperiä ja hänen lausumiensa todenperäisyyttä on syytä kuitenkin tarkastella aina maltillisesti.

Charlotten lopputoivotukset Kaarlon uudelle vuodelle 1873 olivat olleet erinomaisen lämpimät.

Och nu – till sist, det jag väl borde hafva gjort till först, – önskar jag dig ett godt, fridfullt och välsignelsebringande år, önskar dig att du må skörda den lön, du väl helst vill få för dina många uppoffringar, den: att du må se ditt arbete, dina sträfvanden i det stora allmännas tienst, i den nationella konstens intresse, krönas af framgång och bära rik frukt. Framför, Kaarlovan! mina hjertliga och varma lyckönskningar för det nya året och helsningar till Emelie och Tant Sanmark; om ett par dagar skall jag skriva till Emelie. Hon skref att du skrivit till mig från Björneborg; jag har ej fått något bref derifrån. – Hur går det med Morgonbladet, har dess affärställning förbättrats, så att det fortfarande kan utgifvas? Jag tycker det vore bra hårdt om så ej vore. Farväl! Skrif snart; jag är ej kall för det som intresserar Eder. Må Gud beskydda dig! Din tillgifna vän Lotten.²⁶⁷

Kesäkuun alussa 1873 Kaarlo siis matkusti laivalla Helsingistä Turun kautta Tukholmaan ja sieltä junalla Kristianiaan (nyk. Oslo). Kaarlo esiteltiin nyt Kristian Wintehjelmille. He olivat tulleet samantien hyvin toimeen, ja Kristian alkoi vähitellen ajaa itseään sisälle myös Suomen asioihin. Grape sai lukea, että ”vi voro mycket tillsammans och jag tror att min Kristian gjorde ett godt intryck på honom. Kaarlo fick åtminstone se, att han är en man och ej ett barn, som han fruktade.”²⁶⁸ Winterhjelm oli tietorikas ja laajasti assosioiva henkilö. Muotokuvissa hän ja Bergbom tekevät samankaltaisen vaikutelman.

Kristian huolehti muiden ”aviomies-managerien” tapaan siitä, että Hedvigistä saatiin laaja biografinen esittely *Norskt Folkebladiin*, joka julkaistiin myös *Mbl:ssa* 19.7.1873. Artikkelit toimi hyvänä ennakkomainoksena *Mbl:n* uusille lukijapolville ja katsojille syksyllä tulevia Helsingin vierailuja ajatellen. Kirjoitus lienee Bergbomin itsensä laatima:

266 Kirjailija Hanna Ongelinin kirje oli vahvistanut saman asian Hedvigille, mutta Ongelin pelkäsi, että Hedvig on vaiennut epäillessään juuri hänen levittäneen tietoa Hedvigin suhteesta T:hen ja sen purkamisesta. Bergbomit olivat paheksuneet huhujen levittäjää, sillä Ongelin sanoi kuulleensa kolmannelta henkilöltä, että Bergbomit epäilevät häntä tiedon levittäjäksi. Ylioppilas T:n kärsimystä Hedvig puolestaan ei haluaisi yhtään lisätä ja pyytää Marialta selvitystä. (H. Ch. Raa → M. Grape [tammikuu?] 1873/43:81/MGA/KiA/SKS.) Grapen kirjeitä Hedvigille aivan alkuvuodesta 1873 ei ole tallella.

267 H. Ch. Raa → KB [n. 3.1.]1873/50:31:19/KBA/KiA/SKS.

268 H. Ch. Raa → M. Grape 7.7.1873/43:89/MGA/KiA/SKS.

hän käy siinä lävitse roolit ja puhetekniikkaa ja näyttelemisen vaiheita. *Lean* esityksestä kerrotaan siinä asiallisesti, Bergbomin nimeä mainitsematta ja sanotaan, että rouva Raa on sen jälkeen oppinut suomea, ”som hon nu känner fullkomligt, samt har äfven flerfaldiga gånger uppträdt på detta språk”.

Den som lyssnar till hennes röst från scenen, som hör huru denna med lätthet från det blyga smekande ljufva öfvergår till det allvarliga, stränga, befallande, hårda, passionerade, vilda skulle aldrig tro att en liten demostenisk kamp egt rum, innan denna organ bragts så långt,...²⁶⁹

Kesästä 1873 alkaen on säilynyt laaja kirjeenvaihto vaatturiyrittäjä Maria Grapen ja Hedvig Winterhjelmin välillä. Siinä Charlotte, tuleva rouva Winterhjelm käytti etunimensä koko ajan Hedvigä. Se sisältää parin viikon välein kirjoitettuja tunnelmakuviota, rakkauden ja ystävyyden vakuutuksia, sekä joitain selviä intrigointeja, kuvauksia Göteborgin teatterista ja myöhempien vuosien tunnelmia työttömyyttä, opettajavuosia ja yksinäisyyttä. Näissä kirjeissä Hedvig vaikuttaa avoimelta ja viittaa moniin häntä Suomessa ahdistaviin seikkoihin. Pällimmäisin niistä oli hänen huomattavan suuri velkansa, joka teki sen, että esiintymiset Suomessa menivät alkuun tuon velan lyhentämiseen. Frithiofin kuolinpesän yhteiset velat olivat noin 6000 mk:n suuriset. Se vastasi Charlotten taannoisilla huippupalkoilla lähes kahden vuoden tuloja. Emelie Bergbom hankki Hypoteekkiyhdistyksestä lainan, jolla muut velat voitiin maksaa pois.²⁷⁰ Uusi lainapäätös sai Charlotten asiat ainakin helpommin hallittavalle tolalle. Kaarlolla on ehkä ollut kesäkuussa 1873 matkassaan asiapaperi, lainahakemus tai allekirjoitettava velkakirja, johon hänen oli pitänyt ottaa Charlottelta allekirjoitus. Heinäkuun alussa Charlotte/Hedvig tunsu valtavaa helpotusta, kun Emelie Bergbomilta saatu kirje vahvisti velkajärjestelyjen onnistumisen. Se sai hänet suorastaan ”lankeamaan polvilleen ja uskomaan hyvyyden ja armon olemassaoloon”.²⁷¹

Aviomiesten tahto vaikutti naisten mahdollisuuteen harjoittaa ammattiaan, kuten nähdään Ida Aalbergin kohtalosta ja tunnetaan Suomalaiseen Teatteriin tulevien säätyläisneitien, ”impyiden” kirjeenvaihdosta.²⁷² Winterhjelmin suhtautumisesta lopulta riippui se, miten usein ja millaisilla ehdoilla Hedvig saattaisi vierailta tai peräti työskennellä Suomalaisessa Teatterissa. Teatterikriittikkona, hauskana ja seurallisena miehenä Winterhjelmillä ei ollut vielä muuta halua, kuin että hänen vaimonsa menestyisi urallaan.

269 Ks. *Mbl* 19.7.1873.

270 Krohn 1922:206. H. Ch. Raa → M. Grape 7.7.1873/43:89/MGA/KiA/SKS. Vuoden ajan oli kuulutettu muita velkoja, joten kuolinpesän järjestelyihin voitiin ryhtyä kesäkuussa 1873.

271 H. Ch. Raa → M. Grape 7.7.1873/43:89/MGA/KiA/SKS.

272 Suutela 2005. Ida Aalbergin osalta tämä koski erityisesti ensimmäisiä vuosia vapaaherrattarena (Kallas 1946:103).

Niin kauan kuin hän saattoi seurata vaimoaan matkoilla. Ongelmaksi myöhemmin muodostui raha, sillä kahden hengen oleskelu Suomessa ei ollut ilmaista. Winterhjelmin oma tulotaso ei ollut kaiken aikaa vakaa, sillä sanomalehtiä kaatui usein. Hedvigille oli tärkeää, että Maria Grape, häntä palvova naisystävä, tutustui ja hyväksyi Kristianin. Ollessaan 1870-luvulla liikeuransa huipulla Grape vietti vuosittain lomaansa Carlsbadissa, Böömissä tehden myös hankintojaan Saksasta. Hän ei tavallisesti palannut ennen lokakuuta. Tänä vuonna hän kävi jo menomatkallaan Kristianiassa tutustumassa aviomieheen, mutta koska hän halusi nähdä Hedvigin näyttelevän Helsingissä, hän päätti palata kotiin jo syyskuussa.

Aikatauluongelmat olivat kuitenkin suuria. Suomalaisen Teatterin oli mahdollista saada Arkadiaa vain syyskuuksi 1873, ennen venäläisen seurueen tuloa. Viipurissa teatteri saatiin vuokrattua loka-marraskuiksi, jolloin oopperatoiminta piti käynnistää siellä. Hedvigille vierailu Helsinkiin olisi sopinut paremmin vasta lokakuun puolella, mutta hän pystyi järjestämään sen jo syyskuuksi.²⁷³ Elokuun 1873 kirjeenvaihdossa Maria Grape näyttää kylväneen Hedvigin mieleen idean, että Suomalaisen Teatterin tulisi järjestää yksi näytöksistä suoraan Hedvigin kunniaksi, jolloin tämä resetti-näytöksen tapaan saisi tulot itselleen, useita satoja markkoja illalta.²⁷⁴ Grape edisti asiaa vannottamalla Bergbomille, että missään tapauksessa ei saisi näyttää siltä, että ajatus lahjanäytöksestä olisi tullut häneltä tai vielä vähemmän Hedvigiltä itseltään. Oli miten oli, Helsingissä odottaisi fennomaanien järjestämä juhlinta. Niin epäitsekäältä kuin Maria Grape saa asian näyttämään, kyseessä oli myös hänen intressinsä: Hedvig oli velkaa myös hänelle tai sitten hän oli yksi tämän takaajista. Hedvig Charlotte Raan ensimmäinen Helsingin vierailu toteutui 4.9.–25.9.1873.

Puheosaston jäsenet jäivät heinäkuussa Kuopiosta käsin kuukauden lomalle ja kokoontuivat elokuun lopulla Helsinkiin harjoittelemaan *Maria Tudoria*. Siinä oli kaikilla suuret tehtävät, joita varten ”rollit” oli toimitettu ajoissa jo Kuopioon. Teatteriseurueen kokoontuminen toiselle näytäntökaudelleen tapahtui Helsingissä tiistaina 26.8.1873, pari päivää ennen Charlotte Raan saapumista torstaina 28.8.1873. Hän matkusti junalla Tukholmaan ja Dagmar-laivalla Helsinkiin. Rannassa oli suomalainen teatteriseurue

273 Menomatkalla Maria Grape poikkesi Kristianiaan tapaamaan Hedvigia ja Kristian Winterhjelmiä ja jatkoi vasta sieltä Kööpenhaminan kautta Karlsbadiin. Vierailu Winterhjelmeillä oli onnistunut, ja hän oli tutustunut Kristianin sisareen Emiliehin, jonka mies oli huomattava arkkitehti Georg Andreas Bull (1829–1916), viulisti Ole Bullin veli. Henrik Ibsen oli ollut joskus Kristian Winterhjelmin asuintoveri. Kun pariskunnalle hankittiin yhteistä kotia kesäksi 1874, varauduttiin siihen, että yksi huone voidaan vuokrata tupakoivalle Ibsenille. Kristianin ja Maria Grapenkin välille sukeutuu kirjeenvaihtoa ja kaikinpuolista ystävyden vakuuttelua. Samalla Maria sai kuvattua Kristianille Helsingin oloja haluamallaan tavalla. Maria Grape toivoi, ettei hänen käynnistään Kristianiassa kerrottaisi Suomessa kenellekään. Kun Hedvig sen oli kuitenkin vahingossa paljastanut Augusta ja Oskar af Heurlinin käydessä Kristianiassa samana kesänä, seurauksena oli ollut jättävä hiljaisuus. Grapen saatua lukea tästä reaktiosta, on hänen vastauksessaan Hedvigile suorastaan uhmakas sävy: hän on itsellinen nainen, jonka matkustamiset eivät kuulu kenellekään. (H. Ch. Raa → M. Grape s.d. [medio augusti 1873]/43:114/ja M. Grape → H. Ch. Raa 16.8.1873/41:1:3/MGA/KiA/SKS.)

274 M. Grape → H. Ch. Raa 27.8.1873/41:1:4/MGA/KiA/SKS.

vastaanottamassa, minkä Charlotte koki sydämellisenä.²⁷⁵ Wilhon johtama näyttelijäjoukko oli hänelle tuttu, sillä jo Yrjönpäivän esityksessä 1872 tämä Westermarkin seuruun ydinjoukko oli näytellyt hänen kanssaan yhdessä. Vain muutama uusi oli tullut ensimmäisen vuoden aikana. Hedvig asui Maria Grapen talossa Esplanadilla ja kirjoitti sieltä ensimmäisen Helsingin kuulumisia kertovan kirjeensä Grapelle, joka oli vielä Carlsbadissa.²⁷⁶ Tultuaan Helsinkiin Hedvig poikkesi ensin Bergbomeilla Bulevardi 10:n sisäpihalla ja kävi sitten kylpemässä – mahdollisesti yleisessä kylpylaitoksessa – minkä jälkeen hän meni Betty Avellanin luo, tulevan Betty Löfgrenin. He olivat viettäneet kesää 1870 Keuruulla. Perjantaina aamupäivällä ”ha vi genomgått Maria Tudor, de tyckte att mitt uttal ej förlorat det ringaste.” Iltapäivällä hän oli käynyt katsomassa Frithiofin hautaa, joka oli hyvin kaunis, ”frid öfver honom ö öfver hans stoft! Jag ditförde några vackra buketter.”²⁷⁷ Harjoituksia on voinut olla vielä lauantaina, maanantaina, tiistaina ja keskiviikkona, eli yhteensä viisi päiväharjoitusta, ehkä iltoja lisäksi.

Bergbom ohjasi suuren näytelmän Arkadiassa siis viidellä yhteisharjoituksella, jossa kaikki ovat osanneet roolinsa ulkoa etukäteen. Ensimmäinen Victor Hugon *Maria Tudorin* esitys nähtiin 4.9.1873. Aspelin-Haapkylä kuvaa vierailevan tähden osaksi tullutta juhlistusta, kuten aplodeja tämän ensi kerran tullessa näkyville toisen näytöksen kuvaelmassa, jossa suosikki ja rakastaja Fabiani istuu hänen jalkojensa juuressa. ”Yleisö tervehti häntä hartailla käsien-taputuksilla ja musiikki soitti kunnia-toittauksen.”²⁷⁸

Renessanssipukuja käytettiin Suomalaisessa Teatterissa myöhemmin usein, mutta *Maria Tudor* oli ilmeisesti ensimmäinen, johon sellaisia hankittiin tai valmistettiin. Vierailua ympäröi nyt ja vastedes huolellinen media-offensiivi, jossa yleisöä kehoitettiin osallistumaan ja puffattiin etukäteen, uutisoitiin suosionosoitukset tuoreeltaan ja kirjoitettiin vielä laajemmat arviot myöhemmin. Omiensa piirissä teatterin PR toimi aukottomasti. Bergbomit ja Almberg olivat tehokkaita rakentaessaan Suomalaisen Teatterin identiteettiä sen oman tähden ympärille.²⁷⁹ *Mbl* kirjoitti laajasti²⁸⁰ ja *UStr* samoin,²⁸¹ paitsi että Anton (Antti) Almberg taas huomautteli muun näyttelijäjoukon puutteista. Rouva Hedvig Raa toimitti osansa ”taiteellisella, mahtavalla ja nerokkaalla tavalla, ja kauniilta, suloiselta soi suomenkieli hänen huuliltansa.”

275 H. Ch. Raa → M. Grape 29.8.1873/43:120/MGA/KiA/SKS.

276 H. Ch. Raa → M. Grape 29.8.1873/43:120/MGA/KiA/SKS.

277 H. Ch. Raa → M. Grape 29.8.1873/43:120/MGA/KiA/SKS.

278 *UStr* 5.9.1873. Ks. m. EAH2:66.

279 *Mbl* 4.9.1873.

280 ”får dervid återhela en härstädes kärworden och högt skattad dramatisk konstnär. Det är, som redan känt, en af samtidens genialaste skådespelerskor, fru Raa som [- -] skall skänka oss lyckan att få se [- -] framställas på ett värdigt sätt. Om det redan är glädje nog, att blott få återse den stora och för oss kära skådespelerskan, vore det i hvilken roll som helst, så förökas glädjen och lyckan ännu mera af det högtidliga, som återgifvandet af en sådan roll, som Maria Tudors har med sig.” (*Mbl* 4.9.1873)

281 *UStr* 5.9.1873.

Selvästi havaittiin että rouva Raa elähdyttävällä tavalla vaikutti suomalaisen teateriseurain nuoriin näyttelijöihin, jotka kaikki koettivat parastansa. Heidän kunniaukseen on sanottava, ettei yksikään juuri häirinnyt sopusointua, vaikka tosin muutamit eivät toimittaneet tehtävänsä aivan tyydyttävällä tavalla. Rouva Aspegren ja hra Lundahl suorittivat rollinsa ylimalkain sangen hyvin, mutta rouva Aspegrenin asento ei aina ollut hyvä ja hra Lundahlilta puuttui paikoittain sitä mielen hehkua, joka on Gilbertin pää-omaisuus. Hra Himberg oli liian mieto italialaiseksi seikkailijaksi. Hra Kallio oli parempi lähettiläs kuin mitä hänestä oli sopinut odottaa; hra Wilhosta olisi päinvastoin sopinut toivoa parempaa juutalaista. Hrat Aspegren ja Korhonen toimittivat rollinsa hyvin.²⁸²

Näin kirjoitti taas julkisuuteen johtokunnan varajäsen eli työnantaja itse. Kaarlonsakin analyysi näytelmästä tiesi, että Gilbertin rooli oli huonosti kirjoitettu. Mutta mikä on rva Aspegrenin ”ei hyvä asento”? Ja miten voidaan Kallioon kohdistuva odotusarvo julkisesti asettaa noin alas? Kun katsoo, mitä *Uusi Suometar* uutisoi uusitusta näytännöstä (7.9.1873), jossa oli yllättävän paljon katsojiakin, herää ajatus, että jotkut näyttelijöistä olivat sisuuntuneet ensi-illan arvosteluista. Oliko harjoituksia ollutkin liian vähän, ottaen huomioon, miten vaativa ja roolien mitoituksen osalta suuri näytelmä oli kysymyksessä? Miten paljon Kaarlo ohjaajana oli tuhlannut aikaansa ja huomiota Hedvigille ja jättänyt pienemmät roolit oman onnensa nojaan noissa vain muutamissa yhteisharjoituksissa? Kaarlohan saattoi olla ja olikin usein täysin puolueellinen työyhteisön eri jäseniä kohtaan.

Näytäntö kävi vielä paremmin kuin viime kerralla; hra Lundahl toimitti rollinsa suuremmalla innolla ja hra Himberg suuremmalla voimalla kuin tuorstaina.²⁸³

*Helsingfors Dagblad*²⁸⁴ samoin kuin Nervander (*Hbl*) ylistivät rouva Raata lämpimään sävyyn ja näkivät, miten suuri taiteilija aidosti inspiroi nuorempia kollegoita.²⁸⁵ Samasta kirjoitti myös Aspelin (*Mbl*), mutta jälleen sanamuodoin, jolla muulle seurueelle osoi-

282 *UStr* 5.9.1873.

283 *UStr* 8.9.1873.

284 *Helsingfors Dagblad* antoi rva Raalle tunnustuksensa ja tiesikin, että näin tekee ”välkända talang hos den artist som öfvertagit [hufvudrollen - -] redan på förhand en säker borgen. Dock utförde hon den idet något skarpt markerade manér, som hon senare allt mera tyckes hafva antagit.” *HD* 5.9.1873. Rouva Raalla oli jo 1860-luvun lopulla havaittu tyylin muutos.

285 E. Nervander *Hbl* 8.9.1873. Sen alkua on suomentanut EAH2:66–67. ”[K]raftigt och energiskt har hennes spel alltid varit, likasom man måste anse hennes artistiska bana såsom fullkomligt själfständig. Men i hennes spel hafva funnits momenter, hvilka såsom vi anse, burit alltför tydliga spår af förberedande studier och verkat störande för den sceniska illusionen. [- -] dessa ojemnheter har total försvunnit. Såsom resultat af artistens rika, naturliga anlag och intelligentia studier möter oss nu ett i stor och utomordentligt kraftigt stil hållet konstnärskap, egendomlig för många af söderns förnämsta skådespelerskor, men ovanligt att anträffa norr om alperna.”

tettiin oma paikkansa.²⁸⁶ Vierailu jatkui pikkunäytelmillä ja *Lean* uusinnalla. Samaan aikaan alkoi ruotsinkielinen osin runomittainen *Lea* ilmestyä *Morgonbladetissa* följetongina.²⁸⁷ Wilho näytteli luonnollisesti Sakeusta ja Himberg Aramia.²⁸⁸ Arthur Lundahl sai tehdä fariseus Joaksen, näytelmän dramaattisen konnan roolin, jota myös Ismael Kallio oli havitellut.²⁸⁹ Nämä teatterin paraatiesitykset olivat haluttuja hetkiä ja roolit haluttuja. Tässä asiassa Kallio olikin kapinoinut tai kuten Emelie kirjoitti ”Nälkä fronderar” ja uhkaa erolla teatterista.²⁹⁰ Raan näyttelemistä kiitettiin *Morgonbladetissa* monisanaisesti ja empatialla.²⁹¹ Julius Krohn jatkoi mediamylläkkää julkaisemalla sittemmin tunnetun piirroskuvan Hedvig Raasta Leana *Suomen Kuvalehdessä*, joka ilmestyi juuri 17.9.1873.²⁹² *Maria Tudor* tultaisiin uusimaan, ja lisäksi tehtäisiin vielä *Margareta*, sekä *Hamletin* IV näytös, Ofelian hulluuskohtaus sekä *Macbethistä* Ladyn unissakäyntikohtaus. Ensimmäiset Shakespeare-katkelmat suomeksi nähtiin siis 19.9.1873 Arkadian lavalla, *Macbethia* Santalan ja *Hamletia* Tuokon suomennoksina. Aspelin kirjoitti seuraavana päivänä, miten ei tarvittu muuta kuin näyttelijätär yksinään näyttämölle, niin Shakespearen tunnelmat olivat valmiina. Emil Nervander pohtii ”kypsän taiteilijan suurta merkitystä yhteistyössä ryhmän kanssa”.

Utom de moraliska stöd vår unga scen hemtar af en frejdad konstnärinnans deltagande i dess arbete, är fru Raas härvaro äfven i rent artistiskt afseende af största betydelse för den finska truppen. Ett samarbete under ledning af denna mognade artist, om också endast under en kortare tid, bibringar de unga sceniska adepterna en rikare och mera lefvande erfarenhet än årslånga studier på egen hand. Redan vid de första representationerna denna höst var man i

286 *Mbl* 6.9.1873. ”Att fru Raas besök skall verka höjande och lifvande på de unga sujetterna är otvifvelaktigt och redan vid denna första representation var det som om hon genom sin öfverlägsna konst ryckt [tempaissut] dem närmare sig. Särdeles löste fru Aspegren sin svåra uppgift i sista akten på ett ganska lyckligt sätt, jemfördt med hvad hon härtills lyckats åstadkomma på det tragiska gebitet.”

287 *Lea* ilmestyi ruotsiksi 11.9.–18.9.1873 *Morgonbladetin* numeroissa 210–216 alakertoina.

288 EAH2:70 ei sano, että ”ensimmäistä kertaa”, mikä viittaa siihen, että Himberg on voinut näyttellä *Lean* Aramin jo edellisenä vuonna Yrjönpäivänä. Koska tiedetään, että Himbergillä oli tuolloin harteillaan *Margaretan* Anian ja koska Niilo Perander oli yliopistolla opintojensa loppuvaiheissa, on todennäköistä, että Yrjönpäivänä Aramina oli Öhqvist-Korhonen ja Himberg nyt vasta ensimmäistä kertaa. (NB:660–661.)

289 Tieto viittaa siihen, että Nyberg-Kalliolla on suuret käsitykset itsestään näyttelijänä. Näin vaikeaa roolia hänelle tuskin olisi annettu ilman kokeilemista ennakkoon. Tai ehkä hänet juuri siksi jätettiin sitä ilman.

290 EB → A. af Heurliin 11.09.1873/54:43:15/EBA/Kia/SKS.

291 ”[E]rfordas en genialisk skådespelerska, hvars konst nått den fulländning, som fru Raas, för att utföra dessa två roller. [- -] Marie Tudor framställer af skådespelerskan med en utomordentlig energi och kraft. Om man stundom är frestad att säga ett ’för mycket!’ då är det blott i de ögonblick man förgäter att drottningen är en qvinna efter Victor Hugos art. [- -] i Lea mild, jungfrulig vekhet. Hvarje starkare utbrott af känsla antar formen af den sublimaste exaltation.” (*Mbl* 15.9.1873)

292 Piirroskuvan pohjana lienee siis valokuva, joka puolestaan on täytynyt ottaa jo edellisellä *Lea*-esitysten kierroksella, joko syksyllä 1870 tai Yrjönpäivän yhteydessä 1872. Vuonna 1869 *Lean* puku oli ollut vielä vaalean ruskea, mutta ehkä punainen stoola oli vakiintunut jo 1870.

tillfälle att se, att ett märkbart större artistiskt jemmått i spelet hunnit göra sig gällande hos en och annan af sujetterna, tack vare fru Raas inflytande vid de föregående repetitionerna. [– –] tro vi oss ega i den allvarliga goda viljan, hvarmed den unga finska scenen egnat sig åt sin uppgift.²⁹³

Aleksis Kiven kolme näytelmää, *Margareta*, *Kihlaus* ja *Lea* saivat tukea toisiaan ja muodostivat selvästi Kivi-markkeerauksen ohjelmistossa, vaikka niitä yhdisteltiin aina muiden pienoisnäytelmien kanssa. Esittämällä näyttävän vierailun yhteydessä myös kaikki kolme Kiven lyhyttä, rakentui ideologisesti tärkeä valinta. Kiven kuolemasta oli vasta reilut puoli vuotta. Suomalaisen Teatterin sisäisen dynamiikan kannalta Helsingin viikot olivat omanarvontuntoiselle ja loukkaantuvalla Wilholle haasteellisia. Hän joutui nielemään monen neuvojan ohjeita. Maakuntakaupunkeja jo valloittaneen seurueen jäsenet olivat Helsingissä tavallaan alistettuina rva Raan palvelijoiksi. Helsingissä he jäivät statistin osaan kaikissa niissä kemuissa, joita järjestettiin. Mutta Charlotte Raa itse oli kuitenkin siinä määrin kollegiaalinen, että kykeni ammatillisesti ja sosiaalisesti tukemaan ensimmäisiä vuosiaan työskentelevän ryhmän jäseniä. Hän vaikutti teatterin työjärjestykseen ja toimintakulttuuriin kurinalaisella ammattimaisella työskentelyllään. Kun nimittäin yllättävä uusi vierailukutsu Hämeenlinnaan herätti henkilökunnassa vastustusta, Charlotte asettui johtajan taakse ja ilmoitti, että jos teatterin johtaja määrää lähtemään vierailulle, hän ilman muuta lähtee. Emeliekin tiesi, että hämeenlinalaisten kutsu oli taloudellisesti täysin kannattamaton: pieni sali, suuret kulut.²⁹⁴ Emelie kertoo Charlotten olleen hyvin ystävällinen ja vastaantuleva, sekä iloitsee, että hän opetti muille, miten ”teatterissa tulee totella”.²⁹⁵

Kurikysymys oli muutenkin tärkeä ja koski Kaarlon asemaa tulevina vuosina. Emelie, joka vielä antipatisoerasi Wilhoa, vuodatti sisarelleen, miten Wilho ikään kuin demoralisoi teatteria, ”vastuuttomalla huolimattomuudellaan” (oförsvarligen slarf) ja ”tarkkaavaisuuden / huomioon ottamisen puutteellaan” (brist på påpasshet). ”Hän repii kaiken mitä täällä rakennetaan”. Emelien moitteiden täytyy tarkoittaa jotain sellaista piirrettä, jota hän itse herrassäädyn näkövinkkelistä olisi toivonut enemmän. Emeliellä ei kuitenkaan

293 E. Nervander, *Hbl* 19.9.1873.

294 Lea oli kutsuttu vielä Hämeenlinnaan vierailemaan 16.9.1873. Kaarlo halusi sen toteutettavaksi, vaikka Arkadia oli käytettävissä vain 20.9.1873 saakka, jolloin venäläisen seurueen piti jo päästä harjoittelemaan. Emelie kertoo: ”Det har kommit bref från Tavastehus med anhållan att Fru Raa ville uppträda der en gång och Karl vill det nödvändigt. Jag är alldeles emot resan och sade att vore jag i hennes ställe, så gjorde jag det ej, men hon svarade att hon kommer dit efter Karl så vill, om ej för annat, så för att visa att ”[??] befaller och truppen lyder.” [??] hoppas att hennes härvaro a[??] från disciplinär ståndpu[nkt] skall verka välgörande, o[m] ej Gröneqvists oförsvarligen slarf och brist på påpas[s]-het rifver ner allt hvad som här bygges upp[.] He[la] truppen klagar h[??] säger att hans dra[??] förqvälfrver allt lif o[ch] framsteg. Jag kan [??] huru plågsam [??] Ack om man hade någon [att] sätta i hans ställe.” (EB → A. af Heurlin 11.09.1873/54:43:15/EBA/KiA/SKS.)

295 EB → A. af Heurlin 11.09.1873/54:43:15/EBA/KiA/SKS.

ollut mitään kokemusperäistä tietoa siitä, millainen teatteriseurueen toimintakulttuuri kiertueolosuhteissa pätee, mikä ei, tai millainen dynamiikka näyttelijäseurueen sisälle muodostuu.

Oskari Wilho taas tunsi ja ymmärsi ammattia, mutta oli kannoissaan jyrkkä ja kapean kiihkeä. Hän oli suomenkielen asialla, mutta hänen viiteryhmänsä ei ollut vain kaupungin säätyläistö, vaan aidosti myös alemmat luokat ja suomenkielinen väestö. Hyvin tärkeä, mutta vaikeatulkintainen on Emelien lause repeytyneessä kirjeessä: ”He[la]truppen klagar h[onom och] säger att hans dra[koniskhet] förqvälver allt lif o[ch]framsteg.” Mikäli täydentävät sanat ovat oikein kuuluisi lause suomeksi: ”*Koko ryhmä valittaa hänestä ja sanoo että hänen drakoonisuutensa [ankaruutensa] tukehduttaa ennakkoon kaiken elämän ja edistyksen.* Emelie huokaa, että valitettavasti ei ole ketään laittaa Wilhon tilallekaan.”²⁹⁶

Wilho oli vastuunkantaja, sen oli kulunut ensimmäinen vuosi kuitenkin vastaansanomattomasti osoittanut. Jos asiat olivat huonosti tai Helsingistä käsin liian impulsiivisesti suunniteltu tai järjestetty, joutui Wilho kärsimään ja kuuliaisesti soveltamaan ohjeita päivittäiseen käytäntöön. Se on voinut häntä turhauttaa, joten pyöreitä päiviä viikko viikon jälkeen tehtäessä ei ole ihme, että hän väsyi ja ajoittain ärtyi. Vastuunkantajana ja aatteen miehenä Wilho oli myös itsepäinen luonne, kuten koomikot ja pedantit näyttelijät saattavat olla.

Syyskuun lopussa Hedvig Charlotte Raa antoi omiin nimiinsä Arkadiassa vielä draamallisen soaréen (25.9.1873), jossa ennen *Leaa* oli ruotsin kielellä Katrin kohta *Daniel Hjortista*. Tämän kieltä koskevan kiusallisen seikan Aspelin-Haapkylä kiertää sanomalla, että hän ”kuvasi vaikuttavasti kuin muinoin Ruotsalaisessa teatterissa.”²⁹⁷ Ruotsin kielen käyttö *Daniel Hjortissa* oli Hedvigiltä paitsi käytännön pakko, myös tietoinen valinta: hän halusi pitää oven auki ja mahdollisuuden vierailu joskus taas Nya Teaternissa. Seuraavina vuosina hän yrittikin järjestää vierailuja tai kiinnostystä sinne, mikäli välit Bergbomeihin huononisivat tai koko teatterihanke kaatuisi. Asia tuli ajankohtaiseksi jo seuraavana keväänä (1874), kun Bergbomeilta ei kuulunut uusia vierailukutsuja.

Syyskuun lopussa 1873 teatteri lähti Viipuriin ja Hedvig Charlotte Raa Turun kautta Ruotsiin.²⁹⁸ Jäähyväisnäytöksen jälkeen Cygnaeus oli kutsuttu pitämään kiitospuhetta,

296 EB → A. af Heurlin 11.09.1873/54:43:15/EBA/KiA/SKS.

297 EAH2:68. Danieliksi on otettu harrastaja, joku joka on voinut olla läsnä ruotsinkielisessä kuvaelmassa. Tässä Daniel vain kuuntelee. Helmi Krohn (1922:232) väittää että *Daniel Hjortia* olisi näin esitetty ensi kertaa suomeksi. Krohnin fennomaaniseen kertomukseen ei mahdu sitä mahdollisuutta, että rouva Raa halusi pitää ammatilliset suhteet Nya Teaterniin ja ruotsinkielisiin avoimina. – Monien lehtien mielestä oli erityisen tärkeää nähdä kaksi Suomen parasta naisroolia: Katri ja Lea, ne kaksi hahmoa, ”som bland finska författares skapelser utgöra den utmärkta skådespelerskans bästa triumfer” ja toisaalla: ”Katri åter förbinda minnen, af det ällaste och högsta, den sceniska konsten på svenska språket i vårt landt låtit oss upplefva. Den del af Daniel Hjorts roll, som ingår i andra aktens första tablå af sorgespelet återgifves af en amatör.” (E. Aspelin, *Mbl* 25.9.1873.)

298 Lähtöjuhlasta Nervander innostui laajassa kirjoituksessaan ja nosti unohtuksesta *Daniel Hjortin* ja poloisen ystävänsä Wecksellin. (E. Nervander *Hbl* 28.9.1873.)

Wilho luki Raan kunniaksi sepitettyjä runoja ja muovailtiin medaljonkimuotokuva, josta tosin tuli kömpelö.²⁹⁹ Hedvig matkusti Turkuun, jonne Emelie Bergbom hänet saattoi.³⁰⁰ Göteborgissa häntä odotti vanha Wilhelm Åhman, joka oli kiinnittänyt hänet koko vuodeksi Stora Teaterniin Kungsportsavenyn varrella.³⁰¹ Charlotte lähetti vielä erityisesti terveisiä Nervanderille tämän perusteellisen arvostavasta arvioinnista *Hbl*:ssä, lisäksi Yrjö Koskiselle, jonka suhtautuminen oli ollut niin arvokasta ja lämmintä häntä kohtaan. Hauskaa on kirjeiden tshehovilainen häivähdys tulevaisuusfantasiaa ja haikeutta: ajatus siitä, miten olisi ilmojen kautta hyvä matkustaa ”ilmajunalla” – ehkä joskus sekun tapahtuu, että voimme vaivatta lentää halki ilman:

Jag undrar om vi någonsin skulle komma så långt att vi ogeneradt kan fara genom luft. Kanske om en 50, 100 år härefter, att det går ordentliga luft trainer, liksom nu våra jernvågstrainer, men då lefva ej vi. Då hafva vi det emellertid långt bättre än här på jorden hoppas jag.³⁰²

Kaarlo Bergbomin elämään mahtui 1873 myös syyskuun puolivälissä aloittanut Akademi för qvinnobildning, Naissivistuksen akademia, jossa pidettiin luentoja eri aiheista. Historiaa luennoi professori G. Z. Forsman, kirjallisuutta ja estetiikkaa tohtori K. Bergbom. Kuulijoita oli 104. Luennoista oli pitkin toukokuuta ilmoitettu *Mbl*:issa. Kaarlon lupautuminen luennoimaan kertoo, paitsi fennomaanien leveästä toimintarintamasta, myös Kaarlon lojaalisuudesta, kun pyydetään. Mutta myös siitä, että teatteri ei ollut yksiselitteisen varma leipäpuu hänelle, kirjallisuudenhistorioitsijaksikin hän ajatteli voitavansa vielä ryhtyä.

Bergbomin Naisten sivistysakatemiassa pitämistä kirjallisuushistorian luennoista on säilynyt kahdet kuulijan muistiinpanot, yhdet ovat ensimmäisiltä kerroilta, sillä niissä päästään kansainvaelluksiin saakka; toiset käsittelevät renessanssiajan kirjallisuutta ja

299 Maria Grape kertoo, miten T. Erich oli Hedvigin lähdön jälkeen käynyt hänen luonaan katsomassa medaljonkia. Osan kuvauksesta on H. Krohn (1922:233) käyttänyt. Sitten vielä kerran tulivat ”jäähyväisnäytäntönä” kaikki seremoniat, jotka *Mbl* 26.9.1873 raportoi. Vielä tarkemmin uutisoitiin 26.9.1873 vietetty jäähyväisillallinen, joka pidettiin Societetshusetin salongissa. Valtioneuvos Fr. Cygnaeus tulkitsi pitkäkköissä puheessa kiitollisuudentunteita rouva Raata ja hänen taidettaan kohtaan, Wilho luki Raan kunniaksi sepitettyjä runoja. Medaljonkimuotokuvan kipsistä oli laatinut hr. Aug. Tavaststjerna nuorempi ja se olisi esillä Frenckellin kirjakaupan ikkunassa, josta niitä sai tilata 25 mk hintaan kappale. Berndtsson *FAT*:ssa tiesi kertoa 30.9.1873, että näköisyys oli vähän niin ja näin, mutta ”ei taiteilija lahjaton ole”. Valokuvan pohjalta tehty työ on unohtunut, eikä ole esiintynyt julkaisuissa. Sen nykyinen sijainti on tuntematon.

300 H. Ch. Raa → M. Grape 4.10.1873/43:136/MGA/KiA/SKS. Laivan viipymisen aikana heidät vietiin Turun teatteritalon lämpiöön. Siellä hänen kunniaakseen taas puhuttiin ja tivattiin pysähtymään seuraavalla kerralla Turussa. Ennalta tuntemattomat rouvat olivat olleet kaikki ”älskvärda och serdeles lifiga” ja olivat seuranneet alas laivalle. Tukholmassa Hedvig kävi huolehtimassa kroonisesti sairaan Mathilda-sisarensa asioita ennen kuin nousi Göteborgin junaan.

301 Åhman oli haukkunut antaumuksella kaikki Helsingin asiat Hedvigille.

302 H. Ch. Raa → M. Grape 10.10.1873/43:144/MGA/KiA/SKS.

sen aatehistoriallisia yhteyksiä.³⁰³ Aspelin-Haapkylä on kuvannut Bergbomia huonoksi puhujaksi julkisissa tilanteissa. Sitä on vaikeuttanut vielä se, että hänen s-äänteensä olivat soinnillisia ja r-äänne oli ranskalaisittain kurkussa. Luennoitsijana hän on selvinnyt luultavasti asian hallinnalla ja innostuneisuudellaan. Hän oli parempi keskustelijana kuin puhujana.

Betty Elfving (1837–1923) Turusta esiintyi *Morgonbladetin* uuden jatkokertomuksen kirjoittajana. Näin hän joutui ensi kerran kontaktiin Karlin ja sitten Emelien kanssa. Häneltä on säilynyt kirje, jossa hän pyytää palauttamaan käsikirjoituksensa.³⁰⁴ Betty Elfving oli 10-vuotiaasta lähtien haaveillut kirjoittajan urasta ja hakeutui talvella 1873–1874 saamaan kirjoituksen ohjausta Kaarlo Bergbomilta.³⁰⁵ Vanhana Betty muisteli ensimmäistä käyntiään Bulevardi 10 sisäpihan talossa syksyllä 1873:

fru Amande Hultt född Palmberg bad mig försöka hos Bergbom. Denna var, sade hon, estetiker och literatör, samt dessutom van att umgås med fruntimmer. Detta förslag tilltalade mig lifligt och följande morgon ringde jag på vid Boulevardgatan andra våningen inne på gården. En gammal tjenarinna öppnade dörren och försvann för att anmäla den främmande.

Doktorn kom, men utan stöflar och utan rock. Par sekunder stirrade vi tigande på hvarandra, derpå sprang han bort, men återvändande snart, full klädd. Denna början lifvade mitt mod så att jag klart kunde framställa mitt ärende. Vi vexlade några korta frågor och svar, men härunder betraktade han mig med ögon så forskande som jag aldrig sett hos någon annan och saken slöts så att doktorn låfvade handleda min skrifning. Början kunde ske några dagar härefter, men borde jag då medföra ett färdigt ämne.

Huru lycklig detta löfte gjorde mig kan ej beskrivas. Allt mörker tyckes med ens försvunnet från jorden. Våra lektioner började sista dagarna af September kl 5.e.m. par gr. i veckan. De skulle sluta kl 6, men drogo vanligen ut till 7. Mitt första ämne var ”Pampo och Pamos flicka”; en episod från mina barnaår. Det var ingenting nytt. [– –] Efter Pampo följde ”En dag under nödären i Finland”, äfven sjelf vald, men sedan bestämde Bergbom först: ”Om Runeberg” och sedan ”Om Topelius”, samt slutligen: ”Hvad är lyckan?”³⁰⁶

303 Elisabeth Ingmanin tekemiä muistiinpanoja toht. K. Bergbomin vanhanajan kirjallisuuden historian tunneilta./A544/KBA/KiA/SKS. Toiset muistiinpanot olivat Alma Flomanin (Almberg). EAH2:74.

304 B. Elfving → EB 19.8.1872/48:13:1/BEA/KiA/SKS.

305 B. Elfving → EAH 10.8.1910/95/EAHA/KiA/SKS.

306 B. Elfving → EAH 10.8.1910/95/EAHA/KiA/SKS.

Opetus jatkui kirjoitustehtävillä, minkä jälkeen Bergbom antoi Elfvingille väitöskirjansa luettavaksi. Keväällä 1875 hän totesi, että ei pystynyt opettamaan enempää, mutta uskoi tähän kirjailijana. Elfving alkoi julkaista teoksiaan nimimerkillä Aura, ja myöhemmin hän valmisteli myös historiallista draamaa Bergbomille, mutta se ei päätynyt esitettäväksi.³⁰⁷ Betty Elfvingistä tuli Suomalaisen Teatterin tärkein asiamies Turussa ja alkoi pitkä luottamuksellinen kirjeenvaihtosuhde näiden asialleen omistautuneiden fenno-
maanaisten, Betty Elfvingin ja Emelie Bergbomin välillä.

Bergbomin elämä oli biografian näkökulmasta tapahtumia täynnä. Päivätyö oli *Morgonbladetin* toimituksessa, mutta teatterin ja aluillaan olevan oopperan toiminta teki Kaarlon elämästä jatkuvaa ryntäämistä Bulevardin, Pohjois-Esplanadin ja Arkadian väliä sekä välillä Heikinkadulle, vastapäätä Nya Teaternia olleeseen kirjapainoon, lehden ja näytelmien ja oopperalibrettojen painattamista varten. Lahjakas ihminen kerkiää 30-vuotiaana paljon, joskus jopa kotiin. Bergbomin 30-vuotispäivän 2.10.1873 viettämisestä ei ole säilynyt mainintoja. Ehkä häntä skoolattiin jo Hedvigin lähtöjuhlien yhteydessä. Betty Elfving oli kerran myös kysynyt Bergbomilta, miksi tämä ei ollut ryhtynyt runoilijaksi, mihin Kaarlo oli vastannut:

”Oh, om ni visste hvad det kostat mig att afstå derifrån.” Längre fram insåg jag hvilket offer han derigenom bragte sitt fädernesland[.]³⁰⁸

Turun Hovioikeuden päätös Nya Teaternin johdon kunnianloukkausasiassa tuli 12.11.1873. Tuomio oli lieventynyt herjauksesta solvaukseksi, Bergbomin esittämät asianhaarat oli huomioitu, samoin *Karkureiden* julkaisuajankohtana voimassa ollut vahvempi lainsäädäntö. Sakot alenivat 700 markasta 200 markkaan, joten Bergbomin on täytyntyt tuntea henkilökohtaisesti helpotusta. Ilo ei kauan kestänyt, sillä jo 10.1.1874 Krogius valitti korkeimpaan oikeusasteeseen, mikä tarkoitti senaattia ja viimekädessä keisaria.³⁰⁹ Valmistellessaan asiaa Senaatin Oikeusosastolle hovioikeus joutui pyytämään vielä yhden selvityksen Bergbomilta. Forsman laati tuon muistion helmikuun 1874 aikana. Senaatin Oikeusosastolta päätös palasi muuttumattomana lokakuun lopussa 1874. Hovioikeuden päätös siis jäi voimaan.³¹⁰

307 Työnimenä oli *Sprengtportenin oppilaat*.

308 B. Elfving → EAH 10.8.1910/95/EAHA/KiA/SKS.

309 Kiseleff oli vastustanut käräjäoimisen jatkamista.

310 Diarium öfver bref, suppliks och besvärsmål. 1874 Kirje-, anomus- ja valitusdiarit Aa66. Saapuneet asiakirjat Ea1645a/pag.16/1874 (sisältäen Turun HO:n kootun aineiston Suppl. No 93/1873); sekä Puhtaaksikirjoitetut pöytäkirjat 1874/Ca133. Senaatin Oikeusosaston arkisto, SOOA/KA.

Oopperatoiminta käynnistyy kaudella 1873–1874

Emmy ja Sofie Strömer, sopraano ja altto oli kiinnitetty ensimmäiselle oopperavuodelle.³¹¹ Strömerin neidit olivat olleet kesää 1873 Oslovuonon suulla ja konsertoivat sen jälkeen läheisissä Norjan rantakaupungeissa. Syyskuun alussa he olivat Tukholmassa, josta käsin pyysivät palkkaennakkoa voidakseen saapua lokakuun 1873 alussa Viipuriin.³¹² Keväällä myös muusikko Lorenz Nikolai Achte oli ilmaissut kiinnostuksensa vakiintua, lakata juoksemasta vippien perässä ja ryhtyä hankkimaan säännöllisiä tuloja.³¹³ Hänestä Bergbom sai kapellimestari-harjoittajan ja baritoni-laulajan. Hänet lähetettiin harjoittamaan köörejä puheosastolaisten kanssa.³¹⁴

Kesäkuisella matkallaan Hedvigä tapaamaan Bergbom oli hoitanut Tukholmassa puuttuvat kiinnitykset oopperaan. Suomalais-syntyinen basso John Bergholm tuli Tukholmasta, ja tenoriksi hän kiinnitti ruotsinmaalaisen Ludvig Ericssonin. Ensimmäinen esitettävä ooppera oli Donizettin *Lucia di Lammermoor*, *Lucia, Lammermoorin morsian*, jonka kuoro-osuudet eivät olleet yhtä vaativat kuin *Trubaduurin*. Suomentaja Antti Törneroo-Tuokko ei ollut saanut vielä toukokuussa kattavaa tekstikirjaa, jonka pohjalta työskennellä. Hän saattoi päivätä *Lucian* suomennoksen saatekirjeen ”mätäkuun 1. pvä”, eli vasta noin 20.7.1873.³¹⁵ Ehkä Bergbomien kotitoimistossa oli sählätty tai toimitukset ulkomailta viipyivät.³¹⁶ Mutta Tuokko käänsi vain runomittoihin eikä tuntenut partituuria. Elokuussa Bergbom itse muokkasi suomennosta ja sijoitteli tekstiä nuotteihin kovin epävarmalla suomellaan.³¹⁷

Emmy Strömer, sisar Sofie ja kaksi miessolistia Ericsson ja Bergholm antoivat 27.9.1873 konsertin Yliopiston juhlasalissa, flyygeliä soitti kapellimestari Nathan Emanuel Nya Teaternista.³¹⁸ Siitä Bergbom *Mbl:ssa* kirjoitti nimettömäksi jätetyn analyttisen arvion kiittäen Strömerin kehitystä ja antaen kiitosta Ericssonin metalliselle tenorille

311 Emelie pelkäsi jo syyskesällä näiden neitien luonteita. ”Mätte Emmy [Ström]mer bli snäll; jag hoppas det[, jag] är mycket mindre rädd för [hen]ne än för Sofie.” (EB → A. af Heurlin [elokuu 1873]/54:43:14/EBA/KiA/SKS.)

312 EAH2:71 kertoo paikkakunnat: Hvalöerne, sitten Frederikshald, Kristiania ja Drammen.

313 KB oli kirjoittanut Achteille ja tarjonnut työtä. Tästä EB tuhahtaa kirjeessään, että muut ihmiset ja velkojatkin olivat huomanneet jo aikaa sitten, että Achten olisi syytä vakiintua.

314 Oliko KB:lla vakavasti pitkän tähtäimen ajatuksena, että kuorolaisina voisivat toimia puheosastolaiset, vai että toiminta vain käynnistetään heidän avullaan? Tai että nämä muodostavan rungon kuorolle, joka paikallisesti aina kootaan. Tämä auki jäävä kysymys vaikutti ratkaisevasti Oopperan kullurakenteeseen.

315 A. Törneroo → KB n. 20.7.1873/52:29:3/KBA/KiA/SKS.

316 A. Törneroo → KB 7.5.1873/52:29:1/KBA/KiA/SKS.

317 ”Karl mår bra och arbetar – [M]est naturligtvis för teatern; han säger att ingen kan fatta huru ansträngande det är att [skrif]va ord till operorna; då [får] han hela tiden i tankarne sjunga melodin och [d]etta är serdeles spännande, – i synnerhet ensemblesakerna. Nog uppoffrar han oerhördt [m]öda och tid på teatern, men [el]jest skulle det ej gå.” (EB → A. af Heurlin XX.8.1873/54:43:14/EBA/KiA/SKS.)

318 *Mbl* 27.9.1873.

ja Bergholmin pehmeälle bassoäänelle. Kirjoitus toimi ennakkomainoksena aloittavalle oopperalle.³¹⁹

Lokakuun alussa Puheosasto matkusti Wilhon johdolla valmistamaan uusia ensi-iltojaan Viipuriin. Tärkein oli Mosenthalin *Deborah*, jota varten Kaarlonkin piti tulla Viipuriin.³²⁰ Aspelinin mukaan laulajat olisivat matkustaneet samaan aikaan Viipuriin, jossa marraskuun puolivälissä piti jo antaa ensimmäinen oopperaesitys.³²¹ Ensin oli kuitenkin sovittava yhteen oopperalaisia ja puheteatterilaisia, joita jälkimmäisiä oli tällä kertaa nimitetty roskasakiksi (”slödder”).³²² Nikolai, tai Niklas Achtén ja viipurilaisen, muusikko ja kapellimestari Herman Waechterin johdolla lauluosasto alkoi harjoitella *Luciaa*. Työkielenä oopperassa oli ruotsi, sillä ainakaan Ludvig Ericsson ei osannut suomea.

Lokakuun keskivaiheilla puheosasto teki lyhyen vierailun Haminaan, missä Otto Florell oli pettynyt siihen, että Kaarlo itse ei osallistunut vierailuun, vaikka oli juuri käynyt Viipurissa. Tyytyväisenä Otto kiitti erityisesti *Kihlauksen* esitystä. Otto Florell ja vaimonsa Emmy Basilier kastoivat ensimmäisen lapsensa Kaarloksi.³²³ Samaan aikaan oopperaosasto piti Viipurin yleisöä lämpimänä konsertoimalla 13.10.1873.³²⁴ Puheosaston palattua Haminasta nähtiin saksalainen *Ämmän toruja*, myöhemmin *Remusen kotiripitykset* (*Herr Kauders Gardinenpredigten*), jossa ”kuvataan aivan todellisella tavalla, mitä turisevat vaimot kotiripityksillensä vaikuttavat aviomiehiinsä ja pereellisen elämän häiritsemiseen ylipäättänsä.”³²⁵

Viipurissa uusittiin Evald Jahnssonin *Bartholdus Simonis*, joka paikallisvärinsä takia saavutti hyvän menestyksen. *Suomenlehdessä* (4.11.1873) arvostelijan mielestä erityisesti rouva Aspegren loisti. Kaupunginarkkitehti Odenwall ”ei ollut säästellyt vaivojansa muodostella Viipurin vanhaa linnaa näkymön perälle ja vallit niin somaan muotoon, että sekain näkö todella oli romantillista.”³²⁶ Odenwallia oli käytetty jo tammikuussa 1873 apuna,

319 Mbl 1.10.1873.

320 EAH2:75.

321 Mbl 23.9.1873. Samana päivänä HD siteerasi *Mbl:n* tietoa ”yrityksestä antaa joitain oopperoita” (*Lucia* ja *Trubaduur*), ja luettelee tuolloin tiedossa olevat esiintyjät, ”neidit E. ja S. Strömmer, herra Ericsson Tukholmasta ja maanmiehemme herrat N. Achté och J. Bergström, viimemainittu kuorolainen Tukholmassa”.

322 Eliel Aspelin-Haapkylä haastatteli historiaansa varten Emmy Achtéta ja merkitsi päiväkirjaansa: ”Hänen ystävänsä Helsingissä – ruotsinmielisiä kannaltaan – olivat kaikki olleet sitä vastaan, että hän menisi Suom. Teatterin palvelukseen. Varsinkin oli häntä peloteltu puheosastosta – se oli muka vain ”slödder”. Bergbom oli muka luvannut että hänen ei tarvitsisi tulla tekemisiin tämän ”roskaväen” kanssa. Mutta kun hän Viipurissa tuli ensi harjoitukseen, niin seiso siinä puheosaston jäsenet kööriin. Minä kumarsin kenties vähän kankeasti enkä antanut esittää heitä itselleni. Niiden joukossa oli Lydia Laguskin ja kun en tiennyt, että hän oli jossakin eri asemassa, niin en välittänyt hänestä enemmän kuin muista. Mutta siitä Lagus niin suuttui, ettei hän antanut sitä anteeksi.” Pvk merk. 2.12.1906/s176/A490/EAHA/KiA/SKS/. Ks. m. Aspelin-Haapkylä 1980:127–128; tätä kohtaa Eero Saarenheimo ei ole ottanut mukaan painettuun editioon.

323 EB → A. af Heurlin [XX.08.]1873/54:43:14/EBA/KiA/SKS.

324 WT 16.10.1873 sisältää laajan arvostelun, jonka mukaan Emmy Strömmer oli erinomainen, muut ”käyppiä”.

325 *Suomenlehti* 28.10.1873.

326 *Suomenlehti* 28.10.1873.

kun oli suunniteltu *Ainamon* lavastuksia,³²⁷ joten on mahdollista, että hän oli maalannut Viipurin linnaa ja muureja kuvaavan fondin seurueelle käytettäväksi jo tuolloin talvella 1873 vietäväksi keväällä Arkadiaan näytelmän kantaesitystä varten. Siitä ei kylläkään Helsingin esitysten kritiikeissä ollut mitään mainintaa. Lokakuun lopulla Viipurissa myös puffattiin suunnitteilla olevaa ohjelmistoa.³²⁸ Evald Jahnssonin toinen näytelmä *Lalli* oli jambimitaan kirjoitettu uusi draama Suomen muinaishistoriasta, *Marianne* taas ranskalainen myös eri säätyjen välillä liikkuva täysipainoinen melodraama; *Maria Tudorkin* luvattiin antaa Viipurissa. Neiti Selma Heerman sai ottaa rva Raan roolin paheellisena ja pateettisena kuningattarena.³²⁹ Ennen ulkomaanmatkaansa Lydia Lagus sai resettinäytännön, valtavan menestyksen ja täyden yleisön yli puolue- ja kielirajojen. Neiti Lagus sai erityiskohtelun osakseen.³³⁰

Emmy Strömerin tulosta Viipuriin 1873 ja puheosaston taiteilijoiden kohtaamisesta siellä hän on itse kertonut Aspelinille. Sisarensa kanssa heillä Bergbomin lupaaman mukaan ei pitänyt olla mitään tekemistä puhenäyttämön ryhmän kanssa. Emmy Strömer ei ollut siksi kunnolla edes tervehtinyt ryhmää, jonka piti kuitenkin toimia kuorona hänen oopperassaan.³³¹ Mutta on mahdollista ajatella myös, että Emmylle kohtaaminen tämän koko ”kiertolaisteatterin” kanssa on ollut pettymys: vuoden odotus, ei avajaisia Helsingissä, lupailut siitä, että tärkeämpää kuin ooppera ruotsalaisten taiteilijoiden kanssa on työ ”suomalaisen kansan asialla.” Mutta että olosuhteet olivat näin yksinkertaiset ja infrastruktuuri olematon, käytössä oli vain E. B. Schnéevoigtin viipurilainen orkesteri.

Kaarlolla taas ohjaajantyön oppimisen kannalta edessä oli vasta neljäs laajempi teos, Gaetano Donizettin ooppera *Lucia, Lammermoorin morsian*. Teos oli ollut keskusteluissa jo kesällä 1870, sillä se olisi ollut lähempänä tuolloin mukana olleen Ida Basilier’n äänityyppiä, mutta vaihtui silloin *Trubaduuriin* todennäköisesti sosiaalisista syistä.³³² *Lucia di*

327 O. Wilho → KB 26.1.1873/53:33:5/KBA/KiA/SKS.

328 *Suomenlehti* 28.10.1873. [Kursivoinnit lisätty:] ”ottanut näyteltäväksi uuden ”Lalli”-nimisen suomenkielisen, jambivärsyisen murhenäytelmän. Näytelmä on saman kirjailijan [E. F. Jahnssonin] tekemä kuin ”Bartholdus Simonis”. Sitä paitsi on teaterin näytelmistöön otettu ”Ainoa hetki” idylli kolmessa kuvauksessa, erään naisen [Theodolinda Hanssonin] kirjoittama; *Lapsuuden ystävä*t, [Pietari Hannikaisen] kometia neljässä näytöksessä; kumpikin viimeksi mainittu vanhan tunnetun suomalaisen kirjailijan tekemä. A. Kiven kappaleista annetaan suuri kometia ”*Nummisuutari*” ja vielä painamaton näytelmä I:ssä näytöksessä ”*Jäähyväiset*” [Leo ja Liina]. ”*Orpo*” laulukappale I:ssä näytöksessä ja *Näyttelijätär*, komedia I:ssä näytöksessä, kumpikin vasta-alkavilta näytelmäkirjoittajilta.”

329 EAH2:81 mukaan näyteltiin 11.11. *Maria Tudor*, 14.11. *Marianne*, 16.11. *Maria Tudor*, ja jo 21.11. *Lucia di Lammermoor*.

330 ”Hon [L. Lagus] är och förblir en älskelig acquisition för den finska scenen och skall, genom sina fortsatta flitiga studier, snart nog blifva icke blott en aktningvärd skådespelerska, utan ock en god sångerska.” *WT* 11.11.1873 julkaisi nimimerkki ”E-m.:n” laatiman pro-fennomaanisen arvostelun.

331 Pvk merk. 2.12.1906/s176/A490/EAHA/KiA/SKS/. Ks. m. Aspelin-Haapkylä 1980:127–128. Aspelin-Haapkylä kommentoi, että ne Strömerin ystävät, jotka varoittivat häntä Suom. teatterista olivat nimenomaan ”ruotsinmielisiä kannaltaan”. Näin hän selitti fenojen sisäisen säätyjännitteen vain kielijaon kautta ja oululaistytön arrogantit asenteet vain vihollisen manipuloimiksi vääriksi käsityksiksi. Aloittava ooppera oli toki hataralla pohjalla oleva epäluotettava hanke.

332 Asiaa on pohdittu *Nuoressa Bergbomissa*, 522–523.

Lammermoorissa italialaiset libretistit ovat käyttäneet pohjaksi Walter Scottin romaania. Keskiössä on loukatun naisen tarina: vastoin tahtoaan avioitumaan määrätyn Lucian pakotie on hulluus, näyttävä ja traaginen naisen kuolema.

Lucian roolin Emmy Strömer oli opiskellut Pariisissa, josta hänelle myös olivat tulleet esityskonventiot tutuiksi.³³³ Emmy Strömer ”nog lär hon redan ha tänkt sig in i sitt spel”, sanoo Achté.³³⁴ Hän ei halunnut lähteä katsomaan teosta Pietariin, jossa sitä myös silloin esitettiin.³³⁵ Miehet, Ericsson, Achté ja Bergholm, lähtivät nimittäin lokakuun lopulla käymään Pietarissa, jossa suurta uraa tekevä Emma Albani vieraili ja lauloi *Luciassa*. Strömerin neidit eivät ”säädyllyisyys-syistä” katsoneet voitavansa matkustaa yhdessä mieskollegoidensa kanssa ja jäivät tätä kokemusta paitsi.³³⁶

Niklas Achté pyysi kirjeessään 23.10.1873, että koska musiikki ei ollut valmiina, Bergbom ei tulisi Viipuriin vielä seuraavana maanantaina, vaan aikaisintaan loppuviikolla (esim. 1.11. lauantaina) tai vasta seuraavalla viikolla. *Lucian* ensi-ilta oli pe 21.11.1873, joten voidaan päätellä, että noin 2½–3 viikkoa on jäänyt näyttämöharjoituksiin. Karl ei voinut olla poissa *Morgonbladesta* koko tuota aikaa, vaan hän kävi välillä Helsingissä laatimassa kirjoituksia lehteen, puhumassa Naisakatemiassa ja palasi sitten kenraaliharjoituksiin. Sanomalehti osoitti varmasti pitkämielisyyttä, edistihän Kaarlo rinnakkaista fenno-maanista projektia.

Leipzigista ei ollut saatu *Lucian* orkesteripartituuria, Eduart Berent Tallinnassa (Revalissa) vastasi, että se lähetettäisiin jo seuraavana päivänä. Ilmeisesti se ei ole saapunut, sillä Viipurista käsin on jouduttu vielä tekemään erillinen matka ”Rääveliin”, kuten Aspelin on päätelty.³³⁷ Tallinnan ohjelmistossa *Lucia* oli ollut edellisellä kaudella.³³⁸ Ernst Schnéevoigt oli Viipurissa kapellimestarina, orkesteri oli pieni, Richard Faltinin aikanaan perustama ja se soitti ”vanhanaikaisesti ½ sävelaskelta korkeammassa virityksessä.”³³⁹ Viipurin orkesterin tason on täytyntä olla lievä pettymys solisteille, sillä

333 Suomalainen Ooppera käytti italialais-saksalaista versiota, kuten Broman-Kananen (2011) on osoittanut.

334 L. N. Achté → KB 23.10.1873/54:44:1/KBA/KiA/SKS.

335 EAH2:78.

336 Neiti Emma Albani (1847–1930) esiintyi *Sonnambulassa* ja *Luciassa* 3.10.–1.11.1873 Pietarin Italialaisessa oopperassa, Bolshoj Kamennyj Teatrissa. (*Golos*, loka-marraskuu 1873). EAH on haastatellessaan Emmy Achtéta 1906, merkinnyt päiväkirjaansa tapauksen ja kommentoi sitä: ”Kun herra laulajat Viipurista matkustivat Pietariin nähdäkseen ”Lucian”, niin Emmy ja Sofie Strömer eivät lähteneet, koska muka olisi ollut heidän – nuorten tyttöjen – sopimatonta matkustaa yhdessä herrojen kanssa. Tämä osoittaa kuinka kypsytön ja sovinnainen [tämä] laulajatar silloin vielä oli.” Pvk. merk. 2.12.1906 s176/A490/EAHA/KiA/SKS. – EAH:lla on kauttaaltaan kielteinen suhde Emmy Achtén ilmaisemaan katkeruuteen ja vähättelee siksi tämän kokemusta ja muistamaa. Ammatillisen ambition kannalta Strömerin neitien valinta oli kieltämättä outo.

337 EAH2:77.

338 Pappel 2003:250.

339 EAH2:78; myös Flodin-Ehrström 1934:202. Vaikeus johtunee siitä, että yksiviivaisen a:n (440 Hz) värähdystaajuus on yhdenmukaistettu vasta vuonna 1900, jolloin siitä tuli 432 Hz. Sitä ennen oli paikallisesti vaihtelevia viritystasoja, toisinaan jopa nykyistä korkeampia. (”Stimmung”, wikipedia.de; luettu 24.6.2014).

alun perin ”oma soittokunta kuului Bergbomin suunnitelmaan.”³⁴⁰ Esityksessä oli myös paljon lyhennyksiä, kuten Ulla-Britta Broman-Kananen on selvittänyt:

för det första genom att de förenklar intrigen, för det andra för att de inverkar reducerande på musiken och för det tredje för att uppförandet i sin helhet blir mera staccato, tablåaktigt och saknar förklarande övergångar. Strykningarna motiverades uppenbarligen först och främst av praktiska skäl, något som man också kan sluta sig till av vilka avsnitt som utelämnats. [Edvard] Himbergs dubbelroll som Norman och Arthur resulterade i att Norman endast var med i första akten, men sedan försvann han för att istället ge plats åt Arthur; många svåra partier (t.ex. strettan i slutet av andra akten) har helt enkelt strukits och hela tornscenen där Ashton [Achté] och Edgard [Ericsson] gör upp om en duell lämnades bort. Det här är en strykning som antagligen har gjorts med tanke på att Ludvig Ericsson som sjöng Edgardos roll hade svårt att överhuvudtaget lära sig sin finska roll och därför var alla förkortningar välkomna för honom. Samtidigt skar man enligt librettot och partituren nästan inte alls i Lucias roll.³⁴¹

Niklas siis tiesi, että jos Bergbom tulee liian aikaisin ”så får man åter, likasom förra gången [*Trubaduri* 1870] se dig här sur och tråkig.” Hänen piti käydä koko teos vielä pari kertaa lävitse. – Kuoro oli koottu Viipurin lauluharrastajista, mutta miehiä ei ollut tarpeeksi, joten johtajan käskyllä piti näyttelijöistä velvoittaa varsinkin miehiä kuuroon lisää. Tästä seurasi, että näiden viikkojen osalta puheosaston aikataulu tuli sidotuksi oopperaan.

Tenori Ludvig Ericssonille oli suomenkielen ääntäminen yksi ongelma, mutta toinen oli

oppiminen liikkumaan näyttämöllä ja näyttelemään osaansa, eikä se ollut helppoa miehelle, joka ei koskaan ollut esiintynyt teatterissa. Tässä kohden kävi opetus niin, että Ericsson ensiksi lauloi seisoen paikallaan ja katsellen Bergbomia, joka mykkänä, jonkunlaisena laulajan kaksoisolijana, näytteli hänen osaansa Emmy Strömeria vastaan. Sen jälkeen tuli Ericssonin itsensä laulaa ja näytellä yhdellä kertaa.³⁴²

340 EAH2:78.

341 Broman-Kananen 2011:16. Ainoa Lucian roolia koskeva lyhennys oli muutaman tahdin jakso, jossa myös oli roolin korkein nuotti, kolmiviivainen C.

342 EAH2:77–78.

Elekieltä ja jäykkää liikuntaa moittivat muutkin.³⁴³ Bergbom oli siis näyttänyt eteen, kuten ammattikielellä sanottaisiin. Vastaavia kuvauksia Kaarlostä näyttämässä eteen on kirjattu vielä 20–30 vuotta myöhemmin. Vai oliko eteen näyttäminen vain Kaarlon hieman amatöörimäistä ohjaajanotetta, touhukkuutta, aikapulaa ja malttamattomuutta? Vai oliko olennaisempaa kuin eleet yritys havainnollistaa roolihenkilön kontaktien suuntia ja ajatuksen kuljetusta? Hänen työtapansa olivat vasta muotoutumassa.

Ohjauksen suhteen *Lucia di Lammermoorin* tilanteissa tuskin oli erityisvaikeuksia: pitkät duetot ja aariat eivät ajan konventioiden mukaan ohjaajan otetta kaivanneet, lähinnä psykologiset perusasetteet, jotka ovat jo laulajan itsensä tunnistettavia asioita. Hääsopimuksen allekirjoituskohtaus pöydän ympärillä ja sitä seuraava yhteykohtaus olivat vaativimpia, mutta niitä oli helpotettu jättämällä pois musiikin nopea loppujakso. Werner Söderhjelm muistelee:

jag ser ännu tydligt framför mig den svenska tenoren Ericssons skrangliga, i svarta trikäer trädde ben, vilka han rörde med en stötande brist på plastik, jag ser Emmy Strömers gestalt, där den lutade sig framåt ur sextettens grupp, och jag hör just denna sextetts förtrollande tonvågor och denna Lucias höga, starka sopran, som klingar över det hela [– –] hennes succès var fulständig, det var dramatiskt liv, varm känsla och säker självbehärskning i hennes tolkning av rollen. Ericsson och Achté sjöngo bra, men gestikulerade illa. Bergholm (basen) hade felet att ”chancera(!) vid närä nog allar större partier han hade att utföra solo, vilket också verkade störande i sextetten.”³⁴⁴

Avainkohtaus on ns. Lucian hulluuskohtaus (III.ii.): surmattuaan hänelle pakolla naitetun aviomiehen häyönään Lucia nähdään veitsi kädessä verisessä vaatteessa, kuvittelemassa häitä todellisen rakastettunsa kanssa. Strömerin dramaattinen temperamentti on tässä kohtauksessa päässyt parhaiten esiin, osin siksi, että suomenkielinen teksti sisälsi tarkkaa kuvausta omista fysiologisista reaktioista. Allekirjoituskohtauksessa suomenkielisen partituurin mukaan Lucia ryntäsi itse estämään veljeään, joka oli lähdössä pakenevan Edgardon perään, toisin kuin samanaikaisessa Tukholmassa käytetyssä

343 WT 29.11.1873 arvioi myös Lorenz Achtéta laulajana. ”Gestiken kantig, rörelserna osäkra o mimiken föga uttrycksfull, beror på bristande skola och teatervana”. ”Ericson, lider i dramatisk hänseende af de här uppräknade felen mähända i vida högre grad än förstnämnde sångare”. Hänellä on edessä pitkä koulu, tarvitaan plastista sulavuutta, jotta illuusio säilyisi. ”Vi ställde våra förhoppningar så mycket högre!” Sen sijaan Emmy Strömerin kehuminen toistui: ”lugna harmoniska spelet, som ytterligare vunnit i säkerhet och afrundning [pyöristäminen/viimeistely/hionta].”

344 Söderhjelm W. 1914 muisteli lapsena näkemänsä esitystä. Ks. m. Söderhjelm H. 1960:31.

versiossa. Emmy Strömer luultavasti edusti juuri sellaista dramaattisen primadonnan laatua, jota olisi tarvittu teatterinkin puolelle.³⁴⁵

Kaarlo kävi Viipurissa vasta marraskuun alussa, kun Niklas oli kirjoittanut³⁴⁶ köörien ja muiden olevan valmiina. Kuoro oli hankittu kaupungin runsaista lauluvoimista ja niistä, jotka jo olivat avustaneet *Preciosassa* vuotta aiemmin. Kuorojen tehtävät *Luciassa* ovat olla hoviväkeä, toiminnallisesti taustalla, kommentoiden vain tilanteita tai tervehtien häävieraita.³⁴⁷ Bergbom viipyi Viipurissa lauantaista 1.11.1873 torstai-iltaan 6.11.1873.³⁴⁸ Hän ei ollut läsnä, kun Theodolinda Hanssonin *Ainoa hetki* -näytelmä kantaesitettiin. Kaarlo palasi takaisin Viipuriin kenties jo torstaina 13.11.1873, jolloin hän on junalla ehtinyt katsomaan iltaharjoitusta torstaina ja ollut läsnä, kun uudella ranskalaisella näytelmällä *Mariannella* oli ensi-iltansa perjantaina 14.11.1873. Sen jälkeen hän on jäänyt paikalle *Lucian* viimeistä viikkoa ja ensi-iltaa varten, joka oli perjantaina 21.11.1873.³⁴⁹ Se oli Suomalaisen Oopperan avajaisnäytös. Bergbom palasi Helsinkiin jo sunnuntaina ollakseen maanantaina *Morgonbladetissa*.

Viipurin yleisö oli vuosikymmenet saanut nauttia säännöllisesti korkeatasoisesta pietarilaisesta ja saksalaisesta oopperasta, joten Suomalaisen Oopperan avaus oli päätetty tuoda varsin vaativan yleisön eteen. *Wiborgs Tidningin* toimittaja Axel Lille oli kirjoituksessaan erittäin innostunut *Lucia di Lammermoorista* jo lauantaina 22.11.1873. Hän ylisti Strömeriä lupaavaksi, ei vielä täydelliseksi.³⁵⁰ *Suomenlehdessä* esityksestä kirjoitti Viipurin kanttori-urkuri H. Waechter, joka oli itse ollut pianistina harjoittamassa musiikkia. Kommentit olivat kannustavia, mutta monen osalta ne olivat tarkkasilmäisiä havaintoja ja kriittisiä. ”Puvut olivat rikkaat, somat ja loistavat, ja koko näytännön todistavan kokeneen miehen erinäistä johtoa.”³⁵¹ Ohjaajana ja tuottajana toimiessaan

345 Broman-Kananen 2011 vertaa Emmyn Luciaa samaan aikaan Ida Basilier'n Tukholmassa laulamaan Lucie'hin. Tämä oli temperamentiltaan ja ääneltään hillitympi ja ”melankolisempi” Lucie, tavallaan myös yleisön kannalta miellyttävämpi. Vastaanotto oli ollut ristiriitainen ja siitä Basilier myös kirjoitti Bergbomeille. – Broman-Kananen päättelee partituurin näyttämö-ohjeiden perusteella Strömerin *Lucian* voimakastahtoiseksi hahmoksi. Näin myös hulluuskohtauksessa on ilmeisesti ollut riittävää dramaattista hurjuutta, vaikka suomennoksen teksti on ikään kuin järkevän ja omaa tunnetilaansa analysoivan ihmisen puhetta.

346 L. N. Achté → KB 23.10.1873/54:44:1/KBA/KiA/SKS.

347 Viipurin ja Turun teatteritalojen kulissivalikoimat olivat sellaiset, että esimerkiksi *Trubaduurin* ja *Lucia di Lammermoorin* vaatimat melko yksinkertaiset linnat ja niiden salit ja pihat, löydettiin valmiina. Taustakuvan lisäksi tärkeää oli nuotion tai kaivon tai muun simuloiminen, pöytä, kirkon holvit jne. Näiden elementtien merkitys oli kuitenkin toisarvoista esittelyjä ja arvosteluja kirjoittavien henkilöiden kannalta. Tärkeimpiä olivat esittäjien ominaisuuksia kuvaavat muotoilut.

348 EB → A. W. Jahnsson 7.11.1873/48:2:1/EBA/KiA/SKS.

349 Seuraavat esityskerrat olivat 27.11., 30.11. ja 2.12.1873.

350 EAH2:82 jättää sen kielteisen asian mainitsematta, että *WT:n* (22.11.1873) ensimmäisen arvostelun lopussa on vaikeatulkintainen kommentti orkesterista: ”Orkester ackompangementet erfordrar dock något större moderation, hvári kapellet hade en ganska klen öfning, under den tyska operatrupperns senaste härvaro.” Orkesteri oli soittanut *Lucian*, kun Berentsin seurue Tallinnasta oli vierailut Viipurissa. (Broman-Kananen 2011:13).

351 *Suomenlehti* 25.11.1873. – Wächter arvioi, että tämä olisi ensimmäinen suomeksi esitetty kokonainen ooppera, mutta toimitus korjaa, ja sanoo, että vuonna 1870 antoivat ”yksityiset laulunharrastajat” *Trubaduurin*. Mutta tämä oli ensimmäinen suomalaisen oopperaseuran [=seurueen] näytäntö. – Jos hänen tyttärensä oli joulukuussa 1870 Viipurissa

Kaarlon tärkeimpiä ominaisuuksia näyttävät olleen energia, nopeus ja kyky huolehtia loputtomasti eteen tulevista esityksen yksityiskohdista. Kääntöpuolena saattoi olla myös takertuminen yksityiskohtiin ja ajan kuluminen sellaisiin, esimerkiksi keskittyneiden yhteisharjoitusten kustannuksella. Syksyllä 1873 Bergbomia jo sanottiin kokeneeksi.

Puheosasto lauloi *Lucian* kuorona, jossa oli lisänä paikallisia harrastajia. Oskari Wilho kävi heti oopperan ensi-illan 21.11.1873 jälkeen hoitamassa järjestelyjä Pietarissa. Vasta neljännen *Lucian* jälkeen tiistaina 2.12.1873 puheosasto pääsi matkustamaan. Pietarin vierailu sujuikin nyt onnellisissa merkeissä, pastori Öhqvistin organisoimana ”Palmu”-klubin salissa.³⁵² Ensimmäinen esitys (*Työväen elämästä, Suurin tie paras, Laululintunen*) oli saman viikon lauantaina 6.12.1873. Näytäntöjä oli yhteensä kahdeksan, ja Pietarin suomenkielisen palvelusväen ja käsityöläistön keskuudessa omankielinen teatteri otettiin vastaan spontaanin ja suuren innostuksen hengessä.³⁵³ Neiti Lydia Lagusta juhliittiin tietysti erityisesti, kunnes hän matkusti Wieniin opintomatalle saattajana Ossian Bergbom. Suomalaisen Teatterin malja ”juotiin kirkaassa sjampanjassa”, kuten Wilho kirjoitti. Pietarissa teatterille riittäisi yleisöä jopa kolmeksi kuukaudeksi vuodessa. Wilho oli ostanut ”logi’n” eli aition upouudessa Marian teatterissa (Marinskij), jossa osa ryhmästä näki Offenbachin *Kauniin Helenan*³⁵⁴

Oopperaosaston piti Viipurissa Achtén johdolla valmistaa Weberin *Taika-ampujan* II näytöstä sekä uudistaa koko Verdin *Trubaduuri*. Niklas kirjoitti, että *Taika-ampujan* II näytös vei niin paljon aikaa, etteivät laulajat halunneet harjoitella muuta, ennen kuin se oli esitetty, yhteisnäytöksessä puheosaston kanssa.³⁵⁵ *Trubaduurin* uudistaminen ja saaminen ensi-iltaan oli kuitenkin tärkeämpää. Sitä varten Kaarlo palasi kolmannen kerran Viipuriin lauantaina 13.12.1873.³⁵⁶

Trubaduuri ”monin lyhennyksin” esitettiin jo perjantaina 19.12, ja sunnuntaina 21.12.1873 toisen kerran. Kaikesta näkyi, että se oli harjoitettu nopeasti. Sofie Strömer oli Azucena ja Emmy Strömer Leonora. *Trubaduurin* kööreistä ei arvosteluissa mainita, mutta tarvittavat mustalais- ja sotilasköörit on löydetty paikallisista voimista ja harjoitettu Viipurissa ajalla 13.–19.12.1873. Siinäkin kuorokohtaukset ovat asetelmallisia ja yhtenäisten harrastajakuorojen toteutettavissa. *Trubaduurin* kohdalla ei voida myöskään puhua kolmen vuoden takaisen esityksen lämmittämisestä, sillä Kreivi Lunaa (L. N. Achté) lukuun ottamatta esiintyjät olivat uusia. Liian lyhyt harjoitusaika näkyi

säästämässä, kuten arvellaan, voi päätellä, että Wächter ei pitänyt tuolloista Viipurin versiota *Trubaduurista* juuri muuna kuin pianosäesteseisänä oopperakonserttina. Ks. NB:561–562.

352 *Suomenlehti* 9.12.1873 tiesi, että Pietarissa seuruetta vastassa olivat hevoset ja kärkyt jotka veivät heidät etukäteen sovittuihin kortteereihin. Saliin ei mahtunut kuin 500 henkeä, mutta silti jäi säästöä 200 ruplaa illalta. EAH2:83.

353 EAH2:84–86.

354 EAH2:83–86 ja O. Wilho → KB 13.12.1873/53:33:12/KBA/KiA/SKS.

355 L. N. Achté → KB 6.12.1873/54:44:2/KBA/KiA/SKS.

356 EB → A. W. Jahnsson 12.12.1873/48:2:2/EBA/KiA/SKS.

taas esityksessä, mutta siinä otettiin yllättävä riski, ei muka ollut sopivaa kuiskaajaa.³⁵⁷ Varmojakaan laulajia ei sellaiseen riskiin saisi jättää: kolmannessa esityksessä oli jo käynyt unohdus. Lavastuksesta on myös kriittistä huomauttamista ensi-illan 19.12.1873 muuten kannustavassa kuvauksessa:

anmärkning mot dekorationens anordning i sista akten, der ett midt på en öfver scenen gående mur upprest galler får passera för Manricos fångelsetorn. Shakespeare låter visserligen i Midsommarnattsdrömmen några skådespelare uppträda och vädja till sina åskådares fantasi genom förklaringen, ”detta skall vara en mur” detta ett lejon, o.s.v.; men huruvida en verklig teaterregissör, som med den ringaste uppfinningsförmåga kan åstadkomma något bättre, får följa samma metod, tillåta vi oss dock att betvifla.³⁵⁸

Tällä kertaa Bergbom ei siis saanut varauksetonta kiitosta. Suomalainen oopperaosasto oli kuitenkin aloittanut, ja *Suomenlehden* kirjoittajakin moitti vain lyhyttä harjoitusaikaa, mutta sanojaan säästelemättä kiitti hankkeen alullepanijaa ja puuhamiestä. Kuorosta ei puhuta, eikä orkesterista, joka edelleen oli Viipurissa toimiva Schnéevoigtin orkesteri tämän itsensä johtamana.³⁵⁹ Käytännön toimissa Nikolai Achté näyttäisi Oopperaosaston puolella saaneen Oskari Wilhoa vastaavan roolin, yhdistelmäviran taiteilijaa ja organisaattoria. Järjestelyvastuuta oli paljon paikan päällä, suunnitella kiertuejärjestelyt, harjoituttaa laulajat ja musiikit niin, että lopullinen näyttämöllepano päästiin tekemään nopeasti Kaarlön päätöksillä.

Puheosasto näytteli lauantaina 27.12.1873 Pietarissa viimeisen kerran, joten *Trubaduurissa* he eivät ole olleet mukana. Siksi valmisteilla ollut *Taika-ampujan* II näytös siirtyi ja esitettiin vasta yhdessä *Trubaduurin* katkelmien kanssa uudenvuodenaattona.³⁶⁰

357 ”nära nog alla hufvudpartier blifvit inöfvade först under de senaste veckorna. Att gårdagens representation äfven bar spår af att operans inöfvande varit så att säga ett hastverk, kan väl icke förnekas, ehuru det tillika måste medgifvas att dessa spår öfverhufvudtaget var mindre störande än man haft skäl att förmoda. [- -] Så snart fröken Strömer öfvervunnit en störande vana att i sina rörelser angifva takten i musiken samt med full frihet kan hängifva sig åt sin inspiration, skall sångerskan säkert äfven i denna rol kunna inlägga den värme och det lif vi beundrat i hennes föregående skapelse.” (WT 20.12.1873)

358 WT 20.12.1873.

359 ”viime perjantaina ja sunnuntaina laulunäytelmän Trubaduri täydelle huoneelle. Vaikka useista paikoista näkyi tätä operaa ei ennätetty oikein sujuvaksi harjoitella, josta syystä varsinkin pelissä jäi yhtä ja toista vaillinaisuutta antamisessa, olivat kuulijat kumminkin hyvin tyytyväiset ja paikoittain innostuneetkin kiitoksensa osoituksissa. Sisaret E. ja S. Strömer sekä laulaja Erickson saivat useita kertoja esille huutoja ja käsien taputuksia. Myöskin hra Achté, jolla on työnä ja ansiona laulun harjoittaminen tässä opera-osastossa, ja itsekin on näytännössä ja laulussa osallisena, huudettiin esille. [- -] Lopuksi ensimmäisellä kerralla huudettiin esille hra tohtori Bergbom kiitokseksi ja kunnioitukseksi siitä väsymättömästä huolesta ja innosta, jolla hän on alkuun pannut ja ohjannut tätä nuorta suomalaista teateriseuraamme. (Suomenlehti 23.12.1873.) Samalla palstalla uutisoitiin puheosaston tuleva viimeinen näytös Pietarissa ja Emmy Strömerin Ludvig Josephsonilta Kristianiasta saama tarjous, ilman kommenttia.

360 EAH2:86.

Apulaisjohtajan praktista otetta oli siinäkin Niklas Achtén ehdotuksessa, että Turkuun matkustettaisiin tammikuun 1874 alussa Hämeenlinnan asemalta reki- ja vau- nukydyillä lounaisrannikolle. Matkalla päätettiin poiketa Kiikalan pappilan eli hänen lankomiehensä asunnon kautta. Halusiko Achté johtajan otteillaan tuolloin jo tehdä vaikutuksen neiteihin Strömer? Hän ehkä halusi näyttää lankomiehensä aseman Kiikalan kirkkoherrana ja viestittää, että suvussa on säätyläisiä. Asia voi olla toisinkin, sillä Achtén kirjeessä 1.1.1874 mainitaan, että neidit Strömerit eivät nimenomaan halunneet kievareihin, vaan mieluummin pitemmän matkan ja yöpymisen pappilassa.³⁶¹ Oopperasolistien reet olivat pimeässä talvessa sitten eksyneet, ja kun vihdoinkin oli löydetty Kiikalan pappilaan, siellä oli viivytty joitain päiviä juhlien loppiaista ja laulaen *Trubaduuria*. Samaan aikaan Turussa ja sen sanomalehdistössä elettiin epätietoisuudessa siitä, minne oopperaseurue oli joutunut ja milloin näytännöt voisivat alkaa.³⁶²

Helsingissä iäkäs ja sairastellut valtioneuvos Fredrik Cygnaeus oli paremmassa kunnossa, mutta siirtänyt perinteiset uudenvuodenkutsunsa Uuden vuoden aamupäiväksi 1.1.1874. Oma perinnettään noudattaen hän kutsui edelleen myös Nya Teaternin taiteilijoita, mikä kiusasi Emelietä.

Gubben Cygn[a]eus är märkvärdigt kry och rask; nyårsdagen hade han bjudit oss på förmiddagen på kaffe, chokolad, m. m. jemte en mängd af stora teaterns unga damer; man kunde alls ej se att han varit så sjuk, som han var för några år sen.³⁶³

Emelie Bergbom raportoi kirjeessä Otto Florellille, että Emmy Strömer oli ollut Viipurissa rakastettava, ja toisin kuin hän oli pelännyt, tämä tulee hyvin toimeen Achtén kanssa. Se oli teatterin toiminnan kannalta myönteistä. Emelie pohti myös, miten koh- tuutonta oli, että Nya Teaternin puolella Nikolai Kiseleffiä haluttiinkin erottaa toimitus- johtajan tehtävästä: kuka voisi hänet siinä korvata. ‘Olen usein ollut hänen innokkain puolustajansa’, kirjoittaa Emelie.³⁶⁴

Suomalaisen Teatterin ensimmäinen kuolemantapaus sattui tammikuussa 1874. Puheosasto oli vielä Pietarissa, jossa se näytteli lauantaina 27.12.1873 viimeisen kerran ja matkusti sieltä Viipurin kautta Helsinkiin jatkaakseen sieltä myös Turkuun. Helsingissä joutui itsensä sairaaksi tunteva Aukusti Korhonen (Nils Öhqvist) poikkeamaan lääkä-

361 ”Till Åbo äro vi sinnade att resa T[avaste]hus vägen – Samt dröja der öfver första natten samt den andra hos min syster på Kiikala prestgård. Strömarne önska heldre åka en mils krok än vråka sig på gästgifverier. Ställ nu så till att vi ej blifva utan respenningar, så nog skola vi resa af. (L. N. Achté → KB 1.1.1874/54:44:4/KBA/KiA/SKS.)

362 EAH2:87–88.

363 EB → Otto Florell 18.1.1874/49:6:1/EBA/KiA/SKS.

364 EB → Otto Florell 18.1.1874/49:6:1/EBA/KiA/SKS. – Kiseleff oli teatterin johdosta poissa vuodet 1876–1878.

riin. Kyseessä oli ”hivuttava keuhkotauti”, johon tämä 23-vuotias nuorukainen kuolikin nopeasti, jo 30.1.1874.³⁶⁵ Hänen onnistumistaan *Kihlauksen* Jooseppina oli edeltänyt rooli Herrojen Eevana Kaartin kasarmin *Kihlauksessa*. Nämä ja muut koomisen valoisat roolit olivat saaneet Kaarlon ajattelemaan häntä ensimmäiseksi *Nummisuutarien* Eskoksi. Ensi-iltakin oli suunniteltu keväälle 1874.³⁶⁶ Korhonen olisi tehnyt ensimmäisestä Eskosta leikkisämmän ja pehmeämmän, kuin mikä siitä seuraavana vuonna tuli Benjamin Leinon esittämänä.³⁶⁷ Korhosen persoonassa oli myös ”feminiininen aspektinsa”: hän oli Fredrik Cygnaeuksen suojatti, jota kohtaan Nervander ja ilmeisesti Kaarlokin tunsivat kiinnostusta. Voidaan kysyä: mitä Eskon roolin esittäjän sukupuolinen ambivalenssi tai herkkyyksy olisi tuottanut esitykseen. Ainakin kysymys Eskon jäämisestä naimattomaksi olisi selvästi asettunut yhdeksi legitimiiksi tai ymmärrettäväksi vaihtoehdoksi: ”minä en nai koskaan!”. Eihän Kaarlo Bergbomkaan ”nainut koskaan”, ei Emil Nervander, ei Jaakko Forsman, eikä Aleksis Kivi.

Puheosaston tuonhetkisistä jäsenistä Kaarlo oli voinut laskea paljonkin Aukusti Korhosen varaan, koska tämä kirjoitti suomeksi. Korhosen näytelmä *Kosijjat* oli saanut synnyinkaupungissa Kuopiossa kesällä 1873 hyvän vastaanoton, se jäi ohjelmistoon ja toimi hieman Molièren komedioiden tapaan hienostelua pilkkaavana satiirina. Korhosen toisen, *Orpo* -nimisen näytelmän pohjalta C. E. Törmänen mukaili vuonna 1878 näytelmän *Kallaveden rannalla*. Kaarlo laati Korhosesta nekrologin helmikuun alussa, jossa hän kiitti tämän

friska, godmodiga humor hvarmed han uppfattade och på scenen återgaf åtskilliga genrefigurer ur det verkliga lifvet, berättigade till förhoppningen, att nationella typer i den finska komedin skulle i honom funnit sin man. [– –] barnafromma hängifvenhet i allt idéelt i lifvet, hvarest detta uppenbarade sig i det sköna eller det forsterländskas form. Denna hängifvenhet rödjade även för honom autodidaktens mödosamma väg till bildning. Korhonen hade äfven vackra litterära anlag. En nära nog feberaktig fantasirikedom tvang honom till ett ständigt producerande. [– –] hvad hittills producerat, utgöras af lofvande, men omogna försök. På finska teaterns repertoar finnes af hans dramatiska alster upptaget Kosi[j]at komedi i 2 akter, och Orpo, folkpjes i 2 akter. Af sina kamrater var den affidne i hög grad afhållen och värderad.³⁶⁸

365 EAH2:91.

366 EAH2:90av1 sekä EB → Otto Florell 18.1.1874/49:6:1/EBA/KiA/SKS.

367 Oskari Wilho on voinut olla myös keveän ja iloisen Eskon linjalla, nimittäin kun Oulussa elokuussa 1875 Benjamin Leino jo harjoitteli Eskoa, Vilho vielä ehdotti Bergbomille siihen C. E. Törmästä, joka oli habitukseltaan lähempänä Korhosta.

368 *Mbl* 4.2.1873. EAH2:91–92 suomensi kohdan, mutta jätti tuotantoa koskevat tiedot ja varauksen pois.

Korhosen, aidon ja sivistystahtoisen ”kansanlapsen” kultti tuli tärkeäksi fennomaaneille. Taideniekkein yhdistyksessä 5.2.1874 luettiin vielä Otto Donnerin muistosanat ja Cygnaeuksen runo ”August Öhqvist (Korhonen)”.³⁶⁹ Ukko kirjoitti pojasta, jonka oli soittooppilaana pyytännyt kutsulleen.³⁷⁰ Bergbomin elämäkertaan sisältyy monia lupaavien nuorten miesten menetyksiä teatterin henkilökunnassa. Kaarlön suremista lupauksista Korhonen oli ensimmäinen.

Kaarlo matkusti loppiaisena Turkuun kyytireellä mukanaan neiti Aura Avellan, jonka piti debytoida näytelmässä *Lemmenjuoma*, mikä sitten onnistuikin. Kaarlo laski fennomaanisen yleisön kannalta asiat ja piti huolta, että Lydia Laguksen tilalle saataisiin toinen laulunäytelmiin soveltuva säätyläistyttö, ja siinä Aura Avellan täyttäisi paikan. Hän oli yksi senaatin kamaritoimituskunnan kamreerin K. K. Avellanin kolmesta tyttärestä. Aura avioitui jo 1875 nimellä Thuring. Sisar Elisabeth (Betty) avioitui Viktor Löfgrenin (myöh. Lounasmaan) kanssa. Heidän kolmas sisarensa Kaarola Avellan tuli Suomalaisen Teatterin näyttelijäksi 1878.

Kaarlo oli suunnitellut pitkän oopperasesongin Turkuun tammi-helmikuuksi 1874, ennen kuin maaliskuun alusta päästäisiin Arkadiaan.³⁷¹ Emil Nervander oli siirtynyt päätoimittajaksi fennomaanien *Åbo Posten* -lehteen, jonka oli tarkoitus toimia vastapainona *Åbo Underrättelserille*. Nervander oli halunnut säilyttää vapautensa arvostelijana ja sen hän myös teki, kuten näkyy näistä Suomalaisen Teatterin ensimmäisistä Turun viikoista. Hän kirjoitti esimerkillisen runsaasti Oopperasta ja Teatterista jatkaen toki ajan yleistä tyyliä ”kouluttamalla näyttelijöitä kritiikeissään.” Nervanderilla ei ollut tarvetta ylistää tai julistaa puoluepoliittista ilosanomaa, joten riveiltä ja rivien väleistä voi myös lähilukea esitysten, näyttelijöiden, ohjelmistovalintojen ja ohjauksen ongelmia. Nervanderin tekstit ovat arvosteluiksi laadukkaita ja tutkijalle antoisia. Yksi keskeinen ongelma nimittäin oli, että nuori rouva Aurora Aspegren (ent. Gullstén-Toikka) ei laulanut hyvin, eikä hänellä ollut ”säätö-uskottavuutta” kuvattaessa yläluokkaa.

369 Runo julkaistu *Mbl* 7.2.1874 sekä Cygnaeuksen *Samlade arbeten*, osa IX:174–176, jossa se on saanut otsikon ”*En stupad förpost*” (*Kaatonut etuvario*). Cygnaeuksen *Kootut* toimittanut E. Nervander on otsikoinut samoin myös itse kirjoittamansa biografian *En stupad förpost*. (luonnos/Ht24/ENA-SMMYA/MVA/MV.) Se on julkaistu: *Uusi Suometar* 1891, 119 (26.5.) ja 120 (27.5.).

370 *ÅU* 5.2.1874 siteeraa *UStr:ta* 1.2.1874, joka sanoo August Öhqvistin tulleen noin 6 vuotta sitten suoraan Kuopiosta ja ottaneen pestin kirjuriina, ja kun Suomalainen Teatteri perustettiin, näytteli koomisia rooleja. Pari vuotta sitten Korhonen oli jättänyt SKS:lle näytelmänsä *Esther* ja ”S. T. johto on saanut kolme komediaa, joista *Kosiat* esitettiin viime keväänä.” – *UStrn* alkuperäistekstissä Almberg tarkoituksellisesti unohti mainita Westermarkin teatterin olemassalosta ja Öhqvistin pestistä siinä. Öhqvist ”rupesi kirjuriksi Suomen kaartiin, kun ei hänen silloin vielä ollut tilaisuus astua sille uralle, mille hänen mielensä oli aina tehnyt. Mutta kohta kun suomalainen teateriseura perustettiin, rupesi Korhonen sen jäseneksi.” *UStr* 26.5.1891 & 27.5.1874 ja EAH1:29–30. Emil Nervanderin kuvauksessa (ks. ed.) maalataan ihaillen tämän rakastettavaa luonnetta ja elämänvaiheita. Sitä käytti myös Aspelin-Haapkylä historiassaan ja esitteli Öhqvistiä niin, että korostuivat vaatimattomuus, ahkeruus, idealistisuus ja autodidaktin halu opiskella. Hänen runoistaan oli yhden säveltänyt Kaartin kapellimestari Leander.

371 Turku oli vaikea, sillä suuri ruotsinkielinen väestönosa oli vaativaa ja kokenutta katsojakuntaa, kaupungin käsityöläistö ja palveluskunta ei ollut siinä määrin suomenkielistä kuin se oli Viipurissa. Turun suuren kivisen teatteritalon täyttäminen pienellä säätyläisfennomaanien joukolla ei ollut yksinkertainen asia.

Pyrkimys Nikolai Kiseleffin savustamiseen tai erottamiseen Nya Teaternista kevään 1874 kuukausina oli oireellista: Nya Teaternilla oli ollut hankala vuosi, keskinkertainen näyttelijäkunta,³⁷² venäläiset olivat Arkadian puolella onnistuneet ja Helsinkiin odotettiin keväällä tulevan vielä Suomalaisen Oopperan. Nya Teaternin monopoli-asema oli mennyt, ja se joutui vielä uuteen kilpailutilanteeseen. Kiseleff oli ollut täsmällinen, vastuullinen ja selkeän periaatteellinen johtaja. Bergbomiin Kiseleff oli epäilemättä tuskaantunut, mutta hän ilman muuta näki Bergbomin potentiaalinen tulevaisuuden teatteri- ja oopperamiehenä. Kiseleff kävi usein Arkadiassa katsomassa suomalaisia esityksiä. Olisiko Kiseleff peräti teatterinsa sisällä jo tällöin halunnut ehdottaa jonkinlaista fuusiota? Mahdollisesti talossa voisikin toimia kaksikielinen ooppera ja ehkä Bergbom voitaisiin ottaa johtamaan tuota kansallista oopperatoimintaa. Tai miksei Suomalainen Ooppera voisi Helsingissä ollessaan esiintyä Nyanin paremmissa tiloissa? Nikolai Kiseleff ei ollut halunnut valittaa Bergbomin kunnianloukkaustuomiosta enää senaattiin, sillä hän tiesi itse olleensa Hertzberg-asiassa ”huolimaton”. Krogius halusi käräjöidä lisää ja Estlander jäi johtoryhmästä keväällä pois ulkomaanmatkan takia.

Suomalaisen Teatterin puheosaston esitykset Turussa alkoivat heti uuden vuoden jälkeen. Aukusti Korhosen kuoltua *Kihlauksen* Joosepin osa meni Benjamin Leinolle. Kaarlo itse saapui Turkuun 8.1.1874 ja muiden mukana odotti siellä oopperalaisia tuleviksi tietämättä, missä nämä olivat.³⁷³ Turussa Oskari Wilho sai huonoja kritiikkejä. Menikö Wilho jotenkin lukkoon Kaarlon läsnäolosta tai tämän ehkä triviaaleilta tuntuvista neuvoista. Wilhon ammattikokemus ja taiteilijavaisto sanoivat varmasti monista asioista toisin kuin Bergbom. Jospa Wilhon oli mahdotonta rakentaa luottamusta Kaarloon ohjaajana: omien roolisuoritustensa osalta hän oli varmimmilla itsekseen. Wilhon komiikka säätyläisiä kuvatessaan oli säätyläistön silmin usein turhan karkeaa.

Åbo Underrättelser oli edellisenä talvena ryhmän kiertueista uutisoidessaan pilkanut näyttelijöiden suomennettuja nimiä. Nyt se kirjoitti, että teatteri oli vielä kaukana mestaruudesta, mutta toivotti yleensä onnea, niin kauan kuin taiteessa vain ”vältetään fennomaanista agitaatiota.”³⁷⁴ Jatkossa *ÅU* asiallisesti tunnisti ja kiitti onnistuneita esityksiä, erityisesti Arthur Lundahlin ja Aurora Aspegrenin näyttelemistä. Bergbomin tultua kaupunkiin teatteri sai kuitenkin toistuvasti moitteita tiedotuksesta eli liian myöhään tai liian aikaisin ilmoitetusta ohjelmistosta. Topeliuksen *Saaristossa*-esitystä moititaan

372 *ÅU:n* Hgin kirjeenvaihtaja 30.1.1874 (nimim. Johan Filip) kirjoitti vuotuisista teatterinaamiaisista Nyanissa, mutta jatkoi, että itse teatteri oli kaudella 1873–1874 harvoin täynnä, sillä seurueessa oli ”total brist på några större executiva fömångor”, jotka pystyisivät esittämään isoja rooleja erityisesti arvokkaissa suurissa isänmaallisissa draamoissamme. Kirjoitus on perusteellinen ja arvioi, että kuluissa on kitsasteltu ja monet ovat siirtymässä takaisin Ruotsin puolelle. Vahvat huhut kertovat, että Kiseleff ei olisi seuraavana vuonna käytettävissä. Mahdollisella seuraajalla on voitettavanaan paljon vaikeuksia, joita tulee eri suunnilta. Erityisesti mikäli ei voisi laskea Helsingin koko sivistyneen yleisön tukeen. Osa oli luopumassa vaihtaessaan kieltä.

373 *ÅU* 9.1.1874.

374 *ÅU* 2.1.1874.

kömpelöksi ja laahaavaksi, mukana oli liikaa karikatyyrimäisiä hahmoja.³⁷⁵ Kiven näytelmät, *Margareta* ja *Kihlaus* saivat perusteelliset ja analyttiset arvostelut. *Margaretan* kaikki ongelmat ruodittiin, kuten että kauniita kielikuvia oli niin ylenpalttisesti. *Kihlaus* oli täysi vastakohta! Benjamin Leinin näyttelemästä Joosepista todettiin: ”en så trogen kopia af en finsk bondpojke som möjligt”.³⁷⁶ *Maria Tudorista*, jota näytteli Selma Heerman, ilmestyi laaja analyysi: ”Samspelet var vårdat och totalintrycket af stycket förhöjdes genom de för dess uppsättning vidtagna lyckade sceniska arrangemangerna.”³⁷⁷

Emil Nervander kirjoitti *Åbo Posteniin* pitkän sarjan Suomalaisen Teatterin puheosastosta. Se alkaa rouva Aspegrenin ylistyksellä erityisesti siitä, että hän osaa nykyään hillitä ilmaisuaan (moderation), jolla aloittelijoiden liioittelut saadaan pois. Kaarolle menivät moitteet rva Aspegrenin sijoittamisesta väärin rooleihin: tämän ei pitäisi enää esiintyä naiiveissa rooleissa, kuten Annana komediassa *Kukka kultain kuusistossa*, eikä enää Karinina *Margaretassa*. Hänen kykynsä ”att gifva relief åt hvarje mera karakteristisk rol visade skådespelerskan däremot såsom den skarpt tecknade, kavata [=topakka] hushållerskan [Herrojen Eeva] i [– –] af humor och satir uppfyllda lustspelet *Förlofningen* af Kivi, hvilket mycket roade publiken.”³⁷⁸

Kaikkineen Suomalaisen Teatterin ensimmäinen Turun sesonki onnistui. Teatteritalo oli ensiluokkainen, vastikään uusittu, tilaa oli hyvin näyttämöllä ja seurueella oli jo hyväksi hioutunutta ohjelmistoa. Oopperaa vain odotettiin Turkuun, sillä siellä oli vahva musiikkielämä ja potentiaalinen katsojakunta sille. Jatkettuaan matkaa Kiikalan pappilasta oopperaseurue pääsi ”efter en lång och besvärlig resa, omsider i lördags [10.1.1874] till staden, samt torde om tisdag första gången uppträda, sannolikt i operan *Trubaduren* av Verdi.”³⁷⁹

Trubaduuri voitiin harjoitella ja koota 10 päivässä. Turussa oli saatavilla hyvä orkesteri, vaikka ruotsalainen kapellimestari Oscar Byström esityksen aikana huutelikin välillä laulajille kuvitellen ilmeisesti, ettei se kuulu katsomoon. Tällä kertaa kuorojen ytimessä ovat saattaneet taas olla puhenäyttämön taitelijat, joita täydensivät Turusta löytyvät kuorolaiset. Bergbom sai huomiota, ainakin Nervanderilta, joka *Åbo Postenissa* (24.1.1874) käytti muotoilua ”Samteliga de spelande äfvensom finska teaterns verkstälände direktör, d:r K. Bergbom, som n.w. [nuvarande] befinner sig i staden, blefvo under liffiga bifallsyttringar framropade.”³⁸⁰ Vuorollaan oli juhlittu erityisesti Emmy Strömeriä

375 ÅU 15.1.1874.

376 ÅU 17.1.1874.

377 ÅU 23.1.1874.

378 ÅP 10.1.1874, ÅP 13.1.1874 ja ÅP 15.1.1874.

379 ÅP 13.1.1874.

380 ÅP 24.1.1874.

ja kapellimestari Oscar Byströmiä.³⁸¹ Esiinhuudot tapahtuivat tuohon aikaan niin, että yleisö ohjelmalehtinen tukeaan huusi nimeltä haluamiaan taiteilijoita, jolloin nämä vasta tulivat kumartamaan. Turussa mahdollisesti joku kuuli väärin ja lähetti eri henkilön kumartamaan, kuin oli huudettu, mistä lehdistö nosti kalabaliikin. Kaarlo Bergbom oli työnnetty näyttämölle, vaikka joidenkin mielestä oli huudettu esiin bassolaulaja John Bergholmia. Suomalaisen Teatterin nuori innokas, mutta myös röyhkeänä kirjoittajana tunnettu johtaja ei olisi toisten mielestä ansainnut esiinkutsua.³⁸² Bergbom itse joutui palaamaan Turusta Helsinkiin eikä osallistunut keskusteluun. Turussa jouduttiin pian peruuttamaan esityksiä sairastelujen takia. *Trubaduuri* palasi vasta helmikuun alussa ja sen jälkeen *Lucia*. Näiden viikkojen tapahtumista Betty Elfving raportoi Emelie Bergbomille ja lähetti tämän veljelle terveisiä, kuvaten *Trubaduurin* onnistumista. Tästä alkoi vuosikymmeniä jatkunut Emelie Bergbomin ja Betty Elfvingin kirjeenvaihtosuhde.³⁸³ Kaarlo oli Helsingissä takaisin tammikuun lopussa, jolloin Aukusti Korhonen Uudessa klinikassa menehtyi.³⁸⁴

Turussa *Åbo Underrättelser* (31.1.1874) kiitti esitysten puutteiden karsiutumista ja kehotti kaikkia käymään oopperan esityksissä. Myös *Jeppe Niilonpoika* esitettiin jonkin kerran oopperan tilalla ja *Bartholdus Simoniksessa* Aurora Aspegren sai hyvän lahjanäytännön eli resetin. Kirjailija E. F. Jahnssonilta oli tulossa lisäksi *Lalli* ja vielä uusi näytelmä, nimittäin *Raatimiehen tytär*, ”en episod från Otto Ruuths tid. Pjesen spelar år 1509 i Åbo samt i Nådendals kloster. Stycket säges berömligt vittna om vunnen god erfarenhet af scenens fordringar.”³⁸⁵ Ruotsinmielisen *ÅU:n* kirjoittelu oli lopulta varsin myönteistä, se piti esimerkiksi *Kihlausta* parhaana, mitä teatterilla oli tarjota.³⁸⁶

381 *ÅP* 27.1.1874 ja 29.1.1874.

382 *ÅU:n* mukaan *Trubaduurin* ensi-illassa huudettiin neljä suurinta roolia esiin, Emmy ja Sofie Strömer, herra Ericson ja hra Achté. Kun viidettä solistia hra Bergholmia huudettiin, työnsi joku innokas näyttämölle tohtori Bergbomin. Seurasi viikon lehdistödebatti siitä, tuppautuiko johtaja Bergbom esiin vai työnsikö joku hänen ”liian innokas ystävänsä” hänet näyttämölle. Miksi yleisö olisi häntä huutanut, sillä eihän edes tiedetty, että hän on kaupungissa jne. (*ÅU* 24.1.1874). ”Hr Bergholm, [- -] utmärktes äfven genom framropning. Af misstag framträdde i stället doktor Bergbom och emottog den hr Bergholm tillämnade hyllningen.” Tämä ironinen tilanteen kuvaus kirvoitti nimimerkki ”L- ”:n lähettämään vastineen, jossa epäillään, että muotoilun tarkoitus oli tehdä Suomalaisen Teatterin ansioitunut johtaja naurunalaiseksi (inför allmänheten förlöjliga en om den finska teatern högt förtjent man). Siksi kirjoittaja halusi vakuuttaa, että salissa useat äänet huusivat tohtori Bergbomia, mille seikalle on todistajia. (L- , insändare, *ÅU* 26.1.1874) Selvittämättä lopulta jäi, mitä enemmistö salissa oli huutanut. Hypoteesina voi esittää, että kirjoittaja L- saattoi olla jopa Lorenz Nikolai Achté. *ÅU* puolustautui (*ÅU* 26.1.1874) sanomalla, että liian innokas ja touhukas ystävyys voi aiheuttaakin päinvastaista”. Tällainen liian innokas ystävä saattoi olla juuri Lorenz Nikolai, joka ehkä halusi työntää hänet näyttämölle kiitettäväksi ja näin kenties tehdä itseään tykö Kaarolle pitkän rekiseikkailun jälkeen. Tuskin kukaan ulkopuolinen olisi vaivautunut myöskään vastineeseen. *ÅU* ei luopunut omasta kannastaan. Betty Elfving kiistää mitään väärinkäsitystä olleenaan ja sanoo asian olleen kriitikko Edelsköldin kirjoittamaa kuulopuheiden mukaan. Bergbom oli lähtenyt kärrykytyillä Helsinkiin, jossa hänellä oli luento pidettävänä. (Minnen från Finska teaterns första tider i Åbo s 17–19/Betty Elfving/B121/EAHA/KiA/SKS.)

383 B. Elfving → EB 27.1.1874/48:13:2/BEA/KiA/SKS.

384 Antti Törnereos-Tuokko oli suomentanut Schillerin *Kavaluutta ja rakkautta* ja lähetti sen viimeisen näytöksen 31.1.1874 Kaarolle. (A. Törnereos → KB 31.1.1874/52:29:11/KBA/KiA/SKS.)

385 *Raatimiehen tyttären* kantaesitys oli Turussa vasta 15.3.1878.

386 *ÅU* 14.2.1874.

Poikkeus *ÅU:n* kiitoksissa oli Runebergin päivän juhlinta Turussa. Teatterilla juhliittiin usealla runolla ja tablällä, mutta Suomalainen Teatteri toimi lehden mukaan tahdittomasti ja katsoi ”tschudilaisella ylimielisyydellä”, että yhtäkään ohjelmanumeroa Turun teatterissa ei voitu esittää suuren runoilijan äidinkielellä. Jotain olisi sentään voitu esittää ruotsiksi, varsinkin kun muuten esityksissä käytetään vieraita kieliä: Marseljeesia laulaa Suomalainen Teatteri ”ranskantapaisella”.³⁸⁷ Aspelin-Haapkylä yrittää kiemurrella historiassaan taas syytöksen ohi ja pitää ruotsinkielisten loukkaantumista täysin aiheettomana, sillä Runebergin arvostushan vain kasvoi siitä, että häntä esitettiin suomeksi.³⁸⁸ Se ei kuitenkaan ollut koko totuus, tilanteessa vaikutti fennomaaninen fanaattisuus ja frekkiys; haluttomuus tulla missään vastaan ruotsinkielisiä, sekä aatteellisille liikkeille ominainen johdonmukainen tekopyhyys.

Emil Nervander puffasi Suomalaista Oopperaa *Åbo Postenissa*. Hän kirjoitti arvostelunsa laajasti ja perusteellisesti,³⁸⁹ mutta selostaessaan kirjoituksia Aspelin-Haapkylä sensuroi puolen lauseenkin mittaisen kriittisen huomautuksen,³⁹⁰ jopa havainnot laulajien puutteellisesta näyttämötaidosta.³⁹¹ Nervander moitti vakavasti Turun esitysten kuoroja.³⁹² *Lucia di Lammermoor* saatiin esityskuntoon 18.2.1874, vaikka viikkoa aiemmin Berg-

387 *ÅU* 6.2.1874. Runeberginpäivän näytännöstä *ÅU* kirjoitti 6.2.1874 tekstin, jota EAH2:99–100 tosin lainaa, mutta jättää pois siitä seuraavan kohdan: ”Då den ‘tschudiska sjelfkänslan’ kunde tillåta samma teatersujetter att på franska språket, hvilket de icke ens förmådde riktigt uttala, afsjunga Marseljäsen, så tyckes det – då ju representation icke gafs till åra för Rouget de Lisle utan för Runeberg – att det svenska språket här bordt vara åtminstone jembördigt med den franska. Skulle detta iakttagits så hade, då skaldens egna ord fått tilltala åhöraren, intrycket aldrig kunnat helt och hållet förfelas eller blifva det platta som nu, då det ”tschudiska” konstsinnet beställsamt vände upp och ned på blomstren i den poetiska lustgården. Om uppenbart dramatiskt slarf vittnade dessutom arrangemangerna såväl i Rouget de Lisle der mån så litet kände den franska trefärgade fanan att man lät Rouget de Lisle dö med en upp och nedvänd rysk fana i famnen, som i Torpantytär, der det ideliga uppvisandet af till stor del mer eller mindre otympliga individer icke kun förfela att väcka åskådarens löje. Den vackra slut-tablån lyckades dock lifva de fosterländska känslorna, och vid representationens slut begärdes och uppspelades ”Wårt land” som af publiken stående afsjöngs.

388 EAH2:100.

389 Nervander kirjoitti vasta 10.2.1874 arvionsa *Trubadurista*. Se on täynnä oopperanystävän innostusta. Turussa ei nyt anneta lahjoja eikä lauleta serenadeja, mutta aarian kuulee uudelleen (da capo! tai bis!) eli se bissataan menemällä uudestaan seuraavana iltana. Vilpittömät, rakkaat kiitokset nuorille taitelijoille. Kaksi viikkoa on jäljellä vierailua. Pie-nellä kunnioituksen ansaitsevalta orkesterilla ollut ”korta tiden af vidpass tio dagar göra sig redo att samverka vid uppförandet af en stor opera.” Jo toisessa esityksessä, ”vår nitiske kapellmästare, vår flitiga orkester samt våra välkomna lyriska artister en lysande revanche på alla nyssöfverståndna fataliteter. Det blev mera lif och raskhet, mera glans och säkerhet i orkestern o på scenen.” Viidennellä kerralla teoksessa oli loistava eteläinen hehku. (*ÅP* 10.2.1874)

390 *ÅP* 19.2.1874. EAH2:94–98. EAH2 on sivulla 97 jättänyt pois maininnan siitä, miten ”Emmy Strömer låter kroppens rörelser understundom väl troget åtfölja sångens takt. Wi ha framställt dessa obetydliga anmärkningar förnämligast i afsigt att öfvertaga oss sjelfva om, huru litet vi öfverhufvudtaget hafva att anmärka i fråga om fr Emmy Strömer. Då denna härstädes och öfverallt hvarst hon uppträdt allmänt beundrade sångerska, såsom vi taga för afgjordt, ofta skall blifva i tillfälle att i utlandet arbeta på sin vidare utbildning, bör hon gå en vacker framtid till mötes, till hvilken artistens många vänner i Åbo af hjertat lyckönska henne.”

391 EAH2 on sivulla 98 jättänyt pois: ”Sin egenskap af ung artist röjer hr Ericsson i den stundom alltför stora brådska, hvarmed han sjunger, en omständighet, som i sin mån bidrar att beröfva hans föredrag en varmare, djupare musikalisk känsla. Att hr Ericsson ännu saknar all erfarenhet af scenen, vilja vi icke dölja. Gesterna skulle märkbart vinna på en något större uthållighet. Isynnerhet borde hr E. omstudera aktionen i tredje aktens stora slutaria ”Rintani raivo riehuvä kohtaa” hvilken han för öfvrigt sjunger på ett förtjänstfullt sätt, som publiken nogsam vetat sentera.” [E. Nervander, *ÅP* 19.2.1874 EAH2:98 yläreunasta puuttuva kohta.] Elekieli oli omaksuttu Bergbomilta, joka oli näyttänyt hänelle eteen.

392 EAH2:98 jättää referoimatta kuoroa koskevat tärkeät varauvat: ”Körerna var i allmänhet det svagaste i operan, sådan den här har blifvit gifven. Icke ens den vanliga Zigenarkören lyckades afvinna publiken något intresse. I senare

bom oli vielä Helsingissä. Molemmat sanomalehdet kiittivät esitystä, mutta Nervander oli joiltain osin kriittisempi.

Helmikuun lopulla pidettiin näyttelijä Arthur Lundahlin ja Selma Heermanin häät.³⁹³ Sulhanen pyysi Bergbomilta palkkaennakkoa, mitä Wilho periaatteellisenä ja jyrkkänä ei ollut myöntänyt. Wilhon ja Bergbomin vaikea suhde näinä aikoina johtui osittain siitä, että Bergbom ihmisiä miellyttääkseen tai vilpittömästi hyvää hyvyyttään katsoi läpi sormien näiden ongelmia. Arthur Lundahl puolusti kirjeessä Bergbomille morsiantaan, puhenäyttämön ”toisiksi parasta” naisnäyttelijää:

Yhden asian täytyy minun morsiameni puolesta mainita ja kysyä onko Wilholla valtaa pidättää Neiti Heermannin palkka syystä että hän ei suostunut olemaan page’ina Jeppe Niilonpojassa, jota hän kielsi sen tautta että hän siitä Helsingissä Sinulta oli vapautettu ja koska muita on naisia jotka edes saisivat ottaa kolmen sanan rolleja kuin eivät suurempiin kykene!? Ja kuitenkin suffleerasi Heermannin net näytökset jossa mainittu personaagi tuli esille!³⁹⁴

Lundahlien häät vietettiin 21.2.1873 lauantaina, kolme päivää *Lucian* ensi-illan jälkeen. Bergbom varmaan näissäkin juhlissa soitti pianolla valsseja ja polskia. Samalla matkalla hän saattoi harjoittaa loppuun seuraavan klassikon, Schillerin *Kavaluutta ja rakkautta* (*Kabale und Liebe*). Ensi-ilta oli Turussa jo seuraavana keskiviikkona 25.2.1874.

Schillerin *Kavaluutta ja rakkautta* oli looginen valinta ohjelmistoon ja se tuli kulkemaan vuosia mukana. Schillerin porvarillinen tragedia oli hänen teoksistaan näyteltävissä puheosaston tuolloisella kokoonpanolla. Sen roolikirjat olivat puheosastolaisilla olleet Pietarissa matkalukemisena. Esityksen pystyttämiseen oli nyt noin viikon verran aikaa. Siinä on helppotajuisia melodramaattisia tilanteita, kuten ylhäisörouva viettelemässä nuorta aatelismiestä tai nuorten yhteinen myrkytyskuolema näytelmän lopussa. Ferdinandin rooli saattoi olla alkuun suunniteltu August Korhoselle, mutta tämän kuoleman jälkeen sen näytteli Edvard Himberg. Esityksen johdantona oli Strömerien laulua. Beethovenin *Egmont*-alkusoiton jälkeen näytelmä alkoi vasta ½7 ja päättyi puolenyön jälkeen, ”12 ¼ idag på morgonen”.

tabblån af andra akten var det verkliga ansträngande för åhörarna att öka uppfatta den ytterst svaga manskören. I allo utmärkt var deremot intrycket af nunnornas sång i samma scen. Äfven kören i miserere-scenen tog sig något bättre ut. – Uppsättningen af operan är gjord med omsorg.” [E. Nervander; *ÅP* 19.2.1874.] EAH2:98 alareunasta puuttuva kohta on korvattu vain sanoilla: ”Lopuksi puhutaan kööreistä, jotka olivat Turussa heikoin puoli oopperaa. Avustajista oli puute ja harjoitusaika lyhyt.”

393 A. Lundahl → KB 3.2.1873/54:87:1/KBA/KiA/SKS.

394 A. Lundahl → KB 3.2.1873/54:87:1/KBA/KiA/SKS. (Koko henkilökunta oli yleensä näytöksissä paikalla ja kuiskaaja eli suffleeraaja sovittuna.)

Uppsättningen var vårdad och kostymerna nya och vackra, och delvis till och med eleganta. Utförandet lemnade ett glädjande vitnesbörd om den unga finska scenens raska framåtgående. Samteliga de spelande ådagalade en lycklig moderation i utförande af sorgespelets lidelsefulla karakterer och det är oss ett nöje att i detta afseende framhålla fruarna Aspegrén och Lundahl (Louise och Lady Milford), samt hr Wilho såsom Wurm. Oaktat spektaklets äkta petersburgska längd (pjesen kunde alldeles utan mehn för densamma betydligt förkortas) behöll flertalet af åskådarne sina platser ändå till slutet. Recettagaren, jemte öfvriga medspelande framropades efter spektaklets slut.³⁹⁵

Kavaluutta ja rakkautta oli myös ”kansallisen sivistyslaitoksen” linjan mukainen ohjelmistovalinta ja uutuus, jollainen ehdittiin seuraavan kerran harjoitella vasta vuotta myöhemmin.

Charlotte Hedvig Raan tärkein ratkaisu kuluvalle näytäntökaudella 1873–1874 oli, että sen päättyessä hän muutti Göteborgista Kristianiaan Kristian Winterhjelmin luokse asumaan ja avioituakseen tämän kanssa. Hedvig oli hyvin kriittinen Bergbomien ”oopperahullutukselle”, mistä Maria Grape oli värikkäästi informoinut paheksumalla oopperanäytäntöjä ja niiden kustannuksia.³⁹⁶ Emelieltä ja Kaarlolta lähti seuraava kirje Hedvigille puoli vuotta Hedvigin Helsingin vierailun jälkeen eli keväällä 1874 ja silloinkin vasta hänen kysytyään monta kertaa.³⁹⁷ Tilanne Hedvigin seuraavien näytäntöjen suhteen muuttui useasti.³⁹⁸ Huhtikuun ensimmäisenä päivänä 1874 Hedvig sai pitää resettinäytännön Göteborgissa, ja niistä rahoista hän lyhensi velkaansa Emeliele 1000 mk. Tätä Grape oli suositellut hänelle, jotta Hedvig nuorena aviovaimona ainakin osoittaisi, että vaikka hän tuo velkaa yhteiseen pesään, hän myös työskentelee sen lyhentämiseksi.³⁹⁹

Kevään 1874 kuluessa Hedvigin kirjeissä Grapelle kriittinen asenne Bergbomeihin kasvoi, sillä nämä eivät vastanneet tiedusteluihin. ”Näin myöhään keväälle ei seuraavan

395 AP 26.2.1874.

396 M. Grape → Kristian Winterhjelm [17/18.9.1873]/41:2:8/MGA/KiA/SKS.

397 Helsingistä lähtönsä jälkeen lokakuussa 1873 Hedvig oli ollut tuskissaan siitä velasta, joka hänellä oli Suomessa. Hän tiesi katkerasti syksyn 1870 opettamana, että Suomalaisen Teatterin ja Kaarlton pelkän innostuksen varaan hän ei voinut taloudellisesti jättäytyä. Toistaiseksi kaikki Helsingin tienestit menivät Suomessa olevan velan lyhentämiseen. Hedvigin suhde Winterhjelmiin kehittyi keväällä 1874, ja he alkoivat suunnitella avioitumista. Hedvig arveli sen olevan asia, jota Helsingissä ”ei katsota hyvällä”. (H. Ch. Raa → M. Grape s.d. kevät 1874/43:218/MGA/KiA/SKS.) Tuoreena rouvana syksyllä 1874 Hedvig halusi olla vapaa pysyvistä kiinnityksestä ja vain vierailu. Keväällä 1874 Göteborgin Stora Teaternissa hänellä oli ollut paljon työtä ja näyttäviä rooleja. Niihin myös tarvittiin useita pukuja, jotka hän itse valmisti, purki ja korjasi. Tammikuussa Hedvig lisäksi päätti opetella soittamaan urkuja. Tapahtui pieni käsivarren murtuma, sen jälkeen toistuvia hartia- ja hammassarkyjä, joihin molempiin hän otti paikallisesti morfiinipistoksia alkuvuodesta 1874. Grape varoitti narkoottisista aineista (3.12.1874), mutta traagista on, että hänestä itsestään oli kehittymässä alkoholisti.

398 Wilhelm Åhmanin ja vanhan Edvard Stjernströmin piti yhdistää seurueensa ja syksystä 1874 vuokrata Mindre teatern, nykyisen Kungsträdgårdenin varrella Tukholmassa. Hedvig ja Kristian pelkäsivät pääkaupungin yleisön ”vihamielisyyttä”. Åhman kuitenkin sairastui vakavasti joutuen vuoteen omaksi, niin että suunnitelma Hedvigin työmahdollisuuksista Tukholmassa purkautui. Sillä oli suuri vaikutus hänen tuleviin vuosiinsa.

399 M. Grape → H. Ch. Raa 9.10.1873/41:1:9/MGA/KiA/SKS.

vuoden asioita vain sovi jättää!” puuskahti hän. Auki oli ja pysyi kysymys vierailusta Helsingissä kaudella 1874–1875. Lopulta tuli Emelieltä kirje ja kiitokset lainan lyhenyksestä. Siinä kuvattiin Hedvigille monimutkainen palapeli, miten he joutuivat etsimään Arkadiasta aikoja lähinnä vain venäläisten suuren paaston ajalle ja kiertämään kahdella joukolla ympäri Suomea muun ajan.⁴⁰⁰

Maaliskuun lopulla Bergbomin perhettä koski uutinen Turkmenistanista, että Kaarlon vanhempi veli, majuri Gustaf Leonard Bergbom oli saanut surmansa Samarkandissa 29.1.1874. Uutinen tuli sotaviranomaisten virallisia reittejä pitkin ja sen tulo Suomeen kesti näin kauan.⁴⁰¹ Leonard-veljen kuolemasta ei ole perheen kirjeissä mainintoja, tosin uutisen tullessa kirjeitä ei tarvittukaan, kun sisarukset asuivat lähellä toisiaan. Perhetraditiossa hänen kohtalostaan muuten vaiettiin.⁴⁰²

Suomalaiselle Teatterille muodostui huomattavan hieno kevät 1874 Helsingissä. Oopperaosasto esittäytyi ensimmäisen kerran Arkadiassa eikä sen saaman hyvän vastaanoton kanssa ollut hätää: *Trubaduuri* ja *Lucia* olivat siinä määrin varmoja, ja arvattiin, että Emmy Strömer saisi osakseen erityistä innostusta. Kapellimestarina oli Rikhard Faltin, jonka soittajisto tosin oli jälleen tilapäisesti koottu, mutta paremmalla ajalla harjoitettu kuin Turussa. Lisäksi Helsingissä kuorot olivat esiintyneinä kokeneita. Suomalainen Ooppera saattoi tehdä näyttävän ensiesiintymisen Helsingissä. Esityksistä kirjoitettiin laajalti ja esiintyjä analysoitiin lehdissä innostuneesti. Suomalaisen Teatterin ilmapiirin kannalta oli onnellista, että tänä keväänä sekä oopperan että puheosaston teokset tuntuivat menestyvän.⁴⁰³

Maaliskuussa laaja kirjoitus *Morgonbladetissa* kuvasi Suomalaisen Oopperan Helsingin debyytin *Trubaduurin* ja Emmy Strömerin kautta. Nimimerkki *Si*, ilmeisesti Martin Wegelius, käytti sanomalehdessä jopa partituurin numerointia viitatessaan musiikin eri kohtiin.⁴⁰⁴ *UStr* taas kirjoitti:

400 H. Ch. Raa → M. Grape 20.5.1874/43:274/MGA/KiA/SKS.

401 *ÅP* 19.3.1874, 4, palstalla Döde: ”kommendören för 6 Turkestanska liniebataljon, majoren Gustaf Leonard Bergbom i Samarkand, d. 29. Jan., 35 år.” Veljen aiheuttamista veloista ja siirtymisestä Venäjän palvelukseen ks. *NB*:456.

402 Eversti evp Erik Ossian Wuoreneimo, Ossian-veljen pojanpoika, on käsinkirjoittamassaan *Sukukirjassa*, 69–71 kuvannut yhden veljen unohtamisen näin: ”Hänen kuolemansa oman käden kautta ”venäläistä rulettia” pelaamalla oli silloin eläville sukulaisille niin suuri häpeä, että he yksinkertaisesti unohtivat että hän oli ollut olemassa. Hänestä ei kerrottu nuoremmalle sukupolvelle mitään, vaikka sukutarinoiden kertominen tuolloin oli erittäin suosittua Bergbomien keskuudessa. Vasta toisen maailmansodan jälkeen hänen veljentyttärensä sosiaalineuvos Helny [Axelintytär] Bergbom kertoo unohtetusta sedästään Leonardista, jonka hän väittää ylenneen ennen kuolemaansa everstiksi. Kun asia näin oli tullut nuorempien sukupolvien tietoon, tosin hyvin tuomitsevasti kerrottuna, toisen veljen tytär, Therese Wuoreneimo vahvisti serkkunsa Helnyn tiedon everstin arvosta. Asiaa on kuitenkin mahdotonta tarkistaa.” Sanomalehden virallisessa kuolinviestissä tiedot lienevät lähtökohtaisesti kuitenkin oikein ja sotilasarvo kuolinhetkellä majurin.

403 Oopperan näyttävä alkua Helsingissä on kirjattu EAH2:104.

404 *Mbl:ssä* 20.3.1874, Arvostelu totesi ensin, että esitys ylitti kaikki odotukset, laulaminen tapahtui loisteliaasti, niin myös näyttelemisen. Suomennettuna: ”Nuoren musiikillisen ryhmämme miesten näyttelemisen puutteet voidaan mielellään unohtaa, ja sitäkin mieluummin, koska he oikealla taiteilijan otteella huomioivat lisäksi pidättyväisyyden ja eleettömyyden, eivätkä tee niin kuin Saksassa erityisesti aloittelijat, jotka antavat houkutella itsensä hurjiin elehtimiin, joista tietenkin tulee epätosia, vaan esiintyvät yksinkertaisesti ja arvokkaasti ilman muita vaatimuksia kuin, että ovat

”Neiti [E.] Strömer näyttölee niin kuin hän olisi jo kauan ja ahkerasti näyttelijän taidetta harjoittanut. [– –] Hra Achté näytteli kreivi Lunana voimalla ja maltilla, ja hänen laulunsa teki hyvän vaikutuksen. Herroilla Ericsonilla ja Bergholmilla on kauniit ja vahvat sekä hyvin harjoitetut äänet, mutta ei kumpikaan heistä vielä ole harjaantunut näyttelijä.”⁴⁰⁵

Lucia di Lammermoorin esitykset 24.4.1874 alkaen jatkoivat suurta innostusta ja kunnioitusta, jota Suomalaista Teatteria kohtaan nyt jo tunnettiin.⁴⁰⁶

Oopperaosasto harjoitteli kolmannen teoksensa vielä keväällä majaillessaan nyt Arkadiassa. Koominen veijaritarina, Scriben ja Auberin *Fra Diavolo* edusti Kaarlon ohjelmistoajattelussa sitä operetin tai musiikkikomedian linjaa, jonka maailmankuva ei olisi kyynillistä ja satiirista niin kuin Offenbachin teokset. *Fra Diavolo* tapahtuu majatalossa, jossa ranskalaiset rosvot aikovat ryöstää englantilaisen loordipariskunnan. Emmy Strömerin rooli oli tässä pienempi, ja havaittiin, että ”hän oli kenties liian tunteellinen ja hiljainen roolissa, joka oikeammin olisi esitettävä vilkkaasti, vallattomasti ja keimailevasti”.⁴⁰⁷ Teoksessa tarvittiin myös kahden osaston taitoja: konnan rooli ”Veli Paholainen” oli Achtélla, majatalon isäntänä ”esiintyi Aspegren sekä rosvoina Lundahl ja Himberg, kaikki sangen tyydyttävästi”, vaikka musiikki ajoittain ”sitoikin hieman” näitä puheosaston taiteilijoita.⁴⁰⁸ Suomalainen Teatteri oli siis tehnyt avauksen kevyemmän musiikkiteatterin suuntaan, jossa tarvittiin sekä näyttölemistä että laulutaitoja.

Morgonbladetissa oli kaksi laajaa kirjoitusta otsikolla ”Finska operan”, toukokuun alussa ja juhannuksen alla. Niissä ylistettiin työn vaikeutta ja sitkeää uurastusta, mutta myös asiantuntevasti huomautettiin oopperan tekemisen tutuista ongelmista.⁴⁰⁹ Erityistä vaikeutta tuottivat suomennoksissa sanojen painot ja vokaaliyhdistelmät ja niiden värisävyt ylempillä äänillä.

laulussaan dramaattisia.” Achtén osalle tulee kiitosta, hän on dirigentti ja laulaja; puutteet tasoittuvat, jos johtajalla ja harjoittajalla olisi ollut hieman enemmän kokemusta. Achtélla on iso ääni, metallinen, hän käyttää sitä paljon ja kiirehtii; mutta ei osaa laulaa resitatiiveja (*Mbl* 20.3.1874, ”Si”). EAH2:107 sensuroi tästä tärkeän lauseen: ”Hän iskee niissä sävelet suurella kiihkellä ja kiireydellä, hetkittäin hänen resitatiiveissaan ei olekaan enää mitään deklamatiota/lausumista/puhetta.” Achté teki siis resitatiivit liialla energialla ja dramaattisuudella. Oliko se Bergbomin ohjaamaa, vai Achtén puutteellista taitoa, on vaikea selvittää.

405 *UStr* 13.3.1874.

406 ”Mieltymys etupäässä tarkoitti neiti E. Strömmeriä, joka Luciana sekä laulaa että näyttölee niin tosi-taiteellisesti, että ankarimmankin arvostelijan täytyy vaieta. [– –] mieskööri I. näyttöksessä on vaan liian heikko. [– –] Ericson näyttölee Edgardona monta vertaa paremmin kuin Manricona, Achté on myös mielestämme luontevampi Ashtonina kuin Lunana, Hra Bergholmin kaunis basso tekee mahtavan vaikutuksen ja Raimundin rolli on muutoinkin hänelle hyvin sopiva. Sanomattoman ihana on kuuden laulu hääkohtauksessa. Tuskin saattaa kauniimpaa kuulla. Seka-ääniset köörit soivat raittiisti ja hyvin.” (*UStr* 27.4.1874.)

407 EAH2:115 siteeraa *Mbl* 20.6.1874, nimim. Si:n kirjoitusta.

408 EAH2:115 siteeraa *Mbl* 20.6.1874, nimim. Si:n kirjoitusta.

409 *Mbl* 11.5.1874, 13.5.1874 ja 20.6.1874.

Suomennosten aikaansaaminen oli ollut yllättävän sekavaa, sillä Antti Tuokko sen paremmin kuin Kaarlo Bergbomkaan eivät olleet järjestyksen ihmisiä paperipinojen hoitelijoina. Tuokko ei suomentanut nuoteista, vaan tekstikirjoista, eikä aina samasta kielestä kuin millä pianopartituuri oli painettu, Tuokko ei suomentanut myöskään nuotteihin vaan runomittoihin tekstiksi. Siksi tarvittiin toinen versio nuotteihin ja jokin kolmas tai yhdistelmä niistä librettojen myyntiin eli painokelpoiseksi kirjalliseksi tuotteeksi.⁴¹⁰

Morgonbladetin kirjoittaja edisti suomenkielisen taidemusiikin kehittymistä havainnoillaan: *Trubaduurin* ja *Lucian* käänöksissä on paljon ansioita, mutta myös paljon puutteita, usein kohotahdeista johtuvia vääriä aksentteja, esim. ”taivás” ”vaiván” tai ”taivaássa” ”kirotú”. Nuottiarvoja voisi joskus myös jakaa lyhyemmiksi, niin että sanan painot asettuvat oikein nuoteille, sanoo kirjoittaja. Teatterikielen tulisi kirjoittajan mukaan vastata yleiskieltä (skriftspråk). Laulajien ääntämisessä kuuluu suomenkielen murteellisuuksia, [he laulavat] länsimurteiden tapaan ”viala = vielä, riamuitsen = riemuitsen, tualla= tuolla, tuattaa=tuottaa, luje=lue, hitkeksi=hetkeksi, vireks=vereks, virraton=verraton tai itäsuomalaisittain sy’ämeni = sydämeni, täitä=täytä, annoiin=annoin, muistelen=muistelen. Diftongeissa, jotka päättyvät i:hin tulee edeltävän vokaalin olla vahvempi ja ääntä tulee viivytettyä sillä, eli tulisi laulaa anno-jn, mu-jstelen, rikkotuna = rikottuna, arre = aarre.⁴¹¹ Kirjoituksesta voi päätellä paitsi Kaarlon äidinkieltä sen, että kenelläkään laulajista ei ollut suomi niin varmaa, että olisi osannut puuttua artikulaatiokysymyksiin omalta tai kollegoiden osalta. Suomen kieltä vasta muokattiin eurooppalaisen taidelaulun kieleksi, tilanteessa, jossa vakiintunutta yleiskieltä, runokielestä puhumattakaan ei vielä kiistattomana ollut.

Mahdollisuuksien ja vaikeuksien kirjo vuonna 1874

Myös puheosaston keväästä 1874 laadittiin kirjoituksia, etenkin kun sillä oli tuomisinaan kaksi Helsingissä ennen näkemätöntä uutuutta. Ensimmäinen oli ranskalainen *Marianne*, jossa käsitellään alaluokan ja yläluokan keskinäistä riippuvuussuhdetta⁴¹² ja Schillerin *Kavalauus ja rakkaus*, jonka esiintyjille monet laajoista arvosteluista antoivat kiitosta.

410 Vielä toukokuussa Tuokolta oli tullut vastauksena Kaarlon kyselyyn: ”Täällä olen ollut suuressa tuskassa miten saada Fra Diavolon asia selville. Käsikirjoituksia sen suomennokseen ei minulla oikeastaan enää ole, ja mitä siitä on jäljellä on niin hajanaista, ettei siitä saa selkoa, kun ei minulla ole alkutekstiä eikä nuottia sen rinnalla. Minä olen F. Diavolon niin unhottanut, etten enää muista mitä kuuluu kuhunkin näytökseen. Käsikirjoituksia hain ja koittelin järjestää toista päivää mutta niiden avulla en minnekään päässyt. Jos olisit, veli kulta, huomannut lähettää jonkun tekstin eli nuotit, oltaisiin jo päästy pulasta, luulen ma. Hartaasti toivoin niitä saavani Nummelasta, mutta sieltä sain vaan pienen kirjevaihtokortin ja senkin suurella vaivalla huonon tilan tähden. – Jos asia on enää autettavissa, niin lähetä, hyvä veli, piammiten joku teksti tänne (Nummelaan).” (A. Törneros → KB toukokuu 1874/52:29:13/KBA/KiA/SKS.)

411 *Mbl* 11.5.1874.

412 *Marianne (Marie-Jeanne ou la femme du peuple)* ”tecknade typer, gammalmodig, sedemålning [–] med tendens.” Siinä seurataan kahta avioliittoa. Rva de Bussières ja Marianne tutustuvat, ja aatelistainen lupaa apuaan. Marianne tietää, että tällä on ollut rakastajana hänen miehensä serkku. Mariannen oma mies on ryppännyt kaiken ja Marianne joutuu jättämään lapsensa löytölapsikotiin. Monimutkainen vaihdokasjuoni selviää lopulta, mies onnistuu tekemään parannuksen. Pateettisia käännteitä seuraa onnellinen loppu. ”Ej bygd på egentliga pligtkonflikter och är icke någon drama i denna bemärkelse. Men de enskilda rollerna sakna emellertid icke villkoren för att vara dramatiska. Det är nerven i dem, det är lidandets djup, moderkärlekens intensitet, som utgör det dramatiska stoffet i Mariannes och Ceciles roller.”

Näyttelijöiden valmiudet esittää rooleja olivat yleisesti ottaen jo hyvät. Ainoat varaukset koskivat yllättäen koko näytelmän tematiikkaa: oliko povaristaustaisen tytön ja aatelisnuorukaisen suhde enää ajankohtainen aihe? Fennomaanisesta näkökulmasta analogiat 1870-luvun tilanteeseen olivat silti monet. Tämänkin näytelmän osalta ylöspano sai kiitosta. Se oli eurooppalaisen ns. klassisen repertuaarin täysimittainen teos, jota piti mennä katsomaan, jos halusi nähdä, mitä Suomalainen Teatteri osaa.⁴¹³

Myöhemmin keväällä *Morgonbladetin* arvostelija, ehkä nuori Eliel Aspelin, jolle taideasiat lehdessä kuuluivat, kiitti *Kavaluutta ja rakkautta* ja muitakin, mutta muistutti jälleen, että burlleskit komediat koomisine kansantyyppineen onnistuvat parhaiten. Ne ovat ryhmän vetonauvoja, vaikka muutakin osataan. Silti juuri ne muut jättävät toimomisen varaa, esimerkkinä heikko taito näytellä säätyläisiä.

Det var isynnerhet en roll på hvars utförande vi fruktade att det Schillerska dramat skulle lida skeppsbrott å vår finska scen, neml. Lady Milfords. Men detta skedde icke. Rva Lundahl ”hade vi knappt vågat hoppas” [tätä seuraa pitkä kehuva ja roolihahmosta innostunut analyysi.]⁴¹⁴

Nummisuutarit oli jäänyt vielä kevään 1874 suunnitelmista pois ja huhtikuun lopun uutuuksia oli E. F. Jahnssonin *Lalli*. Esitys sai kyllä kiitosta, tällä kertaa Bergbomin johdolla oli paneuduttu ristiretkien ajan suomalaiseen vaateparteen. *Lallin* juoni oli monimutkainen, hänen hahmonsa ei ole yksiselitteisesti sankarillinen, mutta ei myöskään Piispa Henrikin hahmo herätä myötätuntoa. *Lallin* kristitty vaimo yrittää kasvattaa kristityksi heidän Ilmari-poikaansa. Mukana oli vielä pyhän Henrikin kirkkolegendaan sisältyviä *Lallin* kohtaamia rangaistuksia, haamun näkemistä sekä kristillisyyden ja pakanuuden välistä taistelua 1800-luvulle tavallisen teeman tapaan. Liioista juonen käännteistä osa on täysin sattumanvaraisia.⁴¹⁵ Näytelmä tavoittelee Shakespearen kuningasnäytelmien hurjuutta ja käyttää yllättävän taitavasti suomenkielistä jambimittaa.⁴¹⁶

413 *Mbl* 6.3.1874, *HD* 7.3.1874.

414 *Mbl* 21.3.1874, ks. m. EAH2:103–104.

415 *Mbl* 15.5.1874. Jahnssonin *Lallissa* asetelma kuvaa kahden kulttuurin törmäystä. Pakanallinen suomalainen yhteisö tuntee itsensä uhatuksi. Palattuana pitkiltä matkoilta *Lalli* huomaa talon pyhät karsikot kaadetuiksi. *Lalli* taas kunnioittaa esi-isänsä vahvoja epäjumalia ja vihaa ruotsalaisia ja heidän Kristus-raukkaansa. *Lallin* puoliso *Kerttu* on kääntynyt ja suojelee eri vaiheissa piispa Henrikiä *Lallin* ja tämän tovereiden kostoretkiltä. *Kerttu* on jopa lähettänyt *Lallin* pojan, *Ilmarin* munkkien kasvatettavaksi. Näytelmässä on paljon tapahtumia, *Lalli* kiduttaa vaimoiaan saadakseen tämän luopumaan kristinuskosta. *Henrik* vapauttaa *Kerttu*n kahleista ja *Kerttu* neuvoo piispaa pakenemaan, mutta tämä tahtoo itse saarnata *Lallille*. Piispa pakenee ja piiloutuu kristittyyn tölliin, mihin miehet murhaavat piispan. *Lalli* itse tulee piispan hiippa päässä ja houraillee, miten piispa oli hänelle kuollessaan antanut anteeksi. *Ilmari-poika* on kuollut matkalla Ruotsiin. *Lalli* saa perinteen mukaisen rangaistuksen, jossa hiippa jää kiinni hänen päähänsä ja hän alkaa katua murhaneensa aseettoman. *Lalli* heittää miekkansa ikkunasta ulos niin kovalla voimalla, että se osuu paikalle rientämässä olevan *Kerttu*n rintaan, joka kuolee sisään päästyään. Piispa Henrikin ruumissaatossa kuullaan latinalaista messua ja voittajat kiittävät saadessaan pelastaa pakanat. Vielä kerran käydään taistelua ruotsalaisia vastaan, *Lalli* kuolee, salakavalasti taistelussa.

416 *Lallin* analyysi, vastaanotto ja poliittinen asetelma on kuvattu artikkelissa Paavolainen 2013.

Esityskerrat jäivät vain kahteen, eikä teosta koskaan uusittu. Se kirjautui epäonistumisena, mistä Jahnsson katkerasti syytti Bergbomia.⁴¹⁷ Ei ole tietoa, uskoiko ja missä määrin Bergbom *Lallin* mahdollisuuksiin, sen epä-ihanteelliseen perusasetelmaan ja kirjallisiin arvoihin.⁴¹⁸ *Lalli* on kuitenkin erittäin kiinnostava poliittis-kulttuurinen konstruktio ja E. F. Jahnsson yksi valitettavasti tien varteen jäänyt suomenkielinen draamatikko Bergbomin kuormastossa.

Jahnssonin ensimmäinen näytelmä *Bartholdus Simonis* oli *Lalliin* verraten yksinkertainen ja toimi siksi helpommin näyttämöllä. Syksyllä 1874 aiottiin viipurilaisnäytelmää *Bartholdus Simonis* ottaa uudelleen esitettäväksi Turussa, mutta silloin Jahnsson kirjoitti Bergbomille kieltäen vihasena sen esittämisen.⁴¹⁹

Huhtikuussa 1874 esitettiin Helsingissä Pietari Hannikaisen lähettämä näytelmä *Lapsuuden ystävät*, komedia kahdessa näytöksessä.

Vaikka toiminta siinä on vähän luonnoton ja meidän oloihimme soveltumaton, miellytti se kumminkin sangen vilkkaan dialoginsa ja taitavasti sovitettuihin kohtausten kautta. Paraiten luonnistunut näytelmän henkilöistä on kreivin maatilain hoitaja, kansakouluja vihaava Kelho, jonka tehtävän hra Wilho taitavasti toimitti. Tekijä huudettiin esille, mutta ei ollut saapuvilla.⁴²⁰

Pää-äänenkannattaja *Uudessa Suomettaressa* jatkui opettavainen kirjoittelu. Seuraava ”Puustakatsojan kirje” sisältää informaatiota siitä, miltä Bergbomin teatterissa kuulosti ja näytti.⁴²¹

Tavaksi tullut saarnaava pathos on kaiketi oikea tartunnainen, jota näyttelijän lienee kaikkein vaikein poistaa, ja jokainen joka tuntee teateria, tietää miten päin hongikkoon se viepi näytelmälavalla hätäilevän murheen, surkuttelevan katkeruuden ja riemastelemisen ilon. Mutta että sen voipi poistaa, siihenki on minulla ilmeinen esimerkki suomalaisessa teatterissa. Herra Kallio saattoi minut hämille viime kerralla Wiulun[iekkaa] näytettäissä – niin muuttunut

417 E. F. Jahnssonin leski oli informantti Mikko Saarenheimon (1952) julkaisemalle tiedolle, että Aleksis Kivi *Lean* kantaesityksen jälkeen olisi valittanut suhdettaan Bergbomiin. Jahnssonin oma myöhempi katkera suhde Bergbomiin varmasti ruokki Kiven kanssa käytyjen keskustelujen muistamista tähän suuntaan ja niiden välittymistä eteenpäin. Ks. NB:418.

418 EAH2:121 kertoo, että Suomalaisen Teatterin johtokunnan asettama arviointilautakunta esitti, että luvattua palkintoa ei maksettaisi, mutta kannustusrahana annettaisiin vanhalle Pietari Hannikaiselle sekä Jahnssonille 200 mk. – EAH2:121 ei mainitse, että Jahnsson palautti loukkaantuneena rahan teatterille. (E. F. Jahnsson → KB 13.11.1874/50:25:1/KBA/KiA/SKS.)

419 E. F. Jahnsson → KB 13.11.1874/50:25:1/KBA/KiA/SKS.

420 *UStr* 20.4.1874.

421 *UStr* 29.4.1874.

entisestäään oli nyt herra Kallion Martti Miettinen. – Mimikkaa tulee nuorten näyttelijäimme välttämättömästi harjoittaa ahkerammin. Se on kyllä työlästä tehtävää. [– –] Monella olen yhä huomannut tuota pahaa tapaa ‘syödä’ jos ei kokonaisia sanoja, niin kumminkin tavuja ja kirjaimia tahi panna liikoja lisiä lausuessan [– –]

Epämukaisuuksia pitää välttää. Minä näin W[iulunieka]ssa miten Hanna sanoessaan: ”tuolta tuopi Aaro mulle joitakuuta tietoja” seiso i päin akkunaan sivulla, selin oveen perällä, mistä Aaro silloin jo tuli sisälle, ja miten herra [Benjamin] Leinolla Aarona, puhuessaan ”tuosta” kaapista, on tämä esine selän takana ja siten melkein näkymättömänä katsojillekin, vaikka Aaro, joka tätä ennen rikoksellista kosta ajatellessaan miettii murhapolttoa nyt, kun hän muistaa että talo onkin jo muille myyty, tietysti nolostuu (sillä hän ei ole mikään tottunut konna, vaan harhaileva maalainen nuorukainen, joka vähimmästäkin, mitä asettuu pahain aikomusten ja niiden esineiden väliin, vapistuksella haimalta sallimuksen sekaantumista ihmis-elämän oloihin); mutta juuri se että hän huomaa kaapin ja hänelle juohtuu mieleen siinä säilytetyt viekottelevat rahat, saattaa hänen taas aprikoimaan.⁴²²

Kirjoittaja ennustaa Benjamin ”Leinoa hyvän aineen traagilliseksi näyttelijäksi- jos hän ei kammoksi ankaraa harjoitusta ja tutkimista. Hänen selvä äänensäkin tuntuu olevan hyvin tottelevainen nyangseeraamaan, ja hän sanoo sanat virheettömästi.”⁴²³

Morgonbladet uutisoi jo 16.4.1874, että senaatti oli myöntänyt Suomalaiselle Teatterille valtionavun 16.000 mk vuosittain viideksi vuodeksi. Näytöt olivat siis riittävät: kahdessa vuodessa työn merkitys oli nähty. Viisi vuotta eteenpäin toi tietyn turvan ja pitkäjänteisyyden. Kulurakenne olisi hyvä sovittaa tästedes realistisen budjetoinnin mukaan, mutta koko 1870-luvun ajan budjetointi oli kompastuskivenä. Kevään kokouksissa Suomalaisen Teatterin johtokunta tietysti valittiin uudestaan. Johtajan palkka nostettiin 3000 mk:ksi vuodessa ja rahastonhoitajalle, Emelie B:lle, 800 mk:ksi vuodessa.⁴²⁴ Vuoden 1874 loppuun asti Bergbom oli vielä *Morgonbladetin* toimittaja.⁴²⁵

Valtionavusta huolimatta kustannusrakenne olisi kestävä, mikäli Helsingissä ei voisi pitää enempää näytäntöjä. Kaarlön aloitteesta johtokunta ryhtyi toukokuussa 1874 tekemään tunnusteluja saadakseen seuraavalla kaudella vuokrata Nya Teaternia

422 UStr 29.4.1874.

423 UStr 29.4.1874.

424 EAH2:119. Toukokuun 11. 1874 pidettiin Teatterin vuosikokous, ja johtokuntaan valittiin edelleen Kaarlo Bergbom toimitusjohtajaksi, jäseniksi B. O. Schaumann, dos. J. Krohn sekä varalle A. Järnefelt ja A. Almborg.

425 EB → H. Ch. Raa 26.8.1874/42:1185/EBA/KiA/SKS. – Kaarlo teki siis kahta-kolmea työtä. Olihan Kaarlolla myös perikunnan velkaosuutta lyhennettävänä.

oopperatoimintaan kahtena iltana viikossa kuuden viikon ajan, silloin kun Arkadia oli venäläisten käytössä. Asiaa oli hoidettu korkealla, aatelismiesten tasolla, kun amanuessi B. O. Schauman oli lähestynyt Takausyhdistyksen puheenjohtajaa, salaneuvos Robert von Trappia.

Varmin tapa saada neuvottelut pysähtymään oli julkistaa ne, minkä fennomaanit jostain syystä tekivät jo toukokuussa: Otto Donner *Morgonbladetissa* (16.5.1874) kirjoitti asiasta, lähestymällä näennäisesti sovinnollisessa hengessä, mutta viitaten Suomalaisen Oopperan antamiin näyttöihin. Perusteena käytettiin sitä, että kun esim. oli niin merkittävä laulaja kuin Emmy Strömer, hänen täytyisi päästä laulamaan Helsingin parhaassa teatteritalossa. Toukokuun alussa oli saatu varmistus, että syksyllä 1874 olisi tulossa myös Ida Basilier'n vierailu *Sevillan parranajajassa*. Ennen muuta paremman orkesterin saamiseksi suurempi teatteritalo olisi välttämätöntä saada käyttöön. Laajoissa lehti-artikkeleissa käsiteltiin myös oopperan tulevaisuutta, visioissa häämötti jopa Wagnerin teosten esittäminen. Niihin Arkadia ei olisi käynyt. Myös laulajavalikoimaa piti täydentää: Italiassa opiskeleva Elis Duncker hyväksyi huhtikuussa Kaarlon tarjouksen ja tulisi debytoimaan Figarona *Sevillan parranajajassa*.⁴²⁶

Avoimen kirjeen muodossa Donner kysyy julkisesti, mutta kuin ultimatuminä, aikooko Uuden Teatteritalon osakeyhtiö hyväksyä vai torjua tämän pyynnön saada näyttämö myös Suomalaisen Oopperan käyttöön joiksikin illoiksi. Käytännön vaikeuksia voisi tietysti tulla harjoitusten ja pukuhuoneiden osalta, mutta näin oli tapana tehdä Euroopan suurissa kaupungeissakin: jopa erikielisiä esityksiä järjestettiin samoissa taloissa eri viikonpäivinä. Helpoiten se kävisi, jos kaikki asiat sovittaisiin etukäteen, tai niitä ratkaisisivat suoraan ne, jotka käytännössä teatteria käyttäisivät. Seuraavana päivänä *Helsingfors Dagblad* (17.5.1874) kommentoi asiaa ja totesi, että niin toivottavaa kuin olisikin, että suomalainen teatteri löytäisi pääsyn suurempaan Nya Teateriimme,

lär det tyvärr, efter hvad vi hört berättas, möta praktiska svårigheter att låta tvenne skilda teatertrupper alternera med hvarandra i Nya theatern, enär det bland annat under närvarande förhållanden visat sig, att två och understundom hela tre repetitioner måst anställas under de dagar, då representationer icke egt rum å teatern.⁴²⁷

Aspelin-Haapkylä näkee asian vain yhteydessä siihen, että ruotsinkieliset hautoivat oman oopperatoiminnan käynnistämistä ja halusivat torjua ”vihamielisen kilpailutoiminnan syntymisen.” Ruotsiksi oli pari vuotta aiemmin esitetty oopperoita, mutta juuri

426 Elis Duncker → KB 3.3.1874 ja 15.4.1874/54:55:1 ja 54:55:2/KBA/KiA/SKS.

427 HD 17.5.1874.

kaudella 1873–74 ei yhtään.⁴²⁸ Nikolai Kiseleff on voinut myös olla Nya Teaternin sisällä se, joka olisi ollut valmis ottamaan suomalaiset mukaan oopperaesitysten osalta Nyanin toimintaan. Mutta miksi fennomaanien piti pelata julkisuuden kautta, miksei luottamuksellisesti neuvottelemalla? Heillä oli jo jotain rehvasteltavaa: ooppera ja teatteri oli saatu pystyyn ja niitä saatteli suuri innostus ja kiinnostus, eikä tilastokaan näyttänyt huonolta. Suomalainen Ooppera oli valmistanut ensimmäisellä kaudellaan kolme teosta ja esittänyt yhteensä 39 oopperanäytäntöä kolmessa kaupungissa. Nervander kokosi muistiinpanoihinsa taulukon:⁴²⁹

1873–74	Trubaduuri	Lucia	Fra Diavolo	Friskytten II n	yhteensä
Wiipuri	3	4		1	7
Turku	6	3		2	11
Helsinki	9	7	3	2	21
yhteensä	18	14	3	5	39

Nimimerkki “Si” kirjoitti *Mbl:ssä* vielä kesäkuussa artikkelin *Fra Diavolosta*, mutta samalla kokosi yhteen komean vuoden antia.⁴³⁰

Vi våga likväl icke vara så sangviniska att tro det [att] den finska operan i en snar framtid skall kunna taga ihop med Wagners opera med dess ofantliga apparat, dess talrika, vi ville nästan säga kolossala orkester, kör, mm.⁴³¹

Olivathan Helsingissä niin Martin Wegelius, Richard Faltin kuin Karl Bergbom jo saaneet Wagner-kipinänsä.⁴³² Suomalaisen Teatterin näytäntökausi päätettiin päivälliseen, kollationiin 1.6.1874 hotelli Hesperiassa, joka annettiin lyyrisen ja dramaattisen osaston näyttelijöille ja toimitusjohtaja Bergbomille. *Uusi Suometar* (3.6.1874) tietää, että nostettiin malja myös Charlotte Raalle, jolle tieto siitä lähetettiin sähkösanomalla.

Kirjoittaessaan maaliskuun alussa 1874 Maria Grapelle Göteborgista Hedvig (Charlotte) Raa totesi, että Kaarlo ei ollut kirjoittanut hänelle riviäkään syksyisen *Maria*

428 EAH2:116–117.

429 Emil Nervanderin mp (*Kokoelma historiallisia tietoja Suomalaisen Teatterin toiminnasta*/B1147/ENA/KiA/SKS.)

430 Si, *Mbl* 20.6.1874.

431 Si, *Mbl* 20.6.1874. Lainatessaan tekstiä EAH2:115 jättää Wagner-unelman kertomatta.

432 Rikhard Faltinin Wagner-innustus on tunnettu huonommin kuin Wegeliuksen, mutta hän oli paikalla *Nibelungin sormuksen* esityksessä Bayreuthissa 1876. Riikka Siltasen esitelmä Wagner-symposiumissa ”Wagner and the North” 8.-9.11.2013, SibA/Taideyliopisto. Ks.m. Siltanen 2014.

Tudor -vierailun jälkeen.⁴³³ Göteborgissa sairastuneen teatterinjohtaja Wilhelm Åhmanin tila osoittautui huonoksi, joten seuraavan vuoden työmahdollisuudet alkoivat huolestuttaa Hedvigiä. Suunniteltu ja Hedvigin kaipaama näytäntökausi Tukholmassa peruuntui. Hedvig pyysi, että Maria Grape, ”mikäli sattumalta tapaa Fredrik Berndtsonia,” antaisi tämän ymmärtää, että hän oli kuitenkin ruotsalainen taiteilija. Mikäli Nya Teatern on kiinnostunut, Hedvigin puolesta ei ole esteitä ottaa kiinnitys Helsingin ruotsalaiselle näyttämölle, sillä hän ei halua osallistua puolueriitaan eikä puoluevihaan Suomessa.⁴³⁴ Hänen täytyi kuitenkin pitää korrekkit välit Bergbomien kanssa ja sitä paitsi hänellä oli velka Bergbomeille, jota hän nyt pystyi lyhentämään. Siinä hän ei ottanut Maria Grapea välittäjäksi, vaan lähettäisi velkaa lyhentävän vekselin suoraan itse Bergbomeille ja ottaisi heiltä kuitin.⁴³⁵ Rahalähetys onnistui, ja toukokuussa 1874 ilmeisesti alettiin jo kirjoitella Hedvigin mahdollisesta vierailusta syksyllä 1874 Suomalaisen Teatterin Helsingin näytännöissä. Bergbomit olivat sopineet Ida Basilier’in vierailusta, eikä kah-ta voitu samalla kaudella järjestää. Mutta sitä Bergbomit eivät uskaltaneet vielä sanoa Hedvigille, joka jatkoi elämistä epätietoisuudessa, mikä kasvatti epäluottamusta. Hedvig oli Grapelle hyvin kriittinen oopperatouhusta, joka syö pois puheteatterin idut, eikä vaikuta kansanvalistuksen kannalta mitään.⁴³⁶

Hedvig ei ollut vielä heinäkuussakaan saanut yhtään uutta suomenkielistä roolivi-hkoa, vaikka hän olisi tarvinnut sellaiset jo talvella tai viimeistään keväällä seuraavaa kautta varten, sillä hän joutui opettelemaan ne ulkoa suomeksi.⁴³⁷ Taas näyttää sekaan-nukselta: Kaarlo ei vielä tiennyt, tulisiko syksyllä mitään uutta, jossa Hedvigillä olisi rooli. Kaarlo oli ehdottanut, että Hedvig voisi näytellä suomeksi Turussa, mutta Ruotsin toiseksi suurimman kaupungin ykkösnäyttelijästä se ei kuulostanut hyvältä idealta.⁴³⁸ Käyty kirjeenvaihto antaa ammattinäyttelijän kriittistä näkökulmaa suomalaisen har-rastajista ja ammattilaisista koostuvan ns. sekateatterin lyhyeen suunnittelujänteeseen.

433 H. Ch. Raa → M. Grape 17.4.1874/43:244/MGA/KiA/SKS. ”Det är verkligen sannt att raskhet kan man ej beskylla Finnarna för. Jag har nu varit här i 7 månader o ännu har ej Kaarlo kommit sig för med att bestämma hur han vill arrangera det till hösten; Då jag var der, sade jag till att jag på förhand ville läsa in allt nytt, ty i H.fors blir de naturligtvis ej den ringaste tid dertill.”

434 ”Den nya direktionen för Helsingfors [svenska] teater är väl redan vald och ordnad? Af hvilka personer består den? Säg mig det i ditt nästa bref, Du kan begripa att jag ej skulle ha det ringaste emot att uppträda i svenska gästroller på Nya teatern. Och ej kan jag förstå att [Bergbom]merna skulle kunna invända något däremot, ty fastän jag ”bistätt och är beredd att alltid bistå deras sak” så är jag dock svenska och konstnär o vill alltid stå utanför deras partistrider och partihat. Om du någongång skulle träffa ”Berndtson” så säg honom detta; jag tror ej att det skulle skada, hvad tror du? du minns att han talade mig om Nya teatern sist jag var hos Eder. (H. Ch. Raa → M. Grape 13.3.1874/43:234/MGA/KiA/SKS.)

435 Jotain häiriötä on Emelie Bergbominkin raha-asioiden hoitamisessa. Vielä heinäkuussa Hedvig joutui pyytämään takaisin Aatelisen neitsytapulaitoksen (Adliga jungfrustiftelsenin) velkakirjaa, jonka Emelie oli luvannut lähettää. Senhän piti olla kuitattu hypoteekkilainalla, joka kesällä 1873 oli otettu. Ks. H. Ch. Raa → EB 24.7.1874/50:5:5/EBA/KiA/SKS.

436 H. Ch. Raan ja M. Grapen välisessä kirjeenvaihdossa toistuvasti näinä vuosina.

437 H. Ch. Raa → EB 24.7.1874/50:5:5/EBA/KiA/SKS.

438 H. Ch. Raa → M. Grape 20.5.1874/43:274/MGA/KiA/SKS.

Kaarlo Bergbom alkoi ehkä herätä siihen, miten hektistä impressaarin elämä on, millä tahdilla pitää tehdä päätöksiä, miten pitkälle eteenpäin suunnitella ja kuinka monta muuttujaa kussakin päätöksessä on. Arkadian saaminen riippui venäläisten aikataulusta, joten sen edelle pantiin tietenkin Nya Teaternin lainaaminen. Virallista vastausta toukokuiseen neuvotteluun ja julkistettuun ehdotukseen ei saatu vielä edes elokuussa, vaikka ”yleisön piirissä oli nähty miten huono vuosi Nyanilla oli ollut, ja että olisi vastuutonta olla tarttumatta tähän yhteistyötärjokseen”, kuten Emelie Bergbom elokuussa kirjoitti Raalle.⁴³⁹

Få vi ännu en gång i verlden den lyckan och den glädjen att få dig hit, så vore det bra roligt att då kunna bjuda dig till stora theatern, men jag vågar numera knappast tänka derpå, sedan det i år gått så olyckligt; kanske dock att bättre tider åter randas och att du då, älskade, dyra vän, ej glömmar dina finska vänner. Du vet ej huru svår för oss alla den tanken är att vi hade kunnat få se dig, men ej egt makt nog att förskaffa oss en scen. Derföre börja fennomanerna äfven sedan att tala om ett eget hus, ty det är ej endast Karl och jag, som äro förödmjukade af denna vår vanmakt, utan alla finska teaterns vänner. [– –] Nu har jag väl alldeles tröttat ut dig med mina jeremiader, men vi ha så svår[t:] att jag ej kan beskrifva d[et:]⁴⁴⁰

Syyskuun alussa 1874 Hedvig Raa ja Kristian Winterhjelm solmivat avioliiton ja asettuivat asumaan Kristianiaan (m. Christiania, nyk. Oslo). Suomesta lähti paljon onnitteluja ja yhteisesti koottuja häälähjoja Maria Grapen liikkeen expedioimana.⁴⁴¹ Kaarlon ja Emelien lahjana oli ”en utmärkt vacker fruktkorg, jemte ett dussin knifven [– –] af nysilfver.” Kun Hedvig seuraavan kerran tuli Suomeen syksyllä 1875, Kristian Winterhjelm joutui usein muistuttamaan suomalaisia siitä, että hänen vaimonsa nimi ei lainkaan ollut Raa-Winterhjelm, vaan pelkästään rouva Winterhjelm.⁴⁴²

Kesällä 1874 levisi huhuja, että Ida Basilier esiintyisikin Nya Teaternissa. Basilier oli kuitenkin luvannut olla Bergbomien puolella ja torjui Nya Teaternin tarjouksen 5000 markan vuosikiinnityksestä. Huhua tarkistettiin Idan lankomiehen Otto Florellin kautta. Mikäli Suomalainen Ooppera ei olisi ollut Helsingissä syksyllä 1874, Basilier olisi kenties esiintynytkin Svenskanissa.⁴⁴³ Nämä tiedot vain kertovat, että ammattilaisille tärkeintä

439 EB → H. Ch. Raa 26.8.1874/42:1185/EBA/KiA/SKS.

440 EB → H. Ch. Raa 26.8.1874/42:1185/EBA/KiA/SKS.

441 Häät pidettiin 3.9.1874. Kirjettä selostaa mm. Krohn 1922:251. M. Grape → H. Ch. Raa 18.7.1874/41:1:46/MGA/KiA/SKS.

442 Kristian Winterhjelm → M. Grape 2.9.1875 43:574/MGA/KiA/SKS. Ks. Krohn 1922:259av.

443 Ida Basilier → EB 3.5.1874/51:1:5/EBA/KiA/SKS. Huhu oli luultavasti Nyanin puolelta, itseltään senaattori on Trappilta, vuodettu *HD:lle* sanoo Otto Florell → EB 6.8.1874/50:2:3/EBA/KiA/SKS.

oli oma ammatillinen kehittyminen, ura ja taattu ansio; toki myös annettujen lupauksen ja poliittisten kantojen pitäminen. Kaarlon ei kuitenkaan tullut uusia rooleja, joita Ida Basilier olisi ollut halukas esittämään, kuten Violettaa (*La Traviata*) tai Nerinaa (*Don Pasquale*). Koska oopperalaulajilla ei ollut esityksiä kesäkuussa, nämä antoivat laulajaisia omaan laskuunsa. Tenori Ericsson ja basso Bergholm mm. Turussa matkallaan Tukholmaan. Strömerin neidit matkustivat Ouluun Jyväskylän ja Kokkolan kautta antaen konsertteja reitin varrella.

Suomalaisen Teatterin olemassaolo oli herättänyt ympäri maan näyttelijän alkuja, joita nyt pyrki teatterin palvelukseen. Tällaisia olivat Kaarlo Edvard (C. E.) Törmänen, Taavi Pesonen, Wilhelmiina Hellstén, Juhana Aukusti Tervo (Rosenqvist), Hilda Cecilia Heerman ja Emmy Stenberg, joista kaksi viimeainittua erosivat jo seuraavina vuosina. Kaikki olivat liittyessään iältään 19–25 -vuotiaita. Aspelin-Haapkyllän mukaan näille aloittajille Bergbom ”piti teatterikoulua” kesäkuun aikana Helsingissä.⁴⁴⁴ Käytännössä se tarkoitti roolien lukemista ja esittämistä näytteiksi. Kaarlon kesä sujui *Sevillan paranaajajaa* valmistellessa sekä *Norman* ja *Lucrezia Borgian* suomennoksia nuotteihin sijoitellessa.⁴⁴⁵ Mutta suomentaja Tuokon epäsuunnollisuuden takia Basilierillä ei vielä elokuun alussa ollut koko Rosinan roolia suomeksi käytettävissään. Syyskuussa työn alla oli jo Donizettin *Lucrezia Borgia*.⁴⁴⁶

Puheosaston ohjelmistoon syksyllä 1874 tulivat arkidraamaa edustavat pienoisenäytelmät *Yhdistysjuhla*, *Mustalainen* ja *Kultaristi*. C. E. Törmästä tuli pian uusi suomentaja teatterin jatkuviin tarpeisiin ja Bergbomin avuksi. Bergbom nimittäin piti itsellään Helsingissä päätösvallan ohjelmiston suunnittelusta, siitä mitä missäkin kaupungissa esitettäisiin ja missä järjestyksessä. Ymmärrettävästi kuitenkin Oskari Wilholle valui yhä enemmän käytännön järjestelyvaltaa. Ja vaikkei Wilho voinut kokonaan päättää, mitä pidetään ohjelmistossa ja mitä uutta otetaan tai mitä ei kannata tehdä, hän painokkaasti vaati huonoja kappaleita pois ohjelmistosta. Vähitellen Wilho, jo Kaarlon oopperakiireidenkin takia, yhä enemmän päätti viikko-ohjelmat itse samoin kuin sen, mitä missäkin kaupungissa kannatti viimeisellä vierailuviikolla uusia ja mitä ei. Syy oli yhtäältä hierarkiaan liittyvä, mutta myös taloudellinen vastuu. Wilho raportoi viikoittain Helsinkiin kiertueen tulot. Ongelmia tuottivat toistuvasti erilaiset näyttelijöiden pyytämät vapaat ja myönnetyt lomat: kaikki eivät aina olleet käytettävissä, jolloin suosittuja teoksia ei voitu esittää jne. Wilho alkoi tietää parhaiten, miten mikäkin näytelmä tuotti.

Puheosasto lähti heti näytäntökauden päättyessä kesäkuussa 1874 – jälleen ilman lomaa – Sisä-Suomen kiertueelle Wilhon johdolla, reittinä Hämeenlinna, Lappeenranta

444 EAH2:122–123.

445 *Norman* tekstistä Törmänen kirjeensä mukaan lähetti yhden osan kesäkuussa 1874.

446 A. Törneröös → KB 3.8. ja 31.8.1874/52:29:39 & 52:29:15/KBA/KiA/SKS.

ja Joensuu, jossa oltiin juhannuksena. Heinäkuussa pidettiin vihdoinkin lomaa, ja elokuussa esitykset alkaisivat Kuopiossa, jonne täksi vuodeksi oli kaupunginviskaali Forelius oli entisestä varusväen maneesista Hatsalassa rakentanut 700-paikkaisen teatterihuoneen.⁴⁴⁷ Se oli tilava, mutta lavasteet, jotka oli ostettu Helsingin Kaivopuistossa olleesta Parktheaternista, olivat vielä matkalla, kun elokuun alussa piti aloittaa.⁴⁴⁸ Kiertue Kuopiossa elokuussa 1874 onnistui kuitenkin hyvin, mutta jatkossa tuli ratkaistaviksi muita harmillisia asioita. Roolivaihdoksiin Wilho joutui pyytämään luvat Bergbomilta. Ismael Kallio – aatteellinen fennomaani, vaikka oli näyttelijänä jähmeä – kirjoitti elokuussa 1874 perusteellisesti Kaarlolle Suomalaisen Teatterin kieliasiaista. Vain pitämällä suomen työkielenään se saattoi parantaa liian heterogeenista näyttämösuomeaan. Aina kun kohdattiin oopperalaisia, jouduttiin puhumaan ruotsia.⁴⁴⁹

Bergbomilta ei ole säilynyt yhtään kirjettä näiltä kahdelta vuodelta (1873, 1874), Emelieltäkin vain vähän. Kiertueelta kuulumisista on kerrottu runsaammin. Oskari Wilho alkoi pitää teatterin päiväkirjaa kesäkuun alussa 1874. Se toimi Wilholle käytännöllisenä muistiinpanokirjana päätöksistä ja kiistoista. Molièren seurueen toiminta tunnetaan tuntia ja frangia myöten, sillä näyttelijä LaGrange alkoi pitää rekisteriä, jonka sivuille aikanaan myös Molièren kuolema merkittiin. Oskari Wilhon päiväkirjaa on säilynyt vain ajalta 5.6.1874 – 24.11.1874. Se kertoo seurueen jäsenten sairastumiset, roolien paikkaamiset ja muut pienet mutta toimintaan vaikuttavat tapahtumat.⁴⁵⁰ Elokuun kirjeessä Kaarlolle Wilho mainitsi jo omista keuhko-oireistaan.

Kuopion sejouri loppui, mutta samassa lopuivat voimanikin. Kun Preciosa ensi kerran annettiin kylmetyin varmaan, sillä sinä iltana oli melkoinen pakkakanen, meitä oikein värisytti. Wiime näytäntöpäivänä olin jo sangen heikko, mutta näytellä piti, yleisö odotti kiivaudella Bartholdusta ja Suuria vieraita. Mitään muuta ei olisi kelvannut antaa. Seuraavana aamuna syljin verta, ja siitä lähtien olen koettanut, lääkärin neuvon mukaan, olla hiljaisuudessa niin paljon kuin mahdollista. Hän kielsi minua näyttelemästä niin usein; saisin, kun paransin, ensi aluksi vaan kerran, korkeintaan kaksi kertaa viikossa. ”Mutta mikä auttaa täällä köyhän”. Huomena näyttämölle taas [täällä Savonlinnassa]. Olen tänään kuitenkin niin terve ettei enää tule verta. Vähä enemmän voimia vaan! Kyytirattaille mun ei ole hyvä mennä. Ne tappaisivat minut jo penikulman päästä.⁴⁵¹

447 Seppälä 2002:22.

448 EAH2:123–127.

449 Ismael Kallio → KB 19.8.1874/54:77:1/KBA/KiA/SKS.

450 Suomalaisen Teatterin päiväkirja/53:44:1/KBA/KiA/SKS.

451 O. Wilho → KB 4.10.1874/53:33:17/KBA/KiA/SKS.

Kesältä ja syksyltä teatterin päiväkirjaan on kirjattu satunnaisesti kommentteja siitä, mitkä teoksista toimivat parhaiten, miten eri kaupungeissa fennot ja sveesit profiloituivat. Siihen on kirjattu Selma ja Arthur Lundahlin ensimmäisen lapsen syntymä sekä Wilhon kärjistynyt konflikti Edvard Himbergin kanssa, mikä johti Himbergin erottamiseen seurueesta, mutta mikä ero lopulta jäi tilapäiseksi.⁴⁵²

Mutta millä tavoin saisimme suomemme puhdistetuksi, virheettömäksi. Tämä on oikea hengenkysymys. Koko seurasta ei muut puhu nuhteetonta kieltä kun Kallio, Leino, Törmänen ja minä. Me koetammekin yhä edistyä siinä suhteessa, sillä suomi on aina meidän puhekielemme; kaikki muut puhuvat venskaa. Jopa Himberg, kun täällä toispäivänä tein muistutuksen tästä asiasta, julkesi lausumaan: ”jag är inte skyldig att tala finska annat än på scenen”, johon lauseeseen Böök ja Lundahl yhtyivät. – Asia on parennattava [sic!] tavalla tai toisella.⁴⁵³

Wilhon mukaan Himbergin erottamisen syyt olivat kahtalaiset, yhtenä holtiton alkoholinikäyttö, toisena tämä kieliasia ja ylimielisyys: ruotsinkieltä käyttämällä teatterin maine ”häpäistiin”, kuten jo taannoin kun oli syntynyt tappelua harjoituksissa ja kaupungilla.⁴⁵⁴ Wilho oli kirjoittanut alustavasti Kaarlolle tästäkin asiasta. Hän sai johtokunnalta valtuudet – muuta seuruetta kuultuaan, päättää asiasta. Muun seurueen kokouksessa hän kysyi näiden kantaa Himbergin erottamiseen. Kallion johdolla seurueen miehet hyväksyivät erottamisen, naisilla oli ”sulasta sääliväisyydestä” lempeämpi kanta seurueen ensirakastajaan. Vaikka johtokunta oli hänet valmis erottamaan, salli seurue hänen olla mukana vuoden loppuun. Humalassa hän ei aina tiennyt mitä teki. Kuultuaan keskustelusta Himberg tulistui ja ilmoitti eroavansa saman elokuun lopussa. Wilho antoi hänen mennä ja muut joutuivat jakamaan ja opettelemaan tämän roolit.⁴⁵⁵

Samassa keskustelussa Arthur Lundahl moitti teatteria sen ruotsi-vihamielisyydestä: hyväkään ruotsinkielinen teos ei pääse näyttämölle, kun ohjelmistoon kaikki otetaan vain Saksasta tai Ranskasta. Silti oopperassa on ruotsinmaalainen tenori. Himbergin asiaa käsittelivät ruotsinkieliset sanomalehdet, mahdollisesti eräiden seurueen jäsenten eteenpäin kertomien tietojen perusteella. Niiden mukaan Himbergin rike oli ollut ruotsinkielisen laulun laulaminen. Samaa Kallio oli nimittänyt ”ruotsinkielisten laulujen

452 Suomalaisen Teatterin päiväkirja/53:44:1/KBA/KiA/SKS.

453 O. Wilho → KB 8.8.1874/53:33:14/KBA/KiA/SKS.

454 ”Tämä eroittaminen on meille, käytännölliseltä kannalta katsoen hyvinkin suuri vahinko, mutta vielä suurempi on voittomme kansalliselta kannalta. Etenkin näyttelijän pitäisi kaikesta sydämmestään rakastaman ja kunnioittaman sitä kansaa, jonka palveluksessa hän on; sillä näytelmätaide ei ole kosmopolittilinen; se on ihan arvoton, jos ei kansallinen henki sitä elähytä, kansan rakkaus sitä virvoita.” (O. Wilho → EB 7.9.1874/53:19:3/EBA/KiA/SKS.)

455 Suomalaisen Teatterin päiväkirja 31.8.1874/53:44:1/KBA/KiA/SKS Lähes samanasaiset kuvaukset O. Wilho → KB 1.9.1874/53:33:15/KBA/KiA/SKS sekä O. Wilho → EB 7.9.1874/53:19:3/EBA/KiA/SKS.

loilottamiseksi” kaupungin ruotsinkielisten kanssa, mistä paikalliset – teatteria omilla rahoillaan kannattavat – suomenmieliset olivat pahastuneet.⁴⁵⁶ Kaarlo Bergbom otti Himbergin kuitenkin takaisin jo vuoden 1874 lopulla: teatterissa ei ollut ketään muuta Himbergin tilalle.

Selma Lundahlin rooleja paikattiin raskauden takia ja Wilho kiitti monia nuorista naisista lupaaviksi rooleissaan. Lapsen syntymästä Wilho kertoi 12.10.1874 kirjeessä.⁴⁵⁷ Lokakuun lopulla 22.10.1874 vietettiin ristiäisiä Lundahlilla, silloin oltiin jo Savonlinnassa. Lundahlit halusivat jäädä joksikin aikaa vielä Savonlinnaan, samoin neiti Cecilia Heerman, rouva Lundahlin sisar, joka avusti sisartaan lapsen hoidossa, mutta jolla itselläänkin oli kosija. Tampereen sijaan jouduttiin näytttelemään pienessä Hämeenlinnassa marras-joulukuun aikana. Sieltä on tullut ilmeisesti joitain kanteluita, sillä Bergbomin ankarista vastauskirjeistä näkyy merkkejä puolestaan Kallion ja Lundahlin vastineissa.⁴⁵⁸ Niissä vihjattiin, että Kaarlon olisi ollut syytä vielä joulukuussa, ennen siirtymistä Turkuun, tulla Hämeenlinnaan tapaamaan puheosastoa, jota Bergbom ei ollut nähnyt sitten kesäkuun – puoleen vuoteen.

Hämeenlinnan kausi oli jälkeinpäin ajatellen tärkeä, sillä silloin paikalle tuli Janakkalasta ratamestari Ahlbergin tytär pyrkimään Oskari Wilhon puheille päästäkseen teatteriin. Wilho lähetti 16-vuotiaan jonkin verran jo seuranäytännöissä näyttelleen neidin Helsinkiin Bergbomin katsastettavaksi. Neiti palasi ja sai liittyä seurueeseen, joten neiti Ida Ahlbergin – nimi kirjoitettiin vielä näin – tavoitteena ollut pako vaikeista kotioloista onnistui. ”Hämeenlinnasta puheosasto matkusti Turkuun, jossa se vietti joulunsa [1874].”⁴⁵⁹ Kaarlon itsensä kannalta syksy 1874 oli loputonta touhua ja menemistä. Hän oli käynyt Räävelissä nuottikaupassa tekemässä musiikkihankintoja tai lainaamassa partituureja välttääksensä avun pyytämisen Tukholmasta ja Helsingin ruotsalaisilta. Syksyn 1874 poliittinen uutinen oli Kansanvalistusseuran kokoukseen junailtu fennomaaninen enemmistö, jolla seura saatiin Yrjö Koskisen vaikutusvallan piiriin. Emelie ja Kaarlo liittyivät senkin jäseniksi.⁴⁶⁰

Ooppera onnistui Arkadiassa lokakuun alussa 1874 tekemään jälleen tiiviin, mutta näyttävän sesongin, joka jäi liian lyhyeksi.⁴⁶¹ Talouden takia esityksiä olisi pitänyt voida pitää enemmän, joten niitä yritettiin edelleen myös Nya Teaterniin. *Sevillan parranajajan* Figarona Italiasta palannut Elis Duncker osoittautui hyväksi. Ida Basilier Rosinana

456 Ismael Kallio → KB 19.8.1874/54:77:1/KBA/KiA/SKS. – EAH2:133–136.

457 O. Wilho → KB 12.10.1874/53:33:18/KBA/KiA/SKS. Lapsi on saatettu alulle viimeistään tammikuun alussa 1874, minkä käytyä ilmeiseksi Lundahl ja Selma Heerman alkoivat hankkia häitään Turussa. Näin he varmistivat työpaikkansa.

458 A. Lundahl → KB 6.12.1874/54:87:3/KBA/KiA/SKS. Ismael Kallio → KB 7.12.1874/54:77:3/KBA/KiA/SKS.

459 EAH2:153–154, 158.

460 EB → A. af Heurlin 7.10.1874 & 18.10.1874/54:43:16 & 54:43:17/EBA/KiA/SKS. Ks. esim. Tommila-Pohls (toim.) 1989, 97–100, Klinge 1997a, 268–269.

461 Näytännöt olivat vain 29.9.1874 sekä 2., 3., 5., ja 6.10.1874; kapellimestarina Faltin; EAH2:139–140.

nautti suurta ihastusta kuten ennenkin, mutta hän lauloi vierailijana ja joutui matkustamaan pois 7.10.1874. Basilier kehotti Kaarloa julkaisemaan taiteellisen ohjelmansa, sillä Helsingin ruotsinkieliset levittivät käsitystä, että Bergbom ei piittäisi taiteesta, vaan että teatteri olisi vain kielipoliittikkaa, jossa taiteilijat ovat marionetteja.⁴⁶² Tarkkaan ottaen tällaista kielipoliittista näkökulmaa fennomaanin juuri olivat artikuloineet omassa piirissään, joten ruotsalaisten käsitys ei ollut niinkään väärä. Ida Basilier⁴⁶³ ta oli nähtävästi taas suostuteltu Nyaniin.

Kaarlo Bergbomin sairauselämäkertaa alkavat leimata vuotuiset influenssat ja ylirasituksesta – toisinaan riidoista – johtuvat makuupäivät. Niistä Emelie raportoi sisarelleen Augustalle ja myöhemmin Betty Elfvingille. Oopperan käytännöllistä organisoimista Kaarlo luultavasti saattoi jonkin verran delegoida, mutta hän halusi päättää viime kädessä kaikesta itse. Rouva Therese Hahlin mukanaolo oopperan musiikillisena harjoittajana ja apuohjaajana ansaitsee tulla muistetuksi osana Arkadian arkea. Mutta millainen oli lopulta Nikolai Achtén työnkuva? Ainakin Emelien mukaan Achtén kiinnostus tai innostus olisi jo hiipunut. Oliko baritoni Elis Dunckerin taitavuus Figarona saanut baritoni Achtén menettämään motivaatiotaan, jos hän jäisikin baritoneista kakkoiseksi. Kapellimestarina Achté osittain edelleen toimi. Kapellimestari Rikhard Faltin oli kuitenkin korkeasti ammattitaitoinen, mikä sekin asetti Nikolai Achtélle paineita. Paremmiin koulutettu saksalaissyntyinen kollega Faltin oli myös saanut halutun yliopiston musiikinopettajan viran Paciuksen jälkeen.⁴⁶³ Kaarlolla alkoi olla jo ensimmäisiä ylirasituksen oireita – yövalvomista ja pyörtymiskohtaus yöllä jalkeilla ollessa:

Midt under allt detta oerhörda bråk har jag [Emelie] varit mycket orolig för Karls helse: han har varit så öfveransträngd och nervös att han oftast ej sofvit 2 timmar om nätterna, utan stigit upp och klädt på sig, samt vandrat af och an i salen; en natt tog hans nervositet en så svår vändning att han fick någon sorts svindel-attack åtföljd af den grymmaste oro och ångest, så att vi midt i natten fingo lof att tillkalla läkare. Lyckligtvis så är han nu åter ganska rask och har sofvit temmeligen bra, men riktigt frisk är han visst ej.

Han var redan klen innan han for till Reval och sedan dess har han haft oerhördd \bråk/och besvär. Therese har visserligen varit utmärkt och hjälpt [med] allt hvad i hennes förmåga stått; tjenstgjort som accompagnatrice m.m. men hon är också den enda hjälp Karl haft ty Achté tager sina skyldigheter

462 EB → A. af Heurlin 7.10.1874/54:43:16/EBA/KiA/SKS. Kapellimestari "Emanuel hade ett gentilt förmiddagskaffe och en middag med champagne för henne och der hade fru Bolin, Elin Trapp m.fl. attackerat henne grymt samt försökt öfvertyga henne att ingen må tro att Karl har det ringaste intresse för sjelfva konsten; allt gäller blott och bart språkfrågan och han begagnar dem endast som marionetter till dess befrämjande. Derföre önskade Ida [Basilier] äfven att Karl skulle exponera "sitt program" så att alla kunde få del af hans planer."

463 Flodin – Ehrström 1934.

oerhördt lätt. Säg för all del ej detta åt någon, ty han skulle väl ställa till ett hiskeligt spektakel, om han finge höra det.⁴⁶⁴

Kaarlon unettomuuteen on voinut vaikuttaa se, että oopperalla oli aivan liian vähän näytäntötuloja kustannuksiin nähden. Pitäisi päästä esiintymään jatkuvasti. Ja vaikka palkat eivät olisi huippuja, niiden piti olla ”säätyläispalkkoja,” vaikka asiaa ei näin missään ilmaistaakaan. *Trubaduuri* voitiin vielä uusia paikalla olevin voimin ja juhlia Emmy Strömeriä taas kerran. Hänelle lahjoitettiin piano ja pian julkaistiin hänen kihlauksensa Nikolai Achtén kanssa.⁴⁶⁵ Yleisön suosioon se osaltaan kyllä vaikutti: primadonnat eivät saisi avioitua liian pian tai eivät ainakaan niin arkisesti kuin tässä tapauksessa. Kihlausta kommentoitiin myös kollegoiden ja lähipiirin kirjeenvaihdossa, kuten seuraavassa Emelien marraskuisessa kirjeessä teatterin tulokkaalle, näyttelijä Kaarola tai vielä Karola Avellanille:

Operan är i Åbo och Karl, som kom derifrån i går, säger att man tydligen på publikens applåder märker att Emmy Strömers förlofning ej är gillad. Naturligtvis kommer detta förhållande att jemkas med tiden, men nu är menskligheten mycket missnöjd och anser sig besviken. Öfverallt i verlden få ju eljest primadonnorna gifta sig, således kunna vi \ju/ ej fordra att vår donna för alltid skall förbli ogift. Sjelf är hon ytterst nöjd och belåten och ingen kan varmare önska henne lycka än jag. Achté hör just ej till Ka[a]rolas favoriter, men nog har han ju bra många goda sidor.⁴⁶⁶

Turkuun oli rakennettu runsas ja monipuoliseksi tarkoitettu kausi jatkumaan marraskuun alusta 1874 joulun yli. Kapellimestari Oskar Byström, joka aikanaan johti *Trubaduurin* oman orkesterinsa kanssa, ei enää johtanut *Sevillan parranajajaa* Turussa, vaan sen teki Niklas Achté, palkkalistalla oleva varakapellimestari. Koska Ida Basilier⁴⁶⁷ ei ollut käytettävissä, joutui Emmy Strömer laulamaan Rosinan roolin. Koloratuurit eivät olleet hänen alaansa, joten hän joutui laulamaan itselleen vääränlaista roolifakkia. Myös karaktääriltään, esittäjän ominaisuuksiltaan hän väistämättä jäi kakkoseksi keimailevan Basilier'n jälkeen. Emmy syytti asiasta Bergbomia tuolloin ja myöhemminkin, tässä

464 EB → A. af Heurlin 7.10.1874/54:43:16/EBA/KiA/SKS. Myöhemmässä vahingoittuneessa kirjeessä EB → A. af Heurlin 18.10.1874/54:43:17/EBA/KiA/SKS asia jatkuu: “[Nog] vore allt väl blott ma[n] visste huru man skall j--]la till med Achté: ena g[ån]gen ger han fan allt [i/e--]de och vill endast bli s[ån]gare; andra gången vill [han] visst ej bli någon kom[e]diant. Han måste dock [be]stämma sig för det ena [eller] det andra, ty såsom det är kan det omöjligt fort[sätta] Karl blir ju så öfveran[strängd] att han dukar u[nder].”

465 EAH2:144-145.

466 EB → Kaarola Avellan 9.11.1874/48:1:1/EBA/KiA/SKS.

tapauksessa aivan syystä.⁴⁶⁷ Oopperan seurue oli siis vielä aivan liian pieni ja koossa satunnaisesti.

Oopperan olisi pitänyt oikeastaan esiintyä aina pelkästään uutuusteoksilla tai uusilla solisteilla, jotta pieni yleisöpohja tulisi yhä uudestaan ostamaan pääsylippuja ja jotta palkkarahat saataisiin kokoon. Kaarlo ohjasi tai harjoitti eteenpäin Helsingissä aloitettua Bellinin *Normaa*, jossa Emmyllä oli nimirooli. *Norman* ensi-ilta oli Turussa 16.12.1874, mistä tuli Emmylle kiistaton onnistuminen. Turun esityksistä kirjoitti Emil Nervander *Åbo Posten* -lehdessä. Hän oli erityisen otettu *Norma*-esityksen kauneudesta ja Emmy Strömeristä Normana. Vertautuihan Suomen muinaisuus Nervanderin ja miksei Bergbominkin fantasiassa gallialaisten ”alkuperäiskulttuuriin,” jonka edustajat joutuivat ristiriitaan roomalaisvalloittajan kanssa.⁴⁶⁸ Norma oli näin myös symbolisesti ”alkuperäiskansan nainen” – sopiva nationalismin kuvastoon – ja olihan ”Casta diva” aarioiden kuningatar, jonka vahvasti eläytyvä Emmy Strömer sydämeenkäyvästi esitti. Kaarlon ohjelmistovalinnoissa, etenkin vakavan ohjelmiston puolella useimmiten esiintyi poliittisia analogioita.

Helsingissä oli Venäläisellä Teatterilla tällä talvikaudella 1874–75 myös runsas ooppera- ja operettitarjonta: *Juutalaisnainen*, *Kaunis Helena*, *Orfeus Manalassa*, *Rykmentin tytär*, *Kaunis Galathea*.⁴⁶⁹ Suuremmaksi uhkaksi koettiin kuitenkin Nya Teaternin uudelleen käynnistyvä oopperatoiminta, minkä Aspelin-Haapkylä muotoilee niin, että vain Suomalaista Teatteria kiusatakseen Nya Teatern alkoi hankkia itselleen oopperaa.⁴⁷⁰ Nya Teaternissa oli 1874–1875 pieniä laulunäytelmiä, Offenbachin *Frihetsbröderna* ja pienoisteos *Trollpipan (Le fifre enchanté)*⁴⁷¹. Oopperasatsauksia olivat lisäksi Weberin *Friskytten*, sekä samaa vakavaa musiikkilinjaa, Friedrich Kuhlaun musiikkia käyttävä Ludvig Heibergin *Elfjungrun (Elverhøj)*. Seuraava kevät huipentui Nyanissa suureen isänmaalliseen operaatioon Paciuksen *Kung Carls jaktiin*, jota Bergbom oli koko kevään Fredrik Paciukselta turhaan tavoitellut Suomalaiselle Oopperalle. Bergbomilla olivat seuraavina mielessä jo Mozartin *Taikahuilu* ja Gounod’n *Faust*.⁴⁷² *Faustin* suomennos oli työn alla joulukuussa 1874.⁴⁷³

467 Leppänen 1962:66: ”Bergbom oli pakottanut hänet esiintymään Idan jälkeen Rosinan roolissa, joka ei lainkaan sopinut hänen taitelijalaadulleen ja äänelleen”, kuten tyttärentytär muotoilee.

468 *ÅP* 14.1.1875.

469 Byckling 2009:371.

470 EAH2:162 alk.

471 Lüchou 1977:41, antaa nimen muodossa *Trollfötjen* luullen näitä samaksi teokseksi.

472 Tästä on runsaasti kirjeenvaihtoa. Jo 1.12.1874 EB kirjoittaessaan Emmy Strömerille mainitsi *Kaarle-kuninkaan* Leonorasta, samoin Paminasta (*Taikahuilu*) ja Margueriten roolista (*Faust*). Lisäksi kotimainen *Herman Wimpel*, Pinellon ja von Essenin kirjoittama ja ruotsalais-turkulaisen Oskar Byströmin säveltämä teos kantaesitettiin Nyanissa, mutta meni vain kaksi kertaa.

473 A. Törneros → KB 15.12. ja 21.12.1874/52:29:16 & 52:29:17/KBA/KiA/SKS.

Kaarlo oli palannut Turkuun joulun ajaksi 1874. Hän oli eroamassa *Morgonbladetista* vuoden lopussa, joten hän suunnitteli viipyvänsä Turussa ainakin tammikuulle 1875 saakka. Ennen lähtöään Helsingistä hän pani alulle kapellimestari Martin Wegeliuksen kanssa keskustelun siitä, voitaisiko orkesteria käyttää Nya Teaternin kanssa yhteisesti. Yhteistyö oli kariutunut viimeksi vasta elokuussa 1874, kun fennot olivat alkaneet vedota asiassa julkisuuteen. Wegeliuksen vastauskirje vuodenvaihteesta keskustelee tarkemmin summista ja toteaa, että fennojen tarjous oli ollut taloudellisesti alamtainen. Kirje on kirjoitettu rakentavassa hengessä: Bergbom ja Wegelius olivat myös ideoineet jotain sävellystä keskenään. Bergbom on tarjonnut *Graziella*-nimistä librettosovitustaan. Wegelius taas sanoo palavansa halusta tehdä jotain haastavaa, jonka voisi saada esitettyä.⁴⁷⁴ Ei ole tietoa, olisivatko he puhuneet enää Bergbomin libretosta *Elinan surma*. Olisihan Wegelius senkin säveltämiseen voinut ryhtyä, mutta siltä puuttui suomenkielinen runoilija.

Suomalaisen Oopperan ja puheosaston yhteisiä joulujuhlia piti vietettävän Turussa 1874. Bergbomit – itse perheettöminä – halusivat näin rakentaa yhteisöllisyyttä. Ehkä siinä oli myös jotain pakotettua. Tapauksesta on säilynyt vain tietoja Emmy Strömerin kielteisistä tuntemuksista.⁴⁷⁵ Sen sijaan uusi työ, Gounod'n *Faust* herätti odotusta.

Bergbom on haltioissaan, hän kirjoittaa parhaillaan nuotteihin tekstiä ja Niklas kertoi, että hän sitä tehdesään laulaa mukana koko ajan tunteella, joka tekee hänen r-äänteensä vielä entistä käsittämättömämmäksi. [– –] Niklaksen orkesterinjohto käy jo aika hyvin.⁴⁷⁶

Arkadian osto antaa toiminnalle pohjaa

Vuoden 1875 alussa siis alle kolme vuotta toimittuaan Suomalainen Teatteri oli ehtinyt valmistaa jo noin 60 ensi-iltaa, kaikki lyhyet ja pitkät näytelmät yhteen laskettuina. Lisäksi oli ohjelmistossa viisi kokonaista oopperaa ja pari katkelmaa. Valtava suomennoston ja tekstisovitusten urakka oli takana ja uutta jatkuvasti työn alla. Teatterissa, oikeammin Kaarlon ja Emelien kotona Boulevardi 10:n sisäpihan rakennuksen toisessa kerroksessa oli dramaturginen työpaja, nuottitoimisto ja tekstikonttori. Puhenäytelmien suomennoksissa tilanne alkoi olla jo helpompi, töitä saattoi jakaa muille. Oskari Wilho halusi käydä itse läpi käännösnäytelmien suomen kieltä suuhun istuvaksi, sillä hän

474 Martin Wegelius → KB 31.12.1874/54:110:1/KBA/KiA/SKS. Kirjettä suomentaa EAH2:163-164, mutta hän kääntää asian vain Bergbomin apoteoosiksi.

475 "Olimme aikoneet lähteä Kiikalaan joulun viettoon, mutta Emelie Bergbom päätti tulla tänne pistämään pystyyn "veljelyjuhlat". Koko Suomalainen teatteri viettää joulua teatterin lämpiössä, kuvittelen siitä tulevan jotakin melko teatralaista. Niin mielelläni kuin olisin tahtonut päästä tuollaisista perhe-"fêteistä", en voi olla niistä poissa, se herättäisi niin pahaa verta." Leppänen 1962:67-68 siteeraa Emmy Strömerin kirjettä 2.12.1874 Sigrid Crohnsille.

476 Leppänen 1962:67-68 siteeraa Emmy Strömerin kirjettä 2.12.1874 Sigrid Crohnsille.

oli kriittinen Antti Tuokon huolimattomuutta kohtaan.⁴⁷⁷ Kaarlolle aikaa vievintä olivat oopperoiden suomennosten istuttamiset musiikkiin, mitä hän puutteellisella suomenkielellään melodiaa hyräillen teki itse. Hän rakasti oopperoita niin paljon, että hän ehkä myös jotenkin nautti näistä urakoista, joissa myös paransi suomen kieltään. Tätä tekivät tarvittaessa muutkin, mutta laulajissa oli vain pari, joiden suomen taito olisi riittänyt tähän. Suomalaisen Oopperan työkielinä olivat ruotsi ja saksa.

Ooppera esiintyi Turussa vielä yli kaksi ja puoli kuukautta vuoden 1875 alussa. Ongelmia aiheutti tenori Ludvig Ericssonin käheys. Sen vuoksi jouduttiin peruuttamaan esityksiä ja vaihtamaan teoksia, joten uuden ohjelmiston harjoittaminen lykkääntyi jälleen. Vanhoja teoksia esitettiin: Turussa *Fra Diavolon* pääroolissa lauloi Niklas Achté itse, jolloin esityksen johti Turussa toimiva ruotsalainen kapellimestari Oscar Byström. Emmy Strömeriä juhlittiin *Trubaduurissa* ja *Lucia di Lammermoorissa*. Elis Duncker oli nyt seurueen toinen vakituinen baritoni. Oopperoiden välillä Turussa esiintyi puheosasto.⁴⁷⁸ Kauden lopussa pidettiin suuret juhlat, mutta valitettavasti kukaan Turun fennomaaneista ei osannut pitää puhetta suomeksi, edes Kaarlolle.⁴⁷⁹ Kaarlo oli ollut Turussa joulun alta tammikuun puoliväliin saakka, matkusti välillä pois ja palasi sinne sunnuntaina 21.2.1875, jolloin hän kokosi ensimmäisen näytöksen G. Donizettin *Lucrezia Borgiasta*, jonka Niklas Achté sai Turussa johtaa. Siitä saatiin helmikuun loppuun mennessä esityskuntoon vain ensimmäinen näytös,⁴⁸⁰ loput valmistettiin keväällä Helsingissä.⁴⁸¹

Helmikuun alussa (5.2.1875) Turussa oli ollut Kaarlon nuoruudenaikaisen suosikin Brachvogelin *Narcisse Rameau* -näytelmän ensi-ilta. Olettaisi Kaarlon halunneen itse ohjata sen eikä jättävän teosta Wilholle, mutta ohjasiko hän itse edes pääharjoituksen, ei voi varmasti tietää, sillä niihin aikoihin Bergbom juuri matkusti.⁴⁸² *Åbo Postenin* arvostelija Nervander kiitti Holbergin *Jeppe Niilonpojan*, Korhosen *Kosijoiden* ja Kiven *Kihlauksen* esityksiä varsin ansiokkaiksi pitäen kansankomedialla puheosastolle parhaiten

477 EB → KB 30.7.1875/45:1:34/KBA/KiA/SKS.

478 Yleiskatsaus ks. EAH2:164–171. *ÅP* raportoi viimeisistä esityksistä 25.2.1875 (*Lucrezia Borgian* 1. näytöksestä) ja 27.2.1875 (*Fra Diavolosta*), muita kirjoituksia vielä 11.3.1875.

479 B. Elfving → EB 3.3.1875/48:13:3/BEA/KiA/SKS. Ks. m. EAH2:169.

480 EB → Emmy Strömer 16.2.1875/53:24:2/EBA/KiA/SKS.

481 EAH4:n lopussa olevassa luettelossa teoksen ensi-illaksi annetaan helmikuun loppu 1875. Päätöksen taustoista myös EB → Emmy Strömer 16.2.1875/53:24:2/EBA/KiA/SKS. Ilmeisesti *Lucreziaa* ei ehditty saada valmiiksi, joten helmikuun lopussa Turussa siitä esitettiin vain 1. näytös. Arkadiassa pitäisi päästä alkamaan heti venäläisten lopettaessa esityksensä. Neiti Fanny Tallgrenin ensimmäinen ”rampfeber” pitäisi voittaa Turussa, ”mutta tätä ei saa sanoa Ericsonille eikä Dunckerille, sillä muuten he eivät opettele osiaan ennen kuin täällä Helsingissä ja se on liian myöhäistä. Duncker on hidas oppimaan”.

482 *Narcisse Rameau*n pääkirja 38/TeaMA 1535/TeaM. Voisi arvella, että kun Bergbom näkee, miten puutteellinen liian vaativan ja monisävyisen näytelmän esityksestä näyttäisi tulevan, eikä sille paljon ole näyttelijöiden puolesta tehtävissä, hän mieluummin jollain tavalla vetäytyi asiasta, sukelsi pois ja lähti toisaalle.

sopivana lajina.⁴⁸³ Tämä käsitys alkoi vallita laajemminkin. Nervanderin Turun arvos-
telujen lojaalisuus Kaarlolle, mutta silti ajatuksen itsenäisyys, älyllinen vapaus, tekevät
niistä merkittävän aikalaislähteistön.⁴⁸⁴

Edellinen puhenäytelmän ensi-ilta oli ollut ranskalainen *Kultaristi*, patrioottinen
melodraama Napoleonin sotien ajoilta, joka korosti velvollisuudentuntoa ja alempisää-
tyisten ”vilpitöntä kansallismielisyyttä”. Se oli kantaesitetty Hämeenlinnassa jo ennen
joulua. Matkassa oli tuo Janakkalasta tullut, teatteriin liittynyt asemamiehen tytär
neiti Ida Ahlberg, (jonka nimeä ei vielä ollut muutettu Aalbergiksi). Hän sai Turussa
läheltä seurata, miten Aurora Aspegren ja Selma Lundahl näyttelivät, sekä miten Emmy
Strömeriä juhlittiin oopperoissa. Puheosastolaiset ilmeisesti edelleen joutuivat ainakin
ajoittain olemaan esityksissä osana köörejä ja johtamassa kuoron reaktioita, mitä nämä
epäilemättä ja aivan oikein pitivät ammattitaitonsa haaskauksena.

Sairastumisia ei voitu ennakoida, mutta Ericssonin toistuvan käheyden syyt herättä-
vät epäilyksiä: oliko kyseessä mahdollinen laulutekniikan puutteellisuus, ”itse aiheutettu
huono työkunto” tai laiskuus ja välinpitämättömyys. Kaikkiin näihin, myös mukavuus-
denrakkauteen olisi toistuvissa tapauksissa viitteitä. Hänestä johtuvat ongelmat nimit-
tään jatkuivat keväällä Helsingissä.⁴⁸⁵ Yleisön edustaja Maria Grape totesi keväällä 1875
oopperan tappioiden syyksi yksinkertaisesti vain ”den slarfven Ericsson”.⁴⁸⁶ Kevättalven
ankarassa kriittisessä kirjoituksessa, jonka *Helsingfors Dagblad* 7.3.1875 oli kirjeenvaihta-
jaltaan Turusta saanut, painotettiin oopperan hyvän yleisjohdon tarvetta. Tiedotuksen
ja peruutusten kanssa pitäisi olla valppaana, informoida ajoissa, antaa laulajanimet ulos
riittävän ajoissa ja ennen kaikkea, johtajan tulisi olla esityksissä läsnä.⁴⁸⁷ Kyse oli myös
taiteellisen musiikinjohdon puutteesta. Se näkyi teosvalinnoissa, mistä Martin Wegelius
huomautti jo edellisen kevään (1874) kirjoituksissa. Musiikillisesti keskinkertaisissa
teoksissa laulajilta puuttuvat yksilölliset haasteet ja oopperan kehitys pysähty.⁴⁸⁸

483 EAH2:167 viittaa *ÅP* 11.2.1875 kirjoittajaan, jonka arvioissa puheosasto näyttelee parhaiten *Kihlauksen, Kosijat* sekä Holbergin komedian. ”Det var en lust och fröjd att se med hvilken raskhet truppen utförde de inhemska pjeserna äfven-
som det danska lustspelet. På detta område kan finska talscenen redan prestera ett verkligen förtjenstfullt spel. Svårare
var det deremot för de unga artisterna att fullt uppbära den stora tyska dramen.” (E. Nervander, *ÅP* 11.2.1875.)

484 Kirjeenvaihdosta Betty Elfvingin kanssa käy ilmi, että Bergbomien mielestä Nervander oli sittenkin arvaamaton
ja seurapiirien suosia haisteleva. Nervander tuki Suomalaista Oopperaa, mutta hän myös halusi pysyä ”rehellisenä
asiantuntijana”, jonka mielestä oli parempi olla uskollinen omille ajatuksilleen, eikä ottaa kieli- tai puoluelojaalisuutta
ohjenuorakseen. A. Malmgrenin kirjeessä Emeliele sanotaan, että Nervanderin nimeä ei ole uusimmassa osakasluette-
lossa. Kesäkuussa oli huhua, että hän ottaisi osakkeen, mutta näyttää peruneen aikeensa – johdonmukaisuuden nimissä.
(A. Malmgren → EB 25.3. ja 18.6.1875/54:26:3 & 54:26:6/EBA/KiA/SKS.)

485 EB → Emmy Strömer 16.2.1875/53:24:2/EBA/KiA/SKS.

486 M. Grape → H. Ch. Winterhjelms 27.5.1875/41:1:72/HWA/KiA/SKS.

487 Artikkelin moitteet *Uusi Suometar* leimasi tavanomaiseksi panetteluksi ja *Dagbladet* puolusti ilmaisunvapautta
makukysymyksissä. Kirjoittajan henkilöllisyys saattaa Betty Elfvingin tietoon perustuen olla Wetterhoff-niminen turku-
lainen. Artikkelin julkaisupäivän ja kirjeen päiväyksen järjestys aiheuttaa kuitenkin epävarmuutta. Ks. B. Elfving → EB
3.3.1875/48:13:3/BEA/KiA/SKS.

488 *Morgonbladetissa* nimimerkki ‘Si’ julk. 11.5.1874, 13.5.1874 ja 20.6.1874.

Kaarlon ohjelmistossa oli myös vaativia teoksia, mutta kun solistikuntaan kuului vain kuusi vakinaista solistia, joutuivat kaikki pakosta laulamaan rooleja äänityyppiensä ulkopuolelta. Vakavin näistä väärän roolifakin miehityksistä oli Emmy Strömerin määrääminen Rosinaksi *Sevillan parranajajaan*. Ida Basilier lauloi myös itselleen kovin draamatista Margaretaa *Faustin* suomenkielisessä kantaesityksessä ja Emmy Achté, tuolloin jo avioiduttuaan, puolestaan joutui alttorooliin Azucenaksi *Trubaduuriin*, näytöksessä joka esitettiin kesän 1876 Teollisuusnäyttelyn yhteydessä. Taloudelliset menetykset Turun viikkoina kevättalvella 1875 olivat suuria ja työyhteisöä on täytynt rasittaa ”jatkuva sählinki”. Bergbomin tutkija ei voi välttyä havainnoista, jotka kertovat huonosta organisaatiosta ja jopa amatöörimäisestä johtamisesta. Yksilöinä melkein kaikki laulajat olivat epäilemättä kurinalaisia, mutta ensemble vaatisi ammatillista ryhmäkuria. Ehkä sitäkin puuttui jo lähtökohtaisesti, eivätkä tilannetta parantaneet erilaiset poikkeukset ja erivapaudet, joita Kaarlo helposti ihmisiä miellyttääkseen lupaili.

Puheosaston näytäntövuosi 1874–75 oli yhtämittaista maaseutukiertuetta, mutta taloudellisesti se oli kannattavampi koko näytäntökauden kuin ooppera, jolle ei mitenkään saatu järjestetyksi tarpeeksi näytöksiä eikä niin ollen maksavaa yleisöä. Tarkalla taloudenpidolla Oskari Wilho sai pidettyä puheosaston tulot ja menot paremmin balanssissa. Turun kevätkauden jälkeen draamaryhmä jatkoi Poriin, Tampereelle, Kristiinankaupunkiin ja Vaasaan sekä sieltä Ouluun, jossa pidettiin lyhyesti kesälomaa (1875) ja sekin vain, koska helteiden takia näytännöt oli pakko keskeyttää.

Paradoksaalisesti puheosaston toimintaa juuri tänä vuonna häittäsi se, että sen parhaimmat näyttelijät saivat laulajien tapaan Bergbomilta opintovapaita ja matkastipendejä. Niin erikoiselta kuin se kuulostaa, ranskaa taitamaton Aurora Aspegren lähetettiin kesäkuussa 1875 Pariisiin, mistä hän palasi viipyen tovin vielä Kööpenhaminassa. Wilho teki opintomatkan samana keväänä ja syksyksi 1875 matkusti Edvard Törmänen Kööpenhaminaan. Tärkeintähän oli, ettei matkustanut Tukholmaan. Kirjeenvaihdosta selviää se, minkä voi arvata muutenkin: kielitaidon puute rajoitti täysin sitä, mitä Aurora Aspegren saattoi Pariisista saada irti. Hän kuitenkin katsoi paljon esityksiä ja piti silmänsä auki oppien ”suuren maailman elkeitä”.⁴⁸⁹ Teatterin janakkalalainen harjoittelija oivalsi nopeasti, millaisia mahdollisuuksia Bergbomin teatteri voi tarjota. Wilhon keväisen virkavapauden aikana teatteria johti käytännössä Ismael Kallio ja osan aikaa Edvard Törmänen. Wilho yhytti seurueen vasta elokuussa 1875 Oulussa, kun alettiin harjoitella *Nummisuutareita*.⁴⁹⁰

489 Aurora Aspegren → EB 3.8.1875/54:7:2/EBA/KiA/SKS.

490 Lukuisat Kallion (54:77:1–7) ja Törmäsen (53:17:1–8 & 53:31:1–14) kirjeet Bergbomille vuodelta 1875 ovat havainnollista kuvausta teatterin arkisista ratkaisuista ja miesten keskinäisistä jännitteistä. (KBA/KiA/SKS.)

Alkuvuodesta 1875 oopperateemat olivat esillä lehdistössä: Pariisin Garnier-oopperatalon vihkiäisjuhlat pidettiin 6.1.1875. Sitten Helsingin Nya Teaternissa järjestettiin opera-naamiaiset näyttelijöiden eläkerahaston hyväksi. Syksyllä 1875 uutisoitiin Bayreuthissa seuraavana kesänä rakennettavasta ”mainion soittoniekan Wagner’in” uudesta ja ”oudonlaisesta näytelmähuoneesta”. Siellä ”*Die Nibelungen* nimistä näytelmää aiotaan esitellä kolme ehtopuolta perätysten.” Seuraavassa kuussa kerrottiin, miten siellä erään kohtauksen harjoituksiin tarvittiin jopa 8 hevosta näyttämölle.⁴⁹¹

Ruotsinkielisen teatterin takausyhdistys totesi helmikuun alussa 1875, että vuosi 1874 oli mennyt vielä huonommin kuin edellinen vuosi.⁴⁹² Taustaryhmien piirissä vahvistui mielipide, että maahan tarvittiin oopperatoimintaa ruotsin kielellä ja että ooppera sitä paitsi kuulostaa ja näyttää paremmalta Nya Teaternissa.⁴⁹³ Syksy 1874 osoitti, että myös Suomalaisen Oopperan piti saada näytösmääriä ja pääsylipputuloja ratkaisevasti kasvatettua. Aspelin-Haapkyllän mielestä Nyanin oopperatoiminta oli olemassa vain tarkoituksella vahingoittaa fennomaanien yritystä.⁴⁹⁴ Hän unohti, että operettia oli siellä esitetty jo 1860-luvun lopulta ja oopperaa vuodesta 1871 alkaen. Suomalaisen Oopperan tai ainakin Bergbomin varsinainen toive oli ollut päästä Nya Teaternin näyttämölle, jossa oli suuri orkesterimonttu ja parempi näyttämötekniikka. Ne olivat kuitenkin ulottumattomissa ja pettymys vahvistui vuoden 1874 aikana, sillä Nya Teatern ei moneen kuukauteen reagoinut ehdotukseen, että kaksi teatteria voisi näytellä samassa talossa eri iltoina.

Ideologinen ongelma sen sijaan oli kotimaisen oopperateoksen puute. Kaarlo olisi halunnut ohjelmistoon *Kaarle kuninkaan metsästyksen*. Pacius oli ollut haluton antamaan sitä edes Nyanille esitettäväksi, peläten puutteellisia musiikkivoimia, mutta lopulta se saatiin valmistaa Nyanissa huhtikuuksi 1875. Kalastajatyttö Leonoran rooli olisi kuulunut suomenmaalaisen laulajattaren laulettavaksi ja äänellisestikin parhain Leonora tuolloin Helsingissä olisi ollut Emmy Strömer, jota arvovaltaiselta taholta koetettiin houkutella Nyaniin. Emmy Strömer kirjoitti 7.2.1875 Turusta ystävättärelleen: ”Mitä siitä arvelet, että Topelius on käynyt Bergbomin puheilla saadakseen minut esiintymään Leonorana ‘Kaarle-kuninkaan metsästyksessä?’”⁴⁹⁵ Bergbomeille tuolloin vielä solidaarinen Emmy

491 *UStr* 13.10.1875. ”Orkesteripiletti [= permantopaikka] tulee maksamaan 1500 markkaa.” *HD* 10.11.1875 julkaisi eloisin kuvauksen kutsuvieraille näytetyistä harjoituksista, tarkoituksena rahankeruu. Oli nähty 8 valkyryrian kohtaus, Wotanin jäähyväiset ja sen upea lavastus ”Brünhildenstein en vild i klyftor söndersprängd bergstrakt med en jättelik i djupa linier uppstigande klippvägg i bakgrunden”.

492 Kokous oli 10.2.1875 (*Hbl*). ”Nya teatern torde nödgas indragas till nästa år ty skulderna äro ytterst stora och oakat att det är beviljat ett nytt statsanslag à 20.000 mrk måste di, neml, Direktionen pantförskrifva garderoben för att därmed betala skulderna. I sanning en lysande affär som Trapp förskaffat den stora teatern.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm s.d. [efter 5.2.] 1875/41:1:64/HWA/KiA/SKS)

493 *Mbl:ssa* 16.2.1875 ollut laaja kirjoitus korosti, että kyseessä oli nimeomaan viikinkien ylläpitämä mielipide. *Vikingen*-lehdessä oli jo 10.10.1874 ollut kirjoitus molemmista oopperoista, mutta kun tämä kerran viikossa ilmestynyt lehti lakkasi vuoden 1874 lopussa, mielipide käytännössä kanavoitui *Dagbladetiin*.

494 EAH2:216, 250–255, 346, 412.

495 Sit. Leppänen 1962:68–69 mukaan. Emmy Strömer → Sigrd Chrons 7.2.1875/Coll 4/ms/KK.

jatkoi ystävälleen: ”Eikö ole ‘ylevää’ ja kunniaakasta ruotsalaisen teatterin puolelta tulla Suomalaiseen Teatteriin pyytämään heiltä primadonnaa voidakseen esittää kappaleen, jolla he oikein toivovat voivansa nujertaa Suomalaisen Teatterin?”⁴⁹⁶ Emmy Strömer oli kiinnityksellä Suomalaisessa Teatterissa, joten Bergbom oli tiukkana muistaen, miten Charlotte Raan lainaaminen Arkadiaan oli estetty sekä kuusi vuotta että kolme vuotta aiemmin. Oli pelättävissä, että myös Ida Basilier⁴⁹⁷ ta houkuteltaisiin Erottajalle. Lopulta Ålandstärnan eli ahvenanmaalaistytö Leonoran roolin Erottajalla lauloi ruotsinmaalainen Ida Byström.⁴⁹⁷

Muitakin kotimaisia ohjelmistosuunnitelmia Bergbomilla oli, nimittäin B. H. Crusellin: *Den lilla sklafinnan*, operetti, josta B.O.S[chauman]. kirjoitti toukokuussa 1875, että sen partituuri Kungliga teaternissa Tukholmassa oli periaatteessa luvattu Bergbomille ja siitä valmistettiin kopio Kungligan kirjastossa. Yllättäen se tuli esiin Nya Teaternissa 15.10.1875. Oliko Tukholman Kungliga teatern päättänyt antaa sen Nyanille, vai tarkoittiko tilaava taho Finska Teatern heille yksinkertaisesti vain sitä teatteritaloa, joka Helsingforsissa ”aina oli ollut”? Miten Kungliga teaternin nuotistossa olisi voinut tulla edes mieleen, että Helsingforsissa olisi jokin toinen oopperalaitos?

Kausi 1874–1875 epäonnistui myös Venäläisen teatterin osalta. Arkadia oli ollut vuokrattuna Dmitrevskin ooppera- ja teatteriseurueelle, joka kuitenkin osoittautui taiteellisesti alamittaiseksi ja huolimattomaksi. Maksamattomien palkkojen ja muiden takia teatterin henkilökunta jäi Helsinkiin ja oli matkustuskiellossa.⁴⁹⁸ Tällaiseen tilanteeseen kenraalikuvernööri, kreivi Nikolai Adlerberg, Venäläisen teatterin johtokunnan puheenjohtaja, alkoi hankkia parempaa rakennusta venäläisen teatteritoiminnan tarpeisiin ja käynnisti tulevan Aleksanterin teatterin monivaiheisen suunnittelun.⁴⁹⁹ Vuoteen 1875 asti olivat venäläiset seurueet olleet paras tulonlähde Arkadian teatteritalo-osakeyhtiölle erityisesti, kun viikot paastonajasta eteenpäin voitiin myydä Suomalaiselle Teatterille.

Mutta kun venäläiset luopuivat talosta jo samana talvena, Arkadian taloyhtiölle oli sopivinta vuokrata tilat Suomalaiselle Teatterille. Sen piirissä taas jouduttiin heti miettimään, vuokratako kurjassa kunnossa olevat tilat, vai ostaako ne omaan käyttöön. Lupaavaa oli, että nyt voitaisiin laulaa ja näytellä Helsingissä tarvittaessa ympäri vuoden. Samalla kun vakituinen esiintymistila antoi pysyvyyttä, se heikensi argumenttia, johon

496 Sit. Leppänen 1962:68–69 mukaan. Emmy Strömer → Sigrid Chrons 7.2.1875/Coll 4/ms/KK.

497 EB → Emmy Strömer 16.2.1875/53:24:2/EBA/KiA/SKS. ”Toivottavasti Ida Basilier kieltäytyy.” Ida Basilier’n kirjeessä EB:lle tämän kanta on kuitenkin moniselitteisempi. Hän ilmaisi kovasti halukkuuttaan tulla Yön kuningattareksi *Taikahuiluun* ja vakuutti lojaalisuuttaan Bergbomeille. Ida Basilier kirjoitti, että ”Jag är så ond på Kiseleff, så att jag knappt önskar att Kung Karls Jagt skall gå bra! och den är dock inhemsk.” (Ida Basilier → EB 8.4.1875/51:1:10/EBA/KiA/SKS.) Onko hän vihainen vain siitä, että on perustettu kilpailevaa toimintaa, vai ovatko hänen tunteensa kahtalaisemmat: olisihan hänkin mielellään laulanut Leonoran Helsingissä, vaikka kyseessä ei ollut koloratuurisopraanon rooli vaan lyyris-dramaattinen. Mutta Leonora oli silloin vielä ainoa kotimaisen oopperan täyspitkä naisrooli.

498 Byckling 2009:65–66.

499 Byckling 2009:81.

fennot olivat vedonneet, heidän moraalista oikeuttaan saada myös vuokrata valtion lainoittamaa Nya Teaternin rakennusta. Ruotsinkielisen teatteritoiminnan vuokrasopimus olisi seuraavaksi katkolla vasta keväällä 1877. Helsingissä aiemmin toimineen teatterinjohtaja Gustaf Gustafssonin arvio oli, että Nya Teatern ei voinut kauaa enää kannattaa, jolloin Suomalainen Teatteri ilman muuta tulisi saamaan tämän paremman talon käyttöönsä. Siihen asti kannattaisi suomalaisten vain vuokrata Arkadiaa, ei ostaa.⁵⁰⁰

Oli toimittava päättäväisesti, joten nopean harkinnan jälkeen alkuvuodesta 1875 viritettiin Arkadian ostohanke. Martin Wegeliukselta on säilynyt kirje Bergbomille,⁵⁰¹ jossa hän raportoi Arkadian isännöitsijältä luottamuksella kuulemaansa tietoa sen huonosta paloturvallisuudesta ja siitä, miten kattoa täytyisi rautarakenteella vahvistaa, koska se kuitenkin parin vuoden päästä tuomitaan palovaaralliseksi. Peruskorjauksia kannattaa siis tehdä jo saman tien. Mutta talolla ei vielä ole purku-uhkaa, minkä hän oli ottanut selvää isännöitsijä K. A. Weckströmiltä, johon Bergbom ei olisi voinut ollakaan yhteydessä.⁵⁰²

Wegelius kehotti Kaarloa realismiin, ”varaudu pahimpaan”, mikä hänen mielestään tarkoitti ”valmistaudu parhaimpaan”. Wegeliuksen kannustavat sanat vuoden 1875 alussa on ymmärrettävä edelleen aidoksi yhteistyötarjoukseksi Bergbomin kanssa. Wegeliuksella oli Kaarolta saatu idea mahdollisesta sävellyshankkeesta Alfonse de Lamartinen romaaniin *Graziella* (1849) sen jälkeen, kun Wegeliuksen oma suunnitelma Runebergin *Kung Fjalarista* oli jäänyt kesken. Näiden kahden ikätoverin ja nuoren wagneriaanin yhteistyö pääsi toteutumaan vasta Suomalaisen Oopperan viimeisenä vuonna, kun Wegelius tuli johtamaan orkesteria.⁵⁰³

Helmi-maaliskuussa 1875 Emelie Bergbom aloitti kirjeiden lähettämisen Arkadian teatteritalon osakaskunnalle ja tiedusteli näiden kantaa 80.000 mk:n myyntihintaan. Suomalaisen Teatterin lähipiirissä perustettiin Osakeyhtiö ja maaliskuussa alkoi viiden toimihenkilön ryhmä hieroa kauppaa. Niinpä Arkadian yhtiökokous 1.4.1875 käsitteli

500 ”Jag [Hedvig i Göteborg] näm[n]d[e] för [regissören/skådespelaren Gustaf] Gustafsson att fennomanerna tänka på att köpa Arkadiateatern och han tyckte att det var ytterst oförnuftigt, då de ju kunna hyra den gamla teatern tills vidare. Hans fulla tro är att Nya teaterns svenska scen aldrig mer kommer att bära sig och att tillträde till Nya Teatern redan om ett par år skall beviljas den finska scenen. Det vore ju bra mycket bättre än Arkadia, jag kan ej neka det och omöjligt anser jag det äfven alls icke vara, då man betänker hur den svenska scenen är efter år gått tillbaka. Nämn för Bergboms om Gustafssons yttrande. Kunna de ej i höst få hyra Arkadia? Skulle de köpa den, så blef den väl dem än dock ganska dyr, då de väl måste utvidga o förbättra den, för att kunna ha något nytta af den. Jag tycker att de borde betänka sig innan de göra detta, men i stället i tid ställ om att de får hyra den för den tid de önska.” (H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 19.5.1875/43:491/MGA/KiA/SKS.)

501 Martin Wegelius → KB s.d.1875/54:110:2/KBA/KiA/SKS.

502 K. A. Weckström oli ollut toimitusjohtajana Nya Teaternissa syksyllä 1869, kun Bergbom oli riitaantunut hänenkin kanssa; ks. NB:432–490.

503 Ensimmäinen yhteistä ideaa käsittelevä kirje kulki Wegeliukselta Bergbomille jo syksyllä 1872, jolloin Wegelius suunnitteli oopperaa *Kung Fjalarin* pohjalta. (Martin Wegelius → KB 1.10.1872/Martin Wegelius’ samling/Sibelius-mu-seets arkiv.) Aspelin-Haapkylä pitää Wegeliuksta vain epäluotettavana svekomaanina. EAH2:185.

tarjousta ensimmäisen kerran, mutta oli tyytymätön. Huhtikuun aikana hintaa tarkistettiin, kunnes talo 23.4.1875 päätettiin myydä 90.000 mk:sta toukokuun alusta lukien.⁵⁰⁴

Oopperaseurueen paluuta Turusta Helsinkiin odotettiin maaliskuuksi, sillä kaikki illat piti saada näyteltä Helsingissä. Ludvig Ericssonin käheyden – tai muun äänellisen ongelman takia – maaliskuun näytännöt alkoivat vasta 18.3.1875 ja jatkuivat kesäkuun alkuun asti. Peruutuksia kuitenkin tuli ja teoksia jouduttiin vaihtamaan. *Lucrezia Borgia* saatiin kokonaisuena ensi-iltaan vasta huhtikuun lopulla.⁵⁰⁵ *Norma* esitettiin, ja juuri, kun ohjelmistoon piti ottaa myös *Trubaduuri*, tenori Ericsson petti. Emmy Strömerin juhlinta kuitenkin onnistui riittävästi. Ida Basilier'nkin vierailuja suunniteltiin: paitsi *Sevillan parranajajan* uusintaa tähtäimessä oli myös *Taikahuilu*, jossa Strömer olisi laulanut Paminaa ja Basilier Yön kuningatarta.⁵⁰⁶ Ericsson oli lyyrinen tenori, jolle Tamino olisi sopinut ja Papagenoksi olisi sopinut Elis Duncker. Suunnitelma toteutui hieman muokattuna vasta kahta vuotta myöhemmin.

Teatterin vakituinen kannattaja, vaatturiyrittäjä Maria Grape ei ollut yksin siinä käsityksessä, että ohjelmistossa pitäisi olla muita kuin eurooppalaisia tusinaoopperoita. Lisäksi orkesterin taso oli kirjava, kun teatteriorkesteri, kaupungin kokenein soittajisto, ei ollut käytettävissä, ja soittajat haalittiin harrastajista. Niklas Achte pärjäsi kapellimestarina, mutta kuoroista ei voinut puhuakaan. Helsinkiin lainattiin joskus jopa Viipurista E. Schnéevoigtilla sellisti.⁵⁰⁷ ”Emelie Bergbom myönsi totuuden”. Hän oli itse ollut oopperatuotantoihin nähden skeptinen ja erityisen tuskallista oli ollut, kun näyttämöä ei ole ollut käytettävissä kuin satunnaisesti, eikä se voinut esiintyä tarpeeksi.

Oopperan ylöspanoissakin oli toivomisen varaa. Grape moitti huhtikuussa näkemänsä *Norman* lavastusta.⁵⁰⁸ Kirje meni Hedvigille tilanteessa, jossa tämä eli Bergbom-kriittistä vaihettaan. Jo toisena vuonna peräkkäin vallitsi Kaarlon puolelta hiljaisuus ja Hedvigillä,

504 EAH2:182. Vanhat Arkadian talon osakekirjat ovat Helsingin kaupunginarkistossa säilössä. Arkadiateatteri/HKA.

505 Ohjauksellisen detaljin on tyttärenytär kirjannut Emmyn muistelemana näin: ”Viimeisiin elonpäiviinsä Emmy kätki muiston tästä roolista ja kertoi siitä: ’Punaisin veripisaroin koristetussa mustassa samettipuvussa seisoin näin ja repäisin syrjään verhon näin – ja takanani oli 7 ruumiskirstua.’ Leppänen 1962:69.

506 EAH2:175–181 katsaus Helsingin oopperakauteen.

507 Ernst Schnéevoigt → EB 4.9. s. a. [1875 tai 1878]/50:6:1/EBA/KiA/SKS. Viipurilaista sellistiä olisi ehkä tarvittu myös kaudella 1878–1879 (KB → EB 17.8.1878/46:1:20/EBA/KiA/SKS.) Silloin kapellimestari Hfimalyn veli oli lähtenyt pois oopperasta, joten oltiin taas pulassa. Sellistin lainaamista Viipurista KB pohti ainakin elokuun kirjeessä 1878. Silloin syyskuun alun kirje, jossa Schnéevoigt lähettää sellistin olisi vuodelta 1878. *Norma* ei kuitenkaan esitetty kuin kerran syksyllä 1878. Koska Schnéevoigt lähettää *Normaa* varten myös tam-tam -soittimen ja pehmustetun nuijan sille, kirjeen vuosi voisi olla mikä vain syksyn 1874 jälkeen, sillä *Normaa* esitettiin kaikilla näytäntökausilla.

508 ”Idag var fröken B[ergbom] hos mig, [–] hon berättade att de nu tenka köpa Arkadia teatern och anhöll om min hjälp; jag sade dem huru ringa fröjd denna deras teater kan göra då operan gifvas såsom nu Norma: och att om teatern skall köpas med oppoffring af det finska partiet så måste den blifva mera Nationel ej såsom nu ett kosmopolitiskt jäktande med alla jordens kompositör[er]n[a]s arbeten de där som af orkestern förstöres och sedan af de flesta sångarna, utan att ens tala om körerne: hon medgaf sanningen af mitt påstående, och sade ”att de nu tenkt få dig hit instundande höst gå och tal scenen skull dröja här i tvenne månader. Jag åter sade bestämt att ”jag ej tror därpå att det är deras fulla allvar att mera vilja se dig spela här”; detta kostade på litet – men – jag ville en gång få säga ut min tanke, åtminstone innan jag teknar aktier i teatern.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm huhtikuu 1875/41:1:73/MGA/KiA/SKS)

työttömällä näyttelijällä jatkui täysi epätietoisuus työmahdollisuuksistaan Suomessa. Faktat (esim. avuton tammikulissi *Normassa*) on syytä poimia Grapen kovin moittivan asenteen keskeltä.

Å Arkadia när finska operan spelar går det så illa att mig synas denna som en parodi av operor! Igår hörde jag "Norma" och den gick så grymt illa att jag riktigt led hela aftonen t.o.m. Strömmen som eljest är bra sjöng i går eländigt, förutom att dekoration och körerna voro under all kritik: jag begriper ej Doktor B, att han som sjelf sett så mycket, kan till den grad uraktlåta allt hvad dekoration heter. t.x. "den heliga Eken" var så ruskig att jag blygdes å finnarnes sida och [tenoren] Eriksson är en af dessa stackaren som just här i Hfors måste gå under det han nu och gjort hvar rösten vill säga, ty den är nu totalt slut: dramatiska afdelingen af finska teatern är i lan[d]sorten där den varit sedan ett år, samt för att i allt tystnande lif!⁵⁰⁹

Kommentti pyhän tammen surkeudesta kertonee Kaarlon väsymisestä: ei jaksa yrittää, ei järjestää, eikä värvätä työmiehiä maalaamaan ja rakentamaan. Arkadian "palvelijat" ja "teatterirengit" olivat vanhan taloyhtiön palveluksessa, eivät vielä osa Suomalaista Teatteria. Vasta myöhemmin heidät tai osa heistä otettiin Suomalaisen Teatterin palvelukseen.⁵¹⁰ Arkadian ostosta ja ristiriitaisista tunnelmistaan siitä, pitikö "tuo variksenpesä" ostaa, kertoi Emelie itse kirjeessään 24.4.1875 Hedvig Winterhjelmille:

Kan du tänka att vi fått lof att tillgripa det förtviflade steget att köpa Arkadia-teatern! I går afgjordes det och nästa tisdag underskrifves köpobrefvet och från d. 1 maj tillhör teatern det nya bolaget. Du, som de flesta andra, anse visst detta för ett ytterst huvudlöst företag, men du kan ej fatta hvad vi lidit genom vår osäkra ställning. De fattiga sex veckorna under ryska fastan är ju den enda tid öfver hvilken vi bestämdt kunnat disponera; nu är det lyckligtvis annorlunda och ehuru Arkadia-teatern obestriddigen är ett uselt kråknäste, så är den dock bättre än torget.⁵¹¹

509 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm huhtikuu 1875/41:1:73/MGA/KiA/SKS. *Normaa* esitettiin Helsingissä 2.4., 4.4., 7.4. osin, 11.4. osin, sekä 27.4., 30.4., 2.5 ja 4.5.1875.

510 Syyskesällä omistajat vaihtoivat Arkadian talonmiestä: vaasalainen Fredlander perheineen sai korvata entiset Wirmanit. Fredlanderin asuntona toistaiseksi oli tuleva kanslia ja kuvernöörin porrashuone. (EB → KB 8.8.1875/45:1:37/KBA/KiA/SKS.)

511 EB → H. Ch. Winterhjelm 24.4.1875/42:1193-1200/HWA/KiA/SKS.

Toukokuun alusta 1875 Arkadia siis ostettiin Suomalaiselle Teatterihuoneosakeyhtiölle. Aspelin-Haapkylä puolustaa vanhan talon ostoa väliaikaisratkaisuna: ”ei tähän aikaan vielä kokonaan ollut haihtunut toivo, että suomalainen näyttämö ennemmin tai myöhemmin saisi jalansijaa Uudessa teatterissa, joka ei lainkaan alusta alkaen ollut aiottu yksistään ruotsalaiselle.” Lauseen loppu on tuttu argumentti.⁵¹²

Fennomaanien ydinjoukolle oopperan olemassaolo vaati Arkadian ostoa, siksi asiaa ei tarvinnut kahta kertaa miettiä. Melko rehvakasta taistelumieltä asiassa osoitti Antti Almberg Budapestistä kirjoittaessaan toukokuussa Bergbomille. Kerran vielä Erottajalta ajetaan ”sveecit pois”. Kirjeen poikamainen karkeus on paljastavaa, ja sellainen on kiillotettu fennomanian kilvestä pois. ”Jassoo, veekukset ovat todellakin saaneet ”jahtinsa” toimeen! No, onneksi olkoon! Pian alkanee toisenlainen ”Karlina jahti”, jonka seurauksena on se, että koko tuo muukalaislauma saa korjata luunsa uudesta teaterista.” Näin Almberg suorastaan yllytti Kaarloa taisteluun.⁵¹³

Augusta-sisaren aviomies ja Kuitian kartanon toinen perijä oli Oskar af Heurlin, joka oli kustantanut Emil Nervanderille matkan Eurooppaan 1864–1865. Hän oli nyt SKS:n kirjapainon uusia omistajia. Mutta Oskar sairasteli ja voi huonosti monena vuonna. Syksyllä 1874 Augusta-rouva, Paula-tytär, sekä vanhin poika Maunu ottivat perheenpään iloksi junan ja lähtivät yhdessä etelään asumaan, jotta Oskarin terveys kohentuisi. Näin tapahtuikin, mutta huhtikuun alussa Oskar oli kylmettynyt Italiassa ja kuollut keuhkotulehdukseen muutamassa päivässä. – Raskaana oleva Augusta af Heurlin jäi kahden lapsen kanssa ulkomaille ja sai sieltä käsin hoidella epätoivoista tilannetta. Veljillä oli kiireitä ja Emeliekin oli sairas, kukaan ei voinut matkustaa hänen avukseen. Augusta af Heurlin joutui Roomasta käsin järjestelemään ja kuljettamaan miehensä arkun Helsinkiin junalla Pietarin kautta, mukanaan 3-vuotias Paula ja 2-vuotias Maunu. Säilyneissä kirjeissä ei mainita sitä, että lisäksi Augusta oli kolmatta kertaa raskaana.⁵¹⁴ Hän vietti leskenä kesän 1875 Iitissä ja synnytti syyskuussa Helsingissä toisen poikansa, Lauri af Heurlinin.

Näin oli koossa tuleva Kaarlon perhekuunta: Augusta ja kolme lasta, Emelie, Kaarlo sekä Sofie-täti ja eno Sanmark. Vuosikymmenen lopulla he kaikki asettuivat asumaan

512 EAH2:185 ei suoraan kiellä sitä, että K. Bergbomin pyrkimys edelleenkin oli päästä kiviteatteriin.

513 ”Mitä tenorin hankkimiseen täältä [Budapestistä] tulee, ei siitä voine mitään syntyä, koskei täällä ole semmoisia hyviä. Kansallisteaterin tenori on 60 vuoden vanha ukko, [- -] ja yhtä huonot ovat ne pari nuorempaa, joita täällä on. Eikö Pietarista voi saada? Se on paljon likemmältä. – Hyvin harmittavaa on tuo Ericssonin käheys; se on tuotanut nähtiä vahinkoja operallemme. Mutta niin se vaan niitten svecusten kanssa; ei niistä ole muuta kuin vastusta ja vahinkoa. [- -] No, ollaanpa nyt Helsingissä ”oman katon alla”. Toivotan onnea! minä puolestani olin ensin Arkadian ostoa vastaan, koska mielestäni oli tyhmää panna rahoja tuommoiseen vanhaan variksenpesään. Sen sijaan että rakennettaisiin uusi teatteriksemme, tahi ajettaisiin svecit pois kiviteatterista, mutta kun sitte sain kuulla että operan ”olla tahi ei olla”, riippui siitä, niin ei tietysti voin[ut] enää olla kahden vaiheella, mitä tehdä. Tiedon saatuani ostosta, menin kohta kapakkaan ja join tokayerissa teaterin ja sinun maljasi. Eljen! (Antti Almberg → KB s. d. 1875/50:9:2/KBA/KiA/SKS.)

514 EB → H. Ch. Winterhjelm 24.4.1875/42:1193–1200/HWA/KiA/SKS.

Antinkatu 4:n kirjapainotalon laajennettuun osaan, kunhan af Heurlinit, Blomstedtit ja Löfgrenit olivat selvittäneet omistuksensa keskenään: SKS:n kirjapainon, sanomalehdet, rakennusten ja perintöjen jaot ja osakkeet.⁵¹⁵

Kaarlo Bergbomin kiireisin ongelma oli löytää uusi tenori, ja etsintään valjastettiin myös Pietarissa työskentelevä Johannes Gripenberg, joka kirjoitti August Hagmanille huhtikuussa 1875 siitä, miten mahdotonta tuntemattomien nimien metsästäminen Pietarissa oli. Gripenberg kuvasi tälle *Morgonbladetin* toimittajalle tilannetta hauskaasti vihjaten myös Bergbomin nuorukaisintresseihin.

Dernäst skulle jag i all enfald tillråda vår energiske Doktor [Bergbom] att sända ett cirkulär till alla Finlands klockare, med begäran att hvar och en i sin stad bland den hvitluggiga skara natursångare som hvarje söndag accompanerar honom i Herrans hus, utvälja den argaste skrikhalsen och sända honom till H[elsing]fors. Bland denna elitkorps af bondtenorer, unga naturligtvis, må Doktorn sedan välja ut ett par och sända dem i skola t.ex. hit. Om ingen annan vill det, så skall jag åtaga mig att hålla en sådan titulus under mina små vingars skugga och vara honom nyttig så vidt i min förmåga står. – Addio! Helsa Dr Bergbom, Muinais [J. R. Aspelin], din bror [Tyko Hagman] och andra från din vän J[ohanne]s G[ripen]b[er]g.⁵¹⁶

Keväällä 1875 Teatterin henkilökuntaan kuului jo noin 35 taiteilijaa. Palkkakulut olivat äkkiä huomattavat. Saman verran oli henkilöitä odottamassa kutsua teatteriin koeajalle, kertovat Nervanderin muistiinpanot:

Taltruppen: fr. Aalberg, fru Aspegren, fr Heerman, Hellsten, Kaarlönen, fru Lundahl, fr Rinman, Savolainen, Schulman, fru Stenberg, fr E och S Strömer, Tallgren och Tötterman.

Operatruppen: herrar Achté, Antonoff, Aspegren, Bergholm, Böök, Duncker, Ericsson, Himberg, Inberg, Kallio, Karikko, Leino, Lundahl, Pesonen, Ritari, Snellman, Tervo, Törmänen, Vilho och Wrangén = 34 pers. 14 fruntimmer + 20 herrar; 32 damer och herrar i olika delar af landet afbida kallelse till proftid vid f. scenen.

Förlofningar E[mmy]. S[trömer]. och L.N.A[chté]., S[ophie].S[trömer]. och ingeniör Donald Bonnevie, Hilda Heerman och ing. R. Munsterhjelm. På hvarje

515 Lounasmaa 1910:124–127.

516 J. Gripenberg → Aug. Hagman 24.4.1875/54:150:1/KBA/KiA/SKS.

ort ger t[eatern]- ett recetr[e]p[resentation]. för resestipendier för de längst hunna artisterna. Början sker i Åbo. – Fru Aspegren säker kandidat. E. Strömer, Ericsson, Aché och Wilho samt Tötterman, alla ämna sig till Paris åtmistone för ngn tid.⁵¹⁷

Oskari Wilhon terveys oli heikentynyt. Jotkut alkutalven huonot arvioinnit Turussa hänen kuuluisista vanhoista rooleistaan viittasivat ainakin tilapäiseen voimattomuuteen.⁵¹⁸ Osa heikentyvästä terveydestä täytyy panna myös väsymyksen tiliin. Kahden vuoden aikana Wilholla oli ollut yksi vapaa kuukausi, heinäkuussa 1874. Silloinkin hän oli tavannut Kaarlo Helsingissä, jossa myös hänen veljensä asui. Puheteatterin ryhmässä jatkui jakautuneisuus ammatillisesti ja aatteellisesti orientoituneiden näyttelijöiden välillä. Missä määrin Kaarlo oli omilla ratkaisuillaan tukenut tai ollut tukematta Wilhoa johtajana? Wilho oli erottanut Himbergin, mutta Kaarlo otti hänet takaisin. On uumoiltavissa jännitettä tai jopa pettymystä siitä, miten helposti Himberg otettiin loppuvuodesta takaisin. Häntä yksinkertaisesti tarvittiin. Mutta samalla syötiin Wilhon auktoriteettia ja ohitettiin näyttelijätovereiden mielipide. Puheosaston asema oli monin tavoin epäitsenäinen, esimerkkinä se, että vaikka sen omat esitykset olivat loppuneet Turussa jo helmikuun alussa 1875, osaston piti roikkua siellä: Lundahlia ja Aspegreniä nimittäin tarvittiin *Fra Diavolon* koomisiin rosvorooleihin. Helmikuun lopussa 1875 olivat seuraavan näytäntökauden suunnitelmat vielä hämärän peitossa. Puheosaston Kaarlo lähetti pohjoiseen, ensin Poriin ja Tampereelle.

Helsingissä Oopperan sesonki jatkui ja uutena valmistui *Lucrezia Borgia*. – Ida Basilier loisti *Parranajajassa* Rosinana ja Emmy Strömer muissa rooleissa. Tenori Ericssonin ääni oli mennyttä, näytöksiä jouduttiin peruuttamaan, ja vaihtamaan teoksiin, jotka olivat tenorille helpompia.⁵¹⁹ Kaarlon aika on mennyt näytösten iltakohtaiseen varmentamiseen ja ohjelmiston toistuviin muutoksiin. Helsingissä olivat *Lucrezia Borgia* -oopperan ensimmäiset esitykset lykkäytyneet 28.5.–1.6.1875, joten vasta niiden päätyttyä Kaarlo on ehtinyt Tampereelle katsomaan puheosastoa.⁵²⁰

Puheosaston kevät 1875 oli palapeli: Wilho lähti opintomatalle, Leino joutui opettelemaan hänen suuria roolejaan, Kallio ja Törmänen johtivat toimintaa, mutta olivat kiistoissa; Aurora Aspegren oli Pariisissa ja hänen miehensä virkavapaalla muuten vain.

517 Emil Nervanderin mp (*Kokoelma historiallisia tietoja Suomalaisen Teatterin toiminnasta*/B1147/ENA/KiA/SKS.) Sisältää 18½ foliosivuista arkkia, jotka Nervander on lähettänyt EAH:lle tämän ryhtyessä teatterin historian kirjoittamiseen 1906, minkä jälkeen lahjoitettu KiA:an.

518 EAH2:171.

519 EAH2:175–181.

520 EAH2:175 mainitsee, että Kaarlo olisi käynyt ainakin kerran Tampereella seurueen luona. *Neitsyt Siirin* (e-i 20.5.1875) harjoittamiseen hän ei voinut ehtiä, se käy ilmi siitä, miten Törmänen myöhemmin hänelle tapahtumista raportoi.

Neiti Aalberg otti ensimmäisiä askeleitaan näyttämöllä. Porista siirryttiin toukokuuksi 1875 Tampereelle, jonne kesäkuun alkuun valmistui vuosikymmeniä vanha G. Sandin – Ch. Birch-Pfeifferin *Sirkka, eli Pikku Fadette*. Kaarlo ilmeisesti kävi Tampereella puhe-teatterin esityksissä ajalla 2.–8.6.1875,⁵²¹ jolloin *Sirkka* saatiin ensi-iltaan. Siitä järjestettiin Benjamin Leinolle matkaresetti.⁵²² Tampereen sesonki jatkui siis kesäkuun alkuun. Ismael Kallio on kirjoittanut kirjeen Kaarolle keskustellen kesälomien mahdollisuudesta, joita jotkut olivat hakeneet.

Mutta toiseen asiaan. Jos [August] Aspegrénille annetaan vapaus kesäkuukausiksi niin on se luonnollista että muutkin jäsenet (esimerkiksi minä, joka olen potanut niin raskaan taudin kuin keuhko inflammationin) saavat jonkun aian vapauden. Sillä se on hyvin väärin että Aspegrénille, joka oikiastaan ei ole kipeä paitsi silloin koska hän on valvonut kokonaiset yöt korttipelissä, annetaan yksityinen vapaus. Jos Aspegrén taasen [ei] tahdo myöntyä johtokunnan esityksiin niin ei tarvitse laskea hänen rouvaansa ulkomaille, sillä hän voipi vaimonsa palattua ulkomailta pakoittaa johtokuntaa seuraamaan hänen ehtojansa kieltämällä vaimoansa olemassa suomalaisessa teaterissa.⁵²³

Tampereen Sanomissa oli 8. ja 15.6.1875 kirjoitus, jossa samoin kuin ensimmäisenä talvena arvioitiin kaikki näyttelijät maltillisesti ja perustellusti. Wilho oli matkalla, joten nyt Artur Lundahl sai parhaan miesnäyttelijän statuksen. Siihen sisältyi myös varhaisimpia neiti Aalbergin saamia lehdistökommentteja: ”Neiti Ahlberg on wallan ‘uusi’, siis vielä äkkinäinen ja arastelewakin.”⁵²⁴ Törmänen kuvasi Holbergin *Eroamattomat*-komedian esitystä ja totesi Bergbomille, että ”Neiti Ahlberg’in (Karoliina) ja Heerman’in (Henrietta) olisi ehkä pitänyt waihtaa osia; Karoliinan osa olisi ainakin woittanut kaupasta.”⁵²⁵ Voitaneen tulkita, että ”arasteleva” neiti Aalberg ei vielä ensimmäisenä keväänään ollut siis riittävän rohkea ja vapautunut.

Bergbomin valintoja ja toisinaan johdonmukaisuuden ja oikeudenmukaisuuden linjan puuttumista johtajana joutuu ihmettelemään. Puheosastolle ei myönnetty kesälomaa, ennen kuin se oli matkannut ylös Pohjanlahden rannikkoa, jolloin näyttelijöiden piti matkustaa etelään omilla varoillaan sukulaistensa luo lomailemaan. August Aspegrenin erityisvapaa vaimonsa ulkomaanmatkan ajaksi näyttää myös toteutuneen. Aviomiehenä hänellä olisi ollut mahdollisuus kiristää teatteria sillä, että ei anna vaimonsa esiintyä,

521 EAH2:175.

522 *Tampereen Sanomat* 1.6.1875.

523 Ismael Kallio → KB 31.05.1875/54:77:8/KBA/KiA/SKS.

524 *Tampereen Sanomat* 15.6.1875.

525 C. Edv. Törmänen → KB 22.06.1875/53:31:8/KBA/KiA/SKS.

ellei itsekin saa kesälomaa. Johtokunta oli päättänyt, että puheteatterin oli jatkettava työtä lävitse kesän, ensin rannikkoa pohjoiseen ja sitten Oulussa, jossa oli näyteltävä myös heinäkuussa, vaikka harvakseltaan.⁵²⁶

Kristiinankaupunkia keksittiin tiedustella toukokuun lopulla kesäkuun alkupuolen näytäntöihin.⁵²⁷ Puheosaston lähtö Tampereelta oli tapahtunut kiireellä, laskut hoidettiin viime tingassa, matka oli epämukava, mutta 17.6.1875 kirjeessä Emeliele Edvard Törmänen sanoo, että ”kesä-loman uhraus oli ihmisiltä unohtunut”. Sekä Aspegrenien että Wilhon poissaolo merkitsi, että kaikki joutuivat tekemään paljon paikkausrooleja ja kokeneemmat siirtymään suurempiin rooleihin. Janakkalasta tulleen Ida-neidin osalle juuri tänä ensimmäisenä vuonna tulivat eteen monet paikkausroolit, opettelemalla niitä innokkaasti saattoi osoittaa valmiutta ja aktiivisuutta. Se koitui teatterin hyväksi ja hänen oman kouluttautumisenensa hyväksi.

Aspelin-Haapkylä moittii Ismael Kalliota näyttelijänä ”oppimestarimaisesti jäykäksi”, ahtaaksi ja omahyväiseksi.⁵²⁸ Kallion periaatteelliset johtajan otteet vaikuttavat kirjeiden perusteella kuitenkin täysin järkeviltä ja vastuullisilta. Kallion mielestä nimittäin nuori Törmänen oli ”ylpistynyt, eikä totellut häntä” affiisin painamis- ja levittämisasiossa ja muissa.⁵²⁹ Edvard Törmänen oli kevään aikana tehnyt useita suomennoksia ja kislännäytteensä Kaarlon edessä. Kaarlo oli Helsingistä käsin voinut luottaa Törmäseen: suomea taitava riittävän sivistynyt nuori mies, josta voisi tulla hänelle dramaturginen apulainen ja suomentaja. Lisäksi Törmänen hoiti teatterin kassaa koko kevään ajan. Törmäsen kirjoittamat kirjeet ovat terävänäköisiä, kriittisiä ja kaunistelemattomia, kirjoitettu elävällä suomenkielellä.

Kirjeessään 15.6.1875 Törmänen kiitti jostain täysin odottamattomasta, reagoiden ilmeisesti Kaarlon puolelta saamaansa myönteiseen uutiseen. Se on saattanut koskea syksyllä hänelle luvattua ulkomaanmatkaa, johon on sisältynyt kannustus: sen jälkeen aukeaisi uusia näkymiä.⁵³⁰ Kesäkuun lopussa Törmänen kiitti uudelleen Bergbomia, tällä kertaa palkallisesta virkavapaasta, mutta olisiko Kaarlo ensi kerran vihjannut Törmäselle mahdollisuudesta nousta myöhemmin johtajan kirjalliseksi apulaiseksi.⁵³¹

526 EAH2:188–191.

527 KB → Kauppias Pa[a]rmanen 26.5.1875/47:11:1-2/KBA/KiA/SKS.

528 EAH2:188.

529 Vaikuttaa kuin edut ja erityisoikeudet olisivat vain Bergbomien päätettävänä, ja heillä taas oli suosikkijärjestelmänsä. Opintomatkojen aikana maksettiin normaali kuukausipalkka. Mutta outoa on, että oopperalaisilla saattoi olla pitempi palkallinen kesäloma kuin puheteatterilla. Virkavapaata pyytävä taiteilija säästi tietysti teatterin palkkamenoja.

530 ”että edes vähänkään saattaisin hyödyttää asiata, jonka palwelukseen olen antautunut; ja mikä mahdollista on, sen koen kaikin voimin täyttää, sille uhraan elämäni! Jos joskus tapahtuisikin, että Tohtorin sanat toteutuisivat, niin on wallan hywä, että osaksi jo olen saanut kokea kiusausta kiirastulta, joka ihmisestä warmaan ihmisen tekee, tai tahtoo tehdä wastakohdan. Waan mitäpä siitä, – sen pitää kai niin olla.” (C. Edv. Törmänen → KB 15.06.1875/53:31:7/KBA/KiA/SKS.)

531 ”Minä en tiedä ansainneeni ollenkaan niin suurta kiitollisuuden osoitusta, kuin olen saanut Tohtorilta. Kuitenkaan en saata muuta, kuin tunnustaa sydämellisimmän ihastukseni ja tyytyväisyyteni Tohtorin mielisuosiosta, ja koetan wastakin kaikin voimin saawuttaa sitä. Tähän saakka ainakaan ei vielä ole mikään ”alttiiksi paneminen” minun suhteeni

Niklas Achté ja Emmy Strömer avioituivat kesällä 1875. Heidän pienimuotoiset häänsä pidettiin 30.6.1875 Bergbomien perhepiirin järjestäminä, samaan aikaan kun puheosasto matkusti kohti pohjoista.⁵³² Kaarlo oli Lorenz Nikolain sulhaspoikana yhdessä tulevan taloudenhoitaja K. F. Wahlströmin kanssa. Emelie Bergbom oli ollut häitä järjestämässä Strömerien äidin kanssa, morsiusneitoina Sophie Strömer ja ystävätär Sophie Crohns. Ne vietettiin osoitteessa Liisankatu 13, tohtori ja rouva Sanmarkin luona. Niiden jälkeisellä ulkomaanmatkalla Niklas ottaisi laulutunteja voidakseen ”myöhemmin kapellimestarintoiimensa ohella toimia laulunopettajana Suomalaisessa Teatterissa.”⁵³³ Lisätulot olivat tarpeen.

Emelie Bergbom oli skeptinen, mitä tulee Emmyn ja Nikolain avioliiton tulevaisuuteen. Hedvigille hän analysoi asiaa ja puhui liitosta, johon ”ihmiset [eli säätyläistuttavat] ovat täysin suivaantuneita”. Emelie kuvaa parin erilaisia luonteita:

I öfvermorgon är Emmy Strömers bröllop; jag tror ej att här har knutits något parti, dervid menskligheten varit så förgrymmad som nu. Hon är mycket sluten och otillgänglig för fremmande, men som artist har hon allas sympatier och allas tillgifvenhet och detta med rätta, ty hon är en verklig konstnär. Hans konstnärsskap är ju intet att skryta med och som menniska har en förmåga att stöta allt folk så att de flesta personer ha ytterst svårt att fördraga honom. Kanske dock: att utgången blir lyckligare än profetiorna förkunna.⁵³⁴

Häät ja niiden seuraukset nuorelle oopperalle loivat myös epävarmuutta. Puolisothan jäivät avioiduttuaan usein näyttämöltä pois, eikä lasten tuloa voisi estää. Avioliittoa voidaan pohtia myös siltä kannalta, oliko se yksi syy Emmyn turhan lyhyeksi jääneeseen uraan.⁵³⁵ Emelie Bergbomin suhde Emmy Strömer-Achtéhen oli ammatillisesti arvostava: ainakin vielä samana kesänä kirjeessä Hedvigille hän kirjoittaa, että Hedvigin itsensä lisäksi heillä ei ole ollut muita todellisia ”dramaattisia / draamallisia taiteilijoita kuin Emmy Strömer”, ”hyvinkin lahjakkaita matkailevia muusikoita toki.”⁵³⁶

tullut kysymykseenkään, ja werrannollisesti pienet owat olleet waiwanikin; kumpahan ne wain jotain hyödyttäisiwät! Wähät muusta! – Suuressa kiitollisuuden welassa olen Tohtorille ja neiti Bergbom’ille siitä, että poissa-olo-ajallanikin saan palkkani pitää – ahkeruudella koen sitä korwata.” (C. Edv. Törmänen → KB 22.06.1875/53:31:8/KBA/KiA/SKS.)

532 EAH2:213.

533 Leppänen 1962:69.

534 EB → H. Ch. Winterhjelm 26. [p.o. 28.]6.1875/42:1201-1208/EBA/KiA/SKS.

535 EAH1980:128. EAH:lla on päiväkirjamerkintä 2.12.1906 koskien Emmy Strömeriä: ”Hän ei käsiti että naiminen Achtén kanssa se oli, joka oikeastaan ehkäisi hänen edistymisensä. Sitä vastoin hän syyttää suomalaista oopperaa siitä ja tietysti enemmän tai vähemmän suorasti Bergbomia.” Aspelin epäilee myös, olisiko Emmyllä sittenkään ollut riittävästi aineista ulkomaiseen uraan, minkä perheen kasvaminen tietysti osin esti. (EAH pvk 2.12.1906/A490/EAHA/KiA/SKS.)

536 ”Sedan du for ha vi ej haft här någon enda verklig konstnär annat än Emmy Strömer; jag menar neml. dramatisk konstnär, ty resande musici ha här nog varit af framstående talent.” (EB → H. Ch. Winterhjelm 27.7.1875/42:1209-1212/EBA/KiA/SKS)

Emelie, jonka työpaikka oli Hypoteekkiyhdistyksessä, saattoi pitää vain viikon kesäloman, jolloin hän matkusti Iittiin raskaana olevan Augusta-sisarensa luokse. Miehensä menettänyt Augusta ei näytä käyneen tänä kesänä edes appivanhempien luona Kuitiassa (Quidja), vaan vietti suruaikaa sukulaisten luona Iitin kirkonkylässä, jossa oli lomailtu ennenkin.⁵³⁷ Heti Achtéiden häiden jälkeen heinäkuun alussa 1875 Kaarlo Bergbom matkusti Lappeenrantaan lepäämään ja kylpemään.⁵³⁸

Puhenäyttämöllä ei ollut ollut merkittäviä ensi-iltoja pitkään aikaan. Syksyksi 1875 syntyi suunnitelma rouva Winterhjelmin kahden kuukauden vierailusesongista Helsingissä. Siihen valmistuisivat uudet merkittävien teosten esitykset, ja Hedvigin vierailu takasi säätyläisfennomaanien kiinnostuksen puheosastoa kohtaan. Tällainen toive vastasi fennomaanien ydinryhmän tarpeeseen juhlia idoliaan ja ”propaganda-voittoaan.” Hedvig oli ennen Kaarlon yhteydenottoja pyytänyt Grapea ehdottoman salaisesti kysymään myös Fredrik Berndtsonilta mahdollisesta vierailusta Nya Teaternissa, sillä taiteilijana Hedvig ”halusi olla puolue-intressien yläpuolella” ja esiintyä samalla matkalla molemmissa teattereissa. Toukokuussa Hedvig kuitenkin jo huomasi, että molemmissa vierailemista ei voinut ajatella, jos Bergbomit häntä kerran kutsuivat ja kustantaisivat matkat.⁵³⁹ Olennaista oli voida näytellä niin monta näytöstä kuin mahdollista, sillä ”rahareikiä hänellä tänä talvena on monia”.⁵⁴⁰ Lisäksi kysymys oli nimestä rouva Raa-Winterhjelm. Ruotsissa hän oli rouva Winterhjelm ja se nimi saisi kelvata Suomessakin, tästä Kristian Winterhjelm oli ehdoton.

Teatteri tarvitsee *Nummisuutarit*, ooppera uuden tenorin

Kesäkuun lopussa 1875 Emelie avasi tarkemmat neuvottelut Hedvig Winterhjelmin kanssa. Emelie kirjoitti, miten paljon vaikeuksia Kaarlolla oli, ja miten hän oli sairaalolainen. Kaarlo oli ollut koko näytäntökauden puolikuntoinen – mikä ei ole ihme hänen työmääriinsä nähden. Emelien kirje Hedvigille kertoo avoimesti teatterin ja oopperan keskeisistä ammatillisista ongelmista.

Utom de allmänna bekymren har detta år varit för oss enskildt mycket tungt. Heurlins död har smärtat oss alla djupt och Augusta stackare vill alls ej kunna repa sig. Dessutom har Karl varit mycket skral hela detta år, så att vi varit helt oroliga för hans skuld. Få se om han någonsin skall återfå sin goda helsa och

537 Kaarlon käynti pikkuserkkujen luona Iitissä rajoittui kesään 1861, ks. NB:144–148.

538 EAH2:198–210 suomentaa laajasti Kaarlon ja Emelien kirjeenvaihtoa.

539 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 25.5.1875/43:515/MGA/KiA/SKS.

540 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 18.8.1875/43:570/MGA/KiA/SKS.

kraft; allt hans onda kommer af öfveransträngning och nu skall han resa till Willmanstrand och bada der i sommar; måtte denna färd göra honom godt.⁵⁴¹

Bergbomin tilannetta on helppo ymmärtää: loppumaton sarja päätöksiä, joita hän johtajana joutui tekemään, oli kolmen vuoden jälkeen vaatinut veronsa. Johtaja eli aina puutteellisen ja ristiriitaisen informaation varassa. Hänelle näyttelijät lähettivät vuorolaan kirjeitä maakunnasta, toisinaan jopa sähkeitä nopeasti tuiskahtaneissa riitatilanteissa. Hankalissa neuvonpidoissa pyydettiin vastauksia Helsingistä. Hyväntahtoinen, lempeäluontoinen Kaarlo on yrittänyt olla mieliksi, ehkäpä juuri liikaa mieliksi ainakin suosikeilleen ja niille, joita arveli tarvitsevansa tai joista hän tiesi olevan eniten hyötyä teatterille. Siksi hän on voinut tehdä kiistoissa päätöksiä kuulematta toista osapuolta ja saanut vähintään yhtä kiihkeän vastineen. Erilaiset velat ja vipit ja näyttelijöiden huoleton juhlinta ”ruotsalaistyyliin” sekoittivat tätä etäjohdettua teatteriseuruetta. Oskari Wilhon ohitse toimittiin, ja mikä ongelmallisinta, Emelie Bergbom ei tunnu ymmärtäneen, että Wilholle piti antaa kaikki tuki ja auktoriteetti, jonka hän päivittäisessä työssään tarvitsi. Bergbomeilla näyttää kestäneen pitkään opetella ammatillisesti lojaaliksi säädystä alemmalle Wilholle. Oopperaosaston puolella ongelma oli ohut organisaatiorakenne: laulajien yläpuolella oli vain johtaja itse, joka puolestaan joutui tyypillisesti omnipotenttiin tilanteeseen, jossa haluaa päättää kaikesta itse, kun ”ei ole muitakaan.” Mutta syntyy ansa: kun on liikaa päätettävää, sekaantuvat suuret ja pienet asiat. Emelie kirjoitti kesäkuun lopussa, että Kaarlo on niin uupunut ja väsynyt, että hän jaksaa tehdä vain sen, mikä on aivan välttämätöntä!

Arkadian oston myötä haave Nya Teaternista oli kauempana ja suomalaiset oli pysyvästi tuomittu esikaupungin vanhaan puuteatteriin. Hedvigiä voitiin käyttää vain vierailijana. Yritystä painoivat talouden alijäämät: oli pestattu liikaa ihmisiä, joitain jouduttaisiin irtisanomaan. Orkesteritilanne oli epätoivoinen: ei ollut helppo aina saada täyttä soittajistoa Nyanin palkkalistoilla olevan Teatteriorkesterin näytösiltoina. Hra Achte pystyi johtamaan muualta koottavaa orkesteria näytöksissä, mutta oopperalta puuttui musiikillis-taiteellinen johtaja, pysyvä musiikin auktoriteetti ja Bergbomille tasaveroinen työtoveri. Bergbom ei voinut vetää Martin Wegeliusta mukaan, sillä tämä oleskeli ulkomailla. Rikhard Faltin pääsi johtamaan vain toisinaan, kylläkin esimerkiksi keväällä 1876.

Puheosaston ja oopperan taloudellinen tulos on ollut lähes vastakkainen, oopperalla oli vain 5–6 näytöstä kuukaudessa, selitti Emelie Hedvigille. Jos tenori Ericsson oli sairaana, hän pysyi kotona, mutta mikäli vähänkään piristyi, hän heti juoksi ulkona

541 EB → H. Ch. Winterhjelm 26.6.1875/42:1201–1208/EBA/Kia/SKS.

ja ”pilasi itsensä”.⁵⁴² ”Den slarven” sanoi Maria Grape. Kaarlön sairastelutkin ovat osin tenori Ericssonin tuottamia murheita:

Med teaterns affärer har det gått mycket illa i år; talscenen har nog redt sig, ty utom i Åbo, så har den haft goda inkomster, men för operan har det gått eländigt, tack vare Ericsson. Han har varit hes hela vintern och så oförsvarligt oförsigtig att han omöjligt kunnat förmås att vara försigtig akta sig och det oaktadt hela hans framtid beror af hans röst. Vi ha knappt spelat 5 à 6 gr. i månaden och det mest lösryckta scener, ty om Eriksson någon dag var frisk så att man vågade annonsera en representation till par dagar derpå, så var han genast så oförsigtig att han ej kunde uppträda. När han var riktigt sjuk, så hölls han nog inne, men bara han blef det minsta bättre, så sprang han ut och förstörde sig. Du kan ej tro hurudant elände det har varit och en bra stor andel har han i Karls sjuklighet. Du får ej vara ledsen på Karl, älskade dyra Lotten. Han är så medtagen och trött att han bokstafligen ej kommer sig till någonting utom hvad han absolut måste. Mätte han bli bättre nu i Willmanstrand.⁵⁴³

Tenori Ericsson oli myös velkaa Oopperalle ja pyysi vapaata voidakseen tienata ja suorittaa velan. Ericsson yritti laulaa rahoja kasaan kesän aikana. Hän oli maalla juonut maitoa ”ja lihonnut”, palannut Tukholmaan äitinsä luo ja pyysi heinäkuussa matkaravoja matkustaakseen Suomeen, sekä vielä toisessa kirjeessä elokuun palkkaa ennakkona Emelieltä.⁵⁴⁴

Edellisenä keväänä 1874 puheosasto oli ollut Helsingissä ilman Hedvigii ja näytellyt melko vähän, tosin ensi kerran Schilleriä (*Kavaluus ja rakkaus*). Silloin teatteri oli jäänyt oopperan ensimmäisen Helsingin sesongin jalkoihin. Turussa harjoitettu kotimainen uutuus, E. F. Jahnsenin *Lalli*, jonka piti olla merkittävä Helsingissä annettava esitys, ei kuitenkaan löytänyt yleisöä.⁵⁴⁵ Kaarlo ei halunnut siis järjestää puheosastoa Helsinkiin ilman, että Hedvig vieraili sen tähtenä. Fennomaanipiireille sopi myös, että Hedvig Winterhjelm juhlistaisi Arkadian ostoja uudella säätyläistölle sopivalla ohjelmistolla.⁵⁴⁶

542 EB → H. Ch. Winterhjelm 26.6.1875/42:1201–1208/EBA/KiA/SKS.

543 EB → H. Ch. Winterhjelm 26.6.1875/42:1201–1208/EBA/KiA/SKS.

544 Ludvig Ericsson → KB 3.7. ja s.d. [heinäk.] 1875/54:57:2–3/KBA/KiA/SKS.

545 *Lallista* ks. Paavolainen 2013.

546 Hedvigin neuvotellessa syksyn 1875 ohjelmistosta tarjosi Kaarlo vanhoja rooleja näytelmissä *Narcisse Rameau* ja *Maria Tudor*. *Deborah* oli uutta Hedvigille ja suurehko työ. Hedvig puolestaan tiedusteli *Paola Moronia*, mutta siitä molemmat Bergbomit olivat hiljaa. Kaarlo ei tahtonut uudelleen sitä esiin ja Hedvigillekin sen muistiin palauttaminen olisi ollut viiden vuoden jälkeen iso työ. Hedvigin ehdotus ”*En hustrus straff*” ei myöskään herättänyt reaktiota, se oli muodikas, mutta kuvasi avioliittoa liian moraalittomasti. *Paola Moronista* välitti Grape tiedon, että ”doktor ej skulle tycka om att taga upp *P. M.*, men då du önskar det, skall den tas med.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 11.9.1875/41:1:85/HWA/KiA/SKS.) Tässä Hedvig puolestaan tuli vastaan: ”Har Kaarlo något emot *Paola Moroni* så ville jag ej hålla fast der isynnerhet som

Siksi Hedvigin piti tulla viimeisellä laivalla marraskuiksi Helsinkiin ja lähteä junalla Pietarin kautta takaisin Kristianiaan. *Nummisuutarien* tuominen syksyn 1875 päätteeksi Helsinkiin oli toki vielä tärkeämpää ja vaikutukseltaan pitkäkestoista, sillä ottamalla se ohjelmistoon saisivat sekä maakuntien suomalaiset katsojat että säätyläiset kontaktin Aleksis Kiven huumoriin. Näin teatteri lunastaisi vihdoinkin asemansa suomenkielisen kulttuurin kannattelijana. Se voitiin esittää heti Hedvigin vierailukauden jälkeen.

Emelien mielipide Aurora Aspegrenistä, teatterin johtavasta naisnäyttelijästä oli vakaa ja kiteytyi kesällä 1875 näin:

Fru Aspegren är rest till Paris för att studera; hon har gått alldeles ofantligt fram och vore hon nu ung och hade ett litet fördel[ak]tigare yttre, så blefve hon utan tvifvel en framstående artiste; hon har goda och stora anlag; skada bara att hon är så ful och osympatisk.⁵⁴⁷

Hän oli siis lahjakas, mutta ikä ja 'ulkoinen rumuus' estivät nousemisen säätyläisyleisön suosimaksi. Aurora ja August Aspegrenin näyttelemisen oli kelvannut muissa kaupungeissa, mutta Helsinkiä he eivät koskaan valloittaneet. Aurora Aspegrenin Pariisiin matkaa koskeva maininta Kaarolle on esitetty Aspelin-Haapkyllän historiassa sopivasti pehmennettyinä. Aspelinin historiassaan sensuroimat kohdat Emelien kirjeestä seuraavassa kursivoitu.

Fru Aspegren tyckes ha svårt att reda sig i Paris och längtar till Köpenhamn, men teatern der är väl nu stängd. *Jag tycker att hon sjelf kunnat tillskrifva oss i nämnda sak, men hon täcks väl ej då hon så stort afslog alla mina anspelningar på att hon ej skulle komma till rätta i Paris.* I morgon skall jag skrifva till henne och fråga hvad hon nu riktigt sjelf menar. *Wilho sade (jag hade ännu ej fått Ingmans bref, då han var här) att han tyckte att fru A[spegren]’s pariser-vistelse ej gagnade till något, då hon ej kan språket; äfven han förordade Köpenhamn. Tråkigt är det om hon nu förgäfvets gjort den dyra resan; jag skall dock be henne ärligt skrifva hvad hon sjelf tycker.*⁵⁴⁸

Auroralta itseltään tuli kesäkuussa ja elokuun alussa viestejä, että kyllä hän Pariisissa pärjäilee, mutta saisiko hän tulla myös Kööpenhaminaan. Sitä Kaarlokin suositteli, mutta

det ju är möjligt att det kanske ej skulle göra någon särdeles lycka. Han bör ju i det fallet känna publiken bättre än jag.” (H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 18.9.1875/43:585/MGA/KiA/SKS.)

547 EB → H. Ch. Winterhjelm 26.6.1875/42:1201-1208/HWA/KiA/SKS.

548 EAH2:206-207 ja EB → KB 27.7.1875/45:1:33/KBA/KiA/SKS.

vasta syyskuussa kun siellä taas näyteltäisiin.⁵⁴⁹ Kuvattuaan Pariisin näyttelijöitä ja esityksiä Aurora vakuutti oleskeluaan hyödylliseksi.⁵⁵⁰ Itsevarmuus oli ainakin kasvanut, ja se edisti hänen ammattiaan.⁵⁵¹ Aurora kauhisteli, mitä Selma Lundahlin odotettavissa oleva pienokainen ja mahdolliset vuotuiset raskaudet sen jälkeen tekevät tämän taiteelle: hänen ajatuksensa olisivat sitten vain äidin velvollisuuksissa, ja teatterille tulisi siitä vahinkoa.⁵⁵²

Oskari Wilho oli toukokuussa 1875 katsonut teatteria Pariisissa, seurannut Coquelinin näyttelystä ja tavannut suomalaista taiteilija- ja muuta siirtokuntaa.⁵⁵³ Hän palasi Kööpenhaminan ja Tukholman kautta ja kylpi vielä Visbyssä heinäkuun ajan. Heinäkuun alussa Emelien ensimmäinen kirje Kaarlolle Lappeenrantaan oli täynnä käytännön asioita.⁵⁵⁴ Kiintoisin tieto koski dramaturgi Rafael Hertzbergiä, Kiven *Flyktningarna*-näytelmän sovittajaa ja ohjaajaa, miestä, jolta Kaarlo oli penännyt rojalteja Kivelle. Emelie tiesi, että Hertzberg oli Pariisissa oppiakseen regissööriksi ja ”aikomuksensa” lienee vakavasti antautua teatterin alalle. Siitä Wilho ironisesti kertoi, että tämä vain kriitikkömästi ihasteli kaikkea teatteria Pariisissa. Hertzbergiä, tätä suomalaisen runouden vilpitöntä ruotsintajaa, Emelie kuitenkin ihmisenä ”suvereenisti halveksi”.⁵⁵⁵ Emelien omat kesäsuunnitelmat olivat auki, mutta hän arveli voivansa viettää pari viikkoa Iitissä Augustan luona, jossa nimittäin oli myös Sofie Sanmark häntä tukemassa.⁵⁵⁶ Emelien toinen vaihtoehto oli lähteä Poriin Elisabeth-sisaren ja Gösta von Troilin luokse. Hän epäili heinäkuun alussa, että molemmat jäisivät vain aikeiksi.⁵⁵⁷ Iitin matka ilmeisesti toteutui.

549 KB → EB 2.8.1875/46:1:9/EBA/KiA/SKS.

550 Aurora Aspegren → EB 25.6.1875 ja 3.8.1875/54:7:1 & 54:7:2/EBA/KiA/SKS. ”Jag har mycket noga följt med samspellet och rörelserna samt kostumerna hvilka jag ej tycker om hos dem, i synnerhet de antika och historiska de äro väl troligtvis genuina men allt annat än vackra, men deremot de moderna äro magnifika. Och Croizette är min mönsterbild skulle hon spela i Finland så skulle hon bränna upp allt hvad ungherrarn fin[n]s, de som de äro så lätt antända när det gäller unga skönheter, hon är ej allenast en stor talent utan en stor skönhet och behaglig quinna, mycket gracieuse, och talar språket mycket rent och behagligt ehuru hennes organ ej är rätt vacker.” (Aurora Aspegren → EB 3.8.1875/54:7:2/EBA/KiA/SKS.)

551 ”Hvet fröken jag tror att min parisier resa har gjort mig i alla afseenden mycket godt, jag känner mig stå nu på mycket säkrare fötter vis à vis min konst än förut, och vistelsen i Köpenhamn skall väl äfven göra sitt till så att jag hoppas.” (Aurora Aspegren → EB 12.9.1875/54:7:3/EBA/KiA/SKS.)

552 Aurora Aspegren → EB 12.9.1875/54:7:3/EBA/KiA/SKS. – Lundahlien häistä ei ollut vielä 9:ä kuukautta.

553 O. Wilho → KB 22.5.1875/53:33:19/KBA/KiA/SKS.

554 EAH2:198–199 suomennettuna.

555 EAH2:199. ”[Kaarlo] Slöör berättade att det är planerat att såväl Svarta Dominon som Regementets dotter skola upptagas på svenska teatern nästa år. Hertzberg lär ha varit till att studera teatrarna och utbilda sig till regissör och nu lär det vara hans mening att på allvare egna sig åt theatern. Det finnes få personer för hvilka jag hyser ett så suveränt förakt, som för honom.” (EB → KB 3.7.1875/45:1:24/KBA/KiA/SKS.)

556 Iitin kirkkoherra W. L. Lundan oli ollut naimisissa Bergbomien äidin ja Sofie-tädin serkun kanssa, mutta jäänyt juuri leskeksi 1875. Sofie Sanmark on voinut olla lapsia hoitamassa, jolloin Augustan oli luontevaa majoittua myös kesäksi sinne. Molempien perheiden lapsilla olisi toisistaan seuraa ja Sofie-tädistä olisi hänelle apu. Kirkkoherra nai pian vaimovainajansa vanhemman sisaren Saarjärveltä.

557 Aspelin-Haapkylä on sensuroinut kohdan, jossa Emelie kehui Kaarlolle ruotsinmielistä lankomiestään Göstaa. Von Troilit eivät koskaan ryhtyneet femnomaaneiksi, mutta ”Gösta är serdeles vänlig och hjertlig; nog har han ändå ett ovanligt älskvärdt väsende.” (EB → KB 3.7.1875/45:1:24/KBA/KiA/SKS.) ”Augusta bor i Ithis och Karl badar i Willmanstrand,

Lappeenrannassa Kaarlo sairasteli ja mikä kiusallisinta, juomavesi aiheutti ripulia. Emelie puolestaan reagoi huolestuneena kaikkeen ja komensi Kaarloa kuvaamaan vajojaan tarkasti tohtori Björksténille,

beskrif ordentligt för Björksten huru du mår, och gör dig ej bättre än du är. Detta är ett dumt och enfaldigt högmod; om också ens stolthet ej vill visa de sår som människohand tillfoga oss; för Guds hand måste vi dock alla böja oss och med upprätt mod kunna vi bära hvad Han oss ålägger.⁵⁵⁸

Lappeenrannassa 32-vuotias Kaarlo oleskeli 47-vuotiaan naimattoman serkkunsa Emmy Chydeniuksen kanssa.⁵⁵⁹ Lappeenrannassa oli myös varuskunta, jonka miehet varmasti näkyivät katukuvassa tai rannassa Kaarlolle silmän iloksi. Emmy on saattanut jopa kustantaa Kaarlolle tämän kesäloman, sillä taloudellisesti Bergbomit elivät vielä hyvin niukasti. Bulevardi 10:ssä ei ollut edes palvelijatarta. Sisar Augustan kolmannen lapsen laskettu aika oli syyskuun lopulla. Palattuaan Iitistä Heurlinit saivat tilapäisen asunnon Borgströmien kivitälöstä Mariankadulta. Siellä asuessaan Augusta synnytti ja siellä oli saatavissa apua Paulan ja Maunun hoidossa.⁵⁶⁰

Emelie ei aavistanut Winterhjelmien melko ahdasta taloudellista tilannetta eikä sitä, että Hedvig olisi oman ammattinsa kannalta ollut valmis menemään myös Nya Teaterniin. Vierailua varten Emelie oli pyytänyt Wilholta niitä suomenkielisiä roolikirjoja ja nuotteja, joita Hedvigille täytyi toimittaa opeteltaviksi, mutta arveli, että Aspegren huolimattomuuttaan tai jopa mustasukkaisuudesta oli hukannut osan roolikirjoista. Emeliele Aspegrenit olivat jatkuvan pienen nalkutuksen kohde.⁵⁶¹ Emelie raportoi myös Vaasassa asuvan lehtorin, tohtori Oskar Toppeliuksen käynnistä Helsingissä. Hän tuli kuulemaan tilitystä niistä teatterikoulun varoista, joita oli uskottu sisarusten käyttöön vuonna 1871. Rahat oli käytetty kuluihin ja stipendeihin. Toppeliuksella oli moraalinen oikeus saada rahoista selvitys, ja hän otti asian esille uudelleen kirjoittaessaan Bergbomeille fuusioneuvottelun aikana keväällä 1877.⁵⁶²

så att jag är helt ensam här; nog är det ju äfven min mening att på par veckor resa till Ithis eller till Björneborg, men jag fruktar att det stannar vid bara mening och ej blir allvare af. Skulle Karl helst i sommar återfå någon del av sin fordna kraft; han behöfver den så väl och har varit bra skral nu hela våren. Gud hjälper väl" (EB → B. Elfving n. 5.7.1875/49:5:1/EBA/KiA/SKS.)

558 EB → KB n. 5.7.1875/45:1:25/KBA/KiA/SKS.

559 EAH3:154av. Tämä oli senaattori-isän vanhimman sisaren, Margareta Katariina Chydeniuksen tytär. Emmy Chydenius on todennäköisesti myös osallistunut jo Vuosaaressa vietettyihin kesiiin 1850-luvulla. (ks. NB:90–93).

560 EB → H. Ch. Winterhjelm 18.9.1875/42:1217/EBA/KiA/SKS.

561 EAH2:201 suomentaa sensuroiden EBn kirjeistä joitain näistä "luonteenpiirteistä".

562 Oskar Toppelius → EB 8.2.1877/54:37:1/EBA/KiA/SKS.

Kesällä 1875 Kaarlo kävi Lappeenrannasta käsin Olavinlinnan 400-vuotisjuhlilla,⁵⁶³ joita vietettiin 30.7.1875. Hän tunsu tätä Säämingin seutua vuodelta 1868 jonkin verran, mutta nyt matkasta ei jäänyt hyvää muistoa.⁵⁶⁴ Juhlissa professorien August Ahlqvistin ja Yrjö Koskisen pitkäaikainen jännite kärjistyi. Ahlqvist edusti maltillisempaa asennoitumista ruotsinkieliseen väestöön ja kulttuuriin Suomessa. Koskinen korosti jyrkkää pesäeroa, jossa suomen kieli esitti kategorisia vaatimuksia puuttuvista oikeuksistaan. Olavinlinnan puheessaan Ahlqvist korosti ”Suomen kiitollisuudenvelkaa Ruotsille” ehkä yrjökoskislaisia provosoidakseen. Syntyi rähäkkä. Puhetta oli varmasti ruodittu kahviloissa ja harmiteltu koskilaisten sisäpiirissä, mutta debatti puhkesi vasta seuraavana kevättalvena 1876, kun Yrjö Koskinen kirjoitti oman hyökkäyksensä *Kirjallisen kuukauslehden* vuosikerran alkuun ”Kansallisista kiitollisuuden veloista.”⁵⁶⁵ Koskilaisten mielestä fennomaani Ahlqvist oli vuoden 1865 aikoihin kääntänyt takkinsa ja alkanut olla dagbladilaisille ”se mieluinen” fennomaani.⁵⁶⁶ Ahlqvistin linja oli selvästi avarakatseisempi ja rakentavampi heijastaen laajemmin Itä-Suomelle luontaista näkökulmaa, joka esimerkiksi Viipurissa eli monikielistä todellisuuttaan.

Kaarlo viipyi Lappeenrannassa elokuun alkuvuikoille asti, mutta rentouttavasta kesästä ei ollut kyse, sillä kirjeenvaihto on täynnä tenori-kysymyksen selvittelyä, kuulumisia matkalaisilta, tietoja Oulun helteistä ja siitä, mikä milloinkin esti näyttelemisen siellä.⁵⁶⁷ Fyysisesti hän oli kesän jälkeen paremmassa kunnossa, mutta onnistui sitten taas vilustuttamaan itsensä ja saamaan kurkkukatarrin. Suuri ongelma ratkesi, kun varmistui, että orkesterin sellisti Jaromir Hrímalýn välityksellä löytyi tenori, tshekkiläinen Josef Navrátil, joka saapuisi heti lokakuun alussa 1875 konsertoimaan Helsinkiin. Näin Navrátil valmiilla repertuaarillaan ja ammattitaidolla poistaisi oopperalta pahimman huolen.

Kesältä 1875 on syytä kirjata vielä neiti Ida Aalbergin (syksyyn 1877 asti kirjoitettuna Ahlbergin) ensimmäisestä pääroolista, Preciosasta, esitetyt arviot sekä *Nummisuutarien* kantaesityksen olosuhteet.⁵⁶⁸ Puheosaston seurue saapui heinäkuun alkupäivinä Suomalaislaivalla Vaasasta Ouluun. Tulotoivotuksena kuultu kalevalamittainen onnitteleluruno julkaistiin tunnelman kohottamiseksi *Oulun Wiikko-Sanomissa*.⁵⁶⁹ Topeliuksen *Saaristossa*

563 Miesmaa 1916:39 mainitsee, että ”V. Löfgren avustajanaan K.B.” oli ollut *U. Suomettaren* lähettämänä kirjeenvaihtajana Savonlinnassa.

564 KB → EB/2.8.1875/46:64/EBA/KiA/SKS.

565 Koskimies 1968:196–205.

566 Koskimies 1968:201.

567 EAH2:198–210.

568 Paavolainen 2010.

569 ”Runoelma, jolla eräs tunnettu kirjailija ja kaiken taiteen ihailia Waasassa tervetuliais-pidoissa suomalaiselle teatteri-seuralle lausui sen tervetulleeksi Waasaan. Ne kuuluvat: ”Taideniekkain teillä kasvaa / vahvat orjantappuraiset. / Pistin tuikkii, yllyttääpi, / ruusu mieltä ilahuttaa. / Suru silloin, ilo tällöin, / tuskat, innot, työt ja vaivat / aamuin, illoin, ihan aina: / näissä taitureitten retket. / Rouva pulska, neidot nuoret, / miehet uutterat ja uljaat, / näyttelijäin etuväki / Wäinönsaaren tantereilla! / Pitkittäkät väsymättä / askeroitsemisen, jonka / ootte hyvään alkuun panneet! / Sitä seuraa

-näytelmä oli ohjelmistossa vielä roikkuva kunnianteko, jonka Bergbom oli määrännyt esitettäväksi Oulussa, Zachris Topeliuksen koulukaupungissa. Ismael Kallio ehdotti jo sen poistamista ohjelmistosta.⁵⁷⁰ Neiti Aalbergistä Kallio antoi tylyn tuomion Kaarlolle:

Ahlbergia ei myöskään ymmärrä. Minä en ymmärrä mistä hän on saanut semmoisen teeskennellyn lausuma tavan scenillä, jota näkyy olevan hänen hyvin vaikea jättämään ja jota hän kumminkaan ei käytä jokapäiväisessä puheessaan. Arvelin antaa hänen yksityisesti lukea osansa Perjantaina, mutta kuten muistanet, nimitin viime kirjjeessäni etten ollut oikeen terve viime päivinä.⁵⁷¹

Sanomalehdessä pyydetään näyttelijöitä puhumaan ”hitaammin ja selvemmin! Välisti, näet ei etäämpänä istujat voineet käsittää keskustelua näyttämöllä.” Viikkoa myöhemmin (17.7.1875) *Oulun Wiikko Sanomia* jo miellytti ”näyttävään henkilöiden viehättävä näytös-tapa.” *Maria Tudor*, suuri näytelmä, esitettiin heinäkuun puolivälissä Oulussa, vaikka oli jo kovat helteet. Näytännöt keskeytettiin helteiden ajaksi, Kallio teki itse päätöksen, mutta jotkut olivat ehtineet sähköttää ongelmasta Bergbomille Lappeenrantaan. Teatterin velat olivat kovat ja lipputuloja piti sananmukaisesti tirstää näyttelijöiden hikoilevasta selkänahasta. Puheosastolla ei ollut pidetty kunnollista lomaa vuoteen, sellainen oli tarpeen.

Ismael Kallio valmisteli Oulussa suurnumero *Preciosaa* ja aikoi kokeilla neiti Aalbergia sen päärooliin, vaikkei hänestä oikein ole laulajaksi. ”Mitä *Preciosan* antamiseen tulee[,] nin täytyy, minun huomispäivänä koettaa [Ida] Ahlbergin lausumista *Preciosana*. Han on lukenut osan Rouva Aspegrenin edessä, siitä saan nähdä jos hän siihen sopii, jollei[,] saapi [Selma] Tötterman koettaa.”⁵⁷² Vaasassa Bergbomien sukulaistädit ja ”kaikki muutkin” antoivat Ida Ahlbergin mahdollisuuksista tylyn tuomion: ”extraordinär gås” eli ”tavallista pahempi hanhi”, minkä Emelie myös välitti Karlille Lappeenrantaan.⁵⁷³ Samalla Emelie välitti Kaarlolle tiedon tädeiltään Leontine Gummerukselta ja Sofie

kansan kiitos, / seuraa hyvä omatunto; / eteen pyrkivälle myöskin / viittaa kaunis juurikuva. / Tänne terve tultuanne / Teille täysi onnen malja!” (*Oulun Wiikko-Sanomia* 10.7.1875.)

570 Ismael Kallio kertoo kirjjeessään Kaarlo Bergbomille 11.7.1875/54:77:10/KBA/KiA/SKS, että OWS (10.7.1875) viittasi siihen, miten huonosti esitys itse asiassa sujui.

571 Ismael Kallio → KB 11.7.1875/54:77:10/KBA/KiA/SKS.

572 Ismael Kallio → KB 11.7.1875/54:77:10/KBA/KiA/SKS.

573 ”Moster [Leontine Gummerus] skref att man varit nöjd med alla utom med [Artur] Lundahls, som uppräddt fasligt arrogant och högmodigt samt vinkat om svenska teatern. De hade ej ens helsat på menniskomassan som var vid ångbåten och sade dem farväl. Detta är ledsamt, men vi kunna ej göra något dervid. [Selma] Tötterman hade alla varit förtjusta uti. Moster skriver och säger att man berättar att [Ida] Ahlberg skall bli Regissa [teoksessa *Sven Dyringin talo*]; hon varnar grymt därför: alla hade tyckt att flickan var en extraordinär gås. Huru vore Tötterman? [jolle rooli sitten menikin]. (EB → KB 14.7.1875/45:1:31/KBA/KiA/SKS)

Sanmarkilta puheteatterin Vaasan vierailun onnistumisesta.⁵⁷⁴ Kirjallisuudessa on lainattu Ouluun palanneen Oskari Wilhon kirjeessään 15.8.1875 esittämää ensimmäistä arviota Aalbergista:

Wiime sunnuntaina Preciosa. Ahlberg [Aalberg] oli minun mielestäni sangen viehättävä, etenkin ensimmäisessä näytöksessä, jossa oli ehtinyt paremmin kypsyä. Hänen vähän epätasaiset liikuntonsa tulevat varmaan aikaa voittaen sulavimmiksi.⁵⁷⁵

Oulun Wiikko-Sanomia 14.8.1875 kuvasi *Preciosaa* samaan tapaan:

Neiti Ahlberg’in Preciosa oli aivan viehättävä ilmiö, joka suloisuudellaan peitti mitä taiteellisuudessa puuttui.⁵⁷⁶

Samalla lehti kiitti Wilhon paluuta ulkomailta ja ylisti hänenkin näyttelmistään. Oulun läänin kuvernööri oli läsnä teatterin kunniaksi järjestetyissä pidoissa, joista lähti sähkösanoma myös Bergbomille.⁵⁷⁷ Elokuun lopussa tuli kiittäviä arvosteluja. Kotzebuen näytelmässä *Suorin tie paras* Leino oli näytellyt ”vanhan koulumestarin, huolellisesti tehtyä naamakuvaa ja ulkomuotoa; näyttelikinpä jotenkin hyvin.” Kehuja teatterille tuli jo oikeastaan kaikesta, ainoa moite vielä oli, että pitkät tavut äännetään usein liian lyhyinä.⁵⁷⁸ Wilho kaipasi kovasti Aurora Aspegreniä takaisin, ”herra Aspegrenista ei ole väliksi”.⁵⁷⁹

Nummisuutarien Esko oli annettu aloittelevalle Benjamin Leinolle luettavaksi. Luultavasti Kaarlokin oli saanut hänestä hyvän kuvan kevättalvella Turussa. Sen jälkeen Leino oli tehnyt *Kihlauksen* Joosepin lisäksi myös Aapelin roolin Wilhon ollessa matkalla. Leinolla oli tuntuma Aleksis Kiven huumoriin, sitä paitsi hänen ääntämisensä

574 EAH2:189–190 mainitsee Kaarlon tädin rva Leontine Gummeruksen (varmaan lapsineen) olleen paikalla samoin Oskar Toppeliuksen, joka oli katsonut kaikki esitykset. Ouluun on lähdetty 2.7.1875, ja 1. esitys siellä oli jo 7.7.1875.

575 O. Wilho → KB 15.8.1875/53:33:22/KBA/KiA/SKS. Ks. EAH2:192, joka sanoo sitä ensimmäiseksi arvioksi Idasta. Vaasalaisrouvien yksityinen kriittinen kirje on kuitenkin varhaisempi, lisäksi Porissa keväällä 1875 oli tullut Aalbergia koskeva varautunut kommentti.

576 OWS 14.8.1875.

577 OWS 21.8.1875.

578 OWS 28.8.1875.

579 Wilhon kuvausta elokuun puolivälistä EAH2:192 referoi valikoiden. EAH ei toista Wilhon ehdotonta pyyntöä saada Aurora Aspegren mukaan: ”Rouva Lundahlin tila [raskaus] on sangen arveluttava. Kuukauden päästä hän jo rupeaa tulemaan ihan mahdolliseksi. Ole siis hyvä ja jouduta rouva Aspegrenia kotiin niin pian kuin mahdollista.” – August Aspegrenin osalta Wilho itsekin oli jyrkkä, ja tietysti täysin kategorinen: ”Aspegrenia täällä ei ollenkaan kaivata. Böök ja Pesonen ovat hyvin täyttäneet hänen roolinsa. Annan hänen siis olla poissa vaikka ikänsä. Älä kumminkaan pyydä häntä takaisin. ”Se olkoon hänen rangaistuksensa, se.” (O. Wilho → KB 15.8.1875/53:33:22/KBA/KiA/SKS.)

selkeyttä aina kiitettiin, hän oli luotettava, miehekäs ja kantava voima. Ismael Kalliolla oli Oulussa tuttava, joka oli epäileväinen *Nummisuutarien* suhteen sen vaativuuden takia.

Semmoista aarretta [kuin *Lea*] ei saisi pitää piilossa arvelee hän [prof. Nyberg]. Ei luule Nummisuutareitten tekevän lähellekään samaa vaikutusta. Luulee sen tulevan katsojille liian pitkäksi ja ikäväksi ellei joka rolli näytetä: jollei suurilta taitureilta, kuitenkin niin valituilta henkilöiltä että jokainen on mies paikallaan.⁵⁸⁰

Saavuttuaan matkalta Oskari Wilho paneutui *Nummisuutarien* harjoittamiseen, mikä kohtasi osin teatterin vanhoja sisäisiä vaikeuksia. Näytelmää jopa halveksittiin siinä olevan tappelemisen takia, eivätkä sivuroolit kiinnostaneet näyttelijöitä. Teos otettiin kuitenkin hyvin vastaan jo ensiesityksestä alkaen. Bergbomin ennakkoon tekemistä lyhennyksistä tärkein oli Eskon ensimmäisen näytöksen monologin puuttuminen, sillä kurin saatiin toiminnalle kiivautta ja voimaa.⁵⁸¹

4-ii Nummisuutarien valmistelua 1875

Bergbom vastasi itse *Nummisuutarien* kuten muidenkin näytelmien lyhentämisestä Suomalaiselle Teatterille. *Nummisuutareista* Bergbom pyyhki sellaista, minkä säätyläisfennomaanit olisivat voineet kokea karkeana, kuten vihjaukset fyysiseen väkivaltaan ja naisvaltikkaan. Benjamin Leinon tulkintaan vaikutti myös se, että ensimmäisen näytöksen Eskon pitkä monologi puuttui kantaesityksestä ja palautettiin esitykseen vasta 1888. Topiasta näytteli puheosaston johtaja Oskari Wilho itse, Sepeteusta Ismael Kallio ja Marttaa Salida Savolainen, kaikki laatunsa mukaisissa rooleissa: Kallio oli 'père noble', juhmallinen kanttoori, Wilho mielistelevä ja nariseva ukko, Savolainen turski akka.

Elokuun puolivälissä Wilho kirjoitti Kaarlolle: "Ensimm[ä]äinen näytös Nummisuutaria on valmis. Wahinko vaan ettemme tule omin voimin toimeen. Saa nyt nähdä jos saamme niin monta kaupunkilaista avuksi [= avustajiksi] kuin tarvitaan. Ikävällä täytyy mainita[,] ettei Leino ole oikein sovelias Esko. Jos Törmänen vaan jäisi tänne, ehdottelisin hänet Eskoksi. – Wiimeinen näytös ei tunnu laisinkaan pitkälliseltä. (O. Wilho → KB 15.8.1875/53:33:22/KBA/KiA/SKS).

Wilho oli ollut matkalla eikä ollut nähnyt, miten Benjamin Leino suoriutui niin Joosepista kuin Apelistä. Törmänen oli saanut kiitosta koomisista rooleistaan. Ilmeisesti Wilho ajatteli, että Törmäsen kepeämpi, iloisempi näyttelijänlaatu kannattelee kokonaisuutta paremmin. Leinon valinta ensimmäiseksi

580 Ismael Kallio → KB 11.7.1875/54:77:10/KBA/KiA/SKS.

581 Bergbomin lyhennyksistä *Nummisuutareihin* ks. Paavolainen 2010:288–296.

Eskoksi määritteli roolin toisaalta arvokkaaksi ja kunnioitusta herättäväksi maalaiskansan edustajaksi. Teatterin tutuista jännitteistä kertoo Wilhon seuraava purkaus:

”Nummisuutarit annetaan tulevana perjantaina. Jos eivät Lundahl [Niko], Böök [Vilkastus] ja Himberg [Iivari] silloin osaa rooliinsa, niin syyttäkööt itsiään. Lundahl halveksii tätä näytelmää hirveästi. Eihän siinä hänen mielestään ole muuta kuin ”tappelua”. Sydäntäni oikein kirvelttää että nämät herrat melkein joka kaupungissa joutuvat siellä olevien svecien paraiksi ystäviksi. Teaterissa (nimitäin näytäntö-iltoina) puhutaan suomea, ja teaterin ulkopuolella nauretaan fennomanien hulluuksille. Eräs luutnantti Karlsson ja kapteeni Granfelt tekevät täällä parastansa. He vakuuttavat Lundahlille että hän olisi paljoo suurempi taideniekka, jos näyttelisi ruotsin kielellä j.n.e. Sitten kylvetään näitä mielipiteitä rouvien ja naisten mieleen. Ruotsi on tätä nykyä heidän keskinäinen puhekielensä. Korviani särkee, kun harjoituksissa ja näytännöissä kuulen heidän tuiki virheellistä suomea. Onko siis ihmeellistä, että joka ruotsin sana heidän suustansa on puukonpistos sydämmeeni? Ja tuo vanha [Salida] Savolainenkin! kuinka se minua äköittää. Laskee vaan laskemistaan kaunista ruotsiaan kuin uppiniskainen kyökkipiika.” (O. Wilho → KB 19.9.1875/53:33:24/KBA/KiA/SKS)

Nummisuutarien kantaesitys perjantaina 24.9.1875 tapahtui siis hankalissa olosuhteissa, paikkana tuolloinen Oulun Seurahuone. Edellisenä päivänä paikkakunnalla olleiden häiden Wilho arveli verottaneen mahdollisia katsojia.⁵⁸² Esitys uusittiin sunnuntaina, ja se huomioitiin *Oulun Wiikko-Sanomissa* 2.10.1875, mutta vain yhdellä rivillä osana Suomalaista teatteriseuraa koskevaa pikku-uutista: ”Niinpä näyteltiin viime sunnuntaina ”Nummisuutarit”, jossa herra Leino näytteli osansa hyvin sujuvasti.” Seurue lähti jälleen kohti etelää ja saapui Helsinkiin marraskuussa.

Suomalaisen teatterin sijoittuminen pysyvästi Arkadiaan tarkoitti toiminnan tiivistymistä, ja Kaarlo saattoi siirtää työhuoneensa sinne. Tilojen ja toiminnan kannalta alkoivat vakiokäytännöt syntyä ja Arkadian varastotilat voitiin ottaa omaan käyttöön. Syksyn 1875 kohtalonkysymys oli silti, saattoiko Ooppera jatkaa toimintaansa. Elokuun alussa Turun asiainhoitaja A. Malmgren tiedusteli kommenttia huhuihin, joiden mukaan kaikki Suomalaisen Oopperan jäsenet olisivat sanoutumassa irti:

Täällä puhutaan, että useat Suomalaisen operan jäsenet luopuisivat viroistansa, muutamat ainiaksi, toiset vähäksi ajaksi. Dunkerin sanotaan rupeavan hovioikeu-

582 O. Wilho → KB 23.9.1875/53:33:25/KBA/KiA/SKS.

den mieheksi, Achtén ja hänen rouvansa matkustavan ulkomaille. Onko tuo nyt kaikki tosi, niin en käsitä kuka syksyllä [1875] laulaa. Neiti Tellgrenin eroaminen oli nyt jo alussa odotettava asia, sillä häneltä puuttui se into, joka semmoiseen työhön tarvitaan. Hän lupaa kumminkin syksyllä laulaa Orsinin osan.⁵⁸³

Kaarlon kannalta onnellisinta oli, että tenorinmetsästys oli tuottanut hyvän tuloksen. Josef Navrátil oli lyhytkasvuinen, mutta hänellä oli laaja repertuaari, 30 roolia ja ”oikeat tenorin elkeet”, hän oli laaja-alaisempi ja ääneltään Ericssonia vahvempi.⁵⁸⁴ Kilpailutilanne oli edelleen ankara, sillä Nya Teaternin ohjelmisto musiikin suhteen oli pysyvästi runsas ja monipuolinen. Vaikka sinne kiinnitettyjen näyttelijöiden joukossa ei ollutkaan monta solistitason laulajaa, jopa neiti Ida Byströmiä mainitaan syksyllä 1875 *Regementets dotterissa* ”kouluttamattomaksi ääneksi,”⁵⁸⁵ voitiin operetteja kuitenkin pitää ohjelmistossa.

Suomalaisella Oopperalla oli jo ohjelmistoa mistä valita, mutta taloudellinen perusta oli edelleen kannattajien varassa ja siinä, että se houkuttelisi riittävästi myös ruotsinkielisiä oopperan harrastajia katsomoon. Sillä piti olla luotettavat pääroolien laulajat ja varamiehityksiä, niin ettei näytäntöjä tarvitsisi peruuttaa. Siksi oli tarpeen järjestää erityisen näyttävä syyskausi 1875. Uusi tenori Navrátil herätti yleisön kiinnostusta, ja onnistumiset ovat ilmeisiä. Kauden ohjelmistossa oli *Trubaduurin* ja *Lucia di Lammermoorin* lisäksi vanha *Fra Diavolo*.

Lokakuussa Kaarlo ohjasi ja harjoitti uutta teosta, Friedrich von Flotowin veijari-oopperaa *Alessandro Stradella*, joka kertoo 1600-luvun italialaisesta säveltäjästä. Tarina on rakennettu eräänlaiseksi Don Juanin versioksi, jossa Navrátil pääsi loistamaan nimi-roolissa. Koominen seikkailu ja vetävät melodiat takasivat sille 9 esitystä syksyllä 1875. Donizettin *Rykmentin tytär* siirrettiin maaliskuulle 1876, sillä Lydia Lagus sairasti ja teos tuli esille Nya Teaterniin samaan aikaan. Bergbom palasi *Rykmentin tyttäreen* vasta kun Ida Basilier oli paikalla seuraavana keväänä, jolloin se voitiin esittää myös riittävän monta kertaa. Tuolloin ohjelmistoon palasi myös *Sevillan parranajaja*, toinen suosikki, johon tarvittiin Basilier.

Lokakuun 1875 lopussa Arkadiassa markkinoitiin Emmy Achtén viimeistä näytäntöä ennen tulevaa ulkomaanmatkaa, joka suuntautui aluksi Pariisiin. Emmy halusi matkustaa vielä Pariisiin laulunopettaja Masset’n oppiin ennen kuin tulossa oleva lapsi ja mies

583 A. Malmgren → EB 3.8.1875/54:26:7/EBA/KiA/SKS.

584 EAH2:317.

585 HD 23.9.1875 kirjoitti vaativaan sävyyn, sillä tässä kilpailutilanteessa piti Nyanin musiikkitarjonnassa olla riittävästi laatua. Siellä esitettiin *Regementets dotter* 22.9.1875; *Lilla Sklafinnan* 15.10.1875 sekä uusintana Donizettin *Kärleksdrycken*; *Mme Angot's dotter*; *Den Bergtagna* 3.3.1876 ja *Sömmångångerskan* peräti 9 kertaa; lopulta vielä Mozartin *Figaron häät*, joten täysipainoinen oli tämäkin oopperasesonki.

sitoisivat hänet lopullisesti Suomeen. Niklas pääsisi vasta vähän myöhemmin Oopperasta vapaaksi, mutta hänkin saattoi lähteä ulkomaille ennen lapsen syntymää. Kirjeessään Pariisista 26.11.1875 Emmy Achté kuvasi mm. *Hugenottien* esitystä: ”voi kunpa se voitaisiin meilläkin joskus esittää”. ”Kyllä on ikävää että Suomalaisen Teatterin asiat ovat niin huonolla kannalla. Kyllä Bergbomeilla on melko paljon murheita. Ei ihme että hänen terveytensä niin horjuu.”⁵⁸⁶ Sofie Strömer oli myös jäämässä pois oopperasta, mennäkkeen avioon norjalaisen insinöörin ja tulevan tehtaanomistaja Bonnevien kanssa.⁵⁸⁷

Hedvig Winterhjelmin ja mediastrategiat

Marraskuun alussa 1875 puheosasto näytteli Helsingissä ensi kerran sitten kevään 1874, se oli siis ollut siis poissa 1 ½ vuotta. Bergbom ei ollut nähnyt puheosaston esityksiä viiteen kuukauteen. Viimeksi Tampereella kesäkuun alkupäivinä 1875 ja sitä ennen helmikuussa Turussa. Helsinkiin ei tullut enää sama ryhmä kuin ennen. Sen näyttelijät olivat nyt ehtineet oppia ja kokea paljon sellaista, mistä Kaarlo ei ollut vielä tietoinen. Ryhmä tunnettiin jo monissa Suomen kaupungeissa, sen ohjelmiston järkyttävimmät ja hauskimmat esitykset keräsivät yleisön, jolla oli näyttelijäsuosikkinsa. Bergbom ei silti luottanut siihen, että Oskari Wilho ja Aurora Aspegren vetäisivät säätyläisyleisöä Helsingissä, suomenkielistä rahvasta pääkaupungissa ei vielä ollut.

Fennomaani-säätyläisten Helsingissä muodostama yleisö oli pieni ja ohjelmistossa olevat teokset vanhoja. Myös uutuudet *Narcisse Rameau* ja *Sirkka* olivat teatterinharastajille tuttuja ruotsiksi. Oulussa harjoitettu *Nummisuutarit* oli ainoa uusi teos, jota kohtaan Helsingissä piti saada sanomalehtien ja yleisön kiinnostus heräämään. Kaarlon intuition ja kokemuksen mukaan teatteri ja ooppera tarvitsivat ympärilleen tähtikulttuurin. Puheosaston puolella se onnistuisi vain Hedvig Winterhjelmin vierailun avulla. Silloin lehdet raportoisivat tähden saamista esiinhuudoista ja lahjoista ja teatteri näkyisi riittävästi.

Näytelmävalinnoiksi oli päätetty Hedvigille turvalliset *Lea* ja *Marie Tudor* sekä keväällä Turussa kokeeksi esitetty *Narcisse Rameau*, jonka rva Pompadour oli Hedvigin rooli ruotsiksi aiemmilta vuosilta.⁵⁸⁸ Jälkimmäiset olivat vaativia näytelmiä, joita oli esitetty muualla ilman Hedvigiä. Hedvig oli kuitenkin toivonut vierailua varten ajankohtaista ja rohkeaa uutuusnäytelmää *En hustrus straff* (*Le supplice d'une femme*), jonka hän oli kehottanut suomennuttamaan ja ottamaan ohjelmistoon.⁵⁸⁹ Heinäkuun lopussa Emelie kirjoitti, ettei sitä ollut suomennettu, mutta että se olisi sopiva otettavaksi ruot-

586 Leppänen 1962:72, 73.

587 *Mbl* 4.11.1875 käytti nimitystä ”fabriksegaren Bonnwie.”

588 Hedvig oli esittänyt sitä 1867. Näytelmän asetelmasta *NB*:82, 243, 244 av 830, 833.

589 Alexandre Dumas fils collaboration avec Émile de Girardin, Théâtre Français 1865.

sinkieliseen soiréehen, sillä siinä oli vähän väkeä ja pieniä rooleja. Aiheenkin puolesta niin olisi parempi.

Oli siis sovittu, että Hedvig voisi järjestää soiréen myös ruotsiksi. Emelie kehotti Hedvigiä kääntymään siinä Nya Teaternin ohjaajan Albert Åhmanin [1875–1880] tai Tukholmassa Edvard Stjernströmin puoleen, jotta saisi ruotsinkielisen kopion *En hustrus straffista*. Alexandre Dumas nuoremman ja Émile de Girardinin nimissä kulkeva näytelmä oli esitetty jo 1865 Théâtre-Français'ssa. Näytelmässä on aviovaimo, jolla on ollut pitkäaikainen rakastaja ja tämän kanssa tytär, joka kuitenkin lopussa jää aviomiehelle, sillä vaimo ja tämän ystävä eivät voi saada lapsen kasvatusta vastuulleen. ”Vaimon rangaistus” on tyttären jääminen aviomiehelle. Bergbomit eivät pitäneet näytelmää lainkaan Suomalaiselle Teatterille mahdollisena teoksena eikä Hedvigille sopivana roolina. Myös Maria Grape omavaltaisena managerina ja sydänystävänä kehotti Hedvigiä painavin sanoin luopumaan näytelmästä.⁵⁹⁰ Ehkä hänenkin mielestään moisen ranskalaisen tapainturmeluksen piti pysyä poissa Helsingistä! Erityistä hankaluutta olisivat aiheuttaneet järjestelyt, joissa Hedvigin ruotsinkielisiin katkelmiin piti saada näyttelijät. Heitä ei saisi Nya Teaternista, sillä kuten Grape selitti, jännite suomalaisten ja ruotsalaisten välillä oli niin kova, että Arkadiassa ruotsiksi esiintyvien täytyi olla jotenkin riippumattomia henkilöitä.⁵⁹¹

Rouva Winterhjelm suunnitteli soiréen järjestämistä Turussa jo tulomatkallaan tienatakseen varoja talveksi. Grape neuvoi Turun kontaktiksi Emil Nervanderin.⁵⁹² Hedvigin onnistui tämän avulla järjestää Turussa soirée sunnuntaiksi 31.10.1875.⁵⁹³ Maria kannusti kovasti ehdottaen yleisön lempinumeroita, Runebergia ja Topeliusta (*Molnets broder & Vintergatan*), jotka sitten toteutuivatkin. Nervander raportoi, että vain huonoimmat paikat olivat myymättä ja jakoi ylistystä. Lämpimällä tavalla Hedvig esitti vielä Ahlqvistin runoelman *Koskenlaskijan morsiamet*; ”[med] vårdade uttalet på finska”. Upeinta näyttelijäntyötä oli Hedvigin esittämä *Daniel Hjortin* Katri Ilkka Turun torin mestauslava-kohtauksessa eli schawott-scenissä, jota ei saanut mielestä. ”Den

590 ”Min dyra Hedvig! Hvad Du än må taga till din svenska pjes som Du gifver oss så beder jag att du ej tager ”En hustrus straff”, när jag personligen får tala med Dig vill jag säga orsaken för denna min motvilja.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm s.d. [”långt inne i oktober”] 1875/41:1:89/HWA/KiA/SKS.)

591 Nimistä, joita Grapen kirjeissä pohditaan yksi oli August Aspegren, mikä kertoo siitä, että Aspegren varmaan halusi näkyvyyttä, kenties irti fennomaani-leimasta. ”Ännu en gång till, ”Mellan Drabningarne”. [August] Aspegren var här i dag och frågade hvad tid du kommer? han sade sig ”hört af B[ergbom] att du skulle taga en sven[s]k pjes på Din soiré, samt bad att jag skulle anhålla att han måtte få en role med”. Du kan ej tro huru han gått bra frammåt, så att jag tror att han blir mycket bra dessutom är han den enda som kan tala svenska språket väl, en god sak skulle jag tro, [- -]” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 15.9.1875/41:1:86/HWA/KiA/SKS.)

592 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm s.d. [”långt inne i oktober”] 1875/41:1:89/HWA/KiA/SKS.

593 Hän esitti ruotsiksi *Molnets broder* ja *Balskorna*. Välillä lauloivat Anna Byström ja P. Lindblad. Väliajan jälkeen *Vintergatan* af Topelius och *Koskenlaskijan morsiamet* Oksaselta, sekä *Daniel Hjortista* på sv. Katrin ja Danielin kohtaus. ÅU 1.11.1875. Krohn 1922:258 hämärtää tarkoituksella kieliasian. Tässä esityksessä oli siis vain yksi numero suomeksi.

lilla älskvärda bagatellen (*Balskorna*) adlades genom det distingerade utförandet, som i förträffligt samspel torde stå härstädes oöfverträffadt”.⁵⁹⁴

Bergbomit olivat harmistuneet siitä, että Turun takia Hedvigin tulo Helsinkiin lyk­kääntyi viikolla, ja he jopa suunnittelivat, että Ossian-veli, joka rakennutti parhaillaan Hangon–Hyvinkään rautatietä, hankkisi Hedvigin hevosilla Turusta Karjaalle, mistä hän voisi nousta junaan ja päästä Hyvinkään kautta Helsinkiin.⁵⁹⁵ Suunnitelma ei toteutunut ja rva Winterhjelmin saapui laivalla Turusta Helsinkiin.⁵⁹⁶

Tämä Hedvig Winterhjelmin toinenkin vierailukausi on puettu sädekehään.⁵⁹⁷ Grapen vuokralaisena ollut teologi Herman Hannula antoi koko vierailun ajan Hedvigille yksityisesti suomen kielen opetusta.⁵⁹⁸ Lehdistö kiinnitti huomionsa pitkästä aikaan Helsingissä nähtävien puheosastolaisten kehittyneisiin taitoihin, jotka näkyivät siinä innostuksessa, jolla rouva Winterhjelmin kanssa näyteltiin.⁵⁹⁹

Teattereiden kiihkeä kilpailutilanne tuotti myös huhun, että rouva Winterhjelmin vierailisi Ruotsalaisessa teatterissa. Huhun kumosi *HD*:ssa heti Hedvigin tuore aviomies Kristian Winterhjelmin, joka saapui ensi kerran Helsinkiin marraskuun puolivälissä.⁶⁰⁰ Hän mainitsi samalla, että rouva mielellään tekee vierailun Ruotsalaiseen teatteriin joskus toiste. Hedvigin sanoutuminen ammattinsa takia puolueettomaksi Helsingin kielitaistelussa ja hänen halunsa käyttää Helsingin näyttämöillä molempia kieliä, ovat piirteitä, jotka on puhdistettu fennomaanisesta kertomuksesta. Kirjoitus oli huolellisesti tähdätty molempien kieliryhmien mieleiseksi.⁶⁰¹ Rouva Winterhjelmin oli freelancenäytelijä, jonka oli kerättävä elantonsa ympäri Pohjoismaita kaikilla osaamillaan kielillä.

594 *ÅP* 2.11.1875.

595 M. Grape → H. Ch. Winterhjelmin 28.10.1875/41:1:88/HWA/KiA/SKS.

596 *ÅP* 2.11.1875.

597 EAH2:220–225. Krohn1922:255–264.

598 Hedvig on saanut Maria Grapen vuokralaiselta, teologian yo. Herman Hannulalta yksityistä suomen opetusta, siten että on lukenut roolejaan tälle heti majoitaututtuaan Grapen luokse. (mm M. Grape → H. Ch. Winterhjelmin s.d. 1875/41:1:85/MGA/KiA/SKS.) Hannula oli tullut opiskelemaan 1872. Hän oli kotoisin Sallasta, syntynyt 1850, vanht itselinen Jaakko Hannula ja Maria Tervo. Käynyt Uleåborgs elem. lärov. Teologinen erotutkinto ja pappisvihkimys 1876. Väliisaarnaaja Kemissä 1876–79, kuollut siellä 1.1.1880. Puoliso 1876 Ida Karolina Olin. Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, verkkoeditio, katsottu elokuussa 2011.

599 *UStr* 8.11.1875, *UStr* 10.11.1875, *UStr* 12.11.1875, *UStr* 22.11.1875, *UStr* 19.11.1875. Myös *HD* 16.11.1875 kirjoittaa Suomalaisesta Teatterista, joka on tehnyt ”ganska vackra och lovande framsteg.” Erityisesti Lundahlin Narcisse Rameau osoitti lahjakkuutta ja vakavaa omistautumista työilleen.

600 Krohn 1922:259 mukaan noin 15.11.1875.

601 Kristian Winterhjelmin kirjoitti norjasta käännettyssä kirjoituksessaan (*HD* 27.11.1875) näin: ”Med anledning af det i edert blad omnämna ryktet, att min hustru under sin närvarande vistelse i Helsingfors skulle komma att uppträda i en rol på härv. svenska teater finner jag mig föranledd att meddela, det tiden denna gång, tyvärr, icke tillåter detta, då knappt nog det aftalta antalet gästrepresentationer på den finska teatern kan medhinnas före afresan härifrån. – Deremot är det hennes hopp att vid ett senare tillfälle kunna komma att uppträda på härvarande svenska teater der hon tidigare verkat inför en mot henne så gynnsamt stämd publik. – Med den hängifvenhet för Finland och dess folk, som en i artistiskt afseende så innehållsrikt vistelse i landet ingifvit henne, skall hennes förändrade personliga förhållande icke heller förminska hennes hängifvenhet för Finlands dramatiska konst, hvars utveckling hon helt naturligt omfattar med lika grad af intresse, på hvilket af landets begge språk den än gör sig gällande, och såvidt tid och helse tillåta henne, skall det alltid vara henne en glädje att kunna lägga en del af sitt arbete till de sträfanden som i den enda eller andra formen

S. H. Mosenthalin näytelmä *Deborah* oli ollut ohjelmistossa jo pitempään, mutta nyt Hedvig opetteli nimiroolin suomeksi, ja sai tietenkin hyvät kritiikit.⁶⁰² Sitten nähtiin ilta, jossa oli katkelma *Hamletista*. Ofelian mielipuolisuuskohtaus suomeksi Arkadiassa oli uusintaa kahden vuoden takaisesta ensimmäisestä suomenkielisestä Shakespeare-illasta.⁶⁰³

Joulukuun alussa näyteltiin vielä H. Hertzin romanttinen näytelmä *Svend Dyringin koti*. *Morgonbladetin* kriitikko kiinnitti huomiota siihen, että Bruno Böökin esittämä aatelismies oli esitetty liian sentimentaalisenä, tästä puuttui maskuliinisuutta ja voimaa. ”En riddersman [Böök], som väcker en så glödande kärlek, måste ha någon kraft och manlighet. Hr. Leino som den trogne tjenaren gjorde sin sak bättre, men äfven han var för mycket gråtmild.”⁶⁰⁴ Olisiko Kaarlo tässä ”vetistänyt”, ”sentimentalisoinut” tai ”lyyristänyt” ritarismiehet intohimon äärellä ”itkunlaimeiksi.” Kuukautta aiemmin Böökiä oli kehoitettu ottamaan tässä roolissa hieman enemmän tunnetta mukaan ja hänelle toivotettiin huolellista, jopa pedanttia ohjaajaa Helsingissä.⁶⁰⁵

Ida Aalberg näki Helsingissä nyt, vuosi teatteriin tulonsa jälkeen ensi kerran Hedvigin työskentelevän ja näyttävän. Jo edellisen vierailun aikana puhuttiin Hedvigin korkeasta työmoraalista, ammatin perusasiasta, jota Emelie oli pitänyt esimerkkinä koko ryhmälle. Juuri korkea työmoraali ja arkirutiiniksi omaksuttu tapa tehdä kaikki harjoitukset täydesti, olivat niitä ammatillisia seikkoja, joita Ida Aalbergista itsestään aina myöhemmin hyvin yhdenmukaisesti sanottiin: hän veti muut näyttämölläolijat vastaavaan intensiteettiin ja harjoittelemaan yhtä huolellisesti kuin esityksessä.⁶⁰⁶

Ruotsinkieliset lehdet kannustivat katsomaan Winterhjelmin sirpaleohjelmaa. Ne myös iloitsivat nähdessään pitkästä aikaa katkelman *Regina von Emmeritzistä*.⁶⁰⁷ Niklas Achte raportoi teatterin tilanteesta Emmylleen Pariisiin pari tärkeää havaintoa, joissa hän ei varmasti ollut yksin.

dock städse hafva samma mål: att bereda Finlands folk en ärofull framgång på det område, der också hon gjort det till uppgift att verka med sin talang. Helsingfors, den 26. nov. 1875. Med högaktning K. A. Winter-Hjelm.

602 *UStr* 26.11.1875 moitittiin Lundahlin innottomuutta ja puheilmaisua.

603 *UStr* 29.11.1875 ”Eilen esitettiin se mainio kohtaus Shakespearen Hamletista, jossa Ofelia mielipuolena puhuttelee kuningasta ja tämän puolisoa sekä veljeänsä Laertesta. Ofeliana näytteli rva Winter-Hjelm, joka tässä kamalassa kohtauksessa osoittaa kuinka taidenieikka voi luoda kirkastavaa valoa ihmisolenon synkimpiin kohtaloihin.”

604 *Mbl* 4.12.1875.

605 *Björneborgs Tidning* 30.10.1875.

606 Tästä kirjoittavat mm. Heikkilä 1998, Räsänen 1925, Tompuri 1942 ja 1952, myös Finne 1922 ja 1939.

607 *UStr* 8.12.1875; *HD* 11.12.1875: ”den värderade skådespelerskan helsades med varmt bifall. Då man ej på länge fått se Topelii så mycket omtyckta dram, beredde särskildt scenerna ur Regina von Emmeritz publiken en njutningsrik stund, hvartill naturligtvis den skålmska Kätchen, lika som i forna dar, ej litet bidrog.” *HD* 13.12.1875 Nimimerkki Ralfin ”Helsingin kirje”, mainitsee, että ”Finska teaterns stammoder” on vierailut ja havaitsee, että vaikka suomenkielinen yleisö pääkaupungissa on pieni, se on uskollinen.

Tänään on rva W:n viimeinen esiintyminen. Olin siellä hetken, mutta en viitsinyt viipyä. Yhden kukkakimpun näin hänen saavan. Hän näyttölee Maria Tudoria. Yleisöä oli vähän kuten koko hänen vierailujensa aikana. Hän saa 200 mk illalta. Huomattava tappio teatterikassalle. Nyt kun Vilho ja rva Aspegren ovat kotona, olisi saatu paljon parempia tuloja, jos joukko olisi saanut esittää omia hauskoja huvinäytelmiään, eikä näitä tragedioita, jotka ovat sille ylivoimaisia. Ei ole kovin merkillistä, ettei rva Raa kiinnosta ”fennejä”. He ovat jo tottuneet kuulemaan kieltään puhuttavan oikein, eikä kuten hän sanoo täittä eikä teitä jne.⁶⁰⁸

Puolitoista kuukautta vierailua Helsingissä oli Hedvig Winterhjälmille matka, jolla piti pyrkiä parantamaan vaikeaa taloutta ja lyhentää lainaa Bergbomeille. Kristian Winterhjelmin tulo mukaan Helsinkiin lisäsi perheen kustannuksia. Hedvig on työskennellyt tiiviisti, tehnyt monta näytöstä suomeksi, järjestänyt omat soiréensa Turussa ja Helsingissä, molemmissa myös ruotsiksi. Tämä tapahtui suhdetoimintamielessä tarkoituksena säilyttää nimensä ja tulevaisuutensa myös ruotsinkielisten piirissä.

Hedvig Winterhjälmistä haluttiin maalauttaa muotokuva Suomalaisen Teatterin lämpiöön. Pyyntö esitettiin 20.11.1875, kun juhlittiin hänen syntymäpäiväänsä ja uusi aviomies oli paikalla. Pariisissa opiskeleva kotimainen lahjakkuus Albert Edelfelt sai tilauksen ja maalasi tunnetuksi tulleen muotokuvansa, palkkiona 500 mk. Hedvig on muotokuvassa ”Lean puvussa” kädessään kultainen rannerengas ja muutenkin siinä kauppiaan tytär muistuttaa itämaista ruhtinatarta. Alkuperäinen asu oli vaatimattomampi. Kuvasta tuli pian osa Suomen teatterihistorian ikonografiaa.⁶⁰⁹ Valmis muotokuva herätti myös kritiikkiä: Maria Grapen mielestä Hedvigin silmät olivat liian kovet ja ilme siksi niin jäätävä. Grape tilasi pylvönsä naisesta privaattisti Arboff-nimiseltä taiteilijalta toisen ”lämpimämmän” muotokuvan, joka myös on päätynyt Suomen Kansallisteatteriin.⁶¹⁰

Puolueen oma lehti, *Morgonbladet* antoi joulukuun alussa tunnustusta puheteatterin näytäntökaudelle,⁶¹¹ ja Kaarlo Bergbomin asema kokonaisvastuullisena johtajana sai näin taas julkista nostetta ja selkänöjää. Muistutettiin, miten ennen Arkadian ostoa

608 L. N. Achte → E. Achte 12.12.1875/Coll 4.17/ms/KK. Suom.sit. Leppänen 1962:74. Samassa kirjeessä Niklas Achte kertoi, miten tanssiaisissa on alettu esiintyä decolletée, ja nti Bernd[t]sson on ollut sitä niin, että ”kesken valssia hänen toinen rintansa pulpahti yli aituksiensa. Muutamat herraskeikarit myös ovat alkaneet esiintyä decolletée. Se kuuluu tulevan muotiin Pariisissa, Kyllä näyttää siltä kuin Belsebub alkaisi vähitellen hallita maailmaa.”

609 Autenttissimman kuvauksen mukaan 10.5.1869 esityksessä Lea oli pukeutunut ”utuiheen vaaleanruskeaan pukuun”, kuten Tuovi Yrjö-Koskinen on muistanut. (NB:422–423). Seuraavissa *Lean* esityksissä 1.11.1870 ja 23.4.1872 aluspuku oli luultavasti jo valkoinen, jota punainen stoola kietoi. Myöhemmin Maria Grape valmisti erityisen jakun Lean roolia varten.

610 Tämä toinen muotokuva esiintyy Grapen ja Hedvigin kirjeenvaihdossa, vuonna 1877 passim. Tekijä on venäläinen Arboff, jolta Grape kirjoittaa odottavansa laskua. (M. Grape → H. Ch. Winterhjelms s.d. 1877/41:1:135/MGA/KiA/SKS.) Grapen konkurssipesän luettelossa öljymaalauksella ilmoitetaan kuitenkin lahjaksi taiteilijattarelta, eikä sille merkitä rahallista arvoa. ”Ett oljemålat porträtt af Fru H. Winter-Hjelm, en gäfva af konstnärinnan.” (Istunto 6.10.1881 §4, CaI:122, Tuomiokirjat syksy 1881, sekä Kirjavihkot 1882:19/HELROA/KA).

611 *Mbl* 4.12.1875.

koko laitoksen olemassaolo oli ollut vaakalaudalla ”genom den prekära ställning, den intog vis à vis teaterhus i hufvudstaden.” Katsauksessa todettiin, että Oopperaasatossa Emmy Achtén tulkintoja innoitti erinomainen yhteisnäytteleminen.⁶¹² Rahapula oopperalla on, mutta

ett omdöme om hela operans närvarande ståndpunkt bör enligt vår mening sökas i hufvudpersonernas ståndpunkt. Och att denna genom det verksamma understöd, som direktionen synes lemna åt medlemmarnes sträfvanden att gå framåt, verkligen beständigt höjt sig, anse vi som ett obestridligt faktum, förtjent af det bästa erkännande.⁶¹³

Ainoa uusi teos syksyllä 1875 oli von Flotowin *Alessandro Stradella*. Sen musiikki oli kevyttä, viehättävää, eleganttia, kuin Mozartin linjalla eteenpäin: veijari-ooppera, seikkailujuoni, laulaja ja säveltäjä, aatelineen naistenmies, joka laululla tainnuttaa rosvotkin. Mutta sisäpuolelta katsoessa näkyivät myös Oopperan ongelmalliset toimintatavat, ainakin Emmy Strömerillä oli tiukkoja kommentteja tuohon *Mbl:in* katsaukseen. Kirjeessä Pariisista 16.12.1875 hän sanoo: ”On kauhean murheellista, että teatteri menee niin huonosti. En käsitä minne Emilien käytännöllinen taju välillä katoaa. Toivokaamme, että [tulevan teollisuus-] näyttelykesän [1876] aikana asiat korjaantuvat...”⁶¹⁴

Kun rouva Winterhjelmin vierailu, siihen liittyvä taloudellinen rasite sekä julkisuuspyöritys olivat ohi, tuli joulun aika ja totuuden paikka puheosastolle. Avainyleisö ymmärsi, että suomenkielisen teatterin asia oli nykyään tämän joukon käsissä ja käytännössä sitä ohjaavan ja johtavan Oskari Wilhon. Joulun ja uudenvuoden välipäivät 1875 oli varattu kahdelle ”varmalle” esitykselle: *Preciosan* uusinta oli jo tapaninpäivänä ja teatterin oma ”acquisition”, neiti Aalberg esiintyi siinä ”hyvin viehättävästi.” Debytantti siis noteerattiin.⁶¹⁵

Rouva Winterhjelmin matkustettua lehdistössä puhuttiin lisää ”puheosaston ky’ystä ja edistyneestä kannasta”. *Uuden Suomettaren* linja korosti puheteatteria, ohi oopperan.

612 *Mbl* 4.12.1875.

613 Valtionapuja myönnettiin Suomalaiselle Teatterille 16.000 mk. Ruotsalaiselle teatterille apu oli 8.000 mk, minkä lisäksi 12.000 mk sen orkesterille, ja vielä kenraalikuvernöörin harkinnanvaraisina varoina 12.000 mk, joten kokonaisuusmäärä Erottajalle oli n. 32.000 mk, kaksinkertainen Arkadiaan nähden. Molemmilla teattereilla oli takausyhdistykset, joiden varat eivät olleet julkista tietoa. (*Mbl* 4.12.1875.)

614 Leppänen 1962:75.

615 *UStr* 24.12.1875 puffasi *Preciosaa* tapaninpäivälle, jolloin nti Aalberg esiintyi siinä ensi kerran Helsingissä. *UStr* 28.12.1875 ”Päähenkilönä [Preciosassa] näytteli neiti Ahlberg sangen suloisesti, ja ylimalkain sujui näytäntö varsin hyvin. Katselijoita oli jotenkin paljon.” *Mbl* 28.12.1875: ”I titelrollen debyterade en ung acquisition wid finska teatern fröken Ahlberg, som förut har uppträdt endast i någon obetydlig roll. Genom behagligt väsende intog fröken Ahlberg publiken till sin fördel och fick mottaga uttryck af dennas sympatier genom applåder o framropningar. [Vilho Wiardana esiinhuudettiin myös, ”ylöspano oli kiitoksen arvoinen”] *Preciosan* piti mennä uudelleen 30.12. mutta peruutettiin sairauden takia ja meni toisen kerran 2.1.1876.

Rouva Aspegrenin näyttelemistä kiitettiin, kun tämä *Marianne*-näytelmän nimiroolissa esitti alempisäätyistä naista, joka taistelee ihmisarvonsa puolesta.⁶¹⁶ Puheosasto oli Oskari Wilhon johdolla viimeisen 1½ vuoden aikana siis mennyt eteenpäin. Realistisen koulukunnan hengessä kasvanut ja Tukholmassa ammattiin oppinut Wilho piti yksinkertaisesta, arkisesta melodraamasta, sosiaalisesta satiirista ja komedioista, jotka naurattivat tai liikuttivat suomea puhuvaa käsityöläis- ja palveluskuntaa. Wilholle suomen kielen asia oli samalla säätykysymys. Ei ollut paha, jos teatterilla oli yhteiskunnallis-eettistä särmää. Hän oli johdonmukaisella työllään saanut dynamiikkaa esityksiin, jotka suomalainen rahvas kaupungeissa alkoi ottaa jo hyvin vastaan. Suomalaisen Teatterin vaikutus identiteettien muodostukseen oli alkanut.

Kaarlo näki ensi kertaa elämässään *Nummisuutarien* muistiharjoitukset Arkadiassa. Hän teki vielä joitain pyyhintöjä, lisäsi esitykseen oikean hevosen rattaineen sekä siisti liian naturalistisia muotoiluja Sepeteuksen Kurkelan Juhon saarnakuvauksesta.⁶¹⁷ Niklas Achte kuvaili 5.1.1876 päivätyssä kirjeessään teatterin ja oopperan tunnelmia Emmylle Pariisiin:

Suomalaisessa teatterissa on äskettäin näytelty draama, jonka on kirjoittanut Kivi–Stenvall ja on se kovasti miellyttänyt. Kappaleen nimi on Nummisuutarit, viisinäytöksinen komedia kansanelämästä. Varsinkin on vanha, punainen hevonen, joka *myös* esiintyy [näyttämön]palkeilla, kovasti huvittanut yleisöä. Toinen sukkeluus seuraa toistaan; omasta puolestani nauroin niin, että silmät olivat tipahtaa päästäni. – Preciosaa on esitetty myös pari kertaa keskinkertaisella menestyksellä. Eräs nuori neiti Ahlberg esitti pääosan. Hän on hauskan näköinen ja hänellä on erittäin kaunis puheääni. Muutamat väittävät että Navrátil on vähän pihkassa häneen”⁶¹⁸

Nummisuutarien arvostelijat Helsingissä suorastaan yllättyivät siitä, miten hyvin näytelmä esitettiin. Erityistä kiitosta sai tietenkin Benjamin Leinin Esko, mutta Oskari Wilho ja Ismael Kallio loistavina hahmoina, Topiaana ja Sepeteuksena tekivät niin ikään

616 *UStr* 29.12.1875 kehui *Mariannen* esitystä. Rva Aspegren esiintyi ”tavalla joka kaikkia ihastutti. Hän viehätti jokaista liikutetulla mielellä seuraamaan tuon onnetoman vaimon ja äidin kohtaloa, ikään kuin tositapaus olisi kehittynyt katselijan silmiin edessä. Rva Aspegrenilla ei ole ainoastaan taiteellista voimaa, hänen esityksensä on samalla tunteellinen, ja sentähden vaikuttaa se sydämeen. Hän sai osaksensa innokkaita mieltymyksen osoituksia ja olisi ansainnut vielä innokkaampiakin.”

617 Nämä päätelmät on tehty pääkirjoihin ja arvosteluaineistoihin perustuen. Ks. Paavolainen 2010.

618 ”På finska teatern har man nyligen uppefört en dram af Kiwi Stenvall som mycket anslagit. Den heter Nummen-suutarit [sic], en komedi ur folklivet i fem akter Isynnerhet har en gammal röd häst, som också är på tiljan, mycket roat publiken, för min del grinade jag så att ögonen ville komma ur hufvudet. Preciosa har här blifvit gifvet par gånger med medelmättig framgång. En ung fröken Ahlberg utförde hufvudrollen. Hon ser bra ut och har en särdeles vacker organ. Somliga vilja påstå att Navratil skall vara lite förpickad i henne.” (L. N. Achte → E. Achte 5.1.1876/Coll 4.17/ms/KK.) Sit. & suom. Leppänen1962:76.

hyvän vaikutuksen. Näytelmän pituutta ja ajoittaista karkeutta, esimerkiksi juuri pitkiä tappeluita ja riitakohtauksia, moitiskeltiin. Sen lajiksi tunnistettiin burleski ja eniten nauroi se yleisö, joka parhaiten ymmärsi suomea. *Uusi Suometar* otti selkeän linjauksen siihen, mitä teoksen komediallisuus tarkoittaa.

Aleksis Kiven Nummisuutarit, joka eilis iltana ensi kerta esitettiin, saavutti kerrassaan yleisön suosion. Kirjana on tämä suurin suomenkielinen komedia saanut osaksensa sekä korkeinta kiitosta että ankarinta moitetta.

Sen puolustajat – ja näitten joukkoon kuulumme mekin – ylistävät sitä iloista, luonnon-mukaista tapaa, jolla siinä kuvataan erään ”hieman yksinkertaisen suutarin-pojan onnetonta kosiomatkaa kaikkine loukkauksineen, seurauksineen, joista toinen on toistansa hullunkurisempi. He väittävät että tämä on todellinen, vaikka tietysti, niinkuin komedia vaatii, ilveilemällä tehty kuva Suomen kansa-elämästä, että ne henget, jotka tässä ilveilyn pyörteessä liikkuvat ovat luuta meidän luustamme, verta meidän verestämme; ja että tuo ilveily on se paljasta leikkiä yleisön huvittamiseksi, ilman taiteen puhdistavaa kiirastulta. He tunnustavat tosin, että yksityiset lauseet [hurj]laste[le]van suorutensa kautta saattavat herkkätuntoisia loukata, mutta he katsovat [sit]ä helposti poistettavaksi viaksi. Vastustajat puolestaan ovat iskeneet kiinni juuri tuohon syrjäseikkaan, noihin yksityisiin lauseisiin, jotka muka tekevät koko teoksen raakuuden ja törkeyden sikiöksi.

Siinä muodossa, jossa Nummisuutarit suomalaisessa teatterissa esitettään, ei suinkaan saata ketään loukata, vaan he[rkkälu]ontoisinkin katselija epäilemättä ihastuu tähän mestarilliseen komediaan, varsinkin kun kys. näyttelijät suorittavat tehtävänsä niin [ansio]llisesti kuin tois-iltana oli laita. Kiitosta ansaitsevat erittäinkin hra Wilho suutarimestari Tobiaksena, hra Leino Eskona ja hra Kallio Sepeteuksena. Ylimalkain oli tämä näytelmä suurella huolella harjoitettu ja varustettu.⁶¹⁹

Morgonbladet oli lähellä ahlqvistiläistä taidekäsitystä eikä suinkaan nostanut Kiveä vielä kyseenalaistamattoman ”nerolliseen” asemaan. Sen piirissä toki oli Kiven ystäviä, jotka antoivat Kivelle tunnustusta, mutta heidänkään silmissään Kivi ei mitenkään ohittanut Runebergiä. *Mbl:n* kritiikki oli varautunut. Vaikka näytelmän tekstiä oli pyyhitty, se kes-täisi karsimista enemmänkin. Eskon koominen kotiinpaluu oli hyvä, mutta viimeistä näytöstä pitäisi lyhentää: ”Yksi- kaksi- ja kolmenäytöksinenkin farssi vielä näyttämölle käy, mutta viisinäytöksinen sellainen, ilman kunnollista draamallista toimintaa on jo

619 *UStr* 3.1.1876.

teatterillinen pitkäpiimä.” Parempaa kuin juoni, ovat näytelmässä henkilöhahmot. – Itse esitys oli kuitenkin tehty niin ”realistisesti kuin mahdollista”, että ”vähempikin olisi riittänyt”. ”Esteettiseltä näkökannalta esitys [siis] kaipasi merkittävää ”kohtuullistamista” (moderation). Yleisö oli alusta pitäen ollut kuitenkin ”mitä iloisimmalla tuulella”, naurut ja taputukset jatkuivat läpi esityksen. Benjamin Leino Eskona teki parhaiten vaativan roolinsa.⁶²⁰

Puheosasto oli jo edellisellä Helsingin kaudellaan keväällä 1874 esittänyt suomenkielisiä draamoja, kuten Jahnssonin *Bartholdus Simoniksen* (1873) ja vähemmän onnekaan *Lallin* (1874). Mutta vasta *Nummisuutarien* tuonti Helsinkiin uudenvuoden päiväksi 1876 merkitsi Suomen kulttuurisessa maisemassa enemmän kuin siihen asti suomeksi painoonkin saatetut oopperatekstit. Bergbomin teatterin alkuvuosien kohokohdaksi kelpaa näin nostaa 1.1.1876, *Nummisuutarien* Arkadian ensi-ilta ja sanoa: ”Silloin on Suomalainen Teatteri syntynyt!” Onnistunut esitys toteutettiin ilman vierailijaa, omin kotimaisin voimin, parhaasta suomalaisesta tekstistä, ja siitä tuli lähivuosien varma ohjelmistomenestys. Näytelmä oli toki Bergbomin pyöristämä säätyläisyteisöä varten, jotta vastustajat eivät saisi näyttämöltä vahvistusta väitteilleen suomalaisten (tshuudien) ”tarhapöllöydestä”.

Nummisuutarien esittäminen vahvisti Suomalaisen Teatterin olemassaolon oikeutusta, jota runsaan oopperatoiminnan takia oli pidetty liian kosmopoliittisena ja kysytty, miten se edistää suomalaisuuden asiaa. *Nummisuutareista* myös *HD* antoi tunnustuksensa sanoen, että Suomalaisen Teatterin puheosaston näyttelijät onnistuvat luomaan hyvät piirteet niille loistaville kansantypeille, joita näyttelijöiden osaksi oli tullut esittää, näin erityisesti Leino.⁶²¹ Lausuman voi tulkita kahdella tavalla: suutari pysyköön lestissään tai että suomenkielisestä rahvaasta koostuva seurue onnistuu parhaiten kuvatessaan

620 Kivi-reseptionkin kannalta tärkeää on *Morgonbladets* analyysi. ”Nummisuutarit, [–] Publiken sattes genast från början i den allra mustraste sinnesstämning genom den roliga dialogen och de karakteristiska uppträderna i första akten och skratsalvorna och handklappningarna fortforo sedan nästan oafbrutna under hela representationens gång. Mycket realistiskt, burleskt och stojande är det hela men karakteristisk, komik och flötande humor finnes der i rikt mått. Betydane uteslutningar ha i stycket gjorts för dess uppförande på scenen, men en mängd strykningar till hade ej skadat. En enakts, en två ja till och med tre akters fars går nog an på scenen, men en fem-akters sådan, utan egentlig dramatisk handling, är dock för sig redan ett teatraliskt tågstycke. Äro akterna ej långa nog, såsom i Nummisuutarit då blir det nästan förmycket farskomedi för en afton. [–] Oafsedt möjliga och tillbörliga sammandragningar och förkortningar i dialogen må det ej lemnas oanmärkt att både brottningen och dansen räckte för länge. Slutet förlorar sig genom mångfalden af repliker. [–] – Hvad utförandet beträffar, kunde man visserligen från estetisk synpunkt yrka på betydlig moderation. Men det må vara; låt farsen vara fars. Den som utan tvifvel gör sin sak bäst, är hr Leino i Eskos roll. Hr Leino har genomtänkt sin roll, och utför den – konsekvent; han ger en verklig, hel typ i sin Esko, och det är mera än man kan fordra af en nybegynnare, sådan som hr Leino är. – Äfven en del andra hufvudroller utfördes ganska bra och komiskt, särskildt Tobias af hr Wilho och kantorn Zebedaei af hr Hr Kallio, äfvensom nämndemansens af en amatör. Deremot hade man af hr Lundahl som sjömannen, kunnat fordra att han bättre och beständare skulle hållit sig upp i rollen” (*Mbl* 3.1.1876)

621 *HD* 8.1.1876. ”Ehuru stycket saknas dramatisk lif, så förfelar ej den friska, om ock osofrade humor, hvar af det öfverflödar, att hålla publiken vid godt lynne, och några scener, särdeles då den förlorade sonen återvänder från sin friarfärd, äro af ypperlig komisk effekt. [–] Utförandet af denna inhemska komedi visar, hvartåt egentligen truppens styrka lutar, och vore det väl gjordt, om finska teatern än mer än hittills sträfvade att taga folkkomedier till sin förnämsta uppgift. Samtliga medspelande lyckades gifva god relief åt de praktiga typer ur folklivet, de fätt på sin anpart att framställa. Hufvudlotten af bifallet och det med rätta hr Leino till del för hans framställning af den misslyckade friarn.”

itseään omalle yleisölleen. Mutta se voidaan ymmärtää myös skeptisenä mielipiteenä, joka ei edes usko seurueen mahdollisuuksiin kehittyä. Tarve kotimaisesta näytöstä oli kuitenkin suuri, se onnistui näin draaman puolella. Olihan oopperoista jääneet saamatta molemmat, sekä Paciuksen *Kung Carls jakt* ja suomalaissyntyisen B. H. Crusellin pieni turkkilaisooppera *Lilla Sklafvinnan*. Eurooppalaisesta draamavarannosta Suomalaisessa Teatterissa oli nähty jo Schillerin *Kavaluus ja rakkaus* ja Holbergin *Jeppe Niilonpoika*, mutta ei vielä Molièreä eikä Shakespearea.

Huolimatta suomalaisen puolueen kohteliaista ja virallisista kiitoksista, puheosaston taiteilijat eivät olleet samaan tapaan seurapiirikelpoisia Helsingissä kuin oopperalaiset.⁶²² Siitä kertoo Maria Grapen kuvaama uudenvuodenjuhla. Grape oli pohjoissuomalaiselta maaseudulta ponnistanutta, vähän koulua käynnyttä ja köyhänä aloittanutta käsityöläisporvaristoa, johon puheosaston näyttelijät omien taustojensa takia saattoivat assosioitua. Uudenvuoden aattona Grape oli pitänyt näille ”ystävillään” kutsut, arpajaisvoittoina Hedvigin vierailun ”reliikit”. Pyhänjäännöksistä Kaarlo halusi valkoisen hyasintin.

På nyårsaftonen voro de alla hos mig, så och Bergboms jag hade ett rätt treffigt lotteri att Du [Hedvig] och K.[ristian] äfven bekom vinster behöfver jag väl ej säga, ty det är ju sjelffallet. Emeli [B.] tog Dina vinster och Thilda Holmgren tog för Kristian, tenk Dig att K. vann ”Hihhuli” och De skulle sett hvilket jubel det blef. [– –] och en blommande hyazint, den begär B.[ergbom] af mig och jag gaf den åt honom ty han tycktes glädja sig åt egandet af en blomma som tillhörde Dig, den doftade väl och var hvit till färgen.⁶²³

Nummisuutarit esitettiin 1.1.1876, *Preciosa* uusittiin 2.1.1876 ja ooppera aloitti *Ernanin* ensi-illalla tiistaina 4.1.1876. *Nummisuutareita* näyteltäisiin taas loppiaisen jälkeen uudestaan perjantaina ja sunnuntaina. Grape järjesti vielä uudet kutsut loppiaisaattona keskiviikkona 5.1.1876 nimenomaan puheosaston jäsenille. Kuvauksesta välittyy se, että puheosaston näyttelijöiden oli ollut inspiroivaa näytellä Hedvigin kanssa, kokeneen ammattilaisen tuella, saada kokemusta ja nähdä tämän tekniikkaa. Grape raportoi Hedvigille loppiaisaaton vietosta 1876:

denna scens alla medlemmer hade jag bjudit till mig trettondagsaftonen. Bergboms voro med och doktorn var vid ypperligaste lynne, spelade piano hela afton samt lät hvar och en sjunga neml, de som hade röst; de voro ytterst

622 Jako ei ollut tietysti näin jyrkkä, Niklas Achtékin oli viettänyt uudenvuodenaattoa poikaporukalla, ”tillsammans med Herrskapet Wahlström och Pesonen hos Ericsson.” (L. N. Achté → E. Achté 2.1.1876/Coll4.17./ms/KK.)

623 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 15.1.1876/41:1:90/HWA/KiA/SKS.

tacksamma alla för att de en afton fick lefva innom en familj [sedan de under] Julen ej varit hos någon bjudna, de[t] gjorde mig ont om dem.

Din [Hedvigs] skål föreslog Wilho och det av djupt värme, en äfven för mig som han påstod, hvarit den hängifvaste vän af finska teatern”. Herman [Heikkilä] talade till Bergboms och till sjuetterna [=sujetterna], jag åter föreslog en skål för alla gäster och bad dem med kärlek och hängifvenhet arbeta för den fosterländska konsten. Alla bado mig helsa Dig så innerligt och de flästa voro rörda enda till tårar, Leino, och Wilho, samt Tervo, voro riktigt praktiga! lilla Tötterman grät så innerligt i det hon sade sig ha saknat Dig mycket. Fru Aspegrén bad mig helsa så mycket till Dig.⁶²⁴

Kolmattakin *Nummisuutarien* esitystä *Uusi Suometar* kiitti. Se esitettiin ”melkein täydelle huoneelle, joka oli erittäin ihastunut mestarillisen komedian oivalliseen esitykseen ja se sentähden useilla esiinhuudoilla palkitsi näyttelijöitä, etupäässä hra Leinoa.”

Tämä oli puhe-osaston viimeinen [esitys] tällä kertaa. – olemme vakuutetut, että Suomalaisen Teatterin yleisö ikävyydellä sanoi jäähyväiset teatteriseuralle, joka sille on valmistanut niin monta hauskaa iltaa, ja vielä olisi suonut sen viipyvän täällä jonkun aikaa. – Näytännön loputtua pidettiin teatterin lämpiössä illalliset puhe-osaston jäsenille, joille siinä tilaisuudessa tyhjennettiin kiitollisuuden ja onnen malja.⁶²⁵

Samasta kertoi Grape Hedvigille.

Sista söndag afton [9.1.1876] efter slut då Nuummisutarit [sic] gafs voro alla inbjudna till en liten kol[l]ation, dit äfven jag var bjuden der var rätt roligt och dansades samt talades, som vanligt. Emelie [Bergbom] och jag samt Hilda gingo hem kl half 4 på morgonen, hur pinsamt att alla frågade om jag ej haft bref af Eder? jag blef så ytterst vemodigt stämd att jag velat kunna sitta mig och storgråta, det jag nog gjorde då jag kom i mitt hem.⁶²⁶

Grapen viimeinen ”haikeus” saattaisi olla tulkittavissa sen kautta, että avioliitto Winterhjelmin kanssa ja tämän osallistuminen vaimonsa juhliin siirsi Hedvigin lopullisesti säätyläisrouvien kategoriaan, kauemmas taitelijapiireistä ja Grapesta. Vapautuakseen

624 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 15.1.1876/41:1:90/HWA/KiA/SKS.

625 *UStr* 10.1.1876.

626 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 15.1.1876/41:1:90/HWA/KiA/SKS.

velastaan Bergbomeille Hedvig hankki lainan langoltaan, Kristianin sisaren vakavaraiselta mieheltä, mutta lähetti rahat jostain syystä Grapen kautta.⁶²⁷ Maksamistaan 3000 markasta Hedvig ei saanut kuitenkaan vielä takaisin velkakirjaansa, koska Emelie oli pantannut velan eteenpäin saadakseen teatterille rahoja, mikä selvisi vasta Emelien itsensä selittäessä asiaa myöhemmin Hedvigille.⁶²⁸ Velkakirjaa odotettiin Norjassa ja Grapekin joutui epäilyksenalaiseksi, mutta hän vakuutti Hedvigille, että ”sinä et ole täällä enää yhtään fyrkkaa velkaa!” (ej en enda fyrk här.)⁶²⁹ Samaan tammikuun kirjeeseen mahtui vielä kiintoisa episodi kahden teatterin välisestä kilpailusta. Ruotsalaisen teatterin toimitusjohtaja, konsuli Nikolai Kiseleff oli Arkadiassa tavannut neiti Grapen:

En afton i finska teatern kom Kiseleff och talade med mig en liten stund, frågade efter huru resan gått för Eder [Winterhjelm]? samt sade innan han gick ”i vår kommer jag och talar med eder angående Fru W.-H.” B:boms kommo genast och frågade hvad han ville, jag berättade hvad han sade, de sågo litet snopna [nuivilta] men voro kloka nog att ej säga något.⁶³⁰

Helmikuun alussa Hedvig siis jo elätti toivetta siitä, että Kiseleff olisi kiinnostunut kiinnittämään hänet Nya Teaterniin.⁶³¹ Tieto herätti Hedvigissä kenties myös liikoja toiveita koskien kesällä 1876 tulossa olevan Suomen Teollisuusnäyttelyn aikaa. Silloin Helsinki olisi suurten väkijoukkojen matkojen ja huomion kohteena ja teattereiden kannatti näytellä.

Kun oletamme Kiseleffin vilpittömästi huolehtineen kotimaisten teattereiden ja oopperoiden tulevaisuudesta, ja mikäli Grape siteerasi repliikin sitä muuntelematta, näyttäytyisi Kiseleffin strategisessa ajattelussa Hedvig Winterhjelm avaimelta kahden teatterin ja oopperan tulevalle yhteistoiminnalle. Sen on täytynyt olla vaihtoehto hänen ajatuksissaan, sillä liikemiehenä Kiseleff kykeni ilman muuta laskemaan, että hullu kilpailu ei saisi jatkua. Grape ehti vaihtaa vain muutamia sanoja Kiseleffin kanssa, joka oli pitänyt hyvänä sitä, että Hedvig esiintyisi ensin myös Tukholmassa, jolloin kiinnittäminen Helsinkiin olisi helpompaa.⁶³²

627 ”30. Dec. emottog [jag] vexeln med brevet i från Din älskvärda sväger, jag ilade till banken och fick 2.940 mark, lade till 60 och gaf dem åt Emelie, hvad som riktigt smärtade mig är att hon ej gaf mig ett quitto ej heller har hon hemtat skuldsedel. Jag hoppas att hon nu afsändt den till Dig, ehuru hon varit i en ytterst svår pennige knipa, emedan de gjordt ytterst dåliga affärer såväl å den lyriska, som den dramatiska scenen.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 15.1.1876/41:1:90/MGA/KiA/SKS.)

628 EB → H. Ch. Winterhjelm 30.3.1876/42:1233/EBA/KiA/SKS.

629 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 14.2.1876/41:1:92/HWA/KiA/SKS.

630 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 15.1.1876/41:1:90/MGA/KiA/SKS. - Viitanee Kiseleffin intressiin saada H. Ch. Winterhjelm Helsinkiin.

631 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 2.2.1876/43:633/MGA/KiA/SKS.

632 Hedvig kehottaa kirjeissään Maria Grapea vihjaamaan erityisti F. Berndtsonille, että hänelle saa kyllä tarjota kiinnostystakin Nya Teaterniin! - Grapen kirjeissä tätä spekulointia on runsaasti. Hedvig pyysi erityisesti kysymään, tarvittaisiinko häntä Teollisuusnäyttelyn aikaan kesällä. Helmikuuksi Hedvigin odotusta Svenskanin suhteen lisäsi Grapen

Myöhemmin keväällä 12.4.1876 Nikolai Kiseleff kuitenkin erosi tai painostettiin eroamaan Nya Teaternin toimitusjohtajan tehtävästä. Taustalla oli hyvin suunniteltu ruotsalaisten jyrkemmän linjan aikaansaama teatterikaappaus (coup d'état). Jyrkempää pesäeroa suomenkielisistä ja lisääntyvää oopperatoimintaa kannattava suunta sai Kiseleffin jälkeen pariksi vuodeksi vallan takausyhdistyksessä, minkä voinee tulkita niin, ettei Kiseleffin vanhanaikaisella ja ainakaan yhteistoimintahakuisella linjalla ollut kannatusta.⁶³³ Hedvigin kevät oli täynnä Helsinkiä koskevaa epätietoisuutta. Suomen matkan jälkeen hän oli alkanut käyttää jälleen päivittäin morfiinia kivunlievitykseen.⁶³⁴ Kristian joutui myös velkoihin virkavapaansa ja Suomen matkan takia. Nyanin johtoryhmä vaihtui ja Hedvigin toiveet uudesta vierailusta Suomeen vähenivät. Suuren Teollisuusnäyttelyn aikana kesällä 1876 Bergbomit huolehtivat oopperan näytöksistä, mutta työtön Hedvig päätti matkustaa ja järjestää omalla kustannuksellaan soiréen Helsingissä.⁶³⁵

Tammikuun alkuun 1876 Kaarlo ohjasi kauden toisen uuden oopperaproduktion, Giuseppe Verdin *Ernanin*. Victor Hugon näytelmään perustuva *Ernani* on Espanjaan sijoittuva Habsburgeja vastaan suunnattu teos ja ”kansojen vapaustaistelun asialla”. *Ernania* esitettiin 4.–16.1.1876 välisenä aikana, mutta valitettiin myös, että kolmannella kerrallakaan sen suomennosta ei ollut vielä ostettavissa. Bergbomit olivat ehkä joutuneet säästämään painatuskuluissa tai se ei ollut muuten ehtinyt valmistua.⁶³⁶ Alun perin esityksiä piti olla kuusi ja ne pidettiin, vaikka väkeä alkoi olla vain vähän. Syyksi *Ernanin* esitysten loppumiseen voitiin sanoa, että Niklas Achté lähti ulkomaille tammikuun puolivälissä.⁶³⁷ Niklaksen kirje, jonka hän itse kirjoitti Emmylle heti ensi-illan jälkeen, kertoo muutakin:

Et voi uskoa, kuinka komealta minä näytän keisarina (Carlo I/V) Ernaniissa. Ei enää kykene erottamaan kumpi on Nikolai Romanoff ja kumpi Nikolai Achté.

välittämä Kiseleffin kommentti, jonka mukaan helpottaisi kovasti, jos rva Winterhjelm esiintyisi Tukholmassa, eikä vain Göteborgissa ”Mycket skulle det glädja mig om Hedvig först skulle uppträda i Stholm, se det vore något helt annat än Gborg!” (M. Grape → Kristian Winterhjelm 2.2.1876/41:2:35/MGA/KiA/SKS.)

633 EAH2:252–253 esittelee uuden johtoryhmän, joka edusti kiihkeämpää ruotsinmielisyyttä. Maria Grape totesi kevään 1876 kirjeissään Hedvigille uuden johdon asenteista, että mikään yhteistyö näiden mukaan ei olisi mahdollista. Nikolai Kiseleff olisi halunnut erota jo silloin, kun prosessi Bergbomia vastaan oli kuumimmillaan helmikuussa 1873. Krogius vetosi silloin tähän ankarasti viitaten ruotsin kielen aseman puolustamiseen. (F. Krogius → N. Kiseleff 16.2.1873/brev till Nikolai Kiseleff/N. K. Samling/SveTiHA/SLSAI270/HLHA/SLS.)

634 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 26.2.1874 & 4.3.1874/43:214 & 43:226/MGA/KiA/SKS.

635 EAH2:268 ja Krohn 1922: 269–270 käsittelevät tuon vierailun hyvin lyhyesti.

636 Tuotannollisesti *Ernani* on voitu toteuttaa Arkadian peruskulussivalkoiman varassa – olivathan tapahtumapaikat näissä teoksissa yleensä hyvin vakioiset: vuoristoseutu, huone linnassa ja linnan sali. Vaativin oli kenties Aachen, keisarien vaali- ja kruunauspaikka. Yhden tai kahden fondin ja siihen kuuluvien sivukulissien maalaaminen lisähankintana ei ensi-iltaa kohden ollut mahdoton asia. Paikallisuuksien oikeellisuus ja ennen muuta pukujen historiallisuus ja hienous olivat Kaarlon tavaramerkki jo tässä vaiheessa. Säästö kohdistui siis enemmän painotuotteeseen.

637 EAH2:231. L. N. Achté → E. Achté 2.1.1876 ja 7.1.1876/Coll4.17./ms/KK.

Ernani esitettiin eilen ensimmäisen kerran. Merkillistä kyllä vain runsaalle puolelle huoneelle. Elleivät toiset näytännöt tuota paremmin, on mahdollista että pääsen pian lähtemään. Vielä ei B[ergbom] ole menettänyt toivoaan tämän oopperan suhteen. Kaikki meni hyvin, [neiti] Wecksellkin esitti osansa tyydyttävästi, mutta selitettiin, että sielu puuttui, kun sinä et ollut mukana. Saa nyt nähdä, onko menestys parempi huomenna? Odotin täyttää huonetta ja kyllä esiintyessäni nolostuin, kun näin tyhjiä paikkoja kaikkialla.⁶³⁸

Niklas Achté on saanut Bergbomin myöntämään myös, että ilman Emmyä oopperan kassaan ei tahdo tulla mitään.⁶³⁹ Seuraavaksi vuodeksi Bergbom oli ajatellut pysyvää orkesteria, mutta vain pientä, jolle kaikki teokset sovittaisiin ja se olisi Niklaksen työnä.⁶⁴⁰ *Ernanin* jälkeen ryhdyttiin Gounod'n *Faustin* musiikilliseen harjoitteluun. Rikhard Faltin oli käytettävissä kapellimestariksi. Vaikka Achté oli johtanut teoksia, hänen ammattitaitonsa ja kurinalaisuutensa ilmeisesti jättivät toivomisen varaa. Achté kuvasi toverillisuutta Navrátiliin, mutta kuitenkin juuri tämä keskieuropalainen kokenut laulaja on voinut olla se, joka on edellyttänyt Bergbomilta ja Faltinilta, että seuraavana vuonna saadaan pätevämpi kapellimestari vakituisesti Suomalaiseen Oopperaan. Hän on voinut olla myös pienimuotoisia kamarioopperoita vastaan. Varmaa on, että Navrátil oli neuvotellut kolmen vuoden pysyvää kiinnitystä, mutta on voinut asettaa sille ehtoja.⁶⁴¹

Suomalaisen Oopperan historiassa traumaattiseksi tapahtumaksi on usein kuvattu Niklas Achtén ”skandaalimaista syrjäyttämistä” kapellimestarin tehtävistä kesällä 1876.⁶⁴² Siitä ei ole luotettavasti Bergbomien aineistossa lähteitä, eikä paljon muuallakaan. Ajatus pätevästä kapellimestarista on ilman muuta kypsynyt jo varhemmin kuin vasta kesällä, jolloin Bergbom matkusti etsimään uutta musiikinjohtajaa.

638 L. N. Achté → E. Achté 5.1.1876/Coll4.17/ms/KK. Suom. Leppänen 1962:76–77.

639 ”Inte kunna Bergboms nu annat än medgifva, att vi för deras teater gjort mycket nog. Till den erfarenhet torde de äfven ha kommit, att inte operan bär sig för dem om inte du är med. Ernani var i går ej mycket mera besökt än föregående gången. Det är som Cygnaeus en gång sade, och som Bergboms nu äfven medgifva, att om primadonna är dålig så är all möda fäffäng, de andra må då vara huru goda som helst. För min del anser jag att Ernani ej borde gifvas ända till den 16de, men Bergbom är ej af den åsigt, han anser litet vara mera än intet.” (L. N. Achté → E. Achté 7.1.1876/Coll 4.17/ms/KK) Samassa kirjeessä Niklas selosti lisäksi Basilier'n monia ja vaihtelevia suunnitelmia.

640 ”Bergbom vet ej hvad han skall göra. Jag lär komma att få mycket arbete, ty vi skola nästa år hafva endast egen men liten orkester, och alla operor skola arangeras för en sådan. Med par styck skall jag redan börja i Tyskland.” (L. N. Achté → E. Achté 7.1.1876/Coll4.17/ms/KK.)

641 L. N. Achté kuvaa kirjeissään Emmylle välejään Navrátilin kanssa toverillisen mutkattomiksi. Navrátilin kiinnitystoiveesta ks. L. N. Achté → E. Achté 9.1.1876/Coll4.17/ms/KK. Kesällä 1876 laaditussa uuden kapellimestarin, Bohuslav Hřimalýn sopimuksessa on kohta, jonka mukaan hra Achtén ollessa estynyt tai sairas, pitäisi B. Hřimalýn johtaa myös tämän harjoittamat teokset. (Sopimusluonnos 4.7.1876/46:2:1/KBA/KiA/SKS.) Olennaista uhkaamassa olevan taloudellisen katastrofin kannalta oli, että näytösten peruutuksilta kaikin tavoin vältyttiin ja että esitys saatiin aina pyörimään.

642 Glory Leppänen esittää asian niin päin, että kun Achtét palasivat Suomeen huhtikuussa ja vauvan piti syntyä, ”näinä aikoina Bergbom salaa, kaikessa hiljaisuudessa oli kiinnittänyt erään... [--] ilmeisesti syrjäyttääkseen vähitellen N. Achtén kapellimestarin paikalta” (Leppänen 1962:79).

Ida Basilier oli lupautunut kevätkauden 1876 sopraanoksi, korvaamaan Emmyä, joka keväällä synnyttäisi ensimmäisen lapsensa.⁶⁴³ Helmikuussa Emelie Bergbom iloitsi ”hyväntuulisen” ja ”tuoreen voiman” tulosta Hedvigille näin:

Sedan du reste ha vi haft många ledsamma och svåra stunder. Nummisuutarit gick med glans och gjorde stor lycka; sedan har allt gått illa; Ernani föll totalt och Stradella sammaledes; den finska publiken ville ha talpjeser och den större publiken hade ej kommit i vanan att besöka operan. Nu är Ida Basilier här och med henne har friska krafter, lif och lust återvaknat. Hon är utmärkt älskvärd och vänlig samt på ett serdeles godt humör, så att det är utomordentligt roligt att ha henne här. Hon uppträder först 3 gr. i Jeanettes bröllop och nu har Faust gått 3 gr. för fulla hus och stort bifall.⁶⁴⁴

Puheosaston näyteltyä 9.1.1876 Helsingissä kolmannen kerran *Nummisuutarit* se lähti Haminaan ja sieltä Pietariin, jossa oli viimeksi käynyt onnistuneella ensivisiitillä joulukuussa 1873. Tällä kertaa Helsingin suomenharrastajat olisivat katsoneet siis puheteatteria enemmänkin. Bergbom itse matkusti Pietariin järjestämään puheosaston vierailua. Menomatalla hän on voinut pysähtyä Viipurissa tapaamaan Ida Basilier’ta, joka oli tulossa Pietarista käsin. *Faustin* Margareten roolin suomennos oli pitänyt toimittaa Idaa varten Viipuriin valmiiksi tuttavaperheen luokse.⁶⁴⁵ Tammikuun pari viikkoa Kaarlo on siis ollut Pietarissa sopimassa näytännöistä. Puheosaston piti aloittaa Pietarissa 3.2.1876, jonne se matkustaisi Hamiinasta.

Ida Basilier saapui vähän myöhemmin Helsinkiin ja 29.1.1876 hänet kukitettiin rautatieasemalla. Sekin oli Bergbomien organisoima mediatempaus: ylioppilaat komennettiin paikalle vastaanottamaan tähteä.⁶⁴⁶ Piti hän Suomalaisen Oopperan ympärillä ”kuohua ja kohista”. Kun Emmy Achté oli poissa, tuli edesauttaa Ida Basilier’in tähteyttä, jolla toki

643 Emmy Achté oli lähtenyt Pariisiin opiskelemaan jo marraskuussa neljännen raskauskuukauden alkaessa. Niklas seurasi häntä tammikuussa. Berliinistä Kaarlo sai tiedon 9.2.1876 että molemmat olivat olleet siellä jo kuun alusta, ja että ”befinna sig väl, efter hvad det synes”. Raskaus oli nyt jo 7. kuulla. (Elis Duncker → KB 9.2.1876/54:55:4/KBA/KiA/SKS) Ida Basilier’in tulo Helsinkiin ei ollut Niklaksen tietojen mukaan ongelmatonta: ”Den der Ida Basilier, den krånglar de på allt sätt med dender Bergbom. Först skulle hon komma den 1 Jan och dröja här ända till våren. Sedan ändrade hon sin ankomst till första dagarna af Februari. Nu har hon åter underrättat dem, att hon af Olle Bull blifvit anmodat att följa med honom på konsertresor från början af April. Få se hvad hon ännu hittat på. Jag tror att hon endast vill komma hit för att blifva i tillfälle att uppträda i operor, som hon ej skulle våga sig på i utlandet, utan att först hemma ha försökt. God betalning hoppas hon väl på dessutom. Der är det stora intresse hon har för vår sak. [– –] Det är det enda han anser för vår teaters seger, att ej damerna komma till de svekers. (L. N. Achté → E. Achté 7.1.1876/Coll4.17/ms/KK.)

644 EB → H. Ch. Winterhjelm n. 24.2.1876/42:1225/HWA/KiA/SKS.

645 EAH2:232 mukaan Ida Basilier oli saapunut Viipuriin jo tammikuun keskivaiheilla ja esiintyi sielläkin Rosinana Fichtelbergerin oopperaseurueen kanssa. Hän poimi sieltä barytoni Otton vierailuun keväämmällä Helsingissä Figarona.

646 *UStr* 31.1.1876. Laulajat olivat paikalla tämän ”rakkaan vieraan kunniaksi”- huolellinen uutisointi oli osa julkisuuskuvausta. Vuotta myöhemmin Grape mainitsee siitä, miten ylioppilaita komennettiin paikalle teatterin aloitteesta. (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 11.3.1877/41:1:136/MGA/KiA/SKS.)

oli katetta, mutta ei yhtä spontaania. Vanha *Jeannetten häät* saatiin Basilier‘ta varten pystyyn nopeasti.

Faustista (10.2.1876) tuli yksi oopperaosaston suurista menestysteoksista, jossa Basilier’n koloratuuri sai loistaa jalokiviaariassa, vaikka muuten roolin loppua kohden lisääntyvä dramaattinen aines ei ollut hänen fakkiaan. Teos olisi varmasti ollut edukseen myös Achtén pariskunta keskeisissä rooleissa.⁶⁴⁷ Emelie Bergbomin mukaan Ida Basilier’n Marguerite ”ei ollut suuri”, ”väkivaltainen”, pikemminkin ujo ja sisäistynyt, arka nuori tyttö, mistä yleisö piti – siitähän viettelytarinassa myös on kysymys.⁶⁴⁸

Helmikuussa 1876 Albert Edelfelt sai Hedvigin muotokuvan valmiiksi. Maalauksessa alusvaate on valkoinen, kiedottu villakankainen stoola ja pieni päähine ovat punaiset ja koristettu kapealla kultanauhalla, kädessä rouva Raalle annettu rannerengas. Vaikutelma on suorastaan ruhtinaallinen, eikä vuoden 1869 yksinkertaisesta ruskeasta vaatteesta muistuta enää mikään. Hedvigin ystävänä Grape oli pukenut hahmoa edelleen ja sen kehitys on seurattavissa eri vuosikymmenten Lea-valokuvissa.⁶⁴⁹ Itse maalausta kuitenkin kritisoitiin, erityisesti silmistä puuttui mallille ominaista lämpöä.⁶⁵⁰

Vaikeudet Pietarissa ja kevät 1876

Tammikuun lopussa 1876 Kaarlo Bergbom palasi Pietarista Helsinkiin oltuaan siellä pari viikkoa ja järjesteltyään mielestään kaiken tulevia esityksiä varten.⁶⁵¹ Niiden piti olla Kauppiasklubin huoneistossa Vladimirskej prorspektin varrella,⁶⁵² ja ensimmäiset

647 Valinta tehdä *Faust* ilman Emmyä on hieman yllättävä. Niklas Achté kirjoitti jo suunnitelmavaiheessa Emmylle Pariisiin näin: ”Den första fullständiga opera som skall upptagas med Basilier, blifver Faust. Få se om den skall anslå. Inte har jag synnerligt förtroende till hennes tragiska förmåga. De öfriga rollerna blifva ej heller så väl besatta, Bergholm Mefistofeles. Ericsson Valentin; Tallan Sibel [Navrátil Faust] o.s.v. Om Bergbom handlat klokt, så borde han ha uppfört denna opera då du ännu var här. Då hade [han] också haft mig som Valentin.” (L. N. Achté → E. Achté 5.1.1876/Coll4.17/ms/KK.)

648 EB → H. Ch. Winterhjelm 30.3.1876/42:1233/HWA/KiA/SKS.

649 Alkuperäinen 10.5.1869 Lea oli pukeutunut ”utuiseen vaaleanruskeaan pukuun,” minkä on muistanut Yrjö Koskisen tytär, tuolloin 8-vuotias Tuovi. (ks. NB:422–423). Seuraaviin esityksiin 1.11.1870 ja 23.4.1872 liittyy varhaisin valokuva ja sen mukaan tehty piirros kädet ojennettuna seisovasta Leasta. Siinä tämä näyttäisi olevan jo valkoisessa punainen stoola kiedottuna hartioille. Edelfelt maalasi vaateen vuoden 1870 valokuvassa näkyvältä pohjalta, lisäksi tosin päähineen, mikä saattoi olla myös Grapen hankinta. Kaikissa oli nyt kultaiset reunukset. Jo tuolloin Grape oli valmistanut hapsuhihallisen jakun (liv), jonka Edelfelt palautti helmikuussa 1876, mutta ei näytä käyttäneen sitä maalauksessa. Tämä erityinen Lean jakku näkyi kuitenkin Hedvigin yllä jo vuosien 1880 ja 1894 Lea-valokuvissa. Tätä hapsullista Lea-jakkua Emelie Bergbom puolestaan oli tullut jopa Grapelta ostamaan teatterille, mutta tämä ei ollut myynyt sitä, vaan varasi sen vain Hedvigin esiintymisiin, hänen ”ainoa oikeaa Leaansa” varten. Krohn 1922 julkaisee enimmäkseen valokuvat. Suutela 2007 on analysoinut Lean monologeja.

650 ”Lea -porträttet skall nu vara färdigt men jag väntar att få se det i konstföreningen exponerat eller och att få utmärkt god fotografi deraf. Jag undrar högeligen huru han [Edelfelt] har lyckats med färger å Din ögon åtminstone voro de allt för blå då jag såg det, hvilket jag äfven sade honom, jag har gjort ett Lea kåstym-lif [sic] utaf fr[anskt] ylle tyg, detta återsände han mig i dag, jemte Dina fotografi kort som han haft till läns, lifvet skall jag gömma för Dig, Emelie, skulle velat betala mig för det och få ega det, men jag vägrade och sade att det får blifva gömt för min Hedvig.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 29.2.1876/41:1:96/MGA/KiA/SKS.) Myöskään Emmy Florell (s. Basilier) ei ollut tyytyväinen Lea-muotokuvaan. (O. Florell → KB 20.3.1876/50:19:54/KBA/KiA/SKS.)

651 EB → H. Ch. Winterhjelm n. 24. 2 1876/42:1225/EBA/KiA/SKS.

652 EAH2:244 sanoo ”kaupparpalvelijain klubi”. Купеческий клуб (kauppiasklubi/kauppiaklubi) sijaitti Vladimirskej prospekt 12:ssa. Tässä entisessä Galitsinien ja Korsakovien palatsissa oli pienellä näyttämöllä varustettu tanssisali,

tapahtuivatkin torstaina 3.2.1876. Sen jälkeen tuli kuitenkin yllätys, sillä kun toisen esityksen piti alkaa, se Emelien mielestä ”genom intriger blef hindrad”. Kiellon ja lupien hankinnan vaiheet Wilho on raportoinut jännitysnäytelmän kaltaisesti kirjeissään: poliisipäällikö Trepof nimittäin empi, sillä puolalaisiltakin oli evätty omankielisen teatterin esittäminen Pietarissa. Epäröinti on ymmärrettävää, sillä puolalaisten klassisen draama-tiikan vapauspaatos oli kasvanut samassa maaperässä kuin Puolan 1800-luvun veriset venäläisvastaiset kapinat. ”Pastori Öhqvist uskoo, että asia selvitetään hoviministeri Adlerbergin kautta.”⁶⁵³ Pian asiassa oli mukana myös Suomen ministerivaltiosihtööri Stjernvall-Wallen. Luvan järjestymisestä antoivat suomalaiset virkamiehet ilman muuta toiveita ja niin lopulta kävikin. ”Ainakin viisikymmentä henkeä ylhäisiä ja alhaisia on ollut liikkeellä meidän takia.”⁶⁵⁴

Pietarissa teatterisensuuri toimi niin, että näytelmistä tuli antaa viranomaiselle kahdet kappaleet, joista toinen palautettiin mahdollisin muutosmerkinnöin. Ohjelmiston käyttäminen sensuurissa tarkoitti käytännössä luetteloiden vertaamista Suomen viranomaisten luetteloihin, sillä näytelmät olivat pääosin vanhoja ja ennen näyteltyjä. Suomalaiset näytelmät olivat ilmestyneet useat painettuina, jolloin ne sai myös näytellä. Parin ohjelmistossa olevan näytelmän käsikirjoitusta Wilho maaliskuun alussa vielä Helsingistä pyysi lähettämään, jotta heillä Pietarissa riittäisi näyteltävää.⁶⁵⁵

Käytännössä teatteri odotti prosessin päätöstä toimettomina koko helmikuun, joten tulot jäivät tulematta. Viipuriinkaan ei ollut palaaminen, sillä ryhmä venäläisiä näyttelijöitä oli ortodoksien paaston ajaksi lähtenyt luterilaiseen Suomeen ja tavan mukaan varannut Viipurin teatterin juuri silloin. Pietarissa Wilho hankki palkkarojoja lainaamalla suomalaisilta talousmiehiltä, mutta silti tarvittiin vekseleitä Helsingistä. Viipurin teatteri oli varattu vasta maaliskuun alusta Suomalaiselle Teatterille, joten maaliskuun puolella alettiin käydä välillä Viipurissakin, kunnes siellä vihdoin koko huhti- ja toukokuu 1876 näyteltiin jälleen erinomaisella menestyksellä. Viipurin väestörakenne oli dynaaminen, suomalainen työväki virtasi kaupunkiin, joten siellä oli optimaalinen yleisö puheosastolle.⁶⁵⁶

Pietarissa näyttämötekniinen henkilökunta, ”masinisti ja teaterimiehet” eli köysistön hoitaja ja lavastekappaleiden ja huonekalujen siirtäjät pestattiin paikan päällä iltapalkalla. Oskari Wilho teki tärkeän hankinnan: kelmeää magnesiumin valoa hehkuvan kuutamolampun, joka oli huomattavasti ”tehokkaampi kuin se vanha”. Sellainen siis

talvipuutarha palmuineen ja pelikasino. Vallankumouksen jälkeen se on toiminut teatterisalina. (lensov-theatre.spb.ru/istoriya).

653 O. Wilho → KB 4.2.1876/53:33:27/KBA/KiA/SKS.

654 O. Wilho → KB 11.2.1876/53:33:28/KBA/KiA/SKS.

655 O. Wilho → KB 7.-8.3.1876/53:33:31/KBA/KiA/SKS.

656 Viipurin teatterista ja väestökehityksestä ks. esim. Paavolainen 2016a.

teatterilla oli, mikä ei hämmästyttä: kuinka olisi Kaarlo Bergbomin teatteri ja ooppera tullut toimeen ilman kuutamovalaisinta? Nyt saatiin huomattavasti parempi, magnesiumin hankinta siihen oli kuitenkin taloudellinen kysymys.⁶⁵⁷ Samalla Wilho lähetti *Rykmentin tyttären* nuotteja, joita oli ostanut Pietarista ja joka olisi seuraava oopperatuotanto Arkadiassa.

Kaarlo palasi Helsinkiin 28.1.1876 Suomalaisen Teatterin vuosikokoukseen, jossa toimiva johtokunta sai täyden tili- ja vastuuvapauden edellisen kauden 1874–1875 toiminnasta. Oli silti päivänselvää, että taloudellisesti elettiin pahassa alijäämässä ja kasvavissa veloissa.⁶⁵⁸

Kun Suomalainen Teatteri tietää, että sillä on pysyväinen tulevaisuus, koska se on kansan asia, on meistä Johtokunta siinä kohden tehnyt aivan oikein, että se, katsomatta hetken pulaan, yhä aina on pitänyt suurta huolta näyttelijäin taiteellisesta edistymisestä. Tänäkin näytöntövuonna on niin kuin ennen, jommoinkinkin summa tähän tarkoitukseen käytetty. Ainoastaan tällä keinolla lasketaan perustus-kivi draamallisen taiteen kukoistamiselle maassamme⁶⁵⁹

Kevään 1876 oopperaohjelmiston kulmakivi oli Charles Gounod'n *Faust* (9.2.1876). Kapellimestarina toimi Rikhard Faltin ja *Faustista* tulikin onnistuneimpia ja suosituimpia tuotantoja.⁶⁶⁰ Ylivoimaisten lavastuksellisten tai musiikillisten vaikeuksien kohdalla tehtiin lyhennys eli hyppy musiikissa.⁶⁶¹ *Helsingfors Dagblad* kiitti, esittäen toki varauksia, mutta Kaarlon työn osalta kuultiin jälleen, että ”det dekorativa elementet var så väl tillgodosett, som denna teaters resurser medgifva. [– –] Kyrko- och Valpurgisnatt-scenerna hade måst utelemnas. [– –] upprepade gånger framropade. Samma erkännande kom äfven herr Faltin och dr Bergbom till del.”⁶⁶² Ruotsinkielisellä puolella oli alettu tuntea Bergbomia kohtaan arvostusta, esityksiä arvioitiin vakavasti otettavina ja sivumennen toistui epiteetti energinen: ”finska operans energiske ledare dr. C. Bergbom”.⁶⁶³ Maria

657 ”Magn[es]ium-kuuvalon, toista kertaa suuremmalla reflektorilla kuin se vanha, saadaan täällä 30 ruplasta. Sähkövalo-kuutamono tulisi maksamaan noin 200 r. Edellisen lähetän joko sunnuntaina tai maanantaina. Sminkkiä myös, jos semmoista saadaan.” (O. Wilho → KB 11.2.1876/53:33:28/KBA/KiA/SKS.) ”Osataanko oikeen käyttää tuota magn[es]ium-kuuvalo-konetta? Siinä löytyy muun muassa yksi skruuvi, muistaakseni alimmainen, joka voi vähentää tai suurentaa valoa. Sitä paitsi voidaan saada valon vielä enemmän kuutamoiseksi, jos antaa valon kulkea sin vaalean-sinisen lasin kautta. Semmoista lasia löytyy kyllä Helsingissä. Magn[es]ium maksaa täällä 8 r[uplaa] unssi. Puoli unssia lähetin. Pitääkö olla enemmän? Ehkä saa yhtä halvalla Helsingissä.” (O. Wilho → KB 16.2.1876/53:33:30/KBA/KiA/SKS.)

658 *Ustr* 28.1.1876 raportoidaan Suomalaisen Teatterin vuosikertomus ja tilinpito kaudelta 1874–1875. Myös EAH2:181.

659 *Ustr* 28.1.1876.

660 EAH2:233.

661 *HD* 11.2.1876.

662 *HD* 11.2.1876.

663 *HD* 16.1.1876. Lehdessä oli jatkoa 15.1.1876 alkaneeseen R. Wagner -aiheeseen pakinaan. Nyt kerrotaan harjoituksesta, joissa tarvitaan jopa kahdeksan hevosta näyttämöllä ja 11 kontrabassoa orkesterissa.

Grapekin sanoo, että ”Bergboms har arbetat både natt och dag på denna opera [*Faust*] för att någotsånär värdigt få den åter gifven.”⁶⁶⁴

Muuten helmikuu 1876 oli tuskallista Kaarlon kannalta, sillä sensuurista johtuva byrokraattinen katastrofi Pietarissa oli päällä, eikä hän voinut tehdä sille Helsingistä käsin mitään. Näytännöt pääsivät Pietarissa jatkumaan vasta maaliskuun 14. p. 1876, venäläisessä kalenterissa 28.2.1876. Käytännössä puolitoista kuukautta oli mennyt hukkaan. Wilhon turhautuminen, taloudelliset menetykset, seurueen työmoraalin ja työtahdin ylläpitäminen vaativat Wilholta tahdon lujutta. Kymmenen päivän päästä Wilho raportoi sitten jo säännöllisistä hyvistä lipputuloista, mutta valitti, että suomalaisia virkamiehiä ei katsomossa näe, vain käsityöläis- ja palveluskuntaa Pietarista. Koska tuttua repertuaaria entisillä miehityksillä ei tarvinnut harjoitella, tarkoitus oli päivisin harjoitella uutta ohjelmistoa. Wilhon ja varmaan Kallionkin aika oli mennyt kumarrusmatkoihin virkamiesten luona, eikä harjoitustilaa ollut saatu, mikä kerrotaan 24.3.1876 päivätyssä kirjeessä.

Kysyt onko ”Oma toivoni” valmis? Siihen en voi muuta vastata kuin: on ja ei ole, sillä me emme ole päässeet harjoittamaan scenillä muuta kuin yhden ainoan kerran. Muistin puolesta se ompi valmis, paitsi joku pikku-rooli, joita meikäläiset valitettavasti liiaksi halveksivat. Päähenkilöt ”Aksel ja Walpurissa” eivät vielä oikein osaa rooliansa. Muuten olisi, minun mielestäni, tämä näytelmä jätettävä siksi kuin saamme siihen johonkin määrin kykenevät näytteliät. Nykyisillä voimilla se ihan varmaan pilaantuupi, etenkin Akselin ja Wilhelmin roolien puolesta.⁶⁶⁵

Oskari Wilholla on voinut olla tarvetta vakavasti pohtia ja suunnitella Kaarlon kanssa teatterin tulevaisuutta. Takana hänellä olivat Pariisin matka ja Oulun kausi, Winterhjelmin vierailupaineet, *Nummisuutarien* esittäminen Helsingissä ja äkkiä peukaloiden pyörittely Pietarissa. Wilho toivoisi Kaarlon kiinnostuvan vähän enemmän puheteatterin kehittämisestä.

Oletko ruvennut tuumaelemaan tulevan vuoden engagementtia? Sanovat että näinä päivinä heidän pitäisi saada siitä tietoa. Mitä Himbergin tulee tahtoisin antaa sinulle sen neuvon, että ottaisit hänet opera-osastoon, sillä täällä hän jo on melkein tarpeeton ja saapi siis melkein ilmaiseksi palkkansa. Pesonen

664 M. Grape → H. Ch. Winterhjelms 14.2.1876/41:1:92/HWA/KiA/SKS.

665 O. Wilho → KB 24.3.1876/53:33:32/KBA/KiA/SKS.

laulakoon hänen osansa laulunäytelmissä; Leino ottakoon Majorin roolin *Kabal und Liebessä* ja Tervo Hartwigin *Yhdistysjuhlassa*.⁶⁶⁶

Sekä Oskari Wilho että Ismael Kallio suosittelivat ennemminkin Oopperan lähettämistä Pietariin, Basilier ja Navrátil olisivat siellä tapaus.⁶⁶⁷ *Uusi Suometar* ja Viipurissa ilmestyvä *Ilmarinen* (8.4.1876) kertoivat, että Pietarissa oopperaosastoa pyydettiin tulemaan uuteen ”Maarian teatteriin” (Marinski) ja Norrköpingiin Ruotsiin, jossa ”Suomi voisi maksaa velkaansa Ruotsille!” Kaarlo kävi seuraavan kerran huhtikuun alussa 1876 Viipurissa tapaamassa puheosastoa ja Wilhoa.⁶⁶⁸

Oopperaosaston menestykseen vaikutti primadonnan saatavuus. Kun Emmy Achté oli poissa, Ida Basilier kykeni myös vetämään väkeä, mutta Mathilda Wecksell, joka oli laulanut sopraanotehtäviä, ”ei ollut yleisön suosiossa”, kuten Emelie kertoi Hedvigille. Ooppera lopetti huhtikuun lopussa ja piti lomaa ryhtyäkseen uudelleen työhön heinäkuussa, viikko ennen kuin Teollisuusnäyttely avattaisiin.⁶⁶⁹ *Rykmentin tyttären* ensi-illassa 14.3.1876 Ida Basilier’n koloratuuri pääsi loistamaan rykmentin maskotin eli joukko-osastoon adoptoidun neidon, Marien roolissa. Kaarlo oli – taloudellisten murheiden kaikertaessa takaraivossa – harjoittanut ja lavastanut neljännen uuden oopperansa puolen vuoden sisään, *Antonio Stradellan, Ernaniin ja Faustin* rinnalla *Rykmentin tytärtä* oli tosin harjoitettu ennakolta jo kesästä 1875 asti.⁶⁷⁰

Vuosi 1876 oli Bergbomien ja Oopperaosaston sisäisten jännitteiden kannalta kriittisin. Sisaruksilla oli jatkuva taloudellinen huoli niskassaan. Ida Basilier’n vetovastuu oopperan naisrooleista muutti tilannetta, mutta hänen onnistumisensa ei ollut kiistatonta. Osalle yleisöstä Emmy Achtén poissaolo herätti närkästystä. Missä kaksi tai kolme Helsingin säätyläistä kohtasi, alkoi kahden naistähden vertailu. Ida Basilier’n tähteys tarvitsi tukea julkisuuden kautta. *Faustia* oli jo esitetty erinomaisella menestyksellä, mutta *Rykmentin tytär* oli vasta tulossa. Silloin 9.3.1876 ilmestyi *Morgonbladettissa* laaja kahden laulajattaren ominaislaatua kuvaileva kirjoitus, jossa asiantuntevasti, innostuneesti ja samalla kunnioittavasti verrattiin kahta eri äänityyppiin kuuluvaa laulajatarta toisiinsa. Kirjoituksessa muistutettiin italialaisen ja saksalaisen tradition erilaisista vaatimuksista ja siitä, miten Emmy Achté oli laadultaan dramaattinen. ”Yhtä varmaa kuin opera seria on Achtén alaa, on opera comique Basilier’n.”⁶⁷¹ Vertailuun tuli samalla kaksi kulttuurista suuntaa, kaksi lähestymistapaa taiteeseen. Vaikka Ida Basilier nyt

666 O. Wilho → KB 24.3.1876/53:33:32/KBA/KiA/SKS.

667 O. Wilho → KB 16.2.1876/53:33:30 ja I. Kallio → KB [maaliskuu 1876]/54:77:11/molemmat KBA/KiA/SKS.

668 EB → B. Elfving 16.4.1876/49:5:6/EBA/KiA/SKS.

669 EB → H. Ch. Winterhjelm 30.3.1876/42:1233/HWA/KiA/SKS.

670 Lydia Laguksen sairauden takia tuotanto lykkääntyi. (EB → B. Elfving 26.9.1875/49:5:2/BEA/KiA/SKS.)

671 *Mbl* 9.3.1876 ”Finska Operan och tvenne dess sångerskor” ja EAH2:235–236.

loistaa, yleisö tulee ottamaan yhtä hyvin vastaan jälleen Emmy Achtén, ennusti tuntematon kahden tähden välillä tasapainoileva kirjoittaja. Nimestä on esitetty arvioita: se on voinut olla jopa Bergbom itse.⁶⁷²

Kaarlo kohtasi oopperapyrkimyksissään myös ymmärrystä. Otto Florell oli saanut Josef Navrátilin Haminaan konsertoimaan lauantaina 18.3.1876. Kirjoittaessaan 20.3.1876 Kaarlolle Otto, tämä Ida Basilier'n lanko, kiitti ja sanoi Navrátiliin tutustuttuaan:

Jag gratulerer dig verkligen till att hafva en bildad, intelligent man [Navrátil] vid din sida i operan, ty utom att det måste vara dig till ett nöje att presentera Ida [Basilier] och Emmy Achté en moitie som det kan vara ett nöje att spela och sjunga med, så tror jag bestämdt att han genom sin samvetsgranna, älskvärda personlighet, sin rutin, ordentlighet och scènvana måste verka godt på de öfriga. Jag undrar t.ex. om Eriksson numera har så nedhasade trikot'er, som han hade den gång jag såg Trubaduren.⁶⁷³

Keväeseen 1876 sijoittui ensimmäinen tuon vuoden julkisista kiistoista, joista Aspelin-Haapkylä esittää fennojen version. Basilier'tä juhlittiin huomattavasti päättyvänä keväänä ja ruotsalaisella puolella voitiin raportoida yhtä innostuneesti Suomalaisen Oopperan esityksestä. Ruotsinkielinen *HD* käsitteli Nya Teaternin *Sömmgångerskan* vain toteamalla sen asiallisesti, mutta *Parranajaja* peräti innostuneesti.

hennes [Basiliers] praktfulla koloratur och drill, hennes skålmska spel och konstnärligt fina nyansering få här ett vidsträckt fält att göra sig gällande, och de göra det också på ett sätt, som ställer fröken B. i konstnärernas främsta led. Att bifallet var stormande behöfver väl icke sägas.⁶⁷⁴

672 Sitä vastaan näyttäisi puhuvan se, että alussa kiitetään Suomalaisen Teatterin energistä johtajaa, mutta se voi myös olla toimituksen lisäys kirjoittajan henkilöisyyden häivyttämiseksi. Kirjoitus viittaa menneiden vuosien laulajattariin ja rakentavassa sävyssä kehuu kahden laulajan, Strömerin ja Basilier'n monipuolisuutta. EAH (2:235av1) pääättelee, että kirjoittaja olisi J. V. Snellman siksi, että "esitystapa muistuttaa JVS:a. Lukija verratkoon tätä kirjoitusta siihen JVS:n arvosteluun Achtésta [seuraavana vuonna 1877], joka on kokonaisena otettu seuraavaan lukuun: yhtäläisyys on meistä täydellinen." Ennen päättämistään tähän arveluun keväällä 1907 kirjoitustyötä tehdessään, EAH oli tiedustellut asiaa Emil Nervanderilta (E. Nervander → EAH 25.6.1907/100/EAHA/KiA/SKS), joka kuitenkin ei voinut muistaa asiaa, mutta sen sijaan heitti ajatuksen: "Kunde ej Kaarlo själf anonymt skrifvit den?" Sisällön kannalta näin voi olla, sillä stressaavasta tilanteesta huolimatta pätevä laulajien analyysi olisi Kaarloilta syntynytkin. Hengeltään 1876 kevään kirjoitus voisi olla myös Topeliusta, mutta hänen tapansa viitata vanhoihin laulajiin (joita hänkin oli kuullut) olisi ollut toisenlainen. Bergbomin omaa tekstiä on siis August Hagman helposti voinut editoida julkisuusstrategian suuntaan, tässä tilanteessa siis Basilier'n tarvitsemaksi tueksi. – J. V. Snellmanin kirjoitus vuotta myöhemmin (1877) taas vain ylisti Emmy Achtéta, mutta tuolloin avoimena tarkoituksena oli vedota häneen välirikon jälkeen ja saada palaamaan Suomalaiseen Oopperaan. EAH:n päätelmä vaikuttaa hätäiseltä ja poliittisesti motivoitulta.

673 O. Florell → KB/20.3.1876/50:19:54/KBA/KiA/SKS.

674 *HD* 15.4.1876 referoi August Hagmania, joka *Mbl:ssa* kirjoitti, epäilemättä Kaarlون informoimana, että Ida Basilier'llä on viime aikoina ollut ulkomailla tapana esittää lopussa *Unissakävijän* loppuaaria ja jatkaa: "Det kan så mycket mindre ha legat någon af tillfallet dikterad afsiktighet i fröken Basiliers föredrag af detta allegro nu, som arrangemterna för *Barberarens* uppförande å finska scenen på sätt, som skett, voro gjorda förr än man visste att *Sömmgångerskan*

Herrar [Hans] Otto och [Josef] Navratil sjöngo naturligtvis på tyska, fröken Basilier ömsom [vaihdellen] på finska, tyska och italienska. I scenerna med hr Otto fördes äfven dialogen på tyska.⁶⁷⁵

Nya Teaternissa esitettiin siis 28.3.1876 vuosikymmenten suosikki Bellinin *Sömmångerskan* (*Sömmångerskan*), jota ei pitkään aikaan ollut Helsingissä esitetty. Siinä Emma Engdahl lauloi Aminan roolin, jonka taiturimainen ja hyväntuulinen aaria päättää koko teoksen. Samaa aariaa käytettiin ajan tavan mukaan myös muiden teosten höyryteenä. Engdahlin Amina sai tavanomaiset arviot. Arkadiassa Ida Basilier’illä oli tiettävästi ollut tapana lisätä sama aaria mielellään *Sevillan parranajajaan*, oman bravuurinsa loppuun, onhan Rosinalla muuten vain yksi sooloaaria teoksen alkupuolella. Basilier esitti huhtikuun esityksissä ylimääräisenä saman aarian, jota uraansa vasta aloittava Emma Engdahl parhaillaan esitti Nya Teaternissa. Basilier’n ja suomalaisten menettelyä pidettiin ruotsalaisella puolella frekkiyden osoituksena aloittelijaa kohtaan, etenkin kun Basilier’n mestaruus oli jo tunnettua.⁶⁷⁶ Muutama päivä myöhemmin piti Ida Basilier vielä resetin *Faustissa* suurin kunnianosoituksin.

Nya Teaternissa tapahtui vallanvaihto. Taloyhtiön johto pysyi ennallaan, mutta Ruotsalaisen teatterin takaushdistyksen sisällä tapahtui suorastaan vallankaappaus tarkoituksella muuttaa linjaa. Kauppaneuvos Nikolai Kiseleff jäi toimitusjohtajan tehtävästä pois 12.4.1876 ja tilalle tuli ryhmä keski-ikäisiä miehiä ajamaan paremmin ruotsinkielien asiaa. Jyrkemmissä ruotsalaispiireissä oli haluttu päästä eroon Kiseleffistä, joka kamreerimaisessa ajattelussaan on saattanut esittää kalliiden oopperatuotantojen osalta jopa yhteistyötä fennomaanien kanssa.

Johtokuntaan (direktionen) nimitettiin tänä vuonna useampia johtajia, mutta vaikka tahtoa oli, heidän asiantuntemuksensa teatterista oli puutteellista. Wilhelm Grefbergistä tuli toimitusjohtaja, Ferdinand Wahlbergista johtokunnan puheenjohtaja ja Wilhelm Bolinista dramaturgi. Grefberg ja Wahlberg olivat lääkäreitä, Bolin filosofi ja Yliopiston

samtidigt skulle gifvas å svenska teatern.” – Samantapainen selitys on Emelie Bergbomilla, hän vakuuttaa, että kokonaisuus oli suunniteltu *Parranajajan* loppuun jo vuoden alussa, ja ”annettu orkestroitavaksi”, millä tarkoitetaan orkesterimateriaalin hankintaa tai erillisiä nuotteja. (EB → B. Elfving 16.4.1876/49:21/EBA/KiA/SKS.) Tämän selityksen ostaa EAH2:241, vaikka aarian lisääminen sinänsä olisikin voinut olla jotain tahallista. Seurasi vielä Basilier’n juhlistu resetti 19.4.1876. (EAH2:242).

675 HD 30.3.1876 kirjoitti kannustavasti *Sömmångerskasta* ja 1.4.1876 HD vielä kertoi, että Emma Engdahl on kovin parantunut Aminana, sai 4 erityisen hienoa kukkaa ja kultaisen rannerenkaan muinaispohjoismaista tyyliä (fornordisk).”

676 HD:n kolumnisti, Ralph (”Bref från Hfors”) 6.4.1876 kirjoitti rva Engdahlin aloittelevasta taiteilijanurasta empaattisesti ja vaikeuksista, joita aariassa oli. Sitä ei helpottanut, että edellisenä päivänä saatiin esitys om ”IB:s öfverlägsna mästerskap; fröken Basilier sjöng nemligen denna aria, på italienska, efter slutet af *Barberaren i Sevilla*. Mutta huolimatta näistä ”säkenöivistä jalokivistä”, joita IB oli levittänyt ympärilleen, ja jotka eivät voineet olla kovin rohkaisevia nuorelle debytantille, ”lyckades fru Engdahl likväl i fullt mått vinna publikens sympatier...” Ida Basilier’n ylivoimaisuus huokui laajassa, vaikkei ristiriidattomassa *Mbl:n* 12.4.1876 ilmestyneessä nimimerkki ”A-i-a”-n tekstissä. Kirjoittaja, Adelaida Ehrnrooth (”Till en teatervän i landsorten”) ilmoitti olevansa puolueeton ja kannattavansa kilpailua, sillä siitä voittoa yleisö. (Kirjoitusta esitellessään EAH2:240 jättää tämän kohdan kertomatta.) A-i-a:lla oli suorasukaisia varauksia Suomalaisen Oopperan esityksistä, mutta mikään ei voittanut sen omistautumista ja lämpöä. (*Mbl* 12.4.1876.)

kirjastonhoitaja, Bergbomin entinen poikaystävä. Kaikki kolme olivat vannoutuneita viikinkejä, lakanneen *Vikingsen*-lehden taustavoimia. Neljäntenä henkilönä taustalla on voinut vaikuttaa myös Nya Teaternin tuolloinen kapellimestari Nathan B. Emanuel, joka todennäköisesti reagoi Suomalaisen Oopperan asettamaan haasteeseen. Sen esitykset olivat jo saavuttaneet jonkin perustason ja nyt pysyvästi Arkadiaan asettuneina ne kilpailivat Nyanin kanssa.

Suomalainen Ooppera oli myös kiinnittämässä omaa orkesteria. Uuden ruotsinkielisen teatterin johtoryhmän ajatuksena – toisin kuin maltillisen Kiseleffin – oli nyt ratkaisevasti lisätä oopperaesitysten määrää Ruotsalaisessa teatterissa ja voittaa kilpailu pääkaupungin säätyläisyleisöstä.⁶⁷⁷

Emelie mainitsi 16.4.1876 Betty Elfvingille, että uuden toimitusjohtajan, lääketieteen tohtori Wilhelm Grefbergin appiukolla on rahaa kuin roskaa.⁶⁷⁸ Avioliitto saattoi olla myös kulissi, sillä toisaalla selviää, että Grefbergillä ja Bolinilla oli ”taipumusta toisiinsa”, minkä muu henkilökunta koki ikäväksi.⁶⁷⁹ Bergbomin ensimmäisestä ohjaajasta ja yhdestä opiskeluvuosien poikaystävästä tuli näin hänen kilpailijansa dramaturgina ja vielä uudestaan 1880-luvulla kilpailevan teatterin johtaja. Mutta uutta linjaa eivät muutkaan tervehtineet järkevänä: professori C. G. Estlander kirjoitti kirjeessä ulkomailla viipyvälle opiskelijalleen E. Aspelinille toisena pääsiäispäivänä 17.4.1876.

Emellertid är den bildande konstens framtid hos oss ställd på en tryggare och sundare basis än musikens, som går ett lysande elände till mötes med den hufvudlösa konkurrens, som äger rum mellan våra theatrar. Den tarfliga merkantilismen på nya theatern skall nu ersättas genom en skojande svindel i Bergboms anda, och dermed torde den finansiella ruinen bli lika viss på ena som på andra hållet. Går dermed också den artistiska mise-en-scène, som ännu traditionellt fortlevat på förra hållet, förlorad också der, så äro äfven de vunna resultat för den dramatiska konsten i landet förlorade, liksom ett betydande antal delvis utmärkta musikaliska talanger offrats på kuppen.⁶⁸⁰

677 9.5.1876 pidettiin Nya Teaternin teatteritaloyhtiön kokous, sen hallinnossa F. Cygnaeus ja J. A. Estlander valittiin uudelleen, kolmanneksi prof W. Bolin. Esim. *HD* ja *Hbl* 10.5.1876.

678 ”De ha nu skaffat sig en verkställande direktör [W. Grefberg], som har godt om penningar: han behöfver endast ösa ur svärfars outtömmeliga förråd. Underbart är det dock att de nu åter expedieradt Kiseleff – få se om Wahlberg (som lär ha intrigerat ifrigast) kan höja svenska teatern – kanske!” (EB → B. Elfving 16.4.1876/49:5:6/BEA/KiA/SKS.).

679 Intiimeistä suhteista johtoryhmässä tiesi Maria Grape: ”[Skådespelaren] Fredrikssons, Grefbergs, jemte Professor Bolins sympatetiska böjelse för hvarandra, som lära ha väkt afsky innom hela teater personalen, samt en rättvis harm” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 8.3.1878/41:1:178/HWA/KiA/SKS.)

680 Carl Gustaf Estlander → Eliel Aspelin 17.4.1876/afskrift/SLSM 4.10./SLSA181/KK. Originaalit EAHA/KiA/SKS.

Bergbomin toiminta Arkadiassa on näyttänyt siis Estlanderista pyöräyttävältä oopperahulluudelta. Kiseleffin johtamistapa taas oli ollut kamreerimaisen varovaista. Riski oli siinä, että nyt Ruotsalaisessa teatterissäkin siirryttäisiin yhtä hallitsemattomaan oopperatouhuun. Wilhelm Bolin oli siis ”esteettisenä neuvonantajana, mutta vailla vastuuta.” Bolinilla sen paremmin kuin neljällä uudella johtajalla ei ollut lainkaan fennomaanisympatioita, mutta eivät he myöskään herättäneet ”taiteellisia toiveita”.

Lähipäivinä (20.4.1876) ilmestyi *Morgonbladetiassa* kirjoitus, jossa taas kerran tilannetta kuvattiin kaksintaisteluna. Ruotsalaisen teatterin johto sai moitteita siitä, että toiveet näyttämöiden yhteistyöstä oli torjuttu. Selkeästi työnjaosta olisi kaikille hyötyä.⁶⁸¹ Kirjoitus jatkui pohdiskellen, että Ruotsalaisen teatterin uusi johto ei tiennyt, mistä se saisi resursseja. Kirjoitus oli näennäisen ystävällinen, mutta osoitteli analyttisesti vain naapurin vaikeuksia.⁶⁸² Kaarlo Bergbom esitettiin imagoaltaan juuri ”kaupallisuutta torjuvana, todellisena taiteen ystävänä,” ja kuten yleisesti jo voitiin nähdä, hänen ansiensa kotimaisen musiikkiteatterin tuottajana olivat kolmessa vuodessa kiistattomat. Suomenkielinen puheosasto kaipasi vielä harjaantumista ja ruotsinkielinen puheosasto riittäisi ruotsinkielisille. Nya Teaternin johtokunnan toimintaa piti voida arvioida, kirjoittivat ruotsinkielisetkin lehdet. Varsinkin Fredrik Berndtsonin eron seurauksena teatterilla oli nyt vaara kaventua pelkäksi ”Sipoon kirkkotieksi”.⁶⁸³

Hedvig Winterhjelm seurasi jännityksellä Helsingin tilannetta ja halusi Maria Grapen kautta tiedottaa Nya Teaternin uudelle johtoryhmälle olevansa käytettävissä ja että hän ottaisi ilman muuta kiinnityksen Nya Teaterniin, olihan ruotsi hänen oma kielensä. Ja niin kuin suomalaiset rakastivat omaa kieltään, oli hänellä oikeus rakastaa omaansa.⁶⁸⁴ Rouva Winterhjelm kanta kieliriitaan nousi hänen oman tilanteensa pohjalta: taiteilijaa ei voi sulkea kuoreen. Vaikka hän tiesi Bergbomien loukkaantuvan asiasta, hänellä oli oikeus näytellä äidinkielellään, eikä siihen olisi jungfennomaaneilla mitään

681 ”Den finska operans prestationer ha tillräckligt ådagalagt, både att möjlighet att öfverhufvud förefinnes till en framstående inhemska sångscen, och att just dess ledare mera, än någon annan, är egnad att bringa till stånd en sådan anstalt och leda den i bildningens sanna intresse. [– –] Hvad låge väl närmare till hands, än att alla konstvänners krafter förenade sig om att uppehålla och utveckla dett så lyckligt började företag?” *Mbl* 20.4.1875.

682 *Mbl* 20.4.1875.

683 *Wiborgs Tidningissä* 22.4.1876 oli Helsingin kirjeenvaihtaja Aliqvist viitannut *Hufvudstadsbladetin* 15.4.1876, joka kertoi Kiseleffin yllättävästä eronpyynnöstä. Professori Wilhelm Bolin oli luvannut toimia kirjallisenä neuvonantajana ottamatta vastuuta tai virkaa. Kun tri Fredrik Berndtsonkin jättää teatterin, on toivottavaa, että jollain viidestä uudesta johtajasta on varmaa näkemystä ja tietoa, muuten teatteri on matkalla ”Sibboboernas kyrkoväg.” 2.5.1876 *WT:ssa* julkaistiin vastine nimimerkiltä L. W. : ”Hr Aliqvist slutar sin artikel med att prisa ett af sig[naturen]. H. P(aul) nyligen i Hbl framställt förslag om att sammanslå svenska och finska teatrarne orkestrar. Han går ännu längre och hoppas teatrarne förenande under en direktion. Vi känna till dessa fromma önsningar, som under en menlös yta dölja nog egoistiska biintressen. Hr Aliqvist gjorde dock klokast i att i detta hänseende icke hysa några förhoppningar af allmänt eller enskildt slag ty han kan vara öfvertygad om att de nu mindre en någonsin ega utsigt att blifva realiserade. L.W.” Tämän jälkeen vähemmän kuin koskaan voisivat teatterit yhtyä.

684 Hedvig pohti asiaa kirjeessään 29.4.1876 Grapelle (43:673/MGA/KiA/SKS) ja antoi tälle luvan vihjata myös Bolinille, että hän olisi mielellään käytettävissä kiinnitystä varten Nya Teaterniin. Berndtsonin jääminen pois uudesta johtajistosta hämmästytti Hedvigä. (H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 26.5.1876/43:708/MGA/KiA/SKS.)

sanomista. Hän katsoo, että häntä oli sitä paitsi loukattu, kun ei ollut vielä pyydetty uudestaan Suomalaiseen Teatteriin. Häntä eivät fanaattiset puolueriidat pelota, hän rakastaa kokonaisuudessaan Suomea, ei vain yhtä osaa siitä.⁶⁸⁵

Huhtikuussa Emelie jännitti ja toivoi parasta Emmy Achtén synnytykselle, jota ajan kirjeissä melkein aina nimitetään ”sairastumiseksi”.⁶⁸⁶ Emmy ja Niklas Achtälle syntyi 24.4.1876 tytär, joka sai kasteessa nimen Aino. Samana keväänä Kaarlo Bergbom harjoitti, ohjasi ja lavasti vielä näytäntökauden viidennen oopperaensi-illan, Friedrich von Flotowin *Marthan*, joka toimi hyvin, pääparina Basilier ja Navrátil. Kuoroa oli vahvistettu suurin harrastajajoukoin, heitä oli runsaasti, merkitsihän avustaminen edelleen sopivaa seurapiiriharrastusta.⁶⁸⁷ Näin säästettiin rahaa. Mutta siitä seurasi valtavasti neuvottelua ja organisointia sekä yllätyksiä ja esteitä. Bergbomin työskentelyä oopperassa on kuvannut tuolloin mukaan tullut Naemi Ingman:

Erikoisena ihmeenä palaa yhä vieläkin ajatuksiini Bergbomin verraton musiikaalinen muisti. Hän pystyi näet soittamaan luulenpa melkein minkä oopperan hyvänsä – *ulkoa*. Pyysit häntä esittämään sen tai sen näytöksen sooloiheen kuoroineen, heti hän oli valmis! – Joskus hän vaikutti hajamieliseltä – käyskenteli harjoitusten aikana edestakaisin kädet selän takana, ikään kuin häntä ei olisi ensinkään liikuttanut se, mitä ympärillä tapahtui. Tai saattoi hän istua ja tuijottaa esiintyjiin, kuten näytti, kuulematta ja näkemättä mitään. Ja kuitenkin hän sekä näki että kuuli. Muistan kerran, kun hän jälleen tapansa mukaan istui hajareisin tuolilla, kyynäspäät sen selkänojalla, mietteissään, aivan kuin poissa olevana, että kuiskasin Emmy Achtälle: ”Katsohan, Bergbom näyttää aivan karhulta!” Bergbom kääntyi heti minua kohti ja virkkoi rauhallisesti: ”Niinkö neidistä tuntuu?”⁶⁸⁸

685 ”Tillbjuda de mig blott engagement vid svenska teatern, så bryr jag mig ej alls om hvad jungfenomanerna tänka eller hur vilda de bli. Jag skriver, jungfenomanerna, ty jag kan ej tro att en enda opartisk och rättvis fenoman, hur tillgifven han än är sin sak, kan finna det orätt af mig att åter en gång uppträda vid den scen, åt hvilken jag först och under så lång tid egnat mina krafter och som talar ”mitt eget modersmål”. De må ju komma ihåg att jag är svenska, icke finska, och de, som sjelfva älska så högt sitt land och sitt språk, kunna väl ej önska än mindre begära att jag skulle afsvärja mitt eget språk, därför att jag egt en del af min kärlek, min tid och min förmåga åt deras sträfvanden. [–] Konstnären kan ej stänga in sig i ett skal, andra artister flyga verlden rundt, hvarför skulle jag ej uppträda på de få scener som stå mig öppna? Nej jag tänkte låta afskräcka mig af fanatiska partistrider, [–] det är Finland i helhet jag älskar, icke en del deraf.” (H. Ch. Winterhjelm → M. Grape [keväällä 1876]/43:692/MGA/KiA/SKS.)

686 ”Emmy Achté vandrar allt ännu omkring men nog tror jag att hon sjuknar [= synnyttää] endera dagen. Jag är bra orolig för henne; de flesta qvinnor går visserligen lyckligt och bra igenom denne pröfning och hvarje mors lif är ju så dyrbart, men det är som hennes vore det i vida högre grad än de flesta andras. Gud låte allt gå väl för henne.” (EB → B. Elfving 16.4.1876/49:5:6/EBA/KiA/SKS.)

687 EAH2:233. ”[K]öörit olivat erinomaisesti harjoitettu, vapaaehtoiset avustajat kun eivät olleet säästäneet aikaa eikä työtä”. Alaviitteessä tarkennetaan: ”Kirjeessä tekijälle mainitsee Wahlström, että köörit olivat erittäin voimakkaita; kaikkiaan myötävaikuttivat oopperassa yli 80 henkeä.”

688 Ingman-Starck 1928:103–104.

Suomalaisen Teatterin taloustilanteen karneudesta Aspelin-Haapkylä antaa kuvan ja paljastaa, että lukuja tässä vaiheessa salailtiin, peläten kannattajien vetäytymistä.⁶⁸⁹ Keväällä 1876 järjestettiin jälleen yksi ”takauseräys,” jossa oopperan kannattajilta kerättiin ylimääräinen kannatusmaksu. Aspelin-Haapkylä selittää Suomalaisen Teatterin ja Oopperan viholliseksi ainoastaan Nya Teaternin oopperatoiminnan aiheuttaman kilpailun ja maalaa kuvaa, jonka mukaan ruotsalaiset olivat moraaliltaan kyseenalaisia, vain siksi, että edes yrittivät tehdä oopperaa.⁶⁹⁰ Aspelin-Haapkylä ei pohdi Bergbomien yrityksen kulurakennetta, yleisöpohjaa ja ohjelmistopolitiikkaa, vaan kiukuttelee vielä jälkeensä naapurin saamista valtionavuista.

Helsingin yleisöpohja oli nimittäin yksi reaalin tekijä oopperan talouden katastrofaalisessa tilanteessa, toinen tekijä tietysti pestattujen henkilöiden määrä ja laulajien tasokkuus. Mutta tasokkaat laulajat maksoivat ja mitä kysytympiä he olivat, sitä enemmän hinta nousi. Ainoa, millä tulopuolta saattoi vahvistaa, oli näytäntöjen lukumäärä. Näytäntöjä oli peruutettu ja siirretty aivan liian usein, mikä aina johti satojen markkojen vajeeseen iltaa kohden. Käheydet ja varamiesten puute, mutta myös yllättävät sairastumiset ja ”itse aiheutettu huono työkuunto” olivat tutut syyt.

Fennomaanisen puolueen piirissä Yrjö Koskinen vastusti organisoitumista puolueeksi. Koskinen piti varmaan oman vaikutusvaltansa kannalta parempana, että puolue oli muodollisesti järjestäytymätön, silloin hän saattoi paremmin kontrolloida sen piirissä vaikuttavia henkilöitä ja ohjailla näiden toimintaa. Keskusteluklubille kuitenkin oli tarvetta. Ytimessä oli hyvinkin pieni klikki, Koskinen, veli Jaakko Forsman ja Agathon Meurman sekä fennomaanisten lehtien päätoimittajat Antti Almberg, Viktor Löfgren ja August Hagman. Kaarlo Bergbom kuului sisäpiiriin vielä tässä vaiheessa, mutta myöhemmin hänellä oli erimielisyyttäkin Koskisen ”juntan” kanssa.⁶⁹¹ Ajatusta Suomalaisten omasta Klubista veivät kuitenkin eteenpäin Almberg, Bergbom ja Taavi Hahl. Huhtikuussa 1876 oli keisarilta saatu lupa Suomalaisen Klubin perustamiseen ja siihen ilmoittautuneet alkoivat kokoontua heinäkuun alussa Aleksanterinkatu 46:n kolmanteen kerrokseen. Klubin uudet jäsenet hyväksyi sen johtokunta.⁶⁹² Fennomaanien johtokeskus oli perustettu.

689 EAH2:249.

690 EAH2:250.

691 Suomalaisen Klubin perustamisesta Eero Saarenheimo (1976:37) kirjoittaa näin: ”Yrjö Koskinen oli penseä puolueorganisaation perustamiseen tähtääville suunnitelmille. [W.] Churberg kertoo, miten vielä hieman myöhemminkin Yrjö Koskinen oli torjunut tämän ajatuksen nykyajan mielestä kovin puhdashenkisellä perustelulla, että ’organisaationi oli vaarallinen, koska se niin pian voi synnyttää vääryyksiä ja väärinkäytöksiä virkojen asettamisessa j.n.e.’ Myös Jaakko Forsmanille saattoi olla vastenmielinen ajatus, että omaan piiriin luotaisiin organisaatio ja virkakunta ohjaamaan toimintaa, jonka lähtökohdaksi oli aatteellinen innostus. – Sen sijaan vapaamuotoisempi klubi voisi toimia paitsi keskusteluforumina myös yleisen mielipiteen muokkaajana ja painostusryhmänä. [– –] Hieman ennen kuin klubi, oli ylioppilasmaailmaan perustettu Suomalainen Nuija ja uskottiin sen syntyneen painostustekijäksi uusia valtiopäiviä silmälläpitäen. Ehkäpä kaivattiin jotain vastaavaa voimaa akatemian ulkopuolellekin varttuneempien fennojen piiriin.” Ks. m. *Virmavirta* 2001.

692 Saarenheimo 1976:42–43.

Puheteatterin kevätkuukaudet Viipurissa onnistuivat mainiosti. Ohjelmistoon oli otettu jo toisella kaudella Viipurissa vaikuttaneen Pietari Hannikaisen *Lapsuuden ystävä*t (ensi-ilta ollut 2.12.1873), mutta nyt se otettiin uudelleen esiin. *Ilmarisen* 12.4.1876 julkaisemassa arvostelussa keuhuttiin jo oikeastaan kaikkia esiintyjiä.⁶⁹³ C. E. Törmänen oli viettänyt talven Kööpenhaminassa, mutta alkanut siellä sairastella ja sylkenyt verta. Hän sai lääkkeeksi ”jotain opiuminsekaista sotkua ja kalan-maksa-öljyä”.⁶⁹⁴ Törmäsen paluumatka oli tapahtunut Saksan ja Pietarin kautta, joten nyt hänkin taas kuului seurueeseen.

Kaarlo oli huhtikuun alussa 1876 käynyt Viipurissa ja ollut siellä tyytyväinen puhe-
näyttämöön (nöjd och belåten med truppen).⁶⁹⁵ Wilho kertoo, että uusi *Mein Lepold* eli *Oma Toivoni* teki Viipurissa ”furore”.⁶⁹⁶ Benjamin Leino oli (taas) rahapulassa, Pietarissa hänet oli ryöstetty, Kaarlon pitäisi lainata kassasta tai taata vekseli hänelle, aiemman velan hän oli kuitannut hoitamalla kirjastoa.⁶⁹⁷ Kevätsesongin merkittävin onnistuminen Viipurissa oli 21.4.1876, kun *Nummisuutarit* meni siellä ensimmäisen kerran. ”Väkeä oli teateri täysi ja mieltymys yleinen. Erittäin huudettiin usean erän esille hra Leino, joka esitteli vallan suurella luontevuudella Eskon osan.” Toinen parvi oli täynnä suomenkielisiä katsojia, mutta säätyläistön aitiot olivat tyhjät, sillä sen piirissä Kiven teoksilla oli maine, että niissä tapellaan ja kiroillaan paljon, siksi säätyläisnaiset jäivät pois.⁶⁹⁸ Muistakin esityksistä koko näyttelijäkunta sai kiitosta: Viipurin yleisön ”lempilapsi”, Suomalainen Teatteri, oli ”kasvamassa täysi-ikäisyyteen”. Tuolloin Viipuri oli sosiologiselta rakenteeltaan dynaaminen, sillä ympäröivästä maakunnasta tuleva suomenkielinen väestö kasvatti kaupunkia nopeasti vallaten hyvän maaperän suomen kielelle teatterissakin. Kaupunki oli sosiaalisen nousun ja kaupallisten mahdollisuuksien paikka noina vuosikymmeninä. Viipurin kauppiaatkin alkoivat tavata iltaisin teatterilla, josta oli helppo siirtyä ravintola Seurahuoneen puolelle.⁶⁹⁹

Bergbom aikoi palata Viipuriin myöhemmin keväällä, ainakin hän näin oli luvannut Oskari Wilholla. Wilholla oli takanaan hankala kevättalvi Pietarin katastrofeineen. Koska hänellä ei ollut riittävästi valtuuksia, hän olisi halunnut Kaarlon paikalle käsittelemään ongelmallisia kysymyksiä. Toisaalta Viipurin kevät 1876 oli mennyt kaikilta osiltaan

693 *Ilmarinen* 12.4.1876.

694 C. E. Törmänen → EB 10.2.1876/53:17:6/EBA/KiA/SKS.

695 EB → B. Elfving 16.4.1876/49:5:6/EBA/KiA/SKS.

696 O. Wilho → KB 17.4.1876/53:33:35/KBA/KiA/SKS.

697 Benjamin Leino → KB 20.4.1876/54:83:3/KBA/KiA/SKS.

698 *Ilmarisessa* 3.5.1876 oli *Nummisuutareista* arvostelu. Koska vaimoväki oli poissa, vain 2 rivillä (=parvella) oli paljon katsojia. (O. Wilho → KB 4.5.1876/53:33:37/KBA/KiA/SKS.) Tästä EAH2:247 päättelee nähdäkseni erheellisesti, että ”menestys lienee ollut huononlainen.” Hän ei ole analysoinut arvostelujen sisältöä, eikä tunnistanut sitä sosiaalista jakoa, mistä toisen parven runsaslukuinen yleisö kertoo.

699 Katsaus Viipurin teatteritarjontaan Paavolainen 2016a.

hyvin, tulot ja yleisön suosio sekä myönteiset lehdistökommentit *Ilmarisessa* ja niukatkin kommentit *Wiborgs Tidningarissa* olivat positiivisia. Puheosasto oli vuoden aikana ottanut ratkaisevan edistysaskeleen oman esitysvarmuutensa kanssa, ja ryhmä oli hioutunut yhteen.⁷⁰⁰

Oskari Wilho näytteli itse suuria rooleja saaden säännöllisesti kiitosta, hän oli paitsi teatterin actor-manager, johtaja ja regissööri, myös ensimmäinen näyttelijä. Wilho tuli alun perin köyhistä oloista ja oli siksi rahasta tarkka mies. Wilho oli tiukka ja kantoi vastuuta teatterinsa taloudesta ja ymmärsi, että kesälomiin ei oikein olisi varaa. Samaan aikaan oopperalaisilla oli palkallisia esitystaukoja. Siksi hän ei katsonut kohtuulliseksi ottaa Kaarloilta vastaan yksiäkään moitteita laiskuudesta tai virheistä. Kirje on tärkeä tilanteen dokumentointi:

Se on sinun oma syysi, ettet muutamaan päivään ole saanut mitään tietoa täältä. Sinä lupasit saapua tänne Basilier'in kanssa, etkä tullutkaan. ”Suureksi ihmeekses olet kuullut ettemme ole harjoittaneet Aksel ja Walborgia.” Koska meidän olisi sitä pitänyt tehdä? Öilläkö? Jos et ole tyytyväinen määrää toinen regissööri. Se ei ole mikään hupainen asia saada nuhteita sinulta laiskuudesta ja toisaalta taas kuulla näytteliäin murisemista siitä että heitä rasitetaan liian paljolla työllä.

Onpa tapahtunut niinkin että herra Kallio kerran lähti pois harjoituksesta syystä että sitä kesti ja wieraitten statistein tähden täytyi jatkaa sitä kello yhdeksänkin jälkeen illalla: minun täytyi tässä ainoastaan tyytyä kunniaan kirjoittaa hänelle 5 markan sakon, josta sakon ulos-ottaessa luultavasti suuretkin kiistat nouseepi. Tuo uhkaus ettei saataisi mitään kesälupaa on minulle oikein mieleen, sillä affärimme ei pitäisi sietämän meille mitään levon hetkeä.⁷⁰¹

Adam Oehlschlägerin *Aksel ja Valborg* oli vanhanaikaista ihanteellista ohjelmistoa, jota kohtaan Wilho yleisönsä paremmin tietäen ei tuntenut innostusta. Kaksi päivää myöhemmin varmistui Teatterille vierailu Mikkeliin ilmaisten laivamatkojen tonnalla. Mutta sitä ennen Viipurissa 28.5.1876 esitetyn *Sirkka*-näytelmän yhteydessä vietettiin puheosaston läksiäisiä ja päästiin juhlimaan sen päätähtiä. Aspelin-Haapkylä, joka muuten noteeraa kaikki taiteilijoille osoitetut juhlat ja lahjat, on hyvin valikoiva puheosaston reseptiosta maakunnissa. Hän mainitsee tämän *Sirkan* esityksen, mutta ei kerro

700 *Ilmarinen* 22.4.1876. *Wiborgs Tidning* 22.4.1876 sanoo että näyttelijät olivat ”berömda och omtyckta” ja näytelmästä, että ”flera af karaktererna i stycket som äro mäterligt tecknade återgåfvos temligen förtjenstfullt”. *Ilmarinen* 26.4.1876 kirjoitti lisää: ”neiti Ahlberg ja hra Törmänen suorittivat tehtävänsä juoksevasti, jälkimäinen usein ravakastikin. Neiti Ahlberg'in kieli on erittäin ihanan sointuista ja viehättävää.” [– –] ”Wilho ja Leino, mestarin tavoin” [– –] ”rouva Aspegren ernomaisella taidolla.”

701 O. Wilho → KB 13.5.1876/53:33:38/KBA/KiA/SKS.

Aurora Aspegrenin ja Edvard Törmäsen saamista huomionosoituksista. Wilhon, Aurora Aspegrenin ja suomentaja ja näyttelijä Törmäsen ansiot seurueen vastuunkantajina ymmärrettiin nähtävästi helpommin Viipurin tukijoukoissa, kuin Helsingissä.⁷⁰² Neiti Aalbergin ”ihanan kaunista” suomen kieltä kiitettiin kevään aikana Viipurissa, sillä suomen kieltä katsomossa jo osattiin toisin kuin vielä Helsingissä.

[*Sirkan* esitys,] jonka päätyttyä erityisesti esiin huudettiin suomalaisen teaterin ansiollinen johtaja ja etevä näyttelijä hra Wilho, jolle Wiipurin yleisö erityiseksi suosion osoitukseksi lahjoitti kultaisen sinettisormuksen. Erikseen huudettiin myöskin esille rouva Aspegren, joka näytti *Sirkan* osan sekä hra Törmänen, joka *Sirkka*-näytelmän oli suomentanut ja on sen todellakin tehnyt kiitettävällä taidolla, joka on mahdollista sille ken tuntee teatterinäyttämön vaatimukset kielen suhteen. Onkin semmoinen virkakielensä taitaminen draamanäyttelijälle onneksi sekä ansioksi. Hänen henkensä pitää kokonaan omistaa sen kieli-asun mikä näkymöltäkin kaikuu ellei tahdo yleisön edessä päästää lauseitansa puujaloilla kompuroimaan. Sitä paitse ei mikään korkeampi edistys lausumataiteessa ole mahdollinen, ellei henki ole elänyt itseänsä kieleen, syöpyntynyt siihen; muussa tapauksessa on näyttelijän mahdoton osata antaa sanoillensa oikeata painoa ja näytännölleen oikeata ryhtiä. Sentähden ei olisi ensinkään haitaksi vaikka näyttelijät seurusteluissankin viljelisivät samaa kieltä, minkä kehittymistä näyttämöllä mielivät palvella. Tuon luulisi heidän itsekkin velvollisuutenaan pitävän. Varsinkin ruotsin voitosti kuului neiti Stenberg’in kieli vielä kanger-tavan. Jokaisesta toivotamme kuitenkin parahinta.⁷⁰³

Puheosasto näytteli vuonna 1876 taas ilman kesälomaa. Wilhon johdolla Viipurista matkustettiin Mikkeliin ja sieltä Savonlinnaan, Kuopioon, Jyväskylään ja peräti Jämsään ja joulun alla 1876 vielä Hämeenlinnaan ja Tampereelle, jossa oltiin helmikuulle 1877 saakka. Bergbom itse ei tietenkään ollut mukana. Alkava kesä ja kausi 1876–1877 olivat *Nummisuutarien* ensimmäisen ”voittokulun aikaa” ja se löysi spontaanisti yleisönsuosiota kaikkialla. Seuraavan kerran tämä Oskari Wilhon seurue tuli Helsinkiin pariksi kuukau- deksi vasta helmikuussa 1877. Silloin esitettiin suomeksi *Daniel Hjort*, joten Suomalaisella Teatterilla oli nyt kaksi tärkeintä uutta kotimaista draamakirjailijaa ohjelmistossaan, Kivi ja Wecksell.

702 EAH2:248.

703 *Ilmarinen* 31.5.1876.

Teollisuusnäyttely 1876 ja keisarivierailu

Kevään ja kesän 1876 suuri kysymys koskee Bergbomin sisarusten ja Achtén pariskunnan välirikkoa. Suomalaisen Oopperan rakastetuin tähti, Emmy Achté ja yksi sen perustajista Niklas Achté jäivät pois pysyville kiinnityksiltä. Vaihetta on pidetty ”Achtéiden kokemana suurena väärytenä” tai Suomalaisen Oopperan ”katastrofina ja lopun alkuna”. Tapahtumat ovat sidoksissa kuitenkin moniin, niin tämän taiteilijapariskunnan ammatillisiin intresseihin ja keskinäisiin lojaalisuuksiin eli ajan naistaiteilijan ja aviomiehen suhdetta koskeviin kysymyksiin kuin Suomalaisen Oopperan kapellimestaritulanteeseen.⁷⁰⁴

Nuoruutensa holhoojan hoteissa kasvaneella Emmy Strömerillä oli pitkäaikainen haave saada joskus oma koti ja nousta rouvan statukseen. Tämä oli vaikuttanut myös uran kannalta melko varhaiseen avioitumiseen.⁷⁰⁵ Bergbomit olivat häiden jälkeen syksyllä 1875 nähtävästi arvioineet, että keväällä 1876 ensimmäisen lapsensa synnyttävä Emmy Achté ei täydellä varmuudella palaisi näyttämölle ainakaan heti kesän jälkeen. Bergbomit ovat voineet pitää mahdollisena, että Emmy jää pitemmiksi ajoiksi pois näyttämöltä. Se selittää myös, miksi Ida Basilier’n, korvaavan tähden nostaminen keväällä 1876 oli niin tärkeää. Osin vaikeasti tulkittava on Kaarlon kirjeessä oleva lause: ”om Emmys helsa skulle svika”. Jokin epävarmuus Emmyn terveydessä ja sitä kautta paluussa näyttämölle siis oli, mikä sai vastuullisen oopperanjohtajan tekemään varasuunnitelmat. Olisiko Emmy Achtén ja Bergbomien välirikkoa tullut, mikäli Niklas Achtén ammattitaito kapellimestarina olisi ollut parempi, työmotivaatio suurempi ja kunnianhimo vähemmän altis ailahtelulle. Rikhard Faltin oli ammatillisesti eri tasolla ja saanut molemmat Helsingin musiikkivirat, Yliopiston musiikinopettajan ja Nikolainkirkon kanttori-urkurin. Faltin saattoi ajoittain johtaa oopperoita, mutta hän ei voinut ottaa koko yritystä vastuulleen, vaikka varmasti halusi sitä kaikin tavoin edistää. Jo pari vuotta olivat musiikkiarvostelijat toivoneet oopperalle vastuullista musiikillista johtajaa. Siihen ei Niklas Achtéstä kuitenkaan olisi, minkä Bergbom tiesi.

Ida Basilier, joka helmikuun alusta 1876 oli esiintynyt 40 kertaa kuudessa eri oopperassa, oli suunnitellut toukokuuksi lomamatkan Karlsbadiin ja pyysi vähissä varoissa olevaa Emelie Bergbomia tulemaan mukaansa luvaten kustantaa hänenkin matkansa. Tämä suostui mielihyvällä tarjoukseen, ja kun neiti Basilier lähti Helsingistä käydäkseen ensin sisarensa Emmyn ja lankonsa Otto Florellin luona Haminassa, he päättivät yhtyä Viipurissa, missä puheosasto parastaikaa näytteli. Sieltä Ida Basilier ja Emelie Bergbom

704 Tämä on erityisesti Glory Leppäsen 1962 esittämä tulkinta isoäitinsä vaiheista. Aspelin-Haapkylä (II) taas kirjoittaa kuin mitään suurta välirikkoa ei olisi koskaan tapahtunutkaan. Hannu-Ilari Lampila (1997, 64–68) ymmärtää kapellimestaritulanteen ongelman ja näkee Bergbomin ratkaisun ja riskinoton suhteessa Achtéisiin siltä kannalta. Teoria Ida Basilier’n juonittelusta ja diiva-kateudesta nousee ajoittain esiin, mutta sellaista ei oikein voi osoittaa. Hän sattui olemaan avoimempi luonteeltaan ja kanssakäyminen Bergbomien kanssa oli helpompaa kuin jyrkkäluonteisemman Achtén kanssa.

705 Tutkija Ulla-Britta Broman-Kanasen suullinen tiedonanto, joulukuussa 2012.

aloittivat yhteisen Euroopan matkan.⁷⁰⁶ Syyskesällä 1876 puhkeavan Achte -kriisin yhtenä elementtinä on pidetty tällaista ”Basilier’n juonittelua” Bergbomien kanssa.⁷⁰⁷ Tapaus lienee Basilier’n kannalta vailla sen rikollisempaa taka-ajatusta, kuin suhteiden tiivistäminen Bergbomien kanssa omia vastaisia uramahdollisuuksiaan silmällä pitäen. He olivat sitä paitsi Emelien kanssa aina viihtyneet toistensa seurassa. Tienattuaan nyt sievoiset näytöspalkkiot Arkadian esityksillä ja tietäessään Bergbomien perheen henkilökoh- taisen taloudellisen ahdingon ja oopperan valtavat alijäämät, hän halusi tarjota Emeliele mahdollisuuden lomaan.

Palattuaan matkalta Ida Basilier’n kanssa Emelie Bergbom kertoi Betty Elfvingille, että syksyn alussa 1876 Ida Basilier joutuisi matkustamaan Suomesta, mutta erinäisistä syistä Bergbomit eivät olleet varmoja, oliko Emmy Achte valmiudessa laulamaan syksyllä, ainakaan ”hän ei jaksa kaikkina iltoina”.⁷⁰⁸ Nuorta lupausta, neiti Alma Fohströmiä oli pyydetty debytoimaan, mutta hän joutui kieltäytymään.⁷⁰⁹ Huhtikuussa saatiin myönteinen vastaus Naämi Ingmanilta, joka suostui 3600 mk palkkiotarjoukseen ja lupasi ottaa kiinnityksen Suomalaiseen Oopperaan ajalle 1.9.1876–1.6.1877.⁷¹⁰ Näin oli sopraanotilanne varmistettu, ainakin yksi olisi varmasti käytössä. Toukokuussa aloitettiin kirjeenvaihto urallaan jo etabloituneen ruotsinmaalaisen Signe Hebben kanssa. Tenoritilanne oli järjes- tyksessä, Josef Navrátil jatkaisi vielä seuraavan kauden 1876–1877. Baritonirintamalla käytiin kirjeenvaihtoa Saksassa opiskelevan Bruno Holmin kanssa, joka elokuun alussa 1876 saattoi tulla Helsinkiin ja laulaa *Ernanissa*, *Traviatassa* ja *Faustissa*.

Kaarlo Bergbom lähti yhdistetylle työ- ja huvimatkalle 18.5.1876: ”han tar ledighet – ute i verlden och roar sig”, josta hän oli aikeissa palata juhannuksen alla. Edellisestä Kaarlon ulkomaanmatkasta oli kulunut jo viisi vuotta.⁷¹¹ Berliiniin suuntautuvasta mat- kasta kesäkuussa 1876 tuli ennen muuta kapellimestarin kiinnitysmatka, vaikka kirjeis- sään edes Emeliele hän ei ole kertonut asiasta mitään, ehkä jottei se tulisi Helsingissä tiedoksi. Kaarlo matkusti 18.5.1876 ensin Tukholmaan ja neuvotteli Signe Hebben kanssa, joka palkkioista tingittyään palautti 6.6.1876 allekirjoitetun sopimuksen.⁷¹² Kaarlo kirjoitti lempeällä ironiallaan:

Hebbe gjorde på mig ett ej synnerligt fördelaktigt intryck. Deklamerade att hon ej visste annat än hvad konst är, ej det minsta frågade efter penningar o.s.v. och

706 EAH2:243.

707 Ks. Leppänen 1962:81.

708 Ks. EB → B. Elfving 11.6.1876/49:5:7/EBA/KiA/SKS.

709 Alma Fohström → EB 29.3.1876/54:13:2/EBA/KiA/SKS.

710 Naämi Ingman → EB 24.4.1876/54:16:3/EBA/KiA/SKS.

711 EB → B. Elfving 11.6.1876/49:5:7/EBA/KiA/SKS. Niklas Achte on talvisessa kirjeessään (Emmy Achteille 22.11.1875/ Coll 4.17/ms/KK.) maininnut, että Kaarlo osasi Euroopan rautatiet ja niiden tariffit suorastaan ulkoa. Sitä voinee pitää merkkinä ainakin Kaarlon kroonisesta kaukokaipuusta ja ”virtuaalimatkailusta” – toki myös muistikapasiteetista.

712 Signe Hebbe → KB 6.6.1876/54:66:1/KBA/KiA/SKS.

slutade med att modest an hålla om 500 mark (300 riksdaler) för aftonen. Jag förklarade att jag tyvärr ej kunde gå in på det, ty öfver 300 ginge jag ej! Saken var således afgjord, trodde jag, men dagen derpå kom ett bref från skön[a] Signe, som sade att hon betänkt sig, att han ginge in på 300 mark. Hon är nu engagerad från 1 Sept. till 10 oktober 10 gånger, skall sjunga på italienska Faust, Fidelio och Traviata. Jag tvekade länge innan jag skref under, men rädslan att lemna oss med Ingman ensam (om Emmys helsa skulle svika), under den tid hon egenteligen ingenting kan vågade jag ej!⁷¹³

Vierailijaksi sovitun baritoni Fritz Arlbergin kiinnityksestä saadaan tietää, että tämäkin oli kohottanut iltapalkkionsa 300 mk:aan, kun oli kysynyt Hebbeltä, mitä tämä saa. Niilo Kiljander ja Jaakko Passinen pestattiin myöhemmin pienempiin osiin.

Bergbom suunnitteli Suomalaiselle Teatterille vierailua Tukholmaan, Stjernströmin teatteriin, jossa seurueella olisi ollut oma sesonki toukokuusta 1877 alkaen 3-4 vkoa eteenpäin, iltatulo olisi noin 2000 riksdaler brutto (miinus päiväkulut). ”Det vore i peku niärt hänseende en grann affär, äro våra donnor vid goda vätskor och repertoaren väl arrangerad äfven konstnärligt.”⁷¹⁴ Lisäksi Kaarlo yritti etsiä Tukholmasta ”apu-tenoria”, kun Ericssonista ei ollut mitään takeita. Hän katsoi siellä esillä olevasta ohjelmistosta seuraavat: *Wilhelm Tell*, *Mignon*, *Rykmentin tytär*, *Friskyttan*, *Kärleksdrycken*, *Haermenderne på Helgoland*, *Onkel Sam*, *Smäsaker*, *Rolands dotter*, *Dagtingan* ja *Den inbillade sjuke*. – Ainakin 11 oopperaa tai näytelmää, mistä voi päätellä hänen viiptyneen Tukholmassa pari viikkoa, kesäkuun alkuun asti. Kööpenhaminassa sen sijaan oli satanut, teatterit olivat kiinni ja ihmiset matkoilla. Thorvaldsenin museossa hän oli viettänyt aikansa, ”det är för mig Köpenhamn.” Hampurissa oli aikaa tuhlautunut pari päivää ja niin ollen hän oli tullut Berliiniin kenties jo lauantaina 10.6.1876.

Winterhjelmit asuivat nyttemmin Tukholmassa, mutta Kaarlo ei halunnut käydä heitä tapaamassa – mikä oli ennenkuulumatonta. Maaliskuussa Kristian Winterhjelmin oli nimittäin tiedustellut Kaarloilta ohjeita Hedvigin mahdollista uutta Saksan opinto- ja näyttäytymismatkaa varten.⁷¹⁵ Kaarlo vastasi Hedvigille asiasta realistisesti ja arvioi tämän onnistumisen mahdollisuudet kovin rajallisiksi.⁷¹⁶ Hedvigin ammatillisia mahdollisuuksia Helsingissä heikensi lisäksi se, että Nikolai Kiseleff oli poissa Nyanin johdosta. Hedvig elätti silti toivoa saada kiinnitys Ruotsalaiseen Teatteriin, mielellään koko vuodeksi, mutta ainakin heinä-elokuisen teollisuusnäyttelyn ajaksi.⁷¹⁷ Vaimonsa asiassa

713 KB → EB [kesäkuu 1876]/46:1:11/EBA/KiA/SKS.

714 KB → EB [kesäkuu 1876]/46:1:11/EBA/KiA/SKS.

715 Kristian Winterhjelmin → KB 23.3.1876/50:40:1/KBA/KiA/SKS.

716 KB → H. Ch. Winterhjelmin [huhtikuu 1876]/47:12:5/KBA/KiA/SKS.

717 H. Ch. Winterhjelmin → M. Grape [huhtikuu 1876]/43: 681; H. Ch. Winterhjelmin → M. Grape [keväällä 1876]/43:692; sekä Kristian Winterhjelmin → M. Grape 16.5.1876/43:684/. Kaikki kolme MGA/KiA/SKS

Kristian Winterhjelm kirjoitti Kaarlolle toisen kirjeen,⁷¹⁸ jossa hän kiitti Hedvigin Saksan opintoja koskevista neuvoista ja ehdotti suoraan, että Hedvig tulisi Teollisuusnäyttelyn aikana elokuussa esiintymään Helsinkiin, ”rehellisesti sanottuna auttamaan kilpailussa” Ruotsalaista teatteria vastaan. Se oli nimittäin päättänyt esittää kesällä vuorotellen oopperaa ja draamaa kaupungissa vierailevien kävijöiden viihdykkeeksi. Hedvig ei voi tehdä kiertuettaan tappiolla, vaan haluaisi hieman rahaa mukaansakin Helsingistä ja osallistuisi itse riskiin.⁷¹⁹ Toiveikkaana Hedvig alkoi suunnitella lausunta-esityksiä Helsinkiin.⁷²⁰

Kristianin kirje oli mennyt ristiin ja jäänyt siksi Kaarlolta lukematta. Hän oli jo Tukholmassa eikä ottanut kontaktia siellä asuviin Winterhjelmeihin. Emelie oli lähtenyt toukokuun puolivälin jälkeen Ida Basilier’in kanssa rautateitse Karlsbadiin ”juomaan kaivoa”. Sieltä hän aikoi palata vasta kesäkuun viimeisinä päivinä, juuri ennen teollisuusnäyttelyn aukeamista.⁷²¹ Hedvig havaitsi sanomalehden matkustajaluetteloista Kaarlon olevan Tukholmassa toukokuun lopussa ja kesäkuun alussa. Helluntaina hän kirjoitti Grapelle, ettei Kaarloa ollut heillä näkynyt.⁷²² Bergbom ei kaivannut siis lainkaan uutta Winterhjelm-vierailua, edellinen sesonki marras-joulukuussa oli ollut sen verran huono tuotoltaan. Puheosasto sitä paitsi tienasi paremmin maakunnissa.

Kapellimestaritilanne oli akuutti. Niklas Achtén taidoista oli esiintynyt jo kriittisiä lausumia: ”om hennes man såsom kapellmästare låter det skralt från alla håll [i Åbo].”⁷²³ Kenen kanssa Bergbom on neuvotellut tai ketä hän on kuullut? Todennäköisintä on, että sellisti Jaromir Hřímalý on suositellut veljeään, mutta myös tenori Josef Navrátil on voinut esittää kantansa kapellimestariasiassa. Onhan Kaarlolla täytyneet olla jo valmiiksi jokin sovittu kontakti Berliinissä, etenkin kun tämä kapellimestariehdokas Bohuslav (Boguslaff) Hřímalý on luvannut saapua Helsinkiin jo heinäkuun alussa. Hřímalýn veljeksillä oli monen vuoden kokemus Prahan eri oopperaorkestereista ja siten ohjelmiston tuntemusta. Bohuslav oli johtanut oopperaa Pilzenissä, mutta sieltä oopperatoiminta lakasi ja hän oli vapaa ottamaan kiinnityksen Helsinkiin, missä veli työskenteli sellistinä.⁷²⁴

718 Kristian Winterhjelm → KB 21.5.1876/50:40:2/KBA/KiA/SKS.

719 ”At Hedvig gjerne vil tage lidt penge med sig er en selvfølge, men hun vil ikke at I skal tage penge; derfor vil hun deltage som interesseret. [– –] Men vi måtte først kjende dagomkostningerne og beløpet af ett salgt hus, før vi kan gjøre oss en idé om reimelige delings-betingelser.” Kristian Winterhjelm → KB 21.5.1876/50:40:2/KBA/KiA/SKS.

720 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 25.5.1876/43:708/MGA/KiA/SKS.

721 EB → B. Eلفving 11.6.1876/49:5:7/EBA/KiA/SKS.

722 ”af tidningar ha vi [Winterhjelm] sett att Kaarlo är i Stholm, men vi ha ej haft minsta underrättelse från honom, han kommer troligen ej hit, det är underligt tänker jag, ty hur lätt är icke för en karl att bry en sådan resa och han ej ju ha lust att se mitt hem. Kristians bref [21.5.] har han ej fått, men jag tycker borde väl ha sändt det efter honom. Jag har ej velat skriva för att be honom komma hit, som du väl kan förstå...” (H. Ch. Winterhjelm → M. Grape pingst [4.-5.6.]1876/43:714, 719/MGA/KiA/SKS.)

723 B. Eلفving → EB 7.7.1876/48:13:7/BEA/KiA/SKS. Turun varsin asiantuntevat musiikkipiirit olivat kuulleet N. Achtén johtavan.

724 Kauppala 2016 (ilmestyy).

Sopimus on solmittu 1.6.1876 alkaen, mutta allekirjoitettu vasta 4.7.1876 Helsingissä.⁷²⁵ Bohuslav (Boguslaff) Hřímaly sitoutui dirigentin tehtäviin ja harjoittamaan johtamansa teokset, noin puolet ohjelmistosta, sekä ”hra Ac[h]tén sairastaessa tai poissa ollessa johtamaan myös hänen harjoittamansa teokset.” Ulkomailla vierailtaessa hän johtaa ja saa vuosipalkkiona 3500 mk, matkan Prahasta Helsinkiin, ja oikeuden antaa myös konsertteja, mutta siinä olisi kuultava teatterin johtokuntaa. Hřímaly sitoutui ajalle 1.6.1876 – 1.6.1877. Pääkohdat on todennäköisesti neuvoteltu jo Berliinissä, vaikka allekirjoituspäivämäärä oli Oopperan ensimmäinen näytöspäivä Helsingissä.⁷²⁶ Hřímaly oli itsenäisenä kapellimestarina toisessa paikassaan saadessaan Bergbomilta kiinnityksen.⁷²⁷ Oli kuitenkin tarve saada Achtén rinnalle luotettavampi ammattilainen, joka kykenee myös kehittämään orkesteria.

Kaarlon vierailu Berliinissä oli alkukesästä niin lyhyt, ettei hän ehtinyt juuri muuta kuin järjestää sovitut tapaamiset Hřímaly'n kanssa. Hänen piti palata jo noin 21.6.1876 aikoihin ja Emelien Karlsbadista viikkoa myöhemmin Lübeckin kautta laivalla suoraan Helsinkiin. Molemmat olivat juhannuksen jälkeen Helsingissä. Kaivopuistossa avattiin 1.7.1876 Suomen ensimmäinen Teollisuusnäyttely, joka sisälsi myös taidetta ja kansatiedettä koskevat osastot.⁷²⁸ Kaikki kyltit ja kirjaset, oheistiedot ja muut julkaistiin vain ruotsiksi. Tässä fennomaanien syytös oli aiheellinen: näyttely ei voinut palvella maan väestön enemmistöä, jos se olisi halunnut perehtyä oman maan saavutuksiin.⁷²⁹ Kaiken piti huipentua keisariparin ja kruununprinssiparin vierailuun.

Oopperan toimintaa voi seurata sitten kuin draamaa: 1.7.1876 *Mbl:n* takasivulla Suomalainen Teatteri ilmoitti sunnuntaiksi 2.7.1876 Gounod'n *Faustin*, mukana Navrátil, Basilier, Bergholm sekä uutena Valentinina Niilo Kiljander. Se jouduttiin kuitenkin Basilier'sta johtuvasta syystä peruuttamaan, mutta esitettiin 4.7.1876. Kapellimestarina oli tuolloin Bohuslav Hřímaly. Pian saatiin *Ernani* uusintana (7.7.1876), ja Elviran roolissa lauloi ensimmäistä kertaa huhtikuussa synnyttänyt Emmy Achté,

725 Bergbomin ja Hřímaly'n sopimus 4.7.1876/46:2:1/KiA/SKS.

726 On myös esitetty (Broman-Kananen, ilmestyy 2016) että 4.7.1876 allekirjoitettu ja säilynyt kappale olisi uusi versio alkuperäisestä jo kesäkuussa allekirjoitetusta sopimuksesta, jossa ei olisi Achtéta mainittu rinnakkaisena kapellimestarina lainkaan. Oletukselle ei ole kuitenkaan varsinaista näyttöä. Se pohjautuu Glory Leppäseltä (1962) periytyvään käsitykseen, että Bergbomit erityisesti vainosivat Achtéita ja halusivat päästä tästä eroon.

727 Sellisti Hřímaly'n veljestä oli käyty kirjeenvaihtoa jo kesällä 1875, jolloin vasta etsittiin tenoria. "[Jaromir Hřímaly] bjöd ut sin broder [Bohuslav Hřímaly] till orkesteranförare, eller repetitor; brodern är i Pilzen och skulle gerna komma hit; dessutom spelar han violine, så att han vore användbar i orkestern. På denna sak svarade jag H. intet; vi måste nu först se huru tenorfrågan slutar. [J.] Hřímaly ämnar gifta sig i sommar och hemtar sin unga fru med sig." (EB → KB 14.7.1875/45:1:31/KBA/KiA/SKS.) Jaromir Hřímaly välitti myös Josef Navrátilin.

728 EAH2:261–262.

729 EAH2:262av1. EAH paheksuu sitä, että kaikki tapahtui vain ruotsin kielellä. *Mbl:n* pääkirjoitus oli samaa mieltä. *UStressa* julkaistiin 137 henkilön allekirjoittama adressi, jossa huomautetaan, miten teollisuusnäyttelyssä kaikki kyltit ja kaikki muut tiedot yms. ovat jääneet vailla suomen kieltä. Kenties epähuomiossa. Jos tämän pitäisi sitten palvella kansakuntaa, oli se suomenkielisille kävijöille täysin huonosti järjestetty.

beundrade och högt uppburna sångerskan fru Emmy Achté. Med konstnärlig öfverlägsenhet och gripande passion i sång och spel tog hon åhörare med storm och förde dem med sig vid framställningen af Elviras briljant kolorerade parti.⁷³⁰

Carlo I/V:n roolissa, jossa Nikolai Achté oli urallaan parhaiten onnistunut,⁷³¹ vieraili nyt herra Arlberg, joka laulajana oli toki korkeaa luokkaa. Nikolai Achtélta oli näin vaihdettu pois *Ernanin* keisarin rooli, josta Achté oli ollut erityisen ylpeä. Arlberg lauloi jopa suomea kolmannen näytöksen lopussa, Navrátil ja Bergholmkin olivat hyviä. ”Kuoro soi tuoreena ja voimakkaana. Orkesteria johti B. Hřímalý.”⁷³² *Ernani* uusittiin vielä 9.7.1876.

Vasta tuolloin aivan *Ernanin* esityksen alla Achtét saivat ainakin Glory Leppäsen mukaan tietää Bohuslav Hřímalýn kiinnityksestä.⁷³³ Se onkin todennäköistä, sillä sopimus allekirjoitettiin vasta miehen jo alettua työnsä Helsingissä. Isoisänsä Nikolai Achtén kohtalosta Leppänen kirjoittaa, että Bergbom ”käyttäytyi alhaisesti häntä kohtaan” ja pohtii sitten mahdollisia syitä.⁷³⁴ Argumentti ammattikapellimestarin tarpeesta kumoutui Leppäsen mielestä sillä, että N. Achté oli johtanut jo useita teoksia. Hänen taidoistaan ja taiteellisuudestaan kuitenkin vallitsi eri näkemyksiä, mitä Leppänen ei tiennyt tai halunnut tietää kirjoittaessaan isovanhemmistaan. Oikeutettu on kuitenkin Leppäsen kysymys: miksei Bergbom selvittänyt asiaa heille jo keväällä, kun Achtét palasivat Pariisista Suomeen synnyttämään? Täytyihän Bergbomin arvata, mikä tuohutus nousisi loukatusta ammattiylpeydestä. Mutta silloin Bergbom olisi riskeerannut menettää myös Emmy Achtén Ruotsalaiselle Oopperalle. Glory Leppänen hakee taustalta ”auttavia italialaisia käsiä” ja vihjaa Emelie Bergbomiin ja Ida Basilier’hen keskeisinä niminä. ”Ida Basilier, joka perin hyvin tuns Emmyn ylpeän luonteen tiesi, ettei tarvittu paljoakaan suistamaan hänet tasapainosta.”⁷³⁵ Mahtaako Leppänen näillä sanoilla tahtomattaan vahvistaa tiedon juuri sellaisista syistä, joiden vuoksi Bergbomit olivat varmistustoimenpiteisiinsä ryhtyneet? Bergbomien kolme vuotta jatkunut oopperahanke oli vaatinut ympäripuhumista, houkuttelua ja kaikenlaisia lupauksia. Nieltyjä pettymyksiä ja illuusoiden romahduksia oli kaikilla, ei vähiten lupaavan alun kokeneella nuorella laulajattarella, joka oli kuvitellut oopperatähden uran ja joka näki edessään vain niukan toimeentulon ja perheenemännän arjen.

Glory Leppänen samasti Suomalaisen Oopperan ja isovanhempiensa kohtalot: kun heidät erotettiin, ”sinetöitiin oopperan kohtalo”. Tässä lapsenlapsi erehtyy: ei edes

730 *Mbl* 8.7.1876.

731 Arvio on Aspelinin, EAH2:230.

732 EAH2:264.

733 Leppänen 1962:82.

734 Leppänen 1962:79–80.

735 Leppänen 1962:81.

Emmy ja Nikolai Achtén jatketut kiinnitykset olisi pelastaneet kustannusrakenteeltaan mahdotonta oopperaa. Isoäitinsä kuvauksiin perustuen Leppänen kirjoittaa seuraavan purkauksen, jossa on jopa taiteellisen luomistyön jälkeä. Romaanikirjailijana ja kokeneena teatterinjohtajana Leppänen tiesi, millaisia haukkumiskohtaukset teatterissa tapasivat olla. Voittajaksi tuossa mahdollisesti 7.7.1876 tapahtuneessa, mutta joka tapauksessa fiktiivisesti väritetyssä kohtauksessa hän tietenkin kuvasi oman isoäitinsä, joka ikään kuin taisteli miehensä asiassa:

Emmyn hillitön temperamentti leimahti valkohehkuiseen raivoon. Syntyi kauhea kohtaaminen Bergbomin kanssa. Niklas erosi heti kapellimestarinvirastaan ja Emmy sanoutui irti. Vain vierailijana hän suostui esiintymään, koska kerran Ernani-näytöntö oli jo ilmoitettu. Koko patoutuneen kaunansa, vihansa, loukkaantumisensa Emmy Achté silmittömässä vimmassaan syyti Bergbomille päin silmiä. Eikä Bergbom tuottuneena puolestaan säästänyt sanoja, nyrkkiään hänkin pudisti Emmyn kasvojen edessä yrittäessään puolustautua. Mutta kaikki Bergbomin väitteet kilpistyivät Emmyn syytöksiin! Eikö Nikolai Achté ollut Bergbomin houkutuksesta ryhtynyt toimeensa oopperassa ja keskeyttänyt muut suunnitelmansa, eikö hän uskollisesti ja taidolla hoitanut virkaansa, eikö hän nytkin vähillä omilla varoillaan ollut tehnyt viimeistä opintomatkaansa oopperan hyväksi? Eivätkö he, Emmy ja Nikolai Achté olleet horjumatta taistelleet alusta alkaen oopperan puolesta, uhranneet mitä vaikeimmissa olosuhteissa sille työnsä ja kaikki voimansa, eikö ooppera ollut kaikkien heidän pyrkimystensä kohde? Eikö Emmy Achté ollut kannattanut koko oopperaa, eikö hän ollut kieltäytynyt muualta tulevilta houkutuksilta, mm. Uuden teatterin taholta tulleilta – hänellähän oli sieltä luvattu ummet ja lammet? Hyvä on! Tulkoot nyt sitten ilman heitä toimeen, heti sopimuskauden päätyttyä. – Mikä nautinto oli kerrankin saada purkaa sydämensä kulkien edestakaisin huoneessa, purren nenäliinan palasiksi ja puiden nyrkkiä tuon omahyväisen Bergbom-peukaloi- sen edessä. Eläytyen vihaansa kuin rooliinsa ei Emmy tiennyt, että hän siinä näytteli oman elämänsä tragedian ensimmäisen näytöksen finaalia, *con brio*.⁷³⁶

Kuvauksen on Ulla-Britta Broman-Kananen asettanut kyseenalaiseksi: uskottavampaa olisi, että Niklas olisi ollut nyrkit pystyssä Bergbomin edessä. Luotettavin lähde on kuitenkin Emmyn ensimmäinen maininta ystävälleen: ”Å propos Niklas har tagit afsked från finska theatern, äfven jag har sagt upp mig”.⁷³⁷ Niklas, aviomies, on sanoutunut irti,

736 Leppänen 1962:82–83.

737 Emmy Achté → Sigrid Crohns 5.7.1876/Coll.4.17/ms/KK.

ja aviopuoliso sen jälkeen, ”myös minä” eli ikään kuin solidaarisuudesta aviomiestään kohtaan. Eroaminen saman tien olisi merkinnyt sopimusrikkomusta ja taloudellista sanktiota, joten käytännössä Achtéiden ero näyttää toteutuneen vasta vuoden vaihteen jälkeen, eli 6 kuukauden irtisanomisajan jälkeen. Koko syksyn he joutuivat siis työskentelemään kuin mitään ei olisi tapahtunut.

Mitä sitten oli tapahtunut? Niklas Achté katsoi, että hänen kunniaansa oli loukattu, kun oli kiinnitetty uusi pysyvä kapellimestari, jolle mahdollisesti ensin oli määrätty myös Achtén johtamat teokset; tai ainakin 4.7. sopimuksessa määrättiin, että hän johtaa Achtén harjoittamat teokset tämän ollessa estynyt. Vastuullinen oopperanjohtaja oli varmistanut musiikin johdon kaikille illoille. Mutta mitä Emmy Achtéelle oli tapahtunut? Syksyksi oli kiinnitetty pari muuta sopraanoa siltä varalta, että aviomies ei antaisi pienen vauvan äidin laulaa oopperassa, tai mikäli tämä jostain muusta syystä olisi estynyt, tai jos Emmy kenties omasta tahdostaan haluaisi pysyä poissa näyttämöltä. Bergbomien toimenpiteet olivat käytännössä osoittaneet Achtéille, että he eivät olleet korvaamattomia ja että heidän tilalleen tarvittiin ja voitiin saada varamiehitys. Bergbom oli suunnitellut myös ”pientä oopperaa”, joka olisi kiertänyt Niklaksen johdolla.⁷³⁸

Näytännöt jatkuivat seuraavana tiistaina *Faustilla*, Margaretena Basilier.⁷³⁹ Lippuja myytiin myös Teollisuusnäyttelyn alueella ”Ciggari kaupassa Runni puistossa”.⁷⁴⁰ Torstaina 13.7.1876 elvytettiin *Trubaduuri*, johon odotettavissa olevaa keisarivierailua toivoen sijoitettiin Basilier Leonoraksi ja Achté Azucenaksi, molemmat tähdet samalle näyttämölle. Bergbomit halusivat tarjota Basilier’lle lisää näkyvyyttä ja kuuluvuutta, vaikka tämä oli päässyt laulamaan majesteeteille jo keisarillisten päivällisten yhteydessä. Leonora olisi ollut Emmy Achtén loistorooli, mutta näistä kahdesta hän joutui laulamaan alttoroolia, Azucenaa. Yleisöä oli Arkadian sali täynnä ja kehut suuret, kiinnostihan asian harrastajia kilpailevien laulajien kuuleminen samassa teoksessa. Emmyn dramaattinen kyvykkyyks koitui roolityön, kosta hakevan mustalaisäidin hahmon hyväksi.⁷⁴¹

Perjantaina 14.7.1876 saapui Keisari Aleksanteri II puolisonsa, perintöruhtinasparin ja Edinburgin herttuattaren kanssa Helsinkiin. Kirkko- ja näyttelyvierailujen jälkeen lauantain illallisilla 15.7. lauloivat Ida Basilier, Alma Fohström, Emma Engdahl ja herra Gyllich.⁷⁴² Illallisen jälkeen oli ylioppilaiden laulutervehdys keisarillisen linnan pihalla,

738 Talvella 1875–1876 Niklas Achté oli sovittanut teoksia pienelle orkesterille, kuten hän Emmylle kirjoitti.

739 Uusi baritoni Arlberg on ilmeisesti se, joka Valentininä lauloi ”Minä sua tjirr-ränn” i stället för ”kiron.” (*Mbl* 11.8.1876)

740 *Mbl* 11.8.1876.

741 13.7.1876 *Trubaduurin* miehitys oli nyt ”all stars” versio: Basilier Leonorana, Achté Azucenana, Navrátil ja Arlberg. Joka nurkka oli täyteen pakattu, kuten *Mbl* 14.7. ja EAH2:265 sanovat, ensi kerran Ida Basilier ja Emmy Achté samalla näyttämöllä oli erityisen kiinnostavaa; Achté oli loistava myös Azucenana, ja sai valtavat kehut. Jälleen 15.7. lauantaina *Trubaduri*. *Mbl* 15.7.1876 sisälsi tiedon, että Kristianian oopperan johtaja hra Josephson parhaillaan oli Helsingissä. Hän oli ohjannut keisarilliset juhlanäytännöt Erottajalla. (Ks. m. Lindberg 1916:438)

742 EAH2:266.

minkä jälkeen siirryttiin Ruotsalaiseen teatteriin, jossa vieraat saivat kuullakseen *Kung Carls jaktin* alkusoiton ja nähdäkseen *Princessan af Cypernistä* I. näytöksen sekä Donizettin *Kärleksdryckenistä* II näytöksen.⁷⁴³ Detaljina mainittakoon, että keisari oli sivuaitiossaan nukkunut suurimman osan ajasta, mikä tosin näkyi vain näyttämöllä olleille.⁷⁴⁴ Sunnuntaina 16.7. tarkastettiin Sveaborg ja illalla oli kenraalikuvernöörin tanssiaiset. Maanantaina keisari matkusti junalla Parolaan päivän vierailulle ja kaupunginvaltuuston illaksi Töölöön järjestämän kansanjuhlan (17.7.) jälkeen Keisari itse matkusti pois.

Suomalaisen Teatterin tarjoama ohjelma vaihdettiin *Trubaduurista* kahteen bravuuriin, *Sevillan parranajajaan* ja *Lucia di Lammermooriin*. Se selittynee J. V. Snellmanin torstain esityksen jälkeen kirjoittamilla kriittisillä kommenteilla Emelielle tai Kaarlolle. Ne koskivat laulajien liian pateettista esiintymistä ja motivoimattomia näyttämötoimintoja.⁷⁴⁵ Arkadiaan oli maanantaiksi 17.7. järjestetty kohtauksia eri teoksista ja tiistai- ja keskiviikkona 18.7.1876 katkelmat *Parranajajasta* ja *Lucia di Lammermoorista*. Emelie Bergbom oli saanut vaikutettua keisariperheen vierailuohjelmaan Aurora Karamzinin kautta ja saanut viestin, että perintöruhtinas, tuleva Aleksanteri III, ehtisi saapua myös Arkadiaan.⁷⁴⁶ Arkadian lämpiöön asetettiin matot ja kasvikoristeita, ”talon ja seurueen jottokunnat frakeissa ja naiset mustissaan, valkoisissa huiveissa vastaanottamassa.” B. O. Schauman ojensi kukat kruununprinsessa Dagmar-Marielle. Tässä Kruununperillisen ja kruununprinsessa Dagmarin kunniaksi Arkadiassa 18.7.1876 järjestetyssä esityksessä oli kolme katkelmaa ja niissä lauloivat molemmat tähdet, Basilier Rosinaa ja Achte Luciaa. Molemmat saivat näin esittää omat vahvuutensa. Esityksen jälkeen ylioppilailta tuli kukkia Dagmarille ja Aleksanterille, sitten nämä siirtyivät pienellä aluksella laivalleen.⁷⁴⁷ Molemmat laulajattaret saivat elokuun lopussa lahjaksi rannerenkaat.⁷⁴⁸

Arkadian juhlasesonki oli siis näyttävä. *Sevillan parranajaja* esitettiin kokonaan ja Elis Duncker esiintyi Figarona vielä 6. ja 11.8.1876, kunnes sairastui lavantautiin, mihin joidenkin viikkojen päästä täysin odottamatta menehtyi. Elokuu oli kuitenkin sama,

743 Keisarillisen juhlanäytännön päiväksi Lüchou 1977:43 antaa lauantain 15.7.1876. Sitä oli ollut ohjaamassa Ludvig Josephson. EAH2:266 perusteella eri päivien ohjelmat on esitetty hieman epäselvästi. *Mbl* 17.7.1876 hahmottaa vierailun eri päivien ohjelmat eloisassa kuvauksessa.

744 Lindberg 1916:438–440.

745 J V Sn. -allekirjoituksella varustetussa lapussa [lauantai 15.7.] lukee: ”Högt [kejslerlig] besök icke i morgon, balaf-ton [16.7.], föga nog i Måndag [17.7.], före tidig afresa och trötthet eljest – Enda dag i dag [15.7.] _ då Trubaduren olyckligt val _ Skyll på mig, men bed båda Diva's moderera sig. B[asilier]. öfverdrifven, knäfall och resande utan tal: Men äfven St – A [Strömer-Achte] delvis ogracieuse _ Båda förtjusningarna!!! Mitt hjerta svider. Nawry [Navratil] = Pajazzo alltid [piirroskuva tikku-ukosta kädet o jossa tenoraalisessa asennossa]. Sällen stackars B[asilier?] som en skott-spola – Om meningen roa Höga vederbörande, är det väl – tillgifadt J V Sn.” (Varial/ms/KK.)

746 Tiedot Wahlströmin kirjeessä Aspelinille, joka julkaistu EAH2:267av.

747 *Mbl* 19.7.1876.

748 Emmy Achte ja Ida Basilier saivat rannerenkaat, joita koristi 39 aitoa helmeä. Vapaaherra Indrenius ojensi ne *Mbl* 31.8.1876 mukaan ”vasta eilen”, mukana terveiset suuriruhtinas-kruununperilliseltä. EAH2:267av1.

jolloin Baijerissa Bayreuthin festivaaleilla esitettiin Wagnerin *Ring des Nibelungen* ensi kerran, ja sitä oli myös Richard Faltin katsomassa.⁷⁴⁹

Elokuun puolivälissä Hedvig Winterhjelm antoi ”dramatisk-musikaliska soiréen” Arkadiassa omaan laskuunsa. Hän oli tullut Helsinkiin heinäkuun lopussa yksityiselle käynnille⁷⁵⁰ tai kuten Helmi Krohn kirjoittaa, tavatakseen Maria Grapea.⁷⁵¹ Kristian Winterhjelm oli yrittänyt järjestää hänelle esiintymisiä, mutta Bergbomit olivat poissa Helsingistä. Ajankohtaan ei sopinut enää yhteisnäytännön rakentaminen puheosaston kanssa, joka oli maaseudulla. Aspelin-Haapkylä mainitsee⁷⁵² pelkästään aikatauluongelman ja sen, että kun Bergbomit vasta heinäkuun alussa saivat Winterhjelman kirjeen, oli mahdotonta muuttaa suunnitelmia.⁷⁵³ Sanomatta jää, että Kaarlo ei luultavasti halunnutkaan sitä. Samoin se, että vailla kiinnitystä olevan näyttelijän täytyi yrittää hankkia tuloja omilla esiintymisillään ja yrittää tavata Nyanin uusia johtajia.⁷⁵⁴

Hedvig lähti Kristianiasta 27.7.1876 ja asui Helsingissä Maria Grapen luona. Hän antoi draamallis-soitannollisen iltamansa 15.8.1876. Siinä oli useita tekstejä: *Ett grått hårstrå*, *Jeannetten häät* (Basilier siinä tähtikumppanina) ja sitten – *Daniel Hjortista* Katrin kohtausta ruotsiksi, herra Hillbergin avustaessa Danielin roolissa. Pääosin ruotsinkielisen iltaman menestystä Arkadian tiloissa on vaikea arvioida, mutta jokin pettymys sen on täytynyt olla, sillä kirjeessään 5.9.1876 Maria Grapelle Hedvig pohti uusien tähtien syntymistä ja sitä, miten hänen uransa kestävin asia on kuitenkin ollut tuo suomeksi näyttöleminen, vaikkei hän sen merkitystä sillä hetkellä ymmärtänytkään.⁷⁵⁵

Hedvig pohti syyskuun alussa myös Achtéiden eroa oopperasta. Kristianian oopperan johtaja Ludvig Josephson oli elokuussa käynyt katsomassa esityksiä Helsingissä ja kommentoinut niitä erittäin kriittisesti.⁷⁵⁶ Hedvig näki vapaan taiteilijan näkökulman asiaan

749 Siitä oli selostuksia lehdissä mm. 12.8.1876 *Mbl* ”Richard Wagner och hans Nibelungen Ring”; 26.8.1876 *Mbl*. Faltin koskeva tieto Siltanen 2014.

750 EAH2:268, *Mbl* 15.8.1876 puffasi.

751 Krohn 1922:269.

752 EAH2:268.

753 Sitä ei voinut vaihtaa, että näyttelyn aikana esiintyisi ooppera eikä puheosasto. Muutenhan iltojen ohjelmia oltiin usein vapaita vaihtamaan keskenään. EAH2:268 muotoilee ”että rva W olisi mielellään kilpaillut” ruotsalaisten kanssa. Tämä ”tappeluhenki” on enemmän Aspelia itseään, sillä kirjeessä, johon viitataan puhutaan teatterien välisestä kilpailusta, johon Kristian Winterhjelm otti kantaa, ei että Hedvig itse olisi halunnut nimenomaan henkilökohtaisesti kilpailla näiden tukholmalaisten kanssa. Hänhän oli toivonut saavansa taas kiinnityksen Nya Teaterniin.

754 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 20.6.1876/43:720/MGA/KiA/SKS.

755 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 5.9.1876/43:736/MGA/KiA/SKS. Ks. m. Krohn 1922: 269–270.

756 ”Den ”älskvärde” vänliga Josephson... kom hit [Kristiania/hos Wintehjelm] för recognoscera terrängen. Det stod ej i makt att visa mig vänlig till honom och jag gick därför in förr än vi skull sätta till bords och jag tror han måste känt något iskallt strömma emot vid mit inträde. Jag bidar sedan artig, men afmätt och stel som en bildstöd. Jag kan ej tåla den karlen. Finland berömda han mycket, isynnerhet de finska damerna; men om Fru Achté sade han, att hon var en utskriken landsortsprimadonna, som ej i minsta mån uppfyllt de förväntningar han hade haft från hennes uppträdande här [i Kristiania] som Fröken Strömer! Hvad tycker du? Är han icke häpnadsväckande oförskämd? (H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 5.9.1876/43:736/MGA/KiA/SKS.) – Josephsonin vierailun aikana Arkadiassa annettiin myös katkelmia muista teoksista. (EAH2:266). Josephsonista Kristianian oopperanjohtajana ks. Broman-Kananen 2012.

ja pohti empatialla Emmy Achtén mahdollisuuksia jatkossa arvelleen, että Suomalaisen Oopperan kevääksi kaavailtu Tukholman vierailu raukeaisi.

Jag får säga att jag tycker det ej vore alls för mycket om finska teatern erhöill en byst af Kaarlo, så jag anser att Emelie har orätt i att ej vilja det. Är det möjligt att fru Achté skall lemna finska operan? Men, käraste vän, hur har en sådan brytning kunnat uppstå? Emelie var visserligen ytterst svag för Ida [Basilier], men Kaarlo var det ej, då däremot båda, såväl Kaarlo som Emelie tycktes lifligt intresserade af Fru Achté. Men är det verklig brytning emellan henne och finska teatern så må jag säga att det är vackert af henne att ej antaga svenska teaterns ståtliga anbud. Hvart skall hon då nu? Till Tyskland? Men det var ju bestämdt att hon ô finska operan skulle i vår sjunga i Stockholm; hur går nu detta? [– –] Lördag afton skola vi ha några fremmande, Ida Basilier har äfven lofvat att komma;⁷⁵⁷

Dramaattinen oopperasesonki Arkadiassa jatkui. Uudeksi teokseksi valmistui ”*Tieltä poikennut*” eli *La Traviata*, Violettana Ida Basilier. Hänen jälkeensä sen lauloivat Signe Hebbe ja Naëmi Ingman. Tämän *Violetta*-oopperan ensi-illassa 21.8.1876 esiintyi Nikolai Achté isä Gérmontin roolissa. Elis Duncker oli sairastunut lavantautiin ja kuoli syyskuussa 8.9.1876. Elis Dunckerin – alkuaikojen tukipylyvään – tilalle kiinnitettiin kotimainen baritoni Bruno Holm ja toisena Niilo Kiljander. Basilier’tä juhlittiin 1.9.1876 hänen poistuessaan Helsingistä, lähtiäisinä Idalla oli vieläpä katkelma yhdestä Emmyn loistoroolista, nimittäin *Normasta* (1.9.1876). Sitten alkoivat Signe Hebben vierailut.⁷⁵⁸

Kaarlo Bergbom näyttää viettäneen koko loppukesän Arkadian katon alla, touhuten uusinnat ja neljä uutta ensi-iltaa, kuten *Violettan/Traviatan*. Myöhemmin syksyllä tulivat *Musta Domino*, *Fidelio* ja *Hugenotit*. Uusia teoksia piti saada, näin hän on päättellyt ja päättänyt. Seuraavana vuonna oopperalle piti saada perustettua oma takausyhdistys. Arkadia oli mahdottoman ahdas. Achtéiden tuleva eroaminen Suomalaisesta Oopperasta levisi juuruna jo lokakuun puolivälissä. Maria Grapen kirje Hedvigille on kuulopuheiden aikalaislähde.

Jag tror ej att Hebbe gör någon så stor lycka hos det rent finska partiet ty detta är nu förbittrat öfver någon orättvisa begången mot Fru Achté, eller rättare Herr A. ifrån hvilken de togo taktpinnen utan att säga ett ord till honom på förhand: detta var illa gjort men nu har de ej engagerat Fru A. utan hon sjunger endast för aftonen, nu då Hebbe är här så bör[?] hon ej sjunger, allt så

757 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 6.10.1876/43: 756/MGA/KiA/SKS.

758 EAH2: -271 ja 279– kuvaa oopperaesitysten vaiheet.

en gränslös förlust[. H/]häromdagen hade svenska teatern erbjudit henne [E. Achté] 20.000 mark hon skall ha vägrat antaga! Ett offer för det fosterländska saken som är värdigt den som skapat den finska operan! Går hon ifrån denna opera så dör den, ty den hyst fosterländska delen af publiken [sic!] vänder med henne ryggen till teatern. Det påstås att Emelis svaghet för Ida B[asilier] skall ha gjort att den sista haft stort inflytande på deras handling gentemot Fru A. detta är ej värdigt eller vackert gjort af Bergboms.⁷⁵⁹

Edustiko Kaarlo Bergbom siis ns. ”huonoa johtamiskulttuuria” jo alun pitäen: johtajaa, joka ei osannut ottaa vastuuta eikä uskaltanut kertoa ikäviä uutisia kasvoista kasvoihin? Grapea kuvaamalla tavalla asiat ovat näyttäytyneet Suomalaisen Oopperan ystävien kannalta, vaikka johtajan asiasyyt voi nähdä myös toisin. Narratiivit rakentuvat usein niin, että tapahtumille saadaan syntipukki: Basilier’in imagoon sopi taustajuonittelijan rooli. – Yleisön ja esiintyjien muodostamaa sosiaalista yhteisöä on Naëmi Ingman kuvannut näin:

Bergbomit, oopperan henkilökunta ja kuorot muodostivat kuin suuren perheen, jossa kaikki ilman vähintäkään virallisuutta palavin mielin työskentelivät samaa päämäärää kohti. Kuuluipa tavallaan itse yleisökin tähän perheeseen. Tunsimme jotenkin kaikki oopperassa kävijät, tiesimme heidän paikkansakin. Jos ”kurkistusreiästä” tirkistellessä havaittiin joku tuoli tyhjäksi tai vieraan käyttämäksi, alettiin aprikoida, ”että missähän nyt se ja se mahtoi olla, kun ei ole tavallisella paikallaan salongissa.”⁷⁶⁰

Syyskuun lopulla 1876 kuvanveistäjä Alma Forssman oli kirjoittanut isänmaallisen kirjeen ja halusi muovailia Hedvigistä ja Kaarlosta veistokset, kasvokuvat, jotka sijoitettaisiin Arkadian sisäänkäynnin molemmille puolille. Grape kertoo Hedvigille, miten Emelie Bergbom, jolle hän oli näyttänyt kirjettä, oli iloinnut isänmaallisesta sisällöstä, mutta kielsi ehdottomasti tekemästä patsasta veljestään, sillä kaikki raha, mikä saataisiin irti, piti kerätä teatterin hyväksi, sillä muuten se menee nurin.⁷⁶¹ Mikäli Grapea on uskominen, Yrjö Koskinen ajatteli hänkin vielä Winterhjelmia puheosaston johtoon ja opettajaksi – ei siis Bergbomia.

759 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm. [23. & 24.9.1876]/41:1:119/HWA/KiA/SKS.

760 Ingman-Starck 1928:100–101.

761 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm [lauantaina, syyskuun viimeisen päivän iltana 1876]/41:1:118/HWA/KiA/SKS.

Jag svarade ”att Doktor Bs merit är så högt i allas tankar, att det endast behöfvas några dropp bläck och en lista så vore allt sammans tecknad, för att Finnland egde ett minne af Mannen som frambragt detta allt! Deremot skulle enes publiken [sic!] anse att om man offrade dessa penningar till operan vore det att [lägg]ga allt i en brinnande eld, ty alla äro ledsna öfver att Fru Achté skall afgå samt anse att direktionen ensamt är skulden till detta. ”Koskinen” sade mig igår att finska operan dör med Fru A. afgång och intet är då gjort för den dramatiska truppen ”sannt nog vi tänker oss Fru W.-H. som denn trupps lärarinna och ledarinna”. – Emelies stora svaghet för Ida B. skall snart visa sina följder: eget nog så synes det som ej vår publik eger förmåga att uppskatta en så sannt tragis[k]a sångerska som fröken Hebbe!⁷⁶²

Morgonbladet tuki Bergbomin oopperaa jakamalla kiitosta Hřímalýlle orkesterin kehittämistä.⁷⁶³ Se taas oli myrkký Achtélle, sillä muuten kehuttiin vain Hebbeä ja Navrátilia. Nya Teaternin kilpailevaa oopperaa vahvisti laulaja Julius Saloman. Saloman lauloi siinä onnistuneessa Rossinin *Wilhelm Tellissä*, joka sai 19.10.1876 esityksensä Nyanissa ja jota toistettiin yhteensä 15 kertaa. Nämä katsojat olivat poissa Arkadiasta, joka sai koko syksyn musisoida puolityhjille saleille. Seuraavakaan ensi-ilta, Beethovenin *Fidelio*, ei vetänyt väkeä, vaikka esityksessä sai kiitosta Signe Hebben Leonore-Fidelio.⁷⁶⁴ Hebben vierailu aiheutti vain suuria tappioita Oopperalle.⁷⁶⁵ Emmy Achté esiintyi *Fideliossa* loka-kuun lopulla heti Hebben jälkeen. Grape kuvasi teatterin tilannetta Hedvigille lokakuussa unohtamatta Emelietä ja oopperan velkaantumisen arkipäivää:

Fårse om den får fru A[chté]. att stanna qvar det berättas att hon skall uppträda i Köpenhamn och i Kristiania möjligen äfven i Göteborg, den lefver får se, men nog är hon ett stöd för den finska operan och tog bort detta stöd så skall operan ramla: Wilho var häromdagen på visit hos mig, han bad helsa Dig

762 M. Grape → H. Ch. Winterhjem [lauantaina, syyskuun viimeisen päivän iltana 1876]/41:1:118/HWA/KiA/SKS.

763 *Mbl* 14.10.1876. ”Hade man föranstaltat om förstärkning af orkesteren, hvilken i Fidelio har en vigtig betydelsefull del i det hela och nu under hr Hřímalýs anförande, fyllig och jemntonig, gjorde sin sak på ett mycket tillfredsställande sätt, särdeles hvad stråkinstrumenterna beträffar.”

764 24.10.1876 esitettiin *Fidelio*, josta kirjoitettiin seuraavan päivän lehdissä. EAH2:279–285 antaa vierailusta säröttömän myönteisen kuvan. Vajaista katsomoista raportoi EB → Ida Basilier 27.9.1876/49:3:1/EBA/KiA/SKS.

765 Emmy Achté kuvasi oopperan tilannetta 2.11.1876. (sit.m. Leppänen 1962:84) ”Vårt förhållande till Bergboms är dylikt som förut, ingen försoning har inträffat, men lugn råder efter stormen. Signe Hebbe har gasterat, men icke gjort någon stormande lyca. Hennes härvaro har varit theatern mera till skada än till nytta – hon kostar mycket, men gifver dåliga hus. Fidelio har ju gått öfver scenen, men icke heller anslagit publiken, oakadt den gått bra. Orsaken är till stor del att Signe Hebbe gaf en så otreflig bild af sjelfa Fidelio. En vek, men tillika hjeltomodig qvinna ur de högsta kretsar bör icke uppträda fullkomligt som en simpel dragon. Hon finner anställning som dreng hos portvakten och borde, tycker man uppträda i en enkel kostym. Hur’ tror du Hebbe uppfattar den saken? Hon uppträder i ljusgrå silkestrikot ända upp till – – kolten, snörd och elegant kring lif och barm.” (E. Achté → Sigrid Chrons 2.11.1876/Coll 4.27/ms/KK.)

så hjertligt, sade sig tenkt att i sommar då Du var här skriva och projektera att Du skulle komma till Kuopio och spela Maria Tudor samt Lea tilläggande att Ni hade godt kunnat följa med och se det herrliga Saimen.

Under lantdagen [våren 1877] komma de hit, Wilho önskade att Du äfven skulle komma hit då! jag bad honom till Bergboms uttala denna önskan!! Dumt att jag ej är rik så skulle Finlands ständer få njuta af Dina herrliga konstskapelser minst i en månads tid. Emelie var häromdagen i stor penningenöd, jag lånade henne åter mitt namn samt gick och skaffade henne 4000 mark inom en halftimme _ jag undrar om de ej en dag komma att göra en svår konkurs? ty de äro rysligt insytlade, det vore hårdt och jag skulle stå där för 8000 mark hvilket genast vore min egen undergång, ty jag skulle måsta skydda mina egna fordringsegare; jag vill hoppas att det ej skall gå så illa för dem, ehuru mörkt allt nu är.⁷⁶⁶

Emmy Achtésta katsojat pitivät. Grape kertoo Hedvigille, miten Achtén kaikki liikkeet olivat ”niin plastisen kauniisti muodostuvia”.⁷⁶⁷ Signe Hebbekin oli ollut kuuntelemassa häntä. Hebben läksiäisissä Maria Grape oli istunut Bergbomin vieressä.⁷⁶⁸ He olivat vertailleet Hebben ulkoista teennäisyyttä (”Hädersgästen” behagade mig föga, hon var så som på scenen, d.v.s. sminckad och ytterst onaturlig, eller så som om hon jämte spelade en rolé [=rôle]). Frithiof Peranderin puhe oli ulkoisen pakotettu, eikä niin lämmin kuin Hedvigille oli tapana pitää. Arkadian juhlassa Kaarlo kuulosteli Grapen ajatuksia, sitten kun he lähtivät katsomaan Edelfeltin maalaamaa muotokuvaa Hedvigistä. Se oli Grapen mielestä ’huono,’ kylmäsilmainen muotokuva. Varsinkin nyt kun hän on pannut alulle toisen, venäläisen taiteilija Arboffin tekemän, jonka valmistumisesta ja maksamisesta Grape kertoi kevään 1877 kirjeissä. Signe Hebben juhlinnasta Arkadian tiloissa Grape sanoo vielä näin:

Eget nog så kunde jag ej tycka om ens Fru Achté och likväl är hon ju en företeelse! jag fann henne tusen gånger behagligare än Hebbe, d.v.s. mera sannt menniska till min bordesgranne Doktor B. svarade jag då han frågade mig hvad jag tyckte om de båda sångerskorna här i sällskapslifvet” att de äro båda så

766 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 19.10.1876/41:1:121/MGA/(KiA/SKS.

767 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 25.10.1876/41:1:122/MGA/KiA/SKS.

768 Grapen kirjeissä Hedvigille kerrotaan toisinaan terävistä vastauksista, joilla Grape mielestään onnistui raivostuttamaan Bergbomit, mutta hän kertoi myös tunnelmallisista hetkistä kahdestaan Kaarlon kanssa. Kuvauksissa saattaa silti olla jotain fabulointia mukana. Grape ehkä tulkitsi tilanteet Hedvigin, ”yhteisen rakastetun”, yhteisen mentaaliobjektin kautta: ”En afton satt Doktorn hos mig flera timmar vi talade i allskjöns ensamhet och det gjorde oss båda säkert mycket godt! Nog är då han en värklig vän till Dig! Det är en lindring då hjertat nedtynges af saknad att se och höra det, det finnes en annan som delar denna på engång ljuftva och tunga smärta. Ej bör Du ju undra om jag saknat Dig älskade Hedvig oerhört! känt mig så gränslöst ensam...” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm [1876]/41:1:102/MGA/KiA/SKS.)

ytterst olika, men båda höfva och så stort väsende af sig, ”så ytterst olika wid en annan storhet som vi känna och som är så ytterst anspråkslös” han log och snickade samt sade ”sannt!” en skål.⁷⁶⁹

Syksyllä 1876 teatterissa aloitti uusi säätyläisperheen tyttö, Kaarola Avellan, joka oli opiskellut Tukholmassa näyttelemistä ja sai debyyttikseen Lean roolin ensimmäisenä rouva Winterhjelmin jälkeen. Tätä helmiroolia ei ollut aiemmin annettu kenellekään muulle, se oli ikään kuin ollut Hedvigille varattu.⁷⁷⁰ Marraskuussa puheosaston kiertue oli ulottumassa Hämeenlinnaan, jonne Bergbom matkusti valmistamaan Avellanin debyyttiä, ja niin Kaarlo pitkästä aikaa näki puheosaston jäseniä. Tanskalaista klassikkoa, näytelmää *Aksel ja Valborg* oli suunniteltu pitkään, mutta nyt se esitettiin.⁷⁷¹ Joulukuisessa kirjeessään Oskari Wilho toivoi, että Kaarlo olisi ehtinyt käydä heitä katsomassa Hämeenlinnassa ennen kuin seurue suuntasi Tampereelle.⁷⁷² Ida Aalbergin suunnasta katsottuna säätyläisneito Avellan oli tullut teatteriin juuri, kun hänen oli aika havitella suurempia rooleja.

Lepakko-provokaatio ja fuusiokeskustelu

Johann Strauss nuoremman operetti *Läderlappen* tuli Wienistä kantaesityksensä (*Die Fledermaus*, 1872) jälkeen erittäin nopeasti myös Tukholman ja Helsingin ohjelmistoon. Vuosikymmenen ajan Nyanissa oli tehty pääosin Offenbachin operetteja ja kevyitä oopperoita. Keväällä 1876 valittu uusi viisimiehininen johtokunta päätti piristää näytäntökautta ja sen taloutta tällä uutuudella. Lisäksi *Läderlappenin* libretto ilmestyi kirjakauppoihin ennen esitystä, kuten tapana oli. Operetti perustui ”kevytmieliseen ranskalaiseen komediaan.” Operetin Suomen kantaesitykselle yllättäen vihellettiin ja sen näytöksiä 17.–19.11.1876 häirittiin, niin että esitykset piti lopettaa.

4-iii Läderlappen-tapaus marraskuussa 1876

Liikkeellelähtönä voi pitää moraalisesti paheksuvaa, ylioppilas Lauri Kivekkään kirjoitusta, jonka *Mbl* 17.11.1876 julkaisi samassa numerossa, jossa Nya Teatern mainosti ensi-iltaansa. Siinä kirjoittamalla itseään kiihottava pohjalaisen herännäispapin nuorempi poika paljastaa, miten valtionteatteri alentuu ”likaisuuteen” ja demi-monden seuraan. Ja se joka haluaa nähdä tämänirstauden

769 M. Grape → H. Ch. Winterhjelms [n. 30.10.1877]/41:1:99/MGA/KiA/SKS.

770 Siitä esim. EAH2:292. Myös Hedvig ihmetteli asiaa. H. Ch. Winterhjelms → M. Grape 3.12.1876/43:804/MGA/KiA/SKS. Grape oli muokannut Hedvigin mieltä marraskuun 1876 kirjeissään.

771 Lavastukseen tarvittava ”Trondhjemmin tuomiokirkko” oli ”tuottanut Vilholle paljon vaivaa” Hämeenlinnan pienessä salissa. EAH2:292–293.

772 Kaarola Avellanin debyytti *Leassa* oli 28.11.1876. EAH2:292. Ks. m. O. Wilho → KB 18.12.1876/53:33:44/KBA/KiA/SKS.

huipentuman ”tulkoon teatteriin tänä iltana.” Taidelaitos nimittäin alentuu ”herrojen iltahuviksi.” Paheenvastustajien piti siis itse nähdä tuo paha jo heti perjantai-iltana.

Operetissa *Läderlappen (Lepakko)* kuvataan keveällä tavalla, miten rouva miehensä lähdettyä (muka) velkavankeuteen ottaa vastaan (satunnaisen) ihailijansa, ja miten kaikki juhliivat incognito ‘degeneroituneen’ venäläisen ylimyksen juhlissa. Herrasmiehet tapailevat balettityttöjä, aviomies flirttailee perheen kamarineidon kanssa ja niihin juhliin rouvakin lähtee naamioituneena (muka) etsimään iltaseuraa, tosiasiaa kostaakseen miehelleen. Siellä kaikki juovat veljen- ja siskonmaljat ja jatkavat juhliaan vankilan toimistossa. Mies yrittää syyttää vaimoaan uskottomuudesta, mutta syyte kääntyy miestä vastaan. Lopussa kaikki vieritetään samppanjan syyksi.

Seuraavana päivänä ruotsinkieliset lehdet olivat suhteellisen niukat kommentissaan. *HD:n* mukaan teoksella ‘ei ole suurempaa menestystä’, teksti on ala-arvoinen, mutta valssisävelmät hyviä ja vangiinartijan komiikka nauratti. Esityksen lopulla jotkut nuoret miehet tekivät yrityksen teatteriskandaaliksi, siveellisyyden nimissä, mutta ilmeisesti ”jokin sivutarkoitus” vaikutti enemmän tähän nuorten mielipiteen ilmaisuun, tiesivät lehdet. (*HD* ja *Hbl* 18.11.1876) Yksi mielenosoittaja oli poistettu teatterista ja tätä oli ”ikävästi pahoinpidelty”. (Maria Grape → Hedvig Winterhjelm s.d. 1876/41:1:131/KiA/SKS) Lauantaina vedottiin yliopiston rehtori Topeliukseen (58 v), että tämä vaikuttaisi teatterin johtokuntaan, mitä tämä oli yrittänytkin ”samana iltana tai ainakin [ehdottanut] että uudelleen esittämistä lykättäisiin”. (Klinge 1978:42).

Hajanaiset buuaukset toistuivat lauantai-iltana 18.11., mutta sunnuntaiksi 19.11. kaikki oli jo hyvin organisoitu. *Mbl:n* kirjoitusta oli luetettu ja värvätty joukko opiskelijoita tulemaan teatteriin. ”Samana päivänä pitivät fennomaaniylioppilaat laittoman ylioppilaskokouksen Arkadiassa. Sieltä oli marssittu Erottajalle ja illan näytäntöön käytiin puolin ja toisin odottavassa tunnelmassa. Teatterin salonki oli viimeistä paikkaa myöten myyty ja kuvernöörin, poliisimestarin ja yliopiston rehtorin lisäksi oli paikalla, eri puolilla katsomoa, poliiseja.” (Klinge 1978:42)

Sunnuntain loppuunmyytyyn iltaan oli kerääntynyt siis joitain kymmeniä ylioppilaita. Toisen näytöksen lopulla nämä permannolta annetun merkin mukaan kaivoivat esiin kukkopillinsä ja aikoivat siveellisyyden nimissä keskeyttää esityksen vihellyksin ja tömistyksin. ”Den briljantaste kattmusik, som någonsin uppförts i en finsk theater”. (Topelius Klingen 1978:42 mukaan) ”Kuvernööri ja poliisimestari eivät voineet tehdä mitään, ja valojen syttyessä ja esiripun laskiessa oli yleinen tappelunajakka lähellä – jokunen korvapuusti jaettiin.” (Klinge 1978:42) Väliajalla rehtori Topelius, ihanteellisen teatterikäsityksen kantaisä, kehotti luopumaan taiteilijoiden häirinnästä. Ylioppilaat suostuivat poistumaan (viheltäen vielä pilleihinsä), niin että esitys voitiin viedä rauhassa loppuun. Samana iltana Topeliuksen ikkunan alle oli järjestäytyneesti menty laulamaan serenaditervehdystä.

Tapahtunutta *Hbl* 21.11.1876 piti rikoksena järjestystä ja hyviä tapoja vastaan, mutta oli liian suuri rikos, ”että se voitaisiin ylipyyhkiä niin ‘siveellisellä’ siirappilaastarilla kuin serenadilla yliopiston rehtorille.” Merkin antaja oli ollut Lauri Kivekäs, joka vuonna 1876 oli yksi Yrjö Koskisen kiihkeimmistä kannattajista, niitä joihin tämä pani paljon toivoa, niin lehtimiehenä kuin puhujana. Sellaisena hänet tunnettiin jo ylioppilasvuosinaan. (Ks. m. Koskimies 1968:194.) EAH2:288–290 ei mainitse Lauri Kivekästä, tulevaa nuorsuomalaisjohtajaa tässä yhteydessä lainkaan, vaan esittää kaiken vain oikeutettuna moraalisen närkästyksen asiana.

Ruotsalainen teatteri käytti formaalia keinoa ja peruutti *Mbl:ita* teatterin vapaalipun, mitä se ilmoitti ei käyttäneensä vielä kertaakaan. Maanantaina 20.11.1876 esitystä ei enää ollut, sillä samana päivänä oli tullut esityskielto prokuraattori J. Ph. Palménilta, joka oli myös yliopiston sijaiskansleri. (*HD* 23.11.1876). Teatteri joutui panemaan lapun luukulle menettäen näin lipputuloja.

Lehdistödebatissa *Mbl* esiintyi ikään kuin se ei olisi mitenkään vastuussa nuorten aktiosta ja paheksui sitä, että ruotsinkieliset lehdet heräsivät siveellisyysasiaan vain vitkastellen. Tämä viive juuri osoitti, että protestoijat olivat vilpittömällä asialla. *Mbl* oli hurskaasti tuhtunut myös siitä, että lehdet heräsivät vasta jälkepäin paheksumaan demonstrantteja. Maanantai-iltana protestoijat jättivät koko nimelistansa julkaistavaksi *HD:ssä*, mitä lehti ei tehnyt. Lehti olisi halunnut julkaista pelkästään listan tuojien ja puuhamiesten nimet. *FAT* yhtyi käsitykseen teoksen säädyttömyydestä ja kelvottomuudesta, mutta sanoi, että nuorten protestiin oli liittynyt myös muita intressejä kuin esteettisiä ja säädyllisyyteen liittyviä. (*FAT* 20.11. ja 21.11.1876).

Uusi Suometar säesti *Morgbonbladetia*: ”Jo ensikerralla kuului yleisön joukosta tyytymättömyyden ja inhon osoituksia, jotka lauantaina kiihtyivät ja sunnuntaina kävivät vallan rajuisiksi; mutta suuri osa yleisöstä näkyi mielihyvällä katselevan tuota irstaisuuden kuvaelmaa ja oli vihoissaan niille, jotka heidän nautintoansa häiritsivät.” (*UStr* 22.11.1876)

Opiskelijat olivat häirinneet kadulla teatterin naisnäyttelijöitä, joilla oli rooli operetissa. Nämä pyysivät rehtori Topeliukselta suojelusta ja kurinpidollisia toimia. (Klinge 1978:44) Demonstrantteja ja heidän puolustajiaan kuten nimimerkkiä ”en finsk qvinna” syytti tekopyhydestä ”en annan finsk qvinna”, sillä luultavasti juuri nämä samat ylioppilaat olivat häirinneet kadulla teatterin naisnäyttelijöitä asiattomilla huomautuksillaan. Lehdistössä viitattiin myös siihen, että olihan *La Traviata* esitetty suomalaisella puolella, mutta Aspelin-Haapkylä historiassaan huomauttaa, että sen väitteen kirjoittaja ei huomannut, miten siinä oopperassa ”siveettömyys ja rikollisuus veivät perikatoon”. ”Kuvaavaa ajalle on, että uusmaalainen osakunta julkisesti ilmoitti paheksuvansa mielenosoitusta, samalla saattaen yleisön tietoon ettei kukaan sen jäsen ollut ottanut siihen osaa [vaan joukko oli pohjalaisia].” (EAH2:289 av1). Demonstrantit olisivat halunneet osoittaa, etteivät kaikki heistä olleet fennomaaneja ja vain taistelemassa kilpailevaa teatteria vastaan, kuten ruotsinkielisellä puolella tiedettiin.

Yliopiston kurinpito-valiokuntakin joutui käsittelemään asiaa: ” – esitettiin tuo irstas ja törkeä Yölepakko [minkä johdosta] on yliopiston kurinpito-valiokunta tuominnut erään ylioppilaan kuudeksi kuukaudeksi eroon yliopistosta ja erään toisen ylioppilaan kahdeksi kuukaudeksi. Kahdelle annetaan nuhteet. Ruotsalaisen teatterin ystävään mielestä lienee nyt tään teaterin kunnia pelastettu, ja Yölepakkoa kuulutaan aiottavan esittää joulun-aikana. [näin ei käynyt].” (*UStr* 8.12.1876) Kurinpitopäätöksen iltana kutsuttiin Pohjalainen osakunta ”koolle miehissä. Tärkeä asia.” Myöhemmin fennot julkaisivat itse pöytäkirjat, jotta heidän perustelunsa pääsisivät esille. (ks. Klinge 1978; Hirn 1950)

Tapahtumat on kuvattu kulttuurihistorian julkaisuissa eri tavoin. Ylioppilaskunnan historiassa ne esitetään osana ylioppilaiden radikalismia ja nuorten fennomaanien toimintatarpeen purkautumisena.⁷⁷³ Lauri Stenbäck-Kivekkään johtama radikaali nuori fennomania tarvitsi näyttävän tapauksen, joka kokoaisi sen rivejä ja joukkoja. Toiminnan motiivi haluttiin myöhemmin selittää juuri ”aatteellisuuden vallan” (”idealitetens makt”) nimissä, näin erityisesti Aspelin-Haapkylä,⁷⁷⁴ jonka teatterihistoria häivyttää taka-alalle sen, että provokaatio oli hyvin organisoitu ja sen, että se oli selvästi laitonta ja kuritonta. Ruotsinkielinen lehdistö ymmärsi sen heti vihamielisten fennojen käymänä nulikkamaisena teatterisotana, jollainen oli käyty edellisen kerran 15 vuotta aiemmin.

Rauhattomuuden ja siveyssyytöksen johdosta prokuraattori ja sijaiskansleri J.Ph. Palmén kielsi esityksen jatkamisen kolmen kerran jälkeen, mistä teatteri joutui taloudellisesti kärsimään. Tämä oli toinen Suomessa teatteriesityksille annetuista jälkikäteisistä prokuraattorin päätöksistä keskeyttää esitys sensuurimääräyksiin vedoten.⁷⁷⁵

Yliopiston kurinpitolautakunta tuomitsi hankkeen puuhamiehen Lauri Kivekkään erotettavaksi yliopistolta kuudeksi kuukaudeksi, Hjalmar Appelgren-Kivalon kahdeksi kuukaudeksi. Henrik Em. Aspelin ja Johan Minni saivat vain varoituksen. Kaikki rangaistut olivat pohjalaisia.⁷⁷⁶ Aspelin-Haapkylä ei mainosta sitä, että hänen nuorempi veljensä sai yliopiston kurinpitorangeistuksen, toki lievemmän kuin Lauri Kivekäs itse. Suomalaisella puolella katsottiin ja Aspelin-Haapkylä katsoi vielä 1906, että hankkeesta sai Suomalainen teatteri syyt niskoilleen muka väärin perustein.⁷⁷⁷ Suomalaisen mukaan tämän skandaalin jälkeen Suomalainen Ooppera sai ”turhaan” kärsiä ruotsalaisten vihamielisyyttä, näin kirjoitti Emmy Achté ystävättärelleen.⁷⁷⁸

773 Klinge 1978:39–44. Ks. m. Hirn Y 1950.

774 Erityisesti EAH2:288–289 ja vielä Seppälä – Tanskanen 2010:123.

775 Ensimmäinen oli *Ur Liffvets Strid* 1851, jossa näytelmän konna oli venäläisten puolelle 1809 siirtyvä suomalainen. Ks. NB:59–60

776 Klinge 1978:42.

777 Näin kirjoitti Emmy Achté ystävälleen 28.11.1876, Leppänen 1962:84.

778 Emmy Achté raportoi: ”Jag förmodar att du följt med Läderlapp-frågan. Här är menskligheten fasligt echaufferad och hvad som är det kostligaste af allt, finska operan får bära skulden, oaktadt den intet haft med saken att skaffa. Nu

Kiistattomat näyttönsä antaneen 33-vuotiaan lahjakkuuden, Kaarlo Bergbomin tuolloisena päätavoitteena oli edelleen Suomalaisen Oopperan pääsy tavalla tai toisella Erottajan hyvään teatteritaloon, jolloin hän samalla voisi toimia Nya Teaternin johtoryhmässä. Lauri Kivekkään *Lepakko*-manööveri johti Bergbomin syvimmän henkilökohtaisen toiveen lopulliseen haaksiriktoon. Aspelin-Haapkyläkin sanoo, että ”tapahtuma painoi kovasti Bergbomeja”, minkä hän ilmeisesti tietää tai muistaa, ”vaikkei heidän kirjeissään ole säilynyt mainintoja.”⁷⁷⁹ Aspelin-Haapkylä jatkaa hurskaasti valittamalla ”puoluekiihkon lisääntymistä” unohtaen, että nuoret fennot itse provosoivat sitä.⁷⁸⁰ Bergbom on tapauksen jälkeen käynyt Marian luona juttelemassa, kuten hänellä oli tapana allapäin ollessaan.⁷⁸¹

Suoran kannanottonsa Kaarlo kirjoitti vasta kolme vuotta myöhemmin kirjeeseensä, jonka mukaan tällainen negatiivinen toimi ei vie suomalaisuuden eikä isänmaan asiaa eteenpäin. Poliitikka haaskaa hyviä voimia, joita tarvittaisiin näytelmäkirjailijoina: pitäisi kirjoittaa draamoja kotimaiselle teatterille eikä järjestää tällaisia provokaatioita!⁷⁸² Kivekkään vetämien nuorten fennomaanien huolella masinoima tapahtuma – yritys vaikuttaa ’ulkojärjestöllisin keinoin’ toimi siis tarkoitustaan vastaan. Aggressiivinen ja asiaton käytös teatterissa kärjisti ilmapiiriä teattereiden kannattajien välillä ja sai ruotsalaiset boikotoimaan Arkadiaa. Suomalainen Teatteri menetti vaivalla saatua myönteistä julkisuuskuvansa kerralla ja juuri kun seuraavana keväänä 1877 kahden teatterin olisi vihdoin pitänyt päästä järkevään sovintoon. Silloin kariutui vakavasti yritetty fuusiohanke, johon olisi ollut muodollis-formaalisesti paljon parempi mahdollisuus kuin ennen. Ruotsinkielisen puolen täysi haluttomuus jatkossa yhteistyöhön ei siis yllätä: *Lepakko*-juttu vei heiltä viimeisetkin sympatiat fennomaaneja kohtaan. Näiltä vuosilta on myös olemassa taiteilija G. H.:n nimellä pilapiirros, aiheena ”Väinämöisen soitto”, jota Aspelin-Haapkylä ei tohtinut julkaista: ”sitä laatua, ettei painattamista voi ajatellakaan.”⁷⁸³

hafva alla Sucei svurit att icke gå och se på den mera, deras vanmäktiga vrede öfver svenska theater-direktionens sedanaste fiasco är anledningen. – Du borde läsa Morgonbladets artiklar öfver Läderlappen. En så arg svek som M. Vegelius har måst erkänna att de varit dröpande och har måstat förvåna sig öfver att Dagbladet så fäfångt har begagnat sig af sitt vanliga sätt att slingra sig hit och dit och att det ödt så mycken tid och hufudbry för att försvara något så uselt som denna operett.” (Emmy Achte → Sigrid Chrons 28.11.1876/Coll 4.27./ms/KK.)

779 EAH2:289av.

780 *Lepakko*-debatin EAH2:289 arvelee painaneen ja surettaneen Kaarloa. Mutta – jos ja kun tavoitteena hänellä edelleen oli saada Nyanin teatterisali käyttöönsä Oopperalle, on mahdollista että Kaarlo on nähnyt teatterien välisen kiistan kärjistämisen – innokkaiden fennojen toimesta – haittaavan keväällä edessä olevia neuvotteluita. Nuoret fennomaanit olivat radikaalisuudellaan pilanneet sitä sovintoon tähtäävää ilmapiiriä, jota teatteriryhmän kannatti kuitenkin hakea.

781 M. Grape → H. Ch. Winterhjelms [n. 22.11.1876]/41:1:131/MGA/KiA/SKS.

782 Bergbom totesi tuskastuneena Otto Florellille: ”Mer än någonsin har jag känt huru vigtig en rik poetisk produktion vore för vår saks utveckling. Men den olycksaliga politiken slukar ju alla krafter och allt intresse. När man skall hos oss visa konstnärligt-patriotiskt hänförelse, så – hvisslar man åt Läderlappen och tror sig dermed hafva gjort den fosterländska konsten en omätlig tjänst. En produktiv poet vore den bästa motvigt mot de negativa elementena inom vårt eget parti likasom den bästa magnet att draga till sig proselyter från det motsatta.” (KB → O. Florell 3.9.1879/47:7:40/KBA/KiA/SKS) – Bergbom kaipasi omalta puolueelta konstruktivisempaa suhdetta asioihin.

783 EAH2:289av paheksuu; Museoviraston kuva-arkistossa. Sg. 10000_4290. Se on mukaelma R. Ekmanin *Väinämöisen soitosta*, jossa Bergbom istuu kivellä Väinämöisenä, pyörittämässä posetiivia, kuulijana Emilie-täti ja takapiruna Yrjö

Sven Hirn on muistuttanut Zachris Topeliuksen luomasta viihteen vastaisesta ilmapiiristä Suomessa.⁷⁸⁴ Fennojen historia halusi luoda tapahtumasta moraaliteetin *Morgonbladetin* tuolloista linjaa mukailen: oikeutetun ja muka spontaanin tuotumuksen epäsiiveillisestä ohjelmistosta, jota kahdesta teatterista suurempaa valtionapua nauttiva teatteri esitti. Moraalisesti loukkaannuttiin, koska ”suuremman kansanosan kielellä tehty teatteri” oli tunnetuissa taloudellisissa vaikeuksissa. Uusimmassa yleisesityksessään *Yölepakko*-juttu asetetaan innostavaksi esimerkiksi siitä, miten ‘teatteri on aina kuohuttanut mieliä’ tai miten tällaisilla provokaatioilla on haluttu aktivoida yleisöä.⁷⁸⁵ Kaarlon masentumista voi ajatella myös suruna kieliriidan kärjistyisestä, myös siksi, että nyt ruotsalaisen puolen eli Bergbomin oman sosiaalisen viiteryhmän, säätyläisperheitten suhde hänen teatteriinsa muuttui selvästi torjuvammaksi. Hän oli menettänyt kontaktin omimpaan viiteryhmäänsä.⁷⁸⁶

Suomalaisen Oopperan syksyn 1876 murheet eivät tunnu loppuvan. Laulajakiinnitykset eivät olleet kiistattoman onnistuneita. Emmy Achtén kirje marraskuun lopulla 1876 kertoo [S. Chronsille], että Mili Mechelin (Nya Teaternista) haluaisi mielellään esiintyä Suomalaisessa Oopperassa, ”mutta ei kannata mainita Bergbomille.”

[Bruno] Holm on jatkuvasti mahdoton, joten Niklasin [Achtén] on pakko esiintyä barytonina. Holm on kuulemma terve, mutta hän istuu odottamassa siltä varalta, että sairaus mahdollisesti iskisi uudelleen – paha piilee kuulemma hänen vatsassaan. [– –]Kukaan muu kuin perhe Hahl ei ole kuullut Holmin laulavan, mutta kuulemma hän laulaa ”niin erinomaisesti – niin jumalallisesti.” Se se vasta laulua!⁷⁸⁷

Tämän – ja muiden Bruno Holmia koskevien tietojen perusteella Holm ei vaikuta asenteensa puolesta aivan ammattilaiselta. Hän oli ulkoisesti pitkä ja tumma komistus niin, että herää kysymys, oliko Kaarlo pestannut hänet enemmän ulkonäön kuin äänen perusteella. Näemi Ingman kuvaa kuitenkin Holmin ääntä ”syväksi, sointuisaksi barytoniksi”. Siksi tämän Don Juan oli aivan ”mestarihuomus”, myös komean ulkomuodon ja näyttämölahjojensa takia.⁷⁸⁸

Umpivelkaisessa oopperassa oli työn alla ensimmäinen ”grand opéra” Meyerbeerin *Hugenotit*, joka rakentuu protestanttien ja katolisten vastakohta-asetelmalle. Mukana on

Koskinen, jonka rinnassa lukee 'perkele'.

784 Hirn S 1998:251–252 kiteyttää Topeliuksen asenteen, vaikka a.o. kohdassa käsittelee vuoden 1860 ajankohtaa.

785 Seppälä – Tanskanen 2010:123.

786 EB → A. af Heurlin [maaliskuu 1873]/54:43:10/EBA/KiA/SKS.

787 Emmy Achté → Sigrid Chrons 28.11.1876/Coll 4.27/ms/KK. Suomentanut Leppänen 1962:84.

788 Ingman-Starck 1928:98.

Lutherin ‘Jumala omi linnamme’ -virsi, jota Meyerbeer käyttää tehokkaasti. Samaituminen vainottuihin hugenotteihin oli virrenkin takia helppoa luterilaisessa Suomessa. Protestantit joutuvat katolisten petoksen uhreiksi ja viimeisessä näytöksessä tapahtuu Pärtytyn yön verilöyly. Emmy Achté pääsi katolisena Valentinena laulamaan lempi-rooliaan, Navrátil selvisi hyvin Raoulin roolista. Kaarlolle se oli näyttämökuviltaan haastava ja vaati useiden uusien fondien tilaamista. Teoksen harjoituksissa purkautui ilmassa ollut Achtéiden ja Bergbomien välinen, pohjimmiltaan auktoriteetikiista ilmiriidaksi, jota Emelie onnistui lopulta sovittelemaan.

K. Bergbom oli määrännyt jonkun pöydän asetettavaksi paikkaan, joka ei ollut Achtén mieleen. [Tämä siirsi sen eri kohtaan näyttämöllä, ja Bergbom kävi siirtämässä takaisin.] Silloin tämä löi nyrkkinsä pöytään, päästi kirouksen suustaan ja potkaisten pöydän nurin sanoi hän, että hän ei laulakaan! Rouva Achté asettui tulisenä hänen puolelleen ja kielsi niin ikään laulaa. Kaikki näytti olevan hajalla. Bergbom istui tuolilla teatterin näyttämön perällä otsa kätten nojassa eikä lausu sanaakaan: Hřímalý huokaa: Jesus Maria! Jesus Maria! Silloin Emelie menee Achtén herrasväen luokse pukulooshiin puhuttelemaan heitä, ja ennen aikaakaan he palaavat sieltä ja harjoitus jatkuu. Vielä toimittaa Emelie voileipiä ja panee toimeen tanssiaisit kaiken päätteeksi ollen koko ajan iloinen, ystävällinen kuin päivänpaiste. Niin hän sillä kertaa pelasti tiluatsionin. [– – Augusta muisti] kuinka masentuneet sekä Kaarlo että Emelie olivat tullesaan sinä iltana teatterista. Onnettomuus oli vältetty, mutta sydämmessään olivat he syvästi loukatut tapahtumasta.⁷⁸⁹

Niklas Achtén näyttää olleen vaikea alistua siihen, että Bergbom toimi ohjaajan valtuuksillaan täysin asiallisesti. Paikalla ollutta laulajakollegaa oli hämmästyttänyt, miten kuuliaisesti Emmy Achté totteli miestään ja tämän käskiessä ”kom genast bort” keskeytti suuren oopperan kenraaliharjoituksen.⁷⁹⁰ Achtét saatiin kuitenkin takaisin niin, että ensi-ilta voitiin pitää. – Siitä tuli yksi Suomalaisen Oopperan loistavimpia.⁷⁹¹

Hugenottien ensi-illasta 8.12.1876 ylistystä annettiin Emmy Achtéille, minkä voi tulkita yleisön puolelta myös kannanotoksi ja kannustukseksi Achtéille. Näyttelemine ja laulaminen kietoutuivat hyvin yhteen, mutta Navrátilin ääni oli ”vähän pieni” eikä kunnossa

789 Episodia muisteli arkkitehti vapaaherra Sebastian Gripenberg Emelie Bergbomin ”ruumiinvalvojisissa”, pienessä ystäväpiirissä 29.9.1905. EAH merkitsi sen päiväkirjaansa, (julk. EAH 1980:50).

790 Tapauksen on laajemmin kuvannut Naemi Ingman-Starck muistelmissaan (1928:88–90). Seuraavana päivänä Bergbom ja Wahlström olivat menneet ”parlamenteeraamaan” ja saaneet Achtét takaisin ensi-iltaan.

791 Ensi-ilta oli 8.12.1876. EAH2:290. Kahden musiikin taistelu oli ollut kantava idea myös Kaarlon *Elinan surma* -aiheisissa oopperasuunnitelmissa muutama vuosi aiemmin. (NB:534, 581–583)

(disponerad). Kun solisteja lueteltiin, *Morgonbladet* totesi vain lyhyesti Nikolai Achtén pienen roolin ja ylisti sitten laajasti uutta kapellimestaria.⁷⁹² *Hugenottien* ylöspano olikin suureellinen, kuten Naëmi Ingman-Starck kertoo:

[II näytöksessä] Näyttämö esitti Margarethan [di Valois'n] hovia, valtavat marmoriportaot kohosivat taustalla, sivualalla oli kuningattaren kultaa ja purppuraa hohtava valtaistuun. Kaikki muukin oli vaikuttavasti koristeltua, hoviherarat ja -naiset koreissa tamineissaan, kuningatar itse kultakirjopuvussa, jonka etukaistale oli valkoista atlassia, loistavine kultaisine liljoinen, Bourbonien tunnusmerkkeineen – sanalla sanoen kaikki suurellista ja vaikuttavaa. [– – kohtaukset menivät energisesti, ja loppukiitokset olivat myrskyisät] me näyttämöllä riemukkaasti syleilimme toisiamme – Bergbomia enimmin. Kaikkien tuli seistä paikoillaan näyttämöllä, sillä aikaa kun tohtoria itseään huudettiin kerta toisensa jälkeen esiin etumaisimpana ottamaan vastaan yleisön suosion ilmaisuja. Niin, se oli suuri hetki meille itse kullekin ja kyllä Bergbom nyt sai loistavan hyvityksen ja palkkion kaikista vaikeuksistaan!⁷⁹³

Joulukaudella oli oopperassa edelleen melko vähän yleisöä *Hugenottien* saamista hyvistä arvosteluista huolimatta. *Lepakko*-jutusta oli vasta vähän aikaa. Lauluosiaan Navrátil kyllä opetteli suomalaisella tekstillä ja oppi ääntämäänsäkin laulettua suomea hyvin.⁷⁹⁴ Silti Emelie Bergbom joutui sopimaan, että kaksi kuoroon haluavaa turkulaistyyttöä saavat rahaa siitä, että opettavat tenori Navrátilille ruotsia, jotta tämä pärjäisi paremmin Helsingissä.⁷⁹⁵

Uudenvuoden kunniaksi Emelie Bergomin luo saapui Fritjhof Peranderin johdama lähetystö tuomaan lahjaksi korun ja kiittämään häntä uhrautuvasta työstä Suomalaisen Oopperan hyväksi. Kaarlo taas oli joulun ja uudenvuoden aikana matkustanut Tampereelle, jossa puheosaston kausi kesti joulukuulta helmikuun 1877 loppuun. Oleskelu suuremmassa suomea paljon puhuvassa kaupungissa toi puheteatterille parasta mahdollista kokemusta. Kaarlo vietti vuodenvaihteen Tampereella, päätellen siitä, että 6.1.1877 Wilho kirjoitti panevansa Kaarlon unohtaman yöpaidan Himbergin mukana

792 ”Äfven hr Achté bidrog väsentligt till framgången af det hela. – Ett stort erkännande förtjenar kapellmästar Hřimalý för inöfningen af körer och orkester, hvilka för tillfället ett stort antal amatricer och amatörer medverka, lemna i afseende å styrka och precision i utförandet ingenting öfvrigt att önska. Den grandiosa sammansvärjningskören och den svårsjungna grålkören i fjerde akten utföras på ett verkligen mönstergiltigt sätt. Uppsättningen är värdad och kostymerna praktfulla. I dekorationsväg ha med framgång alla teaterns resurser blifvit anlitade.” *Mbl* 16.12.1876. Ks. m. EAH2:292.

793 Ingman-Starck 1928:91–92.

794 Arvion on antanut Naëmi Ingman-Starck 1928:86.

795 EB → B. Elfving 25.9.1876/49:5:10/EBA/KiA/SKS.

Helsinkiin. Hajamielinen ja tavaroitaan unohteleva Kaarlo oli sitä Tampereellakin.⁷⁹⁶ Unohtelua saattoi lisätä oopperan talouden uhanalainen asema.

Kaarlolla oli työn alla kuitenkin kauden viides uusi oopperaproduktio: Mozartin *Taikahuilu*. Siinä oli paljon sellaisia solistitehtäviä, joita voitiin antaa edistyneille kuorolaisille, vaikka pääroolit ovatkin vaativia. Vaikeana aikana Mozartin valoisa ja elämää ylistävä teos oli varmasti stimuloiva, hauska ja lohdullinen työ Kaarlolle. Mozartin ja libretisti Schikanederin pöhköpäinen leikillisuus, ironian ja idealismin yhdisteleminen oli hämmäntävä sekoitus idealismiin taipuvaiselle tosikolle kansallishenkiselle sivistyneistölle. Toisaalta teoksen ylevä ihanteellisuus nosti sen pysyville arvosijoille ohjelmistossa.

Tärkeintä oli, että Emmy Achté oli käytettävissä Paminan rooliin, varalla Lydia Lagus. Yön kuningattarena kokeili koloratuuriaan Naëmi Ingman, mistä tosin esitettiin varauksia. Ida Basilier ja Emmy Achté eivät esiintyneet koskaan *Taikahuilussa* yhtä aikaa, vaikka niin oli suunniteltu. Ensi-ilta oli jo 12.1.1877. Bergbomin ohjausratkaisujen osalta lehdistöaineisto on taas valitettavan niukka. *Taikahuilun* arvostelut olivat hyvin myönteiset ja Aspelin-Haapkylä yhtyy ajatukseen, että kyseessä olisi ollut yksi onnistuneimmista ensi-illoista.⁷⁹⁷ *Helsingfors Dagbladin* nimimerkki A. (20.1.1877) oli myönteinen, sillä esitys oli kauttaaltaan yksinkertaista ja vältti ylilyöntejä. Lehti kiitti myös Taavi Pesosta, joka onnistui Papagenona naurattamaan toisen parven yleisöä, tosin olemalla hieman 'liikaa naturalistinen'. Lukuisat kuvaelmanvaihdot olivat Arkadian koneistolle vaativat. Naëmi Ingman, joka lauloi Ensimmäistä naista, on kuvannut esityksen teknisen kommelluksen elävästi muistelmissaan:

Ensimmäisessä näytöksessähän esiintyy suuri ”teatterikäärme”, jonka ”yön neidot” tappavat. Pelottava viheriä käärme mateli siis esiin. Bergbom oli kulisien suojassa ja veti näkymättömästä nuorasta käärmettä, joka silloin teki kaikenlaisia mutkia. Vastakkaisella puolella seisoivat Frilander [p.o. Fredlander] – vahtimestari – ja piteli toista nuoraa, jolla tavallaan ohjattiin käärmeen kulua. Peto oli kiinnitetty mätästä esittävään pyörien päällä liikkuvaan laattaan, jota eteenpäin vedettäessä käärme mateli varsin luonnonmukaisella tavalla. Nyt satutti kova lykky niin, että ”yön neitokset” hyökätessään keihäineen esiin ja huutaessaan ”se tappakaamme neidot yön!” kiihkoissaan pistivät aseillaan käärmettä niin varomattomasti, että se keikahti selälleen, pyörät kattoa kohti! Tilanne oli kuvaamaton. Kuulin vahtimestarin kiroavan ja Bergbomkin oli äänessä. Tarvittiin koko joukko malttia tilanteen pelastamiseen. ”Yön neitokset”

796 O. Wilho → KB 6.1.1877/53:33:45/KBA/KiA/SKS.

797 EAH 2:298.

asettuivat trio laulaessaan huomaamatta käärmeen eteen ja heidän leveitten pukujensa peittämänä se sitten hävisi kulissien taakse.⁷⁹⁸

Kellalleen keikahtanut lohikäärme on kuva koko Suomalaisen Oopperan tilanteesta vuoden 1877 alussa. Teatterin talous näytti kymmenien tuhansien markkojen velkoja, joiden kattamiseksi ei ollut suunnitelmaa eikä mesenaattia. Johtokunta kutsui fennojen epävirallisen neuvottelukokouksen koolle. Oopperan lakkauttaminen oli ajankohtainen kysymys: Achtéiden irtisanoutuminen oli voimassa ja puolen vuoden irtisanomisaika päättyisi helmikuun alussa 1877. Fennojen piirissä kyllä ymmärrettiin, miten vaikeassa tilanteessa oltiin. Tässä suomennettu Emelien tilanneselostus Betty Elfvingille 13.2.1877 kiteytti sen, mitä hän on toistanut jo pitkään, että ooppera oli hankalaa, vaivalloista ja turhamaisuuden saastuttamaa puuhaa.

Syksyn ja varsinkin joulupyhien tyhjät katsomot vihdoin juurruttivat päätöksemme lopettaa ooppera kesäkuun 1. pvä [1877], mutta kun emme katsoneet meillä olevan oikeutta tehdä sitä, ilman että ensin ilmoittaisimme puolueelle päätöksestämme, kutsuimme erinäisiä henkilöitä ja esittelimme heille epätoivoisen aseman. Useimmat eivät halunneet kuulla, että ooppera kuolisi, vaan vaativat suurempia ponnistuksia tehtäväksi. Seurauksena tästä ja seurauksena niistä pienistä merkeistä joita korkeimmasta paikasta saatiin, päätettiin, että teatteri hakisi suurempaa valtionapua ja samalla huomauttaisi hakemuksessaan, miten paljon halvemmaksi ja paremmaksi kaikki tulisi, jos molemmat teatterit esiintyisivät suuressa teatterissa siten että siellä esiintyisivät suomalainen ooppera ja ruotsalainen puheteatteri. Nyt parhaillaan [13.2.1877] ovat käynnissä neuvottelut tästä; hallitus ei ole meille vailla myötämieltä, mutta ruotsalainen teatterinjohto näyttää keksivän kaikenlaisia tekosyitä päästä asiasta.⁷⁹⁹

Emelien kirje paljastaa, että alkaneen kevään 1877 suurella fuusiohankkeella olisi senaatin siunaus. Kaarloilta ei ole näiltä kuukausilta kirjeitä säilynyt. Emelie kertoo 'heidän yhteisistä' tai erillisistä tuntemuksestaan, ja niiden suhteen Elfving-kirjeet ovat lähteinä tärkeitä. Samalla voi muistaa, että Kaarlon primaari intressi oli aina näyttämötaide, Emeliellä sitäkin primaarimpaa oli suomalaisen puolueen menestys.

Valtiopäivien 1877 avajaisiin tammikuun lopulle piti vielä huolehtia, että puhe- ja lauluosastoilla oli sopivaa ohjelmaa. Vaatturi Maria Grape olisi halunnut Kaarlon kutsuman Hedvigin esiintymään avajaisissa,⁸⁰⁰ mihin ei ollut mitään mahdollisuutta eikä

798 Ingman-Starck 1928:94–95.

799 EB → B. Elfving 13.2.1877/49:5:12/EBA/KiA/SKS. [Suom. PP]

800 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm [XX.04.1876]/41:1:97/MGA/KiA/SKS.

syttä. Teatterissa oli naisnäyttelijöitä rivissä: Aurora Aspegren ja Selma Lundahl olivat kokeneita. Odottamassa vuoroaan olivat Ida Aalberg ja edellisenä syksynä mukaan tullut Kaarola Avellan. Oli ollut rajakohta syksyllä ”antaa Lean rooli [– –] tavallista lupaavammalle” debytantille. Tämä näytteli sen Hämeenlinnassa 28.11.1876 *Lepakko*-myrskyjen aikoihin.⁸⁰¹

Lean roolia Kaarlo ei voinut antaa Ida Aalbergille, vaikka tämä oli ollut teatterissa jo kaksi vuotta ja näytellyt *Preciosan* pääroolin menestyksellä. Aalbergin suomen kielien puhtautta ja kauneutta ihailtiin. Avellan oli johtokunnan jäsenen Viktor Löfgrenin käly ja vasta samana syksynä otettu seurueeseen, mutta hänellä oli vaikeuksia saada puhettaan kuulostamaan suomelta. Ida Aalbergin ja Kaarola Avellanin tulevan kilpailuasetelman siemenet kylvettiin näin jo heti Avellanin tullessa. Tällä näytäntökaudella oli kuitenkin jouduttu huomauttamaan Ida Aalbergin ja Bruno Böökin flirttailusta. Lean piti ”olla puhdas”, siksi siihen rooliin ei Aalbergia juorujen takia sopinut laittaakaan. Lea annettiin Tukholmassa opiskelleelle säätyläisneidille, joka tuli suoraan teatterin taustayhteisön sisäpiiristä.

Puheosaston esiintymistä Helsingissä Kaarlo halusi aina erikseen suunnitella ja valmistaa jotain erityistä nähtävää, sillä senkin täytyi päästä esiin. Helsingissä esitettiin *Lea* 27.1.1877 valtiopäivien avajaisien yhteydessä. *Hugenoteista* valtiopäivämiehille näytettiin II, III ja IV näytökset. Edessä oli ylimääräisen valtiovavun hakeminen sekä pohjustustyö senaatin suuntaan. Sitä oli mahdollisesti Yrjö Koskinen jo tehnytkin tähtäimessä oopperoiden yhdistäminen. Ehkä fennot olivat esittäneet toiveen, että valtiovalta säätelisi jotenkin ruotsalaisen teatterin toimintaa tai asettaisi sille velvoitteen tarjota tilojaan myös suomenkielisille esityksille. Ja – mitä kuitenkaan ei sanottu ääneen – nimittää Karl Bergbom yhdistettyjen teattereiden intendentiksi. Asia esiintyi toivomuksena ja fennojen haluna Hedvigin kirjeessä Grapelle 25.1.1877.

Jag vågar ej tro på att det blir något af att förena de begge teatrarne, till och med Kaarlo som intendent, men att jag af innersta hjerta önskar att så skedde och det så fort som möjligt, det kan du nog förstå. Att jag med glädje skulle komma till eder i höst för att gastera det vet du och ditt svar till Kaarlo var således alldeles riktigt, äfven deri att du nämnde Lea, ty skulle det gå så lyckligt att finska språket slapp in på nya teatern, så skulle det kosta grundligt på mig om jag ej än en gång der fick spela min Lea, som jag ej kan upphöra att hålla kär. [– –]

Dagblads insändaren har allt orätt i åtskilligt, bland annat deri att den kallar den svenska teatern inhemska, som väl dock ej har stort annat inhemska än sin

direktion, Fru [Emma] Engdahl och [skådespelaren Viktor] Salin men den har rätt i att den skapar ingen nationell scenisk konst, genom att man upprättar en opera, ty det är temligen likgiltigt på hvilket språk operatexten sjunges, musiken är och förblir ju dervidlag hufvudsaken. – Denna uppfattning gör sig gällande i hela världen, hvarför det ju aldrig frågas efter hvilken nation den lyriska artisten tillhör blott han eller hon sjunger väl.

Jag kan ej hjälpa att jag tycker det de handlar orätt emot den finska dramatiska scenen, då de låtit den oupphörligt flocka omkring i småstäderna, o sörja för sig sjelf så godt den förmått; det har ej gagnat sujetterna i konstnärligt hänseende, det är då säkert. Ja hur skall det nu gå med den kära operan, om Fru Achté lemnar den på fullt allvar?⁸⁰²

Tammikuun loppupuolella on keskusteltu fennomaaneille myönteisten senaattorien kanssa. Valtiovarainoimituskunnan uuteen johtajaan senaattori C. H. Molanderiin Emeliellä oli kontakti. Ellei Maria Grape täysin harhauta Hedvigä, käy ilmi, että Kaarlonkin toiveet ovat kohdistuneet senaatin perustamaan fuusiokomiteaan. Helmikuun alussa Grape kertoi nimittäin Bergbomin tunnelmista Hedvigille.

Doktor B. har varit här en afton jag framförde Din helsning till honom han såg en stund fundersam ut och sade sedan att [‘]jag hoppas att det snart skall vara slut med att göra orättvisa emot den dramatiska konsten,[‘] talade ytterst litet om Dig, såg ut som om han helt och hållet velat undvika att tala om Dig! berättade mig om att 1 februari skulle i senaten afgöras båda teatrarnas stadsanslag [=statsanslag], samt att en kombination [= kommitté] skulle försöka sammanjemka båda teatrarne till en och att således den stora skulle blifva den nationella teatern och stå under statens vård med Bergbom som intendent, – skulle ej detta senatens projekt gå i fullbordan så skulle de båda två förlora sitt statsunderstöd: till detta svarade jag att ännu ej är tiden inne för finnarne att få plats i den stora teatern, ty till det yttersta skola våra s[v]ekomaner anstränga sig derifrån; åtminstone ett eller två år framåt – och då är det ju fenomenarne, som förlorat på hela saken.⁸⁰³

Fennomaanien oopperatoiminnan taloudellinen alamäki oli yleisesti tiedossa. Samassa kirjeessä Grape kertoi, miten oli kuullut Emmy Achtén suunnitelmista ja tämän katke-ruudesta Bergbomien ”raukkamaisuutta” (ytterst fegt) kohtaan, kun nämä ”ovat ajoittain

802 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 25.1.1877/43:821/MGA/KiA/SKS.

803 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 4.2.1877/41:1:130/MGA/KiA/SKS.

niin epäluotettavia”. Grape, rakastaessaan pateettisesti Hedvigiä, siirsi samat ominaisuudet Emmyyn ja puhui samalla jumaloidun Ida Basilier’n ‘kamarineitomaisista otteista’.

Så står det nu till med våra teaterförhållanden – men det ledsamma är att Fru Achté är så förbittrad på Doktor B. att hon på det bestämdaste förklarar sig lemna oss för alltid; ytterst fegt har ju B. handlat emot både henne och hennes man. – Du vet att de äro stundom så opålitliga och att de förguda sin Ida åtminstone gör Emelie det; till mig sade Fru A[chté] i dag då jag var uppe hos henne att hon ej vill tillbaka hit så länge Bergbom är deriktör [sic] vid Operan, jag såg att hon var riktigt bedröfvad, hon tenker få engagement i Petersburg och då vore hennes lycka gjord! – Ach att Du kunde gå höra henne som ”Valentin[e] i Hugu[e]notterna” hur sång och spel är underbart ypperligt synnerligast i 4de akten! Så mycket ju än skall sakna henne, så önskar ju likväl lof allt hjerta att hon måste komma ut och få stort verldsrykte. När jag tenker på Fröken B[asilier]’s kammerjungfru façoner så är det värkligen stor förlust att nödgas sakna Fru A’s stora stämman, samt ypperliga föredrag! som är så helt dramatiskt att igen ach Du älskade Hedvig vet att jag i och genom Dig lärt mig att älska det dramatiska.⁸⁰⁴

Achtén pariskunta hyvästeli yleisön ja oli lähtemässä matkalle puoli vuotta irtisanoutumisen jälkeen. Juhlinta alkoi jo, kun 9.2.1877 pyydettiin lupa maalata Emmy Achtén muotokuva, aivan kuten rouva Winterhjelmistä oli tehty.⁸⁰⁵ Bergbomit ovat tienneet, että yksin Basilier’n tai Ingmanin varassa ei voida toimia, varsinkin kun Basilier’n saaminen Helsinkiin alkoi olla sattumanvaraista: hän pyrki kehittämään itselleen skandinaavista uraa. *Hugenottien* yleisönsuosio ei joulun jälkeen jatkunut, ja sitä piti yrittää esittää mahdollisimman usein ennen Achtéiden lähtöä, jotta teatteri saisi pääsylipputuloja, mutta Navrátil puolestaan ei voinut laulaa raskasta Raoulin roolia liian usein.

Emmy Achtéhen kohdistui kova henkinen painostus hänen näyttäessään luopuvan fennomaaneista hetkellä, jolloin oopperan pelastamista alettiin suunnitella yhdistymisneuvottelujen avulla. Achtéille pidettiin lähtöjuhla 14.2.1877, missä professori Th. Rein ”taiteen ja soitannon ystävien puolesta” lausui kiitokset heidän työstään kotimaisen taiteen hyväksi. Kaarlo ei tullut paikalle, eikä Ida Basilier, vaikka olivat kutsuttuja. Emelien läsnäolo oli tietenkin arvokasta, vaikka juuri hänen ja Emmyn suhteet olivat vaikeimmat. Rouva Achté oli keväällä saamassa jo uuden pienokaisen. Achtéiden tarkoitus oli kiertää

804 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 4.2.1877/41:1:130/MGA/KiA/SKS.

805 EAH2:300.

konsertoimassa kotimaassa.⁸⁰⁶ Matkan alkaessa asemalle oli ”kokoontunut paljon saattajia, jotka ilmaisivat tunteensa kukkalahjoilla ja eläköön-huudoilla.”⁸⁰⁷ Pian tämän jälkeen Emmy Achtén vedettiin julkisuudessa isänmaallisin argumentein. *Morgbonbladetin* nimimerkki ‘ * ‘ tarkoitti tavallisesti J. V. Snellmanin poikaa J. L. Snellmania. Mutta 20.2.1877 nimimerkki julkaisi katsauksen Emmy Achtén taiteeseen otsikolla ”Fru Emmy Achté”, jonka kirjoittajaksi on osoittautunut vanha Snellman (70 v) arvovaltaisella kynälään.⁸⁰⁸ Sen mukaan Suomalainen Ooppera ottaa hänet avosylin takaisin, sillä sen olemassalo suorastaan riippuu Emmy Achtéstä sen valovoimaisimpana taiteilijana.

Teattereiden fuusiomahdollisuus oli tullut ajankohtaiseksi: ruotsinkielisen teatterin takausyhdistyksen viisivuotinen vuokrasopimus oli päättymässä keväällä 1877. Muodollisesti Teatteritalon osakeyhtiö oli vapaa tekemään seuraavan vuokrasopimuksen miltä pohjalta vain muodostettavalle takausyhdistykselle. Tässä olisi fennopuolueen mahdollisuus, suorastaan kohtalon kysymys. Mutta yhtäläillä nyt ”sveesit” alkoivat kokea, että heidän on asetettava puolustamaan omaa teatteriaan.

Fennomaanien johtomiehistä useimmat halusivat jatkaa oopperan toimintaa.⁸⁰⁹ Valtiopäivät kokoontuivat tammikuun lopulla 1877, ja sieltä oli ehkä odotettavissa lisätukea tavalla tai toisella. Helmikuussa käytiin epävirallisia keskusteluja kannatusyhdistysten välillä joita johti senaattori C. H. Molander, valtiovaraintoimituskunnan puheenjohtaja. Niissä professori Leo Mechelin kannatti fuusiota, jossa tuloksena olisi kolme osastoa, kaksi puheteatteria ja yhteinen ooppera.⁸¹⁰ Senaatti nimitti fuusio toimikunnan asiaa selvittämään, aikaa seitsemän viikkoa.⁸¹¹ Zachris Topelius osallistui julkisesti keskusteluun *Hbl:ssa* 12.4.1877 nimimerkillä ”Åskådaren.” Hän asettui samalle kannalle kuin fennomaanit, nimittäin että suomenkielinen puheosasto jätettäisiin tämän fuusion ulkopuolelle.⁸¹²

Kaarlo Bergbomin omista ajatuksista ei ole ensikäden tietoa, sillä fuusiodebattien aikana hän ei kirjoittanut lehtiin, eikä häneltä ole omia kirjoja näiltä kuukausilta säilynyt. Kaarlon ajatuksista Emelie ajoittain mainitsee omissa kirjeissään. Silti jo helmikuussa 1877 Emelie Bergbom oli skeptinen senaatin fuusiosuunnitelman lopputuloksesta ja sanoi, että oopperan lopettaminen tulee olemaan vaikeata, mutta, että nykyinen tilannekin on todella julma.⁸¹³ ”Vaikeata luopua oopperasta” – on helppo tulkita myös Kaarlon näkökulmaksi, olihan musiikki-elämän tapahtumien keskiössä kuitenkin palkitsevaa olla.

806 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 20.3.1877/43:1093/HWA/KiA/SKS.

807 EAH2:306.

808 *Mbl* 20.2.1877suomennettuna EAH2:301–306 (306alav1), sekä Leppänen 1962:94–. EAH on pitänyt myös edellisenä vuonna ilmestynyttä kahden primadonnan vertailua Snellmanin tekemänä (EAH2:235av1), mutta sille ei oikein ole perustelua.

809 EB → B. Elfving 13.2.1877/49:5:12/EBA/KiA/SKS.

810 EAH2:330.

811 Jäseninä olivat: O. Donner, K. F. Ignatius, A. F. Laurell sekä L. Mechelin, W. Brummer ja N. Kiseleff. EAH2:331.

812 EAH2:335 alkaen suomentaa; Ks. m. ZTA/Coll. 244.111/ms/KK.

813 EB → B. Elfving 13.2.1877/49:5:12/EBA/KiA/SKS.

Iisalmen valtiopäivämies Pietari Kumpulainen kirjoitti jälleen talonpoikaissäädylle aloitteen, kuten viisi vuotta aiemmin. Nyt hän kirjoitti, että talonpoikien korviin ovat tosiaan voineet kuiskutella isänmaan metsät, järvet ja sen ihmiset – mitä siitä. Näin hän vastasi vanhaan moitteeseen ja oli nyt ylpeä siitä, että tällaisia ”kuiskuttelijoita” on ollut.⁸¹⁴ Valtiopäivä-aloite talonpoikaissäädyssä 1877 oli selvästi jälleen Helsingin fennomaanien tilaama tai ainakin se vastasi johtomiesten intresseihin. Iisalmelainen kannatti Suomalaisen Oopperan yhdistämistä Ruotsalaiseen puheteatteriin.⁸¹⁵ Siinä määrin Kumpulainen oli Forsmanin, Almbergin ja Bergbomin äänitorvi talonpoikaissäädyssä ettei hän halunnut erikseen huomioitavan suomalaista puheteatteria. Kuten viisi vuotta aiemmin, aloite siirtyisi säätyjen yleiseen valitusvaliokuntaan ja siellä modifioitaisiin yhteinen ehdotus neljän säädyn keskusteltavaksi. Tästä Kumpulaisen ”onnettomana hetkenä syntyneestä teatterianomuksesta”, joka oli myös kömpelö, saivat muut säädtyt aiheen taas pitkästi pölyttää teatteriasiaa. Sitä on August Hagman valitellut Eliel Aspelinille.⁸¹⁶ Aloitteeseen sisältyi nimittäin naiivihko ylistys Kaarlo Bergbomista nerokkaana johtajana.⁸¹⁷ Absurdia tilanteessa oli, että suomenkielisen puheteatterin voimistamisen edelle talonpoikaissäätö itse asetti oopperan tulevaisuuden varmentamisen.

Emelie Bergbom sai helmikuun alussa kirjeen Vaasasta Oskar Toppeliukselta, joka viattomasti tiedusteli, mitä kuuluu vanhoille teatterikoulukassan varoille, paljonko summa oli ja miten ne on sijoitettu. ”Koroilla on varmaan ostettu obligaatioita?”⁸¹⁸ Emelien reaktio on helppo kuvitella: tämäkin vielä! Ne pari tuhatlappusta oli käytetty jo moneen kertaan – hehän saivat Kaarlon kanssa niihin valtuudet jo syksyllä 1871.⁸¹⁹ Rahakysely oli kuitenkin tekosyy, jonka tonnalla Oskar Toppelius pääsi vuotamaan Emeliele ja Kaarlolle tiedon, että kenraalikuvernööri, kreivi Adlerberg oli pannut liikkeelle kokouskutsun Ruotsalaisen teatterin takaajille. Se merkitsi, että senaatin suunnalla käynnistettiin toimenpiteitä muuhunkin kuin fuusion suuntaan. Mikäli Oskari Toppeliuksen 8.2.1877 päivätty kirje Vaasasta on ehtinyt parissa kolmessa päivässä Helsinkiin, kuten on todennäköistä, Emelien 13.2.1877 Bettylle ilmaisema epäusko fuusion tulevaisuudesta perustui juuri tähän taustatietoon, mitä hän ei voinut kuitenkaan sanoa eteenpäin.

Lehdistökirjoittelun avasi *Morgonbladet* helmikuun alussa 1877. Vasta väitellyt historiantutkija E. G. Palmén kirjoitti anonyyminä katsauksen kuluneeseen 10 vuoteen, otsikolla ”1866 och 1876. Vår teater”.⁸²⁰ Kirjoituksessa vakuutettiin käänteisesti, että

814 Valtiopäivillä 1872 talonpoikien edustajia syytettiin siitä, että he olivat antaneet säätyläisfennomaanien kuiskia heidän korvaansa teatteriasiaissa. Ks. NB:638–640.

815 Valtiopäivät 1877–78, Asiakirjat V, N:o II.

816 A. Hagman → E. Aspelin 17.5.1877/97/EAHA/KiA/SKS. Sit. EAH2:353–354.

817 Valtiopäivät 1877–1878, Asiakirjat V, N:o II.

818 O. Toppelius → EB 8.2.1877/54:37:1/EBA/KiA/SKS.

819 NB:628.

820 Mbl 3.2.1877. EAH2:331.

Suomalainen Ooppera oli toki yhtä kuin Emmy Strömer, mutta kun rva Achte nyt lähtee, on nähtävissä siellä muitakin, joista kasvaisi vahva seurue. Emmy Achtén lepyttämiseksi häntä huomioitiin ja häneen vedettiin juuri keväällä 1877.

Dagbladetissa 13.2.1877 nimimerkki F. vastasi *Mbl:lle*. Kotimainen teatteri ei alkanut 10.5.1869 vaan se oli alkanut jo kauan ennen, silloin kun *Regina von Emmeritz* (1853) ja *Daniel Hjort* (1862) pääsivät näyttämön palkeille. Kotimaisiksi miellettiin myös kaikki ne ulkomaiset näyttelijät, joista jotkut olivat näyttelleen jopa 10 vuotta Helsingissä, kuten aikanaan pariskunta Raa ja hra Agardh: he olivat kotimaisia vähintään yhtä paljon kuin tshekkiläinen hra Navrátil. Musiikkiteatteria, operettia ja kevyttä oopperaa oli esitetty jo vuodesta 1860 alkaen pysyvän seurueen ohjelmistossa. F. vetosi vielä tilastofaktoihin: vuoden 1870 Helsingin väestölaskennan mukaan suomea äidinkielenään puhuvia oli säätyläistössä 1/10 ja porvaristossa 1/4-1/5, eli suomenkielisiä oli vain 10% ja 20%–25%, lukumääräisesti säätyläistössä 350 ja porvaristossa vain 3000.

Nimimerkki ”F:n” kierrokset kovenivat, kun hän muistutti, että Suomalainen Ooppera on kasvihuonekasvi: yleisö aplodeeraa muista kuin taiteellisista syistä. F kysyi, miten ooppera muka voi edistää kielen viljelyä ja oliko sen perustaminen ”tarpeen synnyttämää?” F:n mielestä ei, sillä oopperatarjontaa oli Nya Teatern hoitanut, luonnollista tietään pienemmästä suurempaan kehittyen. Bergbomia voisi kehua enemmän, jos hän omistautuisi suomenkielisellevä puhenäyttämölle.

Vi skulle instämma i berömmet, som *Mbl* skänker hr Bergbom, om han mera nitälskat och arbetat för den finska talscenen. En sådan har i hvarje folks lif en stor betydelse både för språket, smaken och litteraturen, men hans arbete för sin opera är af underordnat värde isynnerhet om man tager i betraktande, att d:r B är esthetiker par preferénc [p.o. par préférence] och som sådan bort inse en talscens företräden framför en opera.⁸²¹

Kirjoitus sisälsi vielä huomauttelua raha-asioista, ohjelmiston numerotiedoista sekä väitteitä siitä, onko henkilökunta koulutettua vai ei. Tiukin kritiikki kohdistui Suomalaisen Oopperan laulajia rajoittavaan ilmapiiriin ja sulkeutuneeseen taidemaailmaan:

Helt säkert skulle fru Achte nu varit större artist och kunnat gagna sin konst mera, om hon lefvat i en mera utpräglad artistisk omgifvning än här kunnat erbjudas henne.⁸²²

821 HD 13.2.1877, nimim. 'F'

822 HD 13.2.1877, nimim. 'F'

Kristian Winterhjelm Tukholmasta kommentoi lehtikeskustelua Grapelle sanoen luotavansa kyllä Bergbomiin persoonana, joka fuusioteatterin johdossa vilpittömästi ajaisi molemmankielisten teatterien etua.⁸²³ Intensiteettiä kokonaistilanteeseen – ja fennojen katkeruuteen – antoi kenraalikuvernöörin, kreivi Adlerbergin aktiivisuus. Venäläisen teatterin saamasta tontista Bulevardin ja Albertinkadun kulmassa oli tehty päätös juuri tammikuussa 1877, ja sen suunnittelu eteni ripeästi.⁸²⁴ Topelius ja eräät muutkin pudistivat päätään sanoen, että kohta venäläinen teatteri, kolmas osapuoli ”kerää koko potin”.

Oopperoiden fuusion vauhdittamiseksi Suomalaisen Oopperan kapellimestari Bohuslav Hřímalý järjesti suuren konsertin yliopistolla 17.2.1877. Siinä koottiin voimat yhteen ja käytettiin molempien teatterien orkestereita, niin että voitiin saada esimakua sille, miltä suurempi orkesteri kuulostaa ja millaisia moderneja teoksia voitaisiin fuusoidussa oopperassa esittää. – Konsertissa kuultiin kuuluisia moderneja Richard Wagnerin teoksia, päänumerona Emmy Achté ja Josef Navrátil esittivät Lohengrinin ja Elsan dueton *Lohengrinista*. Tämän tulevaisuuden musiikin suhteen yleisö oli osin varautunut, mutta se ei ollut ”ainakaan Hřímalýn vika”.⁸²⁵

Ruotsinmieliset sanoivat, ettei heillä ei ole mitään tarvetta fuusioon. Kaikki johtui vain siitä, että Suomalainen Ooppera on elänyt yli varojensa. Nyt se pitäisi pelastaa syömillä Nya Teaternin oopperatoiminta. Ehdotus merkitsisi käytännössä ”rajoittamatonta luottoa senaatilta” tai kuten sanottiin, kyseessä on teatteri, joka on

framförallt utan publik, äfven om man med tillhjälp af rikliga statsbidrag hade försökt sig på att uppfostra en sådan enligt den allranyaste Wagnerteorin, ty det är nu engång så, att den ojemförlig större delen af teaterpubliken i Helsingfors föredrager att höra det svenska språket på scenen.⁸²⁶

Kirjoittajan mukaan syy on yksinomaan siinä, että on toimittu epärealistisesti ja rakennettu aivan liian kapean yleisöpohjan varaan. Suomenkielisen säätyläistön ja porvariston määrä Helsingissä on häviävän pieni eikä Suomalainen Ooppera vastaa pääkaupungin suuremman yleisöpohjan tarpeita.

Professori Leo Mechelinin ja senaattori C. H. Molanderin kannattama fuusioehdotus oli ajatukseltaan melko samanlainen kuin oli Emil Nervanderin ja Kaarlo Bergbomin suunnitelma jo syksyiltä 1869: suomalainen teatteri olisi pitänyt aloittaa kaksikielisenä kansallisteatterina, jolla olisi ollut kaksi puheosastoa ja yksi ooppera.⁸²⁷ Ellei fuusiota

823 Kristian Winterhjelm → M. Grape 12.2.1877/43:833/MGA/KiA/SKS.

824 Ks. Byckling 2009:88–91.

825 *Mbl* 19.2.1877.

826 *HD* 21.2.1877.

827 NB:478–481.

synny, molemmilla olisi uhka menettää valtionavut. Useat keskustelijat puuttuivat siihen, miksi fennomaanit eivät halunneet suomenkielistä puheosastoa fuusioitavaksi suureen yhteiseen kansallisteatteriin, jota Nya Teaternista näin haviteltiin. Monet uumoilivat, että esiintyessään ruotsalaisten rinnalla suomalainen puheosasto jää auttamatta huonomaksi, masentuu ja taantuu. Julkisuuteen fennomaanit käyttivät toista syytä, nimittäin valitusta pääkaupungin yleisön vähyydestä ja miten sen siksi piti kiertää maaseutu-kaupungeissa.

Fennopuolelta pilkattiin sitä, miten kovin huolestuneita ruotsinkieliset nyt olivat suomenkielisestä puheosastosta. Pilkallisuus paljastaa, miten kiperä tämä argumentti oli.⁸²⁸ Oopperan suomenkielisyyttä yritettiin puolustaa sillä, että koko maan väestöstä noin 7/8 oli suomenkielisiä. On fennomanian historian kannalta hämmäntävää se, miten tämä Helsingin sivistyssäätyläistö, Bergbom mukaan lukien, piti tärkeimpänä kielitais- telua juuri pääkaupungissa. Sitä varten piti uhrata varoja, samaan aikaan, kun puhe- näyttämö eli lapsipuolen asemassa maakunnissa.

Syvimmältään Bergbom oli oikeastaan ”eurooppalainen” enemmän kuin ”suoma- lainen”. Hänen omat intressinsä olivat oopperan ja historiallisen draaman puolella. Viimeinen mahdollisuus säilyttää tämä kotimainen hanke oli, että oopperaa päästäisiin tekemään Nyaniin – tai se tulisi lopettaa kokonaan.

Näistä vaihtoehtoista Bergbomin on täytynyt kannattaa sitä, että ooppera pysyisi kuitenkin tavalla tai toisella hengissä, ja mielellään hyvissä olosuhteissa. Kaarlon lah- jakkuus myös viittasi siihen, että hänestä olisi voinut tulla paras henkilö Nya Teaternin intendentiksi kansallisen kaksikielisen oopperan ja teatterin johtoon. Keskusteluissaan Maria Grapen kanssa helmikuun alussa Kaarlo pohdiskeli myös, esiintyisikö Hedvig yhdistetyssä teatterissa Nya Teaternin lavalla ruotsiksi.⁸²⁹ Asiasta on mainintoja vielä toukokuussa, juuri kun asia tuli käsitellyyn Teatteritaloyhtiön kokoukseen 9.5.1877.⁸³⁰

828 *UStr* 19.2.1877.

829 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 4.2.1877/41:1:130/HWA/KiA/SKS. 10 päivää myöhemmin Grape kirjoitti jälleen: ”Widare frågade Doktor B om jag tror det Du ville komma hit nesta höst och spela två månaders tid i händelse teatrarne skulle bli kombinerande? n.b. och han B som intendent? Jag svarade att det tror jag fullt och fast uppå och tror att Hedvig, skulle känna det rätt godt att än en gång få uppträda å vår stora teater: Jag undrar om Du gillar min svar?! Emelie sade att då behöfde ej Hedvig spela på finska, hvartill jag genmelde att ”Lea” måste ges en gång till å stora teatern! det fannt B. aldeles i sin ordning och jakade. – Men kära vän. Den dag ligger långt borta ännu, då dessa förenande teatrar skulle komma iståndt, ty oerhördt motstånd skall säkert planen möta i det ”Svetiserande” lägret – mm – då blir det buller vid lantdagsstånden och det af en svår art, så mycket vet jag nu redan.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 15.2.1877/41:1:132/HWA/KiA/SKS.)

830 ”Tisdag afton [= 1.5. tai 8.5.1877] då jag mottog Edert telegram var Bergbom hos mig han blef glad att ”se det Du allt hyser samma varma kärlek för allt som rör oss finnar!” jag sade att Hedvig aldrig skall glömma oss! utan nog blir de Ni som glömmmer henne och hennes värk.” ”han blef bedröfvad och sade att åtminstone ej jag borde förebrå honom, som bäst känner hur sakerna förhålla sig och alla de vidriga öden de haft och än ha att genomkämpa! jag framkastade min plan om att få Dig hit promotionstiden, det var ”ogörligt” – endast genom att få en fusion i stånd kunde sådana ske, jag sade att ej sådant kan förvärligkas inom mindre ”än fem år!”.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm n.15.2.1877/41:1:132/MGA/KiA/SKS.) Keskustelu, mikäli se oli totta, on käyty viimeistään 8.5., sillä jo 9.5.1877 oli Teatteritalon osakeyhtiön äänestys hylännyt fuusioiteatterin vuokraustarjouksen ja jättänyt tilanteen entiselleen.

4-iv Fuusiokeskustelua keväällä 1877

Lehtikirjoittelu teatterikysymyksestä oli kiivasta. Fennomaanipuolueen miehille tärkeintä oli pelastaa rahapulassa oleva suomenkielinen ooppera ja saada sen veloille jokin järjestely. Emelie Bergbom oli joutunut huolehtimaan jo erillisen oopperan kannatusmaksun keräämisestä ja yritti karhuta sellaisia eri kaupungeissa toimivien, mutta uupuvien yhdyshenkilöiden välityksellä. Erillinen oopperan takausmaksu motivoi kovin vähän maakuntakaupunkien vähälukuista suomenkielistä sivistyneistöä, joka mielellään olisi toki edistänyt puhenäyttämöä. Nuorten fennomaaniperheiden kukkaroilta olivat tärkeämpiä säätyläisten suomenkieliset oppikoulut ja monet muutkin keräyslistat. (Saarenheimo 1976:38–39.)

Käsittely oli kuitenkin maltillisempaa kuin 5 vuotta aiemmin, eikä ruotsalaisella puolella kertaakaan asetettu kyseenalaiseksi Suomalaisen Teatterin eikä varsinkaan Kaarlo Bergbomin ansioita sen energisenä johtajana. Toki hän näyttäytyi monille vielä kiusankappaleena, joka oli käräjöinyt Nya Teaternia vastaan ja saanut hovioikeudessa tuomion. Ruotsinkieliseltä kannalta tämä lahjakas miesparka oli väärässä leirissä ja moni saattoi ajatella, että tämä olisi erinomainen johtamaan oopperatoimintaa Erottajalla, ellei olisi kiihkeä ja kapeakatseinen fennomaani, ”Santta Yrjön ritari”.

Fennojen K. F. Ignatius selvitteli *Mbl:ssa* (23.2. & 24.2.1877), että yhtä lukuun ottamatta Suomalaisen Oopperan voimat ovat kotimaisia, ja että orkesterissa on suomalaisia virtuoosia. Anonyymisti E. G. Palmén jatkoi kirjoitustaan 23.2.1877 *Mbl:ssa* otsikolla ‘Nationell eller kosmopolitisk konst’ muistuttamalla, että pahan syy oli kyllä Svenska teaternin puolella, heidän ”nurjamielisyydessään.” Ellei ruotsalainen teatteri olisi torjunut kotimaisia voimia, ja jopa kotimaisia taiteilijoita, ei kilpailevaa teatteria olisi koskaan Helsinkiin syntynyt. Mutta kun niin oli,

vunno de inhemska krafterna sammanslutning oberoende af svenska teatern, genom dr Bergboms energi; de förhandenvarande stora musikaliska resurserna bragtes i användning, och det uppstod ej blott en finsk talscen utan äfven en opera. Inhemska förmågor – med ett enda undantag – uppehålla nu begge de finska scenerna, men repertoraren har naturligtvis blott till en del varit inhemsk. (*Mbl* 23.2.1877)

HD (2.3.1877) piti koko fennojen tämänkeväistä sovintomieltä hurskasteluna: kun ensin on vuosikaudet haukuttu, niin nyt rahapulassa halutaankin samoille apajille, enää heille ei riitä vanha ajatus eri toiminnoista samassa talossa, kuten oli edellisinä vuosina ehdotettu. Nyt halutaan yhteiseksi toimintakin. Se on naisia *Mbl:n* puolelta ja unohdetaan, että ruotsia ei ole Arkadiassa näinä vuosina saanut lainkaan käyttää, vaan silloin on pitänyt siirtyä mieluummin italiaan. Suomalaisen Oopperan toiminta oli käytännössä monikielistä.

HD:ssa 4.3.1877 (II osa) ‘En vän af svenska teatern’ muistutti, että sivistynyt ja kokenut teatteriyleisö arvioi näyttämötaidetta sen mukaan, minkä tasoisia

esitykset ovat, ei vain sitä, mitä teoksia esitetään. Ja sivistynyt yleisö, joka on nähnyt tavattoman paljon esityksiä, sen odotukset ovat toisinaan jopa liian korkealla. Suomalainen Ooppera on osoittanut, että suhteellisen harvalukuisen yleisön ja niukkojen resurssien avulla ei voi pitempään pitää yllä erillistä musiikinäyttämöä, jossa tarvitaan kalliilla palkkioilla kiinnitettyjä laulajattaria ja laulajia, laajaa henkilökuntaa kuorona ja ylellisiä ylöspanoja (lysande uppsättningar). Tarpeeksi monia teoksia ei voida harjoitella ja pitää ohjelmistossa yhtäaikaan, yleisö on pieni eikä jatkuvasti täytä salonkia uudestaan. Suuri yleisö katsoo teokset yleensä kertaalleen.

Vasta viime kaudella (1875–1876) Suomalaisella Oopperalla on ollut kunnollinen orkesteri ja vasta viimeisten kuukausien aikana ”vinnlagit sig om en mera vårdad uppsättning”. Tämä oli tehty huolimatta, että kulut ovat olleet suuria, ja nyt vajuus ilmeisesti 80.000 mk. Tämä oli julkisuudessa (HD 4.3.1877) liikkunut tieto, todellisuudessa se oli kuitenkin jo yli 100.000 mk. (EAH2:353 esitettyä arvausta täytyy pitää riittävän oikeana.)

Den finska teatern har tagit miste genom att söka göra sin operascen permanent i Helsingfors, der den icke har tillräcklig publik o hvars behof den ej tillgodoser, och genom att på denna slösa ofantliga summor, medan talscenen jemförelsevis blifvit försummad. Genom att [- -] på samma qväll uppträda icke en utan två ja tre [gästade] artister, en hvar med ett honorarium såsom det försäkras af 2, 3 à 400 fmk, sålunda tillsammans mera än den fylda salongen kan gifva i behållning, skördar man visst ära, men man ruiner så tillika ohjelpigt företaget. (HD 4.3.1877)

Saman *HD:ssa* kirjoittavan ‘teatterinystävän’ mukaan Suomalainen puhenäyttämö ja Ooppera pitäisi kombinoida:

”den finska operan, som då borde insränkan till sina dimensioner, med talscenen och låta begge någon tid af året spela i Arkadiateatern, men tillika göra till sin uppgift att regelbundet besöka de landsortsstäder som hava en talrikare finska talande publik än hufvudstaden. På ett dylikt arrangement skulle talscenen, som verkligen har betydelse för Finlands progress o den finska poesien utveckling, helt visst vinna, n. b. om den får en ordentlig ledare, som medföljer den.”

Kirjoittajan mukaan Helsingin kannalta on yhdistelmä ruotsalainen ooppera ja ruotsalainen puhenäyttämö taloudellisesti ainut mahdollinen. (HD 4.3.1877)

Helsingfors Dagbladin analyysi teatteritilanteesta keskittyi yrityksiin korjata debattiin nousseiden väitteiden faktapohjaa. Yksi väite oli se, että Nya Teaternin oopperatoiminta perustettiin ”vain vahingoittamaan suomalaisia”. Uhriretoriikka kumottiin osoittamalla, miten operetti ja kevyempi ooppera olivat olleet Helsingin kiinteän seurueen ohjelmassa aina, vuodesta 1860 alkaen. Toki se kilpailutilanteessa ja kun sillä itsellään oli vaikeuksia, käytti hyväkseen markkinaa ja esitti ”sitä mikä myy”. Ruotsalaiselta puolelta myös esitettiin se melko painava argumentti, että jos vedotaan kansansivistykseen ja

Suomalaiseen Teatteriin suomenkielisen kirjallisuuden ja suomen kielen käytön ja kehittämisen nimissä, tarkoitus ei mitenkään toteutunut oopperoissa, vaan sitä asiaa ajoi nimenomaan puhenäyttämö. Se oli kaikin tavoin merkittävämpi suomenkielisille pyrinnoille, ”för finska stråfvanden”. Vasta-argumenttina fennomaaneista oopperaintoilijat tarjosivat ajatusta, että juuri musiikin kautta – vokaalirikkaassa kielessä – pääkaupungin yleisö tottuu kuulemaan suomea ja näin kasvaa yleisöä puhenäyttämöllekin. Kustannuksiin nähden toive oli hurskas.

Fennomaanien lehdistöpuheenvuoroissa ei esiintynyt yhtään puheteatteria kannattavaa ääntä keväällä 1877. He siis räikeästi laiminlöivät suomenkielisen puhenäyttämön kehittämistä. Osa fennoista oli samaa mieltä, mutta he eivät voineet sanoa sitä julkisuuteen. Bergbomien ja johtokunnan vastuu taloudellisesta katastrofista oli ns. ”sisäinen asia”. Taloustilanteeseen viitattiin avoimesti lehdistössä, vaikka sitä juuri tänä vuonna jouduttiinkin salaamaan, numeroita ei ollut julkistettu, siksi niitä innokkaasti ja kauhistellen arvailtiin.

Oopperatoiminnan jatkamista Nya Teaternissa perusteltiin sillä, että kaikki keskeiset laulajattaret ovat tulleet ruotsinkielisistä kodeista, kaikki he käyttävät konserteissaan ensisijaisesti ruotsia ja jos joku jatkossa (”laulajaoikusta” johtuen) ei haluaisi käyttää ruotsia näyttämöllä, niin saahan hän laulaa sitten suomeksi.

Erikoiseksi Suomalaisen Oopperan suomalaisuusväitteet teki vielä se, että Arkadiassa oli kuultu samassa esityksessä yhtäaikaa viittäkin kieltä (suomea, saksaa, italiaa, ruotsia ja ranskaa). *HD* piti Nya Teaternin suurena virheenä sitä, että se aikoinaan päästi neiti Strömerin ohitseen. Mutta nyt ei ollut enää mitään syytä jatkaa ekonomisesti täysin raunioina olevaa yritystä, jollainen Suomalainen Ooppera oli. (‘L’, *HD* 21.2.1877) Lisäksi tenori Navrátil on opetellut Helsingin käyttökielekseen ruotsin! (ks. EB → B. Elfving 25.9.1876/49:5:10/EBA/KiA/SKS.) Bohuslav Hřímaly kirjoitti kirjeensä Bergbomille ruotsiksi.

Suomalaisen Teatterin Puheosasto saapui Helsinkiin helmikuun lopulla 1877 ja viipyi huhtikuun lopulle näytellen rinnakkain oopperan kanssa kiivaimman lehdistökeskustelun ja kriisihevään ajan. Fennomaanien joukossa vain *Uusi Suometar* (23.2.1877) uskalsi sanoa, että sittenkin puheosasto ”on vielä rakkaampi meille,” sillä se on suomalaisen teatterin ydin. Sen vuosittainen ”tutkinto edistymisestä,” jollaiseen sen olivat *Mbl:n* ja muidenkin kriitikot asettaneet jälleen keväällä 1877, osoitti hyviä arvosanoja. Tässä vaiheessa puheosastolla oli jo perusteita vaatia Bergbomilta arvostavampaa huomiota; Oskari Wilho saattoi myös jo haluta elämäntyölleen vihdoon tunnustusta pääkaupungissa.

Valtiopäivämies Pietari Kumpulaisen aloite, jossa valtionapu määrättäisiin vain suomalaisen oopperan ja ruotsalaisen puhenäyttämön yhdistelmälle, sai ymmärrettävästi myös talonpoikaissäädystä jyrkkää vastustusta. Suomenkielisissä talonpojissa oli niitä, joiden mielestä ooppera oli tarpeeton. Lisäksi edustaja Hollmeruksen mielestä mitään

yhdistämistä ei voinut tapahtua, ennen kuin suomalaisen puolueen puheenjohtaja Yrjö Koskinen myöntää myös ruotsin kielelle täydellisen oikeuden kulttuurisena äidinkielenä maassa. Tilanne oli jumissa, mutta täpärässä äänestyksessä (28-26) aloite päätettiin kuitenkin lähettää eteenpäin anomusvaliokuntaan.

Suomen kielen edistämistä oopperan avulla oli perusteltu librettojen runomittaisilla suomennoksilla ja niiden painamisella, mutta tekstien menekki oli häviävän pientä. Paljon suurempi merkitys oli puheteatterilla, jota koskevat perustelut Kaarlo on toki voinut tunnistaa oikeiksi. Olihan hän itsekin jo väsynyt tällaisissa oloissa toimivaan oopperaan.

[Puheosasto] öfverallt mera än något annat blifvit ansedd för egnad att höja det fosterländska språket o den fosterländska litteraturen, samt verkligen gjort det. En finsk talscen har också för flere år sedan blifvit upprättad härstädes, ehuru den senare af sina egna vänner, märkeligt nog, blifvit behandlad såsom vore den stjufbarnet och, kringresande landsorternas, utbildad sig till hvad den nu är. Och äfven för ögonblicket tyckas det finska språkets förkämpare fästa mindre vikt vid densamma och anse för helt naturligt, att den icke ingår i den föreslagna fusionen.⁸³¹

Tiistaina 6.3.1877 esitettiin Helsingissä suomeksi ensimmäinen Molière eli *Lääkäri vastoin tahtoansa*, jonka suomalainen kantesitys oli ollut kuukautta aiemmin Tampereella 2.2.1877. Molière merkitsi arvokasta rinnakkaisuutta Kiven *Kihlaukselle*. Siinä ennen muuta Oskari Wilho pääsi ansionsa mukaan näyttäytymään pääkaupungin teatteriasiaista kiihtyneen yleisön edessä ja yksimielisin kiitoksin. Puhenäyttämöllä oli pääkaupungissa nyt annettavaa, varsinkin, kun *Nummisuutarit* 11.3.1877 kovasti odotettuna palasi näyttämölle: ensi-ilta oli täynnä ja esityksiä yhteensä neljä.

Eilen oli jokainoa pilette myyty; armosta muutamat vielä pääsivät käytäville seisoamaan. Hillitsemätöntä iloa pitivät Nummisuutarit vireillä koko illan. Nuo vanhat tuttavamme kotisaloilta meitä naurattivat, mutta samalla juurtui rakkaus heitä kohtaan meissä entistä syvemmälle. Päätehtävät toimitettiin, niin kuin ennenkin, verrattomasti. Hra Leino Eskona, hra Wilho Topiaksena ja hra Kallio kanttorina näyttelevät oivallisesti ja muutkin, melkein kaikki, suorittivat osansa hyvin.⁸³²

Maria Grapen tietämän mukaan kuitenkin ”den [dramatiska truppen] har ej heller serdeles treffligt här ty endast Kivis ”Nummisuutarit” har gifvit fullt hus en, säger en gång”.⁸³³

831 HD 2.3.1877.

832 UStr 12.3.1877.

833 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 27.3.1877/41:1:138/HWA/KiA/SKS.

Hedvig ja Kaarlo eivät olleet suoraan kirjeenvaihdossa, sillä Kaarlo ei ollut aikoihin vastannut hänen kirjeisiinsä. Hedvig esitti Grapelle ankaran kritiikin puheosaston asemasta ja käski Mariaa lukemaan tämän kohdan kirjeestään Kaarlolle, kun tapaa:

[Tohtori E.G.] Palmén som är en operavurm [=oopperatoukka] af allra första rang och som föga eller intet bryr sig om den dramatiska konsten det är och förblir min öfvertygelse. Det vore ju en Guds välsignelse om de tvenne teatrerne kunde förenas till en och de odrägliga och för begge teatrarne skarliga stridigheterna upphörde, men i mitt tycke begå fennomanerna en stor synd om de alldeles utestänga den finska talscenen från detta företag, d.v.s. hufvudstaden och Nya teatern. Det är ju, som jag före skref, att behandla den stackars finska dramatiska scenen värre än en hjertlös styfbarn, och talscenen borde väl dock äga rättigheten att fordra fennomanernas största sympathie, ty den ensamt har väl dock om de vilja vara ärliga egentlig nationel betydning.⁸³⁴

Mutta Hedvig analysoi myös syyn, miksi kukaan hyvästä perheestä tuleva ja todella sivistynyt ihminen ei lähde näyttelijäksi, vaeltelemaan ympäri pikkukaupunkeja ja näyttelemaan ladoissa. Niissä oloissa ei voi vaatia myöskään taiteellista kehittymistä, ja monet näyttelijöistä ansaitsisivat myös parempaa johtamista ja oikeudenmukaisempaa kritiikkiä. – Se olisi kehityksen tae Hedvigin mielestä.⁸³⁵

Att de anse finska scenen kunna spela hela vintern i H.fors, så må så vara, men en 3 månad af vintern borde de åtminstone kunna tillförsäkra den, och ge den rättighet att pröfva sina krafter på en ordentlig scen. För egnat sig deråt och emot hela det finska sträfvandet, ty de må säga hvad de vilja, så kallar jag icke operan för en finsk scen. Gör mig den tjensten att för Kaarlo uppläsa hvad jag skrifver till dig om dessa teaterfrågor, ty fastän han och jag icke mer skriva till hvarann, så ville jag dock att han skulle veta hvad jag tänker. Käraste egen vän⁸³⁶

Pari päivää myöhemmin Hedvig jatkoi Helsingin asioista: työtön näyttelijätär etsi paikkaansa Skandinavian teatterikartalla. Hän mietti, että kenties Nikolai Kiseleff olisi sitenkin parempi koko talon johtajana kuin Kaarlo, mutta hänen rinnallaan Kaarlo olisi hyvä juuri suomalaisen oopperaosaston johdossa.⁸³⁷ Hedvig ei tiennyt, että epätoivon

834 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 8.3.1877/43:843/MGA/KiA/SKS.

835 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 8.3.1877/43:843/MGA/KiA/SKS.

836 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 8.3.1877/43:843/MGA/KiA/SKS.

837 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 11.3.1877/43:849/MGA/KiA/SKS.

hetkinä Kaarlo puolestaan ajatteli kotimaisen teatteritoiminnan keskittämistä jopa kokonaan Turkuun.⁸³⁸

Maaliskuun alkupuolella (10.3.1877) saapui Helsinkiin Ida Basilier, joka oli kihlautunut norjalaisen insinööri J. S. Cammermeyer-Magelsenin kanssa. Hän esiintyi tulevaisuudessa vähemmän ja Suomalaisen Oopperan vaikeuksien takia oli asiasta pahoillaan.⁸³⁹ Basilier asui Bergbomeilla kevään vierailun ajan. Kaarlo lämmitti tietysti *Sevillan parranajajaa* ja muita varmoja tapauksia ja lisäksi järjestettiin konsertteja. Aspelin-Haapkyllä kirjoittaa hurskaasti, että ”kilpailu oopperan kanssa oli ymmärrettävästi epäedullinen puheosastolle” ja että sen tähden puheosaston vierailua ei jatkettu yli 18.4.1877.⁸⁴⁰

Ohjelmiston pitkät draamat eli ‘arvokkaimmat teokset’ esitettiin vuorollaan Helsingissä ja ratkaisivat koulutetun yleisön myötämielen: *Narcisse Rameau* ja *Marianne*, sekä ennen muuta *Daniel Hjort* kahteen kertaan: 16.4. ja 18.4.1877. Puheosaston repertuaarissa erityisen tärkeää oli *Daniel Hjortin* saaminen esiin Paavo Cajanderin suomenoksenä. Siinä Aurora Aspegren saavutti viimein jakamatonta kiitosta: hän oli tehnyt *Daniel Hjortin* Katrista voimakkaan hahmon, joka oli ”enemmänkin kärsinyt nainen, kuin noita.” Tätä tekisi mieli sanoa Suomen teatterihistoriassa tärkeäksi päiväksi: nähtiin Suomen oloista kirjoitettu, ankaran kohtalon kokenut kansannainen ja hänestä ensimmäinen voimakas suomenkielinen tulkinta, jota sävytti Wilhon jäljiltä ilmeisesti jopa realistisempi näkemys kuin romantiikan kliseeltä kuulostava tapa tulkita Katri ”noita-akkana” ja uhkaavana kostajana, kuten Hedvig oli tehnyt. Tärkeää oli myös, että *HD* ei ampunut esitystä alas.⁸⁴¹ Juuri suomenkielistä puheteatteria ruotsalaiset ymmärsivät ja halusivat kannustaa. *Daniel Hjortin* esitystä 1877 Grape piti jopa parempana kuin kantaesitystä 1862.

Daniel Hjort skola gå i nesta vecka med Lundahl i titelroll, fru Lundahl som Ebba Stenbock, fru Aspegren som Katri och fröken Avellan som Sigrid; Böök, som Stålar och Wilhon som bisskoppen [sic], således en ganska god uppsättning hvad rollerna beträffar, men – huru hvar och en utför sin rol det, lär sedan de och Du skall få del deraf i mitt nesta bref.⁸⁴²

Kausi Helsingissä päättyi näihin kahteen *Daniel Hjortin* esitykseen. Puheteatterilaiset olivat olleet Helsingissä edellisen kerran runsas vuosi aikaisemmin pari kuukautta ja sitä ennen 1½ vuotta poissa. Kulmakivinä ohjelmistossa olivat nyt siis *Nummisuutarit*, *Daniel*

838 EB → B. Elfving 1.4.1877/49:5:14/EBA/KiA/SKS.

839 Ida Basilier → EB 29.1.1877/51:1:18/EBA/KiA/SKS.

840 EAH2:312.

841 EB → B. Elfving 23.4.1877/49:5:15/EBA/KiA/SKS.

842 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 20.3.1877/41:1:137/MGA/KiA/SKS.

Hjort, Kavaluus ja rakkaus sekä *Jeppje Niilonpoika*. Teatteriseurue näki omin silmin valtaavan oopperakoneiston, palkkaa saavat säätyläistäustaiset kuorolaiset ja tiesivät samalla, miten pienistä rovoista he yrittivät lähettää ”voittoja” Helsinkiin. Puheosastolaisten perin kyllästyneillä ja kielteisillä Helsingin tunnelmilla ja jopa Bergbomin vastaisilla asenteilla Grape ruokki myös Hedvigiä.⁸⁴³ Draamaosaston näyttelijättäret olivat olleet Maria Grapen vieraina pääsiäisenä. Vallitsi laaja tyytymättömyys ja valmius jättää koko teatteri.⁸⁴⁴ Grapen kirjaamien turhautumisen tunteiden jälkeen harjoitettiin kuitenkin esityskuntoon *Daniel Hjort*, mutta missä määrin Kaarlolla oli siinä annettavaa ja missä määrin senkin esityksen ansiot olivat Oskari Wilhon kokonaisuudesta ja roolityötä sekä Aurora Aspegrenin motivoitumista juuri Katrin tulkintaan? Olivathan Aurora ja Oskari molemmat olleet jo näytelmän kantaesityksen aikaan teatterissa.⁸⁴⁵ Aspelin-Haapkylä referoi *Mbl:n* jälkikatsauksia teatterista 1.5.1877 ja 11.5.1877, mutta sensuroi Bergbomille kriittisen aineksen eli kirjoittajan huomautukset ohjelmistosta ja yhteisnäyttelemisen ongelmista.⁸⁴⁶

Puheosaston ja oopperan välinen jännite kärjistyi vielä kiivaammin, kun suurue huhtikuun lopussa matkusti Pietariin. Sieltä Oskari Wilho kirjoitti Kaarlolle 22.5.1877 ilmoittaen eroavansa Suomalaisen Teatterin palveluksesta. Hän tilitti vihoissaan sinänsä vähäpätöisiä asioita, kuten pukuhuoneiden ja vaatenaulakoiden käyttöä, mutta katsoi, että sellaiset olivat tärkeitä taiteilijan saaman arvostuksen ja itsekunnioituksen kannalta. Wilhon kuvaama kiista Navarátilin kanssa oli tapahtunut maaliskuun huhtikuun 1877 Helsingin vierailun aikana. Wilho oli kuvitellut, että hänen asemansa kantavana draamanäyttelijänä olisi tasa-arvoinen oopperan ykköstenorin kanssa.

843 ”sista söndag var jag här att höra Kajander [= p.o. Niilo Kiljander] som Figaro i Barberaren då kom alla damerna, börjande med Fru Aspegren i min loge på visit, de sade sig vara ytterst bedröfvade öfver sin vistelse här [Hfors] denna gång, blefvo innerlig glada när jag sade att Du allt ännu har dem i ett godt minne, att Du trogen Din egen herrliga konst står fast vid att endast det dramatiska är sannt fosterländskt. Fru A[spegren]. sade sig vara ”så ytterst trött vid hela teatern, då just den, [KB] som skapat den visar sig så grymt likgiltig för det dramatiska” hon sade rätt och jag måste i allo hålla med henne, alla de andra damerna sågo ängsliga ut, (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 27.3.1877/41:1:138/HWA/KiA/SKS.)

844 ”Påsen erhöill du mitt telegram jag hade inbjudit alla Damerna ifrån teatern till mig; de ha nu varit här snart 2 månader och ej spelat mera en 10 gånger att de också äfven fått spela för tomma hus, är Bergboms fel till stor del, ty han har ej ens bestått dem musik utan har musiken oftast spelats i solennitetssalen der operan afdelnig konserterar a 1 mark 50 pi som tillfaller operan, [- -] de gör operor med halfva hus och låtit den dramatiska teatern spela engång högst två gånger i veckan, men då ej haft ens årkester, jag kunde ej låta bli att säga till Emeli, hur hjerte ondet det gjort mig att se det de så försumma det dramatiska, hon kommer nu ytterst ofta och begär penningar af mig jag har fått låf att vägra flera gånger, ty det blir på ”långbänken” med betalningen. Hela dramatiska personalen är ytterst missnöjd. Fru Aspegren säger sig lemna hela finska teatern så flera andra, Fru A. har gjort de mäst, i ögonenfallande framomsteg men fru Lundahl som Pompadour ”var ytterst svår, hon vill i allt imitera Dig men gjorde totalt fjasko. Emelie tyckte att hon var bra, jag hänlåg och sade att operan har förblindat oss så att vi ej mera förstå ett skådespel.” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 7.4.1877/41:1:139/MGA/KiA/SKS.)

845 Ks. NB:168. Aurora Aspegrenin toivomukseen palkankorotuksesta eivät Bergbomit suostuneet (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 17.4.1877/41:1:141/MGA/KiS/SKS.)

846 EAH2:313-.

Kun teateri viimeistä edellistä kertaa kävi Helsingissä, menipä [puvustaja] Strängberg ajattelelemattomuudessaan ja ripusti minun kostymini saman huoneen seinään, jossa Navratilinkin vaatteet riippuivat. Mitä tapahtui? Minun täytyi nolosti pötkiä tieheni, vaikk’ en pyrkinytkään sinne, sillä Navr. Piti saada olla yksin, kuten sanottiin. Ajattelin kuitenkin: miksi juuri minä olisin häntä enemmän geeneerannut kuin e.m. Bergholm, Hahl, Kiljander y.m. Lyhyesti, tunsin itseni loukatuksi ja tuumailin: kun vaan pääsisin pois.

Mitä ääretöntä ylenkatsetta eikö siinäkin ole osoitettu dramallista teateria kohtaan, kun operalaisille ”pistouvataan” e.m. öljyt ja käsiliinat, mutta meidän pohattain, meidän pitää hankkiman nämät tarpeet myöskin statisteille. Asia on vähäpätöinen itsestään, mutta se on kuitenkin loukannut meitä kaikkia. ”Wähässä paljo seisoo. Kipenästä tuli syttyy.” Mitä garderoobiin tulee olen vertaellut Operaa Madame Pompadouriksi, dramallista teateria Narcisse Rameauksi [köyhä intellektuelli harhailemassa katuja].⁸⁴⁷

Fuusion raukeaminen ja seuraukset

Senaatin piiristä vaikutettiin kahteen suuntaan keväällä 1877. Suuriruhtinaskunnan valtionvaroista huolehtiva senaattori C. H. Molander ajoi kahden oopperatoiminnan yhdistämistä. Samaan aikaan kenraalikuvernööri ja senaatin puheenjohtaja kreivi Nikolai Adlerbergin intressi oli rakennuttaa ajanmukainen venäläinen teatteri Helsinkiin. Suomalaisten olisi parempi toimia aikanaan sen piirissä, eikä liittoutua ruotsinkielisten kanssa.⁸⁴⁸ Mutta teatteritalojen osakeyhtiöt ja molemmat takausyhdistykset olivat yksityisiä instansseja, joten niiden päätöksentekoon ei voinut senaatti eivätkä valtiopäivät julkisesti puuttua. Voitiin vain esittää argumentteja julkisuudessa ja yrittää vakuuttaa osakkaita fuusion eduista tai haitoista, tai toimia julkisuudesta piilossa. Tulossa oli Teaterhusaktiebolagetin yhtiökokous toukokuun alussa, joten kaikkien kannatusyhdistysten täytyi järjestäytyä ajoissa ennen sitä voidakseen tehdä laskelmansa ja uskottavat tarjouksensa talon vuokraamiseksi kausiksi 1877–1882. Suomenmielisten argumentti oli edelleen, että koska Uusi Teatteritalo oli rakennettu valtion lainatakuilla ja osin julkisilla varoilla, sen piti tarjota suoja ”kotimaiselle” teatterille. Ainoaksi kotimaisen teateritaiteen edustajaksi ilmoitautui Suomalainen Teatteri ja Suomalainen Ooppera.

Ruotsinmieliset tekivät tosiasiallisesti ratkaisunsa jo maaliskuun lopulla. Silloin (19.3.1877) kerrottiin, että ruotsinkieliselle teatterille oli perustettu uudelleen takausyhdistys viideksi vuodeksi. Oskar Toppeliuksen kirjeestä Emelielle jo selvisi, että se tehtiin

847 O. Wilho → KB 22.5.1877/53:33:49/KBA/KiA/SKS.

848 Byckling 2009:88–89. Muistiossaan keisarille Adlerberg ehkä tarkoituksellisen epämääräisesti viittasi siihen, miten ”suomalaiset olivat alkaneet käydä venäläisessä teatterissa”. Byckling päättää hänen tarkoittaneen Arkadiassa vuosina 1868–1875 esitettyjä venäjänkielisiä operetteja. Ruotsalaisen teatterin ja sen näyttelijättärien suosijana Adlerberg tunnettiin jo aiemmin (NB:483–484).

kenraalikuvernööri, kreivi Adlerbergin myötävaikutuksella.⁸⁴⁹ Adlerbergin intressi oli ilmeisesti houkutella suomenkielinen säätyläistö rakenteilla olevan Venäläisen teatterin ja oopperan katsojiksi, kun taas Arkadia sopi hyvin vaatimattomalle suomenkieliselle puheteatterille. Kaupungin reunalle alempien yhteiskuntaluokkien sopi muutenkin tulla halvemmilla hinnoilla. Arkadian talosta voisi muodostua samanlainen Kansanteatteri (Volkstheater) kuin muissakin suurkaupungeissa. Suomenkielinen väestö oli nimenomaan kaupunkiin muuttavaa työväkeä. Tämä näkymä aikanaan toteutui, sillä Arkadian ”kansanomaisuudella” ja nuhjuisuudella tuli olemaan kynnystä madaltava vaikutus yleisöpohjan laajentuessa 1880-luvulla. Talo ei ollut liian hieno maaltamuuttajan tulla.

Ruotsalaisten takausyhdistyshankkeesta Grape mainitsi myös Hedvigille maaliskuun lopun kirjeissä. Samaan aikaan Bergbomit pyysivät häneltäkin takausrahoja ja vippejä. Grape kertoi, ettei ollut antanut nimeään vielä vekseleihin, vaikka tiesi, miten surkeassa jamassa Suomalaisen Teatterin raha-asiat olivat. Hän ei uskonut fuusiota mahdolliseksi.

Jag tror ej på att någon fusion kan åstadkommas, ty det svenska partiet arbeta ifrigt emot all combination med finnarne och de äro penninge furstar samt förmå upprätthålla en scen oberoende af stadets [statens] medel: nu mera är det mig ytterst likgiltigt om huru det går ty talscenen ingnoreras helt och hållet af finnarne, jag förebrådde Emeli, därför och hon sade sig med glädje önska operans död! likväl sändes omkring igår bud till studenter att gå ned till jernvägen för att sjunga för Ida B. som anlände i gårafton med tåget. I sanning, fick min bekanta ungdom sig en liten skrapa idag för att vara så lätt på foten och slösa med sitt ”eläkön!” i tid och otid, då Bergboms på allt upptenkligt vis hindrat samma ungdom att visa någon hyllning för Fru Achté, den där är för operan.⁸⁵⁰

Tärkeä on tieto ylistysten tilaamisesta: ihailijajoukkoja saatiin paikalle kiertoviesteillä, ylioppilaat ja muut menevät yllytettyinä ja ”tuhlailevat eläköötänsä” (slösa med sitt eläkön!) Ida Basilier’lle. Maria Grape väittää jopa, että Bergbom olisi joskus estänyt huomion osoittamisen Emmy Achtélle. Ruotsinkielisen Garantiföreningenin perustamisen jälkeen Grape oli vielä suorasanaisempi ja piti Hedvigin työllistymistä Helsinkiin mahdollisena vasta, jos Kiseleff palaa Nya Teaterniin.

Nu min Hedvig kan jag berätta Dig att ingen fusion blir à bane, ty här har agiterats och hör[de] och en ny garantiförening har tecknat 48.000 mark så att

849 O. Toppelius → EB 8.2.1877/54:37:1/EBA/KiA/SKS.

850 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 11.3.1877/41:1:136/MGA/KiA/SKS.

svenska teater är betryggat hela femår (detta inberäknad äfven om allt statsbidrag skull fråntagas dem) till år 1878 skall nuvarande direktionen qvarstå vid svensk teatern, skulle då Kiseleff bli ledare för teatern så skulle vi nog få Dig hit. Jag skulle genast vända mig till honom med förfrågan om att gästengagement för Dig. Det berättas att en lika fördelning af statmedlen skulle ha varit fråga om i den nedsatta komitén att ge 25.000 mark till hvardera teatern, men jag fattar ej huru de skola kunna upprätthålla finska operan mera än til våren. Emeli vill nödvändigt lägga ned den.⁸⁵¹

Ruotsinkieliset perustivat siis viideksi vuodeksi (1877–1882) uudelleen Takausyhdistyksen, jonka nimissä tultaisiin toukokuun alun kokouksessa tekemään vuokratarjous Uuden Teatterin Taloyhtiölle. *Uuden Suomettaren* ilmaisua käyttäksemme mukana olivat kaupungin keskeiset ”pohatat”. *Morgonbladet* tuiskahti ”sveesikiikhoiset!” tai ”rabiata svekomaner!”. Teatterin johdossa oltiin kieltämättä jyrkemmin ruotsinmielisiä (entisiä ”viikinkejä”) kuin Kiseleffin vielä ollessa mukana. Sinänsä joviaalit kauppaneuvokset ja konsulit itse eivät aivan näiden ”kiihkoisten” mielikuvaan istu, mutta heidän piiristään oli saatu riittävä rahasumma kokoon, jossa oli mukana yhden henkilön huomattavakin lahjoitus.⁸⁵²

Senaatin työryhmästä tulevat fuusiosuunnitelmat olivat vielä kesken, joten Suomalaisen Teatterin kannatusyhdistyksen piti järjestäytyä ensin myös vanhalla mallilla voidakseen solmia sopimukset laulajien kanssa seuraavaksi vuodeksi. Aina-kin J. Navrátilin ja B. Hřímálýn jatko oli pakko varmistaa. Suomalaiset esittivät sitten omassa tarjouksessaan Teatteritaloyhtiölle huomattavasti suurempaa iltavuokraa kuin ruotsinkieliset ja ilmoittivat luopuvansa siitä mahdollisen fuusioteatterin syntyessä ja sen hyväksi, tarjoten myös silloin samoja ehtoja. Huhtikuussa Emelien tunnelmat olivat uupuneet: teatterin tulevaisuus oli täysin epäselvä, yhtäällä taistellaan fuusiota vastaan toisaalta hän itse haluaisi kokonaan irti oopperatouhusta: ”Et voi tajuta miten väsyneitä olemme koko oopperaan, sen paljoon riitaan, sen loistoon, sen ylpeyteen, sen suureen luulotteluun ilman sisäistä pohjaa.”⁸⁵³

Valtiopäivämies Pietari Kumpulaisen tekemä aloite Kansallisteatterista, joka koostuisi ruotsinkielisestä puheteatterista ja suomenkielisestä oopperasta oli niukalla enemmistöllä lähetetty yleiseen valitusvaliokuntaan. Valiokunnan laatima mietintö aloitteen johdosta valmistui huhtikuussa lähetettäväksi neljän säädyn käsittelyyn ja se noudatti

851 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 20.3.1877/41:1:137/HWA/KiA/SKS.

852 *Keski-Suomi* 28.4.1877. Kevään 1877 kuvaa ruotsinmielisten näkökulmasta Lille 1921:334–343.

853 ”Jag är endast och allenast intresserad af den derföre att vi sálunda blefve qvitt allt opera-bråk. Du kan ej tro huru uttröttad vi äro åt hela operan med sitt myckna bråk, sin glans och sin ståt, sina stora pretentioner, utan motsvarande inre fonde.” (EB → B. Elfving 23.4.1877/49:5:15/EBA/KiA/SKS.)

Kumpulaisen ja säätyläisfennomaanien linjaa. Valiokunnan mietinnössä oli myös eriävä mielipide, jossa kannatettiin kielirajat ylittävää oopperaa ja suomenkielistä puheteatteria, nimenomaan Kansallisen teatterin rakennusaineiksi. Siihen tulisi ehdottomasti kuulua myös suomenkielinen teatterikoulu.⁸⁵⁴

Huhtikuussa mietinnöstä käytiin keskustelut neljässä säädysssä (23.–24.4.1877). Aatelistossa keskusteltiin jopa klo 12 asti yöllä, mutta sääty hylkäsi mietinnön 53–11, samoin porvaristo 30–9. He olisivat kannattaneet Kansallisteatteriksi kaksikielisen oopperan ja suomenkielisen puhenäyttämön mallia eli samaa kuin valiokunnan eriävä mielipide. Papisto hyväksyi mietinnön vain niukasti 12–17 ja talonpojat varsin selvästi 13–37.⁸⁵⁵ Talonpoikaissäätö oli siis värvätty kannattamaan suomenkielistä oopperaa, mutta erottamaan hankkeesta suomenkielinen puhenäyttämö ja suomenkielinen teatterikoulu. Valtiopäivien äänestystulos 2–2 ei johtanut mihinkään, kaksi säätöä saatiin fennomaanien linjalle, kaksi muuta olivat enemmän Mechelinin linjalla.

Senaatin asettama fuusiotyöryhmä istui huhtikuun lopulle asti ja sekin joutui keskenään erimielisenä asettamaan äänestykseen kaksi rakennemallia. Yleisö kutsuttiin sitoutumaan takaaajiksi kahdelle eri listalle, jotka olivat nähtävillä Frenckellin kirjakaupassa viikon ajan huhtikuun lopulla. Takaajalistat poistuivat kirjakaupasta 1.5.1877. Litt. A.:n äänestäminen tuki puheenjohtaja ja liberaalipuolueen johtaja Leo Mechelinin ratkaisua kaksikielisestä oopperasta ja kahdesta eri puhenäyttämöstä, mutta sellaisen takaaajiksi oli valmiutta vain 28 hengellä.⁸⁵⁶ Litt. B. sai äänestäneiden ylivoimaisen enemmistön 214. Se oli sama kuin säätyläisfennomaanien versio, jossa on vain ruotsinkielinen puhenäyttämö ja suomenkielinen ooppera. Ruotsinkieliset olivat käytännössä ryhmittyneet oman takausyhtiönsä taakse ja jättivät koko äänestyksen väliin, fennomaanit olivat mobilisoineet omansa B:n taakse.

Enimmät B:n allekirjoittajista perustivat nyt uuden Fuusiotheaterin takausyhdistyksen 3.5.1877. Sen nimissä laadittiin kolmas vuokratarjojus Teatteritaloyhtiön yhtiökokoukseen. Se oli ehdoiltaan pääosin sama kuin Suomalaisen Teatterin kannatusyhdistyksen tekemä tarjous.

Alma Fohström, helsinkiläissyntyinen lupaava koloratuuri oli konsertoinut Yliopistolla ja Ruotsalaisessa teatterissa, ”mutta kun hän 4.5.[1877] aamulla lähti opintomatkalta Italiaan, hän oli lupautunut lokakuulla esiintymään suomalaisella näyttämöllä.”⁸⁵⁷ Kaarlo ohjasi parhaillaan Arkadiassa samalle vuodelle toista Meyerbeer-tuotantoa: *Robert Paholaisen* ensi-ilta olisi 4.5.1877. Tiedettiin, että Nya Teatern valmisti samaan

854 Valtiopäivät 1877–1878, Asiakirjat V, N:o 11. Keskusteluja selostaa myös Koskimies 1968, 231–232.

855 HD 25.4.1877 ja EAH2:346.

856 EAH2:343.

857 EAH2:318. Fohströmistä ks. Toivakka 2015.

aikaan samaa teosta: Helsingissä esitettäisiin siis samaa grand-opéraa molemmissa teatteritaloissa. Siinä konkretisoitui kahden oopperan ”mielipuolisuus / vansinne”. Sunnuntaina 6.5.1877 oli *Robert Paholaisen* esitys Arkadiassa,⁸⁵⁸ jota mm. Maria Grape oli seuraamassa. Iltapäivällä Porvoossa oli J. L. Runeberg kuollut:

Söndag aftonen den 6.dennes [maj 1877] sut[t]u vi och hörde Robert i finska teatern då vid tredje akten märkte oro på scenen, jag trodde att fröken Lagus (som är en förtjusande Alisa) blef sjuk ty ridån gick genast ned i att nu kom Bergbom upprörd och stammande fram, för att meddela oss dödsbudskapet och att ej artisterne kunde fortsätta sedan en dödstystnad rådde i salongen och alla gingo ut utur teatern som ifrån en graf t o m andra raden, var tyst, som om en olycka skulle drabbat alla! tårar glänste i allas ögon och mången tung suck hördes, ”Runeberg är död” hviskades öfver allt!⁸⁵⁹

Ratkaiseva päätösvalta oli 9.5.1877 kokoontuvilla Teatteritalo-osakeyhtiön osakkailla, jotka kauppaneuvos Leonard Borgströmin ehdotuksesta murskaavalla äänten enemmistöllä (615–48) päättivät, että talossa jatkaa ruotsinkielinen teatteri, joka tähän asti oli parhaiten kyennyt takaamaan sen, että taloyhtiö sai ylläpitokustannuksensa ja lainan lyhennykset hoidettua.⁸⁶⁰ Yritykset suomenkielistää toimintaa Nya Teaternissa olivat kaatuneet.

Fennomaaneilla tappiosta toipuminen kesti lehdistössä viikon pari. Lisäksi heidän niskoissaan säilyivät Suomalaisen Teatterin ja Oopperan ainakin yli 100.000 mk:n alijäämät,⁸⁶¹ joiden maksuaikaa oli vekseleillä ja muille yritetty saada lykättyksi kunnes fuusio-kysymykset oli ratkaistu. Emelie vieritti vastuun Oopperasta suomalaiselle puolueelle:

Partiet förklarar enhälligt och absolut: ”Operan för ej dö”, men huru skall den lefva? Fusionsplanerna ha verkat ytterst menligt på aktieteckning för en absolut finsk scen; denna teckning inhiherades totalt och man lade fram fusionslistorna, men nu måste man åter gå till de första.⁸⁶²

Kaksi päivää myöhemmin, helatorstaita seuraavana perjantaina 11.5.1877 kokoontuivat fennomaanit Kleineh’n tiloihin Kauppatorille. Siellä päätettiin perustaa Suomalaisen Teatterin Osakeyhtiö, huolimatta siitä, että entisten kannatusmaksujen sijaan merkit-

858 Ks m. EAH2:318.

859 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm [toukok. 1877]/41:1:132/MGA/KiA/SKS.

860 EAH2:346–347.

861 EAH2:353.

862 EB → B. Elfving 11.5.1877/49:5:16/EBA/KiA/SKS. Myös ajatus Turusta asemapaikkana oli kaatunut.

täviä osakkeita ei ollut vielä varattu riittävästi.⁸⁶³ Läsnä olleet 36 henkeä olivat teatterin kannattajien ydinjoukkoa, jonka nimet olivat tuttuja vuosien varrelta.⁸⁶⁴ Sen paremmin Emelietä kuin Kaarlo Bergbomia ei ole mainittu läsnäolleiksi tuossa ratkaisevassa kokouksessa, mikä oli toki korrektia.

Toukokuu 1877 oli Kaarlon kannalta hänen nuoruudentyönsä haaksirikko tai ainakin karikko. Emelien kirjeiden perusteella Kaarlo oli loputtoman masentunut. Takana oli myös hämmästyttävän tiukka työvuosi ja Achteiden ero. Tällaiseen burn outin ja masennuksen yhdistelmään kuuluu myös häpeä. ”Operan får ej dö!” oli kuitenkin puolueen yksimielinen kanta.⁸⁶⁵ Mikä ja kuka olivat puolue? Se ei ollut järjestäytynyt yhdistys tai organisaatio, vaan Yrjö Koskisen vapaamuotoinen, uskollinen luottoryhmä, juntta, joka tavoitteli valtaa ensin Helsingissä ja sitten koko maassa. Sen ehdoilla Kaarlo siis työskenteli.

Kokousta seuraavana päivänä, lauantaina 12.5.1877 Emelie ja Kaarlo osallistuivat suureen helsinkiläisten kansainvaellukseen, Runebergin hautajaisiin Porvoossa. Sinne matkustettiin ja sieltä palattiin erikoisjunalla! Kaarlo oli ollut myös Grapen luona keskustelemassa Hedvigin vierailuista, mutta Kaarlon mielestä Hedvigä ei voinut pyytää ennen kuin fuusio olisi tapahtunut, Grapen mielestä se olisi mahdollista vasta viiden vuoden päässä, jolloin fuusiota aikaisintaan voitaisiin ajatella.⁸⁶⁶ Näyttelijä Benjamin Leino lähetettiin Kristianiaan Hedvigin oppiin, mikä oli Kaarloilta yritys edistää puheteatterin asioita. Sitä koskevan kirjeen ajoitus on tosin epävarma.⁸⁶⁷

Ajettuaan Suomalaisen Oopperan siihen taloudelliseen tilanteeseen, jossa oltiin, Bergbomit korrektiussyistä jättivät paikkansa käytettäviksi. Ehkäpä joku oli vihjannut, että voisi olla parempi, että he eivät osallistu kannatusyhdistyksen kokoukseen, jotta keskustelu siellä voitiin käydä vapaasti. Olihan myös tunnettua, että Bergbomien rahankäyttö oli ollut sekavaa ja tuhlailevaakin, jo pitemmän aikaa. Läsnäolijoissa oli talousihmisiä ja hallintoa osaavia henkilöitä. Teatterin ja oopperan toiminnan jatkumiselle Kaarlo oli välttämätön ja arvattavasti myös Emelie, mutta oikeutetusti voitiin säätyläisfennomaanien piirissä ajatella, että he olivat silti käyttäneet yhteisiä varoja

863 EAH2:352.

864 EAH2:352av1.

865 EB → B. Elfving 11.5.1877/49:5:16/EBA/KiA/SKS.

866 M. Grape → H. Ch. Winterhjelms [toukok.1877]/41:1:132/MGA/KiA/SKS.

867 ”Nu rådgjorde han med mig om att sända [Benjamin] Leino till Kristiania, för att studera dramatiska konsten och trodde att Du ville gifva honom timmar i deklamation, herr Leino sjelf sade till mig då han med sin fru var på afskedsvist, att det vore endast och allenast till Kristiania som han, ville resa om så är att ”Doktorn” behåller sitt gifna löfte” alla andra som varit i Köpenhamn anse sin tid bortslösade. Doktor B., räknade nu som alltid på Din hjälpsamhet samt på Idas blifvande mans godhjärtighet! jag frågade om han kände honom bättre än K. ”Nej var svaret” lita då på ”våra kända vänner” var mitt svar. – Vi afbröt och så slutade denna, öfverläggning med en fråga af honom om min sommarvistelse? jag sade ”till Norge och Hedvig! En lång blick och en varm handtryckning!!” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelms [toukok. 1877]/41:1:132/HWA/KiA/SKS.)

kovin holtittomasti. Olisi pitänyt budjetoida ja yrittää pysyä budjetissa! Tuuletettavaa saattoi olla siis omassa piirissä!

Siinä määrin merkittävän näytön energiastaan sekä taiteellisista, sivistyneistä ja harkituista ohjelmavalinnoistaan Kaarlo oli antanut, ettei hänen oopperan ja teatterin substanssia koskeva auktoriteettinsa ollut vaakalaudalla. Suomalainen Teatteri oli Bergbomin luomus ja oli olemassa, vaikka se olikin olemassaolonsa ensimmäisessä vakavassa kriisissä. Menojen hallitsemattomuus oli keskeinen Bergbomien alkuvuosien johtamiskulttuurin ongelma.

Historiankirjoitus ja ylistävät henkilökuvat ovat toistaneet, miten hyvä taloudenpitäjä Emelie Bergbom oli, koskapa oli Hypoteekkiyhdistyksessä töissä. Kyllä. Mutta Emelie on ollut myös taitava – hyvässä ja pahassa – siinä, että hän oli osannut ja jaksanut pyörittää vekseli- ja vippitaloutta, kuin osto- ja myyntiliikettä. Ehkä hänellekin kasvoi oma hybriksensä – ”meikäläiseltähän tämä käy”. Taitoihin kuului myös ihmisten sitkeä ylipuhuminen, ystävällinen mutta teennäisenä pidetty hymy, taivuttelut ja kerjuukirjeet. Johtajaparin dynamiikkaa pitää myös ajatella: Emelie jumaloi – ja holhosi – Kaarloa. Kaarlo taas tunneperäisten mieltymystensä, kiltteytensä ja sovittelevuutensa takia lupasi liian impulsiivisesti ihmisille asioita, joilla oli taloudellisia seurauksia. Kun hän itse ei aina kestänyt kohdata päätöstensä seurauksia ja kun lupauksille ei laitettu selviä hintalappuja, niistä kasautui tilinpäätökseen suuri alijäämä.

Oli myös hankalia olosuhdetekijöitä. Lähipiiri tunsii Kaarlon: hän oli opiskeluajoista alkaen ollut täysin huoleton, hajamielinen boheemi, jonka käsitys talousasioista oli hatara. Hän snobbailikin sillä. Hän ei huolehtinut itsestään ja halusi vain kaikille hyvää – tai ainakin niille, joihin tykästy. Hän saattoi jopa sotkea vekselin originaalin ja kopion, priman ja secundan, kuten Otto Florell-paralle keväällä 1865 oli käynyt, eikä senaattorin poika Kaarrolla ollut mitään käsitystä siitä, millaisilla budjeteilla hänen ylioppilastoverinsa Helsingissä yrittivät sinnitellä. Samaan kuvaan kuului, että hän avokätisesti lainasi rahaa, kuten Aleksis Stenvallille näytelmän painatukseen, ja vippasi muillekin. Berliinin opintokevät 1871 muiden muassa oli rahoitettu lainarahalla. Oopperavuosien aikana hänellä oli runsaasti jo henkilökohtaisia velkojakin.⁸⁶⁸ Aulis ja huoleton vippailu jatkui Kaarlon viimeisiin vuosiin asti.

Puheosaston puolella oli toimittu toisin: Oskari Wilho ja häntä sijaistaneet Kallio ja Törmänen olivat kaiken aikaa kiertueilla erityisen tarkkoja rahasta. Itse köyhistä oloista lähteneinä he olivat pakosta saitoja tai ainakin säästäväisiä. Puheteatterin kiertuetilitykset olivat asialliset, varsinkin kun kuitti- ja kirjanpitotekniikka kaikilla kehittyi ja kun näyttelijöiden förskottien ja vippien antaminen saatiin kuriin. Paljon näyttelevän puheosaston piirissä eli perusteltuna käsitys, että ainakin he olivat hoitaneet oman

868 Tarvas 1917.

taloutensa kunnialla. Wilho joutui Pietarissa tekemään velkaa, mutta muuten elettiin suu säkkiä myöten. Siksi lause, että ooppera tuhlassi sen, minkä puheosasto tienasi tai vertailu markiisitar de Pompadourin ja Narcisse Rameaun välillä, salonkien tuhlailijan ja köyhän demokraatti-intellektuellin välillä, kiteyttivät erinomaisesti sen, millaisena Wilho ja hänen seurueensa tilanteen kokivat.

Emme tiedä, mitä Osakeyhtiön perustavassa kokouksessa 11.5.1877 puhuttiin ja miten suurta kiukkua tuon 36 fennomaanin muodostamassa piirissä esiintyi. He itsekin olivat niukasti ansaitsevia julkisten virkojen haltijoita, joten myös heitä on saattanut ärsyttää se, että Bergbomit olivat vuosittain käyttäneet moneen kertaan haalitut tukirahat tai ettei kunnollista tilinpitoa parilta viimeiseltä näytäntökaudelta ollut esittä. Ydinryhmä ehkä oli lojaali, mutta reunamalla oli varmasti paljon kritiikkiä, mihin viitattiin silloin tällöin lehdistössäkin.⁸⁶⁹ Koska Suomalainen Teatteri ei ollut viimeiseltä näytäntökaudelta julkaissut tilejään, vertailukelpoisia lukuja Ruotsalaisen teatterin kanssa oli mahdotonta lehdistödebatissakaan esittää. Niitä ei edes Aspelin-Haapkylä löytänyt historiaansa varten.

Vanhalla kannatusyhdistyksellä ei ollut käytettävissään myöskään mitään pöytäkirjoihin viittaavaa. Päätökset olivat olleet Kaarlon ja Emelien välisiä ja kun tarvittiin, informoitiin johtokunnan kahta muuta jäsentä Löfgreniä ja Forsmania. Johtamistapaa Aspelin-Haapkylä on armeliaasti nimittänyt ”patriarkaaliseksi”.⁸⁷⁰ Reviisorina toiminut K. F. Wahlström oli vuodesta 1875 ehdottanut johtajalle palkkaa, jotta tämä voisi toimia täysipäiväisesti. Emelie ei ”tohtinut ottaa palkkaa”.

Uudeksi organisaatioksi perustettiin 11.5.1877 Suomalaisen Teatterin Osakeyhtiö ja sille valittiin väliaikainen johtokunta. Sen kokouksista oli jatkossa pakko pitää pöytäkirjoja ja niitä on säilynyt.⁸⁷¹ Johtokuntaan valittiin Kaarlo Bergbom poissaolevana, mutta siihen suostuneena. K. F. Ignatius oli ammatiltaan historioitsija ja jo tuolloin tilastollisen päätoimiston virkamies. Jaakko Forsman oli juristin ja yliopistotutkijan uralla, hän oli puoluejohtajan veli. Muiksi jäseniksi valittiin teatterin reviisori K. F. Wahlström sekä Yrjö Koskinen itse, kaikkien muiden tehtäviensä ohella, sillä niin oli August Hagman hartaasti vaatinut.⁸⁷²

Yrjö Koskinen ilmoitti jo 20.5.1877 aikovansa vetäytyä johtokunnan jäsenyydestä. Olisiko hän joutunut ikävästi liikaa taloudelliseen vastuuseen? Johtokunnan avuksi ja samalla varamiehiksi nimettiin Emelie Bergbom, B. O. Schauman, V. Löfgren ja A. Almborg. Litteratööriksi, nimikkeellä kirjailija, nimettiin suomen kielen lehtori, puolueen

869 Vasta *Mbl* 20.10.1877 julkaisi Suomalainen Teatteri Oyn kokouksen laajan aineiston tilastoineen. EAH2:372, 386. Yhtiökokous pidettiin 21.10.1877.

870 EAH2:54–55, mihin Lounasmaa 1910:269 viittaa.

871 Suomalaisen Teatterin johtokunnan pöytäkirjoja, Suomen Kansallisteatterin arkisto. Suomen Kansallisteatteri.

872 EAH2:354. Viittaus Aug. Hagmanin kirjeeseen Eliel Aspelinille 17.5.1877/97/EAHA/KiA/SKS.

kielenhuoltaja B. F. Godenhjelm ja rahastonhoitajaksi Alex. Streng. Hän oli kuitenkin humanisti, joten hänen tilalleen nousi pian tilintarkastaja Wahlström, joka viipyi siinä pari vuosikymmentä, kuolemaansa saakka.

Samoina toukokuun viikkoina 1877 tehtiin myös ratkaisu, jolla uusi osakeyhtiö voisi lähteä puhtaalta pöydältä: vanhat kannatusyhtiön velat piti siirtää Emelie ja Kaarlo Bergbomin henkilökohtaisiksi veloiksi. Tarkkaa summaa ei mainita, mutta niitä arveltiin olleen yli 100.000 mk.⁸⁷³ Suomalainen Teatteri Oy oli takaaja näille vanhoille ja nyt henkilökohtaisille veloille. Tähänastisen toiminnan aikana kertynyt omaisuus tulkittiin kuuluvaksi samaan kokonaisuuteen. Uusi osakeyhtiö lunasti puvuston vanhalta kannatusyhdistykseltä, jota Bergbomit edustivat. Sen hinnaksi määriteltiin 30.000 mk ja sillä summalla osakeyhtiö siis lyhensi velkaa Bergbomien kontolta. Samoin ”katsottiin kohtuulliseksi suoda suoraan heille se 8000 mk korotus valtionavussa, jonka hallitus [senaatti] lopulta, vastauksena vuoden alussa tehtyyn anomukseen oli myöntänyt.”⁸⁷⁴

Viktor Löfgren (myöh. Lounasmaa) sanoo ”punastuvansa häpeästä muistellessaan tätä tapausta.”⁸⁷⁵ Aspelin-Haapkylä on kuvannut sitä erittäin ”julmaksi ja välttämättömäksi,” mikä kertoo, että fennomaaniveljet ovat kantaneet siitä raskasta muistoa.⁸⁷⁶ Mutta hän kiirehtii korostamaan, miten nopeasti Bergbomit noista veloista vapautettiin, fennomaanien ydinryhmän ponnistuksin. On mahdoton selvittää, paljonko Emelien ja Kaarlon henkilökohtaiset velat tuolloin olivat ja olivatko isän kuolinpesän tai Kaarlon opintovuosien aikaiset velat jo kahdeksassa vuodessa tulleet kuitattua. Hedvig Winterhjelm kuitenkin oli maksanut oman opintomatkinsa velan pois. Emelie oli pantannut tulevien vuosien palkkansa Hypoteekkiyhdistyksessä *Morgonbladetin* takuiksi. Velat ja vekselikierre jatkuivat.⁸⁷⁷

Organisaation korjaustarpeista keskeinen oli taloudenpidon ja päätösten läpinäkyväksi tekeminen ja kirjaaminen. Osakeyhtiön taloutta ei voinut enää jättää Bergbomien varaan, mikä Yrjö Koskisen kirjeessä (20.5.1877) Emmy Achtélle esitetään tätä takaisin houkuttelevana argumenttina: ”Johto ei tule enää olemaan yksinomaan Bergbomin hallussa, vaan varsinainen johtokunta välittää olot taiteilijain suhteen.”⁸⁷⁸ Bergbomien johtamistavan oli siis jo nähty tuottavan osittaista vahinkoa kokonaisuudelle. Fennomaanien piti vakuuttaa palkkaamansa taiteilijat hyvällä hallinnolla ja taloudenpidolla. Johtokunnassa Bergbom oli kuitenkin itsestään selvänä sanonut vain, että ”sisareni hoitaa asiat,

873 EAH2:359 ei mainitse vanhan velan kokonaissummaa, mutta niitä oli arvailtu kevään lehtikeskusteluissa.

874 EAH2:359. Kertomus vuoden 1877–1878 toiminnasta ja tileistä on säilynyt. (TeaMA1012)

875 Lounasmaa 1910:269.

876 EAH2:355.

877 Krohn 1917:64 ja 117–120.

878 Leppänen 1962:99 suomentaa kirjeen: Emmy Achté → Sigrid Crohns 3L.8.1877/Coll. 4.27/ms/KK.

kuten ennenkin.”⁸⁷⁹ Johtokunta antoi raha-asioiden hoidon ensin Strengille ja myöhemmin Wahlströmille. Tätä hallinnollista muutosta ei ole aina tiedostettu kirjallisuudessa, jossa Emelietä usein nimitetään teatterin taloudenhoitajaksi. Hänen taloudenpitonsa päättyi virallisesti jo keväällä 1877, mutta hän jatkoi vaatteiston intendenttinä ja johtajan oikeana kätenä.

Kirjallisen neuvonantajan eli kielenhuoltajan asettaminen ja itsensä lehtori Godenhjelmin valinta oli myös oireellista. Bergbomia paremmin suomea osaavat olivat kärsineet käytetyn näyttämökielen tasosta. Siitä oli tohdittu valittaa vain ajoittain lehdistössä. Moitittiin näyttelijöiden eri murteita ja puhetapoja, mutta ei suomennosten kieliasua. Sitä taas Wilho oli aina halunnut korjailla. Toimittajien oli vaikea kohdistaa kritiikkiä sivistyneistö-kollegoihinsa, siksi se helpommin kanavoitui alemmista säädystä tuleviin näyttelijöihin. Näkyi, että Kaarola Avellan, johtokunnan jäsenen käly, sai lehdistössä varovaisemman käsittelyn kuin muut, vaikka juuri hänen suomen ääntämisessään oli paljon toivottavaa. Oskari Wilho viittaa kirjeissään usein suomen kielen räähkäämiseen ja sanoo ohjelmistosta Kaarlolle lisäksi suoraan, ”ettei meidän yleisö pidä murhenäytelmistä”.⁸⁸⁰

Kuvatessaan velkoja ja teatterin tulevaisuutta Aspelin-Haapkylä korosti, miten ”kateellinen vihamielisyys oli yltynyt yritystä kohtaan, jolla muutoinkin oli epäluokuisia vaikeuksia voitettavanaan.”⁸⁸¹ Lauseella kirjoittaja sulki pois itsekritiikin. Hän ei voinut peittää sitä, miten toivottomalta kaikki tuolloin näytti, sillä hän siteerasi August Hagmanin lähettämää kirjettä itselleen viikko kokouksen jälkeen (17.5.1877). Hagman kertoi, että Bergbom ”on mitä synkimmällä mielellä. Me keskustelimme juuri tänään ja olimme molemmat sitä mieltä, että tulevaisuus ei koskaan ole ollut niin pimeä kuin nyt.” [–] ”Koskinen tuli johtokuntaan minun hartaan vaatimukseni johdosta, mutta ei näytä tahtovan ryhtyä asioihin.”⁸⁸² Arvovaltainen ”ensimmäinen puheenjohtaja” siis tarvittiin, mutta ”taisteluväsymystä” oli fennoilla tuolloin jo monilla.⁸⁸³ Oli kovin monta rintamaa ja kovin kova kiire. Ja varsin pieni klikki.

Toukokuu 1877 jatkui Kaarlon kannalta erityisen synkkänä. Hän oli taas menettänyt viideksi vuodeksi mahdollisuutensa ohjata mitään Nya Teaternin suurelle näyttämölle. Suomalainen Teatteri ja Arkadia olisivat hänen kohtalonsa. Osakeyhtiön hallitukseen otettiin lisää henkilöitä, kokoukset piti pöytäkirjata ja alkoi talouden tiukka seuranta, mukaan lukien vanhojen velkojen hoito. Kiinnitystilanne oli levällään: vain kuorolaisia

879 Leppänen 1962:99 suomentaa kirjeen: Emmy Achte → Sigrid Crohns 31.8.1877/Coll. 4.27/ms/KK.

880 O. Wilho → KB 15.5.1877/53:33:48/KBA/KiA/SKS.

881 EAH2:353.

882 EAH2:354. Viittaus Aug. Hagmanin kirjeeseen Eliel Aspelinille 17.5.1877/97/EAHA/KiA/SKS.

883 Taisteluväsymystä ja apulähteiden kuivumista ennusti Z. Topelius kirjoituksessaan *Hblssa* 12.4.1877. EAH2:334.

on kiinnitetty Suomalaiseen Oopperaan, solistiasiat olivat auki, ja Navrátil oli menossa koelauluun Dresdeniin.⁸⁸⁴

Tähän tilanteeseen tuli Oskari Wilhon erokirje Pietarista: ”en taida muuta kuin luopua.”⁸⁸⁵ Myöhemmästä tiedetään, että Wilholla ja Aspegreneillä oli ollut ”pitkään suunnitelma omasta kiertueesta”. Sen voi ajatella kehkeytyneen viimeistään näinä vuosina, kun koko teatterilaivan köli raapi pohjaa. Eiväthän Wilho ja Aspegrenit Bergbomia mihinkään tarvinneet voidakseen kiertää niiden kanssa, jotka osasivat ja halusivat näyttellä suomeksi suomalaiselle rahvaalle. Ja kun eivät edes johtavat fennomaanit halunneet heidän puheosastoaan mukaan fuusioitavaan Kansallisteatteriin, mihin hekään säätyläisfennoja tarvitsivat. Puheosastossa tunnelmat saattoivat olla todella matalalla, mahdollisesti myös kapinamielisiä.

Oskari Wilhon dramaattinen kirje ja siinä kuvattu riita pukuhuoneesta viittaavat koettuun arvostuksen puutteeseen ja taloudellisen niukkuuden lisäämän vääryyden ja turhautumisen tuntoihin.⁸⁸⁶ Mutta vielä tuskastuttavampana Wilho esitti fennomaanisen asenteen puuttumisen seurueen piirissä. Jo ensimmäisestä vuodesta lähtien osa näyttelijöistä puhui siviilissä ruotsia ja teki vain työnsä suomeksi.

Oskari syytti Kaarloa suurin sanoin fennomanian laiminlyönnistä. Wilhon silmissä Bergbom ei ollut riittävän ’fennomaani’. Puheteatteria ei pidetty tarpeeksi ideologisena – tarpeeksi poliittisena suomen kielen ja suomenkielisen rahvaan asialla olemisena. Tälle tunnolle oli perusteita siinä, miten säätyläisfennomaanit olivat sulkeneet fuusiokeskustelusta puheteatterin asian pois.

Kirjeissään Wilho palasi kysymykseen siitä, miten teatterilaisten ruotsinmieliset hännystelijät eri kaupungeissa imartelevat ja muokkaavat seurueen ilmapiiriä: nämä saavat näyttelijät korostamaan taiteilijuuttaan eikä fennomaanisuuuttaan. Tästä johtuen näyttelijät puolestaan levittävät epäluuloa Bergbomia ja johtokuntaa kohtaan, eivätkä tahdo kumota sitä huhua, että Bergbom ja johtokunta vain haluava teatterin avulla aikaansaada jotain ”fennomaanillista sivutarkoitusta”.

Asia kilpistyi jälleen huonoon suomen kieleen näyttämöllä! Ja nyt oli lisäksi tullut Kaarola Avellan Wilhon vaivoiksi! Tämä ei ottanut häneltä mitään onkeensa, vaan halveksui Wilhoa jo säätyasemansa takia. Wilho antaa Bergbomin kuulla kunniansa:

Meille sanottiin: te ette ole, ettekä saa olla fennomaaneja, sillä te olette – artisteja. Teille on ihan yhden tekevä millä kielellä näyttelette, ja olisipa teaterin asiat menestyneet vallan oivallisesti, jos olisitte näytelleet ruotsiksi, jota her-

884 EAH2:354.

885 O. Wilho → KB 15.5.1877/53:33:48/KBA/KiA/SKS.

886 O. Wilho → KB 22.5.1877/53:33:49/KBA/KiA/SKS. Ks. ed. s. 215.

rasväki paremmin ymmärtää. Ja tuo teidän päätöksenne aina puhua suomea keskenänne? Sulaa fennomaniaa! Hiiteen se! Tähän suuntaan sitä kylvettiin, ja nyt ovat hedelmät kypsyneet. Ennen oltiin suomalaisen teaterin jäseniä. Nyt ollaan artisteja joka ”sorkka” kiireestä kantapähän saakka. Eihän se merkitse mitään, jos ei yleisö ymmärtäisikään kaikkia sitä [kielen] sekamelskaa mitä sille tarjotaan kunhan vaan ”ageerataan” kuin tuulimyllyt ja tehdään taide-paussia kun muisti pettää.

Näitä tällaisia pähkinöitä olen saanut pureskella ja niellä noin kaksi vuotta. Minulla ei ole ollut valtaa, jos ei tilaisuuttakaan, viskata ne pois. Minä olen monta monista kertaa pyytänyt sinua ryhtymään ankaraan parannuspuuhaan mutta sinä olet pitänyt asiata liian vähäpätöisenä, ajanhengenmukaisesti. Sanon vieläkin, niinkuin monta kertaa tätä ennen, jos ei kieltä raadeltaisi niin surkeasti, en sanoisi sanaakaan, olisin varsin tyytyväinen enkä pitäisi vähintäkään lukua toisten mielipiteistä kiitollisuus-veloista ja muusta sen kaltaisesta. – Minä olen taistellut, ja joutunut tappiolle. Siinä kaikki Minun täytyy luopua. Jos jäisin, mikä olisi seuraus? Asia muuttuisi kahta hullummaksi, ja minä olisin tykkänään masennettu.⁸⁸⁷

Oskari Wilho myönsi pikkuasioiden suhteellisuuden, mutta pääasiassa, kieliasiaassa ”hän on järkähtämätön”.

On mahdollista, että Kaarlo tämän kirjeen jälkeen eli 25.5.1877 tienoilla matkusti Pietariin Wilhoa tapaamaan, sillä Kaarlo toki tunnisti kanssaihminen tunteet. Tai siten tilanne on ollut niin hankala, että hän on vain käpertynyt vuoteeseensa eikä ole ollut tavattavissa. Aspelin-Haapkylä nähdäkseni olettaa turhan kevyesti, että Bergbom olisi vain ”kirjeellä rauhoittanut Wilhon.”⁸⁸⁸

Viikkoa myöhemmin kirjoitetuista useammista kirjeluista Wilholta Bergbomille on myös mahdollista tulkita, että Kaarlo ei olisi reagoinut lainkaan. Hän ei ehkä jaksanutkaan. Sitkeästi Wilho jatkoi Pietarissa järjestelyjä, sillä raha-asiat olivat levällään. Wilho yritti saada suurempaa teatteria, Theatre Bouffea, jotta voitaisiin näytellä enemmän rahaa sisään. Puvusto piti jättää vuokravakuudeksi. Wilho pyysi rahaa ja Lydia Lagusta laulamaan arvatenkin vanhaan *Laululintunen*-näytelmään.

Mutta mitä meidän nyt tulee tehdä? Luotanko subskriptionin? Odotanko apua köyhästä Suomesta? Maksanko ainoastaan palkat, ja jätän päivä- ja matkarahat sekä muut velkamiehet maksamatta? Surkeus, surkeus! Minä en kehtaa enkä

887 O. Wilho → KB 22.5.1877/53:33:49/KBA/KiA/SKS.

888 EAH2:327.

voi voitotella niinkuin pitäisi, mutta meidän naiset itkevät sen sijaan joka kerta kun ovat puheillani. Nuo velat ovat kaikkein pahimmat, sillä minä olen luvannut maksaa ne ennenkuin lähden Pietarista.⁸⁸⁹

Wilhon oma terveys alkaa olla jo raunioina. Siinä oli Kaarlolle konkreettinen – ja vastuuttava pyyntö – joka oli sen sukuinen kritiikki, kuin oli kytenyt kevään lehtikirjoituksissa: puheteatteri ei ole lapsipuoli, jota saisi kohdella huonosti, vaan se on ”puolueen silmäterä”.⁸⁹⁰

Sinä tiedät että terveyteni ei ole niitä parempia, ja sen johdosta olen aikonut ehdotella että minulle suotaisiin lepoaikaa kesällä vähintään 6 viikkoa. Eiköhän sopisi asettaa asiat niin, etenkin tänä kesänä kun itse pääset tulemaan luoksemme. Minä otaksun ja olen varmakin siitä, että tähän pyyntöön suostut. Jos tulevanakin kesänä terveyteni niin vaatisi, tokko meidän sen tähden, yhtä vähän kuin muistakin seikosta, täytynee tehdä kirjallinen kontrahti?⁸⁹¹

Erokirjeen ja järjestelykirjeen väliä oli vain 10 päivää. – Joitain, tosin aivan liian pieniä vekseleitä Wilholle Helsingistä lähetettiin, mutta useita velkoja jäi suorittamatta. Lopen uupunut Wilho pääsi kesälomalle kesäkuun puolivälissä, kun hän oli hoitanut loput velat Pietarissa ja lähettänyt garderobin Kuopioon odottamaan! Hallinnollisesti Wilhon asemaa tultiin selkeyttämään suhteessa Bergbomiin. Osa Wilhon kritiikistä ja toiveista oli tullut varmasti jopa uuden johtokunnan korviin. Olisiko Wahlström ollut se, joka oli riittävän käytännöllinen kuuntelemaan ja painottamaan Wilhon tasavertaisempaa roolia Kaarlon rinnalle ja lisäämään tämän itsenäisyyttä tien päällä tehtävien päätösten osalta. Heidän välilleen syntyi myös suoraa kirjeenvaihtoa.

Teatterin toiminta siirtyi jo 1.6.1877 alkaen Suomalaisen Teatterin Osakeyhtiön piiriin. Aspelin-Haapkylä raportoi vuotuisen palkkaluettelon ja voidaan nähdä millaiseksi teatterin ja oopperan henkilökunta oli kasvanut. Palkkaluettelon analyysi osoittaa, että johtajan oli saatava asianmukainen palkka, jossa on sopivasti eroa seuraaviin, mutta

889 O. Wilho → KB 2.6.1877/53:33:50/KBA/KiA/SKS.

890 EAH2:357. Aspelin-Haapkylä antaa Wilhon erokirjeelle asianmukaista huomiota, ja ilmaisee ymmärtävänsä puheosaston näkökulmaa ”kateutena pääkaupungissa loistelevaa oopperaa kohtaan, semminkin kun yleisön suosio jakaantui epätasaisesti, eivätkä laulutaitelijatkaan tainneet olla näyttämättä, että he pitivät itseään yliluokkaisina verrattuna näyttelijöihin.” Sen sijaan, asian kuittaaminen pelkäsi satunnaisesti huonoksi tuuleksi vaikuttaa enemmän Aspelinin väistöllisyydeltä: ”Mitä tulee Vilhon luopumisaikeeseen, niin ei siitä kirjeissä sen enempää puhuta. Luultavasti Kaarlo ystävällisellä kirjeellä rauhoitti hänet.”(EAH2:327) Tässä myöhempi johtokunnan puheenjohtaja vähättelee Oskari Wilhon elämänpaatoista, luultavasti omasta säätyasemastaan käsin. Kysymys oli ”elämää suuremmasta asiasta” Oskarille. Sitä paitsi takana oli fuusioneuvottelun kevät, jossa Oopperaa yritettiin pelastaa ja Puheosasto ajateltiin jättää oman onnensa nojaan. Wilhon ja Aspegrenien kannalta se ei välttämättä olisi ollut aivan huono ajatus – he olisivat päässeet vapaiksi Bergbomeista ja voineet pitää näyttöstituloit itse.

891 O. Wilho → KB 2.6.1877/53:33:50/KBA/KiA/SKS.

joka ei liikaa noussut parhaimpien taiteilijoiden yläpuolelle. Kaarlon vuosipalkka tästedes monta vuotta oli 4000 mk vuodessa sekä 1000 mk:n matkakassa. Emelien nimike ei ollut enää taloudenhoitajan, vaan hän keskittyi puvustonhoitajan tehtäviin, 1000 mk palkkiolla, sillä hän olikin päätyössä muualla. Taloudenhoitajan työstä maksettiin A. Strengille, mutta tehtävään tuli pian K. F. Wahlström, jonka palkkio myös oli 1000 mk vuodessa. Lehtori Godenhjelm nimitettiin ”kirjailijaksi korjaamaan kieltä käytettävissä kappaleissa”.⁸⁹²

Teatterista tavallaan otettiin vihdoin rakenteellista vastuuta. Mutta ilmeisesti oopperan mahdollisuuksia oli tarkoitus punnita seuraavana vuonna uudestaan, kuten K. F. Wahlström oli selittänyt Achtéille näitä tavatessaan.⁸⁹³ Oskari Wilhon asemaa puheosaston johtajana ja näyttelijöiden primuksena osoittaa nyt samapalkkaisuus Kaarlon kanssa eli 4000 mk vuodessa. Erona vain tuo Kaarlon matkakuluihin maksettava 1000 mk. Wilhon uhkaus eroamisella oli toiminut myös palkankorotuksen impulssina: Wilho oli pidettävä, ja hänet tunnustettiin tuolla palkalla tasavertaiseksi osaston johtajaksi.

Kesäkuussa 1877 rinnakkain uuden Osakeyhtiön sääntöjen kanssa laadittiin myös Ohjesääntö teatterin palveluksessa oleville ”näyttelijäseuralle (draamallinen ja lyyrillinen osasto) ja orkesterille”. Teatterin toimenkuvia ovat siinä Toimitus-johtaja, Orkesterinjohtaja ja Näytelmän-ohjaaja sekä vaatteistonhoitaja, rahastonhoitaja ja kirjailija. Yksityiskohtaisuus, jolla näyttelijöiden ja Näytelmän-ohjaajan välejä painetussa vihkossa säädetään, kertoo, että säännöt vaikuttavat Wilhon kirjaamilta, sillä ne koskivat paljon arkisia kurinpidollisia asioita.⁸⁹⁴

Oopperan musiikillinen johtaja Bohuslav Hřímaly oli Kaarlon tavoin 5000 mk:ssa, mutta ilman matka-kassaa. Orkesterin 16 vakituista jäsentä ansaitsivat kaikki alle 2500 mk:aa. Puheosastossa oli 17 henkeä ja lauluosastossa 20. Rouva A. Teffs esiintyy puvustoa koskevissa asioissa Emelien apuna. Samoin nti Amanda Strengberg mainittiin Wilhon kirjeessä (22.5.1877) puvuston apulaisen ja pukijan tehtävässä, ainakin puheosaston puolella. Puheteatterin taiteilijoista Aurora Aspegrenin palkkio oli 3000 mk:ssa ja 2500–2000 mk:aa ansaitsivat Arthur ja Selma Lundahl, Ismael Kallio, Benjamin Leino, Bruno Böök sekä Kaarola Avellan, hän tosin sen yläpäässä (2400 mk). Neiti Ida Aalbergin palkka oli vasta 1440 mk, mutta Avellan olikin käynyt kouluja Tukholmassa ja oli säätyläinen.

Oopperalaulajien palkoissa Navrátilin 10.000 mk oli poikkeuksellisen raju hinta, verrattuna siihen, että hänet oli vain kaksi vuotta aiemmin sähköitse pestattu 3500 markalla.⁸⁹⁵ Navrátilin Dresdenistä saamasta tarjouksesta oli olemassa vain hänen

892 EAH2:358. Palkkaluettelo.

893 Emmy Achté → Sigrid Chrons 31.8.1877/Coll 4.27/ms/KK.

894 Emil Nervander. Suomalaista Teatteria koskevia papereita. B114/ENA/KiA/SKS.

895 EB → KB 8.8.1875/45:1:37/KBA/KiA/SKS.

oma sanansa. Matka Dresdeniin saattoi olla onnensa kokeilemistä, mutta käytännössä kiristystä, jolla hän veti palkkaansa ylös Helsingissä. Vaikka Ooppera oli konkurssissa, tenorin vuosipalkkaa piti nostaa, eikä kesäkuussa 1877 ollut muuta vaihtoehtoa.⁸⁹⁶ Navrátil liikkui omassa sarjassaan ja laskutti kapellimestari Hřimalýn ja johtaja Bergbomin palkat yhteensä. Naëmi Ingmanin 500 mk kuukausipalkka teki vuositasolla summan 5000–6000 mk.⁸⁹⁷ Basso J. Bergholm nousi 3800 mk:lla lähelle Wilhon, Kaarlon ja Hřimalýn palkkoja.⁸⁹⁸

Seuraavan kauden sopimukset piti tehdä keväällä myös Osakeyhtiön omia laskelmia varten. Ja kun kerran päätös oopperan jatkamisesta oli tehty, Yrjö Koskinen itse pantiin kirjoittamaan Emmy Achtélle, minkä hän teki jo helluntaina (20.5.1877). Hän vetosi ankarasti tämän velvollisuudentuntoon ja suomalaisuuden asiaan. Pian sen jälkeen Kaarlo oli kirjoittanut Niklakselle ”kuin muina miehinä” ja tiedustellut, haluavatko he vuosi- vai kuukausikiinnityksen oopperaan seuraavaksi vuodeksi.⁸⁹⁹ Nythän oli päätetty jatkaa uuden Osakeyhtiön turvin ja yllä esitettyä palkkabudjettia vasta laadittiin.

Helsingissä tiedettiin, että Achtét olivat tienestien tarpeessa. Niklas kuitenkin ilmoitti, ettei heillä olisi mitään tekemistä Suomalaisen Oopperan kanssa. Heidän toinen lapsensa Oiva syntyi 30.6.1877. Achtéiden vastaus oli siis kielteinen, joten he joutuivat syksyksi suunnittelemaan oman konserttikiertueen, vaikka kaksi lasta oli pientä. Taloudenhoitaja K. F. Wahlström kävi vielä kerran Achtéiden luona Kiikalassa heinäkuun viimeisellä viikolla 1877. Emelie oli toiveikas siihen nähden, että Wahlström saisi jotain aikaan; ”för min del har jag den fasta tron att de komma att sjunga här i sex år”⁹⁰⁰ Ilmeisesti Wahlströmin saama viesti oli kielteinen, mutta vielä neljännen kerran elokuussa, 21.8.1877 Achtéita lähestyttiin.⁹⁰¹ Nyt Emelie Bergbom vetosi Emmy Achtéhen ja kirjoitti varsin rajusti oopperasta heidän yhteisenä lapsenaan ja jopa tuon yhteisen lapsen kuolemasta. Tunnelmat muuttuivat entistä synkemmiksi, sillä lokakuussa 1877 Emmyn toinen lapsi, Oiva Achté todellakin kuoli.

Fuusion kaaduttua ja Wilhon kirjeen jälkeen Kaarlo Bergbomilla oli moraalinen velvollisuus paneutua myös puheteatterin asioihin. Hänen piti osoittaa, ettei se saanut lapsipuolen kohtelua, kuten keväällä oli syytetty: ”för att litet arbeta med talscenen”. Samassa kirjeessä Emelie suri, että vielä vuosi joudutaan ”kämpa med den odrägliga

896 EAH2:358.

897 Siitä Emelie raivoistui: mokomakin medelmätta! (keskinkertaisuus) Jos ooppera yhden vuoden jälkeen lopetetaan, mistä nämä daamit luulevat saavansa samanlaisia palkkoja! EB → KB 14.7.1877/45:1:39/KBA/KiA/SKS.

898 Achtéiden puolesta närkästyneet kannattajat väittivät, että näitä oli palkkojen puolesta aiempin vuosina poljettu. On säilynyt Bergbomin kirje tarkemmin tuntemattomalle rouva Ahlbergille, jossa hän laskelmin osoittaa, että vuosina 1873–1879 palkkion polkemista ei tapahtunut. Emmy Achtén iltakohtainen keskipalkka oli yläpuolella muiden. (KB → Rva Ahlberg [1878–1879]/47:13:1/KBA/KiA/SKS.)

899 Leppänen 1962:100–101.

900 EB → KB 28.7.1877/45:1:42/KBA/KiA/SKS.

901 Leppänen 1962:101–102.

operan – jag tror dock att det blir det sista”.⁹⁰² Emelie oli itse palannut kesäisestä Turusta Helsinkiin ja oli saattanut käydä Naantalissa kylpemässä Betty Elfvingin kanssa.⁹⁰³ Samassa kirjeessä valotetaan tuttuja vekselipainajaisia ja vielä seuraavassa kirjeessä joidenkin laulajien ”ylimitoitettuja palkkiotoiveita”. Jännitettiin laulajien päätöksiä, tuleeko Navrátil takaisin Dresdenistä vai ei?

Rikhard Faltin ehdotti ensi kerran jo tänä kesänä 1877 Kaarlolle Wagnerin *Tannhäuserin* tekemistä, varmasti siksi, että tenori Navrátil olisi vielä seuraavan talven käytettävissä.⁹⁰⁴ Mikäli oopperafuusio olisi toteutunut ja Nya Teaternissa saatu suurempi orkesterisyvennys ja isompi näyttämö yhdistettyjen oopperavoimien käyttöön, olisi ensimmäinen kotimainen Wagner-esitys aikaistunut näihin 1870-luvun lopun vuosiin. Sekä Faltin, Wegelius, Bergbom että laulajat olisivat olleet niistä kiinnostuneita. *Tannhäuserin* keskeisiin rooleihin olisi tuolloin Helsingistä löytynyt sopivat laulajat.⁹⁰⁵

Heinäkuun alkupuolella 1877 matkusti Emelie yhdessä kälynsä Theresen, Ossianin puolison kanssa Herttoniemeen serkkujensa luo. Raitis ilma teki hyvää.⁹⁰⁶ Näyttäisi siltä, että seurustelu svekomaaniserkkujen kanssa vielä saattoi jatkua, mutta pari viikkoa myöhemmin Emelie jo kirjoitti Herttoniemen uudesta isännästä, serkustaan Frans Gustaf Bergbomista, että ”Gösta vill nödvändigt i dag ha mig ut till Hertonäs öfver söndagen och som det kanske är sista gången jag kommer mig dit, så ville jag ej säga ne.”⁹⁰⁷ Nykytilanteessa Emelielle läheisin henkilö on ollut luultavasti setävainajan leski Helena Bergbom (s. Franzén), joka oli alkanut sairastella. Kieliriitaa oli liikaa ilmassa, jotta yhteydenpito serkkuihin olisi ollut luontevaa.⁹⁰⁸

Tärkeä yksityiskohta on tieto, että Suomalaisella Teatterilla ei ollut harjoituksia varten edes omaa pianoa. Emelie mietti, pitäisikö teatterille hankkia oma piano! Missä olivat kuoronuotit *Tsaariin ja kirvesmieheen*? Augusta-sisarelle oli lankeamassa teatterilta 6000 mk:n vekseli. Ja oli noloa pyytää uusimaan, kun Augustakin tarvitsi rahoja. ”Miten minä selviän näiden rahojen kanssa kesän yli?” Kaarlo kirjoitti vastaan, että pyydä Wahlströmiltä minun palkkani ja ota siitä, sillä minä elän niin pienesti, etten tarvitse nyt

902 EB → B. Elfving 7.7.1877/49:5:18/EBA/KiA/SKS.

903 EB → KB 11.7.1877/45:1:38/KBA/KiA/SKS.

904 EB → KB 21.7.1877/45:1:41/KBA/KiA/SKS.

905 Siitä on säilynyt suomennos, jossa kuitenkin on jätetty kääntämättä laaja II näytöksen Laulukilpa Wartburgissa; ilmeisesti Maakreivin hovimieheksi ei olisi riittänyt solistitason miehityksiä. Teosta piti myös lyhentää. (TeaMA 1535, Hb, kansio 24) – Salmi 2005:103 arvelee virheellisesti, että *Tannhäuserin* toteutumattomuus olisi johtunut pelkästään Bergbomista.

906 EB → KB 14.7.1877/45:1:39/KBA/KiA/SKS.

907 EB → KB 28.7.1877/45:1:42/KBA/KiA/SKS.

908 Kolme vuotta myöhemmin Helena Bergbomin kuolinilmoituksessa viitattiin pitkäaikaiseen rintatautiin (bröstli-dande) (HD 28.3.1880). Emelien ”viimeinen käynti” Herttoniemessä edellisenä kesänä on voinut tarkoittaa vielä tämän heidän setänsä lesken tapaamista. Ruotsinmielisten serkkujensa kanssa hän ei näinä vuosina näytä olleen tekemisissä. Herttoniemen serkkujen kohtaloista ks. Bergbom J. G. 1910 ja Backman 2015.

rahoja.⁹⁰⁹ Emelie ja Kaarlo eivät voineet osallistua maisteri Eliel Aspelinin ja varakkaan neiti Ida Rewellin, häihin Vaasassa, vaan lähettävät vain sähkeen.⁹¹⁰

Kaarlo matkusti kesällä 1877 ensin Lappeenrantaan kylpemään ja rentoutumaan. Saimaan uimarannalla hän luki näytelmiä tai muuta kirjallisuutta. Kaarlo tapasi neiti Lagusta ja baritonilaulaja Bruno Holmia ja tämän ”erinomaisen rakastettavaa äitiä” (i hög grad älskvärda mor). Holmin pitäisi syksyllä laulaa Tsaari Pietaria *Tsaarissa ja kirvesmiehessä* ja Don Juania, mikäli on terve. Hän oli lupaava ja näyttämöllisesti kyvykäs komea baritoni, mutta sairasteli tuon tuostakin. Toverit alkoivat pitää häntä luulosairaana. Emelietä harmitti jatkuvasti ”Den oordentliga andan som råder inom operan kan reda mig sjuk.”⁹¹¹ Ida Basilier huolehti kirjeessään, miten Bergbomit tienaisivat elantonsa, jos ooppera lopetetaan. Hän kehotti Emelietä huolehtimaan itsestään. Basilier tarkasteli tilannetta siis yleisemmästä perspektiivistä, mutta hänkin näki Kaarlon nimenomaan oopperanjohtajana, ei kansanomaisen draamateatterin johtajana.⁹¹²

Puheosasto lomaili kesäkuun ajan. Heinäkuun alussa Kaarlo olisi antanut Wilhon loman jatkua tämän toivomat kaksi viikkoa lisää yhteensä noin kuuteen viikkoon, mutta toivuttuaan Saimaalla Wilho luopui näistä parista lisäviikosta, joten teatteri pääsi aloittamaan Kuopiossa heinäkuun alussa 1877. Se tietysti oli edellytys ylipäänsä teatterin toiminnalle, olisi kovin vähän näyteltävää, jos Wilho puuttuisi joukosta.

Kaarlo oli tällä kertaa itse paikalla Kuopiossa. Ongelmaksi Kuopion avauskaudelle tuli, että Kaarola Avellan ei suvainnutkaan saapua sovitusti paikalle. Kaarlo kirjoitti 10.7.1877, ”om nu Kaarola Avellan ej blott låte vänta på sig alltför länge.” Samassa hän totesi puheosastosta Kuopiossa, että ”Ledningen för öfvrigt behåller han [Wilho].” Wilho siis todella johti kiertueella puheteatteria. Kaarola viivytteli niin, että edes vielä 17.7. häntä ei näkynyt Kuopiossa, vaikka olisi jo pitänyt. Vielä pari päivää myöhemmin 19.7. Emelie näki Kaarolan ajavan droschkalla pitkin Helsinkiä ja laittoi lapun kysyäkseen, milloin tämä aikoi matkustaa Kuopioon. ”Det är odrägligt att ha sådana der damer...”⁹¹³ Avellan siis aiheutti harmia, mutta Arthur Lundahl oli vedossa ja ryhmän fennomania oli hyvää: tulonsa jälkeen Kaarlo ei ollut kuullut teatterissa lainkaan puhuttavan ruotsia. Samassa oli myös tärkeä maininta neiti Ida Aalbergin ja Bruno Böökin kurtiseerauksesta, jonka Kaarlo kuvaa näin:

909 KB → EB 17.7.1877/46:1:14/EBA/KiA/SKS.

910 KB & EB → E. Aspelin s.d. sähkösanoma/93/EAHA/KiA/SKS.

911 EB → KB 28.7.1877/45:1:42/KBA/KiA/SKS.

912 Ida Basilier → EB 10.7.1877/51:1:20/EBA/KiA/SKS.

913 EB → KB 21.7.1877/45:1:41/KBA/KiA/SKS.

Med Ahlberg [=Aalberg] har jag haft en sträng förklaring och förbjudit all kurtis med Böök. Flickan fattig såg så innerligen söt ut, då hon hängde hufvudet och sade ”niin, niin, kyllä olen hyvin lapsimainen, kun häntä uskon”.⁹¹⁴

Tässä on ensimmäinen Kaarlon oma kirjemaininta Ida Aalbergista. Hänen kohdallaan jouduttiin siis heti puhumaan kurtiseerauksesta. Kaarlon perusteluita termille tyttöparka (flickan fattig) ei ole kirjattu. Tärkeää oli Suomalaisen Teatterin näyttelijöiden hyvä maine ja kaupunkien säätyläisten silmissä mahdollisimman nuhteettomat elämäntavat heihin vetoavassa aatteellisessa toiminnassa. Siteerattu 20-vuotiaan Ida-neidin vastauksen sanamuoto viittaa siihen, että Kaarlo olisi omasta puolestaan vakuuttanut Böökin olevan naisille lupauksia jakeleva flirttailija, jolla oli muitakin aikeita.

Mutta Ida-neidin vastaus on kiinnostava. Vastatessaan Kaarlolle Ida selvästi esitti alistuvaa ja nöyrää, ”flickan fattig” -hahmoa. Ottiko Kaarlo tällaisen hahmon todesta vai näikö hän näyttelijän lävitse? Ainakin hän huvittui ja sitten heltäyi nähdessään näyttelijän nokkelan ja roolinmukaisen vastauksen. Koska Ida näytti niin ”rakastettavan sievältä” (innerligen söt ut), hän ei jatkanut puhuttelua edemmäksi. Myöhemmin on viitattu siihen, miten Ida Aalberg onnistui kietomaan Kaarlon sormensa ympärille tai aina taipumaan tahtoonsa. Tämä olisi ensimmäinen kirjattu esimerkki siitä. Mutta Kaarlo näki tässä jo itsensä ulkopuolelta ja analysoi omaa reaktiotaan. Bergbom kommentoi hymyillen heikkouttaan tämän näyttelijätär-pelurin edessä. Myöhempinä vuosinahan Kaarlo ei luottanut enää yhteenkään Idan sanaan, kuten hän kirjoitti.

Olivatko Bergbomit varoittaneet Idan veljeä ja kehottaneet sisaren nuhteluun, sillä veli Oskar Ahlberg lähetti kesällä 1877 Idalle kirjeen, jossa tämä moitti ankarasti sisartaan liian monista kosijoista: ”Törmänen, Borg ja nyt viimeksi Böök. [– –] se kultainen päivä vielä koettaa, jolloin huomaat itsesi olevan väärällä tiellä ja luot silmä[y]ksen menneeseen elämääsi. [– –] Katso eteesi, ettet lankea.”⁹¹⁵ Törmänen oli ollut ajankohtainen Idalle kesällä 1876. Asser Borg taas oli Idan tuttu jo Janakkalasta, tuomiorovastin poika, joten säätyero oli hänen tapauksessaan selvä este. Ainakin Kaarlon nuhtelu oli tehotonta, sillä kolme kuukautta myöhemmin, 7.10.1877 Oskari Wilho Jyväskylässä lisäsi kirjeensä loppuun noudattaen jo Idan nimen tuona syksynä uusittua kirjoitustapaa:

J. K. Tuo tunnettu Böökin ja Aalbergin kurtiisi on täällä J[yväs]kylässä yltynyt oikein inhoittavan imeläksi. Kyllä heidän jo olisi pitänyt päästä johonkin päätökseen!⁹¹⁶

914 KB → EB 17.7.1877/46:1:14/EBA/KiA/SKS.

915 Oskar Ahlbergin kirje Ida Aalbergille kesällä 1877; sit. Räsänen 1925:62–63.

916 O. Wilho → KB 7.10.1877/53:33:57/KBA/KiA/SKS.

Järkiperäinen ja käytännöllinen Wilho toteaa tässä, että joko mennään naimisiin, niin kuin Bennu Leino Mimmy Hellstenin kanssa ja niin kuin aikoinaan Aspegrenit ja Lundahlit. Onko siis joitain syitä sille, että Bruno Böök ei ole halunnut kosia tai sitoutua avioelämään neiti Aalbergin kanssa? Kyse saattoi heidänkin kohdallaan olla säätyerosta: Böök tuli virkamiesperheestä ja Aalbergin tausta oli riittämätön voidaksen tulla esitellyksi Böökin suvulle.

Ida Aalbergin elämäkerturi Ilmari Räsänen luonnehtii Bruno Böökiä Aspelin-Haapkyllän äänenpainoin kiusankappaleeksi ja ruotsinmieliseksi: hauskan näköinen, sivistynyt, mutta laiska jne. Idan miessuhteita selvitellessään Räsänen rohkeni siteerata yllä olevan Wilhon kirjeen jälkikirjoituksen sekä kuvaili niitä kuulopuheita ja kertomuksia, joiden mukaan ”I Aalberg olisi samanaikaisesti ollut kihloissa monen muun kanssa.”⁹¹⁷ Böök olisi ollut muka mustasukkainen ja heidän väillään olisi ollut riitoja. Jokin välikohtaus olisi tapahtunut peräti Kaarlon johtamissa harjoituksissa. Suhde olisi sitten katkennut Idan aloitteesta Böökin ensimmäisen ulkomaanmatkan jälkeen.⁹¹⁸ Aalbergin tutkijat ovat käyttäneet mustetta pohtiakseen ”kansallishengen vaikutusta” varhaisen ammattilaistemme toimintaan. Ilmari Räsänen mielestä vielä 1870-luvun kirjeissä ”kaikki aatteellisuus on kaukana, [– – niissä] tyttömäisesti lörpötellään elämän pikku tapauksista”.⁹¹⁹ Asiaorientoituneena kirjoittajana Räsänen totesi myös, että Bergbomilla ei ole ollut käytännössä osaa eikä arpa Aalbergin ensimmäisiin varhaisiin menestyksiin, olivathan esitykset Wilhon harjoittamia.⁹²⁰

Ritva Heikkilä (1998) on rakentanut johdonmukaisen tyttökirjamaista tulkintaa Ida Aalbergista ”ihailijoiden piirittämänä”, joka ”oli lopuksi taipunut” ottamaan vastaan kihlat ensin Törmäselältä, ”johon oli kyllästynyt muutamassa viikossa” ja sitten Böökiltä, ”jonka kanssa kihlaus kesti vähän kauemmin.” Sitten hän pääättelee, että ”nuo kihlaukset riittivätkin hänelle rokotukseksi vuosikymmeniksi eteenpäin”.⁹²¹ Heikkilä ajoitti Idan veljen paheksuvan kirjeen jo keväälle 1876, Helsingin *Preciosan* jälkeiseen aikaan. Siitä käy myös ilmi, että nimettömiä ilmiantokirjeitä oli tullut Helsingin kautta neidin kotiin Leppälähdelle ja niissä paheksuttiin mm. ”kuinka draamallista osastoa muutamit jäsenet tahriivat huonolla käytöksellään.”⁹²² Kirjeet ovat voineet silti saada alkunsa Emelie Bergbomin verkostoituneesta toimintakeskuksesta. Heikkilän tehtävä taas on todistella kansallinen ikoni moraaliltaan lujaksi.

917 Räsänen 1925:63–65.

918 Räsänen 1925:65.

919 Räsänen 1925:57.

920 Räsänen 1925:62.

921 Heikkilä 1998:51.

922 Heikkilä 1998:52–53.

Kaarlo oli Kuopiossa tavannut vanhan toverinsa, pastori ja tuomiokapitulin notaari J. W. Calamniuksen, joka 16 vuotta aiemmin oli *Sampsa Pellervoisessa* riipinyt hänen *Liuksialan ruusunsa*. Ehkä Kaarlo kykeni jo nauramaan asialle tai sitten siitä vaiettiin. Kuopion kausi oli alkanut hyvin ja ohjaus oli Wilhon käsissä. Mutta K. E. Törmänen ilmoitti eroavansa, ei kiinnostuksen puutteesta, vaan teatterin taloudellisen epävarmuuden takia. Bergbom jäisi taas vaille suomentaja-dramaturgia.

Törmänen har kommit och var ganska flat. Han vill skiljas, ej af brist på intresse, utan emedan hans far anser teaterns framtid så osäker. Likväl är han vrehågsen. Jag har ej uppmanat honom, utan tvärtom sagt att ifall han ernar krångla vid hvarje tillfälle, då han ej får sin vilja fram, så är det bäst han går.⁹²³

Muuten Kaarlo kertoi elostaan Kuopiossa, jossa oli paljon visiittikutsuja, mutta joihin hän kuitenkin ei ehtinyt osallistua.⁹²⁴ Vekselit lanquesivat, eivätkä Kuopion pankit enää ongelmitta hyväksyneet Bergbomin tai Wilhon nimeä. Kuopiossa oli myös suuri tulipalo, jossa oli kuollut ihmisiä, mikä vaikutti teatterissakäynteihin. Saamme ensimmäisen kuvauksen, jossa Kaarlo kirjoitti omasta työstään ohjaajana. Lähinnä hän kertoo toistaneensa komediaa usean kerran, jopa seitsemän kertaa, niin että yhteispeli alkoi sujua.

Af för mig nya stycken hafva gifvits Enon rahat och Sirkka. Båda gingo på repetitionerna ytterst slarfvigt och ojemnt. Enon rahat tog jag dock igenom så många gånger (vissa scener repeterades ända till 7 gånger efter hvarann) till dess samspelet gick galant. Den bör nu blifva ett af repertoarens bäst spelade stycken, hvad ensemblen beträffar. Apropos, ett exempel huru kostymeringen uppfattas, då ej bestämda ordres förefinnas. I tredje akten resa Fru Aspegrén och Tötterman (två unga borgarfruar) på järnväg 17 mil. Kan du tro hvad de då begagnat? Svarta sammetsklädningar, fru Aspegrén med röda atlasuppslag!!!⁹²⁵

Öhqvist-Korhosen *Kosijat*-näytelmä uudistettiin Kuopiossa, joka oli Öhqvistin alkupe-
räinen kotikaupunki. Se oli jo 1873 ollut esillä, mutta jäänyt sivuun, ehkä satiiri oli liian
terävää. *Tapio* 1.8.1877 kirjoittaa siitä näin:

923 KB → EB 10.7.1877/46:1:13/EBA/KiA/SKS.

924 "Här har jag eljest lefvat "ylpeästi" i mat och dryck och varit ofta bortbjuden. Några visiter har jag ännu ej hunnit gjort, som hos guvernören eller domprostern. Teatern har upptagit min dag från morgon bittida till afton. KB → EB 10.7.1877/46:1:13/EBA/KiA/SKS.

925 KB → EB 10.7.1877/46:1:13/EBA/KiA/SKS.

Ensimmäisenä kappaleena näytettiin tuon valitettavasti liian varhain poismenneen [Öhqvist-]Korhosen tekemä huvinäytelmä ”Kosijat”, jonka kohtaukset ovat Kuopioon sovitettut. Kappale tuo esiin muutamia epäkohtia yhteiskunnastamme ja kuvaa ne ivaamalla, mutta hyvän ja suoran naurun nostavalla tavalla. Tarvitsimme montakin semmoista kappaletta näkymöillämme. Lopuksi annettiin Hannikaisen yhä vireänä pysyvä ”Silmänkääntäjä”, joka samoten kuin Kosijatkin herätti yleisössä varsin hyvää tuulta.⁹²⁶

Samassa lehdessä oli anonymi kirjoitus ”Teaterista sananen”. Siinä halutaan edistää Kuopion teatterimyönteistä henkeä ja muistutetaan teatterista ”ylösrakennuksen” ja ihmisen tutkimisen välineenä. Teatteri ei ole vain viihdettä. Kirjoittaja kävi selvästi debattia uskonnollisia piirejä ja heränneitä vastaan, jotka kammosivat kaikkea maallista. Teatteri tosin ei ole aina sitä ”mitä sen tulisi olla”.⁹²⁷ *Kosijoiden* uusi tuleminen ja varsin runsaat esityskerrat osuivat juuri näihin puheteatterin murroskausiin, jolloin se alkoi irrottautua krinoliiniajasta ja tarjosi sosiaalisesti kärjekkäämpää ohjelmistoa. Korhosen satiirissa hienosteleva, ruotsia opetellut käsityöläisperhe esitettiin naurettavana.

Kaarlon oleskelu Kuopiossa heinäkuussa 1877 tähtäsi puheosaston ohjelmiston kohentamiseen. He ovat Wilhon kanssa voineet viettää jopa kuukauden työskennellen yhdessä. Ehkä keväisen erokirjeen jälkeen oli sovittu tästä; hekin ehtisivät kunnolla vaihtaa ajatuksia. Olihan oopperan alasajo jo näköpiirissä. Teatterin lähtö Jyväskylään oli auki vielä 30.8.1877 Wilhon kirjeessä Kaarlolle. Suunnittelun lyhytjänteisyys oli osa kuluttavaa elämäntapaa; ja näyttelijöiden epäluotettavuus. Wilho kaipasi teatterille tehtyjen uusien järjestyssääntöjen tuloa voimaan.⁹²⁸

Kaarlo palasi Kuopiosta Helsinkiin elokuun alussa. Kuun puolivälissä alkoivat Wilhon raporttikirjeet Helsinkiin: heti Kaarlون lähdön jälkeen tuli ongelmia Lundahlin kanssa ja Wilho oli taas kerran valmis itse lähtemään ja jättämään koko teatterin, ellei siitä ”tulisi liikaa skandaalia.”⁹²⁹ Kuopion sesongin lopussa (31.8. ja 2.9.) annettiin vielä *Preciosa*. Sitä oli ollut katsomassa koulupoika Jussi Brofeldt (Juhani Aho), jonka elämäkerrassa Antti Aho kuvaa *Preciosan* hauskaasti koulupojan näkökulmasta:

Hänen eteensä loihdittiin ihmeellinen espanjalainen hovimaaailma linnoineen, komeine ruhtinaineen ja kauneine ruhtinattarineen, joista kaikista kuitenkin vei voiton suloinen mustalaistyttö *Preciosa*. Hän sai kuulla mustalaisykuoron

926 Tapio 1.8.1877.

927 Tapio 1.8.1877.

928 O. Wilho → KB 14.8.1877/53:33:53/KBA/KiA/SKS.

929 O. Wilho → KB 14.8.1877/53:33:53/KBA/KiA/SKS.

ryhdikkäästi laulavan metsän takana punertavasta taivaasta ja päivän noususta. Hän sai nähdä miten kaunis Preciosa tulisella tanssillaan valloittaa koko Madridin, miten hänet kutsutaan Don Franciscon komeaan linnaan, jossa ruhtinaan poika Don Alonso ilmaisee hänelle rakkautensa. Hän seurasi jännittynein mielin Preciosaa synkälle mustalaisleirille synkän metsän siimekseen. Hän näki nuoren, komean Don Alonson saapuvan noutamaan Preciosaa puolisoikseen, mutta kun tämä ei halua jättää heimolaisiaan, liittyy nuorukainen heidän joukkoonsa. Pojan jännitys kasvaa yhtä, kun toinenkin ylimys, Don Eugenio rakastuu Preciosaan ja joutuu kaksintaisteluun Don Alonson kanssa, jolloin valepukuinen prinssi vangitaan. Helpotuksen huokaus pääsi pojalta, kun selviää, että Preciosa onkin ryöstölapsi ja siis ruhtinaan tytär. Ja hyväksi lopuksi sai Jussi iloita Don Alonson ja Preciosan kihlajaisjuhlasta kaiken kansan riemuitessa.⁹³⁰

Kuopion koululaisia oli innostanut myös *Daniel Hjort* – aidosti dramaattinen ja tiivis näytelmä Suomen historiasta, nuoresta lemmeistä ja vapaudenkaipuusta.⁹³¹ Puhenäyttämön tulevaisuuden kannalta on syytä huomata, miten Bergbom tässä vaiheessa, ensimmäisen talouskriisin jälkeen huolehti ohjelmistosta. Puheosaston merkityksen ja painoarvon kannalta oli tärkeää, että *Kihlaus* ja *Nummisuutarit* saivat seurakseen Schillerin *Kavaluuden ja rakkauden*. Myös *Aksel ja Valborg* kuuluivat vakavaan, joskin vanhanaikaiseen ”arvo-ohjelmistoon”. *Jeppe* oli jo näytelty loppuun. *Daniel Hjortin* onnistuminen lunasti seuraavaksi teatterille paikan kotimaisen draaman esittäjänä. Sen herättämä innostus perustui tästedes Arthur Lundahlin roolisuoritukseen *Hjortina*, sekä ennen muuta Katriin, jossa Aurora Aspegrenin inhimillisen tulkinnan myötä näytelmän rohkeasti kansanvaltainen paatos pääsi esiin. Sen kautta oli helppo samastua hävinneiden nuijamiesten ja heidän lastensa kohtaloon.

Mitä seuraavaksi Aleksis Kiveltä? Bergbom oli suunnitellut esittävänsä *Jäähvyäishetkeä (Leo ja Liina)*, mutta vuoden 1874 jälkeen siitä ei ole mainintoja.⁹³² *Karkurit* oli Kaarlون mielestä ollut ilmestyessään (1866) erittäin esityskelpoinen näytelmä. Ruotsalaisen teatterin sovituksesta ja ruotsinnoksesta (1872) oli myös kulunut jo muutama vuosi ja solvaustuomion sakot maksettu. *Lea* ja *Margaretha* olivat loppuun näy-

930 Aho A 1951:46.

931 ”Seuraavana iltana Daniel Hjortin jylhät säkeet tekivät Jussiin ehkä vielä syvemmän vaikutuksen. Nehän tulksivat isänmaanrakkautta, vapauden kaipua, synkkiä sielun tuskia ja tukahutettua lempeä. Kaikki hänen lyseotoverinsakin olivat haltioissaan, ja seuraavina viikkoina pojat eivät koulussa paljon muuta tehneekään kuin hyräilivät ”Preciosan” vauhdikkaita ”iskelmiä” ja näyttelivät mikä Stålaromia, mikä Flemingiä, paukutellen koulun ovia, kuten olivat nähneet näyttämöllä tehtävän, niin että lukot menivät rikki.” Aho A 1951:46.

932 Maininta on sanomalehti uutisissa Viipurissa *Suomenlehti* 28.10.1873. Näytelmästä ei ole käsikirjoitusta, sillä sen on voinut Bergbom kadottaa. Kiven *Valittujen teosten*, teosten tekstipohjana on *Leosta ja Liinasta* voitu käyttää jo Bergbomin laadittamaa pääkirjaa, jota myöskään ei ole säilynyt. Näyttää kuitenkin, että Bergbom ei ole uskonut näytelmän mahdollisuuksiin enää näinä vuosina. Ks. Kivi 2015.

teltyjä, joten ne olivat sopivia vain aattellisen tai isänmaallisen ohjelmiston osaksi. Nyt oli seurueessa Kaarola Avellan, josta saattoi saada Elman, uskottavasti uljaan kartanon tyttären päärooliksi. *Karkureitten* harjoittelu pantiin alulle Kaarlon ollessa Kuopiossa, se pitäisi saada esitykseen viimeistään Jyväskylässä, jossa oli suomenkielisen seminaarin luoma maaperä ja yleisö. Siellä oltaisiin syys- ja lokakuun ajan.

Syskuussa ennen Suomalaisen Teatterin vierailua Jyväskylässä kävi seminaarin lehtori J. F. Canthin nuori puoliso Minna kuulemassa Emmy ja Nikolai Achtén konserttia. ”[Hr] Achté är en stympare [taitamaton] men frun sjöng de vemodiga folksångerna isynnerhet med utmärkt effect. Ariorna briljerar hon ej så med som [Ida] Basilier.”⁹³³ Kun Suomalainen teatteri sitten tuli Jyväskylään, kävi Minna-rouva katsomassa ohjelmistoa enemmänkin, sillä lokakuun keskivaiheilla Minna Canth kirjoitti, että ”He näyttävät melkein kaikki erittäin hyvin.”⁹³⁴ Jyväskylässä oli Aleksis Kiven *Karkureiden* ensi-ilta 17.10.1877 Wilhon ohjauksessa.

Elokuun Kaarlo valmisteli Helsingissä oopperan sesonkia, joka alkoi 7.9.1877.⁹³⁵ Arkadian syksyn avasi Flotowin *Martha*, ja uutena ohjauksena Bergbom teki Albert Lortzingin *Tsaari työmiehenä*, (*Tsaari kirvesmiehenä*), jonka ensi-ilta oli sunnuntaina 23.9.1877 ja jota syyskuun viimeinen viikko esitettiin menestyksellä. *Martha* uusittiin vielä ennen kuin ooppera matkusti Turkuun. Kansanomaiset iloiset joukkokohtaukset, suhteellisen helpot ja miellyttävät teokset olivat syksyn yleisö- ja kassaystävälliset avaukset.

Suomalaisen Oopperan toimintatapaan on kuulunut touhu viime tingassa. Näin ainakin voi päätellä A. W. Jahnssonin kirjeessä olevista huomautuksista Kaarlolle. Mielellään Turussa Teatteria autetaan, kunhan sen asiat ensin suunnitellaan hyvin ja delegoidaan vastuualueittain.

Apropos Turkuun tulosta! Toimittakaa nyt kaikella muotoa hyvään aikaan kaikki valmistukset täällä, niin ettei kaikki jää viimeiseen hetkeen. Kyllä minäkin, jos haluatte, olen teille avulias. Mutta noin vaan puoleksi apumieheksi, kuten viimein, minä en rupee. Jos en saa sen suurempaa hallitusvaltaa, niin olen kokonansa erilläni toimista. Minun mielestäni moni seikka täällä kävi niin nurin narin, enkä minä puolestani tahdo olla osallinen semmoiseen vastoin mieltäni tapahtuvaan sekasotkuun. Sen vaan takaan, että Turku on kiitollinen paikka operanäytännöille, kun asiat vaan toimella ajetaan. Onnea ja menestystä

933 M. Canth → Gusti Johnsson 5.9.1877/MCK8:26.

934 M. Canth → Ida Bonsdorff [lokakuu] 1877/MCK9:29.

935 EAH2:368 mainitsee sen tosin alkaneen jo 2.9.1877 ”halpahintaisella konsertilla Yliopiston juhlasalissa.”

operalle ja sen innokkaalle johtajalle nyt alkavan vuoden kuluessa toivottaa sydämensä pohjasta – ystäväsi – A. W. Jahnsson.⁹³⁶

Kaarlo oli lähtenyt Turkuun jo perjantaiksi 28.9.1877 valmistellakseen näytäntöjä siellä. Emelien tunnelmat enteilivät silti jo oopperan loppua.⁹³⁷ Avajaisesityksenä Turussa oli konsertti, sillä aina oli musiikkinumeroita esitettäväksi.⁹³⁸ Samaan aikaan annettiin Madame Trebellin konsertteja vanhan Akatemian juhlasalissa, ja Ida Basilier‘kin oli tullut Turkuun lyhyelle visiitille. Ida Basilier‘n uusi koti oli nimittäin Kristianiassa, ja hänellä oli aikomus lähteä kiertueelle Englantiin Madame Trebellin kanssa. Syksyllä 1877 valmistui Ida Basilier‘sta maalattu muotokuva.⁹³⁹ Tarjontaa ja ohjelmistoa oli runsaasti, mutta kävijöitä vähemmän, joten taloudellisesti Suomalaisen Oopperan tilanne jatkui entisellään: *Tsaari työmiehenä*, *Sevillan Parranajaja*, sekaohjelmia ja *Faust*, Naämi Ingman Margarethana.⁹⁴⁰ *Faust* esitettiin kokonaisuena 24.10.1877 Turussa, mutta salit olivat vajaita. Kaikkea mitä ohjelmistosta vain voitiin, esitettiin.⁹⁴¹

Betty Elfving kirjoitti Emeliele myöhemmin, miten Kaarlo oli Turussa ollessaan pelotellut häntä sanalla Amerikka. ”Ja vaikka kauhu on mennyt ohitse, ajatus ‘entäpä jos’ tulee toistuvasti mieleen.”⁹⁴² Elämäkerturi tunnistaa Kaarlon leikinlaskun Bettyn kustannuksella. Hän lopettaisi kaiken ja pakenisi Amerikkaan!⁹⁴³ Silti täytyy kysyä vakavasti: onko Karl jopa harkinnut vakavasti ratkaisua kaiken jättämisestä ja lähtemisestä merten taa. Suomen teatterihistoria olisi erilainen, tuskin U.S.A.:n. Sama Amerikka-teema esiintyy vielä lokakuussa 1877 Maria Grapen kirjeessä Hedvigille. Grape on aina hyvä myös fabuloimaan, mutta Bergbomin puhetta referoiva epätoivon logiikka on hyvin vuoden tunnelmiin sopiva, vaikka voi sisältää Grapen kaunokirjallista väritystä:

936 A. W. Jahnsson → KB 11.9.1877/54:73:1/KBA/KiA/SKS.

937 EB → B. Elfving 25.9.1877/49:5:19/EBA/KiA/SKS; EAH2:370–371.

938 Nervander kiitti *Åbo Postenissa* konserttia, mutta huomautti illan rakenteesta, liian samanlaisia pitkiä aarioita kolme peräkkäin. Orkesteri soitti *Taikaheilun* alkusoiton ”med sin kända routine, obekymrad om den store Mozart. Dock hvem vill begära ett vårdadt samspel af musiker, som tvungits att, dag efter dag, sommaren igenom spela dålig musik för ett mindre valdt publikum. I.” *ÅP* 10.10.1877.

939 Ida Basilier‘n muotokuva on Suomen Kansallisoopperan omistuksessa. EAH2:374.

940 *ÅP* 21.10.1877.

941 *ÅP* 26.10.1877 ja *ÅP* 10.11.1877. *ÅP:n* uusi musiikkikriitikko kiitti kautta ja *Martha* onnistuneeksi, vaikka itse teos ei vastaa enää oopperalle asettavia vaatimuksia. ”Melodien håller sig icke strängt till texten utan återspeglar endast dess grundidé och är således i allmänhet visartad, icke dramatisk”. Partituuri on siis kuin suuri laulukirja, hyvä sellainen; siinä on vetoavat hyvät melodiat. (Nimim. I. : *ÅP* 10.11.1877) Seuraavat esitykset olivat *Alessandro Stradella* (16.11. ja 18.11.), sitten *Taikaheilu* 21.11.1877. *ÅP:n* juonireferaatti toteaa *Taikaheilun* tutun dilemman: ”hvad ingen men’ska kan begripa kan ingen menniska förstå, och detta gäller äfven om det sammelsurium som utgöres af Schikaneders olycksalig, dimdunkla text till Mozarts odödliga sköna, kristallklara tonverk.” Onneksi Mozart luo kaikkeen henkisen näkemyksen. *ÅP* 23.11.1877 mukaan *Taikaheilussa* yleisöä oli paljon, nti Lagus oli Pamina. Toinen esityskerta annettiin herra Pesosen (Papageno) hyväksi. Nyt oli jälleen suomenkielisiä tekstikirjoja myytävänä. Tulossa oli vielä *Musta domino*, jonka monimutkainen seikkailujuoni kuvataan *ÅP:ssa* 30.11.1877; sekä uudelleen *Martha*.

942 B. Elfving → EB 6.2.1878/48:13:14/BEA/KiA/SKS.

943 B. Elfving → E. Aspelin 10.8.1910/95/EAHA/KiA/SKS

Nu till vårt samtal med Bergbom. Han frågade allt möjligt om Dig, och jag besvarade alla frågor enl[igt] sanning och pligt, neml[igen] i allt gälde Din helsa, Din lycka och konstnärskap! Hälsningen framförde jag äfven och det med tungt hjerta emedan jag visste att nu är hela finska teatern dömd till undergång ej allenast den lyriska utan och den dramatiska scenen _ Om du min Hedvig hade sett hur bittert det nedstötade honom, skulle Du önska att det varit osagt; han steg upp gick ett par gånger upp och ned i rummet stannade framför mig och sade med en sorgsen ton

”jag har uppoffrat helsa arbetet och min framtid som mina systrars och mitt eget faders arf, samt dragit in mina gamla släktingar, moster och morbror Sanmark så att de ej ega något mera; allt att upprätthålla operan och nu måste den störta och drager med sig äfven den dramatiska delen och Emelie, samt jag får lemna Finland ty här kunna vi ej vara mera; utan söka oss ett hem om möjligt i Amerika, i sista våras skulle det teknas 50.000 och blef endast 17 tusen; så har vi den stora tryckande skulden på 85.000 mark – nesta år hade jag kunna söka professionen efter Z.T. den kan jag nu ej ens tenka på, ty intet är gjort för att förberede mig.”

Ett par förtvivlans tårar nedrullade och jag önskade att ha varit rik! att jag skulle ega millioner, jag tror att han fått ögonblickligen en! längre än till våren kunna de ej stå, om det ens kan gå så länge.⁹⁴⁴

Huhtikuun lopulla 1877 oli julistettu Venäjän ja Turkin sota. Hämmätyä on, että lokakuussa 1877 Kaarlo on saanut kirjeen (ja säilyttänyt sen) eräältä Suomen Kaartin sotamieheltä, jota ei tunneta mistään muusta yhteydestä. Sotamies S. Piehl on lokakuussa 1877 Kaartin matkalta Bulgariaa vapauttamaan kirjoittanut ”herra tohtorille” kirjeen, jossa hän kertoo sotilaiden kurjuudesta sateisella niittyarolla, jossa ei ole polttopuuta ja jossa on nukuttava vain maakuopissa.⁹⁴⁵ Hän on voinut olla aikanaan tekemisissä Suomalaisen Teatterin kanssa avustajana tai muissa iltatehtävissä. Piehl kirjoitti eräistä muistakin kaartilaisista, me-muodossa. Kaarlolla on siis ollut miestuttavia teatterin ulkopuolella ja alemmista säädyistä rekrytoitujen sotamiesten piirissä. Arkadia sijaitsi Turun kasarmin vieressä, missä tosin yleensä majaili venäläistä sotaväkeä. Sen sauna ja uimaranta olivat Töölönlahden nurkassa näköetäisyydellä Arkadiasta, nykyisen Kiasman alapuolella, minne Töölönlahti ulottui.

Kaarlo oli käynyt Helsingissä saatuaan lokakuussa Turun ooppera-esitykset käyntiin. Suomalaisen Teatterin Osakeyhtiön yhtiökokous pidettiin 20.10.1877. Kokous jatkui vielä seuraavana päivänä ja viikon päästä. Osakeyhtiön lopulliset säännöt hyväksyttiin niin,

944 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 5.10.1877/41:1:158/MGA/KiA/SKS.

945 S. Piehl → KB 20.10.1877/50:28:1/KBA/KiA/SKS.

että vasta tammikuussa voitiin pitää ensimmäinen yhtiökokous.⁹⁴⁶ Kokouksessa näkyi jo syksyn taloustilanne: ongelma oli myös itse osakemerkintöjen, käytännössä kannatusmaksujen vähyys, niitä oli merkitty paljon tarvittavaa vähemmän. Niitä oli maksamatta sisään, joten ei ollut muuta kuin lipputulot ja valtionapu, ei omaa pääomaa lainkaan. Tarvittiin vielä yksi vanhojen takaajien kokous 30.10.1877 omistusjärjestelyjä varten.

Marraskuussa 1877 ooppera jatkoi Turussa: *Marthaa, Alessandro Stradellaa* ja sitten *Taikahuilua*, Lydia Lagus Paminana ja Naëmi Ingman Yön kuningattarena. Kaarlo oli lokakuun lopussa Helsingissä puheosaston takia, samalla kun Bohuslav Hřímalý Turusta kirjoitti saaneensa selvän palautteen: yleisölle kelpaavat vain Basilier ja Achté, muu on ”roskaa”.

Emmy Achté ja Suomalainen Ooppera tarvitsivat siis toisiaan. Achtéiden elämässä oli tapahtunut todellinen tragedia, vauvan kuolema heidän itsensä ollessa kiertueella. Lisäksi rahapula alkoi olla kiusallinen, joten Emmy Achté lauloi joulukuun alussa muutamana näytännön Turussa: Paminaa, Normaa ja Luciaa.⁹⁴⁷ Mutta hänkään ei onnistunut täyttämään saleja.⁹⁴⁸ Nikolai Achté sai hyvin huonon kritiikin, häntä syytettiin välinpitämättömyydestä ja yrittämisen puutteesta.⁹⁴⁹ Kaarlo on varmaan ollut paikalla näiden vierailujen järjestelyjen aikana, piti hän siinä vielä lämmittää vanhoja teoksia paikallisten kuorolaisten kanssa.⁹⁵⁰

Syksyn toinen uusi ooppera, jota Kaarlo Turussa ohjasi oli Fromental Halévyn *Juutalaistyttö* 14.12.1877, nimiosassa Lydia Lagus. Teos on siinä määrin vaativa, että Kaarlon on täytynyt olla ainakin koko viimeinen viikko ennen ensi-iltaa sitä siellä valmistelemissa. Turussa Bruno Holm, joka osallistui vain vierailusopimuksella, oli pitänyt konsertin herra Fichtelbergerin oopperan ja Soitannollisen Seuran orkesterin kanssa Akatemian juhlasalissa. Siinä oli esitetty *Trubaduuria*, pari liedä, resitatiivi ja romanssi

946 EAH2:357. *Mbl* 8.10.1877 ilmoitettiin klo 8 ip kokous Arkadian foyerissa: ”bl. a. godkänna förslaget till bolagsstadgar samt välja ny Direktion i stället för den nu afgående Interims-direktorerne äfvensom emottaga redovisning af den sistnämnda för dess förvaltning.” Kokousaika siirtyi sunnuntaille 21.10. klo 5 ip. Sitä kokousta jatkettiin maanantaina 29.10.1877 kl 6.ip, säännöt hyväksyttiin lopullisesti siellä. Keisarillinen hyväksyminen siirtyi ja vasta tammikuun 19.1.1878 voitiin pitää osakeyhtiön yhtiökokous. *Mbl* 17.10.1877 ilmoitti, että Jyväskylässä tänään ”*Karkurit* – som ännu ingenstädes gått öfver scenen.” Lehti unohti Nya Teaternin esityksen joulukuussa 1872.

947 Emmy ja Nikolai Achté vierailivat uudelleen vielä tammikuussa 1878. (EAH2:376) Rahapulansa takia he osallistuivat itselleen nöyryyttävässä tilanteessa vielä oopperan toimintaan. (Leppänen 1962:108.) Vastikään 14.11.1877 oli nimittäin kuollut pariskunnan toinen lapsi, Oiva Achté, alle ½ v ikäisenä (Leppänen 1962:103). *ÅP* 8.12.1877 kirjoitti lapsistaan taistelevan Norman roolin saaneen uutta traagista syvyyttä. Antti Almborg on voinut olla näiden vierailujen taustajärjestelijä, olihan Emmyn kaavailtu Budapestin vierailukin hänen aloitettaan.

948 EAH2:374–377.

949 Arvostelu *ÅP:ssa* oli ankaraa 15.12.1877: ”Om herr Achté, som äfvenledes gasterade i dessa båda operor och här i Norma såsom Pollion[e], kan man sanningen i ära icka säga mycket godt. Hans stämman har en egenomlig dämpad klang, föredraget är tråkigt och trötande och om någon aktion kan man nästan icke tala, så stelt för herr Achté sin ståtliga gestalt. Möjligt är att herr Achté såsom god musiker, icke kan intressera sig för så ytlig musik, den ifrågavarande, likasom den italienska i allmänhet är, men hvaröfe då uppträda, om så vore.”

950 Emmy Achtén palkkiot tiedetään, ne ovat olleet 250 mk illalta, maksettu kokonaissummana 2000 mk 8 näyttännöstä, kaudella 1877–1878. (KB → Rva Ahlberg [1878-1879]/47:13:1/KBA/KiA/SKS.

[”Abendstern”] *Tannhäuserista*.⁹⁵¹ Turussa uumoiltiin, ettei Suomalainen Ooppera jouluksi Helsinkiin lähdeytään enää Turussa esiintyisikään.⁹⁵² Ennuste osui oikeaan, tilanne tiedettiin.

Puheosasto matkusti Jyväskylästä Helsinkiin ja harjoitteli siellä Aleksis Kiven *Karkurit* kuntoon Helsinkiä varten, Kaarlön itsensä johdolla. Viisi vuotta oli kulunut Nya Teaternin versiosta. *Karkurien* harjoittelu ei tosin syys-lokakuussa ollut juuri innostanut seurueen jäseniä. Näytelmän esitys Arkadiassa nähtiin 31.10.1877.⁹⁵³ Päärooleissa Elmana oli Avellan ja Tykona Lundahl, Paulin ja Hannan rooleissa Böök ja Aalberg, Niilona Leino. Puheosaston arvostelut alkoivat olla pääosin myönteisiä ja seurueen keskeisten jäsenten ammattitaidon tunnustavia. Yleisö ei aina esityksiin löytänyt ja esimerkiksi *Uusi Suometar* joutui taas muistuttamaan, miten puheosasto oikeastaan on se tärkein osa Suomalaista Teatteria. *Uusi Suometar* oli päätoimittaja Löfgrenin myötä ollutkin johdonmukainen tässä asiassa. – *Karkurien* esitystä kiitettiin, mutta nyt alettiin pohtia, miten hyvä tämä Aleksis Kiven teos olikaan.⁹⁵⁴

Aurora Aspegren ja Selma Lundahl olivat tästedes puheosastoa koskevissa kritiikkeissä taka-alalla, nyt alettiin vertailla seurueen kahta nuorta naista, neitejä Avellan ja Aalberg.⁹⁵⁵ Näistä kahdesta oli Avellan saanut tehdä ’arvokkaampia’ rooleja. Ohjelmisto oli monipuolista, ja sitä esiteltiin tällä kertaa tarkasti.⁹⁵⁶ Kaksi kotimaista uutuutta, August Korhosen *Kosijat*⁹⁵⁷ ja Wilho Soinin satiirinen *Kevään oikkuja* tunnustettiin toi-

951 *ÅP:ssa* 5.12.1877 oli ’I.’n ankara kritiikki *Mustasta Dominosta*: itse teoksessa puheosuudet ja laulunumerot alkavat motivoimattomasti: ”Mellanting af opera och dram har varit är och blir en oting.” Intressi syntyisi vain jos näyttelijät näyttäisivät, että heillä on edes aavistus siitä, mitä ranskalainen eleganssi on.

952 *ÅP* 21.12.1877. Nervanderin kirjoittama Teatterikatsaus kiittää yleisesti: ”finska operan under sin korta sejour utvecklat en aktningvärd verksamhet och i sin repertoar bjudit på en omvexling och rikedom, som vida öfverträffat hvad man denna höst hade väntat sig af sällskapet. Då härtill kommer, att finska theaterns direktion med förekommande uppmärksamhet beredt oss tillfälle att få höra såsom gäster vid operan de sedan gammalt högt uppbudna konstnärinnorna fröken Basilier och fru Achté. *ÅP* 22.12.1877. Teatterikatsaus jatkuu: seuraa naislaulajien analyysi. *ÅP:ssa* 23.12.1877 on katsaus seurueen miesten taiteeseen.

953 Rooleissa Paroni Markus = Kallio, Tyko = Lundahl; Paroni Magnus = [Rudolf] Löfving; Pauli = Böök, Elma = Avellan, Niilo = Leino, Hanna = fr. Aalberg.

954 *UStr* 2.11.1877 *Karkurit*-näytelmän arvostelu on pohtivampi ja kriittisempi kuin EAH2:372 antaa ymmärtää. *Mbl* 3.11.1877; [arvostelu *Enon rahat* -esityksestä] fröken Aalberg var en äktenskapsstifterska, värd sin stora framgång och de vinningslystna släktningarna voro så räknande och kärlekslösa som någon kunde önska sig. – *Karkurit* – icke synnerligen tycktes anslå publiken. [– –] kan ej nekas att stycket icke är af Kivis bästa produkter, om och väl i vår dramatiska litteratur måsta erkännas intaga en anmärkningsvärd plats.” Helsingissä puhenäyttämön esityspäivät menivät päällekkäin Nyanin kanssa, väkeä kävi vähän. *UStr* antaa läksyä yleisölleen: pitää käydä, ei saa olla välinpitämätön tälle Suomalaisen teatterin ”tärkeämmälle osalle”.

955 *Mbl* 9.11.1877.

956 *HD* 9.11.1877. Nimimerkin A. A. laaja kirjoitus, joissa lisäksi kirjoitusta woguleiden pienistä näytelmistä, ilmeisesti karhunpeijaisista, joita August Ahlqvistin ’Expedition, 6te brefvet’ kuvasi.

957 *UStr* 30.11.1877 ”*Kosijat* joka eilen täällä ensi kertaa esitettiin, ei ole hullumpia komedioita, ja sillä on lisäksi sekin ansio että se on kotimainen. Aine siinä on hyvin tuttua laatua. Seppä Räsänen ja hänen vaimonsa ovat varakasta väkeä, ja sentähden ovat heille auenneet pormestarin, tohtorin y.m. ”ylimysten” ovet. Mutta nämä ylimykset puhuvat ruotsia, ja Räsänen sekä hänen vaimonsa pyytävät olla yhtä ”sivistyneet” kuin muukin herrasväki, ponnistaen voimiansa ruotsinkielen oppimiseksi. Heillä on yksi ainoa tytär, jota isä tahtoo antaa vaimoksi maisteri Hellman’ille vaan äiti luutnantti ”Syöterhelmelle” eli Söderhjelmille. Mutta tyttö itse rakastaa lapsuutensa ystävää rusthollari Ihalaista ja osaa sukkeluudellansa karkoittaa herras-kosijansa, joista edellinen on rehellinen, vaikka vanha mies, mutta jälkimäinen suuri veijari,

miviksi ajankuviksi. On vahinko, että Kaarlolla ei riittänyt kiinnostusta työskennellä Wilho Soinin kanssa pitempään. Kirjailijayhteistyöt alkoivat vasta vähän myöhemmin, vaikka hän esimerkiksi juuri 1.12.1877 vastaanotti kirjeen K. K. Koliinilta (Törmä), joka tarjosi komediaansa *Huipelissa*.⁹⁵⁸ Sitäkään ei liene koskaan esitetty. Tuoretta, satiirista kotimaista olisi epäilemättä tarvittu samoin kuin urbaania komediaa, jollaisen juuri Soini oli kirjoittanut.

Unkarin teatterista löytyi Antti Almbergin kautta uutta materiaalia. Sukulaiskansan piiristä olevien näytelmien suomennostyö alkoi nuorena kuolleen Edvard Tóthin näytelmällä *A falu rozsza, Kylän heittiö*.⁹⁵⁹ Ida Aalbergin ensimmäisenä merkittävänä roolina on pidetty *Kylänheittiö*-näytelmän vietettyä tyttöä, Boriskaa. Teoksen roolit otettiin luettaviksi lokakuun lopulla käännöksen valmistuttua, miespääroolissa kylän tyttöjen kaatajana Arthur Lundahl. Marraskuun lopulla 28.11.1877 Emelie kirjoitti Bettylle ja mainitsi innostuneena miten kiinnostava näytelmä on tekeillä (*Kylänheittiö*), sekä yleisemminkin miten väsynyt hän oli oopperaan: mukavaa että puheteatteri pitkästä aikaa on Helsingissä.⁹⁶⁰ Kirjeestä ei käy ilmi, että Kaarlo olisi tuolloin vielä Turussa, mutta *Juutalaistytön* (14.12.1877) onnistumiseksi hänen on ollut järkevää matkustaa sinne jo ajoissa ennen *Kylänheittiön* ensi-iltaa (5.12.1877).⁹⁶¹

Kuka tämän Ida Aalbergin uran kannalta tärkeän näytelmän siis ohjasi? Todennäköisesti *Kylänheittiöstä* vastasi Oskari Wilho, sillä vain 9 päivän päästä *Kylänheittiöstä* oli suuren oopperan, Halévyn *Juutalaistytön* ensi-ilta Turussa (14.12.1877). Sen ”ylöspano oli suurisuuntaisempi ja mahtavampi kuin mitä täällä seuduin on totuttu.” Voidaan siis laskea, että käytännössä koko joulukuun alkupuolen Kaarlo oli ollut Turussa, tai ainakin hänen oli ollut järkevämpää olla Turussa tilaamassa lavasteita ja harjoittamassa uutta näyttävää oopperaa, kuin puuhastella pienen kansankomedian kanssa. *Juutalaistytössä* oli viisi kuvaelmaa, se oli suuritöinen ooppera, jossa alle viikon nettoharjoitusaika ei riittäisi. Grand Opéra vaati myös hyvin harjoitetut kuorot ja joukko-kohtaukset, joita Kaarlo Turun musiikkipiireistä järjesteli, ja jotka saivatkin lehdistössä kiitosta.⁹⁶² Niihin on siis täytynyt käyttää aikaa. Teatterin pienoisnäytelmäillat,

joka vaan pyytää tytön rahoja. Tyttö saa rakastettunsa ja ylimystuttavat jättävät Räsäsen talon, jossa huomataan, ettei ruotsinkielen taito ole sivistyksen yksin-omainen tunnusmerkki. – Toiminta tässä näytelmässä käy vilkkaasti ja siinä on monta hyvin onnistunutta kohtaa. Näyttelijät kaikki suorittivat tehtävänsä sangen hyvästi.

958 K. Kolin → KB 1.12.1877/50:26:1/KBA/KiA/SKS.

959 *Mbl* 20.10.1877 julkaisi Suomalainen Teatteri Oy:n kokouksen laajan tekstin tilastoineen. Ungerska teatern – esitelyssään Antti Almberg paljastaa, että *Kylän Heittiön* pitäisi pikapuoliin tulla esitettäväksi Suomalaisessa teatterissa.

960 EB → B. Elfving 28.11.1877/49:58/EBA/KiA/SKS.

961 EAH2:377 sanoo kylläkin että Hrímalý oli ”johtanut harjoituksia”. Ei kuitenkaan lavasteita ja näyttämöllepanoa.

962 Halévy’n teoksen *La Juive, Juutalaistytö*: ensi-ilta Turussa oli 14.12.1877. Rachelin lauloi Lydia Lagus, jolla alkoi kuitenkin esiintyä myös äänellisiä ongelmia. Se oli viimeinen ensi-ilta – ja ilmeisesti viimeinen oopperanäytäntö, joka Turussa järjestettiin. Teoksessa nuori herttua on esiintynyt juutalaisena maalarina Samuelina, joka on rakastunut Racheliin, jota pidetään juutalaisen kultaseppä Eleazarin tyttärenä, mutta onkin ryöstetty Brognin tytär (ei siis oikeasti juutalainen!) – Konstanzin kirkolliskokous 1441 on taustalla. *ÅP* 13.12.1877 sanoo: ”uppsättingen i tredje akten var gjord

Kevään oikkuja, *Onhan pappa sen sallinut* ja *Kihlaus* (13.12.1877) sekä *Setä*, *Kevään oikkuja* ja *Herkules* (16.12.1877) olivat näin ollen Oskari Wilhon vastuulla ennen ryhmän lähtöä taas joulun ajaksi Tampereelle.⁹⁶³

Helsingfors Dagbladetin arvostelija totesi *Kylänheittiöstä*, että tekstin muistamisessa ja muussakin oli vähän toivomisen varaa (ellei kyse ollut taidepaukseista), mutta neiti Aalberg on talangi, jota teatterin ystävän kannattaa käydä katsomassa: ”Fröken Aalberg förenar en sällsynt vacker gestalt och behagligt utseende med den djup och innerlig känsla och hennes röst och uttal öfverraska genom renhet och behag.”⁹⁶⁴

Hanna Suutela on analysoinut Boriskan roolia suhteessa naisnäyttelijän eroottiseen esilläoloon. Hän kuvaa näytelmän tapahtumia ja naisnäyttelijää kompromettoivassa tilanteessa.

Talonpoikaistyttö Boriska ei ollut yksiselitteisesti päärooli vaan yksi näytelmän monista naiskuvista. Boriska rakastuu kylän lurjukseen, joka viettelee hänet. Suhteen kehittymistä näytelmä ei itse asiassa kuvaa juuri lainkaan. Boriskalla on kuitenkin suuri yksinpuhelu kolmannen kohtauksen alussa, jossa hän herää joen rannalta. Aalbergin ”tosi taiteellisuus” ja hänen voitokas näyttelimensä mainitaan arvioissa nimenomaan suhteessa tuohon yhteen monologiin tai kuvaan. [– –] On aamu, nuori nainen on sopimattomalla tavalla nukkunut yön ulkona [kauniissa joen rannassa, punainen huivi vierellään] – mistä Boriskaa on jo aikaisemmin näytelmässä syytettykin. Ensimmäisestä kuvasta alkaen on selvää, että jotain dramaattista on tapahtunut. [– –] Mielikuva neitsyytensä menettäneestä neidosta kertautuu heti vuorosanojen päästessä hänen huuliltaan. Unissaan Boriska huokailee kuin rakastajansa käsivarsilla ja luo yleisön eteen kuunnelmana kuvan tapahtuneesta: ”Lemmi mua... älä jätä minua tähän... pidä minusta huolta!... Niin.. niin.. liekuta minua sylissäsi... suutele mua vielä kerran!” [– –]

Boriskan heräämistä seuraa pitkä monologi, jossa hän toivoo kuolemaa, toistelee huonouttaan ja pyytää anteeksi lankeemustaan. Neitsyyden menetys näyttäytyy sekä korvaamattomana rikoksena että Jumalan rangaistuksena. Boriska ei vaikuta uhrilta siinä mielessä, että hänet olisi raiskattu, pyytää hän unissaan miestä vielä jäämään luokseen. Hänen heräävä syyllisyy-

med sådan pomp och ståt, som man icke varit van att se på denna ort. Grupperingen var särdeles smakfull och länder arrangören till stor heder.” Kirjoittaja I. valitti librettosuomennosten puuttumista, mutta kiitos Bergbomin ylöspanosta oli vuolas.

963 *UStr:ssa* 14.12.1877 oli laajempi myönteinen arvostelu, mutta myös kriittinen: tarvittaisiin nopeammat tempot köö-reihin, sufflöörin olisi kuiskattava hiljemmalla äänellä, nyt kuului saliin. EAH2:381–382 selostaa osin. *Mbl* 15.12.1877 julkaisi vielä yhden nimim. O.P:n paneutuneen arvostelun *Kevään oikkuja* ja *Setä* esityksistä, joka oli *Kevään oikkujen* osalta myönteinen. Kiinnostavaa alkavat olla kirjoittajien tekemät vertailut Avellanin ja Aalbergin välillä (esim. *Mbl* 19.12.1877).

964 *HD* 7.12.1877.

dentuntonsa kuitenkin rakentaa hänestä uhrin. ”Kylän heittiössä” ei ole ollut miestä vastustamaan viettejään ja varjelemaan luonnoltaan heikompaa naista sukupuolisuuden kiusaukselta. [–] Näytelmän päättyessä Boriska saa synninpäästön ja suuren rakkautensa, kaikki päättyy sovituksen tunnelmaan. [–] Eroottisuudessaan se [rooli] oli esittäjälleen selkeä riski. Näyttelijätär, joka pisti pitkäkseen yleisön edessä, alistui mitä suuremmassa määrin yleisön katseelle [–] Unkarilaispuvun vajaanmittaista hamettakin lienee jouduttu tarkoin asettelemaan näyttämöllä ennen esiripun nostamista.⁹⁶⁵

Ylittikö teatteri tässä siis aiempaa siveyskoodiaan? Aalbergilla saattoi olla uhmakasta omaa halua siihen, päästessään Arthur Lundahlin vastaanäyttelijäksi. Kenties Oskari Wilho naisia mielellään katsovana ohjaajana antoi kohtauksen kehittyä. Wilhon, näyttämöllisen realistin, järjestämä mahdollisimman todenmukaiseksi rakennettu tilanne avasi kolmannen näytöksen. Aalberg on voinut kasvattaa heräämismonologinsa eroottisuuden astetta. Kritiikit eivät roolia selostaneet, muuten kuin neiti Aalbergin viehättävyytenä ja naisellisuutena sekä selkeänä intentiona ja energiana.⁹⁶⁶ Suutela muistuttaa, että Helsingin nuori ylioppilaskunta sai nähdä tämän eroottisen Aalbergin vain yhden viikon ajan 5.–11.12.1877. Sandorin roolin Don Juan -tematiikka oli esityksen varsinainen attraktio, vaikka juuri se seikka peitettiin loputtomaan puheeseen sukulaiskansasta ja nationaliteetista.⁹⁶⁷ Yleiskatsaus puheteatterin taidoista antoi jo enemmän kiitosta.⁹⁶⁸

Tammikuussa 1878 nähtiin *Hellät sukulaiset*, jonka ensi-illan Bergbom itse ehti valvoa. Ida Aalbergin rooli jälleen oli ”tyylypuhdas ingenue, jota ei näytelmän kepeästä sävystä huolimatta aseteta lainkaan kyseenalaiseksi.” Suutelan mukaan tällä roolihahmolla Aalberg voitiin palauttaa jälleen yleisön paternaalisen suojelunhalun kohteeksi, erityisesti fennomaaniyleisön silmissä. Näyttelijättäret olivat ikään kuin fennomaanien ”aatteellisen kollektiivin tyttäriä”, joita herrasmiesten tuli suojella.⁹⁶⁹

965 Suutela 2005:80–84.

966 *Mbl* 11.12. 1877: ”Fr Aalbergs innerliga och tilltalande qvinnlighet [för]enade sig angenämt med säkrare [int]ention och större dramatisk ener[gi] än vi ännu hos henne spårat.” *UStr* 14.12.1877: ”weti suurimman mieltymyksen puoleensa, ja täydestä syystä, sillä hänen esityksensä oli puhdas, hieno ja tunteellinen ja hän oli todellakin viehättävä Boriska.”

967 *Mbl* 5.12.1877 julkaisi puffin *Kylän Heittiöstä*. *Mbl* 8.12. ja *Mbl* 11.12.1877 uutiset ja katsaukset teoksesta.

968 Kolumni teatterin tilanteesta noteerasi puhenäyttämön edistyksen, vaikka yleisö on pieni sen ei ehkä enää talouden takia tarvitse karttaa Helsinkiä, joka kuitenkin on parasta sen taiteelliselle kehitykselle. *HD* 7.12.1877 yleiskatsauksessa sanottiin, että seurue on näytelty myöhäissyksystä asti, monet nuoret tehneet edistysaskelaita. ”Fru Aspegren har fått en medtåflarinna i fröken Aalberg, en ung debutant med de mest lovande anlag. Fröken Aalberg förenar en sällsynt vacker gestalt och behagligt utseende med den djup och innerlig känsla och hennes röst och uttal öfverraska genom renhet och behag. På den manliga sidan eger truppen dereromt just ingen som skulle vara särskildt framstående om och några redan vunnit en viss teatervana. De bästa förhoppningarna för framtiden lemnar dock kanske hr Böök, som är sällskapets förste älskare. I allmanhant geller dom finska truppens prestationer att sådana typer, karaktärer och situationer som ligga inom den borgerliga och folkkomedins område ofta återgifvas mästerligt, hvaremot det högre dramat och den finare komedin, hvilka göra anspråk på mångsidigt och fullt utbildade skådespelarkrafter alltid på denna scen förefalla mer eller mindre parodierade.”

969 Suutela 2005:84.

Mutta moniin suuriin rooleihin nostettiin myös Kaarola Avellan, jonka asema on voinut sisuunnuttaa Janakkalan tytön päättämään: minun on näyteltävä niin, että minut huomataan ennen häntä. Aalberg voittaisi hänet äidinkielensä ja viehätysvoimansa avulla.⁹⁷⁰ Jos lisäksi ajatellaan eroottisia virityksiä enemmänkin: Aalberg on voinut asettautua viettelevään asentoon ja tarkoituksella myös naisen katseen alaiseksi. Tämä oli Ida Aalbergin ensimmäinen talvi Helsingissä ja hän sai asunnon Maria Grapen luona. Tämän luona asui paljon tyttöjä, joista osa työskenteli hänen vaatehimossaan, eikä hän empinyt tarjota apuaan nuorille näyttelijättäriille.

Suomalaisen Teatterin osakeyhtiö ja kevät 1878

Kaarlo, Emelie ja Ossian Bergbom olivat kirjoilla Bulevardi 10:ssä seitsemän vuotta kesästä 1870 kesään 1877. He asuivat vuokralaisina tontilla olevan piharakennuksen toisessa kerroksessa. Sieltä oli oopperaa ja teatteria johdettu. Talon omistaja oli tehtailija Grönqvist, joka vuonna 1873 myi talonsa paroni Axel de la Chapellelle. Kun Augusta ja Oskar af Heurlin avioituivat 1871, heillä oli yksityinen osoitteensa Trekanten 3, Kolmikulman eli Diana-puistikon varrella. Päätoimittaja Viktor Löfgren (Lounasmaa) kertoo muistelmissaan, miten hänen ja Oskar af Heurlinin ostamalle uudelle kirjapainokoneelle piti saada talo.

Ostimme [jo 1870] valtioneuvos C. W. Gyldeniltä talon no 4 Antinkadun varrella, jossa talossa oli kaksinkertainen [= kaksikerroksinen], kuusitoista jotenkin pientä huonetta sisältävä kivirakennus. Mutta sellaisenaan tämä rakennus ei mitenkään soveltunut eikä riittänyt kirjapainolle. Sitä täytyi heti ruveta laajentamaan lisärakennuksella ja toiseen kuntoon sisustamaan, väliseiniä repimään ja permantoja vahvistamaan, joka työ tuli hyvin kalliiksi, se kun oli kiireen kaupalla suoritettava.⁹⁷¹

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino, jonka Heurlin yhdessä Löfgrenin ja Oskar Blomstedtin lesken Johanna Blomstedtin kanssa omisti, oli siis osoitteessa Andréégatan 4, eli Antinkatu nykyinen Lönnrotinkatu 4. Tontin omistajaksi af Heurlin oli tullut kirjapainon perustaessaan ja juuri ennen avioitumistaan Augustan kanssa. Vuosina 1874–1875 Oskar ja Augusta af Heurlin asuivat vielä Kolmikulmassa. Oskar kuolema keväällä 1876 muutti Augustan tilanteen. Hän majoittui lasten kanssa tilapäisesti Borgströmin taloon Mariankadulle. Vuoden 1876–1877 osoitekalenterissa Augustan osoitteena oli Elisabeths-

970 *UStr* 7.12.1877. *Kylänheittiön* arvostelun referoi EAH2:381, joka sensuroi siitä lopun: ”Vastedes tuleekin esitys sujumaan paremmin kuin tällä ensimmäisellä kertaa, ja etupäässä on suotava etteivät muutamat näyttelijät kielivirheitä pistämällä, enää saattaisi suomentajaa sellaiseen kiirastuleen kuin nyt.”

971 Lounasmaa 1910:124.

gatan 23, täti Sofie Sanmarkin ja hänen lääkärimiehensä asunto, jossa oli vietetty Achten pariskunnan häät. Kolmen pienen lapsen yksinhuoltajaksi jääneen Augustan oli parasta asua tätinsä taloudenpidossa ennen kuin omistus- ja perintöjärjestelyt oli hoidettu. Emelien, Kaarlon sekä Augustan ja hänen kolmen lapsensa oli tarkoituksenmukaista järjestäytyä yhdessä asumaan. Silloin voitiin jakaa palveluskunta ja muita säätyläistaloudenpitoon kuuluvia välttämättömyksiä.

Kesällä 1876 Antinkadun ja Yrjönkadun tontti vaihtoi muodollisesti omistajaa: yksi kolmannes siitä siirtyi leskirouva Augusta af Heurlinille, kaksi muuta kolmannesta V. Löfgrenille ja leskirouva J. Blomstedtille. Seuraava omistajanvaihdos tapahtui tammi-kuussa 1877, jolloin Löfgren ja lesket Blomstedt ja af Heurlin myivät koko tontin ja sen kiinteistöt Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainolle.⁹⁷² He lienevät saaneet maksuna osakkeita kirjapainoon ja taloyhtiöön. Vanhastaan tontilla oli siis puolivälissä korttelia kaksikerroksinen talo. Taloa levennettiin ja korotettiin vuonna 1877 niin, että ikkunoita oli julkisivussa entisen 9 sijaan 12 rinnakkain kolmessa kerroksessa.⁹⁷³ Vuosien 1878 ja 1879 osoitekalenterissa olivat jo Augusta af Heurlin, Kaarlo ja Emelie samassa osoitteessa Antinkatu 4:ssä. Yläkerrassa asuivat Augusta lapsineen sekä Emelie ja Kaarlo, alakerrassa oli kirjapaino.⁹⁷⁴ Marraskuisessa kirjeessään 1878 Emelie sanoo, että hän ja Karl asuvat täysihoidossa Augusta-sisaren ja Sofie-tädin huushollissa.⁹⁷⁵ Kirjelipussa heinäkuulta 1878 Emelie Bergbom pyysi K. F. Wahlströmiä uusimaan heidän palovakuutuksiaan ja sanoo:

Jag har haft vår lösegendom försäkrad i det inhemska försäkringsbolaget för lösegendom, Nystedts kontor vid Salutorget (Tiljanderska gården), för 10.000 mark och de gamla försäkringstabellerna böra nog finnas kvar. Nu bo vi i stenhus under plåt-tak; till andra våningen är trappan af sten, till den tredje af träd.⁹⁷⁶

Kolmannen kerroksen raput olivat siis puusta.⁹⁷⁷ Emelien ja Kaarlon muutto Antinkadulle tapahtui viimeistään kesällä 1878. Helmi Krohn kirjoitti:

vain pieni ovi eteisessä erotti huoneet toisistaan, [– – Augusta] vapautti hänet [Emelien] kaikista taloushuolista pitämällä sisartaan ja veljeään täysihoidossa, [– –] 1870-luvun loppupuolella liittyi tähän sisarusperheeseen vielä Emelie

972 Kaup.osa IV. /Tonttien omistajaluettelot ro:n pk:jen mukaan/HKA.

973 Piirroskuvia talon aiemmista rakennusvaiheista on julkaistu teoksessa Nieminen 1949:66–67.

974 Nieminen 1949:64–69.

975 EB → B. Elfving 10.11.1878/49:5:28/EBA/KiA/SKS.

976 EB → K.F. Wahlström [heinäkuu 1878]/48:3:1/EBA/KiA/SKS.

977 Aini Nevanderin tiedonantoja 7.2.1943 Vihtori Laurilalle/25:4/VLA/KiA/SKS. Nuorempaan polveen kuuluvan Aini Nevanderin muistista oli ehkä pyyhkiytynyt pois vanhan rakennuksen kolmas kerros, se johon noustiin puisia portaita. Se on myös jossain muistelmakatkelmassa vanhasta talosta kerrottaessa unohtunut.

Bergbomin täti rva Sofia Sanmark ja hänen vanha miehensä, lääkintäneuvos Sanmark. Rouva Sanmark, syntyään Roschier oli harvinaisen älykäs ja sivistynyt nainen ja koko sydämensä lämmöllä otti myös osaa Bergbom-sisarusten työhön.⁹⁷⁸

Talossa painettiin *Morgonbladetia* ja *Uutta Suometarta*, joten vanhasuomalaisten linnoitus kasvoi vankaksi. Lounasmaa muisteli:

1870-luvun alkupuolella oli kirjapainon käytettävänä huoneusto, joka vastasi noin 18 tavallista asuinhuonetta. Nyt [1910] on sen hallussa kaksi kolmekertaista kivirakennusta, joihin mahtuisi ainakin 50 asuinhuonetta. Siihen taloon, joka 1870 ostettiin, on minun aikani yhdistetty naapuritalo, Antinkatu no 6 ja Yrjönkatu no 13, ja sen alalle rakennettu [1890] neli- ja osaksi viisikertainen [5-kerroksinen] kivirakennus, jossa on 71 tulensijaa.⁹⁷⁹

Kaksi tonttia muodosti yhdessä laajan Antinkatu 4, 6 ja Yrjönkatu 13 -rakennuskompleksin. Vanhemmassa ja uusitussa rakennuksessa asuttiin kunnes kulmaan valmistui korkea kivitalo 1890. Siihen Bergbomit ja af Heurlinit lopulta muuttivat. Vuosikymmeniä tonteilla tulivat sijaitsemaan myös *Uuden Suomettaren* – *Uuden Suomen* toimitukset ja kirjapaino. Korttelin sisällä oli myös yhteys Mannerheimintien puolelle, Venäläisen koulun rakennukseen, joka myöhemmin siirtyi Uudelle Suomelle.⁹⁸⁰

Suomalainen Klubi syntyi fennomaanien kokoontumista varten 1876. Perustajia siinä olivat Bergbom, Almberg, Löfgren ja Jaakko Forsman. Tämä avainhenkilöiden muodostama tärkeäksi kasvanut fennomaanipiiri kokoontui eri paikoissa kaupungilla, mutta päättyi lopulta sekin samaan kulmataloon.⁹⁸¹

Bergbomien perheutisiin kuului, että rautatie-insinööriksi valmistunut Ossian-veli avioitui Thérèse Rotkirchin kanssa ja he muuttivat puolestaan Liisankatu 13:een. Porissa Suomen pankin konttorin v.a. hoitajaksi nimettiin varatuomari (vicehäradshöfding) Axel Bergbom eli pikkuveli Atte.⁹⁸² Molemmat veljistä Ossian ja Atte olivat näin turvallisen virkamiesuran alussa ennennäkemättömään talouskasvuun kääntyvässä Suuriruhtinaanmaassa.

978 Krohn 1917:118–119.

979 Lounasmaa 1910:126–127.

980 Nieminen 1949, passim.

981 Ks. Saarenheimo E. 1976:185, 187. Vuonna 1922 klubi muutti taloon, entiseen Wuoreneimojen asuntoon ja 1920-luvun lopulla rakennettiin ylimääräinen 7. kerros, jonne tuli Suomalaisen Klubin oma huoneisto.

982 *Mbl* 25.6.1878.

Joulun 1877 ajaksi puheosasto oli matkustanut Tampereelle. Ooppera oli Turussa ja palasi *Juutalaistytön* (*La Juiven*) jälkeen Helsinkiin. Kaarlo jatkoi Arkadiassa oopperan kanssa. ”Kuulijakunta oli verraten harvalukuinen – teatterin uskollinen ystäväpiiri, joka ilolla toivotti rakkaan oopperansa tervetulleeksi takaisin.”⁹⁸³ Oopperan viimeisinä vuosina sen näytännöissä esiintyi usein debytantteja. Heistä tärkein Alma Fohström, tuleva Moskovan Bolshoin koloratuurisopraano debytoi 9.1.1878 Margaretana *Faustissa*, jota esitettiin viisi kertaa.⁹⁸⁴

Tammikuussa 1878 Kaarlo oli ollut pari viikkoa ”heikkona”.⁹⁸⁵ Eivätkä Kaarlon mieltä suinkaan piristäneet Oskari Wilhon kirjeissä kerrotut harmit puheosastolla, kuten Kaarola Avellanin halu puuttua ohjauksiin tai Pyynikillä tapahtunut Edvard Törmäsen liika ryyppääminen.⁹⁸⁶ Keskellä vaikeuksia saatettiin onnistua kuitenkin esityksissä. *Juutalaisnaisen* ohjauksesta (sceniska arrangementerna) Bergbom sai eri yhteyksissä kiitosta, ja ooppera eli melko hyvää talvea Helsingissä.⁹⁸⁷ Sesonki huipentui vielä yhteen Emmy Achtén vierailuun Suomalaisessa Oopperassa, nyt Rachelin roolissa *Juutalaistytössä*, tavanomaisin innostushuudoin. Emmy Achté osoitti laatunsa ja onnistui myös innostamaan oopperaan vanhat ihailijansa. Bergbomin ylöspano sai kiitosta myös Helsingissä.⁹⁸⁸

Suomalaisen Teatterin Osakeyhtiö piti lauantaina 19.1.1878 ensimmäisen yhtiökokouksensa. Johtokunnan jäsenet K. Bergbom, A. Streng, A. Almberg, K. F. Wahlström ja V. Löfgren vaativat, että tappion takaaajiksi lähtisi myös muita osakkaita kuin johtokunta. Vetoimuksen kuulleet olivat fennomaanien ydinjoukkoa, yliopistomiehiä ja opettajia.⁹⁸⁹ Seuraavana tiistaina olivat suuret arpajaiset Ylioppilastalolla. Emelie kirjoitti Bettylle:

Huru operans framtid gestaltar sig vet man ännu ej; de fennomanska företagen äro i allmänhet ganska segliffvade. I början af december beslöt man att Morgonbladet nödvändigt måste dö, och 4 dagar derpå annonserades dess fortsättning i ”utvidgadt format”. Mätte det ej gå med operan på samma sätt. Jag, för min enskilda del, har intet emot dess död – tvärtom. Vi ha alldeles för

983 EAH2:383.

984 Toivakka 2015.

985 EB → B. Elfving 1.2.1878/49:5:22/EBA/KiA/SKS.

986 O. Wilho → KB 12.1.1878 & 13.1.1878/53:33:58 & 59/KBA/KiA/SKS.

987 HD 29.1.1878. ”Judinnan Fru Achté i titelfollen, skördade bifall, ”och de sceniska arrangementerna voro bättre än mången gång tillförene [=ennen] på denne teater”. EAH2:383-390.

988 HD 8.2.1878 otsikolla ”Tonkonst VIII [Bis = K. Wasenius] kirjoitti laajasti Halévyn *Judinnasta*. sen lopussa kirjoittaja vahvistaa: ”omsorgsfullt inöfvade körerna äfvensom den jemförelsevis lysande uppsättningen visade att hvarken teaterns insigtsfulle kapellmästare, herr Hřímalý, eller direktionen sparat på möda och uppoffring. Orkestern spelade rent och bra men hade behöft förstärkning af violiner.”

989 EAH2:386. Lokakuun 30.10.1877 sitoutuneiden takaaajien luettelosta on kopio Nervanderin aineistoissa. B1152. ENA/KiA/SKS.

mycket och för ansträngande arbete – jag utan en pennis ersättning och Karl för en ej allt för rundlig, då deremot sujetter af ganska medelmåttig talent ej veta huru stora arvoden de skola tilltvinga sig. Roligt är det att ha Alma Fohström här; jag för min del håller henne stort räkning för hennes utmärkta ståndighet att uppträda hos oss, oaktadt alla de lysande anbud som man gjort henne från annat håll; i början af mars reser hon härifrån, då kommer Ida Basilier i stället. Nu äro både Karl och jag åter friska; jag har varit skral 3 veckor och Karl par men nu är det öfver – för denna gång.⁹⁹⁰

Oopperan seuraava ensi-ilta (8.2.1878), jota tekemään Kaarlo taas ”vuoteelta” nousi, oli kuin räätälöity ensin Alma Fohströmiä ja sitten Ida Basilier’ta varten. Vincenzo Bellinin *Unissakävijä* oli ohjelmistoissa kulunut iäkäs teos, mutta sen helminauhoja vierittäväst aariat kuuluivat koloratuurien bravuureihin. Myös Schumannin oratorio *Paratiisi ja Peri* oli Alma Fohströmille sopivaa ohjelmistoa. Tämä lähti 17.3.1878 Pietarin kautta taas ulkomaille. Talvi 1877–1878 oli ”Fohströmin kausi” Arkadiassa.

Dagbladet käsitteli kronikkapalstalla laajasti ooppera-asiaa. Nimimerkki Bis (Karl Wasenius) moitti epäkäytännölliseksi Nya Teaternin yritystä pitää oopperaa puhenäyttämön rinnalla. Jos puhenäyttämö vaatii 1200 mk lipputulon 4 kertaa viikossa, vaatii ooppera saman ja ne ovat toisiltaan pois. Hän ehdotti siis, että Nya Teatern muuttuisi vain puhenäyttämöksi, jossa kevyt musiikkiohjelmisto täydentäisi puheteatteria. Olisi yksi ooppera, jossa oltaisiin vapaita kieliriidasta ja voitaisiin laulaa myös esimerkiksi italiaksi tai saksaksi, musiikilla kun on yleisinhimillinen vaikutus.⁹⁹¹

Ensimmäiset maininnat Axel Ahlbergista, teatterin uudesta miesnäyttelijästä ilmes-tyvät Bergbomien saamiin kirjeisiin helmikuun alussa 1878. Tämä kuului Elfvingien per-
hetuttaviin. Hän oli ylioppilas, opiskellut Helsingissä jonkin aikaa ja palannut Turkuun. Ahlberg oli osallistunut Turun oopperanäytäntöihin loppusyksystä. Helmikuun alussa hän jo suunnitteli liittymistä teatteriin, mutta rahapula esti matkustamisen. Liittyminen toteutui vasta maaliskuussa 1878, kun puheosasto taas kulki Turun kautta.

Från Axel Ahlberg kan jag helsa Er. Vi råkades i dag och han lefver allt i hoppet att slippa till Hfors, men för närvarande är han så utan penningar att han ej kan resa. Han försöker låna 400-500 m[k]. för att förbättra sin garderob och kanhända behöfver han så mycket, men jag befarar att han hör till dem som ej

990 EB → B. Elfving 1.2.1878/49:5:22/EBA/KiA/SKS. EAH2:387 suomentaa.

991 Bis [= K. Wasenius] HD 19.2.1878.

så noga hålla på slantarne utan låta dem gå som de komma. Vare detta dock oss emellan.⁹⁹²

Betty antoi sopivan varoituksen sanan Emelielle. Axel Ahlberg tuli olemaan tässä suhteessa toivoton: hän tuli tuhlaamaan ensimmäisen opintomatkinsa rahat ja antoi vekselinsä langeta Kaarlon maksettavaksi vielä vuonna 1903, kun tämä istui halvaantuneena Euroopassa. Säätytaustansa puolesta Axel Ahlberg sijoittuu kiinnostavasti välisäätyyn. Isoisä oli ollut seikkailija, osallistunut niin Kustaa III:n kohtalokkaiseen oopperanai-
miaisiiin 1792 kuin Waterloon taisteluun 1815. Axelin isä Adolf Wilhelm Ahlberg oli varaton ja merimies, mutta hiljainen ja tavoiltaan säyseä. Äiti taas oli Auvaisbergin kartanon tytär Karoliina Sofia Lindeström. Axel Ahlberg oli kasvanut lapsena valoisassa ja taiteita harrastavassa ilmapiirissä ja saanut ”teatteria suosivan kasvatuksen”. Axel oli suuren kartanon lellikkipoika, valistunut ja kulturelli isoäiti tuli kuin suoraan ”Kustaan hovista.”⁹⁹³ Kodissa osattiin suomea Turun murteella. Axel on käynyt teatterissa Turussa jo 6-vuotiaasta alkaen ja harrastanut sitä aina. Turun kimnaasissa näyteltiin, suomeksi ja ruotsiksi sanoo Helmi Krohn ja tietää että Axelin ”osalle tulivat enimmäkseen naisosat”. Auvaisbergin kartano menetettiin katovuosien jälkeen. Vuonna 1872 Axel kirjoitti ylioppilaaksi ja yritti opiskella Helsingissä, muttei kiinnostunut tarpeeksi, vaan palasi Turkuun, kävi kauppakoulun ja yritti toimia konttoristina. Hän siirtyi sitten *Åbo Underrättelserin* toimittajaksi ja osallistui seuranäytäntöihin. ”Nyt hän ei kuitenkaan esiintynyt tyttö-osissa, niinkuin kimmastina, vaan solakkavartaloineen kaunis tummattukkainen nuorukainen oli enimmäkseen rakastajana.”⁹⁹⁴

Axelin teatteri-innostus sai kipinänsä Suomalaisen Oopperan pitkän Turun kauden aikana syksyllä 1877. Lydia Lagus oli asunut Ahlbergin perheen luona. Sekä Lagus että Bergbom, joka ”parhaansa mukaan kehotti liittymään,” saivat Axelin päättämään asian. Ensimmäinen oli kokeilu pikkuroolissa Lord Elfordina *Mustassa Dominossa*,⁹⁹⁵ joka Turussa nähtiin 30.11. ja 2.12.1877. Lopulta oli saatu äidin suostumus teatteriin lähdölle.⁹⁹⁶ Helmikuussa hän jo yritti hankkia siistimpiä (tai ehkä vain näyttävämpiä) vaatteita ja liittyi maaliskuussa, kun puolestaan puheosasto tuli Turkuun.⁹⁹⁷ Oskari Wilhon ensimmäiset kommentit jo sanoivat, että herra Ahlberg käsittää kaikki tehtävänsä järkevästi, mutta tarvitsee ”hyvän ohjatuksen kielessä ja deklamationissa”.⁹⁹⁸ Wilholla on voinut olla

992 B. Elfving → EB 6.2.1878/48:13:14/BEA/KiA/SKS.

993 Krohn 1924:23–25; pohjana Kouta 1911:49–57.

994 Krohn 1924:29–32.

995 Kouta 1911:56.

996 Krohn 1924:32–33.

997 Kouta 1911:49–57; EAH2:400.

998 O. Wilho → KB 22.5.1878/53:33:65/KBA/KiA/SKS.

ihmettelemistä, mutta ainakin nyt oli saatu teatteriin säätyläistaustainen ylioppilasnuorukainen. Axel Ahlbergin homoseksuaalisuuteen viitataan teatterikaskuissa. Iäkkäänä hän peittelemättä juhlikin teatterikoulun poikaoppilaiden kanssa.⁹⁹⁹

Kaarlo Bergbomin ja Axel Ahlbergin keskinäinen suhde on monessa mielessä arvoitus. Hänen komea, tumma habituksensa on nuorena epäilemättä vedonnut Kaarloon. Heidän suhteeseensa on voinut kuulua ajoittaista etäisyyden ottoa, kilpailua ja mustasukkaisuutta uusien nuorukaisten tullessa teatteriin. Paljon Axel Ahlbergin näyttelemistä ensimmäisen vuosikymmenen aikana myös moitittiin. Ei Kaarlo ehkä osannutkaan opastaa Axelin ”mahdotonta kävelyä” tai ”haukahtelevaa suomenkieltä”. Moitteita esittivät kaiken aikaa sekä Emelie että Oskari Wilho. Kaarlon kirjeissä Ahlbergista ei kuitenkaan pahaa sanaa sanota. Muutaman vuoden kuluttua alkoi näkyä, miten Kaarlo rakensi koko klassisen ohjelmistonsa Axelin älykkään analyysin ja ylevän tyylin varaan.¹⁰⁰⁰

Kaarlo oli kuullut puheteatterin kuulumisia Wilholta Tampereelta. Puheteatteri palasi Hämeenlinnaan ja Turkuun aloittaen siellä siis helmikuun lopulla 1878. Puheteatterin uutiset Turusta olivat pääosin hyviä. Edellinen vierailu oli ollut tammi-helmikuussa 1875, sen jälkeen puheosaston kaikki kiertueet olivat suuntautuneet vain Itä-Suomeen. Neiti Ida Aalberg sai nyt pitää Turussa resetin eli lahjanäytännön lähteäkseen ulkomaille opintoja harjoittamaan, sen hän teki *Preciosassa* ja hyvin onnistuen.¹⁰⁰¹ Puheosaston painopisteenä Turussa olivat nyt ”arvokkaammat” näytelmät. Esitykset saivat kiitosta, erityisesti kotimaiset merkkiteokset kuten *Nummisuutarit* ja *Daniel Hjort*. Emil Nervanderin arvostelut *Åbo Postenissa* toimivat hyvin taiteellisen työn kuvauksina.

Kaarlo ei kevään 1878 aikana enää käynyt Turussa, mutta varmasti luki Emil Nervanderin kirjoitukset *Åbo Postenissa*. Niihin teksteihin hän epäilemättä luotti, hän tunsu ystävänsä maun ja tarkan silmän. Katsoihan Nervander myös nuoruudenystäviensä Kiven ja Wecksellin näytelmiä. Tämä otti voimakkaasti kantaa puheosaston kehittämisen puolesta: sitä kohdeltiin äitipuolen otteilla, mutta silti se työskenteli reippaasti ja ansaitsi kunnioitusta kaikkialla:

Det fordrar mod och intresse att i Finland gå in vid en scen, der man så godt som sjelf får dra försorg om sin undervisning under beständigt kringflackande i landets småstäder. En annan trupp skull gå under på försöket. Den finska går stadigt framåt och tilltvingar sig, utan poch och med en anspråkslöshet, som

999 Ks. Montonen 1963:7–19; Riuttu 1973:9; Olga Salo → Elli Tompuri 24.1.1908/6/ET:n järjestämätön henkilöarkisto/KA.

1000 Lihottuaan jo alle 30-vuotiaana Ahlberg halusi vielä vuosikymmenet pitää kiinni nuorukaisrooleista kuten Romeosta, vielä Bergbomin kuoleman jälkeenkin. (Olga Salo → Elli Tompuri 24.1.1908/6/ET/6/ETA/KA).

1001 *ÅP* 7.4.1878 *Preciosassa* I.A. pääroolissa saavutti vilkasta suosiota. Laulua pitäisi illaksi parantaa. Ylöspanossa ei ollut säästetty kustannuksia.

gör en godt att se, aktning hvarthelst den kommer, vare sig till StPetersburg, Helsingfors eller Åbo.¹⁰⁰²

Sen salaisuus on ”taiteenrakkaus ja isänmaallisuus, vaikka se [teatterina] on vielä oppilasvaiheessa”. Nervander vertasi teatterin taivalta siihen, miten Ruotsissa Petter Stenborg aikoinaan 1772 sai luvan ensi kerran esiintyä ruotsiksi.

Oskari Wilho oli saanut tammikuussa 1878 Hämeenlinnassa pahan sairauskoh-
tauksen, ja tämän jälkeen tuberkuloottisuus alkoi näkyä ruumiinvoimien heikkenemi-
senä näyttämöllä.¹⁰⁰³ Ohjelmistossa oli keväällä kiitettävällä tavalla kotimaisia näytelmiä.
Kiven (*Lea, Kihlaus, Nummisuutarit, Karkurit*) ja Wecksellin lisäksi oli pienoisenäytelmä
Vilho Soinilta ja Samuli Suomalaiselta. Bergbom oli jo keväällä 1877 pyytänyt lupaa sovit-
taa näytelmäksi E. F. Jahnssonin novelli *Raatimiehen tytär*,¹⁰⁰⁴ joka tapahtuu Naantalın
luostarissa ja Turun seudulla vuonna 1509, kun tanskalaiset hyökkäävät kaupunkiin.
Teoksen ohjauksen Kaarlo joutui jättämään Wilhon harteille: se nähtiin lähes tapah-
tumapaikoillaan Turussa 15.3.1878. Wilhon mukaan se oli kuitenkin miltei fiasko.¹⁰⁰⁵
Raatimiehen tytärtä kiitettiin huolellisesta ylöspanosta, mutta Emil Nervander kysyi
arvostelussaan myös perusteita ”Suomalaisen Teatterin johdolta” siitä, miksi näytelmä
on otettu ohjelmistoon.¹⁰⁰⁶

Kaarlo ei saanut Ewald Jahnssonista teatterille sitä suomenkielistä historiallis-
ten draamojen kirjoittajaa, jota Suomalainen Teatteri olisi tuolloin kipeästi tarvinnut.
Jahnssonilta oli saatu kyllä viipurilainen *Bartholdus Simonis*, jota oli esitetty useaan
otteeseen. *Lalli* oli yritys tarttua teemaan kotimaisen ja muukalaisen välisestä jännit-
teestä. Mutta tekstinä *Lalli* oli ambivalentti suhteessa päähenkilöiden sankarillisuuteen
tai sympatioihin. *Raatimiehen tytär* oli Kaarlon toivomuksen mukainen, mutta jokin siinä
ei toiminut. Bergbom ei myöskään itse ottanut sitä ”kohentaakseen” tai uudelleen elvyt-
tääkseen. Teos jäi kahdelle esityskerralle Turussa, eikä sitä koskaan tuotu Helsinkiin.

1002 Emil Nervander, *ÅP* 3.3.1878.

1003 EAH2:395. Nervanderilla on katsaus *Daniel Hjortin* esitykseen *ÅP* 22.3.1878. ”Uppsättningen af stycket var oklanderlig, såsom man på senare tider blifvit van att finna densamma vid finska scenen.”

1004 Kesäkuussa edellisenä vuonna kirjailija E. F. Jahnsson, joka oli siirtynyt ruotsinopettajaksi Ouluun, oli vastannut ystävällisesti Kaarlon tiedusteluun saada tehdä *Raatimiehen tyttärestä* teatteriversio. Hän suhtautui periaatteessa myönteisesti, aikoen vielä sitä hieman korjata. Allekirjoitus Bergbomille kuului: ”uskollinen ystäväsi Ewald”. (E.F. Jahnsson → KB 27.6.1877/50:25:3/KBA/KiA/SKS.)

1005 Kun näytelmä esitettiin Turussa se Wilhon mukaan ”teki lähes täyden fiascon”, ”ihmiset istuivat jäykkinä kuin kannot”. ”Nunnain laulut, salamat ja tulipalot menivät hyvin, mutta Jahnsson on taas suuttunut suom. teatteriin ja heittää koko fiascon näyteliäin niskoille.” (O. Wilho → KB 18.3.1878/53:33:64/KBA/KiA/SKS.)

1006 Nervander reagoi (*ÅP* 16.3.1878) pidättymällä vielä uuden teoksen arvioinnista, mutta jotain paljastaa lause: ”vi hoppas att finska teaterns direktion, ansett sig ha talande skäl att uppföra arbetet, så mycket mer som detsamma icke var ett första lärospan [opinnäyte] af inhemsk författare. Uppsättningen af pjesen var ganska omsorgsfull.”

Jahnsson on nykyisin unohtunut draamatikkona, syystä vai syyttä? Ainakin hän ihmisenä oli yksi niistä, jotka jäivät katkeraksi Bergbomia kohtaan.¹⁰⁰⁷

Kevään 1878 aikana Suomalaisen Teatterin taloushallinto koheni K. F. Wahlströmin johdolla. Emelie Bergbom selvitteli 6.4.1878 sitä, miten vaikea hänen on ollut erotella menoja ”tuotantokohtaisesti” eri näytelmien kuluiksi, kuten puvuston ja ”tillbehörien” hankinnoissa pitäisi voida tehdä.¹⁰⁰⁸ Törmästä ei juopottelun takia voinut enää käyttää kiertueen taloudenhoidossa ja Wilhon työpaineita piti helpottaa.¹⁰⁰⁹ Betty Elfving raportoi Emeliele paljon Turun kuulumisia.¹⁰¹⁰ Törmäsen tilannetta Betty pohti säälitellen raukkaa. Böök taas oli kovin ilkeä ”pikku neiti” Aalbergille, joka on sanonut pelkäävänsä tätä ja ottanut passiivisen linjan, joka vähentäisi Böökin uusia äärimmäisyyksiä (ytterligheter).¹⁰¹¹ Kaarlo Edvard Törmänen, joka on liian alkoholinkäytön takia irtisanottu, on ansiotarkoituksessa myynyt omat suomennoksensa Hämeenlinnaan, A. W. Lindgrenin kirjapainolle, joka julkaisi niistä 15 näytelmää käsittävän kirjasarjan: *Suomalainen teaterikirjasto*.¹⁰¹² Tätä sarjaa on kiittäminen, että Wilhon seurueen ulkomainen, osin kevyt ja vähän vanhanaikainen ohjelmisto levisi harrastajateatterien käyttöön vuosikymmeniksi eteenpäin ympäri maan.

Kevään 1878 suuri vastoinikäyminen oli, että Bohuslav Hřímalý päätti siirtyä Nya Teaternin kapellimestariksi heti syyskauden alussa. Sitä saattoi pitää Suomalaisen Oopperan lopun alkuna. Oopperan oma musiikillinen johtaja uskoi oopperatoiminnan paremman tulevaisuuden ja ammatillisen nousun koittavan Nya Teaternin palkeilla. Katsoiko Hřímalý, että Bergbomin oopperaa ei johdettu riittävästi musiikin lähtökohdistista? Milloin ja miten Kaarlo sai asian tietää? Miten hän reagoi?

Kaarlo oli kevään 1878 ajan Helsingissä ja ohjasi Alma Fohströmin vierailun vuoksi vanhoja oopperoita uudestaan, uutena vain *Unissakävijän*. Maaliskuun lopulla saatiin suosittu perusklassikko Mozartin *Don Giovanni* tai *Don Juan* (27.3.1878).¹⁰¹³ Ooppera esiintyi läpi huhtikuun, Lydia Lagus ja Ida Basilier lauloivat. Toukokuun lopulle (22.5.1878) Kaarlo ohjasi vielä yhden uuden oopperan, Donizettin *Don Pasqualen*, joka sai kaikki viisi näytöstään tuona keväänä. Vastuullinen taloudenpito vaati sitä, että ooppera näytteli

1007 E. Jahnssonin leskestä tuli yksi informantti Aleksis Kiveä koskeissa asioissa. NB:418–419.

1008 EB → K. F. Wahlström 6.4.1878/48:3:1/EBA/KiA/SKS.

1009 EAH2:401.

1010 B. Elfving → EB 26.4.1878/48:13:15/BEA/KiA/SKS.

1011 Bruno Böökin komeaa habitusta ja eroottista latausta suhteessa Ida Aalbergiin, sekä laajemminkin Idan kokemaa pettymyksiä miessuhteissa on pohtinut Werner Söderhjelm. Arvio sisältyy Söderhjelmän kirjeeseen Ilmari Räsäselle kommenttina tämän 1925 valmistuneelle Aalberg-elämäkerralle. Kirjekonseptin on esitellyt Gunnar Castrén (1953) analysoidessaan Söderhjelmän omaa teatterikriitikon uraa.

1012 Lähes kaikki alkuvuosien ulkomainen ohjelmisto löytyy tästä kokoelmasta. – Törmäsen törmäilyistä kerrotaan useammassa kirjeissä, itse hän ilmoitti parannuksenteostaan Kaarlo Bergbomille 6.11.1878/50:36:1/KBA/KiA/SKS.

1013 HD 11.5.1878 laajempi *Don Juan* -kirjoitus Bis [K. Wasenius] ”Tonkonst XIV”. – Holmin ääneen olisi tarvittu voimaa ns. samppanja-aariassa sekä loppukohtauksessa. Hřímalýlle vilpittömät onnittelet ja kiitokset oopperasta, tämä on ollut lahjakas, kokenut ja tunnontarkka muusikko, jonka johdolla orkesterikin soitti hyvin.

kolme iltaa viikossa. Toukokuun lopussa oli Ida Basilier'n jäähyväisnäytännöt, hänestä tuli rva Magelsen ja ainakin joksikin aikaa hän lopetti esiintymisiään. Sekä Josef Navrátil että Ida Basilier juhliittiin asianmukaisesti ulos toukokuussa. Oopperan kausi 1877–78 ei ollut ollenkaan huono, se oli jopa eräs parhaimpia vuosia.¹⁰¹⁴ Hřímalý sai kiitosta panoksestaan oopperan musiikillisen tason säilyttämisestä. Nya Teaternissa lopettava kapellimestari N. B. Emanuel puolestaan vastaanotti kiitokset omasta työstään, sillä hän oli luonut Helsinkiin ruotsinkielisen oopperan, joka nyt siirtyi Hřímalýn puikon alle. Ruotsalaisella puolella ooppera jatkuisi vahvana.¹⁰¹⁵

Naëmi Ingman-Starck on muistellut tekemisen innostunutta tunnelmaa Arkadiassa ja kuvannut Bergbomin olemusta ja toimintaa näin:

Kun jokin ooppera oli valmis esitettäväksi, ryhdyttiin harjoittelemaan jo sitä seuraavaa. Harjoitukset alkoivat säännöllisesti klo 5 i.p., milloin ei ollut esiintymisiltia. Kun oli erikoisen kiire, saattoi sellaisenakin päivänä olla harjoitus aamupäivällä. Työskenneltiin klo 8-9:ään illalla, jonka jälkeen – jos Bergbomin mielestä kaikki oli sujunut hyvin – piano nostettiin näyttämölle, tohtori itse istuutui sen ääreen ja niin alkoi tanssi, jota kesti iltamyöhään, joskus ihan pikkutunneille asti. Emelie Bergbom toimitti pöytään mahtavan tarjottimen viinilaseineen, toisen kukkuroillaan omenia. Korokit poksahivat pulloista ja viini – Chablieta lienee tavallisesti ollut – maistui makealta ja hyvältä. Ja kaikki huokui iloa ja herttaisuutta, huolet ja murheet olivat hetkeksi häipyneet, elämä hymyili valoisana ja lupaavana. [–] oli mitä omituisin seikka se, että henkilökunta käytti ruotsia puhe- ja keskustelukielenään. Oli todella kummallista, ettei kukaan itse asianomaisista edes yrittänyt muuttamaan tätä pinttynyttä tapaa. Tosin oli useimmilla kotikielenään ruotsi tai olivat he käyneet ruotsalaista koulua, mutta sittenkin – kaikkiahan elähdytti into palvella suomalaista oopperaa, laulaa suomen kielellä, olla mukana luomassa suomalaisen näyttämötaiteen kevätkukoistusta!¹⁰¹⁶

Suomen teatteritaiteen alkavan tyyllisen murroksen kannalta on mainittava, että Nya Teaternissa ohjelmistoon tuli jo 26.4.1878 ensimmäinen Henrik Ibsenin realistinen nykydraama. *Samhällets stöd* näyteltiin seitsemän kertaa Nyanissa, mutta jo pian ilmoitettiin, että lippuja halvennetaan, ”för att bereda en större publik tillfälle att [bevista detta]

1014 Näin myös EAH2:409.

1015 HD 1.5.1878.

1016 Ingman-Starck 1928:101–102.

mycket intresse omfattade skådespel.”¹⁰¹⁷ Vasta viisi vuotta myöhemmin 1883 otti Kaarlo omalle näyttämölleen tämän draaman, joka käsittelee kauppiasperheen vaietun konkurssin paljastumista ja sen seurauksia.

Vapun alla 1878 pidettiin Suomalaisen Teatteritalo-osakeyhtiön yhtiökokous. Edellisen vuoden korjaukset Arkadiassa olivat maksaneet, mutta lainaa oli myös lyhennetty.¹⁰¹⁸ Itse Suomalainen Teatteri Oy:n toiminnasta ilmoitettiin, että seuraavalla kaudella 1878–1879 oopperaa tultaisiin supistamaan ja kuluja rajoittamaan niin, ettei maksettaisi pysyviä palkkoja, vaan korvattaisiin vain lauletuista näytännöistä. Toukokuun lopulla uutisoitiin, että Suomalainen Ooppera lopettaisi tässä muodossa. Osa henkilöistä kiinnitettäisiin puhenäyttämölle, joka tulee esittämään myös musiikinäytelmiä. Talvella, mikäli olisi vahvoja voimia, tehtäisiin suurempia teoksia.¹⁰¹⁹

Toukokuussa 1878 Kaarlon piti vielä matkustaa Poriin sopimaan puheosaston palkkaehdoista seuraavaksi kaudeksi. Kaarlo saattoi olla Porissa myös silloin, kun nuori lupaus Ida Aalberg oli lähdössä ulkomaille ja sai jäähyväisresettinsä 14.5.1878 ingenue-roolissa näytelmässä *Hellät sukulaiset*. Kun oli päätetty, että Ida Aalberg lähetetään tai lähtee Saksaan opiskelemaan, oraalla ollut kilpailuasetelma kehittyi lisää. Säätyläisneiti Avellanin saattoi olla vaikeata ajatella, että tämä ”poikkeuksellinen hanhi” ja ”Böökin hemppu” saisi teatterilta stipendin. Primadonna in spe, Kaarola Avellan nimittäin koki tilanteensa Suomalaisessa Teatterissa jo nyt ammatillisesti epätyytyttävänä. Wilhon ja Emelien mielestä suomen kieli olisi juuri nyt ollut Avellanille tärkeintä uutta opittavaa. Hän kuitenkin näki, ettei tulisi oppimaan eikä ammatillisesti kehittymään nykyisessä puheosastossa, etenkin Wilhon ohjauksessa,¹⁰²⁰ jota vastaan hän tosin, tai juuri siksi, myös itse hangoitteli. Kaarola uskoutui sisarelleen Elisabethille, eli Betty Löfgrenille siitä, miten vähän antavaa itse teatterityö oli. Bettyn mies Viktor Löfgren oli teatterin johtokunnassa, joten tunnelmat kantautuivat hänenkin korviinsa. Elisabeth Löfgren kirjoitti tai sanoi kirjoittaneensa Kaarola-sisaren tietämättä kirjeen H. Ch. Winterhjelmille 18.6.1878 ja tiedusteli, haluaisiko tämä laatia suosituksen, jolla Kaarola saattaisi hakea senaatilta ulkomaista koulutusapurahaa, ilman että asia tulisi maanmiesten tietoon. Hedvig tunsu Kaarolan, joka oli lukenut hänelle yhtä Ibsen-rooleista. Hän koki tilanteensa teatterissa näköalattomana.¹⁰²¹

1017 HD 1.5.1878.

1018 HD 1.5.1878.

1019 HD 23.5.1878. HD uutisoi 8.5.1878 *Ustrn* mukaan, että Suomalaisen Teatterin oopperatoimintaa rajoitetaan, Fohström tulee primadonnaksi, samoin Lagus ja Ingman. Holm olisi osan ajasta poissa.

1020 Ainakin tammikuun alussa Avellan oli tahtonut määrätä ohjauksesta Wilhon ohitse. Ks O. Wilho → KB 12.1.1878/53:33:58/KBA/KiA/SKS.

1021 ”Karlo nu tröskat på vid finska teatern sedan hösten -76. Att det icke skett ”utan framgång”, som man säger, kan du se af den afskrift jag tar mig friheten bifoga utaf doktor Bergboms intyg. Om hon kan få ihop flera sådana rekommendationer ämnar pappo kasta in en ansökan om ett reseanslag till senaten, ehuru inga stipendier för dem, som egnat sig

Karola skulle nödvändigt behöfva vistas någon tid vid en utländsk scen för att ej bli manierad. – Här ”sjunker allt mer vår olympiska sol sen de väldiga pelare ramlat”, så att här just ingenting står att lära för den, som sätter sitt konstnärliga mål någorlunda högt.¹⁰²²

Kaarlo Bergbom oli äkkiä luonut aseman suomalaisen sivistyselämän edistäjänä ja suurmiehenä ainakin talonpoikaissäädyn ja fennomaanien silmissä. Talonpoikaissäätty oli päättänyt tilata Bergbomista F. Ahlstedtin maalaaman muotokuvan, jota kuten muitakin Ahlstedtin maalaamia pidettiin hyvin näköisenä. Se ripustettiin keväällä 1878 Ritarihuoneella pidettyyn Taideyhdistyksen näyttelyyn ja sijaitsee nykyisin Kansallisteatterin lämpiössä.¹⁰²³ Suomen Kuvalehden vuodelta 1874 oleva teräskynäpiirros¹⁰²⁴ perustui tuoreeseen valokuvaan, mutta sen ero vain neljä vuotta myöhempään Ahlstedtin maalaukseen on hämmästyttävä. Kaarlo on maalauksessa huomattavasti vatsakkaampi, ja partansa hän on antanut kasvaa muhkeisiin mittoihin. Tässä stressin ja hektisen työn vaiheessa, kun hän oli jo noin 35-vuotias, lihominen oli pikemminkin normaalia. Sitä paitsi Arkadiassa oli anniskeluravintola kaiken aikaa auki ja sieltä sai olutta. Mutta jo seuraavana kesänä Pariisissa Kaarlo sanoo syövänsä kevyesti ja yrittävänsä laihduttaa.¹⁰²⁵ Myöhemmin elämässään hänen kerrotaan olleen kasvissyöjä, mahdollisesti reumaattisuutensa takia. Silloin hän jo rakasti hedelmiä ja käytti alkoholia vain niukasti.

Niin suuret epävarmuustekijät kuin Suomalaisen Teatterin tulevaisuuteen yhä kohdistuivat, voitiin viiden vuoden perusteella kuitenkin sanoa, että Suomalainen Teatteri oli olemassa ja että ilman Kaarloa sitä ei olisi ollut. Muotokuvan maalauttaminen ja arvosteluissa toistuva johtajan nimittäminen ahkeraksi, energiseksi ja jopa nerokkaaksi aloittivat Kaarlo Bergbomin legendan ja suurmieskultin. Osin imagokampanja tuli sisäpiiristä, mutta 1870-luvun lopulla näkyi jo ruotsinmielisissä lehdissä suurta arvostusta Finska Operan tarmokasta johtajaa kohtaan. Bergbomin näytöt saattoivat herättää vain nyökyttelevää kunnioitusta, vaikka Suomalainen Ooppera olikin jo tuomittu häviämään

ät den dramatiska konsten hittills utdelats. (Betty Löfvig [sic!], p.o. Löfgren] → H. Ch. Winterhjelm 18.6.1878/H&KWA/MTBA/SMV)

1022 Kirje päättyy: ”Anser Du Dig kunna, på grund af de observationer du möjl. gjorde då Karola fick genomgå Ibsens Haermaender för Dig, ge henne någonslag skriftlig rekommendation, som hon finge bifoga till sin ansökan om stipendium? – Att Ditt namn skulle väga bra i vågskålen förstås utan vidare förklaringar. [– –] Din tillgifna Betty Löfgren P.S. Låt Karolas små planer tillsvidare ej komma till våra landsmäns kännedom! (Betty Löfvig [sic!], p.o. Löfgren] → H. Ch. Winterhjelm 18.6.1878/H&KWA/MTBA/SMV.)

1023 *Ustr* 17.5.1878 uutisoi: ”Niistä neljästä taulukuvasta, jotka useat talonpoikaissäädyn jäsenistä tämän vuoden alussa päättivät teettää, on jo kolme valmisna, nimittäin kanslianeuvos Lönnrot’in, professori Clewen ja tohtori Bergbom’in. Maalari herra F. Ahlstedt, on varsin hyvin onnistunut työssään, sillä kaikki taulut ovat sekä alkukuvansa muotoiset että muutenkin taitavasti tehdyt. Ne tulevat pian näytteille taideyhdistyksen yleiseen näyttelyyn ritari-huoneessa. Neljättä kuvaa, senatori Snellman’in ruvetaan parin päivän perästä maalaamaan ja vaimistunee se ensi kuukauden aluksi.” – Tarjoitettu Suomalaisen Alkeisopiston (tulevan Normaalityöseon) juhlasaliin, kun koulutalo vihitään.

1024 *Suomen Kuvalehti* 33/1874, 1.5.1874. Piirustus perustuu valokuvaan, joka on tämän teoksen kannessa.

1025 KB → EB [kesäkuun loppu 1878]/46:1:16/EBA/KiA/SKS.

kilpailussa ja vaikka Bergbom aiempina vuosina oli toiminut provokatiivisesti. Kuten puheteatterin talvinen Helsingin ja keväinen Turun sesonki osoittivat, senkin saama kokemus näkyi osaamisena.

Suorastaan oopperan lopettamista tai alasajoa ennakoiden oli *Uudessa Suomettaressa* 31.5.1878 ”Kirje Helsingistä” -palstalla laajahko katsaus oopperan toimintaan, tilastoa ja vaikuttava luettelo näytäntökaudesta ja koko siihenastisesta ohjelmistosta, säveltäjistä ja kansallisuuksista. ”Kaksi kolmatta [22] operaa neljän vuoden kuluessa”, eli 5-6 uutta produktiota per näytäntökausi. – ”Se ei meidän oloissamme ole mikään vähäinen työ”. Laaja kirjoitus loi yleistä henkeä, kiitti Bergbomia ja laulajia, kotimaisia voimia ja rahoittajia. Vaikeudet sysättiin vihollisen niskaan, vaikka kieliasiaa ei mainittu suoraan, leimattiin vain muut ”kansallisten pyrkimysten” vihollisiksi.

Emmy ja Niklas Achté olivat teatterista vastaavien fennomaanien epäsuosiossa, päätellen siitä, että tässä arvatenkin Almbergin laatimassa tekstissä eniten palstatilaa sai Ida Basilier ensimmäisenä suomeksi laulaneena ammattilaisena. Tulevan syksyn tilanteesta mainitaan Naëmi Ingman, Lydia Lagus, Bruno Holm, Jaakko Passinen ja David/Taavi Hahl, sekä Ida Aalbergin opintomatka Dresdeniin. Oopperan kronikassa ei edes mainita Emmy Achtéta, ei puoltaan vaihtanutta Bohuslav Hřímalýa eikä heidät jättänyttä Josef Navrátilia. Vaikeneminen oli harkittu.

Selvää on, ettei tämmöistä työtä olisi voitu aikaan saada ilman suurta rakkautta ja tuntevia uhrauksia niiden puolelta, jotka siinä ovat osallisina olleet. Etupäässä on tässä kiitoksella muistaminen sitä väsymätöntä intoa ja ahkeruutta, jota suomalaisen teatterin taitava ja nerokas johtaja, tohtori Kaarlo Bergbom, tässä kohdin alati on osoittanut. Mutta yhtä vähän kuin sotapäällikkö, olkoonpa hän kuinka taitava ja etevä hyvänsä, mitään voipi toimittaa, jos ei hänellä ole lukuisaa ja kolvollista armeijaa, yhtä vähän olisi myöskään Bergbom mitään operaa voinut aikaan saada, ellei hänellä olisi ollut apulaisia, laulajia ja laulajattaria käytettävänä.¹⁰²⁶

Almbergin oli tärkeää hyökätä *Dagbladetia* vastaan, joka jo ilmoitti Suomalaisen Oopperan lakkaavan ja selittää, että taiteilijat vain olivat opintomatoilla ja oopperaa esitettäisiin seuraavana vuonna, mutta vain lyhyemmän kauden ajan. Oopperan kuolema ei siis ollut toteutunut ja lehti halusikin vain ”luuletella itseään ja lukijoitaan, että jo on pääty tuosta kiusankappaleesta.”¹⁰²⁷ Tämä polemiikki, kuoleeko suomalainen ooppera vai

1026 *UStr* 31.5.1878.

1027 *UStr* 31.5.1878.

eikö se kuole, jatkui vielä *UStr* 7.6.1878 lehdessä vastauksena *HD:n* kommenttiin. Inttäjäiset leimahtivat taas parissa päivässä.

Kaarlo Bergbom sai senaatilta matka-apurahan 3500 mk ulkomaisten teatteriolojen tutkimista varten, päätös tuli kesäkuun alussa 1878.¹⁰²⁸ Edellä ollut ylistyskirjoitus oli pyrkinytkin vaikuttamaan senaatin jäseniin päätöksen alla. Lähdettyään Kaarlo kiiruhti taas heti Tukholmasta eteenpäin eikä halunnut tavata Winterhjelmejä. Hän jatkoi Oopperan asioissa pikajunalla, jolloin matka Kööpenhaminaan ei kestäisi kahta päivää niin kuin tavallisella junalla. Kööpenhaminassa hänellä oli ensin vaikeuksia löytää Alma Fohströmiä, joka asui sisarensa Augusta Fohströmin kanssa. Tarkoitus oli sopia Fohströmin saamisesta Arkadian esityksiin kaudelle 1878–1879. Löydettyään Alma Fohströmin Kaarlo sai tältä vain epävarmoja lupauksia, sillä tämä pelkäsi tulla Helsinkiin sairaana tai puolikuntoisena. ”Motiverna voro dels räddsla för Arkadiens drag, ifall hon ej är riktigt återställd och fruktan för fru Engdahl”.¹⁰²⁹ Engdahl oli ruotsalaisen teatterin sopraano. Fohströmin ajankohta olisi mieluummin vasta tammi-helmikuu 1879, mahdollisesti marras-joulukuu, mutta ei vielä syys-lokakuu.

Tilanne oli suunnittelun kannalta monimutkainen ja Kaarlo pohti pitkässä kirjeessään Emeliele eri vaihtoehtoja, joissa oli mukana Lydia Laguksen tai Emmi Achtén mahdollinen saatavuus huhtikuussa 1879, sekä nämä suhteessa Bruno Holmin ja Taavi Hahlin läsnäoloihin. Kolme vaihtoehtoista ohjelmistoskeemaa oli niin ollen auki: ”Det är ej sagdt att Emmi Achté kommer, det är ej sagdt att Lydia Lagus vill återvända så tidigt, det är ej sagdt at Holm bryr sig om att först resa ut och så genast komma tillbaka.”¹⁰³⁰ Kaarlo kävi samassa kirjeessä myös taloudellista väittelyä olettamiensa Emelien vasta-argumettien kanssa ja päätyi siihen, että kokonaispalkka joillekin avainhenkilöille, kuten Navrátilille, esim. 5 kk ajaksi, olisi halvempaa kuin matkustuttaa laulajia edestakaisin Helsinkiin. Pieni tyhjäkäyntikin tulisi halvemmaksi.

Jos Alma Fohström saataisiin, voidaan ajatella jopa Gounod’n *Romeota ja Juliaa*. Mutta *Traviataa* Fohström ei halunnut joko säädyllyisyys- tai äänisyistä. ”Puolueen” piirissä Fohströmiä haluttaisiin käyttää jopa laulullisesti turhan yksinkertaisessa Zerlinan roolissa *Don Juanissa*. Fohström olisi ehkä haluttu nähdä viehkeän kansantytön hahmossa.¹⁰³¹ Fohström olisi paikalla, puhenäyttämön ja oopperan rinnakkaisuus Helsingissä ei olisi mahdollista, sillä Fohströmin numeroiden briljanssi vetäisi kaiken huomion. Musiikiltaan yksinkertaisemmat ja kansanomaisemmat *Taikahuilu* ja *Tsaari työmiehenä* eivät taas ole kovin vaarallisia kilpailijoita *Nummisuutareille* ja *Daniel Hjortille*. Jos puhe-

1028 *UStr* 7.6.1878.

1029 KB → EB 19.6.1878/46:1:15/EBA/KiA/SKS.

1030 KB → EB 19.6.1878/46:1:15/EBA/KiA/SKS.

1031 KB → K. F. Wahlström 12.8.1878/47:15:1/KBA/KiA/SKS.

näyttämö näyttelisi Helsingissä oopperan rinnalla, Kaarlolle itselleen jäisi mahdollisuus viipyä ulkomailla syyskuun loppuun: ”ty med Wilho kommer du nog tillrätta under någon vecka.”¹⁰³² Emelie oli teatterin alkuvuosina pitänyt Wilhoa sietämättömänä, mutta kaikkien myrskyjen keskellä Wilhon velvollisuudentunto ja lojaalisuus olivat osoittautuneet teatterin tukipilareiksi ja jo keväällä Emelien kirjeessä oli tästä maininta. Toisaalta Wilhon oma kiukku puheosaston halveksituksi koetusta asemasta ja pukuhuonekiista Navrátilin kanssa maaliskuuhuhtikuussa 1877 olivat Emelien muistissa.¹⁰³³ Ja kaiken huipuksi paitsi Hrímalýa, myös Navrátil otti seuraavaksi vuodeksi vastaan laulutehtäviä Heikinkadun toiselta puolelta, vaikka oli valmis hoitamaan Arkadian tenoritehtävät. Suomalaisen Oopperan kaksi tshekkiläisvahvistusta olivat arvioineet olot vakaammiksi kadun eteläpäässä – aivan niin asia ei silti ollut.

Kööpenhaminasta Kaarlo lähetti *Pariisin katupojan* (*Le gamin de Paris'n*) tanskalaisena sovituksena ja määräsi sen Törmäselle käännettäväksi. Kaarlo oli edelleen valmis pitämään tätä leivässä, sillä hän tarvitsi taitavaa ja notkeaa suomentajaa teatterille. *Saituri* oli Tyko Hagmanilla käännettävänä Wilhoa varten, samoin *Helgolandin sankarit* [*Haermaendene paa Helgoland*], jota ehkä Kaarola Avellan oli toivonut ohjelmistoon. Lisää nuotteja oli tulossa höyrylaiva ”Porthanin” siivojan, köksän tai kyypparin välittämänä, ne pitäisi hakea laivalta. Kaarlon kirje oli kirjoitettu vasta Lübeckistä, josta Kaarlo jatkoi Pariisiin jo 19.6.1878.¹⁰³⁴ Sinne hän saapui ensimmäisen kerran elämässään ja pyysi osoittamaan kirjeet ”à M. Charles Bergbom”.

Ensimmäinen matka Pariisiin oli kuitenkin epämukava, sillä junavaunupaikat olivat niin kapeat, että pyylevöityneellä Kaarlolla oli vaikeaa. Ensimmäisessä hotellissa häntä petkutettiin ”hiukset nostattavalla tavalla”. Sitten hän asui kalustetussa huoneessa pienellä sivukadulla 5. kerroksessa, mutta lähellä suuria bulevardeja ja teattereita, Seinen oikealla rannalla. Vastarannalle, Quartier Latiniin hän olisi majoittunut halvemmalla, mutta säästö olisi kulunut vuokra-ajureihin teatterin jälkeen. Huone oli tilava, mutta kalustus vaatimaton ja palveluna sai vain saappaan harjausta.¹⁰³⁵ Kaarlo söi ulkona, piti kiinni tiukasta ruokajärjestyksestä ja kirjoitti laihtuvansa silmissä. Eniten hän oli vaikuttanut Pariisissa jokaisen kadun ja paikan historiallisista yhteyksistä, jokin hänen poikkeuksellisen hyvin tuntemistaan historian henkilöistä, jokin kuuluisuus tai rikos leimasi jokaista paikkaa kaupungissa. Historia heräsi eloon.¹⁰³⁶ Teattereihin meni rahaa,

1032 KB → EB 19.6.1878/46:1:15/EBA/KiA/SKS.

1033 O. Wilho → KB 22.5.1877/53:33:49/KBA/KiA/SKS.

1034 KB → EB 19.6.1878/46:1:15/EBA/KiA/SKS.

1035 KB → EB [kesäkuun loppu 1878]/46:1:16/EBA/KiA/SKS. Osoite oli: Maison meublée de Mr. Collet asunto 15. Osoite oli Rue de l'Echiquier 57.

1036 ”Mera än de glänsande bulevarderna med sina palatser intresserades jag af andra ställen dem historien gjordt dyrbara. Det är en egendomlig känsla att vid hvarje steg man här tar framtrölar för sinnet minnet af någon storhetens eller brottets bragd, hvilka fylla häfderna. Historien blir här lefvande.” KB → EB [kesäkuun loppu 1878]/46:1:16/EBA/KiA/SKS.

halvimmat paikat yläparvella olivat kesähelteellä entistä kuumemmat, niin, ettei niitä voinut käyttää. Ooppera oli huonompaa kuin Berliinissä, Wienissä tai Pietarissa. Kaarlo suunnitteli kirjoittavansa *Morgonbladetiin* teatterista, mutta suunnitelmat eivät näytä toteutuneen.¹⁰³⁷

Emelien kirjeet olivat täynnä Suomen huolia. Kaarlo sanoo tuntevansa syyllisyyttä jätettyään Emelien yksin kaikkien hoidettavien asioiden kanssa. Kuten teatterinjohtajalla aina, spekulatio seuraavasta vuodesta jatkui monimuuttujaisena yhtälönä. Kööpenhaminassa Alma Fohström oli ylistänyt Navrátilia verrattuna siihen, millaisia partnereita hänellä oli Berliinissä ollut lavalla. Kaarlon mielestä Navrátil kannattaisi pestata osak-sikin aikaa sillä: ”Det är fördelaktigare att hafva operan god en kortare tid än dålig en längre.”¹⁰³⁸ Alkoi jo näyttää siltä, että olisi todella erinomaista päästä eroon oopperasta heti seuraavana vuonna. Koska puheosasto oli aikeissa aloittaa Kuopiossa heinäkuun puolivälissä 1878 ja Emelie oli menossa sinne seuraamaan valmistelutyötä, ohjeisti Kaarlo Pariisista käsin, mistä Emelien tulisi Kuopiossa huolehtia: *Kallaveden rannalla* -näytelmään tulee kansantanssia ja sen pitää jonkun paikallisen tehdä mahdollisimman ”aidosti”, vaikka toivomisen varaa jäisikin.¹⁰³⁹ Ismael Kallion uutta suurta pääroolia (*Hans Lange*) voi olla turhaan kiirehtimättäkin, *Rosvojen* harjoituksissa tärkeää on keskittyä Karl Moorin eli Böökin kohtauksiin, Wilho Franz Moorina osaa osansa varmasti muutenkin.¹⁰⁴⁰

Emelien oli tarkoitus toimia siis harjoitusten johtajana eli ohjaajana kesän lopussa 1878 Wilhon pitäessä pitempää kesälomaa terveytensä takia.¹⁰⁴¹ Tästä Avellan on maininnut, että ”Emelie oli sähköttänyt [sähköistänyt] meidät kaikki”.¹⁰⁴² Puheosastoa oli

1037 Mbl 20.6.1878 sis. ”Bref från Paris d.10.juni 1878” on jonkun muun pakinaa. Ja Mbl 25.6. kertoi että teatteri oli jäänyt Pariisissa kesälomalle. Mbl 29.6.1878 Teater och musiknotiser från utlandet kertoi Pariisin uutisia. Uusi teatteri oli Les Nouveautés, joka kilpailee farssinäyttämönä, folie-vaudeville. Lehdessä on kuvaus lavastusefektistä, jossa taustafondia sivusuunnassa pyörittämällä syntyi illuusio laivasta, joka lähti Havren satamasta, niin että pian oltiin avomerellä. ”Kauhustuttavan realistinen illuusio” päätteli kirjoittaja, tuskin Bergbom.

1038 KB → EB [kesäkuun loppu 1878]/46:1:16/EBA/KiA/SKS.

1039 Aukusti Korhosen näytelmä *Kosijat* oli muokattu edelleen. *Tapio* 3.8.1878 selittää: ”Wiime keskiviikkona näytettiin ensi kerralta *Kallaveden rannalla*. Nimi nosti täällä tietysti huomiota ja melkoinen katsojajoukko oli teateriin kokontunut, koska toivottiin saada nähdä ja kuulla jotaan varsinaista ja ominaista Savon maasta. Näin ei kuitenkaan ollut laita, sillä kappale on henkilöinen tapauksi kuvattu niin yleiseen kaavaan, että sen voi ajatella tapahtuneeksi missä tahansa maassamme. Puvut eivät nekään koettaneet jäljitellä tämän seudun todenperäistä laatua, ei ainakaan miesten: naisten enemmän. Tapaus on pantu tapahtumaan lauantai-iltana, mutta tanssi sotii sitä vastaan. [- -] Tähän kansantaruun [mustasukkaisuutta ja väärinkäsitystä] on sovitettu kuvaelmia ja kohtia kansan elämästä, joiden joukossa on rekryyttien värväys Suomen kaartiin. Hyvin onnistunut ja luontoperäistä kansaa lähimmältä turvaavainen on Liisa piian ja Paavo rengin keskinäinen olo. Mutta se joka erittäin tekee kappaleen mieluisaksi ja joka tule sitä repertoireilla ylläpitäään on kappaleeseen sovitut lukuisat kansan- ja muut laulut, jotka hyvin laulettuina aina tulevat kappaletta kannattamaan. Alkuluonnoksen kappaleeseen on tietääksemme tehnyt näyttelijä [Aukusti] Korhonen-vainaja. *Tapio* 3.8.1878.

1040 KB → EB [kesäkuun loppu 1878]/46:1:16/EBA/KiA/SKS.

1041 EB → B. Elfving 26.6.1878/49:5:24/EBA/KiA/SKS.

1042 Kaarola Avellan kirjoitti Kuopiosta 21.8.1878, siitä miten hän oli nauttinut Emelien mukanaolosta teatterissa. Kaikki sanovat ”miten vaikeaa/raskasta oli mennä teatterille, kun tiesi, ettei enää nähnyt Emelien istuvan rampissa ”o följa repetitionens gång och elektriserer alla.” (Kaarola Avellan → EB 21.8.1878/54:8:1/EBA/KiA/SKS.)

pyydetty Ouluun, mutta siihen matkaan ei ollut mahdollisuuksia, sen sijaan Kuopiossa jatkettiin syyskuun lopulle saakka. Emelien kirjeissä on heinäkuun alussa ollut riittämiin taloudellisia ongelmia, mutta ilona oli tehtailija Antti Ahlströmin antama velan huojennus.¹⁰⁴³ Artur Lundahl oli sairaana, mutta vaimo ja lapset olivat terveitä ja viettivät kesää valmiiksi jo Varkauden ja Joroisten seudulla.¹⁰⁴⁴ Navrátil perheineen oli Haarla-nimisessä kesäpaikassa Lohjan lähetyksillä, mutta hän ei vielä 16.7.1878¹⁰⁴⁵ pystynyt antamaan varmaa vastausta vierailuistaan Suomalaisessa Oopperassa, hänellä olivat kuulemma neuvottelut Königsbergiin ja Darmstadtin vielä kesken.

Ida Aalberg puolestaan oli Berliinissä kesällä 1878 ja opiskeli näyttelijätär Maria Seebachin luona. Sieltä Ida kirjoitti Emeliele, joka välitti tämän ja opettajan kirjeet Kaarlolle.¹⁰⁴⁶ Aalbergin elämäkerrat ovat selvittäneet Dresdenin aikoja, Idan kunnianhimoa ja ahkeruutta. Näyttelijä Maria Seebachin lausunto Ida Aalbergista on tunnettu: ”harvinaisen nopea käsityskyky, välitön taiteilijalahja, pyhä vakavuus ja ihana, lämmin innostus taiteeseen”.¹⁰⁴⁷ Marie Seebachin antaman opetuksen merkitystä on pohtinut Aalbergin biografeista Ilmari Räsänen¹⁰⁴⁸, joka toteaa Seebachin saksalaisen vanhemman koulukunnan edustajaksi. Ei voi välttyä ajatukselta, että Idan omaksuma ja myöhemmin viljelemä ”suuri traaginen tyyli” oli Saksassa tuolloin jo jälkijättöistä. Tämän on ilmaissut myös aikalainen Werner Söderhjelm.¹⁰⁴⁹

Kaarlon omien ajatusten kannalta kiintoisa on kommentti, jonka Aspelin-Haapkylä matkakirjeitä referoidessaan ohitti.¹⁰⁵⁰ Kaarlo haluaisi pitää Idan ”naiivina”, mutta Ida oli alkanut ottaa tragiikkaa mukaan esimerkiksi *Kukka kultain kuusistossa* -idyllin tytötörooliin. Sen esittämistä arvostelija tosin oli kiittänyt sanoen, että vain Ida Aalbergin intensiivinen näytteleminen auttoi tätä kulunutta ja naiivia teosta.

Underrättelserna från Aalberg gladde mig. Jag har alltid väntat mycket af den flickan. Tyvärr fruktar jag och har länge fruktat, att våra önsknigar det hon

1043 Antti Ahlström → EB 4.7.1878/54:3:1/EBA/KiA/SKS.

1044 Arthur Lundahl → EB 2.7.1878/54:24:1/EBA/KiA/SKS.

1045 Josef Navrátil → EB 16.7.1878/54:28:1/EBA/KiA/SKS.

1046 Ida Aalberg kirjoitti myös saksaksi Emeliele Dresdenistä 11.7.1878 päivätyn kirjeen (I. Aalberg → EB 11.7.1878/211:2:1/EBA/KiA/SKS.) Kieltä harjoitellakseen, eikä virheiltä välttyen, hän kertoo siinä rooleista, joita Seebach on kehottanut opettelemaan ja kuvailee muutoinkin tyytyväisyyttään. Asunto oli Baron von Biedermannin luona. Räsänen (1925:67–79) selostaa tätä kesäkauden 1878 vaihetta Idan kotikirjeenvaihtojen ja muiden suomalaisten kuvaamana, samoin Heikkilä (1998:67–74).

1047 EAH2:419.

1048 Räsänen 1925:73.

1049 Pari vuotta aiemmin Hedvig Winterhjelmin pohtiessa, kenen oppiin Saksaan hänen pitäisi mennä, Kaarlo tiesi suositella Wienistä hra Lauben, realistisemman koulukunnan edustajan antamaa opetusta. (Winterhjelm Kristian → KB 23.3.1876/50:40:1/KBA/KiA/SKS. Myös KB → H. Ch. Winterhjelm [maaliskuuhuhtikuu 1876] 47:12:5/HWA/KiA/SKS.) – Söderhjelmin arvioista ks. Castrén 1953.

1050 EAH2:419.

mätte hålla sig åt det naiva hållet ej skola uppfyllas. Hon började redan taga Kukka kultain tragiskt och drömma om Louise i Kabal och kärlek.¹⁰⁵¹

Palattuaan Dresdenistä alkuvuodesta 1879 Ida esitti nimenomaan Louise Milleriä *Kavaluudessa ja rakkaudessa*, mitä Oskari Wilho moitti Kaarlolle: Aalberg toi Saksasta myös pahoja rikkaruohoja.¹⁰⁵² Miksi Bergbom oli ylipäänsä valinnut Idalle opettajaksi vanhanaikaisen, suuren linjan tragiikkaa edustavan opettajan, eikä realistisemman ja arkisemman koulukunnan edustajaa? Idan opiskelemien roolien joukossa on useita kohtalokkaiden naisten rooleja, mm. *Jane Eyre (Lorwoodin orpo)*. Kaarlo kuitenkin mietti, että vaikka Seebachia ”ei käy neuvominen”, hänen pitäisi luettaa Idalla myös iloisia rooleja.¹⁰⁵³ Kaarlo pohti puheteatterin näyttelijöiden laatuja ja suunnitteli kaikille rooleja kaudeksi 1878–79.

Tyvärn passar det sig ej att gifva Seebach goda råd, men jag ernar i alla fall bedja henne äfven läsa in med Aalberg några glada roler t.ex. Pariserpoiken, Ka[a]rola Avellan må då sedan blifva nöjd eller missnöjd med saken. Hon får nu trösta sig med Maria Stuart [i Skotland] af B. Björnson. För öfrigt skola under detta år alla få en rol, Kallio – Hans Lange, Lundahl – Pailasse (en briljant rol), Wilho – L'avare. Aalberg – kung Renés dotter, Fru Aspegren – La cervante [La servante] (en dram af Nus och Belot), Böök någon glad komedi, Ka[a]rola – Maria Stuart, Leino – Pierre i Les deux Orphelines o.s.v. Skulle jag bara hitta på några glada komedier, men de franska passar oss så illa, de tyska äro så tråkiga och de danska kunna våra skådespelare ej göra något af.¹⁰⁵⁴

Pariisissa Kaarlo käveli paikasta paikkaan heinäkuussa 1878 avatun maailmannäytelyn aikaan, kun kerran oli hyvä jalankulkija ja omnibusseja oli kaikkialla. Hän ajatteli seuraavaa vuotta ja puuskahti miten oopperasta pitäisikin päästä eroon!

jag åter blifvit mycket mera skeptisk rörande operan för nästa år. Ack om vi blott engång blefve den qvitt, fullkomligt qvitt, arbetet ginge helt annorlunda för talscenen.¹⁰⁵⁵

1051 KB → EB 1.8.1878/46:1:18/EBA/KiA/SKS.

1052 *Kavaluuden ja rakkauden* Louise Miller -suorituksesta EAH2:446–447 ja O. Wilho → KB 24.1.1879/53:33:71/KBA/KiA/SKS.

1053 ”Frau Seebach gab mir auch den Raht [=Rath] nachstehenden rollen – wenn sie ubersetzt sind, gleichzeitig mit den Deut[s]chen zu studieren: ”König Renés Tochter, ”Käthchen von Heilbronn”, ”Die Waise des Lorwood”, ”Die Grille”, ”Kabale und Liebe” (Luise), ”Die Rauber” (Amalia). Und nehme ich daher Ihre Gute im Anspruch mir solche zu senden.” (I. Aalberg → EB 11.7.1878/211:2:1/EBA/KiA/SKS.)

1054 KB → EB 1.8.1878/46:1:18/EBA/KiA/SKS.

1055 KB → EB 0.7.1878/46:1:17/EBA/KiA/SKS.

Oskari Wilhon heikkenevä terveys alkoi näkyä ja tuntua seurueen elämässä, sekä siinä, miten seurueen jäsenet kirjoittavat häntä vastaan. Kaarola Avellan viittasi Wilhoon sanalla ”slö” (tylsämielinen, saamaton, typerä).¹⁰⁵⁶ Suuria raskaita roolejaan Wilho oli alkanut oman mielensä mukaisesti antaa pois, mutta niistä vallitsi sitten kateutta ja kilpailua. Wilho sanoi kesällä 1878 näyttelevänsä niinä päivinä, kun jaksaa.¹⁰⁵⁷ Kaiken katoavaisuutta – terveyden ja kuoleman ajatuksia Kaarlossa ovat herättäneet juuri nämä uutiset Wilhon terveydestä. Hänelle ja Emeliele oli lopulta selvinnyt millainen keskeinen voimavara heillä Wilhossa oli kaiken aikaa ollut.

Hvad du skrifver mig om Wilho och hans lif har gjort mig [så] nedslagen utan öfverraska mig. Det är en hemlighet, men jag har engång talat med en af Wilhos läkare om hans kropps konstitution öfverhufvud. Han sade att personer, som lida af dylika bröståkommor som Wilho nästan alltid äro utsatta för en starkt retad sinlighet. Jag fruktar derföre att våra resonnementer med honom ej hjälpa mycket. Han har nog blifvit varnad och är ej egenteligen öfverdådig af natur och ännu mindre lättsinnig af princip. Jag är fullt öfvertygad att vi ej få hålla Wilho lång tid, jag tycker derföre vi ej alltför mycket böra blanda oss i hans görande och låtande.¹⁰⁵⁸

Wilhoa oli alettu syyttää myös epäsiiveellisestä teosta tai moraalisesta hairahduksesta. Kaarlo myötäilee kertomalla, miten Wilholla olevia rinta/keuhko-oireita on lääkärikin kytkenyt moraalisiin piirteisiin, kuten ”erittäin voimakkaaseen aistillisuuteen.” Niinpä ei auta kauheasti asiaa järkeillä, varsinkaan, kun Wilho ei ole uhmakas eikä kevytmielinen. Kaarlo arveli, että Wilho kenties ei elä enää kauan, siksi hänen tekemisiinsä ei pitäisi paljon puuttua. Humaanin ja empaattisen kommentin taustalla oli Bergbomeille tullut kantelu siitä, että Wilho olisi Porissa asunut jonkun naisihmisen luona. Oskari oli syntynyt 1840, joten oli jo 38-vuotias, vain kolme vuotta Kaarloa vanhempi! Emelie on kirjoittanut jotain lisää Wilhosta, mistä Kaarlo oli huolestunut. Lisääkö Wilhon naistuttavista? Tietävästi Wilholla ei ole ollut romansseja teatterin palveluksessa olevien naisten kanssa, mikä piti hänet ammatillisesti neutraalina työtilanteissa. Teatterissahan olivat avoituneet jo Aspegrenit, Lundahlit, Achtét ja Leinot. Aalbergin ja Böökin taannoista

1056 Kaarola Avellan → EB 21.8.1878/54:8:1/EBA/KiA/SKS.

1057 Avellan kertoo loputtomista pikkuriidoista, Kallion ikäväästä tavasta halventaa Wilhoa julkisesti. Wilhon suuri rooli Schumrichina *Puolan juutalaisessa* piti tämän terveyden takia paikata, ja hän antoi nuoren ja komean Anton Franckin (Kivisen) koettaa, mistä Leino suuttui. Hän kieltäytyi näyttelemästä, ellei Wilho esiinny. Lopulta näytös saatiin pidettyä, ja Leino joutui taipumaan ja näyttelemään Franckin kanssa. Anton Franck ei tiennyt vielä klo 6 kumpaa kahdesta roolista piti esittää. – Avellanin mielestä Franck oli onnistunut pahassa tilanteessa erinomaisesti (ja osaamatta suomea muuten). Franckin korea ulkomuoto ja ”sievyys” tekivät hänestä heti yleisönsuosikin. (Kaarola Avellan → EB 21.8.1878/54:8:1/EBA/KiA/SKS.)

1058 KB → EB XX.07.1878/46:1:17/EBA/KiA/SKS.

romanssia Wilho ei moralisoinut, mutta vaati näitä vain käytännön syistä päättämään johonkin selvään ratkaisuun. Moralisointi tuli Helsingistä.

Oskari Wilhon synnit olivat Kaarlon mielestä ”temperamenttisyntejä”, ominaisuuksia, joista ei voi pitää, mutta joista ihminen tavallaan on vain puoleksi vastuussa. Vastakohtana on ”reglerad osedlighet”, jossa ihminen harrastaa tietoisesti siveettömyyttä, mikä on jo tahdonalainen asia.¹⁰⁵⁹ Kaarlo käyttää myös sanaa ”lättfärd, utom hus” eli ”kevytmielisyys (tai siveettömyys) teatterin ulkopuolella”.

Kaarlo siis tiesi, mitä temperamenttisyynnit ovat: laskiko hän omat ihastumisensa ja mahdolliset tilapäiset suhteensa nuoriin miehiin myös temperamenttisyynneiksi? Kaarlo päätti, että hänen täytyi puhua asiasta Wilhon kanssa, mutta tarvitsi siihen tietoja teatterilaisten ulkopuolelta ja suullisesti. Teatterin naisia ei saisi sekoittaa asiaan. Emeliekin on voinut liioitella, kuten hän muistutti sisarelleen, ja Wilho on itsepäinen eikä taivu rukouksien tai uhkailujen edessä. Jos Wilho Porissa olisi asunut naisen kanssa, olisi Kaarlo sen huomannut, mutta on suhde voinut olla samassa talossa tai pihassakin. Kaarlo halusi jutella itse Wilhon kanssa. Mutta siihen mennessä voi tietysti Kallio tai Wahlström huomauttaa hänelle ja näin valmistella asiaa.¹⁰⁶⁰ Kirjettä voi tulkita hyvänä ihmistuntemuksena ja sopivana suurpiirteisyytenä Kaarlon puolelta.

Bergbomin ensimmäisen Pariisin kesän aikaan 1878 oli yhteiskunnallinen probleeminäytelmä tai teesinäytelmä jo väistyvä ilmiö. Realismin valtakausi jatkui, mutta vailla uskottelua nopeista yhteiskunnallisista toimenpiteistä tai ratkaisuista. Siksi hänen suhteensa uudempaan realistiseen ohjelmistoon Pariisissa on kiintoisa.¹⁰⁶¹ Hän empi, pitäisikö suomalaista yleisöä ja näyttelijöitämme totuttaa uuteen ranskalaiseen näytelmään, jossa kaikki moraaliarvot otetaan debatin aiheeksi. Bergbomin mielestä silloin moraalinen arvostelukyky ja esteettinen ilo häviävät. Lisäksi näytelmät ovat muodoltaan banaalin konventionaalisia. Dialektiikan Aspelin-Haapkylä suomensi ‘saivarteleavaksi väittelytaidoksi’. Avainkohta Bergbomin kirjeessä kuuluu uudelleen suomennettuna:

1059 ”No 1. Hvad du skriver om Wilho har riktigt försatt mig i oro. Naturligtvis måste något göras, när saken tagit en sådan vänning. Jag trodde saken gällde lättfärd utom hus och då tyckte jag vara svårt att gripa i ty temperamentssynder kan jag ogilla hos menniskor, men ej uppträda emot dem, ty vanligen är menniskan dervidlag blott halft ansvarig. Men ett helt annat utseende får saken om det gestaltar sig till en reglerad osedlighet, den beror helt och hållet af min vilja. Jag bör och jag vill tala om saken med Wilho. Dock måste jag göra det muntligen, jag måste skaffa utsagor och indicier, som komma från annat håll än teaterns egna medlemmar. Saken är af ömtålig natur – du känner Wilhos envishet, den låter ej böja sig hvarken genom böner eller hot. I ett bref kan man lätt fälla uttryck, som väcka denna envishet och eger ingen utväg att reparera saken. Kom ihåg att vi allra minst böra blanda fruntimrena i den. Redan i din berättelse tror jag är någon öfverdrift, ty att något fruntimmer skulle bött med Wilho i Björneborg tror jag ej, ty jag skulle nog observerat det. Dermed vill jag ej neka möjligheten af en förbindelse t.ex. i samma gård. I alla fall vill jag vänta tills jag kommer hem för att tala med honom. Deremot kan t.ex. gerna Kallio eller Wahlström eller någon annan teatern nära stående person nu redan göra honom föreställningar och sålunda förbereda saken. (KB → EB 5.8.1878/46:1:19/EBA/KiA/SKS.)

1060 KB → EB 5.8.1878/46:1:19/EBA/KiA/SKS.

1061 EAH2:418–419 suomentanut.; ks. myös KBK2:215–221.

Jokainen traaginen konflikti rakentuu sille että yksilö asettaa oman minänsä yleistä vastaan ja syyllistyy siten moraaliseen rikkomukseen. Hiuksentarkka dialektiikka, jolla modernissa ranskalaisessa dramatiikassa moraaliset käsitteet alistetaan tarkasteluun ja josta nousee viiltävän analyysin suoma ilo, hämmentää moraalisen arvostelukyvyn ja latistaa välittömän esteettisen nautinnon. Erityistä on, että ranskalaisten nykydramatikkojen vapautta [yleisistä] edellytyksistä useimiten seuraa mitä suurin alistaisuus mitä banaaleimmille konventionaalisille muodoille. Yleisesti inhimillisin on Émile Augier, privaateimmin pariisilainen Alexander Dumas fils. Voin sanoa että vasta täällä ymmärsin hänet draamatikoksi erityisesti erinomaisen Demimonden esityksen jälkeen.”¹⁰⁶²

Aikakauden dramatiikassa esiintyvä uusi moraalikeskustelu herätti Englannin kirkollisissa piireissä keskustelun siitä, pitäisikö teatterin kategorisen tuomitsemisen sijasta kirkonmiesten pyrkiä vaikuttamaan esitettävien näytelmien moraalisiin arvoihin.¹⁰⁶³ Samat keskustelut olivat muutaman vuoden päästä edessä myös Suomessa.

Kaarlo kävi Pariisiin oopperassa, kun ”kauppias Rissanen pistouvasi hänet kolmannelle parvelle”, niin ettei hän joutunut menemään neljännelle parvelle. Lisäksi hän kertoo muista Pariisissa oleskelevista suomalaisista miehistä: Robert Runeberg, herra Stenroth, jota ”Lydeckerin poika seuraa,” Otto Wallenius, ”jonka kanssa olen usein ollut yhdessä, oikein rakastettava poika”. Molandereita, W. Runebergia ja J. Takasta hän ei ole tavannut. J. R. Aspelin oli ollut pettynyt arkeologiaa koskevan tutkimusmatkansa tuloksiin. Maailmannäyttelyn Suomen osastolla taas on ”svecisk prägel”. Fanny Churberg oli asunut pariisilaiseksi muuttuneen Ida Silfverbergin luona.¹⁰⁶⁴

1062 ”Den atmosfer, i hvilken man andas i de moderna franska dramerna, äfven de goda är oss så fremmande, att jag ej vet om det ens är rätt att vänja vår publik och våra skådespelare vid den. Ej som jag ville dömma allt som oredligt, hvilket berör betänkliga förhållanden, tvärtom kan man ju på sätt och vis säga att [>] hvarje tragisk konflikt är byggd på individens sättande af sitt eget jag gentemot det allmänna, således på en kränkning af det sedliga, men den härfinna dialektik hvarmed i den moderna franska dramatikens de moraliska begreppen underkastas granskning, den glädje öfver en frätande analys som der uppenbar sig förvirrar det moraliska omdömet och nedstämmer den estetiska omedelbara njutningen. Och det egna är att med de moderna franska dramatikernas frihet från förutsättningar oftast följer det största slafveri under de banalaste konventionella former. Den som är mest allmänt mänsklig är Emile Augier, den som är mest privat parisisk Alexandre Dumas. Jag kan säga att jag först här uppfattat honom som dramatiker, speciellt efter en glänsande föreställning af Le demimonde [<] å Theatre francaisi, som jag bevistade senaste veckan. Af Victorien Sardou har jag tyvärr ej fått se något.” (KB → EB 0.7.1878/46:1:17/EBA/KiA/SKS.)

1063 ÅU 28.12.1878 selostaa *Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidningin* kirjoitusta edinburghilaisesta prof Blackie’stä, joka näki teatterin saarnastuolin veroisena tärkeiden moraalikysymysten terävöittäjänä. Myös Englannin kirkolliskokokous muutti suhtautumistaan teatteriin: papiston on autettava ja neuvottava teattereita, jotta ne toimisivat kansankasvatuksen välineinä.

1064 KB → EB 0.7.1878/46:1:17/EBA/KiA/SKS. Huomautuksia henkilöistä on monia: ”Vidare Robert Runeberg, mer odräglig än någonsin; Stenroth, som åtföljes af pojken Lydecker; [Otto] Wallenius, men [p.o. med] hvilken jag varit ofta tillsammans, en riktigt älskvärd gosse. Molanders har jag ej sett. Walter Runeberg är på landet. Takanen skulle komma, men har ej kommit. Fanny Churbergs adress fick jag reda på just då hon höll på att resa. Hon bodde hos Ida Silfverberg, hvilken tyckes blifvit en fullkomlig parisiska. [J. R.] Aspelin träffade jag åtskilliga gånger. Han tycktes vara medelmåttigt nöjd med sin resa, hade tråkigt och hade ej fått uträttat hvad han ville.” Siteeratessaan kirjettä Aspelin-Haapkyllä tekee pyyhintöjä, säästäen eläviä viittauksilta homoseksuaalisuuden kieltävän rikoslakiin. EAH2:419.

Kaarlon neljäs kirje Pariisista oli elokuun 1. päivältä, jolloin tietoja Kuopion sesongista oli tullut. – Himbergistä oli tullut varatenori oopperalle, Holm oli epäluotettava. Kaarlo aikoi etsiä edelleen tenoria Berliinistä tai Wienistä. Siinä kirjeessä hän myös pohti Augier'n perhedraaman *Les Fouchambault* ottamista ja mietti kääntäjäksi joko Törmästä tai Tyko Hagmania, jolla on kuitenkin ”liian plebeijinen kynä”, jotta hän voisi välittää Augierin ”loisteliasta tyyliä.” Kaarlo joutui tutustumaan massoittain komedioihin ja operetteihin:

Det värsta är att som denna litteratur är af efemer art måste man köpa mycket mer än man begagnar, ty för att hitta på en godbit måste man vanligen stöka undan två, tre, fyra skräpprodukter.¹⁰⁶⁵

Mutta puhenäyttämö tuli tarvitsemaan operetteja, jos ja kun ooppera lopetetaan. Kaarlo haukkui pariisilaisen *Les cloches de Cornevillen* esityksen ala-arvoiseksi ja musiikillisen tason alamittaiseksi: ”Ismael Kallion laulua pidettäisiin täällä mestarillisena”. Toimitusjohtajana Bergbom kirjoitti myös taloudenhoitaja Wahlströmille. ”Käre vän! Heder, tack och ijankaikkinen kunnia för det gloriösa sätt på hvilket du skött teatern nu i sommar.”¹⁰⁶⁶ Kirjeessä Kaarlo ilmoitti tarvitsevansa pikaiset rahat paluumatkaan ja pyysi varmistusta Navrátilin päätöksestä, jotta hän tietäisi, tarvitaanko Berliinistä uutta tenoria. Kaarlo suhtautui ”ystävä Josefin” ulkomaansopimukseen lievällä skeptiksellä, mikä viittaa, että hän näki niissä mahdollisesti mukana olevan vedätyksen tai bluffipelin. Mezzosopraano Hortense Synnerbergin kiinnitystä Kaarlo kuvaa onnistuneeksi. Oopperassa saadaan myös kiittää neitojen ”palavista katseista Holmin suuntaan”. Alkuajoista mukana olleen näyttelijä-laulaja Edvard Himbergin ”sairaus oli skandaali”. Pitkä spekulatio syyskuulle saatavasta ohjelmistosta päättyy Kaarlon havaintoon:

Skada att Emmy Achté nu ej är disponibel, vi skulle få en briljant uppsättning af Lucrezia ty Hahl går nog ut med hertigen, om man transponerar arian.¹⁰⁶⁷

Kaarlo toivoi kaiken aikaa, että Emmy Achté palaisi tekemään rooleja. Hänen kynästään lähti myös talousarvioluonnos palkkioista ja mahdollisista tuloista, sekä vielä erillinen oopperan budjetointi. Orkesterit ja kaikki huomioiden korvattavaa tappioita tulisi vain

1065 KB → EB 1.8.1878/46:1:18/EBA/KiA/SKS.

1066 KB → K.F. Wahlström 12.8.1878/47:15:1/KBA/KiA/SKS.

1067 KB → K.F. Wahlström 12.8.1878/47:15:1/KBA/KiA SKS./”Skandalen med Himbergs sjukdom inverkar väl äfven på huruvida vi skola kunna låta honom uppträda i Linda eller ej.” (KB → EB 20.8.1878/46:1:21/EBA/KiA/SKS.) Ilmeisesti hänen kohtalonsa on veneerinen tauti, niinpä hän häviää vähin äänin ja juhlapuheitta myös EAH:n kertomuksesta. Bergbomien kirjeissä kesällä 1879 pohditaan vielä, voitaisiinko häntä käyttää. Kaarlo antaa luvan vain yksittäisiin iltanäytäntöihin, mutt'ei mitään toistuvaa roolia repertuaarissa. (KB → EB 12.8.1879/46:1:30/EBA/KiA/SKS.)

15.000 mk. Mistä tämä taloudellinen sanoisimmeko huolettomuus, optimismi Kaarlolla? Viimeisessä Pariisin kirjeessään Kaarlo vielä mainitsi, että hän on pari kertaa lähtenyt kesken teatterista, kun kotimaan asiat ovat painaneet. Ensimmäinen pidempi ulkomaanmatka johtajana ei siis ollut ”loma- ja rentoutumismatka”, jollaisia hän myöhemmin yritti itselleen järjestää.

Jag har satt min stolthet i att alltid vara på min post, jag vore olycklig om man ansåge, att jag denna gång uppoffrat min pligt, för mina nöjen!¹⁰⁶⁸

Bergbom kirjoitti elokuussa yksityiskohtaisen suunnitelman syksyn toiminnasta.¹⁰⁶⁹ Kävi vielä kiusallinen tapaus: hänen valuuttakirjekuorensa oli ryöstetty taitavasti edellisessä majapaikassa, eikä hän huomannut sitä kuin vasta liian myöhään. Hotellin palveluspoika, niin hän sanoo, oli aamulla Kaarlon nukkuessa tullut hakemaan vaatteita harjattavaksi ja lompakko oli ollut tyynyn alla kuten aina öisin. Poika oli ottanut sen ja 150 Saksan markkaa oli kadonnut. Tämän jälkeen Kaarlo matkusti Berliiniin, josta koettaisi saada tenorin ja sellistin.¹⁰⁷⁰

Kuopiosta palatessaan Emelie oli tyytyväinen saatuaan nähdä tähän asti tuntematonta Suomea, vaikka Helsingin murheiden unohtaminen parissa kolmessa viikossa ei onnistunutkaan.¹⁰⁷¹ Kotioloista elokuun lopulla 1878 Emelie kertoo Bettylle.

Moster och Morbror Sanmark hemkommo från sin sommarutflygt i förgår, men Augusta stannar på Qvidja hela September – kanske in i oktober, det gör barnen godt att få vara på landet och i höst bo ju äfven Wolmars ute; således har hon [Augusta] treffigare än i fjol, då de [Wolmars] bodde i Åbo.¹⁰⁷²

Wolmarsit tarkoittavat edesmenneen Oskar af Heurlinin veljeä, Carl Johan Wolmar af Heurliniä ja hänen poikaansa Alexander Wilhelmiä (s. 1866), joka oli siis Paula, Maunu ja Lauri af Heurlinin serkku. Kaarlon ja Emelien lapsettomalle elämälle oli paljon iloa siitä, että he asuivat sisarensa lasten kanssa. Leikittelyyn taipuvaisena ja hentomielisenä Kaarlo on päässyt nauttimaan lasten leikkien tuomasta ilosta oman elinkaarensa kannalta sopivassa elämänvaiheessa. Maaliskuussa 1878 Emelie oli Turusta tilannut neiti Stenbergin kautta ”en häst på medar, med jernstör, som stöd”, eli suuren raudoilla tuetun keinuhevosen. Antinkadun yhteinen koti rakennettiin paljolti Augustan 7-, 6- ja

1068 KB → EB 20.8.1878/46:1:21/EBA/KiA/SKS.

1069 KB → EB 20.8.1878/46:1:21/EBA/KiA/SKS.

1070 KB → EB 20.8.1878/46:1:21/EBA/KiA/SKS.

1071 EB → B. Elfving 23.8.1878/49:5:26/EBA/KiA/SKS.

1072 EB → B. Elfving 23.8.1878/49:5:26/EBA/KiA/SKS.

4-vuotiaiden lasten ehdoilla.¹⁰⁷³ Emelie kehuu, miten mainio tuo suuri keinuhevonen on, sillä kaikki kolme lasta voivat istua siinä Kaarlon sylissä.¹⁰⁷⁴

Hästens dimensioner äro följande: medorna under hästen äro 9 kvarter [133,5 cm]; sjelfva hästen är dryga 7½ kvarter [111,3 cm] lång och från golfvet till hufvudet är den 7 kvarter & 2 tum hög [108 cm]; en jernstör under bröstet och en under bakdelen af hästen äro som stöd från medorna dessutom står den 2 på 2 ben: de begge andra äro höjda till språng. – Jag skrifver i klädloggen med buller och prat omkring mig så att jag har svårt att hålla tankarna till hopa.¹⁰⁷⁵

Oopperan viimeinen näytäntökausi 1878–1879

Kapellimestari Bohuslav Hřimalýn siirtyminen Nya Teaternin palvelukseen oli raskas tappio Bergbomille. Syyskuun puolivälissä alkaneen oopperakauden näytännöt olivat vielä tasokkaita, kiitos ennen muuta Alma Fohströmin monien vierailujen. Myös Hortense Synnerberg ja Josef Navrátil olivat mukana erilaisten suostuttelujen jälkeen.¹⁰⁷⁶ Suosittu *Faust* jatkoi onnistuneilla miehityksillä ja ensimmäisenä ohjelmistossa ylitti 50 esityskerran rajan. Martin Wegeliuksen saaminen kapellimestariksi oli myös hyödyllistä, Richard Faltinkin ehti johtaa joitain näytäntöjä kaudella 1878–1879. Vanhoja teoksia riitti uusittaviksi ja Alma Fohströmin nimi takasi, että liput menivät kaupaksi.¹⁰⁷⁷

Kaudella 1878–1879 myös puheosasto kohtasi menetyksiä. Oskari Wilho joutui sairautensa takia jatkamaan kesälomaansa joitain viikkoja, jolloin seurue jäi Ismael Kallion johdettavaksi.¹⁰⁷⁸ Ida Aalberg viipyi edelleen Dresdenissä lähdettyään sinne toukokuussa 1878. Arthur Lundahl sai halvauskohtauksen näyttämöllä 11.9.1878 Daniel Hjortia näytellessään ja Wilho joutui paikkaamaan Danielin roolin.¹⁰⁷⁹ Kuopiosta on säilynyt kiintoisa maininta siitä, että teatterin läsnäolo kaupungissa oli samalla lailla uteliaisuutta herättävä tapahtuma kuin esimerkiksi häät tai hautajaiset, jotka keräsivät ”töllistelijöitä” ja

1073 EB → B. Elfving 3.9.1878/49:5:27/EBA/KiA/SKS. Emelie pyysi tilaamaan vielä yhden keinuhevosen, yhden hän oli jo tilannut Ottilia Silfverstolpelle (ent. Meurman) Tukholmaan. Nyt hän tilasi toisen antaakseen sen sisarensa Betty von Troilin perheeseen, jossa myös lapset olivat 14–7-vuotiaat, ja jotka olivat muuttamassa Poriin Gustaf von Troilin uran edetessä.

1074 EB → B. Elfving 10.11.1878/49:5:28/EBA/KiA/SKS. Keinuhevosen mittoja Emelie kirjoitti vielä seuraavassa kirjeessä myöhemmin marraskuulla.

1075 EB → B. Elfving [XX.11.1878]/49:5:29/EBA/KiA/SKS.

1076 Ks. EAH2:430. EB → B. Elfving 23.8.1878/49:70/EBA/KiA/SKS. Suostutteluista kertoo Jalava 1948, 202–203.

1077 EAH2:431–438. Käsittelee myös Alma Fohströmin asemaa – ja lojaalisuusongelmaa kahden talon välillä (EAH2:439). Olennaista on alaviitteen tieto, että koko suomalaisen Oopperan sesongistaan Fohström sai 13.000 mk. Kuluja ei säästetty, kun vetonaula piti ostaa ja varmistaa. Wahlström ja Almberg olivat neuvotelleet ja hinta määrätynyt vasta joulukuussa.

1078 EAH2:425.

1079 *Tapio* 18.9.1878. Erinomaisesti kirjoitettu arviointi, joka kehuu Oskari Vilhon ja Aurora Aspegrenin.

”kuokkavieraita.” Teatteri keräsi ”köyhää kansaa” katu-nurkkiin ”omaa elämänsä ja iloansa viettämään.”¹⁰⁸⁰

Kuopiossa sai ensi-iltansa myös toinen Schiller-produktio *Rosvot* (6.9.1878), mutta siitä ei ole säilynyt tuoretta Kuopion arvostelua. Wilholla oli uutta rettelöä Kallion kanssa – tilanteessa, jossa Wilhoa kohtaan esitetty siveettömyyssyyte oli vielä tutkimatta. Wilho referoi yhden kuitti- ja rahariidan, mutta lopetti vedoten muihin omina todistajinaan.¹⁰⁸¹ Jyväskylään mentiin lokakuun alussa. Sieltä uutiset olivat kannustavia: 16.10.1878 kirjoitti *Keski-Suomi* laajemman katsauksen teatterin produktioihin. Ajoittain myös Avellan ”ollessaan muutamissa kohdin haltioissaan” sai yleisöltä taputusta.¹⁰⁸² Puheosasto jatkoi syksyllä siis Kuopiosta Jyväskylään ja Haminaan, sekä vasta joulun jälkeen Turkuun.¹⁰⁸³ Haminassa pantiin vanha ystävä Otto Florell hoitamaan ilmoittamista ja Wilhon sairastaessa peräti huolehtimaan kassasta. Kaarlo lupasi ehtiä Haminaan puheosaston luo marraskuun lopulla seuraavan oopperansa jälkeen.¹⁰⁸⁴

Gaetano Donizettin *Linda di Chamounix* (1842) oli kepeä ooppera, vaikka siinä käsiteltiin uskallettuja asioita, kuten rakkautta itsenäisten ihmisten välillä ja yli säätyrajojen. Lopulta tietenkin ratkaistiin kaikki 1800-luvun moraalikoodin mukaan. Teos jatkoi Bergbomin suosimien biedermeier-teosten linjaa, sen henkilöinä oli säätyläisiä, taiteilijoita ja kansaa Ranskan vuoristoseudulta, maailmasta, joka kuvattiin vielä harmonisena, 1760-luku oli aikaa ennen vallankumouksellisten aatteiden vaikutusta. *Linda* esitettiin marraskuussa 21.11.1878.¹⁰⁸⁵ Mutta kun Bruno Holm sairastui, Kaarlo pani Törneröosin kiireellä suomentamaan Gounod’n *Romeota ja Juliaa*. Sekä Fohström että

1080 *Tapio* 28.9.1878 käsitteli laajassa artikkelissa Kuopion köyhää kansaa. ”Ei missään kaupungissa muualla huomaa tuota inhoittavaa tapaa kun täällä, että missä vaan joku väen kokous on niinkun esim. teatterissa, häissä, hautajaisissa j.n.e. keräytyy ympäristölle ja katu-nurkkiin tuo ruojajoukko, isät, äidit, vaimot lapset, nuorukaiset ja neitseet? omaa elämänsä ja iloansa viettämään. Hyvä puhe ei auta silloin mitään, sille nauretaan vasten silmiä ja poliisivoimaki näkyy olevan mahdoton estämään tuon kabylijoukon virtailevaa liikettä – ehkä kasakkein skorpioniruokat tekisivät tämmöisissä laumoissa terveellisemmän vaikutuksen!”

1081 ”Toiset koettavat saada Kallion puhetta kääntymään toisaalle, ja onnistuvatkin sillä nyt hän rupesi pitämään puhetta Paavo Ruotsalaisesta. Siten oli asia. Pidä tämä kirje tallella ja kysy Himbergiltä, Böökiltä ja Tervolta kun saapuvat Helsinkiin, olenko puhunut totta.” (O. Wilho → KB 17.9.1878/53:33:66/KBA/KiA/SKS.) – Oliko Kallio siis kovin uskonnollinen, peräti heränneitä ja siksi moralisoiva?

1082 *Keski-Suomi* 19.10.1878.

1083 EAH2:425–430 & 444–447.

1084 KB → Otto Florell 4.11. ja [XX.11.]1878/50:42:8 & 9/KBA/KiA/SKS.

1085 Donizettin *Linda di Chamounixissa* (1842) oli Alma Fohström pääroolissa. Tässä puolivakavassa (semiseria) oopperassa epookkina on 1760-luvun Ranska. (I) Markiisi lupaa ottaa palvelustyökseen alustalaisensa Antonion tyttären Lindan, jota havittelee rakastajattarekseen. Linda on salaa rakastunut taidemaalarina esiintyvään Carloon, joka onkin markiisin veljenpoika. Markiisista turvaan päästäkseen nämä lähtevät Pariisiin silkkitehtaaseen menevien työläisten matkassa. (II) Pariisissa Linda joutuu elättämään itseään katulaulajattarena. Carlo kohtaa tämän, paljastaa syntyperänsä, lupaa naida Lindan ja hankkii tälle elegantin asunnon. Myös markiisi on etsinyt hänet käsiinsä tarjoten rakkautta, mutta Linda torjuu hänet. Carlo ei ole kertonut, että hänen pitäisi äitinsä tahdosta naida säätynsä mukaan. Lindan luo ilmestyy tämän isä Antonio, joka ei heti tunne tyttärtään. Mutta kun Linda ilmaisee itsensä, isä hylkää tyttärensä, jonka kunnia näyttäisi menneen. Pierrotto, toveri jo kotikylästä, tuo tiedon, että Carlon häitä valmistellaan. Linda menettää järkensä. (III) Pierrotto on tuonut Lindan takaisin Chamounix’hin, jolloin hänen kohtalonsa tulee kaikkien tietoon. Carlo saapuu ja paljastaa, että hän on jättänyt sukunsa ja vakuuttaa rakkauttaan Lindalle, joka näin saa järkensä takaisin. Ooppera päättyy yleiseen juhlaan ja nuorille luvataan onnellista tulevaisuutta.

Navrátil olisivat vielä käytettävissä, mikä oli edellytys teoksen esittämiselle. Onneksi Navrátil ja Fohström osasivat pääroolit valmiiksi niin että sen ensi-ilta saatiin jo tammi-kuulle. Kaarlon ystävä Otto Wallenius hankki sopimuksen ja tuotti nuotit Pariisista.¹⁰⁸⁶ Mezzosopraano Hortense Synnerbergin vieraillessa oli kapellimestarina usein maisteri Martin Wegelius ja Fohströmin aikana Richard Faltin.

Alma Fohströmin isä oli kaupungin teollisuusmiehiä, minkä perusteella myös Alman asema kaupungissa oli vahva. Vaikka hän lauloi Suomalaisessa Oopperassa, hän ei katsonut olevansa siihen sidottu, vaan esiintyi myös Nya Teaternissa, toteuttaen ruotsinkielisten piirien hartaat toiveet ja laulaen aarioita puhenäytelmien väliajoilla. Siitä hänelle lähetettiin kyllä uhkailuja, ja kun niiden takana epäiltiin olevan fennomaaneja, tuotuivat nämä pelkästä epäilystäkin.¹⁰⁸⁷

Mikäli Helsingin oopperavoimat olisi saatu yhdistettyä, olisi ohjelmaan otettu Richard Wagnerin *Tannhäuser*. Faltin oli ehdottanut sitä jo edellisenä kesänä Bergbomille.¹⁰⁸⁸ *Tannhäuserin* Elisabet olisi ollut Emmy Achtén rooli ja Josef Navrátil olisi selvinnyt nimiroolista. Emmy Achté oli Niklaksen kanssa muuttanut syksyn alussa 1878 Kiikalasta Saloon, missä lääkäri oli lähempänä.¹⁰⁸⁹ Emmy oli palannut toukokuussa 1878 tappiota tuottaneelta Skandinavian matkaltaan uupuneena ja masentuneena sekä kolmatta kertaa raskaana: Aatos-poika syntyi Salossa 21.9.1878.

Emmy'n pidemmät vierailut Arkadiassa syksyllä 1878 olisivat olleet mahdottomia, vaikka niitäkin toivottiin. Antti Almberg oli valmistelemassa Emmylle kiertuematkaa Unkariin, mutta sekin siirrettiin joululle 1878, kunnes meni kokonaan myttyyn. Marraskuussa 1878 Nikolai Achté vieraili perhettä elättääkseen Arkadiassa ja lauloi *Luciassa* Ashtonia. Sitten esitettiin *Lucrezia Borgia*, pääroolissa rouva Emmy Achté, ”joka pitkän väliajan perästä taas astuu esiin Suomalaisessa Teaterissa, missä häntä on ikävällä kaivattu.”¹⁰⁹⁰

Oopperaa ei viety kertaakaan Viipuriin sitten perustamisen, nytkin pysyttiin Helsingissä koko syksy.¹⁰⁹¹ Fenojen ydinjoukossa oli ristiriitaa. Vaikka ooppera oli pää-

1086 Otto Wallenius → KB 17.11.1878/54:109:1/KBA/KiA/SKS.

1087 HD 27.10.1878 raportoi, että suunnitellessaan vierailemista myös Nyanissa Fohströmille lähetettiin uhkauskirje. Siihen oli suhtauduttava vakavasti, sillä oli vain kaksi vuotta fennomaanikiikhoilijoiden tekemästä *Lepakon* esityksen sabotaasista ja taiteilijoiden katuhäirinnästä. Alma Fohström kuitenkin lauloi Nyanissa näytösten välillä, Dinorahia ja Gildaa. Mitään häiriötä ei tullut, mutta koska *Dagbladet* oli ehtinyt vihjata fennomaanien suuntaan, *Morgonbladet* hermostui täysin ja vihjasi takaisinpäin. Ks. HD 27.10.1878; *Mbl* 28.10.1878; EAH2:436–437. Fohströmin debyyteistä Toivakka 2015:107–126.

1088 EB → KB 21.7.1877/45:1:41/KBA/KiA/SKS.

1089 Leppänen 1962:117.

1090 *UStr* 13.11.1878.

1091 Viipurin yleisöpuhjan huomioiden seikka on varsin yllättävä. Paavolainen (2016a:71–72) pohtii syytä. Suomalaisen Teatterin Osakeyhtiön vuosikokouksessa (*Mbl* 30.9.1878) valittiin hallitukseen Strengin tilalle Axel Stenberg, muuten siinä jatkoivat Bergbom, Antti Almberg, Viktor Löfgren och K.F. Wahlström. Revisoreiksi valittiin A. Helander ja O. Hynén.

tetty lopettaa, sitä ylistettiin yhä, kuten näkyy 22.11.1878 *UStressa*. Laajaksi laadittu Kirje Helsingistä oli täynnä ylistävää katsausta Suomalaiseen Oopperaan, jossa *Faust* oli mennyt jo noin 50 kertaa. Sitten luetaan Margaretan esittäjät, ”neidet Basilier (ensimmäiseksi ja useimmat kerrat), Hebbe, Ingman ja Fohström.” Myös muut *Faustin* esittäjät listattiin. Samassa kiitetään Martti Wigeliusta [sic!] kapellimestarina, tavalla, jossa hänelle kaavailtiin tulevaisuutta Bergbomin oopperassa.

S. O. aina [– –] antanut kotimaisille, taidelahjoilla varustetuille henkilöille [tilaisuuden] osoittaa kykyänsä ja taitoansa. Tätä periaatettaan noudattaen on se antanut nuoren soittoniekkamme, herra Martti Wigelius’en orkesterin johtajana harjoittaa ja johdattaa muutamia oopperoita, ja on hra Wigelius kaikkien iloksi suorittanut tämän tehtävänsä semmoisella tavalla, että hänestä vastaisuudessa sopii toivoa syntyvän etevän kapellimestarin, jottei siis tämän tärkeän viran täyttämiseksi enää tarvitse ulkomaalaisiin turvautua. Myöskin orkesterinjäsenet ovat jo suurimmaksi osaksi suomalaisia.¹⁰⁹²

Emmy Achté lauloi 11.12.1878 Valentinea *Hugeneiteissa*, (”rva Achtén parhaita”):

Mieltä valloittavalla voimalla toimitti rouva Achté Valentinen osan, ja haltioissaan oli hän varsinkin tuossa neljännen näytöksen loppukohtauksessa, jonka hän ja hra Navrátil suorittivat niin mestarillisella tavalla, että se aina tulee pysymään loistokohtana suomalaisen teaterin historiassa.¹⁰⁹³

Samalla viikolla, kun Emmy Achté esiintyi *Hugeneiteissa*, piti Alma Fohström konsertin yliopistolla, N. Emanuel johti ja Studentkören M. M., Muntra Musikanter avusti. Joulukuussa Emmy Achté lauloi vielä joitain kertoja Helsingissä, mutta palatessaan kotiin perheen nuorin, toinenkin poikavauva löytyi kuolleena. Syy sairastumiseen oli mahdollisesti aliravitsemus tai muuten huono hoito.¹⁰⁹⁴ Taloudellisista syistä Emmy Achté lauloi vielä tammikuussa 1879 kolme kertaa *Don Juanissa*, Donna Annan roolissa. Niistä *HD:n* Karl Wasenius kirjoitti:

Fru Achté lät Donna Annas person framstå i högstämd anda och karaktär. Tack vare kapellmästar Wegelii omsorg en större uppmärksamhet vid tillfället eignats orkestern, hvilken nu förstärkt, spelade med heder. [– –] räknas som herr Wegelii vackraste debut som dirigent.¹⁰⁹⁵

1092 *UStr* 22.11.1878. Pakinan kirjoittaja oli Matti = Antti Almberg (myöh. Jalava).

1093 Siitä raportoitiin 13.12.1878 *UStr:ssa*.

1094 Leppänen 1962:127.

1095 *HD* 17.1.1879, Bis [=Karl Wasenius].

Viimeiseen *Don Juanin* näytäntöön matkustaessaan Emmy kuljetti hevosvaunuilla vauvansa hautausmaalle Kiikalaan jatkaen sieltä Nummelan asemalle, josta astui junaan matkustaen Hyvinkään kautta Helsinkiin.¹⁰⁹⁶ Hän lauloi Donna Annan *Don Juanissa* viimeisen kerran siis 26.1.1879, vähän ennen kuin Suomalainen Ooppera lakkautettiin. Emmylle matka oli kaksinkertainen hautajaismatka.

Bergbomin tunteet Emmyä kohtaan ovat tässä kohti epäilemättä empatian saattelmat. On muutenkin mahdoton ajatus, etteikö Bergbom olisi toivonut Emmyn uran jatkumista Arkadiassa. Aina halutessaan ja tarvitessaan Emmy Achté sai laulaa näytäntöjä, hän oli tervetullut, kun hän itse halusi.¹⁰⁹⁷ Vastaavalla tavalla Bergbom aikanaan toimi keski-ikään ehtineen Ida Aalbergin kanssa, vaikka tämä itse oli tehnyt moneen kertaan päätöksensä lähteä ja jättää Suomalainen Teatteri.

Marraskuun 1878 alussa alkoholin takia erotettu suomentaja K. E. Törmänen ilmoitti perustavansa elämänsä tästedes vakavammalle pohjalle.¹⁰⁹⁸ Arthur Lundahl taas oli halvauksen takia parantumattomasti sairas ja siirretty Uuteen klinikkaan Helsingissä.¹⁰⁹⁹ Oskari Wilhon molemmat keuhkot olivat tuberkuloosin runtelemat. Puheosasto näytteli lokakuun ajan vielä Jyväskylässä,¹¹⁰⁰ mistä Wilho matkusti Turkuun hoitamaan keuhkojaan rautateiden lääkärin, tohtori Leopold August Krohnin hoitopaikassa. Wilho moitti Bergbomille Kaarola Avellanin haluttomuutta opetella paremmin suomea sekä tämän halua lähteä Saksaan, Italiaan ja Ruotsiin, sen sijaan että menisi Keuruulle suomea oppimaan.¹¹⁰¹ Tämä viesti kulkeutui varmasti Avellanin korviin ja kun Emeliekin yritti suosittaa hänelle vielä suomen opintoja, Avellan vihdoinkin kesällä 1879 niitä harrasti.¹¹⁰² Puheteatteri oli parkkeerattu Turkuun joulusta laskiaiseen 1878–79, mikä takasi sille työrauhan, kun siellä teatteritalo oli kunnollinen ja lämmin.¹¹⁰³ Koko syksyn 1878 Ida Aalberg viipyi vielä Dresdenissä. Siellä hän pyysi ylioppilas K. G. Borgia suomentamaan itselleen vanhan Birch-Pfeifferin näytelmän *Die Waise aus Lowaad (Jane Eyre)*, kunnes joulukuussa Aalberg pyysi Emelieltä rahaa paluumatkaan.¹¹⁰⁴

1096 Leppänen 1962:127. *Don Juanit* esitettiin 15.1.–18.1.1879. HD 17.1.1879, Bis.

1097 Kaarlo ei ollut missään vaiheessa ajamassa Emmyä pois. Vuonna 1876 vain tarvittiin Niklas Achtéta ammattitaitoisempi kapellimestari. Emmy loukkaantui siis solidaarisuudesta miehelleen ja toimimisesta tämän selän takana. Olisiko asiaa voitu muuten hoitaa, kuin Achtén selän takana? Tuskin.

1098 K. E. Törmänen → KB 6.11.1878/50:36:1/KBA/KiA/SKS.

1099 EAH2:427. EB → B. Elfving 10.11.1878/49:5:28/EBA/KiA/SKS.

1100 EAH2:427, 428. Jyväskylän kausi 30.9.–5.11.1878.

1101 O. Wilho → KB 24.11.1878/53:33:70/KBA/KiA/SKS.

1102 EB → KB 1.8.1879/45:1:57/KBA/KiA/SKS. Emelie kirjoittaa Kaarolalle, että Kaarola Avellan ja Emelie Stenberg ovat ulkomailla tultuaan matkustaneet suoraan maalle suomen kielen pariin.

1103 EAH2:444–447. Ajalla 26.12.1878–16.2.1879 myös Nervanderin toimesta on tullut puheosastolle kielteisiä kritiikkejä, jotka EAH2:445 kuittaa kirjoittamalla: ”että vaikutus oli näin epäedullinen, tuli nähtävästi siitä että kiertomatkoilla ei tarkka silmä ollut valvomassa työtä, ei yksityiskohtia eikä yhteisnäyttelemistä. Tämä huomautus viittasi siis sekini teatterin toimitavan muutoksen tarpeellisuuteen, josta jo ennen on puhuttu.” – Sinänsä oikeassa havainnossa myönteiset ansiot attribuoidaan tietenkin Kaarolalle, eikä Oskari Wilho saa kiitosta mistään.

1104 I. Aalberg → EB 18.12.1878/211:2:2/EBA/KiA/SKS.

Emelie piti syksyn oopperasesonkia melko onnistuneena, Alma Fohströmistä ei ole huolta, ei hätää: hän vetää yleisöä, hänessä on taitoa, taiteellista rauhaa ja todellisen taiteilijan suuriotteisuutta.¹¹⁰⁵ Betty Elfving, jolla oli kirjallisia ambitoita, kirjoitti oopperalibretton *Kalevalan* miesten kosiorekkestä. Emelie Bergbom välitti siitä Kaarlon kommentteja.¹¹⁰⁶ Muuten heidän maailmassaan Emelien mukaan oli ”rauhatonta, kun ympärillä oli suuttumusta ja juoruja joka tunti ja hetki.”¹¹⁰⁷

Suomalaisessa Oopperassa elettiin jo lopun alkua, sillä 28.1.1879 Josef Navrátil vieraili Nya Teaternin *Sömmgångerskassa*. Bohuslav Hřímaly oli kapellimestarina. Nikolai Kiseleff oli nimittäin palannut Nya Teaternin toimitusjohtajaksi (1878–1880) ja tarjonnut edellisenä kesänä Hřímalylle ja Navrátilille siellä töitä. Arkadiassa oopperatoiminta jatkui joulun yli. Tammi- ja helmikuu 1879 sujuivat edelleen Alma Fohströmin vierailujen merkeissä, ohjelmistossa *Linda di Chamounix* ja *Faust. Don Juanin* esityksistä mainittiin edellä. Arkadiassa Kaarlo valmisti vielä Gounod’n *Romeota ja Juliaa*, jossa Navrátil oli Romeona ja Fohström Juliana (Juliettena). Tammikuun viimeisenä 1879 oli siitä ensi-ilta, jonka Richard Faltin johti.¹¹⁰⁸ *HD:n* K. Wasenius kirjoitti kahteen kertaan, ensin Gounod’n sävellyksestä (*HD* 8.2.1879) ja sitten esityksestä (*HD* 9.2.1879). *Romeota ja Juliaa* esitettiin koko helmikuun, ja 27.2.1879 se oli Suomalaisen Oopperan viimeisenä varsinaisena näytäntönä. Sen lopusta *UStr* kertoi, että

ei yleisö voinut olla esiin pyytämättä teatterin nerokasta johtajaa, tohtori Bergbomia ja häntä kaikuvilla eläköön-huudoilla kunnioittamatta. Operan jäseniltä ja apulaisilta sai tohtori Bergbom kauniin album’in, joka sisälsi kaikkien laulajien muotokuvat sekä komean kukkasvihkon.¹¹⁰⁹

Kevättalven 1879 Kaarlo edelleen vain etäjohti puheosastoa, joka oli Turussa ensin helmikuun loppuun asti ja uudelleen huhtikuusta kesäkuuhun. Gounod’n ooppera oli niin suuri työ, että Kaarloa ei kiinnostanut edes Schillerin *Rosvojen* esitys Turussa (9.1.1879) eikä Kaarola Avellanin debyytti sen Amaliana. Vuodenvaihteen 1878–79 yli ja helmikuun loppuun asti Turun teatteritalossa työskentelevä Oskari Wilhon seurue sai osakseen

1105 EB → B. Elfving 10.11.1878/49:5:28/EBA/KiA/SKS.

1106 Libretto joutui sitten saksalaiselle kapellimestarille ja säveltäjälle Karl Müller-Berghausille, joka jo vuoden 1880 aikoihin sävelsi oopperan *Kalevalan* miesten kosioretkistä, *Die Kalewainen*. Teos esiintyy Betty Elfvingin kirjeenvaihdossa Turun Maakunta-arkistossa. Asia on uudelleen aktuaali 1887 alkaen ja 1891, jolloin säveltäjä yritti partituurin painatusta. Teosta esitettiin katkelmina konsertissa Turussa. (Betty Elfvingin saamia kirjeitä/kansio 10/Biographica C/TMA).

1107 ”Vi må här alla ganska bra; d.v.s. så bra man kan må uti all denna oro och omgifven af förargelser och sqvaller hvarje timma och stund. – Karl och jag äro inakkorderade hos Moster och Augustas och våra rum äro endast skilda genom en liten dörr i tamburen.” EB → B. Elfving 10.11.1878/49:5:28/EBA/KiA/SKS.

1108 EAH2:444 & 447 raportoi 21.1.1878 olleen Alma Fohströmin resetin, jossa oli Gounod’n *Romeosta ja Juliasta* alkuosaa ja valtavat seremoniat hänen kunniaukseen.

1109 *UStr* 28.2.1879. Albumia säilytetään Suomen Kansallisoopperan arkistossa.

sekä myötämielisiä että entistä kriittisempiä kirjoituksia. Ohjelmisto ja näyttelijät tunnettiin, nyt näytelmiä ja esityksiä arvioitiin asiapitoisesti, ansiot ja ongelmat nähden.¹¹¹⁰ Paremmen puutteessa teatterissa oli määrätty täysin vääriä miehityksiä tärkeisiin rooleihin.¹¹¹¹ Emil Nervander kirjoitti laajasti ja analyttisesti *Daniel Hjortista*, mutta pahoitteli, että ”teatterin johto oli määrännyt Wilhon näyttelemään roolin”, jotta esitys voitaisiin ylipäättänsä antaa ja ettei sellainen ole hyväksyttävää menettelyä.¹¹¹² Voi olla Kaarloilta itsesuojeluvaistoa – ja hankalien matkustusolojen tarjoama syy – ettei hän tammikuussa näytä käyneen lainkaan Turussa. Nervander kiitti *Jeppie Niilonpoikaa* teatterin parhaaksi, yhdessä Kiven näytelmien kanssa.¹¹¹³

Ensimmäisen kerran Turussa suomalaisella näyttämöllä nähtiin Schillerin *Rosvot* 9.1.1879. Se esitettiin Avellanin resettinä, sillä hän matkustaisi keväällä Pariisiin. Bööki oli jalo veli Karl von Moor, Wilho oli konnamainen Franz von Moor. Vaativan teoksen puutteellista esitystä moitittiin niin *Åbo Underrättelserissä*¹¹¹⁴ kuin Nervanderin *Åbo Postenissa*.¹¹¹⁵ Roolien sopivuutta ja jäämistä ”kauas siitä, mitä runoilija oli ajatellut” kritisoitiin. Näiltä Nervanderin kriitikonvuosilta on täytynyt jäädä jotain Bergbomin ja hänen väleihinsä: peruslojalisuus Kaarlon suuntaan ei estänyt Nervanderia olemaan kirjoituksissaan lahjomaton. Osa ongelmista menee Wilhon työuupumuksen ja sairauden piikkiin, osa puheteatteria vaivaavan näköalan puutteeseen: ooppera oli loppumassa, mutta puhenäyttämön tulevaisuus oli täysin hämärän peitossa. Tammikuun lopulla monet pikkunäytelmät sen sijaan jo saivat kiitosta. *Åbo Underrättelserin* Vuosikronikka Suomen taide-elämästä päättyneen vuoden 1878 osalta suri kahden teatterin ja oopperan itsepäistä taistelua aina siihen asti, että ovat tappaneet toisensa – se ei ole ollut koko maata ajatellenkaan viisasta.¹¹¹⁶

1110 Millä uutta sivistynyttä yleisöä voitaisiin saada suomenkielisen teatterin ääreen? Kysymys toistui *Åbo Underrättelserin* kritiikeissä: niin hyviä kuin Aspegren, Vilho ja Leino olivatkin, heidät oli jo nähty ja neiti Avellanin suomenkieli oli jäykkää. Avajaisohjelman ikikulu *Sirkka*, *Syrsan* joulun alla sai niskaansa *ÅU:n* tuomion siitä, että se todellakaan ei ollut mikään yleisöä innostava kappale, jolla se saataisiin uuden teatteriryhmän ääreen, ”lifva allmänheten för teaterns ofta nog helsosamma och gagneriska nöje.” (*ÅU*. 27.12.1878.)

1111 Emil Nervander toimitti edelleen *Åbo Postenia*, fennomaanisymppaattista lehteä irrallaan Yrjö Koskisen falangista. *ÅP* raportoi neiti Hacklinin myönteisestä kehityksestä ja tasosta puheteatterin parissa. *Pariserpojken*, nti Avellanin esityksenä saa Nervanderilta moitetta huonosta gestiikasta, mutta kiitosta älykkäästä tavasta käsitellä roolia. Poikaroolista, jota Kaarlo alunpitäen oli ajatellut Aalbergille, tuli Avellanin tavaramerkki moneksi vuodeksi. (*ÅP* 31.12.1878.)

1112 Laajassa kirjoituksessa Nervander antaa myös paljon yleisiä moitteita, ja näkee näyttämöllä ”oförmligheter”, epäohjonmukaisuuksia tai epäasianmukaisuuksia. Ehkä hän oli kokenut jotain pettymystä myönteisten odotustensa ääressä. *Daniel Hjortissa* ”flera dylika ’småsaker’, som ej borde tolereras på en god scen. Vi öfverdrifva ej, då vi säga, att man hvarannan minut stöttes af någon oegentlighet, ett bristfälligt arrangement, någon oskönhet, eller annat intyg om, att tillbörlig uppmärksamhet icke egnats repetitionerna och de sceniska anordningarna.” (*ÅP* 3.1.1879)

1113 *ÅP* 8.1.1879. Esityksestä myös *ÅU* 7.1.1879.

1114 *ÅU* 10.1.1879 *Rosvoista*.

1115 *ÅP* 11.1.1879 kertoo roolijaon: Carl von Moor = hr. Bööki; Franz von Moor = Wilho; Gamle Moor = Leino; Amalia = fr Avellan; Herman = hr Ahlberg; Spiegelbergh = Tervo, Roller = hr Himberg, Schweitzer = hr Kallio, Kosinsky = hr Kivinen (Franck). Lehdessä oli myös tuomio *Rosvoista*: ”det hela ej motsvarade några större fordringar, men att de flesta af de spelande hade ögonblick, som kunde kallas verkliga lyckade.”

1116 *ÅU:ssa* 14.1.1879 laaja vuosikatsaus vuoden 1878 taidetapahtumiin Suomessa.

Tammikuun lopulla 20.1.1879 uutisoitiin, että neiti Avellan oli lähtenyt Pariisiin, mutta että neiti Aalberg palaisi Dresdenistä. Ida Aalbergin helmikuinen paluu sujui toisen Schillerin merkeissä: *Kavaluuden ja rakkauden* Louise oli rooli, jonka harjoittelemista Idan kanssa Kaarlo oli kesällä empinyt, nyt tämä oli harjoittanut sitä Saksassa. Aalbergin paluuta Turun yleisö tervehti tyytyväisenä ja Nervander jakoi suurta kiitosta ja lupausta Suomen näyttämötaiteelle, vaikka varovasti kuvasikin esitystä suurieliseksi suhteessa siihen, mihin Suomessa on realismin merkeissä totuttu.¹¹¹⁷ Aalbergin inspiroitunut näyttelijä oli yhtä tervetullutta ja yleisön aplodit kiihkeitä (frenetiska) myös *ÅU:n* kriitikon tekstissä. Mutta hänen mukaansa eleet olivat välillä myös hieman liian suuria ja markkeerattuja. Joka tapauksessa neiti Aalberg tulisi olemaan Suomalaisen näyttämön ”koristus” (prydnad).¹¹¹⁸

Edistääkseen tämän teatterin tulevaisuutta *ÅU:n* kriitikko kirjoitti (2.2.1879) yleiskatsauksensa seurueen taidoista ja esitystavasta. Vaikein ongelma oli ohjelmiston epäkiinnostavuus: yritettiin seurueelle aivan liian vaikeita teoksia, joiden tilalla pitäisi nähdä mukavia hupailuja ja kotimaisia kansanomaisia teoksia, joita seurue osaa näyttellä hyvin. Seurueen ”johtomies” eli Kaarlo Bergbom itse sai ankarimman kritiikin.

Men då denna styresman ej ens är på orten, utan från H:fors blindvis utdelar sina ordres, så blifva de också derefter. Åbo Underrättelses redaktion hade blifvit på flere håll uppmanad att gifva truppen tillkänna det Åbo publik och i synnerhet en stor mängd resande, hvilka här vistades under julferierna, önskade att med det första få Nummisutarit uppförd. Denna önskan publicerades i Å.U., och man hade skäl att hos truppens styresman vänta till mötes gående i detta afseende, men deraf vardt intet.¹¹¹⁹

1117 *ÅP* 21.1.1879 ”Aftonens intresse koncentrerade sig naturligtvis mest kring de unga, efter studier hos Tysklands utmärkta och storslagen konstnärinna fru Nieman-Seebach, nyligen hemkomna skådespelerska fröken Aalberg, som debyterade i Louisa Millers maktpåliggande rol. [- -] helsades genast vid sin entré af den hjertligaste applåd, som väsentligen bidrog att förtaga den rädsla, som naturligtvis i början intog den unga artisen.” Nerokas esikuva oli ”lärt henne skåda djupt och kraftigt in i poesins schakter och tillika öppnat hennes blick för det sköna och, [- -] dett [=dess] redbara i den sceniska plastiken. På vår lilla, i allmänhet något realistiska scen föreföll framställningen mähända en, vid utlandets stora scener mindre förtrogen publik något storslagen, och kanske mängden i tysthet befarade, att icke ”allt var guld, som glimmade” då framställnigen så väsentligen skiljde sig från det vi varit vana att se hos de unga, intagande svenska skådespelerskor, som här uppträdt, men hvilka oftast nödgats umbära snart sagdt alla studier och endast haft att rådfråga sin medfödda känsla för det sceniskt sköna, hvilken hos den svenska nationen är så ojemförligt större än hos den finska.”

1118 *ÅU* 20.1.1879. ”Af de ofta förkommande stora gesterna och de stundom allt för skarpt markerade i hennes framställning af åtskilliga scener, märkte man tydligt den tyska teaterns inflytande. Men när allt detta fått ”lägga sig” och öfvergå från för mycken konst till mera natur, kommer fröken Alberg att betydligt lyfta den finska scenen och blifva, liksom hon redan i alla fäl är det dess prydnad.”

1119 Ali, *ÅU* 2.2.1879.

Käytännön johtamisen pitäisi tapahtua paikan päällä:

Truppens medlemmar måste äfven, under sina föregående spelterminer, nog ha gifvit akt på hvilka stycken, som här anslagit publiken och hvilka ej. Man hade på grund deraf väntat att dessa publikens älsklingstycken äfven skulle blifvit uppförda. Förgäves har man dock väntat på Nummisuutarit, Kihlaus, Riita-asia, Wiuluniekka, Mustalainen, Puolan Juutalainen, Onhan pappa sen sallinut, m fl, hvilka alla äro sådane att de icke stå öfver truppens krafter (såsom Daniel Hjort och Röfvarbandet m.fl.), utan af densamma utföras på ett sätt som är både sannt och godt och hos ganska många väckt sympatier för truppen.¹¹²⁰

Seurueen käytännön asioiden hoito oli sekavaa ja huonosti järjestettyä, ilmoituksia ja rooliluetteloita ei saatu etukäteen julkaistaviksi tai myyntiin, vaan vasta 10 pennillä lippuluukulta.¹¹²¹

Korteligen, man sparar snart sagdt öfverallt i den finska dramatiska truppens ”hushållning”, för sin af publikens gunst dock så väsentligen beroende materiella existens, en så loj likgiltighet, ett så opraktiskt förfarande, att det alldeles icke är att undra öfver om affärerna sålunda komma att vara och förbli dåliga. Skall resultatet af truppens uppträdande härstädes bli ekonomiskt godt, så bör bestämmandet af hvilka pjäser här skola spelas och hvilka icke öfverlämnas till truppens regissör, som antingen ensam eller helst i samråd med truppens äldre sujetter och i någon helst enlighet publikens då och då offentligen eller enskildt uttalade önskningsar, afgör denna sak.¹¹²²

Tästä huomautettiin jo alkuunsa, joten roolijakoja alettiin julkaista sanomalehdissä. Lehdet eivät jakaneet enää erillisiä julisteita, jotka voitaisiin sitten ottaa mukaan teatteriin, ja joista kävijä voisi ennakkoon jo kotona orientoitua tulevaan esitykseen.¹¹²³ Vihdoin helmikuun alussa nähtiin *Nummisuutarit* kuitenkin katsojien suureksi iloksi.¹¹²⁴

1120 Ali, *ÅU* 2.2.1879. 'Ali'. ”Vi intressera oss för en finsk trupps tillvaro och önska dess framgång och välgång och vilja just derföre ha de hinder undanröjdade, som betinga denna framgång.” Seuraa yksityiskohtainen näyttelijöiden analyysi.

1121 ”Att den finska dram. truppen icke såsom andra med tidningarne utdelar affischer åt publiken, är att så litet som möjligt bry sig om att få åskådare till teatern.” (*ÅU* 10.1.1879)

1122 Ali, *ÅU* 2.2.1879.

1123 Ali, *ÅU* 2.2.1879.

1124 *ÅU* 10.2.1879. ”Nummisuutarit uppfördes igår för andra gången under i allmänhet lifligt samspel och glad sinnestämning både å scenen och i salongen. Hr Leino framropades efter hvarje akt. Wid slutet likaledes her Wilho, Leino och Kallio, de i stycket mest framstående. Salongen var ganska väl fylld.” *ÅP* 11.2.1879 mukaan esitys ei tällä kertaa ollut parhaassa vireessä.

Puheosaston palatessa Arkadia-teatteriin helmikuussa 1879 Kaarlo halusi antaa Ida Aalbergin tuloa Helsinkiin – kaikista maailman teoksista – *Preciosan*, tämän ikikulun. Köörit tulivat vielä kerran oopperan puolesta, ikään kuin yhteisesityksenä juhlistamaan tätä saumakohtaa (23.2.1879). Martin Wegeliuksen musiikinjohtoa niin kuorojen kuin orkesterien osalta keuhuttiin.¹¹²⁵ Eräänlainen ”*Juhla-Preciosa*” oli siis se pääteipiste, joka kytki kaiken myös Bergbomien ja heidän ystäväpiirinsä takavuosien teatteriharrastuksiin. Samalla se oli Ida Aalbergin tuomista näytille fennomaaniperinteen paraatiroolissa. Sitten seurasi oopperaosaston viimeinen Gounod-esitys *Romeo ja Julia*, Alma Fohström Juliana, ja sunnuntaina 2.3.1879 puheosaston *Kavaluus ja rakkaus*, Ida Louise Millerinä.

Pohjimmiltaan iloittelevan luonteensa mukaan Kaarlo Bergbom halusi juhlia Ooppera-osaston lakkauttamista suurenmoisesti. Lopetus-soiréen monimielinen hauska juliste painettiin punaiselle paperille.¹¹²⁶ Pari Kaarlon suomeksi kirjoittamaa henkilökohtaista kutsukorttiakin on säilynyt. B. F. eli ”Siivo” Godenhjelm, jonka Osakeyhtiö oli määrännyt teatterin kielenhuoltajaksi, sai kutsukortin:

Hyvä Weikkonen! Tänä iltana [4.3.1879] juodaan tai paremmin tanssitaan operan peijaisia. Jos sinä rouvineesi mielisit katsella nuorten iloa tai ehkä itsi ”lötköttää muutaman kierroksen valssia”, niin olette tervetulleet. Tietysti ei mikään pakko. Aluksi näytetään (kello 7) Hardangerin Harjulla. Ystäväsi Kaarlo Bergbom. Tiistaina.¹¹²⁷

Kaarlo oli supistanut *Hardangerin harjulla* -musiikinäytelmän yhteen näytökseen. Hän piti katsojille suullisen selvityksen siitä, miten miehitys oli loppuun asti vaihtunut, ja keiden pitikään laulaa ja kuka ei päässytäkään, miten Navrátil on fonografin kautta läsnä esityksessä ja miten Adelina Pattinkin piti tulla, mutta palkkiovaatimus oli liian korkea jne.¹¹²⁸ Sitä seurasi suuri tanssi-ilta otsikolla ”*Don Juanin viimeinen ilta*” tai ”*Väinämöisen jäähyväiset*” tai ”*Suomalaisen operan Ragnarök [Jumalhämärä, Jumalten tuho] Suuri baletti lukemattomissa näytöksissä*”. Erityistä hauskoissa tanssiparodioissa ja burleskeissa ilotteiluissa oli tietenkin se, että Salida Savolainen, tukeva daami ja äkäisten rouvien näyttelijä, oli laitettu Sylfidin tanssiin. Millä mielellä tämä itse tanssahteli, emme tiedä. Bruno Holmin Don Juanilla viettelyn kohteena olikin Bruno Böök, epäilemättä naiseksi pukeutuneena, joten kun yllätys paljastui lopussa, saatiin pieni queer-aspekti. Mutta ovat

1125 Mbl 24.2.1879.

1126 EAH2:455.

1127 KB → B. F. Godenhjelm [4.3.1879]/55:31/BFGA/Kia/SKS.

1128 EAH2:456.

muutkin numerot olleet hauskoja. Naiset esittivät sekä ”Les 3 ingénues” että ”Grand pas de coquetterie”. Herrat saivat yhdessä toimittaa tanssin nimeltä ”Jörö-Jukka. Grand pas national caracteristique.” Kaiken päätti suuri ensemble-tutti ”Les Adieux, grand pas mélancolique”. Tanssia ja juhlaa. Kaarlo on soittanut yöllä varmaan tanssimusiikkia pianolla, mutta muitakin soittajia oli paikalla. Juhlat jatkuivat klo 1:een.¹¹²⁹

Kaarlon tuntemukset lienevät olleet silti haikeat. Hänen ilonsa koko oopperaleikin suhteen oli jo kauan sitten mennyt. Mutta tämä läksiäisiloittelu herkistää tutkijan. Sillä Kaarlo jätti hyvästit lapsuutensa teatteripelleilyille: hän on voinut sijoittaa kaikki nostalgiansa siihen, satirisoida seurueen jäseniä ja rakentaa ystäville omaa piiloviestiä ja queer-huvia. Mutta yhtä kipeää on tehnyt se, että Helsingissä kevään 1879 oopperatarjonnasta samalla huolehti erityisen näyttävästi Nya Teatern, jossa vapaana taiteilijana oleva Navrátil lauloi loppukeväästä vielä monta loistoroolia: *Den Vilseförda* eli *La Traviatan* Alfredon, *Sömmgängerskan* Elvinon, *Rigoletton* Herttuan ja *Maskeraadbalenin* Riccardon.¹¹³⁰

Ilmeisesti monet odottivat, jatkaisiko Suomalainen Ooppera sittenkin toimintaansa tavalla tai toisella. Ehkä Josef Navrátilin uranäkymät Euroopassa eivät olleet ongelmattomat: hänen perheensä vietti vielä kesän 1879 Tikkurilassa ja hän itse olisi voinut jäädäkin vielä Suomeen, mutta mistä leipä.¹¹³¹ Alma Fohström oli varmistanut Arkadialle kunniakkaan syksyn ja kevättalven, mutta palkka oli myös tähtitieteelliset (exorbitanta) 13.000 mk. Monen mielestä Bergbom ja Kiseleff olisivat sinänsä voineet tulla toimeen samassa teatterin johtoryhmässä. Tällaisia kaupunkilaisten oletuksia ainakin Maria Grape välitti Hedvig Winterhjelmille maaliskuussa 1879.

Någon fusion torde omöjliggen kunna bli utaf, ty så hädska är det svekomanska partiet, och likväl tror jag nu att Kiseleff och Bergbom, skulle nog komma öfverens i en och samma direktion, ty K-ff är en den flitigaste besökaren på finska operan och det med hela sin familie. Skulle dessa båda förenas i en direktion så är jag förvissad om att du och genast skulle hit kallas som, gäst! – Men de

1129 EAH2:456–457.

1130 *Den Vilseförda* eli *La Traviata* esitettiin 12.3.1879. HD 13.3.1879 uutisoi menestyksestä: ”upsättningen är praktfull och körerna gå säkert. [–] framropningar utan ända.” Huhtikuussa 24.4.1879 sitten Navrátil vieraili ensi kertaa Nyanissa ja ”gjorde särdeles lycka genom sin musikalisk välberäknade och tilltalande sång. Teatern har i sanning gjort en lycklig, om ock tillfällig acquisition i denne vid scenen vane sångare.” (HD 25.4.1879.) Tätä seurasi *Unissakävijä*, jossa Navrátil lauloi Elvinon roolin ja vielä kaksi kertaa *Rigoletton* Herttuan huhtikuussa Nya Teaternissa. – Palattuun Turusta Nya Teatern esitti kesäkuun alussa vielä Verdin *Maskeraadbalenin*. Ainakin Emelien kirjeen perusteella teos teki fiaskon. HD 17.3.1879 mukaan konsuli Nikolai Kiseleff ottaa edelleen teatterin vielä johtaakseen. Kaarlo kehotti Emelietä tai oikeastaan Wahlströmiä antamaan tälle kategorisen tiedon, että heillä ooppera ei enää jatka. Kaarlolla oli ollut jo sama ”panique” oopperaa kohtaan kuin sisarilla. (KB → EB 12.8.1879/46:1:30/EBA/KiA/SKS.)

1131 ”Navrátil är på Dickursby och tycks bra gerna vilja stanna här i vinter. Ännu har han ej något engagemang, hvarken ute eller hos Sveci.” (EB → KB 11.6.1879/45:1:49/KBA/KiA/SKS)

frugta just en sådan direktion våra ”sveker” emedan den är allt för ”estetisk”, ty de gå då mäst om den glada operetten.¹¹³²

Kevään 1877 fuusioriita, jossa puheosasto unohdettiin Kansallisteatteri-konseptista, oli kansanvalistus- ja kulttuurijattelun kannalta absurdi. Yrjökoskislaiset olivat mobilisoineet säätyläisen kannattajakuntansa ja talonpoikaissäätty puolestaan joutui naureskelun kohteeksi puolustaessaan oopperaa ja asettumalla puoluekurin nimissä suomenkielisen puheteatterin kehittämistä vastaan. Monta vuotta jatkuneena tilanne jätti kaunaa tai jännitettä teatterin sisälle, varsinkin johtokunnan ja Bergbomin, sekä toisaalta Wilhon, näyttelijäseurueen ja maakunnan asiamiesten suhteisiin.

Jotain jännitteestä näkyi siinä *Uuden Suomettaren* Matin (Almbergin) kirjoituksessa (1.3.1879), jossa toivotettiin puheosasto erittäin lämpimästi tervetulleeksi Helsinkiin. Kirjoittaja totesi, miten vajaat katsomot tappavat innostuksen ja tekevät näyttelijöistä ”palkkatyöläisten” kaltaisia; he tekevät työtä vain elääkseen. Mutta hän joutui pohtimaan myös suomenkielistä yleisöä. Suomenkielisen vasta kehkeytyvän porvariston vähäinen teatteriharrastus oli myös havaittu. Matti kysyi edelleen, johtuisiko suomalaisen porvarissäädyn kylmäkiskoisuus hinnasta, vai miksi suomalaiset porvarit ja käsityöläiset olisivat sen säästäväämpiä kuin muutkaan säätyluokat.

Erittäin haluaisimme kehoittaa perheen-isäntiä ja emäntiä silloin tällöin kustantamaan palkkollisillensa teateripilettejä. Sillä tavoin heräisi vähitellen palvelusväestössäkkin halu jalompaan ja enemmän sivistyttävään huvitukseen, kuin mitä iltakuleksimiset kaduilla ja esplanaadissa tarjoovat. [– –] Teateri piletin hinnat ovat halvemmat kuin operan.¹¹³³

Ida Aalbergin paluurooli *Kavaluuden ja rakkauden* Louisena sai jopa *Morgonbladetin* havaitsemaan ”saksalaisen koulun vaikutuksen”,¹¹³⁴ mutta myös antamaan täyden tunnustuksen hänen kyvyilleen.¹¹³⁵ Oopperan tilalle oli saatu Ida Aalberg – hän astui nyt

1132 M. Grape → H. Ch. Winterhjelm XX.03.1879/42:83/MGA/KiA/SKS.

1133 *UStr* 1.3.1879.

1134 *Mbl* 3.3.1879.

1135 ”Man såg att fröken Aalberg visste hvad hon ville, att hon egnat sin roll studier och att hon förmådde använda de tekniska resurser; hon tillegnat sig, på ett sätt, som gjorde att utförandet af rollen framstod som en dramatisk produktion. Fröken Aalberg kan deklamera, betona och nyansera, och det felas henne ej kraft att ge ett nervfullt uttryck åt de starka situationerna. – Visserligen beherskar hon icke materialet i den grad, att framställningen bure prägeln af den otvungenhet och bestämdhet, som utgör målet för all scenisk konst. Men i allt röjer sig en så intelligent uppfattning, så riktiga intensioner och så lofvande framställningsförmåga, att man ej kan tvifla på fröken Aalbergs konstnärframtid. Den breda pathos samt den starka accentuation och färgläggning, äfvensom den öfverlastning af gestikulationen, som utmärka fröken Aalbergs spel, äro produkter af hennes tyska skola.” (*Mbl* 3.3.1879). EAH2:457.

pelastajaksi ja vetonaulaksi. Hänen lupaavuuttaan korostettiin yksissä tuumin samalla, kun herra Axel Ahlberg todettiin vasta-alkajaksi.¹¹³⁶

Puheosasto jatkoi Arkadiassa vanhaa ohjelmistoa, jossa Kaarlo halusi näyttää Ida Aalbergia edelleen ingenue-rooleissa, kuten ikikulussa *Kuningas Renéen tyttäressä*, jossa lapsena sokeutunut Iolanta saa näkönsä. Tässäkin vastaanotto oli myönteinen, joskin näyttelmissä oli ‘muukalaista sävyä’.¹¹³⁷ Louise Millerin kohdalla jo huomautettiin ”ach-huutojen paljoudesta” ja *UStr* kirjoitti, että ”ylimalkain olisi yksinkertaisempi käsitys saksalaisesta porvaristytöstä meidän mielestämme oikeampi [–] mutta neiti Aalberg toimitti osansa niinkuin hän oli sen käsittänyt”.¹¹³⁸ Idan ulkomaantuomisia, saksalaisia konsonantteja, myös toverit pilkkasivat: ”Bruno Böökin sanotaan harjoituksissa pilkanneen entistä morsiantaan huutamalla tavan takaa saksalaisen ach-huudon säestykseksi Ida Aalbergin käyttämille interjektioneille”.¹¹³⁹ Ritva Heikkilä väittää, että syksyllä 1879 Bööki ei enää olisikaan pilkannut Idaa.¹¹⁴⁰ Böökin ja Aalbergin suhdetta on pidetty myös tärkeänä Idan eroottisen heräämisen ja kasvun kannalta, mutta Bööki oli Idaa kohtaan ilmeisesti myös ”ollut epähieno”.¹¹⁴¹

1136 ”Deklamationi oli huolellinen ja tulee arvattavasti yhä paremmaksi, kun neiti Aalberg ehtii vapautua siitä, mitä siinä vielä on muukalaista ja itsenäisesti sovitaa sitä suomenkielen vaatimuksien mukaan.” Ohjausta ja yleistä näyttämökäytöstä kuvaa seuraava nykylukijaa hämmästyttävä huomautus: ”Pieneksi esimerkiksi siitä, kuinka ajattelemattomasti hyvätkin näyttelijät suomalaisessa teaterissa voivat menetellä näyttämöllä ulkonaisen käytöksen suhteen, mainittakoon että hra Leino tässä näytelmässä seiso i kauan aikaa ja hyvin vakaasti nojautuneena – ruusupensaaseen. Tuommoiset seikat näyttänevät vähäpätöisiltä, mutta voivat houkutelaa yleisöä nauramaan kun mieliala pitäisi olla runollinen ja totinen.” [–] ”Wast-aloittelijana ei hra Ahlberg ollut huono ritari Jauffred’ina. Lausumisensa on selvä, mutta pontevuutta vielä puuttuu. Oppimista siihen suuntaan on vielä hra Kalliollakin [seitsemän vuoden jälkeen].” (*UStr* 7.3.1879.)

1137 *HD* 18.3.1879 arvioi puheosason alkanutta kautta: ”Så mycket kan dock med glädje konstateras, att truppen i fröken Aalberg, som nyligen återvänt från en studieresa i utlandet, har fått en framstående, redan ganska mycket utvecklade skådespelerska, på hvilken repertoiren för framtiden i det väsendligaste kommer att stöda sig. Detta är så mycket färgesammare, som hon utan tvifvel utöver ett böjande och lifvande inflytande på de medspelande. Den som sett fröken Aalberg i Kavaluus ja Rakkaus den skall instämma häri. Hennes spel förenade här moderation och intelligens, värme och naivitet.”

1138 Sit. Räsänen 1925:84. ks. *UStr* 7.3.1879. Räsänen 1925:83 kertoi myös Böökistä, joka pilanpäiten oli huudellut ”ach! :ejaan” kuin Ida. Nimimerkki E. M.: *UStr* 3.3.1879 kirjoittaa vielä: ”Neiti Aalbergin Louise Miller on sängen huolellisesti harjoitettu saksalaisen mallin mukaan, eikä tämä malli huono olekaan. Warsinkin on kiitettävää, että neiti Aalberg lausui hyvin selvästi. Tuo saksalainen tapa säännöllisesti koroittaa ja alentaa ääntä kävi kuitenkin mielestämme yksitoikkoiseksi ajan pitkäin, niin kuin myös noiden ”ah”-huutojen paljous. Että neiti Aalberg on edistynyt, osoitti hän varsinkin muutamissa kohtauksissa, joista mainittakoon vangitsemisen kohtaus ja myrkyttämisen. Ladyn luona paisui hänen pathoksensa liiaksi.”

1139 Räsänen 1925:84av.

1140 Heikkilä 1998:77.

1141 Werner Söderhjelm on kirjeessään Gunnar Castrénille oikonut Ilmari Räsäsen kirjassaan esittämää väitettä (1925:64), että ”Helsingin hienojen naisten olisi sanottu olleen hullaantuneita” Böökiin. Castrén 1953:46–47 julkaisee Söderhjelm aluperin suomeksi Räsäselle kirjoittaman kirjeen tekstiä ruotsiksi: ”Jag minnes icke att Helsingfors fina damer skulle ha sprungit efter Bööki. På finskt håll fanns det – *sit venia verbo* – vid den tiden mycket få av dessa fina damer, och i svenska kretsar rörde han sig icke. Jag tror att hans drift nöjde sig med lägre njutningar. Men otvivelaktigt fann det hos honom något manligt som tjsade kvinnor, om det också icke var av det finaste slaget utan snarare något rent fysiskt. Han uppträdde i någon roll antingen i Roinilan talossa eller i Työmiehen vaimo [huom. jälkimmäistä esitettäessä Bruno Bööki oli jo kuollut; Riston roolissa oli hänen veljensä Alarik Bööki] som alldeles motsvarade hans egen natur. Jag tror denna förlovning betydde mycket för Ida Aalberg. Den väckte första gången hennes kvinnliga instinkter, men å andra sidan inspirerade den också hos henne något, som sedan följde henne genom livet – något som jag ville kalla motvilja mot erotik [vastenmielisyttä erotiikkaa kohtaan] eller något dyligt. Hon berättade för mig 1883 i Petersburg ganska mycket om detta förhållande; såvitt jag nu minnes [1883-1927] framgick därav att hon hade varit mycket fästad vid Bööki och med

Tärkeä, joskin monitulkintainen on Ilmari Räsänen havainto, että *Uusi Suometar* olisi koko kevään 1879 ajan ollut kriittinen neiti Aalbergiin nähden. Räsänen huomaa, että *UStarella* oli aina jokin pukinsorkka Aalbergia koskeissa arvioissaan. Näin itse asiassa onkin, mutta ammatillisesti kaikki huomautukset olivat täysin asiapohjaisia. Silti sopii muistaa, että *UStaren* päätoimittaja Löfgrenin vaimo oli Kaarola Avellanin sisar Betty, millä voidaan selittää säätyläistönäkökulmaa ja lehden innokkuutta hieman myös kasvattaa Ida Aalbergia, tätä ”kansan lasta”.¹¹⁴² Neiti Aalberg näytti vaaralliselta alempisäätyiseltä kilpailijalta uraansa vasta aloittavalle neiti Avellanille. *Uuden Suomettaren* kirjoittaja E.M. oli analyttinen, vaikka rakensikin Bergbom-legendaa muistuttamalla, että johtajalla ei ole ollut aikaa opettaa kaikkia teatterin uudempia tulokkaita. Kirjoittaja ei antanut Wilholle juurikaan kunniaa ja edellytti teatterikoulua puheosaston yhteyteen,¹¹⁴³ vaikka myönsi monien ulkomaiset opintomatkat hyödyllisiksi. *Kavaluuden ja rakkauden* esitystä hän kiitti. Muiden tavoin hänkin piti ongelmallisena Louise-neidon saksalaisia korostuksia.¹¹⁴⁴

Myöhemmin nimimerkki E.M. kuvasi toista Idan esitystä, jossa myös tietyt maneerit alkoivat heti kyllästyttää,¹¹⁴⁵ samoin vokaalien keinotekoiset ja väärät värit. Ennen Saksan matkaa juuri Idan suomen kieli oli säännönmukaisesti saanut kiitosta, äkkiä olikin toisin. Ehkä Ida oli ollut liian kuuliainen oppilas Seebachin luona ja antanut tämän pyytämien saksalaisten käytäntöjen häiritä luottamusta omaan arvostelukykyynsä. Matkan jälkeen siitä yhä enemmän alettiin huomauttaa, varsinkin suomalaisessa näytelmässä *Kevään oikkuja*.¹¹⁴⁶ *Helsingfors Dagblad* oli myönteinen seurueelle, mutta moitiskeli terävin sanoin

en viss bitterhet erindrade sig det. Då jag försökte taga reda på varför hon hade lämnat Böök sade hon blott: ”han var ofin” – var vid hon betonade ordet på ett för henne karakteristiskt sätt. Jag minnes att jag då fick den uppfattningen att B. erotiskt hade sårat henne, men detta var blott en slutsats min känsla drog. [Kuvaus Idan ja miesystävien suhteista jatkuu vielä Castrén/Söderhjelmssä.] – Söderhjelm toimi *Morgonbladets* kriitikkona 1879–1880.

1142 Räsänen 1925:85.

1143 *UStr:ssa* 3.3.1879 tärkeä arviointi *Kavaluudesta ja rakkaudesta*. E.M. arveli, että vaihtelevat akustiset tilat vaikeuttivat hyvän äänenkäytön oppimista. ”Toinen etu, jota suomalainen teateri kaipaa, ja luonnollisesta syystä, on teaterikoulu, mistä saataisiin tarpeellisilla alkeistiedoilla varustettuja oppilaita draamallisen taiteen alalla. Puheosaston ensimmäiset jäsenet saivat teaterin johtajalta opetusta ennen kuin opera-osasto oli olemassa, mutta tämän synnyttyä on se vienyt hänen aikaansa niin että opetuksen suhteen ainoastaan muutamia murusia operan ylellisyydestä on puhe-osastolle yletynyt. Ne jäsenet, jotka myöhemmin ovat puheosastoon tulleet, ovat saaneet noukkia opetusta vähän sieltä ja täältä, johtajaa ja johdatusta heillä ei paljon ole ollut ja dramallinen kuri kuuluu olleen niin ja näin, paitsi silloin kuin johtaja on sattunut olemaan läsnä.” Käsitys Bergbomista seurueen opettajana oli enemmän johtajakulttiin kuuluva myytti kuin todellinen asiointi vuosina 1872–1879.

1144 E.M. *UStr* 3.3.1879.

1145 Ilmari Räsänen (1925:85–86) huomauttaa, että *UStr* keväällä 1879 aina hieman moitti Ida Aalbergia. Nimimerkki E.M. osoittaa kuitenkin varsin tarkkaa analyttistä silmää. Esimerkiksi E.M. *UStr* 26.3.1879.

1146 ”Neiti Aalbergin suomenkielen ääntäminen on (arvattavasti ulkomaalla olon kautta) tullut hieman epäsuomalaiseksi. Huomauttaa tahdomme e ja ä vokaalien erottamisen tarpeellisuudesta. – Ääntämisvirheitä samaan suuntaan tekee myös hra Ahlberg, ylioppilas Salmelan esittäjä. Niinpä tuli sanasta ’hilpeä’ ’hilpä-ä’ sanasta ’mitä’ ’mite’ jne.” Hra Ahlberg osoitti Salmelana muuten hyvää käsitystä tehtävästään, mutta lausunto ja käytös vielä on kankeaa. Hra Kivinen [Franck] näytteli ylioppilas Heiliönä reippaasti, mutta puhui hätäisesti ja huutamalla, jotta hänen lausuntonsa kävi yksitoikkoiseksi.” (*UStr* 7.4.1879.) E.M. sanoo 7.4.1879, että ”Hra Leinin Hermanista pilkistää Esko usein esille.” Muuten *Kevään oikkujen* nuoria näyttelijöitä keuhuttiin. – *HD* 7.4.1879 ohimennen myös mainitsee: ”Hos en del af de uppträdanden, exempelvis hr. Ahlberg, förmärkes doch ännu stor ovana vid scenen.”

sitä, että seurue oli joutunut elämään niin kauan poissa pääkaupungin impulsseista ja rikkaammasta intellektuaalisesta elämästä. ”Sitä on valitettu myös seurueen piirissä.”¹¹⁴⁷

Kaarlo Bergbomin taiteellisen uran kymmenen ensimmäisen vuoden aikana tehtyjen 24 oopperaohjauksen rinnalla puheosastolla oli samaan aikaan ollut noin 110 erikokoista ensi-iltaa, joista arviolta 100 oli Wilhon ohjaamia ja Kaarlون korkeintaan 10.¹¹⁴⁸ Kaarlo katsoi harjoitukset tärkeistä näytelmistä ja varmasti myös nyt, kun Oskari Wilho pääsi tekemään ensimmäisen harvoista klassisista rooleista, joita eläessään ehti näytellä, nimittäin Molièren *Saiturin*.¹¹⁴⁹ *Saituri* näyteltiin 17.4.1879 ensi kerran suomeksi, mutta siitä nähtiin vain kaksi näytöstä 17.4. ja 20.4.1879. Päätös Wilhon muotokuvan tilaamisesta Severin Falkmanilta on tehty näiden esitysten jälkeen. *Saituri* sai ansaittua kiitosta Wilhon Harpagonin, muiden roolien sekä huolellisen ylöspanonsa osalta niin *Mbl:ssa* kuin *HD:ssa*.¹¹⁵⁰ *UStr:n* kuvaus sisältää pari tärkeää kommenttia – ja kapean käsityksen roolista.

Iloista meidän on mainita että hra Wilhon esitys Harpagonista oli hyvin harkittua ja johdonmukaisesti muodostettu, ja että se useissa kohdin oli todellakin mestarillinen. Esimerkiksi mainittakoon kohtausta rahalippaan varastamisen jälkeen. Joskus ja varsinkin näytelmän alussa kallistui hra W.n esitys sentään hentouteen ja hyväluontoisuuteen, joka olisi saanut olla tapahtumatta. – [Rva Lundahl Frosinena oli hyvin sovelias] sillä se jyrkkä tapa, jolla rouva L. näkyy tahtovan muutamia luonteita kuvata, on tässä aivan paikallansa. – Hra Ahlbergin Valère oli harjoitus-koee, joka osoitti älykäästä käsitystä ja ahkeruudesta sanottavansa oikeassa esittelemisessä. Hra Ahlbergin liikunnot olivat sentään vielä jotenkin kankeita, varsinkin varoitamme hra A.ta niiaamasta kun hän astuu eteenpäin. – Muut näyttelijät eivät myöskään sopusointua häirinneet, mutta hra Böök ja etenkin neiti Aalberg puhuivat tavalla sellaisella, jota ei aina ollut helppo ymmärtää, ja ääntämisessä teki neiti A. taas virheitä, joista emme viitsisi alinoma muistuttaa, ellemmet tietäisi että neiti A aivan hyvin suomea osaa.¹¹⁵¹

1147 *HD* 11.3.1879 (Krönika).

1148 Suomalaisella Teatterilla oli johtajan ohella kaiken aikaa myös regissööri eli ohjaaja, ensin Wilho, niin kauan kuin vielä jaksoi, sitten muita, pisimpään Niilo Sala (1881–1892) sen jälkeen Jalmari Finne (1894–1904).

1149 Aiemmin oli Molièreltä näytely vain *Lääkäri vastoin tahtoaan*, 1-näytöksinen hulluttelu.

1150 ”Wilho förträfflig. Synnerligt omsorgsfullt inöfvad” kirjoittaa Emil Nervander muistiinpanoissaan Suomalaisesta teatterista (Emil Nervanderin arkisto/KiA/SKS). EAH2:461–463 siteeraa *Mbl:n* arvostelua laajasti. *HD* 18.4.1879 kiittää käännoästä, ”särdeles förtjenstfullt sätt” af C E Törmänen. Harpagon’s rol uppbars med mycken framgång af hr Wilho, som konsekvent om och ej alltid med nog drastisk kraft, urförde detta svåra parti. [–] Äfven de öfvriga spelande utvisande att de med allvar och intresse studerat sina uppgifter och det hela var ett vackert prof på de framsteg, truppen på de sista tiderna gjort. På kostymerna var nu, likasom äfven under hela denna sejour varit fallet, all omsorg nedlagd.”

1151 *UStr* 21.4.1879 esittelee laajahkosti Molièren merkityksen ”ihmisen osoittajana”. Näytelmissä lukee: ”katso ihmistä.” ”Ihmistä näyttää meille Molière täydessä valaistuksessa ja säälimättä. Hän paljastaa etupäässä itsekkäisyy-

Myöhemmin Wilho sai pitää Helsingissä myös resetin, jota *UStr* puffasi näin:

Meidän ei tarvitse huomauttaa Wilhon suurista ansioista suomalaisen teaterin suhteen, sillä jokainen suomalainen tietää, että hän tri Bergbomin rinnalla on tämän kansallisen taidelaitoksen perustajana mainittava, ja että hän, valtion turvallisista viroista luopuen, innostuksella antautui tämän taidelaitoksen palvelukseen, jonka etevimpänä jäsenenä ja parhaana pylväänä hän aina on ollut.”¹¹⁵²

Maaseudulla kehoitettiin järjestämään seuranäytäntöjä Suomalaisen Teatterin hyväksi – rahapula oli siksi tunnettua.¹¹⁵³ Loppukeväältä on säilynyt Bergbomin torjuva kirje Kaarola Avellanille Pariisiin vastauksena tämän palkankorotuspyyntöön. Seuraavan vuoden kiinnitykset olivat auki, sillä vakiotilaaajien eli abonnettien sitoumukset eivät olleet vielä koossa. Ainakaan korotuksia ei voinut luvata, mutta Kaarlo lupasi Avellanille resetin syksyllä Helsingissä, johtokunnan määräämällä tavalla,¹¹⁵⁴ sekä koukeroisin muotoiluun houkutteli Avellania uudella roolilla Björnsonin näytelmässä *Maria [Stuart] Skottlannissa*. Bergbom tunnustaa: ”korkeampi draama joka ensi sijassa minua kiinnostaa, on ollut kuin pannassa. Toivottavasti se voisi syksyllä kokea ylösnousemuksen.”¹¹⁵⁵ Kirjeen asiallisesta ja vastuuttavasta sävystä ilmenee, miten Kaarlo säätyläisneitiin ja ystävänsä kälyyn suhtautui. Näkyy myös miten hankalaa vaativampi ohjelmisto oli valmistaa varsinkin kun Arthur Lundahl puuttui ja Wilho oli heikko. ”Högre dramat” se kiinnosti Kaarloa itseään.

Vuoden 1879 aikana edessä olevat muutokset olivat siis Kaarlon työskentelyn ja oman toiminnan fokuksen kannalta hämmentäviä. Yhtäältä oopperan lopettaminen oli hienon unelman alasajoa. Oopperan toiminnassa oli saatu aikaan myös uskomattoman paljon, saavutus oli ehdottoman arvokas.¹¹⁵⁶ Samalla alasajo oli suuri helpotus – organisaatio ja rahoituspohja olivat liian kapeita. Kaarlon toimintatarmo ja energia olivat saaneet toistuvasti julkista kiitosta. Sisäpiiri tiesi myös hänen ajoittaisen uupumisensa ja sairastelunsa. Toisaalta yhtä monet olivat pettyneet Bergbomin innostavissa ja kaunopuhei-

den, ilmautukoon missä muodossa hyvänsä, ja pakoittaa katselijaa usein nauramaan siksi kun – kyyneleitä silmiin tulee.” (E.M.)

1152 *UStr* 9.5.1879.

1153 *UStr* 12.5.1879 kehoitetaan järjestämään seuranäytäntöjä, tulot suomalaisen teatterin hyväksi. *UStr* 16.5.1879 Matin (Almbergin) Helsingin kirjeessä ”johtokunta paraikaa valmistaa käytöllisiä ohjeita seuranäytelmän toimeenpanemiseen, näytelmäkappalten valitsemiseen, pukujen hankkimiseen jne. – painosta julkaistaviksi, ja maaseudulle levitettäväksi.”

1154 ”Jag behöfver väl ej försäkra Eder, att min högsta önskan vore, det finska teatern kunde betala sina medlemmar i samma proportion som embetsmännen i vårt land äro aflönade. [–] Vill teatern öfverhufvud existera, så måste den underkasta sig sjelf och alla sina medlemmar den största möjliga sparsamhet. Denna gång är frågan om teaterns existens tyvärr ett blodigt allvar. Vi hafva gudskelof genom medborgares hjälp räddats, men faran var öfverhängande och är väl ej ännu fullkomligt aflägsnad. För nästa år ega vi dock i alla fall en finsk talscen (KB → K. Avellan [XX.05.1879]/48:4:1/KBA/KiA/SKS.)

1155 KB → K. Avellan [XX.50.1879]/48:4:1/KBA/KiA/SKS. (Suom. PP)

1156 Oopperan toimintaa on dokumentoitu EAH2:467–476.

sesti rakennetuissa odotuksissa tai lupauksissa. Arki parikymmentä vuotta paikallaan seissee Arkadiassa oli kovasti paljon ankeampi kuin juhlapuheissa, varsinkin kun katsomossa istuivat toistuvasti ”vain samat fennomaaniperheet.” Tai kun orkesterin taso eri kaupungeissa oli aina yllätys tai kun salit ensikiinnostuksen jälkeen jäivät puolilleen.

Kaarlon mielessä oli väikkynyt unelma Kansallisteatterista Erottajalla, jonka teatteri hänen itsensä, eurooppalaisesti orientoituneen fennomaanin johdolla olisi voinut elättää joukon kotimaisia laulu- ja puhetaiteilijoita. Unelma oli toukokuun alussa 1877 käytännössä hautautunut ainakin viideksi vuodeksi eteenpäin. Kaksi vuotta sen jälkeen vielä esitettiin suomalaista oopperaa niin kunnianhimoisesti kuin suinkin, mutta pakosta vain viimeisenä roihahduksena, joka onnistui siksi, että Josef Navrátil jäi Suomeen¹¹⁵⁷ ja että katkerien Achtéiden ja avioituneen Basilier’n tilalle saatiin Alma Fohström, jonka koloratuuri ja nuoruuden charmi takasivat yleisön yhdeksi kaudeksi. Bulevardilla valmistuva Venäläinen teatteri tulisi alkuun säännöllisen italialaisen oopperatoiminnan ja venäläisen puheteatterin näyttämöksi. Helsingkiläisiä työttömiksi jääviä lauluvoimia voitiin tilapäisesti kuitenkin kiinnittää Aleksanterin teatterissa vieraileviin seurueisiin.¹¹⁵⁸ Mahdollisuus kolmannen oopperan ylläpitoon kaikkein ahtaimmassa kolmesta teatteritalosta kävi mahdottomaksi, mutta Aleksanterin teatterin valmistuttua myös Nyan luopui suurta orkesteria vaativista teoksista.¹¹⁵⁹

Mitä Kaarlo oopperan loppuessa itse halusi? Tässäkin kohdassa Kaarlo Bergbom ei näytä rientäneen oitis puheosastoa johtamaan, sehän oli Wilhon teatteri. Hänellä oli vanha lupaus kirjoittaa SKS:n kustannettavaksi yleinen kirjallisuuden historia. Sitä varten hän työskenteli jälleen kesällä 1879. Eikö Kaarlo siis vieläkään nähnyt itseään suomenkielisen puhenäyttämön regissööriä? Emelie taas olisi nähnyt Kaarlon mielusti kirjoittamassa kotimaista historiallista draamaa. Kaarlo olisi kyllä ollut oopperan intendentti ja teatterin litteratööri, mutta ei se, joka päivittäin selvittää pikkuriitojen, kateuden ja itseään alempisäätyisten näyttelijöiden arkea ja jonka ympärillä ei ole historiasta ja maantiedosta riittävästi tietävää skenografia hoitamaan lavasteiden valintaa ja täydennystehtäviä. Hänelle olisi sopinut teatteri, jossa ei tarvitse itse tehdä kaikkea.

Kaarlo matkusti ulkomaille jo 13. toukokuuta 1879, ensin Hanko-laivalla Tukohlmaan, matkaseuranaan Bruno Böök, joka matkusti opiskellakseen näyttelijäntaidetta. Vaikka kevätkauden vastaanotto Arkadiassa oli hyvää, yleisöä oli ollut vähän ja toukokuu piti siellä näytellä loppuun. Kotimaisten draamatikkojen ja Bergbomin suhteesta kertoo kuitenkin jotain, että Bergbom ei itse harjoittanut toimittaja Wilho Soinin pientä kome-

1157 EB → KB 1.8.1879/45:1:57/KBA/KiA/SKS. Navrátil perheineen oli jäänyt Suomeen ja asui Tikkurilassa. Hän aikoi jäädä Suomeen ja kuulusteli Emelietä oopperatoiminnan jatkumisesta. Selkeä päätös, että ensi vuonna oopperatoimintaa ei tule, pitäisi ehkä tehdä. ”Hans närvaro plågar mig, ty den grundar sig på vårt obestämda ’after nyåret kanske’.”

1158 Liisa Bycklingin mukaan vain kolme solistia, mutta useampia kuorolaisia. Ks. Byckling 2009:110.

1159 Ks. Lüchou 1977.

diaa *Kaupunkimme rouvat*, joka nähtiin kolme päivää hänen matkalle lähtönsä jälkeen (16.5.1879). Johtaja ei ollut uudesta ensi-illasta kiinnostunut. Näytelmä ei saanutkaan montaa esitystä ja Aspelin kuittaa sen lyhyesti.

4-v Kaupunkimme rouvat

Arkadian arjessa oli paljon kantaesitettyjä näytelmiä, jotka jäivät vähille esityksille ja jotka Aspelin-Haapkylä kirjassaan ohittaa niistä kiinnostumatta. Vaihtoehtoisen historian harrastajalle on tärkeää kysyä, ovatko unohdetut sitenkään vailla mielenkiintoa. Bergbom oli Suomalaisessa Teatterissa sitoutunut esittämään – mikäli mahdollista – kaiken suomeksi ilmestyvän dramatiikan, mutta jotkut teemat ja näkökulmat hän näyttää silti jättäneen vähälle huomiolle.

Kaupunkimme rouvat -näytelmän oli kirjoittanut Wilho Soini (e. Hoffrén) *Uuden Suomettaren* toimittaja. *Morgonbladet* käsitteli sitä asiallisesti, mutta ilmoitti siinä olevan liikaa ”naturalismia”:

Intresset att se ett nytt inhemskt original hade i går i teatern samlat en jemförelsevis talrik publik. Noviteten Kaupunkimme rouvat saknar icke enskilda komiska pointer, som framkalla ett godt skratt, och första akten har äfven i anläggningen sina goda sidor, isynnerhet genom många lokalt natursanna situationer, men författaren har slagit in på tillställandet af befängna upptåg, som genom sin osannolikhet och onaturlighet försvaga den komiska udden och göra, att stycket förlorar i intresse. Ett halft dussin fruar, som af hämndlystnad för förmenta oartigheter binda den förmenta borgmästaren vid en lyktpåle, jemte annat desso likt, hörer just ej till en komik, som genom naturtrohet träffar eller ens verkligt roar. Förf. har, såsom ofta är fallet med unge författare, derjemte infört i sin komedi *för mycket*, för många typiska enskildheter, utan att ha kunnat vidare än endast högst skizzeradt genomföra situationsmålningen, och det hela, enheten, har ej vunnit derpå. De upprepade entréerna och sortierna förråda äfven den i teknisk afseende icke verserade nybegynnaren. Emellertid har stycket sina förtjenster, samt framträder, som vi antaga, utan alla anspråk och glädjande äro i alla fall de anlag för komisk teckning, som den unge okände författaren röjer, liksom äfven den omständigheten att förrådet af inhemska komedier växer. – Spelet var raskt och lifligt och tog i anspråk nästan hela teaterns personal. Fruarna i synnerhet gjorde sin sak bra. (*Mbl* 17.5.1879.)

Dagbladet kiitti esitystä, joskin totesi siinä joitain pitkäpiimäisyyksiä (långörer).

Den nya komedin Vår stads fruar, af okänd författare, mottogs icke utan bifall af publiken. Stycket är en ”posse” af det burleskaste slaget, som visar lifvet i en småstad i nog öfverdrifven karrikatyr. Några uppsluppet lustiga scener framkallade mycken munterhet i salongen, men förmådde

dock ej fullt öfverskylda ett par betänkliga långörer, genom hvilkas aflägsnande stycket skulle vinna betydligt i spelbarhet. (HD 17.5.1879)

Kohtaus, jossa naiset sitovat pormestarin lyhtypylvääseen, oli siis varsin arveluttava tapahtuma näytelmässä. Burleski tai pila on lajityyppi, joka saattoi ärsyttää tai kiusaannuttaa Aspelinia ja muita fennomaanimiehiä. Ehkä myös Oskari Wilhon innostuksessa näytellä tällaiseen tilanteeseen joutuvaa pormestaria oli toivomisen varaa. Hän ei halunnut esittää rooliaan sen naurettavaksi tekevässä kohtauksessa.

Juuri ennen ensi-iltaa Kaarlo lähti kesämatkalleen kohti Wieniä. Hän halusi kuitenkin kuulla siitä tarkemmin, sillä *Kaupunkimme rouvien* epäonnistuminen ”var väl ej något oväntadt hvarken för mig eller dig.” (KB → EB 5.6.1879/46:1:25/KBA/KiA/SKS.) Hän oli siis ennakoanut sen ja lähtenyt pakoon? Asia kaivaa hänen mieltään, sillä hän kysyy vielä, kumpi oli fiasko, näytelmä vai esitys? Mutta sitten hän huolestui W. A. Soinista ja toivoi, ettei tämän kirjoittaminen lakkaisi siihen. Soinin edellinen näytelmä *Kevään oikkuja* oli onnistunut hyvin ja esitetty peräti 20 kertaa.

Emelie sälytti kaiken Oskari Wilhon epätasaisen tai kuten voi päätellä ‘matalalla energialla’ tapahtuneen näyttelemisen tuomalle hämmennykselle. ”Jag är allt ännu riktigt ledsen på Wilho för det sätt hvarpå han spelade Bildeskön; jag tror att pjesen ej skulle ha fallit så totalt, om han ej varit så dålig – en komplett nahjus, Wilho lifslevande. – Rysligt ledsamt var detta dock för Soinis skuld. (EB → KB 5.6.1879/45:1:48/KBA/KiA/SKS). Wilhon teema jatkuu, kun Emelie vastaa Kaarlon lisäkysymyksiin: ”Kaupunkimme Rouvat spelades ganska bra af fruarne, men mycket illa af Wilho; jag tror dock att pjesen i och för sig sjelf var största orsaken till sitt fall. Soini tyckes vara mycket nedslagen: jag har ej träffat honom så att jag kunnat tala med honom sedan dess.” (EB → KB 11.6.1879/45:1:49/KBA/KiA/SKS.)

Oliko kysymys naisten liian näkyvästä ja ennen muuta liian reippaan kome-diallisesta kapinasta? Wilhon tulkinta pormestarista nahjuksena saattoikin olla koko juonen kannalta epälooginen painotus. – Lamaantuiko toimittaja Wilho Soini kenties sen verran, että suomenkielinen urbaani satiirikko jäi syntymättä ja Suomalaisen Teatterin ohjelmistosta puuttumaan kotimainen aikalaisko-media? Wilho Soinin lapset, Elsa Soini ja Yrjö Soini (Agapetus) menestyivät 1900-luvun alussa draamatikkoina isäänsä huomattavasti paremmin.

Kaupunkimme rouvat nostaa esiin monta kysymystä: kaikki teatterin naisnäyttelijät olivat tehneet siinä hyvää työtä ja yleisö oli pitänyt esityksestä. Wilhon sanottiin näytelleen huonosti – emme tiedä syytä – näinhän oli joskus ennenkin käynyt: kenties näkemykset roolista menivät ristiin. Tai sitten keuhkotautinen Oskari Wilho piti Kaarlon lähtemistä ja puheosaston hylkäämistä jälleen kerran piittaamattomuutena. Ehkä Wilho oli odottanut oopperan päätyttyä vihdoinkin Bergbomista jonkinlaista taakan keventäjää itselleen?

Emme tiedä. Ehkä hän omanarvontuntoisena miehenä koki roolin nöyryyttävänä ja epäkiinnostavana tai muusta syystä loivensi öykkäriksi tarkoitetun hahmon ilmaisua.

Kevään viimeinen uutuuus, jonka Wilho joutui vielä ohjaamaan oli vanha ”liikutus-kappale”, jota Ida Aalberg oli lukenut Seebachille: *Kotiopettajattaren romaani*, eli *Jane Eyre (Lorwoodin orpo)*. Näin Ida siirtyi kohti melodraamallisia naiskuvia, vaikka Kaarlo olisi halunnut pitää hänet ingenuena. *UStr* uutisoi 21.5.1879, kuinka Idaa juhlittiin *Jane Eyressä*, vaikkei pitempää arvostelua ehditty julkaista.¹¹⁶⁰ Tänä keväänä Ida nousi jo sensaatioksi, koska tietyt ”vanhat herrat” hurmaantuivat häneen. Tällaisia olivat B. O. Schauman ja varakansleri J. M. Nordenstam. Emelie Bergbom vertasi tilannetta siihen, että aikanaan (1869–1870) ruotsinkielisen teatterin takausyhdistyksen puheenjohtaja senaattori von Trapp oli ollut ihastunut neiti Frankenfeltiin.¹¹⁶¹

Jane Eyres briljanta succés. [Ida] Ahlberg [Aalberg] gör riktigt furore. B.O.S. hade släpat upp Nordenstam i söndags och gubben blef så förtjust att han till sista man stod qvar och klappade och bockade, alldeles som Trapp förr i verlden åt Frankenfeldt. Han skickade upp och frågade om Aalberg skulle uppträda ännu någon gång – ”hon hade tagit honom med storm”. Alla 3 gångerna ha vi haft ganska godt hus, mycket belåten publik, goda applåder och framropningar samt buketter åt Aalberg hvarje gång. Hon lyckas äfven mycket bra; mera gläder mig dock nästan Leinos framgång. De 2 första akterna spelade han riktigt bra, i söndags var han förträfflig; tredje akten är han svag och när kärleksförklaringen kommer t.o.m. mycket svag. Nog måste vi anstränga alla våra krafter för att få ut honom nästa år.¹¹⁶²

Vapaaherra, kenraaliadjutantti, senaatin talousosaston puheenjohtajan J. M. Nordenstamin (77 v.) ihastuminen Ida Aalbergiin johti siihen, että Nordenstam kirjoitti sukulaisilleen Janakkalaan, miten näiden tulee olla kohteliaita neiti Aalbergille. – Idan sosiaalinen noteeraus oli alkanut.

Nordenstam och B. O. S[chauman]. lär allt tillsammans svärma för Aalberg; N. har lofvat bli en stående gäst hos oss nästa höst och har gått så långt in i sin vänskap för Aalberg att han skrivit till Standertskjölds i Janakkala och

1160 *UStr* 23.5.1879. Työtavan kannalta kiinnostava on maininta: ”Koska neiti Rosendahl äkkiä oli sairastunut, täytyi viimeisessä näytöksessä neiti Hacklinin lukea hänen roolinsa ’kartasta’.”

1161 Trappin kiinnostuskin oli mahdollista, mutta tuolloin myös itse kenraalikuvernööri Adlerberg kuului Frankenfeldtin ihailijoihin. Koska tämä oli vielä virassa, Emelie on saattanut karttaa hänen nimensä kirjoittamista. Tähän suhteeseen vihjaaminen maksoi Emil Nervanderille kriitikontoimen alkuvuodesta 1870. Ks. *NB*:483–484.

1162 EB → KB 27.5.1879/45:124/KBA/KiA/SKS. Vaikka Ida jo kirjoitti nimensä kahdella a:lla ilman h:ta, esiintyy muiden kirjeissä pitkään vielä horjuntaa.

bedt dem vara artiga mot henne. Få se om de skola försöka locka henne ifrån oss” ”Svenska teatern vore lycklig om den hade en sådan aktris” lär gubben Nordenstam säga.¹¹⁶³

Kevään 1879 ajan Almberg *Uudessa Suomettaressa* kehotti eri puolilla maata järjestämään suomenkielisiä seuranäytäntöjä Suomalaisen Teatterin hyväksi, ja se alkoi loppukeväästä kantaa hedelmää.¹¹⁶⁴ Kannatusrahojen keruulistat sen sijaan olivat palailleet tyhjinä maakunnasta. *Jane Eyren* menestys vakuutti Emelien, että pitäisi näytellä tunnettuja näytelmiä, jotka saataisiin menemään samalla lailla yhtä hyvin. Ruotsalaiset aikoivat vielä jatkaa oopperaa, mutta kun kerran Arkadiassa puheosasto ”menee hyvin eteenpäin”, Emelie oli päivä päivältä yhä enemmän oopperan jatkamisella spekuloiden puheita vastaan. Kesäkuun alkupäivinä lisäksi *Jane Eyren* menestys jatkui, yleisö koostui lähes sveeseistä ja kaartinupseerit toivat kukkia Aalbergille. Emelie kirjoitti Kaarlolle, että syksy täytyy saada alkamaan Idan esityksillä. Maan toiseksi korkein virkamies, varakansleri ja prokuraattori Nordenstam oli käynyt jo kolme kertaa katsomassa *Kotiopettajattaren* eli *Jane Eyren*.

Kesän alussa Emelie kirjoitti Kaarola Avellanille Pariisiin (1.6.1879) ja uutisoi Ida Aalbergin menestyksestä Jane Eyrenä. Hän kertoi teatterin säästökuurista ja siitä, miten väliaikamusiiikistakin piti luopua. Eikä sitä paitsi olisi mitään taidenautintoa, kun piskuinen orkesteri toistaa samoja kappaleita huonosti joka ilta. Emelie pyysi Kaarolaa miettimään ideoita Maria Stuartin puvuiksi näytelmään *Maria Skotlannissa*.¹¹⁶⁵

Toukokuun alussa, mutta Kaarlon ja Böökin jo matkustettua, julkistettiin se, että teatterilaiset tulisivat olemaan virkavapaina eli käytännössä palkattomalla lomalla kolme kuukautta. Näyttelijät saisivat pitää kiertueita omaan laskuun, joten nämä jakaantuivatkin kahteen ryhmään: noin 10 henkeä asettuisi Viipuriin ja Itä-Suomen kaupunkeihin, toinen ryhmä pitäisi kiintopisteensä Tamperetta. Molemmille riittäisi sopivaa ohjelmistoa. Ida Aalbergin juuri tänä keväänä syntyvän tähteyden kannalta oli kovin suotuusaa, että hän ja osa seurueesta näyttelivät kesän Viipurissa suurella menestyksellä. Mukaan tuli paljon seuraelämää lähiseudun huviloilla ja kartanoissa, joissa hän selvästi ” antoi palvoa itseään”. Niin kuin ooppera oli tarvinnut primadonna, tarvitsi teatterikin sel-laista, ja Bergbomilla oli nyt lupaus kiikarissa.

Almberg kirjoitti taas yhden monista katsauksistaan:

Teatterin perustaminen on tietysti vaatinut melkoisia kustannuksia, kaikki kun oli uutta hankittava (esim. vaattehisto, kirjasto, nuotteja, soittokoneita jne) sekä

1163 EB → KB 23.6.1879/45:138/KBA/KiA/SKS.

1164 EB → KB 27.5.1879/45:124/KBA/KiA/SKS.

1165 EB → K. Avellan 1.6.1879/48:1:3/EBA/KiA/SKS.

useille teaterin jäsenille opetustunteja ja matkoja ulkomaalle kustannettava. [– –] Mitä erittäin kuluneeseen vuoteen tulee on se puhe-osastolle ollut taloudellisessa katsannossa sangen epäedullinen, ja erittäinkin täällä Helsingissä, [– –] ettei tšekäläinen lukuisa suomalainen porvaristo, uskonnollisista syistä*) yleensä käy teatterissa.¹¹⁶⁶

Antti Almberg lisäsi kirjoitukseensa viitteen, jossa ilmoitti, ettei halua kiistellä kenenkään uskonnollista vakaumusta vastaan. Silti hän halusi muistuttaa Lutherin sanoista:

”Kristityn ei suinkaan tarvitse paeta näytelmiä, sentähden että niissä välistä tavataan vähemmän hienoa pilaa ja epäilyttäviä rakkauden-juttuja; jos tämä syy olisi pätevä, niin ei myöskään saisi lukea raamattua. Ne ovat väärässä, jotka mainittuihin tekosyihin perustuen tahtovat kieltää kristittyä komedioita lukemasta tahi näyttelemästä.”¹¹⁶⁷

Kesän alussa ja lopussa teatteri oli siis kokonaan Emelien johdossa. Hän oli myös lääkäriltä kuullut Artur Lundahlia koskevan huonon ennusteen: tämä ei tulisi saamaan entistä voimaansa takaisin ja voisi kuolla seuraavaan kohtaukseensa.¹¹⁶⁸ Emelie matkusti heinäkuun alussa kolmeksi viikoksi Qvidjaan, mutta huolehti Kaarlolle rahoja matkalle.

Yhteenvetona päättyneestä oopperakaudesta voidaan tarkastella Viktor Lounasmaan (Löfgrenin) 1910 kirjoittamia muistelmia, joissa hän oli kriittisen analyttinen Bergbomien johtamiskulttuurin suhteen. Kaarlon työkykyä Lounasmaa pitää inhimillisesti rajallisena hieman tasapainoisemmin kuin rajattomasti ihaileva Aspelin tuolloin uunituoreessa historiassaan. Lounasmaa uskoo silti Aspelinin tavoin, että fuusioratkaisu olisi näivettänyt suomenkielisen puheosaston. Ennusteen perusteluja ei ole tarkemmin analysoitu. Tulee myös kysyä, millaiseksi suomenkielinen puheosasto pelkästään ”Wilhon seurueena” olisi kehittynyt, jos se olisi jäänyt fuusion ja Bergbomin korkeataiteellisen linjan ulkopuolelle. Lounasmaa kirjoitti:

Vaikkapa seurauksena olikin, että molemmat oopperaosastot ennen pitkää täytyi lakkauttaa, ei tämä vahinko kansallisen taiteen kannalta ollut niin suuri kuin se vahinko olisi tullut olemaan, minkä suomalainen puheosasto olisi kärsinyt fusionihankkeen toteutumisen kautta. Eivät ole nerojenkaan työvoimat rajattomia. Suomalaisesta puheosastosta aivan erillään oleva ooppera olisi

1166 Matti, *UStr* 4.6.1879.

1167 Matti, *UStr* 4.6.1879. Matti ei anna Luther-sitaatin alkuperää.

1168 EB → KB 3.6.1879/45:1:46/KBA/KiA/SKS.

epäilemättä siinä määrin anastanut Kaarlo Bergbomin voimia, että niitä ei olisi tarpeeksi riittänyt puheosaston johtoon ja kehittämiseen. En tullut tästä seikasta myöhemmin koskaan puhuneeksi Bergbomin kanssa, mutta luulenpa voivani sanoa, että hän, vaikka surikin suomalaisen oopperan kuolemaa, ei suinkaan valittanut fusioni-hankkeen raukeamista.¹¹⁶⁹

Tämä päätelmä ei koskenut ainakaan vielä 1880-luvun alkuvuosia, myöhemmin Bergbom on joutunut alistumaan tilanteeseen. Teatterin sisäinen toimintatapa jatkui käytännössä samanlaisena, Lounasmaan todistuksen mukaan:

Kertoessaan suomalaisen teatterin historiassa tämän laitoksen ensimmäisistä vuosista sanoo Aspelin-Haapkylä, että sitä hoidettiin ”patriarkallisella tavalla”. ”Kaarlo ja Emilie Bergbom pitivät yhdessä kaikki johtonuorat käsissään ja johdokunta kutsuttiin kokoon ainoastaan silloin kun ilmutui jokin erityinen asia, joka oli niin tärkeä taikka muutoin sitä laatua, että sisarukset eivät tahtoneet yksin olla vastuussa sen ratkaisemisesta, teatterin taloudellisesta toimeentulosta ja suhteesta viranomaisiin, kurinpidosta, milloin pahempi loukkaus järjestystä vastaan oli tapahtunut j. n. e.”

Tämä kuvaus johtokunnan asemasta ja tehtävästä soveltuu säntilleen myöskin siihen aikakauteen, jolloin minä [V. Löfgren] johtokuntaan kuului [1878–1891]. Joskus tehtiin kyllä yrityksiä juoksevain asiain tehokkaampaan valvontaan johtokunnan puolelta, mutta pianpa nuo yritykset mahdottomuuteensa raukesivat. Vaadittiin päivä- puvusto- ja kalusto-kustannusten supistamista; vaan saatiin aina se selitys, että niitä ei käynyt vähentäminen, jos mieli yleisön kohtuullisia vaatimuksia tyydyttää.¹¹⁷⁰

Puheosaston jäsenten palkat olivat osaksi nälkäpalkkoja, mutta samaa ei voinut sanoa oopperalaisten palkoista, jotka kasvoivat markkinaehtoisesti eli tarpeellisimmat määräsivät hintansa. Johtokunnan tukalin tehtävä oli, niin kauan kuin ooppera-osasto oli olemassa, rahain hankinta palkkapäiviksi, sillä kassassa harvoin oli mitä tarvittiin. Puuttuvat määrät piti hankkia vekseleillä, joihin ei kelvannut teatterin nimi, vaan johdokunnan jäsenten omat nimet. Tai jos niitä oli jo liikaa käytetty, piti kääntyä johtokunnan ulkopuolella olevien henkilöiden puoleen.¹¹⁷¹ Teatterin sisäisiä työtapoja, samoin johto-

1169 Lounasmaa 1910:268–269. Tätä kohtaa on kuitenkin epäiltävä: Kaarlon alkuperäinen suuntautuminen Nya Teateriin on ollut ilmeistä.

1170 Lounasmaa 1910:269–270.

1171 Lounasmaa 1910:269–270.

kunnan ja toimivan johdon välistä valtasuhdetta jouduttiin tai päästiin selvittämään tarkemmin vasta 10 vuotta myöhemmin, vuoden 1888 jälkeen.

Vuonna 1879 niin kiertueen hoito kuin puheteatterin ohjausvastuu siirtyi melkein kokonaan jo Bergbomille. Vasta silloin hänellä oli aikaa aktivoitua kirjailijoiden suhteen, aluksi Minna Canthin ja Robert Kiljanderin. Omalla tavallaan on vahinko, että hän ei tuntenut kiinnostusta eikä voinut käyttää aikaa 1870-luvulla kirjoittaneiden draamatikkojen, kuten E. F. Jahnssonin tai W. Soinin töihin. Bergbomista tuli kotimaisen dramatiikan kättilö vasta, kun dramaturgin toimenkuva sai tilaa johtajan kalenterissa.

V. Dramaturgin työ alkaa 1879–1887

Oopperaosaston alasajo keväällä 1879 selkeytti tilannetta: Suomalaisen Teatterin puheosasto oli se, jota tarvittiin ensisijaisesti ja jonka työskentelyyn voimat tuli keskittää. Hyvien sattumien ja määrätietoisten otteiden takia seuraavat 7–8 vuotta merkitsivät sille mitä parhainta kukoistusaikaa. Näiden vuosien aikana se ansioitui niin klassikkotulkinnoilla kuin ulkomaisten ja kotimaisten uutuuksien esittäjänä legitimoiden aidosti paikkansa suomenkielisen kansanosan sivistys- ja virkistystarpeen toteuttajana. Kasvavan maineen takana piili monta epävarmuustekijää, joista yksi oli, millaiseksi puheteatterin ohjaajaksi Kaarlo Bergbom kehittyisi Oskari Wilhon sairastuttua. Miten täynnä henkilökohtaisen menestyksen odotusta olevat näyttelijät saadaan toimimaan yhteisen päämäärän hyväksi ja miten lupaavat kirjoittajat saadaan kirjoittamaan lisää ja esityskelpoisia näytelmiä? Musiikin harrastajat ja ammattilaiset sopeutuivat uuteen tilanteeseen ja etsivät uusia kanavia, mutta näiden piirissä eli vieläkin vahvana toive saada pystyyn kotimaisin voimin toimiva ooppera.

Kaarola Avellanin ja Ida Aalbergin kannattajat 1879

Keväällä 1879 Kaarlo Bergbom halusi päästä ulkomaille virkistymään ankaran talvikauden jälkeen. Hanko-laivan uudessa sisustuksessa häntä viehätti ”den mest prononcerade ‘suloisuus’ jag ännu sett på en ångbåt.”¹¹⁷² Alkumatkasta Kaarlo kirjoitti Emeliele vielä teatterin asioita, pohtien mm. B. Björnsonin *Leonardan* esittämistä. Tämä modernien naisroolien draama pääsi esiin 1882. Matkatoverina oli näyttelijä Bruno Böök, joka matkusti Keski-Eurooppaan opintomatalle. Kaarlon oli ensin pitänyt ottaa matkaan Benjamin Leino, mutta tämän talousasiat olivat ”onnettomalla tolalla”. Stipendin lisäksi matkaan tarvittiin omaa rahaa, jota virkamiestaustaisen Böökin oli helpompi saada kuin vaatimattomammista oloista tulevan Leinon. Kaarlon harmiksi Böök halusi ulkomailla katsoa eri esityksiä kuin hän, sillä Böökillä oli mieltymystä sirkukseen ja varieté-teatteriin: ”Hans natur är allt bra grund”. Luonteensa on riittävä perustelu, kirjoitti siis Kaarlo Emeliele. He matkustivat Tukholman ja Kööpenhaminan kautta Lübeckiin, sitten Berliiniin. Kööpenhaminassa Bergbom innostui *Midsommarnattsdrömin* ohjauksesta, joka

lemnade mig förträffliga motiver för pjesens inscenering ifall vi någongång kunde tänka på att upptaga densamma. Det var i hög grad stämningsfullt, om också

något för mycket balettmässigt. Spelet godt, men något för sirligt och blått för att vara Shakespeare.¹¹⁷³ Dagen förut såg jag två gamla franska komedier, hvilka spelades förträffligt, men voro så gammalmodiga att de luktade mögel. Ej sådan klassisk ärevördig mögel, utan rätt modern. Som Midsommarnattsdröm går hela veckan ut på Kungl. Teatern och äfven de öfriga teatrarna ej bjuda på något speciellt lockande hafva vi beslutat lemna Köpenhamn redan idag.¹¹⁷⁴

Berliinissä he näkivät *Antigonen* ja juutalaisuuden historiaa käsittelevän *Uriel Acostan*.¹¹⁷⁵ Saksassa antiikin alkuperäiset tekstit oli jo otettu teatterien vakio-ohjelmistoon runoilijoiden saksantamina versioina, joten barokkiset ja uusklassiset versiot saivat väistyä. Kaarlon rutiiniksi muodostui penkominen näytelmiä myyvissä kirjakaupoissa. Hyödyllistä oli löytää rinnakkaisia käännöksiä ja sovituksia, joita oli tehty erityisesti Saksassa. Draamoista oli tapana julkaista erityisiä Bühnenfassungeja, joissa oli valmiiksi tehty käytännöllinen lyhennys ja sovitus teatterille. Sellaisia Kaarlo laittoi paketteina lähtemään Helsinkiin ja laati aikanaan niiden pohjalta omia versioitaan.

Ennen toukokuun loppua Kaarlo Bergbom ja Bruno Böök tulivat Wieniin, jossa Kaarlo oli käynyt lyhyesti jo 8 vuotta aiemmin (1871). Kuten tavallista ensin ”rikastutetaan hotelleja”, jona aikana etsitään halvempi majapaikka, ”egna qvarter, ty vi bo skildt” eli Kaarlo oli vuokrannut yksityisen asunnon, Böök samoin, mutta erikseen.¹¹⁷⁶ Asunto oli Radetzkystrasse Nr 4., pohjoiseen Mitte-rautatieasemasta, lähellä Tonavan rantaa. Wienissä hän näki erinomaisesti tehdyn Goethen nuoruudendraaman *Goetz von Berlichingenin*. Wieniin oli myös luvattu koko Wagnerin *Nibelungin sormus* -sarja, vaikka sitä ei ollut vielä ”utgifven”.¹¹⁷⁷ Termi utgifven on vaikeasti tulkittava, mutta se voisi tarkoittaa, että esityspäiviä tai ensi-iltaa ei ole vielä tiedotettu. *Ringin* kokonaiset esityssarjat Bayreuthin ulkopuolella olivat nimittäin alkaneet.¹¹⁷⁸

Bruno Böök halusi näyttelijä Alexander Strakoschin oppilaaksi ja matkusti Wiener Stadttheaterin turneen mukana Gratziin neuvotellakseen opetuksesta.¹¹⁷⁹ Kaarlo aikoi

1173 EAH3:6 suomentaa ‘siroa ja veltoa ollakseen Shakespearea’. Sirlig = siro, soma; blå = sininen, romanttinen.

1174 KB → EB 19.5.1879/46:1:23/EBA/KiA/SKS.

1175 Molemmat näytelmät Bergbom otti ohjelmistoon vasta viimeisinä vuosinaan.

1176 Tämän myös halusi lukijoilleen muistuttaa Aspelin-Haapkylä EAH3:7.

1177 KB → EB 30.5.1879/46:1:24/EBA/KiA/SKS.

1178 Angelo Neumanin kiertävä organisaatio esitti 1878 Leipzigissa koko *Ringin* ensi kertaa Bayreuthin (1876) ulkopuolella, sekä sen jälkeen Berliinissä toukokuussa 1881 ja Lontoossa 1882. Wagner-kiertueet muodostuivat tuottoisiksi Wagnerin perheelle ja luultavasti tarvittiin velkojen maksuun. (Gutman 1970, 463–466; sekä *Neumann Angelo/www.deutsche-biographie.de*, luettu 23.11.2015.)

1179 Böökille haettiin opettajaksi Alexander Strakosch (1844–1909), joka oli ollut Heinrich Lauben (1806–1884) assistenttina. Lauben nimi esiintyi kirjeenvaihdossa jo, kun Hedvig etsi ulkomaista opettajaa. Strakosch oli kuuluisa näyttelijä, jolle pienikokoisena ei ollut paljon käyttöä. Osittain halvaannuttuaan hän jatkoi uraansa lausunnan ja puheen opettajana, ja oli erittäin tarkka ilmaisussaan. EAH3:9 & av. sekä *Strakosch/www.biographien.ac.at*. Kesällä 1879 vasta 35-vuotias A. Strakosch lomaili Karlsbadissa, missä hän ilmeisesti ei halunnut opettaa, sillä Böök sai palata tyhjin toimin.

pysyä Wienissä koko kesäkuun, mutta halusi tietää, oliko Oskari Wilhon suomennos Molièren näytelmästä *Porvari aatelismiehenä* (*Bourgeois gentilhomme*) edistynyt ja miten omatoiminen seurue Aspegren-Leino oli pärjännyt Viipurissa.¹¹⁸⁰ Emelien kirje (27.5.1879) kirvoitti Kaarloilta tulvan teatteriasioiden kommentointia ja pohdintaa käännöksistä ja roolimiehityksistä. Erään tuoreen menestysnäytelmän, *Doktor Klausin* ansioista Kaarlo sanoi, että ”paljon melua omeletista”, moitti sen arkipäiväisyyttä, mutta näki sen hyvänä heidän teatterilleen, koska se pakottaisi puhumaan luonnollisesti.¹¹⁸¹

Sairastelunsa takia Kaarlo lepäili puolet päivästä ja menetti aikaa kaupungin näkemiseltä tai muilta matkan iloilta. Wienissä hän sai flunssaa ja tuli kertoneeksi vatsansa epäjärjestyksestä. Vatsan takia Kaarlo ei uskaltanut halpoihin paikkoihin ja joutui syömään vain roastbeefejä, kun tavallisella hochdeutschilla ei saa selvää wieniläisten ravintoloiden ruokalistaista.¹¹⁸² Tähän Emelie tietysti seuraavassa kirjeessä puuskahti, että ”yritä nyt oppia pureskelemaan ruokasi kunnolla ja rauhassa – tiedäthän että se on kaiken edellytys. Sinä syöt liian nopeasti!”¹¹⁸³

Uutiset Suomen hallaöistä huolestuttivat, vaikka tällä kertaa pohjoisessa hallalta oli säästyty. Nyt vasta kun Uudenmaan kartanonomistajat alkoivat valittaa hallan tuhoista, paheksui Emelie näiden valittamista jo varsin kohtuuttomana, mutta uumoili, että heitä tullaan kuulemaan.¹¹⁸⁴ Alkumatkan innostus tasoittui ja Kaarlo on haikeissaan toisaalta siitä, että he eivät ole Böökin kanssa ”tutustuneet” tai ”lähentyneet” lainkaan toisiansa. Hän suri myös Augusta-sisaren sairastelevia lapsia, Maunun sairaus ”grep mig djupt”: ”två gånger har jag nu i drömmen sett honom död”.¹¹⁸⁵

Myöhemmin kesällä Kaarlo sai tietää, että nuoriso Kuitiassa voi hyvin. Sanmarkien pariskunta matkustaisi Iittiin, Roschier-serkun emännöimään pappilaan. Emelie totesi näiden jo kovasti vanhentuneen, kun hänen toimelias Sofie-tätinsäkin alkoi tarvita päivänokosia. Bergbomien äitivainajan serkku Herman Roschier taas oli palannut vuosikausien jälkeen Helsinkiin, hän oli ”nimipastori, sitten provasti, joka vuodet 1864–1879

1180 KB → EB 30.5.1879/46:1:24/EBA/KiA/SKS.

1181 ”Välmenande menniskor, välmenade situationer, moraliska reflexioner, öfver allt en doft af hederlighet och brahet – men hvilket öcken [=öken] af prosa. Ej en situation, ej en karakter, ej ett problem, som kunde ingifva något estetiskt intresse. I alla fall taga vi stycket, ty dess kalkborgerliga verklighet har åtminstone det goda med sig, att det tvingar våra skådespelare att tala naturligt.” (KB → EB 5.6.1879/46:1:25/EBA/KiA/SKS) sekä EAH3:7.

1182 KB → EB 13.6.1879/46:1:26/EBA/KiA/SKS.

1183 ”du till en stor del sjelf är skuld till din dåliga mage och att du nödvändigt måste vänja dig vid att äta långsamt, det är ju ett erkändt faktum att ens mage ej kan smälta födan rätt om den ej ordentligt och väl söndertuggas och detta vill du just ej ge dig tid till. Försök älskade Kaarlo att lära dig att tugga långsamt och ordentligt.” (EB → KB 23.6.1879/45:1:50/KBA/KiA/SKS.)

1184 EB → KB 26.6.1879/45:1:52/KBA/KiA/SKS.

1185 ”Böök har jag ej ofta sett. Jag vet ej hvaraf det kommer sig, men jag kommer ej honom närmare, vi gå så åtskiljs. Mitt kvarter är ej dyrt, men också ej treffligt, qvaft och osundt. Mitt värdfolk hyggligt.” (KB → EB 5.6.1879/46:1:25/EBA/KiA/SKS.)

toimi suomalaisten siirtolaisten saarnaajana Itä-Siperiassa.”¹¹⁸⁶ Emelie matkusti Kuitiaan Paraisille heinäkuuksi, mutta kävi myös Porissa, jonne pikkuveli Atte (Axel) oli muuttanut ja jossa hänellä oli perhe.¹¹⁸⁷ Isän sisarentytär eli serkku Emmy Chydenius tuli kesäksi Herttoniemeen toisten serkkujensa luokse kuten edellisenäkin vuonna. Hänen terveydestään Emelie oli huolissaan ja tällä oli ”sorgliga existens”.¹¹⁸⁸ Emmy viipyi pari viikkoa Herttoniemessä ja viikon Chydeniuksilla Vuosaaren kartanossa, isänsä veljen lasten luona, samassa missä senaattori Bergbomin lapset olivat kesälomailleet 1858.¹¹⁸⁹ Kaarlo kuuli mielellään sukupiirin kesänvietosta, vaikka Wienissä hänen päässään pyörivät teatterin ihmiset ja suunnitelmat.

Bergbom oli vuosia aiemmin SKS:n kanssa sopinut kirjoittavansa Eurooppalaisen kirjallisuushistorian, mutta se pani hänet mietteliääksi. Hän tarvitsi paljon aikaa, jos haluttiin, että siitä tulisi niin tiiviisti pakattu kuin SKS vaatii. Ellei hän sitten ota ulkomaista teosta ja työskentele sellaisen pohjalta. Sellaiseen taas Kaarlolla ei olisi halua, se jäisi puolitiehen eikä olisi originaali.¹¹⁹⁰

Kaarlo latasi kysymyspatterin teatterin asioista Emeliele¹¹⁹¹, joka vastasi parissa päivässä.¹¹⁹² Kaarlo oli kuullut mutkan kautta, että Achtét olisivat kiinnittäytymässä ruotsalaiseen teatteriin ja jos se on totta, mitä sitten Emmy Achtén suunnitellusta Unkarin matkasta tulee? Emelie ei tiedä, mutta yrittää ottaa selvää. Vaatturi Maria Grape ei ole enää aivan yhtä sotajalalla, vaan on lempeä, ainakin lempeämpi. Orkesterin käytöstä Arkadiassa väliaikamusiikkina ja sen tulevaisuudesta Emeliellä oli vahva käsityksensä: soittovuorot maksavat ja jos lavastusten vaihto venyy, soitetaanko yksi vai kaksi kappaletta ja mitä se taas maksaa.¹¹⁹³ Antti Almergia Kaarlo käski kiittää siitä ”sapiskasta,” jolla tämä on saanut maaseudun suomalaiset harrastamaan teatteria.¹¹⁹⁴ Kirjeissä on tavanomaista sopimista vekseli-liikenteestä ja rahan lainaamisesta sekä Böökin vekselien perille tulosta tai puuttumisesta. Wienin ilmapiiriä koskee myös havainto: Wien ei ole oikein intelligenssin kaupunki. Wienin sanomalehdet kertoivat sensaatiouutisia ja kauhukuvauksia Venäjän oloista.

1186 EB → KB 13.8.1879/45:1:56/KBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH3:16.

1187 EB → KB 26.6.1879/45:1:52/KBA/KiA/SKS.

1188 EB → KB 26.6.1879/45:1:52/KBA/KiA/SKS.

1189 EB → KB 27.8.1879/45:1:60/KBA/KiA/SKS. Ks. NB:90 –

1190 KB → EB 5.6.1879/46:1:25/EBA/KiA/SKS.

1191 KB → EB 5.6.1879/46:1:25/EBA/KiA/SKS.

1192 EB → KB 11.6.1879/45:1:49/KBA/KiA/SKS.

1193 ”I allmänhet är jag nu så genomträngd af det medvetande att vi nästa vinter måste hushålla till det yttersta, om vi skola tänka på en framtid för teatern; derföre är jag äfven mindre intresserad af sångrepertoiren – då har man genast utgift för acompagnementet. Orkestern förargade mig till det sista; [seuraa kuvauksia harjoitusaikataulun tuomista harmeista] (EB → KB 11.6.1879/45:1:49/KBA/KiA/SKS.)

1194 KB → EB 13.6.1879/46:1:26/EBA/KiA/SKS.

I allmänhet hvilat öfver hela befolkningen oaktadt dess godmodighet, lätthet och fysiska skönhet en stämpel af ointelligens, som afsticka mot Berliner- och Pariserbefolkningen.¹¹⁹⁵

Kaarlo vertaili erään näytelmän esityksiä omassa teatterissaan ja Wienissä. Böökin kykyyn kehittyä rooleihin, joissa tarvittaisi älyllistä ylivertauuutta ja frivolateettia Kaarlo suhtautui skeptisesti.¹¹⁹⁶ Kaarola Avellan ja Bruno Böök näyttelisivät silti pääroolit Anzengruberin näytelmässä *Valapatto*.¹¹⁹⁷ Helsingistä kantautui innostusta oopperatoiminnan jatkamiselle, mutta Kaarlolle pelkkä ajatus ”det löper mig ordentligen kallt öfver ryggen, när jag tänker på att vi möjligen i vår skola nödgas dragas med det sällskapet, så andetomt, resultatlöst och otacksamt som detta arbete [=opera] är.”¹¹⁹⁸ Suomalaisessa Oopperassa oli toiminut myös Arkadiaan ja kiertueille sopiva ”pieni ooppera”. Siinä esiintyi puheosasto tähtenään Lydia Lagus, joka esitti pienimuotoisia musiikkiteoksia tai laulunäytelmiä.

Apropos, har du hört något om Lydia Lagus och hennes planer för framtiden. Tänker hon komma hem eller stanna ute. Skola vi nödvändigt hafva opera, så är då mer för en liten med henne, Passinen, Cajanus och Hahl. Sant är att den ej inbringar något, men med Fohströms exorbitanta lön inbringar den stora lika litet, d.v.s. skulderna bli lika stora, men arbetet är så mycket lättare och hvad vigtigare är så mycket finskare. Ty den drömmen att vi genom den stora operan skulle tvinga in oss i Nya Teatern, har fullkomligt visat sig vara – en dröm.¹¹⁹⁹

Kaarlon käsityksen mukaan orkesterissa soittaneet aikoivat järjestäytyä melko suureksi kokoonpanoksi, mutta väliaikamusiikkiin teatterilla ei olisi Arkadiassa varaa, ja se voitaisiin jättää kuukaudeksi pois. Jos siitä tulee ”knorria”, pestataan mieluummin Kaartin seitsikko. Operettien varaan ei voinut rakentaa, ne olisivat vain lisänä. Kaarlo ei halunnut olla kapellimestari Bohuslav Hřimalýn kanssa tekemisissä ja pysytteli kaukana vastapuolelle siirtyneestä maestrosta, joka nähtävästi oli houkutelut myös Achtén pariskuntaa Nya Teaterniin.¹²⁰⁰

1195 KB → EB 13.6.1879/46:1:26/EBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH3:10.

1196 KB → EB 13.6.1879/46:1:26/EBA/KiA/SKS.

1197 Vronin rooli annettiin myöhemmin Ida Aalbergille. Wilhelm Bolin kuvaa kirjailija Anzengruberille tätä esitystä hyvin sarkastisesti.

1198 KB → EB 13.6.1879/46:1:26/EBA/KiA/SKS.

1199 KB → EB 13.6.1879/46:1:26/EBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH3:10.

1200 KB → EB 20–30.6.1879/46:1:28/EBA/KiA/SKS.

Kesäkuun lopun 1879 kirjeessä oli tärkeä uusi orientaatio. Kaarlolla on ollut nuolemista haavoissa, sillä oopperassa olivat monet asiat epäonnistuneet, mutta myös rouva Winterhjelmin viime vierailu (1876) oli ollut sellainen. Kaarlo puhuu suoraan ”puolivoitoista” ja ”kätkeyistä fiaskoista”, joita ei enää tarvita.

Hedvigs gästspel kan endast ega rum, om det emottages med partiets fulla sympatier. I annat fall fordrar hennes ställning till oss och till finska teatern, att vi ej utsätta henne för några halfva triumfer eller dolda fiaskos. Bäst är således skjuta undan hela saken, tills ifrån publiken röster höjas, som fordra hennes uppträdande. Ifall hon händelsevis kommer på ett besök är jag öfvertygad om att hon väl kommer att uppträda några gånger.¹²⁰¹

Asia kuulostaa Emelien vastauksessa vieläkin dramaattisemmalta. Yleisö oli jo tottunut parempaan suomen kieleen, Hedvigä ei enää tarvita Suomalaisessa Teatterissa. Siksi Winterhjelmin vierailuja ei ollut enää mitään syytä ajatella, eikä Kaarlo saisi kirjoittaa vihjettäkään siihen suuntaan.¹²⁰² Maria Grape taas piti Hedvigin asiaa vireillä omista syistä. Emelie korosti tarkkaa taloudenpitoa: pitäähän teatterin tuottaa niin, että heidän niskoillaan oleva jättimäinen velka tulisi vähitellen maksetuksi. Emelie kirjoitti yleisemmin Helsingin fennomaanien tunnelmista¹²⁰³ muistuttaen, miten heikoilla Suomenmaassa ollaan, jos tuona kesänä halla pääsisi riehumaan. Sadon menetys panisi epäilemään koko kansan kestämistä. Maahan oli kuitenkin saatu perustettua jo viisi uutta suomenkielistä oppikoulua, tyttökoulut Ouluun ja Kuopioon, poikakoulut Viipuriin, Poriin ja Turkuun. Lappeenrannassakin oli suomalainen koulu.

Puheosaston klassikkolinja oli vahvistunut jo keväällä 1879, kun näyteltiin *Saituri*. Kesällä Antti Almberg neuvotteli Paavo Cajanderin kanssa siitä, että Shakespearen näytelmistä *Romeo ja Julia* voisi olla teatterille hyödyllisempi suomennettava, kuin *Venetsian kauppias* tai *Hamlet*, joka oli jo valmiina. Cajander toimi Kaarlon toiveiden mukaan. Emeliestä olisi kiinnostavaa kokeilla Ida Aalbergia Juliana.¹²⁰⁴ Kaarlon mielestä Wilhon, tulevan Shylockin, terveys oli niin arvaamaton, että *Romeo ja Julia* puolsi paikkaansa,

1201 KB → EB 20–30.6.1879/46:1:28/EBA/KiA/SKS.

1202 ”Jag tror att vi böra göra allt för att undvika detta, ty de representanter af publiken, som jag hörde voro ingalunda lifvade af att hon skulle uppträda hos oss. ”Hennes dåliga finska stör nu då man blifvit van vid bättre”, ”vårt planerade arbete skulle åter alldeles rubbas” m.m. alla yttranden voro ytterst afböjande för hennes hitkomst. Detta allt omnämner ja[g] blott för att du ej må skriva till henne och på något vis uppmåna henne att komma. Dessutom tror jag att vi måste iaktaga den allra strängaste hushållning och på intet vis öfverskrida den fastställda budgeten. Fru Raa skulle kosta och alls ej inbringa; låt därför händelsen ha sin gång af sig sjelf, utan vår inblandning hit eller dit.” (EB → KB 23.6.1879/45:1:50/KBA/KiA/SKS.)

1203 EB → KB 23.6.1879/45:1:50/KBA/KiA/SKS.

1204 EB → KB 23.6.1879/45:1:50/KBA/KiA/SKS.

vaikka se ”ruokkii taas Böök–Aalberg -kurtiisia.”¹²⁰⁵ Siveysjuoruja pelätenkö siis Romeon rooli annettiin Axel Ahlbergille? Emelie kertoi Kaarlolle myös Viipurin uutisia, jotka olivat myönteisiä. Lehdet olivat ’lempeitä’ ja Ida Aalberg tuntui siellä olevan pääasia. Bergbomien kysymyksenä oli, mitä lavastus- tai huonekalupuolella pitäisi kohentaa.¹²⁰⁶

För truppen lär det gå mycket bra i Wiborg: de skola spela för fulla och öfverfulla hus berätta resande; som biljetten kostar 3 mk, bör inkomsten vara god! – Husets direktion har haft syner i teatern och en gång var jag närvarande samt lät visa dem våra dåliga möbler och smutsiga kulisser, då anslogo de 700 mk åt oss till nya möbler och kulisser; huru vill du nu att dessa penningar skola användas? Skola vi låta reparera och måla upp taburett-rummet samt, på någon af de många auktioner som förestå, köpa oss en ny möbel? eller beställa nya historiska stolar? Den röda möbeln är bra ynkelig, och dessutom har den så få stolar att man ju ej kan möblera något större rum med den. Skrif nu hvad du önskar härvidlag. Jag är nästan bäst böjd för att laga upp taburett-rummet, så att vi må få ett ordentligt enkelt rum, och att köpa en ny salongsmöbel om man får en billig[t].¹²⁰⁷

Thiodolf Rein oli käynyt kysymässä tietoja Bergbomista biografiseen hakuteokseen ja valitellut, että Kaarlon aika menee loputtomasti ”i skräpdetaljer”, ”roskadetaljeissa”. Kaarlon pitäisi ennen muuta kirjoittaa ja hankkia itselleen kokenut saksalainen tai ruotsalainen apulaisohjaaja.¹²⁰⁸ Kaarlon itsensä pitäisi laatia draamoja Suomen historiasta. *Pombal* oli ollut loistava teos Emelien silmissä, mutta kotimainen draama Kaarloilta puuttui.

Far nu för all del till Karlsbad och kurera din mage. – De närmaste veckorna kommer du väl att sysselsätta dig med din litteraturhistoria; det riktigt glädjer mig att du åter fåt[t] ägna dig åt litterärt arbete. Ack om du skulle skrifva ett inhemskt historiskt skådespel; kanske du blir inspirerad nu, då du en gång börjar skrifva.¹²⁰⁹

1205 KB → EB 20–30.6.1879/46:1:28/EBA/KiA/SKS.

1206 EB → KB 13.7.1879/45:1:53/KBA/KiA/SKS.

1207 EB → KB 23.6.1879/45:1:50/KBA/KiA/SKS.

1208 ”[Th.] Rein var häromdagen här för att få några notiser till det biografiska lexikonet och han riktigt sörjde öfver att din tid uppoftades på så många små skräpdetaljer i stället för att du borde skriva. Han yrkade på att vi nödvändigt skola skaffa en under-regissör – tysk eller svensk. Skaffa mera penningar, sade jag hårtill!” (EB → KB 23.6.1879/45:1:50/KBA/KiA/SKS.)

1209 EB → KB 23.6.1879/45:1:50/KBA/KiA/SKS.

Näyttelijä Kaarola Avellan oli viipynyt vielä kevään Pariisissa ja kaipasi kovasti Suomeen, jossa hänen ystävänsä Emilie Stenberg osallistui kesäkiertueisiin. Niiden päätyttyä tämä matkusti Dresdeniin, missä he Kaarolan kanssa tapasivat. Emilie antoi Kaarolalle tiedoksi näiden hotellin.¹²¹⁰ Ilmeisesti naiset ovat palanneet ”incognito” Suomeen, sillä 1.8.1879 kirjoittamaansa kirjeeseen Emilie toi tietoja, jonka mukaan Avellan ja Stenberg olisivat matkustaneet sisämaahan ”för att läsa finska”. Bergbomien ongelma alkoi olla, mitä rooleja he keksisivät Kaarolalle. Tarvittaisiin jokin hyvä ”paraadirooli”, kun niin monta herkkua on mennyt Aalbergille ja tulee menemään.¹²¹¹ Syksyä ajatellen Aalberg oli käytännössä kuitenkin teatterin ainoa ”lockbete”, ”houkutuslintu”. Augusta oli puolestaan kertonut Kaarolan paluusta Kaarolalle, joka tiesi jo, että *Fröken Elisabeth* -näytelmässä oli intelligentin modernin naisen rooli juuri Avellanille.¹²¹²

Näyttelijä Artur Lundahl oli kriittisessä terveydentilassa halvauskohtauksensa jäljiltä, ja vaikka Selma-rouvalta tuli toiveikkaita kirjeitä, alkoivat Bergbomit varautua jopa hänen poismenoonsa. Lundahl kuolikin 24.7.1879 Tampereella, oltuaan kaksi viikkoa hyvin huonona, mutta niin, että perheen uusin lapsi oli ehtinyt syntyä. Salida Savolainen piti yhteyttä, tuki ja auttoi Selma Lundahlia (s. Heerman), joka nyt oli neljän lapsen yksinhuoltaja ja joutui rahattomana kohtuuttoman vaikeaan elämäntilanteeseen.¹²¹³

Myös Ruotsalaisen teatterin kanssa piti oppia elämään rinnakkaiselo, kuten lainaamaan nuotteja ja näytelmiä toisilleen ja toisiltaan.¹²¹⁴

Almberg skrev ett mera ”burrigt” bref på finska till Kiseleff och vi antogo att saken skulle stanna dervid, men för par veckor sedan hade Kiseleff uppenbarat sig hos Almberg, tackat för det goda löftet och sagt att svenska teatern gerna står till återtjenst, om vi behöfva något. Sålunda ha de nu våra Barberar-noter till kopiering; jag kan dock omöjligen beqväma mig till af dem begära Fröken Elisabeth.¹²¹⁵

Huolimatta Almbergin uhittelevasta avauskirjeestä Nikolai Kiseleff oli suhtautunut myönteisesti arkiseen käytännön auttamiseen, kuten partituurien ja orkesteristem-

1210 EB → KB 23.6.1879/45:1:50/KBA/KiA/SKS.

1211 EB → KB 1.8.1879/45:1:57/KBA/KiA/SKS.

1212 KB → EB 5.8.1879/46:1:29/EBA/KiA/SKS.

1213 EB → KB 1.8.1879/45:1:57/KBA/KiA/SKS. Tenori Josef Navrátil – perheineen – asui Tikkurilassa. Hän ajatteli jäädä Suomeen ja kuulusteli Emelietä oopperatoiminnan jatkumisesta. Pitäisi tehdä selkeä päätös, että ensi vuonna oopperatoimintaa ei tule. ”Hans närvaro plågar mig, ty den grundar sig på vårt obestämda ”efter nyåret kanske”.”

1214 ”Sveci börja med Barberaren ([Tekla] Falck). I början af juni kom Hřímalý i Esplanaden till Almberg och Wahlström och frågade om de skulle få låna våra Barberare-noter: vi beslöto då att skrifva och säga att om den svenska teatern önskar något af den finska så skulle Direktionen vända sig till den finska för det.” (EB → KB 1.8.1879/45:1:57/KBA/KiA/SKS.)

1215 EB → KB 1.8.1879/45:1:57/KBA/KiA/SKS.

mojen lainauksiin talojen välillä. Mutta Emelie ei pysty ”bekväma sig” [taipumaan] ja pyytämään heiltä *Fröken Elisabeth* -näytelmän tekstiä.

Emelie aloitti työt Arkadiassa elokuussa 1879. Kaarlo oli kaikissa kirjeissä mukana pohtimassa. Tällaisten tiiviiden kirjeenvaihtojaksojen perusteella voidaan rekonstruoida heidän päivittäisiä keskustelujaan, joihin kuului jatkuvia hyppyjä tasolta toiselle, siirtymisiä suurten ja pienten asioiden välillä.

Kaarlo oli heinäkuun 1879 ollut Saksin Franzensbadissa ja lähdettyään sieltä kohti Prahaa pysähtynyt Carlsbadissa (Karlovy Vary), jossa tapasi Böökin. Böökin piti maksaa opetuksesta näyttelijä Strakoschille, mutta häneltä olivat rahat loppu. Niin Kaarlon, joka oli Böökin takuumies, piti jättää koko matkakassansa, jonka hän oli varannut Prahaa varten. Sittenkin jäätiin vielä Strakoschille velkaa. Pääasiahan oli, ettei Böökin maineeseen tullut vikaa ja opetus saattoi jatkua. Kaarlo palasi vanhaan asuntoonsa Wienissä elämään luotolla, kunnes Emelie lähettäisi rahakirjeen. Bööki oli ”kovasti edistynyt”, mutta Strakosch opettaisi lisää vasta Wieniin palattuaan ja voisi sitten opettaa jouluun asti. Kun Böökille selvisi, miten kalliiksi se tulisi, hän palasi nopeammin Suomeen ja teatterissa näyteltävä ohjelmisto saatiin paremmin koottua.¹²¹⁶

Venäläiset vuokrasivat ajoittain Arkadia-teatteria eivätkä heidän hyvät yleisönsä olleet pahasta, sillä ne toivat edes pientä lisätuloa talon omistavalle Suomalaiselle Teatterille. Huoli, joka alkoi esiintyä kirjeissä, oli Oskari Wilhon terveys: hänellä on useita suuria rooleja, uutena mm. *Porvari aatelismiehenä* Jourdain, ja kaksi suurta vanhaa (Jeppe, Saituri). ”Korknar han, stå vi i ett svårt bryderi.” Axel Ahlbergille taas paljon työ tekee vain hyvää! Nuori ylioppilas K. Cronstedt oli lupaava suomentaja, joka kuoli veneonnettomuudessa, mutta oli ehtinyt suomentaa Beaumarchais’n komedian *Sevillan parturi*.¹²¹⁷ Jotkut laulajista vielä kaipaillivat oopperatoiminnan jatkumista (Fohström, Lagermarck, Navrátil ym.), mutta niistä pitäisi Bergbomien pysyä erossa. Ajatus sai aikaan paniikkireaktiota, niin Emeliellä, Kaarlolla kuin Wahlströmillä. Sirkus Helsingissä vielä samaan aikaan on Kaarlolle ”en rågad bågare malört.” ”Nyt ei mitään muuta kuin morjens vaan. I slutet af September kommer jag hem.”¹²¹⁸

Kaarlon hahmotelma eurooppalaisen kirjallisuuden historian kirjoittamisesta SKS:lle on vielä yllättävän aktiivinen. Aivan kuin teatterin johtaminen olisi ollut hänen kannaltaan vain tilapäinen asia tai sivutyö, joka ei tuonut täyttä intellektuaalista tyydytystä. Elokussa hän pohti, miten historiateos pitäisi rakentaa. Keskiajan tutkimus oli vilkastunut: käsikirjoituslöytöjä ja uusia editioita tehtiin vuosittain, niinpä sitä koskeva osuus pitäisi kirjoittaa viimeiseksi.

1216 KB → EB 5.8.1879/46:1:29/EBA/KiA/SKS.

1217 KB → EB 12.8.1879/46:1:30/EBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH3:15.

1218 KB → K. F. Wahlström 12.8.1879/47:15:2/KBA/KiA/SKS.

Hvad du skriver om min litteratur historia är mig som uttaladt af mitt eget hjerta. Jag vet att jag ej kan skriva ett kompendium, ty jag sysselsätter mig alltid med hela min själ, då jag tager i med något och derföre kan jag ej fabricera en sammanrafsad lärobok. Men ett kompendium väntar litteratursällskapet synbart af mig då den bestämt arbetet till ungefär 2000 pagina. Teoretiska diskussioner hit och dit huru arbetet skall vara beskaffadt upplysa ej. Jag har derföre tänkt utarbete några partier till först – israelitiska litteraturen, den romanska och renässansens för att praktiskt visa huru jag tänker mig saken och då får sällskapet bestämma om jag skall fullborda det hela efter samma plan. De orientaliska litteraturerna äfvensom medeltiden komma att gifva mig mycket arbete, ty dels känner jag der det minsta antal verk, dels skrider den historiska forskningen med hvarje dag så med jättstegframåt, att hvad man med uppbyggelse läst för några år sedan finner man i en handvändning vara fullkomligt gammalmodigt och öfvervunnet. Jag måste derföre lemna dessa partier till sist. Huru vidlyftigt hela arbetet blir kan jag ej ens approximativt beräkna, men att det mångfaldeligen kommer att öfverskrida de af litteratursällskapet öfverskridna gränserna är säkert. Detta är dock onödigt att basuna ut nu på förhand, ty allt för tidigt prat om ett arbete skadar alltid detsamma.¹²¹⁹

Elokuun alkupuolella Kaarlo matkusti kahdeksi viikoksi Pestiin, Unkariin katsomaan teatteria, sillä Wienissä ei ollut mitään kiinnostavaa tarjolla. Fennomaanien Unkari-diplomatiasta vastasi Almberg, joka parhaillaan järjesti Emmy Achtélle vierailua sinne. Pestissä Kaarlo joutui keskelle seuraelämää, josta hän kirjoitti elokuun lopulla:

Här har jag det fortfarande bra. Jag är mycket bortbjuden, dock i familjer har jag egentligen ej varit. Familjerna äro ännu på landet, familjefäderna komma in per jernväg eller ångbåt och föra då i staden Junggesellen wirtschaft. Men dyrt är det att så blifva bjuden på utflykter till den och den berömda utsigten.¹²²⁰

Pestissä kaikki halusivat kuulla Suomesta. Kaarlo puolestaan mieltäi unkarilaisen 'kansannäytelmistön' lämpimään, runolliseen henkeen, joka tekee niistä sympaattisempia kuin vastaavat saksalaiset: "en mera poetisk anda." Suomessa se myös herättäisi sympatioita toisella tavalla kuin saksalainen näytelmistö. Näin hän muotoili Otto Florellille:

1219 KB → EB 20.8.1879/46:1:31/EBA/KiA/SKS.

1220 KB → EB [XX.08. tai XX.09.1879]/46:1:33/EBA/KiA/SKS.

Äfven på mitt gebit har jag funnit mycket intressant. Speciellt har det ungerska folkskådespelet utvecklats sig egendomligt och stå der i bredd med det bästa som Frankrike och Tyskland producerat. Med de franska bättre melodramerna hafva de den sceniska effekten gemensam; med de bättre tyska folkskådespelen den sedliga tendensen. Dertill kommer en viss poetisk ”Reiz” som kanske ofta är mera etnografisk än konstnärlig, men som dock kastar ett visst skimmer öfver dessa produktioner.¹²²¹

Emelie kirjoitti Helsingin kuulumisista, että ruotsalaiset (sveci) ovat aloittaneet harjoitukset, joissa mukana Kille (ilmeisesti Niilo Kiljander, joka vuodet 1878–1880 oli Nya Teaternissa) ja Hímalý, joka oli siirtynyt suuremman orkesterimontun reunalle. Siellä ryhdyttiin *Regina von Emmeritzin* ja *Sevillan parranajaja* -oopperaan, minkä Emelie kuuli kävellessään musiikkisalin avonaisen ikkunan ohitse Antinkadulta Esplanadia pitkin Hypoteekkiyhdistyksen toimistoon Ritarihuoneelle.

August Arppe, kotimainen näyttelijäharjoittelija oli debytoinut Nya Teaternissa 17.1.1876 *Daniel Hjortin* nimiroolissa, mutta koska suomenruotsalaisena ei saanut siellä kiinnitystä, oli tullut Suomalaiseen Teatteriin vuosiksi 1876–1879 ja jäi nyt pois.¹²²² Tuleva keskeinen kotimainen teatterinjohtaja Arppe oli näin tavallaan ”Bergbomin oppilas,” sillä ennen pitkää hän perusti oman oopperaseurueen ja sitten teatteriseurueen. Se vähitellen kotimaistui ja näin syntyi Suomeen kotimainen ruotsinkielinen teatteri.¹²²³ Arppesta kasvoi vahva kotimainen ruotsinkielinen näyttelijä, joka vuosina 1894–1899 toimi Svenska Teaternin intendenttinä ja joutui käytännössä Bergbomin ja von Numersin riidassa 1892–1893 yhdeksi osapuoleksi. Kaarlo tarkkanäköisesti yhdisti intuiutionsa ja havaintonsa Arppen tulevaisuutta koskevassa ennustuksessa:

Öfver Arppe skola vi ej sörja. Jag tror ej vi skulle fått honom, om vi också gjort något därför. Dessutom hoppas jag, att han skall bidra att göra slut på svenskelinväldet i nya teatern och då arbeta han ju i vår anda. Med en svensk-finsk teater rivalisera vi på helt annat sätt, än med en, hvare den Agardh-Åhmanska traditions-skenheligheten regerar.¹²²⁴

1221 KB → O. Florell 3.9.1879/47:7:40/KBA/KiA/SKS.

1222 EAH2 ei mainitse lainkaan August Arppea (1854–1925) ja EAH3:33 vain yhdessä siteeratussa arvostelussa. Arppe ei mahdu siis fennomaanin laatimaan historiankirjaan, Bergbomien kirjeenvaihdossa Arppe luonnollisesti esiintyy.

1223 Arppe ei saanut Bergbomilta tai Wilholta vuosina 1876–1879 isompia rooleja ja siirtyi takaisin Nyanin näyttelijäksi ajalle 1879–1887. Hän pääsi uusimaan Daniel Hjortinsa ja vastedes näyttämään muitakin hyviä rooleja. Emelie kirjoittaa: ”Af Arppe lär man vänta mycket; var det orädt att vi ej gjort något för att få honom till oss?” (EB → KB 20.8.1879/45:1:58/KBA/KiA/SKS.)

1224 KB → EB n. 25.8.1879/46:1:32/EBA/KiA/SKS.

Anton Franck oli kotimainen ruotsinkielinen nuorukainen, joka näytteli Suomalaisessa Teatterissa vuodet 1878–1882 nimellä Kivinen. Hän siirtyi vuosiksi 1882–1887 Nya Teaterniin, mutta palasi takaisin vuosiksi 1889–1895. Hän tuli vielä Jalmari Finnen jälkeen Kaarlolle viimeiseksi apulaiseksi 1904–1905. Ristikkäin kulki Adolf Lindfors, joka vuodet 1873–1874 oli ollut oppilaan statuksella Suomalaisessa Teatterissa ja vuodet 1875–1881 näytteli Svenskanissa, ennen paluutaan Bergbomeille, joskin hän vietti välillä vielä kaksi vuotta ruotsinkielisen teatterikoulutuksen johdossa (1892–1894).

Aurora Aspegrenin asema seurueessa vuonna 1879 oli muuttumassa. Hän oli saanut Aalbergista ja Avellanista nuorempansa, hänhän oli jo peräti 33-vuotias ja Emelien kannalta hän oli aina ollut ”mahdoton”: kasvoilla oli ”pysyvästi tyytymätön ilme”. Aurora Aspegrenista ei voinut tulla säätyläisten samastuttavissa olevaa hahmoa, ”leading ladyä” Helsinkiin. Kakkos- ja kolmosrooleihin ja kansannaisten rooleihin hän kyllä kävi ja saavutti suuren yleisönsuosion muualla maassa. Rouva Aspegrenin muistiin alkoi lisäksi vaikuttaa se, että pää ei aina ollut ihan kirkas, hän oli kuulemma alkanut naukkailla.¹²²⁵ Tähän Kaarlo esitti ’kylmän-pragmaattisen’ suorastaan häijyesti laskelmoivan ehdotuksen, nimittäin, että pitää toimia *Suomettaren* ja *Morgonbladetin* kautta, jotka ylistäkööt Aspegrenin Ulrikaa ja Katria, mutta ei enää hänen tyttöroolejaan. Teatterin johto oli siis valmis manipuloidaan näyttelijöitään oman lehdistönsä kautta! Emeliele huolia tuotti myös erikoinen kirjastonhoitaja hra Reijonen, joka kirjoitti puhtaaksi ja huolehti kirjastosta. Reijonen oli palkan nostettuaan kadonnut, mukanaan käsikirjoituksia, näytelmätekstejä ja kirjaston avaimet. Hänet oli pestattu liian heppoisin, vaiko vain ulkoisin avuin?¹²²⁶

Elokuun lopulla Ida Aalberg oli kirjoittanut Viipurista olevansa sairaana, eikä päässyt tulemaan vielä syyskuun alkuun. Emelie arvelee vaivojen olevan ns. naistentauteja, mikä olisi erityisen ikävää. Mutta hän piti mahdollisena myös, että se oli pelkkää kronglausta ja Ida vain lepäili, antaen Avellanin aloittaa näytäntökauden.¹²²⁷ Itä-Suomen seurue eli ryhmä näyttelijöitä oli näytelty Viipurissa omaan laskuunsa läpi kesän 1879 ja ”rasittanut itseään”. Kaarlo ymmärsi, ettei Ida innostunut tulevasta ohjelmistosta, mutta käski Emelien olla ehdottoman hiljaa naistentauti-epäilyistään, sillä hän tiesi, mitä puhumisia siitä tulisi. Todennäköisempi syy Kaarlon mielestä oli ns. pikkurooli-tauti (småroll-

1225 ”Således börja vi d. 7 Sept. med Sirkka; alla som hört detta rynka visst på näsan åt ”gamla, klumpiga fru Aspegren”, men vi skola försöka. Det är alldeles märkvärdigt huru hennes sympatier bleknat; i 2^{dra}, 3^{die} rolen går hon nog – unga roler duger hon ej till. Skulle hon ej alltid vara så oerhördt haffsig [=homsuinen], såväl i lexan, som i toiletten, så ginge allt dock bättre för sig. Dessutom börjar pratet om hennes ”knäppande” [=naukkailu] kanske äfven verka, nog tror jag fullt och fast att hennes osäkerhet vis-à-vis lexan ofta har sin grund deruti att hufvudet ej är klart.” (EB → KB 20.8.1879/45:1:58/KBA/KiA/SKS.)

1226 EB → KB 20.8.1879/45:1:58/KBA/KiA/SKS.

1227 ”detta var nu mycket ledsamt till om hon, såsom jag fruktar, lider af ett underlifslidande. Hon har neml. förut lidit af ett sådant och nu skrifver hon bara att hon öfveransträngde sig i Wiborg. En möjlighet är det visserligen att hon endast krånglar och nu hvilat sig samt tycker att Kaarola kan börja: den otäckka jalusin skymtar nog samt fram i hennes bref. Emedlertid så har jag tagit saken temmeligen lugnt.” (EB → KB 27.8.1879/45:1:59/KBA/KiA/SKS.)

sjuka): kun *Sirkan* päärooli pidettiin vielä Auroralla, Ida kenties sairastui. Hänellä oli vain pikkurooli samassa näytelmässä.¹²²⁸ Emelie kehotti Aalbergia tulemaan Helsinkiin professori Pippingsköldin tutkittavaksi, mutta epäili tokkopa tulee.¹²²⁹ Kaarlo muistutti ansioista, joita Aalbergilla jo oli ollut: hän oli pelastanut vanhoja näytelmiä täyttämällä niiden pääroolit uudella elämällä.¹²³⁰ Albergin, johtokunnan jäsenen kanta on myös tiukempi. Hänen mielestään Emelien pitää vain kirjoittaa Aalbergille tiukat sanat, että ”inte flånga omkring på danser osv. utan noggrant vänta och sköta om sin helsa – anser jag det icke vara så farligt.”¹²³¹

Tuberkuloosistaan huolimatta Oskari Wilho suomensi suosikkejaan: englannista Sheridanin *School for Scandal* (*Panettelemis koulu / Parjauspäjä / Juorukoulu*) ja ranskasta Molièren *Porvari aatelismiehenä* -näytelmän. Wilho lomaili kesän 1879 Hollolassa, josta käsin hän kertoi Emeliele käännöstensä kuulumisia ja oletti, että kirjastonhoitaja Reijonen ei olisi kokonaan kadonnut.¹²³² Kirjastonhoitaja-kysymystä on jouduttu pohtimaan enemmänkin, se kuului toiminnan sujumiseen ja nyt ”poikaviikari” Reijonen oli hävinnyt.¹²³³ Sheridan-käännös oli Emelien mielestä hyvää ja vapautunutta kieltä. Wilho on innostunut, ”ja minä myös. Siitä saamme varmaan hyvän aikaan.” Avellanille saadaan rouva Teazlen kiitollinen rooli.

jag skulle så gerna vilja litet spela in Kaarola – man är ju så orättvist emot henne och kanske hennes tillkonstlade spel skulle försvinna om hon oftare uppträdde.¹²³⁴

1228 ”Aalbergs sjukdom förundrar mig egentligen ej, ty att dömna efter den repertoar, som planerades i våras måste hon haft ohyggligt arbete i Wiborg. Stanna hon på landet någon vecka, så är faran ej så stor. Vårre är saken, om hennes helsa börjar på allvar att krångla. Ålskade, akta dig för all del att inför sujetterna göra några kommentarier öfver hennes sjukdom. Vi dragas derigenom in i kretsen af deras kabaler och deras sqvaller. Vi måste tvärtom taga dylikt så lätt och godtroget som möjligt, äfven om vi nödgas sluta ena ögat till. För öfrigt kan det nog hända, att hennes lilla rol i *Sirkka* inverkar på hennes sjukdom, en förargelig kapris, som för en gång nu passera, men ej – det lofvar jag – får blifva vana.” (KB → EB [XX.08. tai XX.09.1879]/46:1:33/EBA/KiA/SKS.)

1229 ”i mitt sista bref skref jag till dig huru vi tänkt ställa vår början om Aalberg fortfar att vara sjuk. Kanske gör jag henne orätt, men jag har en instinktrik känsla att en stor portion konster och förnämhet ingår i hennes sjukdom. Emedlertid skref jag till henne att hon skulle komma in till staden och tala med [doktor] Pippingskiöld – jag tror dock ej hon gör det.” (EB → KB 28.8.1879/45:1:61/KBA/KiA/SKS.)

1230 KB → EB 27.8.1879/46:1:34/EBA/KiA/SKS.

1231 A. Alberg → EB 27.8.1879/50:1:1/EBA/KiA/SKS.

1232 O. Wilho → EB 24.8.1879/53:19:16/EBA/KiA/SKS.

1233 Antti Alberg kertoo Emeliele epäilleensä poikaa jo aiemmin, kun näyttämömieheltä oli varastettu, mutta ei erotettu, kun ei ollut selvää näyttöä. Monien arvokkaiden käsikirjoitusten katoaminen oli kuitenkin täysin sietämätöntä. Alberg jyrisee, että ”missä muualla uskotaisiin niin arvokas kirjakoelma poikaviikarille, jonka menneisyydestä ei tiedetä muuta, kuin että on osallistunut sotaretkeen turkkilaisia vastaan.” Asian kuuluttaminen lehdessäkään ei olisi mahdotonta, ehkä se varottaisi jatkossa liiasta hyväuskoisuudesta ja lyhytnäköisyydestä. (A. Alberg → EB 27.8.1879/50:1:1/EBA/KiA/SKS.) Tutkijalla on jälleen ongelma, olisiko Reijonen jopa sama sotilaspoika J. Slant, jolta tuli kirje Kaarolle keväällä 1878. Tai joku toinen Turkin sodasta tullut kaartilainen, Kaarlon mahdollinen ihastus?

1234 EB → KB 27.8.1879/45:1:59/KBA/KiA/SKS.

Kirjeenvaihdot ovat täynnä työn yksityiskohtia koskevaa tietoa. Mutta niistä hahmottuu teatterin sisäisten jännitteiden kehitys. Emelie toivoi Kaarolasta seuraavaa johtavaa naista tämän säätyläisen taustan ja kultivoituneisuuden takia. Kaarlo hyväksyi *Parjauspesän* roolijaon, vaikka tiesi, että Ida olisi ”rakastettavampi”, mutta Kaarola taas enemmän ”pikantti ja grande dame” tässä roolissa.¹²³⁵ Pikkurooleista kieltäytyminen on ilmiö, josta Emelien täytyisi puhua myös ”vakavasti Kaarolalle”. Kaarola täytyi pitää ”vastuullisesti ajattelevien” leirissä.¹²³⁶ Avellanin sisaren eli Betty Löfgrenin, johtokunnan jäsenen rouvan läsnäolo olisi suotavaa puhuttelun todistajana ja velvoittajana. Näiden isän, kamreeri K. K. Avellanin ja senaattori J. E. Bergbomin perheet olivat olleet tuttavat jo vuosikymmeniä.¹²³⁷ Tässä sosiaalisessa kuviossa neiti Ida Aalberg taas jos kuka oli ”kansan lapsi” ja taiteilijan alku, jonka kohdalla mielenmuutoksiin joudutaan varautumaan. Kaarlon ajatuksissa Idan vastaavat selitykset täytyy ottaa ”kevyesti ja hyvästä uskoen, mutta samalla sulkea toinen silmä.”¹²³⁸

Ajatus näyttelijöiden eläkelaitoksesta (eläkekassasta) alkoi olla ajankohtainen, vaikka sen perustaminen oli johtokunnalle vielä vaikea ajatus. Selma oli jäänyt leskeksi neljän pienen lapsen kanssa.¹²³⁹ Taloudellinen ahdinko pakotti hänet jatkamaan teatterissa matkassaan pienin lapsensa, jotta voisi työllään maksaa kolmen vanhemman lapsen hoitopaikan Tampereella.¹²⁴⁰ Vaikka Selma Lundahl oli sopiva säätyläisnaisten rooleihin, joita hän alkuvuosina näyttelikin, hänellä ei ollut enää varaa hankkia asianmukaisia vaatteita sellaisiin rooleihin. Ja jos teatteri tekisi hänen kohdallaan poikkeuksen ja puvustaisi hänet myös nykynäytelmissä (”i civila pjeser”), pitäisi päätös ulottaa muihinkin. Historialliset puvut olivat teatterin vastuulla.¹²⁴¹ Rouva Lundahlille ei siis kustannettu

1235 ”Kanske är det äfven klokast att låta Karola spela Lady Teazle i Sc[h]ool for Scandal, hon blir väl ej så ålskvärd som Aalberg, men mera pikant och mera grande dame.” (KB → EB [XX.08. tai XX.09.1879]/46:1:33/EBA/KiA/SKS.)

1236 ”Du måste hafva en allvarsam öfverläggning med Karola om de små rolerne och statistskapet, när hon kommer hem. Och det helst i Betty Löfgrens närvaro. Tala vänligt, och visa att fru Aspegrén gått in på saken. Då passar det sig ej att något undantag göres.” (KB → EB elo-syyskuu 1879/46:1:33/EBA/KiA/SKS.)

1237 Krohn 1917:129.

1238 KB → EB [XX.08. tai XX.09.1879]/46:1:33/EBA/KiA/SKS.

1239 ”Lundahl stackare behöfde nog minsann allt det understöd han kunde få och oaktadt teaterns skrala affärställning fick han mångdubbelt hvad räntan å pensionsfonden utgjorde. Likaså nu i sommar så måste ju teatern litet hjälpa, då frun låg i barnsäng par veckor innan han dog; ej heller kan man lemna de 4 små barnen alldeles utan allt understöd, så att nog kunna vederbörande vara lugna för att räntorna å de 3,600 mk som inflöto från Åbo blifvit använda till det afsedda ändamålet. Emedlertid har det nu på hösten diskuterats huru finska teaterns pensions-inrättning skall ställas och jag behöfver ju ej säga huru välkommet hvarje, äfven det minsta bidrag är.” (EB → B. Elfving 20.11.1879/49:5:34/EBA/KiA/SKS.)

1240 ”Stackars fru Lundahl. Savolainen hade i går ett ytterst förtviflat bref af henne. Till en början måste vi visst ha mycket öfverseende med henne; dessutom begriper jag ej huru hon skall kunna hålla sig det ringaste kläder (underskjortlar, strumpor m.m. slikt). 3 barn har hon utakkorderat i T^{oms} och trakten deromkring samt betalar 30 å 40 mk för hvarje, olika efter olika ålder. Wäinö tager hon med sig hit och Savolainen, som alltid är snäll mot henne, har hyrt åt dem ett rum så att de betala 70 mk hvardera och gossen får bli på köpet. Grymt svårt får hon stackarn att slå sig ut.” (EB → KB 27.8.1879/45:1:59/KBA/KiA/SKS.)

1241 ”En svårighet blir äfven nu med fru Lundahl i civila pjeser, hon har naturligtvis ej det ringaste råd att bestå sig toiletter och består teatern åt henne, så måste den göra det åt andra.” (EB → KB 27.8.1879/45:1:59/KBA/KiA/SKS.)

arkivaatteita edes esiintymispuvuiksi. Päätös tuntuu yllättävän joustamattomalta ja asenteelliselta, eivätkö muut tosiaan olisi suoneet hänelle sitä?

Teatterin oli siis määrä aloittaa harjoitukset niin, että Emelie johtaisi jonkin aikaa sen toimintaa. Kaarlon ja Emelien luottamukselliset arviot näyttelijöistä ovat tärkeää luettavaa.¹²⁴² Oskari Wilhoa ei pidä roikottaa harjoituksissa turhaan eli ”släpa på repetitioner då han kan undvaras.”¹²⁴³ Axel Ahlbergista Kaarlo antoi kuvauksen ”beskedlige [sävyisä, hiljainen, siivo] A. med sin svaga finska i en roll som R.”. Siivo ja huonosti suomea puhuva Axel *Angelo*-näytelmän kiihkeässä Rodolfon roolissa saisi Kaarlolle kylmät väreet selkään.¹²⁴⁴ Näitä luottamuksellisia keskusteluja Emelien kanssa Kaarlo kävi Budapestista käsin, missä teatterit elokuussa 1879 taas aloittivat. Budapestin Kansanteatterissa annettiin kansannäytelmiä ”ja – jumal’armahda – Offenbachiadeja”. Dekandenssi oli saapunut Unkariin, minkä Kaarlo tulkitsi siksi rappioksi, josta ”suuri tyyli, runollinen ote ja nerokas intuitio” puuttuvat. Kaarlolle ‘moderni ranskalainen painotus’ oli vähemmän myönteinen asia.

Spelsättet är godt, konversationen naturlig, gestikulationen nog liffig, men ej oskön. Talanger af första ordningen saknas. Man anser allmänt här, att äfven i Ungern dekadansens tid inträdt. Kanske uttrycket är hårdt. I alla fall hafva den stora stilen, den poetiska uppfattningen, den geniala intuitionen gått förlorade. Nu herrskar ensemblen, som – här likasom annorstädes – är afgjordt bättre än hvad den var under de stora geniernas period. Jag föredrager dock denna, ty vår tids beprisade ensemble består ofta blott i att alla uppträdande medelmåttorna äro så lika hvarandra, att man ej kan skilja den ena från den andra.¹²⁴⁵

Eurooppalaisessa teatterissa näinä vuosikymmeninä ylistettiin jo ensemblea ja ensembletyöskentelyä, mikä saattoi Bergbomin ja monien aikalaistenkin mielestä kätkeä todellisten ”lahjakkuuksien” puuttumista. Asiat olivat kuitenkin paremmin kuin suurten tähtien aikana. Kaarlon omien ohjaajanopintojen kannalta matka oli antoisa, vaikka harjoitusten

1242 ”Du vill hafva presten åt Leino. Gerna för mig. Bättre än Ahlberg blir han naturligtvis och illa passar han ej för rolen öfverhufvud. Jag är bara så rädd att gifva dylika roller åt honom, ty de uppmuntra hans olyckliga böjelse för predikande och svada. Men viktigt är det ju å andra sidan att stycket går bra, då ju sveci gifvit detsamma. (KB → EB [XX.08. tai XX.09.1879]/46:1:33/EBA/KiA/SKS.)

1243 KB → EB [XX.08. tai XX.09.1879]/46:1:33/EBA/KiA/SKS.

1244 KB → EB [XX.09.1879]/46:1:34/EBA/KiA/SKS. Toinen sellainen olisi August Aspegren Homodein roolissa.

1245 ”Teatrarna äro redan öppnade. I nationalteatern gifves tre gånger i veckan opera och fyra gånger skådespel. Jag har temmeligen fliti[g]t varit uppe. Repertoaren har varit god (bland annat Antigone, Maria Stuart, Tartuffe) men med starkt modern-fransysk anstrykning. I folkteatern gifver man de ungerska folkskådespelen och gunås Offenbachiader. (Corneilles klockor upplefver snart sin 100 föreställning).” (KB → EB [XX.08. tai XX.09.1879]/46:1:33/EBA/KiA/SKS.)

seuraaminen ilman unkarin taitoa oli puuduttavaa. Näytelmien etsiskelyä hän on tehnyt aktiivisesti, sillä kaikki ”olennainen” oli saatavilla saksaksi.¹²⁴⁶

Sisar-äiti-elämäntoverin oikeudella Emelie oli suositellut Kaarlolle Suomeen sijoituvan historiallisen näytelmän kirjoittamista. Kaarlon identiteetti kirjailijana väreili vahvana siinä kirjeessä, jonka hän 18-vuotisen ystävyysinspiroimana kirjoitti Otto Florellille. Emelie oli nimittäin maininnut Oton käyneen Helsingissä ja kehui tämän pysyvää suurta taideinnostusta ja -harrastusta. Ehkä Kaarlo juuri siksi inspiroitui pitkästä ajasta kirjoittamaan Otolle, Haminan kadettikoulun ranskanopettajalle. Kirjeen tyyli muistuttaa hauskoista 1860-luvun kirjeistä, joissa Kaarlo viljeli koulupoika- ja opiskelijanokkeluuksia:

Käre vän och broder! Under det du förmedlar den vesteuropeiska civilisationen med den nationella ande, som uppenbarar sig i våra kadettskallar [i Fredrikshamn] gör jag här i Pesth i högre förbrödring mellan de olika turanska [ei-indoeurooppalaiset] folkstammarna. Jag trifves här utomordentligt väl och lefver ”wie Gott in Frankreich” eller ”niinkuin piispa pappilassa”, som man mera realistiskt hos oss uttrycka sig. Du kan ej fatta huru vänliga, förekommande och hjertliga människorna här äro. Jag hade alltid min portion skepticism, när Almberg eller affidne Blomstedt uttalade sig så panegyriskt öfver de ungerska förhållandena, men sedan jag sett hvilken portion lifskraft, som finnes i denna nation, måste jag bekänna att den förtjena den varmaste beundran, det mest ingående studium.¹²⁴⁷

Kuvailtuaan unkarilaisia näytelmiä suhteessa ranskalaisiin ja saksalaisiin Kaarlo huokaisi kotimaisen näytelmäkirjallisuuden tarpeen puolesta. Kaarlon harmistunut kanta kolmen vuoden takaiseen *Lepakko*-vihellykseen, eli Lauri Kivekkäeseen ja nuorisoon, paljastuu varsin kielteiseksi: paras keino edistää suomalaista teatteria olisi olla tuottava runoilija ja draamakirjailija.

Mer än någonsin har jag känt huru vigtig en rik poetisk produktion vore för vår saks utveckling. Men den olycksaliga politiken slukar ju alla krafter och allt intresse. När man skall hos oss visa konstnärligt-patriotiskt hänförelse, så –

1246 ”Jag har varit mycket vänligt upptagen i teatern, bevistat repetitioner m.m, hvaraf jag dock ej hade någon nytta, då jag ej förstod språket. Något af de ungerska stycken, på hvilka jag reflekterat har jag ännu ej sett. Urvalet är ej ringa. Komedier och folkskådespel har jag redan funnit åtskilliga passande. Jag skulle gerna dertill vilja hafva någon stor patriotisk dram, ty det är en sträng [säie, kieli], som vi alltför sällan låta klinga i vår teater, men de stycken af dylik kaliber, hvilka man analyserat åt mig hafva antingen haft för ringa halt eller hafva de ställt alltför stora fordringar på specialkännedom af ungerska historien.” (KB → EB [0.8. tai 0.9.1879]/46:1:33/EBA/KiA/SKS.)

1247 KB → O. Florell 3.9.1879/47:7:40/KBA/KiA/SKS.

hvisslar man åt Läderlappen och tror sig dermed hafva gjort den fosterländska konsten en omätlig tjänst. En produktiv poet vore den bästa motvigt mot de negativa elementena inom vårt eget parti likasom den bästa magnet att draga till sig proselyter från det motsatta.¹²⁴⁸

Tämän Otto Florellille kirjoitetun ”virike- ja viihdeosuuden” jälkeen Kaarlo meni suoraan asiaan ja pyysi lainaa matkakassansa. Kaarlon rahat oli tarvittu Böökin päästämiseen pälkähästä Strakoschilla. Tällä kertaa vipistä ei saisi mennä tietoa Emeliele tai Augustalle, joilla oli ollut hankaluuksia jo tarpeeksi rahan hankkimiseksi hänelle. Emelie sitä paitsi hätääntyisi ja kuvittelisi heti kaikkea kurjuutta (”elände”) ja että olen nälkäkuolemassa (”svälta i hjäl”). Emeliele Kaarlo ostaisi viemistä, kun tämä oli hoitanut teatterin asioita koko kesän. Ottoon hän vetosi tämän omalla ankeaksi muuttuneella Pariisin vuodella 1865: ”sinä tiedät paremmin kuin kukaan muu, millaista on olla kiikissä ulkomailla!” Silloin Kaarlo-onneton oli lähettänyt hänelle vielä väärän kopion vekselistä.¹²⁴⁹ Kaarlo lähettää suukkoja Oton ja Emmyn lapsille, joista vanhin on nimeltään Kaarlo. Hän kyselee myös tietoa Oton kälyn, Ida Basilier-Magelsenin mahdollisista vauvauutisista tai kuten Kaarlo elegantisti muotoilee: ”inger hon händelsevis sin man ‘douces espérences’?”

Bergbomin rahat olivat menneet Böökin auttamiseen, jonka ”boheemista” luonteesta Kaarlo antoi selvityksen Emeliele. Tämä olikin lähtenyt matkalle ilman kunnollista budjetointia.¹²⁵⁰ Kaarlolla oli sopimuksessaan matkastipendi ja muutenkin helpompi saada luottoa. Toisaalta Kaarlo oli tarvittaessa vaatimaton ja askeettinen omissa olemisissaan pitäen yllä henkistä uteliaisuutta ja työteliästä virettä matkoilla. Nykymittapuun mukaan matkustaminen oli täynnä pitkiä odottamisia ja loputtomia istumisia junassa tai karryyissä. Silloin Kaarlo yleensä luki taskukokoisia romaaneja ja näytelmiä, ei ryyppännyt, vaikka joikin päivittäiset viinit ja oluet. Syyskuun lopuksi Bergbom tähtäsi Tukholman tai Lyypekin kautta takaisin Suomeen.

Kaarlo palasi Arkadiaan syksyn jo alettua 1879, samaan aikaan, kun Ida Aalbergin pikkurooli- tai alavatsasairaus helpotti. Teatterin katsomossa oli ollut väljää – syyksi kelpasi kaupungissa vieraileva sirkus – mutta myös se, että teatterin nuoret vetonaulat vielä lomailivat ja esitettiin *Sirkkaa* Aurora Aspegren tyttöroolissa.¹²⁵¹ Säästösyistä puhe- näytelmien väliajoilta jätettiin orkesteri pois, niin ettei pienoisnäytelmienkään väleissä kuultu musiikkipotpurria. *Morgonbladet* moitti siitä, ja tätäkin uumoiltiin yleisökadon

1248 KB → O. Florell 3.9.1879/47:7:40/KBA/KiA/SKS.

1249 NB:256.

1250 KB → EB syyskuu 1879/46:1:34/EBA/KiA/SKS.

1251 KB → EB [25. 8.] 1879/46:1:32/EBA/KiA/SKS. Aurora kuitenkin oli vanhassa mieliroolissaan Sirkkana ollut parempi kuin aikoihin, raportoi Emelie. (EB → KB 8.9.1879/45:1:64/KBA/KiA/SKS.)

syyski. Mutta oli ollut aitoa konfliktia, kuten Emelie Kaarlolle Wieniin syyskuun alussa jo raportoi. Teatterin ja yleisön jakautuminen Avellanin ja Aalbergin kannattajiin alkoi näkyä. Emelie oli hankaluuksissa:

Sedan måste vi taga Angelo för att få åt Kaarola en debut-role. Jag har spjernet deremot af alla mina krafter, men det hjälper ej; det hade blifvit fullkomlig brytning mellan med Löfgrens och Avellans. – Kaarola kom först lördag qväll till staden, men gubben Avellan och Betty Löfgren gåfvo oss ej någon ro. Vidare var den Kaarolaska delen af teater-truppen, Kivinen, Rosendal, Haklin, Ahlberg m.fl. ytterst upprörda för att Kaarola skulle ”kastas bort uti en olämplig role, då ju Aalberg fick välja sin!” Derföre blir nu Ahlberg Rodolfo och Aspegren Homodei. Aspegren blir naturligtvis dålig som Homodei, men han kan rolen: han uppträdde 2 gr. deruti i Wiborg. I eftermiddag ha vi första repetitionen och jag skall försöka få uppsättningen så bra som möjligt. [– –] Om vi nu, till en början, endast spela 2 gr. i veckan så ha vi nog repertoire; Angelo, Parispojken, Sarah Multon, Roistoväki, Elisabeth m.m. Aalberg är allt ännu sjuk och lär ej kunna komma in för än i slutet af [september] månaden: hon tycks lida af ett underlifslidande.¹²⁵²

Emelie kertoi Kaarlolle 10.9.1879 hankaluudesta ohjata: Kaarola nyanseeraa liikaa, painottaa kaikkea ja näyttelee niin dramaattisesti, että se on hermostuttavaa ja kyllästyttävää.¹²⁵³

Hon har åter sin trofasta klick omkring sig; anförda af [Emilie] Stenberg sitta Ahlberg, Kivinen, Rosendal, Haklin i stum hänryckning och beundra, betrakta och lyssna till hennes ord. Af Stenberg kunna vi vänta oss mycken harm och förargelse: att nämna Aalbergs namn anser hon som ett attentat mot Kaarola och djerfves man tycka att Aalberg spelat det eller det bra, så har man naturligtvis tillfogat Kaarola en dödlig skymf. Hon är ännu galnare än förr och hvad sanningen beträffar, så är hon Elis Oskars [Stenbergs] syster och generas då hon blir ifrig, således ej allt för strängt af den. Skada att våra fel och förtjenster skola vara så sammanvuxna; af hennes verkligen vackra kärlek till Kaarola uppvoxer en riktigt simpel och ful afundsjuka mot Aalberg.¹²⁵⁴

1252 EB → KB 8.9.1879/45:1:64/KBA/KiA/SKS.

1253 Krohn 1917:128.

1254 EB → KB 10.9.1879/45:1:63 & 45:1:65/KBA/KiA/SKS.

Emelie Bergbomin kirje mainitsee in expressis verbis, että Emilie Stenberg ”rakastaa todella kauniisti Kaarolaa”, mutta siitä rakkaudesta nousee valtava kateus Aalbergia kohtaan. Millaisia muita tiiviitä naisten välisiä suhteita teatterin ympärillä vallitsi, esimerkiksi vaatturi Maria Grapen ja hänen naispiiriinsä kesken, olisi erillisen tutkimuksen aihe. Asuihan myös Ida Aalberg ajoittain Grapen luona.¹²⁵⁵

Saiturin esitystä kiitettiin 13.10.1879 *Udessa Suomettaressa*, Wilhon tulkinta on kypsytynyt.

Suomalainen Teatteri voi todellakin ylpeillä oivallisella Harpagon’illa. Hra Wilhon esitys saiturista on kypsytynyt yhä taiteellisemmaksi ja ansaitsee parhaimmat kiitokset. Rouva Lundahl näyttää myöskin oivaltaneen Molière’ia ja näytteli parittajana kiitettävästi kuin ennenkin. Muut eivät ole oikein käsittäneet asemaansa tässä kappaleessa eivätkä siis voineet sitä luontevasti esittää. Mainittakoon kuitenkin että hra Weckman hieman tavoitteli oikeata suuntaa.¹²⁵⁶

Teatterin Osakeyhtiön yleinen kokous lykättiin syyskuun viimeiseltä päivältä 18:een lokakuuta 1879, jotta Kaarlo ehtii varmasti mukaan. Niinpä 17.10.1879 oli *Udessa Suomettaressa* ”henkilöjuttu” Kaarlon paluusta kotimaahan. – Se oli Antti Almbergin eli pakinoitsija Matin ”Kirje Helsingistä”, jossa hän kertoi Benjamin Leinon lavantaudista, siitä miten hänellä oli rooleja monissa näytelmissä; pieniä voidaan korvata, ei suuria. Böökin paluuta tulevalla kuulla odotetaan. Tri Bergbomin paluusta kerrotaan:

Unkarin teatteri-olot oli tohtori B. havainnut ylipäänsä varsin tyydyttäväiksi; mitään loistavia neroja siellä tosin tätä nykyä ei ole, dramman eikä operan alalla, mutta kaikki taiteilijat ovat kelvollisia ja muutamat sängen eteviäkin, varsinkin kansannäytelmän alalla. Kansannäytelmät ovat jotakin Unkarille varsin omituista, joita heillä jo on varsin suuri määrä. Ne sisältävät tavallisesti kuvauksia talonpoikais-elämästä, joiden höysteenä aina on koko joukko noita kauniita unkarilaisia kansanlauluja sekä tuo tulinen csárdás-niminen kansallistanssi.

1255 Maria Grape kuvasi Hedvig Winterhjelmille kutsuja, jotka hän järjesti ja jossa olivat paikalla sekä Avellan, että Aalberg. Avoimeksi jää, mitä asiaa Bergbom oli kehottanut Ida Aalbergia pyytämään anteeksi neiti Grapelta, mutta jollain tavalla Bergbom katsoi loukanneensa Grapea: ”lördag hade jag [MG] injudit några personer till mig, af hans [Herman Hannulas] studentkamrater samt några unga Damer från Finska teatern, deribland Fröken Avellan, som nyligen hemkommit ifrån Paris. Med Ida Aalberg hade Bergbom sänt mig en egen underbar helsning, eller rättare hos Ida anhället om att hon skulle inverka på mig till hans förmån till att gifva honom [KB] förlåtelse – han lärer ha följt henne enda till min dörr och sagt att ”jag [KB] har icke allenast burit mig dumt åt mot fröken G[rape], utan jag har sårat henne i den renaste den äldaste af människohjertas känslor neml., vänskapens och det i dubbelt mätta”. Döm om min förundran ty det var andra gången som han [KB] till tvenne olika personer erkänt sitt fel gent mot mig, dessa båda unga flickor gjorde mig häpna via att så länge bedja om tillgift för honom att jag näranog glömdo min harm.” (M. Grape → H. C. Winterhjelm 16.10.1879/42:143/HWA/Kia/SKS.)

1256 *UStr* 13.10.1879.

– Kuinka tärkeäksi Unkarissa on katsottu tätä haaraa dramallisesta taiteesta, havaitaan siitä, että pääkaupunkiin yleisillä varoilla äskettäin on rakennettu erityinen, sangen komea, kaunis ja suuri teaterihuone, jossa esitetään vaan tämmöisiä kansannäytelmiä, etupäässä tietysti alkuperäisiä kotimaisia, mutta sen ohessa myöskin ulkomaisia.¹²⁵⁷

Sitten Alberg viittasi *Kylän heittiöön* ja vuoti tiedon tekeillä olevasta unkarilaisesta *Mustalainen*-näytelmän suomennoksesta, kunnes ryhtyi haukkumaan sirkusta, joka oli ”varastanut” yleisön Arkadiasta ja kehdannut ottaa vielä *Kalevalan* aiheita esittääkseen. Unkari-intoiiluun pääsi *Dagbladet* kiinni ja arveli, että ehkä vihdoin paljon kaivattu ope-rettikin pääsee Arkadiaan, piikitellen fennomaaninuorten kolmen vuoden takaisesta operetti-offensiivista.¹²⁵⁸ Matkan suuresta merkityksestä Kaarlolle todisti myös Augusta af Heurlin kirjeessään Otto Florellille marraskuussa.¹²⁵⁹

Ida Aalbergin toiminta selitetään häntä koskevissa kirjoissa parhain päin. Koska Bergbomeihin eivät Idan omat selitykset enää näinä vuosina uponneet, joutuu myös Bergbomin biografi rutiininomaisesti epäilemään Ida Aalbergin julkisuuteen ja Bergbomeille esittämiä syitä ja selityksiä. Ida Aalberg viivytteli nimittäin 1879 Viipurin kesän jälkeen tuloaan Helsinkiin, mikä haittasi näytäntöjen aloittamista. Ritva Heikkilä sanoo, että vaikka Ida oli tullut Helsinkiin hän ”ei ollut ilmoittautunut teatterille, koska hänen äänensä ei ollut vielääkään kunnossa.”¹²⁶⁰ Näin saattoi olla, mutta samalla jatkui kurittomuuden ja omavaltaisuuden toimintakulttuuri, josta Avellan näytti yhtä hyvää esimerkkiä. Jos Ida oli sairas, olisi teatterin lääkärin pitänyt se todeta. Näiden omavaltaisuuksien salliminen oli Bergbomilta tavallaan epäprofessionellia, jopa diletanttimaista. Tämäkin alkoi rapauttaa teatterin henkeä antaen kaikille vuorollaan aihetta oikeutettuun kritiikkiin.

Taiteelliselta kannalta Idan poissaolo tuli korvatuksi monin kerroin seuravan helmikuun *Nukkekodilla* ja niillä muilla Aalbergin onnistuneilla roolitöillä, jotka keväällä 1880 nostattivat puheosaston yleisön innostuksen siivittäen sille nosteen ja ”uuden alun.” Kaarlo joutui pragmaattisesti näkemään, mikä ja kuka vetää yleisöä: siksi juuri Ida näytteli sarjan päärooleja alkuvuodesta 1880, vanhaa ja uutta ohjelmistoa: hän alkoi hallita Arkadian lavaa. Syksyllä 1879 oli syntynyt ryhmittyminen ja jyrkkä juopa Avellanin ja Aalbergin kannattajien välille; jakolinja ei ollut kaukana näyttelijöiden säätyaseman

1257 *UStr* 17.10.1879.

1258 *HD* 18.10.1879.

1259 ”Karl tyckes vara mycket nöjd med sin resa, att slippa utom hemknutarna är som du vet äfven en god ”récreation”. I Ungern trufdes han förträffligt, njöt af alla möjliga storheters sällskap samt fick äfven se en riktigt god teater. Äfven på sin tilltänkt ”Litteraturhistorie” tror jag nog han tänker ehuru han ej tycker om att tala derom. Få se dock när han får den färdig.” (A. af Heurlin → O. Florell 8.11.1879/50:43:1/KBA/KiA/SKS.)

1260 Heikkilä 1998:77.

tuottamasta identiteettierosta. Virkamiestaustaiset ja käsityöläistaustaiset näyttelijät hahmottivat teatteria ja olemistaan kovin erilailla.

Ensimmäinen Bergbomin omista ohjauksista oli uusi ruotsinmaalainen näytelmä, N. Börjessonin *Fröken Elisabeth* eli *Neiti Elisabeth*, jota oli valmisteltu pitkin kevättä, mutta joka esitettiin vasta 25.10.1879. Siinä oli Kaarola Avellanille hyvä nimirooli, ensimmäisiä hänen eteensä tulevista modernin, älykkään ja itsenäisen naisen rooleista. Jälki­näytöksenä oli komedia *Ensi-lempi*, jossa vetonaulana oli Aalbergin uusi ingénue-rooli.¹²⁶¹ Adam Oehlschlägerin, Tanskan kirjallisuuden romanttisen klassikon 100-vuotisjuhlaa vietettiin näyttelemällä *Aksel ja Valborg*. Romanttisen tragedian päärooleissa Ida Aalberg ja Bruno Böök, joita molempia kiitettiin.¹²⁶²

Lokakuun lopussa 1879 valmistui myös *Meineidbauer, Valapatto* itävaltalaisen Ludwig Anzengruberin maaseututragedia. Siinä rikkaan talonpojan tekemä vilppi, perintörahojen kavallus, ja hänen tunnontuskansa olivat Wilhon näyttelemän pääroolin aineksia.¹²⁶³ Sitä varten oli Kaarlo tuonut valokuvia Saksan tai Itävallan vuoristolaisten vaatteista. Talonpoikais-melodraaman perusteellisen juoniselostuksen ja analyysin lisäksi mainittiin *Morgonbladetissa* miten esiintyi

Frk Aalberg konstnärligt och utmärkt. Wexlingarna i den unga flickans själs­
tämning återgåfvos med fin men dock utrycksfull nyansering; i deklamationen
inlägger fröken Aalbergs värma och känsla, som alltid gör den tilltalande, stundom gripande, såsom fallet var t.ex i tredje tablån.¹²⁶⁴

Samspelet på den finska scenen sällan varit så tillfredställande som i detta stycke. De vackra Steiermark'ska bondkostymerna bidrogo och i sin mån till ett godt intryck.¹²⁶⁵

Teoksen saamiin kiitoksiin tuo ristivalotusta Bergbomin opiskeluaikainen läheinen ystävä, Yliopiston kirjastonhoitaja prof. Wilhelm Bolin.¹²⁶⁶ Bolin oli vuosina 1876–1878 ollut esteettisenä makutuomarina Nyanin johdossa,¹²⁶⁷ ja hän kävi henkilökohtaista

1261 EAH3:23.

1262 EAH3:25–26.

1263 EAH3:24 kuvaa juonen.

1264 ”Hr Wilho, beröm för den jemnmått, hvarmed han återgaf det till öfverdrifter lätt frestande partiet. Hr Wilho hade förstätt att väl träffa rollens karakter, deklamationen var fri från allt affekteradt patos och ansigtsspelet, såsom alltid hos hr Wilho, förträffligt. [– –] Hr Ahlberg [gjort] betydande framsteg, kantighetena i hr Ahlbergs rörelser trädde icke så tydligt i dagen som förut.” *Mbl* 7.11.1879.

1265 *Mbl* 7.11.1879.

1266 W. Bolin esiintyy tuoreessa *Yliopiston kirjaston historiassa* (Knapas 2012).

1267 Maria Grape tiesi talon sisältä, että toimitusjohtaja Grefberg ja hänen esteettinen apulaisensa Bolin ”tunsivat sympaatista taipumusta toisiaan kohtaan”, mikä alkoi herättää närää Nya Teaternin henkilökunnassa. (M. Grape → H. C. Winterhjelm 8.3.1878/41:1:178/HWA/KiA/SKS.) Kohta kuuluu: ”Fredrikssons, Grefbergs, jemte Professor Bolins sympatiska böjelse för hvarandra. som lära ha väkt afsky inom hela teater personalen, samt en rättvis harm...”

kirjeenvaihtoa *Valapaton* kirjoittaneen Ludwig Anzengruberin kanssa. Kaarlon ohjauksesta ja Suomalaisen Teatterin esitystavan kurittomuuksista tai ennemmin naiivista piittaamattomuudesta voidaan lukea Bolinin myrkyllisestä kirjeestä. Analyysi tästä ”Luopio-Bergbomista” on kovin tyly (saksasta suom. PP):

Tuo mies [KB], minulle hirveä ”Inhokki”, on Luopio – [–] Hänen päätoimensa on järjestää oopperahuumausta suomeksi, jotta ”ihmiset” saadaan kuvittelemaan, että tällä kansallisuusroksalla olisi maaperää täällä. Sen rinnalla, periaatteen vuoksi, pidetään yllä myös kansallista puhenäyttämöä, joka enimmäkseen kiertää maalla ja tekee täällä pääkaupungissa huonoimmat afäärinsä. Hirvittävänä esityksenä tullaan Teidänkin teoksenne näkemään. Toistan vielä, että tätä onnetonta seikkaa ei voitu estää.¹²⁶⁸

Voidakseen kirjoittaa kirjailijalle Wilhelm Bolinin piti uskaltautua vihdoinkin itse ensi kerran Suomalaiseen Teatteriin, ja ylittää näin se korkea kynnyksen, jonka pari vuonna Nya Teaternin johtoryhmän lisäjäsenenä toiminut Bolin oli itselleen kohottanut. Bolin pilkkasi Anzengruberille vielä Bergbomin tekemää matkaa opiskelemaan teatteria keskikesällä Wieniin ja Budapestiin. Itse *Valapaton* esitykselle Bolin joutui kuitenkin myöntämään ansioita, vaikka moitti sitä ”lyijynraskaasta sentimentaalisuudesta”. Kuvaus on yksi harvinaisia esitysanalyysyjä Bergbomin ohjauksista, hapan mutta havainnollinen, näin suomeksi:

Perjantai 31. [lokakuu 1879]. Eilisiltana olin enimmäistä kertaa suomalaisessa Teatterissa. Ohjelmajulisteen lähetän teille avoimessa kuoressa. Huomaatte siitä helposti, että Willererin palvelusväki [–] on pyyhitty. – Vaikka kieltä, jolla näyteltiin, en lainkaan ymmärrä, voin teille kuitenkin kertoa, että esitys ei ollut aivan vailla kaikkia ansioita. Mutta että minä kaipaen teoksellenne toisenlaista esilletuloa, se ei teitä yllätä. Suomen kieli on raskassoutuista ja pitkäveteistä, niin että teidän sanontanne lyhyttä ei tavoiteta. Koko asian päälle on levitetty lyijynraskas sentimentaalisuuden sumu, jonka myötä kaikki huumori, jota ainakin minä niin monissa henkilöissänne löydän, oli kokonaan pyyhkiytynyt pois.

1268 ”Also jener Kerl [Bergbom], der mir ein entsetzlicher ”Zwiderling” ist Renegat [– ähnlich wie die Herr Rieger & Consorten bei Ihnen – was Sie ja auch am Namen herausgewittert.] Sein Hauptgeschäft ist Operschwindel im Finischen, womit ”der Welt” eingebildet werden soll, dass diese Nationalitätströdel hier Wurzel habe. Dabei wird, principiis causa, ein ebenso nationales Schauspiel unterhalten, welches meist im Lande umherreist und hier in der Landeshauptstadt die schlechtesten Geschäft macht. In entschätzlicher Darstellung wird man also Ihre Sachen zur Aufführung bringen. Ich wiederhole jedoch: in Missgeschick liess sich nicht abwenden.“ (W. Bolin → L. Anzengruber 2.8.1879/18/ Coll.27.12./ms/KK.)

Vakavat roolit, varsinkin kun oli pitempiä puheita, esitettiin saarnaa muistuttavalla juhlallisuudella. Vroniin oli – tämä yhä uudelleen tuohon tekoiteelliseen [gekünstelten] teatteriin kokoontuva – yleisö ihastunut; minusta hän [Ida Aalberg], kaikessa touhussaan, jolla hän oli kääntänyt roolin tunnistamattomaksi, oli kovin pönäkän pateettinen, kuin primadonna, ei niin kuin luonnonraikas, uhmakas Burgerlies’in lapsenlapsi, jonka kuvittelen esitetyn aivan eri tavalla Wienissä. Sujuvin ja minustakin koskettava oli Jakob-epiologi. Tilanpuutteen takia ei ollut muuta mahdollisuutta kuin katsoa teostanne näyttämön takaa, suuri tyydytys oli nähdä teidän teoksenne lumovoima jopa tässä heikossa muodossa. Teidän hahmojenne elävyyteen täytyy todella uskoa. Laulunumeroista vain Jacobin kuolinkohtauksen laulu oli mukana. Myrskykohtaus vuoristossa oli lattea, koska liikkuvat kätteet [keinuvat pilvikulissit] puuttuivat.¹²⁶⁹

Bolin jatkoi toisessa kirjeessä *Valapaton* käännöksen moittimista, vaikka sanoikin, ettei osaa suomea. Ainakin käännökset ja lyhennykset aiheuttivat sekavuutta henkilöiden säätyeroihin. Parhailaan Bolin itse ruotsinsi samaa teosta Nya Teaternia varten. Viimeinen esimerkki tuli Vronin (Ida Aalberg) hahmon huonosti ajatellusta näyttelämisestä tiettyssä kohtauksessa:

Vielä harmittavampi typeryys on, että toisessa näytöksessä Vroni paljastaa avoimesti enolleen ratkaisevan tärkeän kirjeen vetämällä sen huoletta rinnuksiltaan. – Sellaisissa oloissa roisto ei olisi päästänyt varmastikaan tyttöä lähtemään talostaan. Vaikeakulkuisen matkan tämän luokse hän tekee vain ”koska ei tiedä onko kirje tallella vai ei ole.” Tuo lisäys, joka vaikuttaa vain tehokeinolta, paljastaa kuitenkin tuon näyttämön oopperamaisuuden. Melkein kaikki hahmot oli puettu niin, että luuli niiden pian tanssivan balettinumeroa.¹²⁷⁰

Tutkijalle tällaiset kuvaukset ovat harvinaisia ja arvokkaita ymmärrettäessä näyttämöilmaisun kokonaisuutta. Bergbomin puolesta loukkaantunutta lukijaa lohduttanee vahingonilo siitä, että tämän umpimielisen ja sarkastisen Wilhelm Bolinin mitkään omat käytännön yritykset johtaa teatteria, kirjoittaa näytelmiä ja valita teatteriohjelmistoa eivät menestyneet. Yliopiston kirjaston päivätyön ohella Bolin laati ruotsinkielistä sarjaa Shakespearen näytelmien sovituksia (scenversioner), ”kotiversioksi” tai ”koko perheen

1269 W. Bolin → L. Anzengruber 29-31.8.1879/21/Coll.27.12./ms/KK.

1270 „Eine noch ärgere Plumpeheit ist aber, dass man die Vroni im 2. Akt ihrem Oheim den verhängnisvollen Brief derselben vor Augen zeigen lässt indem sie das Schreiben ganz gemüthlich aus dem Brustlatz zieht. – Unter solchen Umstände würde der Schuft das Mädel ganz gewiss nicht aus seinem Hause haben gehen lassen. Den beschwerlichen Weg zu ihr macht er doch nur „weil er nicht weiss ob der Brief vorhanden oder nicht.“ Jener Zusatz, der wohl ein besonderer „Drücker“ sein sollte, entspricht aber dem opernhaften Charakter jener Bühne welche Ihre Gestalten fast alle so kostümiert hatten als sollten sie ein Ballet tanzen.“ (W. Bolin → L. Anzengruber 25.11.1879/22/Coll.27.12./ms/KK.)

näytelmiksi”. Viimekädessä Bolinin omat teatteriansiot jäivät siis diletantin tasolle, eikä hänen kautensa 1880-luvulla ollut Svenskanin kulta-aikaa. *Valapatto* – talonpoikainen melodraama saavutti kuitenkin yleisöä Arkadiassa.

Kaarola Avellanin ohjelmistoon Bergbom oli etsinyt lisää moderneja naiskuvia, kuten Björnsonin *Vastanaineiden* Mathilde. Sitä kiitettiin *Uuden Suomettaren* puffi-tyyppisissä kirjoituksissa,¹²⁷¹ mutta Avellanin näyttelemisen sai myös varsin analyttisen arvostelun samassa lehdessä nimimerkki Y:n kynästä.¹²⁷² Unkarilaisen *Kylänheittiön* uusinta Arkadiassa marraskuussa 1879 oli puolestaan taktinen veto, jotta saataisiin Ida Aalberg jälleen esille tässä viehättävässä kuvassa ”neitoseksi kypsyväksi wiattomasta luonnon lapsesta”. Lundahlin kuoltua puštakylän naistenkaatajaa pantiin näyttelemään Axel Ahlberg. Hra Lundahl voitiin muistaa ”todellisena kylänheittiönä”, mutta hra Ahlberg oli ”enemmän alakuloinen rakastava nuorukainen”. Näytelmän kannalta Lundahlin hahmo oli oikeampi.¹²⁷³

Joulukuun ensi-iltana (12.12.1879) oli vihdoin R. B. Sheridanin *Parjaukoulou*, *The School for Scandal*, joka oli Oskari Wilhon suosikki jo hänen Nya Teaternin vuosiltaan 1860-luvun alusta (*Tadelskolan*). Se oli ollut suunnitelmassa jo pitkään, hän oli sen itse suomennanutkin. Se ”ansaitsisi yleisön puolesta suurempaa huomiota, kuin mitä sille on osaksi tullut, ja esitetään hyvin: ”vanhempikin teatteri voisi sillä kerskailla.”¹²⁷⁴

Hra Wilho hra Teazlena on kenties liian porvarillinen luonteeltaan ja käytökseltään, mutta hänen kuvaamansa luonne on eheä ja miellyttävä. – Heikoin päähenkilöistä on hra Ahlberg Joseph Surfacena. Tällaiset salonki-sankarein tehtävät eivät vielä tälle nuorelle, suurilla askeleilla eteenpäin menevälle näyttelijälle sovellu, mutta ei hän sentään sopusointua häiritse.¹²⁷⁵

1271 ”Erityistä huomiota weti puoleensa neiti Awellan’in taiteellinen ja eheä luonteen kuvaus Mathildena kappaleessa ”Wastanaineet”, uutisoi *UStr* 26.11.1879 päätoimittajansa kälystä. *UStr* 28.11.1879 puffasi vielä sanomalla, että erityisesti: ”Neiti Avellan’in Mathilde on parhaita luonteenkuwauksia, mitä suomalaisessa teaterissa on nähty”. *Hbl* 28.11.1879 puolestaan yllättyneenä kehui, että suomen kieli sopii myös salonkinäytelmään ja että kaikki roolit oli hyvin tehty.

1272 ”Neiti Awellan oli nähtävästi tarkoin tutkinut joka tehtävänsä ja esitteli näitä tarkkaan ja plastillisesti. Tahtoisimme väittää, vaikka se kummalliselta ensin kuuluu, että neiti A. tutkii erikois-tehtävänsä werrattawasti liian paljon; yksityishetkien tehtävät waltaawat kokonaisuutta, joka siten saattaa hajaantua. Tämä näytäntötapa woi mielestämme olla näyttelijälle waarallinen. Sillä sen seurauksena on kokoonsulattawan välittömän innostuksen heikontuminen ja, jos se maneriksi jäätyy, sen kuolettaminen. Jos tarkastaa neiti A:n esitystä erihetkinä, täytyy myöntää, että hän tekee tehtävänsä erinomaisella taidolla ja tarkkuudella, waan ei tuo henkilö, jota hän esittelee, kumminkaan suuremmissa määrässä itseensä kiinnitä mielihartauttamme. – Neiti Aalberg, jolle nuoren waimon tehtävä ”Wastanaineissa” oli uskottu, tekee useampiakin pikkuwirheitä, waan nämä peittywät niin pian kuin katsoja taas on unohtanut, että hän näyttelee.” (Y., *UStr* 1.12.1879)

1273 *UStr* 8.12.1879. Kyse oli kuitenkin myös siitä, missä määrin ”arkaluontoinen kansallistunne” on sallinut tekijän ”kuvata kansallisuuteen varjopuolia niitä samassa koristelematta, peittelemättä. Hra Ahlberg, jonka liikheet woisivat olla vähemmän kankeat, ei mielestämme vielä ollut tehtävänsä kyllin perehtynyt.” (*UStr* 8.12.1879)

1274 *UStr* 29.12.1879. Sen huonetta kuvaavia lavastuksen osia on säilynyt Teatterimuseon kokoelmissa.

1275 ”Neiti Avellan rva Teazlena, vanhan miehen nuorena rouvana, näyttelee raitilla jäntevyydellä ja on, niin kuin ainakin, tarkkaan punninnut tehtävänsä eri kohdat. Hra Böök antaa niin reippaan ja eheän kuvan Charles Surfacesta

Teos tuli jäämään ohjelmistoon pitkäksi aikaa ja pitkälle tyylieltyjen karikatyyriensä takia se oli epäilemättä seurueelle kouluttavaa näyteltävää. Harvinaista säätysatiirin genreä nähtiin siis Bergbomin muuten säätysatiirin harmonisessa teatterissa.

Joulua vietettiin ja uusi vuosikymmen, 1880-luku, otettiin vastaan siinä Antinkadun talossa, jossa nyt Bergbom–af Heurlin–Sanmark -suurperhe asui, ja jossa oli paitsi *Uuden Suomettaren* toimitus ja painotalo, myös Viktor ja Elisabeth (Betty, s. Avellan) Löfgrenin kotitalo. Aspelin-Haapkylä katsoo tarpeelliseksi korostaa teatterin yhteisillä kutsuilla Antinkatu 4:ssä tapahtunutta ”seurustelua säätärajan ylitse”. Säätärajoa ei tuolloinkaan voinut poistaa käskemällä, mutta fennomaanien ideaali oli ristiriidaton kieliyhteisö ja sellaista oli ainakin näyteltävä tai julkisuudessa tuotettava. Aspelin-Haapkylä kertoo, että

tällaisissa perhekutsuissa läsnä olleet eivät ole unohtaneet, kuinka sisarukset yhteistoimin osasivat tehdä yhdessäolon hupaiseksi. Keskustelu päivän asioista sujui vilkkaasti, laulu Kaarlon säestäessä helkkyi heleästi, ja aina oli Antti Jalavalla joku erityinen aihe puheenpitoon. Ymmärtäähän sen että tällaisella yhteishenkeä herättävällä seurustelulla, jossa ei luokkarajoja havaittu, oli merkitystä taidelaitoksen työhönkin katsoen – jonka ensimmäiset kypsät hedelmät juuri näihin aikoihin poimittiin.¹²⁷⁶

Ritva Heikkilä puolestaan kuvailee¹²⁷⁷ uudenvuoden aaton juhlintaa, joka oli Fredrik Cygnaeuksen juhlien perillinen. Aleksis Kiven kuolinpäivän muistamisen Heikkilä attribuoi Bergbomille ja höyystää sitä maininnalla Almborgista joka hetken puhujana.¹²⁷⁸ Tämän nimenomaisen uudenvuoden 1880 vastaanoton Ida Aalberg kuitenkin vietti yhdessä Alma Wikströmin kanssa irrallaan avellanilaisten ja bergbomilaisten piiristä. Ida vietti sen Maria Grapen luona, jossa oli koolla tämän ”grannar”: ”de båda unga flickorna antogo heldre bjudning af mig än att gå till Bergboms der hela teater personalen var samlad nyårsqvällen och dit äfven jag var bjuden.”¹²⁷⁹ Grape halusi kertomansa mukaan viettää vuodenvaihteen kotona voidakseen klo 24 mennä ”toivottamaan Hedvigin maalaukselle hyvää uutta vuotta, kätensä kohottaen”. Jos Aalberg koki halveksuntaa tai kateutta avellanilaisten taholta, on ymmärrettävää, että uudenvuoden vastaanottaminen

sekä puhuu ja liikkuu niin luontevasti, että tämä osa meidän mielestä on hänen paras roolinsa tähän saakka.” *Ustr* 29.12.1879.

1276 EAH3:28–29.

1277 Heikkilä 1998:79, lähdeä mainitsematta.

1278 Ilona Jalavan isästään kirjoittama elämäkerta sisältää otteita tämän arkistossa (AAJA/KiA/SKS) säilytettävistä puheista. Sisällöltään ne ovat melko tautologisia ja pateettisia, joilla autokommunikatiivisesti rakennettiin yhteisöä. Samaa Almborg teki Matin pakinoissa *Uudessa Suomettaressa*. Yksivakaan puoluesoturin puheissa ei ole mitään henkeväää tai kekseliästä, vaikka Ritva Heikkilä (1998:79) yrittää ylevöittää tilanteita ja tunnelmia.

1279 M. Grape → H.C. Winterhjelms 28.12.1979–4.1.1880/42:169–/HWA/KiA/SKS.

Antinkadun talossa ei tuona talvena houkutellettu,¹²⁸⁰ erityisesti, kun Aalberg saattoi aistia menestyksensä herättämää kateutta muissa.¹²⁸¹

Aivan uudenvuoden alla oli Wilho taas sairastunut, joten *Valapatto* jouduttiin peruuttamaan. Uudenvuoden päivänä 1880 esitettiin jo *Nummisuutarit*.

Emil Nervander, ”joka on maamme etevimpiä ruotsinkielisiä kirjailijoita,” kuten lievät ylisanat kehuivat, siirtyi kaatuneesta fennomaanisesta *Åbo Postenista* vuoden 1880 alussa *Morgonbladetin* toimitukseen.¹²⁸² Nervander kirjoitti siis *Morgonbladetiin* sen viimeisinä vuosina 1880–1883.¹²⁸³ Hän oli kirjoittanut romanttisen laatukuvan *Den Lilla Finskan, en julinteriör*, nimellä *Pikku Suometar* se esitettiin loppiaisena aattona kahden muun pikkunäytelmän kanssa ja kohtuullisella menestyksellä. Yleisö tuli katsomaan Ida Aalbergia näyttellessä ihanteellista Suomelle heräävää säätyläisneitoa joulun tunnelmissa hämäläisessä pappilassa.¹²⁸⁴ Pikkunäytelmä julkaistiin vielä *Mbl:n* tammikuun alun numeroissa. Sen jälkeen 13.1.1880 *Mbl* jo esitteli Paavo Cajanderin suomentaman *Hamletin*, joka oli ilmestynyt SKS:n 60. toimituksessa: Shakespeare, *Kootut näytelmät, osa 1*.¹²⁸⁵

Tammikuun 14. 1880 *Morgonbladet* tiesi, että Severin Falkman on saanut valmiiksi Oskari Wilhon muotokuvan Harpagonina. Suomen Kansallisteatterin lämpiöön sijoitettussa muotokuvassa valkoinen myllynkivikaulus rakentaa Wilhon kasvojen ympärille

1280 Werner Söderhjelm kommentoi (Castrén 1953:51) Ilmari Räsäsen *Ida Aalberg* -kirjaa (1925) ja viittasi erilaisiin Idan suomalaisiin ystäväpiireihin: ”Bertha Forsman kände jag mycket bra. Hon och hennes kusin fröken Munck dyrkade fullkomligt Ida, men hon hade knappast tillägnat sig någon varmare känsla gentemot dem. Hon tog under sina oroliga stunder sin tillflykt till deras skydd och tröst och fick alltid understöd av dem. ’Grapinnan’, hon som förfärdigade våra studentmössor, var en kuriös tant, jag misstänker att hon var pervers. Sådana fanns det öfvrigt också annars i Idas omgivning, men jag tror ej att hon någonsin gav hän åt dem, och de blevo sedan hennes fiender; det fanns en hel hop av dem.”

1281 ”I teatern har stämningen de sednaste tiderna varit mera tung; kring jul tror jag att ofta åskvädet bröt ut men nu är det lugnare till det yttre. Stenberg och Kaarolas öfriga vänner kunna ej förläta Ida Aalberg att hon gör så stor lyckaf. Ojch som fr. Stenberg i likhet med sin affidna bror Elis Oskar har en ofantligt liflig fantasi som alltid då hennes passioner äro med i spelet öfverskrider verklighetens gränser[,] uppstår deraf historier och rygten som visst till en del kunna vara sanna men mycket öfverdrift äfven. Herr Ahlberg har nu ställt sig på flickan A[alberg]s sida hvilket haft till följd en grundlig onåd i motsatta lägret. Skada att fröken Ida med sin stora dramatiska begåfning ej skall just ändå vara någonting att lita på.” (A. af Heurlin → B. Elfving 10.1.1880/48:6:2/BEA/KiA/SKS.)

1282 *UStr* 28.11.1879 ja *UStr* 3.12.1879 uutisoivat, että *Åbo Posten* lehden entinen toimittaja, maisteri Emil Nervander ”rupee *Morgonbladetin* toimituksen varsinaiseksi jäseneksi.” Päätoimittajana pysyy maisteri Aug. Hagman ja apuansa ovat luvanneet senaattori J. W. Snellman, prof. A. F. Granfeldt, Th. Rein ja O. Donner, kunnallisneuvos Agathon Meurman, tohtori Eliel Aspelin ja maisteri K. W. Forsman.

1283 *Morgonbladetin* toimittajana ollessaan Nervanderin on ollut myös helppo koota laajat muistiinpanot Teatterin ja Oopperan alkuaikojen toiminnasta tulevaa historiankirjaa varten. Sen kirjoittaminen oli hänellä suunnitelmassa, mutta aikanaan ne päättyivät Eliel Aspelin-Haapkyllän käyttöön. (ENA/KiA/SKS.)

1284 Nervander kirjoitti Topeliuksen hengessä näytelmänsä *Pikku Suometar*. Pietarissa asuva valtioneuvos tyttäreineen viettää joulua veljensä luona hämäläisessä pappilassa topeliaanisen joulutunnelman elementein. Ihmiset ovat joulusau-nassa ja varustautuvat aamuksi kirkkoon. Serkuksista Toini virittää joulutunnelmaa maaseutumaiseen tapaan, Hortense haluaisi palata Pietariin. Talon nuoret miehet houkuttelevat neidot rekiäjelulle. Ongelmana Hortensella on ristiriitainen kiinnostus Oskar -nimiseen ”karhumaiseen” serkkuun, jota tämä ei ollut hoksannut kutsua kanssaan maalle. Mutta oltuaan rekiäjelulla poikien kanssa Hortense palaa syvästi liikuttetuna ja on oitis rakastunut Suomeen haluten jäädä maalle kuukaudeksi. *Den Lilla Finskan* päättyy joulukuusen syyttämiseen, jota lapset tulevat katsomaan. Jouluaiheista näytelmää voi pitää hyväntuulisena säätyläisnuorten näytelmänä. Samalla siitä tunnistaa Emil Nervanderin oman kai-puun yhteisöllisyyteen.

1285 SKS:n Shakespeare-sarjassa Paavo Cajanderin neljä ensimmäistä suomennosta olivat *Hamlet*, *Romeo ja Julia*, *Venetian kauppias* ja *Kuningas Lear*.

tietyn puhtaan, messiaanisen auran, mutta ei ilman kalpeutta ja kuolemaan vievän sairauden leimaa. Falkman on onnistunut antamaan Wilholle valistusajan näyttelijämuotokuvista muistuttavat suuret älykkään valoisat silmät.¹²⁸⁶

Joulun jälkeen, heti tammikuun alussa 5.1.1880 Kaarlo myös ehti reagoida erääseen Jyväskylältä saamaansa käsikirjoitukseen. Kuopioon muuttavalle ja kangaskauppiaksi ryhtyvälle lehtorin leskelle, rouva Minna Canthille hän lupasi oitis ottaa *Murtovarkauden* jo loppukeväästä teatterin ohjelmistoon ja pyysi saman tien tätä kirjoittamaan lisää näytelmiä.¹²⁸⁷ Rouva Canthin ensimmäisiin teatterielämyksiin pari vuotta aiemmin oli kuulunut Suomalaisen Teatterin Jyväskylässä esittämä Sandin ja Birch-Pfeifferin *Sirkka*.

Tammikuussa 1880 Kaarola Avellan sai loistaa *Pariisin-veitikan* housuroolissa, nuoruuden energiassaan se oli vapautunut ja iloinen. Moitteita tuli vain suomenkielen käsittelystä – koko teatterille.¹²⁸⁸ Kaarlo yritti tästedes huolehtia siitä, että pystyisi pelaamaan nämä kaksi nuorta ”tähden alkua” tasapainotellen teatterin hyväksi. Hän piti Avellanin ja hänen kannattajansa tyytyväisinä, samalla kun huolehti, että Aalbergin kasvava yleisönsuosio voitiin täydesti hyödyntää. Tammikuun *Kavaluus ja rakkaus* miehitetiin myös niin, että yleisöllä oli jännitettävää: Aalberg oli Louisena, Avellan peri rva Lundahlilta Lady Milfordin konnamaisen roolin ja Emilie Stenberg Salida Savolaiselta kiltin äidin, rouva Millerin roolin. Bergbom käytti hyväkseen yleisön uteliaisuutta ja sijoitti Avellanin ja Aalbergin tästedes antagonistisiin rooleihin. Keskinäinen kilpailu koitui myös taiteellisesti eduksi.

Kaarlon ohjaama uusi ensi-ilta oli Avellanin päärooli. Björnsonin näytelmää *Maria Stuart Skotlannissa* voi pitää ”askeleena kohti Shakespearea” ja siitä Emil Nervander kirjoitti yksityiskohtaisen arvion *Morgonbladetissa*. Kaarola Avellan nuorena Maria Stuartina sai kiitosta muusta paitsi liian suurista eleistä. Axel Ahlberg näytteli aluksi ”med rusning, och med falska gester”, mutta jatkossa Nervander ylisti hänen herkkää ja älykäästä kuvaansa nuoresta runoilijasta.¹²⁸⁹ Sen jälkeen Arkadiassa esitettiin kuvael-

1286 Näyttelijä David Garrickistä ja näyttelijä Henri-Louis LeKainistä maalatut muotokuvat edustavat tätä perintöä.

1287 KB → M. Canth 5.1.1880/388:1:1 kopio/KIA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA. Canth muutti Kuopioon maaliskuussa 1880. Ks. Nummela 2004:75; ja Majjala 2014:146–148 mm. Jyväskylässä nähdystä näytöksistä.

1288 *Mbl* 22.1.1880. *Pariser-pojken*, kuten ruotsinkielinen nimi kuului Avellan oli Josephin roolissa: ”Det var lif och raskhet, ungdomlig kraft och värme i spelet, hennes uppträdande såsom den praktige gaminen utmärkte sig genom artistisk ledighet och finhet och äfven minspelet var väl studeradt.” [– –] ”Äter på tal om finska teatern anhålla vi att få fästa de spelandes uppmärksamhet vid det ytterst snabba, otydliga och fjeskiga [hätköivä] sätt, hvarpå flera af sujetterna framsäga sina repliker, isynnerhet i stycken af komisk halt. Det är högeligen på tid, att detta fel allvarligen beifras. Man ”äter opp” stafvelser, man använder i brådskan språkoriktigheter, med ett ord man fjeskar på, så att åhöraren tackar sin lyck, om han af tio repliker fattar en enda. Ett sådan oartistiskt sätt att behandla språket existerar, tyvärr, icke sällan i hvardagskonversationen i Finland hvarest vårt öra sällan läres att njuta af språkets ljudskönheter. Att blifva en skola för nationen äfven i detta fall tillhör finska scenen.”

1289 Emil Nervander antaa Kaarolle kaunista julkista tunnustusta! *Mbl* 30.1.1880: ”Då d:r K. Bergbom med sin erkända, säkra blick för hvad finska teatern förmår och för hvad hon icke mäktar utföra, på repertoiren upptagit ”Maria Stuart i Skottland hvars återgifvande kräfer krafter, för hvilka steget till den Shakespeareska repertoiren icke är alltför långt, så utvisar detta att den nuvarande finska scenen, så ung och i många afseenden oefaren den ännu är, besitter kärntrupper,

mia, mm. Severin Falkmanin järjestämä *Hirvenhiittäjien* tableau Runebergin mukaan. Siinä oli mukana joukko oopperalaulajia, jotka lauloivat ja joita yleisö ilolla tervehti.¹²⁹⁰ Helmikuussa oli vielä Wilhon seuraava suuri Molière-rooli, herra Jourdain näytelmässä *Porvari aatelismiehenä*, ensi-ilta 19.2.1880. Vaikka esitys oli ansiokas ja Oskari Wilho, jota elähdytti enää vain klassikoiden näyttöleminen, sai tehdä itselleen mieluisan porvari Jourdainin roolin, jäi *Porvari aatelismiehenä* huomattavasti *Noran* eli *Nukkekodin* jalkoihin.¹²⁹¹

Nukke koti ja Aalbergin tähteyden alku 1880

Bergbom ei olisi teatterinjohtaja, ellei olisi ymmärtänyt julkisuuden merkitystä: teatterin uutuusvaraus, Henrik Ibsenin *Nukke koti* tuli myydä mahdollisimman hyvin. *Et Dukkehjem* ilmestyi Kööpenhaminan kirjakauppoihin lokakuussa, jolloin siitä ensi kerran Suomessa uutisoitiin. *Helsingfors Dagblad* selosti ruotsinnetun näytelmän tapahtumat tarkasti (18.12.1879) ja raportoi Kööpenhaminan Kongeligessa 21.12.1879 olleesta ensi-illasta ja sen kiihtyneestä keskusteluilmapiiristä (29.12.1879).¹²⁹² Bergbomien arkistossa ei ole tietoa, mistä ja miten *Nukke koti* tuli Kaarlontietoon tai miten hän sen hankki. Toisaalta tunnetun kirjailijan uusin teos oli sensaatio, johon piti tarttua, jopa sähköttää kirjailijalta sen esitysoikeudet. Niiden varmistumisen jälkeen taas oli tärkeä uutisoida näytelmästä lehdistössä: *Morgonbladetissa* (15.1. ja 17.1.1880) kerrottiin esityksestä Tukholmassa ja niin ikään menestyksestä Kööpenhaminan loppuunmyydyille katsomoille. Kirjan 8000 kpl painos tuli joulun alla myyntiin ja oli loppu uudenvuoden jälkeen.¹²⁹³ Näytelmän suomensi ”Santala” eli Kaarlo Slöör ja juuri ennen ensi-iltaa se saatiin Helsingissäkin kirjakauppoihin. Debatti Nooran oikeutuksesta toimia tavallaan oli alkanut Helsingissä.¹²⁹⁴

Et Dukkehjem ställer utan predikande, utan sökt afsigtlighet, följande frågor till läsaren: När skall den stora ombildningen i familj och samhälle inträffa?

hvilka icke blott längta och ega mod, utan ock med heder kunna föras ut i kamp på allvar. Man väntar icke mer attack, man gör.”

1290 EAH3:32 kuvaa Severin Falkmanin järjestämät kuvaemat Runebergin päivän kunniaksi. Laulajista olivat mukana Faltinin johdolla Emmy Achté, Bruno Holm, Johan Bergholm, ja Josef Navrátil. Tableau-esitys nähtiin myös 8.2.1880 Suomalaisessa Teatterissa, ilmeisesti niiden uusintana.

1291 *Mbl* 25.2.1880 oli laajahko arvostelu Molièren *Porvarista*, jota EAH3:33 siteeraa tyypistään. Jo *Mbl* 20.2.1880 oli sanonut: ”Öfversättningen var gjord af Wilho med ledig penna. Utförandet gick raskt, såsom lustspelet det erfordrar, samt med god ensemble. Publikken egnade de spelande, i främsta rummet herr Wilho såsom Jourdain, upprepade bifallsyttringar.”

1292 Viipurin lehdissä seuranta oli myös ajantasaista: *Wiborgs Tidning* 23.12.1879 ja *Östra Finland* 2.1.1879.

1293 *Mbl* 17.1.1880.

1294 *Mbl* 19.2.1880 nimim. Ernst kirjoitti, että olisihan miehen rakkaudettoman egoismin pitänyt näkyä rouvalle jo 8 vuoden aikana, niin nukke kuin olikin. Kirjoitukseen tuli vastaus *Mbl* 21.2.1880 ”Har Nora rätt eller icke?” nimim. X. v. s. t. Ernstille. Eliel Aspelin itse oli Ernst. (EAH3:38). Tämä oli vasta alkua.

När skall qvinnan framträda som mannens menckliga vederlike, hans sanna hälft, hans verkliga maka?¹²⁹⁵

Arkadiassa *Nukkekodin* ensi-ilta oli 25.2.1880 keskiviikkona. Kyse oli siis ”kohunäytelmästä”, josta oli puhuttu pitkin talvea. Kaarlo Bergbom on helmikuussa 1880 tiennyt ohjaavansa näytelmää, joka piti ehtiä tehdä ennen Nya Teaternin siirtoja asiassa. Neiti Aalberg ja hra Böök olivat pääosissa avioparina.¹²⁹⁶ *HD* kirjoitti esityksestä täyden tunnustuksen:

Finska teatern firade i går en verklig triumf, ”Dockhemmet” länge med intresse emotsedt hade i teatern samlat en talrik publik, som med spänning följde styckets gång, och i synnerhet dess hufvudroll Nora, som var anförtrödd åt teaterns bästa förmåga, fröken Aalberg. Fröken Aalberg, som med ungdomens hela värme och entusiasm synes hängifvit sig åt studiet af denna svåra uppgift, löste den samma på ett sätt, som ej blott gör henne sjelf den största heder, utan ock höjer den unga finska scenen till en rang, som står högt öfver det hvardagliga och medelmåttiga. Scenerna i första akten med barnen, med Krogstedt [=Krogstad] och med Helmer vid julträdet, flere scener i andra akten, deribland den synnerligen svåra tarantella-scenen, samt i tredje akten det stumma spelet då hennes ödesdigra beslut mognar äfvensom afskedsscenen, må särskildt framhållas såsom glanspunkter i det djupt och sannt genomtänkta hela. Tätä applåder och ett tiotal framropningar kommo fröken Aalberg till del under aftonens lopp. Krogstedts [=Krogstads] roll innehades af hr Leino, som löste sin uppgift på ett i allo tillfredställande sätt, likasom äfven hr Aalbergs [sic!] återgifvande af doktor Rank, förtjenar beröm. Hr Böök, som innehade Helters rol, var deremot svagare och lyckades ej skapa något helt af rolen. Kanhända uppgiften ej rätt intresserat honom, eftersom äfven memoreringen ej var säker. Fru Lundahl hade fått sig anförtrödd fru Lindes parti, åt hvilket hon synes egnat mycken omsorg, om ock hennes anlag ej ligga åt detta håll, mera energi och mindre sentimentalitet hade erfordrats för denna rol.¹²⁹⁷

Uusi Suometar oli kiinnostunut näytelmästä, mutta nimimerkki Y. oli kirkollis-isänmaallisesti hämmäntynyt:

1295 Jo 17.2.1880 ilmoitettiin lehdissä, että K. E. Holms förlag julkaisi *Noran* suomeksi. *Mbl* 18.2.1880 esittää suomennoksen juoniselostuksen E. Qvantenin mukaisesti. Selostus päättyy näihin sanoihin.

1296 *Mbl* 26.2.1880 ja *EAH*3:34–35. Svenska Teaternin *Ett dockhem* on vasta vuodelta 1887.

1297 *HD* 26.2.1880.

Suomalaisessa teatterissa lienee sangen moni toissa iltana viettänyt juhlaa; ani harva lienee sieltä kotiin palannut ajattelematta elämän totisimpia ja vakaisimpia kysymyksiä. – Nora joka teaterissa esitettiin, on nyky-ajan etevimmän dramallisen runoilijan, Henrik Ibsenin tekemä ja se esitettiin niin, että se jo ensi kerran käsitettiin, siinä syy mainittuun mieli-alaan. – Emme tahdo tässä lausua mielipiteitä niiden peri-aatteiden totuudesta, jotka näytelmästä esiytyvät, tahdomme vaan sanoa, että näytelmän henki on voimallinen, panee järjet ajattelemaan, sydämet sykkimään, tuoden esille kysymyksiä, joista nyky-ajan mielipiteet taistelevat hakien niille selvitystä. Syvät painavat aatteet tarvitsevat voimallisia kannattajia, voidaksensa astua esiin täydessä suuruudessaan, niin myös tässä Ibsenin näytelmässä. Neiti Ida Aalberg todisti tosi-taiteilijan tavalla paremmin kuin sanomalehtikirjoittajamme Ibsenin esiintuomien aatteiden todenperäisyyttä. – Jättäen vastaiseksi tarkemman arvostelun, kehoitamme Uuden Suomettaren lukijoita tänä iltana kokoontumaan suomalaiseen teatteriin tosi taideteosta katsomaan. Y. ¹²⁹⁸

5-i Nukkekotii (1880) – esityksen rakentuminen

Nukkekodin esitys ja Ida Aalbergin roolisuoritus Noorana on herättänyt kiinnostusta mm. siksi, että hänen ystävänsä ja nuori kollegansa Alma Wikström oli talvella 1879–1880 tilaisuudessa matkustamaan Tukholmaan ja Kristianiaan. Nähtyään *Nukkekodin* esitykset molemmissa kaupungeissa hän kirjoitti Aalbergille kirjeen, joka saapui helmikuun puolivälissä, noin viikko ennen Arkadian ensi-iltaa. Wikström lähinnä vastasi Idan kysymyksiin siitä, miten Tukholman Nora, rouva Hwasser, ja miten Kristianian Nora, rouva Juell, olivat pukeutuneet. Mutta hän kuvasi esityksiä muutenkin.

”Fru Juell (Hjul) deremot, var i första akten klädd i en enkel grå alpukka klädning, icke med något långt släp helt enkel och garnerad med siden band i gredelint, hon var alldeles enkelt vardags klädd, sedan bondkostymen, den var utmärkt vacker, sjelfva kjortelen var mörkröd i fällen var en bård af något tjockt rosa färgadt tyg, som var fullsydd med böhmiska perlor i silfver. – Ofvanom den bården var en grön bård tätt vid den röda bården, äfven den fullsydd med böhmiska perlor, sedan var hon omgjordad med ett bredt skarpe af hvit merino med bårder på ömse-sidor i grönt och perlor, samt i ändarne af skärpet långa fransar i hvit, grönt och perlor. – Hvit tröja, och svart lif äfven utsydt med perlor. – På hufvudet bar hon en mycket stor duk af hvit merino. Alldeles en sådan Aszucena i Trubaduren har, och randad på samma sätt som den. – På hade hon mycket underbara högskaftade läderkängor att knäppas med

sådan slåer ända opp, som du har i dina skor, så benet lyser fram hela vägen, icke några perlor eller annan granlåt, tänk på hon har så kort stund att kläda om sig i andra och tredje akten var hon svart klädd, din svarte klädning blir alldeles ypperlig. Jag skickar dig Fru Juells porträtt, det är från andra akten, du ser hon har en vit duk draperad om halsen, den är rund skuren och fästad så den runda delene kommer frampå och ändarne fästadt samman vid ena skuldran, de klädde henne bra.” (Alma Wikström (- Lund) → I. Aalberg 15.2.1880/Coll.1.4./ms/KK)

Vaatekuvausten lisäksi mukana seurasi pohjapiirros, jossa oli Kristianian esi-tyksen lavastusratkaisu, normaali 3-seinäinen huone, joka noudatti kaikessa Ibsenin kirjoittamia näyttämöohjeita. Noran liikeratoja kuvaamaan oli piirretty tavanomaisia nuolimerkintöjä.

Alma Wikström kertoi kirjeessä myös siitä, millainen oli roolihahmon perus-tunne kussakin näytöksessä – mikä oli yleinen tapa tuohon aikaan jäsentää roo-leja: näyttää mahdollisimman suurta variaatiota asenteissa ja kirjoa taidoissa. Ilmari Räsänen suomensi tämän osan kirjeestä:

Vielä kerran Ida, älä missään tapauksessa tee häntä sentimentaaliksi, älä hetkeksikään, älä edes eron hetkellä. Tulee olemaan hauska kuulla, oletko ymmärtänyt minua. Kysyt kirjeessäsi, esiintyikö hän ensimmäisessä näy-töksessä rakastettavana, iloisena, leikkivänä vaimona, aivan niin, rakas Ida! Samoin olet aivan oikein ymmärtänyt toisen näytöksen, anna sen kohota niin, että tanssi on huippukohtana. Muistan kirjoittaneeni Sinulle viimeisestä repliikistä toisessa näytöksessä – tee se niin kuin minä sinulle sanoin ja kolmannessa näytöksessä kylmä ja rauhallinen ja ikään kuin väsynyt elämään, kun Helmer häntä hyväilee, kiusaa se häntä. Toisessa näytöksessä rva Juel oli niin mestarillinen, etten ole milloinkaan voinut uneksia mistään niin mestarillisesta... (Räsänen 1925:94)

Wikströmin tilannekuvaus jatkuu:

... till exempel då hon ruser efter Krogstad för att se om han verkligen lägger brevet i lådan och då hon skriker till och i detsamma kastar sig tillintet gjord på den närmast tamburdörren stående stolen och då fru Lind inträder springer hon tar henne om handen och visar henne breflådan och med en dödsångest i stämman hviskas till henne, ser du det!, allt fortfarande stiger förtvivlan hos henne och då hon berättar för vänninnan hvad hon gjort samt tager henne till vittne, så skönjer man en märkbar förvirring hos henne. Hon blir skrämnd och skriker till då herrarne tala till henne från det andra rummet. Så snart fru Lind gått ser man henne göra våld på sig för att åter an slå den fornda tonen, hvilket dock icke fullkomligt lyckas henne men den bör dock litet skymta fram, ty hon anstränger sig då till det yttersta i dansen då är hon ej sig sjelf mäktig då bryter det löst.” (Alma Wikström (- Lund) → I. Aalberg 15.2.1880/Coll.1.4./ms/KK)

Tätä yleistä jäsenystä seurasi vielä yksityiskohtainen kuvaus tilanteesta sen jälkeen, kun Krogstad on pudottanut kirjeen postilaatikkoon.

Wikströmin kirjeen vaikutusta Ida Aalbergin näyttelemiseen – ja onnistumiseen – on tulkittu eri tavoin. Ilmari Räsänen (1925) halusi antaa kunniaa Bergbomille ja kiittää tämän ”kahdenkeskistä tapaa ohjata” Aalbergia. Tiedon Räsänen on voinut saada elossa olevilta vanhoilta näyttelijöiltä, mutta se koski luultavasti sittenkin enemmän vielä myöhempiä aikoja. Räsänen ei emmi muistuttaa Aalbergin ja Bergbomin täysin erilaisesta sivistys- ja koulutusohjasta.

Kaarlo Bergbomin osuudesta Ida Aalbergin menestykseen ei ole varmaa tietoa, mutta luultavaa on, että hän kahdenkeskisessä keskustelussa – hänellä oli semmoinen hieno tapa – on neuvonut nuorta näyttelijätärtä, joka sangen puutteellisen älyllisen koulutuksensa vuoksi ei uskaltanut luottaa omaan ymmärrykseensä. Jos Bergbom oli neuvonut Noorassa Ida Aalbergia, oli tämä ainakin tällä kertaa voinut palkita neuvot neuvoilla. Helsinkiläinen arvostelu totesi, että kappale oli näytelty Suomalaisessa teatterissa samassa asussa kuin Kristianiassakin. Norjan pääkaupunkiin oli vähäisen [noin 3 viikkoa] ennen muuttanut entinen Suomalaisen oopperan jäsen Alma Vikström, joka oli kirjeenvaihdossa Ida Aalbergin kanssa. Alma Vikström lähetti Ida Aalbergille tarkan kuvauksen norjalaisesta näyttämöasetuksesta. Bergbom sai luultavasti Ida Aalbergin välityksellä luoda silmänsä piirustuksiin, jotka kuvasivat esitystä Kristianiassa.” (Räsänen 1925:93–94)

Räsänen arveli siis, että Aalberg olisi antanut Bergbomin katsoa Wikströmin kirjeen piirroksia. Näin ”onnistuminen” olisi selitettävissä tämän ulkomailta saadun tiedon perusteella. Kirje tuli viimeiselle harjoitusviikolle, jolloin sen merkitys voi olla kahtalainen. Yhtäältä Ida on siinä voinut saada vahvistuksen tai varmistuksen sille, mitä oli tekemässä jo muutenkin Ibsenin kirjoittamia näyttämöohjeita seuraten. Oltiin siis samoilla jäljillä kuin nimekkäät pohjoismaiset kollegat. Joitain aikomiaan ratkaisuja hän saattoi vielä muuttaa rouva Juellin reaktiotapojen mukaisiksi. Arvosteluissa kun erityisesti kiitettiin roolin psykologista kuljetusta.

Missä määrin oopperasta vielä toipuva Bergbom jaksoi tai osasi olla yksityiskohdissa kovin auttava? Yksi toistuvista ja vakavimmista näyttelijöiden kritiikeistä Bergbomia kohtaan tuli olemaan se, ettei tämä antanut juurikaan henkilöohjausta tai tarkkoja tulkintaohjeita. Koska Idalla on ollut joka tapauksessa onnistumisen pakko, hän on käyttänyt kaikkia keinoja ja siksi pyytänyt Almalta raportit Tukholmasta ja Kristianiasta.

Miksi Aalberg sitten olisi näyttänyt kirjettä Bergbomille? Hän oli pannut oman tiedustelijansa liikkeelle ja piti itsellään saamansa tiedot. Olihan hän kilpailemassa ykkösnäyttelijän asemasta.

Ritva Heikkilä (1998:82–84) ottaa myös kantaa roolityön rakentumiseen: selostuksessaan hän antaa aluksi tunnustuksen toiselle idolilleen Bergbomille

siitä, että Aalberg onnistui Noorana, mutta vetää sen pian pois mainitsemalla nimettömästä ”Idan ystävystä” – ei edes näyttelijäkollegasta – ja kääntäen asian näin Idan oman sosiaalisen verkoston ansioksi. Heikkilän retoriikan mukaan Ida ”viisaana ymmärsi seurata ystävän ohjetta”. Hän ei kuitenkaan esittele Wikströmin kirjettä tarkemmin, mistä seuraa, että hän voi pitää etualalla oivaltavan Aalbergin, joka aivan kaikessa noudatti myös Tohtorin hyviä neuvoja. Heikkilä konstruoi kahta ihannekuvaa: toisaalta viisas Kaarlo ”opastaa Idaa” ja ”itsenäinen Ida” on ainutlaatuinen tähti, joka samalla ”ymmärtää, että oli kyse ensemblestä”, ja viisaasti valitsi vain joitain elementtejä ulkomaisista esikuvista.

Helsingin kriitikot kiittivätkin Nooran tarkkaa psykologista kuljetusta mielentilojen vaihtelussa. Varauksia oli Ibsenin suhteen, häntä verrattiin antiikin mytologian kiduttajaseppään: miten yhtäkkiä nukkevaimosta ”runouden prokusteenvuoteessa” kasvaa suurten mittojen henkilö. Näytelmä oli tarkasti kirjoitettu säätyläispariskunnan draama, jossa debatoitiin ilmassa olevista teemoista. Riitti sinänsä, että oli ”salonki-uskottava” käyttäytymiseltään, jottei teatterin sidosryhmä eivätkä sen viholliset saaneet aiheetta moittia, sitä että ”tavoiltaan hioutumaton” kansan lapsi näytteli säätyläishuoneissa karkeasti.

Mutta yhtälailla kritiikeissä viitattiin Idan ilmaisun ylimääräiseen pateettisuuteen. Jopa II näytöksessä oli naurettavaa ”lankeaminen polvilleen Krogstadin edessä”, jollaista Ibsen ei ollut näyttämöohjeisiin kirjoittanut. Onko tällainen toimintaohje voinut tulla Kaarolta, vai onko se Idan oma ratkaisu? Niinhän aikakauden näytelmien dramaattisessa roolifakissa näyttelevä nainen epätoivon partaalle joutuessaan tavallisesti toimi. Ida on voinut itse haluta tällaista näyttävyyttä jo II näytöksessä. Tuon melodramaattisen eleen alkuperää voi nimittäin jäljittää yhtäältä Aalbergin haluun näyttää suuria tunteita suurin elein ja vangita niillä katsojansa. Jos nämä eleet ovat Aalbergin tarjoamia harjoituksissa, Bergbom ei ole kenties hennonut evätä Idalta niiden tekemistä, sillä myös nuorella Bergbomilla oli taipumusta omissa näytelmissäänkin suosia sankarittaren pateettista gestiikkaa.

Kiintoisa yksityiskohta oli Alma Wikströmin mainitsema Noran napolilaisen kansallispuvun vaalea villahuivi, josta tämä sanoo: ”samanlainen kuin Azucenalla”. Ystävätär viittasi siis Bergbomin *Trubaduuri*-ohjauksen mustalaisäidin hahmoon, joka oli rakennettu arvokkaaseen kansaan viittaavan valkean huivin ja äitiyden varaan.

Tarantella-kohtaus oli todellakin *scène à jouer*, ja tarantellaa tanssiva napolilaisyttö, ”luonnonlapsi” naiskuvan pohjoismainen variantti. Itse tanssiharjoitukset oli tehty perusteellisesti Alina Frasa-Ahreniuksen luona. (Heikkilä 1998:83, Koski 2006). Napolilaisvaate – porvarisrouvan ”naamiaispuku” – näkyi hyvin Aalbergista Noorana otetuissa valokuvissa, esimerkiksi hänen maatesaan divaanilla. Siinä esiintyvää tietoisien rohkeaa kameraan suunnattua katsetta ja raukean eroottista asetelmaa Hanna Suutela pitää erityisen uskallettuna ja nimenomaan muista suomalaisista näyttelijätärkuvista poikkeavina.

Hän yhdistää asennon Edouard Manet'n *Olympia*-maalauksen (1863) suorasuokaiseen vallan, varallisuuden ja erotiikan kuvastoon. (Suutela 2005, 97–99).

Kaarlo Bergbomin ohjaajakuvan kannalta *Nukkekodissa* ei välttämättä ollut mitään erityisongelmaa, kuten ei konversatiooni-näytelmissä muutenkaan. Niissä onnistuminen oli lähinnä näyttelijöiden vastuulla, ja Ibsenin tapauksessa näyttelijöillä oli riittävästi ohjeita, joiden kautta edetä: toiminta oli ajateltu valmiiksi parenteeseihin.

Teatterintutkimuksen tai elämäkertakirjoituksen rivienväleissä otetaan usein peitellysti kantaa myös taiteelliseen meriittiin: onko jonkin esityksen saama kiitos ja ansio siinä esiintyvän näyttelijä-tähden vai ansaitseeko toisinaan jopa ohjaaja siitä osan ja millä perusteilla? Vai onnistuvatko näyttelijät ohjaajasta huolimatta jne. *Nukkekodin* tapauksessa noin 50 näyttämöohjausta tehneelle Bergbomille Kristianian esityksen pohjapiirros nuolineen ei voinut tuoda mitään erityistä syvempää tietoa, mitä hän ei olisi ymmärtänyt muutenkin. Aalbergin elämäkerturit Räsänen ja Heikkilä halusivat molemmat jakaa ansio-pisteitä sekä Bergbomille, että kunnianhimoiselle näyttelijälle itselleen.

Bergbomia ei ole yleensä kiitetty psykologisesta tarkkuudesta ohjaustöisensä. Siksi on mahdollista, että Wikströmin tarkasta kollegiaalisesta kuvauksesta III:n näytöksen psykologisista käänteistä on ollut hyötyä Aalbergille, jolla muuten esiintyi koko ikänsä taipumusta ylilyön-teihin ja ajoittain harkitsemattomaan melodramaattisuuteen (kuten II näytöksessä). Äkilliset käänteet olivat myös osa virtuositeettia.

Nukkekodin näyttämöllepanosta on säilynyt myös maininta siitä, miten Nooran kohtauksiin lasten kanssa oli harjoituksissa syytä erikseen keskittyä. Ne piti tehdä lämmöllä ja huolella. Augusta-sisaren lapset ovat olleet juuri sopivassa iässä avustamaan *Nukkekodin* ensimmäisessä näytöksessä. Turun kiertueella huhtikuussa kohtauksen näyttelivät turkulaiset lapset. Sellaisia tarvittiin kaksi 7–9 vuotiasta ja yksi vierastamaton 2–3 vuotias. (EB → B. Elfving 24.4.1880/49:5:38/EBA/KiA/SKS.)

Mietittävää fennomaani-seurapiirille tuotti *Nukkekodin* sisältö: halusivatko nämä pohjalaiset papinpojat sittenkään päästää omia morsiamiaan ja rouviaan katsomaan *Nukkekotia*? Mutta estääkään ei oikein voinut. Kun Nooran henkilöahmo oli niin kiistanalainen, miten painottaa lopun käänteitä – esittää naisen uljuutta ja sitä omantunnon vaatimusta, jota loppuratkaisu edellytti? Miten tehdä se niin, että loppuratkaisu, perheen jättäminen itsensä etsimisen nimissä ei tuntuisi idealistisen säätyläistön mielestä vastenmieliseltä ja että se rakentuisi uskottavasti, mutta riittävän jännittävänä?¹²⁹⁹

1299 Ritva Heikkilän fantasiassa Suomalainen Teatteri olisi lopettanut esityksen näin: "Nora lähtee, mutta ei vain hänen kasvojensa ilme vaan koko olemuksensa kertoo, että hänen paluunsa on yhtä mahdollinen kuin muutos Helmerissä." Heikkilä (1998:101) ei tälle tiedolle anna lähdeä, ja se vaikuttaa enemmän kirjoittajan varautuneisuudelta suh-

Tri Valfrid Vasenius aloitti maaliskuun alussa viisi luentoaan Ibsenin ja Björnsonin nykydraamoista, ensimmäinen oli 6.3.1880 yliopiston juhlasalissa, pääsymaksut käteisenä luennoitsijalle. Vasenius jätti Emelielle pääsylippuja luennoilleen, annettavaksi myös nti Aalbergille.¹³⁰⁰ Pari päivää myöhemmin (8.3.1880) *UStr* lakonisesti totesi: ”Suomalaisessa teaterissa esitetään tänä iltana viides kerta ”Nora”, joka niin suuressa määrässä on saavuttanut pääkaupungin yleisön huomiota ja suosiota, että teateri tähän saakka joka kerta on ollut melkein täynnä väkeä.” Matin pakinassa otettiin vihdoin kantaa kiistakysymykseen:

Yksityisissä seuroissa väitetään tietysti nyt, kun tuota merkillistä kappaletta on saatu omin silmin nähdä, kahta kiivaammin Noran luonteesta ja hänen oikeudestaan lähteä pois kodistaan ja perheestään. Sen mukaan mitä minä olen luullut voivani havaita, ovat useimmat miehet sitä mieltä, ettei Noralla ole oikeutta tuolla tavoin pötkiä tiehensä ja heittää lapsensa ”niin kuin susi penikkansa” – kuten joku sanoi – jonka vuoksi hänen käytöstapansa heidän mielestään on ankarasti moitittava. – Useimmat naiset taas näyttävät ajattelevan ihan päinvastoin ja arvelevat, että Noran on tuiki mahdollista enää rakastaa mokomaa miestä kuin Helmeriä, jonka tähden hän myöskin on oikeutettu tämän hylkäämään. – Kumpiko puolue nyt on oikeassa? Ehkä siihen saadaan vastausta tohtori Waseniukselta, joka esteettisessä luennossaan ensi perjantaina [tulee] puhumaan juuri puheenalaisesta näytelmäkappaleesta. Niille maaseudulla asuville, jotka mielivät saada tietoa Noran sisällyksestä, muistutettakoon että tämä näytelmä on painettu ja kirjakaupasta saatavana 2,50 mk.¹³⁰¹

Kevät 1880 sujui siis Ida Aalbergin Nooran ja *Nukkekodin* aiheuttamassa sensaatioissa ja perusteellisia arviointeja lukiessa.¹³⁰² Siitä ja muista Ibsenin sekä Björnsonin näytelmistä kirjoitettiin runsaasti. Teatteri kävi erillisellä vierailulla huhti-toukokuun vaihteessa Turussa, jonne *Nukkekotia* oli pyydetty.¹³⁰³

teessa Ibseniin ja henkilökohtaiselta kannanotolta Noran ratkaisuun. – Sinänsä on oikein kysyä, miten jyrkkänä ja radikaalina Aalberg uskalsi hahmon esittää. Pirkko Koski (2006) pohti tarantella-tanssin asemaa esityksen huipentumana.

1300 EB → I. Aalberg s.d./Coll.1.2/KK.

1301 *UStr* 10.3.1880.

1302 *Mbl* 16.3.1880 (No 63) ilmoittaa jatkavansa numeroiden 60 [12.2.] ja 61 [13.2.] kirjoituksia, joita myös EAH3:35–37 on suomentanut. Ne olivat ilmeisesti Nervanderin tekstiä (EAH3:38) ja tulkitsevat, miten nukke Nora venytetään ”runouden Prokusteen-vuoteessa” tiedostavaksi, emansipoituvaksi moderniksi naiseksi, mikä on kirjoittajan mukaan täysin epäuskottavaa. Kirjoittaja palasi vielä esitykseen: ”var förträffligt, till och med illusoriskt. Fröken A.[alberg – –] den beundransvärda talang, hvarmed hon som det synes, utan all ansträngning, låter de snabba skiftningarna i karakteren illusoriskt framträda, uppvägas endast af den ungdomliga poetiska kraft, hvarmed hon döljer felteckningen af figuren och låter denna uppenbara sig sådan Ibsens intentioner dermed troligen varit. Att framhålla förtjensterna i den unga konstnärinnans framställning vore att beröra snart sagdt hvarje replik, utom mähända några få, som enligt vår åsikt för skarpt accentueras.”

1303 EAH3:35. *Norassa*, Kivinen [=Franck] paikkasi tohtori Rankin, kun Axel Ahlbergia tarvittiin Helsingissä. Emelie lähti mukaan asuakseen Bettyyn luona, Kaarlo jäi ilmeisesti Helsinkiin. Emelie tilasi 24.4.1880 Bettyltä reippaita lapsia

Aleksanteri II:n 25-vuotista hallituskautta juhlintiin maaliskuun 1880 alussa Kaarlon järjestämällä kuvaelmilla, joissa esiintyivät tämän neljännesvuosisadan keskeiset reformit personifioituina.¹³⁰⁴ Lopuksi oli vuorossa Kiven *Lea*, Kaarola Avellanin esittämänä. Teatterin seuraavat ensi-illat olivat taas turvallisia tapauksia, kuten *Saimaan rannalla*, jonka tekijät olivat Öhqvist-Korhonen, Törmänen ja Bergbom.¹³⁰⁵ Esille tulivat vielä Beaumarchais'n *Sevillan parturi* (puhenäytelmänä)¹³⁰⁶ sekä R. Benedixin *Tuhkimo* ja unkarilainen kansannäytelmä *Mustalaiset* (*A szigany*), josta tuli pitkäaikainen suosikki.¹³⁰⁷ Nuoren avioparin tematiikkaa selviteltiin Björnsonin pienoisnäytelmässä *Tais-telujen välillä*. Kaarola Avellan joutui epäkiitolliseen asemaan, sillä hän sai pitää oman resettinsä 18.3.1880, vain noin kuukausi *Nukkekodin* ensi-illan jälkeen. Hänen juhlanäytelmänsä Victor Hugon *Angelo* oli vanhaa ohjelmistoa. Jopa Aspelin-Haapkylä kuittasi asian lyhyesti: juhlijan ”osaksi tulivat lämpimät tunnustukset hänen harrastuksistaan.”¹³⁰⁸ Kilpailutilanne ei tunne armoa. Ida oli kommentoinut erittäin sarkastisesti Avellanin *Lea* esitystä vuonna 1877, samoin eräitä myöhempiäkin töitä 1880.¹³⁰⁹ Teatterista eronnut näyttelijä ja suomentaja Carl Edvard Törmänen menehtyi 22.3.1880, vain 24 vuoden ikäisenä. Nekrologi *Mbl:ssa* oli luultavasti Kaarlon kirjoittama.¹³¹⁰ Myös Herttoniemen kartanon emäntä ja sisarusten setävainajan leski, Helene Bergbom (s. Franzén) kuoli näihin aikoihin.¹³¹¹ Kaarlon suunnittelema Kirjallisuudenhistoria esiintyi maaliskuussa 1880 SKS:n vuosikokouksen asiakirjojen kohdassa ”tulevat julkaisut” – ja useana vuonna tämän jälkeen.¹³¹²

Turusta Noran alkukohtaukseen, selittäen vaatteet ja muut vaatimukset. *Norassa* tarvittiin myös kaksi pianoa näyttämölle! (EB → B. Elfving 24.4.1880/49:5:38/EBA/KiA/SKS.) Idan avulla saataisiin Turussakin vielä kohtuulliset tulot.

1304 Sama ”Aleksanteri II:n ajan reformien kavalkadi” esiintyi viimeisenä osana syksyllä 1899 Lehdistöpäivän juhlan historiallisten tableau’iden sarjassa, joka olivat Bergbomin laatima, ja jonka juuri tähän viimeiseen osaan liittyvästä musiikista Sibelius irroitti ’Finlandian’.

1305 *Saimaan rannalla* -koosteen tekijät olivat Öhqvist-Korhonen, Törmänen ja KB. (EAH40). Siinä nuorta miestä koetetaan saada värvättyä sotilaaksi, jotta hänen morsiamensa voitaisiin näyttää vallashenkilölle. Se päättyy kuitenkin nuorten kannalta onnellisesti.

1306 *UStr* 9.4.1880 kuvasi komedian *Sevillan parturi* esittämistä, jonka osajako oli: Rosina = Aalberg, Figaro = Böök, Almaviva = Ahlberg, Bartholo = Wilho, don Bazil = Leino.

1307 Ohjelmistossa oli myös *Mustalainen* -nimellä esitetty viulunsoittajaa kuvaava yksinäytöksinen suosikkiteos.

1308 EAH3:40.

1309 M. Grape → H.C. Winterhjelm 4.3.1880/42:199/HWA/KiA/SKS.

1310 *Mbl*. 25.3.1880. Törmänen oli käynyt normaaliyhteisöä, mutta tuli 19 vuotiaana näyttelijäksi. Suomensi yhteensä 49 näytelmää ja toimitti 20 painettaviksi Hämeenlinnassa sarjaan Suomalainen Teatteri-kirjasto. Ne olivat keveän ja vapautuneen kielensä takia korkeatasoisia. 24-vuotiaalta vainajalta oli vähän aiemmin kuollut vastasyntynyt lapsi.

1311 *Mbl* 30.3.1880 kirjoitti: ”enkefru landskamrerskan Helena Bergbom f. Franzen, å Hertonas egendom i Helsingesocken den 26 mars, 60 år.” *HD* 28.3.1880 kertoi: ”efter ett långvarigt bröstlidande stilla och fridfullt afsomnade... uti sitt 61 lefnadsår. Sörjd och saknad af fem barn, en ålderstigen stjufter och två syskonen samt andra anförvänder och vänner.” Emelien ”viimeinen käynti” Herttoniemessä edellisenä kesänä on voinut tarkoittaa vielä tämän heidän setänsä lesken tapaamista.

1312 *Mbl* 17.3.1880 julkaisi SKS:n vuosikertomuksen: ”Kohta 9: Yleinen Kirjallishistoria af doktor K. Bergbom. Sällskapet är öfvertygad om, att här af en sjelfständig litterär produkt uppstår, hvilken på ett intressant sätt åskådliggör de idéer, hvilka hafva framträd på litteraturens område. Den är således ej afsedd att blifva en lärobok, hvar hufvudändamål

Ajatus kotimaisesta oopperasta ei vielä ollut kuollut, sillä Nya Teatern jatkoi oopperaa kaudella 1879–1880 Hřímalýn ja Navrátilin kanssa. Suomalaisen Oopperan ”kodittomaksi jääneet laulajat” olivat tuumineet, voisivatko he omin toimin elvyttää oopperan, jolloin Bergbom ja Wegelius voisivat toimia ohjaajana ja kapellimestarina.¹³¹³ Laulajat suunnittelivat muodostavansa omalla riskillään esiintyjäryhmän, mutta hankkeelle ei löytynyt riittävää taloudellista realismia¹³¹⁴ ja kevääksi 1880 suunnitellut näytännöt raukesivat. Senaatti oli näet evännyt valtionapuhakemukset ja edellytti tutkittavaksi teattereiden fuusion mahdollisuudet oopperaa silmällä pitäen. Ainakin *Uuden Suomettaren* *Matin* (Almberg) mukaan pitäisi senaatin edellyttämään ”yhdystyöhön” (samarbete) ryhtyä.¹³¹⁵ Oopperan tulisi ainakin olla yhteinen.¹³¹⁶ Juuri kotimaiset laulajat olivat edellyttäneet, että syntyy yhteinen ooppera.

Huhtikuussa 1880 käytiin vielä kerran neuvotteluja fuusiomahdollisuuksista, osin julkisuudelta sivussa.¹³¹⁷ Kaarlo Bergbom ja Richard Faltin sekä eräät muut olivat neuvottelukokoukselle ehdottaneet kaksikielistä oopperaa – mutta suomalaisella puolella olivat jyrkimmät sitä mieltä, että oopperan kieli saa olla vain suomi.¹³¹⁸ Kokous oli kutsuttu ”anonymisti koolle”, ilman allekirjoittajia, minkä takia pari läsnä olevaa ilmoitti, että siellä esitettyä suunnitelmaa ei voida käsitellä, sillä teatterien johdot neuvottelevat samasta asiasta toisaalla.

Senaattori Leo Mechelin valittiin työryhmän puheenjohtajaksi ja pohjapaperina oli vanha idea: 3-osainen teatteri, jossa suomalaisen puheteatterin rinnalla on ruotsinkielinen, joka toistaiseksi käyttää ulkomaisia taiteilijoita, mutta suuntautuu yhä enemmän

är en noggrann uppräknning af litteraturalster o s v. Hvad omfånget beträffar, har man ansett att det kunde motsvara ”Kiven valitut teokset” säledes upptaga omkring 1000 pag.”

1313 A. af Heurlin → B. Elfving [nov 1879]/48:61/BEA/KiA/SKS. ”Sedan för par veckor sedan här på teater möte beslöts att ingen opera skulle existera i år har allt nu varit lugnt för nu börja artisterna sjelfva att röra på sig. Achtes, Bergholm, Wahl, Filip Forsten, Hellberg och Lagus skulle neml. gifva på våren med Wegelius som Kapellmästare och Karl som regissör 10 à 20 representationer, likväl blott såvida de få en önskad garanti som dock ej lär vara alltför hög. Svar om Lagus går in på den här historien har ej ännu anländt och på henne beror ju ändå allt. Lustigt vore om man ändå skulle komma att ha opera. Detta dock oss emellan tillsvidare.”

1314 EAH3:44.

1315 *UStr* 31.3.1880, Matti, ’Kirje Helsingistä’.

1316 EAH3:44–46. Keskustelua myös *Hbl* 7.4.1880, 13.4.1880 ja 22.5.1880.

1317 EAH3:44–45 selostaa maaliskuusta 1880, että ”senaatti järkevyyttä tavoitellen palasi vielä fusiooni-ajatukseen, jossa jälleen pidettiin kokouksia ja neuvotteluja.” – Senaatti oli siis tyytymätön siihen, että yhteistyötä ei syntynyt ja painosti neuvottelujen käymiseen. Pakinassaan Matti (A. Almberg) (*UStr* 31.3.1880) myönsi fuusion oopperan suhteen järkeväksi ja että sen pitäisi olla kotimainen. Suomen kieli olisi vokaaliensa puolesta parempi laulukieli. *UStr* 9.4.1880 oli hapan, sillä neuvottelukokoukseen ei ollut kaikkia. Kenties yritettiin nyt neuvotteluja, jossa ratkaisuun olisi mahdollista päästä. Puheosasto ei kolme vuotta aiemmin ollut haluttu fuusioida, mutta puheosasto oli siinä määrin nyt voimistunut, että sen itsenäisyyttä fuusio ei enää uhkaisi. Ida Aalbergin avulla Suomalaisen Teatterin nostaminen voisi olla jopa mahdollista, jolloin sillä olisi lisää legitimiisyyttä päästä Nya Teaternin vuokralaiseksi. Ruotsalaisen teatterin vuokrasopimus olisi katkolla jo vuonna 1882. Aspelin tiivistää asetelmat (EAH3:45) sanomalla, että maltillinen *HD* oli tällä kertaa fuusion kannalla ja että ”erikielisten puheosastojen rinnalle perustettaisiin kaksikielinen (ruotsalais-suomalainen) ooppera, mutta jyrkempää ruotsinmielistä kantaa edustavat *Helsingfors* ja *Wiborgs Tidning* vastustivat yhteistyötä missä muodossa tahansa – koko ehdotus oli muka ruotsalaista teatteria vastaan tähdätty ’murhaisku’.”

1318 EAH3:45av.

oman maan ruotsinkielisiin; oopperassa käytettäisiin molempia kotimaisia kieliä ilman jyrkkyyttä kummaltakaan puolelta. Kolme intendenttiä muodostaisi johdon, ellei hallitus halua määrätä mukaan jotain ylimmäistä kiistakysymysten ratkaisijaa. – Suunnitelmaa selvittämään määrättiin O. Donner, Aug. Schauman ja M. Wegelius. Mechelinin alustuksessa oli jo Bergbomin, Faltinin ja Saltzmanin yhteisesti laatima budjetti laskettuna.¹³¹⁹ Koollekutsujat ovat voineet olla juuri niitä, jotka halusivat jättää jyrkimmät puoluemiehet kutsumatta, silloin oltaisiin paremmin taidelaitoksen asialla.

Kaarlo Bergbomille sopi ratkaisuksi kaksikielinen ooppera Nya Teaternin suojissa. Valistuneimmat voimat olivat tuossa kokouksessa (11.4.1880) liikkeellä: Leo Mechelin kielipoliittisen liberalismiin nimissä oli avainhenkilö. HD 12.4.1880 selosti kokouksen ehdotuksia, ja mainitsi, että keskustelu ”bar en försonlig och lugn prägel”. Kaarlo Bergbom oli siis oopperan kielikysymyksessä nyt yhteensovittamisen kannalla ja hän oli laatinut tarkempia suunnitelmia Faltinin ja Saltzmanin kanssa.¹³²⁰ Kolmen miehen toimikunnan pitäisi perustaa ainakin tuo kotimainen ooppera, jos teattereiden yhdistymistä ei synny.¹³²¹ Svenska teaterns garantiföreningenin kielteinen vastaus tuli 6.5.1880. Emelie paheksuu, että sitä oli viivytetty niin myöhään.¹³²² Kenties senkin sisällä oli erimielisyyttä. Jälleen jyrkät linjat molemmin puolin torjuivat hankkeen. Heidän mielestään taide ei voinut mennä puolue- ja kielipoliittikan edelle.

Maaliskuun 1880 lopussa oli avattu näyttävästi Aleksanterin teatterin oopperatoiminta, Gounod’n *Faustilla*, kyseessä oli seurue, jonka teatterille määrätty intendentti oli kiinnittänyt ja jossa oli ainakin kuorolaisina mukana useita suomalaisessa Oopperassa laulaneita henkilöitä.¹³²³ Näiden ooppera-taiteilijoiden ja oopperan piirissä toimineiden laulajien pettymyksestä ja pahasta mielestä Bergbomit olivat tietoisia. Aspelin-Haapkylä arvelee näiden jopa syyttäneen Bergbomeja ”siitä, että heidän toiveensa kotimaisen laulunäyttämöön nähden pettivät. Kumminkin he tekivät siinä väärin, sillä kaikki he olivat itsestään ja ennen valinneet taiteilija-uransa”. Poikkeuksena oli Taavi Hahl, joka jätti yliopistolukunsa oopperan takia. Hän palasi vuonna 1879 väitöskirjatyöhönsä, mutta kuoli jo 1880.¹³²⁴ Aspelin-Haapkylän tuomio on sikäli hurskasteleva, että yhteistä ammatillista toimintaahan nimenomaan yritettiin saada pystyyn vielä keväällä 1880, mutta sen estivät kielipuolueen miehet molemmin puolin. Henkilökohtaiset ratkaisut olivat

1319 Mbl 12.4.1880 kertoi, että 11.4.1880 pidettiin kokous, jossa 50 henkeä oli ollut paikalla. Bergbom, Faltin ja Saltzman olivat tehneet laskelmia ja ”enemmistö hyväksyi ajatuksen kaksikielisestä oopperasta”. Myös fennojen puolella oli jyrkempiä yksistään suomen kielisen oopperan kannattajia. (EAH3:45av2). Maltillisia ruotsalaisia olivat tietenkin Otto Donner, Leo Mechelin ja Martin Wegelius.

1320 UStr 12.4.1880 mukaan Tohtori Bergbomin ”tekemän suunnitelman”.

1321 UStr 12.4.1880.

1322 EB → B. Elfving 10.5.1880/49:5:39/EBA/KiA/SKS. sit EAH3:46.

1323 Byckling 2009:105–113.

1324 EAH3:47 – EAH väittää, että Ruotsalaisen Teatterin oopperatoiminta olisi hiipunut siihen, että suomenmaalaiset laulajat eivät olisi halunneet mennä sinne laulamaan. Väite on kovin puolueväritteinen.

sitä paitsi kaikilla monitahoisempia: ooppera-kiinnostus ei suinkaan ollut kuollut, olihan sen piirissä toiminut suuri joukko aktiivisia ihmisiä, jotka yhtäkkiä olivat jääneet tyhjän päälle. Tenori Josef Navrátil oli saanut kahden vuoden kiinnityksen Tifisissä (Tbilisi) saaden 11.000 ruplaa vuodessa ja jääden Georgiaan(Grusiaan) sen jälkeen.¹³²⁵

Italialainen ooppera aloitti näyttävästi maaliskuun lopussa 1880 ensimmäisenä upouuden ja kauniin Aleksanterin teatterin intendentin kiinnittämänä seurueena. Tuohon ”muukalaiseen teatteriin Sandvikin torilla” kiinnitettiin kotimaisia vapaana olevia Suomalaisen Oopperan laulajia, ja se tapahtui viimeistään esitysten käynnistyessä uudelleen loppuvuodesta 1880. Tuolloin mainitaan mukana olleen kolme, ”signore Hahl [Johannes Hahl], signora Wikström [Alma Wikström] ja signore Tawaststjerna [Johan August Tawaststjerna] ym.” Lehden mukaan odotettavaa oli, että heitä olisi pian siellä enemmänkin.¹³²⁶ Venäläiseen teatteriin asettunut ooppera teki käytännön yhteistyötä oopperansa lopettaneen Ruotsalaisen Teatterin kanssa, nuotteja ja puvustoja lainattiin myös Suomalaisesta Teatterista. Vapaaksi jäänyt kapellimestari B. Hřimalý oli myös ottanut työtä vastaan Aleksanterin teatterissa.¹³²⁷

Valtionapuhakemukset piti jättää uudelleen Senaatille. Suomalaiselle Teatterille se oli määrällisesti sama kuin ennenkin 24.000 mk. Senaatin päätös tuli melko pian, sillä Emelie Bergbom kertoi siitä Ida Aalbergille jo 8.5.1880 päivätyssä kirjeessä: odotettiin vain vahvistusta Pietarista. Teatterin toiminnan jatkuminen oli katkolla koko kevään ajan. Oman velvollisuus- ja uhrautumisetoriikkansa sävyssä ja elettyjen kokemustensa jälkeen kesäkuussa 1880 Emelien sana oli kuitenkin terävä, mitä tulee oopperan hoitamiseen:

nog är det ju bra synd med våra sångerskor och sångare, men å annan sida, så har ingen enda af dem mod att uppoffra eller kämpa något det ringaste för möjligheten af en inhemsk opera – – – alla andra skola uppoffra och draga sakens tunga och bekymmer, och de skola sedan skörda segern och frukten. Vi ha nu åter i vår varit i tillfälle att pröfva detta.¹³²⁸

1325 Emil Nervanderin muistiinpanot Suomalaisesta Teatterista (ENA/KiA/SKS.) Josef Navrátil (1840–1912) teki oopperan lisäksi uran Georgiassa, mm. kansanmusiikkia laulaneen kuoron johtajana. (http://www.mzv.cz/tbilisi/en/culture_and_education/commemorative_plaque_to_czech_singer.html)

1326 Byckling 2009:110 viittaa uutiseen *Hbl* 7.12.1880: ”Tack vare våra inhemska theaterförhållanden se man nu redan wid denna italienska opera anställda signore Hahl, signora Wikström, signore Tawaststjerna, m.fl. af den finska operans förre sujetter, och – wänta wi litet, så får man wäl der se allt flere.” Byckling pitää tätä uutisointia ironisena, vaikka se pikemminkin vain toteaa tilanteen ja vailla ironiaa iloitsee, että kotimaisia saadaan nähdä ja kuulla Helsingissä.

1327 Byckling 2009:105–111, 333. Mahdollisesti vain kolme entistä Suomalaisen Oopperan laulajaa otti kiinnityksen Italialaiseen Oopperaan, mutta sen riveissä esiintyi paljon kotimaisia kuorolaisia ja tanssijoita. Erityistä on Axel Ahlbergin elokuusta 1881 tammi-huhtikuulle 1882 jatkunut sopimus; samoin Adolf Lindforsin kiinnitys samana vuonna.

1328 EB → B. Elfving 22.6.1880/49:5:40/EBA/KiA/SKS.

Suomalaisen Teatterin maine nousi huomattavasti *Nukkekot*i-esityksen myötä ja ruotsinkielinen lehdistö otti neiti Aalbergin vakavasti lahjakkuutena ja lupaavana näyttämötaiteilija-ammattilaisena. Hänessä kiitettiin monipuolisia luonteenpiirteitä, hänessä oli lasta, kokettia, vakavaa, ylevää jne.¹³²⁹ Ida Aalberg sai oman resettinsä 2.4.1880, sillä hän oli lähdössä jälleen ulkomaille¹³³⁰ ja palaisi vasta myöhemmin syksyllä. Ida-kultti syntyi lopullisesti tänä keväänä, olivathan Winterhjem-, Achté- ja Basilier-kultit hiipuneet.¹³³¹

Vanhat herrat olivat myytyjä neiti Aalbergin viehätysvoimalle. Noin 80-vuotias kenraali, vapaaherra J. M. Nordenstam ja 59-vuotias amanuenssi B. O. Schauman saivat seuraa kasvatustieteeseen erikoistuneesta Frithiof Peranderista, joka oli Kaarlon ikätovereita ja vielä alle 40. *Uusi Suometar* julkaisi Frithiof Peranderin pitämän puheen Ida Aalbergin lahjanäytännössä.¹³³² Peranderin, käytännöllisen filosofian ylimääräisen professorin (1879–1884) ja Ida Aalbergin ”romanssia” on kuvattu vuosia jatkuneena ”yksityisopetuksena”, jossa Peranderin tehtäväksi olisi annettu opettaa liian vähän koulua käynnyttä Aalbergia, jotta tämä voisi nousta säätyläistön kannattaman teatterin tähdeksi. Se oli epäilemättä yksi puoli asiassa, ellei Perander itselleen ominaisella luennoinnillaan yrittänyt toimia liikaa kuin Pygmalion, joka rakastaa omaa taideteostaan haluten herättää sen henkiin.

Perander, ajan hengen ja asemansa mukaan on ollut ehdottoman säädyllyinen käytöksessään mutta lopulta vain ”joutunut” kosimaan, jotta neiti Aalbergin ”maine ei olisi mennyttä”. Hän sai kuitenkin rukkaset Aalbergilta. Vanhapoika Perander oli Aalbergin vetovoiman vallassa ja niinpä hänen tuttavapiirissään oltiin taas rauhallisempia ”tämän hullutuksen” laannuttua.¹³³³ Aalberg oli tilanteessa, jossa hänellä riitti herraseuraa, nuo-

1329 HD 27.3.1880. Laaja alakertakirjoitus kertoi Suomalaisen Teatterin menestyksestä, pohti Noran valintaa ja kehu sitten esitystä: ”Spelet var på de flaste händer godt, ja utmärkt. Fröken Aalberg som med sällspordt allvar och nästan obegränsadt arbete egnar sig åt den höga uppgift, som föreligger en sann skådespelerska, synes ej heller hafva försummat att i minsta detalj studera Noras svåra karaktär. I denna roll möta motsägelser vid hvarje steg. Barnsligt öfverdåd, lekfullhet, list, lögn, allt uppoftande hängifvenhet, qvinlig stolthet, koketteri, trots, förtvivlan – allt detta skall här sammansmältas till en helgjuten bild, utan att fogningarna synas, och skåskan skall utfylla det, som skaldens ord blott antyda. Det har varit ett nöje att bevittna det i allo utmärkta sätt, hvarpå fröken Aalberg löst problemet. Med riktig instinkt och fin takt, för hvilken [–] Åt Noras långa själskamp ger fröken Aalberg ett uttryck, som nästan adlar Nora till en martyr och som gör slutet med dess skriande upplösning förklarligt. Och då denna upplösning sedan kommer, talar fröken Aalbergs stumma spel i sista akten mycket mer öfvertygande till Noras fördel, än de skäl, som anföras till bevis för det oberättigade i hennes handlingsätt, kunna tala emot henne.”

1330 *Ustr* 2.4.1880 uutisoi Idan juhlannäytännöstä: ”Hän kuvaili Noraa nytkin sillä viehättävällä lumous-voimalla, jota tämän luonteen esittämisessä etupäässä tarvitaan; ja suuri oli yleisön mieltymys.”

1331 *Ustr* 24.4.1880. Monta palstaa pitkä teksti kuvaa ensin Idaa, sitten Ibseniä ja taas esitystä, vertaillen kalevalaisia henkiä ja Norjan vuonoja. Kerrotaan, että Ida Aalberg lähtee ulkomaille ja palaa vasta myöhään syksyllä.

1332 Räsänen 1925:95 tulkitsee Peranderin puheen lahjanäytännön yhteydessä huhtikuun alussa niin, että juuri ihanteellisuusvuodatus olisi evidenssiä siitä, että Ida ei olisi näytellyt Noraa mitenkään realistisesti. ”Merellä on tavallansa vaimon luonne. Meri on notkea, norja, antautuva, hempeä, hienohelmainen, vaihtelevainen, huikentelevaisen vesikalvon alla on syvyys, jota kauhulla ajatteleme.” (sit. Räsänen 1925:95) Räsänen päättää että Noora on käyttänyt vielä ”saksalaisen deklamoivan koulun keinoja, sopivalla tavalla miedonnettuina.” Räsänenkin rakentaa myyttiä itsenäisesti luovasta taiteilijasta, joka vähitellen kasvaa irti opettajista ja esikuvista. Voidaan kuitenkin kysyä, vapautuiko Aalberg koskaan esikuvien seuraamisesta.

1333 Frithiof Peranderin kirjeitä Aalbergille alkaen 2.5.1880 Coll.1.7/IAUGA/ms/KK.

rempaa ja vanhempaa eri säädyistä. Eivätkä naisetkaan olleet välinpitämättömiä hänen suhteensa, joten näitäkin ihailijoita hän osasi käyttää hyväkseen, mistä kertovat Maria Grapen monet kirjeet hänelle.¹³³⁴

Vuoden 1880 toukokuussa Ida matkusti Saksaan ja Maria Grape hoiti hänen talouttaan.¹³³⁵ Aalberg antoi Grapen hoitoon 2000 mk senaatilta saatuja rahoja, ”Pietarista hän oli saanut 1000 mk” ja lahjanäytännöstä 1500 mk, eli yhteensä 4500 mk jäi Grapelle, joka niillä huolehtisi hänen rahoittamisestaan. Kun Hedvig Winterhjelm kuuli uudesta matkasta Niemann-Seebachin oppilaaksi, hän mainitsi Grapelle, ettei pidä tuollaisesta osien valmiiksi harjoittelemisesta, ”kaikkein vähiten jos taiteilijaa pidetään etevänä ja itsenäisenä.”¹³³⁶ Suomessa oleskellut kielitieteilijä Josef Szinnyei ja hänen nuorikkonsa Hilma Rosendahl lähtivät yhtä matkaa Aalbergin kanssa.

Emelie Bergbom ei enää pelännyt Idan siirtymistä ruotsalaisille, mutta sen sijaan kylläkin sitä, että tämän luonnollisuus ja yksilöllisyys kärsisivät liian paljosta opiskelusta.¹³³⁷ Sekä Kaarlo että Emelie olivat varmaan olleet osin ”ichmeissään”, kun Ida oli tullut rouva Seebachin luota kovin ”saksalaisena”. Kokemattoman ja kouluttamattoman näyttelijän ensimmäinen pedagoginen auktoriteetti oli vaatinut raskasta ja pateettista otetta, johon tällä oli taipumusta muutenkin. Jäikö tämä ensimmäinen opittu resepti Aalbergin ohjenuoraksi vastedes? Näytäntökaudet piti kuitenkin suunnitella niin, että teatterilla oli riittävän kiinnostavaa esitettävää myös ilman Idaa. Ilmari Räsänen toteaa, että Suomalainen Teatteri ilman Idaa oli aivan eri asia kuin Idan kanssa. Ruotsalaisissa piireissä oli haukuttu, että ”Bergbomin rengit ja piiat esittävät draamaa siellä ja siellä” ja Aspelin-Haapkyläkin kirjaa, että muulloin esitykset valitettavaa kyllä annettiin huoneille huoneille.¹³³⁸ Ida Aalbergista oli tullut miekka, jota Bergbom saattoi voitollisesti heiluttaa poliittisten vastustajiensa edessä.¹³³⁹ Tästä hyötyi erityisesti teatteria ylläpitävä puolue.¹³⁴⁰

Alma Wikström haki myös kiinnitystä Helsingistä syksyksi 1880, mutta Teatterin johtokunta tarjosi pienempää palkkaa, kuin Wikström toivoi.¹³⁴¹ Vahinko, että palkkataso pitää pitää niin pienenä, valitti Emelie. Tämän kevään jälkeen ainakin Ida Aalberg tiesi hintansa ja iltakohtainen palkkiotaso alkoi nousta. Kaudelle 1880–1881 Aalbergille

1334 Maria Grapen kirjeitä Aalbergille alkaen 1.7.1880 Coll 1.3/IAUGA/ms/KK.

1335 Räsänen 1925:96.

1336 H. Ch. Winterhjelm → K. Winterhjelm 16.5.1880; sit ja suom. Krohn 1922:301.

1337 EB → B. Elfving 10.5.1880/49:5:39/EBA/KiA/SKS.

1338 EAH3:50–51.

1339 Räsänen 1925:121.

1340 Näyttelijät olivat 6.11.1879 pitäneet kokouksen ja halunneet perustaa Eläkekassan, mihin johtokunta suostui. Sen olemassaolo näkyi vasta 1883–1884. Turkulaisten kokoama lahjoitus sen hyväksi haluttiin lanseerata julkisuuden kautta. Näyttelijät myös osallistuivat keväällä rva Lundahlin hyväksi soiréeen Hämeenlinnassa. Keväällä 6.4.1880 teatteriin liittyi neiti Katri Bengtson (Aaltola), joka jo vuonna 1883 avioitui Aleksis Raution kanssa, joten hänet tunnetaan Katri Rautiona.

1341 EB → B. Elfving 10.5.1880/49:5:39/EBA/KiA/SKS.

oli ajateltu tarjota 300 mk kuussa.¹³⁴² Pian Aalbergin matkustettua jo 8.6.1880 Emelie selitti kirjeessään tämän suurta merkitystä teatterille, valitteli valtionaputilannetta sanoen miten tuskallista on, kun teatteri ei voi maksaa suuria palkkoja, kun debet ja kredit pitäisi saada täsmäämään, sekä miten erityisesti Avellan on ollut jalo tässä palkkioasiassa, ”serdeles nobel”.¹³⁴³

Hedvig Winterhjelmiltä tuli odottamaton vierailutarjous. Alma Wikström oli alkanut puuhata kiertuetta Hedvigille Suomeen päästäkseen itse esiintymään Hedvigin rinnalla ja työllistyäkseen.¹³⁴⁴ Suunnitelman takana oli kuitenkin ideapankki – ja wanna-be-impresario Maria Grape, jonka vaateliike ei enää menestynyt entiseen tapaan. Grapen kirjeessä Hedvigille 16.2.1880 esiintyi suurisuuntainen suunnitelma kiertueesta Suomen maaseutukaupunkeja myöten.¹³⁴⁵

Kun Hedvig Winterhjelm ja Alma Wikström toukokuun alussa 1880 yllättäen saapuivat Helsinkiin, jouduttiin hankaluuksiin ja Kaarlo tarvittiin hätiin: näytöksiä pitikin äkkiä panna kokoon siitä, mitä oli saatavilla.¹³⁴⁶ Kaarlo oli ehdottanut *Maria Stuartia*, mutta oli jo toukokuu eikä aikaa pitkän suomenkielisen roolin opetteluun. Ehdotus oli tullut liian äkkiä, ja kun suunnitelma oli tehty Bergbomien tietämättä, se päätettiin siirtää. Takana oli Kaarlon kiltteys, toisaalta hänen vastuunsa ja valmiutensa varjella Hedvigin mainetta: vierailu piti rakentaa ulospäin mahdollisimman *comme il faut*. Hedvig tuli Helsinkiin myös hetkellä, jolloin uusimman fusioni-hankkeen kaatumisesta ei vielä ollut virallista tietoa. Alma Wikström tavoitteli kiinnitystä Suomalaisesta Teatterista, mutta hän ilmeisesti asetti hintansa liian korkeaksi suhteessa taitoihinsa, joita hän turneeratesaan Hedvigin kanssa halusi esitellä.¹³⁴⁷

1342 M. Grape → I. Aalberg 30.7.1880/Coll 1.3/IAUGA/ms/KK. Antti Almberg oli käynyt sondeeraamassa, ”mitähän Ida mahtaisi tuumia tällaisesta tarjouksesta”, mihin Grape, että ”Idalla on vastuullaan kahden alaikäisen veljensä kasvatus ja arkipukujen hankinnat. Jos haluatte hänet teatteriin marraskuussa, kirjoittakaa hänelle, ja sanokaa, mitä olette ajatelleet tarjota.”

1343 EB → I. Aalberg 8.6.1880/49:1:2/EBA/KiA/SKS.

1344 Krohn 1922:298–299.

1345 M. Grape → H.C. Winterhjelm 16.2.1880/42:191alk./HWA/KiA/SKS. Grapen loihittimassa pilvilinnassa Hedvigin ongelmana ei olisi estettä esittää mitä vain, sillä kaikilla paikkakunnilla on jo järjestetty seuranäytäntöjä, joiden jäljiltä kulisveja on saatavilla ja ylioppilaat, ”jotka ovat jo palanneet kotikaupunkeihinsa” voivat avustaa. Tämä nerokas suunnitelma, jota kukaan ei alkanut realisoida vastasi siinä määrin Hedvigin toiveita, että työtön näyttelijä laski sen varaan. Grapen vaatetusliikkeessä ei ollut ajateltu turnee-olosuhteita mitenkään valmiiksi asti, puhumattakaan järjestelyistä. Hedvig oli Helsinkiin tullessaan ollut äkkiä täysin tyhjän päällä. Bergbomien kirjeenvaihdossa keväältä 1880 ei ole säilynyt kontakteja Hedvigiin, sillä Kaarlo oli päättänyt välttää niitä. Grape kehotti Hedvigä ottamaan käyttöönsä kaksoisnimen Raa-Winterhjelm, koska sillä on kaikua Suomessa. Sitä vastaan Kristian Winterhjelm protestoi.

1346 Hedvigin tulosta kertoi *Mbl*: ”anlände i förrgård, eli 2.5. med aftontåget till staden från Hangö, dit hon ankommit med ”Express” från Stockholm. Fru Raa-Winterhjelm skall uppträda i några gäströler på finska teatern. (*Mbl* 3.5.1880 & *HD* 4.5.1880). Esityspäivänä (25.5.1880) *Mbl* puffasi erityisesti *Adrienne Lecouvreurin* esittämisestä ruotsiksi, ”hvaraf dock endast den spännande femte akten gifves.” [– –] ”enda gång den celebra skådespelerskan uppträder under sin korta vistelse härstädes, skall vår teaterälskande publik ej försomma att taga detta tillfälle.”

1347 EB → B. Elfving 22.6.1880/49:5:40/BEA/KiA/SKS. Wikström sanoo käyneensä neuvottelemassa Tukholmassa, mikä on voinut olla bluffia.

Toukokuussa 1880 Hedvig Winterhjelmin iltamajärjestelyt olivat siis hänen omalla vastuullaan.¹³⁴⁸ Tunnelmaa kohottamaan ja reklaamia tehdäkseen Suomalainen Teatteri järjesti minimin, serenaadin 17.5.1880 ennen Charlotten päivää, Kaarlon huomaavaisuutta sekkin. Hedvig sai Suomalaisesta Teatterista itseään avustamaan A. Ahlbergin ja B. Leinon, mutta ruotsinkieliseen numeroon hän tarvitsi Svenskanista vanhat kollegansa Hj. Agardhin ja M. Svedbergin, joille hän joutui maksamaan. Näiden ”ruotsi-kiihkoisuutta” Hedvig päivitteli Kristianille Kristianiaan. Kertoessaan *Adrienne Lecouvreurin* kuolin-kohtauksesta *UStr* ei maininnut, että Hedvig näyttelisi sen ruotsiksi. Lippujen myynti tapahtui Grapen liikkeessä Etelä-Esplanadilla.¹³⁴⁹ ”Pukuni [Leana] on kaunis, Maija on ommellut minulle uudet liivit ja lakin.” [liv = naisen puvun yläosa, röijy]¹³⁵⁰ *UStr* raportoi Arkadian olleen 25.5.1880 täynnä väkeä. *Adriennen* ruotsinkielisen loppukohtauksen lisäksi esitettiin suomeksi *Taistelujen väliajalla* ja *Hardangerin harjulla*. Lehti kuvasi ylistykset tälle naiselle, joka

kaukana Norjan vuonojen rannoilla... suosii ja harrastaa kieltämme siinä määrässä että sillä kykenee näyttelemään! Se on oikeata, lujaa, ihmeteltävää rakkautta ja me emme voi muuta kuin valittaa ettemme saa häntä ainaseksi luonamme pitää, itsellemme iloksi ja taiteellemme totiseksi hyödyksi. [– – tai] kuinka hän Adrienne Lecouvreur’inä kauhistuttavalla todennäköisyydellä [= todenmukaisuudella] kuoli? kun sanomme että sellaista saapi harvoin, jos koskaan, meillä nähdä... sen lisäksi ihmetellä kuinka täydellisesti ja sujuvasti rva Winterhjelm puhuu vaikeata kieltämme. [– –] W.¹³⁵¹

Kauden päätöksenä 30.5.1880 oli vielä *Nummisuutarit*. Winterhjelm ja Wikström antoivat Porvoossa deklamatorisk soarén ruotsiksi 1.6.1880.¹³⁵² Kesäkuussa Hedvig palasi Norjaan.¹³⁵³

1348 Krohn 1922:301–302.

1349 *HD* 25.5.1880.

1350 Krohn 1922:302. Hedvigin kirjeet miehelleen Kristian Winterhjelmile kertoivat, miten kieliriita vaikeutti erikielisten näyttösten järjestämistä. Kirje 17.5.1880: ”Agardh sanoi, että hän *minun* tähteni näyttölee Suomalaisessa teatterissa, mutta että se on suuri uhraus hänen puoleltaan, sillä hän vihaa fennomaaneja. [– –] Hän luulee, että fennomaanit vihaavat ja vainoavat kaikkea ruotsalaista ja tahtovat sen kokonaan hävittää.” Kirje 23.5.1880: ”Agardh on aivan hurja suomalaisuusvihassaan, Svedberg sitä vastoin pysyttelee kokonaan kiistojen ulkopuolella ja on tavattoman herttainen ja miellyttävä olennoltaan.”

1351 *UStr* 26.5.1880.

1352 Krohn 1922:302; Emil Nervanderin teatterimuistiinpano ei mainitse paikkaa 1.6.1880 pidetylle soarélle (ENA/KiA/SKS).

1353 Grape oli antanut aivan liikaa katteettomia lupauksia Hedvigille kiertueesta, jonka ainoa toteutuma Helsingin lisäksi oli Porvoo. Kiertuetta ei tehty lainkaan sisämaahan, vaikka Jyväskylää ja Kuopiota oli mainittu. Helmi Krohn (1922:303) siteeraa Hedvigin kirjettä Kristianille 20.6.1880, jossa tämä kertoo mielellään palavansa väliillä kotiin Kristianiaan. Bergbomien kirjeenvaihdossa koko toukokuun Suomen vierailua 1880 ei esiinny, mutta EAH3:43 raportoi sen tii-

Kaarlon osuus oli ollut isännöidä Arkadiassa, mutta loppusyksyksi 1880 sovittiin toinen vierailu, johon Hedvig ehditsi valmistaa uuden roolin suomeksi. Kaarlon ja Emelien kannalta Winterhjelmien huolellisemminkin järjestetty vierailu oli kiusallinen, sillä he tiesivät, että tämä ei enää vedä yleisöä kuin juhlanäytännön verran. Ida Aalbergin menestys Noorana oli peruuttamattomasti tehnyt hänestä sen uuden dramaattisen tähden, jonka Kaarlo 10 vuotta aiemmin oli haaveillut Hedvigistä saavansa.

Hedvigille paljastui tällä matkalla myös Grapen pahentunut alkoholismi ja Bergbomien yhä varautuneempi suhde Maria Grapeen.¹³⁵⁴ Kirjeissä esiintyi jo kommentteja Maria Grapen ”huonosta vaikutuksesta nuoriin naisiin.” Grapen piirin lesboudesta ei ole suoria mainintoja hänen omissa kirjeissään, muualla tosin viitataan ”surkeaan virheeseen” tai ”pahoihin himoihin”.¹³⁵⁵ Emelien mukaan Grape imartele ja kehuu tuttavuuksiaan ja esiintyy asiantuntevasti niin, että nämä ”alkavat kuvitella itsestään kaikenlaista”. Emelie käyttää sanoja ”narrata ja olla falski”. Kääntöpuoli asiasta tietysti on, että ehkäpä nuoret tytöt myös saivat Grapen puolelta jonkintasoista itseluottamusta, ainakin taistelutahtoa ja ylpeyttä. Alma Wikström oli näitä.¹³⁵⁶ Wikströmin osalta ”Grapen kielteinen vaikutus” ei kuitenkaan ollut Emelien mielestä yhtä vakavaa,¹³⁵⁷ kuin se oli Ida Aalbergin osalta juuri kesällä 1880:

Mycket orolig är jag för att Ida Aalberg också skall bli bortkrånglad af Grape; du vet sjelf att vår kära Ida ej är en natur af jern eller berg; jag kan ej säga huru varmt jag önskar att hon här kunde få en duglig, fast och sann vän. Sann här i ordets vidsträcktaste bemärkelse, ty det är dock en herrlig sak att veta om en person att den ej narrar och är falsk.¹³⁵⁸

viisti. Suomenkielellä esitettiin Björnsonin 2-näytöksinen teos *Taistelujen väliajalla*, joka nähtiin Winterhjelmien iltamassa 25.5.1880 ja uudestaan teatterin omana näytäntönä 27.5. Se taas annettiin B. Leinin hyväksi.

1354 Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 16.2.1881/H&KWA/MTB/SMV.

1355 Hedvig kirjoittaa Ida Aalbergille (suomeksi): ”Olen ollut Maijan uskollinen ystävä monessa vuodessa, vaan en voi kuitenkaan sanoa minun tuntevan häntä täydellisesti; siihen olen ollut liian paljon eroitettu hänestä ja minulle on hän aina näyttänyt itseänsä kuin kunnollinen ihminen, kun katson pois tuosta surkeasta virheestä, sinä tiedät.” (H. Ch. Winterhjelm → I. Aalberg 7.4.1882/Coll.1.7/IAUGA/ms/KK.) Toni Sahlberg kirjoittaa Ida Aalbergille Grapesta ”hän on raukka ihminen, joka ei voi hillitä pahoja himoja, vaan käyttää keinoja, jotka alentavat jokainen ihminen, joka kunniallisen nimen tahtoo kantaa.” (Toni Sahlberg → I. Aalberg 1.11.[1881]/Coll.1.7/IAUGA/ms/KK.)

1356 Emelie kirjoitti Betty Elfvingille: ”Jag kan ej säga dig huru innerligen glada vi alla blefve om hon skulle komma härifrån. Hon har fått pretentioner, som hon aldrig kan tillfredställa och oakadt all Grapes stora vänlighet mot henne måste jag dock säga att det ej var till Wickströms lycka som de blefvo bekanta.” (EB → B. Elfving 22.6.1880/49:5:40/BEA/KiA/SKS.)

1357 Kaarlon kanta Wikströmin kiinnittämiseen 1880 syksyllä oli kielteinen: ”Dock röstar jag för min personliga del, att Wikström [ej] bör tagas, ty hon har uppträdt så öfvermodigt, krångligt och intrigant att vi från hennes håll kunna bereda oss på svåra dagar, nu isynnerhet då hennes Rosinor och Lauror (hon var nemligen Laura i De Nygifta) sitta henne i hufvudet” (KB → EB 1.9.1880/46:1:35/KBA/KiA/SKS.) Wickström pääsi italialaisen seurueen esityksiin mukaan Aleksanterin teatteriin loppusyksyllä 1880 (Byckling 2009, 110), ennen kuin siirtyi Norjaan ja Ruotsiin. Hän avioitui T. Lundhin kanssa, ja oli myöhemmin siis Alma Lundh.

1358 EB → B. Elfving 22.6.1880/49:5:40/BEA/KiA/SKS.

Ida Aalbergin luonne kun ei ole rautaa tai kiveä, hän on helposti muokattavissa, tulee juonikkaaksi tai joutuu päästään pyörälle. Bortkrångla-verbin merkityksenä voi Emelien näkökulmasta pitää myös sitä, että antaa ”oikullisuuden ja kronglaavuuden” yltä äärimmäisyyteen.

Kesän 1880 Kaarlo Bergbom vietti patikoiden kotimaassa. Kotimaan matkailu oli Bergbomille järkevää nyt, paitsi taloudellisesti, myös siksi, että Säämingin, Saarijärven, Vaasan ja Iitin kesien jäätyä vuosien taakse, oli ”tutustuminen Suomen maahan ja kansaan” pian 37 vuotta täyttävälle miehelle jopa kiinnostavaa. Patikointi oli pitkäaikainen haave, se kuului jo Emil Nervanderin kanssa 1860-luvulla puuhattuihin suunnitelmiin. Hän pääsi irti kaupungin seurapiireistä – pääsi maaseudulle, saattoi siellä kohdata uusia tuttavuuksia, ”aitoa” kansaa, naisia – ja miehiä, kenties värvätä jopa näyttelijöitä, tai opetella suomea. Kaarlo oli joskus ennenkin hävinnyt jäljettämiin, minkä saattaa kyllä ymmärtää.¹³⁵⁹ Myöhemmin elämässä Kaarlo teki edelleen pitkiä kävelyretkiä, 1880-luvulla Norjan ja Ruotsin vuoristoissa, sittemmin Etelä-Saksan vuorilla.

Ennen lähtöään Bergbom kirjoitti toisen kirjeensä Kuopioon rouva Minna Canthille.¹³⁶⁰ Siinä hän esitteli *Murtovarkauteen* suunnittelemaansa roolijakoa, josta ilmenee, että Helenan rooli, ”kansantyttö-ingenue” oli tarkoitettu Aalbergille. Tässä fakissa Kaarlo halusi Idan pitää. Pohdintaa aiheutti vielä Hoppulaisen rooli, tämä kun lauloi ja hyräili paljon ja se ei ole lainkaan Wilhon alaa. Mutta Wilho ei jaksanut enää näytellä Hoppulaista. *Murtovarkauden* esityksen lykkääminen jonkin verran perustui myös siihen, että Bergbom halusi valmistaa ensi-illan nimenomaan Ida Aalbergin kanssa ja tämä oli nyt lähtenyt toiselle opintomatkalleen ja palaisi Suomeen vasta myöhemmin syksyllä 1880.

Kaarlo ajatteli mielessään *Murtovarkautta* osallistumassa SKS:n julistamaan näyttelmäkilpailuun. Siksi hän ehdotti Minnalle siihen yhtä uutta kohtausta: esittelemällä noita Penttulan jo ensimmäisen ja toisen näytöksen välissä, tämän vaikutusvalta kansaan saataisiin perusteltua tai ainakin näytettyä. Kaarlo poimi Minnan oman tekstin aineksista ne ideat, jotka uudessa kohtauksessa voisivat olla mukana. Dramaturgiseksi ohjeeksi tällainen lisäysehdotus, vastavoimien ja juonittelujen esittely katsojalle oli toimiva ja klassisen juonirakenteen mukainen. Se lisäsi katsojan mahdollisuutta jännittää ja tietää päähenkilöitä enemmän näitä uhkaavasta vaarasta. Samalla, kun Kaarlون ehdotus opetti Canthille draaman tekniikkaa, se tuli kuin valmiilta hyllyltä: noita-, mustalais- tai ennustajatar-kohtaukset olivat tavallinen elementti romanttisessa draamassa, melodraa-

1359 Kesän 1868 Kaarlo vietti enimmäkseen Säämingissä, Savonlinnan seudulla pitäen erittäin vähän yhteyksiä. Ks. NB:372.

1360 KB → M. Canth 19.6.1880/388:1:2 kopio/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

massa ja oopperassa. Uhkaavan elementin tai vastavoiman esittely tapahtui yleensä 2. kuvaelmassa tai viimeistään 2. näytöksessä.

Murtovarkaus on ollut niin ilahuttava alku, että Kiven ilmestymisen perästä meidän isänmaalliselle näytelmäkirjallisuudelle ei ole vielä ollut parempata ennettä.¹³⁶¹

Tämä oli kannustavin mahdollinen sana aloittelevalle kirjoittajalle Kaarlo Bergbomilta, mieheltä, joka oli lukenut kaiken, mitä Suomessa oli näytelmää kirjoitettu, suomennettu ja näytelty, sekä kaiken merkittävän, mitä Euroopassa oli draaman alalla syntynyt. Ensimmäisen kirjallisen eliitin jäseneltä saadun kannustavan sanan vaikutus Minna Canthille oli käytännössä elinikäinen ja loi pohjan sille pian syvenevälle Kaarlon ja Minnan suhteelle, josta kasvoi onnistunut esimerkki suomalaisen kirjailijan ja teatteriohjaaja-dramaturgin yhteistyöstä.

Bergbom ei ollut vielä lainkaan tutustunut rouva Canthiin. Siksi hänen hieman kepeästi tekemänsä ehdotus Suomen Sodan aiheen ottamisesta seuraavan näytelmän materiaaliksi tuli kuin suoraan Kaarlon nuoruudesta ja fennomaanien kuvastosta: ”ehdottelisin jonkun kansan näytelmän 1808 vuoden sodasta, johon Vänrikki Stoolin tarinat voisivat antaa aihetta”.¹³⁶² Ajatteliko Kaarlo Kiven *Margaretan* tai *Lean* tapaista ”runollista” ja ”raitista” naishahmoa, joka sopisi isänmaan symboliksi näyttämölle? Kenraali Sandels piti pitkään asemiaan aivan Kuopion pohjoispuolella, mikä varmasti kiihotti ainakin Kaarlon mielikuvitusta. Kaarlon ja muiden säätyläisten oli tietenkin mahdotonta hahmottaa, mitä nuorelle naiselle merkitsi kokemus nousta työväestöstä opettajaseminaariin, siirtyä opiskelijasta lehtorin rouvaksi ja yhtä äkkiä leskeksi ja yrittäjä-yksinhuoltajaksi. Sellaista elämää eläneelle naiselle ei voinut ollut mitään kaihakupohjaa kirjoista kalutulla sotahistorialla tai arjen yläpuolelle nousevalla ihanteellisella neidolla. Ehdotuksella oli kohtaanto-ongelma.¹³⁶³

Bergbomin muita kirjeitä kesältä 1880 ei ole säilynyt. Emelien maininnat Kaarlosta ovat kesäkuun puolivälistä, jolloin tämän pitäisi aloittaa matka rautatietä pitkin Tampereelle ja käynnillä Ossianin luona. Tämän perheeseen piti kuljettaa Helsingistä

1361 KB → M. Canth 19.6.1880/388:1:2 kopio/KiA/SKS. Alkuperä MCA/KuoKKA.

1362 KB → M. Canth 19.6.1880/388:1:2 kopio/KiA/SKS. Alkuperä MCA/KuoKKA. Kirjeen post scriptum jatkuu: ”Tietysti olisi siinä se kuiva epärunollinen patos kartettava, joka tekee esim ”Ur livfets strid” niin ilettäväksi; sen sijaan voisi kansallinen vireä humorit ottaa.”

1363 Canth-tutkimuksessa tämä ehdotus on perinteisesti ollut Bergbomin ensimmäinen synty (Frenckell-Thesleff 1944:94; Majjala 2014:151). Bergbom tekee ehdotuksensa bona fide, mutta hän ja Canth vain elävät kovin eri maailmassa. Siihen taas Bergbom on syytön.

ranskankielisiä ja englanninkielisiä kirjoja.¹³⁶⁴ Sieltä hän jatkaisi laivalla Näsijärveä ylös Virroille, höyrylaivoissa, kun vältettiin onnettomat kärkytiet.¹³⁶⁵ Virroilta pääsisi jalkapatikassa Pohjanmaalle ja voisi kohdata tervettä ja reipasta ”Suomen kansaa”. Vaasassa oli Grönvikin lasitehdas, jossa Kaarlo oli viettänyt kesää 1865, sekä sukulaiset kuten Augusta-täti, jolle hän jo pikkupoikana oli kirjoittanut kirjeitä, ja joka vielä eli. Matkasta ei ole tarkempia tietoja, mutta palattuaan laivalla Vaasasta Turkuun Kaarlo pääsi käymään myös Kuitialla, missä sisar Augusta ja lapset viettivät kesää.¹³⁶⁶

Teatterilaiset aikoivat näytellä omaan laskuunsa Hämeenlinnassa ja Viipurissa, mutta leskikeisarinna Maria Aleksandrovnan kuolema 3.6.1880 ja sitä seurannut suruaika estivät hankkeen osittain. Vierailut eivät oikein menestyneet, ennakkotiedotus oli huonosti organisoitua, kutsujia paikkakunnalla oli usein vain pari kolme, eikä suuri yleisö piitannut tai tiennyt asiasta lainkaan, kuten kävi ilmi.¹³⁶⁷ Kaarola Avellan vietti kesää 1880 Luhangalla, suomea oppimassa. Elokuun alussa Emelie kirjoitti hänelle hyvin kannustavan ja rohkaisevan kirjeen. Koska Kaarola oli ilmeisesti valittanut, että ”ej finner någon glädje af sitt arbete vid teatern [– – vastasi Emelie, että] Kaarola får ej vara missnöjd med sig sjelf och sitt arbete!”¹³⁶⁸ Kesällä 1880 myös Benjamin Leino oli opintomatalla ja viipyi pitkään Kööpenhaminassa, missä hän kuitenkin joutui taloudellisiin ongelmiin ja Bergbomit joutuivat lähettämään rahoja.¹³⁶⁹

Ida Aalbergin kesämatkaa on kuvattu eri yhteyksissä laajasti kirjeenvaihtoihin perustuen.¹³⁷⁰ Ensin oli opintoja uudelleen Seebachin luona Dresdenissä.¹³⁷¹ Siellä opiskeli myös Emmy Achté, jonka kanssa Ida kävi samoilla plastiikkatunneilla. Sitten Aalberg

1364 EB → Ossian Bergbom 16.6.1880/25:5/VLA/KiA/SKS. Tänä kesänä Ossian-veljen puoliso Therese Rotkirch sairasti pitkään ja vakavasti, joten näin huolehdittiin sairaan viihtymisestä. Lause, että Kaarlo ”tuo kaikki ranskan- ja englanninkieliset kirjat, jotka meillä on”, viittaa senaattori-isän kodin kirjahyllyihin ja siihen, miten niitä oli pakko ollut sijoittaa. Ne olivat siis kulkeneet Unioninkadulta Kaarlon ja Emelien mukana Bulevardi 10:n sisäpihan rakennukseen, jossa Ossianillakin oli huoneensa. Vuoden 1875 Arkadian ostosta alkaen teatterin oma kirjasto ja nuotisto majaili Arkadian ”vinnillä” ja muualla. Eräässä kirjeessä Kaarlo ohjeisti Emelietä penkomaan laatikoita. Vuonna 1878 Emelie ja Kaarlo asettuivat Augustan perheen kanssa kirjepainotalon toiseen kerrokseen. 1880-luvun alussa Kaarlo lahjoitti näytelmänsä virallisestikin teatterille kirjastoksi.

1365 EB → B. Elfving 22.6.1880/49:5:40/EBA/KiA/SKS.

1366 ”I går [21.6.1880] begaf Karl sig ut på sin sommarfärd. Han far nu först med bantåg till Tammerfors, derifrån med ångbåt till Wirdois och sedan tänker han promenera upp till Wasa; han har länge funderat på att göra en fotvandring genom landet, men hittills hafva hans somrar varit annorlunda upptagna. Från Wasa kommer han ångbåtsvägen hem; viker dock kanske in till Qvidja på några dagar.” (EB → B. Elfving 22.6.1880/49:5:40/EBA/KiA/SKS.)

1367 EB → B. Elfving 23.7.1880/49:5:41/EBA/KiA/SKS.)

1368 EB → Kaarola Avellan 5.8.1880/48:1:6/EBA/KiA/SKS.

1369 EAH3:61 kirjoittaa, että Benjamin Leinon kotipitäjässä Lapualla oli kerätty tälle rahoja, muttei riittävästi. Kööpenhaminasta käsin tarkistettiin vielä vekselin takaajan Bergbomin henkilöllisyys.

1370 Ilmari Räsänen (1925: 97–121) lainaa laajasti Idan pitämiä teatteripäiväkirjoja, joihin on merkitty nähdyt esitykset, ruotsin- ja suomenkielellä sekaisin tehdyt muistiinpanot. Palvelusneiti Mathilda Almille Ida mm. kertoi keskustelustaan Tukholman kuninkaallisen teatterin näyttelijän kanssa junassa, ja huokasi ”voi voi, kunpa suomalaisellakin näyttämöllä olisi useita semoisia henkiä, silloin olisi toista elää, näytellä ja viihtyä. (Vilhoa lukuun ottamatta) tuskin kellään on tosi harrastusta työhönsä ja tuskin kukaan heistä välittää arvostaan sen esitaiteilijana.” (Räsänen1925:106.)

1371 Ritva Heikkilä (1998:89–120) selostaa vieläkin tarkemmin matkaa, lainaa mm. Frithiof Peranderin kaipaavaa kirjeenvaihtoa Suomesta, Idan päiväkirjamuistiinpanoja, Seebachin ”toimintaohjeita”, mitä pitää katsoa jne.

oli katsomassa heinäkuun erityistä teatterisesonkia Münchenissä, jossa hän Valfrid Vaseniuksen välittämänä pääsi tapaamaan Henrik Ibseniä. Unkarissa Aalberg vieraili useissa näytännöissä ja esitti mm. Boriskan roolia suomeksi keskellä muuten unkarilaista esitystä. Ida viipyi matkalla koko syksyn ja palasi Suomeen vasta joulukuun alussa 1880.¹³⁷² Kotimaan lehdet toki olivat tarkkaan raportoineet syksyiset ”voitot Unkarissa”, jotka Antti Almberg oli käytännössä junailut ja joka myös hoiti niille medianäkyvyyden Suomessa.¹³⁷³

Kaarlo johtaa kiertuetta syksyn 1880

Heinäkuussa 1880 Kaarlo palasi Pohjanmaan kierrokseltaan reippaana:

I lördags [17.7.1880] åter kom Karl från sin tur kring landet solbränd och väderbiten, som en välmående rusthållare, men frisk och rask. I går reste han till Wiborg för att försöka se om det ej kan bli möjligt att få ett hem för teatern för hösten i Wiborg. Wiborg är vår bästa ort och der få vi ej mera upptråda; nog är ju detta mer än förargligt! – Vi vilja högst ogerna börja här förr än i slutet af oktober; vår repertoire är här så utsugen att vi nödvändigt böra få vara par månader annatstädes för att litet få krya upp den.¹³⁷⁴

Suomalainen Teatteri olisi lokakuulle asti Tampereella (5.9.–17.10.1880), osin Hämeenlinnassa, sitten lähdettäisiin Poriin (15.10.–15.11.1880). Viipurin teatteritalo oli menossa uusittavaksi, joten siellä ei voinut esiintyä ennen kuin vasta syksyllä 1881 ja silloin täytyy olla mukana Ida Aalberg, jota tarvittiin kyllä kipeästi jo syksyllä 1880 piristämään ohjelmiston kuluneisuutta.

Heinäkuun lopulla 1880 Kaarlolle oli tullut luettavaksi uusi kotimainen kappale, komedia *Mestarin nuuskatoosa* (myöhemmin *Mestarin nuuskarasia*). Parin kirjeen jälkeen selvisi, että kyseessä oli alkuperäisteos, mutta että Jyväskylän postimestari Robert Kiljander oli epävarmana kirjoittanut sen ensin ruotsiksi ja antanut suomennettavaksi rouva Minna Canthille, ”samalle, joka Teille on lähettänyt kansannäytelmänsä nimeltään

1372 Münchenistä Aalberg matkusti Oberammergauhun, jossa tasakymmenvuotena oli *Kärsimysnäytelmän* esitys. Sitteen Bad Elsteriin, Etelä-Saksiin, jossa oli myös Emmy Achté. (Hän oli ollut kevästä saakka Dresdenissä.) Wienin kautta Ida saapui Budapestiin 2.9.1880, jossa nuoripari Hilma (e. Rosendahl) ja J. Szinnyei järjestivät esiintymismahdollisuuden Pestin Kansallisteatterissa. *Kylänheittö*n näytäntö, jossa Ida vieraili suomeksi Boriskana, oli jo 7.9.1880 ja uusinnat 9.9. ja 14. 9.1880. Koloszarvarin näytännöt olivat 21.–29.9.1880. Boriskan roolin lisäksi hän esitti *Kotiopettaja*ressa Jane Eyreä ja *Kavaluudessa ja rakkaudessa* Louisea. Paluu tapahtui Wienin kautta, jossa tarkoitus oli opiskella Strakoschin johdolla kuten Bööki. Myös EAH3:53–60 kertoo Idan opinnoista.

1373 Räsänen (1925: 115) tietää, että Budapestin ankaramaineisin kriitikko Beöthy Zolt oli Szinnyein serkku. Unkarin vierailu oli Antti Almbergin alun perin Szinnyein kanssa ideoima järjestely. Se saattoi olla myös kompensatiota siihen, että samoiksi vuosiksi suunniteltu Emmy Achtén vierailu raukesi.

1374 EB → B. Elfving 23.7.1880/49:5:41/EBA/KIA/SKS.

Murtovarkaus”.¹³⁷⁵ *Murtovarkautta* ei ollut ehditty vielä esittää, vaan se odotti oikeaa hetkeä. Kiljanderin pikkunäytelmän roolit Kaarlo sen sijaan valitsi oikopäätä ja lupasi laittaa sen heti työn alle. Kotimaisen ohjelmiston varsinaiseksi kulmakiveksi *Daniel Hjortin* rinnalle ja Ida Aalbergia ajatellen Kaarlo oli tilannut suomennoksen *Regina von Emmeritzistä*. Topelius oli kuitenkin halukas tekemään siihen vielä muutoksia, joten sekini siirtyi. Kääntäjä oli Törneros-Tuokko, mutta *Regina* ehti näyttämölle ensin uudelleen Svenskanissa, ennen kuin se vasta seuraavalla kaudella valmistui Arkadiaan.

Kaarlo oli hankkinut yleiskuntoa patikoimalla ulkoilmassa. Hän aloitti laihduttamisen – ja ilmeisesti ajoi partansa pienemmäksi, ajoittain pitäen pelkät viikset. Jonkinlaisen burn-outin kautta häntä saattoi lähestyä myös ikätrauma: 37-vuotias näyttäisi mielellään vielä nuorelta. Loppukesästä 1880 Kaarlo joutui ensi kerran huolehtimaan puheosaston täydestä pyörittämisestä kiertue-oloissa. Oopperan kiertueita hän oli vetänyt ja jonakin vuonna käynyt hieman tapaamassa puheosastoa, mutta lopulta paljon uutta oli edessä. Johtaja itse oli siis mukana, kun teatteri kokoontui Tampereelle syyskuun alussa 1880. Kaarlo asui Tampereella veljensä Ossianin luona.

Ossian är vänlig och snäll som alltid. Mycket ser jag ej till honom, ty jag är hela dagen i teatern. Jag vill nemligen ej störa honom, utan uträttar därför allt kansligöromål der städes. I morgon (Lördag [2.9.1880]) reser han till Åbo för att hemta Trissorna [vaimo Theresia ja tytär Theresia]; sedan komma de alla i nästa Tisdag. I morgon skall jag låta höra efter kejsarerepresentationen och skrifva väl sedan om bysten och vapnena behöfvas. Savolainen har anländt med kistor och bref. Kistorna är dock ej ännu forslade till teatern. Af Wahlström har jag fått lönerna. I dag skola de utbetalas.¹³⁷⁶

Syyskuun 1880 tapahtumista ja Kaarlon suhteesta puheosaston toimintaan on säilynyt sarja yksityiskohtaisia kirjeitä, joissa Kaarlo ja Emelie puivat päivän tapauksia ja monimutkaisia valintatilanteita. Näitä ”rupatteluhetkiä” he kävivät pari kertaa viikossa. Aspelin-Haapkylä on keskittynyt näistä Kaarlon työntäyteisistä ja kaoottisista Tampereen viikoista poimimaan vain parin isänmaallisen juhluvaelman järjestämisen, kuten Aleksanteri II:n 25-vuotisen hallituskauden kuvaelmasarjan uusintaan ja Pietari Brahen kuolinpäivän 200-vuotisjuhlaan liittyvät yksityiskohdat.¹³⁷⁷

Kaarlon ja teatterin arkisen toiminnan kannalta aineisto on erityisen kiinnostavaa. Tunteellisen ja spontaanin suorapuheisuuden, sarkasmin rinnalla Kaarlolla on paljon

1375 KB → R. Kiljander 31.7. & 14.8.1880/211:9:1-2/KBA/KiA/SKS; R. Kiljander → KB 1.8. & 11.8./52:21:1-2/KBA/KiA/SKS.

1376 KB → EB 1.9.1880/46:1:35/EBA/KiA/SKS.

1377 EAH3:61-63.

myös kyynisen viileää strategista peluria. Bergbomin voi siis tältä syksyltä jo nähdä professionellina teatterinjohtajana, joka pelasi kädessä olevilla korteilla, joiden arvon hän kalkyloi: ”tämä hyvä”, ”tämä ei hyvä”. Hän oli nykyisin uskovinaan Ida Aalbergin antamat selitykset, mutta yritti sitten pelata kortit oman ymmärryksensä mukaan mahdollisimman hyvin. Bergbomin kirjeissä ei ole sanaakaan aatteellista nostoa tai puoluekiihkoa tai taktikointia, mikä on tärkein ero Kaarlon ja Emilien kirjeiden välillä. Kaarlon taktikointi kohdistui vain yleisön houkuttelemiseen kaikista säädyistä.

Ensimmäinen ongelma oli, että niin kauan kuin Oskari Wilho, Benjamin Leino ja Ida Aalberg olivat poissa, ei ollut riittävän houkuttelevaa ohjelmistoa. Uusi asia oli silti: miten johtaa kiertuetta maakunnassa ilman Wilhoa? Kaarlon pohdinta herättää suorastaan hupaisaa myötätuntoa, jonka hän myös muotoili kirjallisen herkullisesti:

Här äro förhållandena delvis goda, delvis motsatsen. De flesta samlades i Tisdag på bestämd tid, de återstående om Onsdagen. Endast Wilho är fortfarande borta och har ej gifvit ett ljud ifrån sig. Jag är därför i yttersta förlägenhet [neuvottomana]. Ej vet jag om de gamla affischörskorna, maskinisterna, vaktmästarne etc. skola tagas eller nya anskaffas, ty jag känner ej deras duglighet. Ej vet jag hvilka fribiljetter skola gifvas. Ej vet jag öfverhuvud huru en sådan dylik liten scen skola arrangeras. Och det värsta är repertoaren. Kallio kan så dåligt generalens rol i Pariisin Veitikka, att skulle jag se en möjlighet gifva något annat gjorde jag det, men den saken är omöjlig utan Wilho, ty Porvari aatelismiehenä, Saituri, Maantien varrella, hvilka vore lämpliga, äro omöjliga utan honom. Jag är bra förargad öfver hans beteende. Nu måste vi hålla fast vid det bestämda programmet, om det äfven ser hotande ut för Kallio. Lyckligtvis reder han sig ganska bra med rolen från spelandets ståndpunkt.¹³⁷⁸

Wilholla oli sopimuksessa muita pidempi kesäloma ja lisäksi hänen keuhkotautinsa edellytti lepoa, mutta varmaa selitystä Oskari Wilhon poissaoloon ei saada. Voisiko siinä olla jopa jonkinlaista katkeruutta tai suuttumusta Kaarloa kohtaan: ”hoida kerrankin kiertuetta itse, niin näet mitä se on!” Psykologisesti kyseessä voisi olla juuri tuollainen puuskahdus.

Näyttelijä Anton Franck, taiteilijana Kivinen, oli Kaarlolle ristiriitainen tapaus, ehkä vähän touhukas, mutta ilmeisen komea ja näyttävä, siis ”Kaarlon miestyppiä”. Silti syntyy vaikutelma, että Kaarlon oli vaikea ymmärtää tai ei ainakaan helppo sietää tämän spontaaniutta ja sähläämistä. Kivinen-Franck vaikuttaa energiapakkaukselta, jollaista teatterissa toki aina tarvitaan.

1378 KB → EB 1.9.1880/46:1:35/EBA/KIA/SKS.

Kivinen [Franck] är alldeles yr efter sina Viborgstriumfer. Åtminstone tre gånger om dagen proponerar han sig att få spela det eller det. Har eljest varit mig till mycken hjälp vid scenens uppställande. Kauhanen har varit väl på sin post. Apropos des bottes [bottes =saappaat] – Kivinen säger att [Alma] Vikström gjort mycken lycka i Wiborg. Buketter, framropningar m.m. Dock denna gång tyvärr ingen friare.¹³⁷⁹

Näyttää siltä, että Kaarlo ei oikein osaa suhtautua Kiviseen, vaikka tämä teki vuosien aikana paljon ja luotettavasti.¹³⁸⁰

Bergbomissa oli kärsimätöntä intellektuellia, joka odotti valmista saman tien, ja taipumusta älyllisesti yliveraisen ihmisen sarkastisiin kommentteihin muista ihmisistä. Se mikä yllättää 2010-luvulta käsin on, että tuollaiset sarkasmit osuivat ongelmitta aina alemmassa säätyasemassa oleviin henkilöihin. Kirjeitä ei ollut toki tarkoitettu julkisuuteen eikä yksityistä puhetta jaksaa kontrolloida. Kirjeet ovat ruotsia, vain avonaiset postikortit on kirjoitettu suomeksi. Teatterin käytännöissä riitti kehitettävää, mutta säätytausta ja luonteet sekä niiden mukana muodostuneet sosiaaliset asemat ratkaisivat, mihin oli mahdollista puuttua. Ilmeisesti 1870-luvun tapakulttuurissa vielä on voitu osoittaa alemman säädyn ihmisille hyvinkin tyyliä heidän paikkansa, vaikka tapakoodin mukaan herrasväki puhutteli tai yritti puhutella alempisäätymiä aina ystävälliseen sävyyn.

Yksi esimerkki tällaisesta suhtautumistavasta oli pukuhuoltaja Salida Savolainen. Pukukirstujen hoidossa hän ei ollut liian järjestelmällinen, mikä tuotti hankalia tilanteita. Savolainen oli yksi *Nummisuutarien* Martan roolin vanhoista esittäjistä, mutta häntä oli toisinaan jo teatterin sisältäkin ”kielletty menemästä näyttämölle.” Jos häntä moitittiin jostain pukuhuoltoon liittyvästä asiasta, hän sai syyn kränglaamiseen näyttelijänä. Helposti sivuun ajautunut näyttelijä, inhimillisesti ymmärrettävistä syistä, turhautuneena käytti ikäviä keinoja. Mutta Kaarlokin kertoo uhanneensa Savolaista erottamisella teatterista, vedonneensa Emelien tyytymättömyyteen vaateasioissa ja ”vähäiseen käytettävyyteen näyttelijänä”. Näin on aina eletty teatterin tilanteissa ja ankarassa kilpailussa: keskinkertaisempi näyttelijä väistyy mielellään tai vastahakoisesti rekvisitööriksi tai järjestäjäksi.

Kaarlo otti *Nummisuutarien* Martan roolin pois Savolaiselta ja määräsi siihen Emilie Stenbergin.¹³⁸¹ Oliko odotettavissa, että Savolaisen pukuhuolto-orientaatio tästä kehittyi?

1379 KB → EB 1.9.1880/46:1:35/EBA/KiA/SKS.

1380 Anton Franck-Kivinen palasi apulaisohjaajaksi Kaarlon viimeisenä vuonna 1904–1905 Finnen erottua keväällä 1904.

1381 ”Savolainen kränglade till Tisdagen och vägrade spela Marta. Stenberg tog rolen och en obehaglig scen med Savolainen blef föliden; hvarvid jag sade henne rent ut, att det var mycket oklokt för henne att krängla, ty på det sättet

Kaarlo kommentoi kuukautta myöhemmin että ”Savolainen har varit mycket nitisk och påpasslig den senare tiden. Ordentligheten är ‘freilich’ den gamla.”¹³⁸² Pelottelu oli siis tehonnut käytökseen, mutta epäjärjestys oli totta puhuen entinen. Savolainen oli pian taas pakannut vaatteet Poria varten aivan toiseen järjestykseen kuin oli ollut tarkoitus. Ehkä hän oli jakanut ne ajatuksella, että saa miesten pukuhuoneeseen ja naisten pukuhuoneeseen eri arkut – emme tiedä. Kuljetus oli vuorokauden myöhässä, ja kun vaatekirstut saatiin vasta puoli tuntia ennen näytöksen alkua Poriin, piti ensiksi löytyä saman illan vaatteet. – Niitä ei siis ollut pantu omaan arkkunsa päällimäikseksi, jolloin ne olisivat löytyneet nopeasti iltaa varten. Savolainen ”trogen sin vana” oli laittanut vaatteet mitkä mihinkin laatikoihin.¹³⁸³ Sosiaalisen hierarkian tai auktoriteettirakenteen rinnalla teatterissa vallitsee toinen, ja se on taiteellisen tai ammatillisen kyvykkyyden alati muuttuva, silti joka hetki absoluuttinen hierarkia.

Aleksanteri II:n hallituksen neljännesvuossataisjuhla ja Pietari Brahe -juhla työllistivät Kaarloa, joka suunnitteli kuvaelmia ja mitä vaatetuksia niihin kohtuudella voisi Tampereella järjestää.¹³⁸⁴ Kahden viikon päästä Wilhokin oli tullut ja juhla oli ohi, joten Kaarlo pääsi sanomaan, että hänen elämänsä yksi epämurkavimmista (orologaste) viikoista oli ohitse.¹³⁸⁵ Päivittäinen työaika oli tasaiset 15 tuntia. Aalbergin ja Leinon roolien paikkauksiin oli muilta tarvittu taas venymistä, mikä ei ainakaan lisännyt myönteistä ilmapiiriä.

Nu är änteligen en af de orologaste veckorna i mitt teaterlif slut. 5 representationer inom 6 dagar, ny repertoar hvarje dag, tolf nya roler, prologer, amatörer, musik, tablåer etc. etc. Hvarje dag har jag gått till teatern kl. 8 och kommit 11 på aftonen. Skulle ej middagen varit så hade Ossian och Therese sannerligen ej vetat om min existens.¹³⁸⁶

Kaarola Avellanin suomen kielestä Kaarlo havaitsi, että se kuulosti eri näytelmissä aivan erilaiselta. Näyttelijä Betty Almlöf Tukholmasta oli suositellut Avellania oikeastaan koomisiin rooleihin, muisteli Kaarlo myös. Avellan oli identiteettinsä kannalta hankalassa tilanteessa: juuri kun hänen piti periä Hedvigin arvokas paikka johtavana naisnäyttelijänä, nousikin vierestä kansan tyttö Ida, joka ei ujostellut olemuksensa eroottisen

kunde hon ganska snart försvinna från teatern, ty du vore ganska missnöjd med henne som garderobière och hennes hufvudsakliga förtjenst var att kunna då och då användas.” (KB → EB 9.9.1880/46:1:36/EBA/KiA/SKS.)

1382 KB → EB 12.10.1880/46:1:39/EBA/KiA/SKS.

1383 KB → EB 18.10.1880/46:1:40–41/EBA/KiA/SKS.

1384 EAH3:61.

1385 EAH3:61 suometaan: ”yksi levottomampia viikkoja”; orolog = myös ikävä tai vastenmielinen.

1386 KB → EB 13.9.1880/46:1:37/EBA/KiA/SKS.

puolen kanssa. Syyskuun 13.9.1880 Bergbom kiitteli Avellania *Lean* oikean tunnelman löytämisestä ja sanoo sitten erittäin kiinnostavan seikan hänen työstään:

Lea hade den rätta stämningen, tack vare speciellt Karola. Det är märkvärdigt huru mycket friare och sannare hon är i småstäderna än i Helsingfors, der hon med våld vill påtränga publiken sin intelligens och sin forcerade nyansering.¹³⁸⁷

Vaikuttaa kuin Kaarola Avellanilla olisi ollut valtava näyttämisen tarve Helsingissä, mistä seurasi nyanssoinnin ja tekemisen ylenpalttisuutta. Maaseudulla hän näytteli rennommin ja siksi paremmin. Tämän syksyn aikana Kaarlo kiitti Avellania vielä lisää:

[*Mustalaisissa*] Karola anslog ofantlig. Om äfven hennes framställning var mindre okonstlad än i Helsingfors, så har hon dock ännu ett godt stycke framåt på naturlighetens väg. I allmänhet har hon dock nu ett afgjordt framåtskridande skof och har börjat blifva mera favorit, än först. Både i Fredag och Söndag fick hon buketter.¹³⁸⁸

Rietrikki Kauhanen oli yksi teatterin pikkuroolien näyttelijöistä, mutta hyödyllinen yleismies ja järjestäjä, joka hoiti lipunmyyntiäkin ennen kuin tehtävään saatiin muita.

Jag har under denna vecka skött kassan, men huru stor min förlust blir genom den mängd småutgifter, som varit i dessa dagars villervalla vill jag ej tänka på. Till råga på allt bråk har [Rietrikki] Kauhanen ända tills i går skött biljettförsäljningen, först då fingo vi en lämplig biljettförsäljerska. Kauhanen har haft sina stora förtjenster under denna tid, villig, arbetsam, outtröttlig, men obegriplig och ljugande, när han gjort någon dumhet. Orkester hafva vi ej. Jag skall försöka reda mig utan.¹³⁸⁹

Nummisuutarien pysyvää suosiota ohjelmistossa on syytä korostaa: sitä toivottiin usein ja se keräsi suurella varmuudella aina hyvän katsomon. Vaikka Aleksis Kiven kirjojen painosmäärät olivat pieniä, oli hän *Kihlauksella* ja *Nummisuutareilla* teatterissa esillä säännöllisesti kautta 1880-luvun.¹³⁹⁰

1387 KB → EB 13.9.1880/46:1:37/EBA/KiA/SKS. Kohdan on EAH3:63 lainannut, mutta lyhennystä ilmaisematta jättänyt pois kohdan: "der hon med våld vill påtränga publiken sin intelligens och sin forcerade nyansering." Avellan oli elossa vielä EAH:n kirjojen ilmestyessä.

1388 KB → EB 12.10.1880/46:1:39/EBA/KiA/SKS.

1389 KB → EB 13.9.1880/46:1:37/EBA/KiA/SKS.

1390 Tästä tarkemmin ks. Paavolainen 2010, 131–140. Tampereella syyskuussa 1880 Knut Weckman on tietävästi yhden kerran paikannut Benjamin Leinin Eskon roolissa, muuten Weckman oli aina Iivari ja sitten Mikko Vilkastus.

Kaarlo on siis syksyllä 1880 vihdoin tutustunut paremmin teatterijoukkoonsa, siihen, miten kaikki ”heikkouksistaan huolimatta” hoitivat työnsä, tekivät roolinsa ja yhteisnäytteleminen kunnolla – aina kun ei ollut ulkopuolisia häiriötekijöitä tai muuten itseaiheutettuja kaoottisia olosuhteita.¹³⁹¹

De spelande hafva varit villiga, påpassliga och arbetsamma. Jag har sällan varit så nöjd med dem. Naturligtvis har fru Aspegrén qvar sin slamsighet [hompisuus], Karola sin marakkuus [mara=syöjätär, painajainen], Kallio sin afund, Kivinen sin naivitet, men fel hafva vi ju alla. Apropos Kivinen så spelade han Aram och om också med uppskrufvad deklamation ganska ledigt. Men kan du tro huru han styrt ”köyhä” Arams kostym. Han hade garnerat den öfverallt med långa, långa silkesfransar, så att han såg ut som en indianhöfding i en balett. Han har någon gång hjälpt mig vid dekoreringen, men han har ett fel, som gör honom nära nog omöjlig, han har ingen respekt för hvad det kostar. Jag förundrar mig ej alls öfver att de ingen vinst fingo i somras här när jag hör huru han slösade med draperier, guldlistor och dylikt.¹³⁹²

”Olen harvoin ollut yhtä tyytyväinen heihin.” Ehkä on myös niin, että ensimmäistä kertaa tohtori Bergbom osallistui kiertueteatterin arkeen, puuhasi näiden kanssa, toimi pikkuongelmien hoidossa ja seurasi maaseutukaupungin yleisöjä kaikkina iltoina. Kivistä (Franckia) Kaarlo tuntuu useimmiten moittivan, vaikka oli itse aina ollut valmis koristelemaan ja tuhlaamaan kauneuteen. Käsitys Kaarlon taloudellisen ajattelun epäloogisuudesta tai mielivaltaisuudesta saa myös vahvistusta. Mutta mukavaa pitää olla: Kaarlo pyysi Emelietä lähettämään Tampereelle korillisen herkkuja, jotka hän halusi tarjota teatterilaisille. Tässä olemme kosketuksessa johonkin Kaarlon tunteiden ja tekojen sisäiseen logiikkaan, hänellä on oikeasti hyvä mieli, isännän ominaisuudessa hän haluaa tarjota jotain hyvää, osoittaa kohteliaisuutta, kuten säätyläisen tulee, kun hän on saanut hyvää ”palvelua osakseen” – teatterilaisiltaan. Tämän herkkukorin hintaa hän ei kysele, se olisi tunnelman pilaamista.

P.S. Vill du, älskade, sätta i en korg par skålpund drufvor, något bergamotter, päron, äppel och marmelader, sen sända det hit, jag skulle gerna visa mig artig och här finnes intet att köpa.¹³⁹³

1391 Tätä ongelmaa EAH3:62–63 ei pohdi.

1392 KB → EB 13.9.1880/46:1:37/EBA/KiA/SKS.

1393 KB → EB 13.9.1880/46:1:37/EBA/KiA/SKS.

Mutta hyvä tuuli haihtui, sillä muutamaa päivää myöhemmin Kaarlo sai kirjeen Tanskasta fennisti-professori Vilhelm Thomsenilta, joka luottamuksellisesti tiedusteli Benjamin Leinon antamien tietojen perusteella vakuuksia ennen kuin lainasi tälle rahaa kotimatkaa varten.¹³⁹⁴

Pitkin syyskuuta fennomaanien sanomalehdet raportoivat Ida Aalbergin ”voitokkaista” esiintymisistä Pestissä ja Koloszyvarissa. Tapakulttuuriin kuului tietysti onnitelusähke Aalbergille Wieniin tai Budapestiin. Sitä Kaarlo oli esittänyt lähetettäväksi teatterin näyttelijätovereilta. Näitä ajatus ei innostanut. Kaarlo oli juuri silloin Hämeenlinnassa järjestelyjä tekemässä. Paljon on siteerattu Wilhon Kaarlolle kirjoittama lause: ”Sinun esityksesi onnentoivotus-telegrammista Ida Aalbergille joutui suureen auttamattomaan haaksirikoon Kateudenkarilla Typeryyden meressä.”¹³⁹⁵ Se kertoo, miten Ida oli jo noussut – ja nostettu – irralleen muista ja miten negatiivisesti Idan erivapaudet tästedes ryhmässä koettiin. Asiaa ei voi kuitata vain ”Avellanin juonitteluna”, vaan siihen sisältyy yksi teatterin tulevista ja hankalimmista haavoista. Wilhon ja Bergbomin kannalta oli etikettisistä välttämätöntä, että Aalberg saisi sähkeen, joten se toimitettiin sitten Tampereen läksiäisjuhlasta käsin:

I går [n.11/12.10.1880] gafs här en fest för teatern, som var ganska lifvad och bar en alltigenom fosterländsk stämning. Jernberg talade för mig – du kan fatta innehållet. Wilho hade den lyckade idén att proponera en skål för Ida Aalberg och beslöts att ett telegram skulle afsändas till henne. Jag stiliserade telegrammet och passade på som om det ej blott kommit från ”kansalaiset” utan äfven från ”tover[e]ilta”, hvilket ju äfven var sant.¹³⁹⁶

Tampereella esitettiin myös *Nukkekot*i, jota yleisö ilmeisti vaatimalla vaati. Nooran saikin näytteläkseen yleisnäyttelijä Aurora Aspegren. Miksei sitten Avellan? Sillä käytiin myös Hämeenlinnassa. Wilhon mukaan ”Norasta voipi sanoa ‘kävihän se’, kun vain Nora olisi paremmin osannut läksynsä.”¹³⁹⁷ Kaarlo sai ensin ylittyä odotuksissaan – hän oli ollut

1394 Benjamin Leino oli 3 viikkoa aiemmin esittäytynyt ja luvannut suosituskirjeen Bergbomilta. Ei ollut syytä epäillä, joten hänelle järjestettiin ilmaiset pääsyt Kööpenhaminan teattereihin. Kun hänen rahalähetyksensä Suomesta viipyi, ei Thomsen ollut empinyt lainata hänelle rahaa sen verran (stor summe) kuin saattoi irroittaa. Mutta kun Leino ei ollut saanut Suomesta mitään, Thomsen halusi tiedustella hr doktorilta, ”*omgående* nogle ord til oplysning.” Ei niinkään rahojen takia, vaan onko todella niin että hänet olisi jätetty Suomesta käsin ilman tukea, vain luottamuksellinen lyhyt vastaus – kenellekään kertomatta – olisi paikallaan. Lisämurhetta siis! Thomsenilta tuli lokakuussa Kaarlolle jo toinen kirje jossa hän pahoitteli epäluuloisuuttaan, semminkin kun Leino oli sitten saanut rahansa. (Vilhelm Thomsen → KB 16.9.1880 & 29.10.1880/54:107:1-2/KBA/KiA/SKS.)

1395 O. Wilho → KB 24.9.1880/53:33:72/KBA/KiA/SKS.

1396 KB → EB 12.10.1880/46:1:39/EBA/KiA/SKS.

1397 O. Wilho → KB 24.9.1880/53:33:72/KBA/KiA/SKS. Tällaiset paikkaukset olivat kohtuuttomia haasteita, joita tehtiin vastahakoisesti ja ilman riittäviä harjoituksia jne. – Sitten lehdissä kirjoitettiin moitteita, jotka EAH toistaa kirjassaan vapauttaen aina Bergbomin vastuusta.

täysin ”vailla toivoa”, siksi että hänen asenteensa Auroraa kohtaan oli pysyvästi samanlainen. Sen sijaan, että olisi kannustava tai kouluttava, tai haluaisi, että rouva Aspegren onnistuu, Kaarlo tulee ilmaisseeksi, ettei hän tähän paljon luota.

Fru Aspegren [som Nora] öfverträffade mina förväntningar, men jag fick antagligen en bättre föreställning om henne, än hon förtjenar, ty jag såg henne ej, utan blott hörde henne och de medspelande sade, att just hennes obehagliga grimaserande var det svagaste i hennes rol. I första akten skuttade hon som en skata för att vara naiv. I andra gaf hon enskiljda glänsande drag af själsqval, men hennes ångest var för mycket fysisk. Bäst var hon i sista akten under resonnementet med Helmer [Böök], om jag undantager att lexan der var speciellt svag.¹³⁹⁸

Kaarlo näyttää olleen valikoivuudessaan jopa epäproduktiivinen: eikö hän itse olisi ohjaajana osannut kieltää Auroralta tuota ”epämiellyttävää irvistelyä.” Tuotantotahti johti siihen, että kaikki olivat itse aina vastuussa omista rooleistaan, silloin myös johtaja jotenkin saattoi elää vetäytyneenä vastuusta. Päätös oli tehty liian myöhään, joten harjoitusaika oli liian lyhyt, eikä Aurora eikä kukaan muukaan olisi ehtinyt painaa tekstiä mieleensä. Vastuu oli tosiasiaassa Kaarlon. Ja mikäli vielä Böök Helmerinä oli kieltäytynyt harjoittelemasta kunnolla, kääntyi vastuu roolista ainoastaan Auroran stressiksi, ja hän joutui esitysiltana näyttämölle mennessään heittäytymään epätoivoiseen savusukellukseen. Kaarlo näki tämän ammattitaidon, mutta kieltäytyi näkemästä antamansa tehtävän ja olosuhteiden kohtuuttomuutta, sensaatiomaisen tärkeän pääroolin nopeaa paikkauttamista järjettömissä oloissa. Runsaslukuiset naiskatsojat Tampereella olivat varovaisia aplodeissaan, vaikka herroja oli paikalla vain 10.

P. S. Igår, då Nora gafs var salongen så uteslutande besatt af fruntimmer, att knappast 10 herrar befunno sig der. Följden var att applåderna utföllo mycket svagt.¹³⁹⁹

Aspegrenin esiintyminen oli ilmeisesti kertojen myötä parantunut. Hämeenlinnassa

Stycket Nora hade ej anslagit, men väl fru Aspegren, som lär hafva haft ovanligt lyckade qvällar, t.o.m. kunnat sin rol.¹⁴⁰⁰

1398 KB → EB 30.9.1880/46:1:38/EBA/KiA/SKS.

1399 KB → EB 30.9.1880/46:1:38/EBA/KiA/SKS. Tarkoittaako tämä sitä, että säätyläisnaisten oli vaikea hyväksyä Noran ratkaisua?

1400 KB → EB 12.10.1880/46:1:39/EBA/KiA/SKS.

Syksyn 1880 visaisin ja delikaatein pulma oli Hedvig Winterhjelmin uusi Suomen vierailu.¹⁴⁰¹ Koska Wikström ja Grape eivät olleet saaneet kesäksi hänelle esiintymisiä järjestymään, oli Hedvig matkustanut välillä kotiin ja palannut Suomeen syyskuun alkupuolella. Yhdessä Alma Wikströmin kanssa hän antoi kaksikielisiä iltamia syys-lokakuussa Viipurissa ja Jyväskylässä.¹⁴⁰² Pitkin kesää 1880 oli myös laulajatar Ida Basilier-Magelsen kulkenut kierteella ympäri Suomen maaseutukaupunkeja ja oli tullut Helsinkiin lokakuussa. Hän näyttää myös olleen ”free lance” -tilanteessa ja silloin kelpasivat Suomen kaukaisetkin kaupungit.¹⁴⁰³ Alma Fohström, joka taiteellisesti oli jo lyömässä laudalta Ida Basilier’in, konsertoi hänkin syyskuussa Helsingissä suurin menestyksin. Elettiin oopperaosaston jälkiklangia, eikä oopperatoiminnan kuolemaan vielä ihan uskottu tai haluttu uskoa.

Kaarlon problematiikka kiteytyi siihen, miten saavuttaa tänä syksynä paras kokonaistulos kolmen primadonnan avulla. Ensimmäinen oli Avellan, joka ei aivan täyttänyt kriteerejä ja joka oli paikalla, mutta oli myös kateellinen ja vihainen. Toinen oli Winterhjelmin, joka kielensä takia oli jo nykyisen teatterin kehitysvaiheen ulkopuolella, mutta, jonka esiintymisistä piti saada rakennettua ulospäin triumfit, vaikka sitten kuinka tarvittaisiin etukäteisjärjestelyjä ja kannattajien rekrytoimista hurraamaan. Kolmas oli Aalberg, jonka ilmoitukset palaamisestaan vaihtelivat viikottain ja joka oli se todellinen primadonna, jota yleisö odotti, mutta jonka täytyi juuri siksi esiintyä viimeisenä. Neljäs osatekijä oli kassa, jonka piti tuottaa. Avellanin palkka oli kohtuullinen, Aalberg vedätti palkkaansa ylöspäin ja Winterhjelminkin palkkioiden jälkeen pitäisi vielä jäädä jotain teatterille. Toki tämä oli tullutkin henkilökohtaiselle tienestimatkalta Suomeen.

Touko-kesäkuussa 1880 oli päätetty, että Maria Stuartin roolin Hedvig opettelee suomeksi, sillä suomennos oli olemassa ja hän ehtisi tehdä sen kesän aikana valmiiksi. *Maria Stuartia* Suomalainen Teatteri ei ollut aiemmin esittänyt ja siinä oli naisroolit kahdelle tähdelle. *Mariaa* Hedvig ei ollut joutunut aiemmin näyttämään, joten rooli oli uusi myös hänelle. Wikströmin kanssa annettujen iltamien jälkeen Hedvigin tulisi matkustaa Poriin lokakuun puolivälissä, mikä johtui hankalasta ohjelmistotilanteesta. Winterhjelmin piti

1401 EAH3:64 kirjoittaa Hedvig Winterhjelmin tulleen Maria Grapen vieraaksi ja olettaa lisäksi Hedvigin olleen koko kesän Suomessa. Sen tiedon Krohn 1922:303 korjaa ja kertoo tämän lähteneen heinä-elokuuksi takaisin Kristianiaan, palatakseen syyskuun alussa Suomeen. Syyskuussa 26.9.1880 Winterhjelmin ja Wikström antoivat yhdessä ”deklamatorisk musikalisk soarée i Wiborg.” Lokakuussa Hedvig osallistui Ida Basilier’in konserttiin Yliopiston juhlasalissa 17.10.1880, Suomalaisen Teatterin hyväksi. (Emil Nervander, *Kokoelma historiallisia tietoja Suomalaisen Teatterin toiminnasta/B1147/ENA/KiA/SKS*). EAH:kin mainitsee, että rva Winterhjelmin ”syksyllä oli antanut tunteja” ja jonkun iltaman, mainiten vain Viipurin, mutta valitsee ylevän verbin ja sanoo: ”sekä lupautunut esiintymään muutamia kertoja teatterissakin”. Krohnin (1922:303) mukaan seuraavan lausunta- ja lauluillan yhteydessä Jyväskylässä järjestettiin tavanmukaiset juhlat puheineen, mistä hän lainaa kiittäviä arvosteluja.

1402 Krohn 1922:303–305.

1403 Krohnin (1922:305) mukaan Ida Basilier-Magelsen ja rva Hedvig Winterhjelmin olivat yhdessä, monien muiden oopperalaisten tavoin esiintyneet konsertissa Suomalaisen Teatterin hyväksi 17.10.1880. Ida B ja Hedvig W pitivät myös Kristianiassa yhteyttä, vaikka Hedvig pitikin Emmy Achtéta parempana taitelijana kuin Basilier’ta ja ajatteli, että oli vahinko, ettei Emmy aktiivisemmin hyödyntänyt mahdollisuuksiaan laulajana.

nimittäin esittää heti jotain uutta seurueen tullessa Helsinkiin marraskuun puolivälissä ja se voitaisiin harjoitella vain seurueen ollessa Porissa näyttelemässä.

Mutta mikä olisi silloin toinen uusi näytelmä Helsingissä. Emelie oli hoitanut asiaa Helsingissä syyskuun lopulla ja käynyt neuvotteluja. 26.9.1880 hän saattoi kirjoittaa Kaarlolle, että eri vaihtoehdoista oli päädytty *Ravennan miekkailijaan*. *Der Fächter von Ravenna* oli Hedvigille vanha tuttu äidinrakkaus-draama, joka tapahtui roomalaisten ja germaanien välillä kansainvaellusten aikaan Ravennassa. Siihen tarvittiin vain suomennos. Näin lyhyessä ajassa kukaan ei ehdi kääntää sitä runomittaan. Ajan puutteessa *Ravennan miekkailijasta* päätettiin laatia vain proosakäännös. Ryhmä kääntäjiä värvättiin suomentamaan sitä saksan kielestä, niin että kukin hoitaisi yhden näytöksen. Poikkeuksellisen hyvämuistiseen päähänsä Hedvig alkoi takoa suomenkielistä tekstiä.¹⁴⁰⁴

Jag tänkte ett ögonblick telegrafera till Hedvig och fråga om hon ville att vi skulle lemna hela stycket, då vi ej fingo det på vers; derföre vek jag in hos Grape och begärde Hedvigs adress i Wiborg; då började Grape genast att larmentera om huru ledsen Hedvig var, ”jag har ännu aldrig sett henne sådan, hon försäkrade flere gångere att om hon kunnat ana att Fäktarn ej skulle komma upp så hade hon visst ej kommit hit”; jag kunde då ej låta bli att säga att de borde vara så goda och påminna sig att Hedvig alls ej kommit hit för teaterns skuld, utan för sina lektioner och för de Wickströmska soireerna, men att hon uppträder på teatern, om det så passar. Jag vill nu hoppas att häraf ej skall bli någon vidare historie, men jag kunde ej låta bli att litet friska upp Grapes minne angående ursprunget till Hedvigs hitkomst. Hedvig, som var här ganska länge i går e.m. yttrade intet sådant till mig, utan var utmärkt älskvärd och vänlig.¹⁴⁰⁵

Muistutettuaan Grapelle näin, että Hedvig oli Suomessa omalla asiallaan, Emelie polkaisi käyntiin tuon proosakäännöksen, jotta Hedvigin vierailu saataisiin toimimaan teatterin kannalta edullisesti.¹⁴⁰⁶

Jag har hela eftermiddagen sprungit på bestyr för öfversättningen af ”Fe[c]hter” [*Fäktaren från Ravenna*] och har lyckats temmeligen, d.v.s. om du gillar vårt beslut att öfversätta den på prosa. Ingen hinner öfversätta den på vers

1404 ”Thusnelda suomeksi – kylmä hiki nousee otsalleni.” Hedvig ei ollut muistanut ottaa omaa *Ravennan* tekstikirjaa (lyhennyksineen) mukaansa, opiskelua ja hyppyjen kopioimista varten, hän pyysi Nya teaternista sitä lainaksi – samaa, jonka pohjalta hän oli näytellyt sitä 23.2.1870. (Krohn 1922:306) Mutta johtokunta ei tahtonut antanut sitä ulos kirjastostaan.

1405 EB → KB 26.9.1880/49:5:42/EBA/KIA/SKS. Kirje on virheellisesti arkistoitu B. Elfvingille kirjoitettujen joukkoon.

1406 EAH3:69av1 tuntee nämä kirjeet, mutta hän vaikenee ongelmista esittäen asiat vain toteamuksina.

och som vi ju endast och allenast taga upp pjesen för Hedvigs skull vill jag ej dessvidare bråka, sedan vi beslöt att prosa är lika bra. Först rådgjorde jag dock med Löfgren och han tyckte att det var vida bättre att få en duglig prosa än en rådbråkad poesi. Är du absolut häremot, så må du genast underrätta mig derom, men då förfaller hela stycket, ty jag får omöjligt det öfversatt på vers. [Samuli] Suomalainen öfversätter 1^{sta} akten; [Kaarlo] Slöör 2^{dra} och kanske äfven 3^{die}, [Wilho] Soini 5te och kanske äfven 4^{den}; [Viktor]Löfgren lofvade åtminstone se till att 4de akten äfven blir öfversatt. [- -] Jag hoppas att du blir nöjd med vår prosaiska öfversättning; är du det ej, så gif mig genast svar. Suomalainen börjar redan i morgon och hoppas ha sin akt färdig efter 1½ vecka.¹⁴⁰⁷

Proosa-kännösuunnitelmaa vastaan Kaarlo mielessään ehkä kapinoin, mutta vaihtoehtodot jäivät vähiin. Kaarlo harkitsi myös vaihtoehtoisten näytelmien moraalisia asetelmia. Sekä *Vaimon rangaistus* (*La supplice d'une femme*), jota Hedvig itse oli jo ehdottanut, sekä yllättäen Friedrich Hebben *Maria Magdalena* olivat Kaarlolle liikaa, hän ei halunnut näitä suspekteja nykyajan naiskuvia ihanteellisen ”äiti, vaimo, isänmaan morsian ja ingenue -kuvaston” keskelle. Kolmas tapa argumentoida asiaa oli se, että Hedvigin vanhat loistoroolit olivat Suomalaisessa Teatterissa jo toisten käsissä, Katri Ilkan esittäminen loukkaisi Aspegrenia, joka oli luonut siitä menestyksellä oman roolinsa. Eräät toiset vanhat roolit taas tulisivat Avellanin tontille, jota piti myös suojella – monista syistä. Ironista on, että parasta olisi esittää ainoastaan Schillerin *Maria Stuart*, joka voisi riittävästi yleisöä kiinnostaa. Eräistä muistakin näytelmistä Kaarlolla on valmiit onnistumismahdollisuuksien skenaariot. – *Lea* olisi vaihtoehtoista vihoviimeinen, hän tiesi, ettei siihen enää tulisi yleisöä. Parasta kun ei olisi mitään. Syvimmältään Kaarlo on toivonut vierailun mahdollisimman pikaista ohimenoa käytyään kaikki vähänkin mahdolliset näytelmät lävitse.¹⁴⁰⁸

1407 EB → KB 26.9.1880/49:5:42/EBA/KiA/SKS. Kirje on virheellisesti arkistoitu B. Elfvingille kirjoitettujen joukkoon.

1408 ”Fäktarn [i Ravenna] och Hedvigs uppträdande i densamma ligga tungt på mitt sinne. Naturligtvis vill hon uppträda i en prosaisk öfversättning så måste hon få det – men glad vore jag om hon ej vill. Hela styckets värde beror på dess retoriska patos; denna är omöjlig att få fram på prosa, speciellt på vanlig dussinprosa. Men i fall Fäktaren ej går hvad tages då? Jag ser följande möjligheter: 1) Ingenting – det bästa; 2) Maria Tudor – Maria Stuart och Maria Tudor, för mycket engelsk historia; 3) Tisbe i Angelo; 4) Lucrezia Borgia är mycket lätt öfversatt, tål att reflektera på; 5) Leonarda – med Karola? med Aalberg? med Hacklin? 6) Supplice d'une femme – brr! 7) Helgelannin sankarit – tål att reflektera på; blott ej kostymer och dekorationer vore; 8) Matilda i Vasta-naineet – ej gerna för Karolas skuld; 9) Katri i Daniel Hjort – ej gerna för fru Aspegrens skuld; 10) Adrienne Lecouvreur – tål att tänkas på, ty den kan sedan gifvas med Aalberg och är äfven lätt öfversatt; skada blott att femte akten gjorde så liten lycka; 11) Halte Hulda – är visserligen på vers men Björnsons vers vinner på att förvandlas till prosa, är kort och således snabbt öfversatt; 12) Macbeth med Böök – för vågad 13) Narcisse Rameau med Ahlberg – likaledes, 14) Hebbels Judith – är lätt öfversatt, men kostymerna! 15) Hebbels Maria Magdalena – men moralen; 16) Ibsens Fru Ingrid [=Inger] till Östraat gör ingen lycka, tål i alla fall att tänka på; 17) Sirkka – tål att tänka på, så hafva vi den färdig när Aalberg kommer, då den mycket väl kan tagas upp igen; 18) Lea – sista resursen; 19) Deborah – ger blott toma hus; 20) – ja nu är min uppfinningsförmåga slut. Resonera såväl med Hedvig, som med direktionen om dessa möjligheter, glöm speciellt ej [Viktor] Löfgren. Detta allt naturligtvis blott, om Fäktarn ej accepteras af Hedvig i dess prosaiska form. Personligen skulle jag helst se att hon tåge något gammalt stycke, Maria

Bergbom oli monen paineen ristitulessa: Viktor Löfgren, Kaarola Avellanin lankomies, oli linkki säätyläisyleisön suuntaan. Sille Kaarolan maine ja kunniakas ura olivat tärkeitä. Kaarlo käski Emelien käydä neuvotteluja puolestaan ja pähkäili neljää eri konstellaatiota, jotka pitäisi saada ohittamaan toisensa törmäilemättä.

Sammanstötning af de fyra constellationerna Löfgren–Betty–Kaarola, Aalberg–BOS–Nervander, Grape–Hedvig, Wahlström–kassan är i hög grad att befara om deras banor under en längre tid skola sammanjemkas. På Hedvigs uppträdande i Björneborg är ej att tänka. Det blefve en för dyr resa och skulle hos Stenberg och Ka[a]rola väcka mycket djupt missnöje.¹⁴⁰⁹

Kaarlo käsitteli Emilie Stenbergiä ja Kaarola Avellania jo tiettyinä ”liittoutumana”. Kenellekään ei ilmeisesti ollut epäselvää näiden kahden ”lujan ystävyden” luonne. Porin sesonkiin vaikuttava seikka oli toisaalta se, että *Sevillan parturi* (puhenaäytelmänä) ja *Don César de Bazan* olivat vetäneet Tampereella niin huonosti, että he katsoivat olevansa pakotettuja lyhentämään Tampereen sesonkia. Voidaan tietysti kysyä, miten oikeita näytelmiä ne olivat nousevassa kauppa- ja teollisuuskaupungissa. Muuten Tampereella oli alettu jo suunnitella uutta rakennusta teatterille, varsinkin kun Porissa ja Oulussaakin oli virinnyt hankkeita. Kuopiossa taas Wäinölänniemen kylpylärakennukseen oltiin kunnostamassa kelvollista teatterisalia. Mutta Poriin kuitenkin mentiin, vaikka sielläkin oli hankaluuksia, mm. Wilhon sairastuminen ja liian kuluneet avausnäytelmät, kuten *Pariisin veitikka* ja *Kihlaus*. Suunnitelmaksi kiteytyi siis, että *Maria Stuart* harjoitettaisiin paikalle matkustavan Hedvigin kanssa siellä valmiiksi. Heti kun tultaisiin Helsinkiin, voitaisiin sillä aloittaa, koska Helsingissä ei olisi varaa tyhjiin katsomoihin.

Kaarlon oli kiinnostavaa kohdata Porissa myös pikkuveljensä Atte, Axel Bergbom, joka ei ollut lähtenyt fennomaanien leiriin. Axel Bergbom oli varatuomari ja eteni Porin kuvioissa, sittemmin Suomen Pankissa. Hänestä Kaarlo toteaa Emelielelle:

Atte och Selma [f. Öberg] (jag bor hos dem) äro mycket snälla och älskvärda. Atte har betydligt förändrat sig till sin fördel, blifvit mycket resonligare och mindre grälände. Äfven barnen äro älskvärda, dock ej så som lilla Trissan i Tammerfors.¹⁴¹⁰

Tudor, Angelo, Sirkka (hélas!), Deborah m.m., ty då vore hennes Gastspiel snabbast expedieradt och möjligheten till kränglerier minskade. (KB → EB 30.9.1880/46:1:38/EBA/KiA/SKS.)

1409 KB → EB 30.9.1880/46:1:38/EBA/KiA/SKS.

1410 KB → EB 18.10.1880/46:1:40–41/EBA/KiA/SKS.

Niilo Sala (1856–1892), tulevien vuosien tärkein työtoveri ja Kaarlo Bergbom ovat kohdanneet ensimmäisen kerran luultavasti Porissa loka-marraskuussa 1880. Porista ensimmäisen virkansa saanut tuore kansakoulunopettaja Niilo Edvard Sala (ent. Sarelius) oli syntynyt kruununnimismiehen poikana Kemijärvellä. ”Käytyään Tornion alkeiskoulun hän köyhyyden tähden luopui lukutiestä ja meni Chr. Edv. Barckin kirjapainoon Oulussa latojanoppiin.”¹⁴¹¹ Sarelius oli lähtenyt opiskelemaan Jyväskylän Seminaariin yhdessä liminkalaisen toverinsa ja Oulun suunnalla vaikuttaneen Abraham Ojanperän (1856–1916) kanssa. Molemmat olivat olleet 19-vuotiaita, kun Suomalainen Teatteri kantaesitti *Nummisuutarit* Oulussa syyskuussa 1875, jolloin he varmaan ovat jo teatterin esityksiä käyneet katsomassa. Seminaarissa he asuivat yhdessä. Ojanperä herätti huomiota bassoäänellään ja aloitti esiintymisensä laulajana. Sala ja Ojanperä ovat nähneet lisää Suomalaisen Teatterin esityksiä Jyväskylän vuosinaan, ainakin Ojanperän tiedetään avustaneen näytelmässä *Sven Dyringin koti* lokakuussa 1876.¹⁴¹² Sala ja Ojanperä olivat ilmeisesti jo tuolloin läheisiä ystäviä. Miksei siis Niilo Salakin olisi ollut jo tuolloin mukana teatterissa avustamassa? Teatteri tuli uudelleen Jyväskylään lokakuussa 1877 ja 1878, mutta seuraavana keväänä Ojanperä valmistui ja hankkiutui opettajatoimiin Helsinkiin jatkaen laulamistaan. Hän ehti palvella hetken vielä Suomalaisen Oopperan kuorossa.¹⁴¹³

Niilo Sala sai paikan kansakoulunopettajana Porissa. Siellä hän näki Suomalaisen Teatterin esiintyvän lokakuussa 1880. Tuon näytäntökuukauden lopussa olivat vielä pari rouva Winterhjelminkin näytäntöä sekä kaupunkilaisten pitämät juhlat teatterilaisille. – Niilo Salalla on ollut mahdollisuuksia tutustua teatterilaisiin ja käydä tarjoutumassa Bergbomille, joka on voinut heti pyytää häntä näytteeksi esiintymäänkin. Salan hyvä suomen kieli ja seminaarin opinnot antoivat valmiudet myös organisatorisiin ja kirjallisiin töihin, jos hän ei näyttelijänä vielä täysin vakuuttanut. Kaarloilta puuttui Törmäsen jälkeen kirjallinen assistentti, hyvä suomen kielen osaaja ja apuregissööri. Wilhon terveys oli huono.

Niilo Salan ajatus siirtyä teatteriin on saanut lisäksi pontta siitä, että hänen ystävänsä Abraham Ojanperä oli Helsingissä ja oli aikeissa pitää tammikuun lopussa 1881 ensimmäisen konserttinsa. Vaikka Sala ei tuona talvena voinutkaan järjestää itseään Porista Helsinkiin ”Aapin” konserttiin, neuvotteluja Bergbomin kanssa on jatkettu epäilemättä jo joululomien tai viimeistään pääsiäisen aikoina. Salan päätös siirtyä pois opettajan virasta oli rohkea. Sala kiinnitettiin Suomalaiseen Teatteriin syksystä 1881.¹⁴¹⁴

1411 EAH3:105av.

1412 EAH2:276.

1413 Näsänen 2008:110–122. Abraham Ojanperä ja Niilo Sala tavataan kulkemassa yhdessä kadulla. On syytä olettaa, että heidän nuoruudesta alkanut ystävyytensä myös on ollut intiimillä asteella. Hän kuuluu viimeisiin Salan tavanneisiin ystäviin vuonna 1892.

1414 EAH3:105. Niilo Sala on kirjoittanut Aapin konsertin päivämäärällä 31.1.1881 kirjeen Porista. (LiKA, sit Näsänen 2008:126, 130).

Ida Basilier-Magelsenin samanaikaiset konsertit verottivat yleisöä teatterilta, saati sitten rouva Winterhjelmin ja Alma Wikströmin kiertueelle. Poriin matkustaneessa Suomalaisessa Teatterissa keksittiin äkkiä, että mikäli Basilier tulee Poriin, hänen pitäisi esiintyä vanhassa *Jeannetten häät* –operetissa. Se olisi ollut ainoa tapa tasata ne haittavaikutukset, joita hänen konsertistaan olisi ollut. Seuraava kirjekatkelmä joka liittyy tähän suunnitelmaan, valaisee erityisesti, millä tekniikalla Kaarlon nuottivarasto Helsingissä oli järjestetty.

Du fråga om vi skola hafva Ida [Basilier-Magelsen] att uppträda i Jeanette, ifall hon kommer till Björneborg. Det blir väl vår enda utväg för att paralysera de menliga följder hennes konsert har. Men orkesternoterna finnas i Helsingfors och du har väl svårt att få reda på dem. Apropos noter. Vill du sticka dig in på vinden och taga ned en kista, som du mycket lätt får reda på. Du ser genast den stora korg eller kista, der sufflörexemplaren och rolerna finnas. Straxt bredvid är en mindre trälåda, antagligen någon gammal ljuslåda. I densamma finnas en mängd blåa portföljer med noter i – det är talscens orkesterbibliotek. Öfverst ligger ett konvolut med allehanda skräpnoter, lösa blad och dyl. Det kan lemnas, men för öfrigt skulle du sända lådan med dess innehåll till Betty Elfving. Vidare bland de noter som jag lemnade i salen finnes äfven partituret till Flotows Indra – det skulle du skicka i samma låda. Hittar du händelsevis orkesternoterna till Jean[n]et[t]len Häät och tror du att det lönar mödan proponera Ida [Bas.-Mag.] ett Gastspiel, så sänd äfven dem. Bråka dock ej mycket, ty jag antager att Ida har så brådtom att af hela frågan ingenting blir. Hon skall väl ännu konserterera både i Raumo, Nådendal och kanske Kajana dertill.¹⁴¹⁵

Logistisesti nuottiarkun matka Helsingistä Poriin kävi varmimmin ja nopeimmin junalla Toijalan kautta Turkuun, jossa Betty Elfving toimittaisi sen pieneen höyrylaivaan joka puksutti Poriin.¹⁴¹⁶ Kaarlo tiedusteli Emelieltä tietoja Ida Basilier'n konsertista Helsingissä, ja mitä Hedvig sanoo proosakäännöksestä ja kysyy onko Grape ollut medgörlig, myötävaikuttava.¹⁴¹⁷ Lokakuun 15. 1880 Maria Grape järjesti Charlotten päivän kutsut.¹⁴¹⁸

1415 KB → EB 18.10.1880/46:1:40–41/EBA/KiA/SKS.

1416 EB → B. Elfving 21.10.1880/49:5:43/EBA/KiA/SKS.

1417 KB → EB 18.10.1880/46:1:40–41/EBA/KiA/SKS.

1418 Hedvig kirjoitti asiasta miehelleen 19.10.1880 ja paitsi Suomalaisen Teatterin talousvaikeuksista ja siitä miten Emelie oli ”kursailut hänen [Ida Basilier'n] edessä aika lailla, siksi, että hän antoi laulajaiset Suomalaisen teatterin hyväksi [17.10.1880], jonka taloudellisen aseman väitetään olevan niin heikon, että on ollut kysymys ”ollako vai eikö olla”. (sit. Krohn1922:305) Hedvig oli laskenut omiksi esiinhuudoikseen seitsemän.

Emelie raportoi myös teatteriosakeyhtiön ylimääräisestä yhtiökokouksesta 30.9.1880, jossa ”ilmoitettiin, että täksi näytäntökaudeksi oli merkitty niin vähän kannatusosakkeita, että johtokunta kieltäytyi jatkamasta tointaan.”¹⁴¹⁹ Teatterin talous oli siis aivan epäkunnossa. Seuraavaan kokoukseen mennessä saatiin osakemerkintöjä lisää ja Yrjö Koskinen itse otti listoja kerätäkseen. Jatketusta kokouksesta 9.10.1880 Emelie kertoo Kaarlolle, että merkintöjä on saatu lisää ja niitä tullaan keräämään. Nyt ryhdytään vielä maanlaajuisiin arpajaistoiimiin teatterin hyväksi.¹⁴²⁰

Ilmeisesti usko Suomalaisen Teatterin tulevaisuuteen oli keväisten näyttöjen myötä sittenkin noussut. Raskas oopperakoneisto oli pantu syrjään ja taloudenpito oli nyt K. F. Wahlströmillä – siinä määrin, että Emelie joutui Wahlströmiltä lainaamaan omiin tarpeisiinsa. Aiemmin hän itse oli rahansa teatteriin upotettuaan ollut valmis myös siltä tilapäisesti vippaamaan. Ida Aalbergin paluusta Emeliellä ei ole 10.10.1880 Kaarlolle vielä mitään kerrottavaa, odottaa vain, että kuulisi jotain.¹⁴²¹ Uusia näytelmiä oli tullut Berliinistä ja Kaarlo sai myös väliaikatietoja *Miekkailijan* suomennos-talkoosta:

Med gårdagens post skickade jag till dig ”Ultimo” och i morgon skall du få Veilchenfresser [=Kukkaistuhlari]. Jag tycker riktigt bra om Ultimo och det vore allt skäl för oss att hinna få den före sveci hinna med den. Dessa begge böcker kommo häromdagen från Berlin. Godenhjelm öfversätter [Fäktarens] Thusneldas 5te akts monologer till vers; [S.] Suomalainen har ännu ej kunnat sin första akt, ehuru han lofvade den till onsdagen; han lär vara rest till Petersburg men så snart han kommer hem skall jag gå och skynda på honom.¹⁴²²

Ida Aalberg oli siis Unkarissa, mutta hänen piti jo palata Suomeen. Elämäkerturit ovat huomanneet sen jälkipolemiikin, jossa ”22-vuotias viehättävä maalaistyttö” unkarilaisissa teatteriarvosteluissa nimettiin lähinnä kuriositeetiksi ja vierailu muutenkin hyvin masinoiduksi ”media-tapaukseksi.” Ritva Heikkilä sanoo, että Idan kamppailut Bergbomien kanssa olivat ”omaa kasvamista” tai tavoitehakuista, oman tiensä etsintää,¹⁴²³ mutta vaikenee Aalbergin kovasta neuvottelu- ja palkankorotusasenteesta, mikä näkyi Emelien tiukkasävyisestä kirjeestä Idalle 26.10.1880, jossa hän vaati tarkkoja matkapäiviä, jotta

1419 EAH3:66.

1420 EB → KB 10.10.1880/45:1:67/KBA/KiA/SKS. EAH3:66–67.

1421 ”Ännu inga underrättelser från Aalberg, från Klausenburg [Kolozsvár/Cluj] hade Alberg dock tidningar, enligt hvilka hon d. 1 okt. reste derifrån. Stora firningar och ovationer hade hon dess förrinnan fått mottaga; i Morgonbladet få vi yttermera läsa härom, liksom om hennes uppträdande i Jane Eyre. Alberg har skrivit till Szinnye att han nu så fort som möjligt skall laga henne från Pest och ej längre uppehålla henne i Ungern. (EB → KB 10.10.1880/45:1:67/KBA/KiA/SKS.

1422 EB → KB 10.10.1880/45:1:67/KBA/KiA/SKS.

1423 Heikkilä 1998:116.

näytännöt voitaisiin päättää. Korotettuun palkkiotoivomukseen ”johtokunta haluaa tulla vastaan”, mutta olisi silti parasta sopia siitä vasta Helsingissä.¹⁴²⁴ Jos Emeliellä olivat yksityiset rahat loppu, Kaarlolla oli omissa veloissaan tuplasti järjesteltävää. Herman Antell, heidän isävainajansa suurimman velkojan poika, ei ole edes vastannut kirjeeseen.

Till Kurtén har jag afsändt den resterande summan. Jag hoppades in till det sista att mitt bref till [Herman] Antell skulle verkat. Men – mitä rikas huoli.¹⁴²⁵

Syksyä hallitsi siis Hedvig Winterhjelmin vierailu, jota ennen Ida ei saisi tulla. Aikataulujen selvittelyn käynnisti lokakuun lopulla (25.10.1880) kirjoitettu kirje Ida Aalbergilta Emeliele, joka tietysti viestitti asian Kaarlolle. Milloin sopesi Idan aloittaa näytäntönsä, kun kerran Hedvig oli Helsingissä? Kaarlo pohti jälleen tilannetta monelta kannalta,¹⁴²⁶ mutta myös huomioiden pekuniääriset kohdat, kuten että Hedvig joutuisi Porin matkalla 10 päiväksi luopumaan toisesta tulonlähteestään, oppilaistaan.¹⁴²⁷

För Hedvigs resa hit till Björneborg talar: 1) Vi kunna börja i Helsingfors med Maria Stuart; 2) vi få Hedvigs första uppträdande innan Aalbergs; 3) Maria Stuart kommer att gå bättre om den genast tages med Hedvig än om fru Aspegrén först får tassa i rolen 4) vi få Hedvig förr bort.¹⁴²⁸

Hedvigin matkustuttaminen Poriin asti iltamia ja *Maria Stuartin* harjoittamista varten oli taloudellinen riski. Hänen matkan varrella pitämiensä iltamien tulisi tapahtua tässä tapauksessa teatterin laskuun, mutta asiat olivat auki vielä lokakuun lopussa.¹⁴²⁹ Tampereen soiréen tuotot pitäisi kytkeä samaan korvaukseen, jonka teatteri koko (noin

1424 EB → I. Aalberg 26.10.1880/49:1:3/EBA/KiA/SKS.

1425 KB → EB 25.10.1880/46:1:42/EBA/KiA/SKS.

1426 KB → EB 25.10.1880/46:1:42/EBA/KiA/SKS.

1427 ”Att Aalberg kommer hem är bra, så att man småningom kan få sätta ihop vinterrepertoaren. Men stackars Hedvig! Enda möjligheten till en succès är att hon börjar före Aalberg, men orätt är det åter att spela för tomma hus med henne, då vi kunna hafva goda med Aalberg. En utväg är att få Maria Stuart genast gifven, redan den första veckan i Helsingfors. Men detta är endast möjligt genom att hon kommer hit [Pori] och spelar Maria Stuart här. Deremot åter talar dyrheten. Jag vet sannerligen ej huru vi skola göra. En tråkighet är äfven att Vilhos sjukdom bevisar, att vi ej få räkna på honom för första representationen i Helsingfors, ty resan tar alltid på honom. Att åter börja med något Pariisin Veitikka eller dylikt är äfven tråkigt. Öfverlägg med Direktionen med saken.” (KB → EB 25.10.1880/46:1:42/EBA/KiA/SKS.)

1428 KB → EB 25.10.1880/46:1:42/EBA/KiA/SKS.

1429 ”Och ännu en sak: kan Hedvig utan pekuniärt mehn lemna sina lektioner på en 10 dagar, som här blefve nödvändigt. Ty uttalar Direktionen sig för hennes hitkommande och hon sjelf accepterar saken, så gestaltar sig den närmaste framtiden på följande sätt. Söndagen den 7 Nov. afreser hon från Helsingfors och ger samma qväll soaré i Tammerfors. Måndag morgonen kommer hon derifrån tidigt och anländer hit Tisdag förmiddag (det är 12 mil). Onsdagen spelar hon Inga, Fredagen Maria Stuart, Lördag ger hon soaré (Lea och Katri) samt Söndag Maria Stuart. Måndagen spelas sista gången (då utan Hedvig) Nuoren aatelismiehen vaiheet. Fredagen och Söndagen derpå Maria Stuart i Helsingfors. Veckan derpå Kylän Heittiö, veckan derpå Fechter von Ravenna, så Don Cesar eller Nuoren aatelismiehen vaiheet. Derpå Nora och så jullof. Kommer Hedvig åter ej till Björneborg, så skjuter allt upp en vecka, ty då kunna vi ej börja Maria Stuart. Aalberg kommer då att ligga här par veckor joutilaana och det är tråkigt. Börja åter med henne är svårt nb. om

viikon) matkasta hänelle maksaa, 400 mk. Kun Hedvigin tulo Poriin varmistui, tarjosi Atte Bergbom asunnostaan tähdelle yösijan.¹⁴³⁰ Mutta vierailu vaikuttaa aina huonosti sitä edeltäviin esityksiin. Hedvigin hyvään muistiin tai muistitekniikkaan Kaarlo kyllä luotti.¹⁴³¹

Wilho ei tulisi kestävään matkoja, sairaus aina pahenee sellaisen jälkeen. Seuraavassa Kaarlon muita luonnehdintoja seurueen jäsenistä Porin sesongin ajalta:

Som Wilho fortfarande är sjuk måste vi i Onsdags gifva Vastanaineet och Saimaan rannalla. Böök sämre än någonsin som Axel, men Saimaan rannalla reparerade. I Fredags gick Don Cesar skäligen bra. För Avellan hyser man "estime" (speciellt Neiti Elisabeth), äfven Böök i Don Cesar anslog, men egentliga favoriter är Hacklin, som redan hunnit få tre buketter och verkligen väckt uppseende. Ahlberg tycker man ej om och fru Aspegrén har genom en apparition i Saimaan rannalla och en incroyable toalett i Ei mustasukkainen skrämmt människorna. Hon hade der ett slags spetskoaffyr och par på sidan hängande bandmassor som verkligen trotsa all beskrifning. Jag verkligen längtar efter Valapatto och Porvari aatelismiehenä, så att hon [Aurora Aspegren] må få något reparera sin reputation.¹⁴³²

Emelie vastasi Unkariin Ida Aalbergille 26.10.1880.¹⁴³³ Hän taustoitti Winterhjelmin vierailua ja selitti aikataulujen monimutkaiset ongelmat. Ida ei ollut vastannut kirjeisiin.

Roligt blir det att få hem Eder redan i slutet af nowember, ehuru vi ej väntade Eder så snart; skada att vi ej tidigare visste af att ni nu redan skulle komma hem; [- -] Då Ni hvarken svarade på Karls eller min fråga om Eder hemkomst togo vi för afgjordt att Ni ämnade stanna längre ute och antogo Björneborgarnas förslag att teatern skulle komma dit; [- -] Var nu riktigt snäll och skrif i tid när Ni kommer hem, så att vi kunna arrangera Edert första uppträdande i lämplig ordning; ni skall naturligtvis nu börja med Boriska? hela verlden vill nu se Eder i denna role och man frågar allmänt efter den; skada att Ahlbergs

vi börja med Kylän Heittiö, ty der fordras kör och stora arrangementer... Deremot vore Nora, Tuhkimus, Kavaluus och Rakkaus eller Valapatto möjligare. (KB → EB 25.10.1880/46:1:42/EBA/KiA/SKS.)

1430 KB → EB 1.11.1880/46:1:43/EBA/KiA/SKS.

1431 KB → EB 25.10.1880/46:1:42/EBA/KiA/SKS.

1432 KB → EB 25.10.1880/46:1:42/EBA/KiA/SKS.

1433 Tätä kirjettä eivät Idan elämäkerturit ole halunneet referoida.

Sandor är så serdeles svag, men kanske han nu blifvit litet manhaftigare sedan sista hösten.¹⁴³⁴

Kylänheittiössä Sándorina oli alun perin ollut edesmennyt Artur Lundahl, mutta roolin peri Axel Ahlberg jo edellisenä vuonna.¹⁴³⁵ Hän ei varmaan ollut Idan mieleen roolissa, joka vaati maskuliinista eroottisuutta (frivoliteettia). Varsinaisen Ida Aalbergin palkkakäytöksen Emelie siirsi johtokunnalle tiukoin edellytyksin.

Hvad Eder skrifvelse angående lönevilkor[n]e beträffar, så vet Ni nog att teatern vill göra allt för att få Eder fästad vid sig; Karl är allt ännu i Björneborg (han har hela hösten varit med teatern) och därför vill jag ej tala med de andra i denna fråga, utan tycker att det är bäst att Ni sjelf formulerar Edra fordringar då Ni kommer hem. Att Direktionen redan i våras var beredd på att höja Eder lön var en afgjord sak, och jag tror nog att den gör allt för att kunna gå in på Edra vilkor. – Mycket svåra och bekymmersamma ha tiderna varit; det har visserligen gått riktigt bra nu i höst, men de förra årens bekymmer tunga tyngt och landsorten har blifvit alldeles likgiltig för teatern, derigenom att den nu så länge varit i Hfors, landsorten går ej mera in på att ge det ringaste garanti-bidrag.¹⁴³⁶

Retorisena keinona Emelie nosti vielä Idan työn merkityksen huomauttaen marttyyrimaiseen tapaansa väsymyksestä ja syvästä pettymyksestä ”epäaatteellisiin” ammatinharjoittajiin. Samaa hän oli jo sanonut oopperasta: laulajat eivät itse kantaneet mitään, me muut vaan kasasimme rahaa heille. Hän tarjosi Idalle näin pientä omantunnon piikkiä, jota tämä ei luultavasti lainkaan ottanut piikkinä, miksi olisi ottanut.¹⁴³⁷ Winterhjelmin jalomielisyyttä eli hyvin professionellia otetta asioihin, kuvasi Emelie Bettylle:

1434 EB → I. Aalberg 26.10.1880/49:1:3/EBA/KiA/SKS.

1435 EAH3:26 kirjoittaa. ”Joulukuu [1879] alettiin antamalla kaksi kertaa Kylänheittiö osittain uudestaan miehitettynä. Nimiroolissa Axel Ahlberg esiintyi ensi kerran, mutta hän oli enemmän tunteellinen rakastaja kuin heittiö.” Tämä viittaus on melko selvä eroottisen otteen luonteesta Axelin ja Idan näyttämötyöskentelyssä. Emelie käyttää nyt Göndöristä nimeä Sandor ja toivoo vain että Axelista olisi tullut ”vähän miehevämpi” sitten viime syksyn. ”Manhaftigare...” Idalla on viimeksi ollut roolissa vastassaan ”unkarilaisia heittiöitä.”

1436 EB → I. Aalberg 26.10.1880/49:1:3/EBA/KiA/SKS.

1437 ”Och nu farväl och välkommen hem! Mätte Ni, med Eder stora talent, förmå kämpa mången segerrik kamp i den stora nationella striden, som nu här fortgår; mången fördom har den sista tiden skingrats, men huru oändeligen mycket återstår ännu ej att göra! För mig är ju teatern en så tung börda, att den helt och hållet krossat mig; men Ni andra, som arbetar i dess tjänst, Ni hafven ju dock skördat ganska mycket godt af den, Ni egen full rättighet att af den skörda alla de frukter, som Ni möjligtvis kunnen plocka, och jag önskar Eder hjertligt många sköna och framgångsrika stunder i de idéella sträfvanernas tjänst!” (EB → I. Aalberg 26.10.1880/49:1:3/EBA/KiA/SKS.)

Ack om vi ändock kunde uppfostra oss en sådan artist som fru Winter-Hjelm; alltid ställer hon företaget i första rummet och sig sjelf i andra; då vi få en egen sådan som hon, då är finska teaterns framtid för alltid betryggad.¹⁴³⁸

Uutinen Hedvigin tulosta Poriin herätti reaktioita seurueessa, tarvittiin myös tiettyjä näytelmätekstejä.

Glad blef jag öfver att Hedvig kommer, men Karola visade en bra sur min och Stenberg larmade dugligt. Fru Aspegrén, som saken mest rörde, var som alltid i sådana fall taktfull och vänlig. Från Leino väntar jag hvarje ögonblick bref; han skulle som idag resa från Köpenhamn, men på en person med hans lättsinnighet är ju det ej att lita. – Savolainen afsänder idag till dig förteckning på hvar allt finnes, som behöfves till Taistelujen väli-ajalla. Kära, sänd äfven manuskriptet med. Det finnes på Augustas kamin. Vi hafva nemligen här stycket, men ej rolerna, men komma mycket väl till rätta äfven utan dem, blott vi få manuskriptet. Hedvig har naturligtvis sin egen rol.¹⁴³⁹

Hedvigin matka Poriin toteutui suunnitelmien mukaan. Pohjaltaan kyse oli myös Hedvigin ankarasta taloustilanteesta ja sen luomasta pakosta. Hedvig ehkä mielellään irtosi hetkeksi Helsingistä, sillä Maria Grapen alkoholismi vaikutti kiusallisesti. Tämän elämäntapojen, talousvaikeuksien ja huolimattomasti hoidettua vaaturiliikettä uhkaavan konkurssin asiat varmaan näkyivät Hedvigille selvinä. Krohn kirjoittaa:

Taloudelliset onnettomuudet kai olivat johtaneet siihen, että neiti Grape, joka luultavasti ei aikaisemminkaan ollut halveksinut lasia, alkoi maistella. Rouva W. havaitsi tämän kauhukseen syksyllä 1880, oleskellessaan pitemmän aikaa neiti G:n luona Hgissä, ja usein hän valvoi yökaudet tuumien mitä tehdä, uskaltamatta suoraan puhua asiasta neiti Grapelle.¹⁴⁴⁰

Hedvig Winterhjelmin arkistossa on kirjeitä, joissa vahvistetaan tieto Grapen hämmentävän suurista päivittäisistä alkoholimääristä.¹⁴⁴¹

1438 EB → B. Elfving 2.11.1880/49:5:44/EBA/KiA/SKS. ”Du kan ej tro hvad [hon] är utomordentligt nobel och praktigt att ha att göra med; nu reser hon till Björneborg och spelar Maria Stuart der, bara för att vi skola kunna börja med pjesen här, hvilket vi ju väl kunna göra, då den är så alldeles färdig.”

1439 KB → EB 1.11.1880/46:1:43/EBA/KiA/SKS. Kyse oli Björnsonin pienoisnäytelmästä.

1440 Krohn1922:411.

1441 Keväällä 1881 Hedvig sai asiasta tarkempaa tietoa: ”[Thilda kirjoitti] Majjasta niin hirveätä erittäin hänen juomisestaan, – voitko käsittää että ihminen voi päivässä ½ tuoppi Cognakia paitsi sherryä ja olutta. Todella minä en [voi] käsittää tällaista ylen juomista. [– –] Oi Heden kuinka surkeaa, että emme me voi mitenkään auttaa sitä. Minä toivon

Emelien ja Kaarlonkin päällimmäisin kuva Hedvigistä oli jälleen tuo itsestään varman, tietoisien ammattilaisen rauhallisuus ja ystävällisyys, jolla hän työtilanteessa kaikkien suhtautui, omat kotiläksyt tehtyinä. Hedvigillä oli kaksi päivää kestävä vaunukyyti 12 peninkulmaa, se oli parasta aikaa ulkoläksyn lukemiseen. Kokonaisuudessaan Porin matka oli rasittava, mutta ei tietenkään tuottoisa. Kaarlon oli ollut pakko pitää huolta, ettei joutuisi törmäyskurssille Wahlströmin kanssa.

Porissa ohjelma oli tiivis, samoin Helsingissä, jossa vastaanotto marraskuun puolivälissä oli tavan mukaan innostunut. Kuningatar Elisabethiä *Maria Stuartissa* näytteli Selma Lundahl, myöhemmin rooliin siirtynyt Avellan. *Ravennan miekkailija* otettiin hyvin vastaan ja Winterhjelmille järjestettiin asianmukaiset juhlat.¹⁴⁴² Betty Elfving oli valmistanut tekokukkia, Ravennan italialaismaisemaa varten ja neito Lycisean kantamaan kukkaskoriin.

Hedvig Winterhjelm rahoitti oleskelunsa Suomessa antamalla lisäksi yksityistunteja. Koska hän halusi vapautua veloistaan Bergbomeille, fennomaanit rekrytoitiin ottamaan yksityistunteja häneltä deklamatioonissa. Hedvig sai oppilaille ylioppilaita ja opettajia, mutta myös maistereita, pappeja ja tohtoreita.¹⁴⁴³ Lisäksi ryhmässä oli luettu ääneen näytelmiä. Hedvigin muistikirjassa ajalla 4.10.–16.12.1880 oli 19 fennomaanipiireistä tulevan oppilaan nimeä, joista jotkut avustivat tai olivat avustaneet myös oopperoissa.¹⁴⁴⁴ Kaksi neljän hengen ryhmää kokoontui kolme kertaa viikossa, muut nimet yhteensä 20 yksityiseen tahtiin. Heidän aikansa olivat aamuaikoja tai teatterin päiväharjoituksen ja näytännön välissä. Nämä lausuntatunnit olivat yksi tapa sponsoroida tätä puolueelle merkittäväksi noussutta taiteilijaa, jolla ei ollut pysyvää jalansijaa pohjoismaiden teattereissa. Kunnia ja velvollisuus pakottivat fennomaanit huolehtimaan rva Winterhjelmistä

että sinun viime kirjeesi hänelle, kuitenkin saattaa häntä ajattelemaan.” (Alma Wikström → H. C. Winterhjelm 16.2.1881/ Vol 2/K&HWA/MTB/SMV)

1442 Porin ohjelma oli tiivis, näytöksiä oli joka ilta: 10.11. ja 12.11.1880 *Taistelujen välillä* ja pari pikkunumeroa. Päivisin Schillerin *Maria Stuartin* harjoituksia. 13.11. rva Winterhjelm piti oman soiréensa, jossa oli mukana Katria *Daniel Hfortista*, *Jeannetten häät* ja *Lea*. 14.11. ensi kerran *Maria Stuart*. Näin oli Hedvig tehnyt täyden työviikon, joten Helsinkiin voitiin tuoda *Maria Stuart*, joka nähtiin Arkadiassa jo 19.11.1880. Bööki oli Leicesterinä ja Leino Burleighinä. Uusimmat olivat 21. ja 25.11.1880. Helmi Krohnin (1922:308) mukaan esiinhuutoja oli kymmenen ja kohtaus Elisabethin kanssa sai aplodeja pitkin esitystä. – Samaan aikaan harjoiteltiin germaanien ja roomalaisten välistä jännitettä kuvaavaa melodraamaa *Ravennan miekkailija*, jonka esitykset olivat 3., 5. ja 7. joulukuuta. Krohnin (1922:308) mukaan Hedvig oli itse siihen tyytyväinen, hän tunsikin näytelmän hyvin ja oli näytellyt roolia paljon. Näytelmän ingenue-roolissa oli Avellan. *Ravennan miekkailija* sai myönteiset arvostelut ja asianmukaiset juhlinnat (EAH3:69). *Mbl:ssa* 8.12.1880 mainostettiin viimeistä näytännöä, jossa olisi Björnsonin *Vastanaineet*, yhdessä Ida Aalbergin kanssa, sekä vielä *Lea*, ilmoitettiin jo, että Winterhjelm tulee jättämään hyvästi Suomalaiselle Teatterille: ”är fru W-H besluten att nu taga farväl af nämnde scen, vid hvilken, som vi hoppas, äfven för henne många kära minnen äro fästade” (*Mbl* 8.12.1880).

1443 Krohn 1922:303av1.

1444 Muistiinpanokirja [Anteckningsbok 1880] (Vol.4/H&KWA/MTB/SMV) sisältää ajalla 4.10.–16.12. seuraavat oppilaat: Hrr K. L. Krohn, Gabr. Leinberg, G. Grotenfelt, A. Grotenfelt; Hrr Juh. Sjöroos, Hugo Brander, A. Järnefelt, Eduard Hannula; Dr Valfrid Vasenius, Frkna Wegelius, Lackström, Drinnan Holm, Frk Malm, Frk Molander, Sjögren, Laurell, Frk Leinberg, Grönlund, Herr Hindström, Frkn Ingman, Snellman, Hrr Walle Porkka, Stenroth, Frk Homén, Winberg, Sahlberg, Palander; Mag Törngren, Weckman, Stadius, Timgren, Magister Kivikäs / Fru Almberg, Alma, Hildi; Professorskan Aspelin; Fröken Molander. Tiedot julkaissut Krohn 1922:306–313. MTB:n arkistossa kalenteri on ilman vuosilukua, mutta ajoitus varmistuu vuodeksi 1880, sillä että V. Vasenius esiintyy tohtorin arvonimellä, jonka oli saanut vuonna 1879.

Helsingissä. Kun samalla Nya Teaternin johto oli haluton tarjoamaan Hedvigille mitään työtä, tuli selväksi, että toive, jota Grapen kirjeenvaihdossa vuosittain oli elätelty, esiintymisen molemmissa teattereissa, tuli haudata. Hedvig oli kieliasiassa puolensa kerran valinnut, hänellä ei ollut paluuta Nyaniin, ”omalle kotinäyttämölleen”. Ruotsinkieliset lehdetkin olivat hänen suhteensa varsin lakonisia: Maria Stuartin rooliin hän ei ollut ulkonaisesti paras mahdollinen; ja Thusneldan rooli oli hänelle paljon sopivampi kuin Marian.¹⁴⁴⁵

Ei tähteä ilman kolmatta. Ida Aalberg palasi Unkarin vierailultaan Suomeen 5.12.1880 ja matkusti nopeasti Janakkalaan, kävi neulomakouksessa Kerkkolan Ylöstalossa tervehtimässä kotiseutunsa tuttavien ja lähti sieltä Helsinkiin, jossa hänet asemalla vastaanotettiin ylioppilaslaululla ja eläköönhuudoilla.¹⁴⁴⁶ Aalberg tuli 6.12.1880 Helsinkiin ja pääsi näkemään Winterhjelmin Thusneldana 7.12. esiintyen itse 9.12. *Kavaluudessa ja rakkaudessa* Louisena, minkä Hedvig puolestaan pääsi näkemään.

Hedvig oli itse syksyn aikana tullut siihen päätelmään, että hänen aikansa Suomessa oli jo ohitse. Siksi järjestettiin vielä jäähyväisnäytäntö asianmukaisine juhlineen 10.12.1880. Silloin Winterhjelmin ja Aalberg ovat näyttelleet *Vastanaineissa* vanhempaa ja nuorempaa naisroolia. Esitettävänä oli myös *Lea*, jonka vuoden 1880 valokuvassa esiintyi Maria Grapen valmistama leikatuin kangashapsuin varustettu erityismallinen röijy. Juhlissa Hedvig oli pitänyt suomenkielisen kiitospuheen todeten, että ”Suomalainen Teatteri on jo saavuttanut niin vahvan aseman, ettei mikään kohtalo voi riistää sitä pois Suomen kansan sydäimestä. Ja kun se kerran on kukoistava kunnia ja loistossa, muistakaa joskus minuakin.”¹⁴⁴⁷ Vielä 13.12.1880 järjestettiin erityiset pidot, jossa Frithiof Perander puhui Winterhjelmile.¹⁴⁴⁸ 16.12.1880 Hedvigillä oli viimeiset oppilaansa ja 18.12.1880 hän matkusti junalla Hyvinkään kautta Hankoon ja avomerisatamasta laivalla Tukholmaan.

Joulukuun alussa 1880 tapahtui siis rituaalinen vahdinvaihto: Ida Aalberg oli saapunut Helsinkiin ja teki vauhdilla sisääntulonsa: vanha tähti väistyi ja uusi saapui lunastamaan paikkaa, joka hänellä oli jo valmisteltu. Helmi Krohn, jolla on ollut käytettävissään Winterhjelmin pariskunnan keskinäistä kirjeenvaihtoa¹⁴⁴⁹ osoittaa, että Hedvig

1445 *Hbl* 20.11.1880 kirjoitti *Maria Stuartista*, että Winterhjelmin: ”spelade med stor öfverlägsenhet den wackra titelrollen, ehuru hennes apparition icke rätt öfwerenstämmet med densamma”; lisäksi kirjoittaja moitti ylöspanoa kovin köyhäileväksi, mitä sopii odottaakin teatterilta, jota täytyy pitää pystyssä hyväntekeväisyyden avulla (barmhertighetswerk); *HD* 4.12.1880 vertasi kahta roolia toisiinsa.

1446 EAH3:69–70. Krohn 1922:309–313.

1447 EAH3:70–71. *Mbl* 11.12.1880 kirjoittaa laajasti luetellen kaikki Winterhjelmin aiemmat esitykset suomeksi, ilmeisesti Nervanderin kaikkea dokumentoivalla kynällä ja uutta sukupolvea varten.

1448 Winterhjelmin ”assistenttina” näyttännöissä oli ollut Kaarola Avellan, joka lausui V. Soinin kirjoittaman runon hänen kunniaksensa, ja ”ojensi laagerkranssin.” – Hän oli läsnä ikään kuin virallisena kruununperijänä.

1449 Helmi Krohnin (1922) käyttämiä Hedvigin ja Kristian Winterhjelmin kirjeitä ei ole ollut käytettävissä. Osion Nationalbiblioteketin kokoelma ei niitä tuntenut. Olemme siis Krohnin tekemien valintojen ja suomennosten varassa. Ajankohdainen on kysymys, mitä Hedvig ajattelee tulevaisuudestaan Suomessa tämän jälkeen. (Krohn 1922:310.)

näki selvästi tilanteen, jossa oltiin. Jo marraskuun alussa hän oli neuvotellut miehensä kanssa ja ajatellut jäähyväisnäytäntönsä ohjelman. Arkadian ohjelmisto tulisi olemaan lähivuodet Aalbergin kannateltavana. Tämän kanssa hän sanoi haluavansa joskus vielä näytellä uudelleen, ja sellaista kiertuetta suunniteltiinkin seuraavina vuosina. Jotain näiden kahta sukupolvea edustavien näyttelijöiden välillä oli kuitenkin tapahtunut. Oliko Hedvig ollut jostain asiasta todella vihainen Idalle vai oliko hän vain harmissaan koko vierailumatkasta ja ruotsinkielisen lehdistöpalautteen niukkuudesta?¹⁴⁵⁰ Jotain on kuitenkin sanottu suoraan sinä iltana, jolloin molemmat ovat olleet Grapen luona, ja josta Ida Aalberg seuraavana kesänä muistutti:

Minä [IA] aina muistan sitä iltaa Helsingissä Marian [Grapen] luona, jolloin sinä [HCW] olit niin ystävällinen että pyyhit ne kyneleet silmistäni pois, jotka itse olit synnyttänyt.¹⁴⁵¹

Jälkipyykkiä käytiin vuodenvaihteen jälkeen, kun Arvid af Hultin arveli, että Hedvig Raa-Winterhjelm myös mitä ilmeisemmin oli tuntenut itsensä loukatuksi siitä, mitä hän oli saanut Suomessa kohdata, mm. puolityhjiä saleja. *Finsk tidskriftin* katsaus¹⁴⁵² sai vastineen, kun Kristian Winterhjelm kirjoitti rouvansa erinomaisista kokemuksista Helsingissä. *Morgonbladet* 2.3.1881 julkaisi vastineen ja moitiskeli Hultinin siihen antamaa vastausta.¹⁴⁵³

Toinenkin sukupolvenvaihdos tehtiin. *Sirkassa* näytteli Ida Aalberg nyt tyttö-roolin ja Aurora Aspegren siirtyi näyttelemään muori Fadet'a.¹⁴⁵⁴ Aspegren menetti ingénuen roolit. Keväällä 1881 Ida ja Aurora olivat jo Julia ja Imettäjä. Kun Juhani Aho kirjeissään ylisti Idaa nuoren miehen eroottisella katseella varsin estoitta, totesi hän samalla

1450 Ilmari Räsänen 1925:137 päättelee: H. Ch. Winterhjelm ”oli juuri Noora-kuumeen jälkeen vierailut Helsingissä ja kun nämä vierailunäytännöt Suomalaisessa teatterissa olivat epäonnistuneet, niin kiltti ja hurskas rouva Raa-Winterhjelm sai aiheen moittia Helsingin kriikkiä ja soimata *Hbln* arvostelijaa B. O. Schaumania siitä, että tämä ”oli huvitettu vain nuorista tytöistä, mieluummin vaaleaverisistä ja hyvin laihoista.” Ida Aalberg oli sekä vaalea että laiha, ja kiukun purkauksen viimeisenä kohteena oli luonnollisesti hän.”

1451 Krohn 1922:319.

1452 *Finsk tidskrift* 1881:1:77–81 kirjoitti laajasti näytelmistä ja moitti lähinnä sitä, että Suomalaisen teatterin esityksissä oli niin vähän yleisöä, minkä vuoksi rva Winterhjelm suuret kulttuuriset ansiot Suomessa joutuvat outoon valoon. (Ks. m. Krohn 1922:314–316).

1453 K. Winterhjelmiltä tuli vastine (*Finsk tidskrift* 1881:2:164–167), johon Hultin vastasi lyhyesti todeten, miten rouva Raalle opintomatkinsa jälkeen v. 1871 tullut pateettisen pingoittunut maneerin (patetiskt forcerade manér). Ruotsalaisessa teatterissa sitä ei nähty ”realismina”, ja siksi hänen erostaan oli Ruotsalaiselle Teatterille pienempi vahinko, kuin oli hänen kokemuksestaan hyöty Suomalaiselle teatterille.” Hultinin mielestä Winterhjelm oli liian kaukana ja yksipuolisen informaation varassa arvioidakseen Helsingin yleisön arvostelukykä. (*Finsk tidskrift* 1881:2:167–168) *Mbl* 2.3.1881 puolestaan muistutti, että Hultin oli vasta 13-vuotias, kun rva Raa teki merkittävän tekonsa Suomen sivistyshistorian hyväksi. Vasenius viittasi Hultinin kirjoitukseen ja kävi lävitse suomen ja ruotsin kielen puhumista näyttämökielenä. (*Valvoja* 1881:3:74–76.)

1454 EAH3:72.

Winterhjelmin Leasta melko tylsty: ”Ei hän minusta ollut oikein hyvä – vielä liian vanhan näköinen”.¹⁴⁵⁵ Winterhjelmin aika oli takana, Aalbergin ja Avellanin aika alkoi.

Cygnaeuksen, Snellmanin ja Aleksanteri II:n aika päätty 1881

Kaarlo Bergbom haaveili ehkä olevansa vain väliaikaisesti teatterin johtajana, hän jäisi heti pois, ”jos olisi joku toinen”. Silloin hän alkaisi kirjoittaa Euroopan kirjallisuuden historiaa. Teatterin talous oli hankala, mutta Bergbomien henkilökohtainen velkataakka oli johtokunnan vastuulla. Tärkeintä oli hankkia tarpeeksi yleisöä Arkadiaan, ja se onnistui näyttävillä esityksillä. Winterhjelmin vierailu tuotti ylimääräistä harmia ja tappiota. Arkadiassa otettiin joulukuussa 1880 yleisöä sisään esittämällä *Walapattoa*, *Nooraa*, *Sirkkaa* ja *Nummisuutareita*. Aalbergin paluu Suomeen teki mahdolliseksi myös kiinnostavan kevätkauden 1881 ja ensimmäisen Shakespeare-esityksen. Mutta pommiattentaatti Pietarissa ja Aleksanteri II:n surma sotkivat teatterin aikataulut. Johtokunnassa käytiin keskustelua siitä, tulisiko Suomalaisesta Teatterista tehdä yksityinen yritys, Bergbomin tai jopa Wilhon johdolla.¹⁴⁵⁶

Onneksi teatterille tarjottiin uusia kotimaisia näytelmiä. Vuoden 1881 alusta halvemmilla hinnoilla järjestetyt kansannäytännöt toivat käsityöläisiä, palvelus- ja työväestöä Arkadiaan. Kansannäytännöissä työväki levittäytyi toiselta parvelta alas koko saliin. Ensin esitettiin *Nummisuutarit* 6.1. ja sitten 1.3. *Sirkka*. Ajatus kansannäytännöistä on voinut tulla Kaarlolle vuosien takaa Berliinin tuomisina, mutta voisi ajatella syyn olleen lähempänäkin. Useampi viikko Tampereella ja rinnakkainen työnteko Oskari Wilhon kanssa avasi käytännössä Kaarlon silmiä käsityöläis- ja työväestölle teatteriyleisönä. Hän ehkä näki myös, miten hyviä nämä olivat Kiven komedioiden ymmärtäjinä. Tämän yleisön kanssa Aspegrenit, Wilho ja Leino osasivat näytellä.

Fennomaanien pieni vakiopiiri Helsingissä ei riittänyt täyttämään Arkadiaa moneksiakaan illaksi. Paremmat katsojaluvut ja näytösmäärät syntyivät *Noorassa* samalta pohjalta kuin taannoin oopperatoiminnassa: tiedon esityksen laadusta tai kiinnostavuudesta tuli ensin levitä niin, että ruotsinkielisetkin tulivat katsomaan. Oopperan tilalla uusi sensaationäytelmä oli myynnin kannalta välttämätön. Historialliset draamat suomeksi olivat succès d'estime ja saattoivat vedota hyvien pääroolien myötä puolitoista salillista, mutta silloinkin tarvittiin ehdoton vetonaula. Vaikka Helsingin sivistyneistössä suomenkielisten osuus kasvoi, lisääntyi suomenkielinen yleisö nopeimmin kaupunkiin tulvivasta työväestä. Sen juuret olivat maalla, joten Kaarlon ehdotukset ja toiveet maaseutunäytelmistä eivät olleet kokonaan ”metsästä”. Näin alkoi vahvistua Suomalaisen Teatterin

1455 Juhani Aho → Walter Lampen 10.–12.12.1880/JAK23:46.

1456 Antti Almberg → KB 29.10.1880/50:9:3/KBA/KiA/SKS.

yleisöpohja Helsingissä, mutta samalla teatterin tuli yhä selvemmin myös kääntyä uuden suomenkielisen kaupunkiasujaimiston puoleen.

Väestökehitys oli Kaarlonle tuttua vuoden 1871 Berliinistä, jossa hän jo näki valtavan väestötulvan kaupunkiin, mutta että se tapahtui niin pian myös Helsingissä, saattoi olla yllätys. Miten siihen olisi pitänyt reagoida? Kaikki ei jatkossa voinut olla Kaarlon oman maun mukaista ohjelmistoa, joten uutta ”kansannäytelmää” hän toivoi saavansa kirjoittajilta, kuten rouva Canthilta Kuopiosta. Tämä yrjökoskislaisten fennomaanien sukupolvi halusi ajatella säätyläistön ja rahvaan yhteisenä, ”kielen ja kansallisuuden” kautta syntyvänä yhteisönä. Talolliset tietysti pitivät itseään kansan eli rahvaan edustajina, vaikka käytännössä he edustivat maaseudun omistavaa luokkaa. Siihen sisältyi ihannoitu omakuva ja ihannoitu kansakuva, joka nopean rakennemuutoksen takia 1880-luvulla alkoi myös kriisiytyä.

Vaikka Bergbom itse näki, luki ja tunsu sen yhteiskunnallisen dramatiikan, jota Ranskasta käsin 1850- ja 1860-luvulta alkaen oli Euroopan suurkaupunkien teattereissa esitetty, hänellä oli käsitys, että siihen sisältyvän ajatusmaailman ei olisi mahdollista eikä ehkä suotavaakaan levitä Suomeen. Helsingistä myös puuttui – ainakin hänen käsityksensä mukaan – riittävän laaja ja intellektuelli yleisö sitä varten. Poliittisesti Bergbom oli tarkkanäköinen ja analyttinen, mutta ehkä hän vielä kuitenkin ajatteli topeliaanisen idealistisesti kansasta, jonka tulisi mieluummin olla ”pilaantumaton”. Toisaalta juuri kiertueen mukana oleminen on avannut hänen silmiään. Ensimmäisen kansannäytöksen yleisöstä Emeliellä oli kuitenkin elämyksellisen hyvä analyysi:

”Mestarin nuuska-rasia” är en oskyldig liten bagatell af en Kiljander (från Jyväskylä tror jag); dess största förtjenst är dess utmärkt lediga och naturliga språk. I går (trettondagen) gäfvu vi en folkrepresentation till nedsatta priser och hvarenda plats, t.o.m. hela orkestern, var utsåld redan före kl. 7. Det var riktigt roligt att se arbetarne nere på länstolarne och mycket hyggligt uppträdde publiken hela aftonen. – Nummisuutarit är nu en gång en perla och jag kan ej säga huru roligt det är att publiken så väl senterar den; vi har gifvit den 2 gr. nu i julhelgen och hvardera gången har 2^{dra} rads publiken flocktals fått vända om i brist på biljetter; därför beslöts vi att en gång förskaffa dem godt rum och lyckligtvis så lyckades experimentet; troligtvis komma vi att repetera detta försök om vi nemligen ej förstört de nästkommande söndagarne herigenom; detta få vi nu se i söndag och nästa söndag.¹⁴⁵⁷

Toisen parven liput olivat alkaneet mennä kaupaksi ja yleensä loppuneet kesken: halvempien paikkojen yleisö ei mahtunut sisään. Nyt sama yleisö istui permannolla, joka oli loppuunmyyty jo hyvissä ajoin, tuo uusi yleisö ”käyttäytyi hyvin”. Näitä näytöksiä voi pitää ”kansanteatterin” alkuna Helsingissä. Kevät 1881 oli sattumalta ongelmallinen, mutta ainakin viisi kansannäytäntöä järjestettiin.¹⁴⁵⁸ Toukokuun kansannäytökset olivat sunnuntaisin, työväen vapaapäivinä, jolloin herrasväki oli jo lähtenyt maaseudulle sukulaisiin ja huviloille. Arkadian ”kaunistettu ja ylevöitetty” maailma on ollut kasvava sensaatio ja uutuus maalta vyöryvän väestön piirissä. Sen maine kiiri myös maaseudulta käymään tuleville sukulaisille. Vastavuoroisesti mallit maaseudun ja työväestön seuranäytännöille haettiin Arkadiasta ja tekstit niistä helppohintaisista painetuista kirjasarjoista, joita mm. Törmänen oli alkanut julkaista. Emelien huolten keskellä jotkut asiat tuottivat iloaikin, kuten hän kertoo helmikuun lopulta 1881.¹⁴⁵⁹

Eljest har det ej gått illa för teatern i år; vår publik är visserligen liten, men i jemnt stigande och detta är ju ett godt tecken; speciellt har 2^{dra} R^{dns} publik stigit; den har mer än fördubblats. Nästan hvarje söndag är 2^{dra} R^{dna} redan kl. 5 aldeles utsåld och vid de begge folkrepresentationerna som vi gifvit var hvarje enda biljett såld; t.o.m. i orkestern måste vi packa så mycket stolar som möjligtvis rymdes; publikens hållning har varit mycket hygglig, men ytterst lifvad; dess favorit-stycken ha gått dessa gånger (Numisuutarit [sic!] 1^{sta} g. och 2^{dra} g. Saimaan rannalla m.m.). Fastlagstisdagen går Sirkka som folkrepresentation.¹⁴⁶⁰

Emelien kirjeissä taloudenhoitaja Wahlströmille ja vastauksissa tämän tiedusteluihin oli usein väsynyt ja ”itseään koossa pitävän ihmisen” asiakeskeinen ote. Garderobin eli pukuvaraston lunastuksella teatteri maksoi osan Bergbomien nimissä olevasta velasta, jota sitten johtokunta yritti lyhentää tasaisesti tulevina vuosina. Emelie kannatti myös suoria rahoja johtokunnan käyttöön ”mitä me teemme lahjoitusrahoilla, joissa on kaikenlaisia sivuehtoja”, kuten eläkekassa. ”Mitä me teemme eläkekassalla, jos kaikki romahtaa!” valittaa Emelie. Hänelle voisi vastata, että ehkä hän itse ei tee, mutta työttömille näyttelijöille sillä on silloinkin käyttöä.¹⁴⁶¹

Alkupalvesta elvytettiin Kiven *Yö ja päivä*, joka oli kertaalleen näytelty Oulussa juuri ennen *Nummisuutareita* kesällä 1875; sekä *Saimaan rannalla*. Siinä nähtiin ”uusi kau-

1458 Kansannäytäntöinä nähtiin: 6.1.1881 *Nummisuutarit* (öfverfull, glad afton), 13.2.1881 *Margareta, Saimaan rannalla ja Kihlaus*. Sitten *Sirkka* 1. maaliskuuta 1881, joka oli laskiaistiistai. Toukokuussa 13.5.1881 *Pariisin veitikka, Mestarin nuuskarasia ja Saimaan rannalla* sekä 22.5.1881, *Kosijat & Amalia ystävämme & Kihlaus*, ”mycket godt hus”.

1459 EB → B. Elfving 22.2.1881/49:5:48/EBA/KiA/SKS. Kirjeessä puhutun masennuksen tunteen EAH3:79 ohitti.

1460 EB → B. Elfving 22.2.1881/49:5:48/EBA/KiA/SKS.

1461 EB → K. F. Wahlström 24.1.1881/48:3:13/EBA/KiA/SKS.

nis Saimaa-maisema, jonka tait. Frithiof Weurlander oli maalannut taustaksi” ja joka oli esitelty Ylioppilastalon arpajaisjuhlassa 2.2.1881.¹⁴⁶² Arpajaistuotto kautta maan oli nyt erinomaisen suuri, yhteensä 44 351 markkaa. Suomalaisen Teatterin puheosaston merkitys voitiin perustella maanlaajuisen verkoston yhteisenä asiana paremmin kuin ooppera. Fennomaanien kannattajakunnan, eli maaseudun talollisten lisääntyvä vauraus perustui siihen, että talonpoikien ansiot kasvoivat kaupan, halvan työvoiman ja kehittyvien viljelymenetelmien ja sitä palvelevan valistushengen takia. Verotus säilyi manttaaliperustaisena eikä kohdentunut syntyvään tuloon.¹⁴⁶³ Opettajat ja papisto olivat kannattajakunnan toinen tukipilari.

Unkari-innostus oli yksi fennomaanien toistuvia propaganda-aiheita, jota Nya Teaternin piireissä puolestaan pilkattiin. Alkuvuodesta 1881 Nya Teaternin näyttelijöiden eläkekassan arpajaisjuhlien cortègessa eli kulkueessa esitettiin satiirisesti Ida Aalbergin Unkarin valloitusta ja Maria Grapea tämän ryyppäilevänä mesenaattina.¹⁴⁶⁴ Molemmat olivat olleet asiasta raivoissaan, mutta hillinneet itsensä julkisuudessa.

5-ii Häväistys helmikuussa 1881

Ruotsinkielisiä huvitti suomenkielisten, eli ”tshuudien” innostus veljeskansaan unkarilaisiin. Helmikuun alussa 1881 Alma Wikström kirjoitti Hedvig Winterhjelmille Kristianiaan kuvauksen suomeksi Nya Teaternin eläkekassan hyväksi pidetyistä naamiaisista ja sen kulkueesta. Ida Aalberg asui tuolloin vielä Maria Grapen vuokraamissa huoneissa ja hänellä oli takanaan hyvin puffattu Unkarin vierailu.

Opera maskeraadista, ruotsalaistheaterin pensioni kassaa varten. Kuule nyt kummia! Minä en koskaan ole ollut yllä mainitussa huvissa, vaan tällä kertaa sain tietää, päivää ennen että minun välttämättömästi piti mennä sinne, ja niin teinkin, puettuna tietysti ja arvappas miksi? Spanialaiseksi ritariksi, ja olinpa niin mainiosti puettu että koko maskeraadi joukosta ainoastaan kaksi ihmistä oli, jotka tunsivat minua, ja ainoastaan puheesta. – Niin vaan enhän minä nyt itsestäni aikunut niin pitkältä laverrella, vaan muista tietysti, katsos minä olinkin siellä muiden tähän. Jos nyt kertoisin sinulle ensin siitä niin kutsutusta cortègesta. –

Ensin astui esille meidän korkeasti kunnioitettu Dagblad, astuen korkeilla puujaloilla eli niin kuin ruotsalainen sanoo ”styltor”, sitten seurasi Hufvudstadsbladet, samaten puujaloilla, ja horjui kauheasti, sen jälkeen Suometar myöskin puujaloilla vaan hän astui vakavasti, huolimatta mistäkään. – Sen jälkeen Morgonbladet raukka oli puettu vanhaksi kerjä-

1462 EAH3:72 ja EAH3:75.

1463 EAH3:76–77 aukeamalla julkaisema ”saalisluettelo” on osoitus, miten teatteri-aate oli lyönyt itsensä lävitse.

1464 Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 6.2.1881/H&KWA/MTBA/SMV.

läismuijaksi. Sitten tuli Ukko Snellman ja Mörman ja heitä seurasi Yrjö Koskinen sekä muutamia pappia ja talonpoikia. – Sitten Ruotsalainen theateri: Eräs Grekalainen nainen vartiottu kolmelta lääkäritä[, millä viitattiin Nya Teaternin johtoryhmään, johon tuolloin kuului lääkäreitä].

Sitten, niin sitten tuli Maria Grape. Aatteleppas! Hän oli mainiosti maskeerattu, itse naama oli aivan kuin Maria itse. Pituus sama kuin Marialla samaten leveys. Hiukset oli kammattu niin kuin Mariakin käyttää. – Hän kantoi kansallis puku, oikeassa kädessä oli hänellä hierin (kräckla) [biskopskräckla = piispansauva] ja vasemmassa komea laakeri seppele. – Hänen jälessään kantoi neljä miestä suuren laatikon joka etu sivulla oli varustettu paperi levyllä ja siinä suurilla kirjaimilla painettu seuraava lause: ”En finsk skådespelerskas förvärfvade lagrar under dramatiska studier med stadt understöd i Ungeren småstäder.” – (eikö se käy kauniilta).

Sitä laatikkoa seurasi suuri joukko naisia ja herroja, joitten selkään oli piirretty. ”National Theater”, niiden joukossa oli nainen, joka oli mainion komeasti puettu vaan hänellä oli aasin pää – hän oli muka Ida. – Minä kaikiksi onnettomuudeksi en päässyt niin lähellä että olisin voinut puhutella näitä molempia ystäviä, vaan sain siellä kuulla, että se niin kutsuttu Neiti Grape olisi lausunut, ”om Du är fenoman bjuder jag Dig på ett glas toddy!!!!” – hävitöintä!? Ida taas oli kerskunut siitä että hän ainoastaan huvin vuoksi oli käynyt ulkomailla vaan ei hyödyn vuoksi, sillä hän ei näyttele nyt ensinkään paremmin kuin ennen. –

Eikö nää ole kauniita kertomuksia jota nyt latelen sinulle. Tämän hauskuuden tähden menin minä sinne ja sentähden miehen puvussa, jotta paremmin voisin saada selkoa asioista, vaan ottipas heistä kiinni, he hävisivät molemmat kuni pilviin, ja siinä seisoin minä pitkällä nenällä ja äkäinen kuni rajutuksen pahin puuska. – Minulla ei ollut mitään hyötyä olostani siellä paitsi se harmi ja kiusa että olin nähnyt tuota ilkeätä ivaa – uff! kuinka ihmiset kuitenkin voivat olla pahoja. [– –] – vaan itse käyn minä kuin kissa kuuman puuron ympärillä, minun pitää saada tietää, ketkä nuo naamarit olivat vaikka saisinkin siitä vaivaa nähdä. Ja luulen myös että se onnistuu. Waan hirmuinen salaisuus se on, sen perillä ei tahdo päästä mitenkään. (Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 6.2.1881/H&KWA/MTBA/SMV.)

Kuultuaan Nyanin pilkallisesta cortègesta Hedvig arveli, että tulevissa Ylioppilastalon juhlissa annettaisiin takaisin. Niin ei kuitenkaan käynyt. Wikströmin mukaan Grape uumoili karikatyyrien tekijöiksi ruotsalaisen teatterin näyttelijöitä. Aalberg taas epäili, että Avellan ja hänen koteriansa olisi ollut Nyanin naamiaisoperaation takana. Alma kirjoitti Hedvigille myöhemmin:

Me olemme nykyaikana ollut Idan kanssa alituisessa riidassa. Sinä tiedät, kuinka kaikki ihmiset koettavat pilata tyttöraukkaa ja käyttävät

välikappaleena varsin sopimattomia keinoja, ku[in] esimerkiksi – halventamalla Kaarolaa, jotta hän muka ei kelpaisi minnekään, näyttämöllä ja niin edespäin. – [–] Ida ei oikein voi kärsiä minua, siksi että tohdin puolusta[a] Kaarola. Waan enhän minä nyt vielä ole niin soaistu, että en voisi kärsiä muuta kun Ida. – Niin, niin, kyllä Maailma vielä opettaa Idaakin, silloin tulee ehkä päivä, jolloin muillakin on arvonsa.” (Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 22.3.1881/H&KWA/MTBA/SMV.)

Ratkaisematta jää, ketkä tuon Maria Grapea ja Ida Aalbergia pilkkaavan cortègen olivat näytelleet. Yksi esiintyjistä oli ollut Grapen tapaan tukeva ja toinen Idan tapaan solakka. Väistämättä tulevat mieleen ystävykset Emilie Stenberg ja Kaarola Avellan. Ammattilaisina he olisivat osanneet laatia kampauksensa ja naamiointinsa huolellisesti, innostua moiseen seikkailuun ja älykkäinä peräti siihen uskaltautuakin. Juuri heidän halveksuntansa nousevaa Ida-kulttia kohtaan oli aitoa ja omakohtaista. Esiintyjät olivat kulkueen jälkeen varmuudeksi kadonneet juhlasta.

Alma Wikström, joka vuotta aiemmin Ida Aalbergin ystävänä raportoi Tukholman ja Kristianian *Nukke koti*-esityksestä, oli saanut työpaikan kaudella 1880–1881 Aleksanterin teatterissa esiintyvässä italialaisessa oopperaseurueessa. Wikströmin kirjeet Hedvigille Kristianiaan toistavat mainintoja Idan ilmaisun saksalaisesta pathoksesta, jota hän ei jaksanut kuunnella. Samaa syytöstä Idan päätöksestä esitti Kaarola Avellanin puolue. Muutenkin näiden kollegoiden välit olivat kilpailutilanteiden takia kireät ja epäluuloiset ja ystävättärien kirjeenvaihdot sähköisiä.¹⁴⁶⁵ Näytäntökautta 1880–1881 on pidettävä käännekohtana: teatterin synnytysvaihe oli takana, oli alkanut tasainen työ uuden teatterikonseptin kanssa. Alkuvuotta hallitsivat alkuaikojen juhlapäivät, kuten *Nummisuutarit* Kiven kuolinpäivänä, jotain Topeliuksen päiväksi sekä tableaut Runebergin päivänä. (Oskari Wilho lausui ‘Sven Tuuvan’, Severin Falkman oli järjestänyt kuvaelmia).

Valtioneuvos Fredrik Cygnaeuksen kuolema 7.2.1881 merkitsi, että Kaarlon ja hänen vanhan toveripiirinsä kannalta eräs aikakausi meni hautaan. Siunaustilaisuudessa 11.2.1881 oli ollut läsnä myös J. V. Snellman, joka oli puhunut lämpimästi pitkäaikaisen ystävän ja isänmaanystävän muistoksi. Kaikki kulttuuri-instituutiot olivat seppelten laskijoina, myös kaupungin molemmat teatterit.¹⁴⁶⁶ Cygnaeuksen kuolemasta seurasi, että Emelie Bergbom sai merkittävän julkisen tehtävän: yliopiston konsistori ilmoitti 23.2.1881, että valtioneuvos Cygnaeus oli määrännyt neiti Bergbomin testamentin toiseksi toimeenpanijaksi. Toisena oli yksi Cygnaeuksen veljenpojista.

1465 Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 22.3.1881/H&KWA/MTBA/SMV.

1466 HD 12.2.1881, Mbl 12.2.1881, UStr 12.2.1881.

Emelien huolehdittavaksi tuli nyt Fredrik Cygnaeuksen taidekokoelma, jonka tämä oli kerännyt Heikinkadun asuntoonsa ja huvilaansa Kaivopuistossa. Emil Nervander alkoi järjestää Cygnaeuksen papereita ja toimittaa hänen koottuja teoksiaan. Sen rinnalle Nervander laati Cygnaeuksen elämäkerran, joka myöhemmin suomennettiin.¹⁴⁶⁷ Cygnaeus haudattiin karhun luolan kaltaiseen kappeliin tai hautaholviin Hietaniemen Vanhalla hautausmaalla. Voisi kuvitella, että moinen kivinen karhunpesä viimeisenä leposijana vetoaisi myös Kaarlon mielikuvitukseen aina, kun hänellä oli halu kääpertyä pois maailman murheista.

Kaarlo Bergbomin teatteriammattien listaan lisättiin pysyvästi dramaturgin työnkuva. Teatterille kirjoittavien kirjailijoiden palautteenantajana ja tekstien muokkaajana hän tuli tekemään kestäväntä jälkeä jättäneen työnsä. Ammattien tai harrastusten luetelo oli ennestään jo pitkä: harrastajanäyttelijä – harrastajapianisti – novellisti – runoilija – runouden ruotsintaja – draamantutkija – ulkomaantoimittaja – kirjallisuuskriitikko – draamatikko – libretisti – tuottaja – draamaohjaaja – oopperaohjaaja – oopperadramaturgi – korrepetiittori – nuotistonhoitaja – teatterinjohtaja – pukusuunnittelija – lavastussuunnittelija – näyttämömestari. Suomalaisten kirjailijoiden kanssa Kaarlo aloitti kirjeenvaihtonsa suomeksi. Hänen suomen kielensä oli kohentunut nuoruuden kirjeilyyrityksistä, jäykkyyttä ja pieniä virheitä toki jäi sinne tänne: ”Tätä ehdotusta ette tarvitse käytä, jos löydätte paremman”.

Mestarin nuuskarasian saamista myönteisistä arvosteluista Robert Kiljander pyysi saada kiittää näyttelijöitä ja tilasi Bergbomilta kopion lopullisesta esitysversiona: ”luultavasti olette Tee tehneet siinä monta korvausta.”¹⁴⁶⁸ Samalla hän lupasi lähettää pian uuden näytelmän.¹⁴⁶⁹ Siitä tuli *Amalia ystävämme*, josta teatteri sai vieläkin onnistuneemman aikalaiskomedian.¹⁴⁷⁰ Pikkukaupungin laatukuva ja hauskat henkilöhahmot olivat oitis kotimaisen huvinäytelmän resepti. Kaarlo kiitti innostuneena Kiljanderia *Amalian* tekstistä ja sen lupaavista henkilöistä, jotka ”ovat komediassa tärkeämpiä kuin juoni”, kuten hän ohjeisti.

Esimerkki ehdotuksesta ja tekstin kehittelystä olkoon kohta, jossa Kaarlo koki, että miespäähenkilö jatkaessaan Amalian teeskenneltyä ”driftaamista” vaimonsa läsnä ollessa on ”kevytmielinen, milt’ei raakamainen.” Kaarlo näyttää siis reagoineen siihen, että roolihenkilö toimi liian sydämättömästi tai julmasti. Hän ei yleensääkään halunnut tuoda näyttämölle kyynisiä tai kovia ihmisiä, vaan halusi luoda näyttämölle maailmaa, jossa

1467 Emil Nervander toimitti Cygnaeuksen *Samlade Arbeten I - X* vuosina 1883–1892. Silloin ilmestyi myös hänen oma teoksensa *Minne af Fredrik Cygnaeus* (1892), suomennettu nimellä *Fredrik Cygnaeus Muistokuva, Elämäkerrallisia piirteitä ja muistiinpanoja*. 1907.

1468 Termi ”korvata” voi tavanomaisen merkityksensä lisäksi viitata myös merkitykseen hioa, ruotsiksi ”kofvra”, jota paljon kirjallisista töistä käytettiin.

1469 R. Kiljander → KB 10.1.1881/52:21:3/KBA/KiA/SKS.

1470 KB → R. Kiljander 31.1.1881/211:9:4/KBA/KiA/SKS.

toimivilla ihmisillä on hyviä tarkoituksia, yleviä tavoitteita ja päämääriä. Mainittu kohta sai Kaarlon sepittämään Kiljanderin omasta tekstistä nousevia ehdotuksia uudeksi loppukohtaukseksi. Bergbom ehdotti alkupuolelle myös juoruilevia naisia. Tällaiset ”sqvalleri-tädit” X, Y ja Z ovat tuttu elementti biedermeier-ajan komediassa.¹⁴⁷¹ Juurutädit ovat vuosikymmen myöhemmin edelleen kätevä tapa aloittaa näytelmä ja taustoittaa lähtötilanne katsojalle. Näin on kahdessa Gustav von Numersin näytelmässä, *Kuopion takana* ja *Elinan surma*. Lörpöttelevät säätyläistädit olivat Kaarlon omaakin huumoria ja havaintoa maailmasta. Jo Saarijärvellä 1863 kirjoitetussa kuvaelmassa resuneerasi yhdeksän muusaa ja kaksi paikallista säätyläisdaamia. Roolijakoa Kaarlo myös ehdotteli Kiljanderille ja oli sijoittamassa Aurora Aspegreniä Amalian rooliin, Bөөk ja Avellan olisivat nuoren parin rooleissa.

SKS myönsi uudesta suomalaisesta näytelmästä kauppias Paarmasen palkinnon, ja sen sai eräs rouva Canth, nimimerkillä Wilja, näytelmästä *Murtovarkaus* (2.3.1881), vaikka sitä ei ollut vielä edes näytelty. Bergbom itse ja muut tutut fennomaanit istuivat SKS:n raadissa. Emelie ennakoi asiaa 20.1.1881 kirjeessään Betty Elfvingille ja sanoi pelkän lukemisen perusteella, että rouva Canthilla on hyvä paikka draamatikkojen joukossa.¹⁴⁷² Näytelmä piti tehdä jo ennen *Romeota ja Juliaa*, mutta sitä jouduttiin vielä siirtämään. Ensimmäisen Shakespearen piti tulla nimittäin maaliskuussa 1881. Emelie kirjoitti Betty Elfvingille:

Sedan få vi upp Romeo och Julia; detta blir teaterns högtidsdag. I. Aalberg är Julia och hr. Ahlberg Romeo. Bөөk har nu för tiden ett så slappt skof att han just ej tager ordentligt ihop med någonting, så att Karl ej vågade ge honom Romeos rol, ehuru hans yttre naturligtvis bättre lämpat sig därför. När stycket kan gå, vet jag ännu ej; det är beroende af Ida A.s helsa; men jag tycker just att du till dess kunde komma hit och du skall nog i tid få bud derom. Det är visserligen troligt att publiken ej kommer att besöka Romeo och Julia lika flitigt som ”Sota rauhan aikana”, men för teaterns verkliga vänner är det ju dock en glädje stund att vi nu redan kunna prestera en Shakespearsk pjes på finskt tungomål; mig försonar denna omständighet med bra många bittra stunder.¹⁴⁷³

1471 Tällaisesta oli esimerkki R. Benedixin *Hellät sukulaiset* (*Die zärtlichen Verwandten*), joka oli esitetty E. Törmäsen suomentamana 1878.

1472 EB → B. Elfving 20.1.1881/49:5:47/EBA/KiA/SKS. SKS:n runoustoimikunnan lausunto, ks. Maijala 2014:150.

1473 EB → B. Elfving 22.2.1881/49:5:49/EBA/KiA/SKS. Vielä vuonna 1908 Olga Salo kirjoitti Elli Tompurille, että ”ukko-parka” [53 v.] ei antaisi pois Romeon roolia Jussi Snellmanin resetiksi! (Olga Salo → Elli Tompuri 24.1.1908/6/Elli Tompurin henkilöarkisto, järjestämätön/KA.)

Miksi Kaarlo ei valinnut Bruno Böökiä Romeoksi, vaan Axel Ahlbergin? Asia on sukupuolen esittämisen kannalta erittäin kiinnostava ja Suomen teatterihistorian kannalta keskeinen. Böökillä oli siis ”lepsu vaihe” menossa. Voidaan vielä kysyä, miksi ”Böök ei saa kunnolla tehtyä valmiiksi mitään asiaa”. Ilmaisiko Kaarlo luottavansa häneen, kannustiko riittävästi? Erityistä on myös, että Bruno Böök oli kaiken aikaa näytellyt isoja rooleja, mutta hän ei ollut ehkä vieläkään mieltänyt tätä itselleen lopullisena ammattina. Oliko hänen itsetuntoaan ja työhalujaan lannistanut se, että Ida oli mahdollisesti torjunut hänet rakastajana tai lopettanut suhteen? Näihin aikoihin Ida Aalberg ja Lauri Kivekäs nähtiin jo yhdessä.

Aleksanteri II:n järkyttävä kuolema 13.3.1881 pommiantentaatissa tapahtui klo 4 ip. Pietarissa ja tieto siitä tuli Helsinkiin klo 8 aikaan. Kuten aikanaan Runebergin kuoleman, tapahtuman tuli Bergbom itse ilmoittamaan yleisölle ja näytös keskeytettiin.¹⁴⁷⁴ Kevätkausi jakautui näin Keisarin surman ja suruajan takia kahtia. Aluksi suruajan lopullista kestoa ei tiedetty. Arveltiin, että se päättyy venäläisen pääsiäisen jälkeen, toisaalta huhuttiin, että se kestäisi täydet kolme kuukautta, mikä olisi ekonomisesti erittäin hankalaa. Lopulta suru jatkui vain 6 viikkoa, 1.5.1881 saakka.

Emelie sairasti, Kaarlosta ei ole erityisiä tietoja, muuta kuin että koko ajan teatterissa harjoiteltiin, vaikka näytäntöjä ei saanut pitää. *Romeo ja Julia* oli harjoitettu valmiiksi, sillä oli tähdätty ensi-iltaan 19.3.1881.¹⁴⁷⁵ *Romeo ja Julia* oli ollut tarkoitus esittää nimittäin osana SKS:n 50-vuotispäivän (16.3.) moniosaisia juhlallisuuksia. Niistä pidettiin vain varsinainen juhla, jossa myönnettiin Paarmasen 500 mk palkinto ennen vuoden 1880 loppua valmistuneista kirjallisista alkuperäisistä teoksista, ”jotka kansalliskirjallisuutemme arvoa suuremmassa määrässä koroittaisivat”. Se annettiin Canthille *Murtovarkaudesta*. Tarjolla oli ollut neljätoista näytelmää.¹⁴⁷⁶ Teatterissa harjoittelu keisarisurun aikana oli vaisua, kun uskottiin, että kaikki kuitenkin siirtyy syksyksi. Syksyn kausi pitäisi aloittaa muualla, esimerkiksi Viipurissa, mutta siellä taas teatteritalo oli remontissa ja avattaisiin vasta 1. lokakuuta 1881. Pahimmillaan tulisi kuuden kuukauden katkos näytäntötuloihin.¹⁴⁷⁷ Vaikka rahatilanne oli vaikea, Arkadiaan päätettiin pienen ulkoehostuksen lisäksi asentaa vesijohdot vuonna 1881.¹⁴⁷⁸

1474 EAH3:80–81.

1475 Esim. Alma Wikström (Lund) → H. Ch. Winterhjelm 19.3.1881/H&KWA/MTBA/SMV.

1476 Pa[ar]masen palkinnon saajasta paljastettiin *Murtovarkaus*-näytelmän kirjoittaja, ”leskirouva Minna Canth.” Lautakuntaan olivat kuuluneet senaattori J. V. Snellman, kanslianeuvos E. G. Borg, professorit J. Forsman, F. Perander ja Th. Rein, tohtori K. Bergbom, lehtori B. F. Godenhjelm. Samassa kokouksessa tavan mukaan luettiin työn alla olevia teoksia: Yleinen kirjallishistoria oli edelleen Bergbomin nimissä, mutta toisin kuin muiden kohdalla, ei ollut mitään kommenttia aikataulusta tai työn vaiheesta. (*UStr* 17.3.1881)

1477 EB → B. Elfving 14.4.1881/49:5:50/EBA/KiA/SKS.

1478 *UStr* 2.5.1881 raportoi S. T. Kannatusyhdistyksen kokouksesta, jossa entiset johtajat valittiin jatkamaan. Toisessa kokouksessa, ”Suom. teaterihuoneosakeyhtiön vuosikokouksessa” päätettiin johtokunnan ehdotuksen mukaan, jota myöskin tilintutkijat olivat puolustaneet, olla osakkaille mitään osinkoa viime vuodelta jakamatta, koska teaterihuone tänä kesänä on ulkopuolelta korjattava, mikä korjaustyöt vaatii ainakin 2000 markkaa, ja koska valtiolainan kuoletus

J. V. Snellman, fennomaanien suuri mies ja keisari Aleksanteri II:n suosikki oli ottanut pommi-iskun ja keisarin kuoleman raskaasti, samoin Cygnaeuksen kuoleman.¹⁴⁷⁹ Poliittisesti merkittävää oli kuitenkin Ylioppilaskunnan kielisuhteiden muutos: ensimmäisen kerran Ylioppilaskunnalle voitiin saada suomenkielinen puheenjohtaja. Vahvana ehdokkaana oli *Lepakko* -aktion järjestänyt Yrjö Koskisen entinen avustaja Lauri Kivekäs, mutta hän hävisi 25.3.1881 pidetyssä kokouksessa maltillisemmalle suomenmieliselle, G. W. Wallelle.¹⁴⁸⁰ Ehkä tästä pontta saaneena Kivekäs alkoi valmistella kevääksi Ylioppilaskunnan suurta Snellman-juhlaa. Sen juhlakirjaan oli pyydetty Bergbomiltakin artikkeli, teatterin merkityksestä nykyaikana, mutta tällaista artikkelia ei valitettavasti näytä syntyneen.

Ida Aalbergin fennomaanisesta ”taipumuksesta” on todettu, että Aalbergilla oli paljon suosijoita myös ruotsinkielisissä piireissä, tunnetuimpana 80-vuotias vapaaherra Johan Mauritz Nordenstam, Senaatin talousosaston varapuheenjohtaja eli Suomen ’pääministeri’. Nya Teatern epäilemättä Kiseleffin suulla oli houkutellut Ida Aalbergia palvelukseensa. Referoituaan niitä yltiöfennomaanisia puuskia, joita Ida kirjeissään esim. ruotsinkieliselle ystävättärelleen Tonylle sinkosi, elämäkerturi Ilmari Räsänen kertoo tärkeän tiedon:

Tämmöiset purkaukset tulevat varsin ymmärrettäviksi, kun saa tietää, että Ida Aalbergille keväällä 1881 oli Helsingissä opettanut fennomaniaa tulinen ja kiihkeä Lauri Kivekäs.¹⁴⁸¹

Kivekkään antama opetus on voinut nimittäin tapahtua aivan kädestä pitäen. Kevätalvi 1881 oli juhlitun Idan suuri sesonki: ylioppilaat ottivat hänet palvonnan kohteeksi, tunnetuimpia heistä Jussi Brofeldt, Juhani Aho, jonka kirjeissä Ida alkoi tuona talvena saada huomiota.¹⁴⁸² Helmikuussa oli istuttu Kaisaniemessä juhlimassa.¹⁴⁸³ Tärkeimpänä pyrkimyksenä oli tuolloin vielä Ylioppilaskunnan suomalaistaminen ja siinä Kivekäs kävi

tulevana vuonna alkaa, jota varten katsottiin tarpeelliseksi lisätä yhtiön vararahastoa. Ehdotettiin myöskin että teaterihuoneeseen tänä kesänä laitettaisiin vesijohto, mutta koska ei ollut kustannusarviota, lykättiin kokous tämän ehdotuksen ratkaisemista varten jatkettavaksi kolmen viikon päästä. – Johtokunnalle myönnettiin päästökuitti viime tilivuodelta, ja valittiin johtokunnan jäseniksi ja varajäseniksi entiset, nimittäin jäseniksi prof O. Donner, kamrerit A. Boehm ja A. Helander, revisori K. F. Wahlström ja maisteri A. Almborg, sekä varajäseniksi asessori K. Slöör, insinööri V. W. Forsman ja kand. V. Löfgren.”

1479 EB → B. Elfving 14.4.1881/49:5:50/EBA/Kia/SKS.

1480 Klinge 1978:89. Ks. m. EAH3:83av2.

1481 Räsänen 1925:136.

1482 Juhani Aho → Walter Lampen 10.–12.12.1880/JAK23:45–47. Heikkilä 1998:134–136. On hyvä muistaa, että juuri Juhani Aho 1890-luvulla moitti kritikoita siitä, että kukaan ei ollut sanonut poikkipuolista sanaa Ida Aalbergin ilmaisun pysähtyneestä, patsastelevasta esitystavasta ja jähmeästä diktioista. (J[uhani]. A[ho], *Päivälehti* 12.4.1892.)

1483 Aho A 1951:109–110 ja Heikkilä 1998:135–136. Molemmat kertovat nähtävästi laskiaiskuutsuista 13.2.1881 Kaisaniemessä, jossa olivat paikalla mm. Ida Aalberg ja Lauri Kivekäs, Jussi Brofeldt, Anni Hacklin, F. Perander, Emil Nervander, E. Kaslin ja Vivi Malm.

kampanjaa. Hän oli täynnä voimantuntoa johtaessaan pohjalaisten ylioppilaiden manöövereitä ja haaveili kenties noususta Ylioppilaskunnan johtoon. Kevättalvella Kivekäs vietti paljon aikaa myös luistinradalla Ida Aalbergin kanssa. Ida joutui vuoteenomaksi, ja kurkkukivut jatkuivat peräti yhden vuoden ajan tämän jälkeen. Ne saattoivat alkaa juuri näistä talvisista ulkoiluharrastuksista.¹⁴⁸⁴ Mutta jo 25.3.1881 Frithiof Perander oli kovin huolestunut Idan sairauden laadusta ja pyysi tätä kertomaan hänelle kaiken.¹⁴⁸⁵ Huhtikuun alussa Aalberg sairasti vielä maaten puhumattomana Maria Grapen luona, jossa asui. Teatteri oli onneksi vielä suljettu.¹⁴⁸⁶ Vuosia myöhemmin Grape moitti ankarasti Idaa siitä, että tämä oli flirtannut kiltin Peranderin silmien alla ja miten hän oli toiminut jopa siveettömästi ja keinojakaihtamattomalla kovuudella.¹⁴⁸⁷

Huhtikuussa 1881 Kaarlo kirjoitti myös uudelle kirjailijalle, leskirouva Minna Canthille käytännöllisistä ideoista tämän näytelmään. Hän ilmoitti, että *Murtovarkaus* siirtyy, sillä oletettiin tulevan kolmen kuukauden suruaika, jolloin teatterit joutuisivat pysymään kiinni jopa kesäkuun puoliväliin asti. ”Harjoituksia pidettiin jo vahvasti ja se olisi valmistunut näytettäväksi luultavasti jo pääsiäisen jälkeen,” kertoi Kaarlo ja jatkoi vilpittömin kannustuksen sanoin:

Toive[e]ni on, että tämä kehoitus [SKS:n palkinto] tulee vielä enemmän ponnistamaan ja kehittämään Teidän runollisia lahjojanne, että jo pian saamme nähdä jotain uutta Teidän kynästäanne lähtenyttä. Onko Teillä joku aine? Ehkä kansan elämästä taas. Jos niin on, toivon saavani auttaa Teitä neuvoillani; arvelen että pitkäilliset draamalliset kokemukseni voivat olla Teille hyödyksi.¹⁴⁸⁸

1484 ”Hän [Hanna Snellman] on ’svärmor’ [anoppi/esiliina] niin kuin ruotsalainen sanoo, Kivekkään ja Ida Aalbergin kanssa luistin jäällä, ja jos jossakin häntä en siten ole nähnyt moneen aikoihin (tää nyt vaan leikki meidän kesken) tuo triumviraatti on nimittäin aina yhdessä. _ Ida Aalberg matkusti eilen illalla kotiin.” (Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 19.3.1881/H&KWA/MTBA/SMV.) Hanna Snellman, Emelien ystävätkin kuoli vuoden 1882 aikana. (EB → Ossian Bergbom 18.8.1882/25:5/VLA/KiA/SKS.)

1485 F. Perander → I. Aalberg 25.3.1881/Coll 1.7/IAUGA/ms/KK.

1486 Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 1.4.1881/H&KWA/MTBA/SMV. ”Majjan luona Ida makaa sairaana, hän matkusti heti kotiin kun suru sanoma kejsarin murhasta tuli, vaan kodissaan kylmensi hän itseään, jotta muutaman päivän kuluessa, täytyi matkustaa tänne takaisin ja nyt on hänen kaulansa niin sairas, että hän ei saa lausua sanaakaan. – Saa nähdä, jos hän saa näytellä tänä keväänä ensinkään.” Maria Grape oli kertonut asiasta vielä tarkemmin H. Ch. Winterhjelmille näin: ”Ida, var hemrest till landet, förkyldes sig der och hit kom den 25te Mars på quellen ytterst sjuk, ligger allt ännu till sängs, hos mig dvs just i Ditt rum, hennes hals har krånglat hela vintern och nu är den så svår att hon alls icke får tala ett ord; [Dr.] Florin säger att hon ”måste ovillkorligen till Schweiz höglands regioner om hon för framtiden hoppas kunna fortsätta vid teatern, ty hon är så ytterst svag och öfveransträngd att hon icke håller ut en vinter till; Du förstår mycket väl huru just Ida skall gräma sig öfver detta förbud för teatererane, ingen kontrakt med finska teatern, således går hon nu miste om resetten som alltid skulle ha skaffat henne minst 1000 mark och dessutom löner från och med den 13 Maj. (De äro förpligtade att betala två månadslön).” (M. Grape → H. Ch. Winterhjelm 21.3.1881/42:307/HWA/KiA/SKS.)

1487 Maria Grape → I. Aalberg [n. 1885], [ruutupaperi: ”Storslagna konstnärinna...”] Coll.1.3/IAUGA/ms/KK.

1488 KB → M. Canth 4.4.1881/388:1:3/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA. Minna Canthin arkistoa säilytetään Kuopion kaupunginkirjaston arkistossa. Tässä on käytetty SKS:n KiA:ssa olevista kirjeiden kaksista kappiosta (290:13 ja 388:1) jälkimmäisiä. Kolmannet kopiot ovat Bergbomin kokoelmassa 47:5.

Kolmas asia Minnalle oli tiedustella sopivaa teatterisalia Kuopiossa, sillä se voisi olla teatterin kesämatkan kohde. Syksyllä (1881) ”arvattavasti tulemme näyttelemään Wiipurissa. Silloin voisi näytellä *Murtovarkauden* ensin Kuopiossa joka seikka varmaan olisi Teille sekä huviksi että hyödyksi. Suurimmalla kunnioituksella. K.B.”¹⁴⁸⁹ Minna Canthin vastauskirje oli samaan tapaan täynnä aktiivista kontaktinhalua. Hän selvitti Kuopion teatterirakennuksia ja suunnitelmia parhaillaan kunnostettavista tiloista. Innokkaimmat ”luulevat teatterihuoneen valmistuvan jo ensi syksynä. Osakkeita on myyty melkoinen määrä.”¹⁴⁹⁰ Minna kiittää palkinnosta ja rukoilee itselleen voimia kirjoittaa.

Kaarlon vastauskirje 25.4.1881 käsitteli vielä *Murtovarkauden* esittämistä, nyt kun teatterit saivatkin näytellä jo toukokuussa keisarisurun päätyttyä luultua aiemmin.¹⁴⁹¹ Hän suunnitteli *Murtovarkautta* heti toukokuun puoliväliin, Shakespearen jälkeen. Pyynnöt Minnalle koskivat eräitä konkreettisia harjoituksissa havaittuja logiikan ja dramaturgian kysymyksiä: ”Kuinka on mahdollista että hän [Helena] voi [vankilan] sisäpuolelta avata ikkunansa, voisihan hän silloin paetakin.” Toinen oli havainto harjoituksista, nimittäin että viimeisen varsin lyhyen kuvaelman voisi yhdistää edelliseen. Kaarlo korostaa jälleen, miten tärkeitä komediassa ovat hyvät henkilöhahmot, ei niinkään juonenkuljetus. Hoppulainen on sellainen hahmo, josta saadaan hyväntuulinen ja ehjä lopetus:

Hoppulainen ei ole olemassa viimeisessä kuvaelmassa. Se on vahinkoa. Eikö hän voisi seurata muita ja saada muutamia repliikkejä? Kaikin mokomin haluaisin loppurepliikit Hoppulaiselle. Helena kiittää häntä ja lupaa aina olla hänen ystävänsä. Hoppulainen vastaa jollakin kompasanalla ja lohduttaa itseänsä että on saanut rukkasia. Hoppulainen on runolliselta kannalta näytelmän päähenkilö, pitäähän hänen siis lopettaa. Kirjoittakaa joku ehdotus. Olisin hyvin kiitollinen, jos sen tekisitte. Suurimmalla kunnioituksella. K. B.¹⁴⁹²

Kaarlon kysymykset ovat ohjaajan ikäviä, mutta välttämättömiä kysymyksiä kirjailijalle, kuten tuo vankilan ikkunan logiikka. Uutta loppua koskeva toivomus on selkeä ja tarjoaa kirjoittajalle raamit, joihin sepittää ytimekäs ja hauska lopetus. Sinänsä Hoppulaisen hahmo on niin kuin Esko *Nummisuutareissa*, koditon, ”eikä koskaan nai”, kenties, koska on saanut kerran rukkaset. Kenties tämä yhteisön ulkopuolelle ja heteronormatiivisten parisuhteiden paraatista ulos jäänyt henkilö ja muita tarkkaileva sanomusten laukoja vetosi Kaarloon. Bergbomin ei kerrota itseksensä niinkään lallatelleen, kuten Hoppu-

1489 KB → M. Canth 4.4.1881/388:1:3/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

1490 M. Canth → KB 14.4.1881/MCK22:47.

1491 KB → M. Canth 25.4.1881/388:1:4/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

1492 KB → M. Canth 25.4.1881/388:1:4/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

lainen, mutta sitä ehkä vastasi hänen toistuva istumisensa pianon ääreen soittamaan Mendelssohneja tai oopperoita tai tansseja muiden hypähdellä.

Minna Canth vastasi Bergbomille 12.5.1881 täynnä innostusta kutsua Suomalainen Teatteri Kuopioon jo tulevaksi kesäksi.¹⁴⁹³ Rouva Vilénin vaja voisi käydä siihen ja viereen ryytimaalle saataisiin telttoja ”pilettein myymistä ja restaurationia varten.” Tilapäinen huone olisi kuitenkin liian pieni, eikä varastotiloja olisi lainkaan. Seurahuoneenkin sali oli pieni. Mahdollisimman pian olisi Suomalaista Teatteria hyvä kuitenkin taas Kuopioon saada. Tämän uutisen oli Canth ilmeisesti toimittanut *Tapio*-lehteen, josta se lainattiin *Uuteen Suomettareen* 18.5.1881, maininnalla, että teatteri harkitsee nyt tätä tarjousta. Minna Canthin ja Kaarlo Bergbomin keskinäinen arvostus ja ystävyys alkoivat näistä ajatustenvaihdosta ja se muodostui 15 vuoden ajaksi molemmille ammatilliseksi henkireiäksi ja ystävyudeksi, jonka rikkoutuminen kesällä 1892 oli raju. Rikkoutumisesta päästiin yli, vaikka Kaarlon kannalta haava oli syvä.¹⁴⁹⁴

Toukokuuksi (15.5.1881) suunniteltu *Murtovarkauden* kantaesitys siirrettiin vielä kerran Ida Aalbergin sairastumisen takia. Kun tieto saavutti Minnan, hän sai ilman kiirettä ajatella vielä näytelmän pientä korjailua. Kirjeessään Robert Kiljanderille Canth ilmaisi ryhtyvänsä Bergbomin ehdottamiin parannuksiin ja sanoi olevansa valmis ”kirjoittamaan uusiksi”. Hän lähetti näytteeksi Kaarlotta saamansa kirjeen, sillä tiesi miten ”kiinnostunut Robert on Bergbomin antamasta kritiikistä.” Minna halusi myös Robertin kommentit tämän ehdotuksista.

”Ett stort arbete får jag härigenom med stycket. Nog måste jag skrifva om alltsammans. Håll bara det första manuskriptet der, jag måste ju i alla fall få det andra tillbaka af Bergbom, ty deri ingick redan åtskilliga ändringar.”¹⁴⁹⁵

Toukokuussa Arkadiassa näyteltiin jo vilkkaasti, minkä jälkeen Kaarlo kirjoitti rouva Canthille Aalbergin sairastumisesta ja siitä, miten uutta näytelmää ei olisi ehditty keväällä esittää kuin vain yhden kerran.¹⁴⁹⁶ Esitys lykkääntyi siis vieläkin tuonnemmaksi, mutta ei Kuopion teatteritalokaan valmistunut vielä kesäksi 1881. Kaarlo selitti teatterin tulevia poissaoloja, jotka mm. estivät matkan Kuopioon tänä kesänä.

1493 M. Canth → KB 12.5.1881/MCK23:49.

1494 Aihe on paljon käsitelty tutkimuskirjallisuudessa (Frenckell-Thesleff 1944, 271–301; Majjala 2014:190, 194, 204–205.) Ns. välirikon aika, kuten tuonempana havaitaan, jää kuitenkin varsin lyhyeksi. Olennaista on muistaa, että Minnan turhautumisen ja suuttumuksen todellinen osoite on Yrjö Koskisen ja Agathon Meurmanin suunnalla, ei koskaan Bergbomin henkilössä, ellei sitten jonkin verran tämän arkuudessa ja saamattomuudessa.

1495 M. Canth → Robert Kiljander 20.5.1881/MCK24:50. Muutokset, joihin Canth viittaa, ovat varmaan niitä, joita hän tai teatteri oli jo ensimmäisen kirjeenvaihdon jälkeen huhtikuun harjoituksissa 1881 päättänyt tehdä tai jo käsikirjoitukseen tehnyt.

1496 KB → M. Canth 2.6.1881/388:1:5/KBA/KiA/SKS. Alkuperä MCA/KuoKKA.

Herra Wilho on niin sairas, että on vaatinut koko kesän virkavapautta, Neiti Aalberg samaten, Herra Leino samaten. Koska neiti Hacklin on myöskin ollut hyvin kipeä ja Herra Ahlberg matkustaa ulkomaille, niin personalissa oli niin paljon vajavuuksia, että Kuopiolaiset syystä olisivat vihastuneet, erittäin kun juuri paraat näyttelijät olisivat olleet poissa. Päätimme sentähden antaa virkavapautta kaikille jäsenille ja vasta tulevana vuonna Kuopioon, n.b. jos uusi teateri silloin on valmiina. Eläkäämme toivossa.¹⁴⁹⁷

Seurueen vierailu Kuopioon siirtyisi, mutta *Murtovarkaudesta* tulisi syksyn avajaisnäytelmä 1881. Suomalainen Teatteri teki näyttelijäkunnan välikirjat eli sopimukset seuraavaa vuotta varten vasta touko-kesäkuun vaihteessa. Sen jälkeen Kaarlo kävi käsiksi Canthin *Kauppaneuvos Toikka* -aiheen näytelmäluonnokseen. Minna Canth oli jo huhtikuussa 1881 kertonut tästä Kiljanderilta saamastaan aiheesta. Björnsonin *Konkurssin* ja Ibsenin *Yhteiskunnan tukeet* -näytelmien kaltaisen *Kauppaneuvos Toikan* aihe oli seuraava:

Eräs suomalainen kauppaneuvos on (viisitoista vuotta ennen näytelmän alkua) renkinsä avulla polttanut tehtaansa ja palovakuutussummalla pelastanut itsensä vararikosta. Vuosien kuluessa hän on hankkinut itselleen arvossapidetyin aseman ja on nyt aikeissa lisätä arvoaan naittamalla tyttärensä eräälle paronille, kun renki – joka oli paennut Amerikkaan – palaa takaisin saadakseen kuolla kotimaassa ja sitä ennen keventää omaatuntoaan tunnustuksella. Kauppaneuvos, joka tahtoo vapautua vastenmielisestä todistajasta, yrittää myrkyttää hänet, ja kun tämä epäonnistuu koettaa kuristaa hänet kuoliaaksi, mutta hän ei onnistu siinäkään ja ottaa itse myrkkyä samana hetkenä, jolloin häävieraat kokoontuvat tyttären vihkiäisiin. Nuori morsian, joka dramaattisten kohtausten aikana on nähnyt sulhasensa siveellisen ala-arvoisuuden paljastettuna, pelastuu hädin tuskin uhkaavasta avioliitosta ja löytää samalla arvoisensa ihailijan vaatimattomasta ja uskollisesta kasvattiveljestä.¹⁴⁹⁸

Kaarlo antoi kesäkuussa 1881 *Toikasta* palautetta Minnalle:

Ensin on intrigi hyvin vähän alkuperäinen, tuo kivikova patruuna, tuo tunnon vaivoissa kärsivä renki, tuo huikentelevainen parooni ovat usein käytetyt ja – antakaa anteeksi suoruteni – hyvin harvoin menestyksellä. Rikoksesta

1497 KB → M. Canth 2.6.1881/388:1:5/KBA/KiA/SKS. Alkup MCA/KuoKKA.

1498 Frenckell-Thesleff 1944:95–96. Laajempi juoniselostus siteerattu EAH3:110–111; julkaistu *Suomalainen näyttämö* 13.10.1872–13.10.1897.

syntyneitä omantunnon vaivoja – tosiaan traagillinen aine – mutta rikos on tässä liian vähäpätöinen, ulkonainen. Ymmärtäkää minua oikein, vähäpätöinen esteettillisessä suhteessa, tietysti ei siveellisessä. Jos aineestanne saisitte mitään, niin pitäisi sielutieteellisen, sisällisen kehityksen olemaan a ja o. Mutta se ei ole – ainakaan Murtoavarkaudesta tuomien – Teidän runottarenne väkevin puoli. Ja sitte ei ole tässä aineessa mitään sijaa Teidän oivalliselle huumorille: myöskään ei ole paljon sijaa annettu naishenkilöille, joiden muodostamisessa Te naisena tietysti onnistutte hyvin. Sentähden ei ole sanottu, ettei moni kohtaus tekisi hyvin teatrallisen vaikutuksen, esim. kaikki loppukohtaukset.¹⁴⁹⁹

Kaarlo kehotti Minnaa keskittymään toistaiseksi naisten kuvaajaksi, mutta seuraavat yleisemmät ehdotukset osoittavat, ettei hän vielä tuntenut rouva Canthia, sillä hänen ehdotuksensa tulivat suoraan fennomaanisesta, isänmaallisuuden ja kansa-romantiikan liitosta.¹⁵⁰⁰

Mutta jos luotatte neuvooni – kirjoittakaa kansannäytelmiä, kuvia todellisesta elämästä, erittäin naiselämästä, kuvaillakaa sitä raitista huumoria, joka löytyy meidän talonpojissa, sitä herttaisuutta, joka löytyy meidän maatyttöissä, loih-tikaa esiin tuo huvittava elämä, joka kesäaikana Suomen nuoruus viettää esim. pappiloissamme, ottakaa aineenne Vänrikki Stoolista tai 1808 vuoden sodasta tai Suomen kansan Saduista ja Tarinoista, mutta antakaa meille suomalaisia motiiveja – nuo kauppaneuvokset Toikka ja nuo paroonit Tannerit muistuttavat liian paljon rouva Schwartzin romaaneja.¹⁵⁰¹

Kirjeen lopussa Bergbom tekee ehdotuksia kansallishenkisen realistisen ohjelman hengessä: kansannäytelmä realistisesti käsiteltynä oli laji, jolla yhteiskunnan jännitteitä voitiin käsitellä, vaikka sen kuuluikin aina päättyä onnellisesti, ellei se olisi ”talonpoikastragedia” tai ”talonpoikaismelodraama.” Kaarlo pyysi kuvia todellisesta elämästä, kenties myös koetusta elämästä, ja kehotti Minnaa naisten kuvaajaksi. Hän ajatteli, että naiskirjailijan kirjoittamat naiskuvat olisivat uskottavampia kuin naisen laatimat mieskuvat. Niille oli sitä paitsi naisvoittoisen yleisön piirissä kysyntää. Säätyläisten ja kansan kohtaaminen ”maaseudun pappilassa” olisi ollut fennomaanien kannalta erinomaisten sopiva aihepiiri. Siihen liittyisivät sopivasti myös kansantarinat ja sadut, joista säätyläiset olivat intresseerattuja. *Vänrikki Stoolin* tai Suomen Sodan tapahtumien ehdot-

1499 KB → M. Canth 2.6.1881/388:1:5/KBA/KiA/SKS. Alkuperä MCA/KuoKKA.

1500 Viimeinen vastaava lienee *Työmiehen vaimoon* ehdotettu ”sokea hurskas vaimo”. Von Numersin *Elinan surmassa* on saarnaava kerjäläismunkki.

1501 KB → M. Canth 2.6.1881/388:1:5/KBA/KiA/SKS. Alkuperä MCA/KuoKKA.

tamista Minnalle on myöhemmin ihmetelty, mutta se vain sattui olemaan se isänmaallisen kirjallisuuden topos, jolle fennomania rakensi.¹⁵⁰² Liikemiesten maailma Suomessa taas oli enimmäkseen ruotsinkielisen väestön elämänpiiriä, eikä kaupungin työväestön olemassaoloa vielä tunnustettu rahvaan erillisenä ryhmänä. Viittaus Schwartzin romaaneihin koski luonnollisesti melodraamallisuutta ja sellaisia ”effektejä”, joihin Canthilla oli tunnetusti taipumusta ainakin nuorempana. Se oli toki myös kohdallinen huomautus ja paikallaan nuorelle kirjailijalle.

Toinen Bergbomin uusi kirjailijakontakti Robert Kiljander oli myös ajankohtainen keväällä 1881. Huhtikuun lopulla Kaarlo ilmoitti *Amalia ystävämme* -näytelmän rooli-jaosta.¹⁵⁰³ Heti näytäntökauden päättyessä hän lähetti Kiljanderille korvaukset sekä *Mestarin nuuskarasiasta* että *Amalia ystävästä*.¹⁵⁰⁴ Viitaten monien mielipiteisiin se päättyi kannustavaan toivomukseen, että Kiljander jatkaisi kirjoittamistaan. Bergbom lähetti Kiljanderille puolalaisen kreivi Fredron *Neitojen valat* -näytelmän saksalaisen mukaelman. Ennen lähtemistään kesänviettoon Norjaan Kaarlo laittoi intensiiviset kirjoittamisohjeet, jopa dramaturgiset tilaukset Kiljanderille, jossa Kaarlo näki lupaavan humoristin.¹⁵⁰⁵ Ohjeistus Robert Kiljanderille oli tuttua ja tarkkaa: komediassa tärkeintä ovat karakterit, ei intrigit. Mitä sen väliä, onko komedian pohjalla jokin toinen teksti tai tosielämä: tärkeintä on hahmojen lisäksi toiminnan motiveeraaminen hyvin, ristiriita henkilön sisälle. Ja ekonomia: ”kirjeaihe” täytyy laajentaa, eli käyttää loppuun asti: ”exploiteerakaa” aiheet loppuun. Elokuussa kun syksyn ohjelmisto oli vielä levällään, Kaarlo tiedusteli asiaa Kiljanderilta, ”haluamatta silti hätyyttää”. Vastausta ei näytä säilyneen, muttei näytelmä näytä tulleen Suomalaisen Teatterin ohjelmistoonkaan.¹⁵⁰⁶

1502 Suomalaisuuden pohjaksi muodostui erottautuminen Ruotsin valtakunnasta. Suomen sota ja Runebergin tulkinta siitä kuuluivat olennaisesti fennomaanisen identiteetin rakentumiseen. Kaarlon toinen ehdotus, satuaihe uusista suomalaisista kokoomateoksista oli myös ajankohtainen. Saduista ammensi myös keski-eurooppalainen ”talonpoikaisrealismi” ja vastaava (esim. Anzengruber, jonka *Valapattoa* näyteltiin paljon). Bergbomin mielestä Minnan hahmot Toikka ja Tanner tulivat, paitsi ruotsinkielisten hallitsemista liikemiespiireistä, liikaa teatterihahmojen galleriasta. Kaksi myrkytystapausta yhden näytelmän sisään, olisi tekemässä siitä pateettisen melodraaman, tai liian ”teatralisen”, kuten hän sanoo. – Ohjeille kävi niin kuin aina käy: kirjailija valitsee itse, miten jatkaa. Aloittelija on altis arvovaltaisille kommenteille, kuten Frenckell-Thesleff kautta linjan korostaa. Menneisyyden rikosta purkava Ibsenin keskikauden dramatiikan kaltainen asetelma, toteutui aikanaan *Anna-Liisassa*. On viitattu myös Canthin oman perheen taloudelliseen romahdukseen, sekä siihen, miten näytelmäidean tietyt elementit toistuvat uudelleen käsiteltynä läpi Canthin teosten. (Frenckell-Thesleff 1944:97)

1503 KB → Rob. Kiljander 25.5.1881/211:9:5/KBA/KiA/SKS.

1504 KB → Rob. Kiljander 1.6.1881/211:9:6/KBA/KiA/SKS.

1505 ”Mutta noista ulkomaisista pintapuolisista mukailemista ei synny mitään kelvollista. Pitää taikka [=joko] suorastaan [=suoraan] kääntää tai alkujuresta muuttaa. Se tietää – voi ottaa itse aineen [=aiheen]. Voi ottaa vaikuttimia (motivejä), voi ottaa juonesta yhtä ja toista, voi ottaa yksityisiä kohtauksiakin, mutta karakterit ovat muutettavia ihan suomalaisiksi ja sitä ei ole Törmänen voinut [=osannut] tehdä. [–] – kirjoittakaa se ihan uudestaan, että siitä tulee ihan uusi suomalainen alkuperäinen komedia. Jos sen saatte toimeen, niin komedia on Teidän omanne, sillä yhdentekevä on jos aihe on otettu elämästä tai josta toisesta näytelmästä tai fantasiasta – kuin vaan karakterien muodostaminen, kuin vaan ihmiset ovat alkuperäisiä. Sillä ihmiset eikä tapaukset, karakterit eikä intrigi ovat komediassa pääasia. Kirjoittakaa mitä ehdotuksestani arvellette. (KB → Rob. Kiljander 1.6.1881/211:9:6/KBA/KiA/SKS.)

1506 KB → Rob. Kiljander, 12.8.1881/211:9:7/KBA/KiA/SKS.) Kiljander on ilmeisesti innostunut työstä ja vastannut myöntävästi.

Romeo ja Julia esitettiin heti keisariturun päätyttyä 3.5.1881. Ida Aalberg sai kiitosta erityisesti traagisissa kohtauksissaan teoksen loppupuolella. Axel Ahlberg onnistui parhaiten kohtauksessaan munkki Lorenzon luona, jossa hän epätoivossaan uhkaa surmata itsensä.¹⁵⁰⁷ Menestys oli suuri ja toi kunniaa teatterille. Puvustuksen suunnittelussa oli auttanut Severin Falkman. Viimeinen, puuttuva ”näyttö” oli annettu kyvystä esittää maailmandramatiikkaa ja nostettu Molièren ja Schillerin rinnalle Shakespeare. Koko toukokuu sitä esitettiin menestyksellä ja kevään viimeisessä näytännössä ”teaterin nerokas johtaja” Bergbom joutui jälleen ”esiinhuudetuksi”.¹⁵⁰⁸ Onnistumisen ja juhlinkin hetkiä siis oli ja Bergbomin työn ensimmäinen vuosikymmen oli tuonut Suomalaisen Teatterin siihen pisteeseen, että se saattoi aloittaa koko Shakespearen tuotannon esittämisen. Alma Wikströmin kollegiaalinen raportointi Hedvig Winterhjelmille oli kovin kriittinen, mutta se on raporttina kiinnostava, se kertoo jälleen, miten Aalbergin asettuminen näyttämölle makaamaan on koettu ”likaisena” tai ”epäsiveellisenä”.¹⁵⁰⁹

Samana keväänä 1881 Kaarola Avellan aloitti opetustyön lausunnon eli deklamatiolin alalla.¹⁵¹⁰ Yhtenä syynä oli se, että hänellä oli vähemmän näyteltävää, mistä hän oli onneton. Opetustyöstä tuli Avellanille kompensatio hänen ollessaan vielä teatterissa.¹⁵¹¹

Kesäkuun lopulla tuli Viipurista tieto, että korjauksen jälkeen teatteritalo olisi käytettävissä 1.10.1881. Suomalainen Teatteri saisi vuokrata sen, edellyttäen että ”truppens

1507 Ks. esim. *UStr, Hbl, HD* 4.5.1881 ja *SWL* 5.5.1881. *Mbl* 14.5.1881 kirjoittaa kiinnostavasti Axel Ahlbergin näyttelemisestä: ”på hvilken han synbarligen nedlagt mycket möda och mycket studium, och han har ock, oaktadt det dock för mycket qvinliga i ton och hållning och bristande modulation i deklamationen, förstätt sätta sig in i den rätta stämningen och äfven i anmärkningsvärd grad ge den uttryck. Hans andra scen i cellen är det bästa, han i rollen ger.”

1508 *Romeon ja Julian* ensimmäiset esitykset olivat 3.5., 6.5., ja 8. 5. (*UStr, Hbl, HD* 4.5.1881; *SWL* 5.5.1881; *Mbl* 14.5.1881); Rooleissa: Julia – Ida Aalberg, Romeo – Axel Ahlberg, Mercutio – Bruno Bööck, Capulet – Oskari Vilho, kreivitär Capulet – Selma Lundahl, Imettäjä – Aurora Aspegren, Montague – Juhana Tervo, Benvolio – Knut Weckman, Tybalt – August Aspegren, Lorenzo – Benjamin Leino, Paris – A. Kivinen (Franck), Veronan prinssi Ismael Kallio. Viimeinen esitys oli 29.5.1881. *UStr* 1.6.1881 kertoi siitä: ”Samaten huudettiin teaterin nerokas johtaja tohtori Bergbom esille ja tervehditiin eläköön-huudoilla.” – ”Teaterin hoito on ollut sama kuin ennen. Varsinaisena johtajana on entisellä innolla ja ahkeruudellaan toiminut tri K. B. joka tässä työssään nyt, niin kuin aina, on saanut tehokasta apua sisareltaan neiti E. B:ltä.” Baritoni Bruno Holm kuoli vain 27-vuotiaana 30.5.1881.

1509 ”Täydellisesti en ollut tyytyväinen muitten, kuin Pater Lorentson (Leino) ja Mercution (Bööck) kanssa, he olivat oikein hyvät. – Leino oli mainio, vaan Romeo (Ahlberg) oli heikko, samaten Capulet (=Wilho), Paris (Kivinen) Montague (Tervo) ja Veronan prinssi (Kallio) – viimeksi mainttu oli hirveä, kuten arvasit, koska kyllä hyvin tunnet, että Kallio ei voi olla muu kun Enokki, Kihlauksessa. – Aurora oli keho (oikein ”simpl”) imettäjänä, ja nyt on jällellä ainoastaan Ida. Mitä hänestä sanoisin? Niin – Kaikkein paras oli hänen ensimmäinen näytöksensä sekä balkongilla. – Vaan Lorenzon tykönä oli hän minusta liian paljon kuvan veistäjä kuin kärsivä Julia, ja yöllä Julian luona olisi ensin pitänyt mainita. – Siellä oli hän minusta inhoittava. Kun esirippu nousi makasi hän vuoteella (oikein makasi) ja Romeo ympäröi häntä käsivarsillaan. – En tiedä, vaan se ei ainakaan näyttännyt puhtaalta, vaan päinvastoin epä-siveelliseltä. _ niin minä ainakin sen katsoin. Myrkyt scenissä oli hän sellaisessa raivossa, että näytti täydelliseltä hulluudelta, se pitää kai olemaan niin, sitä minä en kykene arvostelemaan, sillä minä en sitä ymmärrä _ viimeisessä oli hän hyvä, vaan vähä laimea. Siinä oli tietysti se syynä, että hän oli niin täydellisesti väsynyt, että voimat tykkänään uupuivat _ _ Sen pituinen se. Silloin kuin olin Romeota katsoimassa, sai Ida hirmuisen suuren laakeri seppeleen Pohjolaisilla Ylioppilailta. (Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 9.5.1881/H&KWA/KTBA/SMV.)

1510 Asiasta kerrotaan *Matin* pakinnassa vielä että ”Muitten oppilasten ohessa hänellä [Avellanilla] on ollut kuusi nuorta miestä täkäläisestä aluuperikoulusta sekä yksi vääpeli Kaartin pataljonasta.” (Matti, *UStr* 1.6.1881.)

1511 Alma Wikström → H. Ch. Winterhjelm 6.2.1881/H&KWA/MTBA/SMV.

utmärktare sujetter äfven medfölja till Wiborg.”¹⁵¹² Merkittävimpien pitää olla mukana, mikä tarkoitti neiti Aalbergia! Tästä tuli suuri pulma syksyllä 1881. Puolet pulmasta oli se, että tulevaksi kaudeksi Aalbergin kanssa ei ollut tehty edes vielä sopimusta, sillä hänen palkkiopyyntönsä oli noussut jo 400 markkaan kuukaudessa ja yksi resetti. Se tarkoitti vuositasaalla 4800 mk + yhden illan kassa.¹⁵¹³ Idan kanssa oli siis pakko solmia sopimus, jotta hänet saataisiin Viipuriin syksyllä.

Kesäkuun ensimmäisinä päivinä 1881 Kaarlo matkusti Tukholmaan ja yritti päästä siellä teattereihin,¹⁵¹⁴ jatkaakseen kesäksi Norjaan. Laulaja-näyttelijä Lydia Laguksen ura oli sairauden takia uhattuna ja hänen suunnitelmansa oli lähteä Emelien seurassa kylpemään Saksaan tai Norjaan, ”viimeiselle yritykselleen hoitaa terveyttään.” Ossianveljen vaimon, Thérèse Bergbomin (s. Rotkirch) taas oli ollut tarkoitus lähteä Kaarlon ja Emelien kanssa yhtä matkaa kylpylöimään Emsiin tai muualle. Ossian kirjoitti kuitenkin, että hänen vaimonsa, kahden pienen lapsen äiti, oli äkkiä vakavasti sairastunut. Emelie tarjoutui tulemaan ja neuvottelemaan uusista matkasuunnitelmista.¹⁵¹⁵ Heidän pitäisikin jatkaa Tukholmasta Emelien kanssa yhdessä 14.6.1881 vain Kristianiaan, josta Kaarlo menee Sandefjordiin, Oslo-vuonon läntisellä suulla olevaan merikylpylään ja Emelie sekä Lydia Lagus ylös Modumiin, Oslostä länteen sijaitsevan vuoristojärven rannalle. Sinne olisi tulossa muitakin suomalaisia, ”mm. neiti Ida Aalberg”. Ossian ja Thérèse kuitenkin vastasivat, ettei Thérèse mitenkään jaksanut matkustaa. Emelie reagoi toisessa kirjeessään, haluamatta luopua ajatuksesta vielä ja pohti moneen suuntaan lääkärien suosituksia ja matkasuunnitelmia. Hän lupasi kirjoittaa Modumiin tultuaan, millaista siellä on, jos Thérèse haluaisikin tulla vielä mukaan.¹⁵¹⁶

Kesän 1881 aikana myös Antinkatu 4:n taloa korjattiin. Täti ja setä Sanmark siirtyivät toiseen huoneeseen kesäksi ja muut matkustavat pois remontin alta:

1512 A. Palmberg → KB 24.6.1881/54:100:1/KBA/KiA/SKS.

1513 Tämä tieto esiintyy kahdessa kirjeessä: ”Finska theatern har slutat för i år, Ida har begärt förhöjning 400m i månaden samt recete, och ej fått engagement. Naturligtvis är det oklokt af dem; ty det är ju nästan en omöjlighet för dem att uppehålla theatern utan Ida; men tycker du hennes anspråk äro så orimliga, jag kan verkligen ej bedöma saken, men då Naëmi [Ingman] har haft det samma är det ju ej att undra på om Ida anser sig kunna begära det. Jag har ej träffat henne på länge.” (Hanna Schoultz → H. Ch. Winterhjelm 2.6.1881/H&KWA/MTBA/SMV.) ”Kanske vet DU att broder och syster Bergbom äfven räsa till Modum, nej doktorn lär fara till Sandfjor. Lydia Lagus reser med till Modum såled får Ni många besökande från Finland, Ida och direktionen äro i ett ytterst spendt förhållande till hvarann angående att Ida fordrade 400 mark i månaden så att ej torde Ida ha någon bevågenhet att vänta af direktionen – fråga nu af Ida sjelf så får Du veta hur allt gått. – Alma reste nu för att försöka skaffa sig engagement...” (Maria Grape → H. Ch. Winterhjelm 10.5.1881/42:319/HWA/KiA/SKS.)

1514 EAH3:91.

1515 ”Ensam bör hon [Thérèse Bergbom] ej resa, ty det är ängsligt att vara alldeles ensam på fremmande ort, då man är sjuk; jag tycker hon borde föredraga Ems framför Modum, ehuru kanske Modum är lika bra, fastän jag ej förstår det. [- -] Lydia Lagus stackare skall göra ett sista försök med sin helsa och reser ut med mig; hon far dit jag far, till Ems eller till Modum; hennes läkare (Schoultén, Holmberg m.fl.) anse bägge dessa orter lämpliga – Ems dock nästan bättre, men hon liksom jag, ha[r] varit rädd för dyrheten; jag tänker dock att deponerar jag en gång till 1000 mk till Modum, så kan jag lika väl spendera 1200 mk, om jag har större nytta deraf. (EB → Ossian Bergbom 5.6.1881/25:5/VLA/KiA/SKS.)

1516 EB → Ossian Bergbom 10.6.1881/25:5/VLA/KiA/SKS.

Här repareras nu nästan i alla rum och förr än i slutet af juli eller början af augusti torde intet var så i ordning att du kan taga in hos Moster; hela deras våning är under reparation och alla möbler sammanpacka i Augustas sal; sängkammare bebo Moster och Morbror; i måndag skola timmermän komma och taga ihop med Augustas tambur-golf och Karls kammare; det är förskräckligt otrefligt att ha allt så här på en gång under arbete.¹⁵¹⁷

Ossianin vaimon taudin vakavuudesta Emelie sai tiedon, kun hänen tavaransa olivat jo laivassa. Helsingissä von Troilit ja Sanmarkit olivat kieltäneet häntä perumasta omaa matkaansa ja lupasivat hänelle viimeisen tiedon Thérèsen tilanteesta. Turussa Emelien saamat tiedot olivat sen verran rauhoittavia, että hän saattoi jatkaa laivalla Tukholmaan. Thérèse-kälyn akuutti kriisivaihe oli tällä kertaa ohi. Emelie kirjoitti vielä sunnuntaina 12.6.1881 Tukholmasta Ossianille toivottaen voimia ja rohkaisten epätoivoista nuorta perhettä viittaamalla myös Jumalan sallimukseen. Emelie asui Tukholmassa laivalla tors-taihin asti ja lupasi tulla heti, jos tarvitaan ja ”kylpee sitten Tampereella”. Tukholmasta Emelie kirjoitti Bettylle.¹⁵¹⁸ Ossianilta ei ollut tullut uutta viestiä ja sää Tukholmassa oli surkea. Hän ja Karl kävivät katsomassa vierailevia ranskalaisia, kun kaikki muut olivat jo häipyneet kaupungista. Huoli esti nauttimasta muuten erinomaisen hauskaasta komediasta, sen sijaan Coquelinin näyttelijäntaide teki syvän vaikutuksen.¹⁵¹⁹

Coquelin och Pascal äro utmärkta artister: den första riktigt genial: Berton är bra, de öfriga mera skrala, utom en liten ung dam, som är så oerhördt svag, att det nära på är en skandal; en sådan liten gås har knappt någonsin presterats, ens hos oss, i vår barndom. Coquelin är ett lefvande bevis på hvad intelligensen och begåfningen kunna åstadkomma; hans figur är obetydlig; anletsdragen fula och ej det ringaste distingerade – snarare riktigt simpla och vulgära, näsan så oplastisk som möjligt, rösten i sig sjelf ingenting, och dock säger han ej ett ord, gör ej en gest eller en min utan att imponera på sin publik – just så skall en artist vara – själen skall kunna uträtta allt, utan tillhjälp af de yttre, sinliga företrädena – finnas dessa sedan dertill, så är det ju utmärkt bra, finnas de ej, så kan man undvara dem, som Coquelin; jag kan ej säga huru han anslog mig.¹⁵²⁰

1517 EB → Ossian Bergbom 10.6.1881/25:5/VLA/KiA/SKS.

1518 EB → B. Elfving 13.6.1881/49:5:51/EBA/KiA/SKS.

1519 ”Här är alldeles gräsligt kallt och kusligt: menskligheten går i vinterkläder och skakar tänderna: Karl säger att det varit så hela veckan. Han är alldeles serdeles missnöjd med sin härvaro; alla teatrarne stängde sina dörrar den sista maj och alla menniskor, som han önskar träffa äro bortresta. Han är mycket missnöjd och frusen. I går qväll var det dock ganska roligt; vi voro och sågo på de franska skådespelarne och om ej Ossian och hans stora sorg ständigt skulle sväfvat för mitt sinne, skulle det ha varit utmärkt roligt.” (EB → B. Elfving 13.6.1881/49:5:51/EBA/KiA/SKS.)

1520 EB → B. Elfving 13.6.1881/49:5:51/EBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH3:91 ja Krohn1922:142.

Tukholmasta olivat Kaarlon kannalta kiinnostavat ihmiset lähteneet kesänviettoon ja teatterit olivat kiinni. Kaarlo olisi mielellään päivittänyt itsensä Tukholman teatterin tarjonnalla. Siksi Emelie ja Kaarlo jatkoivat junalla Kristianiaan. Emelie ennakoi Kaarlon pitkästymistä: kun ranskalaiset, joita Bergbomit olivat jo kahdesti Tukholmassa katsomassa, siirtyivät Kristianiaan, menivät Bergbomit katsomaan heitä vielä uudelleen¹⁵²¹

I bredd med St:holm är Kristiania småstad – allt är der vida enklare och mindre elegant; hela fysionomin är helt olika i de begge städerna och man kan väl fatta att de begge folkens lynnen äro så olika och skilda, som de det äro. Winter-Hjelms och Magelsens gjorde allt för att göra vår Kristiania sejour så trefflig som möjligt, hvaruti de fullkomligt lyckades: vi hade utmärkt roligt i Kristiania – vädret var det allra herrligaste sommarväder, så att vi fritt kunde röra oss omkring, så till lands som till sjöss. Kristiania ligger utmärkt vackert – dock ej så som St:holm; rundt omkring skyddas staden af höga berg, eller rättare skogbevuxna kullar, från hvars höjder man har de allra herrligaste utsigter. Utmärkt roligt är det att ha varit i Hedvigs och Idas hem.¹⁵²²

Ida Aalberg, Lydia Lagus ja Frithiof Perander olivat matkustaneet Tukholmaan,¹⁵²³ mistä Ida ja Lydia jatkoivat Kristianiaan ja tapasivat Bergbomit. Aalberg ja Lagus jatkoivat sisämaahan Modumiin Emelien kanssa ja Kaarlo meren rannalle Sandefjordiin. Emelien ja naisseurueen kohtaloa Modumissa ei voi kadehtia – pitkästyminen kuvaukset jatkuvat:

Här förefaller mera tråkigt; vi kommo i går qväll och ha ännu ej ens hunnit få rum åt oss, utan bo på hotellet, så att det är orätt att klaga, men nog förefaller allt mycket tråkigt och dyrt; för ett ganska enkelt rum med en säng begärs 60 kronor; allt annat är i proportion deraf. Luften är dock ren och lätt; byggnaderna ligga på åsen; höga kullar, eller skogbevuxna berg, rundt omkring och nedanför en präktig brusande fors, måtte jag nu bli frisk här, så går nog allt annat. Therese kan naturligtvis ej tänka på att komma hit nu? Mycket hals- och bröstpatienter tycks här finnas.¹⁵²⁴

”Täällä tuntuu olevan paljon kurkku- ja rintapotilaita” sanoo Emelie. Aalbergin kipeä kurkku ei ollut estänyt häntä juhlimista menomatkalla Tukholmassa Peranderin ja

1521 EB → B. Elfving 25.6.1881/49:5:52/EBA/KiA/SKS.

1522 EB → B. Elfving 25.6.1881/49:5:52/EBA/KiA/SKS.

1523 Th.[ilda] H.[elande]r → I. Aalberg 5.7.1881/Coll 1.12./IAUGA/ms/KK; myös Tony Sahlgren → I. Aalberg 8.9.1881/Coll 1.7./IAUGA/ms/KK.

1524 EB → Ossian Bergbom 21.6.1881/25:5/VLA/KiA/SKS.

Laguksen kanssa.¹⁵²⁵ Idan sanoin: ”se oli senlaista hirmuista viftaamista, että minä jo varsin väsyin.”¹⁵²⁶

Mikä tämä kahdeksan kuukautta jatkunut neiti Aalbergin kurkkutauti saattoi olla? Lydia Lagus joutui lopettamaan laulajan uransa, mutta miten Ida? Ilmari Räsänen päätelee, että Aalbergilla kurkkutaudin oli aiheuttanut Helsingin raaka kevätilma ja roolitöiden runsaudesta johtuva rasitus. Jälkimmäinen selitys on huolimaton, sillä keisarin kuolema oli muodostanut pitkän katkoksen kevään 1881 näytäntöihin, joten harjoituksia lukuun ottamatta näyttelijöillä oli lepoaikaa.¹⁵²⁷ Se antoi paljon aikaa seurustella näyttelijää palvovien ylioppilasherrojen kanssa. Toinen elämäkerturi, Ritva Heikkilä taas viittaa vain ”lääkärin diagnoosiin” ja puhuu äänihuulten tulehduksesta.¹⁵²⁸ Räsänen siteeraa Modumista Idan kirjettä tuntuireilta ja vuonojärveltä ja koskelta. Siinä hän kirjoitti luontohurmioituneen yksinäisyyden kokemuksen kokoavasta voimasta. Kirjeessä Tony Sahlbergille Idalla on kuvaus:

Neiti Lagus ja Bergbom ja minä asumme yhdessä ja samassa villassa. Mitä neiti B. tulee niin minun täytyy sanoa, että hän vielä tähän päivään on minulle selittämätön arvoitus. Minusta kuitenkin niin hänessä löytyy luonteessa jotain suurellista joku suuri aate eli maali jonka eteen hän uhraa itsensä, mutta minä sanon että hän ei ole tosi.¹⁵²⁹

Emelie Bergbomin ”epätodelta” tai ”falskilta” tuntuvasta habituksesta on muiltakin mainintoja myöhemmiltä ajoilta. Sen voi ymmärtää yhtäältä säätyläisaseman tuomana kontrolloituna ja varautuneena ja toisaalta itsevarmana käytöksenä. Mutta epäaidoksi voidaan kokea myös määrätietoinen puolueaktivisti, jolla on kaiken aikaa manipulatiivinen suhde ihmisiin. Sellaisesta antavat pysyvästi viitteitä Emelien kirjeet, joissa hän tuon tuostakin ohjeistaa, miten eri ihmisten kanssa olisi toimittava.

Modumissa oli tänä kesänä kylmä ja Winterhelmit Oslossa (Kristianiassa) saivat kesäkuun lopussa tervehdyskortin: ”De finska damerna må bra, men – frysa! Emelie, Lydia, Ida. Modum 25.6.1881”¹⁵³⁰ Modumissa Emelie on tyttöjen, Aalbergin ja Laguksen

1525 Krohn 1917:143. Ks. m. Tony Sahlberg → I. Aalberg 8.9.1881/Coll 1.7./LAUGA/ms/KK.

1526 Räsänen 1925:131 ja Heikkilä 1998:137.

1527 Räsänen 1925:131.

1528 Heikkilä 1998:137 ilman lähdettä. Heikkilä kuvaa myös matkan Modumiin ja väittää ilman lähdetietoa, että Kaarlonkin olisi pitänyt tulla sinne ensin, mutta, että tämä olisi ”muuttanut mielensä ja päättänyt mennä muualle kuultuaan, että lääkäri oli määrännyt Idan ja Lydian kuukauden puhekieltoon. Hän ei halunnut aiheuttaa näille kiusausta puhua kielosta huolimatta.” (Heikkilä 1998:138.) Jo 5.6.1881 kirjeessä Emelieltä Ossianille oli kuitenkin varmana tieto, että Kaarlo oli menossa rantakylpylään Sandefjordiin.

1529 Sit. Räsänen 1925:135.

1530 Emelie Bergbom, Ida Aalberg ja Lydia Lagus → H & K Winterhjelmit 25.6.1881/KWH brevsamling/196/ms/Nationalbibliotek, Oslo.

kanssa päättänyt puhua vain suomea keskenään, mikä oli hauskaa suhteessa muihin vieraisiin ja tarpeellista kieliharjoitusta Emelielle.

Cygnaeuksen ja keisarin jälkeen kuoli vielä Johan Vilhelm Snellman 4.7.1881. Suurmiehen muisto herätti Modumissa ankaraa keskustelua. Ida Aalberg suorastaaan innostui puhumaan, ehkä Kivekkään antaman valistuksen hengessä ja tehden tykö aatteellisuuttaan. Ida ryhtyi kirjoittamaan Kaarlolle Sandefjordiin siitä miten

[m]eidän koko bolaagi on julmasti raivostunut tuon Dagbladin surkeasta nekrologista J. W. Snellman'in ylitse jonka tänäpäivänä saimme lukea;¹⁵³¹

Aalberg kertoo haukkuneensa Modumissa olevia suomalaisia, liberaaleja, vaikkei saisi-kaan puhua, sekä vitsailee siitä, miten yksi potentiaalinen käännytettävä olisi, jos heidän oikeauskoisten (fennomaanien) kurkut kestäisivät pitkiä puheita.

kuitenkin täällä löytyy yksi nuoriso Walleen jonka aika[i]n voittain (noin muutamia päiviä) voisi tulla uudesti kastetuksi, – vaan kun meidän kaikkein oikeauskoisten kaulat [kurkut] eivät salli mitään pitkiä puheita ja selityksiä niin luultavasti tuo taimi kuihtuu ympäristönsä vaikutuksesta.¹⁵³²

Fennot puhuvat siis avoimesti käännyttämisestä. Idalla on Kivekkäältä keväällä saatua intoa ja retorisia perusteluja suomalaisuuden suhteen. Sen jälkeen hän ehkä vaatimatomuuttaan korostaakseen vitsaili siitä, miten jotkut kylpylävieraana olevat naiset vaihtavat pukua 3-4 kertaa päivässä. ”ha ha ha ha mikä ironia tulla yhteen kylpylaitokseen terveyttään hoitamaan – muka.”¹⁵³³ Heinäkuussa Emelie, Ida ja Lydia lähettivät tervehdyksensä SKS:n kesäjuhlaan.¹⁵³⁴ Zachris Topelius oli tässä juhlassa vastannut harvinaisuuden vuoksi maljapuheeseen suomeksi!¹⁵³⁵ Suomen kunniavanhusten kuopus oli monen ruotsinmielisen silmissä varmaankin jo pelkkä fennojen lemmikki, höpertynyt ja lähellä seniliteettiä.

Kaarloa koskevia tietoja kesältä 1881 on säilynyt vain vähän.¹⁵³⁶ Heinäkuussa hän kirjoitti K.F. Wahlströmille onnitellen perheenisäyksestä. Perheeseen oli tulossa ”flink gut” tai ”pen pige” kuten hän norjaksi leikitteli. Hän tiedusteli Viipurin teatterin vuokraus-

1531 I. Aalberg → KB 12.7.1881/211:3:1/KBA/KiA/SKS.

1532 I. Aalberg → KB 12.7.1881/211:3:1/KBA/KiA/SKS.

1533 I. Aalberg → KB 12.7.1881/211:3:1/KBA/KiA/SKS.

1534 *UStr* 4.7.1881.

1535 Juhlasta on selostus *UStressa* 8.7.1881. Runebergin ja Snellmanin kuoltua elossa olivat vielä Lönnrot ja Topelius.

1536 Museoviraston kuva-arkistossa on Sandefjordissa kesällä 1881 otettu suomalaisten ryhmävalokuva (19721021_59), jonka tietojen mukaan Kaarlo on sen vasemmassa reunassa harvinaista kyllä ilman viiksiä tai partaa. Ajallisesti edellinen on 1870-luvun lopulla maalattu tuuheasti parroittuneen miehen muotokuva Kansallisteatterin lämpiössä.

tilannetta ja heti kun siellä toimiva johtokunta oli asetettu, pyysi Kaarlo vuokraamaan talon syyskuisista avajaisista tammikuun loppuun asti. Viktor Löfgreniä hän ehdotti teatterin nimelliseksi vuokraajaksi, tällä kun viipurilaisen hovioikeudenneuvoksen poikana oli ”Viipurissa hyvä nimi”.¹⁵³⁷ Samalla Kaarlo pyysi heinäkuun palkkaansa voidakseen ostaa tumman puvun ja palttoon. ”Sen saa täällä paljon halvemmalla kuin Helsingissä, jossa hovihankkijan laatu oli laskenut: ”så slipper jag de Grapeska klåperierna.”¹⁵³⁸

Vaikka poliittinen satiiri ei ollut vanhafennojen juhlallisuuteen sopiva laji, Kaarlo pohti mahdollisuutta ”kotimaiseen uudenvuodenrevvyhyhyn”. Sellainen oli kuulunut hänen nuoruutensa teatterivuoteen: ajankohtaiset asiat vitsailtiin uuden vuoden juhlassa Nyanin lavalla. Hänen katseensa kääntyi Tukholman ohi Kööpenhaminaan, josta voisi saada vanhoja uudenvuodenpiloja ja joista ehkä voisi muokata Suomeen sopivia. Kaarlo nimittäin tutustui tanskalaiseen litteratööriin, jonka suhteiden kautta asiaa saattoi edistää.¹⁵³⁹

Jag behöfver äfven från teaterns ståndpunkt penningar, ty jag skall åter försöka upptaga den gamla planen, att från Köpenhamn få gamla nyårspjeser, hvilka sedan kunna bearbetas. Som de blott existera i manuskript äro de naturligtvis dyra. Här finnes en dansk litteratör, hvilken har stora förbindelser inom teaterverlden. Genom honom hoppas jag kunna genomdrifva min plan.¹⁵⁴⁰

Kaarlon lähettämiä kirjeitä Emeliele Modumiin ei ole säilynyt, mutta tiedetään, että Kaarlo oli Sandefjordissa ”joutunut” soittamaan unkarilaisia kansansävelmiä kolme kertaa päivässä pianolla ja oppinut niitäkin ulkoa niin, että pystyi vuoden päästä Kuopiossa säestämään *Mustalaiset* -näytelmän ilman nuotteja.¹⁵⁴¹ Kaarlo suunnitteli pientä tunturimatkailua (liten tur åt fjällen) merikyöpylän jälkeen, kuten muutkin vieraat.¹⁵⁴² Emelie tuskastui vuoristokyöpylän toimettomuuteen, jossa ”tuskin mikään on niin tuhoisaa (förstörande) kuin, että ei ole mitään puuhattavaa (sysselsättning).”¹⁵⁴³ Kaarlo on voinut pienen tunturikierroksen tehdäkin ennen palaamista Kristianiaan.

1537 KB → K.F. Wahlström s.d. [heinäkuu 1881]/47:15:3/KBA/KiA/SKS.

1538 KB → K.F. Wahlström s.d. [heinäkuu 1881]/47:15:3/KBA/KiA/SKS. Kaarlo ilmaisee, ettei halua asioida Grapen kanssa, joka ilmeisesti piti korkeita hintojakin ja teki huonoa jälkeä (hutilointia). Tässä vaiheessa Grapen liiketoimet olivat jo huonossa jamassa. Grapen kirjeissä Hedvigille on kuvailtu Kaarlon luottamuksellisia avautumisia hänen kanssaan. Kaarlo on voinut olla mutkaton kontaktissaan Mariaan, vaikka tämä on tulkinnut enemmän kuin on tarkoitettu.

1539 EAH3:93 sanoo, että Bergbom ”seurusteli tanskalaisen kirjailijan kanssa”, mikä verbi sinänsä tarkoittaa neutraalia tuttavuutta, mutta mahdollistaa enemmänkin.

1540 KB → K.F. Wahlström s.d. [heinäkuu 1881]/47:15:3/KBA/KiA/SKS.

1541 ”Lyckligtvis kommer jag ännu tämmeligen ihåg de ungerska visorna, sedan Sandefjord – då jag nödgades spela dem morgon, middag och qväll.” (KB → EB 29.8.1882/46:1:60/EBA/KiA/SKS.)

1542 ”Karl är ganska nöjd med sin badsejour; när hans sex veckor är ute, tycks han tänka företa sig en liten tur åt fjällen till. Detta göra nästan alla badgästerna härifrån.” (EB → Ossian Bergbom 20.7.1881/25:5/VLA/KiA/SKS.)

1543 EB → Ossian Bergbom 20.7.1881/25:5/VLA/KiA/SKS.

Aalbergin ja Laguksen kurkkukivut jatkuivat, ”eikä paikallinen lääkäri suhtautunut niihin vakavasti”. Siksi nämä halusivat heinäkuussa matkustaa salaa Kristianiaan kuuluisan tohtori Edvard Bullin luo, joka oli Kristian Winterhjelmin sisaren mies. Bull määräsi Ida Aalbergin puhekieltoon puoleksi vuodeksi, aina jouluuun asti. Tämä kurkkutauti oli vielä alkuvaiheessaan niin, että hän saattaisi parantua kokonaankin. Kirjoittaessaan asiasta Kaarlolle Emelie vetosi salassapitämisen tärkeyteen ja kirjoitti, että ”et saa edes Annalle [Hacklin] kertoa näiden Kristianian matkasta”, sillä syntyy ”klamamum” (huuto ja poru), jos käy ilmi että he ovat konsultoineet ketään toista lääkäriä. Sitä paitsi Modumin ja Sandefjordin lääkärit olivat langoksia.¹⁵⁴⁴

Tieto oli tärkeä Kaarlolle syksyn ohjelmistosuunnittelun kannalta. Emelie ennakoi tarvetta roolimiehityksen tarkistamiseen, jotta ohjelmisto saataisiin toimimaan ilman Aalbergia. Voitiinko *Murtovarkautta* edelleenkin vain siirtää? Niin alkoi teatterin johtaminen Norjan vuorilta.

Huru skola vi nu göra med repertoiren? Kan Ha[c]klin spela Murto-warkaus? Jag kan ej säga huru orolig jag är: måtte nu bara Wiborgs teaterhus bli färdigt, så att vi i god tid få komma dit: i H^{fors} i september, utan Aalberg – det vore ju ytterst svårt! Kristiania doktorn hade sagt att i går efter 14 dagar skulle Lagus och Aalberg åter komma till honom; då ha vi varit här 6 veckor, så att vi alla 3 troligtvis säga Modum farväl; jag stannar i Kristiania par dagar, så att jag får höra hvad doktorn säger: kanske domen kan mildras. Det vore roligt att veta hvilken dag du reser från Sandefjord? om du far in till Kristiania, så skulle jag gerna ställa min färd, så att vi fingo råkas. Farväl. Emilie.¹⁵⁴⁵

Elokuussa, jolloin kylpijät olivat palaamassa Kristianian kautta Suomeen, tupsahtivat Winterhjelmeille käymään myös Maria Grape ja Alma Wikström. Heidän tulonsa syystä tai toisesta ärsytti tai harmitti Ida Aalbergia. Aalbergin ja Grapen välillä oli myös epäselviä talousasioita.

D. 1 augusti komma Wickström och Grape till Kristiania. Aalberg var alldeles olycklig deröver. En märkvärdigt rik kassa har Wickström. Jag tycker det är synd om Hedvig.¹⁵⁴⁶

1544 EB → KB 20.7.1881/45:1:69/KBA/KiA/SKS.

1545 EB → KB 20.7.1881/45:1:69/KBA/KiA/SKS.

1546 EB → KB 20.7.1881/45:1:69/KBA/KiA/SKS.

Wikströmin matkakassan runsaus ihmetytti, mutta todennäköistä on, että siinä oli Grapenkin rahoja, sillä hänen taloudessaan elettiin viimeistä leveää kuukautta, ennen kuin maksukyvyttömyys syyskuussa 1881 tuli. Sen Grape jo aavisti. Emelie Bergbom ei sitä välttämättä vielä tiennyt, paitsi että Grapen liikkeen huono tola ei ole voinut olla salaisuus Helsingissä. Surullista oli myös se, että Lydia Lagus, joka oli vaeltanut lähes 10 vuotta Suomalaisen Teatterin mukana, joutui kurkkusairaudesta takia luopumaan laulajan urastaan.¹⁵⁴⁷

Emelie ja Kaarlo tapasivat Kristianiassa ja palasivat yhdessä Suomeen, niin että Emelie on ollut toimessaan Helsingissä takaisin jo 11.8.1881. Laivalla oli ollut täyttä ja Kaarlo oli matkustanut tupakoitsijahytissä.

Vår resa gick bra, ehuru det var med knappaste nöd, som vi i St:holm fingo plats på ångbåten; Karl fick den sista möjliga platsen i rökhytten och jag kaptenens hytt. Samma fall, då vi onsdag qväll ämnade fortsätta vår resa från Åbo med Aura – alla platser upptagna, så att vi måste ligga öfver natten i Åbo och först i går resa hit med tåget.¹⁵⁴⁸

Bergbomit kävivät päivän visiiteillä sekä Paraisten Kuitiassa Augustan luona että Kuusiston Sipissä, (Sibbasissa), jossa käly Thérèse Bergbom sairasti äitinsä luona, mukanaan tytär, pikku 'Trissa'. Hän sai hoidon mummolassa, kun isä Ossian rakensi pohjoisen rautateitä. Vanhemman Trissan vointia Emelie suri, mutta uskoi tämän toki selviytyvän. Lapsia varten Ossianin taloon tarvittaisiin kuitenkin ”luotettava säätyläishenkilö”, (pålitlig ståndsperson), kun isä joutui työnsä puolesta niin paljon matkustamaan.¹⁵⁴⁹

Aleksanteri III:n noustua valtaistuimelle vaihtui myös kenraalikuvernööri. Pitkään maassa ollut, ylellisiä tapoja ja ruotsinkielistä yläluokkaa suosinut 80-vuotias kreivi Adlerberg oli matkustanut maasta harmistuneena. Vaikka Adlerberg oli arpajaislupaa suosittelemalla tehnyt merkittävän palveluksen Suomalaisen Teatterin edistämisessä, hän oli ensisijaisesti suosinut Ruotsalaista Teatteria ja päättänyt Venäläisen Teatterin perustamisesta. Fojdor Logginovitsh Heyden (Heiden) sen sijaan oli fennomaaneihin määrätietoisesti suopeasti suhtautuva kenraalikuvernööri vuodet 1881–1898, peräti 17 vuoden ajan. Fennomaanit oli hyödyllistä sitoa Venäjän valtaistuimen luotettaviksi ystäviksi.

Syyskauden avausnäytäntönä oli *Nummisuutarit* 4.9.1881. ”Huone oli melkein täysi ja kenraalikuvernööri Heydenkin oli teatterissa”¹⁵⁵⁰ Emelie kirjoitti tästä Idalle: ”i qväll

1547 EAH3:94 sit. suomeksi kirjettä EB → B. Elfving 14.8.1881/49:5:54/EBA/Kia/SKS.

1548 EB → I. Aalberg 12.8.1881/49:1:4/EBA/Kia/SKS.

1549 EB → B. Elfving 14.8.1881/49:5:54/EBA/Kia/SKS.

1550 EAH3:94.

börjar teatern sina representationer: Nummisuutarit. Heyden kommer ej att behandla oss så ‘en canaille’ som Adlerberg det gjorde – redan tidigt i går på morgonen skickade han och sökte sig biljetter.”¹⁵⁵¹ Pari päivää myöhemmin Emelie kertoi tuosta tapauksesta innoissaan – ja Idaa aatteessa vahvistaen:

I söndags började teatern med ”Nummisuutarit” och sällan har någon början varit så god som denna; stycket är nu en perla, ”och en äkta perla dertill”, så att det förtjenar i allo att ses, men det är ju så mycket gifvet att man ej kan pretendera att det alltid skall ge folk. I söndags hade vi ett alldeles utmärkt godt hus. Frivilliga Brandkorpsen hade annonserat sin vanliga stora höst-fest i Kajsaniemi, men som det regnade så måste den uppskjutas: således var den publiken hos oss; vidare var Heyden uppe och detta hade åter (tror jag) lockat många, som måhända eljest ej hade varit uppe. Spelet gick bra, stämningen i salongen var äfven förträfflig, så att början har varit bra – måtte fortsättningen äfven bli det. – Heyden skickade mycket älskvärda helsningar ner på scenen till de spelande.¹⁵⁵²

Syyskuun alussa Ida Aalberg sai palkkavekselinsä elokuulta.¹⁵⁵³ Alkavan Viipurin syysse-
songin 1881 kannalta hankalimmaksi kysymykseksi muodostui Ida Aalbergin poissaolo. Viipurissa edellytettiin, että seurueen ”merkittävimmät henkilöt ovat mukana”. Viipuri oli tutustunut ja ihastunut Idaan kesällä 1880, muut seurueesta tunnettiin jo liiankin hyvin. Viipurissa oli harmiteltu jo kahtena edellisenä kesänä sitä, että paikalla oli ollut vain osa seurueesta. Aalbergin poissaoloon piti siis olla pätevä syy.

Oopperan ja musiikkielämän elvyttämisen ja organisoimisen kannalta tärkeä askel otettiin, kun samaisessa syyskuussa 1881 Helsinkiin perustettiin erityinen ”Musiki-yhdistys”. Se perusti seuraavana vuonna Helsingin Musiikkiopiston. Aloitteen takana on ollut Martin Wegelius, vaikka hänen nimeään ei perustajissa luetella. Kaarlo Bergbom oli vedetty mukaan, olihan hän oopperan johtajana tehnyt itsestään tuikitarpeellisen asiantuntijan musiikkielämälle.¹⁵⁵⁴ Musiikkiopiston ja Suomalaisen Teatterin yhteydet eivät kuitenkaan muodostuneet säännöllisiksi.

1551 EB → I. Aalberg 4.9.1881/49:1:5/EBA/KiA/SKS.

1552 EB → I. Aalberg 6.9.1881/49:1:6/EBA/KiA/SKS.

1553 EB → I. Aalberg 4.9.& 6.9.1881/49:1:5–6/EBA/KiA/SKS.

1554 *UStr* 16.9.1881 kirjoitti: ”Musiki-yhdistyksen perustamiseen täällä, joka ottaisi kannattaakseen erityistä laitosta musikin-opetusta varten, ovat kehoituksen julkaisseet hrat Leon. Borgström, K. Saltzman, E. N. Neovius, L. L. Lindelöf, R. Faltin, J. Lindfors, Kaarlo Bergbom, Robert Montgomery, C. G. Estlander, Felix von Willebrand, A. F. Sandell ja Herman Paul. Annamme vast’edes tästä hyvästä hankkeesta tarkemmat tiedot.”

Tieto Ida Aalbergin muita myöhäisemmästä paluusta Suomeen vuoti *ÅU:n* kautta elokuun lopussa 1881.¹⁵⁵⁵ Huhun mukaan Ida tulisi vasta vuoden vaihteessa eli hän näytelisi vasta tammikuussa 1882. Sähkeessään Bergbomeille Ida lupasi tulla jo marraskuun lopussa 1881, nyt tiedot kertoivat, että vasta tammikuussa. ”Kumpi pitää paikkansa”, penäsi Emelie Idalta. Asiasta ei pitäisi puhua ja jos kerran tohtori Bull antaa luvan jo kolmen kuukauden päästä olla Viipurissa, tulee Idan heti itse kumota *ÅU:n* uutinen, sillä muuten Suomalaisella Teatterilla ei olisi menemistä Viipuriin. Sopimukseen oli nimenomaan kirjoitettu ”hela teater personalen skall komma till Viborg.” ”Ja jos ette sitten pääse ennen kuin uudeksi vuodeksi, se pitää hyväksyä, ja teatterin pitää tulla sillä toimeen”. Kaarlon pyynnöstä Aalbergilta tarvittaisiin heti vahvistus asiasta jompaankumpaan suuntaan. Lisäksi Kaarlo pyysi lähettämään tohtori Bullilta todistuksen, että Aalberg todella on sairas, eikä saa esiintyä. Teatteri tarvitsi tämän lääkärintodistuksen Viipurin suuntaan, muuten teatteri joutuisi maksamaan 1000 mk:n sakon sopimusrikkästä.¹⁵⁵⁶

Kysymys oli tärkeä, myös siksi, että varman tiedon perusteella saattoi toisaalta olla järkevää siirtää Viipurin vierailukausi kevääksi, jolloin koko seurue olisi koossa. Lääkärintodistus Idalta ehtisi vielä lokakuussa Viipuria varten, joten Ida hankki ja lähetti sen kirjeessään 16.9.1881. Emelie kiitti tohtori Bullin todistuksesta. ”On erittäin hyvä, että meillä on ase Viipurissa.” Emelie kiitti Idaa myös lupauksesta, että tämä ei kerro paluustaan kenellekään, vaikka ei tietysti pidä eristäytyäkään. ”Utmärkt roligt är det att Ni får bo i samma hus som Winter-Hjelms och äta hos dem. I Hedvig har Ni ju en kär, god vän; glöm ej att helsa henne från mig.”¹⁵⁵⁷

Idalle lähetettiin Kristianiaan roolivihkoja ja uutta opeteltavaa kuukausipalkkaansa vastaan: muun muassa espanjalaisen näytelmän, *Kastilian Juannan* nimirooli ja *Hamletin* Ofelia. Joitakin rooleja hän sai myös kokonaisina näytelminä. *Kastilian Juannan* sai kuitenkin Aurora Aspegren opetella ensin ja Ida pääsisi Viipurissa hyppäämään siihen. Topeliuksen *Regina von Emmeritzistä* tulisi suomenkielinen teksti pian, kolme näytöstä viidestä ja Topeliuksen korjaukset niihin olivat jo valmiina.¹⁵⁵⁸

Kaarlon halu jatkaa Suomalaisen Teatterin johdossa saattoi jopa aidosti olla hänelle itselleen auki, sillä hän ei ollut vielä luopunut suunnitelmasta laatia kirjallisuudenhisto-

1555 *ÅU* 3.9.1881 kirjoitti: ”Om skådespelerskan fröken Ida Aalberg har oss benäget blifvit meddelat följande: Fröken A. wista för närvarande i Kristiania, der hon medicinerar för den ryktbare professorn Edvard Bull. Enligt professors mening är öfveranstängning orsaken till fröken A:s sjuklighet och har hon blifvit ålagd tysthetskur ända till detta års slut. Den framstående skådespelerskan kommer således ej att uppträda med finska teaterns representationer i Wiborg i höst, men fr. A. skall sjelf hoppas blifwa så återställd, att hon på nyåret kan uppträda i Helsingfors. Det härstädes gängse rykte att fr. A. skulle lida af lungnot är alldeles ogrundadt.”

1556 EB → I. Aalberg 4.9.1881/49:1:5/EBA/KiA/SKS.

1557 EB → I. Aalberg 16.9.1881/49:1:7/EBA/KiA/SKS.

1558 EB → I. Aalberg 6.9.1881/49:1:6/EBA/KiA/SKS. – Bergbom oli pyytänyt Topeliukselta *Reginaa* jo aiemmin. Topelius ilmoitti haluavansa tehdä muutoksia.

ria.¹⁵⁵⁹ Emelie käytti tätä vaihtoehtoa omissa kirjeissään. ”Ilman itserakkautta” Kaarlo olisi ajatellut, että ei ole ketään toistakaan, joka voisi astua hänen tilalleen, kuten Emelie jeremiadissaan Ida Aalbergille vakuutti.

Ack om Ni visste huru ofantligt svårt det är at[t] stå för en sådan här inrättning, som Finska Teatern. Nog skulle vi redan bra mången gång ha lemnat allt sammans om ej Karl (utan all egenkärlek) hade den öfvertygelsen att här ännu ej finnes någon som kan träda i hans ställe. Det svåraste förarbetet är visserligen redan undanröjdt, men huru oändeligen mycket återstår ej ännu! Det är ju också endast 9 år sedan teatern började; den är ju ännu ett litet barn, men vi skola hoppas att framtiden skall utveckla den till en sann och nationel konst-anstalt.¹⁵⁶⁰

Syyskuussa Kaarlon työpäivät täyttyivät mm. *Daniel Hjortin* uusintaesityksestä ja muutoksista siinä. Nimirooli oli Axel Ahlbergilla, mutta Ahlbergin äiti oli kuollut ja tämä oli lähtenyt käymään kotona.¹⁵⁶¹ Palattuaan ja *Danielin* ensi-illan näyteltäen Axel Ahlberg sai edelleen kritiikkiä niin kävelemisestään kuin muista maneeereistaan.¹⁵⁶² Emelie kirjoitti Kaarlolle, että luuletko, että Axel nyt vihdoinkin alkaisi ottaa onkeensa neuvoistamme ja alkaisi harjoitella parempaa näyttämökävelyä: ”exercera och marchera, exercera och marchera.”¹⁵⁶³ Elfving tiesi, että produktio oli ottanut taas kovin Bergbomien voimille.¹⁵⁶⁴

Mitä seurueen dynamiikalle merkitsi uuden miehen, Niilo Salan kiinnittäminen syksyllä 1881? Hän halusi näyttelijäksi ja toivoi vaativiakin rooleja, mutta hän tekisi myös suomennos- ja sovitus töitä. Salan sukupuolisen identiteetin osalta monet merkit, ei vähiten läheinen suhde Kaarloon, viittaavat homoseksuaalisuuteen. Niinpä voidaan sanoa, että Suomalaisen Teatterin avainpaikoilla oli nyt ainakin neljän miehen muodostama yhteisö. Millaiset Kaarlon suhteet Axel Ahlbergin, Anton Franck-Kivisen ja Niilo Salan kanssa eri aikoina olivat, ei ole tietenkään mahdollista selvittää. Kivinen vaihtoi seuraavana kesänä 1882 teatteria ja siirtyi Nyaniin. Pari kertaa Sala ja Ahlberg kilpailivat samoista rooleista, mutta Kaarlo antoi molempien näytellä vuorotellen

1559 Syksyllä 1880 Almberg oli selvittänyt sitä, mitä hän ei välttämättä lainkaan uskonut, haluaisiko Bergbom ottaa teatterin yksityiseksi urakakseen ja taloudellisesti manageroitavakseen. (Antti Almberg → KB 29.10.1880/20:9:3/KBA/KiA/SKS.)

1560 EB → I. Aalberg 6.9.1881/49:1:6/EBA/KiA/SKS.

1561 EB → I. Aalberg 16.9.1881/49:1:7/EBA/KiA/SKS.

1562 EAH3:95.

1563 EB → KB 2.10.1881/45:1:71/KBA/KiA/SKS.

1564 B. Elfving → I. Aalberg 30.10.1881/Coll 1.2/IAUGA/ms/KK.

esimerkiksi Hamletin.¹⁵⁶⁵ Kokiko Axel, että Niilo syrjäyttäisi hänet, jos Kaarlo osoitti tälle enemmän huomiota? Entä miten asettui Niilon nuoruuden ja seminaariajan ystävä Abraham Ojanperä tähän konstellaatioon?

Bergbomien perhepiirin oma uutinen oli, että Thérèse-kälyn sairaus edelleen jatkui. Ossian Bergbom oli insinöörinä tullut valituksi Tampereelta valtiopäivämieheksi porvarissäätyyn,¹⁵⁶⁶ jossa fennomaaneja olikin kovin vähän.¹⁵⁶⁷ Emelie iloitsi, että Thérèse Bergbom oli taas parempana. Onnitellessaan veljeään syyskuun lopussa Emelie kertoo, että

Karl stackare har det ganska bekymmersamt och svårt. – Nu börjar Augustas våning bli färdig; i morgon målas det sista golfvet, så att de fernissas i måndag; hon kommer väl till staden i medlet af nästa vecka; hon har dock ännu ej bestämdt skrivit hvilken dag.¹⁵⁶⁸

Emelie kirjoitti syntymäpäiväkirjeen Viipuriin Kaarlolle 2.10.1881 toivottaen voimia huolten täyttämässä työssä. Harvinaisia ovat tiedot puvustuksista. Emelie kertoo tilanneensa trikoo-sukkahousuja Elfvingin kautta Turusta, mutta kun ne saapuvat, niitä saa antaa vain päärooleille. Ne olivat ihonväriset, ”liffärgad”.¹⁵⁶⁹

Viipurin korjattu teatteritalo haluttiin lokakuun alussa vihkiä paikallisen seuranäytännön voimin, muutenkin kaupunki oli jo mukana teatteritalon hallinnossa. Suuren talokompleksin kiinteistöön Viipurissa kuuluivat Seurahuone ja Raatihuone juhlasaleineen. Vuokrasopimukset teatteriin tehtäisiin enintään kahdeksi kuukaudeksi kerrallaan.¹⁵⁷⁰ Avajaisjuhla lykkääntyi viikolla, mutta tieto siitä tuli Suomalaiselle Teatterille niin myöhään, että seurueen jäsenet joutuivat odottelemaan toimeettomina Viipurissa. He olivat tarjoutuneet esittämään avajaisissa *Daniel Hjortin*, mutta taloyhtiön johto ei ottanut tarjousta vastaan. Sanomalehti *Ilmarinen* oli asiasta kertonut, ja *Östra Finland* siteeraa, että ”eikö paikalla oleva kotimainen teatteri olisi hyvin tällä klassisella näytelmällä voinut talon vihkiä.” *ÖF:n* mukaan olisi kuitenkin epäkohteliasta peruuttaa monta viikkoa aiemmin käynnistetyt avajaiskuvaelmien järjestelyt yhden lehtijutun takia.¹⁵⁷¹ *Ilmarinen* jatkoi vielä 5.10.1881 ironisilla kommentteilla, mutta avajaiset saneeratussa

1565 Kun myöhemmin Axel Ahlberg ”joutui” näyttelemään Hamletia, eikä viitsinyt edes kunnolla opetella tekstiä, Kaarlo happamana mainitsi, miten Oskari Wilho olisi antanut mitä tahansa elämässään saadakseen näytellä sen. (KB → EB 25.9.1884/46:1:83/EBA/KiA/SKS.)

1566 *Ustr* 28.9.1881.

1567 EB → I. Aalberg 16.9.1881/49:1:7/EBA/KiA/SKS.

1568 EB → Ossian Bergbom 30.9.1881/25:5/VLA/KiA/SKS.

1569 EB → B. Elfving 2.10.1881/49:5:56/EBA/KiA/SKS. Kirje Betty Elfvingille sisältää pohdintaa kilpailuasetelmista ja Axel Ahlbergin vain puolittaisesta onnistumisesta Daniel Hjortina, jota ”painoi Frithiof Raan muisto”. Ks. m. EAH3:96.

1570 *Wiborgs Tidning* 10.9.1881.

1571 *Östra Finland* 3.10.1881.

Viipurin Teatterissa¹⁵⁷² päästiin pitämään perjantaina 7.10.1881. *Wiborgs Tidning* kehotti kaikkia katsomaan Suomalaisen Teatterin ohjelmistoa.¹⁵⁷³ *Ilmarinen*-lehti harmitteli, että

kuulutuksessa oli ilmoitettu, että pileettejä kaikkiin paikkoihin myödään juhlapäivän aamusta klo 9:stä alkaen, vaan ostopaikalla saatiin kuulla, että ensimmäisen rivin [=parven] pileettejä ei ole ollutkaan kaupaksi. Tämä seikka kuuluu synnyttäneen nurinata useissa.

Avajaisten kuvaelmista ja tanssiaisista olivat unohtuneet kaikki suomenkieliset esitykset.¹⁵⁷⁴ Paikallinen suomenkielinen *Ilmarinen* puhui tarkoituksella ”epähuomiosta”, mutta saattaa se olla tottakin. Emelie Bergbom ja myöhemmin Aspelin-Haapkylä¹⁵⁷⁵ pitivät asiaa ”hirveänä sveesien juonena”, samoin sitä, että rehtori Gabriel Lagus ei ollut teatterihistorian katsauksessaan maininnut Ida Basilier’ta tai Emmy Achtéta. Taistelu historiankirjoituksesta oli alkanut.¹⁵⁷⁶

Kaarlo ehdotti teatterin lähtemistä myös Pietarin vierailulle, ehkä peläten että Viipuri ei tuottaisi tarpeeksi. Myötä seurasivat Emelien varottavat sanat Kaarlolle: tuotot eivät missään tapauksessa peitä kustannuksia. Samassa kirjeessä Emelie valitti *HD:n* pitkistä kriittisestä artikkelista, ja sanoi, että kunpa Ahlberg alkaisi opetella kävelemistä. Se ei olisi vielä myöhäistä, ”huru rysligt alla gråla på hans gång och hans fasoner”. Ruotsalainen teatterikin aikoi ottaa *Romeon ja Julian*, mikä tulee vaikeuttamaan suomalaisten seuraavaa talvea Helsingissä.¹⁵⁷⁷ Muuten Viipurin sesonki kesti loka-, marras- ja

1572 *Wiborgs Tidningissä* 8.10.1881 oli tarkka kuvaus uusituista tiloista, salin koristelut oli suunnitellut Jac. Ahrenberg. ”som med användande af ett stort antal färger och nyanser på ett stilfullt sätt löst sin uppgift. Dekorationsmålaren Hells-tén från Åbo har dels renoverat de gamla fonderna och sceniska dekorationerna dels målat tre nya fonder jämte kulisser; ett österländskt landskap, en finsk björkskog samt en himmel och hafsfond.”

1573 Ohjelmassa oli alkusoitto, rakennustoimikunnan kertomus, esitelmä, lausuntaa, 3 tablata ja tanssia. Muusikkoina asevelvollis-pataljoonan jousiorkesteri. (WT 6.10.1881). Juhlat olivat suurenmoiset, useita satoja vieraita, ”festlig klädd, animerade publik”. (WT 8.10.1881). *Martha*-oopperan alkusoiton jälkeen A. Palmberg puhui rakennustoimikunnan puolesta ja esitelmän (lennokkaan ja henkevä, jossa ”andens ljus synes bryta sig i hvarje sats och kasta sin glans in i åhörarnes sinnen) piti G. Lagus, Savolaisten laulun ja Suomis Sängin jälkeen esitettiin tableaut, ”Karl Knutsson Bondes (sedermera konung Karl VIII) landstigning i Wiborg (ungefär år 1441), den andra En huslig scen å Wiborgs slott under den tid samme Karl K-son härstädes höll hof i de af honom med kunglig prakt inredda salarne och gemaken, hvilka nu nästan ligga i grus. Den tredje tablån föreställde sånggudinnorna och var af god effekt. Derefter vidtog dansen. Lösgolfvet över parterren en af de viktigaste novationerna, afprovades grundligt af de dansälskande.” (WT 8.10.1881) Seurasi myönteinen ruotsinkielinen kehotus seurata Finska teaternin ohjelmistoa.

1574 ”Sitten seurasi tri Laguksen innokas esitelmä näytelmätaiteesta ja sen esittämisestä Wiipurin teaterihuoneessa. Siitä näkyy, että paljon etevää ruotsalaisia ja saksalaisia taitelijoita on tässä esiintynyt, onpa myöskin alku suomalaisesta näytelmä-taiteesta ollut nähtävänä. Sitten esitettiin kolme taidokkaasti sovitettua tableaut ja lopuksi alkoi sillan [näytämön] vihkiminen. Luultavasti epähuomiosta oli ohjelmasta unohtunut kaikki suomalaiset juhlaruokukset, ja sentähden olikin juhla aivan umpiruotsalainen.” (*Ilmarinen* 12.10.1881)

1575 EB → KB 12.10.1881/45:1:73/KBA/KiA/SKS sekä EAH3:97.

1576 Laguksen esitelmä oli julkaistu kokonaisuudessaan *Östra Finlandissa* 10.10.1881. Nimistä mainittiin siinä vain tärkeimmät ruotsinkieliset ja saksalaiset näyttelijäseurueet, mukana H. C. Raa-Winterhjelmen, mutta ei ketään kotimaisia taitelijoita; sitten vain kirjailijoita ja yleisempää aattellista tekstiä.

1577 EB → KB 2.10.1881/45:1:71/KBA/KiA/SKS.

joulukuun ja meni pääosin hyvin. Säilyneessä kirjeenvaihdossa on kuvattu paljon teatterin arkea.¹⁵⁷⁸ Viipurissa näytännöt jatkuivat, *Daniel Hjort* annettiin tosin jo kolmannella kerralla vajaalle huoneelle.¹⁵⁷⁹ Yleisesti ottaen Viipurin ilmapiiri oli suvaitsevampi, kuten Emelie Ossianille selostaa:

Eljest så går det för teatern i Wiborg alldeles utomordentligt bra; så bra att man knappt kan begära det bättre; i Wiborg förstå alla mer eller mindre finska och oaktadt äfven der finnas bra många sveker är man dock ej brännmärkt för att man besöker Finska teatern. Mätte nu bara Karl stackare orka.¹⁵⁸⁰

Ossianin vaimo Thérèse Bergbom menehtyi lokakuun 19. päivä 1881.¹⁵⁸¹ lapsuudenkossiaan Kuusiston Sibbasissa, Sipin kartanossa.¹⁵⁸² Ossianin Tampereen koti jäi ilman emäntää ja kaksi lasta äidittömiksi. Ensin Emelie empi osallistua hautajaisiin, mieluummin menee sitten auttamaan Ossiania tyhjän kotiin. Lopulta Emelie kuitenkin matkusti myös hautajaisiin Turkuun.¹⁵⁸³ Viipurissa Kaarlo oli ollut hermostunut ja huonolla mielellä. Myös yksi sisarusten serkuista, Herttoniemen kartanon vanhin poika Frans Gustaf Bergbom kuoli samoina päivinä. Hänestä ei esiinny mainintoja serkkujen kirjeissä.¹⁵⁸⁴ Yrityksistä huolimatta hän ei ollut onnistunut jatkamaan Herttoniemen viljelytointa eikä menestynyt afääreissä. Herttoniemen kartanon omistajina Bergbomit lahjoittivat kuitenkin ennen joulua vielä Helsingin pitäjälle kaksikielisen kansakoulun rakennettavaksi Herttoniemeen. Siinä piti opettaa myös käsitöitä ja puutarhanhoitoa seudun nuorille.¹⁵⁸⁵

1578 EB → KB 9.10.1881/45:1:72/KBA/KiA/SKS. Emelie huolehtii tuolien lähettamisestä tavarajunalla ja kiittää uuden lippukassanhoitajan säännöllisiä tilityksiä. Augusta ja pojat ovat tulleet Kuitiasta Helsinkiin. Valtiopäivävaalit ovat käynnissä, yliopiston edustajiin ei tullut fennomaani Donneria. Emelie valittaa kirjeessä, että J. Krohn oli sairas eikä ollut jaksanut lähteä äänestämään, vaikka vain jos ei nyt ihan kuolemansairaana niin aina voi ajaa vaunuilla yliopistolle edestakaisin. (EB → KB 12.10.1881/45:1:73/KBA/KiA/SKS.) Mutta Emelie lähettää myös kulisseeja tavarajunalla, tausta-muurin-aukko-lavastetta, joka ei mahtunutkaan ulos Arkadian takaovista. Teatterin näyttämörenki Thor on saanut El:ltä rahaa ostaakseen lautoja, eikä tullut takaisin päivällä eikä illalla, olisi hyvä teko panna häntä vähän aisoihin ja estää ryyppäämistä. (EB → KB 30.10.1881/45:1:75/KBA/KiA/SKS.)

1579 *Ilmarinen* 22.10.1881.

1580 EB → Ossian Bergbom 30.10.1881/25:5/VLA/KiA/SKS.

1581 *UStr* 24.10.1881. ”Ilmoitetaan, että minun hellästi rakastettu puolisoni, Augusta Fredrika Thérèse, syntynyt Rotkirch, hiljaisesti ja rauhallisesti nukkui kuolemaan Turussa keskiviikkona lokakuun 19 p. 25 vuoden iässä, syväksi suruksi ja kaipaukseksi minulle, kahdelle pienelle lapselle, vanhemmille, sisaruksille, sukulaisille ja ystäville. Ossian Bergbom. (Ä.U.)”

1582 ”Thérèsen kuolinsanomaa voi kyllä odottaa minä päivänä tahansa”, kirjoitti Emelie jo 12.10.1881. Ossian ja Thérèse olivat nauttineet yhdessä ehtoollisen. Sen jälkeen Ossian oli käynyt Helsingissä, ikään kuin vielä ”toiveikkaana”, mutta jo 19.10.1881 puoliso kuoli.

1583 Emelie kertoo hautajaisista, hän oli asunut Betty Elfvingin luona, ja siitä miten lapset viipyvät vielä Turussa isoäiti Rotkirchin hoivissa. (EB → B. Elfving 27.10.1881/49:5:57/EBA/KiA/SKS.)

1584 *UStr* 25.10.1881 kertoo ”Kuolleita. Maanvilj. F. G. Bergbom, Herttonäsin tilalla Helsingin pitäjässä lokak. 22p 37w”

1585 Backman 2015, 111. Ote lehdestä *Pohjois-Suomi* 28.12.1881: [Helsingin pitäjän] kunnalliskokouksessa tämän kuun 15.p [12. 1881] jätti filos. maist J. G. Bergbom oman itsensä ja veljensä, v-tuomari K. Bergbomin, sekä sisariensa Jenny ja Helena B.n puolesta lahjoituskirjan, jossa mainitut henkilöt lupaavat kymmenen tuhatta (10 000,-) markkaa kantarahaksi ylemmän kansakoulun perustamista varten Herttonäsin maatilalle. Paitse tätä suurta rahasummaa antavat jalomieliset

Tapansa mukaan Emelie oli huolestunut Kaarlon jaksamisesta. Kaarlo oli valittanut huonovointisuuttaan Viipurissa ja Emelie päätteli, että jos se on ”lindrig gastritisk feber”, hänen asuntonsa tapeteissa täytyy olla arsenikkia.¹⁵⁸⁶

Kaarlonkin kirjeissä alkaa esiintyä mainintoja toisen parven yleisöstä, joka reagoi eri tavalla kuin muut. ”Andra raden tyckte nemligen att titeln ej erbjöd något lockande, och var derföre tamare än någon representation förut. Den har sin egen tankegång.”¹⁵⁸⁷ *Nummisuutareista* hän sanoo, että erityisesti hevonen ja Teemun isä herättivät huomiota.¹⁵⁸⁸ Mutta lokakuussa saadut uutiset Ida Aalbergilta eivät suinkaan piristäneet Kaarloa:

Jag hade bref af Aalberg, som säger sig må lite bättre: hon gymnastiserar och detta tycker hon bekomma sig utmärkt bra. Nu har hon dock varit litet förkyld, så att hon hostar litet. För resten så har hon sett ”Frou-frou” och är öfverförtjust. Pjesen gör storartad lycka i Kristiania och hon säger att hon riktigt drömmer om att få spela den. Hon beder dig, på det allra varmaste, taga upp den och påstår att det nog blefve en annan Nora. Hon har den tron att stycket är mycket moraliskt, och är, med ett ord, öfverförtjust. Nog tror jag att pjesen skulle göra lycka, men icke passar den ju för oss? Om tiden för sin hemkomst nämner hon ej ett ord. Hon längtar efter slutet på Kastilian Juanna, och säger sig ha mycket ledsamt.¹⁵⁸⁹

Kaarlon suhde näytelmään *Froufrou* on täysin kielteinen, parempi olisi sitten jo *Kaunis Helenakin*. Aalbergin kannalta komediarooli viettelijättärenä olisi tietysti ollut mieluisa. ”Froufrou tar jag ej – Aalberg må nu svärma för den huru mycket som helst. Hellre Prekrasnaja Jelena!”¹⁵⁹⁰ Ida Aalberg oleskeli siis kuusi kuukautta täydellä palkalla Kristianiassa. Hän asui alkuun Winterhjelmeillä, mutta lokakuun puolivälissä hän sai huokean asunnon ja kävi vain silloin tällöin näillä syömässä.¹⁵⁹¹ Lokakuun lopulla tohtori Bull oli kehottanut tätä jo varovasti harjoittamaan ääntään Winterhjelmin johdolla, minkä jälkeen hän ehkä kävi useammin.¹⁵⁹² Räsänen mainitsee, että Hedvig olisi kaavaillut

lahjoittajat kouluhuoneeksi erään rekennuksen, jossa on melkoinen joukko huoneita, sekä noin 20 kapan alaa maata. Tässä koulussa, joka alkaa toimensa syysk 1 p v 1882, annetaan opetusta pojille ja tytöille sekä Suomen että Ruotsin kielellä ja opetetaan oppilaille myöskin käsityötä ja puutarhanhoitoa.”

1586 EB → KB 30.10.1881/45:1:79/KBA/KiA/SKS.

1587 KB → EB 29.10.1881/46:1:44/EBA/KiA/SKS.

1588 KB → EB 28.11.1881/46:1:48/EBA/KiA/SKS.

1589 EB → KB 22.10.1881/45:1:76/KBA/KiA/SKS.

1590 KB → EB 29.10.1881/46:1:44/EBA/KiA/SKS.

1591 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 15.10.1881/43:1434/MGA/KiA/SKS sekä H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 20.10.1881/43:1438/MGA/KiA/SKS.

1592 ”... ringde det och Ida kom hit. Bull/doktorn/hade sagt att hon skulle gå hit och läsa högt någonting, så jag finge höra hur stämman lät och så skulle hon pröfva hur det kändes. Stämman var bra i de högre tonerna, något hes i de lägre

heille yhteistä kiertuetta Suomessa. Räsänen arvelee kuitenkin, että ”Aalberg tuskin kannatti vanhemman näyttelijättären sydämenasiaa edes puolella sydämellään”.¹⁵⁹³

Tukholmasta tuli tarjous Aalbergille esittää Juliaa suomeksi Dramatenissa ja äkkiä se kiinnostikin.¹⁵⁹⁴ Emelieltä on säilynyt marraskuun alusta kirje, jonka alkuperäinen ajoitus on vain ”tisdags qväll.”¹⁵⁹⁵ Siinä Emelie on laittanut Aalbergilta tulleen sähkeen suoraan Kaarlolle Viipuriin ja kirjoitti perään kirjeen, ehkä siis jo tiistaina 1.11.1881. Emelien kanta Idan suhteen ei jää epäselväksi:

Tisdag qväll. Käraste Kaarlo! Genom telegrafen har du redan fått del af Aalbergs ofantligt ledsamma telegram; jag telegraferade det ögonblickligen till Dig. Hon telegraferar till mig: ”Saanko näytellä Tukholmassa kuninkaallissessa Julian suomeksi salaisuus”. Hvad säger du härtill? Jag kan ej beskrifva huru simpelt, egennyttigt och egoistiskt jag tycker det är af henne att sedan hon uppburit lön af teatern 6 månader, för att medicinera, hon efter det hon blir bättre stannar för att spela annorstädes!¹⁵⁹⁶

Itse asia pitää viedä johtokuntaan ja lisäksi Emelie toteaa, että Julia sinänsä ”ei ole niin kovin hyvä roolisuoritus”. Asenne teatteria kohtaan ja ”taiteilijoiden itsekkyyks” suretti Emelietä:

Jag är så grymt ledsen och nervös; påkostande är det äfven att se att finska teatern, som dock alldeles dragit fram Aalberg för henne intet annat är än en mjölkande ko. – Bra roligt vore det att en gång stöta på en artist som kunde uppoffra något och ej allenast och uteslutande tänka på sig sjelf.¹⁵⁹⁷

och bröt ett par gånger. Hon behöfver helt visst ännu hvila en god tid. Det är ju svårt för henne ty jag tror visst att hon har förbrukat ganska mycket pengar redan.” (H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 20.10.1881/43:1438/MGA/KiA/SKS.)

1593 Räsänen 1925:137.

1594 Räsänen 1925:137–138. Heikkilä 1998:140 käyttää muotoilua: ”arvovaltainen ruotsalaisrouva.” Kirjeessään A. Almborgille Ida käyttää nimitystä ”professorska Lindberg, jota en lainkaan tunne.” I. Aalberg → A. Almborg 20.11.1881/Coll 1.14./IAUGA/ms/KK.

1595 KiAssa tämän 45:1:82:n on ilmeisesti EAH dateerannut ’nov. 1881.’

1596 ”Hela den vänliga känsla som jag arbetat mig till är nu åter totalt försvunnen. Jag kan väl fatta att du är lika ledsen på henne som jag. Jag tycker dock att vi ej kunna afgöra frågan utan direktions-möte och därför svarar jag henne intet, innan du svarat på detta bref; du får det, hoppas jag i morgon, onsdag [2.11.], qväll i teatern; hinner du så ej telegraferas svar, så gör du det torsdag [3.11.] helst tidigt på morgonen, för att jag kanske ännu om torsdag kan sammankalla direktiönen och sedan telegraferas till henne svar. Jag för min del tycker ej att hennes Julia är så bra, att hon borde gastera i den, och det är lika tråkigt om hon lyckas som om hon misslyckas. Säg vi nu ja, så kommer naturligtvis hennes gasteringslusta att få än vidare fart, och säga vi nej, så skriker väl hennes anhang och hon sjelf himmelshögt om förfödjelse. Därför är det nödvändigt att vi rådgöra med Dⁿⁿ. Äfven om jag i morgon f.m. får telegram af dig, så gör jag alls intet till saken förr än du yttermera telegraferas svar på detta bref. (EB → KB 1. tai 9.11.1881/45:1:82/KBA/KiA/SKS.) Tämän tiukan kirjeen Heikkilä on suomentanut (Heikkilä 1998:143–144).

1597 EB → KB 1. tai 9.11.1881/45:1:82/KBA/KiA/SKS.

Argumentit ovat selvät: palkallinen sairausloma estää vierailuesitykset. Henkilökohtaisesti Emelie oli työstänyt ”antipatiensa Aalbergia kohtaan pois, mutta heti ne olivat taas palanneet.” Bergbomit olivat surullisia kohdatessaan frekkiyttä, huonotapaisuutta ja ahneutta. Mutta toisaalta Emelie edellytti teatteriin palkattujen osalta aatteellista harrastusta, sillä hänellä ei riittänyt ymmärrystä pelkkään ammatilliseen tai uran näkökulmaan. Sitä hän jo nimitti lypsämiseksi. Teatteri oli ikään kuin Bergbomien ja fennomaanien hanke, jossa kaikkien piti olla mukana nimenomaan aatteesta, ammatillisuus ei riittänyt.

Emelien suunnitelma toteutui, sillä 3.11.1881 Aalbergille lähti sekä kirje Emelieltä että sähke Kaarlon.¹⁵⁹⁸ Johtokunnan oli helppo tehdä päätös, kun Kaarlon kanta tiedettiin. Kaarlon ja johtokunnan nimissä lähti Ida Aalbergille sähköitse selkeä kiello Tukholman keikalle.

Telegram Hfors-Christiania [torstai] 3.11.1881 [Norjan lennättimessä käsin kirjoitettuna] Heikon terveyttenne ja wipurilaisen kontrahdin taehden johtokunta ei katso itsekûsae [=itseänsä] oikeûtetûksi sûostûmaan pyyntûoe Bergbom¹⁵⁹⁹

Emelien vastaus Tukholman vierailuasiasta Idalle oli kategorinen. Kaarlo leimautuisi valehtelijaksi, sillä hän oli joutunut vakuuttelemaan Viipurissa, että Ida näyttölee siellä heti, kun kykenee.

Jag är ganska orolig för Eder hemresa: vädret är nu redan kallt och ruskigt och man är alltid ömtålig efter en kur, då man aktat och skött sig omsorgsfullt. Jag kunde naturligtvis ej afgöra frågan om Edert spelande i St:holm, utan sammankallade Direktionen, som ”yksimielisesti” ansåg att det nu ej gick an. Teaterns vänner skulle bli mycket, mycket stötta af att Ni, till följd af sjukdom ej kan spela i Wiborg, men nog annorstädes. Dessutom ansågo de att Karl skulle totalt stå som lögnare i Wiborg, då han förklarar bestämdt att Ni skulle komma dit så fort Ni möjligtvis kan. Han har nog minsann redan haft mycket bråk, förgärlse och obehag redan för denna historie, och skulle Ni nu spela i Stockholm skulle det naturligtvis heta att detta var förut beramadt och att han ljugit med afsigt. – Var nu ej ledsen för denna sak; min egen snälla flicka: det var lika mycket för Eder egen som för vår skuld, som vi ansågo att svaret måste bli sådant det blef.¹⁶⁰⁰

1598 Sähke saattoi olla Emelien lähettämä johtokunnan puolesta allekirjoituksella ‘Bergbom’. Tämä ajoittaa kirjeen 45:1:82 päivälle 1.11.1881. Jos Ida on palkallisella sairauslomalla Suomalaisesta Teatterista, hän ei voi antaa vierailunäytäntöä Tukholmassa.

1599 KB → I. Aalberg (sähke) 3.11.1881/Coll 1.2./IAUGA/ms/KK. Sit. m. Räsänen 1925:138.

1600 EB → I. Aalberg 3.11.1881/49:1:9/EBA/KiA/SKS.

Räsänen ja Heikkilä selostavat asiaa empaattisesti ainoastaan Idan kannalta ja sitä miten Ida ”pahoittaa mielensä”, kun edes epäillään kaiken olevan vain ”skolsjukaa” ja tekosairautta. Ehkä lähiympäristön epäluuloisuudelle tässäkin suhteessa oli jo vuosien varrelta riittävästi syytä ja monille normaalia epäillä Idan sanomisia.¹⁶⁰¹

Maria Grape jätti konkurssihakemuksen raastuvanoikeudelle 19.9.1881, mikä oli seuraavina päivinä lehdissä ja kirjeissä kantautuen ystävien kautta Aalbergille ja Winterhjelmeille Kristianiaan. Idan rahoja oli ollut myös Grapen hoidossa, mistä heidän välilleen jäi pysyvää kiistaa.¹⁶⁰² Kun Idalta oli tullut alistuva suostumus olla vierailematta Tukholmassa, kirjoitti Emelie äärimmäisen kohteliaasti ja ymmärtävästi, eikä hän aivan salannut voitonriemuaan. Siinä pyydettiin vain vihdoin tarkkoja tietoja kotiintulosta.

Wiborg d. 17 now. 1881. Min bästa Fröken. Det är bra ledsamt att Ni allt ännu är skral, min egen Fröken; när Edert telegram om Stockholms gasterande kom, blefvo vi så glada, ty vi antogo naturligtvis att Ni vore så frisk att Ni äfven kunde uppträda här. Det gläder oss att Ni tog Direktionens afböjande svar så förståndigt: att genast börja med en så ansträngande rol som Julia, för en helt fremmande publik och med motspelare på ett annat språk, måste ju vara vida mera oroande och angripande än ett vanligt uppträdande, så mycket mera som St:holms scen är så stor att Ni ju ganska mycket varit tvungen att anstränga Eder röst. – Roligt blir det att höra hvem som gjorde Eder anbudet, m.fl. närmare detaljer; nu veta vi ju intet.¹⁶⁰³ Innerligen har det dock gladt oss att denna utmärkelse för Eder kom i fråga: det hade varit roligt att höra finskan klinga på Sveriges främsta scen; min stora kärlek till talscenen gör att det gladde mig dubbelt att denna ära kommit Eder till del. – Jag är nu på några dagar här i Wiborg hos Karl och underrättelsen om Eder försenade hemkomst gjorde honom mycket bekymmer.¹⁶⁰⁴

Lisäpainetta aiheuttivat tiedossa olevat valtiopäivien 1882 avajaiset, joille mahdollisesti oli keisarivierailukin odotettavissa. Suomalaisen Teatterin pitäisi voida näyttää parastaan, mihin Ida Aalberg nyt varsinkin tarvittaisiin.¹⁶⁰⁵ Ja tarvittaisiin varma sitoutuminen asiaan.

1601 Räsänen 1925:138 ja Heikkilä 1998:142.

1602 Maria Grapen pesäluettelossa sekä Ida Aalbergilla että Hedvig Winterhjelmillä on saamisia. (29.9.1881 §12/Tuomiokirjat syksy 1881 Ca:122/sekä Kirjavihkot 1882:19/HELROA/KA). Konkurssin jälkeen Hedvig ilmaisi myötätuntoaan Grapelle, mutta jo 20.10.1881 hän viittasi itselleen luvatus vekselin myöhästymiseen. (H. Ch. Winterhjelms → M. Grape 20.10.1881/43:1438/MGA/KiA/SKS.)

1603 Tarjouksen tekijää ei ole koskaan sanottu julki. Onhan Ida itsekin voinut tarjoutua ja saada kutsun tulla näyttämään ja debytoimaan.

1604 EB → I. Aalberg 17.11.1881/49:1:10/EBA/KiA/SKS.

1605 Episodista Aspelin-Haapkylä on hyvin vaitonainen, se vain todetaan yhdessä alaviitteessä EAH3:115av.

Rolerna till Regina äro redan utdelade, men nu måste pjesen uppskjutas till våren, ty runda 5 veckor behöfvas till samrepetitionerna för att den skall gå; nu kan den ej bli färdig till d. 14 jan. (Topelii födelsedag), som vi hade hoppats. – En annan vida svårare och viktigare orsak, hvarföre Eder fördröjda hemkomst är mycket, mycket ledsam, är landtdagens öppnande i medlet af januari [1882] och Kejsarens förmodade hitkomst till dess; alldeles afgjordt lär det ej vara att han kommer, men man antager det; lika litet vet man om han kommer några före landtdagens öppnande så att vi måste breda oss på ett skildt gala-spektakel för honom och skildt landtdagsspektakel. Så väl för Eder, som för teaterns skuld önska vi naturligtvis att Ni då skall uppträda: derföre frågar Karl nu om Ni ej kan påskynda Eder hemkomst så att Ni kommer hem jultiden? Härpå måste Ni genast ge ett bestämmt svar. Karl har ännu ej kunnat uppgöra något bestämdt program, emedan allt har varit så osäkert, men tiden lider, så att det måste ske snart; det har varit fråga om kombinerade scener, om ett nytt divertissement, m.m.m., men innan vi veta om vi kunna räkna på Eder kan intet afgöras. Ni förstår nog hvilken stor missräkning det blefve för hela partiet och för oss, om vi ej vid ett slikt tillfälle, som en kejsarrepresentation och landtdagens öppnande, kunde räkna på alla krafter, speciellt på Eder; utan att det ringaste smickra Eder vet Ni nog huru utomordentligt nödvändigt Ni är vid detta tillfälle.¹⁶⁰⁶

Teatterin – ja Kaarlon toiminta Viipurissa marraskuun alun tilanteessa oli ollut puoli-naista, Oskari Wilho ja Aurora Aspegren olivat sairaita, eivätkä jaksaneet harjoitella uutta, vain levätä ja näytellä vanhat roolinsa. Kulut nousivat, peruukkimestarien hintojakin piti vertailla. Kaarlo Bergbom matkusti pitkästä aikaa Pietariin ja katsoi pari huvinäytelmää. Hän oli lisäksi ostanut näyttämöä varten joitain keinotekoisia kasveja (gjorda vexter) ja aikoi vastedes hankkia sellaisia lisää. Turun teatteriravintolan konkurssipesästä Betty Elfving voisi käydä hankkimassa näyttäviä keinotekoisia kasveja, minkä Emelie sitten otti hoitaakseen Bettyn kanssa.¹⁶⁰⁷ Seuraavina päivinä Kaarlo mietti taas ohjelmistoon näyttäviä numeroita, esim. *Maria Stuart Skotlannissa*, vaikka se veisi aikaa ja voimia *Reginalta*. Ohjelmistosta Kaarlo pohtii 12.12.1881 kirjeessään, että ehdottomasti pitäisi saada kansannäytelmä jossa on laulua, sillä näkyy, miten se vetää täällä Viipurissa ja että ottaisi mielellään venäläisen, mutta mistä?¹⁶⁰⁸ Ibsenin *Kummittelijoita* oli ilmestynyt, sekin piti saada luettavaksi.

1606 EB → I. Aalberg 17.11.1881/49:1:10/EBA/KiA/SKS.

1607 KB → EB 5.11.1881/46:1:45/EBA/KiA/SKS sekä EB → B. Elfving 13.11.1881/49:5:58/EBA/KiA/SKS.

1608 KB → EB 12.12.1881/46:1:53/EBA/KiA/SKS.

Hvad och hvem är Gengångaren? Är det Ibsens nya stycke eller Björnsons? Endera efter Järnefelt är så intresserad deraf. Om du skrifver till Aalberg, bed henne taga reda på Ibsens adress.¹⁶⁰⁹

Emelie matkusti Tampereelle tapaamaan Ossiania, joka oli ollut ”ute på linjen” ja palannut ”tyhjään kotiinsa”. Emelie toivoi, että Ossian tulisi valituksi fennomaanien ehdokkaana porvarissäätyyn ja olisi siten Helsingissä koko kevään. Vielä ei ollut Ossian Bergbomin valinnan aika, myöhemmin kylläkin. Kaarlo valitti asiaa kovasti ja moitti moderaattien liian helppoa menemistä viikinkien leiriin.¹⁶¹⁰ Suomalaisen puolueen asema taas oli muuttumassa ja valtaan pääsyn dilemma artikuloitui: fennomaanien saadessa valtaa he joutuivat yhä enemmän myös altavastajaan asemaan.

Det berättas att till nästa oktober[?] för senaten (1 okt 1882) skola 3 finska Senatorer inkallas: Järnefelt, Ignatius och Koskinen! (kulturminister)! Jag för min del tror det vore bättre för partiet och för Koskinen sjelf om han förblefve oberoende och ej kommer in i styrelsen.¹⁶¹¹

Tampereella käytyään Emelie otti Hypoteekkiyhdistyksestä lomapäiviä ja matkusti Viipuriin, josta hän 17.11.1881 kirjoitti laajemman vastauksen Idalle kertoen myös Lauri Kivekkään kuulumisia: moitittuaan oululaista virkamiestä Kivekäs oli saanut tuomion, mutta nyt istunut kolmen kuukauden kuritushuonerangaistuksensa. Palattuaan sieltä hän sai onnitteluja, mistä ”D[ag]bl[adet] kokat ihop en gräslig soppa”.¹⁶¹²

Marraskuun lopussa teatterin arki oli edelleen kulissien rahtausta.¹⁶¹³ Lavastukset koottiin siitä kaikesta, mitä oli tarjolla – piti pelastaa mitä pelastettavissa kulloinkin oli. Kaarlo kirjoittaa, että se mitä varmasti Viipuriin vielä tarvitaan, on ”guldfasonerade gardenerna från Romeo, ty de rädda par dekorationer.”¹⁶¹⁴ Lauantaina 6.11.1881 Emelie lähetti junalla Kaarlolle turkin, neulotun villapaidan ja 5 vyötä *Porvari aatelismieheen*. Kaarlon suhde puvustonhoitaja Salida Savolaiseen tasoittui, ja Kaarlo myöntää myös oman taipumuksensa unohteluun:

1609 KB → EB 15.12.1881/46:1:54–55/EBA/KiA/SKS.

1610 KB → EB 12.12.1881/46:1:53/EBA/KiA/SKS.

1611 EB → KB 6.11.1881/45:1:83/KBA/KiA/SKS.

1612 EB → I. Aalberg 17.11.1881/49:1:10/EBA/KiA/SKS. ”Har Ni sett finska tidningar? Kivekäs i Uleåborg har nu sut[t] it 3 månader på tukthus för några äreröriga uttryck mot någon tjänsteman; nu när han kom ut har han fått emottaga en mängd lyckönskningstelegr. och af denna historie har D:bladet kokat ihop en gräslig soppa; litet förargar det mig äfven att Walwojiterna härvid äfven sprungit i D:bladets fotspår.”

1613 EB → KB 21.11. & 23.11.1881/45:1:84 & 45:1:85/KBA/KiA/SKS.

1614 KB → EB 7.11.1881/46:1:46/EBA/KiA/SKS.

Savolainen har varit mycket flitig, begriplig och påpasslig. Jag förtiger därför några hemska prof på hennes förakt för ordning och hushållsaktighet, så mycket mera som jag sjelf i ett fall gjorde mig skyldig till dylikt.¹⁶¹⁵

Vaateasiat ovat myös olleet henkilökohtaisia: Emelie on hankkinut villaisen yönutun Kaarlolle. Sitä ”ei pidä luulla Fidelion kuorolaisen vaatteeksi”, yöllä villavaatteessa nukkuminen tekee Emelien mukaan hyvää.¹⁶¹⁶

Kaarlo oli antanut näyttelijä Emilie Stenbergille luvan matkustaa Pietariin käymään, mutta Kaarola Avellan otti luvan ominpäin ja lähti ystävänsä Stenbergin matkaan. Teatterin uutisia oli myös Anni Hacklinin kihlautuminen konttoristi Edvard Kaslinin kanssa. Taas uhkasi poistua vetovoimainen ja lupaava näyttelijätär.

Tyvänn behöfves hon nu mera än någonsin med Aalbergs sjuklighet, Karolas impopularitet (den vexer tyvärr här i Wiborg) och [Katri] Aaltolas [myöh. Rautio] omöjlighet. Den sistnämnda var åter i Onhan pappa sen sallinut så gåsaktig och sömnig, att pjesen totalt gick under bänken.¹⁶¹⁷

Robert Kiljanderilta on tullut syksyllä luettavaksi näytelmä ”*Hyvät markkinat*”. Ibsenin *Kuninkaan alut* on luettu ääneen ja kaikki pitävät rooleistaan, paitsi Axel Ahlberg, joka on nyreissään, kun ei saanut Peterin roolia. Siihen taas Emelie vastauspostissaan, että onpa hullua valittaa, eikä hän itse ymmärrä että hänen hahmonsa on aivan väärä Peteriksi, Ahlberg on aivan ”liian tukeva ja vatsakas – samoin ääni.” (för bastant och för magen – och rösten likaså).¹⁶¹⁸ Ahlbergin keskikehon lihavuus on siis alkanut jo alle 30-vuotiaana. *Porvari aatelismiehenä* on myös tuonut hyviä huoneita. Nyt kun vielä suurella vaivalla marraskuun lopulle harjoitetaan *Maria Stuart Skotlanissa*, on ”Kaarolalla ollut niin monta loistoroolia, että jokin toinen vuosi voi olla vaikeampi.”¹⁶¹⁹

Ida Aalbergilta tuli vihdoinkin kirje Bergbomille, päivätty 23.11.1881 Kristianiassa, ja se kertoo tohtori Bullin määränneen, että Ida saa matkustaa vasta joulun ja uudenvuoden välissä ja että olisi niin ollen Helsingissä ”heti alussa tammikuuta”.¹⁶²⁰ Mutta on tullut vielä jokin muutos, sillä Emelie kirjoitti 28.11.1881 Bettylle, että Ida tulisikin vasta ”i medlet af januari”.¹⁶²¹ Valtava ongelma ohjelmiston suhteen syntyi, kun oli laskettu että

1615 KB → EB 3.12.1881/46:1:50–51/EBA/KiA/SKS.

1616 EB → KB 21.11.1881/45:1:81/KBA/KiA/SKS.

1617 KB → EB 28.11.1881/46:1:48/KBA/KiA/SKS.

1618 EB → KB 29.11.1881/45:1:86/KBA/KiA/SKS.

1619 EB → KB 10.11.1881/45:1:80/KBA/KiA/SKS.

1620 I. Aalberg → KB 23.11.1881/211:3:2/KBA/KiA/SKS.

1621 EB → B. Elfving 28.11.1881/49:5:59/EBA/KiA/SKS.

joulukuussa Aalberg olisi voinut kannatella ohjelmistoa. ”Wilho kroknaar allt mera” ääni käheä ja heikko, ”koko hänen suuri ohjelmistonsa joutuu lepäämään.” Aspegren on hyvin heikko. Joulukuun alussa Aalbergin myöhästymisen edelleen harmitti Emelietä, jolle Ida Aalberg oli ennen muuta moraalinen ongelma: ”vastuuttomuus yhteiselle asialle” ei saa ymmärrystä. Emeliele hän oli henkilö, jota mikään, ei onni eikä onnettomuus opeta ”toimimaan jalosti.”¹⁶²² Muita uutisia oli, että keisari ei ehkä tulisikaan valtiopäivien avajaisiin, sveesit voivat napata *Venetsian kauppiaan*, kun se menee Tukholmassa, vaikka suomalaiset sitä parhaillaan harjoittavat. ”Augusta och fru [E.] Järnefelt har beslutat ställa ihop någon sorts Suomalainen Seura.”¹⁶²³ Sellainen seura saatiinkin aikaan.¹⁶²⁴

Idalle Emelie selvitti kovasti Suomen tilanteita ja Augusta af Heurlin tarjosi asuinhuonetta Idalle, siksi kunnes tämä löytää sopivan asunnon! – ”utmärkt roligt om Ni kunde få ett i allo lämpligt qvarter” och därför är det bäst att Ni sjelf väljer och bestämmer”.¹⁶²⁵ Kaupungin fennomaanirouvien kannalta oli mahdoton ajatus, että heidän arvokkaimman kulttuurilaitoksensa ”kallisarvoisin helmi”, Ida Aalberg asuisi enää Maria Grapen luona.¹⁶²⁶ Grape oli konkurssinsa takia sitä paitsi muuttanut jo pienempiin asuntoihin. Vararikon lisäksi rouvasväki syytti tätä jopa parituksesta, joku Grapen luona asuvista monista neideistä oli seisokellut liikkeen portaalla keskustelemassa herrojen kanssa.¹⁶²⁷ Joulukuussa uutisen Tukholman teatterin taannoisesta tarjouksesta Ida Aalbergille oli mainostarkoituksessa joku vuotanut lehdistöön.¹⁶²⁸

Suomalaisen Teatterin vielä näytellessä Viipurissa – ja nauttiessa sesongin lopussa kaupunkilaisten vieraanvaraisuudesta¹⁶²⁹ putosi seuraava uutispommi. Juuri kun teatte-

1622 ”Det förargar mig att Aalberg först kommer i januari; när hon hvilat 7 månader, så betyder en vecka mera eller mindre ingenting vis-à-vis kuren, utan det är nu åter det vanliga, att hon skall visa att det är hon som bestämmer och att hon ingalunda för vår eller för teaterns skuld går ett steg från sina nycker eller beslut. Det riktigt förargar mig att jag var med om telegrammet till henne i går; hon tycks höra till de menniskor som hvarken af lyckan eller motgången kunna lära sig att handla nobelt.” (EB → KB 4.12.1881/45:1:88/KBA/KiA/SKS.)

1623 EB → KB 7.12.1881/45:1:90/KBA/KiA/SKS.

1624 *UStr* 15.12.1881. ”Eilen illalla Arkadiassa pidetyssä kokouksessa päätettiin toimeen panna uudestaan ensi vuonna Suomalainen seura, joka oli täällä olemassa vv 1870–1872. Sen toimeen panemista varten asetettiin väliaikainen johtokunta, johon valittiin rouvat E. Järnefelt, A. af Heurlin, M. Eneberg, ja J. Aspelin, neidit H. Bergbom ja T. Koskinen sekä herrat prof J. F. Perander, vphra S. Gripenberg, lääk. kand. A. Pfaler, arkkitehti I Stenbäck, filos. kand. O. I. Revell ja yo I Idström.

1625 EB → I. Aalberg 9.12.1881/49:1:11/EBA/KiA/SKS.

1626 ”Augusta har erjudit henne, att, när hon kommer hem, bo här några dagar, till dess hon hinner få sig ett godt qvarter. Jag ororar mig riktigt därför, ty alla äro vi beroende af vår omgifning – hon mer än de flesta. Härromdagen voro Järnefelts, Idström m.m. här och alla, med en mun, skreko öfver olämpligheten af att hon skulle komma till Grape, hvilken troligtvis kommer att göra allt för att få henne att hyra Betty Bergs rum.” (EB → KB 10.12.1881/45:1:91/KBA/KiA/SKS.)

1627 Tämän maineensa tahrauksen Grape katkerassa kirjeessään vuodelta 1885 käänsi Aalbergin itsensä päälle muistuttaen miten tämä oli istunut tunteja suljetun oven takana jonkun ravintolasta saapuneen professorin kanssa. (M. Grape → I. Aalberg s.d. [1885]/Coll 1.3/IAUGA/ms/KK.)

1628 *UStr* 19.12.1881 kirjoitti Ida Aalbergin puhekiellosta ja prof. Edvard Bullin hoidosta. Kerrottiin, että hänelle oli tullut tarjous esittää Juliaa Tukholmassa, mutta että joutui tämän vuoksi siitä kieltäytymään. Nti A ”aikoi tämän kuun puolivälissä alottaa äänensä harjoittamista rva Winterhjelmin johdolla.”

1629 ”Viipurissa pidettiin kemut, joihin noin 60 henkilöä otti osaa” (*UStr* 20.12.1881). *Ilmarinen* kertoi, että ”Lagus piti lämpimän ja varsin sattuvan puheen vieraille ruotsin kielellä. Hän muun muassa huomautti siitä vakavuudesta, jolla

rin piti palata Viipurista, tekivät Helsingin paloturvallisuusviranomaiset tarkastuksen Arkadiassa ja asettavat sen käyttökieltoon.¹⁶³⁰ Aspelin-Haapkylä ja Emelie Bergbom pitivät tätäkin vain ruotsinmielisten juonitteluna, sveesien kataluutena tai ainakin epäoikeudenmukaisuutena, varsinkin kun monia asioita Arkadiassa oli kohennettu. Parasta ”vihollisten kannalta” oli, että näin Suomalainen Teatteri ei pääsisi lainkaan esiintymään valtiopäivien avajaisissa.¹⁶³¹ Asian taustalla oli kuitenkin tuore Eurooppaa koskeva teatteritulipalojen sarja. Tukholmassa oli teatteri palanut lokakuussa, ja Wienin Burg-teatterin erittäin tuhoisa tulipalo tapahtui joulukuun alussa.¹⁶³² Koko Euroopassa tehtiin teattereihin palotarkastukset. Tämän jälkeen alkoi vakiintua rautaesiripun rakentaminen moderneihin teatteritaloihin.¹⁶³³

On ihme, että Arkadia oli kaikki nämä vuodet säästynyt palovahingoilta, lukuunottamatta pientä palon alkua kiirastorstaina 1874. Palotarkastuksen puutoslista oli huomattava.¹⁶³⁴ Siltä varalta, että käyttökielto jäisi pysyväksi, kenraalikuvernööri Heiden selvitti Suomalaisen Teatterin mahdollisuutta esiintyä Aleksanterin teatterissa tai Nya Teaternissa.¹⁶³⁵ Teatterin paloturvallisuutta parannettiin kiireesti ja varauuskäyntejä

tämä nuori seura [=seurue] on antaanut taiteen palvelukseen ja ennättänyt siinä näin pitkälle, että sen näytökset voivat jo houkutella puoleensa katsojia, joiden kieli on toinen kuin seuran. Puhuja oli vakuuttunut että suom. teatteri maassamme tulee hyvin menestymään edeskin päin, jos se vaan jatkaa aloitettua suuntaansa esittämällä ainoastaan siivollisia ja tositaiteellisia teoksia. Tämän perästä puhui koulunjohtaja [– – J.H.] Erkko muutamia lämpimiä sanoja tervehdykseksi suomalaisen teatterin toimeenpanijalle tohtori Bergbomille, joka itse, ikävä kyllä, ei ollut saapuvilla. Molemmat maljat tyhjennettiin innokasten ”eläköön” huutojen kaikuessa ja sitten alkoi innokas tanssi, jota kesti aamupuolelle yötä.” (*Ilmarinen* 21.12.1881) Samassa mainittiin, että seurue jää Viipuriin vielä joulun ylitse, sillä 1.1.1882 alkaen Viipurin talo oli vuokrattu eräälle ruotsalaiselle teatteriseuralle.

1630 ”teatterinäytäntöjen antaminen Arkadiateatterissa kerrassaan kielletään, koska mainittu teatterihuone, ollen puusta rakennettu, muka on erittäin tulenarka ja näytäntöön kokontunut yleisö sen vuoksi saattaa hengen vaaraan joutua. – Kuten lukija arvannee, on tähän äkkäriarvaamattomaan kieltoon antanut aiheita tuo hirveä tulipalo Wienin Ring-teatterissa. [– –] Mutta kielto on ehdoton, ja suomalainen teatteri on siis jälleen Suomen pääkaupungissa koditonna.” (*Ustr* 20.12.1881.)

1631 Emelie oletti heti, että kyse on ruotsalaisesta juonesta, varsinkin kun sai tietää *Dagbladin* henkilöstön riemuinneen tilanteesta. Hän kertoo veljelleen Ossianille ”I morgon skall husets direktions stånda förhör inför polisrätten; vägrar den fortfarande oss att spela så gå Donner och Karl till [kenraalikuvernööri] Heyden och be honom som högsta polismyndighet å orten, upphäfvu Guvernörens beslut; anser sig Heyden ej kunna eller vilja ingripa i saken, så resa vi till landsorten och afvakta resultatet af de 90 dagarnes väntan. Att svekiskt inflytande strängt inverkat på senatens afvisande är säkert. Offentligt jubla äfven svekomanerna öfver att finska teatern ej skall få uppträda vid landtdagen; hela Dagblads redaktionen m.fl. skola en dag i Edlunds bokhandel helt offentligt ha gifvit luft åt sin glädje öfver vårt trångmål. Genom att svenska teatern gått så ner och haft en så simpel och oideell repertoire har afvogheten mot den finska scenen betydligt ökat. – Fiorini [oopperaseurue Aleksanterin teatterissa Bulevardilla] lär ha haft stora motgångar af allehanda slag och vi frukta för att Heyden skall försöka komponera någon förening emellan oss och honom, då vi deremot hoppas att han efter en månad ramlar och vi då mähända ensamma få spela i Arkadia-teatern.” (EB → Ossian Bergbom 6.12.1882/25:5/VLA/KiA/SKS.)

1632 Teattereiden tulipaloja oli sattunut useita. Tukholman Kungligassa oli palanut puutarhanpuoleinen varastovintti, mutta se saatiin sammutettua ennen kuin ehti salonkiin tai näyttämölle. Lavasteita ja pukuja oli tuhoutunut. (*Östra Finland* 12.10.1881). Tunnetuin tapaus oli Wienin Ring-teatterin palo 13.12.1881 (*Hbl* 21.12.1881). Se oli välitön herättäjä palotarkastukselle.

1633 Matin pakinassa (*Ustr* 28.12.1881) kerrotaan, että Wienin teatteripalon jälkeen ryhdyttiin toimiin ”josta erittäin mainittakoon kymmenkunnan uusien uloskäytävien avaaminen. Jo ennen Wienin teatteripalaa oli [Suomalaisen Teatterin] johtokunta antanut määräyksen vesijohdon hankkimisesta teateriin useampien vesikraanain kanssa näyttämöllä ja pukukammioissa, joissa tulipalot teatereissa tavallisesti saavat alkunsa.”

1634 *Hbl* 15.12.1882. *Ustr* 28.12.1881.

1635 Emil Nervanderin mp (*Kokoelma historiallisia tietoja Suomalaisen Teatterin toiminnasta*/B1147/ENA/KiA/SKS.)

lisättiin, joten kieltö voitiin tammikuun lopulla peruuttaa.¹⁶³⁶ Tapaus aktivoi fennomaanit suunnittelemaan oman talon rakentamista Suomalaiselle Teatterille. ”Myöskin suomalaisen teaterin johtaja katsoi nykyisen hetken siihen otollisimmaksi ajaksi, jos kerran tähän toimeen päätetään ruveta.”¹⁶³⁷ Kaarlön kanta ei välttämättä ole ollut aktiivinen, mutta hän tietysti mukautui, kun Nya Teaternia ei enää käytännössä ollut mahdollista saada. Kolme teatteria, joista kahdella oli kivitalot, yhdellä vanha röttelö, tarkoitti vain ja ainoastaan kolmannen kivitalon rakentamista.¹⁶³⁸ Hanke oli taloudellisesti vielä epärealistinen.

Joulun 1881 aikana Kaarlo kävi Helsingissä, mutta palasi Viipuriin,¹⁶³⁹ jossa näyteltiin niin monta iltaa kuin voitiin. Uutena vuonna Viipurin talo oli vuokrattu jo seuraavalle seurueelle.

Minna Canth ottaa paikkansa 1882

Vuoden 1882 alku näytti Kaarlön ja teatterin kannalta toivottomalta. Arkadian käyttökieltö saatiin onneksi kumottua tammikuun lopussa. Ida Aalberg oleskeli vielä Tukholmassa. Syyt eivät ole täysin selvät. Hän oli lähettänyt viimeksi syyskuussa 1881 yhden lääkärintodistuksen, mutta kun hän ei joulukuun alussakaan ollut tullut, koko Viipurin sesonki jouduttiin hoitamaan ilman Idaa. Samalla Oskari Wilhon terveys alkoi olla siinä määrin hauras, että hänen näytöskertansa vähenivät: hänen teoksiaan voitiin esittää vain harvoin.

Epätietoisuuden on täytynyt harmittaa Bergbomeja, ei vähiten se Ida Aalbergin 17.1.1882 Emelielle kirjoittama kirje, jossa hän ilmoitti jäävänsä vielä tammikuun loppuun

1636 Uusi tarkastus voitiin pitää 21.1.1882. Mm. kaasuliekit kaikki oli suojattu lyhyillä ja peltivarjostimilla, kulissikatto ja lattiarampit oli pellitetty, vintin vesisäiliö ja letkut asianmukaisesti, näyttämön alla on kaivo, jossa käsipumppu, kynttilälähdet ovat valaisemassa varauuskäyntejä, ulospäin aukeavia ovia on lisätty, ja köysitikkaita on ikkunoissa poistumista varten jne. Käyttökieltö voitiin kumota 23.1.1882. (*Hbl* 22.1.1882; *Mbl* 23.1.1882) Aspelin-Haapkylä väittää, että Arkadiaa kohdeltiin ankarammin kuin muita teattereita (EAH3:103–104), mutta se nyt kuitenkin oli vanha puurakennus, Aleksanterin teatteri täysin uusi ja Nya Teatern jo yhden tulipalon jäljiltä uudelleenrakennettu ajanmukainen kivirakennus. Arkadian kiireellisyys oli perusteltua ja suomenkielisten marttyyrius asiassa turhaa.

1637 EAH3:104 kertoo, että suomenkielisten koulujen rakentaminen oli ensisijainen tavoite, mutta että teatteritaloitomikunta (A. Almborg, E. Aspelin, K. Bergbom, S. Gripenberg, A. Helander, E. Nervander ja J. Stenbäck) oli jo kolmessa päivässä (24.1.1882) antanut mietintönsä. Lausunto ehdotti teatterin rakentamista ”Kasarminkadun varrelle, missä nyt [1908/09] on tieteellisten seurojen talo.” (Se rakennettiin 1899, ja muutettiin voimistelulaitokseksi 1931 ja rakennustaiteen museoksi 1982, nyk. arkkitehtuurimuseoksi 2012). Suomalaisen klubin kokouksessa 28.1.1882 oli päätetty kuitenkin perustaa osakeyhtiö, johon alettiin kerätä osakkeiden merkintöjä. Kaarlön kannan kertoi Matti (A. Almborg, *UStr* 25.1.1882.)

1638 *Mbl* 24.1.1882 oli uuden teatteritalon teemanumero. Ykkössivulla on ilmeisesti Nervanderin kirjoittama teksti, jonka mukaan olisi aika saada suomalaiselle teatterille asianmukainen tila, niin että ei oltais tällaisten ”maailman sensaatioutisten” aiheuttamien reaktioiden vallassa, jollainen yllättävä käyttökieltö oli ollut. Nervanderille tyypilliseen tapaan hän kirjoitti lennokkaasti ja innostuneesti, mutta keveällä kynällä. Uuden kansallisen teatterinkin näyttämöaukon yllälaitaan tulisi kirjoittaa perinteinen ”Ej blott till Lyst”. Suunnitelmasta hän kirjoittaa: ”[– –] en rymlig parterr, omgiven lägst af en enda rad loger, med något dyrare platser, under det teaterns tvenne öfriga, djupa logerader skola lemna inbjudande och billiga platser för en talrik publik. Beräknat äfven för ett antal decennier framåt, torde teaterhuset ej behöfva inrymma mer än 700 högst 800 platser, efter hvilka allmänna grunder för byggnaden det ungefärliga kostnadsförslaget bör beräknas.” (*Mbl* 24.1.1882, [E.N.]

1639 EB → Ossian Bergbom 27.12.1881/25:5/VLA/KIA/SKS.

asti Tukholmaan ja käyvänsä sen jälkeen Janakkalan Leppäkoskella. Hän oli tohtori Bullin lisäksi konsultoinut tri Berzeliusta. Ja kun hän ”luonteensa takia ei osaa varoa ääntään”, hänestä on parempi olla kokonaan käyttämättä sitä, sillä ”päästyäni näyttämölle unhoitan kaikki muun, se on varsin mahdotonta minulle olla varovainen, minä en voi sitä.”¹⁶⁴⁰

Suuria tragillisia rolleja jotka vaativat voimallista for[s]jeerattua deklamationia kuin esim: Orleansin Neitsyt niitä minä en voi näytellä. Minä olen tehnyt koe-tuksen vaan ääneni ei kestä senlaisia. Rolleja kuten Nora, jossa saan käyttää tavallista konversationiääntä, niitä voin näytellä, niissä kestä ääneni. Minä olen nyt kerta ollut liian ahkera studioissani ja turmellut kaulani ja täydyn olla nyt sitä varovaisempi. – Minä olen niin ihastunut ”Froufrou”hun, minä tutkin sitä hiljan aamusta iltaan, minun pitää saada kerta yhdessä tai toisessa tilaisuudessa saada [!] näytellä se!¹⁶⁴¹

Ida Aalbergin pitkä ääniongelma on monella tavalla arvoituksellinen. Vasta tässä kirjees-sään hän selvittää, miten suuri ero olisi keskustelunäytelmien ja voimallista lausuntaa vaativien roolien esittämisen välillä. Koko vuosi sen jälkeen, kun hän oli opiskellut Marie Seebachilla 1878–1879, oli puhuttu hänen saksalaisista maneereistaan. Ida siis oli ope-tellut Seebachin antamia roolitulkintoja ja alkanut käyttää ääntään ”liian forseeratulla” tavalla. Sekö oli rikkonut äänen? Ääni oli keväällä 1881 kuulemma ”erityisen väsynyt”. Eikö pikemminkin toista vuotta jatkuneen vääränlaisen puhetekniikan takia? Tällaista selitystä ei voi kokonaan ohittaa. Mutta itse väsymisteoria olisi paljon uskottavampi, jos Aalberg olisi talvella 1880–1881 näytellyt enemmänkin kuin vain joulukuusta maaliskuuhun. Hän oli esittänyt ainoastaan konversationsi-näytelmiä, ainoana suurena roolina Julia, ja sekin on säkeiden lukumäärässä Johanna paljon lyhyempi. Juliaa oli näytelty sitä paitsi vain muutama kerta ilmojen lämmitettyä toukokuussa. Oletus Aalbergin rasi-tuksesta liian näyttölemisen ja esityskertojen takia koskien nimenomaan kevättä 1881 on siis kovin epäuskottava. Sen sijaan väärän ja liian forseeraavan puhetekniikan mah-dollisuus pysyy voimassa.

Entä kylmetysteoria, jonka mukaan Ida Aalberg oli kylmettynyt helmikuisilla luis-teluretkillä 1881? Se kuulostaa uskottavammalta, sillä tiedetään toistuneet talviset luisteluretket Lauri Kivekkään kanssa ja laskiais- ja muut juhlat opiskelijoiden kesken Kaisaniemessä. On mahdollista, että Ida oli kylmettynyt Helsingin helmikuisissa säissä, hoitamattoman flunssan ja valmiiksi rasittuneen äänen takia. Aalberg oli ollut vuoteessa

1640 I. Aalberg → EB 17.1.1882/211:2:3/EBA/KiA/SKS.

1641 I. Aalberg → EB 17.1.1882/211:2:3/EBA/KiA/SKS.

nimittäin jo maaliskuun lopulla 1881, jolloin ei ollut mitään näyteltävää ja teatteri oli kiinni keisarisurun takia. Sitten vasta tulivat *Romeon ja Julian* ensi-ilta ja muutamat muut näytökset, joihin hän tarvitsi tai ainakin käytti ”forseeratumpaa” ääntään ja pateettista ilmaisuun.

Näiden teorioiden ongelma on sairauden kesto. Tulehdussairaudet ennen antibiootteja ovat parantuneet ruumiin vastustuskyvyn vuoksi joissain viikoissa, mutta 10 kuukautta on liian pitkä aika uskottavalle tulehdussairaudelle. On kaksi muuta oletusta, jotka voisivat tarjota paremman selityksen Aalbergin salamyhkäiselle sairastelulle: veneerinen tauti tai ei-toivottu raskaus. Tunnetulle henkilölle hoito edellytti kummasakin tapauksessa ehdottoman luotettua lääkäriä ulkomailla. Niistä toipuminen mahdollisten komplikaatioiden takia on viime kädessä uskottavin syy pitkittää viipymistä Kristianiassa ja Tukholmassa näin monia kuukausia.¹⁶⁴² Huomioiden kevättalven 1881 kiihkeän romanssin Lauri Kivekkään kanssa molemmat ovat mahdollisia. Sairastiko Kivekäs veneeristä tautia, ei ole tiedossa.¹⁶⁴³

Ei-toivottu raskaus olisi ollut katastrofaalinen Idan maineen ja Suomalaisen Teatterin tulevaisuuden kannalta, joten asia piti salata tarkasti. Tämä yksi todennäköinen vaihtoehto olisi selvinnyt näyttelijättärelle viimeistään huhti-toukokuussa, ennen kesän matkaa. Heinä-elokuun matka Laguksen kanssa Kristianiaan tohtori Edvard Bullin luo oli viimeinen mahdollinen aika (4–5 kk maaliskuusta) tehdä abortti ja estää skandaali. Ainoa kirjallinen jälki mahdollisesta abortista on Hedvig Winterhjelmin kirjeessä Maria Grapelle syyskuulta 1881:

Ida går alla dagar hos Bull och han sköter om både hennes hals och ”mave”. För att rensa tungan ger han henne alla möjliga medel, den har också blifvit mycket bättre; med halsen går det långsammare, men han har godt hopp om fullkomlig bättring; Hon bor för närvarande i edert rum och finner sig väl der.¹⁶⁴⁴

”Mave” on norjan bokmålän vatsaa tarkoittava sana (ruotsin mage), minkä voi asiayhteydessään suomentaa ”masuksi” ja viittaa suoraan alavatsaan. Näin ollen ainakin Hedvig ja Maria Grape olisivat olleet asiasta tietoisia. Ystävätär Toni Sahlberg puolestaan

1642 Oletuksen on esittänyt prof. Hanna Suutela kollegiaalisessa ajatustenvaihdossa vuosia sitten. Todennäköisyys aineiston varassa on suuri, vaikei täysin varma. Se olisi yksinkertaisin selittäjä sille, miksi Aalberg halusi näin kauan pysyä poissa Suomesta. Asiasta olisi ollut perillä ainoastaan H. Winterhjelm ja tämän kirjoittamasta kirjeestä päätellen myös Maria Grape, jonka luona Aalberg oli asunut keväällä 1881, mutta jonka luokse hän Bergbomien mielestä ei missään tapauksessa saisi majoittua matkalta palattuun. Grapen käynti Kristianiassa Alma Wikströmin kanssa oli erityisesti harmittanut Aalbergia. Ehkä Ida oli myös pyytänyt rahojaan Grapelta maksaakseen lääkäriille.

1643 Lauri Kivekkään elämäkertä (Ylikangas – Pajujoja 1987) ei tunne oletusta Kivekkäällä mahdollisesti olleesta veneerisestä taudista.

1644 H. Ch. Winterhjelm → M. Grape 13.9.1881/43:1420/KiA/SKS. – Ida muutti lokakuussa vuokralle toiseen asuntoon ja kävi vain kylässä Winterhjelmeillä.

sai kuulla Idalle määrätystä valtavasta rautakuurista, mikä juuri voisi viitata suureen verenhukkaan.¹⁶⁴⁵ Äänitaudin näyttelemisen johdonmukaisesti toukokuun Julia-esitysten jälkeen seuraavalle helmikuulle asti ei Aalbergille voinut olla mikään ongelma, hän on saattanut pitää sellaista jopa jännittävänä haasteena.

Ruotsin tapaan norjan sanalla ”mave” on kuvannollinen merkitys, ”rohkeus” ja ”itseluottamus”, ja Hedvig mahdollisesti on myös voinut tarkoittaa sitä, olihan sana kirjoitettu lainausmerkkeihin.¹⁶⁴⁶ Mutta olisiko Hedvigin kannalta ollut relevanttia pohtia Maria Grapen kanssa Idan itseluottamusta ja keskellä tekstikappaletta, joka kuvasi konkreettisia olosuhteita ja mainitsee ne kaksi ruumiinosaa, joita päivittäin hoidettiin. Oletus abortista ja/tai sen jälkeisestä komplikaatiosta on siis hyvin todennäköinen, mutta ei täysin varma. Myös veneerisestä taudista, tai molemmista, toipuminen olisi edellyttänyt pitempää toipilasaikaa ja säännöllistä hoitoa.

Kaarlon ja Emelien kirjeissä Idalle vuodelta 1881 epäilyjä tähän suuntaan ei artikuloida edes keskinäisinä vihjeinä. Se voi olla myös varotoimenpide, sillä kirjeiden joutuminen väärin käsiin oli aina riski. Heiltä se piti tietenkin ensi sijassa salata. Kysymys ”skolsjukasta” ja lääkärintodistuksen pyytäminen sairasloman ajalta olivat vain työnantajan minimikontrollia. Bergbomeilla on voinut olla silti vahvat epäilynsä: olivathan he nähneet Idan viftikauden kevättalvella 1881 fennomaaniylioppilaiden ja Kivekkään kanssa. Eikä Emelie ilmeisesti aivan vailla taka-ajatusta raportoinut Idalle Kivekkään vankilatuomiosta ja vapautumisesta. Olisihan Kivekkään ja Aalbergin avioliitto ollut teatterin näkökulmasta hyväksyttävä.

Kaarlo Bergbomin elämäkerralle Ida Aalbergin poissaolon todellisella syyllä on merkitystä seurattaessa Idan ja Kaarlon suhdetta: missä määrin Bergbomit luottivat jatkossa Aalbergiin tai uskoivat hänen selityksiään. Emelien kriittinen ja moraalisesti paheksuva asenne on suora. Kaarlo luultavasti näki kirkkaasti ”krånglausten” lävitse, mutta pelasi korrektiuspeliä Idaa kohtaan: hän oli uskovinaan pitääkseen Idan leppeänä, mutta laski samalla realistisesti teatterin edun. Jo nyt suomalainen Teatteri tarvitsi Idaa enemmän kuin ketään toista. Mutta tammikuussa 1882 Ida Aalberg oli aina vain poissa, nyt Tukholmassa ottamassa sähköhoitoja, ”electricetaatia”.¹⁶⁴⁷

1645 Tonille Ida kirjoittaa syyskuun tilanteestaan: ”Olin koko viime [syys]kuun julmasti ”nervös” ja heikko. Bull on antanut minulle rautaa (jern) kaikenmoisisissa muodoissa ja nyt minä alan vähän virkistyä. Olen kylmettynyt niin että minulla nyt on vähän yskää (host), vaan muuten niin minun kaulani alka tuntua vähän paremmalta. Kun nyt vaan voimistuisin. Bull koettaa kaikkea saadaksen minua vähän lihavamaksi, sillä siten saisin myös vähän enemmän verta suoniini. Saa nyt nähdä koska minä pääsen kotiin. Kyllä se on hirveätä maata kipeänä vieraassa maassa, kyllä tarvitsee koota kaikki voimansa voidakseen ylläpitää uskallustansa (sitt mod).” (I. Aalberg → Toni Sahlberg 5.10.[1881]/Coll 1.16./AUGA/ms/KK.)

1646 Uskallus, rohkeus (mod, mage, mave) pohdituttaa myös Idaa itseään. Ruotsiksi sanaa käytetään myös rohkeutta, urheutta ja itsetuntoa tarkoittavassa merkityksessä ”har du mag att göra” tai ”har du mod att göra”. Pelko uran keskeyttämisestä voisi olla masennuksen ja huonon itsetunnon aihe. Kurkun ja ”rohkeuden” hoitaminen on siksi myös teoriassa mahdollinen merkitys lauseelle, mutta ei todennäköinen.

1647 Heikkilä 1998:150.

Arkadiassa näytännöt alkoivat heti esiintymiskiellon kumouduttua, saman viikon perjantaina 27.1.1882 *Daniel Hjortilla*.¹⁶⁴⁸ Sen jälkeen oli tarkoitus esittää Björnsonin *Konkurssi*, mutta Wilhon huonokuntoisuus esti sen ja tilalla esitettiin vanha *Hellät sukulaiset*. Siinä Anni Hacklin esitti Idan roolia ja ensi kerran rakastajana oli Niilo Sala.¹⁶⁴⁹ Musiikkitoiminta ei ollut kokonaan lamassa. Helmikuun puolivälissä Runebergin kuvaelmien jälkeen nähtiin jälleen esityksiä, joissa peräti Emmy Achte oli mukana.¹⁶⁵⁰

Aleksanteri III oli hänelle Suomessa järjestetyn juhlan yhteydessä tiedustellut Ida Aalbergista.¹⁶⁵¹ Emelie hehkui optimismia: Aleksanteri III:n valtaistuinpuhe oli fennoomaanien kannalta myönteinen, suomenkielisten koulujen asiaa hoidettiin ”maan toiveiden” mukaan ja säädyt kokoontuivat tästedes kolmen vuoden välein. Anni Hacklinin yllättävä kihlaus vaikutti roolijakoihin. Katri Aaltola sai lukeakseen *Faustin* Margaretan roolin. Tällä tiedolla Emelie vihjasi Idalle, että teatteri toimii ja sen täytyy toimia ilman häntäkin.¹⁶⁵²

Tammikuun kirjeessä Emeliele¹⁶⁵³ Ida sanoi haluavansa tehdä nimenomaan konversationi-kappaleita, ei esimerkiksi *Orleansin neitsyttä*. Palkallisina kuukausinaan hän ei ollut harjoitellutkaan sen tekstiä siinä määrin kuin Kaarlo oli toivonut. Idan intresseistä kertoo, että hän halusi näytellä *Froufrou*-nimisessä uudessa ranskalaisessa menestyskomediassa rohkeaa naisyhmää. Kyseessä oli teos, jota Kaarlo ei mitenkään katsonut voivansa säätyläistön johtamassa kansansivistyslaitoksessa esittää.¹⁶⁵⁴ Idalle meni teatterilta vielä normaali vekseli, joulukuun palkka, vaikka teatteritalo oli suljettuna. Perässä seurasi Emelieltä tiukkasanaan kirje, jonka mukaan tämän edellinen viesti oli ollut skuffelse (työtäisy), suorastaan myrskyn isku! ”Ja voitteko todella alkaa näytellä maaliskuun alussa. Tulkaa nyt toki Suomeen, onhan Leppäkosken ilma terveellisempää kuin suurkaupungin ’höyryt’.”¹⁶⁵⁵

Idan päätös tulla vasta helmikuun lopussa 1882 vaikutti siihen, että Bergbomin piti tehdä vielä uusi päätös Minna Canthin *Murtovarkaudesta*. Päärooli Helenan saattoi nyt antaa suosituille Anni Hacklinille, niin kauan kuin hän vielä oli teatterin palveluksessa. Sitä paitsi *Murtovarkauden* Helenaksi tarvittiin ingenue. Ehkä Kaarlon oli vaikea enää asettaa Idaa uskottavasti ingenueksi, vaikka aiemmin olikin halunnut pitkittää tämän

1648 EAH3:105.

1649 EAH3:105 mukaan Niilo Sala liittyi teatteriin syksyllä 1881. Kirjeenvaihdossa ei ole mainintoja Salasta syksyllä 1881.

1650 EAH3:105–106.

1651 F. Perander → I. Aalberg 27.1.1882/Coll 1.7/IAUGA/ms/KK. Sit. Heikkilä 1998:150.

1652 EB → I. Aalberg 27.1.1882/49:1:12/EBA/KiA/SKS.

1653 I. Aalberg → EB 17.1.1882/211:2:3/EBA/KiA/SKS.

1654 EAH3:98–99 kirjoittaa: ”Tämä todistaa kuinka tarkoin Bergbom vältti kaikkea siveelliseltä kannalta epäiltävää.”

1655 EB → I. Aalberg 26.1.1882/Coll 1.2/IAUGA/ms/KK.

”naiivisuutta”. *Murtovarkauden* helmikuisesta esityksestä Minna Canthille kirjoittaessaan Kaarlo kuvasi odottelun näin:

Sen kohtalo oli hyvin tukala. Meillä oli vaan yksi ainoa Helena, neiti Aalberg, ja hän sairasti niin, että näytelmänne lykättiin toisesta kuukaudesta toiseen. Viime keväänä se oli ihan valmiina, vaan ensin tuli keisarin murha, sitten Aalbergin suuri sairastuminen. Waan – sanottiin – hän paranee kyllä syksyksi. Syksy tuli eikä hän parannut. Samaten joulu. Nyt kirjoitti hän, että hän viimein tulisi Tammikuun lopulla. Tammikuun loppu läheni ja aina jäi hän pois. Nyt olin ihan neuvotonna. Panna jonkun toisen Helenan osaan. Vaan kenen? Rouva Aspegren oli liian vanha, neiti Avellan liian ”herrasmainen” suomalaiseksi talonpoikais-tytöksi. Kaikeksi onneksi oli neiti Hacklin hyvin edistynyt juuri viimeisinä kuu-kausina ja Wiipurissa suorittanut monta onnistunutta tehtävää.¹⁶⁵⁶

Anni Hacklinilla oli ”oikeanlaista” valoisuutta ja viattomuutta Helenan roolin, Kaarlon sanoin ”luonteva, tunnol[li]inen, liikuttava ja herttainen – oikein suomalainen tyttö”.¹⁶⁵⁷ Vaikka hänkin oli kihlautunut ja siten lähdössä teatterista, näytelmä ehdittäisi hänen kanssaan vielä esittää. Niinpä ensimmäinen Minna Canthin näytelmä *Murtovarkaus* sai kantaesityksensä sattumien summana vasta liian pitkän odotuksen jälkeen helmikuussa 1882. Jos Kaarlo olisi aiemmin luopunut laskelmoinnista ja Idan paluun odottelusta, se olisi voitu näytellä syksyllä Anni Hacklinin kanssa Viipurissa suurella suosiolla. Mutta sai se suuren suosion Helsingin ensi-illassaankin 23.2.1882.

Murtovarkauden menestys huokui innostuneesta kirjeestä Minnalle. Puskaradio toi yleisöä: ”mikä paras merkki, yleisö oli toisena kertana paljon lukuisampi kuin ensimmäisenä.”¹⁶⁵⁸ Kaarlo ilmaisi, että hän oli tyytyväinen omiin näyttelijöihinsä, pieniä reuna-huomautuksia lukuun ottamatta. Hän kannusti kovasti Minnaa kirjoittamaan ja kehaisi omalla vastuullaan olevaa asiaa, nimittäin lavastusta:

Onnistuneet olivat laitokset toisessa kuvaelmassa (sauna), kolmannessa (suomalainen pirtti) ja viimeinen (tiheä metsä). Pirtti oli todellinen, suomalainen pirtti pienimmissä sivuseikoissa ja saunankin olin koettanut saada niin luonnonmukaiseksi kuin suinkin. [– –] Hartaani toivoni [!] on että tämä voitto tulee kiihoittamaan Teitä dramallisten toimienne jatkamiseen. Neiti Hacklin tiesi kertoa, että jo viime kesänä oli ollut puolivalmiina eräs uusi kansannäytelmä, jossa

1656 KB → M. Canth 27.2.1882/388:1:6 kopio/KBA/KiA/SKS. Alkupu MCA/KuoKKA.

1657 KB → M. Canth 27.2.1882/388:1:6 kopio/KBA/KiA/SKS. Alkupu MCA/KuoKKA.

1658 EAH3:114–115 on kieliasua korjaillen siteerannut kirjeestä avainkohdat.

hän olisi saanut päärollin. Idström sanoi myöskin kuulleen jotain sinnepäin. Hacklin on luvannut että hän ei jätä teatteria, ennen kuin se on näytelty.¹⁶⁵⁹

Morgonbladetin arvostelu 28.2.1882 vahvisti tunnelman olleen salongissa lämpöisen ja vertasi henkilöahmoja parhaimmillaan, esimerkiksi Hoppulaista (B. Böök), Aleksis Kiven hahmoihin.¹⁶⁶⁰ Kaarlonkin mukaan Böök ”on todellaan erinomaisen hyvä ja mahtavasti on vaikuttanut näytelmänne edistymiseen. Hän ei ole pitkään aikaan onnistunut niin hyvin jossain rollissa; yleisö onkin palkinnut häntä taajoilla esiinhuudoilla ja aploodeilla.”¹⁶⁶¹ Emelie Bergbomille tutustuminen Canthiin, monessa mielessä itsensä kaltaiseen itsenäiseen naiseen, oli selvästi myös kiinnostavaa.

Vårt nya inhemska stycke ”Murtovarkaus” har ju äfven gjort god lycka. Det är så utmärkt roligt att ett fruntimmer kommit fram med ett så der dugligt arbete. Skada bara att hon ej kan komma hit. I sommar kommer teatern dock till Kuopio och jag hoppas att det skall göra henne godt att få se sitt eget arbete. Hon lär hålla på med ännu ett nytt stycke – äfven det ur folklivet. För resten är hon enka med 5 ell. 6 små barn för hvilkas uppfostran hon ensam får draga försorg.¹⁶⁶²

Kulunut vuosi alkoi todennäköisesti erottaa psykologisesti muuta ryhmää ja Aalbergia toisistaan. Kaarloilta oli rohkea liike päästää *Murtovarkaus* ulos ilman Idaa, sillä seurueen piti saada kokea, että yleisö pitää heistä ja tulee katsomaan heitä ja kotimaista uutuutta, ei vain neiti Aalbergia. Ida näytteli Helenan roolin vasta vuotta myöhemmin, keväällä 1883.

Maaliskuun alussa 1882 alkoi vihdoin, pitkän poissaolon jälkeen Ida Aalbergin sesonki Arkadiassa. Se aloitettiin juhlien *Nukkekodilla*, jonka loppukohtauksessa oli nyt enemmän rauhaa kuin ennen.¹⁶⁶³ Bergbom ohjasi toukokuussa vielä unkarilaisen komedian *Naiset valtiolämässä*, joka kuitenkin ei jäänyt pysyvästi ohjelmistoon. Siinä naurettiin maaseudun valtiopäivämiehelle ja hänen rouvalleen, joka osoitti myös valmiutta järjestämään valtiollisia asioita. Jostain syystä poliittiset aikalaiskomediat eivät löytäneet Helsingissä yleisöä – eikä fennomaaneja siis naurattanut mikään yhteiskunnallinen ilmiö?¹⁶⁶⁴

1659 KB → M. Canth 27.2.1882/388:1:6 kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup MCA/KuoKKA.

1660 *Mbl* 28.2.1882.

1661 KB → M. Canth 27.2.1882/388:1:6 kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup MCA/KuoKKA.

1662 EB → B. Elfving 2.4.1882/49:5:62/EBA/KiA/SKS.

1663 Ida Aalberg palasi 24.2.1882 Ekspress-laivalla (*Mbl* 25.2.1882) ja esiintyi Noorana jo 2.3.1882. EAH3:115 mukaan näin alkoi jälleen kauan odotettu Idan sesonki teatterissa. *Mbl* 3.3.1882 luonnehti loppukohtausta sanoen että siinä ”inläga en mera genomgående lugn resignation än tillförene – något, hvarigenom rollen enligt vår mening ytterligare vunnit. Så utmärkt som fröken Aalberg spelar Ibsens Nora spelas öfverhufvud icke många roller.”

1664 Kálmán Tóthın komedian oli kääntänyt Alberg. *Mbl* 3.5.1882 selostaa juonen: maaseudun mies pääsee valtiopäiville Pestiin. Hän valmistautuu ensimmäiseen puheeseensa, josta seuraa paljon tohinaa ja järjestää sen jälkeen pienen

Vuonna 1882 alkoivat *Valvoja*-lehdessä säännölliset kirjoitukset Suomalaisesta Teatterista.¹⁶⁶⁵ Ibsenin uusin näytelmä *Gengangere* oli ilmestynyt ja herätti julkisuudessa tuohtunutta keskustelua.¹⁶⁶⁶ Kaarlo etsi mieluummin Ibsenin tuotannon aiempaa vaihtetta, historialliseen ympäristöön sijoitettua psykologista asetelmaa ja valmisti seuraavaksi Ibsenin nuoruudenteoksen *Kuninkaanlut* (*Kongsemnerne*), joka esitettiin 14.3.1882.¹⁶⁶⁷ *Kuninkaanlut* on vahvojen luonteiden tragedia, jossa Norjan kruunua tavoittelee keskiajalla talonpoikaistaustainen, luonteeltaan eheämpi, ”uskon” varaan rakentava Haakon. Poliittisena kilpailijana hänellä on Skule Jarl, ylimystaustainen epäilijä, joka käy sisäisiä kamppailujaan ja häviää lopulta taisteluissa.¹⁶⁶⁸ Vaativimmat roolit olivat jälleen Leinolla ja Böökillä, mukana muutkin avainnäyttelijät, Ida Aalberg, Kaarola Avellan, Aurora Aspegren ja Axel Ahlberg. Oskari Wilhon kuva kunnianhimoisesta piispasta oli mestarillinen.¹⁶⁶⁹ Se jäi yhdeksi hänen viimeisistä roolitöistään.

Skandinaavinen muinaisuus vetosi Suomessa ja Bergbomit olivat nähneet paljon vaivaa ylöspanon ja pukujen suhteen.¹⁶⁷⁰ Ibseniä saatiin näin turvallisesti historiallisen aatedraaman kuosissa. Mutta ei ole vaikeaa nähdä tätäkään historiallista draamaa analogiana Suomen puolueasetelmaan: fennomaani-aikalaisten oli helppo samastua Haakonin, laillisen perillisen edustamiin arvoihin ja tulkita valtionhoitaja Skule Jarlin ja hänen tukijoidensa aristokraattinen hallinto väistyväksi. Arvostelut olivat rohkaisevat, teos oli ollut pitkään työn alla.

Elias Lönnrotin 80-vuotissyntymäpäivä oli 9.4.1882. Ylioppilastalossa vietettiin 17.4.1882 Lönnrot-juhlaa, jota edelsi kello 6 jpp eli klo 18 Arkadiaan järjestetty juhla, jossa oli kuorolaulua, Cajanderin runoelmaa ja kaksi Lemminkäis-aiheista tableautta eli

illallisen. Puhe kuitenkin epäonnistuu ja perhe kärsii tappion, kosija osoittautuu huijariksi ja tytär menee vanhan ja alempisäätyisen, mutta kansallismielisen miehen kanssa naimisiin. Naisvaltikasta (qvinnobslutismen) luovutaan. Wilho, ”ger sin roll något matt, men man saknar dock ej deri den godmodiga komik, som denne skådespelare så väl förmår uttrycka.”

1665 Enimmäkseen *Valvojassa* teatterista kirjoittaa Valfrid Vasenius. Numeroissa 1882:4, 1882:6 ja 1882: 7 näyttäisi olevan kirjoitukset, joista EAH3:88–89 lainaa. Vaseniuksen teksti on kuvauksessaan tarkkaa ja analyttistä.

1666 *Mbl* 11.1.1882 uutisoi, että Kristianian teatteri oli palauttanut sen (återlämnat). Kungligan Tukholmassa oli sanonut ei, ”men att Nya Teatern i sistämnda stad vill upptaga stycket. I Köpenhamn vill teaterchefen kammarherre Fallesen, upptaga stycket medan teatercensur Erik Bögh vill ej.” *Kummittelijoista* kaikki sanovat mielipiteitään. Ida Aalbergin mielestä se on ”julmasti realistillinen ja pimeä oikein à la E. Zola. Tämä realistillinen aika joka nyt niin suurella määrällä vallitsee ihmisiä kirjallisuudessa ja taiteessa minua oikein surettaa. Ihmisillä ei ole enää mitään ideaalia ja kuitenkin se on ideali, joka pystyssä pitää ihmisen siveellisyyden ja moraalin.” (Räsänen 1925:140.)

1667 Suuri uusi teos oli 14.3.1882 esitetty Ibsenin *Kuninkaan-lut*, *Kongsemnerne* – suomennos nimim. Ellei = Eliel Aspelin.

1668 Esim. Viljanen 1962:76–88.

1669 *Mbl* 18.3.1882, nimimerkki ** [Nervander (?)] muotoilee: ”Wilho funnit en lycklig uppgift, som han löser på ett hans sceniska erfarenhet väl motsvarande sätt. Hr Wilho är i besittning af en ovanlig förmåga att individualisera, att framställa för åskådaren verkligt levande personer, ej blott allmänt hållnda bilder. Hans tolkning af Nikolas karakter bär vittne härom, ty han framställer denna demoniska gestalt med fruktansvärd sanning.”

1670 ”Jag var grufligt, grufligt rädd för att vi hade tagit oss vatten öfver hufvudet med Kongsemnerne, men lyckligtvis så blef framgången ganska god, ehuru ej lysande.” (EB → B. Elfving 2.4.1882/49:5:62/EBA/KiA/SKS.) *Mbl* arvostelussa 18.3.1882 kirjoittaja ** antaa kaikille päärooleille tunnustusta. EAH3:116 referoi Vaseniuksen tekstiä *Valvojasta* samaan tapaan.

kuvaelmaa, aiheina ‘Lemminkäinen ja saaren immet’, ‘Lemminkäinen ryöstää Kyllikin’ sekä vielä ‘Aino ja Aallottaret’. Illan päätti ensimmäistä kertaa nähdyt ”kolme kohtausta” (kaksi kuvaelmaa) Aleksis Kiven *Kullervon* toisesta näytöksestä.¹⁶⁷¹ Esiintyjät olivat Benjamin Leino Kullervona, Ismael Kallio Kalervona ja Aurora Aspegren Kalervon emäntänä; Knut Weckman Nyyrikkinä, Kaarola Avellan demonisena Ajattarena ja Katri Aaltola Sinipiikana. Se alkoi Kullervon kohtaauksella Ajattaren ja Sinipiian kanssa sekä Nyyrikin kohtaauksella, mitä seurasi väliverhon jälkeen kohtaus vanhempien erämaatuovassa. Ilmarisen emännän surmaa ei ollut mukana.¹⁶⁷² Irralliset kohtaukset eivät tyydyttäneet ainakaan Augusta-sisarta, jota kiusasi Aspegrenin ja Leinon liika sentimentaalisuus.¹⁶⁷³ Näin oli kuitenkin saatu tuntumaa *Kullervon* esittämiseen, joka joskus olisi vielä edessä.

Regina von Emmeritzin suomennos oli ollut Antti Tuokolla pitkään työn alla, mutta kun oli otettava huomioon Topeliuksen uuteen painettuun laitokseen tekemät muutokset ja Ida Aalbergin poissaolo, ei *Reginaa* ehditty saada suomeksi esille vielä syksyllä 1881 Viipurissa. Svenskan Helsingissä ehti ensin, mutta tammikuussa 1882 Kaarlo kirjoitti Törneros-Tuokolle, että nyt se olisi hyvä saada valmiiksi.¹⁶⁷⁴

Regina v. Emmeritz. Den kommer åter att kosta mycken möda och stora ansträngningar, men det får ej hjälpa. Topelius har varit så gruffligt missnöjd med det slarfviga sätt, hvarpå svenska teatern gaf stycket och då han med stor försigtighet säger det både åt oss och åt andra, så är naturligtvis hans mening att vi ej få komma fram med det på samma sätt.¹⁶⁷⁵

Kun Ida Aalberg maaliskuussa 1882 vihdoin oli paikalla, Kaarlo valmisti ”suurta ohjelmistoa”. *Romeo ja Julia* lämmitettiin huhtikuun lopulla ja toukokuun alussa saatiin lopulta ulos *Regina von Emmeritz*, joka oli voimainponnistus teatterilta. Bergbomille *Regina von Emmeritz* oli keskeinen näytelmä monessa suhteessa. Hän on ollut alttiissa 10 vuoden iässä, kun sen ensi kerran näki.

1671 EAH3:118. *UStr* 18.4.1882.

1672 *Morgonbladet* 18.4.1882. – Kuvausten perusteella on aloitettu II näytöksen alusta, Kullervo metsäisellä seudulla, kuulee Ajattaren ja Sinipiian viettelyt, minkä jälkeen Nyyrikki tulee ja kertoo isän ja äidin olevan elossa. Ilmattaren emännän surmaa ei ole esitetty, vaan on siirrytty II näytöksen kolmanteen kuvaelmaan, Kalervon kalamajaan lyhentäen Kelmän ja Kimmon osuudet pois. Jakso päättyi sopivasti Kullervon ”sotaanlähtöä” kuvaaviin repliikkeihin: ”Enpä silloin suohon sorru, kuin kaadun sotatiloille, vainotanterille vaivun – – Emoni, nyt ainiaaksi hyvästi jää. (Menee).”

1673 Augusta af Heurlin → Betty Elfvingille 21.4.1882/48:6:6/EBA/KiA/SKS.) ”Lönrots festen. Den fest som firades på teatern var ej just mycket att säga om; tablåerna voro visst vackra men jag förstår mig så litet på tablåer och Kullervo som jag väntade så mycket af tyckte jag att speltes illa. Synnerhet fru Aspegren som Kullervos mor var fasligt modern och sentimental, hon plågade mig rigtigt. Ej heller förstod Leino det ringaste att återge det otämnda vilda hos Kullervo utan slog hans äfven ofta öfver i sentimentalitet. Endast Veckman som Nyyrikki var bra och framförlatt finsk – det man ej kan säga om Kaarola som ej heller för öfrigt var illa.”

1674 KB → A. Törneros-Tuokko 12.1.1882/38:278/KBA/KiA/SKS.

1675 EB → B. Elfving 2.4.1882/49:5:62/EBA/KiA/SKS.

Topeliuksen historiallinen draama *Regina von Emmeritz* kertoo alkujakson episodit romaanisarjasta *Välskärin kertomukset*, mutta se päättyy toisin kuin romaanissa. Katolisen eteläsaksalaisen ruhtinaan tytär, rippi-isänsä Hieronymuksen yllyttämänä, tulee käännyttämään linnan valloittanutta kuningas Kustaa II Aadolfia, tietäen, että rippi-isä itse on piiloutunut vuoteen verhoihin. Näytelmän jälkipuolella katoliset aikovat surmata kuninkaan ratsastusretkellä, mutta Regina pettää omansa ja paljastaa suunnitelman ruotsalaisille. Hieronymus ampuu kohti Reginaa. Kuninkaan lempeys oli saanut Reginan katumaan surma-aikeita ja kuollessaan hän vetoaa kuninkaaseen, ettei tämä vainoaisi toisuskoisia. Jaloissa loppusanoissaan kuningas vakuuttaa uskonvapauden ideaalia: ”först när hvar tro är fri, från södern allt till norden, är Gustaf Adolfs verk fullbordadt uppå jorden.” [Jok’ ainut uskonto kun vapahana ääriin / Etelän kaukaisiin, kas Pohjolasta on, / niin Kustaa Adofin työ vasta valmis on.]¹⁶⁷⁶

Topelius kirjoitti Bergbomille yksityiskohtaisia havaintoja tämän ohjauksesta pääharjoituksen perusteella ja lähteenä näiden molempien herrojen teatteriajattelusta se on ainutlaatuinen.¹⁶⁷⁷

5-iii Topeliuksen kommentit Bergbomin ohjaukseen 1882

Promemoria för Regina von Emmeritz

Akt 1.

Mellan scen 2 och 3 unvikes allt uppehåll, om Scen 1 och 2 spelas i förgrunden och dess fond uppgår framvisande nästa scen i bakgrunden.

Akt 2.

För att en stormning ej må göra fiasco, bör situationen mest betecknas med oro och flykt inne på scenen – ständig röresle af flyende fram och åter, börjande med 5:te och slutande med 9:de scenen. Låt smälla måttligt, begagna hellre pukor för att imitera ihållande kanondunder, – framvisa ett par sårade och någon stupad. Messan bör ej utelemnas, som i Nya Th. – den afleder från klena krigsresurser och bereder en rimlig tid för stormningen. _ Det är troligt, att Finska Th. skall lyckas bättre än Nya Th. i detta vådliga krigsprof.

Ett annan arrangement, som N. Th. försummat, är i slutet af akten oumbärligt, Scenen bakom konungen och den sårade fursten måste vara folkfylld ända till trängsel, emedan Reginas försök att döda konungen endast i en sådan trängsel kan äga någon rimlig utsigt att lyckas.

1676 Bergbom oli tiedustellut lupaa suomentaa ja esittää *Regina* jo heinäkuussa 1880, mutta Topelius vastasi, että pitää odottaa uutta sovitusta. Sen Topelius sai valmiiksi joulukuussa 1880 ja lähetettäväksi Bonnier'ille Ruotsiin. Vielä 28.4.1882 Topelius kirjasi, että KB oli ehdottanut vähäisiä muutoksia, joihin hän oli suostunut. (Zachris Topeliuksen kirjediaariot, ZTA/Coll244:139/ms/KK). *Regina von Emmeritzin* myöhemmästä esityshistoriasta Paavolainen 2015c.

1677 EAH3:119–124 kuvaa esitystä Topeliuksen kirjeiden valossa. EAH3:120–121:n alaviitteissä on suomennettu oheinen Topeliuksen pääharjoituksen perusteella kirjoittama promemoria havainnoista ja korjattavista ohjausratkaisuista. (Z. Topelius → KB 29.4.1882/52:28:1/KBA/Kia/SKS.)

Akt III.

Scen 5. Ljuset från konungens rum bör synas.

Akt IV

Scen 6. Agardh har, i stället att rita ett kors med krita användt ett krucifix vid radbandet [rukousnauha], – Välj det, som synes lämpligast. Krucifixet vore bättre, om man ej nyss fråntagit H. ett annat krucifix.

Akt V.

Scen 4 Bigten och absolutionen äro af nödtvång alltför sammanträngda. De böra således icke behandlas kort och öfvergående, utan som ett hufvudmoment, väl pointeradt. På Helmbolds skenbart obetydliga rol ligger mycken vikt som catholicismens revange mot Hieronymus. – likasom furstens mot konungen, Kätchens antithes mot Regina och Bertels mot Larsson. – Bertel är svagt tecknat och behöfver god uppfattning. Inöfva väl hans rapport om Stoltzenfels, som aldrig blifvit rätt framsagd eller rätt markerad af kringstående soldatesk i N. Theatern.

Scen 7 Bertel bör slå armen åt sidan, när H. aflossar skottet.

Scen 14 N. Th. behagade senast låta konungen gå in. Situationen förlorar all point, om han ej bäres.

Scen 11-14. bör observeras, att Regina, som först synes stående, vid slutet af Bertels rapport ned_dignar på en bänk och vid konungens inträde bortskymmes af soldaterna. Hon förblifver sittande och vanmäktig. till dess att hon vid upptäckningen af brevet springer upp med ny kraft, som under brevets läsning aftager och slocknar. – I de sceniska arrangementerna kan mången brist öferskyllas genom användandet af ett tillräckligt antal inöfvade statister. Liite Zachris Topeliuksen kirjeeseen K. Bergbomille 29.4.1882 (52:28:1/KBA/KiA/SKS.)

Kaarloa ja muita lämmitti Topeliuksen kiitos, kannustus ja tuki *Reginan* esitykselle Arkadiassa.¹⁶⁷⁸

Kiitoskirjeitä voi tulkita kunnianosoitukseksi myös Ida Aalbergille, mutta Bergbom sai niissä osansa, sillä hän jos kuka edusti niitä arvoja, joita Topeliuksen maailmankuva ja teatteriajattelu oli luonut. Topeliuksen teokset olivat hänelle aidosti ”rakkaita”, niitä kohtaan hänen innostuksensa riitti. Myös Aalbergin roolit näyttävät avaavan uusia ulottuvuuksia hänen näyttelemiseensä.¹⁶⁷⁹ Suuret joukkokohtaukset II ja III näytöksessä toimivat ”yllättävän onnistuneella taitavuudella”.¹⁶⁸⁰ Aikalaisia seuraten *Aspelin-Haapkylä*

1678 *Mbl:ssa* 11.5.1882 nimimerkki **:n arvostelu mainitsee tärkeimmistä muutoksista. Kirjoittaja saattaisi olla Nervander.

1679 *UStr* 11.5.1882. Ida Aalberg ”näyttelee semmoisella innolla ja voimalla että katsojan täytyy ehdottomasti seurata joka ainoata hänen liikkänsä” sanoo nimimerkki ‘I’

1680 Kaarlon ohjaustyön huolellisuus saa tunnustusta: ”Uppsättningen af stycket är utmärkt, och de stora folkscenerna i andra och tredje akterna äro anordnade med förvänsvärd skicklighet.” (*Mbl* 11.5.1882, nimim. **, mahdollisesti

nosti suureen arvoon Topeliuksen *Reginasta* antaman tunnustuksen. Vanhus oikeastaan nyt vasta ”ensimmäisen kerran” näki *Reginansa*.¹⁶⁸¹ Taiteelliset näytöt Ruotsalaiseen teatteriinkin nähden olivat Kaarlolla nyt kiistattomat ja riittävät.

Af tidningarne har du [bror Ossian] kanske sett att vi uppfört Regina och att stycket gått utmärkt bra, serdeles har Topelius varit ytterst belåten; dagen efter första representationen var han här och tackade Karl för all möda och allt besvär och som jag då ej var hemma, skref han sedan ett ytterst rörande och vackert bref. Jag skulle riktigt önska att du finge läsa det, så serdeles belåtet är det; han säger att ”i många fall gafs Regina nu för första gången – det var en fullständig debyt” m.m. i den andan.¹⁶⁸²

Emelie oli innoissaan *Reginasta* kirjoittaessaan Betty Elfvingille:

Regina har gått alldeles förträffligt; Topelius har såväl skriftligen som muntligen på det allra mest smickrande sätt tackat oss och de spelande; ”han har nu för första gången sett Regina” säger han. Till mig skref han att ”stycket hittills varit en stod af lera, men nu har det fått lif”, ”det har gifvits 29 år, somliga enskilda partier glänsande, men det hela slarfvigt och ihop raffsadt, nu för första gången helt och väl”. Egentligen är det ju Ida Aalberg och Böök som spela riktigt väl; hon är den utmärktaste Regina som vi ännu haft och Topelius tycks ej finna nog ord för att berömma henne; ehuru rolen är ytterst ansträngande har hennes röst dock stått ganska bra bi, Leino [Gustav II Adolf] är beklagligtvis mera svag, Hacklin är en rask och glad Kätchen och Böök en förträfflig Larsson; fru Aspegren [Dorthe] är ganska bra, men Herrn mycket dålig; Kivinen torr och prosaisk och Ahlberg ganska bra. Uppsättningen är ytterst gentil och vacker. Stormningen i andra akten är riktigt grann och effektfull, speciellt då man jämför den med svenska teaterns eländiga mise en scène af Regina. Derföre säger Topelius äfven att ”detta är första gången som Regina gifvits med kärlek”. Jag har så här vidt och bredt ordat om Regina, emedan detta varit vår stora trumf i år och den har lyckligtvis lyckats så väl. Jag vet ju dessutom huru mycket du deltagit i våra fröjder och sorger.¹⁶⁸³

Nervander). Myös *Uusi Suometaar* 11.5.1882 kirjoitti. ”Suuri ansio on johtajalla kappaleen onnistumisessa, sillä kaikki koh-
tauukset ovat erinomaisen huolellisesti ja taidokkaasti järjestetyt, n[äin].k[un]. esim. ruotsalaisen ryntäys Emmeritzin
linaan, joka tekee mainion vaikutuksen.”

1681 EAH3:125.

1682 EB → Ossian Bergbom 11.5.1882/25:5/VLA/KiA/SKS.

1683 EB → B. Elfving 16.5.1882/49:5:63/EBA/KiA/SKS.

Emelien lausunnot Ida Aalbergin työskentelystä ensimmäisenä poissaolon jälkeisenä keväänä ovat kaiken harmin jälkeen taas täysin arvostavia. Hän iloitsee Idan hyvästä mielestä ja siitä, että tämä on ottanut etäisyyttä Maria Grapeen. Grapella oli konkursinsa lisäksi myös ”kaikkea muuta kuormaa (last) kannettavanaan”.¹⁶⁸⁴ Taiteellisesti muut ovat ”kakkostasolla erinomaisia”, Ida on sitä ”ykköstarolla!”¹⁶⁸⁵ Ilmari Räsänen esittää oman arvionsa Ida Aalbergin ja Kaarlo Bergbomin suhteesta:

Että Ida Aalberg ei jaksanut kestää menestyksen päiviä kiltillä ja porvarillisella vaatimattomuudella, ilmenee jälkeen vuoden 1880 mitä moninaisimmissa muodoissa. Bergbomeilla oli syytä merkitä paperille, milloin hän oli hyvällä tuulella, milloin huonolla, milloin myöntäväinen, milloin niskoitteleva. Hän oli jo ennättänyt kasvaa niin suureksi, ettei teatterin johtaja pystynyt lukemaan hänelle lakia, vaan sai turvautua välittäjiin ja houkutteluihin. Vain suurella ponnistuksella saivat Antti Jalava [Almberg] ja Frithiof Perander hänet [vielä] keväällä 1882 uudistamaan välikirjansa.¹⁶⁸⁶

Raha-asiat olivat suorastaan kiusalliset. On säilynyt 23.4.1882 kirjoitettu kirje Antti Almbergille, jossa Emelie on hyvin häpeissään suuresta velasta serkulleen Emmi Chydeniukselle ja monille muille. Hän rohkeni ajatella saavansa näytäntökauden päätteeksi jonkin palkkion myös omasta työstään, joka näinä vuosina oli lähinnä puvustovastuuta ja Kaarlon henkistä tukemista. Hän suoranaisesti – ja ainakin siis taloudellisesti – oli kaiken aikaa ”uhrautunut”, ensin oopperalle, sitten teatterille.¹⁶⁸⁷ Huhtikuun alun kirjeessä Emelien ajatukset työryhmän käsiteltävänä olleesta ideasta uuteen teatteritaloon on selkeä: rahaa tarvitaan toimintaan, ei taloon. Emelie on parhaimmillaan jalat maassa-huumorillaan: ”jos kenraalit kyllästyvät italialaiseen oopperaan, saadaan Aleksanterin teatteri halvalla”.¹⁶⁸⁸

1684 ”Ida Aalberg är, Gud vare lof, ganska rask, visserligen är hon mycket försigtig och får akta sig både på och utom scenen, men hon tycker sig ej ha något men [haittaa] af sitt uppträdande. Hon har ett alldeles utmärkt älskvärt skof [tuuli/mieli] – måtte det bara räcka. Jag kan ej säga huru lycklig jag är öfver hennes aflägsnande från Grape; denna sednare har ju haft många ganska stora förtjenster, men hon har haft ett dåligt inflytande på de menniskor, som hon varit i beröring med; speciellt har hennes inflytande på Aalberg varit förderligt, jag hoppas förvisso att detta nu är slut. Om Grapes konkurs är eller lär vara, mycket att säga, och hon har eljest låtit sig komma så mycket till last att man just ej vill ha något med henne att skaffa, om man är något mån om sitt eget anseende och detta tycks Aalberg väl fatta. Jag kan ej säga huru hela hennes [Idas] nuvarande hållning glädde oss; ännu en gång måste jag dock tillägga: måtte den räcka.” (EB → B. Elfving 2.4.1882/49:5:62/EBA/KiA/SKS.)

1685 ”I konstnärligt hänseende är hon densamma som förr; alla de andra artisterna äro utmärkta i andra plan; Hon är det äfven i första. Hon höjer både stycket och sin omgivning och detta tycker jag, är hennes största konstnärliga förtjenst. Få nu se hvad hon gör af Regina! Jag hoppas hon lämnar alla de gamla traditionerna och skapar oss en ny bild.” (EB → B. Elfving 2.4.1882/49:5:62/EBA/KiA/SKS.)

1686 Räsänen 1925:144. – Hän viittaa myös johonkin Idan keväällä 1882 kokemaan henkilökohtaiseen loukkaukseen, jota on kuitenkin vaikea identifioida. Heikkilä 1998 on vuoden 1882 osalta vain innostuneissa tunnelmissa.

1687 EB → Anton (Antti) Almberg 23.4.1882/49:2:1/EBA/KiA/SKS.

1688 EB → B. Elfving 2.4.1882/49:5:62/EBA/KiA/SKS.

Kevät 1882 oli eräs Suomalaisen Teatterin parhaista näytäntökausista taiteellisesti ja taloudellisesti.¹⁶⁸⁹ Talouden suurin ongelma oli ollut Ida Aalbergille maksettu korkea palkka koko vuodelta, vaikka hän oli mukana vain kolme kuukautta, neljänneksen ajasta. Sairauden pahasti heikentämä Oskari Wilho jaksoi näytellä enää harvoin.¹⁶⁹⁰ Kaarlon suunnittelema *Yleinen kirjallisuudenhistoria* oli SKS:n vuosittaisissa julkaisujen luettelossa ollut jo monena vuonna otsikolla ”Under arbetet äro.”¹⁶⁹¹

Suomalainen Teatteri juhli 10-vuotista olemassaoloaan 22.5.1882. ”Oli näet kymmenen vuotta kulunut siitä päivästä, jolloin Kaarlo Bergbom – tämä kamarihaaveksija (”kammarfantast”), [–] perusti uuden näyttämön [suomen] kielelle.”¹⁶⁹² Emelien kirjeessä asian hankaluus kerätään yhteen virkkeeseen – jos olisi aavistanut osankin hankaluuksista, ei olisi perustettu:

Ett tioårigt elände har det mest varit och alldeles säkert är det, att hade jag kunnat ana till fjerdedelen af de svårigheter och de bekymmer, som hopat sig öfver mig, så hade detta förtviflade steg aldrig blifvit taget.”¹⁶⁹³

Bergbomeille järjestettiin resetti. Melko vaatimattomien alkuaikojen jälkeen tilanne on suorastaan hämmästyttävä, mitä Nervander kuvaili *Mbl:ssa* 20.5.1882:

För denna lyckliga resultat står allmänheten i största förbindelse till teaterns grundläggare dr Kaarlo Bergbom, hvilken med sällsynt energi och beundransvärd sjelfuppoffring samt grundlig sakkänedom egnat sitt arbete åt teatern, ledt dess konstnärliga utbildning samt tillika iklädt sig personlig ansvarighet för de penningelån, teatern nödgats upptaga, isynnerhet under de tre år, då densamma ännu icke egde stasunderstöd. I detta arbete har dr Bergbom på ett verksamt och skickligt sätt blifvit understödd af sin syster fröken Emelie Bergbom. Den skuld, teatern sålunda ådragit sig, har under årens lopp minskats, så att förnärvarande återstå blott 37.000 mark. För att bidraga till det slutliga godtgörandet af denna skuld har direktionen såsom vi igår redan nämnde,

1689 *Mbl* 20.5.1882 uutisoi, että Ida Aalberg ja Anni Hacklin ovat antaneet yhteisen musikalisk-dramatiska soiren Ylioppilastalolla. Toukokuun esityksissä oli ollut suurta hupia, mm Gogolin *Naimapuuhut*. Naispääoassa Selma Lundahl. EAH3:124 vain mainitsee tämän venäläisen klassikon esityksen. *Mbl* kritiikki 23.5.1882, nimim. **, kiittää esitystä, mutta mainitsee, että rva Lundahl myös pienemmin keinoin olisi voinut pysyä totuudessa (natursanning).

1690 EB → B. Elfving 16.5.1882/49:5:63/EBA/KiA/SKS. Juhana Tervo -niminen näyttelijäkin oli palkkialistalla, vaikka lopetti jo joululta keuhkotautisena ja muutti veljensä luo Kokkolaan.

1691 Ks. *Mbl* 17.3.1882.

1692 EAH3:125.

1693 EB → B. Elfving 16.5.1882/49:5:63/EBA/KiA/SKS.

anordnat en festrepresentation till nästa måndag, då *Regina von Emmeritz* kommer att uppföras.¹⁶⁹⁴

Teatterin 10-vuotisjuhlan näytös annettiin siis Bergbomeille velkojen lyhentämiseksi, lippuja siihen sai vain korotetuina hinnoin.¹⁶⁹⁵ *Regina* oli muutenkin saavuttanut suuren suosion ja tässä juhlaesityksessä 22.5.1882 Kaarlo Bergbom joutui innokkaan ylistyksen kohteeksi, ”säväl teaterpersonalens och publikens sida!” Taiteilijoiden puolelta ojennettiin laakeriseppelä, orkesterilta tulivat fanfaarit, katsojilta

stormande applåder och lifliga eläköön-rop. Derpå framkallades äfven fröken Emelie Bergbom och fick under de mest ihållande bifallsyttringar mottaga en praktfull blomsterbukett. – Efter ‘Vårt land’ blifvit utförd af orkestern och af den festligt stämnda publiken stående åhörts, ljödo ännu en gån lifliga eläköön-rop för dr Bergbom hvarpå publiken skingrade sig.¹⁶⁹⁶

Asteittainen palkkojen nosto, ja jokakeväiset neuvottelut seuraavan vuoden palkoista, olivat kuitenkin rasittavia ja ahdistavia. Jokainen oli kovin omanarvontuntoinen ja ylpeä ja vuorollaan kiristi tai uhkaili jäämistä pois teatterin palveluksesta. Palkkahaitarin erot olivat jo nelinkertaiset. Ida Aalbergin kuukausipalkka (koko kuluneelta vuodelta) oli 400 mk, Oskari Wilhon 300 mk, Benjamin Leinon ja Bruuno Böökin 240 mk, Kaarola Avellanin 233,50 mk, Ismael Kallion 218 mk, Aurora Aspegrenin 216 mk ja muiden välillä 200 – 75 mk.¹⁶⁹⁷ Keväällä 1882 erosi Anton Kivinen (Franck) lähtien Ruotsalaiseen teatteriin.¹⁶⁹⁸ Benjamin Leinokin uhkaili erolla, ja Emelie suri tilannetta: häntä ilman teatteri ei enää tule toimeen, sillä hän pärjää roolissa kuin roolissa. Silti Emelie teki selvän eron suhteessa Idaan, joka on ”näyttämöllinen nero”, Leino on vain ”hyvä ja käyttökelpoinen näyttelijä”. Jos kaksi vuotta aiemmin olisi sanottu, että teatteri pärjää ilman Oskari Wilhoa, olisivat Bergbomit pitäneet asiaa mahdottomana. ”Han är ju vår enda manliga

1694 *Mbl* 20.5.1882.

1695 EAH3:125 alk.

1696 *Mbl* 23.5.1882.

1697 EAH3:126–127. Muiden palkat olivat: Selma Lundahl 184, Axel Ahlberg 200, Emilie Stenberg 150, Taavi Pesonen 200, Anni Hacklin 150, August Aspegren 184, nuorimmat saivat 100 – 75.

1698 Anton Kivisen (Franck) osaaminen on kiinnostava kysymys. – Häntä oli luonnehdittu innokkaaksi ja aktiiviseksi, mutta jostain syystä heille ilmeisesti KBn kanssa tuli hakausta, ainakin alkuun. Hänestä EB kirjoittaa Betty Elfvingille 16.5.1882/49:5:63/EBA/KiA/SKS näin: ”Kivinen bli vi äfven af med; han fick ej den lön han fordrade och då gick öfver till Sveci,” [–] ”on mynnytt itseänsä ryssille 5ta plätusta”. Sådana stackare finnas, jag föraktar ingen såsom öfverlöpare som kokettera med en öfvertygelse och sälja den för en grynvälling; har jag ej någon speciell öfvertygelse eller förändras min åsigt, så är det en annan sak. – Karl påstår att han ej bråkat med någon enda menniska vid teatern, så som med Kivinen och när han nu litet börjar begripa något så handlar han så här. För resten är engagementstiden den allra tråkigaste på hela året, alla spanna upp sina pretensioner och ofantligt gerna skulle man ju bifalla dem, men hvarifrån taga medel?”

artist i ordets fulla betydelse. Han spelar ej teater, utan hans menniskor äro kött och blod, alldeles som Ida Aalbergs.”¹⁶⁹⁹

Emelien käsitys Oskari Wilhosta on siis muuttunut ratkaisevasti sitten alkuvuoksen, jolloin hän marmatti Wilhon toimintatavoista.¹⁷⁰⁰ Bergbomit käyttävät hänestä ja Aalbergista nimikettä taiteilija, eli vähän enemmän kuin näyttelijä. Näitä termejä, artist ja utilitet, oli pyöritetty 10 vuotta sitten lehtidebatissa. Avellan oli myös neuvotellut palkastaan ja hänelle Kaarlo lähettäessään sopimusta totesi¹⁷⁰¹ että ”Mahdollista että Te voitte olla ilman Suomalaista Teateria, vaan Suomalainen Teateri ei voi olla ilman Teitä.” Avellanin omat kokemukset onnistumisestaan olivat epätasaisia, siksi Bergbom joutui kohottelemaan hänen itseturtoaan. Avellan oli luotettava aristokraattisten naisten ja kompleksisten modernien näytelmien hahmojen rakentaja.

Paneutuneet kirjailijakirjeet olivat Kaarlon uusi aktiviteetti – jollaisille oopperavuosina ei ollut ollut aikaa. Robert Kiljander oli edellisen kevään 1881 menestyksen *Amalia ystävämme* jälkeen alkuvuodesta lähettänyt jälleen näytelmän, tällä kertaa *Hyvät markkinat*, joka heti helmikuun alussa 1882 oli vetänyt yleisöä. Kaarlo piti sitä parhaana, mutta se ”ei herättänyt samaa mieltymystä [yleisössä] kuin *Amalia ystävämme*.”¹⁷⁰²

Minna Canthilla oli ollut oma kantansa *Murtovarkauden* Helenan roolin esittäjään. Hän oli saanut helmikuun 1882 alussa tietää, ettei Aalberg sitä esitäkään, vaan Anni Hacklin. Ystävälleen Olga Kiljanderille, kirjailijakollegan vaimolle, Canth harmitteli asiaa 11.2.1882. Hän olisi pitänyt jopa Avellania tai Aspegrenia parempana, varsinkin kun Hacklin itse oli kirjeessä valittanut, ettei hän sovi siihen rooliin. Tuolloin Canthilla oli *Roinilan talossa* jo melko valmiina.¹⁷⁰³ Kaarlo oli joutunut laskemaan, että parempi saada *Murtovarkaus* ulos – kovasti eteenpäin menneen ja yleisön suosiman, valoisan ja suosituksen Hacklinin kanssa, jotta Aalbergin tullessa voitaisiin heti tehdä draamallisesti vaativaa ohjelmistoa. Minna Canthille raportoitu kuvaus *Murtovarkaudesta* ja sen onnistumisesta on esitelty edellä.¹⁷⁰⁴

1699 EB → B. Elfving 16.5.1882/49:5:63/EBA/KiA/SKS.

1700 Wilhoa tarkoittavan kohdan EAH3:127 suomentaa: ”miehinen näyttelijämme sanan oikeassa merkityksessä.” Ehdotan: ”miespuolinen taiteilijamme sanan täydessä merkityksessä.”

1701 KB → K. Avellan 31.5.1882/48:4:2/KBA/KiA/SKS.

1702 ”itse *Amalia* herättää enemmän koomillista myötätuntoisuutta, kuin Heikkilän Wille, joka herättää kaikenlaisia häiritseväisiä ajatuksia kuristushuoneesta ja 40:stä parista. Loppukohtaus tekee sen tähden Hyvissä markkinoissa masentavan vaikutuksen, joka ei salli syntyvän tuota raikasta naurua täydestä kurkusta, joka on paras loppu tuommoiselle pi[e]nelle komedialle. Yhdessä kohden on kuitenkin Hyvät Markkinat paras kappale, jonka olette kirjoittanut. Tekniikki on siellä tarkempi ja vahvempi kuin edellisissä komedioissanne. Kaikki käy luontevasti ja Teidän ei ole ollut tarvis käyttää tuommoisia vanhanaikuisia komediakepposia, jommoisia löytyy sekä *Amaliassa* että *Nuuskarasiassa*. Kieli on hyvin onnistunut – sujuva, luonteva ja vilkas. Kaikki kehoittaa Teidät jatkamaan sillä polulla, jolla olette niin onnellisesti aloittanut.” (KB → R. Kiljander 15.2.1882/211:9:8/KBA/KiA/SKS.)

1703 M. Canth → Olga Kiljander 11.2.1882/MCK28:56–58.

1704 KB → M. Canth 27.2.1882/388:1:6 kopio/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

Bergbom todella odotti uutta teosta rouva Canthilta. Mutta siitä ja muusta he voisivat keskustella, kunhan Suomalainen Teatteri tulisi loppukesästä 1882 Kuopioon näyttelmään. Minna Canth halusi kommentit *Roinilan talossa* -näytelmästä ensin Kiljandereilta, mutta käsikirjoitus hävisi matkalla ja Canthilla oli muutenkin sellainen olo, että näytelmä ei ollut oikein hyvä. Hän ei kuitenkaan raaskinut poltella tekstejään niin kuin Kiljander.¹⁷⁰⁵ Siihen oli sovitettu ja lisätty kansanlaulupohjaisia lauluja, joihin Kustaa Killinen oli kirjoittanut sanoja. Neiti Hacklin oli myös pyytänyt yhtä tiettyä laulua loppukohtaukseen, josta Canth oli muutenkin epävarmin. ”Bed nu Robert skrifva, hvad han tycker om upplösningen.”¹⁷⁰⁶ Lähettäessään *Roinilan talon* Bergbomille 1.5.1882¹⁷⁰⁷ Canth kutsui teatteria Kuopioon ja tiedusteli, olisiko teatterilla tuoda vanhoja dekoraatioita, joita kuopiolaiset voisivat hankkia sitten itselleen. Entisiäkin on, mutta omistaja pitää kovaa hintaa. Melko pian Minna sai Kaarloilta vastauksen, mutta tuota kirjettä ei ole säilynyt.¹⁷⁰⁸ Minna kertoi Olga Kiljanderille:

Helsa Robert och berättat honom att jag hade bref från B[erg]bom med 300 (säger trehundra) för Murtoavarkaus. Således har jag nu redan fått 800 därför, och äger dock manuskriptet än. Eller jag vet ej, männe ej teatern redan dock hafva rätt till det. Om ”Roinila” hann han ännu ej skrifva mycket, men lofvade att snart göra det. Han nämnde endast att den ”miellytti suuresti”.¹⁷⁰⁹

Hän pyysi myös Kiljandereja tulemaan Kuopioon silloin kun teatteri olisi siellä. Kaarlo oli ehtinyt kirjoittaa 14.5.1882 päivätyyn kirjeensä Minnalle, jossa on tarkempia kommentteja *Roinilan talosta*.¹⁷¹⁰ Siitä on katkelman lainannut myös Canthin elämäkerturi, von Frenckell-Thesleff, kutsuen sitä *Roinilan talon* ylistyslauluksi:

Kaikki Murtoavarkauden ansiot löytyvät täälläkin, tuo erinomaisen luonteva dialogi, tuo tarkka silmä teatrallisen vaikutuksen suhteen, tuo raitis suomalainen henki, nuo herttaiset sivuseikat, jotka tekevät näytelmänne niin kodikkaaksi. Edistynyt on tekniikki, joka kaikin puolin on kiitettävä. Draaman kutoma on niin hieno ja tarkka, niin kuin sopisi vaatia ainoastaan vanhalta kokoneelta kirjailijalta. Henkilötkin ovat onnistuneet, vaikk’ei ole niiden seassa Hoppulaisen

1705 M. Canth → Olga Kiljander 1.4.1882/MCK33:63.

1706 M. Canth → Olga Kiljander [huhtikuun loppu]1882/MCK34:65.

1707 M. Canth → KB 1.5.1882/MCK35:66.

1708 MCK selitykset, kirje 36:712.

1709 M. Canth → Olga Kiljander 13.5.1882/MCK36:67.

1710 KB → M. Canth 14.5.1882/kopio 290:13:7/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

vertaista. Paraiten on ensimmäinen näytös onnistunut; rakkauden kohtaukset ovat siellä niin täynnä runollisuutta, että sydän iloitsee.¹⁷¹¹

Tähän Minna reagoi saman tien.¹⁷¹² Hän epäili omia vähäisiä voimiaan, ainakin kirjeensä retoriikassa, ja sanoi luottavansa enemmän nuoremman polven kirjoittajiin. Näillä hän viittasi Brofeldtin veljeksiin, Järnefelteihin ja Erkkoihin. Canth viittasi kirjeessään myös August Ahlqvistin kommenttiin siitä, miten kielteinen käsitys tietäjistä eli noidista *Murtovarkaudessa* oli esitetty. Canth kertoi kansan karttavan ja pelkäävän näitä tietäjiä, joita pidetään huonomaineisina. Sellaisena Canth kuvasi myös noita Penttulan, mutta hän kertoi myös näkemästään aidosta noidan performanssista: ”Erinomaisen intelligentiä he epäilemättä vieläkin ovat. Kummallista on nähdä heitä ‘haltioissaan’. Hiukset nousevat pystyyn, koko ruumis tärisee ja deklamationi – se on maailman mainiota! Ja tuo kaikki luontoperäistä taitoa, sitä ei voi käsittää.”¹⁷¹³ Suomen kansanomaisten teatterimuotojen historian kannalta Minna on kirjoittanut todistuksen 1800-luvulla toimineista shamaanin tekniikkaa käyttäneistä parantajista. Minna vastasi yllättävällä tavalla Bergbomille tutkineensa suomalaisia kansan satuja ja tarinoita

löytääkseni niistä jotakin draaman aihetta. Mutta kovin satumaisilta ne tähän saakka ovat tuntuneet. Kielen puolesta kumminkin on erinomaisen hyödyllistä niitä lukea. Olisi hauskaa, jos nyt saisi jotakin suurempaa ainetta, ja jos semmoiseen pystyisi. Mutta sepä se on! Sitä halusin jo viime kerralla ja täytyi kuitenkin tyytyä vähäpätöisempään.¹⁷¹⁴

Tyytyminen vähäpätöisempään viitanee siihen, että Kaarlo oli vuotta aiemmin torpedoinut suunnitelman *Kauppaneuvos Toikka* -näytelmästä liian melodramaattisena. Se hiersi vielä Minnan mieltä, jolle liike-elämän aihe oli omakohtainen.¹⁷¹⁵ Jälkimaailma ja miksei aikalaisetkin olisivat suoneet, että myös *Toikka*-näytelmä olisi nähnyt päivän-

1711 KB → M. Canth 14.5.1882/kopio 290:13:7/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

1712 M. Canth → KB 15.5.1882/MCK37:69.

1713 M. Canth → KB 15.5.1882/MCK37:69 ja huomautukset, 712; myös Majjala 2014:149.

1714 M. Canth → KB 15.5.1882/MCK37:69.

1715 Frenckell-Thesleff 1944:95–97 korostaa Toikka-aiheen henkilökohtaista kosketuspintaa. ”Hieman salaperäisen vaikutuksen tekee kuitenkin se seikka, että konkurssin häpeä tuntuu otetun Minna Canthin omasta elämästä, missä se oli ollut kipeä todellisuus (isä teki vararikon 1873), ja että nuori tyttö, jonka isä tahtoo naittaa elostelijalle, mutta joka onnellisesti pelastuu tästä alennuksesta, vastaa suoraan häntä itseään. Tulee myöskin huomanneeksi, että katuvalla rengillä on edeltäjänsä hänen varhaisemmassa tuotannossaan [– –] ja että ”siveellinen vastakohta” paronin ja kasvatusveljen välillä on aikaisemmin esiintynyt kilpakosijoissa Yrjö – Niilo (Päivä koittaa). Tekisi mieli otaksua, että Kiljander on vain tutustuttanut hänet kirjallisesti ajankohtaiseen [Björnson, Ibsen] konkurssi- ja huijausaiheeseen, jota Minna Canth sitten on saanut kehittää edelleen oman inspiraationsa mukaan, mutta että hän mieluummin on kätkeytynyt kirjailijaveljensä [Björnsonin tai Ibsenin] selän taakse suojatakseen itseään kiusalliselta identifoinnilta, kun kappaleen sisällys sattui olemaan niin lähellä hänen omia kokemuksiaan.”

valon. Kirjeenvaihto Bergbomin kanssa silti jatkui ja loogista on odottaa, että Kaarlo kirjoitti myös toukokuussa (16.–19.5. välisenä aikana), sillä Minnan seuraava säilynyt kirje kirjoitettiin jo 20.5.1882.¹⁷¹⁶ Siinä hän jälleen kiitti ”hauskasta ja opettavaisesta arvostelustanne”. Nyt hän pohti jo hankalia rakenteellisia kysymyksiä, kuten henkilöiden toiminnan suuntaa.¹⁷¹⁷

Vaikka jo luulin olevani tuiki väsynyt ja kyllästynyt tuohon näytelmään, sain kuitenkin arvostelustanne heti halua ryhtyä sen uudestaan kirjoittamiseen. Pyytäisin siis niin pian kuin mahdollista saada manuskriptin takaisin [– – ja että te] marginaaliin merkitsitte, mitkä kohtaukset varsinkin muutoksia sie-täisivät.¹⁷¹⁸

Roolijaon osalta Minnakin on realisti: Ida Aalbergia, joka ”oleskelee niin paljon ulko-
mailla, niin vähän kotomaassa” täytyy käyttää joihinkin ”suurenmoisempiin tehtäviin”.¹⁷¹⁹ Pyydettyään *Roinilan talon* käsikirjoitusta takaisin Minna sai Kaarloilta ilmeisesti vielä yhden kirjeen n. 22.–23.5.1882, jonka mukaan ”hän oli vain yrittänyt ’keveällä kädellä retucheerata’”. Tässä Bergbom on kirjoittanut omasta roolistaan, että hän voi kommentoida, mutta ei määrätä kirjoittajalle reseptejä:

Te pyydätte että antaisin vielä suurempia ohjelmia kuinka ja missä nuo muutokset ovat tehtävät. Sitä en uskalla. Kritiikki saa arvostella runoilijan tuotteita, mutta tuohon salaiseen pyhään väliin runoilijan ja runottaren välillä hän ei saa koskea. Paremmiin ei mitään parannuksia kuin parannuksia receptin mukaan.¹⁷²⁰

Greta von Frenckell-Thesleff (1944) katsoo, että Minna Canth *Roinilan talossa* näytelmää kirjoittaessaan ”hieman pakotti” itsensä kuuntelemaan ”kiltisti hänen neuvojaan.” – ”Viimeinen korjaustyö tapahtui kuitenkin äärimmäisen vastahakoisesti ja vaati suhteettoman paljon aikaa.” Vasta kun Minna Canth loppukesällä 1882 oli henkilökohtaisesti tutustunut Bergbomiin, sai näytelmän sankaritar hiukan sitä ”väriä ja hehkoa, jota hän turhaan oli koettanut ilmentää.”¹⁷²¹ Von Frenckell-Thesleffin läpikäyvänä narratiivina on kuvata Canth asteittain irtautumassa Bergbomin ”kielteisestä” tai ainakin ”Canthin

1716 M. Canth → KB 20.5.1882/MCK38:70.

1717 EAH3:130.

1718 M. Canth → KB 20.5.1882/MCK38:70.

1719 M. Canth → KB 20.5.1882/MCK38:70. Aalbergin kanssa neuvoteltiin tiiviisti, sillä häntä yritettiin sitouttaa tiettyihin päivämääriin, jolloin hän olisi teatterin käytettävissä.

1720 KB → M. Canth 2.6.1882/290:13:8/MCA/KiA/SKS, alkup. MCA/KuoKKA; Frenckell-Thesleff 1944:99–100.

1721 KB → M. Canth 2.6.1882/290:13:8/MCA/KiA/SKS, alkup. MCA/KuoKKA; Frenckell-Thesleff 1944:99–100.

sisäistä ääntä rajoittavasta” vaikutuksesta. ”Vähiten ohjeistettuna” kirjoitettu *Anna-Liisa* oli tässä logiikassa juuri siksi tuotannon huippu. Tähän narratiiviin sisälty oletus vuorovaikutuksesta vapaasta ”sisäisestä äänestä”.¹⁷²² Bergbom kuitenkin ei halunnut asettua ”runoiljan ja runottaren” väliin. Minna Majjalan tuore elämäkerta (2014) näkee kirjoitusprosessin vuorovaikutteisuuden, mutta pitäytyy edelleen tulkinnassa, jonka mukaan Bergbomin antamat neuvot pääsääntöisesti ”laimensivat ja lievensivät” Canthin kriittisyyttä. Siinä taas oletuksena on, että kirjailijalle editointi tai moderointi on yksilitteisesti kielteistä eikä koskaan koidu teoksen parhaaksi.¹⁷²³

Canthin suhde Bergbomiin oli pääosin kuitenkin inspiroiva yhteistyösuhde, jossa Bergbom nimenomaan kannusti kirjailijaa itsenäisiin omiin ratkaisuihin. Näitä kohtia on lainattu Canth-kirjallisuudessa vähemmän. Vuonna 1892 suhde ajautui Canthin irtiottoon ja pari vuotta kestäneeseen ulkoiseen välirikoon, jonka syynä olivat enemmänkin vanhasuomalaisen patriarkat kuin Bergbomin henkilö tai hänen dramaturginen mentorointinsa.

Suomalaisen Teatterin oli siis määrä kokoontua heinäkuun viimeisellä viikolla 1882 Kuopiossa, jossa oli valmistumassa uusi teatteritalo, Väinölänniemen huvila. Se oli Sebastian Gripenbergin piirtämä, sillä hänen sisarensa Elisabeth Stenius oli Kuopion tärkeitä säätyläisfennomaaneja. Se oli vielä keskeneräinen teatterin saapuessa kaupunkiin, minkä vuoksi harjoitus- ja esitysajat lykkääntyivät.¹⁷²⁴ Laivamatkoille Lauritsalasta Kuopioon oli Minna Canth hankkinut sponsoriksi kuopiolaisen tehtailija Raninin,¹⁷²⁵ sillä kuopiolaiset halusivat itsensä Suomalaisen Teatterin vihkimään omaa kesäkäyttöistä teatteritaloaan.¹⁷²⁶

Ennen sitä Kaarlo matkusti kuitenkin Naantaliin kylpemään. Hän ei lähtenyt kauemmas, sillä Kuopiossa piti olla jo heinäkuun lopulla. Augusta matkusti lasten, Paulan, Laurin ja Maunun kanssa Kuitiaan, Paraisille. Hänellä on ollut tekeillä ”Laulajien lippu”, josta käytiin kiistaa, kirjoitetaanko siihen radikaalifennomaanien tunnuslause ”yksi kieli, yksi mieli” vai jotain väljempää kuten ”sitä kuusta kuuleminen.”¹⁷²⁷ Tänä kesänä lääkintöneuvos, ukko Sanmark oli jo 84-vuotias ja eli vain ”skenlif”, kuten Emelie kirjoitti Hedvigille. Täti Sofie Sanmark omaishoitajana oli kuin ”fänge fastkedjad vid hans vård och sällskap, och detta ständiga påpassande och innesittande försvagar naturligtvis

1722 Frenckell-Thesleffin logiikka perustuu ajatukselle kirjailijan synnynnäisestä ja yksinään kehkeytyvästä lahjasta, ei vuorovaikutuksessa tapahtuvasta dramaturgisesta oppimisprosessista.

1723 Majjala 2014:156 (vuorovaikutteisuus), 160, 168, 169, 173, 174. Hänkin toteaa, että Bergbomin kommentit ”laimensivat ja lievensivät”. Päätelmä sisältää oletuksen, että muutokset olisivat olleet ”taiteellisia huononnuksia” Canthin teoksiin.

1724 Ks. esim. Seppälä 2002:23–24.

1725 Ks. EAH3:129 & MCK 38:70–71.

1726 EB → H. Ch. Winterhjelm 20.8.1882/42:1239/HWA/KiA/SKS.

1727 EB → B. Elfving 16.5.1882/49:5:63/EBA/KiA/SKS.

henne och gör henne nervös.”¹⁷²⁸ Sisarusten lapsista tiedetään, että Birger von Troil oli lähdössä Haminaan kadettikouluun. ”Toivottavasti tämä erityisen rakastettava poika viihtyy.” Myöhemmin myös Emelie matkusti Kuitiaan. Muu teatterin väki on lähtenyt vapaalle jo kesäkuun alussa, mutta ”Savolainen tomuttaa, pakkaa ja järjestää vielä puvustoa”, josta osan pitää lähteä Kuopioon, osan jäädä Helsinkiin.¹⁷²⁹ Emelie kuvasi Hedvig Winterhjelmille erittäin ihailevasti Minna Canthia elokuussa 1882:

Jag vet ej om du hört att här uppträdt en riktigt god författarinna; Fru Minna Canth i Kuopio; hennes man var lektor vid seminariet i Jyväskylä, men dog för par, tre år sedan; nu har hon i Kuopio slagit upp en liten handel för att kunna försörja sina 6 barn, men hinner dessemellan syssla med dramatik; för 1½ år sedan skicka hon oss ett riktigt godt skådespel ”Murtoavarkaus” (prisbelönt af finska Litteratursällskapet) och nu har hon lemnat ett annat ”Roinilan talossa”; begge folkpjäser. Roinilan talossa har alldeles förtjusande kärleks scener, ehuru man tycker att intet nytt i den vägen just mera borde kunna presteras.¹⁷³⁰

Kaarlo saapui Naantalista Helsingin kautta¹⁷³¹ Kuopioon 21.7.1882.¹⁷³² Minna Canthin ja Kaarlo Bergbomin suhde ja sen eri vaiheet ovat Suomen teatterihistorian hieno episodi. Suhde oli syvimmältään molemmille antoisa. Kuuden lapsen tarmokas yksinhuoltaja-äiti ja yrittäjä viihtyi enimmäkseen hyvin Kuopiossa, mutta joutui siellä ajoittain ristiriitoihin ja oli välillä muutoinkin alamaissa. Aloittelevalle näytelmäkirjailijalle kontakti Bergbomiin oli ehdottomasti inspiroiva. Suhde stimuloi keskustelua ja debatointia rakastavaa Canthia ja vastaavasti Kaarlon laaja lukeneisuus, innostus väittelyyn ja älykäs ironisuus stimuloivat kunnianhimoisesti kirjailijan kutsumukseen suhtautuvaa Minnaa.

Nautin suunnattomasti, varsinkin siitä, että sain joka päivä olla niin monipuolisesti sivistyneen ja suuren miehen kanssa kuin tri Bergbom on. Ihailin häntä – ja koetin niin paljon kuin mahdollisesti hyötyä keskustelusta hänen kanssaan. Niin selkeästi, niin terveesti, niin loogisesti kuin hän, en ole vielä kenenkään kuullut kehittyvän suuria aatteita. Ja kuinka kaukana hän sen lisäksi onkaan kaikesta pikkumaisuudesta, turhamaisuudesta ja latteudesta, joka jumala paratkoon, meitä tavallisia ihmisiä niin usein rumentaa.¹⁷³³

1728 EB → H. Ch. Winterhjelm 20.8.1882/42:1239/HWA/KiA/SKS.

1729 EB → B. Elfving 11.6.1882/49:5:64/EBA/KiA/SKS.

1730 EB → H. Ch. Winterhjelm 20.8.1882/42:1239/HWA/KiA/SKS.

1731 EB → Ossian Bergbom 28.7.1882/25:5/VLA/KiA/SKS.

1732 M. Canth → Olga Kiljander 22.7.1882/MCK41:73.

1733 M. Canth → Olga Kiljander [syys-lokakuun vaihe 1882]/MCK47:78–80.

Minnan sanojen mukaan hänen elämänsä ikään kuin pääsi heräämään: Kaarlon kautta hän sai olennaisia kirjavinkkejä ja hän alkoi intohimoisen lukuharrastuksensa ja hyllyjensä täydentämisen. Elämäkerturina joutuu miettimään myös mahdollista miehen ja naisen välistä suhdetta, ”ihastumista”. Bergbomiin ovat naiset helposti hurmaantuneet tämän hauskuuden, nokkeluuden, tunteikkuuden ja sivistyneisyyden takia, Charlotte Raa etunenässä. Nämä ominaisuudet tekivät Kaarlostakin myös sen kiistattoman ”substanssi-johtajan”, jota suomenkieliset näytännöt tarvitsivat ja jonka sharmi kykeni voiman hetkillä ylittämään pikkuharmien kitkan. Hän kykeni ”syöttämään” oopperarepertuaarin edellyttämät maailmat laulajille. Von Frenckell-Thesleff muistuttaa, että molemmat olivat vielä alle 40 ikäisiä antaen näin ymmärtää, että jotain enemmänkin olisi voinut heidän välillään tapahtua. Tutkijana hän ei kuitenkaan aavistellut tai tiennyt Kaarlon pidättyvyyttä naisten kanssa.¹⁷³⁴ Kysymys kuuluukin: milloin tämä seikka Kaarlostakin valkeni Minnalle?

Kaarlon kannalta voi sanoa, että kesän 1882 asuminen Minna Canthin luona toimi osittain samoin. Kaarlon nuoruuden illat 1860-luvulla olivat kuluneet kirjallisesti inspiroituneissa keskusteluissa älyllisesti tasavertaisten toverien kanssa. Vaikka Kaarlo oli näiden toverien ja muiden fennomaanien kanssa jo perustanut Suomalaisen Klubin, jossa he tapailivat kun ehtivät, on klubi-illoissa käyty keskustelu ollut loputonta puolueen hankkeiden taloudellisia selvittely-yrityksiä, ideoita ja puoluestrategioiden hiontaa. Koskisolaisten jungfennojen piireissä ei ollut yhtäkään taiteilijasielua. Canthilla oli erilainen tausta ja uudenlaisia näkemyksiä, joita Kaarlo saattoi resuneerata ilman käytännöllisiä paineita, myös silkasta ajattelun ilosta ja mikä tärkeintä, älyllisestä uteliaisuudesta. Minnan utopistisimpia ajatuksia hänen oli varmasti helppo ammuskella alas ja haastaa tätä argumentoimaan paremmin.

Kuopiolaiset olivat jo vuonna 1881 tilanneet uuden teatterin Väinölänniemelle. Töiden viivästyminen siinä missä teatterin keskeisten näyttelijöiden myöhästyminen kesällä 1882, antoivat Kaarlolle enemmän aikaa istua Minnan kanssa keskusteluissa, kuin jos harjoitukset ja näytökset olisivat päässeet heti alkamaan. Arkkitehti Gripenbergin sisaren, rouva Steniuksen luona Kaarlo on käynyt visiitillä.¹⁷³⁵ Seuraava Minnan huudahdus Olga Kiljanderille on kuuluisa:

Jag har njutit ofantligt af att vara tillsammans med dr. Bergbom. Lefve alla intelligenta män! – de dumma få gerna dö. Kommer ej Robert hit? Märks det ej

1734 Majjala 2014:153 päätelee, että ”mistään suuresta ihastuksesta ei Bergbomin puolelta siis voida puhua.” Olihan Bergbom inspiroitunut Minnan älykkyydestä, mutta hän ei ajatellut naisten kanssa muita kuin älyllisiä romansseja. Tätä Majjala ei ole tiennyt ottaa huomioon.

1735 KB → EB [1.8.1882]/46:1:56/EBA/KiA/SKS.

redan på penndragen, att jag vuxit ofantligt på denna vecka i ålder och visdom (andlig ålder menar jag.) Nästa vecka begynna representationerna.¹⁷³⁶

Elokuun alussa alkoivat Kaarlön kirjeet Emelielle. Yhtä paljon lainattu on Kaarlön ensi-kommenttia Minnasta:

Jag trivas bra hos fru Canth. Det är en liffig, snäll liten fru, full af sträfvanden och intressen. Roinilan talossa blir färdig dessa dagar i sin nya form, men jag fruktar den ej kommer att gifvas i Kuopio, ty genom Bööks sena hitkomst blir allt uppskjutet och tiden var redan från förut nog knappt tilltagen – tre nya dramer på två månader.¹⁷³⁷

Saman tiedon Emelie välitti Bettylle (3.8.1882) hieman muuntuneessa muodossa, hän puhui oman tulkintansa kautta jo Canthin ‘ideela sträfvanden’ aatteellisista pyrkimyksistä kytkien hänet fennomaaneihin.¹⁷³⁸ Kaarlo oli kirjoittanut vain pyrkimyksistä ja mielenkiinnon kohteista.

Teatterin ongelmat kasautuivat taas Kuopiossa: Bruno Böök ei ollut vielä saapunut, ei liioin Ida Aalberg. Oskari Wilho ja Benjamin Leino olivat Visbyssä. Axel Ahlberg oli – niin vielä luultiin – lähtenyt opintomatikalle ulkomaille. Tätä seikkaa Emelie Bettyltä Turun puolesta myös vaivihkaa tiedusteli, ja niinpä Axelin tilanne syksyn aikana paljastui täysin toiseksi: ulkomaan stipendillään hän ei koskaan päässyt Turkua pitemmälle. Näyttelijöiltä on Emelien mielestä hankala saada edes kuitteja matkarahoista ja Axel Ahlbergille Emelie oli hankkinut jopa 800 mk matkaa varten.¹⁷³⁹

Näytökset alkoivat keskiviikkona 9.8.1882 ja Minna Canthin kauppa Kirkkotorin varrella toimi pääsylipputoimistona. Jo 12.8.1882 ehti *Tapio*-lehti selostamaan viikon esityksiä. Kaarola Avellanin *Pariisin veitikkaa* kiitettiin, ”mitä näyttelytaitoon tulee mestarillisesti; vaan hänen lausumisensa on usein epäselvää, paikoin virheellistäkin. Useimmiten esiintuleva virhe hänen puhumisessaan on se, että hän lausuu kaksi-äännyvän [pitkän vokaalin] sanan lopussa lyhyesti, lyhyenä äänenä pitkän sijasta.”¹⁷⁴⁰ Minna Canth kiirehtää Robert Kiljanderia tulemaan Jyväskylästä Kuopioon:

Olen niin odottanut saavani kirjeen Robertilta ja saavani kuulla hänen ‘ideois-taan’. Miksei Robert tule tänne, vaikka olen niin usein pyytänyt häntä tulemaan?

1736 M. Canth → Olga Kiljander heinäk. loppu 1882/MCK42:74.

1737 KB → EB [1.8.1882]/46:1:56/EBA/KiA/SKS.

1738 EB → B. Elfving 3.8.1882/49:5:65/EBA/KiA/SKS.

1739 EB → B. Elfving 3.8.1882/49:5:65/EBA/KiA/SKS.

1740 *Tapio* 12.8.1882.

Siitä olisi hänelle paljon hyötyä. Huomenna esitetään Amalia ystävämme”. Olen hyvin utelias näkemään sen. Eilen esitettiin Lea ja muita pieniä näytelmiä. Neiti Avellan on erinomainen Leana ja yleisö tuntui olevan ihastunut.”¹⁷⁴¹

Helsingistä käsin Emelie kirjoitti Ida Aalbergille Lappeenrantaan 4.8.1882. Hänen kirjeissään nuoremmille oli aina opettavainen sävy, hän toivotti Jumalan siunausta teatterin työvuodelle. Hänellä on erityinen tarve huolehtia Idan hurskauskasvatuksesta sekä selvittää tilannetta teatterin toiminnan kokonaisuuden kannalta, antaen näin Kaarlolle sivustatukea siinä, että Idan pitäisi äkkiä matkustaa Lappeenrannasta Kuopioon, kun matka on vielä ilmainen.¹⁷⁴² Kaarlo kirjoitti Idalle myös suorasukaisen kirjeen, jossa hän edellytti tämän tulevan sovitusti Kuopioon ja antamaan näytäntönsä jo seuraavana perjantaina, sillä ohjelmistosta on pulaa. Kirjeen päiväys on epävarma.¹⁷⁴³ Ida suvaitsi saapua vasta elokuun lopussa.

Herttoniemen Bergbomeilla oli linkejä Kuopioon. Kaarlon ja Emelien serkku Karl Z. Bergbom avioitui nimittäin Agnes Gripenbergin kanssa, joka oli Kuopion johtavan fennomaanirouvan Elisabeth Steniuksen sukulainen. Elisabeth puolestaan oli Alexandra Gripenbergin ja arkkitehti Sebastian Gripenbergin sisar. Herttoniemen serkuista Helena Bergbom kihlautui maanviljelijä ja kirjailija Ernst Ifvar Idströmin kanssa. Tämä taas kirjoitti Suomalaiselle Teatterille näytelmää, *Valansa rikkojat*, josta osa oli valmiina ja aikanaan esitettiin taiteilijanimellä E. I. Roini.¹⁷⁴⁴ Nuori pariskunta oleskeli Kuopion seuduilla ja vietti aikaa Steniusten huvilalla. Kaarlo raportoi höystäen ihmistuntemuksellaan:

Du frågar i dina bref mycket om Idström. Jag har mycket att litet träffat honom och aldrig på tu man hand. Han bor på landet hos Stenius och kommer sällan till staden. Jag har visserligen gjort besök der par gånger, men då har sällskapet varit allmänt och Idström ej sagt något hvarken om sin examen eller sin pjes. Så mycket vet jag om den senare att tredje akten ej är färdig, om den förra vet jag intet. – Ditt råd att jag genom uppmaningar och fingervisningar på ”Vetter und Basen” skulle påskynda densamma, anser jag ej klokt. Idström är en stolt och obändig natur, Helena likaså. Hvarje inblandande skulle föra till

1741 M. Canth → Olga Kiljander 5.8.1882/MCK42:75.

1742 EB → I. Aalberg 4.8.1882/49:1:13/EBA/KiA/SKS. Kaarlo on kesän 1882 aikana käynyt myös ostoksilla Pietarissa, mutta milloin, ei selviä tarkasti edes hänen kirjeestään Wahlströmille 22.8.1882/47:15:4/KBA/KiA/SKS.

1743 KB → I. Aalberg [6.8., 13.8. tai 20.8.]1882/47:1:2/KBA/KiA/SKS.

1744 Emelien mukaan Helena-serkun lähipiiri ei innostunut avioliitosta Idströmin kanssa, sulhasen pitäisi ainakin saada kandidaattinsa valmiiksi. ”Det ständiga politiserandet vill ha till följd att ungdomen ej hinner arbeta så mycket som den skall och bör.” (EB → I. Aalberg 4.8.1882/49:1:13/EBA/KiA/SKS.) Sisältyikö tähän Idalle ehkä jokin varotus Lauri Kivekkään suhteen, jonka innostus politiikkaan oli ilmeinen.

missförstånd, som kunde hafva oberäkneliga följder. Kom ihåg huru Ossian tog saken, när man ville ge honom fingervisningar i hans uleåborgska förlofning.¹⁷⁴⁵

Emelie käytti verkostojaan ja etsi Ossianin orvoille lapsille säätyläistäustaista emännöitsijää tai lastenhoitajaa. Tehtyään tiedusteluja hän valitsi neiti Homénin, jolle piti sitten järjestää tutustumiskäynti Tampereelle.¹⁷⁴⁶ Kaarlolla oli teatterilla ongelmia juopottelevan järjestäjä Kauhasen kanssa, joka itkien oli pahoitellut käytöstään. ”Päätimme miesten kanssa antaa armon käydä oikeudesta. Mutta viimeinen varoitus.” Kaarlo oli valmis jakamaan tämän liian laajaa toimenkuvaa ja ottamaan eri henkilön kuiskaajaksi. Se ei kuitenkaan voinut olla kuka tahansa, vaan kenties maalarioppilas, joka auttaisi meitä samalla lavasteiden kanssa. Sellaiseksi löytyi turkulainen maalarimestari K. K. Hellstén, joka muutti Helsinkiin ja jonka varaan Kaarlo tästedes alkoi laskea paljon lavasteiden osalta.¹⁷⁴⁷

Kun muut jo näyttelivät Kuopiossa, roikkui Ida Aalberg täydellä palkalla Lappeenrannassa. Emelie ”a propos” muistutti taas Idalle, että laivamatka on ilmainen ja että ”Karl tycks mycket långta efter Eder, så att kan Ni, så var den sista Augusti i Kuopio.”¹⁷⁴⁸ Ida on kuitenkin tarvinnut rahoja lainaksi – ehkä maksaakseen laskunsa Lappeenrannassa. Emelie toimitti 300 mk heti ja pyysi Wahlströmin maksamista palkoista takaisin.¹⁷⁴⁹ ”Kunniallinen B. Leino” oli tullut Kuopioon, ja Kaarlon murheet näyteltävästä ohjelmistosta vähenivät, vetoaa Emelie.¹⁷⁵⁰ Elokuun lopulla toisessa kirjeessä Emelie pyysi Idaa varmistamaan Kaarlolle, että on tulossa! Mutta Emelien koulutusprojektiin suhteessa Idaan kuului myös ajatus, että tämän ”jaksamiseen ja terveenä pysymiseen” vaikutti se, miten rauhallista elämää tämä viettää ja se, että hän voisi ”undvika att bli nervös: detta hör nu visserligen till teatern, men nog kan man sjelf bra mycket försöka att ställa sitt lif något så när lugnt; sednast ni var utrikes var det för oroligt.”¹⁷⁵¹

Bruno Böökistä Kaarlo kertoo, että tällä on parempi vaihe. Tosin hän mutisee ja slarvaa harjoituksissa, eikä vanhassa bravuurissa, *Don Cesar de Bazanin* nimiroolissa ole värikästä loistoa ja ritarillista nostetta, mutta hänen hyväntuulisuutensa voittanee

1745 KB → EB 19.8.1882/46:1:57/EBA/KiA/SKS.

1746 EB → Ossian Bergbom 16.8., 18.8., 5.9. ja 18.9.1882/25:5/VLA/KiA/SKS.

1747 KB → EB 19.8.1882/46:1:57/EBA/KiA/SKS. Samassa kirjeessä KB mainitsee koristemaalari K. K. Hellsténistä, jolla oli oma versta. Hän oli Turussa 1874 auttanut dekoraatioiden maalaamisessa ja toiminut vuoden ajan Piirustuskoulun johtajana. Helsinkiin muutettuaan (1882) hän voisi auttaa edelleen teatteria. Hellstén aikanaan suurensi Gripenbergin talopiirustukset maalaukseksi Ylioppilastalon seinälle, arpajaisiin (EAH3:196). Arkadian suuren remontin aikana Hellstén maalasi katsomon koristelut ja uusia lavasteita. Emelie ehdotti Kaarlolle (30.8.1882/45:1:93/KBA/KiA/SKS) Hellsténin ottamista jo syksyksi Viipuriin.

1748 EB → I. Aalberg 22.8.1882/49:1:14/EBA/KiA/SKS.

1749 Viipyminen voi kertoa velasta hotellille, josta ei pääse ennen laskun suoritusta.

1750 EB → I. Aalberg 26.8.1882/49:1:15/EBA/KiA/SKS.

1751 EB → I. Aalberg 26.8.1882/Coll 1.2/IAUGA/ms/KK.

ystäviä. Elokuussa 1882 Niilo Salan nimi alkoi esiintyä Kaarlon kirjeissä. Hänellä on paljon taisteltavaa ”kapinoivan kehonsa kanssa, ja äänensä, joka kyllä on miellyttävä, mutta joka ei anna mitään ulos.” Sala oli näytellyt Wilhon poissa ollessa Sakeusta *Leassa*, ei huonosti, toisin kuin Kaarle II:ta näytelmässä *Don Cesar*. ”Kun hän vain pääsisi eroon äitelästä [sliskiga] saarnamaneeristaan”, toivoo Kaarlo.¹⁷⁵² Seurueen naisten lahjakkuudesta esitti Minna Canth teräviä havaintojaan Olga Kiljanderille:

Täällä muodostui Avellan-puolue ja Aalberg-puolue, jotka kilpailivat suosion osoittamisessa primadonnille. Oli todella sekä surullista että naurettavaa nähdä, kuinka ne, jotka juhlivat toista, olivat todella vihamielisiä toista kohtaan. Hyviä he olivat minusta molemmat, mutta varsinkin neiti Aalberg valtasi katsojan oikein rynnäköllä. Neiti Avellanin näytteleminen on perusteellisesti harkittua, mutta toisella on palava innostus. Olisittepa nähneet hänet Norana tai vielä mieluummin Louisena Kavaluudessa ja rakkaudessa! Se oli jotain, jota ei unohda helposti. Kuitenkin minusta tuntuu, että suomalaisen teatterin tila on huolestuttava, koska ei yksikään nuorista naispuolisista näyttelijöistä osoita mainitsemisenarvoisia tai edes pienimpiä näyttelijänlahjoja. Neiti Hacklin tulee pois ensi keväänä, neiti Avellan aikoo myöskin piakkoin erota, silloin jää jäljelle neiti Aalberg, joka todennäköisesti tulee aivan sairaaksi [sairaalloiseksi], ellei hän mene naimisiin. [som troligen snart blir alldeles sjuklig om hon ej gifter sig.]¹⁷⁵³

Canthia ei voine yksioikoisesti pitää ”Avellan-puolueen” johtajana, kuten Jalmari Finne on arvellut.¹⁷⁵⁴ Havainto Aalbergin hermostuneisuudesta on tärkeä. Kaarlo kertoi Emelille hoitaneensa kassaa ja lippuja, kurjanmoista työtä (odrägligt arbete). Hän otti laskut vastaan ja maksoi niitä vain sunnuntai-iltaisen esityksen jälkeen, jolloin rahaa piti aina olla.¹⁷⁵⁵ Uuden ohjelmiston kannalta Ibsen ja Björnson olivat ajankohtaisia.¹⁷⁵⁶ Nikolai Gogolin *Naimapuuhien* menestyksestä Kuopiossa Kaarlo myös raportoi, sen onnistu-

1752 KB → EB 19.8.1882/46:1:57/EBA/KiA/SKS.

1753 M. Canth → Olga Kiljander, [syys-lokakuun vaihe 1882]/MCK47:78–80.

1754 Jalmari Finne on teatteriin 1890-luvulla tultuaan vain kuullut tuosta 10 vuotta aiemmasta asiasta: ”Maria Stuartia, jossa Ida Aalberg esitti pääosaa ja Kaarola Avellan kuningatar Elisabethia, yleisö taputti kummallekin erittäin käsiään, pidättäytyen kokonaan toisen suurissa kohtauksissa. Minna Canth kuului Avellanin kannattajien johtajiin. Mutta Kaarola Avellanilta puuttui naisellinen viehkeys, jolla Ida Aalberg alkoi rumuudestaan huolimatta loistaa.” Finne 1939:33.

1755 KB → EB 19.8.1882/46:1:57/EBA/KiA/SKS.

1756 Elisabet Stenius suomensi Ibsenin *Samfundets stötter* ja Niilo Sala Björnsonin *Redaktör* -näytelmää. Kaarlo Kramsusta Bergbom ei ollut kuullut mitään, Antti Tuokon pitäisi kääntää *Adrienne Lecoureur* ja Samuli Suomalaiselta saataisiin *Reviisori*. Tuokko kuitenkin kieltäytyi ja *Adrienne* meni Kasper Järnefeltille. Käännös ehkä oli jäänyt Ida Aalbergilta kesken tai se ei ollut riittävän tasokasta, olivathan hänen ranskanopintonsa puutteelliset. Niilo Sala käänsi näytelmän *Elfvän*. (KB → EB 22.8.1882/46:1:58/EBA/KiA/SKS.)

minen perustui hyviin hahmoihin, kuten huvinäytelmissä pitikin.¹⁷⁵⁷ Bergbom on muuallakin pohtinut sitä, miten hyviä venäläiset kansannäytelmät olisivat Suomalaiselle Teatterille, mutta ”mistäs otat”. Onko aivan näin? Eikö venäläisiä näytelmiä olisi löytynyt, vai olivatko venäjänkieliset aikalaiskomediat paljon urbaanimpia ja satiirisempia, kun porvariston osuus oli suuri ja yhteiskuntarakennekin jo toinen. Hämmästyttävää on Venäjän klassisen dramatiikan suuren nimen, Aleksander N. Ostrovskin tuotannon puuttuminen Bergbomin ohjelmistosta kokonaan ennen 1890-lukua.¹⁷⁵⁸ Kaarlo kirjoitti Emelielle yllättyneenä Oskari Wilhon hetkellisesti paremmasta voinnista.

Wilho, som vi antogo vara ungefär död och begrafven har anländt till Lauritsala och anmält att han närmaste dagar kommer att infinns sig i Kuopio. Han säger sig vara friskare fetare och äfven rösten är ”semmoisessa kunnossa, että minä hyvin voi[n?] näytellä”. Han är verkeligen oberäknelig. Och att han verkligen känner sig friskare bevisas af att han önskat börja i – Saituri.¹⁷⁵⁹

Roinilan talossa –näytelmästä pidettiin lukuharjoitus (kollationering) Kuopiossa tiistaina 22.8.1882, ja heti kun Benjamin Leino tuli, se voitiin harjoitella tehokkaasti ja saada ensi-iltaan Kuopiossa. Canthin mielestä Selma Lundahlin pitäisi näytellä Sannan roolia *Roinilassa*, sillä Emilie Stenberg ei pystynyt puhumaan niin nopeasti kuin Sannan välttämättä täytyy. Väliin tulivat syyskuun alkupäivien ensimmäiset Aalberg-esitykset,¹⁷⁶⁰ joissa kuitenkin ei käynyt väkeä, sillä kaikki odottivat vain *Noraa* ja Kuopion kaupungin 100-vuotisjuhla-näytäntöä. Sellaiseksi valmistettiin muiden viritysten lisäksi *Regina von Emmeritzin* neljäs näytös.¹⁷⁶¹

Kuopiossa näyteltiin menestyksellä vielä koko syyskuu 1882. Ohjelmistossa olivat vanhat ja varmat: *Kihlaus*, *Nummisuutarit* ja *Työväen elämästä*, mikä kertoo, että Wilho oli palannut työhön.¹⁷⁶² *Nukkekot*i tietysti oli päänumero Aalbergin osalta. Björnsonin *Leonarda* oli myös ajankohtainen avioliittoa käsittelevä näytelmä, jossa näytteli Avellan. Canthin *Murtovarkaus* säästettiin sesongin loppuun ja siitä muodostui ”myrskyisä menestys.” Minnan läsnä ollessa harjoiteltiin *Roinilan taloa*. Minna oli itse jo kyllästynyt näytelmään – epäilemättä aiheen vähäpätöisyyden ja asetelman sovinnaisuuden takia. Ensimmäisen kerran kirjailija oli mukana ”kollatsioonissa” eli lukuharjoituksessa.

1757 KB → EB 19.8.1882/46:1:57/EBA/KiA/SKS.

1758 *Ukonilma* tuli vasta 1890-luvulla esitettäväksi, samoin *Älä istu toisen rekeen*, mutta ei muita, satiirisempia Ostrovskieja.

1759 KB → EB 29.8.1882/46:1:61/EBA/KiA/SKS.

1760 EAH3:132–133.

1761 EAH3:133–134.

1762 EAH3:134. Wilho ja Leino olivat olleet Gotlannin Visbyssä ja Norjan Modumissa.

”Kollatsioonoidessa näyttelijät pitivät varsinkin ensi näytöksestä ja jotakuinkin toisestakin, mutta kolmas oli heistä laimea.”¹⁷⁶³

Roinilan talossa oli jo valmistumaisillaan, niin Kaarlo ainakin luuli, ja sitä harjoiteltiin syykuun lopulle asti. Harjoitukset kuitenkin keskeytettiin ja jotain sovittiin, sillä Minna lähetti viimeisiä täydennyksiä *Roinilaan* vasta 18.10.1882. Seuraavana päivänä Canth kirjoitti Olga Kiljanderille, että *Murtovarkaus* oli myyty Söderströmille.¹⁷⁶⁴ Minna kirjoitti hänelle *Roinilasta* marraskuussa, tehtyään viimeisiä korjauksia:

Tri Bergbom arveli, että ”Roinilan talossa” esitetään joulukuun alussa. Muuta en tiedä, kuin että kyllästyin mielettömästi siihen kappaleeseen – en halua ajatellakaan sitä. Tri Bergbom halusi saada loppuun vielä muutamia vuoro-sanoja, ja hädin tuskin pystyin saamaan ne aikaan useiden viikkojen jälkeen. Ensimmäistä näytöstä muutettiin aika paljon, toista ja kolmatta sitä vastoin aivan vähän. Minulla on nyt siitä sellainen vaikutelma, että se epäonnistui, – mutta ehkä erehdyn ja asia oli vain niin, että minä väsyin ja kyllästyin siihen perin pohjin. Saa nähdä saanko vielä jotain kasaan!! – Kuinka hauskaa olisikaan saada aikaan jotain sellaista, josta itse voisi sanoa: ”Tähän olen tyytyväinen.”¹⁷⁶⁵

Näissä Minnan tunnelmissa on katsetta eteenpäin, uskoa omiin voimiin sekä halua kohdata oman ajan Suomi, joka oli jo alkanut kaupungistua, vaurastua ja köyhtyä. Maalaisnäytelmän aika oli takana.

Kotimaisen kirjallisuuden ”kirjoittamattomia teoksia” löytyy Bergbom-sisarusten kirjeenvaihtoa selailemalla. Emil Nervanderin puutteenalainen asema, samoin ilmeisesti Paavo Cajanderin, sai sisarukset hautomaan ”näytelmien tilaamista” näiltä tutuilta litte-raateilta, jotta nämä voisivat saada kynällään tienestii.¹⁷⁶⁶ Paavo Cajanderille Kaarlo oli antanut *Elinaisen surman* runoiltavaksi jo 1870-luvun alussa, jolloin ooppera suomalai-

1763 EAH3:134–135. Majjala 2014:155 väittää, että Bergbom olisi kokenut Canthin mukanaolon harjoituksissa kiusalliseksi, ja siksi jatkanut *Roinilan* harjoituksia vasta Helsingissä. Mikään kirjeaineistossa ei viittaa siihen. Canthin mielipiteisiin roolituksista Kaarlo osin yhtyi, osin ei, se taas oli normaalia teatterissa. *Roinilan* lykkääntyminen johtui siitä, että Kaarlo halusi loppuun vielä uutta tekstiä Minnalta.

1764 M. Canth → Olga Kiljander 19.10.1882/MCK49:83. Viimeisistä *Roinilan* korjauksista ks. M. Canth → Olga Kiljander 4.11.1882/MCK50:84–85. Samassa kirjeessä on maininta E. I. Idströmin, nimim. Roinin näytelmästä, samoin kuin vielä joulukirjeessä Olgalle. Siinä Canth kysyy, onko Bergbom kommentoinut Robert Kiljanderin näytelmää. (M. Canth → Olga Kiljander 23.12.1882/MCK54:88–89.)

1765 M. Canth → Olga Kiljander 4.11.1882/MCK50:84–85.

1766 ”Jag har dessutom fått den idén, att vi äfven böra göra samma proposition åt Cajander. Idström och Leino hafva båda två gifvit tydliga vinkar om, att Paavo stackare befinner sig i ganska tränga skor och att han måste arbeta träget för att uppehålla lifshanken. Betala vi då hans Elinaisen Surma (nb. med vilkor, att den blir färdig) med 700 å 800 m. så är det ingalunda för mycket då vi af honom erhållit Hamlet, Romeo, Köpmannen i Venedig, Narcisse Rameau, Lucia, Yökäusi Lahdella, sångerna i Preciosa, Fra Diavolos tredje akt och halfva Linda, utan att han erhållit en penni. Jag glömde hans kanske vackraste gåfva – Daniel Hjort. (KB → EB 26.8.1882/46:1:59/EBA/KiA/SKS.)

sesta aiheesta väikkyi hänen mielessään.¹⁷⁶⁷ Ei tiedetä, mikä Kaarlön juonirungoista olisi ollut Cajanderin käsissä. Sitä paitsi oopperahanke on voinut olla Kaarlolle ensisijainen itse Elinan surma -aiheen kanalta. Entä jos Cajander työsti librettoa Martin Wegeliuksen tai jonkun muun sävellettäväksi, nyt kun Musiikin ystävien yhdistyksen oli perustettu,¹⁷⁶⁸ ja kaupunkiin oli hankittu oma orkesteri. Minna Canthin kirjeessä Cajanderilla työn alla olevaan tekstiin viitataan kuitenkin selvästi sanalla ”sorgespel”, mikä viittaa siihen että Kaarlo odotti voimakasta kotimaista draamaa.¹⁷⁶⁹ Emelie vastasi Kaarlolle ja asetti Cajanderin näistä kahdesta skribentistä Nervanderia ylemmäs ja paljon tarpeellisemmaksi teatterille:

Det som du skref om P. Cajander gjorde mig helt ondt; jag har alltid gådt och inbillat mig att han vore förmögen. Nog böra vi nödvändigt uppoffra något för att få en pjes af honom; jag tror bestämdt att detta är mycket mera att lita på, än att beställa af Nervander. Cajander har alltid varit utmärkt arbetsam samt, i allt hvad vi haft med honom att skaffa, pålitlig och samvetsgrann; detsamma kan jag åtminstone ej säga om Nervander. – Hvad genialiteten beträffar, så står Nervander visst ej öfver Cajander; dessutom, så äro vi skyldiga Cajander bra mycket för alt det myckna vackra och goda han redan utan ersättning gifvit oss; Nervander äro vi platt intet skyldiga. Hvad mig beträffar så tror jag vida mera på Cajander än på Nervander; derföre vore jag utmärkt lifvad af [att] du skulle underhandla med vännen Paavo; i hvardera fallet är det dock väl rättast att du först talar med direktionen. Att skriva till Nervander, efter han intet skrivit till dig, är väl äfven onödigt.¹⁷⁷⁰

Kenraalikuvernööri Järnefeltin puoliso Elisabeth Järnefelt oli koonnut jo Helsingissä ympärilleen kirjallista nuorisoa. Kaarlön kirjeestä löytyy tietoa juoruista ja arvuuttelua tulevista maaherranimityksistä, joissa hänen lankomiehensä Gösta von Troil oli kilpailija Alexander Järnefeltin kanssa.

Har du i tidningarna sett att Kr[a]emer [Kuopion läänin maaherra] tager afsked [1884]. Hvem blir guvernör efter honom här? [Alexander] Järnefelt? Gösta [von

1767 Niemi 2007:79 viittaa asiassa Aspelin-Haapkyllän ja Cajanderin väliseen kirjeenvaihtoon vuodelta 1906.

1768 Edellisessä osassa (NB:534–535 ja 581–583) esitellyistä Kaarlön laatimista *Elinan surma* -oopperan juonisyntesista jälkimmäinen voisi olla jopa vasta 1880-luvun alusta. – Sen sisähuonetunnelma, psykologinen ja osittainen kama-ridraama-asetelma voisi viitata uudempaan kirjoitusaikaan.

1769 Minna kirjoitti Olga Kiljanderille (19.10.1882/MCK49:82): ”Cajander håller också på med ett sorgspel ”Elinan surma” som han redan en längre tid arbetat på, men det lärer ej ännu i hast blifva färdig.” Tämäkin vahvistaa, että työ on ollut pitkään tekeillä.

1770 EB → KB 30.8.1882/45:1:93/KBA/Kia/SKS.

Troil]? Apropos Järnefelt tyckes der [i Hfors] hafva varit svåra scener med anledning af Brofeldt. Idström berättade en mängd detaljer (Arvid Järnefelt är som bäst på besök hos honom), men det är kanske bäst, att jag sparar dem till muntliga meddelanden. Jag vet ej om man skall mera beklaga eller förarga sig öfver fru Järnefelt.¹⁷⁷¹

Kaarlon yllätyksentäyteiseen elämään kuului usein pianonsoitto, tällä kertaa *Mustalaisten* näytöksessä ulkomuistista improvisoiden.

I morgon (onsdag) går Mustalaiset. Jag är i en obehaglig situation, ty jag måste akkompagnera sjelf. Kahra och musiken blefvo nemligen i går per telegram reqvirerade till Nyslott. Och till på köpet måste jag sammansätta akkompagnementet ur minnet, ty Kauhanen har naturligtvis glömt halfva antalet noterna i Helsingfors. Lyckligtvis kommer jag ännu temmeligen ihåg de ungerska visorna, sedan Sandefjord – då jag nödgades spela dem morgon, middag och qväll. Enär noterna äro borta kan jag ej heller vända mig till någon annan. Nå – den qvällen går väl förbi den som alla andra här i lifvet.¹⁷⁷²

Syyskuun alun kirjeissään 1882 Emelie kehotti Idaa huolehtimaan Kuopiossa kurkku- ja muista lääkkeistään, bronchial-pastilleista, inhalaattorista jnp. Hän lähetti rekvisiittaa junalla ja kertoi, että Martin Wegelius oli kovasti kaivannut Kaarloa, ilmeisesti Musiikkiopistoon liittyvissä asioissa. Emelie mainitsee, miten Wegelius oli loukannut Kajanusta tarjoamalla tälle vain oppilaspaikkaa uudessa musiikkiopistossaan.¹⁷⁷³ Hän tiesi myös kertoa ilouutisen, heidän serkkunsa Emmy Chydenius ei karhua 6000 mk velkaansa teatterilta, toivoo vain säännöllisen koron elinajakseen, jolla tulee itse toimeen. Emelie järjestää samalla Ossianille pysyvää lastenhoitajaa.¹⁷⁷⁴ Kaarlo halusi poiketa Helsingissä, ennen Viipurissa alkavaa näytäntökautta. Kuopion päättäjäisjuhlissa Oskari Wilho – jonka johdolla Kuopiossa oli jo ennenkin menestyksellä vierailtu, aavisti ehkä olevansa viimeistä kertaa Kuopiossa.¹⁷⁷⁵

Seuran jäsenten puolesta kiitti herra Wilho tästä muistosta [laakeriseppele nauhoin], mainiten, että he ovat tottuneet pitämään tällaisia tilaisuuksia ikään

1771 KB → EB 26.8.1882/46:1:59/EBA/KiA/SKS.

1772 KB → EB 29.8.1882/46:1:60/EBA/KiA/SKS.

1773 EB → KB 4.9.1882/45:1:95/KBA/KiA/SKS.

1774 EB → Ossian Bergbomille 12.9.1882/25:5/VLA/KiA/SKS.

1775 Matka Kuopiosta Viipuriin kahdeksi kuukaudeksi alkoi 'Savotar'-laivalla keskiviikkoamuna 27.9.1882. *Tapio* -lehti lainasi ilmeisesti *Savo* -lehestä (26.9.1882) kuvauksen päättäjäiskemuista edellisessä lauantaina kaupungin seurahuoneella. Seppelitä annettiin. *Tapio* 27.9.1882.

kuin tilinvapautena työstään, sillä nämä osoittavat, että heidän työtään on käsitetty ja sille arvoa annettu, puhuja kiitti myöskin niitä, jotka tänne ovat toimittaneet vakinaisen kodon taiteen hennoille jumalattarille. Tilaisuudessa vallitsi erinomaisen vilkas ja vapaa henki, ja ilta kului hauskaasti laulua ja soittoa kuullessa, lopuksi pistettiin vilkas tanssi.¹⁷⁷⁶

Näyttelijä Adolf Lindfors oli syksyn 1882 tulokas, joka liittyi teatteriin Viipurissa. Vuonna 1857 syntynyt Lindfors oli jo 25-vuotias ja opiskellut G. Mallanderin johdolla tämän oppilasryhmässä 1870-luvun alussa. Vuodet 1873–80 Lindfors oli ollut Nya Teaternissa ”saamatta tärkeämpiä tehtäviä, teki sen jälkeen pari merimatkaa, esiintyi näyttelijänä Göteborgissa ja laulajana Fiorinin italialaisessa oopperassa Helsingissä.”¹⁷⁷⁷ Lindfors herätti Kaarlon huomiota:

Onsdag Kastilian Juanna. Jag tror den kommer att gå raskt – vis à vis Sala tar jag mitt ord tillbaka, ty han tyckes antaga att don Alvar är någon slags nunna, så hektiskt sentimental är han. Lindfors uttal är allt bra svenskt. Deremot kan han finska betydligt bättre än jag trodde och mycket bättre än t.ex. Aspegrén, då han kom till teatern.¹⁷⁷⁸

Lokakuussa Kaarlo lähetti makeisia Canthin pikku Lyyllille, joka on ”kovasti kaivannut Tohtoria”. *Roinilaan* oli saatu vähän lisää ”rakkauden kuohua Annalle ja Maunolle”. Tässä lokakuun kirjeessä oli Minnalta taas suuri kiitos Kaarlon käynnistä Kuopiossa:

En tahtoisii voida kirjettäni lopettaa, kertomatta kuinka kiitollisuuteni on Teitä kohtaan, hyvä Tohtori, viime kesää muistelllessani. Mutta ettehän Te ihmisten kiitollisuudesta välitä, eikä se luonnollisestikaan missään arvossa ole sille, joka on asettanut päämääränsä paljon, paljon korkeammalle. Niinpä täytynee ollakin siitä puhumata ja painaa nuo tunteet takaisin sydämeensä.¹⁷⁷⁹

Lokakuun aikana 1882 Kaarlo kävi Pietarissa valmistelemassa mahdollisuuksia käydä siellä esiintymässä, nyt kun Ida Aalberg olisi mukana.¹⁷⁸⁰ Aalbergilla oli tähän aikaan vif-

1776 *Savo* 26.9.1882, *Tapio* 27.9.1882.

1777 EAH3:135.

1778 KB → EB 5.10.1882/46:1:62/EBA/KiA/SKS.

1779 M. Canth → KB 18.10.1882/MCK48:81.

1780 KB → EB 25.10.1882/46:1:63/EBA/KiA/SKS.

tiä maisteri Werner Söderhjelm in kanssa tämän kotikaupungissa Viipurissa.¹⁷⁸¹ Idalla oli muutenkin lupaavat vuotensa.¹⁷⁸² Viipurissa harjoitettiin nimittäin *Regina von Emmeritz* näyttävään kuntoon marraskuun alussa. Paikallisista sotilaista saatiin avustajia, vaikka nämä suhtautuivat harjoitteluun siksi välinpitämättömästi, että Kaarl on kertomus harjoittelun vaikeuksista kuuluu klassisten teatterikatastrofien – tai viittä vailla katastrofien – sarjaan, jälleen kuvattuna Kaarl on kepeän haus kalla tyyllillä:

Regina gick med glans. Jag kan ej ens räkna alla framropningar, som kommo de spelande, speciellt [Ida] Ahlberg [sic!] till del. Dekorationerna hade jag fått ganska bra – tredje aktens var tillochmed vackrare än i Helsingfors – fjerde aktens blef deremot pråligt lappverk. Samspelet gick väl ihop, men så hade det kostat svett. Af alla svåra qvällar, som jag vid talscenen haft, är Reginas genrepetition i Wiborg den svåraste. Du vet hvilket arbete statisternas inöfvande kostar i Regina. Du kan då tänka dig min förtviflan då af de 38 soldater, som deltaga 10 kommo till generalrepetitionen – de öfriga voro hindrade. Och det värsta de voro äfven hindrade dagen derpå. Jag var i förtviflan. Uttröttad till själ och kropp, som jag var, måste jag skicka efter nya soldater och börja exerciser med dem. Det blef naturligtvis slarf, ty de fattade naturligtvis ej genast den invecklade situationen. Det var med verklig ångest jag såg qvällen nalkas. Men det aflopp lyckligt. De soldater, som hade varit på repetitionerna, skaffade sig företrädare i tjensten – de hade fått höra ett ord som jag fällde på generalrepetitionen ”jag får väl lof att skicka efter ryssar” och det hade sporrat deras intresse. Nu var ett nytt bryderi. Såväl de gamla som de nya kommo och det gällde att skaffa kostymer åt alla. Lyckligtvis är vår soldatgarderob så rik att det gick jembörelsevis lätt. Men hufvudbonaderna! Guldkaskarna voro glömda i Helsingfors, likaledes de svarta läderkaskarna. Nu fick man taga allt hvad hjälm ar funnos och när de togo slut baretter och toquer. Jag vågade ej skicka någon bort, ty då skulle jag en annan gång möjligen blifvit blottställd, men nog gick det en rysning då jag såg par af officerarne uppträda i habilléhattar. Lyckligtvis var det en sådan röra på scenen att jag antager detaljerna ej så noga märktes. Till nästa gång har jag bett Savolainen skaffa par gråa hattar. – Reginas inkomster voro 862 m[k] + ab. Huset absolut utsåldt. Till måndagen

1781 Ida Aalbergin ja Werner Söderhjelm in seurustelusta on maininnut tämän sisar Alma Söderhjelm (1929, 169 alk.) muistelmissaan. Asiaa käsittelee myös Castrén (1953:48), joka referoi Werner Söderhjelm in kirjettä Ilmari Räsäselle vuodelta 1927.

1782 ”Det långa gästspelet i Viborg var en verklig glansperiod för Ida. Hela staden gick på teatern och hela staden tävlade om henne i sällskapslivet. Jag [W. S-m.] avtjänade då som ung magister min värnplikt i min hemstad, och där förnyade vi vår ytliga bekantskap från hufvudstaden – danser, slädpartier och dylikt.” Castrén G. 1953:48.

kunna vi vänta ett lika godt resultat. Tyvärr kunna vi ej arrangerä Måndagens rep. som någon festföreställning.¹⁷⁸³

Vain lokakuu ja marraskuu 1882 oli mahdollista näytellä Viipurissa ja nyt Ida Aalberg oli mukana. Mutta jo marraskuun esityksiä vaikeuttivat sairastelut. Silloin Kaarlokin oli vuoteen omana jossain mahataudissa.¹⁷⁸⁴

Axel Ahlbergin kohtalo ja seikkailut olivat syksyn 1882 aihe. Axel oli saanut matkarahan ulkomaisiin opintoihin ja luvan lähteä jo keväällä. Vasta syyskuun alussa hän oli pyytänyt Wahlströmiä hankkimaan itselleen passin. Emelie on erityisen harmissaan, kun kyse oli taas miehestä, joka nautti täyttä palkkaa. Hänhän olisi voinut näytellä Kuopiossa niin kuin muutkin.¹⁷⁸⁵ Varsinaiset Axel Ahlbergia koskevat surulliset raportit tulivat syksyn mittaan Betty Elfvingiltä: mies olikin jäänyt Turun seudulle rypiskelemään.¹⁷⁸⁶ Taiteilija Ahlberg palasi Viipuriin Emelien tuomana 25.11.1882. Tämä nimittäin kävi Viipurissa *Kastilian Juannaa* varten ja jäi viikoksi ennen *Venetian kauppiaan* kahta esitystä, jotka tapahtuivat 1.12. ja 4.12.1882, jälkimmäinen resettinä Bergbomeille vanhojen velkojen lyhennyksiin.¹⁷⁸⁷

Oskari Wilho oli harjoitellut Shylockin roolia, mutta ei ole epäilemättä surukseen jaksanut sitä Viipurissa esittää, vaan roolissa nähtiin Benjamin Leino. Hän sai suoraan siitä kiitosta, samoin kuin Kaarola Avellanin Portia. *Venetian kauppias* oli toinen suomenkielinen Shakespeare-esitys ja sitä käsitellään mm. *Ilmarinen* -lehden 7.12.1882 julkaisemassa jälkikatsauksessa teatteriin. Suomalaisen Teatterin päämäärä alusta asti on ollut ”tositaide” ja näyttöleminen osataan. Orastavia enteitä kansallisen teatterikirjallisuuden synnystäkin jo näkyi.

Suurin ansio tästä kansallemme niin tärkeän laitoksen menestyksestä on tuleva tri K Bergbom’ille. Waransa, woimansa ja taitonsa ja kaikki, mitä ihmiseltä voipi vaatia, on hän väsymättä ja säälimättä uhrannut tälle laitokselle. Eivät mitkään vastoinkäymiset masentaneet hänen rautaista tahtoansa eikä jäähdyttänyt hänen palavata intoansa. Uskollisena apulaisena [Wilho].¹⁷⁸⁸

1783 KB → EB 4.11.1882/46:1:65/EBA/KiA/SKS. EAH3:136–137 suomentaa saman kirjeen.

1784 ”Hän [KB] kuuluu maanneen hyvin huonona koleran tapaisessa vatsataudissa Viipurissa. Puolitoista viikkoa hänen vuoteensa ääressä on valvottu. Olen kuullut huhuna että hän haluaa vielä saada muutoksia Roinilan talon kolmannen näytökseen. Ovatpa ne kyllä ihania näkymiä! Helsingissä odotetaan suurella uteliaisuudella, kotimaisia kappaleita.” (Minna Canth → Olga Kiljander 23.12.1882/MCK54:88–89.)

1785 EB → B. Elfving 7.9.1882/49:5:66/KBA/KiA/SKS.

1786 B. Elfving → KB 24.10.1882/48:14:4/EBA/KiA/SKS.

1787 *Ilmarinen* 5.12.1882.

1788 *Ilmarinen* 7.12.1882. & 12.12.1882. (Jälkimmäisessä on Axel Ahlbergista ankaraa analyysia.)

Bergbomien sitkeydestä voisi sanoa, että siinä ilmeisesti on jokin ”kotoa opittu asia” – vanhan senaattorin ”uskollisuus palveluksessa” oli kodin antama malli yhdistyneenä velvollisuudentuntoon.¹⁷⁸⁹ *Ilmarinen* analysoi perusteellisesti näyttelijöitä: Ida Aalberg saa runsaasti kiitosta, Axel Ahlberg jonkin verran moitteita.¹⁷⁹⁰

Teatterin neljäs Pietarin vierailu joulukuussa 4.12.–23.12.1882 näyttää onnistuneen parhaalla mahdollisella tavalla, ”rahaa ja kunniaa” oli tullut. Ida Aalberg oli mukana, ohjelmiston suurimmat ja parhaat näytelmät voitiin esittää. Pietarissa Kauppapalvelijoiden (tai Kauppiasklubin) saliin Vladimirskij prospekt 12:een oli osunut oikeanlaista yleisöä ja paikalliset kriitikot noteerasivat teatterin esitysten tason olevan jo merkillepantava. Nämä Pietarin vierailut tapahtuivat lähellä seutua, jossa suomalaista väestöä asui. Maisteri Werner Söderhjelm matkusti Viipurista Pietariin ”hakkailemaan” Aalbergia ja istumaan yhdessä oopperassa, Söderhjelmillä oli aliupseerin univormunsa, kuten hän on kertonut.¹⁷⁹¹ Emelie valittaa näyttämön ahtautta, vaikka itse sali onkin väljä ja kaunis:

Har du sett och hört hvilken stor succés teatern hade i P:burg? I ekonomiskt hänseende utföll resan förträffligt och det erkännande som vi fingo var utmärkt. En rysk tidning lär uppmana P:burgs alla artister att gå och studera den finska scenen, ”speciellt fruntimmerna, icke allenast för deras talent utan äfven för det utmärkt bildade sätt hvarpå de uppträda”! Svårt hade vi dock der genom den eländiga scen vi hade: ännu ynkligare var det vis-à-vis klädlogerna m.m., men salongen var vacker och stor. Utgifterna oerhördt stora, men som inkomsterna voro goda betydde det ej något.¹⁷⁹²

Näyttelijöistä Aleksis Rautio ja Katri Aaltola menivät kihloihin. Pariskunnasta oli tuleva Suomalaisen Teatterin tukijalka, Katri Rautiosta keskeinen ingénieur ja arvokkaiden naisroolien esittäjä, Aleksis Rautiosta luotettava lauluvoima ja koomikko.

Mutta fataalia teatterille oli se, että Bruno Böök alkoi sylkeä verta jo Viipurissa, kunnes Pietarissa todettiin, että häneltä oli verisuoni katkennut. Sairastumisten takia jouduttiin aina rooleja paikkaamaan:

1789 *Ilmarinen* 7.12.1882 esitteli Ida Aalbergin, etevimmän taiteilijan, sekä Kaarola Avellanin, jonka roolit olivat huolellisesti valmistettuja.

1790 Teatterikirjoitus jatkui toisen etusivun verran *Ilmarisessa* 12.12.1882 arvioiden muut näyttelijät. Lehti kertoo myös *Pietarin*. *W[ikk]o*.-*S[anomia]*. siteeraten teatterin esityksistä Pietarissa Kauppapalvelijoiden klubissa, joka oli ollut täynnä suomenkielistä palvelusväkeä. Pietarin Suomalainen Seura hoiti luvat järjestelyt ja varaukset. EAH3:140 lainaa ja suomentaa *Sankt Petersburger Herold*'in saksankieliset arvostelut.

1791 ”Då sällskapet hade rest till Petersburg for jag ibland dit för att träffa henne, i min underofficersuniform satt jag med henne på operan och vid restaurantbordern, och hon berättade mycket om sitt liv och sina planer.” (Werner Söderhjelm in kirje Ilmari Räsäselle 1927, ruotsintanut ja sit. Castrén 1953:49.)

1792 EB → B. Eلفving 31.12.1882/49:5:61/EBA/KiA/SKS.

så snart vi kommo till P:burg tillkallade vi Dr Collan, som ålade honom den allra strängaste försigtighet och stillhet. När han kan uppträda veta vi ännu ej. Allt arbete står stilla: genom Ahlbergs bortvaro gick hela hösten till att repetera hans roller af dem som kastades in uti dessa; nu gör Bööks sjukdom åter allt arbete omöjligt. Du kan ej tänka huru mörkt och svårt allt ser ut. Det är visst orätt att jag så här jemrar mig öfver våra stora bekymmer, men jag är så genomängslig till sinnet att jag ej kan annat. Wilho är allt fortfarande sjuk och blir aldrig bättre: han har uppträdt 3 gr. i år!¹⁷⁹³

Oskari Wilhon hiljainen hiipuminen vuoden 1882–83 aikana oli traagista vetäytymistä saappaat jalassa. Yhtä Topiasta ja paria vanhaa roolia lukuun ottamatta hän ei ollut jaksanut enää syksyllä näytellä. Hän sai olla kaiken aikaa teatterin matkassa, se oli hänen vanhainkotinsa.

Syksyn sairastelujen jälkeen myös Kaarlo Bergbomiin iski Pietarin matkalla 1882 raju selittämätön sairaus. Palatessaan jouluksi Helsinkiin Kaarlo oli hädin tuskin pääsyt portaita ylös eikä sen jälkeen kyennyt vuoteeltaan juuri nousemaan. Ossian-veljelle Emelie mainitsee sairauden nimen: ”vaikea reumatismi”, joka on lamauttanut hänen jalkansa, hän ei pysty liikuttamaan niitä vähääkään. Monta miestä tarvitaan siirtämään Kaarloa, mutta onneksi mieli on kärsivällinen ja alistunut. Emelie noteeraa sen, sillä muuten hän tekisi kanssaihminen elämän vielä vaikeammaksi.¹⁷⁹⁴ Kaarlon tilanne jopa paheni, ja reuma nousi ”korviin asti, niin ettei hän ole voinut kääntää tai liikuttaa edes päätään.” Toinen käsivarsi ja käsi ovat myös olleet kokonaan taudin vallassa, mutta tilanne helpotti jo loppiaisen aikana.¹⁷⁹⁵ Kaarlon toipuminen kävi asteittain, Emelie kirjoitti veli Ossianille viikko edellisen jälkeen:

Här står skralt till. Karl är visserligen lite bättre, men ganska litet. Värken är på långt när ej mera så svår och lemmarna äro rörligare, man han är så ytterst svag att det är helt ängsligt. Sina ben kan han litet röra och ena handen är så mycket bättre att han kan taga i ett glas eller en näsduk, men detta är också allt. Han orkar ej tänka och blir slut af det allra minsta. Tacksamma äro vi dock ju för att hans tillstånd är så här pass mycket bättre, men nog äro vi beredda på att sjukdomen blir långvarig.¹⁷⁹⁶

1793 EB → B. Elfving 31.12.1882/49:5:61/EBA/KiA/SKS. Rakennuksesta ks. s. 162

1794 EB → Ossian Bergbom 1.1.1883/25:5/VLA/KiA/SKS.

1795 EB → B. Elfving 5.1.1883/49:5:71/EBA/KiA/SKS.

1796 EB → Ossian Bergbom 14.1.1883/25:5/VLA/KiA/SKS.

Käytännössä Augusta hoiti Kaarlo päiväsaikaan, kunnes 23.1.1883 alkaen tapahtui jo merkittävää kohentumista. Hoitoina olivat taivuttelut ja lämpimät kylvyt. Teatterin muikin henkilökunta tervehtyi, ”mutta Wilhon varaan ei voi enää luottaa.”¹⁷⁹⁷ Teatterin toiminta Arkadiassa tapahtui käytännössä Emelien johtamana, päivätyön ohella. Bruno Böökin jälkeen vielä Selma Lundahl sairastui lavantautiin,¹⁷⁹⁸ ja kamppaili monta viikkoa henkensä kanssa. Kolme Lundahlien lapsista oli Tampereella ja nuorin kulki äidin ja teatterin matkassa. Sitten puolestaan uupui Aurora Aspegren, joka ei jaksanut harjoitella.¹⁷⁹⁹ Myöhemmin Emelie sanoo hänenkin kovasti vanhentuneen.¹⁸⁰⁰

Ohjelmiston muodostivat nyt Björnsonin *Leonarda*, riistiriitaan päättyvä aikalaisdraama, jossa Avellanilla oli tärkeä rooli. Espanjalaisessa *Kastilian Juannassa* puolestaan Aalbergilla oli monipuolinen bravuurirooli. *Valapatto*-näytelmässä Leino peri Wilhon roolin, petollisena maalaismiehenä, joka pimittää nuorilta näiden hyväksi laaditun testamentin. Uutena valmistettiin Niilo Salan suomentama *Keijukainen*, ilmeinen vastanäytelmä *Nooralle*, jossa kuvataan ”miten perhosmainen rouva herää vakavampaan elämäntilanteeseen, joskin sentään lähemmin liittyäkseen mieheensä eikä lähteäkseen kotoa”. *Keijukaisessa* näyttelivät Aalberg ja Avellan, mutta se meni vain kolme kertaa. Sen harjoituksiin Kaarlo on jo ehkä jaksanut nousta sairastuolta. *Reginasta* järjestettiin resetti 2.3.1883, nyt Ida Aalbergin hyväksi. Sen yhteydessä Topelius ojensi Aalbergille korun.¹⁸⁰¹ Aalberg näytteli nyt myös Helenan roolin *Murtovarkaudessa*. Runeberg-juhlassa on näytelty osa *Salamiin kuninkaista*, koko näytelmä vasta vuotta myöhemmin.¹⁸⁰² Teatterilla oli siis vankkaa ohjelmistoa keväällä 1883.

Oskari Wilho häviää näyttämöltä 1883

Ida Aalbergilla on näihin aikoihin selvästi syntynyt ajatus hankkia Bergbomin tilalle johtajaksi Arkadiaan joku nuoremman polven kirjallisuutta tunteva ja teatteria harrastava maisteri. Lauri Kivekäs oli parhaillaan Kuopiossa ja pyrki ratkaisemaan omaa taloustilannettaan kosiskelemalla varakkaan kauppaneuvos Gustav Raninin tytärtä.¹⁸⁰³ Ida Aalberg taas vietti aikaa maisteri Werner Söderhjelmien kanssa. Jos Frithiof Perander oli antanut Idalle luettavaksi ”allehanda filosofisk lektyr, som hon alls icke förmådde smälta”, antoi

1797 EB → Ossian Bergbom 28.1.1883/25:5/VLA/KiA/SKS.

1798 EB → Ossian Bergbom 14.1.1883/25:5/VLA/KiA/SKS.

1799 EB → H. Ch. Winterhjelm 22.3.1883/42:1251/HWA/KiA/SKS.

1800 EB → B. Elfving 25.3.1883/49:5:73/EBA/KiA/SKS.

1801 EAH3:145.

1802 Asiallisesti päivätyssä kirjeessään (EB → B. Elfving 8.2.1883/49:5:72/EBA/KiA/SKS) EB iloitsi siitä, miten hyvin Runebergin *Salamiin kuninkaat* meni, ja miten muut paitsi *Mbl* esitystä kiitti. Varsinaisesti *Salamiin kuninkaat* esitettiin vasta seuraavana vuonna [ainakin kokonaisuudessaan,] mutta ei mennyt mitenkään hyvin.

1803 M. Canth → Kalle Brofeldt 19.6.1883/MCK65:101. M. Canth kertoo Lauri Kivekkään olosta Kuopiossa, jossa tämä riiaa varakasta kauppiaan tytärtä Anna Raninia.

Söderhjelm hänelle vain ”råd i litteraturläsning”. – ”Och vi diskuterade flitigt hennes framtidsplaner. Sedan reste jag utomlands för att förbereda min disputation, och jag fick från henne åtskilliga brev, tills korrespondensen på sommaren upphörde.”¹⁸⁰⁴ Tätä vaihetta Söderhjelm nimitti ajaksi, jolloin ”Ida Aalberg piiritti häntä.”

Hon var högst egendomlig, mycket fascinerande företeelse, men i längden omöjlig att ha att göra med. Jag har mången gång ur djupet av mitt hjärta tackat henne för att hon släppte mig 1883; jag skulle, ifall hon ej gjort det, blivit först underdirektör och sedan direktör vid finska teatern – det var till och med senare [1888–89] fråga om det – och haft ett helvete med henne, både konstnärligt och mänskligt.¹⁸⁰⁵

Oskari Wilho oli menehtymässä ja Bergbomilla oli ankara reumaattinen kuume – entä jos hankään ei toipuisi, tarvittiinhan joitain joka tapauksessa pitämään teatteria pysyvässä. Samalla Werner Söderhjelm olisi Aalbergille sopiva puoliso, joka edustavana teatterinjohtajana huolehtisi myös vaimon näkyvyydestä ja hyvistä rooleista. Viisi vuotta myöhemmin Werner Söderhjelmin nimi kelpasi taas nuoremmalle polvelle Bergbomin korvaajaksi.¹⁸⁰⁶

Roinilan talossa -esityksen viimeistelyyn Kaarlo pääsi helmikuun lopulla 1883 sairavuoteelta noustuaan.¹⁸⁰⁷

Kappale on sangen sievä ja miellyttävät kansallispuvut sekä kauniit kansanlaulut lisäävät sen viehätystä. Näyttelemine kävi erittäin hyvin ja sujuvasti. Väkeä oli runsaasti ja kappale näytti suuresti miellyttävän.¹⁸⁰⁸

Seikkaperäisessä arvostelussa kotimaiset kansannäytelmät läpivalaistiin. Canthin *Roinilan talossa* kytkettiin *Murtovarkauden* kautta Kiven näytelmiin. Arvostelijan mielestä se oli ”parempi hänen ensimmäistään”, vaikkei siinä ole niin hyvin kuvattua tyyppiä kuin Hoppulainen *Murtovarkaudessa* on.

Tekijä osoittaa tässäkin kappaleessaan hyvää käsitystään kansan luonteesta ja elämästä sekä kykyä dramman muodossa niitä kuvaamaan. Kohtaukset ovat

1804 Werner Söderhjelm → Ilmari Räsänen s.d. 1927, ruotsintanut ja sit. Castrén 1953:49. Toisaalla Söderhjelm puhuu myös tietystä ”epäeroottisuudesta” Idassa.

1805 Werner Söderhjelm → Ilmari Räsänen s.d. 1927, ruotsintanut ja sit. Castrén 1953:49.

1806 Ehdotus liittyy talven 1888–1889 sisäisiin kiistoihin, joista tarkemmin elämäkerran III osassa.

1807 EAH3:146; *UStr* 15.3.1883.

1808 *UStr* 15.3.1883. *UStr* 17.3.1883.

taidokkaasti sepitetyt, dialogi sujuvaa ja kieli mehevää, niin että kappaleessa löytyvät heikkoudet eivät kovin pistä silmään.¹⁸⁰⁹

Minna Canthin toinen hyvin kirjoitettu kotimainen näytelmä *Roinilan talossa* oli Bergbomien mieleen. Mutta Annan roolissa ei ole paljon näyteltävää, niinpä Nti Aalberg,

ehkei teekään siitä mahdottomia, kuitenkin merkillisellä luomisky'yllään täyttää kuvattavansa luonteen puuttet. Onnistunut on sitä vastoin Mauno, raju, tulistuva pohjalainen. Tämä kiitollinen osa on hra Böökillä, joka soveltuu siihen ja näyttellee sitä erinomaisen hyvin. [– –] Kaikki muutkin ansaitsevat kiitosta, paitsi rouva Aspegren, joka valitettavasti ei ole kovin huolellinen tehtävänsä täyttämässä. Sitä paitsi ei tunnu juuri maalaiselta se juoruämmä, jonka hän Sillankorvan Sannasta tekee. Sekä dekoratiorit että puvut ovat erittäin vihättäviä. I.¹⁸¹⁰

Emelie huokasi raskaasti omaa uupumustaan kevättalvella 1883: jälkeenpäin katsoen on uskomatonta, että ylipäättään saatiin mitään aikaan.¹⁸¹¹ Myös Moster Sanmark sairastui vakavasti.¹⁸¹² Kaarlo täyttäisi puolen vuoden kuluttua vasta 40, mutta oli jo puolikuntoinen ja reuman takia kivulloinen ja kankea. Myöhempinä vuosinaan hänestä tuli lähes kokonaan kasvissyöjä: kenties lihan karttaminen helpotti reuman oireita. Maaliskuussa¹⁸¹³ Emelie sanoo Kaarlon jo ”kulkevan vähitellen vanhoilla kengillään”, maaliskuun loppupuolella Kaarlo jo johti työtä ja suunnitteli kesäksi lähtemistä kylpylään.¹⁸¹⁴

Bergbomin ohjelmiston kotimaisissa näytelmissä oli keväällä 1883 kaksi vähemmän tunnettua, mutta muuten ajankohtaisilta vaikuttavaa uutuutta. Molemmat saivat ilmaa siipiensä alle jo Kuopion kesänä 1882. Esitysmäärien ja yleisöreaktioiden perusteella ne on syytä nostaa fokukseseen, vaikka ne eivät ole saaneet armoa sen paremmin Aspelin-Haapkyllältä kuin myöhemmiltä kirjallisuudentutkijoilta. Tutkijan kannalta ne ovat kiintoisia: mitä ajankohtaisia teemoja unohdetuissa näytelmissä oli? Mitä Kaarlo jätti vähälle huomiolle, sellaista, jota yleisö olisi voinut suosia tai jopa näytti suosivan? Mitä Aspelin jätti nostamatta esiin siitä, johon yleisö reagoi tavalla, jota hän kenties itse

1809 *UStr* 17.3.1883.

1810 *UStr* 17.3.1883.

1811 EB → H. Ch. Winterhjelm 22.3.1883/42:1251/HWA/Kia/SKS.

1812 EB → H. Ch. Winterhjelm 22.3.1883/42:1251/HWA/Kia/SKS.

1813 SKS:n vuosikokouksuutisissa (17.3.1883 NP) Kaarlo Bergbom on edelleen SKS:n kaunokirjallisen jaoksen jäsen, yhdessä Donnerin, Godenhjelmin, Krohnin, Slöörin, Peranderin ja Aspelinin kanssa. ”Yleinen kirjallishistoria” oli Kaarlolla edelleen ”ohjelmassa”. (*Mbl* ja *UStr* 17.3.1883)

1814 ”Karl är dagligen i rörelse och leder arbetet på teatern; svag är han visserligen ännu: benen äro tunga och händerna styfva och oböjliga, men man kan väl ej hoppas att han skall bli riktigt frisk förr än vi få sommarvärme; han far troligtvis till Sandefjord och badar i sommar – bestämdt är det dock ej.” (EB → B. Elfving 25.3.1883/49:5:73/EBA/Kia/SKS.)

vieroksui? Aspelin raportoi suosiosta usein taloudelliselta kannalta, ei uteliaisuutena näytelmän herättämän vastakaiun suhteen, ei aatteiden tai julkisten yhteiskunnallisten keskustelunaiheiden kannalta. Aspelinin tapa ohittaa ne on vieroittanut nekin tutkijat, jotka olisivat niitä halunneet joskus arkistosta etsiä. Kun niitä ei ole missään nostettu, niihin ei ole myöskään uteliaina koskaan palattu, eikä yritetty uusia produktioita.

Suomen poliittisesta debatista kertoo *Tätä nykyä*, kirjoittajana Pio Talmaa. Puolueasetelmat ja ajankohtaiset debatit ovat Kuopion Elisabeth Steniuksen (s. Gripenberg).¹⁸¹⁵

Kesällä kerääntyä maalaiskartanoon sukulaisia, joista yksi, pohjalainen maisteri on ankara, oikea K. P. T.-läinen fennomaani, toinen, liberaalinen tohtori, on puhdasverinen dagbladilainen, kolmas, vastaleivottu ylioppilas, mitä kiivain viikinki, j.n.e. Nämä törmäävät toisiansa vastaan, jopa niin tulisesti, että pohjalainen läimäyttää uusmaalaista serkkuaan korvalle, mutta kaikki päättyy vihdoin rauhaan, ja fennomaaninen maisteri saa talon tyttären omakseen. Kappaleen juoni oli yksinkertainen ja puolueolojen kuvaus viatonta laatua, mutta vaikei tekijä pyrkinyt korkealle eikä syvälle, olivat katsojat toki huvitettuja.¹⁸¹⁶

Uusi Suometar jatkaa, että ”Se arka aihe, joka on tämän näytelmän perustuksena, maassamme vallitseva puolueriita, on niin viattomalla, niin – kuinka sanoisimmekaan – niin tasapuolisen hauskalla tavalla käytetty, ettei se suinkaan ketään suututa. Tekijä osoittaa hyvää taipumusta näytelmän luomiseen.”¹⁸¹⁷

Näytelmää *Tätä nykyä* ei ole tietävästi esitetty myöhemmin, eikä kirjailijanimi Pio Talmaa ylitä tunnettuuskynnystä. Välittömien esikuva näyttäisi olevan Ibsenin kirjoittama poliittisten näkemysten kesäjuhla *De Unges Forbund (Nuorten liitto)*.¹⁸¹⁸ Onko Elisabet Stenius näytelmässään ymmärtänyt erimielisyyksiä liian monen osapuolen kannalta? Oliko teksti ”liikaa” Bergbomin teatterille, joka oli olennaisesti yrjökoskislaisten fennomaanien tahdon varassa. Olihan 9 vuotta myöhemmin tälle asetelmalle sukua oleva *Papin perhekin* (1891) liikaa Agathon Meurmanille. Miksi *Tätä nykyä* -näytelmää ei yritetty virittää uudelleen? Miksei Kaarlo kirjoittanut Pio Talmaalla siihen lisää ja miksei rouva Stenius kirjoittanut enempää teatterille?

Toinenkin tuntemattomaksi jäänyt kotimainen uutuus sai syntynsä Kuopiossa. *Valansa rikkajat* oli E. I. Roinin (Ernst Ifvar Idströmin) näytelmä, jonka ensi-ilta oli 25.4.

1815 EAH3:147.

1816 *UStr* 5.4.1883.

1817 *UStr* 5.4.1883.

1818 Se esitettiin vasta syyskuun lopulla 1885 Hilda Aspin suomentamana, mutta Ibsenin kuvaama poliittinen debatti oli tuolloin jo turvallisesti historiallista, sehän sijoittui 1860-luvulle.

1883. Aiheena oli Savon jääkärien kapinointi vailla taistelua tapahtunutta peräytymistä vastaan maaliskuussa 1808. Esikoistekstiin oli punottu mukaan monta aihetta. ”Vaikka Bergbom tyystin huomasi kappaleen heikot puolet, pani hän paljon huolta ja vaivaa sen esittämiseen, siten kehottaakseen tekijää jatkamaan. Roinin draamallinen tuotanto päättyi kuitenkin siihen.”¹⁸¹⁹ Suomen Sota oli ollut pitkään Bergbomia ja hänen sukupolveaan fasinoiva aihe, josta hän vihdoinkin sai eteensä suomenkielisen näytelmän. Mutta poliittinen asetelma ja Sprengtporten kannattajineen olivatkin arkaluontoista tematiikkaa. Ei ollut fennomaanien mielestä mitenkään miellyttävää, jos heidät kuvattiin kylminä oman edun tavoittelijoina keisarin edessä, kuten näytelmän kiivas suomalaisuusmies. Roinin näytelmän konsepti tuomittiin liian sekavaksi ainakin *Morgonbladetissa*.¹⁸²⁰ *Uudessa Suomettaressa* 1.5.1883 oli toinen sävy: valitettiin vähiä katsojia ja syytettiin kaunista kevätiltaa, mutta näytelmään uskoen: ”varmaa on että tämä teos ansaitsee huomiota”.¹⁸²¹ Niin oli myös *Hufvudstadsbladetin* mielestä.¹⁸²² Samantapaisista havainnoistaan huolimatta myös Minna Canth seuraavana syksynä piti näytelmän nuoresta energiasta.¹⁸²³

Toukokuussa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran palkinto 640 mk annettiin jälleen Minna Canthille, nyt *Roinilan talossa* -näytelmästä.¹⁸²⁴ Minna Canth oli edelleen hieman hämmentynyt niin palkinnoista kuin teatterilta tulevista tekijänpalkkioista.¹⁸²⁵ Toukokuussa Minna lähetti kutsun Emelie Bergbomille tulla kesäksi asumaan hänen luokseen vierashuoneeseen Kanttilan kauppataloon. Hän oli valmis tinkimään laivayhtiöiltä taas alennukset teatterilaisten matkoihin. Kesäkuun alussa Canth välitti Robert Kiljanderille terveiset Kaarloilta, joka pelkäsi, että oli loukannut tai masentanut tätä. Kaarlo toivoi, että Robert kirjoittaisi. Minna sanoi lohduttaneensa Bergbomia kertomalla, että Kiljander kirjoittaa 5-näytöksistä komediaa.¹⁸²⁶

1819 EAH3:148–149.

1820 Siitä ilmestyi kuitenkin kritiikki: *Mbl* 26.4.1883, jonka kirjoittaja kommentoi salin täyteyttä, ja alun varovaisuutta. Näytelmän nopeaa poismenoa pohdittiin jo 1.5.1883 *Mbl:ssä*, jossa sen puutteita myös ruodittiin. Melko lailla pyöreä kritiikki korosti lähinnä kirjoittajan henkilön kypsyyttä eikä paneutunut itse näytelmään.

1821 EAH3:148 moitti vielä *Valansa rikkojaa* sprengtportilaisen aatteen (Suomen itsenäisyys) mukanapidosta. – *UStresta* (1.5.1883, nimimerkki I.) selviää, että sprengtportilaisuudelle, jota kruununvouti Manner edustaa, myönnetään isänmaallisuuden ”tunnetta vain sen verran kuin on sitä oman edun hakijalla, joka nojautuu voimalliseen kansan tahtoon niin kauan kuin hän sitä voi hyväksensä käyttää. Sen pyrintönä on kansan voimalla perustaa uusi valtava kotimainen ylimyskunta. Moisen isänmaallisuuden rinnalle on asetettu todellinen, puhdas, vaikka abstraktinen ja ha[a]veksivainen isänmaallisuus, jota edustaa eräs akademialainen Astala, innokas, uljas nuorukainen. Vertailu näiden välillä näyttää olevan n.s. punasena lankana koko kappaleessa, ja sitä seuraakin erinomaisella viehätöksellä. [–] osoittaa tekijänsä olevan ky’n, josta on paljon toivottavaa kotimaiselle näytelmäkirjallisuudelle. Toivomme että hra Roini on jatkava tointaan ja yhä täydellisemmässä muodossa tuova esiin aatteitaan näyttämölle.”

1822 *Hbl* 1.5.1883 kirjoitti laajasti ja suopeasti. Kirjoittaja oli ilmeisesti Nervander, sillä tämän mielestä itsenäisyysajasta tavoitteleva aihepiiri oli hyvä ja jo Cygnaeuksen 1858 mainitsema aihe. Nervander oli tuolloin ryhtymässä Cygnaeuksen koottujen teosten toimittamiseen. Kirjoittaja ei moittinut draaman rakennetta, mutta kehotti rohkeuteen ja ahkeruuteen.

1823 M. Canth → O. Kiljander 1.9.1883/MCK71:109.

1824 *NP* 8.5.1883.

1825 M. Canth → KB 11.5.1883/MCK61:98.

1826 M. Canth → O & R. Kiljander 9.6.1883/MCK64:101.

Kuopiossa oli herännyt omaa teatteriaktiivisuutta. *Sirkka* oli näytelty 1883 harrastajien voimin, ja sen pohjalta Minna Canth suositti teatterille näyttelijöiksi neiti Julia Forsströmiä ja neiti Hilda Aspia. Bergbom olikin pyytänyt opettaja Hilda Aspia teatteriin jo vuonna 1882.¹⁸²⁷ Kaarlo oli huono vastailemaan kirjeisiin, mikä käy ilmi siitä, miten malttamattomina neidit kättivät reaktioita.¹⁸²⁸ Teatterin maineesta kertoivat myös Hilda Aspin saamat ankarat varoituskirjeet hylätyltä sulhaselta R. Steniukselta. Alkuun itse teatteriammatin epävarmuudesta. Havainnot ovat itseasiassa kovin asiallisia, eläkekassan puuttumista myöten:

Toiselta puolen huonosti organiseerattu Theateriseurue huonoilla varoilla, riippuu sydämettömästä itsekkästä johtajasta. Sanokaa yksikin jäsen koko Theateriseurueesta, joka ei kiroile häntä? Ja silloin on syytäkin kun vuosikymmenikön kuluttua ei edes löydy pensiooni kassaa. Kuka garanteeraa teidän tarjoumukset, kuka teidän tulot? Mikä on teidän tulevaisuus? Murrettu persoonallisuus ja 10 tai 9 ylenkatse jos ei suorastaan häväistys. Oletteko varma voimistanne? ”Bättre en fågel i hand än 10 i skogen, sanoo sananlasku.¹⁸²⁹

Toisessa varoituskirjeessä Hilda Aspille Stenius kertoi Kaarola Avellanin kohtalosta tulla evätyksi tyttökoulun opettajan toimesta. Kirjoittajan mielestä teatteriin lähteneellä ei ole paluuta opettajan toimeen:

miten mahdotonta on theaaterista palautua, jos takaisin pyrkisiä opettajaksi, on tie suljettu. Tänä talvena on Suomenmaan pääkaupungissa Helsingissä tapahtunut, että kun tuli kysymykseksi nostettiin saada neiti Avellan suomalaisen tyttökoulun lausunnan opettajaksi pani lasten vanhemmat jyrkästi vastaan. Rouva Canth olisi myös pitänyt selittää teillä suomalaisen theaatterin todellisen asian ja tohtori Bergbomin niin kuin hän on meidän antanut aavistaa hänen oikian kantansa. Sillä Rouva Canthin omat kertomat on minussa muodostanut miehen arvostelun.¹⁸³⁰

Steniuksen uumoileman ”teatteri ‘an sich’” -syyntä lisäksi Avellanin tapauksessa oli mukana vaikuttamassa myös paperille kirjoittamattomia syitä, niitä, joista rouvat ovat tiedottaneet toisilleen. Naisen kanssa asuvaa Avellania ei haluttu tyttöjen opetta-

1827 KB → Hilda Asp 18.4.1882/Hc:1/HiAA/PLAS/PLA.

1828 M. Canth → KB 3.4.1883/MCK58:94; ja 24.4.1883/MCK60:97. Kaarlo on käynyt kirjeenvaihtoa myös Elisabeth Steniuksen kanssa näistä tulokkaista. KB → E. Stenius s.d. 1883/Bc:1/HiAA/PLAS/PLA.

1829 R. Stenius → Hilda Asp 16.5.1883/Bc:1/HiAA/PLAS/PLA.

1830 R. Stenius → Hilda Asp 18.5.1883/Bc:1/HiAA/PLAS/PLA.

jattareksi. Oman päätöksensä lähteä opettajan toimesta teatteriin Hilda Asp oli kuitenkin tehnyt, ja hän sai Bergbomilta kirjeen, jossa tämä kertoi syksyn rooleista ja perusteli niitä: ”ei ole hyödyllistä että kohta alussa näyttelette suuria osia.”

Te kysytte: onko neiti Aalberg tulevana vuonna oleva suomalaisessa teaterissa. Valitettavasti vasta uudelta vuodelta [1884]. Te pelkäätte matkivanne häntä. Se ei ole tarpeellista. Mutta tutkikaa häntä – hän sen hyvin ansaitsee, sillä paitsi Wilhoa parempi malli ei ole tässä Suomenmaassa.¹⁸³¹

Anni Hacklinin lähtöä teatterista avioliittoon rouva Kasliniksi juhlittiin 2.5.1883 pide-tyssä näytöksessä, komediassa *Tätä nykyä*. Sitten vietettiin taas kerran Ida Aalbergin läksiäisiä, 24.5.1883, jolloin hän esitti viimeisen kerran *Adrienne Lecoureurin* tällä kaudella.¹⁸³² Ida Aalberg matkusti ulkomaille ”kehittämään kykyänsä”. Kukkia satoi, tuli melkoinen rahalahja ja laakeriseppele. Hänen välikirjastaan oli vuoden 1882 keväällä neuvoteltu erikseen, Kaarlo ei sitä tehnyt, vaan Antti Almberg ja Frithiof Perander. Toista kurkkutautista syksyä teatterin talous ei kestäisi.¹⁸³³ Teatterin johtokunta oli ilmeisesti ollut tuolloin tiukkana niistä päivämääristä, jolloin Aalbergin pitäisi olla jälleen teatterin käytettävissä. Hänelle ei jatkossa tehtäisi sopimusta, ellei siinä olisi velvoittavia päivämääriä.¹⁸³⁴

Helmikuun lopussa 1883 Ida Aalberg oli tehnyt päätöksensä erota teatterista ja kirjoitti ystävälleen Bertha Forsmanille asiasta. ”Tänä iltana lähetän kirjeen, jossa sanon irti välikirjani. [– –] Minulla on rohkeutta, minulla on voimaa raivata itselleni uusi tie.”¹⁸³⁵ Ilmari Räsänen mukaan kirje oli kiihkeässä mielentilassa kirjoitettu ja kun Bertha luuli hänen luopuvan kokonaan näyttämöstä, korosti Ida, että ”erosin nyt päästäkseni lentämään. En kuulu mihinkään ahtaaseen uskontolahkoon. Löydän oman jumalani kaikkialta.”¹⁸³⁶ Tämän varhaisen pohdiskelun mahdollisuudesta erota kokonaan Suomalaisesta

1831 KB → Hilda Asp 19.5.1883/Hc:1/HiAA/PLAS/PLA.

1832 *Adrienne Lecoureurin* esityksistä toukokuussa (ensi-ilta 11.5.1883) Räsänen on poiminut arvostelijakommentin, jonka mukaan ”tämän voitto johtui lähinnä siitä hillittömästä hehkusta, jolla hän voi täyttää pääosan Scriben näytelmässä. On muistutettu [jatkaa Räsänen], että hän näihin aikoihin esiintyi näytäntöiltoina toisinaan semmoisessa mielentilassa, että toverit pelkäsivät hänen näyttämöllä hajottavan kulissit tai pukuhuoneessaan seinät.” (Räsänen 1925:146) Aalberg rikkoi Räsänen tulkinnan mukaan ”itsekuria ja näyttämökuria vastaan ’tulisilla ajattelemattomuuksillaan’. Tyhyyden ja ikävyyden tunne vaivaa häntä. Hänen kunnianhimosna etsii vaikutusala, joka antaisi enemmän kuin Suomalaisen teatteri kykenee tarjoamaan.” (Räsänen 1925:147)

1833 Räsänen 1925:144.

1834 Pääteltävissä myös Heikkilän 1998:162 sanamuodosta: ”tällä kerralla hänen lähtönsä ulkomaille merkitsi myös eroamista teatterin henkilökunnasta, välikirjan irtisanomista. Hän ei halunnut sitoa itseään mihinkään päivämääriin vaan toivoi salaisesti, että hänen onnistuisi tehdä läpimurto eurooppalaisille näyttämöille.”

1835 Räsänen 1925:144.

1836 Räsänen 1925:146.

Teatterista vahvistaa myös Werner Söderhjelm.¹⁸³⁷ Keväällä 1883 Ida Aalberg 26-vuotiaana matkusti ensin Kööpenhaminaan, sitten Emsiin kylpemään ja sitten Pariisiin.¹⁸³⁸

Oskari Wilhon heikkenevä terveys oli tiedetty ja nähty jo useamman vuoden. Wilhon viimeinen resettinäytöntö oli 9.3.1883, jolloin kerättiin varoja siihen, että hän matkustaisi hoitamaan vääjäämättä etenevää keuhkotautiaan Schleesiaan uudenaikaiseen vuoristoparantolaan. Mutta Oskari itse ei enää jaksanut näytellä, vaan nytkin tapahtui taiteellinen siirto nuoremmalle kollegalle: Adolf Lindfors näytteli Molièren *Lääkäri vastoin tahtoaan* -esityksessä. Ehkä Wilho kykeni kertomaan Lindforsille roolista jotain. Viimeinen Wilhon rooli olisi ollut Shylock, mutta hän ei jaksanut esittää sitä myöskään Helsingissä 13.4.1883, vaan Benjamin Leino jatkoi siinä. Aspelin-Haapkyvän mukaan näytelmän hienot maisemat ja venetsialaiset tunnelmat oli valmistettu näyttämölle huolella: ”karnevaaliyö gondoleineen, serenadeineen ja riehuvine naamiojoukkoineen, samoin kuin kuutamokohtaus Belmontin puistossa, Portian juhlasali jne.”¹⁸³⁹ Bergbomin mise-en-scèneä kuvataan myös näin: Teatterimme

voi saada kerrassaan komeata jopa loistawaakin aikaan. Sekä puwut että decorationit owat mainion kauniita ja erittäin huolellisesti on järjestetty koko kappaleen meno. Kaikki näyttelewät suorittawat tehtävänsä sujuwasti ja hywän yhteisnäytännön ansioksi on luettawa ettei kappale tunnu wäsyttävältä waikka onkin pitkä.¹⁸⁴⁰

Wilho oli osaltaan kouluttanut myös Benjamin Leinon, johon hän oli oppinut luottamaan, vaikka 8 vuotta aiemmin olikin epäillyt Leinon mahdollisuuksia *Nummisuutarien* Eskona. Wilhon manttelit siirrettiin uusille harteille: Adolf Lindfors peri Wilholta Molièret, Benjamin Leino Shakespeare-roolit. Oskari Wilholta jäi Hamlet tekemättä, ”hän olisi antanut kaksi vuotta elämästään saadakseen näytellä sen”.¹⁸⁴¹

Toukokuun lopulla 1883 Aleksanteri III kruunattiin Moskovassa, ja juhlapäivää vietettiin myös Helsingissä. Suomalainen Teatteri antoi juhlanäytännön: Keisarihymni, Maamme ja runoesitys, sitten *Venetian kauppias* Shylockina Benjamin Leino.

1837 Castrén 1953:49.

1838 Hän matkusti katsomaan Sarah Bernhardtia Kööpenhaminaan ja ilmoitti William Ruthille, asuvansa hotellissa Kongen af Danmark. (I. Aalberg → W. Ruth s.d. [kevät 1883]/Coll 1.16/IAUGA/ms/KK.)

1839 EAH3:148. Lavastus oli K. K. Hellsténin työpajasta tai hänen itsensä maalaama. Erityisesti Portian salin fondi, minkä *Hbl* 15.4.1883 mainitsee.

1840 *UStr* 17.4.1883, *Hbl* 24.4.1883, *FAT* 17.4.1883 sanoo myös kiintoisia havaintoja: Avellanilla oli falskia paatosta ja kummallista ääntämistä. Salan esittämä Lorenzo oli ”kokett”.

1841 Kun 1½ v myöhemmin Axel Ahlberg joutui näyttämään Hamletia, eikä viitsinyt kunnolla opetella tekstiä, Kaarlo mainitsi happamana, miten Oskari Wilho olisi antanut mitä tahansa elämässään saadakseen näytellä sen. (KB → EB 25.9.1884/46:1:83/EBA/KiA/SKS.)

Allt aflopp lyckligt i går; vi hade en duglig kör; gardesmusiken kom kl ½9 och alla karlarne var nyktra! Dekorationerna voro ganska lämpliga: visserligen enkla men välmenade, men det var ju allt som behöfdes; inkomsterna 455 mk.¹⁸⁴²

Wilho lähti maaliskuussa ”viimeiselle matkalleen” Saksan Schleesiaan Görbersdorfiin. Se kuuluu nykyiseen Puolaan,¹⁸⁴³ ja on nimeltään Sokolowsko [sokowofsko]. Puolan vuoristossa, nykyisen Tshekin rajan tuntumassa Oskari Wilho piti yllä uskoa voimiensa palautumiseen loppuun asti.

5-iv Wilhon viimeiset kirjeet

Oskari Wilho lähti Schleesiaan maaliskuun alkupuolella, mutta pysähtyi ensin Pietarissa, ja matkusti sitten, kuten hän sanoo 11 päivän ajan, hankalilla yhteyksillä Schleesian Görbersdorfiin. Huhtikuun 1. päivältä on hänen viimeinen säilynyt korttinsa Kaarlolle:

11 päivän vaivalloisen matkan päästä saavuin Görbersdorfiin. Usein luulin tielle nääntyväni. Olen vielä hirveästi väsynyt. Muuten ei terveyteni ole sanottavasti huonompi kuin kotoa lähtiessänikään. Se vaan että sain kovan nuhan, joka tahtoo kiihoittaa yskää vähän enemmän kuin tavallisesti. Pietarissa olin Öhqvistillä 2 päivää. Ne olivat (koko perhe) sanomattoman helliä ja ystävällisiä minua kohtaan. Niinikään on tr. Palmén täällä ollut erinomaisesti ystävällinen ja avulias. Olen sisäänkirjoitettu tohtori Brehmerin laitokseen, joka on mitä komein palatsi. Adressini on: Schlesien, Görbersdorf (A. Hilbert). Kirjoitan enemmän ja tarkemmin jakha voimistun. Osk. Wilho; Görbersdorf 1/IV 1883. (O. Wilho → KB 1.4.1883/53:33:74/KBA/KiA/SKS.)

Seuraava säilynyt Wilhon kirje on taloudenhoitaja K. F. Wahlströmille, jossa ensin puhutaan rahan hankinnan huolista. Sitten seuraa runollinen kiteytymä koti-ikävästä Samuel Kustaa Bergin (Kallion) Oma maa -runon (1834) säkein. Lopuksi toverillinen kuvaus vegeeteerauksesta ja ruumiintoiminnoista. Jotain elegistä tunnelmaa ja koti-ikävää seuraavassa on:

Görbersdorf 23/IV 1883. Hyvä ystäväni! Parasta pyytää, että lähetät minulle ajoissa rahoja, sillä kun vielä suoritan parin viikon rätingit, lie-nee mulla jo ”Matti” kukkarossa. Kyllä ne saksalaiset ”nylkeä” taitavat. Viikon elatuskustannukset nousevat täällä melkein yhtä korkealle kuin koko kuukauden Suomessa. Ole hyvä sano Bergbomille että hän panee ne Pietarista ynnä muualta tulleet varat yhteen ja samaan vekseliin sinun lähettämäsi rahan kanssa. Minä pääsen sillä vähemmällä vaivalla, sillä koska vekseli on ostettava jonkun Berlinilaisen pankin välityksellä, saan

1842 EB → KB 28.5.1883/45:1:107/KBA/KiA/SKS.

1843 EB → H. Ch. Winterhjelms 22.3.1883/42:1251/HWA/KiA/SKS.

minä, jätettyäni vekselini Görbersdorfin postikonttoriin, jo parin, kolmen päivän päästä nostaa Berlinistä lähetetyt rahat samassa paikassa. Semmoinen tempu kutsutaan täällä "Postauftrag"iksi. Jos on useimpia vekseliä, täytyy olla eri Postauftragi kullekin, joka sitä paitsi lisää postikulunkia. – Adressini on Görbersdorf, Schlesien. Täällä minulla on muuten melkoisesti ikävä. Heti tänne tultuani rupesin runoilijan kanssa miettimään:

"Huolet kiitelköt muut Alpein seutuja kauniiks,
Kauniimpi kalliimpi on mulle mun syntymämaa!"

Kaikki toimeni ja tehtäväni supistuvat täällä pelkkään "vegeteraamiseen". Käy viisi kertaa päivässä ruualla ja juokse usein yhtä monta kertaa Paavilassa, niin haituvatpa kaikki idealiset tuumat miehen päästä, eikä muuta lohdutukseksi kuin: "allt kött är hö." Terveysteni en vielä voi sanoa juuri mitään, sen vain että läkärini on tyytyväinen ja sanoo kasvoistani näkevänsä että olen virkistynyt. Mutta virkistyäkseni myöskin hengellisesti olen tulevan kuun alussa päättänyt muutamaksi päivää käydä Joska Szinnieytä ja hänen rouvaansa tervehtimässä [Budapestissä]. Kun kerran olen niin lähellä kelpo miestä, katson sulaksi velvollisuudekseni käydä häntä tervehtimässä. Tee mulle sen tähden hyvä työ ja toimita käsiini Szinniey'n nykyinen adressi Antti Almbergin kautta, pyytää: vanha toverisi Osk. Wilho. (O. Wilho → K. F. Wahlström 23.4.1883/53:43:5/KBA/KiA/SKS.)

Taloudellinen ahdinko jatkui loppuun asti. Tamperealaiselle kauppias Osolinille Wilho kirjoitti 26.4.1883 ja pyysi tätä realisoimaan sellaiset "kalliit matkavaunut", jotka hän joskus oli hankkinut kuljettamaan rouva Winterhjelmiä Tampereelta Poriin. Teatteri ei ollut niitä Wilholta nähtävästi lunastanut, mistä mentiin oikeuteen, sillä eräässä päiväämättömässä ja osoitteetomassa lapussa on maininta hovioikeuden päätöksestä, jonka mukaan Wilho on veloitettu ne maksamaan. Nyt hän kirjoitti kauppiaille ja pyysi niiden muuttamista rahaksi.

Ennen Suomalaisen teatterin matkoilla ollessa, tulin Don-Quixottimaisuudessa teatterin naisia kohtaan ostaneeksi kalliit matkavaunut, jotka kuolleena kapitaalina ovat maanneet tai seisoneet Tampereella jo kolmatta vuotta, ja tämän kiinteän pää-oman pyydän ja rukoilen minä sinua muuttamaan minulle oikeaksi rahaksi; millä tavoin, voit paraiten itse päättää, arpajaisten vai kukkupelin kautta. Tavallista ostajaa tuskin näin hätäpikaa ilmestyyne. Waunut ovat aikoinaan maksaneet minulle 478 markkaa. Jos saisin siitä edes puolet takaisin olisin erinomaisen tyytyväinen. Puhuttele tässä asiassa ainoastaan meidän kumpaisenkin yhteisiä ystäviä ja sielunheimolaisia, sillä pian saattaisi joku Tampere-lainen viikinkilehti nostaa sen huhun, että Wilho on käynyt Tampereella kerjäämässä taikka pitänyt siellä laittomat arpajaiset. Waunut ovat Otto Willandin tietävissä, jonka kanssa, hänen Helsingissä käydessään kil-

paluistelossa, vähän keskustelin asiasta, luvaten hänelle jo silloin kirjoittaa sinulle siitä. (O. Wilho → G. W. Osolin 26.4.1883/53:38:1/KBA/KiA/SKS.)

”Don Quijotemaisuudessaani” on Oskari Wilhon itseironinen luonnehdinta. Kuinka monta kertaa Wilho onkaan tuntenut itsensä ritariksi, joka taistelee tuulimyllyjä vastaan. Idealistinen vanha ritari – naurettava! Emme tiedä onnistuiko Oskari saamaan arpajaisilla tai kukkupelillä (korttipeli: ‘cuccu’, ‘cambio’) rahoja käsiinsä jääneistä vaunuista – ritarillisen kohteliaasta, kenties myös uhmakkaasta hukka-investoinnista. Pari kolme viikkoa myöhemmin Wilho oli jo piristynyt. Kuolemaa lähestyvän miehen urhoollisella optimismilla hän suunnitteli matkaa Schleesiasta Böömin halki Buda-Pestiin ”kohteliaisuuskäynnille”. Hän olisi halunnut tavata Szinnyein pariskuntaa, edes kahta tuttua henkilöä Manner-Euroopassa, jotka puhuisivat suomea.

Ajallisesti viimeinen säilynyt kirje oli taas Wahlströmille, vuoriston vehreän kevään keskeltä:

Görbersdorf 14/5 1883. Hyvä ystävä!

Tässä lähetän sinulle pyytämäsi kuitenkin viime rahalähetyksestäsi. Hyvä olisi, jos tämän kirjeen saatuasi, lähetät mulle palkkani huhtikuulta sekä Bergbomin talteessa olevat apurahat. Minä pyydän sinua nimitäin kesäkuun 1 p: antamaan tädilleni, Hedvig Gröneqvistille, tämän kuun palkasta kaksisataa markkaa huoneenhyyriksi, ja sen vuoksi olen utelias saamaan selkoa kuinka suuret nuo apurahat ovat, jotta ajoissa tiedän asettaa ”suuni säkkiä myöten”. Aiotun matkani Buda-Pestiin on minun täytynyt heittää sikseen, syystä ettei lääkäri oikein mielellään tahtonut antaa suostumustansa siihen. En tiedä lieneekö hänen kieltonsa varsin tieteellisesti perustettu, sillä minä olen jo ainakin sen verran miehistynyt, että olen ruvennut jyrkillä vuoririnteilläkin kiipeilemään, josta oikein ylpeilen itsekseni. Ikävä se vaan, ettei vatsani tahdo oikein tottua tšekäläiseen ruokajärjestykseen. Rinnassa en ole, täällä ollessani, tuntenut juuri minkäänlaista kipua. Sano Bergbom’ille että mielessäni rupee jo tuntumaan siltä kuin että minä vielä tänä vuonna olisin mies astumaan näyttämölle. Postitorvi kuuluu. Täytyy lopettaa. Osk. Wilho. (O. Vilho → K. F. Wahlström 14.05.1883/53:43:6/KBA/KiA/SKS.)

Oskar Wilhelm Gröneqvist (Wilho) kuoli 21.5.1883 Görbersdorfissa. Nekrologi *Morgonbladetissa* julkaistiin 23.5.1883 ilmeisesti Nervanderin kirjoittamana.¹⁸⁴⁴ *Uusi Suometar* oli

1844 ”Längst skall dock minnet af det förträffliga sätt, hvarpå han återgaf Kivis humoristiska gestalter qvarstå hos hans samtid.” [- -] ”utan honom denna scens tillkomst ännu mången år kunnat fördröjas, ty under dess första tid var Wilho dess pålitligaste och snart sagd, enda stödjelare. Borttryckt från lifvet vid en ålder, då mannens arbetsfält ännu ligger vidsträckt och väntar den mögande skörden, har han dock lefvat nog, då han vid sitt minne redligt kan fästa

yhtä nopea, nekrologi sielläkin tuli jo 23.5.1883. Se taas oli Aspelinin mukaan Bergbomin kirjoittama. Siinä on tärkeänä mainittu Wilhon totuudentavoittelu kaikessa ilmaisussa, hän ei teatterissa koskaan pelleillyt ja hän karttoi romanttisen draaman sankareita sekä Schillerin leveää paatosta, jota ihmetellen pelkäsi. Bergbomin kirjoittamassa Wilhon nekrologissa on laaja eri roolitöiden luonnehdinta.¹⁸⁴⁵ Kaarlo oli lähdössä kesämatkalle, mutta on voinut olla kotimaassa vielä kuolinviestin tullessa ja laatia nekrologin saman tien. Yhtä mahdollista on, että sellainen oli laadittu ennakkoon heti Wilhon lähdettyä.

Kaarlo matkusti laivalla Tukholmaan 24.5.1883 ja viipyi siellä vain lyhyesti perjantaina (25.5.) pari tuntia, huomattuaan, ettei hänelle ole teatterissa mitään kiinnostavaa nähtävää. Kristian Winterhjelm oli nyt norjalaisen *Aftenpostenin* kirjeenvaihtaja Tukholmassa, jonne Winterhjelmien pariskunta oli muuttanut.¹⁸⁴⁶ Tällä kertaa Kaarlo kävi heidän luonaan pikavierailulla, muttei tavannut Hedvigä kahdestaan. Talossa oli vieraita käymässä, eikä hän saanut tarkempaa tietoa heidän tilanteestaan. Hedvig oli nyt kuitenkin Tukholmassa, pääkaupungissa ja toiveita uudesta alusta oli ilmassa. Ludvig Josephsonin kanssa Hedvigillä oli ollut neuvotteluja. Mutta juuri näihin aikoihin Helsingborgin teatterin johtaja August Lindberg pyysi Hedvigin vierailemaan rouva Alvingina Ibsenin *Gengångerna* esitykseen, jossa Lindberg itse näytteli Osvaldia. Paikalliseksi tarkoitettu vierailu laajeni menestyksekkääksi kiertueeksi kolmeen Skandinavian maahan. Tästä *Kummittelijoiden* Euroopan kantaesityksestä tuli Hedvigin uran tärkein ja tunnetuin roolityö, johon hän itsekin oli tyytyväinen, mutta jota ei nähty Suomessa ja jota kukaan ei tahtonut muistaa.¹⁸⁴⁷

vittnesbördet om att hafva trofast och kraftigt verkat för uppkomsten af en nationell scen i sitt fosterland. Till hans graf i den främmande jorden sända talrika och erkänsama landsmän en sista helsing, en sista tacksägelse." *Mbl* 23.5.1883.

1845 *Ustr* 23.5.1883. Wilhon syntymäpaikaksi mainitaan Kangasala, jonka EAH1:15 on korjannut Kuhmalahdeksi. Se oli tuolloin itsenäistynyt pitäjänä. "Waikka virkaura lupasi hänelle turvallista ja rauhallista tulevaisuutta, voitti hänessä rakkaus näyttämötaiteeseen ja nuoruuden rohkeudella antautui hän tuon perustettavan kotimaisen taidelaitoksen palvelukseen, jonka menestys ja toimeentulo oli sängen epätietoinen, se kun perustui vaan muutamien isänmaan ja taiteen ystävään hartaaseen innostukseen. Kaarlo Bergbomin rinnalla tulee Oskar Wilho, jota nimeä hän käytti, Suomen sivistys-historiassa mainittavaksi suomalaisen teaterin perustajana. [Onko tämä lause Kaarlon vai *Ustren* toimituksen, esim V. Löfgrenin lisäämä?] Pitkiä aikoja oli Wilho tämän nuoren taidelaitoksen etevin näyttelijä." "Hänen ruumiinsa ei saa levätä rakkaan isänmaan povessa; vieraassa maassa se viimeisen leposijansa saa. Mutta siunauksensa lähettää isänmaa Oskari Wilhon haudalle ja hänen muistonsa elää niissä kansalaisissa, jotka tietävät panna arvoa siihen työhön, jolle hän elämänsä uhrasi." *Ustr* 23.5.1883; ks. m. EAH3:152–153.

1846 Winterhjelmit olivat muuttaneet Tukholmaan toukokuun alussa 1883. "He asuivat aluksi Sturegatanin varrella" "talossa n:o 50 missä heillä oli vain kolme pientä huonetta, sillä varat eivät riittäneet sen enempään, mutta muutamia vuosia myöhemmin he siirtyivät suurempaan asuntoon Kammakaregatanin varrelle, ns Kammakarepalatsiin, joka sijaitti vanhassa osassa kaupunkia. Täälläkin heillä oli neljänestä kerroksesta ihana näköala" (Krohn 1922:322) Kaarlo sai muuttoon Kristian Winterhjelmiltä selityksen, että hän kaipasi vaihtelua ja että kirjeenvaihtajille maksetaan hyvin. Hän oli nyt *Aftenpostenin* ja lisäksi kolmen muun norjalaisen lehden Tukholman-kirjeenvaihtaja. Takana hänellä oli työtä parissa vararikkoon menneessä sanomalehdessä, mikä oli tavanomaista alalla tuolloin.

1847 Arvostavasta suhteesta Lindbergin työtapaan sekä itse idean synnystä Hedvig kirjoitti M. Grapelle 9.7.1883 (43:1559/MGA/KiA/SKS). Pohjoismaisessa Ibsen-reseptiossa tällä esityksellä on huomattava asemansa. (Styan 1981:1:26–27). Vuonna 1883 sen esitti tanskalais-norjalainen seurue Chicagossa (Viljanen 1962:183), mutta vasta 1889 Otto Brahm Berliinissä ja 1891 yksityisesti Lontoossa. (Clurman 1977:119).

Kaarlo matkusti jo iltajunalla Kööpenhaminaan, jossa viipyi toukokuun viimeisen viikonlopun yli. Hän oli innostunut Holger Drachmanin näytelmästä *Strandbyfolk*. Se täyttäisi puuttuvan ulkomaisen kansannäytelmän paikan, jollaista *Mustalaisten* jälkeen ei ollut tehty. Vaikka siinä monen muun tapaan rakenne oli löysä ja loppu kesy (matt). Kiintoisaa on lukea Kaarlون esteettinen oletus talonpoikaistyön esittämisestä: sellaista tulee aina esittää sivistyneen näyttelijättären. Kaarlo piti siis Ida Aalbergia ”sivistymättömänä” näyttelijättärenä.

Jag skulle velat att Ida Aalberg sett fru Hennings som bondflicka, så skulle hon sett huru en bildad artist antager dylika uppgifter. Det var en underbar försmältning af poesi och realism.¹⁸⁴⁸

Kun Kööpenhaminassa ei ollut enempää tarjontaa, Kaarlo jatkoi Berliiniin, jossa hän tapasi vastikään avioituneen Herttoniemen serkkunsa Helenan (s. Bergbom) ja tämän aviomiehen Ernst Ifvar Idströmin. Hänen näytelmänsä *Valansa rikkojat*, taiteilijanimellä E. I. Roini, oli keväällä esitetty Arkadiassa. Ivarin mielestä nimimerkki ”Elas’in” kritiikki oli ollut ”hävytön”, mitä se *Mbl:ssa* olikin, sillä se puhui vain kirjailijan persoonasta, ei hänen työstään. ”Elas” oli Aspelin itse, joka historiassaan muissa kohdin Bergbomin matkoja tarkasti kuvatessaan ohitti Berliinin päiviltä juuri tämän kohtaamisen.¹⁸⁴⁹ Kaarlo kirjoitti:

De bodde nätt och hade det bra, utan att Ivar [Roini] varit sjuk. Han hade varit instängd nära en vecka. Jag hade ej lust att alltför mycket tala om hans pjäs, ty han tyckte att Elas’ kritik var ”hävytön”. Skulle jag varit der längre skulle jag tagit upp en dust [ottelun] om saken, men jag ville ej åstadkomma en miss-stämning nu då jag var blott några timmar med dem- jag teg derföre. Jag nödgades dock gifva dem en vink att ändamålet med deras resa var att lära, ej att kriticera och opponera.¹⁸⁵⁰

Viittaus otteluun tarkoittanee, että Bergbom oli ”yllytettävissä tappeluun herkästi” ja myös että hän oli osapuulleen samalla kannalla kuin kollega Aspelin. Näytelmässä on kiinnostavaa jännite, jonka Roini, oli kirjoittanut säätyläistön omaa etua tavoittelevan sprengtportenilaisuuden ja kansan juurevan isänmaallisuuden välille Suomen sodassa. Säätyläiset havittelivat siis etuja Venäjän palveluksessa. Sellainen seikka oli erityisen

1848 KB → EB 3.6.1883/46:1:67/EBA/KiA/SKS.

1849 EAH3:148–149.

1850 KB → EB 3.6.1883/46:1:67/EBA/KiA/SKS.

arka fennomaaneille. Asiaan saattoi liittyä myös jotain Länsi- ja Itä-Suomen fennomanian välistä jännitettä, joka näkyi savokarjalaisten ja pohjalaisten välisissä vaikeissa suhteissa.

Berliinissä Kaarlo viipyi toukokuun viimeiset päivät ja jatkoi Dresdeniin, josta sunnuntaina 3.6.1883 kirjoitti Emeliele. Hän urakoi katsojana Shakespearen kuningasnäytelmien sarjaa *Krieg der Rosen*, joka kuitenkin oli ollut kiinnostavaa, vaikka sanookin kiinnostuksensa olevan ”kirjallista” eikä teatterillista. ”Olen nauttinut paljon gallerioista” samalla kun osti Berliinistä koruja ja tikareita teatterille ja kirjallisuutta itselleen.

Emelie kertoi Aleksanteri III:n kruunajaispäivän näytännöstä ja Ida Aalbergin matkaretelistä.¹⁸⁵¹ Kaarlon ensimmäinen säilynyt kirje oli lähetetty 3.6.1883 Dresdenistä. Kirjeet ovat menneet ristiin, sillä 8.6.1883 Emelie tiedusteli Kaarlon käsien reumatismista ja kertoi, että kevään viimeinen esitys epäonnistui, kun ei tiedä ”kuinka paljon oopiumia Pesonen oli sinä iltana ottanut – odotti että hän nukahtaa näyttämölle.”¹⁸⁵² Tähän Kaarlo totesi yksikantaan, että jatkossa on parempi, että Pesosen tilalle avainrooleihin tulee Lindfors. ”Pesonen är hädanefter dömd till episodroler.”¹⁸⁵³ Teatterin kantavat koomi-kontektävät siirtyivät siis 1883 Lindforsin vastuulle.

Kaarlo teki Dresdenistä käsin vielä huviretken Berliiniin ja näki kaksi näytelmää, joita oli kaavailut myös otettaviksi Helsinkiin. Schillerin *Jungfrau von Orleansin* oli suuremmissi ylöspantu ja sai vahvistusta ajatukselle, että siinä ns. ”haamukohtaus” jouti pois. *Paljon melua tyhjistä* -näytelmän sovitusta hän piti kömpelönä ja päätti että Helsingissä näytelmä sovitettaisiin käytännöllisemmin. Sitä ei kuitenkaan Kaarlon aikana ehditty tehdä. Berliinissä asuvaa Roinia varten hän osti Ernst von Wildenbruckin draamoja luettavaksi, josko Roinista tulisi tämän veroinen. Wildenbruckin teksti oli nimittäin sellaista kuin mitä Roinin tulisi olla ”elävää, nuorta, voimakasta, nesteikasta, valitettavasti heikko karakteristiikka henkilöissä.” Kaarlo palasi Dresdeniin ja näki siellä mm. Calderónin *Leben ein Traum*. Jälleen hän havainnoi tekstin näyttämösovituksesta (Bühnenfassung), että

denna bearbetning qvistar ej så obarmhärtigt af Calderons yppiga lyrik som den vanliga Westska. När vi taga upp Lifvet en dröm (Sala sade att han gerna skulle öfversätta den, så skall jag försöka skaffa mig den Dresdenska bearbetning.)¹⁸⁵⁴

Dresdenistä Kaarlo matkusti Wieniin, jossa ”näki paljon hyvää”. Toinen tämän kesän Calderón oli *Zalamean tuomari*, jossa hän näki otollisen roolin Leinoa varten. Kaarlo näki Schillerin *Rosvot*, jossa oli Joseph Lewinskyn ”ylittämätön Franz von Moor”. Wienissäkin

1851 EB → KB 28.5.1883/45:1:107/KBA/KiA/SKS.

1852 EB → KB 8.6.1883/45:1:108/KBA/KiA/SKS.

1853 KB → EB 21.6.1883/46:1:68/EBA/KiA/SKS.

1854 KB → EB 21.6.1883/46:1:68/EBA/KiA/SKS.

nähtiin sarja Shakespearen kuningasdraamoja, jotka esitettiin oopperan näyttämöllä: ”det stilfullaste jag sett”. Jälleen havainto on terävää: molempia *Rikhardeja [II & III]* lukuun ottamatta kuningasdraamat on kiinnostavaa nähdä vain kerran. ”Niillä ei ole paikkaa meidän näyttämöillämme.” Kaikesta päättäen Kaarlo oli matkustanut yhdessä Niilo Salan kanssa, jonka kommentin Calderónin näytelmästä hän mainitsi kirjeessä. Niilo Sala kirjoitti 22.6.1883 samojen Shakespearen kuningasdraamojen esityksistä Emelielle. Sala taas kertoo saaneensa kirjeen tohtorilta ja sanoo odottavansa ehkä tohtorin tapaamista Pariisissa.¹⁸⁵⁵ Sala kehuu kuningasdraamoja samoista ominaisuuksista kuin Kaarlo.

Tänään on seitsemäs näytäntö Shakespearen Kuningasdraamoja. Suuri opera on ollut joka ilta täpötäynnä innostunutta yleisöä ja ei woi kyllin ihmetellä sitä sopusointua, historiallista henkeä ja tarkkuutta, jotka pienimmissäkin seikoissa esiintyy. Pääosat owat olleet jo vuosikymmenen nykyisten esittelijäin käsissä ja heiltä siis woi syyllä odottaa erinomaista, (onhan Burgteaatterin wanhempi polwi taattua taiteilijajoukkoa). Waan pienimmätkin osat näytellään niin etewällä tawalla ett’ei koskaan mitään häiritsewäistä eroitusta huomaa päähenkilöin ja sivuhenkilöin wälillä: kaikki sulaa yhteen. Kansan kohtaukset owat niinikään mainiot. Ainoastaan nuo suuret tappelut tekewät kokonaisuudesta ikäwän poikkeuksen, ne owat waan teatterikahakoita ja raikasta naurua herättäwät ne joka kerta. – Näiden murhanäytäntöjen jälkeen seuraa kolme iltaa Schilleria, sitten ”Phädra”, ”Salamean tuomari” y.m. Niin, kyllä minä nyt olen nähnyt paljon hyvää ja hywästi esitettyä, mutta nähdä ja ”itse tehdä” on kaksi eri asiata.¹⁸⁵⁶

Kaarlo palasi Müncheniin ja yritti päästä näkemään ajan kuuluisimmaksi nousutta saksalaista teatteria, Meiningenin herttuan seuruetta, mutta aikataulut eivät sopineet.¹⁸⁵⁷ Werner Söderhjelm oli samana kesänä Münchenissä ja istui Bergbomin kanssa oluella, mistä hän kertoo:

Då jag 1883 träffade Bergbom i München och vi tillsammans besökte teatrarna och mycket talade om teater, sade B. engång om Ida: ”Det är bara synd att hon så ofta skall spela ”pour la galerie”. (S. anför Bergboms ord på svenska.) Detta uttalande förwånade mig [W Söderhjem], emedan I. just på den tiden var B:s

1855 N. Sala → EB 22.6.1883/53:12:1/EBA/KiA/SKS.

1856 N. Sala → EB 22.6.1883/53:12:1/EBA/KiA/SKS.

1857 ”Här är lifwet så oändligt mycket billigare och så hoppades jag få se Meiningarne, hvari jag dock bedragit mig. De komma hit först i Juli och så länge väntar jag ej. Här dröjer jag åtminstone till Lördag, då jag får se repertoaren för nästa vecka. Ifall den innehåller något speciellt dragande, stannar jag, ifall ej reser jag åt nordn till. Du kan skrifwa till Köpenhamn poste restante, jag dröjer der en dag dels för att hvila, dels för att se om någon ångbåt går direkte till Kristiania.” (KB → EB 21.6.1883/46:1:68/EBA/KiA/SKS.)

stora hopp och trygghet liksom hela teaterpublikens älskling (inberäknat också många svenskers). Men det var sant fastän jag då ansåg det för elak snärt. [pistopuhe, sivallus]¹⁸⁵⁸

Kaarlo päätti jatkaa matkaansa Sandefjordiin Norjaan. Emelie oli Helsingissä vielä kesäkuun lopulla 1883. Uudet ompelijat ja/tai pukuhuoltajat teatterissa olivat neidit Stina Pastell ja Julia Kjellberg. Nyt nämä ”stoppa och lappa” eli parsivat ja paikkaavat päivästä toiseen. Emelie itsekin menee sinne aina pariaksi tunniksi töiden jälkeen kesäiltaisin klo 5–7. Augustasta ja af Heurlinin lapsista Emeliellä on vain hyvää kerrottavaa, Mauno kirjoittaa, että hän on lihonnut maalla pari naulaa!¹⁸⁵⁹

Heinäkuun alun kirjeissä on epäselviä dateerauksia, niissä selvitetään kirjeiden kulkemisia ja vekseleiden lähetysaikoja ja lunastuspaikkoja. Emelie toteaa, miten Helsingissä on ollut hellettä ja kuinka on ikävää että tati, Sofi Sanmark ei kulje ulkona muuten kuin käy joskus torilla. Emeliellä on myös ollut kerrottavaa Kaarola Avellanin matkoista ja seurasta, ja siitä että tämä ei vielääkään ole riittävän kiinnostunut suomen kielen oppimisesta.¹⁸⁶⁰ Kaarola Avellan puolestaan odotti Bergbomin tuliaisia ohjelmistoon. Tämän edellisenä kesänä tuomaa ulkomaista ohjelmistoa Avellan piti kovin vaatimattomana ja ”ikävä” yhtä aikalaisdraamaa ja paria klassikkoa lukuun ottamatta.¹⁸⁶¹ Muissa näiden kesäpäivien kirjeissään Emelietä huoletti Ida Aalbergin tulevaisuus: palaisiko tämä vielä Suomeen vai ei.¹⁸⁶²

Suomalaisen puolueen asiat olivat myllerryksessä. Waldemar Churberg, yksi ”pois-kääntyjistä”, päiväsi 8.5.1883 julkaistun avoimen kirjeensä lehdissä ja sanoutui irti siitä kansallisuolueen yksipuolisesta linjasta, jossa tarkoituksena oli polkea ruotsinkielisen väestön oikeuksia ja oloja.

Keski-Suomessa ”tulee teidän koettaa sovittaa niin, että nämät molemmat väestöt voivat keskenäisessä kunnioituksessa ja ystävyydessä olla ja elää tässä

1858 Castrén 1953:52 lainaa ruotsiksi Söderhjelmin suomenkielistä kirjettä Räsäselle.

1859 EB → KB 26.6.1883/45:1:109/KBA/KiA/SKS.

1860 Kaarola Avellan oli lähdössä Tanskaan kesällä neiti Julia Kjellbergin kanssa. Missä Emilie Stenberg vietti tämän kesän? Emelie Bergbom suri edelleen sitä, että Kaarola ei mene suomenkielisiin pitäjiin harjoittelemaan suomen kieltä. Ehkä Kaarolan henkisellä kapasiteetilla vain ei ollut niin kiinnostavaa lomailla suomenkielisen rahvaan parissa kuin Keski-Euroopassa. Kaarola joutuisi ottamaan Idan vanhan roolin *Walapatossa*. ”Hon var hos mig på afsked och var så serdeles spirituel och älskvärd att hennes falska ställning vid teatern tryckte mig mer än eljest: så verkeligen framstående och intelligent på bakom scenen, och så litet på densamma. Hvarföre har hon ej lyssnat till våra råd att resa till finsk socken!” (EB → KB 5.7.1883/45:1:110/KBA/KiA/SKS.)

1861 ”Intressant blir att se hvad Doktor Bergbom bringar hem för repertoar för nästa år – det sista årets var då ej annat än ”tråkig”, med undantag af Leonarda, Köpmannen och Adriennes sista akt. – Nej nu har jag utspunnit detta i oändlighet och af det torra innehället kan Du se att jag är på ”färbete” – under sådana förhållanden måste mycket förlätas. Betty [Löfgren] ber mig helsa Dig på det varmaste.” (K. Avellan → H. Ch. Winterhjelms 26.6.1883/H&KWA/MTBA/SMV.)

1862 EB → KB 5.7.1883/45:1:111/KBA/KiA/SKS.

yhteisessä isänmaassamme. Sillä jos toisin käy, jos todellinen viha ja vaino syntyy näitten molempien väestöjen välillä, niin kumpikin väestö kärsii siitä niin paljon, että koko kansamme tulevaisuus alttiiksi pannaan.”¹⁸⁶³

Keski-Suomen toimitus sanoutui irti Churbergin mielipiteistä, mutta soi palstatilan, kun Churberg tarkensi ja esitti vielä 23.6.1883 laajemmin perustelut siitä, miksi Suomalaisen puolueen toiminta tällaisena kääntyy sen omia tarkoitusperiä vastaan. Hänen mukaansa *Uusi Suometar* oli pyytänyt kenraalikuvernööriä apuun ratkomaan suomalaisten puolue-riitaa. Churberg vaati, että meidän on lakkauttaminen ”keskinäiset riitamme, ennen kuin ne käyvät tuhottaviksi, ehkä asetamme niin, että sopu ja rauha vallitsevat maassa.”¹⁸⁶⁴ Näitä syytöksiä Emelie piti ”häpeämättömimpinä ja piittamaattomimpina syytöksinä koko puoluetta vastaan.” Kunhan nyt eivät ”heikot sielut” lähtisi hänen matkaansa!¹⁸⁶⁵ Kaarlo muistutti, että Churberg itse oli pondeerannut *Uutta Suometarta* ja Koskista vastaan siitä, että nämä olivat ”undfallande och slappa”, ja nyt heittää noin vain kiven ja syyttää heitä liian häikäilemättömiksi. ”Se murunen totuutta mikä sellaisessa syytöksessä voi olla, koskee ennen muuta juuri Churberg & consortes.”¹⁸⁶⁶

Churbergilla oli ollut kuitenkin läheinen suhde puoluejohtajan veljeen, Jaakko Forsmaniin 1860-luvun alussa, jolloin heidät tunnettiin toveruksina, Castorina ja Polluxina. Myöhemmin (1889) hän suoritti kuuluisan attentaattinsa juuri Forsmania vastaan.¹⁸⁶⁷

Perheasioihin vaikuttivat myös uudet maaherranimitykset. Heinäkuun alussa 1883 Emelien ja Kaarlon sisar, Betty von Troil oli pyytänyt tilaamaan Helsingistä kaikenlaista ja kertoi miten uusi työ, odotettavissa oleva nimitys Mikkelin läänin maaherraksi oli kovin Suomen Pankissa uraa jo tehneen Gösta von Troilin mieleen.¹⁸⁶⁸ Mutta juuri silloin Mikkelin nimityksessä fennomaani Alexander Järnefelt ohitti von Troilin. Vuoden päästä Järnefeltien siirryttyä Kuopioon tuli Bettyn ja Göstan vuoro päästä Mikkeliin. Kuopiosta Järnefelt siirtyi vuosiksi 1888–1894 Vaasaan ennen kutsua senaattiin.

Vapaaherra Gösta (Axel Gustaf Samuel) von Troil vietti siis vuodet 1884–1889 kuvernöörinä Mikkellisä kunnes siirtyi sieltä vuosiksi 1889–1891 Turkuun Turun ja Porin läänin kuvernööriksi. Von Troilit olivat aloittaneet virkamiehen kierroksensa Vaasassa

1863 *Keski-Suomi* 26.5.1883.

1864 *Keski-Suomi* 23.6.1883.

1865 EB → KB 5.7.1883/45:1:111/KBA/KiA/SKS.

1866 KB → EB 9.7.1883/46:1:69/EBA/KiA/SKS. Kiistasta esim. Keskisarja 2010:38–43.

1867 Churbergin ja Forsmanin läheinen suhde esiintyy Nervanderin kirjeessä Aspelin-Haapkyllälle (E. Nervander → EAH 17.1.1906, PM-blad/101/EAHA/KiA/SKS; sit. NB:178–179.) Churberg tekee attentaattinsa Forsmania vastaan sen jälkeen, kun tämä oli ollut johtamassa toimikuntaa, joka teki homoseksuaalisista teoista rikoslain mukaan rangaistavia. Forsman oli tässäkin suhteessa Churbergin kannalta ”petturi”. Attentaatin muista taustoista Keskisarja 2010, 13–84.

1868 EB → Ossian Bergbom 5.7.1883/25:5/VLA/KiA/SKS.

1870-luvun alussa, mutta jo 1875 Göstasta oli tullut Suomen pankin johtokunnan puheenjohtaja, missä hän oli vuoteen 1883 saakka. Maaherrakausien jälkeen Gösta nimitettiin vielä senaattoriksi (1891–1900), mikä oli mahdollista sitten, kun hänen veljensä Samuel Werner von Troil oli eronnut Senaatin varapuheenjohtajan paikalta, jossa oli istunut vuodet 1885–1891 saaden vapaaherran ja salaneuvoksen arvot. Teatterinjohtaja Kaarlo Bergbom oli 1884 alkaen siis kuvernöörin ja 1891 alkaen senaattorin lankomies. Hän yleni vielä senaattorin isoveljeksi Ossianin rakennettua Suomen rautatiet valmiiksi ja tultua nimitetyksi kulkulaitostoimituskunnan päälliköksi 1896.

Heinäkuuksi 1883 Kaarlo oli matkannut Baijerista ripeästi Norjan etelärannikolle, Sandefjordiin yrittäen Kristianiassa tavata Ida Basilier-Magelsenia, mutta onnistumatta. Ilmeisesti hän reumansa takia kaipasi merikylpylää minkä lisäksi hänellä saattoi olla Sandefjordissa tuttavuuksia edelliseltä kesältä, joita halusi tavata uudelleen, kuten norjalainen kirjailija John Paulsen. On myös mahdollista, että hän tutustui Paulseniin vasta tänä kesänä, sillä syksyllä 1883 tulivat Paulsenin näytelmät Bergbomin pöydälle.¹⁸⁶⁹ Bergbom ei kuitenkaan tuolloin vastannut kirjeeseen, joten Paulsen tiedusteli niitä lokakuun lopussa takaisin.¹⁸⁷⁰ Kaarlon kädet olivat edelleen jäykät – seikka josta Emelie huolehti, mutta josta Karl toteaa että

jos en niitä nyt saa pehmeiksi, ne jäävät jäykiksi lopun ikää. Huolimatta kaikesta taivuttelusta ja voimistelusta tilanne on sama kuin kolme kuukautta sitten. – Jos eivät mene huonommiksi, pärjään, mutta totta kai ne huonontuvat.¹⁸⁷¹

Pianonsoittokin siitä kärsi. Sandefjordista kesältä 1883 ei ole säilynyt enempää kirjeitä Emelielle, mutta tämän vastauksia kyllä. Esimerkiksi Pietarissa pastori Öhqvist kuoli heinäkuussa, ja hän taas oli ollut teatterin Pietarin vierailujen avainhenkilö ja järjestelijä, joten tilanne Pietarin suunnallakin muuttui.

Tietoja Ida Aalbergista tuli B.O. Schaumanin kautta. Ida lähti jo heinäkuun puolivälissä Emsistä Pariisiin. Hänellä oli nyt sovittuna Tukholmaan vierailuesitys, jonka hän ehtisi hoitaa marraskuussa 1883 ja palata joulukuuksi Suomeen. Emelie pohti teatterin budjettia: Wilholla oli ollut suuri palkka, minkä jääminen pois säästi palkkakuluja. Tarvittaisiin myös ‘civila pjeser’, arkinäytelmiä, jolloin ylöspanojen kustannukset jäävät halvemmiksi. Emelie matkusti Kuopioon aloittamaan teatterin toimintaa heinäkuun lopussa. Hän kehotti Kaarloa lepäämään ja kylpemään hyvin. Stina Pastell on osoittau-

1869 KB → EB 20.9.1883/46:1:74/EBA/KiA/SKS. ”Af John Paulsen – den unge norske diktaren, med hvilken jag var tillsammans i Norge har jag fått hans hufvudsakligaste dram. ”Falkensohn et Sönnen” eller ”Frauenherzen” som den heter i den tyska bearbetningen. Jag hemtar den till Helsingfors, när jag kommer dit i början af Oktober.”

1870 John Paulsen → KB 27.10.1883/52:25:1/KBA/KiA/SKS.

1871 KB → EB 21.6.1883/46:1:68/EBA/KiA/SKS.

tunut hyväksi puvustonhoitajaksi. Teatteri tapaa Lappeenrannassa, josta noustaisiin laivaan.¹⁸⁷² Anna Hacklin (-Kaslin) oli poistunut seurueesta, mutta tamperelaisyntyinen Hilda Asp tuli tilalle. Tämä oli tyttökoulun opettajatar Kuopiosta, osasi hyvin suomea ja oli erinomainen fennomaani, ”hvilket ju äfven är af vigt.”¹⁸⁷³ Hilda Asp pärjäsi näyttelijänä, mutta teki vähintään yhtä arvokkaan työn suomentajana ne muutamat vuodet, kun oli Suomalaisessa Teatterissa. Tutkija iloitsee hänen arvokkaasta kirjeenvaihdostaan.¹⁸⁷⁴

Suomalainen Teatteri jatkoi elämäänsä ilman Oskari Wilhoa. Emelien johdolla se matkusti jälleen Kuopioon, jossa se kokoontui 24.7.1883 Kaarlön vielä lomaillessa Sandefjordissa. Ennakkoon Emeliekin oli miettinyt pitäisikö Minna Canthille ehdottaa Vänrikki Ståhl -aihetta, kun hän ”osaa niin hyvin muodostella kaikki asiat.” Mutta Minnalla oli jo oma näytelmä (*Homsantuu*) työn alla – se, josta lopulta tuli *Työmiehen vaimo*. Nyt seurasi toinen peräkkäinen Väinölänniemen teatterikesä, ”onnellinen” Pohjois-Savon teatterifestivaali. Yhtä tärkeää kuin edellisenä kesänä oli ollut Kaarlön ja Minna Canthin läheinen ystävystyminen oli nyt se, että Minna Canth ja Emelie Bergbom oppivat tuntemaan toisensa, innostumaan toisistaan ja kunnioittamaan toistensa persoonallisuuksia.

Fru Canth tycker jag mycket om; för närvarande äro dock mest alla hennes tankar och känslor fästade vid qvinno frågan och den blifvande tidningen. 1^{sta} akten till hennes nya stycke [Työmiehen vaimo] är färdig; mycket intressant och väl skrifven, ledig och flytande dialog, men jag fruktar för stark för att de efterföljande akterna ej skola förplattas.¹⁸⁷⁵

Lähes samoin sanoin Emelie kuvasi tilannetta Ossianille.¹⁸⁷⁶

Som du ser så är jag nu här i Kuopio; tills vidare har allt varit bra och jag hoppas att allt äfven ska gå jemnt och stilla till dess Karl kommer. Jag bor hos Fru Canth och trifves utmärkt bra tillsammans med henne. Hon är ett serdeles intelligent fruntimmer, arbetsam, anspråkslös och verksam; genom sin handel lefver hon bra och är i tillfälle att ge sina 7 barn en god uppfostran. För något öfver 4 år sedan dog hennes man och då började hon sitt arbete med två tomma händer och sorg i hjertat och nu reder hon sig förträffligt. Hon är en av

1872 EB → KB 24.7.1883/45:1:114/KBA/KiA/SKS.

1873 EB → B. Elfving 13.6.1883/49:5:74/EBA/KiA/SKS.

1874 Hilda Asp kirjotti teatterin asioista säännöllisesti sulhaselleen Ruutolle, eli Ruudi Elias Erkolle, tämän veljille ja omille sisaruksilleen. Päivälehdän arkistossa (PLA) säilytettäviä kirjeitä on julkaissut Niiniluoto 1983.

1875 EB → KB 29.7.1883/45:1:115/KBA/KiA/SKS.

1876 EB → Ossian Bergbom 5.8.1883/25:5/VLA/KiA/SKS.

”qvinnofrågans” ifrigaste och bästa förfäktare, kanske, nej bestämdt den bästa jag dervidlag stött på. Utom henne och teaterpersonalen har jag just ej träffat några människor här, så att Kuopio-boarne äro alldeles främmande för mig. I allmänhet äro de äfven utflyttade till landet, men nog hade vi dock ganska godt hus, då vi i onsdags började. – Karl är i Sandefjord, derifrån han dock reser kring d. 15de [augusti]. Om sin helsa har han ej skrivit ett enda ord, så att jag kan ej säga huru kuren och sommarn bekommit honom.¹⁸⁷⁷

Minna Canthin kaupalla ei mene huonosti, hän on juuri saanut sen jaloilleen, minkä osoittaa myös Ilkka Nummela kirjassaan *Toiselta kantilta*.¹⁸⁷⁸ Emelie huokaa tyytyväisenä vielä Kaarlolle, miten tärkeää on, että sisämaassa saa tavata muita kuin *Dagbladin* lukijoita: suomenkielisen väestön kohtaaminen auttaa häntä jaksamaan fennomaanisessa taistelussa. *Työmiehen vaimon* / *Homsantuun* alkumuoto oli työn alla, ja Emelie kehotti Minnaa lähettämään ensimmäisen näytöksen ja jatkosuunnitelmat Kaarlolle.

Hon ville så nödvändigt att du skulle yttra dig härom innan hon fortsätter, så att jag har öfvertalat henne att skicka manuskriptet till dig jemte en liten redogörelse för planen i de följande akterna. Jag fruktar för att ämnet blir för utdraget om det skall gå igenom 3 à 4 akter ännu, och det vore ju skada. Jag tror säkert att du kan ge henne goda idéer och det tror hon äfven sjelf.¹⁸⁷⁹

Minna Canth lähetti Kaarlolle siis jo 2.8.1883 kirjeen Sandefjordiin, jossa selitti näytelmän juonta.¹⁸⁸⁰ Suunnitelma rakentui vielä kokonaan Homsantuun hahmon varaan, juoni on monipolvinen, painopiste Homsantuun petetyssä rakkaudessa ja Johannan rakastumisessa rellestäviin nuoriin miehiin. Canth tuskaili työnsä hidasta etenemistä.¹⁸⁸¹ Minna itse on ollut vaikutettu Anzengruberin näytelmästä *Valapatto*, jossa päähenkilö on köyhiltä sukulaisilta testamentin pimittänyt varakas talonpoika, joka kamppailee syyllisyytensä kanssa.

Emelien kirjeessä Kaarlolle on yksi henkilöuutinen, joka ei ole vailla poliittis-taloudellista mielenkiintoa. Emelie nimittäin kärkkyi omaisuuksia sveeseiltä fennomaaneille:

1877 EB → Ossian Bergbom 5.8.1883/25:5/VLA/KiA/SKS.

1878 Nummela 2004:111.

1879 EB → KB 29.7.1883/45:1:115/KBA/KiA/SKS.

1880 M. Canth → KB 2.8.1883/MCK68:106. Kirje sisältää ensimmäisen kuvauksen *Homsantuu* -näytelmän asetelmista.

1881 Maijala 2014:159 mahdollisesti ylitulkitssee Canthin kirjeen 10.9.1883 (MCK72:112) tiedon ”Vasta tänään puhuimme siitä tohtorin kanssa” sanomalla, että Bergbom ”tuntuu miltei välittelevän realistisesta näytelmästä puhumista Canthin kanssa”. Bergbomin puolelta kyse on ollut pelkästään teatterinjohtajan ajankäytöstä ja keskittymismahdollisuudesta. Asia selviää jo seuraavasta Canthin kirjeen lauseesta: ”Tohtorilta sain paljon hyviä neuvoja ja ihan uuden lopun, joka tulee olemaan mainio.” Canth- tutkimus ei aina muista Bergbomin monien ideoiden käyttökelpoisuutta Minnalle.

Historien om Kivekäs' förlofning med [fröken] Ranin var en anka; hon har nu eklat blifvit förlofvad med doktor Avellan, som torde vara öfver 50 år, ortens största viking, säges det! Tänk så ledsamt att den stora förmögenheten skulle falla i sådana händer!¹⁸⁸²

Emelie johti Suomalaista Teatteria elokuun. Kuopioon oli taas saatu ilmaiset matkat, sillä Canth oli kauppaneuvos Raninin poissa ollessa kääntynyt toisen laivayhtiön puoleen; matka saatiin sillä ehdolla, että siitä ei puhuta. Kaarlo saapui syyskuun alussa Kuopioon. Minnan inspiroituneisuus Bergbomista näyttää vielä jatkuvan, päätellen kirjeestä Kiljandereille:

Nautin täysin siemauksin yhdessäolosta suuren miehen kanssa ja yritän kasvaa (ei ruumiillisesti vaan henkisesti) niin paljon kuin mahdollista. Neiti Bergbom, joka tähän saakka on ollut täällä johtajattarena, matkusti tänä aamuna. Tohtori saapui nimittäin vasta toissapäivänä ulkomaanmatkaltaan. Hänen ensimmäisiä kysymyksiään oli, enkö ollut kuulut mitään Kiljanderista. Eikö Robert [Kiljander] tee parhaillaan jotain uutta? [– –]

Tohtori Bergbom ja hänen sisarensa tuntuvat pitävän suomalaisen teatterin elinkysymyksenä sitä, että se onnistuisi herättämään eloon kotimaisen näytelmäkirjallisuuden. Robertille olisi niin hyödyllistä keskustella tohtori Bergbomin kanssa. Hän oli sitä mieltä, niin kuin uskoin ymmärtäväni, että Robertin viimeisessä näytelmässä oli se virhe, ettei se ollut suomalainen – ja täytyyhän myöntää, että sellaista ei tapahtuisi tässä maassa. [– –] Toisen näytöksen alkua en voi vielä lähettää, koska tri B ei ole vielä lukenut sitä.¹⁸⁸³

Roinin näytelmä *Valansa rikkojat* oli esitetty myös Kuopiossa. Se käsitteli juuri itäsuomalaista näkökulmaa suomalaisuusliikkeeseen puettuna Suomen sodan vaiheisiin, joten Minna Canthin arvio on erityisen kiintoisa.

I:n [Idströmin] kappale [*Valansa rikkojat*] ei ole niin huono kuin maailmalle toivotetaan. Tekniikka on kurja, henkilöt luonnottomia, sisällys on miellyttävän ja hermoja repivän sekasotku, mutta siinä on myös vauhtia ja voimaa ja rohkeita tilanteita, sanoisin melkein, että nuorekas ylimielisyys käy kaiken läpi – ja sehän on toki jotakin. [Sitten hän kiittää Kiljandereille Elisabeth Steniuksen / Pio

1882 EB → KB 29.7.1883/45:1:115/KBA/KiA/SKS.

1883 M. Canth → O. ja R. Kiljander 1.9.1883/suom. HK/MCK71:109. Tämän kirjeen lopussa on kuvattuna ilmeisesti Bergbomin ehdottama uusi lopputilanne.

Talmaan komediaa *Tätä nykyä*; ”är riktigt munter”.] Helsningar så hjertligt af dr Bergbom! Han förenar sig med mig i det som angår Robert.¹⁸⁸⁴

Canthin arviot *Valansa rikkojista* ja *Tätä nykyä* -näytelmistä olivat siis myönteisempiä kuin Aspelinin ja kenties Kaarlonkin. Minna näki niissä rohkeutta ja huumoria. Kiljanderit eivät valitettavasti tälläkään kertaa matkustaneet Kuopioon teatteria katsomaan. Robertin ja Kaarlon tapaaminen ei toteutunut. Syyskuun alusta Minna Canth oli suoranaisessa innostuksen euforisessa tilassa, kun hän kiitti Emelietä heidän yhteisestä elokuustaan ja iloitsi muun muassa keskusteluista tohtorin kanssa ja henkisen kasvun ajastaan. Toisaalta hän iloitsi Jumalan antamista lahjoista, mutta pelkäsi niiden katoamista tai hukkaamista. Henkensä vapautta Minna korosti.

Näyttelijä-apuregissööri Niilo Sala oli uskoutunut Minnalle omista näytelmäkirjoittamisaikeistaan ja lukenut tälle tekstiään. Minna vuoti tiedon Emeliele ja pyysi auttamaan Isoviha-kirjallisuuden hankkimisessa, vaikkapa Koskiselta. Minnan mukaan Salan lukema ”alkoi suoranaisesti, mutta kääntyi sitten runomittaan. Runollista ja kaunista se oli. Aine on ison vihan ajoilta. Sitten kun hän saa ensi näytöksen valmiiksi, lupasi hän näyttää sitä tohtorille.”¹⁸⁸⁵

Minna Canthin omat lukuharrastukset kohdistuivat kansanomaiseen tietokirjallisuuteen, suhteellisen vähän lukulistalla oli runoutta tai romaaneja.¹⁸⁸⁶ Näytelmistä häntä kiinnostivat Ibsen ja Björnson, vaikka hän elokuussa 1883 oli saanut myös Shakespeare-herätyksen katsoessaan *Venetian kauppiasta* Väinölänniemellä.¹⁸⁸⁷

Teatteriseurueen huviretkelläkin Minna oli ollut mukana, mutta ”sielu oli jäänyt kotiin”, ”En minä ole luotu iloa varten, eikä ilot ole minua varten”¹⁸⁸⁸ Syyskuun näytännöissä 1883 Kuopiossa oli laadunäytelmiä rivissä: *Venetian kauppias*, *Daniel Hjort*, *Roinilan talossa*, *Karkurit*, *Preciosa* ja *Valapatto*. Näitä Kaarlo lämmitti ja paikkausharjoitteli päivisin. Niilo Sala kertoi Emeliele hauskaasti:

”Venetian kauppias” sai rouva Cn innostuksesta haltiojoihinsa ja nyt hän on hartahin Shakespearen ihailija. ”Kysymykset” ovat jääneet yhä enemmän syrjälle ja ”Naisten lehti” on päätetty jättää suopuisampiin aikoihin. Tämä päätös oli epäilemättä rouva Cn onneksi, sillä hän on ollut tätä nykyä yhäti sairaloinen ja lääkäri on kieltänyt häneltä kaiken kirjallisen työn; visitit ja wiattomat

1884 M. Canth → O. ja R. Kiljander 1.9.1883/suom. HK/MCK71:109.

1885 M. Canth → EB 10.9.1883/MCK72:112.

1886 Frenckell-Thesleff 1944:106. Majjala 2014:158–159 kirjoittaa Canthin lukuharrastuksista.

1887 N. Sala → EB 25.9.1883/53:12:2/EBA/KiA/SKS.

1888 M. Canth → EB 10.9.1883/MCK72:112.

kahvikeskustelut kuuluwat olewan sitä wirkistävempiä. Tietääkseni potilas ei noudata kumpaakaan näistä neuwoista.

Roinilaiset näkywät olewan onnen suosikkia, käyskelewät waan ”pääll’ kukkaisten ja ruusuin”, sillä ”Roinilan Talossa” on tuottanut sekä kultaa että kukkia ja kunniaa. Tekijä, tohtori, rouva Aspegren, neidet Aaltola, Asp, hrat Böök, Leino – kukin heistä sai esiinhuutonsa ja kukkaiswihkonsa. Neiti Asp’n Elli täytti – sen mukaan mitä olen kuullut – warsin hyvin yleisön vaatimukset, waan me towerit, Herra paratkoon, emme ole woineet hetkeksikään unhoittaa wanhaa eli oikeammin entistä Elliä [Anni Hacklin-Kaslin], ja tämä vanha rakkaus ei suinkaan ole ollut uuden Ellin eduksi. Muuten tekijä on kappaleen näyttelemiseen kaikin puolin tyytyväinen, jopa ihastunutkin miehiin ja akkoihin, tytöiltä sanoo puuttuneen karakteriä. – Toiwoen, ett’ette ilmaisisi kenellekään (Tohtori sen jo tietää) keskinäistä salaisuuttamme, sulkeutuen yhä edelleenkin Teidän suosioonne.¹⁸⁸⁹

Salaisuudestaan, tekeillä olevasta omasta näytelmästä Sala kirjoitti Emeliele, mutta myös Minna Canth kovasti neuvoi Bergbomeja kannustamaan Salaa kirjoittamisessa. Häntä pitää pakottaa tuomaan kirjoittamaansa luettavaksi, vaikka hänellä Minnan mielestä saisi olla kyllä ”enemmän voimaa, itseluottamusta ja energiaa.”¹⁸⁹⁰ Henkilösuhteiden kannalta kiintoisa on Emelien tietämä juoru, että ”Sala och Asp läsa flitigt franska till sammans. Jag misstänker en roman[s], åtminstone från hans sida.”¹⁸⁹¹ Eräessä marraskuun kirjeessä oli tyhjentävä luonnehdinta Minna Canthista, jonka Emelie ystävälleen Bettylle tiivisti: toivo uudesta dramatiikasta.

En annan ledsamhet i år, är att vi ej ha något nytt inhemskt stycke; så fattiga ha vi ej varit på långa tider. Fru Canth skriver visserligen ett tendens-stycke ”Työmiehen vaimo”, men det blir ej färdigt i år. Det är så ledsamt att hon skall vara riktigt sjuk och svag: läkarne frukta för att hon har vattsot; jag har riktigt sörjt häröfver.

Du kan ej veta hvad hon är för en utmärkt pråktig, god och älskvärd qvinna. Hon har 7 (säger sju) barn, en ganska stor handel och så till, sina litterära arbeten. Lyckligtvis blir ”Nais-lehti” ej af nästa år; då hon blifvit så här sjuk, så skulle hon ju omöjliglen ha orkat dermed; men hon hade redan förut slagit denna plan ur hågen af fruktan för att hon ej skulle gå i land med den, hvilket

1889 N. Sala → EB 25.9.1883/53:12:2/EBA/KiA/SKS.

1890 M. Canth → EB 8.10.1883/MCK73:113.

1891 EB → KB 18.9.1883/45:1:121/KBA/KiA/SKS.

jag äfven tror, ty hon tycktes ha bra liten hjälp att räkna på; allt yttre praktiskt bestyr skulle ha hvilat på hennes skuldror och der igenom hade äfven hon alltid fått skaffa manuskript. Hon hade visserligen åtskilliga löften om bidrag, men intet bestämdt och man vet hvad sådana där lösa löften betyda; kommer andan öfver mig att jag kan skriva – bra; hvarom ej, så icke är det ju min sak att stå för tidningen och ansvara för den, sådan blefve helt säkert de flestas tankegång. –

Öfverhufvudtaget så tror jag att inom Kuopio fruntimmersverld existerar ett ovanligt intelligent lif; sådana fruntimmer som fruarne Canth och Stenius finnas minsann ej många här i landet; det var serdeles roligt att få göra deras bekantskap. Blir nu Fru Canths helsa för alltid bruten, så blir deras treffiga, idérika samlif alldeles förstördt; Gud hjelpe henne åter till helsa och kraft; hon behöfver dem så väl.¹⁸⁹²

Heti syyskuun alussa Kuopiossa räjähti käsiin yksi teatterin ongelmista. Taavi Pesonen oli käynyt nuoruudessaan Kuopion lukiota ja kotiopettajana kierrellessään hän oli alkanut harrastaa runonlausuntaa. Prof. Lang oli maininnut Pesosesta Bergbomille ja tämä oli päässyt koe-esitykseen, ollen jo 28-vuotias. Hänellä oli aina ollut ”itsekritiikki” ja valtava ”ramppikuume.”¹⁸⁹³ Koska Pesosella oli lauluääntä, hänet pantiin oopperan kuoroon, ja näyttämöllisesti kyvykkäänä hän sai laulaa Papagenon ja Don Pasqualen koomiset baritoni-roolit. Puheosastoon hän siirtyi vasta, kun ooppera oli lopetettu 1878/79. Taavi Pesonen oli nyt suuressa mielenhäiriössä tai aistiharhojen vallassa.

Pesonen har haft skof, som häntyda på stark sinnesförvirring. Han tro sig vara förföljd af sina kamrater och vill derfor skilja sig. En annan gång påstod han värdshusvärden beskylla honom vara tjuf och ville flytta. ”Har han kallat eder tjuf?” frågade jag. ”Ei, mutta se tuntuu ilmassa”. En natt steg han upp, ”emendan man ville mörda honom” sprang till fru Lundahl bad henne i Guds namn släppa in sig och då hon, skrämnd som hon var, ej vågade göra det sprang han in i första korridor och började ropa på hjälp som om knifven satte i strupen på honom. Folk samlades, fruntimmer blefvo sjuka Pesonen påstod blott att man ville mörda honom.¹⁸⁹⁴

1892 EB → B. Elfving 23.11.1883/49:5:77/EBA/KiA/SKS.

1893 Kouta 1911:45.

1894 KB → EB 9.9.1883/46:1:70/EBA/KiA/SKS.

Ihme kyllä Pesonen saattoi kuitenkin vielä näytellä:

På tre dagar kom han ej på någon repetition, ty ”man ville der låta polisen taga fast honom och lyncha honom”. Med halft våld fick jag släpa honom till representationen af Venezian kauppias. I går var han lugnare, så att antagligen paroxysmen för denna gång är förbi.¹⁸⁹⁵

Bergbom meni Pesosen kanssa lääkäriin, ja kävi ilmi, että tämä oli käyttänyt oopiumia jo vuodesta 1870 alkaen erilaisiin vaivoihin, ehkä ensin juuri jännitystiloihin.

Jag var hos Malmgren med honom, ty jag visste att om Pesonen skulle gått dit ensam hade han ej bekänt sanningen. I tretton år har han redan tagit opium – kom det fram under förhöret. Malmgren sade att slutar han ej dermed så har han ovillkorligt för sig därhuset eller slöhet. De hallucinationer han lider af äro mycket vanliga för opium drinkare. [– –] Nu är blott frågan – kan en menniska som druckit opium i tretton år sluta dermed. Malmgren menade att omöjligt är det ej för Pesonen, ty han var ju eljest frisk och ingalunda ännu fysiskt försvagad, men en annan sak är om han har en sådan vilja.¹⁸⁹⁶

Oopiumista luopuminen voisi onnistua nuorelle ja muuten terveelle, mutta silti jokin skandaali hänen kauttaan olisi saattanut tulla teatterin osaksi, joten jatkaminen teatterissa oli mahdotonta.¹⁸⁹⁷ Pragmaattisesti Kaarlo vain ajatteli eteenpäin ja kiinnitti hieman hätäisesti uusia ihmisiä. Nyt hän löysi kuopiolaisen harrastajanäyttelijän K. E. Friskin.

Frisk, är derföre att antagas. Han har en kraftig och uttrycksfull deklamation och en ganska klangfull, om äfven rå stämma och tar sina uppgifter liffigare än den vanliga säffliga dilettantmässigheten brukar. Det är någonting i honom ungefär af Weckmans sort och han saknar dertill det der litet knoddaktiga [puotipuksumainen], som finnes i den Weckmanska lifligheten, fast det å andra sidan är sant att han är betydligt mera kömpelö än Weckman.¹⁸⁹⁸

1895 KB → EB 9.9.1883/46:1:70/EBA/KiA/SKS.

1896 KB → EB 9.9.1883/46:1:70/EBA/KiA/SKS.

1897 ”Det är visserligen nekadt att gifva honom opium på apoteket, [– –] men om äfven han här på detta sätt kan hindras, blir det ej samma fall i större förhållanden, i Wiborg eller Helsingfors, der han alltid genom krokvägar kan få medel att tillfredsställa sin lusta. Vi kunna sålunda bereda oss på att han förr eller senare gör någon skandal, som omöjliggör hans existens vid teatern. (KB → EB 9.9.1883/46:1:70/EBA/KiA/SKS.)

1898 KB → EB 9.9.1883/46:1:70/EBA/KiA/SKS.

Kaarlon määritelmät Friskistä ovat kiintoisat, sillä hän alkoi pian harjoittaa Friskistä myös seuraavaa *Nummisuutarien* Eskoa, vaikka hanke kariutui melko pian ja Frisk siirtyi teatterista lehtimieheksi.¹⁸⁹⁹

Jotain Kaarlon mielentiloista, arkisista konflikteista ja yhteenotoista kertoo Emelien huoli Kaarlon 'hermokkaudesta', nervösitet. Kaarlo ei saisi olla ulospäin niin hermostunut, kiivas ja kärsimätön. "Se tekee huonon vaikutuksen henkilökuntaan", kuten Emelie ilmeisen oikein toteaa. Kaarlo lähestyi 40. syntymäpäiväänsä, eivätkä teatterin ongelmat tuntuneet loppuvan ikinä. Emelie neuvoo:

Beskrifningen om Pesonens hallucinationer har starkt upprört mig; främst naturligtvis för hans skuld, men dessutom är jag rädd att all denna oro skall för mycket angripa dina nerver. Jag fruktar för att de heta baden i Sandefjord spännt upp dem och så är det ju ingalunda helsosamt att genast efter en badkur taga ihop med arbete och bråk som du nu fått göra. Försök, älskade Kaarlo, att lägga allt möjligt band på din nervositet, så att den ej får komma till väldet. Jag tyckte du var så gruffigt nervös de dagarne jag såg dig i Kuopio, t.ex. då Aaltola skulle ha sin lilla sångrepetition till Keijukainen. Det är illa för dig och för personalen.¹⁹⁰⁰

Kaarlo kuvasi Emelielle Kuopion esityksiä ja yritystään saada Kiven *Karkurit* esityksenä toimimaan vaihtamalla eräitä rooleja. Mutta nyt hän oli alkanut epäillä, että vikaa olikin itse näytelmässä, toisin kuin hän 15 vuotta aiemmin luuli.¹⁹⁰¹ Pari päivää myöhemmin Bergbom kertoi kuitenkin, miten *Karkurit* periaatteessa oli toiminut yleisön kanssa, mutta jäi silti epäilevälle kannalle. Bruno Böökin sairastelu jatkui, samoin uusivat Pesosen hallusinaatiot:

Böök är tyvärr ej bra. Hvarje qväll dylika hostningar som i våras. Äfven Pesonen har igen haft ett anfall. Han kom och klagade att hans värdsfolk fått ett "kone", hvarmed de kunna läsa alla hans tankar och sedan hviska dem åt hvarandra. Likaså när han läser, så sitter alltid en person i rummet bredvid och läser högt detsamma. Jag vet ej om jag i tid skall låta honom gå.¹⁹⁰²

1899 EAH3:164. Näyttelijänä Frisk/Kilpi oli herättänyt Kaarlossa toiveita, vaikka Eskon roolia tämä lähestyi "liian emotionaalisesti". (KB → EB 25.9.1884/46:1:83/EBA/KiA/SKS.)

1900 EB → KB 15.9.1883/45:1:120/KBA/KiA/SKS.

1901 NB:335–337; KB → EB 15.9.1883/46:1:72/EBA/KiA/SKS.

1902 KB → EB 18.9.1883/46:1:73/EBA/KiA/SKS.

Ajankohtainen oli kysymys Ibsenin *Kummittelijoista*, jota kumpikaan pohjoismainen kuninkaallinen teatteri ei ollut ottanut ohjelmistoonsa. Bergbom kirjoittaa:

Du frågar om vi skola taga Gengangere. Ja – om hela direktionen röstar därför, nej om någon dissensus yppar sig. Vi kunna nemligen förbereda oss på en storm af ovilja och då måste vi vara eniga. Karola Avellan visste för öfrigt att Lindberg skulle komma och spela den på ryska teatern. Tag reda på af fru Teffs om deri ligger någon grund. Månne Hedvig kommer med? I så fall kunde hon komma och spela par gästroler i Wiborg.¹⁹⁰³

August Lindberg suunnitteli Helsingborgin *Kummittelijoiden* esitykselle pohjoismaista kiertuetta, joka poikkeaisi myös Helsingin Aleksanterin teatteriin. Hedvig Winterhjelm oli siinä rouva Alvingina.¹⁹⁰⁴ Kiertueesta Emelie oli saanut tietoja ja kirjoitti varovasti:

i Stockholm tyckes Gengangeres succés ha varit bra delad; om Hedvig säges det att hennes spel är ovarieradt och gammalmodigt; äfven berömmet om Lindberg är bra negativt. Jag har ej träffat någon annan af Direktionen än Löfgren och han svarade ganska undvikande ang. Gengangeres upptagande, ”hvad repertoiren beträffar, så måste den helt och hållet bero af Karl”. Den andra skall jag enskildt tala med, ty det är tråkigt att endast derföre sammankalla möte. Löfgren tillade dock att pjesen ej bör tagas upp om du ej anser att den kommer att gå utmärkt bra.¹⁹⁰⁵

Syyskuussa *Kummittelijoiden* esittämistä siis vielä harkittiin, mutta Kaarlo ei tiennyt, että jo 2.11.1883 Nya Teatern esittäisi sen. *Gengångaren* pääosissa olivat Otilia Littmarck ja Anton Franck (Kivinen). Siitä uusittiin osa keväällä 1885 ja vielä saman vuoden marraskuussa.¹⁹⁰⁶ Lindbergin kiertueen ja Hedvigin ei siis kannattanut tulla Helsinkiin. Lisäksi Aleksanterin teatterissa vieraili lokakuussa 1886 Engelbrekt-tournéen, jolla myös oli *Gengångare* ohjelmistossaan.¹⁹⁰⁷ Näytelmän pieni kohdeyleisö Helsingissä oli sen siis jo nähnyt, joten Suomalainen Teatteri palasi siihen vasta Kansallisteatterin uudessa talossa syksyllä 1904, jolloin Franck-Kivinen oli Bergbomin apulaisohjaajana.

Tampereen näyttämö, vanhalla Seurahuoneella Keskustorin varrella, oli pieni, ja Kaarlo puuskahti, miten turhauttavaa on harjoitella pientä tilaa varten. Johtokunta päätti

1903 KB → EB 15.9.1883/46:1:72/EBA/KiA/SKS.

1904 Esityksestä on valokuva Styan 1981:27.

1905 EB → KB 18.9.1883/45:1:121/KBA/KiA/SKS.

1906 Lüchou 1977:58, 61.

1907 Byckling 2009:376.

olla menemättä Tampereelle tänä vuonna. Muuten kaikki harjoittelivat innokkaasti ja hyvällä mielellä, myös rouva Aspegren. Viipuriin mentiin loppusyksyksi, lokakuusta joulukuun alkupuolelle 1883. Benjamin Leino sai työrauhan ja suuren näyttämön, missä valmistaa *Kuningas Learin* nimiroolia, niin että se saataisiin ennakkonäytöksiin Viipurissa. Näin oli tehty *Venetian kauppiainkin* kanssa edellisenä vuonna.¹⁹⁰⁸ Shakespeare-ohjelmiston oli järkevää kääntyä myös komedian suuntaan, joten vuoden 1883 uusi Shakespeare oli *Kuinaka äkäpussi kesytetään*, teos joka oli pitkään kuulunut Euroopassa Shakespearen komedioista suosituimpiin. Ensi-ilta oli 19.10.1883 Viipurissa,¹⁹⁰⁹ pääparina Avellan ja Böök. Kun Ida oli poissa, Kaarola Avellan sai näytellä hyviä rooleja. Shakespearen lisäksi oli tekeillä toinen Ibsenin aikalaisnäytelmistä *Yhteiskunnan tuet*, joka myös esitettiin ensi kerran Viipurissa.¹⁹¹⁰

Kaarlo täyttää 40 vuotta – huomaamatta

Kaarlo Bergbom täytti 40 vuotta 2.10.1883, mutta siitä ei satu olemaan säilyneessä kirjeenvaihdossa mitään mainintaa. Seurue oli silloin lopettamassa Kuopion kauttaan. Kaarlo on voinut kyllä haluta salata asian, siitä ei ole mainintaa hänen omissa kirjeissään ja, mikä yllättävintä, Emelien kirje Kaarlolle 1.10.1883 ei sisällä syntymäpäiväonnitteluja, jotka kaiken järjen mukaan siinä olisi tullut olla.¹⁹¹¹ Kaarlo oli lähtenyt Kuopiosta pois ja sanonut lähtevänsä Helsinkiin, ennen teatterin tuloa Viipuriin. Helsingin käynnistä ei ole mainintoja. Onhan Bergbom voinut syntymäpäivänään piileskellä Savonlinnassa tai Lappeenrannassa tai mennä ennen muita yksinään syntymäkaupunkiinsa Viipuriin. Miten voimakas oli ”neljäkymppin kriisi” Kaarlolla? Oliko se niin voimakas, että hän taisteli sitä vastaan kaikin tavoin? Vai unohtuiko se vain työn touhussa? Muistelijat kertovat yhdensuuntaisesti, että Bergbom karttoi kaikkia itseensä kohdistuvia huomionsoituksia. Seuraavaa tasavuotispäiväänsä hän ei enää voinut karttaa.

Johtokunta oli suositellut teatterin tuloa Helsinkiin tuona vuonna jo aikaisemmin. Mutta Ida Aalbergin paluu ulkomailta oli jälleen täysin avoin kysymys! Syyskuun alussa Emelie avasi kirjeenvaihdon hänen kanssaan.¹⁹¹² Ida lähetti varsinaisen uutispommin Emeliele ja Kaarlolle 16.9.1883 päivätyssä kirjeessään. Hänen kirjettään oli jo odotettu. Sen ajatuskulku on kuin dramaattisesta monologista:

1908 KB → EB 9.9.1883/46:1:70/EBA/KiA/SKS.

1909 EAH3:169. *Wiborgsbladet* 20.11.1883 moitti Böökiä siitä, että vaikka roolihenkilö kohtelee huonosti vaimoaan, tämän tulisi silti käyttäytyä kuin italialainen aatelismies.

1910 Viipurissa 3.11.1883 *Östra Finland* (päätoimittaja Gabriel Lagus) kiitti jälleen *Venetian kauppiaan* esitystä, mutta moitti sitä tapaa, että aploidien aikana näyttelijöistä joku tuli esiin, vaikkei yleisö ollu nimenomaisesti huutanut kenenkään nimeä. Näin näyttelijät itse saavat ratkaista kuka heistä oli esiinkutsun arvoinen, mikä taas teki epäselväksi sen, kuka katsojien mielestä oli eniten kiitosten arvoinen.

1911 EB → KB 1.10.1883/45:1:126/KBA/KiA/SKS.

1912 EB → I. Aalberg 9.9.1883/49:1:18/EBA/KiA/SKS.

Kysytte koska minä olen aikonut tulla kotia. Sitä minä en tiedä. Kuta enemmän mietin, sitä selvemmäksi minulle käy hyöty minun poissa olostani. Te tunnette teaterin olot. Te tunnette sen hengen joka siellä vallitsee, ja joka mahtaa olla teille kovin ikävätä ja minulle kovin tuskallista. Olen nähnyt ja kokenut kylläksi tietääkseni syyn tuohon eripuraisuuteen. Syynä kaikkeen olen minä. Siis se on paras että minä olen poissa. Minä en ole osannut olla toisten lainen. Minä olin nuori. Innostus työhöni palava. Taide ihanteeni, röhni, työni oli valloittanut niin minun sieluni, ajatukseni, koko minun olentoni niin kokonansa että unhotin kaiken muun. Nyt olen tullut vanhemmaksi, levollisemmaksi, ja saanut aikaa ajatella itseäni ja ympäristöäni.¹⁹¹³

Ida kertoo istuneensa Pariisissa ahkerasti teatterissa, Comédie Française, Théâtre Gymnasessa ja muissa. Mutta kotiinpaluun osalta Ida heittäytyy toiseen ääriilaitaan: hän kuvaa sitä ”häntä kohtaan vallitsevaa ikävää ilmapiiriä”, joka vallitsee. Teatraalisesti hän kirjoittaa, siitä miten Suomalainen Teatteri ei oikeastaan häntä tarvitsekaan.

Taistella täytyy jos minne pyrkii, vaan onko se taistelu oikeutettu joka ei ole jalompaa laatua kuin että yhäti antaa syytä eripuraisuuteen ja valheeseen. Kun minä olen poissa on luultavasti ja toivottavasti kaikki paremmin, myöskin Teille. Yksi ihmishenki ei merkitse mitään. Ei laitos kärsi yhden poissaolosta. Varmaan pian ilmestyy toinen joka paremmin kuin minä voi yhdistää ne avut jotka siellä tarvitaan. Paitsi sitä minä en ole terve. Te ja tohtori olette aina olleet niin hyvät minulle. Kiitos kaikesta ja suokaatte anteksi ne synkät hetket jotka olen teille tuottanut.¹⁹¹⁴

Kaarlo sai tämän salassapidettävän asian Emelieltä tiedoksi oitis. Molemmat arvoivat, että Ida palatessaan olisi entistä ylimielisempi, vaativaisempi ja hankalampi. Emelie kirjoitti Kaarlolle:

Äntligen fick jag i går bref av Aalberg, dock ingalunda något godt sådant. Hon vet ej när hon kommer hem, ger t.o.m. vinkar om att hon måhända alls ej kommer! Hela gåriga dagen var jag alldeles utom mitt vanliga, men nu är jag lugnare. I morgon skall jag besvara hennes bref och så skickar jag det med tisdagens post till dig, jemte en ordagrann afskrift af mitt bref till henne.

1913 I. Aalberg → EB 16.9.1883/211:2:6/EBA/KiA/SKS.

1914 I. Aalberg → EB 16.9.1883/211:2:6/EBA/KiA/SKS.

Du måste skrifva till henne och då är det ju bra att du vet hvad jag skrifvit. Huru det nu än må gå, så b[lir] det svårt för oss; återvänder hon ej, så är det ju för teatern en oersättlig förlust och återvänder hon, så komma hennes fäfänga och högmod att vara utan gränser. Hon bor inom en familj der ”madame B?– äiti”, har skrifvit pjeser, som uppförts på [G]ymnase. Hon har blifvit bekant med åtskilliga storheter, [Edmond] Got, [näyttelijöiden vanhin (doyen)] m.fl. och har stående friplats på T[h]éâtre Français på 1^{sta} raden. Du ser här af huru hon vuxit ifrån våra små förhållanden; den som alla qvällar sitter på 1^{sta} raden i Teat. fr. skall naturligtvis få svårt att finna sig i Arkadiateaterns tarflighet och vid dess fåtaliga publik. Det är lika svårt om hon kommer hem, som om hon blir borta: men kanske är detta allt blott ett sätt att uppdrifva sina pretentioner och ännu mera precisera sin undantagsställning.

Jag har för ingen utom Augusta, berättat att jag haft bref af henne och tänker ej göra det [lisäys: ej ens för Moster] innan jag fått svar på mitt nästa bref, eller ock du och jag fått klart hvad som står att göra. – Augusta är mycket lugn.¹⁹¹⁵

Seuraavana päivänä Emelie vastasi Idalle tiukalla kirjeellä, jossa hän kuitenkin kiitti ja ilmaisi Idalle selvästi, miten ainutlaatuinen asema tällä Suomalaisessa Teatterissa oli, ja miten teatteri todellakaan ei voisi olla ilman häntä. Siitä on myös Ritva Heikkilä suomentanut osan kirjaansa.¹⁹¹⁶ Emelie reagoi yhtä voimakkaasti, mutta teksti Aalbergin merkityksestä on epäilemättä Bergbomien vilpitön näkemys:

Jag kan ej säga huru ondt Edert bref gjorde mig. Tack dock för att Ni skref och blif ej ledsen på mig om jag nu rätt ordentligt tänker gräla på Eder. Huru kan Ni komma fram med något sådant som ”ynski ihmishenki ei merkitse mitään, ei laitos kärsi yhden poissa olostä”! angående Edert förhållande till teatern? ”Ynksi ihminen ei mitään merkitse” är visserligen sannt, då det gäller en individ i allmänhet, men huru mycket Ni, Ida Aalberg, betyder gentemot finska teatern vet Ni sjelf, lika väl som jag. ”Nur die Lumpen sind bescheiden”, säger Goethe och Ni måste känna Edert värde härvidlag.

Jag tycker ej om att i tid och otid strö rökoffer för Edra fötter, men sanningsenligt måste Ni medge att hvarken Kaarlo eller jag någonsinn lemnat Eder i okunnighet om det stora och höga värde vi sätta på Eder talent. Med glädje och tacksamhet ha vi alltid erkänt Eder storartade betydelse, icke allenast som de konstnärliga idealernas bärarinna, utan äfven Eder ännu större betydelse

1915 EB → KB 22.9.1883/45:1:122/KBA/KiA/SKS.

1916 EB → I. Aalberg 23.9.1883/49:1:19/EBA/KiA/SKS. Ks.m. Heikkilä 1998:178–179.

som en af de främsta förkämparne för Edert fosterlands bildning och kultur. Lycklig Ni, som i denna strid får ”kämpa med i främsta led” och med framgång och seger föra den fram emot dess stora mål. Detta sköna medvetande tycker jag till fullo bör kunna öfverskylda de små, ja t.o.m. stora, obehag, som Ni ibland nödgas utstå. Ser Ni, min kära unga vän, vi ha ju alla våra fel och brister, och man måste taga människorna sådana de äro, med deras goda och onda sidor, på det de må göra sammaledes med oss.

Jag medger fullt att inom teatern finnes en klick, som Ni ej skulle kunna tillfredsställa, äfven om Ni uppträdde som en himmelens engel, men der finnes å annan sida flere personer, som akta och hålla af Eder och som med glädje och förtjusning skulle sluta sig omkring Eder, om Ni blott genom en liten vänlighet skulle visa att Ni ville det.

Edra ord att snart nog någon kan ersätta Eder, vet ni nog, äro blott tomt prat; sådana gåfvor, som Edra, falla ej på mångens lott, och om äfven någon kan komma med goda anlag, så vet Ni väl huru lång tid dessa behöfva för att utvecklas och blomma. Bland teaterns medlemmar finnes ej några sådana gåfvor, ännu åtminstone; således vore det en absolut oersättlig förlust, om vi skulle förlora Eder och jag hvarken kan eller vill tänka detta som en möjlighet, om Ni neml. fortsättningsvis tänker arbeta i den dramatiska konstens tjänst.¹⁹¹⁷

Samana päivänä Emelie kirjoitti myös Kaarlolle vielä Kuopioon lähettäen kopion ja käskien hävittää sen ja saatekirjeen. Hän ei myöskään kirjannut kirjettä, sillä kirjattu kirje tuli vastaanottajan itse avata postissa! Silloin oli riski, että sen lukisi joku muu kuin Kaarlo. Sitä ei saisi jättää esille, ja Emelien kirje pitäisi polttaa.

Augusta arveli, että Aalberg suunnittelee avioliiton solmimista. Herttoniemen Karlserkun Helena-rouvalta, joka liikkui ruotsinkielisissä piireissä, oli kuultu, että Ruotsalainen teatteri olisi tarjonnut Idalle 10.000 mk:n vuosipalkkaa. Emelien mielestä taas Idan oma ”ylimielisyyys ja tyhmyys” oli saanut muut näyttelijät kääntymään itseään vastaan omassa teatterissa.

Kaarola och Stenberg äro nu en gång hennes deciderade ovänner, men hon är så ytterst högmodig och dum mot de andra, att det alls ej förvånar mig om de undvika henne. Skiljer hon sig så blir det ej trefligt för Kaarola: allas vrede kommer naturligtvis att drabba henne och om även hon har stort fel, så

1917 EB → I. Aalberg 23.9.1883/49:1:19/EBA/KiA/SKS. Kirje osin suomennettuna Heikkilä 1998:178–179.

är Aalberg ej utan. Bäst är det dock att vi ej åt någon tills vidare säga något härom. – Skrifver du nu till henne eller väntar du på hennes svar till mig?¹⁹¹⁸

Heikkilä väittää Idan vastanneen edellä olleeseen Emilien ”lämminhenkiseen” kirjeeseen Idalle vain lyhyesti.¹⁹¹⁹ Kirjekokoelmista ei sellaista kuitenkaan tunnu löytyvän. Emelie pohti Kaarlolle lisää Idan epäselviksi jääviä tarkoituseriä ja sitä, miten Kaarlon sen jälkeen tulisi toimia.

Med största otålighet väntar jag att höra hvad du säger om Aalbergs bref; det ledsamma är att man aldrig rätt kan säga hvad hennes mening är: måhända menar hon verkligen hvad hon skref, att hon ej återvänder, men i sådant fall är det naturligtvis blott ett svepskäl att skylla på kamraterna. Mätte de nu blott ej på något vis få höra af det, ty då blir hennes förhållande till dem ännu mera spändt än hittills; nog har en del af dem varit dumma, men nog har hon äfven varit så dryg och högmodig mot dem att felet är störst hos henne. Döden skall någon orsak ha och derföre måste hon hitta på något skäl för sin afgang. Anni var alltid utmärkt snäll och vänlig mot henne och tänk huru oerhördt dumt hon uppträdde vid Annis afgang från scenen, den gamla historien om bjelken och grandet.¹⁹²⁰

Emelie ja Kaarlo ovat todennäköisesti pitäneet Idan Pariisin-kuumetta haihatteluna. Emeliellä on ihmettelemistä ja Kaarlolla rauhoittumista uutisen jälkeen. Aalbergilla on kehittynyt heidän mielestään valtavasti ainakin turhamaisuus. Olosuhteiden erosta he olivat täysin tietoisia, mutta jaksaahan piti.

Har du lugnat dig vis-à-vis Ida Aalbergs bref? Om man blott visste hvad hon menar! ärligt och upprigtigt säger hon naturligtvis ej åt oss. Roligt blir det att se hvad hon svarar på mitt bref; kanske ingenting, utan ignorerar det totalt. – Svårt bli det att vara utan henne, men icke heller lätt med henne efter denna resa; hennes fåfänga har naturligtvis utvecklat sig oerhördt.¹⁹²¹

Ilmeisesti Bergbomit keskenään tässäkin ovat ajatelleet, että ”antaas kattoo nyt”, eiköhän Aalberg kaipaa pian näyttämölle, pienemmällekkin. Ainakin teatterissa oli rauhallisempi

1918 EB → KB 23.9.1883/45:1:123/KBA/KiA/SKS.

1919 Heikkilä 1998:178–179.

1920 EB → KB 26.9.1883/45:1:124/KBA/KiA/SKS.

1921 EB → KB 29.9.1883/45:1:125/KBA/KiA/SKS.

työilmapiiri. Oliko se taiteellisesti viреä, on toinen kysymys. Emelie kirjoitti Kaarlolle lisää teatterin naisnäyttelijöiden ”strategisesta sijoittamisesta”. Hilda Aspia pitäisi suosia ja edistää, jos Ida ei ole paikalla. Hänestä yleisö pitää, sillä Kaarolaan suhtaudutaan vihamielisesti. Kaarlo oli lukenut Björnsonin *Hansikas* -näytelmän, iloinnut siitä, katsonut että sopii hyvin heidän teatterilleen. Kaarlo pohti myös omia raivokohtauksiaan ja voimatonta myötätuntoaan.

Du skriver om min nervositet. Den har lyckligtvis ej varit svår denna höst. Om jag undantager de dagliga tillfällena, då Kanervas gåsaktiga fnitter [hihitys] bringar mig till förtviflan, har jag blott haft par explosioner, en med Kallio och en med Aaltola (då hon ej ens kunde stafva sin rol i Roinilan talossa). Under det Leinoska krånglandet har jag ej en enda gång varit dum och Pesonen stackare inger mig ett alltför djupt medlidande för att jag skulle vara annat än vänlig emot honom.¹⁹²²

Emilien mukaan yleisön Katri Aaltolaan kohdistama kritiikki oli lähes yhtä suurta kuin Kaarola Avellaniin: kielenvaihtajien elämä ei ollut helppoa. Hilda Asp taas oli tunnettua tamperelaista teollisuusperhettä ja Emilien kontaktiverkko oli hänestä innoissaan.

Det var roligt att du tycker om ”En hanske”; kan Asp bli Svava om Aalberg blir borta? I sådant fall skulle jag sätta Kaarola till fru Riis, men aldrig om Aalberg spelar Svava. Du måste göra allt för att pussa fram Asp; publiken här tycks vara utmärkt gynnsamt stämnd mot henne, så der utan vidare på förhand. Man måste intressera sig för något fruntimmer och som Aaltola ju dock är för död så blir det Asp i Aalbergs frånvaro; det är riktigt hemskt hvad stämningen mot Kaarola är ovänlig, nära på fientlig. Perander lär nog i våras ha beskrifvit huru svårt Aalberg har det ”till följe af Fröken Avellans beteende” och blir nu Aalberg borta så blir publiken ännu hätskare mot Kaarola; berättas hvad du skref till Aalberg?¹⁹²³

Vaikka keväällä 1883 svekomaanina tunnettu Gösta von Troil oli pitänyt jo melko varmana nimitystään Mikkelin läänin kuvernööriksi, tapahtui yllätys fennomaanien eduksi ja virkaan nimitettiin aktiivinen fennomaani ja senaattori Yrjö Koskisen ystävä kenraali Alexander Järnefelt.¹⁹²⁴ Gösta von Troil on ollut selvästi kovin pettynyt, hän oli jäänyt

1922 KB → EB 20.9.1883/46:1:74/EBA/KiA/SKS.

1923 EB → KB 26.9.1883/45:1:124/KBA/KiA/SKS.

1924 Yrjänä – Keskisarja (2009:182–183, 185, 188, 219–221) eivät osaa kertoa nimitysprosessin tarkemmista taustoista, mutta Järnefeltin eduksi ”korkeimmassa paikassa” eli ”keisarin luona” on painanut myös se, että hän oli Aleksanteri III:n omia miehiä Turkin sodan vuosilta. Heidenin ja Bruunin nimityspolitiikka suosi fennomaaneja.

kakkoseksi ruotsinmielisyytensä takia, vaikka muu virkaura oli ollut pitkä. Järnefeltit olivat perinteisesti alempaa aatelia kuin von Troilit, hallintoansoiden ohella kielikysymys vaikutti nyt ensikerran nimitykseen.

Järnefelt som är guvernör i StMichel! Du må tro att Gösta är vild; han var så säker på sin sak att alls ej Elis sattes i skola i höst. ”Det är grymt då första bästa person från gatan kommer och tager ifrån en”, förklarade han. Han har ännu aldrig haft någon motgång, utan mest alltid fått hvad han pekat på.¹⁹²⁵

Kaarlon arkistoinnista paljastuu lisää, kun pitää etsiä taas tiettyjä teoksia. Näytelmät olivat Kaarlon huoneessa tai vintillä:

Det ser ut som om jag numera ej kan hitta något; nog har jag sökt såväl i ditt rum som på vinden, men alla mina spaningar ha varit förgäfves; jag hittar lika litet ”Frauenkampf” som ”Ultimo”. ”Der Richter von Zalamea” afsände jag härom dagen; du har väl fått den?¹⁹²⁶

Emelien ja Kaarlon ilonaiheita ovat af Heurlinien lapset:

Vi må alla ganska bra: barnen gå flitigt i skolan och tyckas vara roade deraf. Lauri blir allt mer och mer disciplinerbar. ”Kaunokirjoitus” är för gubben en hård nöt att beta på, likaså att ej prata under timmarna.¹⁹²⁷

Björnstjerne Björnsonin näytelmät olivat ajankohtaisia, niidenkin päärooleja suunniteltiin Idalle, joka lisäksi oli tutustunut Pariisissa kirjailijaan itseensä.¹⁹²⁸ Kaarlo oli niistä innostunut ja pohti Emelien kanssa niiden miehityksiä. Kaarlo ajatteli tarkasti julkisuusstrategiaa. Hän oli sillä kannalla, että on parasta tehdä ensi-illat Idan kanssa, jotta näytelmät saavat yleisön silmissä hyvän maineen. Neuvoteltava oli myös, miten seuraavasta Pietarin vierailusta saataisiin onnistunut. Vetonaulaksi tarvittava Ida Aalberg puuttuisi, Anni Kaslin (e Hacklin) on valmis korvaamaan tämän laulavana tähtösenä. Suurimpana ongelmana Pietarissa oli kuitenkin se, että rovasti Öhqvist, joka paikallisena asiamiehenä oli järjestänyt vierailut, oli kuollut. Aalbergin suunnitelmista Emelie hankki tietoja myös oman rouvasväen verkostonsa kautta, ja sai tietää, että Ida oli vuokraamassa huonetta Helsingistä vasta vuoden 1884 alusta.¹⁹²⁹

1925 EB → KB 26.9.1883/45:1:124/KBA/KiA/SKS.

1926 EB → KB 29.9.1883/45:1:125/KBA/KiA/SKS.

1927 EB → KB 8.10.1883/45:1:127/KBA/KiA/SKS.

1928 Heikkilä 1998:172–176.

1929 EB → KB 18.9.1883/45:1:121/KBA/KiA/SKS.

Ajan myötä kieltäkin tärkeämmäksi Emelien arvostuksessa alkoi nousta näyttelijän taito ja kultivoituneisuus. Lindforsista ei yleensä kuulu Bergbomien arvioita, tälläkin kerralla se on melko varautunut, verrattuna Nya Teaternin näyttelijöihin.

I går var jag och såg Bruun som Michel Perrin och är alldeles förtjust i honom; så enkel, flärdlös, naturlig och sann! Det är annat än Lindfors' påsmetade, simpla, Malmska komik: måtte vi få en sådan skådespelare, d.v.s. från ett riktigt finskt hem, så att språket ej må vara i vägen. Jag tror det nästan är viktigare för en komiker än för en tragiker att vara fullt herre öfver språket. – Svekerne ha goda tider nu; fulla hus mest hvarje gång. Kanske att jag ännu går och ser Jeppe; skada bara att jag riktigt skall öfvervinna min motvilja för att kunna gå dit.¹⁹³⁰

Sama ongelma oli Augusta-sisarella: luonto ei anna myöten mennä ”svekiska teaterniin”.¹⁹³¹ Koko syyskauden oli Suomalaisessa Teatterissa ollut erilaista sairastelua ja paikkausharjoituksia vanhallekin ohjelmistolle. Kovin isku oli, että Kuopiosta Viipuriin tultaessa 12.10.1883 Bruno Böök sairastui uudelleen. Vuotta aiemmin saamansa kohtauksen jälkeen hän oli kevätkauden saanut lepäillä ja tehdä vähemmän töitä. Böök oli ollut sitä mieltä, että suomalainen maalaisilmasto parantaa paremmin kuin kallis kylpyläkuuri ulkomailla. Uusi kohtaus vei Böökin taas sairastuoteeseen: johtajan ongelmille ei näkynyt loppua.¹⁹³²

Huru orkar du nu upprätthålla ditt mod och din själsspänstighet? Detta var nu det sista slaget att Böök skulle sjukna; ser hans illamående farligt och långvarigt ut? Är det hans blodstörtningar som återkommit eller hvad? Jag kan ej fatta huru du kan komma till rätta.¹⁹³³

Ida Aalbergin takaisinpaluu oli edelleen arvoitus. Lokakuun alussa Emelien tietotoimisto tiesi, että

B.O.S[chauman]. har haft ett långt bref från Ida Aalberg. Hon klagar öfver sin hals och säger att hon till följe af dess skralhet nu sysselsätter sig med franska språket och – med musik! Hvilken branche säger hon ej. Till honom hade hon skrifvit att hon alls ej kan säga när hon kommer hem. Gruffigt allmänt lär det

1930 EB → KB 29.9.1883/45:1:125/KBA/KiA/SKS.

1931 EB → KB 8.10.1883/45:1:127/KBA/KiA/SKS.

1932 EAH3:167.

1933 EB → KB 14.10.1883/45:1:128/KBA/KiA/SKS.

ryktet cirkulera att hon skall taga engagement hos svekerna, men derpå tror jag ej. Har du kommit dig till att skriva till henne?¹⁹³⁴

Ida Aalberg asui Pariisissa varakreivi de Bidier'in perheessä ja kävi näiden kanssa teatterissa ensiparven aitoissa katsojana. Perhe oli löytynyt suomalaisten kontaktien avulla.¹⁹³⁵ Näyttelijä Marie Seebach oli kirjeessään kesällä varoittanut Idaa jättämästä pysyvää kiinnostusta ja Suomalaista Teatteria. Olemattoman koulupohjan takia monet Aalbergin tahtomat asiat eivät ottaneet onnistuakseen. Vaikeasti etenevien saksanopintojen rinnalle Ida aloitti vielä lyhyemmiksi jäävät ranskanopinnot.¹⁹³⁶

Vaikuttaa siltä, kuin Kaarlo ei olisi saanut kirjoitetuksi Idalle – ehkä hänen oma päätöksensä muhi, nimittäin, ettei kirjoittaisi lainkaan. Tai sitten Kaarlo vain oli lamaanut vastoinkäymisten kasaantumisesta. Vastaaminen Idalle onnistui, kun Emelie järjesti itselleen vapaata ja tuli pariiksi viikoksi teatterin matkaan ja Kaarlon elämää helpottamaan. Viipuriin Emelie tuli ennen *Äkäpussin* ensi-iltaa 19.10.1883 ja siellä on päivätty Emelien seuraava kirje 21.10.1883 Ida Aalbergille Pariisiin.¹⁹³⁷

Ensin hän lähestyi naisellisen ystävällisesti, kuulostellen vointia, pohtien miten Emsin kuurin jälkeen Ida ”ehkä liian nopeasti” lähti maailman touhuun ja miten tietysti erityisesti Pariisi käy ihmiselle ”på nervena”, jnp. Kirjeen suomeksi julkaissut Ritva Heikkilä sensuroi ne kohdat, jotka nimenomaan peilaavat Emelien käsitystä neidin sisäisestä kamppailusta elämäntilanteestaan.¹⁹³⁸ Ajalle ominainen keskustelua hermoista ja psyko-fyysisistä tuntemuksista jää syrjään, sillä Ritva Heikkilän kirjoittama Ida ei ole

1934 EB → KB 8.10.1883/45:1:127/KBA/KiA/SKS.

1935 Heikkilä 1998:165.

1936 Heikkilä 1998:166.

1937 EB → I. Aalberg 21.10.1883/49:1:21/EBA/KiA/SKS.

1938 Heikkilä 1998:179 suomensi Emelien kirjeen, mutta on sensuroinut siitä jaksot, jotka seuraavassa kursivoidaan: ”Oron i Paris angriper ju friska nerver; så mycket mera måste den angripa Edra; Ni är ju ingalunda stark. Jag skulle så oändeligen gerna vilja säga Eder några lugnande ord; det förefaller mig som om Ni skulle utkämpa någon strid med Eder sjelf och att Ni ej allenast är sjuk till kroppen, utan äfven till sinnet. Jag vet ju dock ej hvad saken gäller, utan ser endast att Ni är i ångest och oro. – Ett beder jag Eder dock på det allra innerligaste och bevekligaste om: slå ur hägen alla tankar på att gastera i Stockholm i år; tro mig, det är af verklig vänskap för Eder, som jag beder Eder härom. Den oro, som medföljer ett uppträdande inom alldeles nya förhållanden, måste ju verka menligt på Eder, då Ni är så här svag; att tala på den stora scenen skulle väl äfven anstränga Eder hals för mycket, efter den nu är så sjuk. Tro ej att vi vilja öfvertala Eder att komma hem till teatern, innan Ni känner Eder starkare, hvilket jag hoppas Ni snart skall göra; dröj borta en tid, men tala ej om att Ni ej tror Eder orka med Eder dramatiska verksamhet: den kan väl ibland vara tung och svår, men männe ej en sådan full konstnärnatur som Ni skall känna det lika svårt och tungt att ej få ge luft åt det som lefver och röres inom dess bröst, att ej få tolka för andra så finnes dock otaliga anledningar till missämja, vill man bara, så finner man alltid skäl till förargelse och viljan dertill är, beklagligtvis, ganska god. – – Karl helsar Eder hjertligt och förenar sig med mig angående Edert Stockholmska uppträdande: först och främst skall Eder helsa bli frisk – sedan må Ni tänka på Gastspiel. Vill Ni skriva till mig omständigare och litet närmare redogöra för Edra planer, så skulle det göra mig glad; Ni bör nog veta att Ni i Karl och mig ha vänner som med varmt intresse följa Edra steg. Ett hjertligt Farväl och ett upprigtigt välkommen hit när Ni kan orkar sänder Eder Emelie Bergbom. (EB → I. Aalberg 21.10.1883/49:1:21/EBA/KiA/SKS.)

koskaan ”skral tai sjuk på nerverna.” Hän on läpi elämänsä vain urhoollinen. Omissa kirjeissään Ida usein selitti väsymyksiään ja heikkouksiaan. Emelie jätti muistuttamatta niistä teatteri- ja seurapiiritapahtumista, joihin Ida kuitenkin kaiken aikaa osallistui Pariisissa. Idan hermoista puhumalla Emilie avasi kirjeessä kanavan, jolla tämä voisi puhua tunteistaan Suomalaista Teatteria kohtaan, mutta vetosi tähän myös puhumalla Kaarlon vaikeuksista.

Lokakuun lopulla Emelie Bergbom sai Idalta kuvauksen tämän tunnelmista, joissa päällimmäisenä oli hänen Suomalaisessa Teatterissa kokemansa ryhmäkuntaisuus, ”eripura” ja ”matalamielisyys”. Tunteethan olivat tosia hänen kannaltaan, mutta kirjeen pateettinen retoriikka syntyi itseään kiihottamalla. Päättäisikö Ida Aalberg jättää teatterin jo vuonna 1883 ollessaan 26-vuotias ja jäisi retusoimaan valokuvia pienellä palkalla Pariisiin. Onko tämäkin kirje eräänlainen ”haavilla käynti”, jossa Aalberg tilasi Bergbomeilta kehuja ja entistä parempia ehtoja takaisinpaluulleen? Retoriikka on edelleen kuin monologista.

Miksikä minä olen murheissani ja tuskissani? Miksikä minä olen levoton ja hermoton? Siksi että teateri siellä kotona minua surettaa. Siksi että ne olot siellä minua niin painaa. Kun minä olin ensi kerta ollut théâtre française’n taiteilijain foye[r]’issa ja puhunut heidän kanssa olin minä aivan muserrettu, sanomattoman onnellinen ja kuitenkin sanomattoman onneton. Eroitus oli liian suuri. Minä en puhu nyt itseni tähden, se olisi liian myöhään. Minua he ovat tallanneet minkä ovat voineet, – no niin, se on niin helppo sortaa sitä joka on yksin, koditta ja sukulaisitta, – minä en kärsi sitä kauvemmin ja siksi minä en tahdo tulla takaisin. Ja itse se kummallinen, levoton elämä joka viime vuosina on saannut niin suuren vallan niin pienessä seurassa vaikuttaa äärettömän haitallisesti taiteeseen. Jos taiteilia tahtoo luoda jotakin suurta, jotakin ihan-teellista ja plastillista täytyy hänellä olla lepoa, rauhaa, se on välttämätöntä.

Oikein sydäntä kirveltää kun ajattelen kuinka levoton, kuinka hermoton ”Adrienne Legouvreur” [p.o. Lecouvreur] oli – paitsi muita – Miksi. Juuri siksi että se oli mahdotonta minulla pysyä levollisena ja rauhallisena ja tyytyväisenä. Ei, minä en jaksa elää siinä ilmanalassa. Ja luulen myös että itse työ vaatii suurempaa syvyyttä ja totisuutta, kun mitä siellä olen nähnyt, voidakseen edistyä. – – – Te kysytte ja pyydätte likempää selitystä minun ”planeistani”. – Ne eivät ole laveat. Kuten olen sanonut, minä en jaksa, minä en voi jatkaa sitä elämää suom. teaterissa, se on liian loukkaava minun tunteilleni. Minä olen päättänyt jättää teaterin ja hakea itselleni toista työtä. Olen päättänyt ensimmäiseksi oppia perin juurin ranskan kieltä voidakseni siten e.s.m. käännöksien kautta

olla hyödyksi synnyinmaalleni, siksi tahdon myös jäädä tänne niin pitkäksi ajaksi kun se on minulle mahdollista.¹⁹³⁹

Aalberg ilmoittaa jäävänsä toistaiseksi Pariisiin – veljensä tuella.

Vaikka kyllä elämä on täällä kallis, vaan ehkä muutan joulun jälestä vähän Pariisin ulkopuolelle veljeni luo jolla on täällä työpaikka eräässä suuressa Tehtaassa. Siinä minun lähin tulevaisuuteni.¹⁹⁴⁰

Tämän kirjeen jälkeen Bergbomien on täytynyt olla vielä vaikeampi suhtautua Aalbergiin. Emeliele Idan vastaus oli vain ”tyhmä” ja syyt olivat tekosyitä, tosiasiaassa Ida halusi esiintyä Pariisissa. Idan kirje oli kuumaa tavaraa, ja pelättävissä oli yleisön suuttuminen Suomalaiselle Teatterille. Emelie antoi ajan vielä kulua ennen kuin vastasi.¹⁹⁴¹ Kaarlo totesi 8.11.1883 Emeliele, että asia on selvä: Aalberg ei palaa tänä vuonna. Emilie ei kolmeen viikkoon saanut kirjoitettua vastausta Aalbergille. Hänen kommenttinsa oli suora: ”kunhan tekee konkurssin on taas niin armollinen, että palaa tänne.”

Jag har ännu ej kunnat förmå mig att besvara Aalbergs bref, det var så utmärkt dumt. Tycker du att det är nödvändigt att det sker innan du kommer hit? Vi må nu säga eller skrifva hvad som helst, så ha det ingen verkan på henne, innan hon pröfvat sin lycka ute i stora verlden; gör hon der konkurs, så är hon väl så nådig och återvänder hit.¹⁹⁴²

Viipurissa sai 7.11.1883 ensi-iltansa Ibsenin *Yhteiskunnan tukeet*, Kaarlon mukaan epä-tasaisesti.¹⁹⁴³ Sanomalehdistä *Östra Finland* uutisoi myönteisesti kiittäen Benjamin Leinon ja Aurora Aspegrenin suoritusta sekä Ibsenin erinomaisen hyvin rakennettua näytelmää.¹⁹⁴⁴ Seuraavaa kevättä suunniteltaessa Emelie pyysi Kaarloa ottamaan kantaa

1939 I. Aalberg → EB 24.10.1883/211:2:7/EBA/KiA/SKS.

1940 I. Aalberg → EB 24.10.1883/211:2:7/EBA/KiA/SKS.

1941 EB → KB 4.11.1883/45:1:129/KBA/KiA/SKS. ”Jag talade litet med Wahlström om att Aalberg möjligen ej skulle komma hem samt skälet derföre (d.v.s. det svepskal hon uppger).”

1942 EB → KB 16.11.1883/45:1:133/KBA/KiA/SKS.

1943 ”Yhteiskunnan Tukeet gick bra nog. Ingen var speciellt utmärkt, men ingen skämde heller bort sin sak. Leino redde sig, fru Aspegren kunde sin rol, Ahlberg och Sala voro ganska karakteristiska och Karola en i alla tillfredsställande Dina Dorf. Likaledes har jag anledning att vara nöjd med Vyyryläinen och Kajander. De tre fruarna (Stenberg, Asp och Kanerva) kommo så af sig att deras scen nära nog slutade med skandal. De räddade sig väl slutligen, men deras roler voro förstörda. Böök tog sin sak mekaniskt som han ju tyvärr mest gör det och om de ofriga är intet att säga.” (KB → EB 8.11.1883/46:1:76/EBA/KiA/SKS.)

1944 *Östra Finland* 8.11.1883.

ehdotettuihin *Kalevala*-kuvaelmiin.¹⁹⁴⁵ Sellaisille voisi jo olla aika, olihan tulossa myös *Kalevalan* 50-vuotisjuhluvuosi 1885. Se voisi kiinnostaa ihmisiä ja voitaisiin yrittää saada suomalaisuuden asialle niin tärkeä kyky, kuin Emmy Achté jälleen esiintymään.¹⁹⁴⁶ Kaarlo pohti kustannuksia ja taiteellista vaikutelmaa:

Du frågar mig om Kalevalatablåerna. Det är ett kinkigt kapitel. Hufvudpunkten ligger i – kunna vi undvara orkester. Enligt [Severin] Falkmans (och äfven min) åsigt – nej. De blifva alltför storartade för att man kan fylla tomrummet med en folkvisa. Taga vi åter orkester blifva derigenom dagkostnaderna en 300 mark dyrare och det är väl just den summa som vi spela in. Utgifterna för uppsättningen räknar jag ej, ty kostymerna och dekorationerna hafva vi ju i behåll. I alla fall kan jag ej gifva något råd hit eller dit innan vi uppgjort en fullkomlig kalkyl.¹⁹⁴⁷

Kaarlon mukaan joulukuun palkkoja piti matkustaa noutamaan Pietariin, josko ne saataisiin sieltä.¹⁹⁴⁸

Teatterin sijoittumista Pietariin piti harkita, entinen yhdyshenkilö oli kuollut. Palvelusväen vapaapäivän takia olivat sunnuntainäytännöt tärkeitä.¹⁹⁴⁹ Hotelli Demuthin sali oli elegantti, näyttämöltään hankalampi, mutta saataisiin kaksi sunnuntainäytöstä. Kononowin sali oli halvempi ja näyttämöltään parempi, mutta vain yksi sunnuntai ja kylläkin Pyhän Nikolain päivä, 6.12., ”juhla jota luterilaisetkin viettivät”. Lopulta valittiin kuitenkin vanha sali ”Kauppiasklubin” tai ”Kauppapalvelijoiden” sali Vladimirskij prospekt 12. Se oli halvin ja yleisölle ennestään tuttu.¹⁹⁵⁰ Tästä vierailusta Aspelin kirjoittaa

1945 ”I dag på morgonen reste Ida [Basilier-Magelsen]; hon sände dig 1000 varma helsningar. I går gaf hon konsert för Studenternas etnografiska museum, och lyckades som alltid; netto inkomsten något öfver 600 mk! Efter konserten var en bål arrangerad i sångsalen och jag har ej ofta varit med om en så serdeles lyckad tillställning. Alla tänkte på och talade om ”finska operans lysande dagar.” – Skola vi tänka på att ha Emmy Achté att uppträda i vår? Hon skulle väl ej ens gå in på att sjunga något litet sångstycke med piano-accompagnement? – Nog är det grymt att en sådan kraft som hon skall ligga obegagnad nu då hvarje förmåga borde användas i fennomanins tjenst. – Skola vi tänka på Kalevala-tablåerna för våren? Nästa år kunna vi ju då ge de bästa såsom festrepresentation vid Kalevalajubileet; i slutet af februari är det en för god tid att ge dem allt och dessutom har ju hvarje år sin egen omsorg.” (EB → KB 6.11.1883/45:1:136/KBA/KiA/SKS.)

1946 ”Huru har förhållandet varit mellan personalen och dig? Äro Kaarola och du fortfarande på spänd fot med hvarandra? Du har ej svarat angående Kalevala tablåerna; äro det nu ej skäl att tänka på dem i år? Emmy Achté och Anni kunde ju bestå sång och jag tror att de skulle intressera publiken.” (EB → KB 19.11.1883/45:1:134/KBA/KiA/SKS.)

1947 KB → EB n. 15.11.1883/46:1:77/EBA/KiA/SKS.

1948 EAH3:170.

1949 ”Petersburgsresan blir ant[a]ligen af. Abonnementet går väl och vi hafva att välja mellan två vackra och väl belägna lokaler. Den ena (i hotel Demuth) är litet större och elegantare, men dyrare och obegvämare i sceniskt hänseende. Till dess fördel talar att vi der få två Söndagar. Den andra (Kononowteatern) [Mojkan varrella, Politsaiskaja-sillan luona] är billigare och har en ojemnförligt bättre scen, men der få vi blott en Söndag. Salen utjemna dock något derigenom att en af hvardagarna är Nikolaidagen, en ”prasnik” så stor, att äfven luteranerna hålla den. Någon synnerlig vinst af hvardagarna väntar jag ej, men söndagen böra vi spela in åtminstone en 600 rubel netto och det är ju tillräcklig vinst för åtta dagar.” (KB → EB 20.11.1883/46:1:77a/EBA/KiA/SKS.)

1950 ”Nu är kontrakt uppgjort i Petersburg. Vi hålla oss till vår gamla lokal [Kauppiasklubi], som väl hvarken är elegant eller beqväm, men som är billig, der vi äro kända och der vi sjelf känna. Den är något uppsnyggad och på hyran

kovin vähän ja viittaa rettelöihin sensuurin kanssa, josta olisi selvitty 5 ruplalla ja piiripoliisille tarjotuilla 10 ruplan illallisilla. ”Kotia Helsinkiin palattiin jouluksi.”¹⁹⁵¹ Mutta Pietariin oli aina hyödyllistä mennä katsomaan hyviä teattereita!¹⁹⁵²

Bruno Böökin sairaus johti kuolemaan 10.12.1883. Böökin veljiä kutsuttiin paikalle, kun hänet jouduttiin jättämään Viipuriin, muun seurueen lähtiessä Pietariin. Kaarlon mielestä hän myös itse pahensi tilannettaan jättämällä noudattamatta lääkärin ohjeita. Bөөk kuoli vain 31 vuoden iässä. ”Bөөkillä oli noreassa, miehekkäässä vartalossaan ja miellyttävissä kasvoissaan paremmat apukeinot kuin ainoallakaan miestoverillaan, eikä häneltä puuttunut henkisiäkään lahoja. Hänen osakseen tuli ensimmäisen rakastajan vaikea ala.”¹⁹⁵³ *Uuden Suomettaren* nekrologissa mainittiin Böökin koomiset roolit, muun muassa Mikko Vilkastus, Hoppulainen ja Maunu (*Roinilan talossa*). ”Rakastajana Bөөk ei aina onnistunut; hänen ääneltään puuttui ne hellät säveleet, joita siinä kysytään. Mutta rajattoman intohimon ilmaisemiseen oli hänellä sekä kykyä että voimaa.”¹⁹⁵⁴ Seuraavana suurena roolina Bөөkillä olisi ollut *Reviisorin* Hlestakov, joka siirtyi nyt Knut Weckmanin harjoiteltavaksi.¹⁹⁵⁵ Roolimuutoksia täytyi tehdä muitakin. Viimeisin suuri rooli, Petrucchio *Äkäpussin* Viipurin ensi-illassa (19.10.1883) lankesi nyt Benjamin Leinolle, joka näytti kyntensä siinä ja selvästi kohensi muitakin Bөөkiltä perimiään rooleja.¹⁹⁵⁶ Nuoremmista mieshahmoista joitain siirtyi Aleksis Rautiolle.

Suomalaisen Teatterin taustaryhmää ja vakioyleisöä olivat fennomaanien rouvat. Naiskysymystä sekä suomen kieltä harrastavan akateemisen eliitin suhde avioliittoon ja siveellisyyksymykseen oli vaikea. *Nukkekot* (*Nora*) oli sensaatiomaisesti nähty ja suurisuuntaisella otteella näytelty. Kaarlon suhde *Noran* teemoihin oli todennäköisesti ambivalentti, häntä jossain määrin kiihotti provosointi, mutta ehkä enemmän siksi, että sellainen oli reklaamia teatterille. *Nukkekot* oli saanut myötänäytelmiä ja vastanäytelmiä. *Leonarda* oli Björnsonin veto, se samoin kuin A. Ch. Edgrenin *Keijukainen* tutkivat kysymystä naisen itsenäisyydestä avioliitossa, erityisesti pinnallisen keskiluokkaisen aviovaimon ja hänen miehensä ajamien suurten ideaalien suhdetta. Suomen politiikkaa käsitteli *Tätä nykyä*, Kuopion rouva Steniuksen pseudonyymillä julkaisema näytelmä. Björnsonin *Taistelujen väliajalla* ja unkarilainen komedia *Naiset valtioelämässä* olivat

betalar vi 25 Rubel mindre än senaste år.” (KB → EB 3.12.1883/46:1:78/EBA/KiA/SKS.) *Ilmarinen* 4.12.1883.

1951 EAH3:170–171.

1952 EB → B. Elfving 23.11.1883/49:5:77/EBA/KiA/SKS.

1953 EAH3:169–170.

1954 EAH3:169–170.

1955 *Ilmarinen* 11.12.1883 kirjoitti Bөөkistä kauniin nekrologin, jossa käy ilmi, että hän ”waipui täällä Viipurissa eilen illalla klo ½8 kuoleman uneen. Wainaja oli jo kauvemman aikaa sairastunut vaarallista rintatatuia, joka nyt on tehnyt lopun nuoresta toiverikkaasta elämästä. Bruno Wilhelm Bөөk oli nimismiehen poika Padasjoen pitäjältä, kävi Jyväskylän alkeisopistoa, jonka 7:ltä luokalta hän erosi ja tuli suomalaiseen teateriin jo keväällä 1873. Hän on siis vaikuttanut näyttelijänä yli kymmenen vuotta.”

1956 Bөөk sai kuitenkin kiitosta Petrucchiona *Ilmarinen* 20.10.1883 & 25.10.1883 (oikaisu), kirjoittaja piti Bөөkin ”notkeutta ja reippautta ja keveyttä, suorastaan hurmaava”.

myös naisen yhteiskunnallista asemaa koskevia erisuuntaisia näytelmiä, jotka olivat olleet esillä Arkadiassa, mutta jotka ovat sittemmin jääneet unohduksiin.

Ruotsalaisen Anna Charlotte Lefflerin eli pseudonymi Rva Edgrenin toinen näytelmä *Todelliset naiset, Sanna qvinnor* oli vuoden 1883 uutuus, joka tuli samaan aikaan myös Nya Teaternin ohjelmistoon. Betty Löfgren ja Elisabeth Stenius olivat siitä innoissaan, ja Betty Löfgren alkoi sitä suomentaa. Se tarjosi kunnon roolin Löfgrenin sisarelle, Kaarola Avellanille. Kaarolalle juuri tällaiset emansipoituvat ja päättäväiset, ”intelligentit säätyläisnaiset” olivat oikeaa laatua. Niissä hänen älykkyytensä ja roolianalyyysinsä pääsivät oikeuksiin. Näytelmässä aviomies on pelannut pois alun perin rouvan perimän omaisuuden. Ruotsissakin *Sanna kvinnor* hertätti keskusteluun naisen omistusoikeudesta. Kaarlo ei itse pitänyt näytelmästä, mutta ymmärsi, että näitä ajankohtaisia keskustelunaiheita piti pitää esillä. Emelie – niin paljon kuin qvinnoasia alkoikin häntä kiinnostaa – ei myöskään pitänyt *Sanna qvinnorista*, mutta Löfgrenit olivat vahvoja vaikuttajia.

Betty Löfgren har ju redan skickat dig 1^{sta} akten till ”Sanna kvinnor”; hon arbetar ytterst flitigt på den och som boken ej finnes i bokhandeln har jag ej velat begära den af henne. Jag tycker neml. att vi bestämdt skola taga pjesen; i min smak är den både tråkig och ruskig, men äro vi ej skyldiga Betty och Fruarne denna konsession? Vi ha nu härigenom en gång för alla tillfredsställt dem och Kaarola har ju fått ”en uppgift”. I Bettys och hennes vänners ögon är ju pjesen ”ett mästerverk!”¹⁹⁵⁷

Näytelmä harjoiteltiin nopeasti niin, että jo marraskuun lopussa 1883 oli sen ensi-ilta Viipurissa. Ohjelmistovalintoihin ja miehityksiin vaikutti seurueen sisäisen kemian lisäksi eri yleisönosien huomioiminen.

Ja, *Todelliset naiset* har haft en explosionsframgång – naturligtvis blott hos den fina publiken – som ingen pjes under denna säsong och ingen utom Regina under den senaste. Dåningar, sömnlösa nätter, kusliga scener, gråt paroxysmer m.m. omtalas från alla möjliga håll. Hela vår qvinliga personal från Stenberg och Karola genom Asp till Pastell gräto nära nog ännu af rörelse vid omtalandet. Jag var nemligen ej närvarande, utan på resa till Petersburg. Karola hade varit förträfflig och det tror jag, ty hon var det på repetitionerna. Eget nog tyckte man äfven om Leino, som jag på rep. fann bra svag. Fru Aspegrén var tråkig, men Ahlberg bättre än man enligt hans otymplighet [kömpelyys] för rolen kunde antaga. Fru Rautio vanlig. Eljest är publiken här så trött vid henne att

1957 EB → KB 4.11.1883/45:1:129/KBA/KiA/SKS.

Ilmarinen skarpt förebrådde oss att vi ej satt fru Aspegrén till Preciosa. Hon är också bra död.¹⁹⁵⁸

Kaarola Avellanin ja Kaarlo Bergbominkin väleissä oli jännitettä. Avellan oli kokenut jo alkuvuosina, että hän ei saa Bergbomilta eikä Wilholta riittävästi ohjausta eikä kehity. Wilhon mukaan Avellan ei halunnut tehdä, mitä häneltä pyydettiin. Avellan saattoi puolestaan mieltää, että Bergbom ei ollut uskollinen omalle intelligenssilleen ja säädylleen, kun hän ei tarjonnut riittävästi ajankohtaista ja vaativaa ohjelmistoa, vaan antoi helposti periksi ”halvalle” ja ulkokohtaiselle. Ulkomailtakin hän toi usein heppoisia, harmittomia ja mitättömiä näytelmiä. Avellanin mielestä Bergbom ei pitänyt hänen puoltaan, vaan katsoi, että tämä ajatteli asioita liikaa talouden sekä rahvaanomaisen ja sensaatiohakuiseen Ida Aalbergin myyntiarvon kautta.

Kaarlo oli ollut loppukeväästä alkaen yli kesän ja syksyn poissa Helsingistä. Joulua 1883 vietettiin siis Antinkadun kodissa, jossa arvattavasti Kaarlo-eno on leikkinyt ja pelleillyt Paulan, Maunun ja Laurin lastenhuoneessa täysin rinnoin.

Minna Canthin Työmiehen vaimo valmistuu 1884–1885

Professori Leo Mechelinin johdolla lanseerattu liberaali poliittinen ohjelma kilpistyi fennomaanien kielipoliittiseen jyrkkyyteen ja epäluuloon 1880-luvun alussa. Ohjelmalla olisi haluttu muuttaa valtiopäivien ja senaatin poliittista agendaakin elinkeinojen osalta vapaampaan suuntaan. Uuden vuosikymmenen alkupuolella myös nuoret fennomaanit alkoivat kiinnittää huomiota yhteiskunnallisiin muutostarpeisiin ja heidänkin asenteensa muuttuivat, kun suomen kielen asema alkoi näyttää jossain määrin turvatulta. Korostettiin yhteiskunnallista ja aatteellista uudistumista, mukaan lukien taiteet, joten dialogia voitaisiin käydä kieliryhmien välillä, etenkin kulttuuriasioissa. Ruotsinkielisellä puolella suhde taiteen uusiin virtauksiin oli vapaamielisempi, suomenkielisellä puolella maltillisuutta edisti *Valvoja*-lehden ympärille syntynyt kirjoittajapiiri. Kielitaistelu siirtyi myös omaisuuksien hallintaan. Kunnallinen äänioikeus perustui varallisuuteen. Se lisäsi fennomaanien intressiä taloudelliseen toimeliaisuuteen, joka oli ainoa väline päästä osallistumaan kuntien ja kaupunkien päätöksentekoon ja kielisuhteiden muuttamiseen niissä.

Aleksanteri III:n hallituskauden (1881–1894) alkaessa fennomaaneista tuli suuriruhtinaskunnan tukipylväitä. Yrjö Koskinen ja kaksi muuta fennomaania nimitettiin senaattiin. Valtaannousu oli konkretisoitunut 1883 Mikkelin kuvernööriovalinnassa, jossa fennomaani Alexander Järnefelt ohitti Gustaf von Troilin. Kymmenessä vuodessa poliittinen tilanne oli muuttunut. Fennomaanit olivat nyt senaattoripuolue konservatiivisen ja kansallisuusaatetta suosivan itsevaltiaan hallitsemassa maassa. Jotta suomenkielen

1958 KB → EB 3.12.1883/46:1:78/EBA/KiA/SKS.

asia voisi edistyä tuli elää ”hiljaa rauhassa ja sovinnossa”. Suomalaisella puolueella ei ollut virallista organisaatiota, sitä hallitsi vanha Yrjö Koskisen ”klikki” eli ”santtayrjön ritarit”. Sen oma organisaatio oli Suomalainen Klubi, jossa keskustelu suhteessa venäläisiin ja yhteiskuntarauhaan tai naiskysymykseen oli tuo sama ”hiljaa vain, rauhassa ja sovinnossa”. Venäjällä nouseva nationalismi ja konservatismi alkoivat kuitenkin kysyä, miten Suomen olot harmonisoitaisiin keisarikunnan kanssa.

Juhani ja Kalle Profeldt (Aho) sekä muut nuoren polven kirjailijat toimivat realismin hengessä idealisointia vastaan yhteiskunnallisen keskustelun herättämiseksi. Minna Canth radikalisoituvine mielipiteineen ja jyrkkine lehtikirjoituksineen nousi vuosikymmenen puolivälissä suuntauksen keulakuvaksi. Hänen mielestään ruotsalaisuutta suurempi uhka Suomen kehitykselle tuli jo vanhoillisen Venäjän suunnalta. Canthin vuosina 1884 ja 1885 julkaisemat kirjoitukset kirkon vanhakantaista naiskäsitystä vastaan kohtasivat ”fennomaanien faaroiden” tuomion, ja Canthista tuli äkkiä silmittömän hyökkäyksen kohde. Yksikään suomalaisuusmiehistä ei asettunut julkisesti puolustamaan Minna Canthia. Ei *Uuden Suomettaren* toimitus, ei julkisesti myöskään Bergbom.

Kaarlo ei sisimmässään ehkä voinut allekirjoittaa kaikkea, mitä Minna kirjoitti. Hän oli yhteiskunnallisten reformien kannalla ja pohjaltaan Canthin uskollisin tukija. Kristinuskoon ja kirkkoon Bergbomilla oli neutraali suhde, mutta hän ei halunnut silti teatterissa ”Jumalaa ja keisaria pilkattavan” ja katsoi vähemmän kärjistävien taiteellisten ilmaisukeinojen olevan toimivampia ja hankkivan enemmän ystäviä köyhien asialle säätyläisten piiristä. Vanhasuomalaisille Minnasta tuli maalitaulu, johon sai ampua vapaasti.

Helsinki, johon Suomalainen Teatteri joulukuksi 1883 Viipurin ja Pietarin kiertueeltaan palasi, oli marraskuun alkupäivinä saanut nähdä uuden ajan avainnäytelmäksi nousseen Henrik Ibsenin *Gengångaren* Nya Teaternin näyttämöllä.¹⁹⁵⁹ Pohjoismaissa Ibsenin *Kummittelijoita* esitettiin August Lindbergin ja Hedvig Winterhjelmin kiertueena, joka Kristianiassa sai vihellyskonsertin vastaansa. Oli selvää, että sen ei kannattanut tulla Helsinkiin, varsinkaan ruotsinkielisen *Gengångare*-esityksen jälkeen. Tällaisesta näytelmästä uutisoitaessa *Morgonbladetissa* ei edes kerrottu Hedvig Winterhjelmin nimeä.¹⁹⁶⁰

Suomalaisen Teatterin saama arvostelu ruotsinkielisessä lehdistössä oli asiallista ja perustui Bergbomin sivistystahtoiseen ja säätyläistön arvomaailmaa kunnioittavaan linjaan. Se toi hänelle arvonannon ruotsinkielisellä puolella varsinkin nyt, kun pahimmat

1959 Ruotsalaiseen teatteriin Arkadiasta siirtynyt Anton Franck (Kivinen) esitti syflis-perimään kuolevaa Osvaldia ja Otilia Littmarck rouva Alvingia. Franck näytteli tavalla joka ”hedrar den unge skådespelaren, om och mycket återstod att önska i mjukhet, ledighet, harmoni och djup.” August Arppe spelade ”Engstrand med god betoning af karaktären, men med för litet individualisering.” Tulevat suomenruotsalaisen teatterin rakentajat olivat esityksessä mukana, samalla kun Hjalmar Agardh, pitkäaikainen ”père noble”, näytteli pastori Mandersia. *HD:ssa* 6.11.1884 oli laaja alakerta *Gengångare*-esityksestä.

1960 Norjan *Aftenposten*in siteeraten *HD* 12.11.1883 kertoo vihellyskonsertista Kristianian teatterissa. *Mbl* 3.11.1883 ja *Mbl* 6.11.1883 nuivasivat teoksen oitis, miehitys oli huonoin mitä voi kuvitella, näyttelemisen ala-arvoista. ”Mauton näyttelmä” kuvattiin mitä epäedullisimmassa valossa ruotsinkielisille fennomaaneille.

lehdistökiivailut ja suurellisimmat hankkeet olivat takanapäin. Suomalainen Teatteri oli olemassa, ja se osasi näytellä niin klassikoita kuin nykynäytelmiä, lisäksi se kantaesitti kotimaisten tekijöiden teoksia. *Helsingfors Dagblad* kirjoitti laajat myönteiset arviot Suomalaisen Teatterin tasosta (24.1.1884). Tällä vuosikymmenellä fennomaanien kulttuuri alkoi asiallisesti ottaen jo haastaa ruotsinkielisiä piirejä.

Suomalaisen Teatterin kiittäminen ruotsinkielisessä lehdistössä saattoi toki olla yhtaikaa piikki Nya Teaternin suuntaan. Nikolai Kiseleff oli kuollut vuonna 1883, joten Nya Teaternin uudet linjaukset olivat ajankohtaistuneet. Lääketieteen tohtori Wilhelm Grefbergin tilalle nousi syksyllä 1884 ensimmäistä kertaa johtajaksi Wilhelm Bolin, entinen litteratööri, Yliopiston kirjaston johtaja ja filosofi, joka oli jo ollut teatterin johtoryhmän jäsenenä eri otteissa. Häneltä oli esitetty pienoinäytelmiä ja helmikuussa 1884 *Enslingen*, sovitus itävaltalaisen Ludvig Anzengruberin novellista. Bolin oli tiiviissä kirjeenvaihdossa Anzengruberin kanssa, jolle hän myös oli raportoinut Suomalainen Teatterin *Valapatto*-esityksestä varsin myrkyllisesti.

Bolin oli johtokunnan puheenjohtaja, joka samalla johti Nya Teaternia kaksi kautta (1884–1886). Hän oli myös ollut nuoren Bergbomin ensimmäinen ohjaaja vuoden 1860 *Kypron prinsessassa* ja seuraavina vuosina tätä ”suuteleva ystävä” ja *Pombalin* ensimmäisten ideoiden kriitikko. Bolin oli anti-hegeliaani, joka inhosi kansallisuusaatetta ja kirjoitteli mm. filosofi Ludvig Feuerbachin kanssa. Nya Teaternin taustavoimissa ehkä ajateltiin, että johtajalla oli hyvä olla akateemis-kirjallisia ansioita samoin kuin Bergbomilla. Taiteellis-taloudellisesti Bolinin kausi ei täyttänyt sille asetettuja odotuksia. Seuraavana vuonna nimeltään Svenska Teaterniksi muuttuneeseen taloon kiinnitettiin Tukholmasta nuoren polven ammattilainen, johtaja ja ohjaaja Harald Molander. Tämä viipyi Helsingissä pitkään, vuodet 1886–1893. Molander oli Helsingin ainoa nuoren sukupolven teatteriammattilainen, josta tuli Bergbomille haastaja ohjaajana ja teatteripoliittisena toimijana. Teatterikenttään syntyi uusi kilpailuasetelma.¹⁹⁶¹

Kaarlo Bergbomille kevät 1884 oli myös kiinnostavien töiden kausi. Hän yritti avata ohjelmistoa pohjoismaisen ja realistisen nykydraaman suuntaan, mutta jotta linja olisi voinut todella toimia, uusia näytelmiä olisi pitänyt voida esittää sitomatta niitä Ida Aalbergin tähteyteen. Tavoitteet löivät toisiaan korvalle. Bergbom valitti, että uudet näytelmät eivät kiinnosta yleisöä. Väite saattaa pitää paikkansa, mutta kyse voi olla myös iäkkään historioitsija Aspelin-Haapkyllän tuntemasta vieronnasta ja epäkiinnostuksesta lajia kohtaan. Pohjalaisena pappilan poikana ja aitona vanhasuomalaisena hänkin olisi ehkä pitänyt pohjoismaisten näytelmien yhteiskuntadebatit ja niissä esiintyvät modernit asenteet mielellään poissa Suomesta.

1961 Harald Molanderin toimintaa Helsingissä on tutkinut Per Ringby (1987:179–297).

Bergbom on eräässä kirjeessä harmitellut, ettei näyttelijäkunnassa ollut keitään, jotka voisivat uskottavasti esittää kaupunki-intellektuelleja ja uuden porvariston jäseniä.¹⁹⁶² Voidaan kysyä, johtuiko se hänen tekemistään rekrytoinneista, siitä miten näyttelijöitä rohkaistiin tai millaisia piirteitä heissä suosittiin. Bruno Böökin kuoltua 1883 seurueesta puuttuivat energiset heteroseksuaalisiksi tunnistettavat miesnäyttelijät, jollaisia olisi tarvittu modernien näytelmien kapinallisiksi dynamoiksi. Benjamin Leino ei voinut yksinään vastata näistä rooleista, eikä hänen aina annettukaan.

Ida Aalberg oli syksyn 1883 aikana Pariisissa pohtinut ehkä jättävänsä teatterin, mikä ei tietenkään vakuuttanut Bergbomeja. Aalbergin ulkomaanmatkoissa oli nyt se hyvä puoli teatterin kannalta, että hänelle ei tarvinnut maksaa palkkaa tyhjästä. Se oli myös realiteetti, joka ajoi pariisilaisessa valokuva-ateljeessa värittäjänä työskennelleen Aalbergin kotiin helmikuussa 1884. Ida Aalberg palasi siis ”Parisista terveenä ja reippaana ja valmiina esiintymään. Se tuotti ohjelmistolle kokonaan toisen sävyn ja luonteen.”¹⁹⁶³ Aalberg oli tästedes mukana seuraavat 1½ vuotta eli kevään 1884 ja koko kauden 1884–1885. Niitä voi pitää Arkadian ja Suomalaisen Teatterin nousujohteisina ja dynaamisina vuosina. Koko 1880-luvun alun ajan vuotuisilla voitoilla voitiin myös lyhentää velkoja ja alijäämiä noin 20.000 mk:sta parhaimmillaan alle 1000 mk:aan.¹⁹⁶⁴

Uutta dramatiikkaa oli ohjelmistossa yllättävän paljon, ja se sai yleisöäkin. Tammikuussa jatkoi vielä pari kertaa jo marraskuun lopussa ensi-iltansa saanut ruotsalaisen radikaalin kirjailijan Anne-Charlotte Lefflerin *Todellisia naisia (Sanna qvinnor)*. Näytelmässä käsitellään nykyaikaista avioliittoa, pariskuntien taloudellisia ja henkilökohtaisia suhteita. Sama näytelmä meni Nyanissa, jonka esitystä pidettiin parempana, vaikka Bergbomilla olikin rooleissa ykkösketjunsä. Bergbomillakin sitä esitettiin yhteensä 13 kertaa.¹⁹⁶⁵

Yhteiskunnan tukeet oli Ibsenin keskeisistä näytelmistä yksi, joka voitiin esittää ilman Ida Aalbergia. Se näyteltiin Helsingissä suomeksi heti tammikuun alussa 1884. Ruotsalaisessa se oli nähty jo tuoreeltaan 1878, joten aivan nopeasti se ei Bergbomille tullut. Pakinatyylinen arvostelu kiitti sitä *Uudessa Suomettaressa* ja yritti houkutellessa yleisöä katsomoon.¹⁹⁶⁶ Juuri tähän aikaan myös *Helsingfors Dagblad* eli ruotsinkielinen

1962 ”Det är vår olycka att vår hempersonal ej räcker till för de moderna, sociala dramerna, ty Leino är nära nog den ende, som uppträder deri med framgång (ja och Aspegrén i biroler). Ahlberg, Falck och Sala skola hafva kostym, Weckman och Rautio arbetareblusar för att vara i sitt esse.” (KB → EB [sunnuntai].6.1884/46:1:80/EBA/Kia/SKS.)

1963 EAH3:173.

1964 Taloudelliset tilastot EAH4:318–319.

1965 Bergbomilla oli rooleissa B. Leino hra Barkina ja A. Aspegren rva Barkina. K. Avellanin Berta modernina itsenäisenä naisena alkaa ajaa vaikeuksissa olevan sisarensa asiaa. A. Ahlberg näytteli Wilhelmiä. Kirjailija tunnettiin omiana aikanaan myös nimellä A. Ch. Edgren lyhytaikaisen avioliittonsa perusteella.

1966 *Ustr:n* kolumnissa 18.1.1884 (Huw Hartun päiväkirjasta) verrataan esityksen synnyttämää innostusta alkuaikojen esitysten herättämiin tunnelmiin. ”[T]aito, jolla Ibsenin Yhteiskunnan tukeet teatterissa esitetään, riittäisi tyydyttämään [vaativimmankin –]. Enemmän ihmettelen sitä tasaisuutta ja sopusointua, joka näyttelemisessä vallitsee. Kappaleessa ovat teaterin kaikki voimat liikkeellä ja jokainen näyttää olevansa oikealla paikalla, ei kukaan pilaa omaa tehtävänsä

päälehti tuli omistaneeksi kokonaisen alakerran tunnustukseksi näille kahdelle realistiselle näytelmälle ja niiden problematiikalle. Kirjoitus kiitti vuolaasti Arkadian esitystä ja Suomalaisen Teatterin ensambletyötä modernissa näytelmässä. Vihdoin kiitosta saivat myös ne, jotka eivät olleet Bergbomien ja Almbergin suosikkeja, kuten Aurora Aspegren, joka ”itselleen sopivan roolin näyttelee aina tietyllä lämmöllä ja sydämellisyydellä.”¹⁹⁶⁷ Arkadiassa esitettiin Ibsenin *Yhteiskunnan tukeita* yhteensä 15 kertaa, joten siitä tuli Ibsenin draamoista toiseksi eniten esitetty *Nukkekodin* (46) jälkeen.

Kolmas ajankohtaisteema samana keväänä, naiskysymyksen ja porvariston etiikan rinnalla, tuli esiin Björnstjerne Björnsonin näytelmässä *Puolueiden keskellä* (*Redaktören*), suomentajana Niilo Sala.¹⁹⁶⁸ Keskiössä on konservatiivisen lehden päätoimittaja, jota Benjamin Leino esitti. Tämä tekee monia muita onnettomiksi, mutta on lopulta itse ”onnettomin kaikista”¹⁹⁶⁹ Ensi-ilta oli 12.3.1884, mutta se meni vain kaksi kertaa. Miksei enempää, vaikka elettiin nousevan puoluelehdistön aikaa? Siinä haetaan sympatiaa vanhalle toimittajalle ja hänen eettisille valinnoilleen. Kenties hahmolle ei ollut tunnistettavuutta Suomessa tai teeman läpivalaisu oli jotenkin muuten kiusallista. Vai karkottiko Björnsonin radikalisoituminen hänen teoksiltaan yleisöä?

Rinnalla karttui Molière-ohjelmisto omaa tahtiaan: helmikuun alussa 1884 Adolf Lindfors esitti näytelmässä *Porvari aatelismiehenä* Herra Jourdainia neljä kertaa.¹⁹⁷⁰ Pikkufarssi *Lääkäri vastoin tahtoaan* oli myös esillä kaudella 1883–1884. Svenskanin ohjelmistossa ei enää J. L. Runebergin päivää erityisesti huomioitu, mutta Kaarlo harjoitutti

eikä häiritse asian menoa. Puhumattakaan hra Leinosta, joka on tullut oikeaksi tukeeksi siinä pienessä yhteiskunnassa jota Suomalaiseksi teateriksi sanotaan, ja joka (nimitä hra L.) merkillisellä tavalla kykenee vaikka mitä tehtävää suorittamaan, ansaitsevat rouva Aspegren, neiti Avellan, hrat Ahlberg, Sala, Rautio, Falck ja tutti quanti suurta kiitollisuutta siitä nautinnosta, jota he kukin puolestaan etevällä näyttelemisellä meille tarjoavat. (*UStr* 18.1.1884). EAH3:171 erehtyy sanoessaan että Ibsenin *Samfundets stötter* olisi ollut Helsingissä uusi, sillä sen oli Nya Teatern esittänyt 26.4.1878 alkaen peräti 7 kertaa.

1967 *HD* 24.1.1884 kuvasi *Yhteiskunnan Tuot* -esitystä Arkadiassa: ”gick öfverraskande väl i land med sin uppgift som dock ställer ganska stora fordringar på [- -] Leino mycket bra, delvis alldeles utmärkt som konsul Bernick. Samma omsorg hade synvarligen äfven de öfvrå medspelare vinlagt sig om, ty ensemblen var ovanligt god ja så god att de stora scenerna var mest lyckade. - Fru Aspegren alldeles ypperlig i amerikanskan fröken Hessels roll [- -] okonstladt och varmt. Fritt från sentimentalitet, som fru Aspegrens spelsätt alltid är, då hon får spela sådana roller, som ligga väl för hennes begåfvning, vinner det i de veckare stämningarna en viss rättfram hjertlighet, som är af god verkan. Fröken Avellan var mycket bra som Dina, enkel naturfrisk och hurtig. Hr Lindfors var likaledes alldeles förträfflig som [fullmäktige] Krap. Maskeringen var mycket lyckad och hela uppträdandet föröfrigt bar tycke af välträffade lokalfärg.”

1968 *UStr* 1.12.1883 teki tunnetuksi myös hänen uusinta näytelmäänsä *Over Aevne I*. Björnson matkusti paljon luennoimassa naisasiasta.

1969 *UStr* 13.3.1884 mainitsee, että ”kummallista kyllä oli houkutellut harvalukuista yleisöä. Itse näytelmä sekä tapa, jolla sitä ylipäänsä näytettiin, olisi ansainnut parempaa vastaanottoa yleisön puolelta. Etenkin hra Leino oli onnistunut sanomalehden toimittajana sekä hra Sala Halodan Rejn’inä [ja suomentajana]. Neiti Asp Gertrudina sai vastaanottaa, näytännön loputtua, kauniin kukkaisvihon.” Salan suomentaman *Redaktören* (*Puolueiden keskellä*) -näytelmän juoniselostus julkaistiin *UStr* 18.3.1884.

1970 Severin Falkmanin maalaama muotokuva Oskari Wilhosta esittää tätä Harpagonin roolissa, vaikkei hän ollut näytellyt *Saituria* vuoden 1879 jälkeen kuin kahdessa esityksessä. - *Porvari aatelismiehenä* meni Wilhon näyttelemänä 1879–80 4 kertaa, seuraavalla kaudella 1880–81 myös 4 kertaa, mutta viimeisellä kaudella 1882–83 vain yhden kerran. Adolf Lindforsin Jourdain ja hänen näyttelemisensä muutenkin oli *Mbl:n* 4.2.1884 ja fennomaani-sivistyneistön makuun vielä ”liian kulkimasta”. Myös Ida Aalberg toivoo kirjjeessään vielä 1887, että Pariisin matkallaan Lindfors saisi lisää ”hienostuneisuutta/finhet”. (Ida Aalberg → Ellen Nervander s.d. [huhti-toukok] 1887/Coll 1.15/ms/KK.)

Salamiin kuninkaat (*Kungarna på Salamis*), tai *Salaminin kuninkaat*, kuten se tuolloin suomennettiin. Se nähtiin tuolloin ensi kerran suomeksi, ja sitä esitettiin peräti viisi kertaa.¹⁹⁷¹ Ida Aalberg saapui helmikuun lopulla ja ahkeroi seuraavat puolitoista vuotta. Hänellä oli pitkän Pariisin matkan takia todennäköisesti paljon velkoja, sillä keväällä 1884 Emelie Bergbom kiitti sitä, miten Ida on ollut ahkera ja ystävällinen kaikille. *Romeo ja Julia* uusittiin, ja sitä näyteltiin useita kertoja. Julkisuus pyöri taas hänen ja teatterin ympärillä, kun vuoronperään uusittiin edellisten vuosien näytettäviä rooleja.

Kauaskantoisin uusinta klassikkopuolella oli Schillerin *Maria Stuart*. Schillerin draama oli harjoitettu Hedvig Winterhjelmin syksyn 1880 vierailua varten, jolloin Kaarola Avellan esiintyi kuningatar Elisabethinä, yhdessä parhaista rooleistaan. Nyt se oli järkevää taas ottaa, kun Aalberg oli käytettävissä Mariaksi. Markkina-arvon optimoinnin eli molemmilla tähdillä myymisen Bergbom osasi: sijoittamalla Aalberg ja Avellan yhtäaikaa näyttämölle kahden kuningattaren rooliin kasvoi yleisön kiinnostus: molemmilla oli itselleen sopivat tasavahvat ja hienot roolit. Näytelmän peräti 8 esityskertaa samana keväänä kertovat, miten hyvin se toimi ylpeyden, nöyrytyksen ja vallankäytön teemoissaan. Yleisön suosio oli taattu, ja se jatkui teatterin vieraillessa vaihteeksi Länsi-Suomessa, Tampereella ja Turussa syksyllä 1884.

Kaarlon seuraava klassikkovalinta on paradoksi: ensimmäinen Shakespearen komedia oli jo Viipurissa nähty *Kuinka äkäpussi kesytetään*. Sukupuolitematiikkansa takia tätä melko yksinkertaista ja vanhakantaista komediaa on kautta vuosisatojen paljon esitetty. Liioitellessaan vastenmielisyyteen asti vaimon ”kuuliaisiksi tekemisen” ohjelmaa, se tarjoaa kuitenkin mahdollisuuden vahvan ja älykkään naiskuvan rakentamiseen. Kaarlon johtajakaudella siitä tuli eniten esitetty Shakespearen komedioista Suomalaisessa Teatterissa, ja se sai kolmen vuosikymmenen aikana yhteensä 21 esitystä.¹⁹⁷²

Äkäpussi vaikuttaa yllättävän disharmoniselta valinnalta naisemansipaation vuosikymmenellä. Ruotsalaisessa Teatterissa meni samaan aikaan *Loppiaisaatto*, jossa naiset ovat älykkäitä toimijoita. Erityistä on vielä, että Äkäpussina eli Katariinan roolissa oli Kaarola Avellan. Aspelin-Haapkylä muotoilee varovaisesti ja näytelmän näkökulmasta irti sanoutuen, kun hän kirjoittaa: ”mikäli katsojat osasivat avaramielisesti asettua muinoiselle kannalle, tuotti se heille runsaasti naurunaihetta. Esitys oli reipas tarjoten hullunkurista ja runollistakin.”¹⁹⁷³ Miten mukavaa Kaarolan oli roolia näytellä, on eri kysymys; samoin se, missä määrin aikalaiset lukivat sitä ”kannanottona naise-

1971 Kyseessä oli kunnianteko Runebergille (*UStr* 11.2.1884.) Siitä oli osia näyteltyä ennenkin, ja vaikuttavaa kuningattaren roolia, Thekmessaa näytteli Kaarola Avellan, jota Vasenius erityisesti kiitti (EAH3:173).

1972 Sitä edellä tilastossa ovat *Venetsian kauppias* (32) ja keskeiset tragediat, *Romeo ja Julia* (38) *Hamlet* (34) ja *Kuningas Lear* (27). *Äkäpussin* (21) jälkeen Suomalaisen Teatterin esitystilastoissa tulevat *Julius Caesar* (16), *Kesäyön unelma* (14), *Loppiaisaatto* (14) ja *Myrsky* (12). Luvut koskevat näytäntöjä Bergbomin johtajavuosina.

1973 EAH3:177. *Äkäpussin* Helsingin ensi-ilta oli 23.4.1884.

mansipaatioon,” tai suhteessa ilman miestä elävään Avellaniin itseensä? Benjamin Leino oli Petruccio ja Adolf Lindfors palvelija Gremio.

Kevätkauden merkittävä kotimainen ensi-ilta oli toukokuun alussa ylioppilas Matti Kurikan *Viimeinen ponnistus*.¹⁹⁷⁴ Siinä oli kaikkea mitä tarvittiin: puhutteleva aihe (Inkerin maaorjat odottavat vapautuksen manifestia), vapautunutta ja sujuvaa dialogia, mukana hyviä talonpoikaishahmoja, kansanlauluja, leikkejä ja kasakkalaulua ym. vaikka se osin olikin ”lapsellista ja epäkypsää”, kuten Emelie arvioi.¹⁹⁷⁵ Nimen kuvaama viimeinen ponnistus tarkoitti paikallisten tilanomistajien viimeistä yritystä estää vuoden 1861 Venäjän maaorjien vapautusmanifestin julkaiseminen. Kun *Viimeinen ponnistus* syksyllä 1884 ilmestyi painosta, Kurikka omisti näytelmän ”suomalaisen teatterin nerokkaalle johtajalle, Tri Kaarlo Bergbomille syvän kiitollisuuden osoitukseksi.” Näytelmää esitettiin lähivuosina yhteensä 22 kertaa, mikä kertoo siitä, miten paljon oli kysyntää yhteiskunnallisia kysymyksiä käsittelevillä draamoilla – ja maaseutuolujen kuvauksella. Lahjoitusmaiden lunastus venäläiseltä aatelistolta oli kesken vielä koko Viipurin läänin alueella.

Toukokuuksi oli valittu taiteilija-aiheinen näytelmä Idalle, *Adrienne Lecouvreur*, jolla hän piti lahjanäytännön 9.5.1884. Hän pääsi kehittämään tätäkin roolityötään eteenpäin. Hilda Asp oli suomentanut loppukevällä nähdyn *Valérie*-nimisen ranskalaisen komedian. Aspin kautta Minna Canthkin lähetti ”tulikumia terveisiä Emelie ja Kaarlo Bergbomille.”¹⁹⁷⁶ Kevät päättyi varmalla *Jane Eyrellä* 27.5.1884.¹⁹⁷⁷

Ida Aalbergin palattua taas Helsinkiin hänen näyttelijäntyöstään kirjoitettiin ja arvioitiin, miten matkat ja ulkomainen oleskelu olivat siihen vaikuttaneet. Emelie ylistää Idaa kuitenkin siitä, miten tämä talvisesta Pariisista ”kotiin palattuaan” on ollut kovin ystävällinen kaikille ja löytänyt näyttämöllisen varmuutensa.

Ida Aalberg är en utmärkt och hänförande Maria [Stuart], Kaarola en i allo förträfflig [drottning] Elisabeth. Du kan ej tro huru utmärkt älskvärd Ida Aalberg varit hela tiden, hon har, icke endast som skådespelerska, utan äfven som person, varit alldeles utomordentlig. Om hon som skådespelerska är större än förut, vet jag verkligen ej; flera finnas, hvilka tyckte hon var bättre (d.v.s. mer

1974 *Viimeinen ponnistus* esitettiin 2.5.1884. Ks. m. EAH3:177.

1975 Emelie kirjoitti Bettylle innostuneesti: ”En inhemsk pjes ha vi fått nu på slutet af säsongen. En ung student, Kurikka, har skrivit ett 5 akters skådespel från Ingermanländska folkliedvet; det spelar vid tiden för slaf-emanicipationen och de arma menniskorna gå just och vänta på manifestet. Få nu se huru det blir på scenen: troligtvis i många hänseenden barnsligt och omoget, men dialogen är ledig och bra, bönderna välskildrade, dessutom folksånger & lekar, vidare kosaksånger m.m. så att hela den folkeliga delen nog bör lyckas. Herr-personalen deremot är svagare. Kurikka är rik bondeson fr. Ingermanland; hans fader har en stor egendom 1½ à 2 mil från Petersburg.” (EB → B. Elfving 12.4.1884/49:5:78/EBA/KIA/SKS.)

1976 M. Canth → Hilda Asp [tammikuu 1884]/MCK81:121. ”Muista vaan, Hildaseni, usein perkata sydämesi pohjaa, ettei sinne pääse mitään ”primadonna”-heikkouksia juurtumaan. Sinä tiedät, kuinka semmoiset tahtovat turmella hyvänkin ihmisen”

1977 EAH3:178.

inspirerad och mindre reflekterad) förr; andra åter deremot fröjda sig öfver den sjelfbeherskning och det lugn hvarmed hon nu uppträder; och anse henne ha vunnit alldeles ofantligt derigenom.¹⁹⁷⁸

Valfrid Vaseniuksen mukaan Idan vanhat roolit olivat hillitympiä kuin ennen, mutta niihin oli tullut myös ”laskelmoivuutta lisää”.¹⁹⁷⁹ Ehkä Ida Aalberg ranskalaista näyttelystä katsottuaan on päättänyt hillitä pateettisia purkauksia. Jotkut taas pitivät tällaista tapaa vähemmän ”inspiroituneena” ja pitivät kielteisenä sitä, että Aalberg oli enemmän ”harkitseva” tai ”mietiskelevä” (reflekterande), kuten Aspelin-Haapkylä sanoo. Asian voi halutessaan nähdä myös myönteisenä: harkinta saattoi tarkoittaa jopa psykologisesti kiintoisampaa ja nyansoidumpaa ilmaisua tai harkitummin valittuja sävyjä.

Kaarlo Bergbom oli siis joulun jälkeen lämmittänyt vanhoja esityksiä ja ohjannut uusia. Näyttelijä Niilo Sala oli suomentanut näytelmiä, mutta siirtynyt myös hänen apulaisekseen, pitämään osan harjoituksista tai jopa kokeilemaan ohjaamista joissain helpommista näytelmistä. Tällainen oli esimerkiksi nykydraama Björnsonin *Redaktören*. Oliko kokeilulla vaikutusta näytelmän menestykseen, on vaikea arvioida, ainakin myöhemmin näyttelijät olivat mielellään Salan ohjauksessa.

Talvikaudella 1884–1885 Bergbomin aika kului myös Minna Canthin uuden näytelmän, *Homsantuun* parissa. Jo kesällä 1883 Minnan tekstiä oli ollut Robert Kiljanderilla luettava. Elokuun alussa oli Minna kirjoittanut Emelien kehotuksesta Kaarlolle selvityksen 2.–4. näytöksen sisällöstä.¹⁹⁸⁰ Kuopiossa elokuun lopulla 1883 Kaarlo keskusteli näytelmästä Minnan kanssa. ”Tohtorilta sain paljon hyviä neuvoja ja uuden lopun, joka tulee olemaan mainio.”¹⁹⁸¹ Syksyllä 1883 teatterin lähdettyä Kuopiosta Canth kertoo kirjoittaneensa sitä ”hartaudella” ja ”neljäs näytös on loppupuoleen ennättänyt”.¹⁹⁸² Mutta tammi-kuussa 1884 viides näytös oli edelleen avoimena.¹⁹⁸³ Hän pyysi saada lykätä valmistumista vuodella, kun hänellä on mielestään niin vähän aiheita, hän on vanha [40 v] ja hän haluaa sen ”niin kelvolliseksi kuin suinkin voi”.¹⁹⁸⁴ Kustantaja Werner Söderströmille menneestä kirjeestä selviää, että lykkäyksen jälkeen Kaarlo olisi halunnut sijoittaa ensi-illan seuraavien valtiopäivien avajaisten aikaan talvelle 1885. Minna kaavaili, että korjailisi sitä vielä näyttämöesityksen jälkeen, joten se saataisiin ladottavaksi vasta kesällä 1885 ja jouluksi ulos. Näytelmä *Homsantuu* valmistui hitaasti.¹⁹⁸⁵

1978 EB → B. Elfving 12.4.1884/49:5:78/EBA/KiA/SKS.

1979 EAH3:178–179.

1980 M. Canth → KB 2.8.1883/MCK68:106; sit. EAH3:202–204.

1981 M. Canth → EB 10.9.1883/MCK72:112.

1982 M. Canth → EB 19.11.1883/MCK78:118.

1983 M. Canth → O. Kiljander 12.1.1884/MCK82:123.

1984 M. Canth → EB 19.11.1883/MCK78:118.

1985 M. Canth → O. Kiljander 12.1.1884/MCK82:123. ”[suom. Helle Kannila:] Olen kirjoittanut nyt ensimmäisen näytöksen neljä kertaa ja kuitenkin minun pitää kirjoittaa se vielä uudelleen. Kolmas näytös ei ole valmis, viides tuskin

Tammikuun 1884 lopussa, kun Emelien 50-vuotispäivä lähestyi, Minnalta tuli laaja kirje. Hän kirjoitti kannustavasti Bergbomien koko siihenastisesta työstä. ”Kuka on toimittanut sen, mitä Emelie on toimittanut.” ”Olette merkittävää matkaan saattaneet!” Minna lohdutti heitä tulojen puutteista: ”huonot ajat” ja kertoi, että *Homsantuusta* hän on vain korjaillut edellisiä näytöksiä, ”viidennestä ei vielä mitään selvää.”¹⁹⁸⁶

Tunnen välistä niin suurta voimaa, rohkeutta ja vapautta, melkein uhkamielisyyttä. [– –] ”Ingen rädder här” minä ajattelen aina kun pistän rafflaavan totuuden *Homsantuuhun*. Ainoa pelkoni on, että Tohtori ne sieltä karsii pois. – Niin tosiaankin!¹⁹⁸⁷

Huomautuksella on syynsä, tiesihän Minna, että Kaarlo oli varovainen ja valvoi teatterin maltillisuutta. Mutta kahdella tavalla suomennettunakin kohdasta huokuu Minnan reipas tunnelma – kukaan ei täällä pelasta, tai kukaan ei pelkää! Hän tavallaan kerää itseään kirjoittamaan ”hurjaa” tekstiä. Kaarlon vastausta Minnalle ei ole säilynyt, mutta sellainen on kirjoitettu helmikuussa 1884 *Salamiin kuninkaiden* ensi-illan jälkeen. Ainakin siinä on tiedusteltu *Homsantuu*-näytelmän tilannetta. Minnan vastauksesta käy sitten ilmi, että Kaarlo oli ehdottanut mukaan ”resigneerattuja” ja nöyriä hahmoja. Minna torjui ajatuksen ”sokeasta vaimosta”. Ehdotus tuli selvästi Kaarlon melodraamahyllyltä ja edusti hänen harmoniaa rakentavaa linjaansa. Se oli ehkä nopeasti noukittu yritys ehdottaa jotain tavanomaista tyydyttävää ja rauhoittavaa lopetusta, vastapainoa Homsantuun ahdistavalle uhmalle. Bergbomin ehdotusta voi tarkastella myös kaupalliselta kannalta – vastaamisena oman yhteisönsä odotuksiin.

Mutta samaan aikaan Minnan sydän oli täynnä ”katkeruutta ja revolutionia” ja älykkäänä hän tiedosti tilanteen: hän lupasi ottaa mukaan nöyrän henkilön ”sitten kun tulen nöyräksi ja resigneeratuksi, mutta ei nyt. Nyt täytyy panna kova kovaa vastaan ja jakaa iskuja minkä ennättää”. Minnan energia yleensä viehätti Kaarloa, mutta tälläkin kertaa kirjeessä oli paljon itsensä vähättelyä. Minna povasi tulevia kirjailijoita itseään paremmiksi. Hän lupasi toukokuuksi 1884 Bergbomille koko näytelmän, jota hän voi kesällä sitten oikoa tämän neuvojen mukaan. Canth paljastaa, miten Kiljander oli taas polttanut oman näytelmänsä. Kuopiossa asuvan Elisabeth Steniuksen emansipeera-
tuista näytelmäsuunnitelmista ”voisi tohtorilla olla vähän toiveita”.¹⁹⁸⁸ Kenraali Järnefelt

suunniteltu. Nyt kirjoitan juuri toista. En ole koskaan tyytyväinen. Nyt minun täytyy muuttaa myös toista näytöstä, niin että tuskin muu kuin puiteet kelpaa aikaisemmasta. Ja niin tunnen itseni välistä niin kauhean väsyneeksi...”

1986 M. Canth → EB 28.1.1884/MCK83:125.

1987 M. Canth → EB 28.1.1884/MCK83:125. Helle Kannila suomentaa ”kukaan ei pelkää”, viitaten ilmaisuun ”vara rädd”, vaikka verbi rädda/räddar tarkoittaa pelastamista. Asiallisesti molemmat tulkinnot ovat mahdollisia.

1988 M. Canth → KB 23.2.1884/MCK85:130. Hän kirjoitti myös jostakusta tuntemattomasta näytelmän kirjoittajasta, joka on ollut pahoillaan siitä, että tohtori ei ole hänen kysymyksiinsä vastannut. Olen koettanut häntä lohduttaa näin: ”semmoinenhan se Tohtori on, mutta kyllä sieltä tulee, jahka joutuu”. ”Ja sitten olen kehoittanut kostamaan sillä, että kir-

perheineen oli ollut vuoden Mikkelissä ja määrännyt läänin hallintokieleksi suomen, kunnes 1884 sai siirron kuvernööriksi Kuopioon, jossa hän myöskin määräsi hallintokieleksi suomen.¹⁹⁸⁹ Päätöksillä oli huomattava merkitys Itä-Suomen kehitykselle. Minna Canth iloitsi Järnefeltien tulosta kovasti ja uskoi, että Kuopion ”sveeilliset” nyt kilvan muuttuvat fennomaaneiksi.¹⁹⁹⁰

Bergbom ei ollut pysähtyneen autokratian ystävä, enemmänkin dynaamisen ja demokraattisen, mutta silti maltillisen kehityksen: tihentyvän valtiopäiväkäytännön ja parlamentaarisuuden. Emelie on jyrkempi ja varautuneempi uusia aatteita kohtaan. Minna oli kuluneen vuoden aikana julkaissut *Valvojassa* kaksiosaisen kirjoituksen ”Naiskysymyksestä I + II”. Huhtikuun numerossa hän purkaa teesiä, jonka mukaan naiskysymys on ”aiheuttanut suurta häiriötä maassamme.” Hän aloittaa naisten vapauden ensiarvoisuudesta ja vastaa moniin jo esiin tulleisiin teeseihin, hän sivuaa siveellisyysskysymystä ja vetoaa niin Paavaliin, Agathon Meurmaniin kuin Yrjö Koskiseen siinä, että kristinusko ei tarkoita yhteiskunnallisen kehityksen estämistä. Kesäkuussa Canth vaatii terävästi argumentoiden naisille mahdollisuutta kunnolliseen tietopuoliseen koulutukseen ja itsenäisiin ammatteihin. Naiset opetetaan ottamaan syytä itseensä elämän ja yhteiskunnan murheista ja onnettomuuksista, joihin voitaisiin saada korjausta. Siksi luonnontieteet ja taloustieteet ovat naisten koulutuksessa tärkeimpiä.¹⁹⁹¹ Elokuussa hän sitten varmistui Emelieltä, olivatko Bergbomit muiden tavoin suuttuneet *Valvojassa* olleista kirjoituksista. Bergbomien hyväksyntä näytti olevan hänelle silloin ja myöhemminkin tärkeää.¹⁹⁹²

Minnan kirjoitustyön etenemisestä ei ole tietoja; maaliskuun kirjeessään Robert Kiljanderille hän kuitenkin epäili teoksensa valmistumista.¹⁹⁹³ Hän rohkaisi innokkaasti R. Kiljanderia, jonka *Pukkisen pidot* olivat siinä määrin ”suomalaista”, että se ”kelvannee Bergbomille”. Minnan kirjeissä olevat heitot on otettava yhtäkaaa tosissaan ja huumorilla, sillä hän voisi sanoa suoraan ne myös tohtorille itselleen, joka älykkäässä ja luotetussa seurassa nauroisi itselleen. Kaarloilta on säilynyt vain pari kirjettä keväältä 1884, joissa hän kommentoi *Pukkisen pitoja* – mutta ilmeisesti R. Kiljander otti hänen kommenttinsa

joittaisi oikein mainion näytelmän, ja keräisi siten tuolle pahalle Tohtorille tulisia hiiliä pään päälle. Luulen melkein niin tapahtuvankin.”

1989 Yrjänä – Keskisarja 2009:237–241.

1990 M. Canth → KB 23.2.1884/MCK85:130.

1991 Naiskysymyksestä I. *Valvoja* 1884:4:169–176; Naiskysymyksestä II. *Valvoja* 1884:6:288–303.

1992 M. Canth → EB 11.8.1884/MCK108:164. Maijala 2014:160 tulkitsee tässä, että Canth ”arasteli Bergbomin suhtautumista hänen realistiseen kirjoitustapaansa”. Siitä ei oikein ole näyttöä, Bergbom vain kaipasi väkevää ja draamallista. Emeliellä on ollut enemmän aikaa hoitaa kirjeenvaihtoa, siksi Minna kertoo kirjoittamisistaan myös Emeliele, näkemysiltään tämä oli kuitenkin konservatiivisempi kuin Kaarlo, mikä ilmenee Emelien kirjeessä Betty Elfvingille.

1993 M. Canth → R. Kiljander maaliskuu 1884/MCK88:134.

liian ankarasti, sillä seuraavan kirjeen Kiljanderille huhtikuussa hän kirjoitti kovasti rauhoittelevaksi.¹⁹⁹⁴

Maaliskuussa 1884 Minna lähestyi Emelietä kysellen käytännön asioita Suomalaisen Oopperan historiasta herra Yrjö Kiljanderia varten. Tämä kunnallisneuvosmies ja kirjailija Robert Kiljanderin serkku elätti vankkaa tuumaa suomenkielisen oopperan perustamisesta uudelleen.¹⁹⁹⁵ Minna iloitsi myös Hilda Aspin sulhasen, runoilija Ruudi Elias Erkon tuotteliaisuudesta. Ruudi eli Ruuto Erkko oli ”tekaissut viisinäytöksisen draaman” viikossa ja uudestaan kolmenäytöksisen kolmessa päivässä. Näitä varhaisia ei näytä säilyneen. Niilo Salan tekeillä olevaa näytelmää, josta Minna yhtenä harvoista tiesi, odotti Emeliekin vielä ennen Salan ulkomaanmatkaa keväällä 1884. Maaliskuun 1884 kirje Minnalta Emeliele kertoi *Satakunnan kansan* siveellisyyttä intoilevasta *Murtovarkaus*-kriitikistä. Minna oli helpottunut siitä, että muiden muassa Bergbomien neuvosta oli ymmärtänyt luopua *Naislehti*-hankkeestaan, minkä taloutta ei olisi saatu toimimaan. Minnaa suretti, ettei teatteri tänä vuonna vierailut Kuopiossa: ”Kuinka kehittyä ja päästä eteenpäin tällaisessa yksitoikkoisessa hiljaisuudessa. Se masentaa ja kuolettaa.”¹⁹⁹⁶

Toukokuussa 1884 suunniteltiin, että Emelie ja Minna, nämä kaksi talouspuolen ammattilaista tapaisivat Jyväskylän laulujuhilla Olga ja Robert Kiljanderin ja toisensa. Ida Aalberg oli tulossa Jyväskylään esiintymään, sillä Pariisin velkojensa takia hän kierteli tämän kesän pienissä kaupungeissa lausumassa. Canthin tietojen mukaan Aalberg teki kuitenkin melko pieniä tilejä, toisin kuin hän itse:

Ennenkin olen huomannut että kauppani on parhain lääkkeeni. Rauhoitti minua taaskin hyvä resultaat. Niin paljon huonompi kun kauppa olikin viime vuonna, on kumminkin yli 6000 puhdas voitto. Men tyst, tal' int' om 'et! Ei sitä täällä ilmoiteta edes perheenjäsenistäkään monelle.¹⁹⁹⁷

Minna kertoi myös siitä, miten kuvernööri Alexander Järnefeltistä pidettiin ja kuinka tämä kävi ostamassa teateripilettejä Kuopion Suomalaisen Seuran seuranäytäntöön. Kesäkuun lopulla *Homsantuun* kirjoittaminen oli vielä kesken.¹⁹⁹⁸ Minna oli Jyväskylässä näyttänyt näytelmää Ida Aalbergille, joka innostui kovin (blifvit särligen lifvad) ja sanoi haluavansa näytellä pääroolia. *Työmiehen vaimon* loppukohtauksesta tuli ”effektillinen” eli melodramaattinen ampumisineen ja huudahduksineen. Sitä on selitetty Canthin

1994 KB → R. Kiljander s.d. [alkuvuosi 1884] ja 13.4.1884, 211:9:10 ja 211:9:11/KBA/KiA/SKS.

1995 Ks. MCK91:137. Minna tiedusteleo myös, tuleeko teatteri ensi syksynä Kuopioon ja kertoo, että hänellä on Kiljanderin 2-näytöksinen *Pukkilan pidot* luettavana (25.3.1884/MCK90:136–137).

1996 M. Canth → EB 19.4.1884/MCK91:138.

1997 M. Canth → EB 16.5.1884/MCK98:150. Canthin taloudellisesta toimeliaisuudesta Nummela 2004.

1998 M. Canth → EB 28.6.1884/MCK101:154.

radikaalisuudella, mutta loogisempaa selitystä voisi rakentaa kesän tapaamisten pohjalta.¹⁹⁹⁹ Olgalle Minna kertoi nimittäin, minkä hyvänä pitämänsä neuvon Ida näytelmän luettuaan oli ehdottanut:

Så fick jag af henne goda råd för styckets slut. Att hon neml. Homsantuu tager lifvet af Risto, blir fängslad innan hon hinner mörda sig sjelf o.s.v. Andra akten på torget tyckes allra mest anslå henne. Hon hade där tillfälle att visa olikartade känslor. Hon trodde den akten vara mest dramatisk. Få nu se, få nu se.²⁰⁰⁰

Samalla lailla kuin Kaarlon ehdotus sokeasta vaimosta oli tullut vanhasta teatterivarastosta, kumpusi ampuminen suoraan primadonna Aalbergin pariisilaisesta melodraama-varastosta. Ensimmäinen ehdotus tuli Kaarlon sovinnaiselta säätyläispuolelta, jälkimmäinen proletaaritaustaiselta primadonnalta, joka näyttämöllä näin pääsisi tekemään symbolisen koston tai tarpeeksi raflaavan teon ”à la grande manière.” Hilda Aspille, joka oli toivonut Homsantuun roolia itselleen, Minna oli kirjoittanut jo edellisessä kesänä (1.8.1883) päätöksestään antaa rooli Aalbergille, joka ”piti Homsantuun roolista”, vaikka varmasti ”sinäkin siihen olet sopiva”. ”Paljon, erittäin paljon muuten pidin neiti Aalbergista. Hän näytti minusta niin kärsivältä, että herätti oikein suurta myötätuntoisuuttani.”²⁰⁰¹ Hilda Asp oli päätöksestä pitkään hapan Minnalle, mikä heijastui läpi hänen muutaman teatterivuotensa, joiden aikana hän ei juuri saanut näkyviä roolitehtäviä.²⁰⁰²

Minna oli kirjallisissa töissään liikenainen, joka osasi laskelmoida kaupalliset näkökohdat, joihin kuului ”sensatsioonin” etsiminen. Ida Aalbergin houkutteleminen Homsantuuksi oli rationaalinen ratkaisu, joka taloudellisena päätöksenä oli samalla myös taiteellinen: näin Minna saisi näytelmän ensi-illalle maksimijulkisuuden ja takaisi riittävän voiman päähenkilön hahmolle. Ida Aalbergille se sopi myös hyvin. Lisäksi hänen on voinut olla helppo samastua Homsantuun rooliin: hänkin oli alunperin köyhä ja nainen,

1999 M. Canth → O. Kiljander 28.6.1884/MCK102:155. Ehdotus oli, että Homsantuu ehtii tappaa Riston, ja vangitaan ennen kuin ehtii surmata itsensä. Tässä ratkaisussa Homsantuu siis jää henkiin. Canthin alkuperäisessä suunnitelmassa hän kuoli suojatessaan Johanna. Bergbomin ehdottamassa lopussa syyskuussa 1883 oli ollut vielä jotain muuta, nähtävästi se ”sokea vaimo”, jota Minna sitten ei kuitenkaan halunnut näytelmään mukaan.

2000 M. Canth → O. Kiljander 28.6.1884/MCK102:155.

2001 M. Canth → Hilda Asp 1.8.1883/MCK106:160–161. Ehkä Canth tunnisti Idan ”kärsineisydessä” tämän sosiaalisesti alhaisen taustan sekä siitä kummunneen kunnianhimon, sen kohtaamat ulkoiset rajat ja sisäisesti hätäntyneen levottomuuden.

2002 ”Kyllä minäkin olen paha. – Ajatteles en voi vaan tappaa sielussani katkeruuden tunnetta ja mikä pahempi on, se on katkeruutta Minnaa vastaan. Ja kuitenkin pidän hänestä niin, niin paljon. Usein ajattelen, niin lämpimästi kaikkia hänen hyviä avujaan ja lopuksi tulee sentään ’mutta’ ja niin niin katkera tunne. En minä sillä sure tuota Homsantuun menettämistä. Paras se luultavasti oli. Mutta minulla on joku tunne, joka sanoo, että Minna ei ollut suora. En tiedä missä vääryyskään olisi sentään. Se katkeruus tahtoo vaikuttaa tunteeseeni Ida Aalberginkin suhteen, mutta pääasiallisesti sen takia, että hän on niin kylmä ja välinpitämätön minulle, nyt vielä enemmän kuin keväällä. Puhuisi hän kerran minulle Minnasta ja Homsantuusta niin ’sulaisin heti hänelle’.” (Hilda Asp → Ruuto Erkko 12.9.1884/REA/PLAS/PLA.) Aalbergin jälkeen Homsantuuta esittivät Aspegrén ja vieläpä Inez Borg, mutta ei koskaan Hilda Asp. Ehkä hän ei olisi ollutkaan vakuuttava siinä roolissa.

jota olivat ehtineet piirittää lupauksilla ja hylkäyksillä sellaiset miehet, joita hän itse oli myös halunnut tavoitella. Ida, kuten Homsantuu, halusi ”kostaa” ja ”tehdä vaikutuksen”, uhmata, esiintyä yhtäältä uhrautuvan hyvänä, toisaalta loukattuna kustajana. Kehkeytyvä loppuratkaisu olisi nyt suurielinen ja dramaattinen, vaikka pateettinen. Mutta se sopi Minnalle nähtävästi voimattoman raivon ilmaisuna naiskysymysten äärellä. Roolina Homsantuusta saattoi muodostua suorastaan terapeutin Aalbergille, jonka kamppailu yhteiskunnassa ja uralla ylöspäin oli kohdannut ensimmäiset vaikeutensa, jos ei muita niin taloudelliset. Ne olivat saaneet hänet palaamaan Arkadiaan ja kotimaan kiertueille.

Ajatus, että *Työmiehen vaimo* esitettäisiin valtiopäivien aikana 1885, mainittiin Kaarlon kirjeessä Emelielelle jo toukokuulla 1884.²⁰⁰³ Sillä olisi mainosarvoa ja se saisi publisiteettia, yhteiskunnallista propagandaa Minnan kannattaisi esittää juuri valtiopäivien ollessa koolla. Tämän tiesi mies, joka oli suunnitellut kotimaista oopperateosta jo valtiopäivien avajaisiin 1872.²⁰⁰⁴ Kesän 1884 alussa Suomalainen Teatteri vieraili vielä Tampereella, josta hajauduttiin kesälomille. Ismael Kallio toimitti regissöörin virkaa.²⁰⁰⁵

Näyttelijä Selma Lundahlin tapaus on traaginen. Arthur Lundahlin leskellä oli neljä pientä lasta, joista kolme oli hoidossa Tampereella, yksi hänen mukanaan teatterin esiintymispaikkakunnalla.

Med oro afvaktar jag resultatet af Savolainens Tampereresas med afseende å fru Lundahl. Skulle det förfärliga vara sant, så försök dölja saken för direktionen. Låt henne skilja sig i ro och fred. Sedan angår ju ej hennes görande och låtande oss mera. Hon har ju dock kämpat med oss i tolf år. Och så hennes fyra barn. Men hvad ger jag dig goda råd! Din qvinliga takt och dit kärleksrika hjerta säga bäst huru vi böra förfara i denna svåra angelägenhet.²⁰⁰⁶

Leskirouva Lundahl oli tullut raskaaksi miehestä nimeltä Nokelin, joka Emelien sanoin oli vielä ”täysi lurjus” ja kieltää kaiken. Avioliitto ei tullut kysymykseen. Teatterin säädyllyssyyskuva oli ankarassa vaarassa, eikä raskaus pysyisi salassa. Ratkaisu saattoi olla vain ero teatterista, niin suuri vahinko kuin se neljän lapsen elatuksen kannalta olikin. Selma Lundahl toivoi voivansa jäädä ja salata asian. Hänen pitäisi kuitenkin anoa eroa johtokunnalta, ja hän saisi parin kuukauden palkan. Teatterille oltiin juuri keräämässä

2003 KB → EB toukok 1884/46:1:79/EBA/KiA/SKS.

2004 ”P.S. Ifall du träffar Minna Canth i Jyväskylä, som du väl gör, så säg henne att hon nödvändigt måste till julen få färdig *Työmiehen vaimo*. Om hon vill göra något slags propaganda, så är väl landtdagstiden den mest passande därför. Senare på våren blir det naturligtvis som alltid en trängsel af nyheter.” (KB → EB maj 1884/46:1:79/EBA/KiA/SKS)

2005 EAH3:182.

2006 KB → EB maj 1884/46:1:79/EBA/KiA/SKS.

varoja ympäri maata, sen jäsenet eivät voisi käyttäytyä näin ”kunniantomalla” tavalla.²⁰⁰⁷ Tohtorinna Lybeckin luona hoidettaisiin tuo ”alavatsan sairaus”. Kaarlön sympatit olivat suuret, samoin ristiriita – teatterin maine vaatii erottamista. ”Tee selväksi että emme henkilökohtaisesti vaan ”asia, teatteri, puolue, yleisö, toverit, [– –] ja olihan hän jo aikonut jättää teatterin muutenkin.”²⁰⁰⁸ Heinäkuun 7. 1884 Selma Emilia Lundahl allekirjoitti 200 mk:n kuitin, jolla hän sai Emelie Bergbomin kautta kenraalikuvernöörin erityisvaroja.²⁰⁰⁹ Vielä keväällä 1885 A. Vasenius Tampereelta kirjoitti Emeliele eräästä Selma Lundahliin liittyvästä vekseliasista.²⁰¹⁰ Aspelin-Haapkyllän historia vaikenee ja toteaa vain, että rva Lundahl erosi.²⁰¹¹ Kaarlolla ilmeni keväistä matkakuumetta.

När våren stundar gripes Karl alltid af en så stor reslust att han har svårt att stäffa den, så ock äfven nu; han ämnar sig derföre ut på par månader, förnämligast till Paris, men tänker äfven litet stanna i Tyskland; derföre reser han via Petersburg, troligtvis redan i söndag.²⁰¹²

Bergbom matkusti 11.5.1884, heti Idan *Adrienne*-resetin jälkeen. Niilo Sala oli matkustanut jo huhtikuussa.²⁰¹³ Kaarlön ja Niilon matkareitit olivat mahdollisesti sivunneet toisiaan jo edellisenä kesänä Pariisissa, mitä ei voi täysin varmentaa.²⁰¹⁴ Tähän kesään oli jo suunniteltu Bergbomin ja Salan yhteinen viikko Pariisissa. Sala matkusti ensin Wieniin

2007 ”Käraste Karl! alla våra värsta farhågor angående fru Lundahl äro grundade! Savolainen skref intet, och då skref jag till henne i sista veckan; i går kom hon hit och hemtade med sig ett visserligen förtvifladt, men dock ganska nävt bref af fru Lundahl. Hon skriver att hon hoppas säkert få stanna qvar vid teatern samt att vi ingalunda skola undandraga henne vår aktning och välvilja. Hon tycks tro att hela saken skall kunna hållas hemlig, hvilket ju är en absolut omöjlighet. Savolainen var här för att skaffa fru L plats hos Doktorinnan Lybeck; som det skall heta för en underlifssjukdom. – Jag sade att fru L på inga vilkor kan få stanna qvar, men att det vore bäst att hon sjelf skriftligen skulle anhålla om sitt skiljande samt derjemte bedja om par månaders lön som gratifikation. Nog kommer jag att tåga med hennes sorgliga historia, men nog blir den ju dock känd. Jag kan ej säga huru smärtsamt den berört mig; just nu, då man öfver hela landet ställer till insamlingar för teatern, så uppföra sig teatern[s] medlemmar på detta vanhederliga sätt. De som säga att teatern är ett tillhåll för last och otukt få ju fullt vatten på sin qvarn. Djupt olycklig är dock den arma människan med sina stackars små barn! hvad skola hon taga sig till, och huru skall hon kunna lefva. Att bli modiste är väl hennes enda räddning. Någon tanke på giftermål lär ej kunna komma i fråga; Savolainen sade ’Nokelin är en riktig skurk; han nekar till allt’ (EB → KB 2.6.1884/45:1:139/KBA/KiA/SKS)

2008 ”Den arma, arma fru Lundahl! Genomgå allt hvad hon genomgått och så ännu detta! Att hon ej kan stanna vid teatern är säkert, men gör det klart för henne, att det ej är vi personligen, som skilja henne, men saken, teatern, partiet, allmänheten, kamraterna. Påminn om Törmänen, som afgick för en mycket mindre skandal. Det bör i hennes belägenhet dessutom ju vara det bästa att så mycket som möjligt undandraga sig människornas blickar och hvar är hon mera utsatt för dem än vid teatern. Hon hade ju dessutom beslutat lemna teatern efter ett år! Det bör ju då ej blifva en alltför stor förändring i hennes framtidsplaner, om hon afgår nu genast. I alla fall – stanna kan hon ej.” (KB → EB n. 8.6.1884/46:1:80/EBA/KiA/SKS.)

2009 Selma Lundahl → EB, kuitti 8.7.1884/54:25:1/EBA/KiA/SKS.

2010 A. Vasenius → EB 11.5.1885/54:41:1/EBA/KiA/SKS.

2011 EAH3:192. Tapauksen selostaa myös Suutela 2005:171–173.

2012 EB → B. Elfving 9.5.1884/49:5:79/EBA/KiA/SKS.

2013 Niilo Sala oli syntynyt 1856, joten teatteriin tullessaan vuonna 1881 hän oli 25-vuotias ja nyt noin 28-vuotias. Kaarlo oli juuri täyttänyt 40 ja ehkä halusi salata yhteiset matkasuunnitelmat.

2014 N. Sala → EB 22.6.1883/53:12:1/EBA/KiA/SKS.

mennäkseen myös herra Lewinskyn oppilaaksi, kuten Böök joitain vuosia aiemmin. Sala kirjoitti ensimmäisen kerran Wienistä 26.4.1884 kertoen käyneensä Budapestissä. Hänen kirjoitustapansa oli tarkkaa ja älykästä: lähettäjän ja vastaanottajan välinen luottamuksellisuus ja yhteinen huumori on selvää. Niilon kirjeissä on jotain samaa kuvauksen keveyttä kuin Kaarlon nuoruuden kirjeissä.²⁰¹⁵ Sala antoi itsensä innostua Budapestissä rouva Blahasta, kansanteatterin suuresta näyttelijätähdestä, joka oli myös paronitar: ”Naurakaa vain Blaha-innostukselleni!”

Tuhovoimana oli rouva Blaha ja häntä etewällä tawalla säesti ryysyinen mustalaismatkue, etenkin kolme lasta, joista nuorin – milt’ei api alaston – ratsasti äitinsä hartioilla. Koko esitys oli samassa määrin realistinen. Rouwa Blaha on hämmästyttävän luontewa kansan tyttö. Tuo pehmeä tyllerömainen wartalo, joka on ikäänkuin weltostunut aron päivän helteessä; nuo sielukkaat kaswot; yksinkertainen, wähän oikullinen plastika – tämä jo yksistään loihtii kansanelämän runollisuuden esille. Ja kun hän puhuu ja warsinkin kun hän laulaa, puhuu ja laulaa niin yksinkertaisesti ikään kuin keskustelisi oman sydämensä kanssa, – silloin hän ehdottomasti tempaa yleisönsä luonnon helmaan: maantien warrelle, pellon pientarelle, milloin mihinkin. Rouwa B:n näyttelemisessä ei huomaa ”suuri kohtauksia”, ainakaan ne eiwät rasita katsojata. Tosin hänkin innostuu, jopa hurjistuukin, tosin hän antaa yleisönsä itkeä ja itkee itsekin, waan yhtäkkiä esiintyy taas rahwaantyttären alkuperäinen luonne kaikessa raittiudessaan: jokin proosallinen äänenwäre, jokin kuwaawa liike, toisinaan wain katse, kynelet owat poispyyhityt ja yleisön täytyy jälleen nauraa.²⁰¹⁶

Niilo Sala oli Ida Aalbergin ikätoveri, joten kiintoisa on maininta siitä, että rouva Blahan näyttelemät suuret kohtaukset ”eivät rasita katsojata.” Jotain kevyttä tai älykästä on siis ollut unkarilaisen paronittaren näyttelemisessä verrattuna suomalaisen näyttelemiin ”suuriin kohtauksiin.” Viimeisiään vetelevän sääty-yhteiskunnan kannalta oli koomista ja ironista, että rouva Blahalla on niin valtavat tulot, että hän pystyi hyvin elättämään köyhtyneen paroninsa, jolta oli saanut epäsäätyisessä avioliitossa paronittaren tittelinsä. Kun Ida Aalbergista kymmenen vuotta myöhemmin tuli paronitar, oli taloudellinen asetelma perinteisempi: omaisuus oli miehellä, joka nosti velkaantuneen naisen rinnalleen.

Kaarlo matkusti siis sunnuntaina 11.5.1884 Pietarin kautta ja yritti siellä järjestää Suomalaisen Teatterin näytännöille uutta asiamiestä. Teatteri itse maksaisi kaikesta, silloin ei jouduttaisi kerjäämään keneltäkään ja voitaisiin vaikuttaa olosuhteisiin. Kaarlon

2015 Vastaavaa henkevyyttä ja kevyttä leikillisyyttä on Jalmari Finnen kirjeissä 1890-luvulla.

2016 N. Sala → KB 26.4.1884/53:28:1/EBA/KiA/SKS.

junamatka Pietarista Pskovan ja Vilnan kautta Berliiniin oli ”matkaa kevään keralla”, sillä kevät oli sitä pitemmällä, mitä etelämmäs kuljettiin. Kaarlo kirjoitti kauniisti: ”Pihkovassa alkoivat salavat kukinnan keltaisine papiljotteineen, Vilnassa työnsivät koivut jo ulos vihreitä hiirenkorviaan, Wierbellenissa [rajalla] olivat pensaat täysin vihreät, mutta lehmukset ja jalavat vielä harmaita. Vasta Königsbergissä oli kevät puhjennut täyteen vihreyteensä ja väreihinsä.”²⁰¹⁷ Junassa matkusti lisäksi ranskalainen teatteri ja sirkus – mikä oli tuonut vaihtelua matkalle.

Berliinissä Kaarlo osti teatterille aseita ja paketoi ne odottamaan kotimatkaa ja satamaa, josta palaisi Suomeen. ”Neljä tavallista lyömämiekkää [värjor] kaksi suu-rempaa koristeellisempaa ja kaksi vanhanaikaista miekkää [svärd] ja lisäksi muuta pientä ja hyvää (poislukien kaksi tikaria venäläisille).”²⁰¹⁸ Kaarlo näki esityksiä, joista piti. Müncheniläisen kansanteatterin vierailunäytännön ohjelmistossa olevia näytelmiä näyteltiin hyvin: ”alkuperäisyyttä ja luonnon-omaisuutta” (hvad ursprunglig friskhet och ”Urwüchsigkeit” beträffar) kuten Aspelin suomentaa. ”Niin ne pitäisi meilläkin näytellä.”

Kaarloa nuorena innoittanut näytelmä Brachvogelin *Narcisse Rameau* alkoi tuntua tunkkaiselta, ja hän sanoi ymmärtävänsä, miksi Kaarola ja Axel eivät halunneet sitä tehdä. Hänkin koki sen läpeensä falskina: ”Levätköön rauhassa – ellei Sala sitten olisi *Narcisse*.” Tämä on kiinnostava lause, sillä se viittaa Niilo Salaan Kaarlon alter-egona näyttämöllä. Hahmossa oli tuo ulkopuolisen toiseuden tunne, jonka homoseksuaali mies voinee tunnistaa ”heimoveljeksi,” vaikkei asiaa näytelmässä avoimesti sanotakaan. Deutsches Theaterin esityksissä Bergbom huomasi, että niissä oli painotettu värikästä ensemblea, nuorekkaampaa ja voimakkaampaa näyttelemistä. Sillä yritettiin vanhaa idealistista ”tragedislentriania” herättää henkiin. Miehissä on hyviä, mutta ”Julioita ja Eboleita näyttää olevan vaikeampi polkaista maasta.” Julisteissa on otettu käyttöön etunimet ja jätetty pois Herr, Frau ja Fräulein. ”Pidän siitä muutoksesta, emmekö ota syksyllä meilläkin käyttöön.”²⁰¹⁹

Kölniin Kaarlo matkusti katsomaan katedraalia ja umpikatolista kaupunkia, jossa oli kulkue pyhän Servatiuksen kunniaksi, Wechselfeberiä [vilutautia] vastaan.²⁰²⁰ Kirkonpalvelija tiesi, että muuten tämä ankara herra rankaisisi ja lähettäisi hallaöitä. Valistusmies Kaarlo antaa tämän repliikin riittää, eikä selittele tarkemmin, mitä ajattelee katolisista kulteista ja kansan jättämisestä vailla koulutusta.

2017 KB → EB toukokuu 1884/46:1:75/EBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH3:183.

2018 KB → EB toukokuu 1884/46:1:75/EBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH3:183. Matkakuvausta on Aspelin suomentanut EAH3:183 alk.

2019 KB → EB toukokuu 1884/46:1:75/EBA/KiA/SKS. Ks. m. EAH3:183.

2020 Ks. m. EAH3:184.

Pariisissa toukokuun lopulla 1884 Kaarlo tapasi joukon taiteilijoita, ainakin Oskar Revellin ja Otto Walleniuksen.²⁰²¹ ”Ensin mainittu rauhallinen ja hauska, toinen rakastettava – ja koketti, niin kuin ennenkin.” Kaarlo käytti Walleniuksesta sanaa koketti, mikä viitanee jälleen miesten välisiin suhteisiin. Kaarlon muita suomalaisia kuvataiteilijoita koskevat kommentit ovat kiinnostavia. Edelfeltin menestys Pariisissa perustui hänen ainutlaatuiseseen tekniikkaansa ja erittäin miellyttävään luonteeseensa. Maalaus *Luxembourg*in puistossa on ollut erinomaisen hyvin ripustettuna.²⁰²² Vaikeampaa Kaarlon oli visiteerata respektaabelissa skandinaavisessa taiteilijakoloniassa, eikä myöskään pikkuserkku Walter Runebergin tapaaminen häntä kiinnostanut, mikä aiheutti sosiaalista ongelmaa. Hän ei osannut arvostaa lainkaan tämän täysin sovinnasta ja akateemista taidetta.²⁰²³ Vaikeinta Bergbomille olisi kuitenkin kirjailija Björnsonin tapaaminen: ensinnäkään rojalteja ja lupia hänen näytelmiinsä ei ollut sovittu, ja se oli noloa. Hänen näytelmänsä eivät olleet edes menneet hyvin, ja jos Björnson haluaisi tulla Suomeen luennoimaan, kuten hän ehkä ehdottaisi, miten päin neuvoa: jos hän tulee sen vastaleivotun ultra-radikalisminsa kanssa, syntyy fennomaanien piirissä kyllä ”kaunis näytelmä”.²⁰²⁴

Pariisissa Kaarlo rakastui uudelleen Alfred de Musset’n romanttisen haikeaan komeediaan *On ne badine pas avec l’amour* (*Rakkauden kanssa ei leikitä / Ei lempi leikin vuoksi*). Hän luetteli Théâtre Français’n näyttelijät, mutta sanoi, että naispääroolissa Camillena hän muistaa Hedvig Winterhjelmin Helsingistä parinkymmenen vuoden takaa. Mutta kumpi rooliin: Aalberg vai Avellan? ”Jälkimmäinen sopii paremmin, vaikka Musset’n upea lyriikka saisi paremmin ilmaisunsa Aalbergin suussa.”²⁰²⁵ Toukokuun viimeisenä tiistaina Kaarlo näki Sarah Bernhardtin Lady Macbethinä, joka oli näyttänyt ”intialaiselta käärmeenlumoojattarelta”. Bernhardtia katsovat turistit, sillä pariisilaiset ovat kovin häntä vastaan.²⁰²⁶ Kaarlo kiitti Emelietä, joka taas joutui teatterin töihin, kun hän

2021 ”Wallenius Otto Vladimir (1855–1925) oopperalaulaja. Kuului 1884–1890 Suom. teatteriin ja 1892–95 Tukholman kuninkaalliseen oopperaan. Esiintyi myös taidemaalarina ja jonkin verran säveltäjänä.” (*Iso Tietosanakirja, osa XIV*, 1938.)

2022 ”Hos Edelfelt har jag varit på par besök – han riktigt bad att jag ej måtte lemna Paris utan att hafva sett hans atelier. – Wallenius berättade mig roliga historier derom. Hans stora tafla i Luxemburg har en förträfflig plats och gör stor verkan.” (KB → EB 25.6.1884/46:1:81/EBA/KiA/SKS.)

2023 ”Watte [Walter Runeberg] har jag ej besökt, jag har ej kunnat. Han är ju en bra menniska och när jag tänker på hvad han var för Lauri och Augusta [af Heurlin] i Rom så har jag samvetsqual att jag är ovänlig emot honom, ty de antaga att det är ovänlighet att ej besöka honom. [–] Jag är rädd att Watte märker, huru absolut betydelselös jag anser hans konst vara. Ej det att han är blott handverkare, ty en ärlig sådan respekterar jag äfven inom konsten (Leino, Munsterhjelms, Päivärinta t.ex.) men den toma, pretentiösa akademiska handverksmessighet kan jag absolut ej lida.” (KB → EB 25.6.1884/46:1:81/EBA/KiA/SKS.)

2024 Tätä problematiikkaa EAH ei ole suomentanut eikä kertonut: ”Jag är rädd att jag då kommer ihop med Björnson – och så kommer den hemska stund, då jag skall göra upp med honom, då jag måste bekänna, att vi utan hans tillstånd spelat hela hans repertoar. Om jag helst kunde säga att den haft framgång – men nej! Om jag helst kunde lofva bot och bättring för framtiden, men kan jag det, då våra affärer ännu stå på en så oklar ståndpunkt. Och så talar han väl om sin resa till Finland och jag vet ej om jag skall till- eller afråda. Ty kommer han der med sin nybakade ultraradikalism kan han just bland oss fennomaner ställa till ett vacker spektakel.” (KB → EB toukokuu 1884/46:1:79/EBA/KiA/SKS.)

2025 KB → EB toukokuu 1884/46:1:79/EBA/KiA/SKS. Ks. m EAH3:185.

2026 ”I sömngångarscenen har Sarah blifvit mycket beundrad, men enligt min åsigt ej med rätta. Hon rifver fullkomligt denna scen ur sitt sammanhang med de öfriga. Hennes Lady Macbeth der har ej ens konturerna af den gamla, hon spelar

vain sai kuljeksia ympäriinsä. Niilo Salan pitäisi saada sellaista suomennettavaa, joka häntä miellyttää.²⁰²⁷

Kaarlo oli Pariisissa ensin Otto Walleniuksen seurassa ja sitten viikon Niilo Salan kanssa. Salan opettaja Wienissä oli heinäkuun poissa, joten Sala saattoi matkustaa heinäkuuksi Pariisiin. Wienistä Pariisissa käyvää Niiloa Kaarlo ”opasti ja neuvoi kaikissa asioissa”. Näin ollen Kaarlo lähti kohti pohjoista vasta 10.7.1884.²⁰²⁸ Kaarlon lapsirakkautta ja kiintymistä sisarensa lapsiin kuvaa hänen tunnelmansa Pariisista: ”Helsa Augusta och barnen. Jag kan ej se några småttingar utan att minnas dem.”²⁰²⁹

Niilo Salan aikomuksena oli ensin käydä Pariisissa vain lyhyesti, sillä hänelle oli luvattu Wienissä kouluttautumismahdollisuuksia. Hän tuskitteli sitä, miten vähän hän aikomuksistaan huolimatta oli ehtinyt ”franskaansa” harjoittaa.²⁰³⁰ Hän kertoo myös Wienissä tuolloin esitetystä Shakespearen kuningasnäytelmien sarjasta. Kaikki muu oli hyvää, mutta tappeluohjelmille oli naurettu.²⁰³¹ Sala asettui Pariisissa ”lapsuuden ystävänä” Walleniuksen seuraan, ja pyysi Emelieltä rahaa. – Hänellä oli sama osoite kuin tohtori Bergbomilla.²⁰³² Syyskuun alussa Sala ilmoitti sitten Bergbomille, mitä kaikkia hankintoja hän laittaa Walleniuksen matkassa tulemaan teatterille Suomeen. Sitä paitsi hän oli ottanut erinomaisia ”plastiikkiteattereita Petipalta.”²⁰³³ Sala palasi Wieniin syys- ja lokakuuksi 1884, sillä huolimatta vaikeuksista esittää ohjelmistoa ilman häntä, sai hän Kaarloilta vapaata vielä lokakuun.²⁰³⁴

den som Edelfelt spirituellt uttryckte sig som en indisk ormtjuserska. Det var blott somnambulismen, ej den kvalfulla ångern som kom fram. Eljest var det märkbart huru den egentliga Parisrepublikens är oppositionell emot Sarah. Det var Marais man mest hyllade. För öfrigt bestod publiken mest af fremlingar. Man hörde i korridorerna alla möjliga språk, engelska naturligtvis mest.” (KB → EB 25.6.1884/46:1:81/EBA/KiA/SKS).

2027 ”Ja, Maitre de forges! [Rautatehtailija] Naturligtvis taga vi den. Mina personliga sympatier och antipatier böra ej verka på repertoaren. Jag väntar dock till dess Sala läst den. Kanske han hellre öfversätter den än Erasmus Montanus och då bör han få den, ty med skäl har han klagat, att han får öfversätta blott de stycken hvilka falla. Ifall han tager den, så kanske vi låta Erasmus hvila och beskedligt fira Holberg med Jeppe-Lindfors.” (KB → EB 25.6.1884/46:1:81/KBA/KiA/SKS.)

2028 EAH3:189.

2029 KB → EB 25.6.1884/46:1:81/KBA/KiA/SKS.

2030 ”Heinäkuun alkupäivinä – kallistun Parisia kohti. Minulle olisi suuri ilo ja hyöty, jos Te olisitte Parisissa neuvoillanne ja kokemuksellanne minua ewästämässä. Waan älkää kuitenkaan sitä warten wiipykö. Pithän Teidän tänä kesänä kylpeä, ell’en wääriin muista, ja onhan jo aika aloittaa.[–] Näytte epäilewän minun Parisi-haluani. Siinä olette erehtynyt. Vaikka olenkin kaikesta sydämestäni wienistynyt, niin mielelläni tahdon kuitenkin pistäytyä Parisissakin. Jos matkustatte pois ennen tuloani, niin tehkää hyvin ja lähettäkää hra W[alleniuksen] adressi.” (N. Sala → KB 22.6.1884/53:28:3/KBA/KiA/SKS).

2031 N. Sala → KB 22.6.1884/53:28:3/KBA/KiA/SKS.

2032 ”Paris, Heinäk. 12 p 1884 Hywä neiti Bergbom. Wiikon päiwät olen jo oleskellut Parisissa ja hywä oli että tulit tänne. Tohtori on kertonut ja näytellyt minulle puolet Parisin merkillisyyksistä. Sitä paitsi täällä on maalari Wallenius ja me olemme jo lapsuuden ajoilta ystäwiä. Erittäin hauska poika. Rahat owat lopussa. Sentähden pyydän, että Te hywän-tahtoisesti lähettäisitte niin pian kuin mahdollista jonkun satamarkkasen. Paras on ottaa wekseli. Samalla pyydän saada ”Daniel Hjort” kappaleen, koska Tohtori arwelee että minä voisin sen näytellä Porissa. Sitä ennen tahtoisin sen tutkia täällä. – Adressini on Rue Taullier 8. Hôtel des Mathurins” eli sama kuin Tohtorinkin.” (N. Sala → EB 12.7.1884/53:12:3/EBA/KiA/SKS).

2033 N. Sala → KB 1.9.1884/53:28:4/KBA/KiA/SKS. Pietarissa asuvan kuuluisan koreografi Marius Petipan poika oli Pariisissa asuva näyttelijä, josta ilmeisesti tässä oli kysymys.

2034 ”Sulimmat kiitokset kuitenkin luvastanne! Se on uusi todistus teidän hywästä tahdostanne ja ystäwyydestänne minua kohtaan, ja jos suinkin mahdollista on, niin käytän sitä hyväkseni.” (N. Sala → KB 22.6.1884/53:28:3/KBA/KiA/SKS.)

Emelie oli matkannut ensin Kuitiaan ja sitten 9.7.1884 Hatanpäähän, jossa vietettiin veli Ossianin ja hänen uuden puolisonsa, Tampereen varakkaimpiin kuuluvan miehen tyttären, Agnes Idströmin häitä. Kaarlo oli palannut vasta heinäkuun puolivälissä Helsinkiin. *Åbo Underrättelser* uutisoi, että Pietarissa oltaisiin pystyttämässä ”suomalaista teatteria”.²⁰³⁵ Tämä sähköutinen näyttää kuitenkin vain toivomusaloitteelta. Kesällä 1884, kuten monina 1880-luvun alkuvuosina, pidettiin arpajaisia Suomalaisen Teatterin vanhojen velkojen maksamiseksi.²⁰³⁶ Suuret arpajaisjuhlat pidettiin lopulta vasta marraskuun 4. päivänä 1884 Ylioppilastalolla. Maalari Hellsténin työntekijät olivat kopioineet Sebastian Gripenbergin luonnokset uudeksi teatteritaloksi suuressa koossa seinille, koristukseksi ja innoitukseksi.²⁰³⁷

Elokuun alussa 1884 Bergbom pyysi Robert Kiljanderilta *Pukkisen pitoja*. Hän kiiruhti vakuuttelemaan, että mikäli Kiljander ei halunnut tehdä hänen ehdottamiaan muutoksia, teos kelpaisi sellaisenaankin, sen menestys ei siitä riippuisi.²⁰³⁸ Teatteriin kiinnitettiin uutena 1884 Pariisista tullut Otto Wallenius, tämä ”koketti mies,” joka monitaiteilijana vaihtoi näin ammattia.

Kaarlo matkusti teatterin mukana Tampereelle, jossa viivytettiin elokuun lopulta 11.9.1884 saakka. Syyskuun puolivälistä 16.9.1884 alkaen näyteltiin kaksi kuukautta marraskuun ensi viikolle asti Turussa, jossa *Murtovarkaus* nähtiin ensi kertaa. *ÅU:n* kriitikko piti kuitenkin Niilon ja Helenan rooleja liian idealisoituina.²⁰³⁹ Kaarlon kirjeet Turusta ovat osin noloa luettavaa. Ilmeisesti jäykkyys ja jännitys vähillä harjoituksilla näytellyissä teoksissa teki niistä yliviritettyjä. Ida Aalberg oli sitä myös, ja Kaarlo vertasi hänen esiintymistään jopa siihen kolmen vuoden takaiseen iltaan, jolloin maailmankuulu A. E. Nordenskiöld oli ollut paikalla ja jolloin Ida oli hermoillut (14.1.1881). Kaarlon iloitelevan ironinen kuvaus on taas kuin teatteriperinteen surkukupaisa anekdootti.

2035 *ÅU* kertoo 7.9.1884: ”Byggandet af en finsk teater i St Peterburg har redan begynt, meddelar ett i går ingånget telegram.”

2036 EAH3:180–181 selostaa juhlia laajasti. Kevättalvella 1884 oli vedottu siihen, miten vihdoin ”Suomen kansa yksissä tuumin vapauttaa tohtori Bergbomin edes yhdestä niistä monia huolia, joita hänellä tätä kansallista laitosta luodessaan ja johtaessaan on ollut.” Tällä viitataan vanhoihin velkoihin ja niiden kuittaamiseksi järjestettävään suureen keräykseen. Fennomaanit ympäri maan keräsivät arpajaisvaroja tähän. Turussa herätti huomiota se, että senaattori Werner von Troil – vahva svekomaani ilman muuta suostui arpajaistoimikunnan puheenjohtajaksi. Siitä häntä syytettiin fennomaaneja suosivan kenraalikuvernööri Heydenin hännystelijäksi. (EB → KB 22.6.1884/45:1:141/KBA/KiA/SKS). Werner von Troilista tulikin jo seuraavana vuonna Senaatin talousosaston varapuheenjohtaja. Veli Gösta (Gustaf) oli Bergbomien lanko, ja tullut juuri syrjäytetyksi Mikkelin kuvernöörinpaikasta Alexander Järnefeltin hyväksi.

2037 EAH3:196 kuvaa juhlien järjestelyt. Kopiot piirustuksista kahtena erilaisena versiona ovat säilyneet yksityisomistuksessa.

2038 Asiaa käsitellään kolmessa KB:n kirjeessä Kiljanderille elokuussa 1884 (211:9:12, 211:9:38 ja 211:9:39/KBA/KiA/SKS).

2039 *ÅU* 18.9.1884: [Niilon roll] ”författarinna för mycket idealiserat den kärllätne bondgossen och på hans läppar lagt ord och tankar, som äro temligen fremmande för verkligheten.” [Aleksis Raution Hoppulainen oli] ”en finsk typ af den glada genren och med sina rika förråg på slående ordstäf väckte oupphörlig munterhet i salongen.” Hyvää dialogia, vaikka neljättä näytöstä oli vähän venytetty. Katsojia oli turhan vähän.

Maria Stuart gick i alla fall anständigt. Huru Ida Alberg var, kan du fatta om jag påminner dig om hennes Nora, då Nordensk[i]öld var närvarande. Äfven de andra kommo ur koncepterna. Jemnt och samt sprungo våra vänner och uppmanade ”tala högre, tala högre” hvarmed de naturligtvis menade ”tala tydligare”, men följderna var att alla började skrika (Falck att ryta) som om elden varit lös. Karola och herr Ahlberg redde sig bäst. – Dagen derpå samma öde. Första akten af Murtoverkausk hade repeterats två gånger och följderna blef att den fullkomligt gick under bänken. Jag har knappast vid en dilettantrepresentation sett sådan hufvudlöshet. Våra egna t.o.m., som sutto i salongen sade att först vid Leinos sista repliker hade man aning att öfverhufvud något försiggick på scenen. Naturligtvis kommo aldrig några rop, då de skulle komma eller lyste någon eld när den skulle lysa. Ridån föll ena gången för sent och den andra för tidigt. – [Järjestäjä] Kauhanen var full. Jag hade placerat några lekande barn, som god effekt, men gifvit afsked åt en liten utstyrd unge, som var öfverlastad med krims-krams. Naturligtvis stoppade han sig fram i främsta rummet o.s.v. Sedan tog sig pjesen och slutet gick bra, tillochmed folkscenerna. Huru yra alla varit kan du fatta deraf att äfven Pastell utvecklade en lapighet och saamatotomtomuus [sic!], om hvilken jag ej drömt.²⁰⁴⁰

Kuvauksista välitty, että yhä edelleen teatterin toimintaan kuuluu hermoilemistä ja sähläilyä, yllättävän monet asiat tapahtuvat viime tingassa ja sattumanvaraisesti.²⁰⁴¹ Ida Aalberg alkoi kiljua, Kaarola Avellan ja Axel Ahlberg olivat kylmähermoisimmat. Turun kirjeissä Kaarlo kuvasi Emielille muutenkin huonoja tuntemuksiaan, joten kertomus on voinut senkin takia värittyä. Lavastusjärjestelyistä ei ole dokumentteja, mutta seuraavassa Kaarlo luettelee niitä tarpeita, joita hän pyysi Emelieta lähettämään junalla Turkuun. Näistä voitiin Turussa sopivan fondin edessä asetella lavasteet niin siellä ensi kertaa nähtävään *Romeon ja Juliaan* kuin *Hamlettiin*.

Följande saker behöfvas.

Alla Madonnor, som öfverhufvud. De båda röda af Grove målade pelarne, på hvilka madonnorna bruka stå.

Det längsta af blomsterbräderna.

Två af de gamla blomstervaserna, hvilka Hellstén reparerat (två finnas här förut). Pappers blommor i massa (Pastell sade att hennes voro slut).

2040 KB → EB 19.9.1884/46:1:87/EBA/KiA/SKS.

2041 Sattumanvaraisuus tai käytäntöjen epävarmuus kertoo epäilemättä Suomalaisen Teatterin lyhyestä historiasta. Nya Teaternin ammattiperinteet oli opittu Ruotsista jo vuosikymmeniä aiemmin. Tukholma oli hakenut oppiaan Ranskasta. Teatteri oli organisoitua, professionaalia ja rutiinomaista. Kaikki tiesivät paikkansa ja tehtävänsä, ja niissä palveltiin uskollisesti.

Det stora grafmonumentet (bör insättas försigtigt).

De två grafstenarna med liggande figurer.

Den stora riddarstatyn, som trampar på en liggande och dess pendant, den åt sidan bligande damen (madonnan).

Om Hellstén skulle kunna måla åt oss två á tre vackra grafmonument (ej alltför stora) så vore det bra, ty vi behöfva dem äfven sedan på kyrkogården i Hamlet. Naturligtvis i götisk stil.

Alla de balustradbitar som höra till Julias balkonger i andra och fjerde akten. Par facklor av de nya. Fyra kandelaber med dit hörande hornmasker (användes i Romeos festsal).

Den repstege, som amman hemtar åt Julia i tredje akten.

Några svärd och värjor, ty bristen är stor.

Kedjan med gyllene skinnet kan Aspegrén på samma gång få till fursten i Regina.²⁰⁴²

Turun teatteritalon näyttämöllä harjoiteltiin myös uutta ohjelmistoa: sellainen oli draama *Rautatehtailija, Le maître de forges*, kirjoittanut Georges Ohnet, suomentanut Hilda Asp. Sen kollatsioneerattiin eli luettiin yhdessä tarkistaen, että roolivihkot täsmäisivät jo 14.9.1884,²⁰⁴³ ensi-ilta oli 24.10.1884. Näytelmä liikkui modernin teollisuusmiehen perheessä.²⁰⁴⁴ *Turun Lehdessä* oli lyhyt uutinen myönteisistä reaktioista näytelmään; erityisesti uutinen mainitsee, että hra O. Wallenius, ensi kerran suuremmassa osassa, ”onnistui niin hyvin että hänestä voi toivoa hyvän lisän teatterin miesnäyttelijöiden lukuun”.²⁰⁴⁵ Samaan aikaan Kaarlo ohjasi *Hamletia*, jonka Axel Ahlberg saisi näytellä ennen ulkomaanmatkaansa. Sellainen oli hänelle taas myönnetty huolimatta siitä, että hän oli jo rypännyt yhdet matkarahat.²⁰⁴⁶ Syyskuussa koetettiin harjoittaa myös kuopolaista näyttelijä K. Friskiä uudeksi *Nummisuutarien* Eskoksi, mutta rooli osoittautui tälle vain seuranäytelmissä näytelleelle nuorukaiselle liian isoksi palaksi.²⁰⁴⁷

Turussa toivottiin ohjelmistoon myös laulukappaleita, kenties oopperavuosien perua, mutta uusia sellaisia ei ollut lauluvoimien puutteessa harjoitettu. Bergbom tuskaili kirjeessään sitä, miten vähän Turun yleisö oli kiinnostunut muista näytelmistä kuin musiikki-

2042 KB → EB 15.9.1884/46:1:86/EBA/KiA/SKS.

2043 KB → EB 15.9.1884/46:1:86/EBA/KiA/SKS.

2044 Henkilöt: Philippe Derblay – Benjamin Leino; Moulinet – Adolf Lindfors; Herttua de Bligny – Otto Wallenius; Octave de Beaulieu – Knut Weckman; Parooni de Préfont – August Aspegrén; Bachelin asianajaja – Emil Falck; Markkiisitar de Beaulieu – Aurora Aspegrén; Claire de Beaulieu, tyttärensä – Ida Aalberg; Athenaïs, Moulinet’n tytär – Hilda Asp; Paronitar de Préfont – Kaarola Avellan; Suzanna, Philippen sisar – Emilie Stenberg.

2045 *Turun Lehti* 25.10.1884.

2046 Jo syksyllä 1882 Axel Ahlberg oli saanut ulkomaan stipendin, mutta jäänytkin Turun seudulle rypypäämään, mistä hänet haettiin Viipuriin takaisin töihin. Emelie pyytää Betty Elfvingin tiedottamaan, lähteekö Ahlberg tällä kertaa ulkomaille, vai eikö lähde. (EB → B. Elfving 11.11.1884/49:5:81/EBA/KiA/SKS.)

2047 KB → EB 25.9.1884/46:1:83/EBA/KiA/SKS ja EAH3:195. Frisk erosi myöhemmin ja siirtyi lehtimieheksi *Päivälehteen*.

pitoisista kappaleista: ”Huru andeligen död denna publik ändå är.” Kun ei ollut muuta, piti turvautua vanhoihin musiikinäytelmiin: *Saimaan rannalla* -kooste, *Mustalaiset* ja *Kultaristi*. Turussakin yläparvelle tuleva ”kansa” oli alkanut käydä ahkerasti teatterissa, siksi ohjelmistossa piti olla yksinkertaista, *Saimaan rannalla* tai vastaavaa.²⁰⁴⁸ Teatterin toiminnan hektisyyttä ja kaiken pyörimistä vain Ida Aalbergin ympärillä moitti näyttelijäkokelas Hilda Asp happamasti sulhaselleen:

Minulla on täällä runsaasti aikaa ja vähän työtä teatterilla. On näet vain ”Aalbergi-kappaleita” tapeetilla ja uusia vaan hommataan. Koko talvi tulee luultavasti helppotöinen sillä meitä uusia tulee kuin ”Kinkkilän kissoja Täältäkin on puheessa taas yksi uusi neiti. [Lilli] Kurikalla on paras laulun ääni meikäläisistä laulajista, ja jos häntä ei pilata, tulee hänestä jotakin herttaista. Mutta hän on niin tukea vailla. – Täällä tuntuu niin vieraalta. Tohtorikin on niin hommissaan. Käyn niin harvoin teatterillakin. ”Konetetailijasta” [*Rautatehtailija*] sain naisista Aalbergin jälkeen mielestäni kiitollisimman osan; Athénais’in. Ilkeä se on ja vastenmielinen, mutta siitä saa tehdä muuta kuin vain kanan ja se on hyvä.²⁰⁴⁹

Bergbom oli Hilda Aspin kanssa avoimissa väleissä ja Hilda kertoo ohjelmistoa koskevista keskustelustaan, samalla kun kannustaa sulhastaan Ruuto Erkköä kirjoittamaan.

Kirjoittakaa, kirjoittakaa meille suomalaisia kappaleita! Olo teatterissa on muuten meille näyttelijöille vaan alentavaa. Ranskalaisina, huvivauvoina tai oikeimmin niiden karikatyyrinä – Kyllä tohtori on taipuvainen muuttamaan repertoariansa. Täälläkin hän on usein puhunut kanssani siitä. Olen jo rojhennut sanoa kaikki mitä ajattelin. Kuvittelepas hämmästystäni; hän myönsi kaiken oikeaksi. Minä en ollut odottanut sitä. Miksi tekee hän vakuutustaan [vakaumustaan] vastaan. Osaksi luultavasti yleisön, osaksi Ida Aalbergin takia. Ei se ihme ole, että hän myöntääsen Aalbergin vaatimuksiin, kuin samalla voi näyttää mitä teatterimme voi kasvattaa keskuudesta.²⁰⁵⁰

Lokakuun alussa 1884 Kaarlo sai Minna Canthilta Turkuun kirjeen,²⁰⁵¹ jossa tämä kertoi muuttavansa enää vain repliikkejä ja aloittavansa jo *Työmiehen vaimon* (ent. *Homsantuun*)

2048 Hilda Asp → Ruuto Erkkö 1. & 4.10.1884/REA/PLAS/PLA; KB → EB 25.9.1884/46:1:83/EBA/KiA/SKS.

2049 Hilda Asp → Ruuto Erkkö 22.9.1884/REA/PLAS/PLA.

2050 Hilda Asp → Ruuto Erkkö 1. & 4.10.1884/REA/PLAS/PLA.

2051 M. Canth → KB 3.10.1884/MCK112:170.

viidennen näytöksen puhtaaksikirjoituksen, sekä ottavansa itselleen vielä kopion, johon voi merkitä muistiin Bergbomin esitykseen ehdottamia muutoksia. Canth arvelee uskaltavansa lähettää valmiin lokakuun lopussa. Hän kertoi olevansa jo ”täydellinen, innokas socialisti”, vaikkei vielä istukaan linnassa. Hän odottaa liikkeen tuloa Suomeen.²⁰⁵² Samassa kirjeessä iloitaan Juhani Ahon tuotannosta, *Rautatie* on juuri ilmestynyt. Aho oli tavannut Paavo Ruotsalaisen lesken, ja Minna toivoo, että Aho innostuisi kirjoittamaan näytelmää, että saataisiin nuoria kirjoittajia. Lopussa hän esittää toiveen teatterin tulosta Kuopioon seuraavana kesänä. Samassa tulevat yhdet Minnan syvimmin Kaarloa arvostavista riveistä:

Onhan minun oikeastaan Teitä kiittäminen henkisestä herätyksestäni, kehittymisen halustani. Yksin ei voi pyrkiä eteenpäin, kun ympäristöltään ei saa paljon mitään, ei ainakaan verraten siihen, mitä Teiltä saa. Ettehän ole, hyvä Tohtori, väsynyt? Onhan Teillä vielä elämän toivoa, lujuuutta, pontevuutta, toiminta voimaa ja intoa? Antakaa tuota kaikkea minullekin yksi hiven.²⁰⁵³

Laajakantoisen näkemyksen voi tulkita niin, että Bergbomin teatteri kuitenkin rakensi henkistä liikkumatilaa ja keskusteluforumin, joka oli periaatteessa kaikkien uusien ja vanhojen kirjoittajien käytettävissä. Canthilta tuli 21.10.1884 vielä vahvistus, että *Työmiehen vaimon* kopiointi on työn alla. Varmuuskappale tarvittiin sen varalle, että postin matkassa jotain häviäisi. Juuri ennen kirjeensä lähettämistä Minna kirjoitti Robert Kiljanderille siitä, miten lopettaa näytelmänsä. Kohtaus vastaa kesällä Ida Aalbergin kanssa ideoitua loppuratkaisua, joka muodostaa esitysversion tehokkaan lopetuksen:

Homsantuu blir fasttagen just som hon skall taga lifet af Risto, hon är redan då till hälften från förståndet och blifver det än mer när hon fångslas. Tvenne polismän föra henne från armarne till häktet och Risto beger sig mycket förnöjd till anniskelu[u]n. – Flere hörde jag säga att de gått så belättna hem från teatern då Roinilan talossa gifvits. Jag tror ej, att någon skall säga det efter att hafva sett ”Työmiehen vaimo”. Nyfiken är jag att få höra om Dr. Bbom tager upp det till repertoiren som det nu är. Skulle knappt tro det. –²⁰⁵⁴

Minna varautui kuitenkin siihen, että Kaarlo ei ottaisi näytelmää sellaisenaan. Vahvistusta tällaiselle osin huumorilla heitetylle arvailulle ei ole Kaarlon kirjeissä. Minna kirjoitti

2052 Juhani Aholle Canth kirjoittaa (MCK114:173), että sosialismi on aivan kuin Kristuksen oppia!

2053 M. Canth → KB 3.10.1884/MCK112:170.

2054 M. Canth → R. Kiljander lokakuu 1884/MCK116:175.

itse vielä 28.10.1884 pantuaan *Työmiehen vaimon* postiin. Hän pyysi *Roinilan talosta* kuis-kaajan kappaletta tarkistaakseen esitykseen tulleet muutokset, sillä hän aikoi antaa sen painettavaksi. Canth paljastaa, että Robert Kiljander oli tuhkasta kirjoittanut uudelleen *Pukkisen pidot* ja mainitsee lukeneensa sen Elisabeth ja Kasper Järnefeltin läsnä ollessa uskoen, että Kiljander vielä lähettää sen Bergbomillekin. He olivat vaatineet, että vaimon pitää tästedes vahtia, että Robert ei polta näytelmiään, mutta että *Pukkisen pitojen* loppuratkaisu oli heidän mielestään moraaliopetukseltaan vähän laimea.²⁰⁵⁵ Kiljanderin aihe, pikkukaupunkisatiiri taas oli Kaarlon mielestä kovin hyvä aihe ja siksi näytelmä otettiin heti harjoitettavaksi ja saatiin ensi-iltaan 14.12.1884.²⁰⁵⁶

Ennen sitä teatterilla oli vielä muuta esitettävää Turussa. Kaarlon kannalta erityinen ponnistus oli *Hamlet* – jonka nimiroolista Kaarlo tuskaantuneena mainitsee, että Axel Ahlberg ei ollut siitä kiinnostunut. Ida tietenkin halusi liittää Ofelian rooliluettelonsa.

Hamlets fördröjande har en ungefär likadan orsak. Ahlberg tager så slappt i rolen, att jag ej förstå huru deraf skall bli något. Nog är det hårdt att måsta tvinga folk till Hamlet, då man tänker att Wilho skulle gifvit år af sin lefnad för att få spela den. Då jag nu klarligen inser, att Ahlberg ej kan vara mer än två månader ute, så kan det ju vara detsamma om Hamlet går någon vecka tidigare eller senare.²⁰⁵⁷

Hamletin lavastuksen yksityiskohtia Kaarlo oli tilannut syyskuussa Emelieltä. Vastaavia ohjeita myös *Regina von Emmeritzin* tarvitsemista muurinkappaleista hän kirjoitti kotiin. Turussa ei voisikaan tehdä näyttämövaihdoksia avoimen esiripun aikana, vaan jouduttaisiin aina sulkemaan ridoo (rideau). On lupa päätellä, että Kaarlo ei rakastanut pitkiä verhontakaisia lavastusvaihdoksia, vaan pyrki nopeisiin, jopa avovaihtoihin. Kaarlo pohdiskeli kirjeessä Emeliele:

Du är orolig öfver att de många motgångarna gjort mig nervös. Mig röra ej yttre motgångar, under det de inre inom teatern bringa mig ur jemnvigten. Jag har varit trött och haft hufvudvärk, men varit eljest vid mycket godt mod. Arbete har funnits öfvernog och de hjelpande, Kauhanen, Pastell, Berg och Salmi hafva varit ovanligt obegripliga.²⁰⁵⁸

2055 M. Canth → KB 28.10.1884/MCK117:176.

2056 KB → R. Kiljander 6.12.1884/211:9:14/KBA/KiA/SKS sekä 18.12.1884/211:9:15/KBA/KiA/SKS.

2057 KB → EB 25.9.1884/46:1:83/EBA/KiA/SKS.

2058 KB → EB 29.9.1884/46:1:84/EBA/KiA/SKS.

Teatterin ns. ”ulkoisiin ongelmiin, joista selvittää”, kuului esimerkiksi rouva Seebachin vierailutarjous, jonka tämä Ida Aalbergin välittämänä oli tehnyt. Saksalaisen iäkkään tähden pistäytyminen ei ollut mikään itseisarvo: olivathan jo rouva Winterhjelmin vierailut hankalia ja tappiollisia. *Nummisuutarit* palasi ohjelmistoon ja Benjamin Leino Eskoksi. Wilhon kuoleman jälkeen siirtyi Topias Taavi Pesoselle ja Böökin kuoltua Mikko Vilkastus toiselle takuuvarmalle koomikolle, Knut Weckmanille.

Hamlet-esitystä (31.10.1884) Turun suomenkielinen lehti *Turun Lehti* ei noteeranut juuri muutoin kuin, että kaupungin oma poika Axel Ahlberg sai kukkasat.²⁰⁵⁹ *Åbo Underrättelser* kirjoitti perinpohjaisen arvostelun, jossa se kiitti Ahlbergia Hamletina, mutta katsoi, että Leino Claudiuksena oli liian säntäilevä ja suuri ilmaisussaan. Aalbergin Ofelia oli sylfidimäinen, mutta tasapaksu ja samanlainen kautta teoksen. Shakespeare on *ÅU:n* mukaan kirjailija, jolle tänä päivänä sanottaisiin, että ”ei ole kirjoitettu näyttämön vaatimusten mukaan”.²⁰⁶⁰ Teatteri lopetti Turussa 4.11.1884, ja *Turun Lehden* toimittaja jätti laajassa alakertakirjoituksessaan jäähyväiset yhteenvedolla seurueen jäsenistä ja näiden taidoista. Kaarlön panoksesta kirjoitetaan: ”Yhteisnäyttäminen suomalaisen teatterin näytännössä on aina melkein poikkeuksetta sujunut hyvin, mikä todistaa ahkeraa harjoittamista ja hyvää johtoa. Myöskin ansaitsee tämän teatterin näytelmän ”ylöspano”, puvut ja koristukset suurta kiitosta.”²⁰⁶¹

Kaarlön ja teatterin matka jatkui junalla Toijalaan ja Hämeenlinnaan, jossa annettiin neljä näytäntöä. Tulot alkoivat olla sielläkin hyvät. Suomenkielinen sivistyneistö oli syntynyt, sitä riitti vain yhteen näytökseen pienessä kaupungissa, mutta se liikkui ja kävi Suomalaisen Teatterin lippuluukulla. Marraskuun alussa 4.11.1884 Helsingissä järjestettiin ne suuret arpajaiset, joita oli valmistettu ja joissa pidettiin maljapuheita teatterin ”nerokkaalle johtajalle”. Iloinen uutinen olivat näiden valtakunnallisten arpajaisten suuret tulot ja onnistuminen.²⁰⁶² Sen voi tulkita myös työn tuottamaksi hyväksynnäksi.

Helsingin kaudella esitettiin mm. *Rautatehtailija*, joka tarkastelee säätyjen välisiä suhteita, vanhan sukuaatelin ja nousevan rahaylimystön välejä eri näkökulmista. Hieman yllättävästi *Uuden Suomettaren* kirjoittajan mielestä näytelmällä oli vain vähän tekemistä Suomen olojen kanssa.²⁰⁶³ Vaikka näytelmässäkin oli ongelmia, keskittyi Ida Aalbergin näytteleminen aivan liikaa yksityiskohtiin kokonaiskuvan sijasta.

2059 *Turun Lehti* 1.11.1884.

2060 *Åbo Underrättelser* 2.11.1884

2061 ”Kaipausta jättää teatteri jälkeensä ja raskaalla mielellä teatterin ystävät kokontuvat katselemaan teatteriseururan viimeistä näytäntöä.” *Turun Lehti* 4.11.1884.

2062 EB → B. Elfving 11.11.1884/49:5:82/EBA/KiA/SKS.

2063 Sen juoni on kuvattuna *UStr* 24.11.1884.

Tässä osassa ilmestyy siis loistavasti Iida Aalbergin kyky, mutta myös se suuri vaara, joka uhkaa hänen teknikiänsä, ja joka torjutaan ainoastaan valitsemalla kappaleita, joissa luonteen kokonaiskäsitys on pääasia. [– –] Yhdysnäytäntö oli kiitettävän sulava. Jos nuo ranskalaiset muotikappaleet opettaisivatkin näyttelijöitämme vapaasti näyttämöllä liikkumaan, niin olisihan niistä edes se hyvä, vaikka kalliskin, hyöty.²⁰⁶⁴

Työmiehen vaimon teksti oli saapunut lokakuun lopussa 1884 Kaarlolle Helsinkiin. Mukana seurasi Minnan kirje, jossa hän odotti reaktioita. Emelie kirjoitti marraskuussa Bettylle, että Canthin uusi näytelmä oli tullut ja he iloitsivat siitä, että taas saadaan uutta koti-maista.²⁰⁶⁵ Kaarlon palautetta *Työmiehen vaimosta* ei ole säilynyt, mutta sen sävyä tai pääkohtia voidaan päätellä lukien Minnaa, joka reagoi siihen 8.12.1884.²⁰⁶⁶ Minna alkaa ”herttaisilla kiitoksilla”, kirje oli ollut ”suureksi virkistykseksi ja lohdutukseksi” sairaus-televalle Minnalle, mutta arvattavasti myös helpotukseksi. Hän lupasi ryhtyä Kaarlon ehdottamiin korjauksiin ”niin pitkälle kuin paha sydämeni sallii.”

Kaarlo oli pitänyt säätyläisrouvia vieläkin liian karrikoituina, mutta Minna halusi olla luja juuri rouvasväen tekopyhyydelle, ”hurskaudelle ja lempeydelle”, joka voi ”toiseen iskeä”. Miten nainen, tuo ”korkeasti sivistynyt”, tuo ”heliga prestinna vid hemmets fridfulla härd” on kivikova ja jääkylmä sortaja heikompaan, huonompaa kohtaan, jota hän ei ihmiseksikään tunnusta, koska se ei muka ole hänen vertaisensa arvossa eikä sivistyksessä. Canth sanoi olevansa ”myös kansan lapsi, jolla ‘hienous’ ei ole luonnollista tunnetta tukahtanut eikä pelkuruus estä sitä tunnetta ilmaisemasta.” Minna lupaa korjata rouva Vörskyä, vaikka haluaisi naisasiassa tehdä uuden reformin, jossa ”naisen ihailun haluaisin muuttaa naisten ruoskitsemiseksi”. ”Kaikki muut muutokset teen oikein sydämen halusta.”²⁰⁶⁷ Ehkä Minnan tekopyhät säätyläisrouvat tulivat liian lähelle Suomalaisen Teatterin tärkeintä abonentti- ja lipunostajaryhmää ja fennomaanien omia rouvasväen aktiiveja.

Joulukuun 10. 1884 vietettiin Ida Aalbergin 10-vuotista taiteilijajuhlaa, juhlanäytöksenä esitettiin *Jane Eyre*.²⁰⁶⁸ Ludvig Holbergin 200-vuotissyntymäpäivänä esitettiin pari komediaa, myös muita komediauutuuksia oli esillä, kuten Matti Kurikan ja Robert Kiljanderin.²⁰⁶⁹ Lucian päivänä annettiin Topeliuksen *Ole armelias köyhille*, ja se uusittiin

2064 *Ustr* 24.11.1884. Oliko säätykysymysten esilleottaminen siis vain ”muoti”?

2065 EB → B. Elfving 11.11.1884/49:5:81/EBA/KiA/SKS.

2066 M. Canth → KB 8.12.1884/MCK121:183. Sit. m. EAH3:208–209.

2067 M. Canth → KB 8.12.1884/MCK121:183. Tällaisia säätyläisnaisten moralisoivia ja jyrkkiä piirteitä voi Emelie Bergbomin kirjeenvaihdon lukija helposti tunnistaa.

2068 EAH3:200.

2069 EAH3:197, 201.

tapaninpäivänä 1884. Tästä voidaan laskea Suomalaisen Teatterin lastennäyttäjien alkavan. Suomenkielisellä sivistyneistöllä oli jo suomen kielen käyttöön kasvaneita lapsukaisia, niin myös Kaarlon perheessä.²⁰⁷⁰ Bergbomin lapsirakkaus oli asian henkilökohtainen emotionaalinen puoli. Kesällä hän oli kirjoittanut, miten matkoilla lasten näkeminen aina muistutti häntä Antinkadun talon omista lapsista, sisarenpojista ja tyttärestä. Minna Canthin lapsetkin muistelivat Bergbomia.²⁰⁷¹

Joulun välipäivinä Hilda Asp kohtasi Bergbomin kadulla:

Tänään tapahtui minulle suuri onni: olin kävelemässä tohtorin (Bergbomin) kanssa. Hän tuli vastaan, kuin tulini teatterilta ja hän palasi minua saattelamaan ja sitten me kävelimme edes takaisen Korkeavuorenkatua. Niin! Hän oli lukenut [Ahon] Rautatien, eikä pidä siitä yhtään. Tuomitsi sitä aivan kuin mekin. Sitten me haastelimme suomalaisesta ja ruotsalaisesta (Suomen) kirjallisuudesta ja kirjailijoista. Hän sanoi, että luullee, että meillä kyllä on tulossa kirjailijoita ja runoilijoita, mutta onko niille yleisöä, joka kasvattaisi ja kannattaisi niitä. Yleisö ei käsitä kritiikkiä vähääkään. Topelius saa nimensä suojassa ”nakerrella runoja” ja Päivärinta menee pilalle kirjoituksia puristelemalla. Tätä hän tarkoitti – en muista jos sanoi juuri niin. – En voinut olla puhumatta jotain sinusta [Ruuto Erkko]. En muuta kuin että luulisin sinusta itävän paljon” ja ”olevan suuria mahdollisuuksia”. [– –] ”Mutta ovat nähneet sinussa yhden pahan vian... en sano nyt”.²⁰⁷²

Niilo Sala, joka oli palannut opintomatkaltaan Wienistä, sai näytellä *Daniel Hjortin* nimiroolin. Ida Aalberg pääsi Sigridin rooliin Kaarola Avellanin tilalle, joka siirtyi ylvääksi Ebba Stenbockiksi. Julkisuudessa esitystä kiitettiin, mutta Hilda Aspin arviot kollegoista olivat varautuneet.²⁰⁷³ Topeliuksen päiväksi 14.1.1884 tehtiin vielä *Regina von Emmeritz*, kunnes teatteri keskittyi *Työmiehen vaimon* valmistamiseen.

2070 EAH3:201.

2071 Majjala 2014:155 viittaa MCK48:81. Tieto koskee jo vuotta 1882.

2072 Hilda Asp → Ruuto Erkko 27.12.1884/REA/PLAS/PLA.

2073 Kaikki onnistuivat EAH3:202 mukaan kiitettävästi. Hilda Aspilla on kuitenkin tarkkoja kommentteja: ”Tän’iltana meni Daniel Hjort (Sala). Minä siellä jo asettelin seenille Elinan surmaa. [=Ruuton teos] Kun kappale oikein koski minuun, kuvittelin sitä Elinan surmaksi. Kuule, kyllä Rouva Aspegren sittenkin on paras Kirsti. Hän on ainoa tosi suomalainen näyttelijätär ja kun hän tahtoo, on hänessä voimaa. Jos vaan saa hänen innostumaan osaan. Ja kyllä se osa innostuttaa. Tänään olin taas hurmaantunut häneen. Neiti Aalberg oli ihan huono Sigrid minusta. Näytti enemmän rakastuneen Johanniin kuin Danieliin. Jos tohtori pitää Elinasta niin panee hän ”ajatuksen neiti Aalbergiin ja sitten on hän siihen paras. Sala on niin saksalaistunut. Tekee liikkeitä kuin tuulimylly ja on sentimentaali ja täynnä paathosta. Puolet opitustaan saa hän unohtaa tullakseen joksikin. Kyllä hän sillä oli käsittänyt Hjortinsa itsenäisesti ja omituisesti. Liian mieto hän on Kurjeksi. Leino tekee sen ehkä teatraaliseksi. Ei suinkaan Aalbergista ole toivoa. Paljon kerron sinulle mitä ajattelin tänä iltana. Dekoratioonit olivat paremmat kuin ennen.” (Hilda Asp → Ruuto Erkko 11.1.1885/REA/PLAS/PLA).

Minna Canthin kirje korjauksista *Työmiehen vaimoon* on päiväämätön,²⁰⁷⁴ tammikuun alkupuolelta. Minna myönsi alkuperäisten rouvien olleen liian karrikeerattuja; näin hän siis hyväksyi Kaarlon huomautuksen toimien sen mukaan. Nähtävästi Bergbom oli pyytänyt Vapun esiintymistä vielä loppukohtauksessa, mutta siihen Minna ei ennen markkina-aikaa saanut ryhdyttyä. Kirje ilmaisi edelleen sen, että Kaarlo oli hänelle tärkeä tuki. *Työmiehen vaimon* Johannan mahdollisesta todellisuus-esikuvasta mainitsee Canthin elämäkerturi von Frenckell-Thesleff.²⁰⁷⁵ Riston esikuviin kuului kenties myös Minnan veli Gusti, joka näytelmän kirjoittamisen aikaan oli kadottanut 5000–6000 markkaa niin, että Minna sai pelastaa äitinsä kurjuudelta.²⁰⁷⁶ Aalbergilla ja Avellanilla molemmilla oli hyvät roolinsa näytelmässä, Kaarola oli kiltti ja säyseä uhrimainen Johanna, mikä oli hänelle harvinaisempi tehtävä näyttämöllä. Avellan veti näin myös säätyläiskatsojien sympatiat roolihenkilöönsä. Ida taas oli ”kostava hylätty rakastajatar, köyhä ja kapinallinen”.

Ilmeisesti joitain päiviä myöhemmin tammikuussa Minna on lähettänyt Vapun osuuden ja laajemman loppukohtauksen. Siinä Risto on aikeissa kosiskella Vappua, mutta tämä tuleekin paikalle, ilmoittaa ottavansa Johannan lapsen hoitoonsa ja tuomitsee Riston ja miesten toiminnan ankarin sanoin. Vapun lähdettyä pojat päättävät lähteä anniskeluun. Kohtaus on ehditty kirjoittaa jo roolivihkoihin, Vapulle uutena kohtauksena ja Ristolle ja Topolle lisälehtinä, mutta sitten repliikit on pyyhitty yli.²⁰⁷⁷

Seuraavassa kirjeessään 22.1.1885 Canth empi ja piti laajennettua loppua kuitenkin liian sovittelevana. Hän pohtii painettavaksi menevän version lopetusta ja pyytää Bergbomilta neuvoa. Hän itse haluaisi painetussa tekstissä jättää kokonaan auki sen, mihin Johannan ja Riston lapsi äidin kuoltua joutuu. Vapun lupaus huolehtia lapsesta ja antaa tälle Ristosta riippumaton kasvatus olisi nähtävästi liian ”optimistinen” ja siinä mielessä sovitteleva lopetus. Vappu on myös voimaton siinä argumentissa, että mieskukunta saa tuomionsa Jumalan edessä, sillehän Risto ja Toppo vain naureskelevat.

Lopetus, jossa lapsen kohtalo selviää ja annettaisiin toivoa tämän koulutuksesta, on juuri sellainen, joka on saattanut syntyä Bergbomin joulukuussa esittämästä toiveesta: pitäisi olla toivoa tai luottamusta, että lapsi saa paremman hoidon kuin lastenkoti. Saatuaan tällaisen lopun kirjoitetuksi Minna alkoi epäillä sitä itsekin liian sovinnaiseksi. Bergbom näki sen varmaan myös liian pitkänä ja sentimentaalisena, koska ei kuitenkaan ottanut sitä mukaan esitykseen. Minna mietti näytelmän painettua asua ja oli mielistynyt suppeaan alkuperäiseen ehdotukseen:

2074 M. Canth → KB s.d. tammik 1885/MCK126:188.

2075 Frenckell-Thesleff 1944:124.

2076 Frenckell-Thesleff 1944:128.t

2077 *Työmiehen vaimon* kantaesityksen pääkirjaa ei ole Teatterimuseon arkistossa, sen sijaan roolivihkot (Homsantuuta lukuun ottamatta). Vapun, Riston ja Topon roolivihkoissa lisäksi alkaa merkinnällä ”jatkuu”. Vapun vihko on loppukohtauksen osalta puhdas, ikään kuin sitä ei olisi lainkaan käytetty. Riston ja Topon vihkoista loppukohtauksen repliikit on pyyhitty ja Ristolla vieläpä leikattu saksilla pois. Niitä ei ole siis esityksessä käytetty. *Työmiehen vaimo* 142./Suomen Kansallisteatterin roolivihkokokoelma/TeaMA 1535/TeaM.

Minä melkein mieluisemmin antaisin painattaa kappaleen lopun niin, ettei jää mitään selvää siitäkään, ottaako Vappu lapsen vai ei. Sen jälkeen, kuin Homsantuu on viety pois, vaan muutama repliikki Riston ja Topon välillä: Risto aikoo kosia, Toppo epäilee Homsantuun tilaa, ja Risto kehoittaa lähtemään anniskeluun.²⁰⁷⁸

Suunnilleen tässä muodossa toteutui myös ensi-ilta 28.1.1885. Bergbomin loppuratkaisu oli siis nähtävästi täysin Canthin iskeytyttä ja lohduttomuutta korostavan ajatuksen mukainen. Bergbom oli myös jättämässä pois Vapun hyödyttömiksi osoittautuvat tuomiosanat Ristolle. Vapun roolivihkossa ei ole lainkaan merkintöjä tätä kohtausta varten. Vaikka Minna sen oli laatinut Bergbomin pyynnöstä, Bergbomkaan ei halunnut käyttää sitä. Pari päivää ennen ensi-iltaa tullessa Minnan kirjeessä oleva kiteytys lyhyestä versiosta tuki hänen päätöstään olla käyttämättä lisäystä. Bergbom piti aina nopeista ja tehokkaista lopetuksista.

Ensi-illassa loppukohtausta oli siis melodramaattinen ja efektiivinen. Sen järkyttävyyttä aikalaiden mielissä tuli juuri siitä, että se oli täysin lohduton ja lapsi oli jäämässä heitteille. Ampuessaan Homsantuu ei edes osu Ristoon, joten kun häntä tullaan pidättämään, hän huutaa lähes hulluna peräti kolmeen kertaan: ”teidän lakinne ja oikeutenne ha ha ha ha, juuri niitä minun pitkiin ampua!” Parin repliikin jälkeen pojat lähtevät huolettomina anniskeluun. Ainoa ero Minnan 22.1. kuvailemaan lopetukseen oli, että Bergbom oli näyttämöesityksessä lyhentänyt vielä Topon vihjauksen, että Homsantuun hysteerisyyden syynä saattoi olla tämän raskaus Ristolle. Ei siis mitään sovittavaa, pelkkä rentun lähtö näyttämöltä.

Painettuun versioon Canth lopulta on ottanut kirjoittamansa laajemman ja sovinnaisemman lopetuksen, jossa Vappu puhuu moraalisaarnan miehille ja sanoo ottavansa Johannan lapsen. Vasta sen jälkeen miehet lähtevät kapakkaan. Tätä laajempaa loppua on pidetty ”kriittisempänä” lopetuksena kuin sitä, jossa Vapun moraalisaarna puuttuu, ilmeisesti siksi, että Ristoa ja miesten hallitsemaa maailmanjärjestyksestä moititaan in expressis verbis. Canth ei ole kuitenkaan kirjoittanut Ristolle mitään kääntymystä tai katumusta, eikä tämä liioin ”romahda henkisesti”. Moitteet ovat näyttämölliseltä informaatioltaan turhat ja viivyttävät loppua. Painetussa tekstissä ne poistavat eläytyvän lukijan ahdistusta siitä, miten lapsen käy ja mitä Ristosta pitäisi ajatella.²⁰⁷⁹

2078 M. Canth → KB 22.1.1885/MCK130:190.

2079 Bergbom on saanut viimeksi Minna Maijalalta (2014:169) moitteita siitä, että olisi ”lieventänyt lopetusta”, koska moraalisaarnaa ei olisi fennomaanien säätyläisyydelle halunnut kuulla. Silloin oletetaan, että Vapun lupaus ottaa lapsi ja pitää Ristolle vielä Jumalan tuomiota ennustava saarna, olisivat teokselle se ”väkevämpi” tai ”voimakkaampi” lopetus. Pirkko Koski (1998:80 ja 1999:29) arvelee samansuuntaisesti, että näytelmä olisi ollut näyttämöllä voimakkaampi, jos ”realistinen miesten sydämettömyyttä todistava loppuhuipentuma” olisi ollut mukana. Vappu ei puheessaan kuitenkaan enää ”todista” mitään. Molemmilta tutkijoilta on jäänyt huomaamatta, että Canthin loppuvaiheessa Bergbomin pyynnöstä lisäämien repliikkien poistoa Canth itsekin ajatteli heti ne kirjoitettuaan, sillä hän halusi (22.1.1885) jättää ne pois painetusta versiosta (MCK130:190). Lopetusrepliikit voi nähdä lukemisen kontekstissa yleisölle tarkoitettuna

Uusi Suometar kertoi, miten valtavan kiihtynyttä *Työmiehen vaimon* yleisö ensi-illassa 28.1.1885 oli, miten viiltävää ja ankaraa tekstiä näyttämöltä kuultiin, miten uteliaana ”kiinnittynyttä” yleisö oli ja miten kovasti kiistellen se lähti kotiin. Juoni oli riittävän yksinkertainen eikä arvostelija edes kuvaa lopun ampumista, vain vangitsemisen ja miesten lähdön anniskeluun.²⁰⁸⁰ Avellan ja Aalberg todettiin molemmat rooleissaan erinomaisen hyväksi. Pari päivää myöhemmin *Uusi Suometar* kertoi toisesta esityksestä laajemmin ja hyvin myönteisesti: joka sitä puolueettomalla silmällä kahdesti katsoo ”täytyy tunnustaa siinä olevan arvokkaan teoksen, jonka voimaista meidän kirjallisuudessaamme ei toista tapaa. Niin varmaa ja sattuvata näytöstä kuin *Työmiehen vaimon* neljäs, tuskin sisältää yksikään muu näytelmistämme.” Avellan sai ’talollis-säätyläisiltä’ rintaneulan, joka oli kiitos esityksestä, mutta sen myös ”piti olla merkinä antajilta itse naiskysymyksen ja raittiusliikkeen puolesta, sillä sen orjuuden uhrina, jota ne tahtovat poistaa, sortuu neiti Avellanin esittämä Johanna.”²⁰⁸¹ *Uusi Suometar* selosti myös näytelmästä yksityisesti käytyjä debatteja: ”se ei näytä löytäneen armoa ihmisten edessä, ”se on valeellinen ja raaka” ja jos kuvaus myönnetäänkin todenmukaiseksi, ei näytelmälle ainakaan mitään ”pysyvää arvoa” tunnusteta, ”sillä se on epäkaunis”. Lehdessä alkoi arvostava ja perusteellinen psykologinen analyysi Johannan hahmosta.²⁰⁸²

Helsingfors Dagblad ilmoitti 29.1.1885, että rva Canth on kirjoittanut jälleen merkittävän teoksen suomalaiselle näyttämölle! Lehti sanoo että ”dess hufvudsyfte är förnämligast att framhålla behofvet av förändring uti vår lagstiftning till tryggande af qvinnans rättsliga ställning.” Sitten löi Minna Canthia fennomaanien patriarkka Agathon Meurman, kun hän Kangasalalta käsin, esitystä näkemättä kritisoi sitä omassa *Finland-lehdessään*.²⁰⁸³ Hän perusti päätelmänsä *Finlandissa* olleeseen selostukseen.

Meurmanin kirjoitusta vastaan myös hyökättiin, sillä hänen loukkaava tapansa käsitellä palvelusväen tunteita oli kestävä: ”Joutuukin perustamaan oman lehden, jos edustaa tuollaisia näkökantoja”.²⁰⁸⁴ Aleksis Kiveen nähden rouva Canth haluttiin kuitenkin asettaa selväksi kakkoseksi:

selittämisenä ja oikean moraalien kirjoittamisena näkyviin. Teatterin aika-strukturissa katsoja on jo kymmenen kertaa ehtinyt tuomita Riston teot ja siksi Vapun hurskaat moitesanat ovat näyttämöllä tarpeetonta selittämistä asiasta, joka jo tiedetään. Tarpeettomiksi ne jäävät myös, koska kirjailija ei näytä, että kohde tällaisen moraalisaarnan vaikutuksesta tekisi parannuksen. – Niiden mukanaolo vahvistaisi mahdollisesti säätyläistkatsojalle toivon siitä, että juopottelu ja vastuuttomuus korjautuisivat maailmassa muistuttamalla Jumalan sanasta. Niiden poisjätöllä Minna haki oman ilmaisunsa lahjomattomuutta ja ”ibseniläistä pessimismia”, kuten usein on sanottu. Bergbomille se kävi juuri näin, sillä hän ei koskaan halunnut pitkitettyä loppua. *Työmiehen vaimon* ratkaisuja (tammikuussa 1885) käsitellessään sekä Majjala että Koski muistavat myös kommentoida tuolloin jo kauas taakse jäänyttä, vuodentakaista ehdotusta ”nöyrästä sokeasta vaimosta” yhdeksi sen henkilöksi. Näin saadaan lisättyä Bergbomin ”syntilistää” suhteessa Canthiin, mistä vallitsee sitkeä, mutta hataralla pohjalla oleva tutkimusperinne.

2080 *UStr* 29.1.1885.

2081 *UStr* 31.1.1885.

2082 *UStr* 5.2.1885.

2083 *Finland* 1.2.1885 & 4.2.1885.

2084 *UStr* 10.2.1885.

Minna Canth ei ole koskaan voinut saada luonteihinsa niin tuoretta, selvää tyyppillisyyttä kuin Aleksis Kivi ja luonnollistahan se onkin. Sitä varten olisi hänen lapsuudessaan täytynyt elää enemmän esikuviansa keskellä. Mutta eläviä ihmisiä on hän, siitä huolimatta, yhä enemmän kyennyt luomaan. Tässäkin kohdin huomaa heti Minna Canthin onnistuvan aina paraiten nojautuessaan omiin näkemiinsä ja kokemuinsa.²⁰⁸⁵

Romanttinen väritys tuottaa aina teeskenneltyä tekstiä, mutta se on aiempia näytelmiä tehokkaampi ja tiiviimpi, totesi *Uusi Suometar*. Kirjoittaja moitti kolmatta näytöstä, mutta summeerasi senkin vaikutuksen positiivisena.

Homsantuu on siinä päähenkilönä ja hän tuo siihen mukanaan jonkunlaisen romantisen, mielikuvituksen tuoman värityksen. Seuraus on, että toisten näyttösten luonnollinen voima ja ytimekkyys katoa ja esitys rupee muistuttamaan vankilakohtausta *Murtovarkaudesta*. ”Etuluuloista vapaa yleisö vakaantuu pian itsestäänkin mielipiteissään ja huomaa *Työmiehen vaimossa* näytelmän, joka on tehnyt suuren ja pysyväisen edistyksen draamallisessa kirjallisuudessamme.²⁰⁸⁶

Helmikuussa *Työmiehen vaimoa* näyteltiin lisää, yhteensä se meni 9 kertaa täysille huoneille. Debatitkin jatkuivat: puolueen pää-äänenkannattajassa ryhtyi toinenkin paki-noitsija arvioimaan *Työmiehen vaimoa* ”Kirjeessään ystävälle maaseudulla”. Siitä paljastettiin, että sen oli lähettänyt toimitukseen ”yksi maamme etevimmistä kirjailijoista ja kirjallisuuden tuntijoista.” Kirjoittaja ruotii epäuskottavat kohdat, kuten että Kerttu (Homsantuu) on läpeensä epäuskottava henkilö, mutta silti Canth on kaikkien kuvamiensa ilmiöiden osalta oikeassa. Nainen saa aina syyn niskoilleen miesten tekemisistä, ja että niin ajatellaan, siitä oli parhaat todistukset Meurmanin kirjoituksissa.

[K]iitos ja kunnia vieläkin kerta rouva Canthille, joka on rojhennut oikeassa karvassansa kuvata tämän jäännöksen entisestä raa’asta barbarisesta nyrkki-oikeudesta, ilkeän häpeätahrin keskellä kehutun sivistyksemme loistoa. Ja

2085 *UStr* 10.2.1885.

2086 ”Edelliseen [Johannaan] ei tekijä ole pannut muuta kuin elämästä saamiensa, todellisia piirteitä, ulkonaiset näkemistensä ja sisälliset omista psykologisista havainnoistansa. Jokainen lausuma on sen vuoksi luonnon mukainen, luonteeseen kuuluva ja sitä selittävä. Kertun luonne esiintyy kyllä itsessään selvänä ja elävänä myös, mutta tarkemmin ajateltuaan täytyy naurahtaa esim. hänen viimeiselle lauseellensa. Kerttu ei voinut semmoista sanoa. Tekijän mieleen on tullut se lause, hän on ajatellut: ”ahah se vaikuttaa, se sopii näytelmän loppuun”. Ja niin se siihen tuli.” Arvostelijan mielestä kirjoittajan kokemus ja teoksen omaperäisyys nostaa tämän aiempien yläpuolelle; sitä leimaa rakenteellinen tiiviys, eikä siinä ole irrallisia kohtauksia, kuten Murtovarkauksessa tai keinotekoista juonta kuin Roinilan talossa. ”Parempaa avausta ja alkunäytöstä ei monessa tapaa...” (*UStr* 10.2.1885)

olkoon hän varma siitä, ettei hänen ankara nuhdesaarnansa ole kajahtanut turhaan.²⁰⁸⁷

Luettuaan Helsingin lehtiä Minna Canth kirjoitti Emelie Bergbomille 9.2.1885 ja ihmetteli, mitäs melua siellä Helsingissä nyt pidetään. Hän kommentoi uljaasti kirjoituksia ja ironisoi hauskaasti Bergbomien varovaisuutta.

A. M[eurman]. on mahtanut peljästyä vielä pahemmin kuin Risto. Toivokaamme, että hän samoin kuin Risto pian tointuu ja huomaa, ettei mitään hätää vielä olekaan. [– –] Elkkää vain suuttuko minuun. Koetan ensi kerran kirjoittaa, joitakin hyvin kilttiä ja viatointa, niin vienon vienoa, ettei sitä pikku hiirikään peljästy, saati sitten senaattorit, professorit ja muut korkeat herrat. Koetan, jos *voin*, mutta en takaa että *voin*.²⁰⁸⁸

Työmiehen vaimon ensi-illan jälkeen Emelie vannottaa Minnaa kirjeessään 14.2.1885, että tämä tulisi Helsingissä käymään. Näytelmää esitetään tällä erää viimeistä kertaa, mutta heti, kun Canth sanoo, milloin tulee, se otetaan esille. ”Det är för dig af allra största vigt att komma och se ditt genialiska dramatiska arbete”. Päätä vain milloin tulet, *Hamletin* paikkaa voidaan siirtää. Kaarlon huone on käytettävissä, siellä saat olla yksin ja rauhassa!

Allt det stora myckna beröm, men derjemte äfven något klander, som vi skulle vilja säga dig, finge en helt annan färg och betydelse under intrycket af en lefvande, gripande bild, som den sceniska föreställningen förlänar stycket.²⁰⁸⁹

Emelie valaisee kirjeessään myös omaa kritiikkiään ja sen aiheita sekä tarjoaa Minnalle kirjallista ohjelmaa teatteria silmällä pitäen. Emelien mukaan olisi naiivia luulla, että he kärsisivät Meurmanin artikkeleista. Teatterille täytyy olla aina kunniaksi, että se osallistuu aikansa ideoihin ja keskusteluun. Debatti asetui oikeastaan samoin kuin aikoinaan *Norasta* väiteltäessä. Mutta Emelie sanoo avoimesti omasta maustaan Minnalle: realismia hän kunnioittaa, pessimismia hänen on vaikeampi hyväksyä.

Den starka realism, som nu träder fram i poesin är visserligen ej fullt i min smak, men nog förstår och respekterar jag den dock; mindre lätt har jag att finna mig uti den rådande pessimismen: jag kan ej tro att människorna äro så

2087 *UStr* 26.2.1885.

2088 M. Canth → EB 9.2.1885/MCK132:193.

2089 EB → M. Canth 14.2.1885/290aII/MCA/KiA/SKS.

absolut dåliga, som Ni skalder nu för tiden ofta göra oss till; mycket godt och ädelt finnes äfven der; hvarest man tycker att slentrian och vana endast råda, och icke äro de, som ej endast äro skum och slam ”kummituksia”. Allt härom skola vi orda när du kommer hit, hvilket du ju gör? Karl säger att du i ditt nästa arbete måste ge den finska arbetaren, så väl mannen som qvinnan, upprättelse för att du nu gjort dem så små och dåliga. Du, med din starka kärlek till vårt finska lidande folk, är det och oss, och dig sjelf, skyldig att skildra en ljusare bild af deras lif. Din dramatiska skriftställarförmåga har i detta arbete tagit ett så ofantligt stor steg framåt att anden nog kommer att drifva dig till att snart börja med något nytt.²⁰⁹⁰

Tule tänne ja iloitse siitä, mitä näet ja ole tyytyväinen omaan saavutukseesi tuntuu Emelie sanovan. Seuraavissa töissään Canth saisi tehdä tosin hyvitystä suomalaiselle työmiehelle ja naiselle, jotka nyt on kuvattu niin ”huonoina”. Fennomaaniseen ideaaliseen kansakuvaan piti siis myös kaupunkityömiesten mahtua. Emelien ajatuksia selviää myös siitä Minna Canthia arvostavasta kirjeestä, jonka hän Betty Elfvingille lähetti samoina päivinä. Huolimatta pessimismistään tai negatiivisten asioiden kuvaamisesta, Canth oli siinä määrin naisasianainen, että 51-vuotias Emelie ei voinut muuta kuin seistä teoksen takana.²⁰⁹¹

Saatuana Emelieltä kehotuksen Minna Canth alkoi helmikuun lopulla suunnitella Helsingin matkaansa. Kuopion rautatietä ei vielä ollut olemassa, joten matka maalis-kuisella rekikelillä Lahteen ja radan varteen oli pitkä. Canth tiedusteli 26.2.1885 Hilda Aspilta, olisiko heillä majapaikkaa, hän kun ei haluaisi mennä af Heurlinin ja Bergbomien vastukseksi. Näin hän saisi myös omaa rauhaa. ”Ensi viikolla on markkinat, seuraavalla varmasti lähden.” Poliittisesta tilanteesta ja ajankohtaisista debaateista hän sanoo, että fennomaanit ovat jääneet ajastaan jälkeen.²⁰⁹²

2090 EB → M. Canth 14.2.1885/290aII/MCA/KiA/SKS.

2091 ”Canths ”Työmiehen vaimo”, som gjort så mycket buller af sig och framkallat så olika känslor. Några äro öfverförtjusta – andra ytterst missnöjda; i en punkt är dock alla enstämmiga: att stycket är skrivet med en utomordentlig talang; dramatiskt i högsta grad, ja t.o.m. snillrikt. Mången anser detta stycke vara det förnämsta dramatiska arbete som i Finland sett dagen, vare sig på finska eller svenska. Härpå vill jag dock ej ingå; jag är ej någon vän af den starka realismen inom poesin, ehuru jag till fullo uppskattar det genialiska och starkt dramatiska uti stycket. Det ultra pessimistiska åskådnings- (eller rättare framställnings-)sättet är ej heller rätt i min smak; dikten bör ju dock äfven uppsöka det ljusa och goda hos människorna. – Työmiehen vaimo framdrager blott skuggsidorna, svagheten och eländet. Utmärkt roligt är det dock att ett så framstående dramatiskt arbete sett dagen och vi ha skäl att vänta bra mycket ännu af Fru Canth, om hon får lefva och vara frisk. Mätte blott hennes följande arbete framkalla för oss ljusare bilder; stannar hon på denna Ibsenska ståndpunkt så är det bedröfligt; blir åter Työmiehen vaimo ett, det mensklige eländets ångestskri gentemot fördomarne och slentrianen, så är det i allo berättigadt.” (EB → B. Elfving 15.2.1885/49:5:82/EBA/KiA/SKS.)

2092 M. Canth → Hilda Asp 26.2.1885/MCK133:196. Kirjeissään Ruutolle Hilda Asp sanoo kokeneensa Minnan etäiseksi, eikä tuntenut mitään hyvää siinä, että Minna kävi Helsingissä. Nähtävästi hän kaipasi Minnalta hieman itseensäkin kohdistuvaa huomiota. (Hilda Asp → Ruuto Erkkö 11.3.1885/REA/PLAS/PLA.)

Minna Canthin matka Helsinkiin noteerattiin laajalti lehdistössä. *Helsingfors Dagblad* kertoo 14.3.1885, että rouva Canth oli ollut näytännössä 13.3.1885 ja saanut laakeriseppeleen, minkä jälkeen ”för framstående författarinnans ära var derpå en festlig kollation anordnad.”²⁰⁹³ Palattuaan Kuopioon Minna kirjoitti Emelielle laajan kirjeen. Tohtorin ja teatterin pitää tulla antamaan uutta elämää seuraavaksi vuodeksi! Houkuttimeksi hän oli käynyt varmistamassa teatterin seuraavan kesän ilmaiset laivamatkat. Sitten hän aloitti kiittämisen ja antoi taas kerran Bergbomeille vilpittömän tunnustuksensa, jossa voi olla mukana myös hänen ”romanttisuuteen taipuvaisen luonteensa” vuoksi hieman itsesuggestiota:

Kiitos siis ystävydestänne, kiitos siitä, että olette juuri semmoisia kuin olette, että herätätte niin suuria rakkauden, ihailemisen ja kunnioituksen tunteita. Kiitos siitä, että esimerkkinne kautta saatte toisen ihmisen huomaamaan oman kunnottomuutensa, toimettomuutensa ja velttoutensa ja niitä häpeämään.²⁰⁹⁴

Innostuessaan sitten vähän kritisoiamaan Jumalaa, hän heti skoijaa, että Bergbomit muka loukkaantuvat: ”Elkää tuomitko, elkääkään suuttuko minuun tästä jumalattomuudesta. Eikä siitä, että tuo tunteiden tulva kerran pääsi pikkuisen ilmoille”. Minna kertoo tarinan Varkaudesta, missä sahan insinööri vaati myös omaa palkkaansa laskettavaksi, jos sitä työväliltä lasketaan. Minna on kaikkein vihaisin sille kuopiolaiselle papille, joka vastustaa raittiusseuraa, syystä, että hyvänkään asian vuoksi ei pidä yrittää toimia ”ilman jumalaa”. Seuraava voi olla muistumaa Helsingissä käydyistä keskusteluista ja kiteyttää ehkä hankalimman erottavan kysymyksen suhteessa Kaarloon:

Jospa tohtori minua opettaisi, kuinka voi yhtäkaa rakastaa underklassen och öfverklassen, sorretuita ja sortajia. Minä en voi ja se on totinen tosi. Toisia täytyy vihata.²⁰⁹⁵

2093 ”Suomalaisessa teaterissa näytettiin eilen täydelle huoneelle ”Työmiehen vaimo”. Se oli tavallansa juhla-hetki, sillä kappaleen tekijä, rouva Minna Canth, oli näytännössä läsnä. Ja kun viimeisen näytöksen loputtua esirippu laskettiin, kuului kaikkialta, alhaalta ja ylhäältä joka riviltä innokkaat huudot: ”tekijä! tekijä!”. Kun esirippu sen jälkeen kohosi ja rouva Canth näyttämölle esiintyi, antoi hänelle innokkaiden ”eläköön”-huutojen raikuessa hra Sala teaterin jäsenten puolesta kauniin kukkaisvihon, jonka nauhoille oli painettu seuraavat sanoat: ”Rouva M. Canth’ille. Suomalaisen teaterin jäseniltä. – Murtovarkaus 1882. Roinilan talossa 1883. Työmiehen vaimo 1885.” Yleisön puolesta antoi filosof. kand. J. A. Lyly suuren laakeriseppeleen, jonka nauhoissa oli sanat: Minna Canth 13.3.1885 Helsingissä, Murtovarkaus, Roinilan talossa, Työmiehen vaimo. – Myöhemmin oli teaterin ja rouva Canthin ystävien toimesta hänen kunniaksensa illalliset teaterin virvoitusluonnot.” *UStr* 14.3.1885.

2094 M. Canth → EB 31.3.1885/MCK136:200.

2095 M. Canth → EB 31.3.1885/MCK136:200.

Minnan suhdetta Bergbomiin voi hienosti aavistaa myös kirjeestä Hilda Aspille samana keväänä

Kyllä me naiset sentään olemme vähän kunnan ihmisiä. Mitäs miehistä. Jotkut niistäkin, mutta hyvin harvat. Tohtoria [Bergbom] ihailen ja kunnioitan enemmän kuin koskaan, mutta hän onkin vähän toista sorttia.²⁰⁹⁶

Mitä Minna tarkoittaa sillä, että Bergbom onkin ”vähän toista sorttia”? Ei välttämättä muuta kuin yleistä erityislaatuista lahjakkuutta ja sivistyneisyyttä. Se voi viitata myös Bergbomin ”tutehikkuuteen”, ”pehmeuteen” tai ”empatian kykyyn”, jota voi osin selittää myös sukupuolisella suuntautumisella.

Minna tietää jo, että hurjempi näytelmä olisi tulossa, vaikka ehti lupailakin kesyä ja kilttiä.

Ja minulla on uusi näytelmä alulla. Siunatkoon sitä Jumala, jos hän sorrettujen Jumala on. *Ja hän on!* Mutta ellen minä saisikaan siitä hyvää, niin kyllä saa joku muu. Sillä vääryyksien ja sarron aika on ohi, onpa totisesti. Ei siinä auta kristittyjen vastaan sotiminen. Tarkoiton noita tekopyhiä nimikristityitä.²⁰⁹⁷

Huhtikuussa (18.4.1885) Minna kirjoitti Kiljandereille. Sen kirjeen anti on Minnan ankarassa itsekritiikissä ja tavassa mitätöidä henkilöhahmojaan, tunnistamalla niiden konventionaaliset rakennuspuut. Hän itse asiassa havaitsee saman, kuin mitä varauksellisimmat kriitikot olivat jo sanoneet. Näytelmä oli ollut liian pitkään työn alla. Esiintyjätkin olivat hyviä, mutta koko näytelmä oli liikaa rakennettu efektien varaan. Mustalaisleiri kavaltaa tietysti Bergbomin näytelmän kummisedäksi.

Scenisk kraft är der, men sanning finns der ej, psykologisk utveckling ej heller. Hela zigenarsällskapet, Homsantuu inberäknad, en fantasibild. Johanna och Risto, icke äro de heller fullt gripna ur verkligheten. Toppo är den enda som tillfredställer. Kort och godt, stycket innehåller ej *lifvets sanning*. Mätte jag lyckas bättre nästa gång. Jag fruktar blott att allmänheten mera tycker om effect och litet romantiskt också. Det bör man dock ej låta inverka på sig. Ett socialistiskt ämne griper jag nu till.²⁰⁹⁸

2096 M. Canth → Hilda Asp 16.4.1885/MCK138:203.

2097 M. Canth → Hilda Asp 16.4.1885/MCK138:203.

2098 M. Canth → O. ja R. Kiljander 18.4.1885/MCK140:205.

Kullervon, Hamletin ja Faustin kevät 1885

Valtiopäivät 1885 avattiin tammikuussa. Fennomaanit saavuttivat ensimmäisen kerran enemmistöt talonpojissa ja papistossa. Porvarissäädysäkin heitä oli jo iso ryhmä, sekä joitain ritaristossa ja aatelissa. Suomalaisen Teatterin tuli esittää näin tärkeä näytelmä, joka koski naisten oikeutta omaan työhönsä ja toimeentuloonsa – ja sen se teki. Voidaan jopa sanoa, että Suomalaisen Teatterin ja Kaarlo Bergbomin johtajakaudella juuri tämä kevätkausi 1885, jonka aloitti *Työmiehen vaimon* ”pommi” ja suuri draamallinen näyttö, oli eräänlainen huipennus. Tuolloin Kaarlo lunasti teatterille lopullisesti paikan ja näytti, mitä se ajassaan saattoi olla. Voi jopa miettiä, oliko Suomalainen Teatteri poliittisestikin tuolloin ”itsenäisimmillään” koko Kaarlon johtajakauden kolmella vuosikymmenellä. Kevätkausi jatkui: tulossa olivat, ei vähempää kuin Aleksis Kiven *Kullervo*, Shakespearen *Hamlet* ja Goethen *Faust*.

Aleksis Kiven *Kullervon* ensimmäinen esitys valmistui Kalevalan 50-vuotisjuhlan aattoillaksi 27.2.1885. Juhlien jälkeen se esitettiin toisen kerran 1.3.1885 sunnuntaina. *Kullervon* rooli oli annettu Emil Falckille, suurikokoiselle ”kansan miehelle”. *Uusi Suometar* kirjoitti siitä vasta jälkeinpäin, ja yleissävy oli myönteinen. Vaikka Emil Falckin, tämän kiihkeän näyttelijän roolityö ”jätti toivomisen varaa”, toimivat Nyyrikin (Weckman) ja muiden osuudet kiitettävästi.

Kullervon esittäminen sunnuntaina onnistui niin hyvästi kuin suinkin voi odottaa. Näytelmä on liian hajanainen, sen eri näytökset eivät täydellisesti yhdisty päähenkilön selvän kehittymisen tahi muun vallitsevan aatteen kautta, vaan kukin osa on melkein kuin eri kuvaelma ja saa sen vuoksi vaikuttaa kokonaisuudesta erillään, omin voimin. Ja oivallisesti ne sen tekivätkin, niin että jokainen varmaan myöntää nähneensä kauniita kuvaelmia. Suureksi osaksi oli siihen syynä onnistunut näyttämölle asettaminen. Laitokset [=lavastukset] olivat erinomaiset ja eri kohtauksia oli soviteltu tahi lyhennelty niin että kokonaisuus vahvistui ja toisinaan, esim. 3:ssa näytöksessä, oikea draamallinen jännitys syntyi.²⁰⁹⁹

Fennomaanien *Finland* julkaisi 28.2.1885 kirjoituksen, jossa se pohti *Kullervon* esittämisen yleisiä vaikeuksia. Lehti paneutui *Kullervon* tekstiin, sen sovitukseen ja taustaan vielä useassa kirjoituksessa. Joitain roolitöitä arvioitiin kuitenkin suhteessa *Kalevalan* runojen antamaan kuvaan, ei siis Kiven näytelmän hahmoihin.²¹⁰⁰ *Helsingfors Dagblad* 1.3.1885

2099 *Uusi Suometar* 4.3.1885. Kalervona oli Benjamin Leino, Kullervon äitinä Aurora Aspegren, Nyyrikinä Knut Weckman, Ajatar Kaarola Avellan. Sivurooliksi kutistettua Kimmoa näytteli K. Kilpi (Frisk). Ainikki Katri Rautio, Ilmarin emäntä Inez Borg, ja kolmea sankaria Väinämöistä, Ilmarista ja Lemminkäistä herrat Ismael Kallio, Axel Ahlberg ja Otto Wallenius.

2100 *Finlandin* kirjoittaja palasi teokseen 5.3.1885. ”Då man jemför sorgespelets sceniska och litterära form, måste man beundra den skicklighet, att icke säga genialitet, hvarmed bearbetaren [Bergbom] uppfyld af pietet [för] skaldeverket,

uutisoi *Kullervon* ja pohti miten Kiven näytelmä ei ottanut huomioon näyttämöllisiä vaikeuksia, ja miten hyvin sovitus oli niitä ratkaissut.²¹⁰¹ Bergbomin tekemässä näyttämösovituksessa Aleksis Kiven noin 10 kuvaelmaa on tiivistetty 8 kuvaelmaan, lisäksi on tehty lyhennyksiä ja eräitä siirtoja. Päähenkilön repliikeistä on lyhennetty vihaa uhkuvia puheita, kuten pitkä jakso *Kullervon* ja *Kimmon* muisteluksia aiemmista tihutöistä ja klaanisotien verisyydestä. Sama koskee sotaanlähtöä ja *Untamon* hävityksen kuvauksia. Ainikin viettelyä sekä eräitä muita seksuaalisiin vapauksiin liittyviä repliikkejä on Bergbom myös poistanut, kuten arvattavaa on. Kiven Shakespearen tapaan käyttämät eräät rekisterivaihdokset komiikkaan ovat olleet nähtävästi häiritseviä. *Kimmon* mielen järkkymistä kuvaava monologi jäi myös pois.²¹⁰²

Myöhemmin *Helsingfors Dagblad* kirjoitti vielä laajan arvostelun 20.3.1885, selostaen *Kullervon* burleskin osuuden kuten ryyppäyksen ja sammumisen hävityksen tulipalon loimutessa, mutta moitti juonenkuljetuksen hitautta ja tarpeettomia episodeja, joita soveltaja olisi vieläkin ankaramminkin voinut pyyhkiä. Kiitosta sai huolellinen ylöspano ja muinaissuomalainen vaateparsa. Ilmarinen esiintyi kirjallussa kypärässä ja metallihaarniskassa, kuin pohjoismainen viikinkihahmo. Viikinkihahmoinen Ilmarinen merkitsi toisille ”kulttuuria ja edistystä”, toisille ”orjuuttavaa isäntää”.²¹⁰³ *Kullervon* kantaesitys keväällä 1885 jäi kahteen esityskertaan ja syksyllä uusittaessa sitä näyteltiin kolme näytäntöä.

Shakespearen neljäs draama, se maineikkain, esitettiin nyt Helsingissä: *Romeon ja Julian*, *Venetsian kauppiaan* ja *Äkäpussin* jälkeen tuli *Hamlet*. Välittömästi *Kullervon* ensi-illan jälkeen lämmitettiin Turussa harjoitettu *Hamlet*, Axel Ahlberg ja Niilo Sala vuorottelivat nimiroolissa, Ida Aalberg Ofeliana. Näytäntöjä oli yhteensä kuusi.²¹⁰⁴ Sala oli ollut ulkomailla opinnoissa, ja nyt molemmat saivat esittää *Hamletin* roolia. Kyseessä lienee ollut Kaarlon tasapuolisuuspolitiikka, jolla hän kenties halusi asettaa kilpailun painetta myös Axel Ahlbergille. Näyttelijäksi tuleminen oli ollut Niilo Salan haave ja Kaarlo myötämielestä tai kiintymyksestä tätä kohtaan halusi tästedes antaa älykkäälle ja kirjallisesti sivistyneelle Salalle huomattavia rooleja ja mahdollisuuksia. Niilo oli näytellyt

förfarit och hvarigenom han lyckats, utan att uppofta någon enda väsentligare skönhet i sorgespelet, göra det fullt njutbar från scenen. [- -] teatern saknar fullt lämpliga representanter för en och annan af sorgespelets figurer. Hr Falcks nästan jättelikt muskulösa gestalt lämpar sig visserligen alldeles förträffligt för framställandet af Kullervo, men rösten och mimiken störde i stället illusionen. Den unga skådespelaren förtjenar dock allt erkännande för den värme och kraft hvarmed han sökte lösa sin svåra uppgift. [- -] Kalervo och hans värdinna återgåfvos af hr Leino och fru Aspegrén, med dramatiskt riktig färg, men englit vår åsigt, icke i den ton, som ljuder mot oss ur Kalevalas sånger. [- -] Fullkomligt på sina platser syntes oss hrr Weckman och Kilpi [= Frisk] vara, den förra som Nyyrikki, den senare som lönmördaren och trälen Kimmo. (*Finland* 5.3.1885)

2101 HD 1.3.1885.

2102 Tarkemmin ks. *Kullervon* kriittinen editio. Kivi 2014, 324–326.

2103 *Helsingfors Dagblad* 20.3.1885. Kuvaa myös ryyppäjaiset tulipalon jälkeen: ”dricka öl, till dess alla blir rusliga och somna.”

2104 *Hamletin* ensi-ilta oli 4.3.1885.

jo Daniel Hjortin, nyt oli Hamlet. Kolmantena oli tulossa vieläpä Goethen *Faustin* nimi-rooli miehelle, joka työskenteli vasta kolmatta kauttaan teatterissa.²¹⁰⁵ Alkoiko Bergbom rakentaa teatteriinsa suosikkijärjestelmää – ja sellaisen ongelmia? Miehistä tosin oli kova pula, ainakin romanttisessa rakastaja- ja sankarifakissa.

Finland -lehti oli erinomaisen suosiollinen *Hamletille*.

Uppsättningen var lika rik som intresseväckande: på mången större scen får man se ”Hamlet” mycket mindre omsorgsfullt och historiskt troget uppsatt än på den lilla finska i det eländiga Arkadia-teaterhuset. Belysningen af kyrkogårdsscenen borde kunna bättre regleras äfven med förhanden varande resurser. Samspelet och scenanordningarna voro förtjenstfulla. Isynnerhet gick hela teaterföreställningstablan med anmärkningsvärt dramatiskt lif.²¹⁰⁶

Axel Ahlberg näytteli Hamletin kahdesti, sitten oli Salan vuoro. Lyyrisyyttä näyttää olevan tässäkin kirjoittajan mielestä liikaa. Oliko Sala tavoitellut ”hentoja eleitä” vai olivatko ne tahattomia? Pohdittiin Salan Hamletin miehekkyyttä.²¹⁰⁷ Axel Ahlbergin kohdalla ihmeteltiin hahmon lyhytjännitteisyttä ja sattumanvaraisuutta.²¹⁰⁸ Ida Aalbergin Ophelia oli ollut häikäisevä suoritus, intelligentti näyttelijä käytti vain sisäisiä keinojaan.²¹⁰⁹

2105 *Uuden Suomettaren* arvostelua ei varsinaisesti ole, lähinnä uutisia, että yleisö apploderasi, kuten tavallista. Niilo Salan ensi-ilta Hamletina oli 11.3.1885. Roolihenkilönä Hamlet on aina voitu ymmärtää ”ulkopuolisena”, joka on vahvassa suhteessa äitiinsä. Hamlet myös torjuu ikäisensä naisen, mutta tukeutuu ystävänsä Horatioon. Näin tulkintaperinteessä oli kehittynyt myös homoseksuaaliseen viittaava, lyyrinen ja epä-aktiivinen mies. Kuvausten perusteella on mahdollista ajatella Salan tulkintaa kenties tässä traditiossa.

2106 *Finland* 6.3.1885.

2107 [Salas] ”grunduppfattning af rollen genomförde han konsekvent, kanske blott alltför mycket, ty spelet gjorde i följd deraf en något enformig verkan. Åtskilliga detaljer framträdde dock redan nu rätt vackert utarbetade. Såsom något mer än en studie kan herr Salas Hamlet dock icke gerna betraktas, men i alla fall som en ganska aktningsvärd sådan. Det vore önskligt, om den unge artisen i tid bemödade sig om att undvika vissa alltför veka gester, som icke passa in i en manlig roll.” (*Finland* 10.3.1885) Niilo Salalla ”veka draget, [hennot eleeet korostuivat liikaa, vaikka vain joissain kohdissa, hän teki Hamletista] ”en mänskenshjelte, som mycket sällan visade spår af några manliga intentioner och hvars handlingskraft icke rätt kunde förstås. Men å andra sidan var hr Salas spel präglad af finhet och måtta, hvilket gjorde det rätt sympatiskt. Man kunde dessutom i allt skönja ett allvarligt studium, äfven den minsta detalj, så i gest som deklamation, var genomarbetad, ehuru krafterna icke räckte till att få fram det hela såsom nödigt hade varit.” (*HD* 23.3.1885.)

2108 Axel Ahlbergin hahmo oli sporadisempi, siinä ei ollut läpikäyvää koossapitävää linjaa, enemmän vain palasia milloin mistäkin persoonallisuudesta. Lopulta oli vain ”hr Ahlberg sjelf. Ingenting af denna filosoferande pessimism, denna djupa verlds ironi, som hos Hamlet är det förnämsta.” (*HD* 23.3.1885.)

2109 ”Fröken Aalbergs Ophelia står bland det högsta, vi hos oss i teaterväg sett. Hennes spel i vansinnighets scenen måste betraktas såsom alldeles fulländadt. Snarare är att, såsom hon då och då under senare tider gjort, gripa till de stora rent inlärdas resurser som hon förfogar öfver, var fröken Aalberg här uteslutande den intelligenta skådespelaren, hvilken utom effekternas hjälp endast från sin egen rika konstnärssjäl hemta fram det hvad hon funnit i rollen. – Vid sådana skapelser som fröken Aalbergs Ophelia, står kritiken stum. Ingen som sitter i salongen och ser det, kan låta det reflekterande förståndet spela; känslan tager första platsen och rifves fullt med i den gripande framställningen. Hr Leino som kungen gjorde sin sak bättre än fru Aspegren, hvars framställning af drottningen hvarken var tillräckligt karaktäristisk eller förnäm. Polonius har säkert aldrig af skalden blifvit tänkt såsom en karrikatyr hvilken hr Aspegren gjorde honom till. Polonius är icke blott narr det finnes hos honom mycket af ren hofman det just som hr A. omöjligt fick att skymta fram.” (*HD* 23.3.1885)

Helsingfors Dagblad 23.3.1885 uhrasi alakerran, kuten joskus ennenkin Suomalaisen Teatterin pyrkimysten ylistykseksi, kiitosten kohteena tietysti Bergbom itse.

Genom upptagandet af Hamlet på repertoaren har finska teaterns insigtsfulle direktör återigen visat, hvilka allvarliga sträfvanden, som ligga till grund för ledningen af denna konstanstalt. Väl är det ju sant, att teaterns krafter ofta icke rätt vilja räcka till när det gäller att försöka sig på stora dramatiska uppgifter. Men ingenting uppfostrar skådespelaren lika godt som just en dylik skola hos dramatikens mästare. Och om helst något parti gifves väl och de andra icke skämmas bort, så har också publiken fått känna en liten bit välgörande och uppfostrande inflytande. En fläkt från en stor ande har dragit förbi, blåst bort från sinnet åtminstone några af hvardagens intryck och kanske stämt det ett grand högre än förut. Och det är ju vackert så. [– –] Uppsättningen var, för att begagna ett konventionelt vordet uttryck, särdeles värdad. På den finska scenen har man vant sig att i detta afseende få se äfven de strängaste fordringar tillfredställda.²¹¹⁰

Kirjoitukset voivat heijastella myös *Dagbladetin* halua haastaa tuolloinen Svenska Teatern, jota johti ensimmäistä kauttaan kirjastonjohtaja ja filosofi Wilhelm Bolin.²¹¹¹ Suomalaisen Teatterin näinä vuosina tarjoama haaste osaltaan ajoi Nya Teaternia kohti sen myöhempää rohkeaa rekrytointia, jossa etsittiin nuoren polven teatterimies Ruotsista. Vasta Harald Molanderin valinta johtajaksi (1886–1893) muutti kenttää. Hänen vetovoimansa Canthiin, Aalbergiin ja nuoreen liberaaliin älymystöön, puolestaan haastoivat Bergbomin ja vanhafennomaanien teatterin. Uudet ibsenit tulivat Nya Teaternin kautta Helsinkiin, tammikuussa 1885 se jo esitti Ibsenin traagisen uutuuden *Vildanden* (*Villisorsa*).²¹¹²

Emelie Bergbom kirjoitti Bettylle huhtikuun alussa 1885, että toiveet uuden teatteritalon rakentamisesta olisivat jotenkin realistisia peräti ja että rakentaminen voisi alkaa jopa maaliskuussa 1886. Talokomitea oli perustettu 1884.²¹¹³ Hyvä ja maineikas toiminta

2110 *HD* 23.3.1885.

2111 Ruotsinkielisen sanomalehden tendenssi saattoi olla kriittinen suhteissa Wilhelm Boliniin, joten Bergbomin nostamisella saattoi olla omia teatteripoliittisia tarkoituksiaan. Tähän viittaa myös EAH3:236.

2112 Suomen Ibsen-reseptiota kuvattaessa on korostettu Bergbomin onnistuneen ajankohtaista valintaa, mutta se koskee vain *Nukkekotia Hedda Gableria* ja *Rosmersholmia*. Enimmät Ibsenin realistisen kauden näytelmät tulivat Nya Teaternin kautta Suomeen ja melko tuoreina. Korsberg (toim. 2006) käsittelee Ibsen-reseptiota Suomessa vain valikoidusti. Kattava kokonaiskuva puuttuu.

2113 *UStr* 17.4.1885. Huhtikuun 19.4.1885 kutsuttiin uuden teatteritalon rakentamista harrastavat kansalaiset kokoukseen. Kirjeen allekirjoittajina olivat J. R. Taube, K. F. Ignatius, J. Forsman, J. N. Neppernsström, P. Päivärinta, J. Krohn, Th. Rein, W. Ruth ja K. Bergbom. Myöhemmin kokousta vielä puffattiin ja toivottiin, että teatteri saisi arvonsa ja tarpeensa mukaisen kodin, ”joka ainakin tarjoaisi suojaan talven pakkasia vastaan.” Ks. EAH3:239 ja EAH4:148 alk.

panee asiaa eteenpäin. Siksi Bergbomit suunnittelivat syyskautta 1885 vielä Helsinkiin, sillä rakentamisen ajaksi ehkä jouduttaisiin kiertolaisiksi. Uusi talo olisi järkevintä rakentaa Arkadian vanhalle tontille ja repiä koko rumilus. ”Suomen Kansallis Teatteri” olisi siis valmiina loppuvuodesta 1887. Mutta paljon arpajaisia tarvitaan, ennen kuin rahat olisivat kasassa.²¹¹⁴

Ohjattuaan *Työmiehen vaimon* ja *Hamletin*, Kaarlo otti työn alle *Faustin*. Senkin suurimmat esivalmistelut ja ulkoluku, näyttelijöiden ”solistinen roolityö” oli käynnistetty suurten roolien osalta ennakkoon, niin että näyttämöharjoitukset keskittyivät yhteiskohtauksiin. Suomennos oli Kaarlo Forsmanin. Goethen *Faustin* ensi-ilta oli 15.4.1885. Suurteokseen Kaarlo oli tehnyt ne lyhennykset, joiden mukaan pääkirja ja roolivihkot kirjoitettiin jo syyskaudella, Tampereen ja Turun vierailujen aikana. Toisaalta sovitus ei ollut aivan mahdoton tehtävä, kun teosta oli kuitenkin esitetty oopperaversiona lukemattomia kertoja ja Berliinistä oli saatavilla monia käyttökelpoisia Bühnenfassungeja.

Vi hålla som bäst på med Faust; tycker du ej att detta låter helt dårhusmessigt? Ännu aldrig ha våra svaga krafter blifvit satta på ett så hårt prof; nog är detta det svåraste jag varit med om och både Karl och jag äro högst nervösa, innan storverket gått af stapeln. Vi hoppades få stycket färdigt till fredag, men det lyckades ej, utan vi blefvo tvungna att uppskjuta det till onsdag. Du må tänka på oss då och känna att vi ha en tung dag. Ida Aalberg blir i slutet alldeles glänsande och derpå bygga vi främst vår framgång; äfven Leino och Sala äro bra, speciellt Leino, och så komma dertill hexor, markattor, bergsandar, eldsågor, körer, tablåer, soldater, barn, folk utan all ända; jag vet ej huru alla skola rymmas inom teatern på en gång.²¹¹⁵

Faustin saama suuri menestys perustuikin epäilemättä Aalbergin Margaretan ja Leinon Mefiston varaan, myös noiden noita- ja henki-ilmestysten, ja vaikutteiden erikseen mainita, musiikin käyttöön. Kahdeksan vuotta aiemmin Charles Gounod’n oopperaversio *Faustista* oli ollut yksi Arkadian menestyksiä, osa yleisöstä tunsivat teoksen sitä kautta. Ensi-illan esiinkutsut koskivat jälleen Kaarloa, ja tällä kertaa taas puvustusten takia Emelietä.²¹¹⁶

Kaarlon ohjaustöiden sarjassa Goethen *Faust* on luettava merkkitaipauksiin, joka nosti ainakin hetkeksi rimaa ylöspäin. *UStr* 16.4.1885 kertoi innoissaan, miten teatterissa käsien taputuksista ei ollut tulla loppua. ”Tuskin onkaan vielä ennen meidän teatterisamme, jossa kuitenkin on niin pienet apukeinot, niin suuria saatu aikaan kuin eilen

2114 EB → B. Eلفving 10.4.1885/49:5:83/EBA/KiA/SKS.

2115 EB → B. Eلفving 10.4.1885/49:5:83/EBA/KiA/SKS.

2116 EAH3:216.

iltana. Rakennus- ja kuvanveistotaide, musiki ja näytelmätaide oli sulannut ihanaan sopusointuun.²¹¹⁷ Vielä seuraavassakin esityksessä huudettiin Salan, Leinon ja Aalbergin ohella esiin tohtori Bergbom!²¹¹⁸ Topelius oli kirjoittanut syvällisesti näytelmää pohtivan kirjeen ja onnitellut teatteria.²¹¹⁹ Mutta intellektuaalista kritiikkiäkin esitettiin: *Uudessa Suomettaressa* kiitettiin sitä, että nähdään suuri vastakohta muodikkaalle realismille, tämä ”*Faustin* taikapiiri, helvetteineen ja taivaineen”. Kirjoittaja moitti sovitusta filosofian poistamisesta, sillä oopperan tavoin mukana on pelkkä Margareta-juoni. Niilo Salan ongelmana nähdään, ettei hänessä ole riittävää syvyyttä, mutta ei myöskään intohimoista rakkautta. Mefisto ottaa näin ollen päähenkilön paikan. Ida Aalberg on hyvä, mutta pari moitetta: Margaretan nauru kirkkokohtauksen lopussa ei ole oikea ilmaisu hänen mielentilalleen ja Madonna-kohtauksessa [annetaan] liikaa itkulle valtaa. ”Aadolf Lindfors teki [Valpurinyö-kohtauksessa] inhoittavan, mutta samalla hauskan noita-akan. [– –] Emilie Stenbergin Martta oli kaikessa komillisuudessaan erittäin hauska ilmiö. Semmoiset yksityiskohdatkin kuin tapaus Auerbachin kellarissa olivat läpikotaisin oivalliset.”²¹²⁰

Työteliäs kevät 1885 päättyi aikalaisnäytelmään *Hyväntekeväisyyttä (Hur man gör godt)*, tekijänä sama A. Ch. Leffler ruotsinmaalainen kirjailija, jonka *Todelliset naiset* oli suuresti kiinnostanut. Teatteri näytteli toukokuussa vielä musiikilla höystetyn version vanhasta *Don César de Bazanista* nimellä *Kuningas ja katulaulaja*.

Bergbomin kirjoittamia kirjeitä kesältä 1885 ei ole säilynyt. Hän oli kuitenkin kesäkuun ajan teatterin matkassa Kuopiossa.²¹²¹ Se oli teatterin kahdeksas sesonki Kuopiossa, vaikka vasta kolmas Minna Canthin siellä asuessa. Minna oli hankkinut taas vapaat matkat Lappeenrannasta tulevalle laivalle. Kaupungin asukkaat olivat kesäkuussa jo maaseudulla, joten hän neuvoi: ”Ottakaa nyt vain hyviä kappaleita, Tohtori, kuin niin vähän aikaa olette täällä. Miksei rouva Edgrenin molemmat?” Sitten liikemäinen Canth töksäyttää yllättävän kysymyksen: ”Onko rouva Heurlinillä kuinka suuri osa tuossa talossa, jossa asutte, vai onko se kokonaan hänen ja kuinka käy, jos sota tulee?”²¹²² Ilmassa oli jälleen Venäjän ja Englannin välisen sodan uhkaa.

Ida Aalberg oli lähtenyt Tukholmaan ja sieltä Kristianiaan ja Kööpenhaminaan, joten Homsantuun osa siirtyi – ei suinkaan sitä toivoneelle Hilda Aspille vaan – Aurora Aspegrenille, joka näytteli sen Kuopiossa kesäkuussa 1885. Kuopion alkukesä ei ollut

2117 UStr 16.4.1884.

2118 UStr 18.4.1884.

2119 EAH3:216 referoi esiinhuudot UStr kertomana tuoreeltaan, sekä selostaa Topeliuksen syvämietteisen kirjeen ja suomentaa Nervanderin *Finlandiin* 29.4.1885 kirjoittamaa arvostelua laajasti (EAH3:218–).

2120 UStr 25.4.1885. Maaliskuun lopussa Robert Kajanuksen johtama Filharmoninen orkesteri soitti konsertissaan Berliozin *Damnation de Faust*. HD:ssa oli vielä laajempi arvostelu 27.4.1885.

2121 EAH2:228.

2122 M. Canth → KB 21.5.1885/MCK142:207.

kovin menestyksellä, kun ihmiset olivat jo siirtyneet huviloilleen.²¹²³ Minnan ja Kaarlon keskusteluiden on täytynyt olla jälleen intensiivisiä.

Tohtorin oli tyytyminen Kuopiossa matalaan majaan. ”Kun vertailen tätä kotiani teidän komeaan kotiinne siellä, ymmärrän kuinka naiivi olen ollut sitä tarjotessani. Mutta toisekseni arvelen, lienee tuo kuitenkin hausempi kuin joku ravintolan suoja. Antakaa minulle tietoa, koska tulette! ‘Että tiedän pukeutua valkoisiin vaatteisiin ja tulla laulamaan.’”²¹²⁴

Kuuluista on myös Minnan viittaus hänen ja Bergbomin ideologis-poliittisiin kiistelyihinsä ja nokkela lupaus: ”En minä yhtään moiti Tohtorille pappeja enkä – keisaria, jos minulla vapaa tahto on, mutta ellei se ole vapaa, niin sille en voi mitään.”²¹²⁵ Juuri tällä älyllisen heittelyn tasolla Canth ja Bergbom kohtasivat parhaiten, ironia ja etäisyyden otto, arkitason ja yhteiskuntafilosofian yhdistäminen. Erilaista olivat tausta ja tilanne, mutta yhteistä uteliaisuus ja intohimo tarkastella muuttuvaa Suomea. Keskinäinen ammatillinen kunnioitus ja kyky perustella kantansa näkyvät kirjeiden ilakoivassa ja näkökulmaa vaihtavassa tyyliässä.

Heinäkuun 21.1885 päivätty kirje on osin arvoituksellinen: Minna pahoittelee tohtorin äkillistä häipymistä ja jonkin asian kesken jäämistä. Vaikuttaa kuin Kaarlo olisi lähtenyt yllättäen tai turhan nopeasti ja Minna toivoo, että olisi voinut pidätellä tätä. Kohta on suorastaan kirjallinen vuodatus, mutta jo ”kypsän ja itsenäisen Minna Canthin” kirjoittama. *Työmiehen vaimon* jälkeen hän ei nimittäin ollut enää aloitteleva ja alemmuutta tunteva kirjailija. Nyt hän oli tietoinen ja tilannetajuinen kirjailija, jolla oli epäilyksen ja masennuksen päivänsä, mutta joka kolmella onnistumisellaan oli lunastanut paikkansa. Omalla työllään, vaikka Kaarlon avulla.

Onko jotain tapahtunut, vai miksi matkanne noin muuttui. Olen niin levoton, että täytyy kerjätä Teiltä pari pikkuista sanaa, ellei se Teitä paljon vaivaisi. Missä olette, mihin menette, kuinka voitte, onko kaikki hyvin? Kovasti olen teitä kaivannut ja ikävöinyt, Tohtori, kovasti katunut, etten pannut kaikkia voimiani liikkeelle pidättääkseni Teitä täällä vielä jonkun viikon. Kenties olisin onnistunut? Yksi kysymys, Tohtori! Oliko se heikkoutta, että Kristuksen ja Sokrate[e]n opetuslapset rakastivat ja kunnioittivat mestariaan? Niin sanokaa, oliko se heikkoutta. Ette siis saa tuomita sitä heikkoudeksi, Tohtori, jos Teitä kunnioittan, sillä olettehan minulle, mitä Kristus ja Sokrates olivat opetuslapsilleen.²¹²⁶

2123 EAH3:229.

2124 M. Canth → KB 21.5.1885/MCK142:207.

2125 M. Canth → KB 21.5.1885/MCK142:207.

2126 M. Canth → KB 21.7.1885/MCK145:211.

Minna vertasi Kaarloa Kristukseen tai Sokrateeseen: opettajaan, joka opettaa asettamalla oikeat ja kriittiset kysymykset.

Olen Teille niin kiitollinen, Tohtori, niin sanomattoman kiitollinen. Muistatteko, kuinka alakuloinen olin Teidän Kuopioon tullessanne, kuinka väsynyt ja haavoja täynnä. Ja nyt, kuukauden Teidän parissa oltua, kuinka toisin kaikki. Tohtori, kiitän Teitä lastenikin puolesta, sillä Teidän kauttanne he saivat taas reippaan tervemielisen äidin. – Ja tuo ihmisten ylenkatse, mihin sekin hävisi. ”Pois vihon vimmukset puhas siunaus sijahan!”. Nyt rakastan koko maailmaa enemmän kuin koskaan. – [– –] Elkkää kyllästykö tohtori, näihin känsloutgjutelsiin, minä jo lopetan. Vaikka en tahtoisi voida. Lopetan kuitenkin, koska tiedän, että se Teitä vain kiusaa.²¹²⁷

Teksti ehkä kertoo, miten Minnan ajoittainen alakulo, uupumus yhteiskunnallisen keskustelun jähmyteen ja uudistusmielisyyden hitaaseen leviämiseen häntä enin lannistivat, miten yksin hän jäi kaikilla suunnilla ja miten innostavaa Kaarlon seura oli. Vaikka Kaarlo ehkä toivoi Minnan välttelevän keisarin tai Jumalan moittimista – määräänsä enempiä. Ehkä osa Minnan tunnevuodatuksista oli Kaarlon näkökulmasta ajanhukkaa. Jumala kuului uskonasioihin, ja ne olivat hänelle taas yleisen myönteisen ja idealistisen elämännäkemyksen rakennuspuita. Samalla Bergbom oli valistuksen mies, joka piti tietyn etäisyyden uskonasioihin ja poliittikkona realisti, joka ymmärsi mikä Suomessa oli mahdollista ja mikä ei – vielä.

Greta von Frenckell-Thesleff katsoo Minnan ”mielialan korkeajännityksen” jatkuneen pitkälle syksyyn 1885 ja se sai hänet kirjoittamaan lokakuun *Valvojaan* ”rohkean naisasiaa ja siveellisyyksymyksiä koskevan artikkelinsa.” Edellisen kevään ja kesän sekä nyt tämän *Valvoja*-kirjoituksen merkitys oli valtava ja niistä tuli Minnan suurin sodanjulistus kirkollis-vanhoillisille piireille.²¹²⁸

Mikäli Minna on juuri tuolloin kesällä 1885 hehkunut naiskysymystä jyrkimmässä muodossaan, Kaarolta tuli toki ymmärrystä, mutta hän on saattanut väsyä ja älylliestikin turhautua. Minna ehkä piti päänsä eikä ollut avoin argumenteille tai kriittisille kysymyksille. Se voisi selittää, miksi Minna Kaarlon lähdettyä oli ylitsevuotavan ylistävä äkkilähdön perään kirjoitetussa kirjeessä. Ehkä Minna kävi tuolloin ylikierroksilla, kuten Frenckell arvelee. Hänen oli syytä pelätä, että terävä kieli joskus myös lopullisesti karkottaisi Bergbomit häneltä ja hänen vielä lisää radikalisoituessa myös teatterin ovet sulkeutuisivat. Hän oli taannoin tarkistanut, etteivät Bergbomit loukkaantuneet

2127 M. Canth → KB 21.7.1885/MCK145:211, sit. m. EAH3:228.

2128 Frenckell-Thesleff 1944:151. ”Naiskysymyksestä vielä sananen”, *Valvoja* 1885:10:492–494.

hänen tuolloisista artikkeleistaan. Kaarlo oli epäilemättä silti joutunut artikuloimaan omia kantojaan niitä penäävälle Minnalle. Kaarlo oli matkustanut äkkiä pois Kuopiosta. Jyrkäksi mennyt väittely voisi selittää Minnan Kaarlون perään kirjoittaman kirjeen hieman hätääntyneen sävyn.

Minna kirjoitti Kaarlostaa myös Hilda Aspille²¹²⁹ ilmaisten taas varauksettoman kunnioituksensa tohtoria kohtaan ja kehotti Hildaa näyttelijänä ja välillisesti koko ensemblea pysymään ehdottoman lojaalina Bergbomille.²¹³⁰ Tohtorin työuupumuksesta ja jaksamisesta Canth myös oli huolissaan. Hän oli nähnyt miten yksityiskohtiin ulottuva ja epäkäytännöllisesti hoidettu johtamistyö kulutti Kaarloa. Minna kehotti nuorta naista ”täyteen kuuliaisuuteen” Bergbomia kohtaan, mikä taas oli Canthin puolelta idealisoiva projektio, josta hän puhkesi saarnaamaan. Canth vahvasti suositteli Kaarlolle sapattivuotta ulkomailla. Näyttelijöiden täytyisi ajaa läpi sellainen, eikä Bergbomin nykyaikainen biografi voi kuin yhtyä toivomukseen.

Tohtori lähti [Kuopiosta] eilen, eikä palaja tällä kertaa. [– –] Mitä enemmän Tohtoria opin tuntemaan sitä enemmän häntä ihailen ja rakastan. Se on tuommoista taivaallista rakkautta [sic!], joka ei vaadi mitään vastarakkautta, vaan joka kantaa palkinnon omassa itsessään. Muista, Hilda, että sinun tulee rakastaa Tohtoria, ja muista, että aina kun sinä nuriset Tohtoria vastaan, on syy sinussa eikä Tohtorissa. Ja samaa saat sanoa kaikille muillekin jäsenille. Te ette käsitä, mikä suuri onni teillä on siinä, että saatte Tohtorin johdon alla työskennellä. Tiedätkös, mikä minulle juohtui mieleen. Jos te tahdotte, että Tohtorilla voimia riittää, niin laittakaa, että hän saa huoata puoli vuotta tai vuoden. Hän ei kestä tätä menoa kauvan. Tehkää oikein liitto, te jäsenet keskenänne ja puhukaa johtokunnalle taikka koettakaa millä keinoilla tahdotte saada sitä perille. Ulkomaille hänen pitäisi päästä, rauhassa siellä levätä ja virkistyä se nyt on ihan selvä asia. Hilda kulta, toimita nyt, että niin käy ja minä olen sinulle ikäni kiitollinen. Enin vastusta saisitte luultavasti Tohtorin itsensä suhteen, mutta kun vaan kaikki on ”klappadt och klart”, täytyisi hänen kiltisti totella Keksi keinot. Terveisiä paljon. Minna.²¹³¹

Loppukesällä 1885 Minna selvitti Hildalle vielä kerran Tohtoria kohtaan tuntemaansa kunnioitusta. Kirje panee miettimään, oliko Kaarlo mahtanut kokea peräti jotain eroot-

2129 M. Canth → Hilda Asp [18.7?.1885]/MCK144:210.

2130 Canth ei selvästikään tiedä tai osaa jäsentää sitä, miten kriittistä nuori teatteriväki jo noina vuosina Bergbomin johtamista kohtaan oli. Hilda Asp puolestaan oli vieraantunut Minnasta mm. tämän sovittua Homsantuun Aalbergille. Lisäksi hän katsoi, että Minna toisinaan purki vihaa lähiympäristöönsä. (Hilda Asp → Hanna Asp 6.11.1889/HAA/PLAS/PLA).

2131 M. Canth → Hilda Asp [18.7?.1885]/MCK144:210.

tista kiusaantumista Minnan seurassa vai tekivätkö moraaliset ja poliittiset saarnat Kaarlon elämästä Kuopiossa enemmän ”tråkighetstortyriä”, kuten hän nuorena nimitti kärryissä matkustamista. Varmaa on, että nykytermein Kaarlon työuupumukseen verrattava tilanne on ollut lähellä.²¹³²

Kuinka suuri sielu hänellä on! Vasta sen oikein huomaa, kun likemmin oppii häntä tuntemaan. Ihailen, rakastan, ja kunnioitan häntä enemmän kuin koskaan. En naisen rakkaudella – taikka jos nyt vähän naisenkin rakkaudella, – mutta enin opetuslapsen rakkaudella herraansa ja mestariinsa. Kyllä se vaan hyvä oli, että hän läksi pois sentään. Kuka tietää, kuinka suureksi se rakkaus vihdoin olisi noussut. Ennakkoluuloa sekin vaan on, ettei nainen saisi miestä rakastaa. Sielu kun sielu, oli sitten miehen tai naisen sielu.²¹³³

Ida Aalbergin nopea lähtö Suomesta näytti taas äkkiä romuttavan kaiken, mitä upeana keväänä 1885 oli teatterissa rakennettu. Ida lähti touko-kesäkuussa 1885 Tukholman Dramateniin ja järjesti itsensä yllätysvierailulle ja vastaanäyttelijäksi italialaiselle tähdelle, Ernesto Rossille *Hamlettiin*. Aalberg oli päättäväisesti hoitanut asiaa vain parin uskotun kautta, kunnes äkkiä pyysi teatteria lähettämään Julian puvun laivalla Tukholmaan.²¹³⁴ Aalberg sai esittää Ofeliaa suomen kielellä 11.5.1885 Dramatenissa ja huolehti, että kaikki Helsingin lehdet referoivat Tukholman lehdistöreaktioita.²¹³⁵

Aalberg oli sen jälkeen esiintynyt Norjassa ja onnistunut järjestämään itselleen töitä Kööpenhaminassa seuraavaksi syksyksi.²¹³⁶ Kaarlon kannalta tämän on täytyntä olla masentavaa ja lisätä epävarmuutta: eikö mikään koskaan tule valmiiksi? Eikö teatterin henkilökunta voisi pysyä koossa? Idalla on ollut omat turhaumansa ja sosiaalisesti yhä hankalampi asema työtoverien piirissä. Näyttää, että menestystä Suomessa seurasi Idalla aina valtava ulkomaanhybris, niinkuin hänellä kuohahtaisi menestys aina vähän

2132 On kysyttävä, milloin Kaarlon sukupuolinen suuntautuminen on valjennut Minnalle. Ennen sitä hänellä on voinut olla jotain haaveksimistakin Kaarlon suhteen. Tätä kesää aiemmin jo kirjeessä Hilda Aspille oli maininta siitä, että miesten joukossa ”tohtori onkin toista sorttia”. (M. Canth → Hilda Asp 16.4.1885/MCK138:203.)

2133 M. Canth → Hilda Asp [syyskesällä 1885]/MCK146, 212.

2134 I. Aalberg → Ellen Nervander [28.5.1885]/Coll.1.15/IAUGA/ms/KK. ”Säg ingen hvad jag i detalj skrifver. Det är endast åt dig! Resan bra. Alla motgångar och förhinder mött mig här. Man vill på inga villkor låta mig komma fram på finska. Man gör allt inom teatern att förhindra. Sänd dock Julias kostymer med första båt. Men säg derom åt ingen annan än E. B-bom. Rossi spelar första gång i afton. Går på teatern. Tänker besöka honom morgon. Låt nu alla dina förhoppningar ramla så är du bättre att vara den när du ändå måste göra det. Vänta ingenting. Jag tror mig icke hafva nog fysiska krafte att gå igenom detta . Man kan ej alltid bryta berg! Farväl Tack för allt. Adr Hotel Kung Carl. Ida Aalberg.” Hän pyytää Julian pukua, vaikka lupolta esittikin Ophelian. Hän näyttää saaneen myös hyvän tarjouksen Tukholman Nya Teaternista.

2135 Kriitikkejä on referoitu ja siteerattu *Finland* 13.5.1885, *ÅU* 15.5.1885, *SWL* 15.5.1885, *Hbl* 16.5.1885 (Kuningas, Kruununprinssipari ja prinssi Oscar olivat olleet katsomassa loppupuolta), *Finland* 16.5.1885; *HD* 16.5.1885; *SWL* 16.5.1885; *UStr* 16.5.1885; *Finland* 17.5.1885 *Wiborgsbladet* 19.5.1885; *Tampereen Sanomat* 19.5.1885; sekä noin viikon ajan pienempien kaupunkien lehdissä suomeksi ja ruotsiksi. Norjan vierailusta esim. *UStr* 30.5.1885 ja muita saman päivän lehtiä.

2136 Räsänen 1925:205–; Heikkilä 1998:193–218.

yli ja tuottaisi ”matka-dillen” (resedille), kuten termi Bergbomien kesken alkoi kuulua.²¹³⁷ Sanomalehdet tietenkin seurasivat Aalbergia Kööpenhaminassa.

Aalbergin sosiaalisen kunnianhimon kannalta riittävän inspiroivaksi muodostui mahdollisuus palata heinäkuussa 1885 hetkeksi Suomeen ja soutaa yhtenä eri maakuntia edustavista Suomen neidoista pitkin Saimaata ja luovuttaa Suomessa vierailevalle keisariparille, Aleksanteri III:lle ja Dagmar Maria Feodorovnelle soutuvene. Ehkä keisarinna soisi jopa hetken huomiota maan etevälle taiteilijattarelle. Emelie Bergbom oli järjestelytoimikunnan puheenjohtaja, luultavasti Yrjö Koskisen toivomuksesta. Keisariperhe tulisi Lappeenrantaan 14.7.1885. Suomalaisen veneen airoissa soutivat kaikkien maakuntien neidot, Idan oli tarkoitus kansallispuvussa edustaa Hämettä.²¹³⁸

Saatuaan Idan osoitteen kesäkuussa Emelie pyysi Idalta varmaa vastausta, ottaako hän tehtävän vastaan. Ida päätti käyttää tilaisuutta hyväkseen hakeakseen keisarinnalta suojelusta ja suosituskirjettä niin Tanskaan kuin muihin Euroopan hoveihin, ja vastasi myöntävästi.²¹³⁹ Hän sai lisäksi lausua tervetuliaisrunon, jonka Krohn tai Cajander laatisi. Emelielelle oli jäänyt käsitys, että Ida ei olisi syksyä 1885 Suomessa ja kysyi siksi Idan muista suunnitelmista, aikooko hän olla syksyllä Kööpenhaminassa vai jossain muualla. Tärkeintä olisi, että Aalberg olisi joulukuussa 1885 Suomessa, sillä tuolloin suunniteltiin Suomalaisen Teatterin vierailua Pietariin, jonne ei missään tapauksessa kannattanut lähteä ilman Ida Aalbergia. Vierailu Pietariin piti myös valmistella kesällä. Ja sitten Emelie päästi itsensä saarnaamaan siitä, miten Aalbergilla ei missään muualla tulisi koskaan olemaan sitä merkitystä, mikä hänellä oli kotona.

Jag kan nog fatta att du vill försöka spänna dina vingar till flygt, men du måste å annan sida förlåta mig att jag sörjer öfver att det så skall vara. I hvarje fall: Gud gifve dig framgång och helsa! Glöm dock aldrig, hvarken i lust eller nöd, ditt fosterland och det arbete för hvilket du hittills kämpat och sträfvat; du vet att du här har ett dubbelt mål och ett dubbelt hvärf: nyodling åt flere håll! Derföre kan aldrig och ingenstädes din betydelse och din verksamhet vara hvad de äro här. Svik ej idealerna: de hämna sig, på ett eller annat sätt, på dem som det göra. – Min mening var nu ingalunda att predika och så gjorde jag det likväl!²¹⁴⁰

2137 EB → KB 3.8.1890/46:1:161/KBA/KiA/SKS.

2138 *Finland* selostaa Ida Aalbergin kuulumisia. Hän oli lähtenyt 2.5.1885 Helsingistä. (Ks. *Finland* 13.5.1885, 16.5.1885, 17.5.1885 ja 24.5.1885, sekä vastaavat päivät *UStressa* ja *HD:ssa*.) Kristianiassa esitettiin *Nora* 29.5.1885. Sitten Aalberg oli Kööpenhaminassa, josta Emelie kesäksi kutsui häntä Lappeenrantaan Keisariparin vierailuun. Kööpenhaminassa käytiin neuvotteluja jatkosta. Ellen Nervanderille Ida selittää, miten hänelle on tehty tarjouksia, ja kiinnityksiä, mutta hän haluaa vain vierailuja. ”Opetelkaa tanskaa ja tulkaa Kongeligeen.” Dagmar-teatterissa halutaan häntä, tällaista näyttelijää ei ole ollut, ’ei sitten Heibergerin päivien.” Lopulta Ida näytteli talvikaudella 1885–1886 Åsea *Peer Gyntissä*. ks. EAH3:249.

2139 I. Aalberg → Ellen Nervander s.d. [kesäkuu 1885]/Coll.1.15/IAUGA/ms/KK.

2140 EB → I. Aalberg 13.6.1885/49:1:24/EBA/KiA/SKS.

Aspelin-Haapkylä kuvaa keisariparin kunniaksi järjestetyn tilaisuuden.²¹⁴¹ Emelie kertoo elokuun 10.p. kirjeessään Kaarlolle, miten helpottunut hän on, kun vastuu on poissa. Oli nimittäin tapahtunut painajainen, kun matkalaukkujen osoitelappuja oli luettu väärin, ne olivat menneet ensin Waasaan eikä Willmanstrandiin. Mutta saatiin ajoissa paikalle.²¹⁴² Emelie oli Lappeenrannasta palannut Helsinkiin.

Kaarlo oli tullut Kuopiosta alas Saimaalle ja Lappeenrantaan sekä elokuun loppupuolella käymään Helsinkiin. Teatterin oli määrä aloittaa Viipurissa syyskuun alussa 1885. Seuraava näytäntökausi edellytti sellaista yleisöä kiinnostavaa ohjelmistoa, jota voitiin esittää taas ilman Ida Aalbergia. Elokuun 10.p. kirjeessä 1885 Emelie pohti Ida Aalbergin tulevaisuutta Kaarlolle. Hän aprikoi, että menetämme hänet nyt, hän on päättänyt kokeilla siipiänsä, raivata itselleen ulkomailla väylän ja on siinä pisteessä, että tekee sen ”kaihtamatta mitään keinoja”.²¹⁴³

Jo edellisenä keväänä 1884 oli käsiteltävänä ollut Selma Lundahlin erottaminen teatterista herra Nokelinin myötävaikutuksella alkaneen raskauden takia. Kesällä 1885 Selma Lundahlin ja teatterin välinen kirjeenvaihto jatkui. Emelie oli avannut Kaarlolle tulleen kirjeen, kun oli tunnistanut käsialan. Ehkä hänellä oli jopa valtuus tähän tai hän oli sen itse ottanut. Emelie ”sanoo luulleensa”, että tämä pyysi jotain näytelmää iltamakäyttöä varten. Rouva Lundahl – ammatiltaan näyttelijä, pyysi saada palata teatteriin voidakseen tienata neljän lapsensa elatuksen. Se oli ymmärrettävää ja hän on kirjeessään vedonnut siihen, että ”rouva Aspegrenillakin on ollut siveellisiä hairahduksia” elämässään.²¹⁴⁴ Emelie muistuttaa Kaarlolle, että rva Aspegrenin huono maine oli syntynyt jo kokonaan ennen teatterin perustamista, eikä se kevytmielisyyden asteessa lainkaan vastannut rouva Lundahlin hairahdusta. Raskauttavaa oli, että Selma Lundahl oli hairahduksen sattuessa ollut jo 30-vuotias ja neljän lapsen äiti; eikä asia ollut pysynyt salassa. Se oli yksiselitteisesti osoitus ”kevytmielisyydestä”. Kielteisen vastauksen kirjoittaminen on ”raskasta, mutta ei auta”.²¹⁴⁵ Kaarlon henkilökohtaisesta kannasta tiedämme vain

2141 EAH3:230–231.

2142 EAH3:231.

2143 EB → KB 10.8.1885/45:1:144/KBA/KiA/SKS.

2144 Neiti Aurora Gullsténilla on ollut mahdollisesti raskaus tai peräti lapsi ennen liittymistään Westermarkin teatteriin 1870. Hän oli nimittäin tullut Nya Teaternin palvelukseen jo 1863. Hän sai samana talvena erityisen korotetun avustajapalkkion, jonka syytä ei pöytäkirjassa mainita (ks.s NB:167–168) Teatterin tulipalokevään jälkeen hänen elämäkertatiedoissaan on usean vuoden aukko. Hän ei esiinny vuosien 1866–1869 teatterikoulun oppilasnäytäntöjen tiedoissa, mutta saattaa silti olla yksi niistä kolmesta suomentaitoisesta, jollaisten Jaakko Forsman *Kirjallisessa kuukaushdessä* (1868:11:293) sanoi teatterikoulussa tuolloin olevan. Noina vuosina on myös yhden kerran jouduttu suomenkielinen oppilasnäyte peruuttamaan, eikä henkilön nimeä mainita (ks. Diverse anteckningar och lösa lappar / Oskar Toppelius' samlings /SLSA 454.5.3/ms/KK), joten ei ole poissuljettua Gullsténin osallistuminen koulun toimintaan. Lyhyessä elämäkerrassaan (Kouta 1911: 35) Aurora nimittäin viittaa esiintymiseensä ”oppilasnäytännöissä”, vaikka tarkkaan ottaen ne voivat viitata myös Westermarkin seurueen ”käytännölliseen oppilasteatteriin”.

2145 ”Här medfölja 2 bref till dig; jag kände igen fru Lundahls stil och bröt upp brevet, emedan jag antog att hon skulle begära någon pjes till att få spela på någon soirée. Det kan väl ej komma i fråga att hon får återvända till teatern? Allt hvad hon säger om fru Aspegrens dåliga rykte är visserligen sannt, men hennes felsteg hade ju passerat innan hon kom till teatern och gå ej i lättsinne upp mot fru Lundahls, som var en nära 30 års qvinna och moder för 4 barn. Dessutom är det

hänen myötätuntonsa Selma Lundahlin onnettomuuksia ja vaikeuksia kohtaan. Mutta teatterin hallinto- ja siveysjohtaja, johtokunta taustanaan, vain ilmoitti hänelle, miten Lundahlille vastataan. Rouva Lundahlin nimi esiintyi sitä paitsi kirjailija, neiti Hanna Ongelinin nimen yhteydessä. Ongelin oli Maria Grapen ystäväpiiriä ja ruotsinkielinen kirjailija. Hän ja Selma Lundahl olivat muuttaneet yhdessä Lempäälään asumaan yrittäen elättää itseään. Ongelinin kirjeet sisältävät viiltävää kritiikkiä säätyläisrouvien muodollisen hyväntekeväisyyden ja tekopyhyiden suhteesta ja fennomaaneista ihmisten hyväksikäyttäjinä.²¹⁴⁶ Kaarlon kuvaus myöhäissyksyltä 1885 Viipurista vahvistaa tämän.

Hanna Ongelin har hållit två föreläsningar ”om välgörenhet” hvori hon skällde ner Wiborgs damer för det sätt, hvarpå de hjälpt fru Lundahl. De oförskämda! De hade ”af en konstnärssjäl” fordrat, att hon skulle redovisa. Och så hade de bjudit fru Lundahl på middag, utan att bjuda fröken Ongelin. Med flere ”lumpna” drag. Tyvärr var åhörarekretsens blott 15 personer.²¹⁴⁷

Heinäkuussa 1885 Kaarlo odotti Helsingissä tiukka neuvottelu Ida Aalbergin kanssa, joka keisarinnan vierailun jälkeen oli ensin poikennut Leppäkoskelle Janakkalaan.²¹⁴⁸ Aalbergilla oli tuolloin sovittuna lokakuussa vierailu Kööpenhaminan Casino-teatteriin, jossa *Adrienne Lecouvreurista* olisi 10 näytöstä.²¹⁴⁹ Kaarlo tarvitsi häntä heti sen jälkeen Suomalaisen Teatterin Pietarin vierailulle. Elokuun lopulla 1885 Ida oli kuitenkin saanut houkuttelevan lisätarjouksen Casino-teatterista: hänen pitäisi tulla peruuttaneen näyttelijättären tilalle jo syyskuun alussa naispäärooliin tuoressa menestysnäytelmässä *Ruhtinas Zilah*. Ida miettii ratkaisua yhden ”setäystävänsä”, Karhulan tehtaiden perustajan, kapteeni Wilhelm Ruthin kanssa. Tämä oli 46-vuotias toimelias teollisuusmies, joka

en fullständig illusion att ingen känner till hennes olycka, utom vi. Nog har så väl teater personalen, som ock direktionen reda derpå. Svårt och ledsamt blir det dock för dig att skriva afslaget till henne, men det får ju ej hjälpa.” (EB → KB 12.8.1885/45:1:145/KBA/KiA/SKS.)

2146 Hanna Ongelinin lähettämiä kirjeitä on Hedvig Winterhjelmin kokoelmassa Tukholmassa (H&KWA/MTB/SMV.) sekä Kansalliskirjaston kokoelmassa (Varia 1/ms/KK). Siinä on kirjeitä Mäntsälään rovasti C. E. Aspelundille. Molempiin kokoelmiin sisältyy myös yksi Selma Lundahlin kirje. Ongelin kirjoitti Aspelundille siitä, miten Bergbom oli toivonut häneltä suomenmielisyyttä, ja toisaalta miten herrasväki osaa aina käyttää hyväkseen ihmisiä. Ongelinia oli syytetty svekomaniasta, mutta Ongelin sanoi katsovansa kieliä tasaveroisesti, oikeuksia on molemmilla. Oli kysytty haluaako hän, että ”suomi utrotas.” ”Den uppfattningen ha de om mig. – Bergbom skall engång ha yttrat att det vore för dem en vinst att ha min penna i deras tjänst och förargat sig åt min okunnighet i finska språket och svekomanska tendenser. Nog tror jag det alltid. Det är ett herrskap som förstår att dra nytta af sin nästas krafter, svett och möda, svagheter och ärelystnad, och då de riktigt sugat ut dem, kasta dem på sophögan. Härpå är såväl fru Lundahl som flera f.d. medlemmar af deras teater, ej fru Raas undantagen, ens, lysande exempel, för att ej tala om den arma fröken [Maria] Grape, på hvars pjäskiga ärelystnad de samvetslöst ockrade, narrade henne till ofantliga utgifter för alla möjliga ”patriotiska” ändamål, drucko duskål med henne, skrattrade så mycket de orkade på hennes rygg och helsade ej mera på henne på gatan, då hon slutligen var ruinerad. Allt det der känner jag på mina fem fingrar. (Hanna Ongelin → C. E. Aspelund 5.2.1890/Varia 1/ms/KK.) Ongelinin elämästä ja tuotannosta Uimonen 2007 ja Uimonen 2011.

2147 KB → EB 5.12.1885/46:1:97/EBA/KiA/SKS.

2148 I. Aalberg → Harald Molander 24.7.1885/CollI.15/IAUGA/ms/KK.

2149 I. Aalberg → Ellen Nervander s.d. [kesäk 1885]/Coll 1.15./IAUGA/ms/KK.

oli lainannut (tai antanut) 28-vuotiaalle Idalle rahaa jo aiemminkin.²¹⁵⁰ Niinpä Ida kirjoitti kapteeni William Ruthille 21.8.1885 jättäen ”lopullisen vastauksensa Kööpenhaminaan kokonaan kapteenin antaman vastauksen varaan.”²¹⁵¹ Sen on täytynyt olla myönteinen, sillä pian Aalberg jo hyväksyi Casinon tarjouksen. Aspelin-Haapkylä sanoo Ida Aalbergin aiheuttaneen teatterille ”melkoista vahinkoa”, sillä tämä oli lähtenyt taas uudelle matkalle ”ilmoittamatta milloin aikoi palata”.²¹⁵² Samaa valitti Emelie myös Betty Elfvingille: uusi ohjelmisto oli rakennettu taas liikaa Idan varaan.²¹⁵³

5-v Aalberg lähtee Kööpenhaminaan 1885

Kun Suomalainen Teatteri syksyllä 1884 palasi Turusta Helsinkiin ja Ida esiintyi arpajaisissa 4.12.1884, kapteeni Wilhelm Ruth oli myös Helsingissä, varmaan siksi, että Ida oli ilmoittanut tulostaan kirjeitse Ruthille. (I. Aalberg → W. Ruth 27.10.1884/Coll 1.16/IAUGA/ms/KA). Samalta syksyltä tunnetaan senaattori ja vapaaherra Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen raha-asioista varoittleva kirje Idalle. Puolueen maineen kannalta oli tärkeää, että suomenkieliset taiteilijat pitävät käytännön asiansa järjestyksessä, eivätkä vaivu ”bohemiaan.” Ida Aalberg oli vierailut Lopella, Leppälahden kartanossa Yrjö-Koskisen luona, joka oli laskenut yhteen itsensä ja veljensä velkoja ja takauksia Idalle ja kehottanut tätä huolellisuuteen. (Y. S. Yrjö-Koskinen → I. Aalberg 15.10.1884/Coll 1.8/IAUGA/ms/KA.)

Elokuussa 1885 Aalberg joutui asettamaan ehdon: jos kapteeni Ruth sponsoroisi Aalbergin oleskelua Kööpenhaminassa, hän voisi tätä vierailua yrittää. Kaksi päivää myöhemmin Ida jo määritteli tarvitsemansa summan 500 mk:ksi, matkaa ja pukuja varten, mutta muistaa vihjata samassa kirjeessä, että olisi ”mukava jos yleisön joukossa näkisi joskus maanmiehenkin.” (I. Aalberg → W. Ruth 23.8.1885/Coll.1.16/IAUGA/ms/KA.) Vastauksen voisi tulkita jopa niin, että Aalberg lupaa maksaa lainaa takaisin luonnossa. Ilmari Räsänen toteaa lyhyesti vain Ruthin olleen jalo mesenaatti, joka ”palautti velkakirjoja” (Räsänen 1925:176–177).

2150 Ida oli jo vuoden 1883 Pariisin kirjeistä päätellen pitänyt Ruthia varteenotettavana ”elämänsä sponsorina”, jonka suostumusta Aalbergin tämäkin ulkomaille asettuminen näyttää edellyttäneen. Joulukuun 10. 1884 on päivätty yksi kuitti, jossa W. Ruth vakuuttaa, että kaikki aiemmat ”penningeförsträckningar hafva blifvit till fulla återgudna, hvilket härmedelst erkännes och quitteras. *Helsingfors den 10 December 1884. William Ruth.*” (W. Ruth → I. Aalberg 10.12.1884/Coll.1.3/IAUGA/ms/KK.)

2151 ”Ett sällsynt tillfälle, ett tillfälle som kanske aldrig återkommer. Bergbom går in på att jag får fara ifall jag i december kommer till Petersburg med finska teatern. Jag lofvade. Men _ _ _ nu kan jag icke hjälpa mig sjelf. Jag slipper icke ur fläcka ifall jag icke finner någon som hjälper mig. Jag är så lycklig och så olycklig. Jag går och hänger mig. Jag är på så miserabelt humör! Ynkligt ynkligt alltsammans! Hade jag fått spela i Viborg förrän jag måste till Kjöbenhavn, hade jag nog kunnat hjälpa mig sjelf, men ifall jag nu tar emot furstinnan Zilahs röl måste jag afresa i slutet af nästa vecka. _ _ _ Jag skulle villa säga åt Kapten något, men jag lider det är så förskräckligt, _ _ _ jag skulle behöfva litet pengar. (I. Aalberg → W. Ruth 21.8.1885/Coll. 1.16./IAUGA/ms/KK)

2152 EAH3:231.

2153 EB → B. Elfving 16.9.1885/49:5:84/EBA/KiA/SKS.

Ritva Heikkilä vakuuttelee, että Ruth ”oli yksi niistä monista, jotka tyytyivät ihaillemaan kauempaa, mutta Idan ystäväpiiriin ei kuulunut toista, joka yhtä epäitsekästi ja hienotunteisesti olisi tukenut Idaa taloudellisesti”. (Heikkilä 1998:56). Hänellä ei ole osoittaa perusteita sille, miksi energinen ulkoilmassa viihtyvä, Enso-Gutzeitin tukinuitot Päijänteen vesistöissä organisoinut varakas ja vielä naimaton teollisuusmies olisi eroottisesti pyyteetön näyttelijättären suhteen. (Heikkilä 1998:206.) Emelie Bergbom ja Maria Grape olivat kirjeissään molemmat nimittäin sitä mieltä, että Ida Aalberg ”ei kaihdakaan keinoja” edistääkseen uraansa. Ruthin kirjeiden sävy on ajan mukaan kohtelias, mutta toisaalta ne ovat suorasukaisia, toverillisia ja käytännöllisiä. Ne päättyivät Ruthin avioiduttua säätynsä mukaisesti. Oliko Idakin laskenut saavansa Ruthista itselleen miehen? Sittemmin Ruth tuki Arkadian remontteja avokätisesti.

Ida Aalberg pyysi myös nuoren intellektuellin, Hjalmar Neiglickin kirjoittamaan itsestään puffi-artikkelin tanskalaisiin sanomalehtiin. Heinäkuun alussa (1.7.1885) Neiglick lupasi kirjoittaa tekstin, joka olisi kritiikki niin kuin muutkin, sillä ”reklaamia hän ei kirjoita”. Kirjeessä Neiglick kannusti Idaa lähtemään ja palaamaan vasta kun on saanut ”palasen Eurooppaa mukanaan”. Mutta vakavasti hän kehotti Idaa myös yksinkertaistamaan tekniikkaansa. Hän oli nähnyt Idan *Adriennen* tuoreeltaan tämän Pariisista paluun jälkeen. Se muistutti liikaa Sarah Bernhardtia siinä roolissa. Sellainen kävi Helsingissä, mutta Kööpenhaminassa kaikki ovat nähneet esikuvan, joten pitäisi käyttää yksinkertaisempaa ilmaisua. ”Ei musiikkia, vaan psykologiaa”.

Nuoren polven edustajana Neiglick pilkkasi edessä olevia keisariylijestyksiä. Minkä ihmeen takia pitää sellaista varten palata Suomeen! (ks. Räsänen 1925:183–188; kirje 1.7.1885). Tällaista aatteellista ristiriitaa sen sijaan Heikkilä (1998:203–204) ei tahdo kirjoittaa, vaan hän sensuroi kirjeestä pois seuraavan kohdan: ”Uppriktigt vill jag också säga att jag icke fattar, hvarför Ni skall komma hit i sommar. Danska drottningens hjälp och den ryska kejsarinnans rekommendationer behöfver Ni ej, när Ni har Er talang, och den båtkomedin är mig nästan vedervärdig. Hvarför skall Ni afbryta Edra studier i Köph och framför alt, lyckan att vara härifrån, för att reda af en nyck, kläda ut Er till baderska, och stå och känna Er generad i en båt? Vredgas icke på min oförbehållsamhet.” (Hj. Neiglick → I. Aalberg 1.7.1885/SLSA 835/KK; Räsänen 1925:188.) Neiglick näkee patriotismin ja seremoniat vain umpioitumisena Suomessa omaan mitättömyyteen.

Loppukesästä Kaarlo matkusti järjestämään asioita Viipuriin (30.8.1885) ja mainitsi asuvansa Keisarinkatu 77:ssä rouva Spokin luona ja syövänsä ravintola Imatrassa. Vaikka aterioiden kuukausimaksu oli korotettu 50 markasta 60 markkaan, ero ei Kaarlon mielestä ole sentään ”verinen” (blodig). ”Sala bor i samma qvarter, våra rum korresponera med hvarandra.”²¹⁵⁴ Emeliellä on tapana omissa kirjoissaan lähettää usein terveisiä myös

2154 KB → EB 3.9.1885/46:1:88/EBA/KiA/SKS.

Salalle. Ja Kaarlolla lukee: ”Sala bad helsa”. Edellisenä, vuoden 1884 kesänä Sala, Wallenius ja Bergbom olivat olleet yhtäkaa Pariisissa, Sala oli jäänyt sinne pitempään. Samana syksynä myös Wallenius kiinnitettiin teatteriin. Axel Ahlberg mukaan lukien johtajan lisäksi Suomalaisen Teatterin miesnäyttelijöissä oli kevät- ja syyskaudella 1885 ainakin kolme homoseksuaalisesti suuntautuvaa miestä.

Näyttää kuin Kaarlon ja Niilo Salan suhde olisi viimeistään kevään 1885 aikana muuttunut tiiviiksi ystävyudeksi. Hän antoi Salalle jatkuvasti keskeisiä miesrooleja näyteltäväksi. Johtajan suhde yhteen näyttelijöistä ja tämän suosiminen roolijaoissa on aina ollut alku teatterin ”virtahevolle” olohuoneessa, tai näyttelijälämpiössä. Se tunnustetaan helpommin heterosuhteissa, jolloin miesjohtajan rouva tai rakastajatar näyttelee paljon päärooleja tai naisjohtajan aviomies pääsee hyvin esille. Suosikkipeli ei ole tuntematonta samaa sukupuolta olevien kesken.²¹⁵⁵

Viipurissa näytäntökauden alku on kuvattu epäonnistuneeksi, yleisöä kävi vähän. Kurikan *Viimeinen ponnistus* sai *Ilmarisessa* kiitosta 19.9.1885, vaikka ”yökohtaukset olivatkin liian pimeitä”. Seuraavalla kerralla teatterin masinisti sai kunniamaininnan (mention honorablen) hyvästä kuutamosta.²¹⁵⁶ Viipurin suomenkielinen lehti onkin voinut syttyä ylistämään näytelmää, sillä vaikka maaorjuus oli jo lakannut Venäjällä, oli Viipurin läänin pitkäksi venyvä lahjoitusmaiden lunastusprosessi vielä kesken.

Useampia noista herttaisista lauluista ynnä tuota reipasta kasakkatanssia pyydettiin ja toimitettiin uudelleen. Näytelmän loppukööri, orjuuden lakkautusmanifestin julkiluettua, tekee aina valtavasti mieltä ylentävän vaikutuksen. Tämä näytelmä on tosiansakin niin harvinaisen hyvää laatua, että siihen mielistyy yhä enemmän mitä useamman kerran sitä saapi ihailla.²¹⁵⁷

Myöhemmin esitystä tulivat katsomaan inkeriläiset ja paikalle tullut Matti Kurikka sai huomionosoituksia.²¹⁵⁸ Uutena harjoitettiin Hilda Aspin suomentamaa Henrik Ibsenin *Nuorten liitto*. Näytelmän teema oli poliittinen debatti ja sukupolvien väliset erot 1860-luvun alun Norjassa, ja Kaarlon kirjeen perusteella ”näyttelijät olivat kiinnostuneita rooleistaan.”²¹⁵⁹

2155 Vastaavana esimerkkinä olkoon Eino Salmelaisen tapa antaa paljon rooleja Leo Lähteenmäelle Tampereen Teatterissa ja Helsingin Kansanteatterissa 1930-luvulla. Eugen Terttula toimi samoin Lauri Komulaisen kohdalla Helsingin Kaupunginteatterissa 1970-luvun alussa.

2156 *Ilmarinen* 22.9.1885.

2157 *Ilmarinen* 22.9.1885.

2158 EAH3:238. Tapaus on ollut 2.12.1885 ja raportoitiin *Ilmarisessa* 3.12.1885.

2159 Hilda Asp → Ruoto Erkko 5.9.1885/REA/PLAS/PLA. ”Viipurissa – En minä ole vielä saanut mitään oikeata roolia. Ellen saakaan, alan kaikessa hiljaisuudessa valmistaa itseäni muuhun toimeen ja eroon keväällä. En viitsi joka ilta laahata mukana sitä tai tätä osaa varten jossakin mitättömässä kometejassa.” (sit. Niiniluoto 1983:88).

J. L. Runebergin *Salamiin kuninkaas* sai vähän yleisöä Viipurissa ja tunnelma oli huono.²¹⁶⁰ Olisiko niin, että Niilo Salan näyttelijäntaidot ja karisma eivät sittenkään riittäneet tai olleet niin vakuuttavia kuin olisi pitänyt. Tähän on myöhemmin Kaarle Halme viitannut. Olisiko Bergbom halunnut Salan avulla syrjäyttää Axel Ahlbergin? Sala oli privaatisia ottanut joka tapauksessa ”paikan Kaarlon sydämessä,” toisin kuin Ahlberg, jonka kanssa aina oli ”hankaluuksia.” Benjamin Leino oli sitä mieltä, että *Salamiin kuninkaita* nyt vain ei pitäisi esittää. *Östra Finlandin* kriitikki 12.9.1885 kirjoittaa yleisesti ottaen myönteisesti esityksestä ja päärooleista Ahlbergiä ja Salaa lukuun ottamatta.²¹⁶¹ *Wiborgsbladetkin* totesi 12.9.1885, että seurue ei ollut tämän tehtävän tasolla.²¹⁶² Ohjaajana Bergbom sai kiitosta Runebergin ihailijoilta eli säätyoveriltaan Viipurista: ”Uppsättningen var mycket lyckad och länder teaterns insigtsfulle ledare till stor heder, särskildt då man besinnar de små resursserna i dekorationsväg.”²¹⁶³ Kun esiinnyttiin ilman Ida Aalbergia, hänet mainittiin, ja vaikka hän puuttui, sai yhteispeli kiitosta. Useat nuorista naisista roikkuvat vailla kehittäviä rooleja, turhautumisen syitä oli monilla.²¹⁶⁴

Viipurin syksyiltä 1885 esiintyy maininta, että jonkin näytelmistä oli ohjannut Adolf Lindfors. Sen hän on tehnyt ainakin vanhaa ohjelmistoa lämmitettäessä tai niissä näytelmissä, joissa hänellä itsellään oli suurempi rooli. Teatterin sisällä vuorottelu ohjaajan tehtävissä merkitsi Bergbomin ja toisen ohjaavan näyttelijän, Salan työtaakan kevenemistä.²¹⁶⁵ Seuraavana keväänä Ida Aalbergilla oli jo kokemusta Adolf Lindforsista

2160 ”Stämningen är naturligtvis mycket nedtryckt bland personalen med anledning af det snäfva emottagande Salominin kuninkaas fick. D.v.s. emottagandet af den fätaliga publik, som infunnit sig var varmt, men, kritiken! Hvad Aspegren beträffar var den dock på sin plats, ty han var rent ut vederstygglig. Jag saknade Kallio. Men den skärande orättvisan mot Sala och äfven delvis mot Avellan! Anmärkningarna mot Leino voro då snarare grundade, ty han upplöste hela Leiokritos i sirap.” (KB → EB 15.9.1885/46:1:89/EBA/KiA/SKS)

2161 ”Fröken Avellan häfvade sitt anseende som en utmärkt skådespelerska genom sin sant konstnärliga, levande framställning af Tekmessa, den blinda och olyckliga drottningen. Äfven hr Leino som Leiokritos urförde sitt parti med framgång. Deremot var spelet svagt på öfvriga händer. Hr Ahlbergs Leontes och hr Salas Eurysakes kunna knappast stå proffet för en strängare kritik.” *Östra Finland* 12.9.1885.

2162 *Wiborgsbladet* 12.9.1885. ”[Nti Avellan ei riittänyt tälle kriitikolle Tekmessan roolissa, joka on kirjoitettu niin hienosti,] innerligt och med finhet. [– –] Hennes spel var kallt och reflekteradt, utan inspiration och värme.” [– –] men tyvärr återstår det oss ännu att nämnga innehafvarene af tvenne viktiga roller hrr Sala (Eurysakes) och Aspegren (Rhaistes). Om dem är icke mycket godt att säga. Hr Sala både talade och spelade sin roll riktigt skralt och hr Aspegren [– –].” Salasta ei kuitenkaan muuta kuin skralt, ”kurjasti, heikosti tms”. Paljon syvemmältä moitittiin Aspegreniä, mutta kun Bergbom ei missään kohdassa tunne myötätuntoa Auroraa kohtaan, on selvä että hän loukkaantui vain Salan ja Avellanin puolesta ja piti Aspgrenin haukkumista oikeutettuna. Sit. EAH3:233.

2163 *Wiborgsbladet* 12.9.1885.

2164 ”Viipurissa. Ei minulla nykyään ole liiaksi tehtävää teatterin puolesta, vanhat rollini vaan, eikä se ranskalainen käänsäkään tahdo sujua; se on niin vaikea. Nyt tiedän jo miksi tohtori ei anna minulle rollia; hän tahtoo että ”pyytäisin” Homsantuuta, kun keväällä ”durskailin” Mutta sitä en minä tee. Hän on taas alkanut puhua siitä ja kysy joko kadun. Enkä minä kadu. Eikä rouva Aspegrenkaan suostu heittämään noin vaan rollia, jonka on saanut lukea suin päin. Mitäsähän siitä vielä tulisi? Tohtori on Pietarissa nyt. Jahka hän tulee, iskee rouva Aspegren yhteen hänen kanssaan. Hän on loukattu siitä, että tohtori tarjoo sitä minulle. Tulkoon nyt mitä tahansa, sama se minusta on!” (Hilda Asp → Ruuto Erko 18.9.1885/REA/PLAS/PLA). ”Inez ja minä arvelemme toisinaan että me emme kelpaa teatteriin, semmoiseen kuin se hengestään nyt vielä on. Siellä on sentään niin paljon kuorta ja keveyttä. Lilli Kurikkakin on jo tullut jotenkin koketiksi. Sekin on niin surkeata, että kaikkiin se tahtoo vaikuttaa demoraliseeraten. Pää-vika on siinä ihailussa, kun aina ihailaan somaa näyttelijätärtä eikä näyttelyä [näyttelemistä].” (Hilda Asp → Ruuto Erko 12.9.1885/REA/PLAS/PLA).

2165 KB → EB 19.9.1885/46:1:90/EBA/KiA/SKS. Kirjeessä on myös tieto, että ”Lindfors var god regissör.”

ohjaajana ja pyysi tätä ottamaan järjestäjän vastuuta omasta kiertueestaan 1886.²¹⁶⁶ Adolf Lindforsin varaan voitiin tästedes rakentaa koomiset klassikot, uusi *Saituri* ja Holbergin *Ei ole aikaa* (*Den Rastlöse*).

Ossian Bergbomilta, joka toimi Pohjanmaan radalla rautatien piiri-insinöörinä, oli tullut tieto syksyllä 1885, että Oulussa on ”vanha manège” ja lavastuksia. Oulussa oli virinnyt halu tehdä siitä kaupunkiin teatteri. Tämän suunnitelman vaiheet ja kohtalo olisi kiintoisa tutkimuskohde. Emelie mietti, kuka Suomalaisen Teatterin työmiehistä, Herman, Fredlander (för lallig och saamaton), Sabel, eller Eskola olisi paras lähettää tutkimaan asiaa. Vuoden päästä Ouluun menikin jo rautatie, ja kun uutta taloa Helsinkiin ei vielä 10 vuoteen tultais saamaan, olisi hyödyllistä jos Oulussa olisi parempi teatteritila.²¹⁶⁷

Pietariin oltiin järjestämässä Suomalaisen Teatterin kuudetta vierailua lokakuun alkuun 1885. Kuukautta aiemmin Kaarlo kävi siellä ja vuokrasi saliksi ns. Kononoffin salin,²¹⁶⁸ joka sijaitsi palatsissa Mojkan kanaalin varrella. Viisi aiempaa vierailua oli järjestetty käsityöläistön ja porvariston asuttamissa kaupunginosissa, mutta nyt siirryttiin aateliston ja suurporvariston asuttamaan kaupunginosaan. Vierailu Pietarissa jouduttiin yrityksistä huolimatta tekemään ilman Ida Aalbergia. Edellisellä kerralla joulukuussa 1882 hänet oli opittu tuntemaan ja nyt häntä toivottiin taas nähtävän. Ajankohdaksi Kaarlo päätti lokakuun kaksi ensimmäistä viikkoa 1885 ja pyysi Emelien sinne kanssaan osaksi aikaa: näkemään pääkaupunkia, ja auttamaan, mikäli käytännön vaikeuksia ilmeneisi. Olihan Kaarlo kroonisesti yllirasittunut.

Tälläkin kertaa vaikeuksia ilmeni. Viipurista laivalla tulleet puvustoarkut juutuivat sataman tulliin, ja ne jouduttiin kuljettamaan takaisin Viipuriin, josta niistä osa voitiin tuoda junassa henkilökohtaisina matkatavaroina.²¹⁶⁹

I Petersburg hade vi stor otur; alla våra effekter togos i beslag af tullen, så att vi fingo skrapa ihop allt möjligt till en början; slutligen fingo vi tillstånd att låta föra allt tillbaks till Wiborg, och derifrån hemtade vi sedan som passagerar-gods en ringa del saker så att vi med heder kunde ge några representationer. Märkvärdigt nog så voro de ryska tidningarne serdeles vänliga emot oss och vi fingo riktigt vackra recensioner; t.o.m. Novaja vremja var huld mot oss. Jag kan

2166 Aalberg kehuu Ellen Nervanderille vilpittömästi Lindforsin taitoja ohjaajana, energiaa ja kokemusta. Kun tämä ilmeisesti oli tiedustellut oliko Lindforsin pyytämisen ”sopivaa” kirjoittaa Ida itsestään: ”Om jag koketterar för honom? En drottning kan aldrig falla på den idén att kokettera för sin lakej.” (I. Aalberg → Ellen Nervander s.d. april 1886/Coll 1.15/ms/KK.)

2167 EB → Ossian Bergbom 24.11.1885/25:5/VLA/KiA/SKS.

2168 KB → EB 15.9.1885/46:1:89/EBA/KiA/SKS. EAH3:233 kirjoittaa virheellisesti ”Kononovan sali” käyttäen suomen genetiiviä venäjän genetiivimuodon jäljessä. *Ilmarinen* 22.9.1885 kirjoittaa venäjän nominatiivin mukaan Kononovin teatterista Mojkan varrella. Hilda Aspin kirjeessä esiintyy normaalisti venäjän genetiivi ”заль Кононова, у Полицейскаго мосра”. Venäjän -ov -päätteen vanha litterointiasu on -off.

2169 EAH3:234. Kaarolta ei ole Pietarista kuin yksi pieni kirje.

ej säga huru grymt jag lider af den der ryska hetsjagten mot oss; få se hvilka följer den ännu skall medföra.²¹⁷⁰

Sensuuriasia oli hankalampi, sillä oli siirrytty Aleksanteri III:n aikaan, eikä inkeriläis-kysymys ollut lainkaan helppo teema Pietarissa.

Paitse tullin kanssa oli teatterilla rettelöitä sensuurin kanssa. Viimeinen ponistus kiellettiin kokonaan, se kun koski venäläisiä oloja ja olisi voinut loukata orjain vapauttamisesta kärsinyttä aatelistoria! Myöskin Kultaristiä tahdottiin kieltää, sillä siinä Venäjältä palaavat [Napoleonin aikaiset] ranskalaiset sotilaat puhuvat venäläisestä pakkasesta, kasakoista ja heidän keihäistään, jota paitse marseljäsi lauletaan. Lopulta annettiin kuitenkin 'näyttelemlupa', kun Venäjä oli muutettu 'Espanjaksi', vaaralliset laulut vaihdettu viattomampiin ja kappaleen nimikin muutettu "Kultasormukseksi!"²¹⁷¹

Hilda Aspin kirjeistä saadaan tietää näiden rajoitusten lisäksi, että Pietarissa *Työmiehen vaimosta* oli pyyhittävä Topon ja Riston dialogia ja Homsantuun purkaus "Teidän lakinne ja oikeutenne, niitä minun juuri pitikin ampua!". Se viittasi aivan liikaa anarkistiseen tendenssiin. Hilda Aspin Pietarin kuvauksesta käy myös ilmi, että väkeä oli vähän.²¹⁷² *Venetian kauppiassa* Shylockina oli Benjamin Leino ja arvostelut olivat pääosin kiittäviä. Teatterilaiset itse kävivät Suuressa Oopperassa kuulemassa ja näkemässä Wagnerin *Tannhäuserin*, jonka "musiikki ja köörit hurmaavia". Teatteriyleisöjen suuret määrät kaupungissa hämmensivät. Tohtorin ja muiden kanssa oli oltu "viftillä" eräässä kellarissa Krimin samppanjaa juomassa. Raitis lumipyry sai kaiken tuntumaan hauskalta ja reippaalta: 'Kun se vaan ei olisi niin venäläistä.'²¹⁷³ Yhtenä iltana Hilda Asp ja Inez Borg saivat kutsun: "Hyvät Neidit! Pietarin kukko on muninut korin viinimarjoja. Auttakaa minua tänä iltana tekemään niistä loppua. Ystävyydellä. Kaarlo Bergbom."²¹⁷⁴

2170 EB → Ossian Bergbom 24.11.1885/25:5/VLA/KiA/SKS.

2171 EAH3:234.

2172 "Pietarissa. Ensipäivä oli kauhean ikävä, melkein itkin. "Ryssäilma" ja kieli ja huoneista ei tietoa, kaikki takape-roisesti. Nyt on vähitellen päästy rauhaan, Nummisuutareissa oli vähä väkeä Huomenna menee Yhteiskunnan tukeet. Ellei sillonkaan tule ihmisiä uhkaa tohtori lähteä torstaina pois. Sitte tulemme tietysti sinne [Viipuriin]. Olisi se durski stuukis meille. Pilkata meitä täytyisi jokaisen. Mutta miksi Tohtorin on pannut tällaiset kappaleet alkuun. Ymmärtääköhän täällä 20 henkeä Ibseniä. Tai tietääköhän täällä edes 30 kuka Ibsen on". [- -] Kyllä me täällä olemme melkein rahapulassa. Tohtori ei ole antanut edes päivärahvoja. Pulassa taitaa olla mies paha. Jos voit niin lähetä, niin pian kuin suinkin saatat... Saimme tavaramme ulos vaan sillä nojalla että Taival-Antti (asemalla) oli teaterin tuttu." (Niiniluoto 1983:94–95 sekä Hilda Asp → Ruuto Erkkö 6.10.1885/REA/PLAS/PLA.)

2173 Niiniluoto toim. 1983:94–95.

2174 KB → Hilda Asp s. d. [marraskuu 1885]/HiAA/PLAS/PLA.

Vuoden 1881 tilastossa Pietarissa asui noin 24 400 suomalaista, jotka muodostivat 2,6% väestöstä.²¹⁷⁵ Johtuiko Suomalaisen Teatterin vähäinen yleisömäärä tällä kertaa Kononovin teatterisalin sosiaalisesti väärästä ympäristöstä, liian vaativista näytelmistä vai kaikista yhdessä, tulisi selvittää. Pietarin Vasilinsaarelle kuitenkin suunniteltiin tuolloin jo uutta kansanteatterin rakennusta ja myös Viipurin kaupunginosassa aiottiin järjestää huokeahintaista kansanteatteria, jossa myös kansanleikkejä.²¹⁷⁶ Suurkaupungissa kasvoi siis uusia (suomalaisiakin) yleisöjä, joita tällä kertaa ei tavoitettu, muttei erityisesti tavoiteltu.

Palattuaan Viipuriin vielä marras- joulukuuksi teatteri pääsi harjoittamaan uutta ohjelmistoa. Viipurissa yleisötilanne jatkui huonona.²¹⁷⁷ Ohjelmistossa olivat kuitenkin Kiven *Kullervo*, *Hamlet* ja *Työmiehen vaimo*. Viipurissa *Hamlet* esitettiin

ei läheskään täydelle huoneelle. Yleisö seurasi mieltymyksellä tuota rooleihinsa hyvin harjaantuneiden näyttelijäimme esittämää mestarillista teosta, mille myös Wiipurin teatterihuone hyväin dekorazioneinkin kautta puolestaan lisää ylevyyttä, jommoista pienestä kylästäimme ei outo osaisi aavistakaan. Ofeliana sai rouva [Katri] Rautio komean kukkaskimpun yleisön suosion muistoksi.²¹⁷⁸

Bergbomit eivät Katri Rautiosta vielä liikaa odottaneet,²¹⁷⁹ häntä voitiin käyttää Aalbergin rooleissa, mutta ajateltiin, että Rautiosta ei koskaan tule saman tason näyttelijää.²¹⁸⁰ Marraskuussa 1885 oli jälleen huolta eräiden nuorten näyttelijöiden seurustelusta keskenään.²¹⁸¹ Inkeriläisiä on matkustanut Viipuriin katsomaan Kurikan näytelmää, jota ”teatteri-seuramme sillä puolella ollessa heille ei ihailtavaksi suotu,” mikä viittasi sensuuriin. ”Ingermanländningarne hafva begärt den.”²¹⁸²

Marraskuussa Kaarlo kertoi tunnelmia eri esityksistä.²¹⁸³ Komediasa *Naiset sotasilla* Kaarola oli onnistunut, Sala olisi ollut hyvä ”om han ej spelat så nervöst och oroligt.” Niilo Salan näyttelemistä kuvataan usein epätasaiseksi tai epäviireiseksi. Se on osa hänen

2175 Engman 2003:165.

2176 *Ilmarinen* 17.11.1885.

2177 EAH3:234–238.

2178 *Ilmarinen* 17.11.1885.

2179 *Ilmarinen* 14.11.1885.

2180 EB → Betty Elfving 27.11.1885/49:5:86/EBA/KiA/SKS.

2181 EB → KB 28.11.1885/45:1:157/KBA/KiA/SKS. Kirjeessä käsitellään talven asioita: Emelie pitäisi teatterissa Isakki Latun ja Olga Finnen. Saimi Swankin voi jäädä vielä kevääseen asti ainakin, kunhan valtionavun mahdollinen korotus selviää. Emelie oli myös huolissaan Alvar ”Böökin ja [nti] Östermanin suhteesta” Huhuja alkaa likkuua, ”jag blir alldeles förtvifvld om nu åter ett osedligt förhållande egt rum; de må och då genast gifta sig, äfven med hvara att svälta ihjäl. Skrif om du vet något!”

2182 KB → EB 23.11.1885/46:1:96/EBA/KiA/SKS; *Ilmarinen* 21.11.1885.

2183 KB → EB 19.11.1885/46:1:92/EBA/KiA/SKS.

traagista elämänkohtalooaan, jonka merkkejä voi alkaa lukea jo näiltä vuosilta. Viipurin kauden lopulla joulukuisessa kirjeessä Kaarlo siteerasi huvittuneena – ehkä monimielisesti vuokraemäntä rva Spohrin lausuntoa Salasta näytelmässä *Isä ja tytär*, jonka rooli on ”vaikea, monipuolinen, vaihetunteinen”.²¹⁸⁴

Sala var ställvis ganska bra, ställvis för mycket Sala Hamlet. Vill du höra fru Spohrs kritik. ”Und unser Sala! Er kann ja auch liebkosen! [pitää hyvänä, helliä] Das hätte ich nicht geglaubt! So ein Schäfchen!“ [karitsa]²¹⁸⁵

Toisessa kirjeessä mainittu Salan ”modlöshet” – rohkeuden puute – tai ”modfälldhet” – mielenmasennus, on ilmeinen Niilo Salan persoonallisuuden piirre, johon joudutaan palaamaan, sitten kun hänen henkinen terveytensä romahtaa. Mutta lienee myös uskallettava tulkita niin, että Kaarlon teatterissa vallitsi ajoittain yleisemminkin rohkeuden puute tai allapäin olo. Tarvittaisiin jokin energinen askel, ”mutta onko se mahdollinen, kun puolue on nyt niin alas lyöty kuin se on.” Puolueen alaslyöminen, mitä se voisi tarkoittaa muuta kuin sitä poliittista sukupolvikonfliktia, jota ei osattu hyödyntää uusiutumiseen. Ei nähtävästi tullut kenenkään mieleen antaa nuorille ääntä ja vaikutusvaltaa.²¹⁸⁶

Matti Kurikka lähetti luettavaksi uuden näytelmänsä *Aino*. Kaarlo ei jaksanut sen kanssa ruveta edes dramaturgiseen työhön. Emme tiedä, oliko kiihkeällä ja poliittisesti aktiivisella Kurikalla Joukahaisen ja Väinämöisen taisto valjastettu kuvaamaan puolueen sukupolviriitoja.²¹⁸⁷ Mietittyään Kaarlo kirjoitti (16.11.1885), että *Aino* oli tyhjä ja vetinen, mutta *Viimeisen ponnistuksen* tuoma menestys panisi ottamaan sen ohjelmistoon. ”Pukujen ja lavastusten osalta suuritöinen.” – Lopulta sitä kuitenkin ei esitetty, se oli siis liian ”puerili.”

Hvem skulle trott, att Wiimeinen ponnistus fjerde gången skulle ge 700 mark. Och som dertill kom mycket fribiljetter såg teatern öfverfull ut. Naturligtvis var det ingermanlänningarnes besök, som verkade. Och så voro de kanske ett dussin, hvartill kom ett dussin petersburgare (bland dem vår gamle vän Dolgin). Men när ”etwas los geht” är publiken sig lika öfverallt. – Matti Kurikka var

2184 *Ilmarinen* 8.12.1885.

2185 KB → EB 5.12.1885/46:1:97/EBA/KiA/SKS.

2186 ”Du skrifer och frågar om Sala är modfälld. Han vore det kanske mera om ej den allmänna modlösheten vore. Jag funderar dag och natt huru vi skola bära oss åt, om detta fortfor. Ett energiskt steg måste göras, men är detta steg möjligt, då partiet är så nedslaget, som det nu är. Eller rättare kan detta energiska steg vara annat än ett baksteg till förhållandena för en 7 a 8 år tillbaka. Och vidare hvad bör jag göra? Härda ut under det svåra ögonblicket eller träda tillbaka just det ögonblick, då jag ej är så nödvändig. – Eljest tyckes nedslagenheten vara allmän.” (KB → EB 10.11.1885/46:1:92/EBA/KiA/SKS)

2187 Kalevi Kallemaan Matti Kurikkaa käsittelevä kirja (1978) ei tunne *Aino*-näytelmää. Myöhempi näytelmä, *Aili* taas on sukupuoliasioissa radikaali.

äfvén här och blef behörigen utropad. Jag hade en lång konferens om hans Aino hvars slutresultat var att vi ej taga den; jag måste rent ut förklara den vara alltför underhållig. Jag hade visserligen beslutat motsatsen, men vid förnyad granskning fann jag den så pueril, att mitt samvete ej tillät mig taga den, då vi t.ex. ej tagit Päivilän Peijaat. Matti [Wuori] var nedslagen, men ej ledsen på mig. Lyckligtvis hade han ett nytt ämne.²¹⁸⁸

Uusia näytelmiä oli tullut eri kirjoittajilta, Theodolinda Hahnssonilta, Kasimir Lönnbohmilta (K. Leinolta), Kalle Brofeldtilta (K. Aholta) ja Matti Wuorelta. Theodolinda Hanssonista Kaarlo totesi Emelielle ”Fru Teodolindas anrättning är nu mannagrynsväl-ling af det tunnaste slag. Ej ens socker på består hon.”²¹⁸⁹ Pöytälaatikkoon kirjailijana lienee jäänyt myös se mies, joka oli kirjoittanut draamallista kykyä osoittavan teoksen *Yhteiskunnan hylkyjä*.

Yhteiskunnan hylkyjä har jag läst med intresse. Förf[attaren] har sinne för dramatisk dialektik och de stora scenerna för han på ett lofvande sätt. Men jag tror vi hvarken göra verket eller teatern någon tjänst genom att spela det. Dertill är det för barnsligt såväl i den dramatiska byggnaden som i sjelfva tankegången. Förf[attaren] är alltför osjelfständig såväl gentemot sitt ämne som emot sin egen fraseologi. När några favoritfraser i den polemiska stilen blott äro möjliga, tappar han både sundt förnuft och dramatisk sans.²¹⁹⁰

Kalle Brofeldt oli yksi Minna Canthin nuorista suosikeista ja kannustuksen kohteista. Syystalvelta 1885 on säilynyt kirje,²¹⁹¹ jossa Canth usuttaa Brofeldtia lähettämän tekstinsä Tohtorille. Bergbom on ilmeisesti jo kesällä 1885 kuitenkin keskustellut Kalle Brofeldtin kanssa ja pannut tekstiä ”varmalle suunnalle”.²¹⁹² *Epäilijästä* puuttui kuitenkin vielä neljäs näytös, mitä Minna rohkaisten ihmetteli ja antoi ohjeeksi lukea kaunokirjallisuutta ja tavata noita ”jokapäiväisiä” ihmisiä.

2188 KB → EB 5.12.1885/46:1:97/EBA/Kia/SKS.

2189 KB → EB 23.11.1885/46:1:96/EBA/Kia/SKS.

2190 KB → EB 23.11.1885/46:1:96/EBA/Kia/SKS

2191 M. Canth → Kalle Brofeldt [syystalvi 1885]/MCK148:213.

2192 Ruuto Erkko oli saanut Bergbomilta torjuvan vastauksen omasta näytelmästänsä *Elinan surma*, jota oli tarjonnut. Hän oli siitä alakuloinen. Hilda Asp lohdutteli sulhastaan todistamalla Bergbomin panoksesta. ”[K.] Brofeldt on kirjoittanut tätä ennen monta oikein roskaa ja tämäkin [*Epäilijä*] oli melkein plagiaattia ja rehua, ennen kuin tohtori luki sen kesällä ja antoi hänelle varman suunnan.” (Hilda Asp → Ruuto Erkko 27.1.1886/REA/PLAS/PLA); sit. Niiniluoto 1983:102–103.

Vaikka Tohtori ei sitä ”vielä tuonaan hyväksyisi, [– –] niin elä heitä kumminkaan nurkkaan, vaan anna minun huostaani. [– –] ja aloita uutta, Kalle. Jotain köyhyyden ja rikkauden, toisin sanoen sosialismin alalta. Tai tuo raittius-idea, joka sinulla kerran oli? – En ole saanut mitään kirjettä T[ohtori]:lta enkä siis tiedä, hyväksyykö hän tai ei, mutta itsestäni vain pelkään, että siinä on muodollisia vikoja etenkin dialogin puolesta.”²¹⁹³

Kevään 1885 aikana oli käyty väittelyä *Työmiehen vaimosta*. Minnan tuohtumusta nosti tuolloin jo kirkollisten piirien kyvyttömyys nähdä yhteiskunnallisia epäkohtia aitojen kristillisten arvojen kannalta. Vaikeimmin ymmärrettävää on nykyajasta käsin katsottuna ja Minnan mielestä jo tuolloin, piispa Johanssonin hyökkäys raittiusaatetta ja maallisia, ilman pappeja perustettavia raittiusyhdistyksiä kohtaan.²¹⁹⁴ Alkoholiveron tuotto ja viinateollisuuden vaikutus kaupunkien taloudessa oli kuitenkin ankara realiteetti, joka hidasti raittiuskampanjoinnin leviämistä.²¹⁹⁵

Syksyllä 1885 Minna Canth joutui naiskysymystä koskevassa debatissa uudelleen entistä pahempaan myrskyn silmään. *Valvoja* oli noussut suomenkielisen yhteiskunnallisen keskustelun keskiöön. Lokakuussa Canth julkaisi kirjoituksensa ”Naiskysymyksestä vielä sananen”²¹⁹⁶, joka oli kirjoitettu täynnä energiaa ja suuttumusta, jopa niin, että toimitus sanoutui irti joistain esitetyistä käsityksistä. Canth hyökkäsi suorasukaisesti suomenmielisen piispa Johanssonin kirjoituksia vastaan ja ironisoi kirkon vanhoja kiistakysymyksiä kuten, onko naisella sielu. ”Entä kun saataisiinkin vielä todistetuksi, ett’ei hänellä sittenkään ole sielua, niin kerrassaan päästäisiin kaikesta pulasta.”²¹⁹⁷ Toinen tiukka väite koski legaliseerattuja prostitution-laitoksia. ”Osa naisista poljetaan eläintä alhaisempaan tilaan, heiltä ihmisyyys riistetään toisten naisten varjelemista varten.”²¹⁹⁸ Keskustelua oli Suomessa käyty tuolloin jo jonkin aikaa, joten kirjoitukseen tuli vastineita *Finland* -lehdessä.²¹⁹⁹ Nimimerkki ”qvinnoröster från landsorten” puolestaan kirjoitti lisää vastineita ja debatti jatkui 15.11.1885 *Finlandissa*, jossa nimimerkki ”H.” laajasti haastoi tuon protestin kirjoittajat toimimaan itse ja näyttämään mikä naisasiassa on parempi tie.²²⁰⁰ Minna Canth provosoitui teurastamaan nimimerkin ja kysyi keiden nais-

2193 M. Canth → Kalle Brofeldt [syystalvi 1885]/MCK148:213.

2194 *Finland* 5.11.1885.

2195 Yrjänä – Keskisarja 2009:228.

2196 *Valvoja* 1885:10:492–494.

2197 Canth 1994:110.

2198 Canth 1994:112.

2199 ”Den krassa realistiska ton, dessa personliga utfall, detta hänsynlösa dömande, hvilket allt ingår i fru Canths artikel, gjorde att vi lade den ifrån oss med den tanken: ”Mätte den goda sakens framgång icke länmas af sådant ovist nit! ’Qvinnoröster från landsorten.’” *Finland* 5.11.1885.

2200 Kirjoittaja *Finlandissa* 15.11.1885 veti mukaan myös kristinuskon ja erotti sen periaatteet vanhatestamentillisestä historiasta.

ten äänillä kirjoittaja puhui. *Finlandissa* 21.11.1885 Minnan kirjoitus ”Svar på Protesten” peräänkuuluttaa nimiä nimimerkin takana ja heidän valtakirjaansa. Tietävätkö ”Suomen naiset” miten laaja se joukko on. ”Eller tro de, att det endast är kulturqvinnan, som i detta land har rättighet att kalla sig finsk qvinna?” Minna kiinnittää huomiota naisten välisiin luokkaeroihin.

Mycket mera kännbar är saknaden af frihet och rättvisa hos dem, hvilka i följd af samhällsförhållandens tryck sjunka ned i djupet. Undertecknad ställer sig för sin del helst i deras led. I striden för dem erfordras hvassa ”vapen” och oförfäradt ”realistiskt” språk. I[,] vårt lands bildade qvinnor, behöfven icke frukta, att undertecknad skall skada eder ”goda sak”, ty våra vägar skiljas här. I ären fria från allt ansvar; jag hör icke Eder till. Minna Canth.”²²⁰¹

Minnan kirjoitus huipentui hurjaan pesäeroon ”maan sivistyneistä naisista”. Minna Canth kirjoitti Emelie Bergbomille 2.1.1886 usein siteeratun kirjeen.²²⁰² Hän kommentoi räjähdystä, jonka pitikin tapahtua. ”Kyllä minua ystävät varoittavat joka haaralta. Varoituksen luen teidän telegrammistannekin ’rauhassa’ sanan alla. Mutta rauha minulle tähän aikaan olisi sama kuin henkinen kuolema.” Ilmapiiri Kuopiossa oli muuttunut, kun Minna oli loukannut fennomaanien keskeisiä henkilöitä. Palatsin ovet olivat suljetut, ja Palatsi tarkoitti syksyllä 1885 valmistunutta kuvernöörin residenssiä, johon Järnefeltit olivat juuri muuttaneet.

Ja hänen korkea majesteettinsa on suvainnut sanoa mielipiteensä, ettei muut kuin katunaiset ja katunaisten vertaiset pitäisi minun kanssani seurustella sen jälkeen kun olen Finlandissa [21.11.1886] julkisesti astunut heidän riviinsä.²²⁰³

Elisabeth Järnefelt ja perheen nuoret tapasivat edelleen Minnaa, joten juopa siirtyi Järnefeltin perheen sisään. Muista Kuopion läänin kiistoista, kuten suurten ratatyömaiden ahdingosta ja köyhäinhoidosta käydyt polemiikit tuntuivat puolestaan Alexander Järnefeltistä kohtuuttomilta, sillä hän itse oli vastikään käynnistänyt monia olojen paran-

2201 *Finland* 21.11.1885. Canth kirjoitti: ”Till vilken nationalitet hörer då den stora pluraliteten, alla de som benämnas ”sämre folk”, - [joilla ei oikeus käyttää hattua, entä ne köyhyydessä elävät kärsivät, jotka täynnä] elände stå vid era köksdörrar bedjande om en allmosa, anser I dem för främlingar i detta land? Och de, hvilka på tränga fattighus utarmas genom dålig föda, månne icke de äfven de vara litet slägt med oss? Och hvad, om äfven dessa offer, dessa ”fallna qvinnor” och de som för sina förbrytelser slagna i bojar försmäktä inom fångelsernas murar, - om äfven de vore barn af detta samma finska folk?”

2202 M. Canth → EB 2.1.1886/MCK152:218.

2203 M. Canth → EB 2.1.1886/MCK152:218.

tamiseen vilpittömästi tähtääviä toimia.²²⁰⁴ Kalle Brofeldtille 16.12.1885 kirjoittaessaan Minna Canth odotti, että ”Ensi Valvojassa kuuluu tulevan minulle A. M.:ltä sapiska. Ja ettei siinä leikkiä panna, sen jo edeltä tietää, kun ukon [Meurmanin] tuntee. Minä odotan ja lataan kaikki pyssyni valmiiksi. Sotainen into on suuri.”²²⁰⁵

Suomalainen Teatteri näytteli Viipurissa vuoden 1885 loppuun. Arkadia-talon asioita hoidettiin kirjeenvaihdossa: huonekaluvarastosta pitäisi tehdä lämmin, sillä jos nyt pari-kin vuotta ollaan vielä Arkadiassa, sinne kannattaisi laittaa uunit.²²⁰⁶ Ja jos uutta taloa ei saataisi pian, pitäisi läpikäyvä remontti tehdä kuitenkin koko talossa. Emelie arveli, että Jaakko Forsman ja Yrjö-Koskinen hoitaisivat asiaa. Erityisesti ”vaikuttaa paljon, jos Jaakko sanoo, että Sinä et jaksaa pysyä paikallasi, ellei taloudellista puolta hieman paremmin turvattaisi”.²²⁰⁷ Kaarlon erouhkaus oli siis käytössä kiristyskeinona puolueen suuntaan teatterin rahoituksen ja korjausten varmistamiseksi. Emelie ymmärtää, mistä narusta vetää, lisäksi hän on tietävinään, miten senaatti äänestää.

Seuruetta piti myös säästösyistä saada pienemmäksi. Kaarlo pohti eräiden nuorten kiinnityksiä ja niiden jatkumista. Ismael Kallio oli kaupungilla alkanut puhua eroamisestaan seuraavana keväänä (1886), mitä Kaarlo piti hyvänä asiana. Kalliota oli toisaalta tarvittu, ja paremman puutteessa hänet oli ollut hyödyllistä pitää erilaisissa père noble-rooleissa. Häntä, ”innokasta fennomaania” oli helpompi pitää joukossa vähän huonompanakin taiteilijana kuin viiftailevaa ja ruotsinmielistä Edvard Himbergiä. Artur Lundahlkin aikanaan oli osoittautunut kantavaksi näyttelijävoimaksi, joten hänet oli pakko pitää, vaikkei hän ollut fennomaani. Johtokunnan jäsenet Jaakko Forsman ja Viktor Löfgren ehdottivat, että näyteltäisiin koko vuosi. Bergbomin mukaan se olisi mahdollista vain, jos Aalberg on mukana, muuten ei riitä ohjelmisto.²²⁰⁸

Kaarlo piti vielä Viipurissa joulukuun ohjelmistoa auki, mutta päätti sitten esittää *Salamiin kuninkaat* uudelleen, ei *Kullervoa*, samoin *Viimeinen ponnistuksen* ja eläkekas-san hyväksi *Roinilan talossa*. Musset’n *Ei lempi leikin vuoksi*, tämä vaativa näytelmä sai Emelien puuskahtamaan harvinaisuuden vuoksi Helsingistä Viipuriin: ”Det är ju roligt att ”Ei Lempi leikin vuoksi” blir färdig i Wiborg. Litet svårt är det för mig att härifrån bestämma kostymerna; därför har jag skrivit till Pastell att hon skall rådgöra med dig.”²²⁰⁹ Sitten seurasi yksityiskohtaisia ehdotuksia, myös suhteessa niihin, joita jotkut ovat siitä nähneet Pariisissa. Pari päivää myöhemmin Kaarlo peruutti asian, Musset ei

2204 Yrjänä – Keskisarja 2009:279–280, 417–421.

2205 M. Canth → Kalle Brofeldt 16.12.1885/MCK150:215.

2206 EB → KB 6.11.1885/45:1:147/KBA/KiA/SKS.

2207 EB → KB 16.11.1885/45:1:148/KBA/KiA/SKS.

2208 KB → EB 16.11.1885/46:1:94/KBA/KiA/SKS.

2209 EB → KB 10.12.1885/45:1:152/KBA/KiA/SKS. Tämä oli ilmeisesti Stina Pastellin itsenäinen ensimmäinen puvustus, jota hän tekee suoraan Kaarlon kanssa neuvotellen.

valmistuisikaan, mutta Emelie ehti jo toimittaa vaatteet Viipuriin. Aurora Aspegren sai viipurilaisilta muistoksi rannerenkaan.²²¹⁰ Vaikea on kokonaan ymmärtää syytä, miksi teatterilaisia olisi ollut viettämässä 7.12.1885 Agathonin päivää, jota Meurmanin kunniaksi ”viettivät eilen iltana useat tämän suuren kansalaisemme ihailijat, varsinkin suomalaisen teatterin jäsenet keskuudessaan.”²²¹¹ Viipurin ruotsinkieliset olivat tällä kertaa vileämpiä Suomalaista Teatteria kohtaan.²²¹²

Joulukuussa 1885 Bergbomien Ossian-veljen uuden vaimon Agnes Idmanin ensimmäinen lapsi syntyi kuolleena, mutta Emelie toivoi, että hän saisi takaisin voimansa ja elämänhalunsa, joka toki oli ennestäänkin suuri.²²¹³ Ossian-veli oli nyt Oulussa, mutta matkustellessaan pitkin ratalinjaa ja sen työmaita, hän arvatenkin poikkesi Raahessa, senaattori-isän syntymäkaupungissa, jossa myös naimattomat tädit olivat eläneet vielä 1860-luvulle asti. Hautapaikkojen hoidosta kävi nimittäin ilmi, että Herttoniemen serkku, senaattorivainajan veljenpoika Karl Z. Bergbom, pankinjohtaja oli jo maksanut hautojen ikuishoidosta: ”kusin Karl är god och mera frikostig, så att han är nog med om saken.”²²¹⁴ Raahan sukulaiset olivat jo poissa.

Emelie Bergbom ehdotti kirjoittamista Ida Aalbergille jo lokakuussa 1885, mutta Kaarlo piti sitä turhana nöyristelynä tämän edessä: ”Det är blott att onödigt förödmjuka sig. Hon kommer dock blott, när hon fått nog debute[r] och det gör dock ej i första hugget.”²²¹⁵ Tihkui tietoja, joiden mukaan Ida ei tehnyt Kööpenhaminan seurapiireissä ”edullista vaikutusta.”²²¹⁶ Kööpenhaminassa Ida oli näytellyt myös Sardoun *Andreassa*. Emelie kirjoitti marraskuussa kuulemiaan tietoja Idan vaikeuksista esiintyä tanskan kielellä.²²¹⁷ Mutta samalla Aalbergin omat vastaukset pitivät kaikkia mahdollisuuksia avoimina: hän ei välttämättä tulisi kotiin lainkaan vielä kevätkaudella 1886.²²¹⁸ Emelie

2210 *Ilmarinen* 5.12.1885 kertoo edellisen illan juhlinnasta.

2211 *Ilmarinen* 8.12.1885. Seikka on kiinnostava. Nimipäivät olivat sopivia poliittisiin aktioihin. Vaikea ajatella, että aivan kaikki olivat niin innostuneita vanhasta Meurmanista, ainakaan teatterin nuorista. Meurmanin suhde Canthiin oli jo julkisesti poleeminen.

2212 Siihen viittaa EB → B. Eلفving 24.11.1885/49:5:85/KBA/KiA/SKS.

2213 EB → KB 10.12.1885/45:1:152/KBA/KiA/SKS.

2214 EB → Ossian Bergbom 10.12.1885/25:5/VLA/KiA/SKS.

2215 KB → EB XX.10.1885/46:1:93/EBA/KiA/SKS.

2216 ”Från Ida Ahlberg [i Kbh] har intet försports; enligt tidningarne tycks hon ej uppträda, utan repetera på Andrea [i Sardous *Andrea*], få se om hon kommer att lyckas lika bra här som i Furst Zilah! Julia Kjellberg har varit hos Georg Brandes tillsammans med henne och då tycks hon ingalunda ha gjort något fördelaktigt intryck på sällskapet, men detta betyder föga för henne som skådespelerska. (EB → KB 18.11.1885/45:1:154/KBA/KiA/SKS.) Ida Aalberg kirjoittaa aiheesta Ellen Nervanderille edullisempaan sävyyn useimmissa kauden 1885–1886 kirjeissä. (Coll 1.15./IAUGA/ms/KK).

2217 ”Det är ju bra ledsamt att Fru Malm yttrar sig så der ofördelaktigt om Ida Aalberg; har du alls ej råkat henne sjelf? bra roligt vore det att få höra hvad hon berättar om Ida. Få nu se om Ida skall lyckas spela på danska – jag tror detta ej, men kanske; hon är ju född med ”guldblåd i mun”. Mycket, mycket sakna vi henne, men hvad hjälper detta; vi hade alltför mycket byggt och rättat vårt arbete efter henne, så att vi kanske behöver denna påminnelse. (EB → B. Eلفving 30.11.1885/49:5:87/EBA/KiA/SKS.)

2218 ”Ellen Nervander har haft bref af Ida Aalberg, men jag har ej träffat henne, utan notiserna komma via Ellen Borenus. Hon trives fortfarande alldeles utomordentligt väl; har utmärkt god aföning, 1500 mk i månaden äfven nu

muistutti, miten laiha kevät teatterille oli tulossa.²²¹⁹ Kaarlo on pidättyvän ylemmyyden kannalla, sillä tiedettiin, että Ida tarvitsee heitä heti, kun rahat loppuvat. Teatterin pitäisi myös koettaa, riittäkö yleisöä Helsingissä koko vuoden, vai täytyykö vielä lähteä kiertueelle.

Didaktiikan professori Frithiof Perander kuoli 28.12.1885. Emelie kirjoitti Aalbergille kysyen, mitä tehdään Aalbergin Peranderille kirjoittamille kirjeille, seikka mitä pesän väliaikaiset hoitajat olivat kysyneet häneltä. ”Sanoin, että pitää sinetöidä ja toimittaa minulle, annettavaksi Idalle.”²²²⁰ Ida vastasi Emeliele 8.1.1886 sanoen jo antaneensa ohjeet kirjeiden varalta! Ilmeisesti vainajalta itseltään oli tullut määräys polttaa ne ja näin oli toimittu. Tammikuun lopussa 1886 Ida Aalberg kirjoitti Ellen Nervanderille, että itse Edvard Grieg oli käynyt valmentamassa orkesteria Dagmar-teatterissa ja että esitykset olivat loppuunmyytyjä. Ida näytteli Åsea, Peer Gyntin äitiä. Hänestä tuntui, että ”Bergbomit eivät enää ole hänestä kiinnostuneita”.²²²¹ Peli oli molemminpuolista.

Jouluksi 1885 Kaarlo ja Suomalainen Teatteri olivat palanneet Viipurista Helsinkiin. Tapaninpäivänä esitettiin *Venetsian kauppias* Arkadiassa ja uudenvuodenpäivänä 1.1.1886 uusittiin Aleksis Kiven *Kullervo*.²²²² Tammikuun ohjelmiin kuuluivat muutkin perinteet. Kiven muistopäivän jälkeen Topeliuksen päivänä 14.1.1886 näyteltiin *Sotavanhuksen joulu*, monen vuoden päästä uudistettu *Anna Skrifvars* ja ranskalaispatriottinen *Kultaristi*. Uudenvuoden *Kullervossa* oli tapahtunut välikohtaus, josta Hilda Asp on pari päivää myöhemmin kirjoittanut. Emil Falck, Kullervon esittäjä oli tullut sohaisseeksi Ilmarisen emäntää, Inez Borgia puukolla käsivarteen. Hilda joutui näytännössä hoitelemaan näyttelijätoveriaan, joka poti vammaansa teatterilla Bergbomin omissa huoneessa. ”Viereisestä huoneesta kuuluu Tohtorin soitto”.²²²³

Minna Canth kiitti Bergbomeja uudenvuoden kirjeessään (1886) siitä, etteivät nämä olleet häntä unohtaneet. Monien hylkäämää poleemikko vaistosi yksinäisyyden riskinsä kasvavan. Tarkasti politiikkaa seuraava Minna havaitsi, että ”vaarat Venäjän puolelta ovat panneet arvelemaan. Ja sen johdosta otankin asian vähän toiselta kannalta kuin

ehuru hon ej uppträder, och kommer efter några dagar att spela Andrea [i Sardous *Andrea*]; längre fram modren [Åse] i ”Peer Gynt”. Ellen Nervander hade skrifvit och afrådt henne från denna sednare role men dertill har hon svarat att hon tvärtom gerna vill spela en ordentlig karakter, ty hon har nog af det franska skräpet och tomheten. Något bestämdt har hon ej skrifvit om sin hitkomst; först hade hon sagt att hon ej kommer hem förr än mot våren [1886], men derpå hade hon tillagt att hon antagligen ej kommer alls hem i år. På våren [1886] har man uppmanat henne att gastera i Bergen. – Männe vi nu ej med temmelig säkerhet kunna antaga att hon kommer hem i vår? Jag tycker dock ej att vi böra skrifva och be henne komma; bättre är det att ha henne nästa år här, om vi skola pröfva på att vara i H^{örs} hela året” (EB → KB 23.11.1885/45:1:155/KBA/KiA/SKS.)

2219 EB → KB 12.12.1885/45:1:161/KBA/KiA/SKS.

2220 EB → I. Aalberg 29.12.1885/49:1:26/EBA/KiA/SKS.

2221 I. Aalberg → Ellen Nervander 29.1.1886/Coll.1.15./IAUGA/ms/KK. Samassa kirjeessä hän sanoo myös: ”Jag føler eller inbillar mej att Bergboms icke håller af mig, likasom jag i allmänhet har känslan som om man nu vore färdig med mig derhemma, att de allesammans icke längre ha intresse för min person.”

2222 EAH3:241.

2223 Niiniluoto 1983:102; lainaa. Hilda Asp → Ruuto Erkko 3.1.1886/REA/PLAS/PLA.

muuten tekisin. Vetoan enemmän ihmisten sydämiin ja omaantuntoon ja olen maltillinen vihassa.”²²²⁴ Venäjällä oli nimittäin vuoden 1883 jälkeen tiukennettu yliopistojen kontrollia ja kaikkien vallankumouksellisten elementtien valvontaa. Itämeren maakuntia alettiin suunnitelmallisesti venäläistää, missä käytettiin hyväksi Baltian kolmen kansallisuuden keskinäistä eripuraa sekä näiden tuntemaa vihaa saksalaista aatelistöä kohtaan. Aleksanteri III ajan konservatiivinen ja imperiumia vahvistamaan pyrkivä politiikka oli alkanut.

***Epäilijä*-näytelmän hyllytys ja aneeminen vuosi 1886**

Kalle Brofeldtin *Epäilijä*-näytelmän esittämättä jättäminen oli Kaarlo Bergbomin ensimmäinen poliittinen törmäys oman johtokuntansa kanssa. Minna Canth tiesi marras-joulukuussa neljännen näytöksen vielä puuttuvan ja kysyi Kalle Brofeldtilta kirjeessä 16.12.1885, ”onko hän [Bergbom] kirjoittanut sinulle mitään sen [näytelmän] johdosta?” Antti J. Aho kertoo setänsä näytelmän valmistuneen vasta joululomalla Jyväskylässä:

Raahen ”porvarikoululainen” Kalle vietti joululomansa [1885] veljiensä luona Jyväskylässä ja kirjoitti siellä valmiiksi draaman, jonka nimeksi tuli ”Epäilijä” ja joka lähetettiin Bergbomille heti tarkastettavaksi.²²²⁵

Brofeldtien veljekset olivat touhuissaan näytelmästä ja siitä, että se pystyisi kilpailemaan Canthin näytelmien kanssa.

He ”pitivät sitä tiennäyttäjänä muille realistisille kirjailijoille, sillä näin arkaluontoisia uskonasioita oli tuskin aikaisemmin yhtä avoimesti ja kursailematta käsitelty kaunokirjallisessa muodossa. Heidän suuret haaveensa ajautuivat kuitenkin karille. [– –] Lähimmässä ystäväpiirissä näytelmä tosin sai kiitosta, mutta se ei läpäissyt tohtori Bergbomin kritiikkiä; sen luonteenkuvaus on haparoivaa, vaikka yksityiset vuorosanat ovatkin osuvia, ja näytelmästä puuttuu draamallista hermoa. Tendenssi näyttäytyy usein liian selvästi pitkissä periaatteellisissa keskusteluissa, jotka eivät vie niukkaa toimintaa eteenpäin. Ehkä myös aiheen arkaluontoisuus epäilytti Bergbomia.²²²⁶

Kaarlo Bergbom oli siis joulukuussa saanut Kalle Brofeldtilta luettavakseen näytelmän *Epäilijä*, joka käsitteli nuoren teologian ylioppilaan Antin kamppailua pakotetun (perityn)

2224 M. Canth → EB 2.1.1886/MCK152:218.

2225 Aho A 1951:246.

2226 Aho A 1951:247.

uskon ja uuden tieteen välillä ja hänen uskonsa romahtamista. Siinä kiteytyi nuoren polven intellektuellin dilemma ja ajankuva kirkollisen elämän tilanteesta. Osittain tilanteet olivat osoittelevia, kuten juoniselostuksestakin ilmenee.²²²⁷

Nuoren papin uskonkilvoitus oli erittäin ajankohtainen teema, mutta arvatenkaan Bergbom ei ollut yhtä jyrkällä kannalla kuin opiskelija Brofeldt, että olisi syytä teatterissa näyttää ”rienaavaa elämää”, kuten tanssimista kirkonmäellä jumalanpalveluksen aikaan.²²²⁸ Suomalainen Teatteri olisi kuitenkin tarvinnut uuden sukupolven kotimaista draamaa. Minna Canth oli hänen omaa ikäpolveaan, eikä Theodolinda Hansson suinkaan ollut tulevaisuuden nimi. Niilo Sala ei näyttänyt riittävän energiseltä saadakseen omaa näytelmäänsä valmiiksi. Ruuto Erkon *Elinan surma* oli vahvasti melodramaattinen Shakespeare-jäljitelmä, jota Bergbom oli ankarasti ojentanut. Ihmetyttää kuitenkin, että se ei kelvannut, ellei syy ollut se, että Bergbom oli itse pyytänyt Cajanderia kirjoittamaan juuri samasta aiheesta ja odotti vielä sitä.

Ohjelmistovalinnoissa oli *Nukkekodin* rinnalla ollut nähtävissä naiskysymystä, avio- liittoa ja poliittisia debatteja käsitteleviä tuoreita näytelmiä, pääosin pohjoismaista mm. Björnsonia, Eklundia, Ibseniä ja kotimaisen Pio Talmaan näytelmä.²²²⁹ Vaikka Kaarlo itse oli Minnan ja muiden todistusten mukaan säkenöivä keskustelija, hän ei ehkä osannut ohjata tämäntyyppisiä näytelmiä, tai harjoitukset olivat muuten liian vähäiset. Niistä puuttuivat suurenmoiset kohtaukset, joissa näyttelijät pääsevät loistelemaan. Juuri näiden näytelmien vaatima hillitympi näyttelemistapa oli hänelle ja Idalle vieraita. Victorien Sardoun tähtiroomien varaan kirjoitetut näytelmät tulivat Idan pelastukseksi, niitä hänkin halusi jatkossa näytellä.

Voi myös olla, että pohjoismaisten aikalaisnäytelmien roolimiehityksissä ja avainkoh- tausten painoituksissa Kaarlolla ei ollut kiinnostusta etsiä sellaista terävää näkökulmaa, joka olisi tarvittu jos yritti pysyä intellektuaalisesti rehellisenä. Ehkä hän ei olisi rehel- lisesti voinut olla myöskään teesinäytelmien kärjistyksen takana. Miesnäyttelijöiden jou-

2227 Aho A 1951:246–247 kertoo tapahtumat näin: ”*Epäilijä* on ”kuvaus neljässä näytöksessä”, tapahtumien paikkana kirkonmäki, pappila ja kanavanrakennustyömaa. Päähenkilönä on ylioppilas Antti, joka äitinsä ja morsiamensa toivo- muksesta vastoin tahtooan on lukenut papiksi ja hoitaa nyt sielunpaimenen virkaa ilman omakohtaista uskonvarmuutta, ainaisten epäilysten kalvaessa mieltä. Siitä huolimatta Antti aivan kuin uhalla tahtoo panna kaiken turvansa vain Juma- laan, jopa vastustaa yhteiskunnallisia uudistuksiakin, koska Jumalan tarkoituksena on kurjien olojen kautta ihmisiä koe- tella. Antin vastapelurina on käytännön ja tieteen mies, Kari, joka luottaa vain omiin voimiinsa ja edistykseen. Antin väki- näinen usko kärsii lopullisen haaksirikon, kun Jumala antaa hallan pilata viljan Antin kiihkeistä rukouksista huolimatta. Näytelmässä vilahtelee myös ristiriita heränneiden ja kirkon välillä, siinä kuvataan nuorison turmelusta, juoppoutta ja tappelua, ja kirkonmäellä vingutetaan viulua ja pannaan tanssiksi keskellä pyhäpäivää.”

2228 Riittävän luotettavana lähteenä Kaarlon kannasta *Epäilijään* voidaan pitää Minnan kirjettä Kalle Brofeldtille 1.2.1886/MCK155:220.

2229 Niiden esittämisen vaikeutta Kaarlo oli pohtinut kesällä 1884 kirjeessään Pariisista (KB → EB [sunnuntai]. 6.1884/46:1:80/EBA/KiA/SKS), jossa hän totesi, miten harvat Arkadian näyttelijöistä voivat olla uskottavia sivistyneistö- rooleissa. Pohjoismaisen näytelmistön henkilöt edustivat kuitenkin kauppias- tai virkamiessäätyä. Näyttelijät tulivat yleensä alemmista luokista, joten sellaisten roolien esittäminen vakuuttavasti oli vaikeaa, kun katsomossa istui juuri niistä yhteiskuntakerroksista tulevia katsojia.

kossa ei ollut sitä ”nuorta kapinallista”, ”viriliä intellektuellia haastajaa”, sukupolvensa tai säätynsä uhmakasta äänitorvea, joka olisi vetänyt nuoren polven ylioppilaat teatteriin ja johon nuorsuomalaiset – ”dynaamisena voimana” olisivat voineet samastua. Siihen Niilo Sala oli liian pehmeä ja vanhafennoihin kuuluvan johtajan ystävänä liian epäitseenäinen hahmo. Kaarle Halme, nuoren polven sankarihahmo, tuli teatteriin vasta pari vuotta myöhemmin.

Tämän poliittisen keskustelun keskellä Bergbom valitsi ohjelmistoon Henrik Ibsenin näytelmän *Nuorten liitto*. Vaikka se kuvasi 20 vuoden takaisia poliittisia debatteja, valinta voidaan ymmärtää niin, että Kaarlo kenties yritti sen avulla jatkaa yhteiskunnallisten näytelmien linjaa (ensi-ilta oli 20.1.1886). *UStr* 21.1.1886 kiitti esitystä, että ”onnellisesti oli voitettu ne haitat, jotka tavallisesti vaivaavat yhteisnäyttelyä, suurempaa kappaletta ensi kerran esitettäessä. Menestykseen vaikutti epäilemättä se, että roolit olivat taitavasti jaetut. [– –] Väkeä oli kohtalaisesti.”²²³⁰

Esityksiä jatkettiin tammikuussa Minna Canthin *Työmiehen vaimolla*, Aurora Aspegren Homsantuuna ja Hilda Asp vanhana mustalaismuorina.²²³¹ Tämän uusinnan voi tulkita Bergbomilta kannanottona pahan hyökkäyksen kohteeksi joutuneen Canthin puolesta tilanteessa, jossa tämä oli lähetetty ”katunaisten seuraan”. Canthin kanssa säädyllyiset ihmiset eivät voisi edes seurustella. Minna kertoi myös ryhtyneensä ”laveaan psykologiseen romaaniin” ja mainitsee tekeillä olevan uuden näytelmänsä (*Köyhää kansaa/Kovan onnen lapset*), jossa hän kohtaa kaikki ne vaikeudet, joita seuraa, kun yrittää yhdistää ”tarkkaa todellisuutta draamallisten effectien kanssa.” Minna huomauttaa Kaarlolle:

Kun nyt kuulen, tuleeko K. Brofeldtin näytelmästä kelpaava. Ellei, niin minä alotan kirkon juuresta jotakin. – Piispa Johanssonin kanssa emme ole missään tekemisissä olleet. [– –] jospahan tulisi toinen Kristus raikkaamaan maailmaa taas. Ja tällä kertaa se saisi olla nainen!²²³²

Tammikuun 21. 1886 Suomalaisen Teatterin johtokunnan edessä oli luettu Kalle Brofeldtin näytelmä. Johtokunnan muodostivat Jaakko Forsman, Antti Almberg, Viktor Löfgren sekä molemmat Bergbomit ja K. F. Wahlström. Kaarlo on katsonut tarvitsevansa selkänöjan omalle valinnalleen. Hän oli *Epäilijän* ottamisen kannalla, kun kerran oli kom-

2230 ”[K]amariherra Bratsbergin osaa näytti hra Leino, asianajaja Stensgardin osaa hra Ahlberg; tohtori Fjeldbona oli hra Sala, patroona Monsenin hra Falck, tilanhaltija Gundestadina hra Pesonen, Daniel Hejrenä hra Lindfors, kirjanpainaja Aslaksenin hra Aspegren ja matami Rundholmenina neiti Stenberg, mainitaksemme ainoastaan kappaleen pääosat.” *UStr* 21.1.1886. V. Vasenius on *Valvojassa* kommentoinut laajemmin roolitulkintoja, sit. EAH3:242.

2231 *Työmiehen vaimon* uusintaillasta 22.1.1886 kirjoitti *UStr* 23.1.1886. Aurora Aspegrenin Homsantuun rooli oli parhaimmillaan niissä kohdissa, jossa ”tytön raivoisa mieliala tulee näkyviin.”

2232 M. Canth → KB [alkuvuodesta 1886]/MCK153:219.

mentoinut ja edistänyt sen kirjoittamista. Muu johtokunta päätti evätä sen ottamisen Suomalaiseen Teatteriin.

Aspelin-Haapkyllän mukaan Kalle Ahon näytelmä oli paras tänä talvena tarjotuista näytelmistä, ”joskaan ei mikään kypsynyt tuote. Bergbom olisikin ottanut sen näyteltäväksi, mutta kun se 21.1.1886 luettiin julki johtokunnan kokouksessa, johtokunta ”ei katsonut voivansa puolustaa sen esittämistä”, koska ”sisällisyys oli sitä laatua, että se epäilemättä tulisi loukkaamaan useimpien teatterissa kävijäin uskonnollisia tunteita.”²²³³ Almbergin ensialkuun kirjoittama muotoilu pöytäkirjassa oli runsaampi: ”niitten kävijöitten uskonnollisia tunteita, jotka Suomalaista Teatteria kannattavat ja joitten suosiosta siis teaterin olemassaolo riippuu.” Forsman oli halunnut pois kannattajakuntaa koskevan maininnan, sillä muuten voisi luulla, että johtokunta suosii kirjoittajan ”suuntaa”. ”Jos semmoinen lausunto tulisi julkisuuteen, olisi siitä teaterille melkein yhtä paljon vahinkoa kuin jos kappale todellakin näyteltäisiin.”²²³⁴

Muuten Aspelin-Haapkyllä selittää, että useita käsikirjoituksia kyllä tarjottiin ja että Suomessa ”oli teatterin virittämää innostusta”. Tutkijana hän ei pohdi, mitä seurasi siitä, että teatteri jäi vailla uutta kotimaista sensaationäytelmää tuolloin keväällä 1886. Vain vuosi *Työmiehen vaimon* menestyksen jälkeen teatteri sai äkkiä osakseen nuoren intellektuellipolven halveksunnan. Hilda Aspin mielestä *Epäilijä* oli mestariteos ja Suomalainen Teatteri tekemässä ankaran tyhmyyden.

Tulin äsken teatterista, luettiin johtokunnan jäsenten läsnäollessa [K] Brofeldtin draama. Se on mestariteos. 4s näytös on tosin vielä skizeerattu vähän, mutta kokonainen se on siltä ja muut, erittäin 2 ensimmäistä näytöstä ovat kuin valetut, hienot, varmat, karakterit heti selvät. Ja sentään sitä luultavasti ei oteta repertoaariin. Ei johtokunta uskalla. Meurman et kump. peloittaa. Pelkäävät että kansa ottaa (muka) pois aineellisen kannatuksen, kun esitetään sellaisia epäilyksiä. Surkeasti olemme rappiolla. Aineellisuuden takia kuristellaan henkinen tuottelijaisuus. Varma on, että jos tämä nyt kielletään, saadaan sama tempu muutaman ajan kuluttua jollekin uudelle ”epäilykselle” tulkoon se mistä tahansa, tai miltä alalta hyvänsä. Oikein raivostutti. Tohtori tahtoi ottamaan, mutta Jaakko Forsman arveli: ei kukaan tietysti todenperään ajattele tuollaisen kappaleen ottoa. – En luule että sitte edespääsö-aikani [ripillepääsyaikani] olen niin ollut uskonnollisessa tuskassa, kun tänään seurattessani [näytelmän] sankarin taistelua. Hänelläkin on vahvasti uskova äiti, eikä itse voi uskoa. Kesällä olin sentään pari viikkoa ennen sinut tuloasi samallaisessa

2233 EAH3:238av1.

2234 Suomalaisen Teatterin johtokunnan pöytäkirja 21.1.1886,§1; sekä ote pöytäkirjasta/SKTA/SKT.

kamppauksessa... – Silloin vasta tuntuu teatterissa olo hauskalta, kun sinne saadaan kappaleita, joissa pyhimmät tunteet uhkuvat esiin, – mutta eihän se aika saa tulla.²²³⁵

Juhani Aho hankki näytelmälle *Keski-Suomi* -lehden toimittajana ”puhufia” antamalla Arvid Järnefeltin julkaista lehden ”Helsingin kirjeessä” avoimesti huhun, jossa kerrotaan että ”näytelmässä on kosketeltu nk. arkoja asioita” [–] ”Huhu kertoo siinä soitettavan posetiivia jumalanpalveluksen aikana ja juuri tämä juttu lienee pääsyynä hylkäämiseen.” Kirjoittaja [Arvid Järnefelt] hieman kauhistuu nuorten syytöstä, mutta sehän on periaatteessa täysin asianmukainen huomautus: ”Omituiselta tuntuun moinen arkatuntoisuus teatterin puolelta, jonka tehtäviin kuuluneet etupäässä kotimaisten tuotteitten esille tuominen ja kannattaminen.”²²³⁶ Kaarlon kannalta asia oli juuri näin. Ruuto Erkko tuohtui kielteisestä päätöksestä morsiamelleen Hilda Aspille:

ett’ei se [S.T.] uskalla ottaa ‘Epäilijää’. Jos se sen tekee, niin se näyttää, ett’ei se voi pysyä vast’edes henkisen elämämme polttopisteenä, vaan alenee tavallisen jokapäiväisen teatterin tasolle. Ei se ole ihme meidän oloissa, jos niin käy, mutta tohtorin häpeäksi se tulee, jos hän antaa sen tapahtua, sillä hänen pitäisi huomata mihin se vie. Ja hän *voisi* pakottaa ottamaan ‘Epäilijän’, sillä hänessä on vielä tätä nykyä koko suomalainen teatteri. [–] Monessa maassa teatteri on – maan henkisen elämän äärettömäksi tappioksi – konventionellin uskonnon kannalla, mutta jos suomalainenkin alentuu sinne, niin vastatkoon siitä ne herrat, jotka sen ovat alentaneet. Tohtorin vastuu on suurin. Hän yksin oikein näkee, kuinka teatteri alentuu ja käsittää kenties myös – ei, sitä hän ei käsitä – mutta koko hänen elämäntehtävänsä on sen alentumisen kautta mennyt, menettänyt oikean arvonsa.²²³⁷

Ruuto kehotti Hildaa vaikuttamaan Bergbomiin ja sanomaan terveisiä, että nuoret kirjailijat nousevat teatteria puolustamaan sitten, kun sota tulee.²²³⁸ Erkko itsekin oli saanut torjuvan vastauksen omasta näytelmästäään *Elinan surma*, jota oli tarjonnut Bergbomille.

2235 Hilda Asp → Ruuto Erkko 21.1.1886/REA/PLAS/PLA.

2236 Aho A 1951:247.

2237 Ruuto Erkko → Hilda Asp 23.1.1886/HiAA/PLAS/PLA; sit. Niiniluoto 1983:102–103.

2238 Ruuto Erkko → Hilda Asp 23.1.1886/HiAA/PLAS/PLA. Ruuto kirjoitti Viipurista käsin: ”Mene sinä hänen puheilleen asiasta ja selitä hänelle oikein suusi puhtaaksi. Teatteri ei aineellisesti kärsisi. Me nuoremmat tekisimme parastamme selittääksemme teatterin osan asiassa oikein sitte kun riita tulee. Minä voisin kirjoittaa Suomettaressa, Juhani Aho Keski Suomessa, Arvid Järnefelt jossain myös j.n.e. Mutta joll’ei Epäilijää oteta, niin olkoot vakuutetut, että teatteri saa tietää mikä se on, sitte kun kappale tulee painosta. [–] Kansa ei ota kannatustaan, kansa ei myöskään yhden kappaleen näyttelystä maailmana pidä, sen tekevät hrat Meurman & Forsman ja ne, joihin heidän painava sanansa ulottuu. – Saarnaisin vielä, mutta sekoon jo. Koetan kirjoittaa teatterikirjeen ja siinä sopivasti agiteerata Epäilijän eduksi.”

Siitä hän oli vielä alakuloinen, mutta Hilda lohdutteli sulhastaan todistamalla Bergbomin tärkeästä panoksesta: ”Brofeldt on kirjoittanut tätä ennen monta oikein roskaa ja tämäkin oli melkein plagiaattia ja rehua, ennen kuin tohtori luki sen kesällä ja antoi hänelle varman suunnan.”²²³⁹ Bergbomin antamia tiukkoja arviointeja *Elinan surma* -tekstistään Ruuto seuraavana syksynä oli jo valmis pitämään oikeina.²²⁴⁰

Kaarlo Brofeldt sai johtokunnan puheenjohtaja Almbergilta kirjeen. Bergbom itse ei varmaankaan ole halunnut kirjoittaa. Näytelmä painettiin Wickströmin kirjapainossa. Minna sai tiedot tapauksesta Emelien pitkästä kirjeestä, jota ei ole säilynyt, mutta jota Minna referoi suojatilleen. Helmikuun 1. päivänä Minna jo kirjoitti Kaarlo Brofeldtille. Hän oli ensin itse aikonut ehdottaa jotain radikaalia, mutta päätti Emelien kirjeen jälkeensä malttaa mielensä. Näytelmä on ”hyvä ja geniaalinen” ja se kiellettiin johtokunnalta uskonnollisista syistä, vastoin Bergbomin tahtoa. Minna tunnistaa Kaarlon toiminnan suoraselkäiseksi ja näkee asian poliittisena. Bergbomit puolsivat sen painatusta.

Hyvä ystävä! Kaiketi jo tiedät, kuinka näytelmäsi on käynyt? Mitä arvelet nyt tehdä? Minä en uskalla sanoakaan, mihin ajattelin sinua kehoittaa; mutta kun sitten sain pitkän selittävän kirjeen neiti B[erg]bomilta aloin kuitenkin malttia mieltäni. Tuo vastoinkäyminen antakoon sinulle intoa ja voimia ryhtymään sitä tehokkaammin uuteen draamaan! Kyllä sinulla voimia on, kun annat elämän-aaltosi mennä ylös korkeuteen vaan, että hurisee! Lopulta voitto tulee vaikka pieniä p-a sataisi. Mutta ahkera sinun täytyy olla, hirmuisen ahkera. Ajatella, lukea, tutkia ihmisiä ja edistyä kaikin puolin. Ei tämä sentään *niin* suuri vastoinkäyminen ole, kuin ensi katsannossa luulisi. Sillä tieto leviää siitä, että näytelmä on ollut ”hyvä ja geniaalinen”, (neiti B:n sanat) vaan että se kiellettiin uskonnollisista syistä ja *johtokunnalta* vastoin tohtorin tahtoa. Kun sinä kirjoitat draaman, jota eivät voi kieltää näyttelemästä (se sinun nyt uhallakin täytyy tehdä) niin rientää joka ihminen katsomaan. Ja sinä tulet nyt jo tämän kautta kuuluisaksi, kuin jos se olisi näytelty keskinkertaisella menestyksellä. Tohtori arvaten sinulle kirjoittaa, mitä he arvelevat että tämän nykyisen suhteen olisi tehtävä. Neiti B. ainakin kehoitti sitä painattamaan, ja arveli, että sitä ehkä sitten jotkut sanomalehdet puolustaisivat näytettäväksi.²²⁴¹

2239 Hilda Asp → Ruuto Erko 27.1.1886/REA/PLAS/PLA; sit. Niiniluoto 1983:102–103.

2240 ”Eilen luin läpi vanhan Elinan surman. Kyllä se on lapsellinen. Niin paljon Shakespearen vaikutusta ja kuviteltua ja psykologiset syyt niin vähän selvät. Tohtori arvosteli sitä sittenkin liian hyvästi. Kyllä siinä on runollisuutta jotain ja hyviä piirteitä, mutta kokonaisuudessaan se on niin kovin skitsimäinen ja epäselvä”. (Ruuto Erko → Hilda Asp 13.10.1886/REA/PLAS/PLA; sit Niiniluoto 1983:132.)

2241 M. Canth → Kalle Brofeldt 1.2.1886/MCK155:220.

Minna kirjoittaa Brofeldtille kunnioittavansa Bergbomia siitä, että tämä on valmis edistämään ajatuksia, joiden takana ei itse täysin mielin seisokaan.

Kuinka nyt ikinä lieneekin: Tohtorissa ei ole syytä, siihen olen aivan varma. Neljä päivää hän on ollut kipeänä sen jälkeen, kun johtokunta oli päätöksensä (oli ollut *yksimielinen*) lausunut. Minun käy Tohtoria niin sääli, sillä hän tahotoi tehdä oikeutta kaikille. Ja se on sitä kunnioitettavampaa, kun hän ei itse puolestaan ole aivan niin taipuvainen näitä uusia aatteita ajamaan. Ehkä sentään olisi, ellei kaikki hänen ympärillään ja hänen ystävänsä niin jyrkästi niitä vastustaisi. Kun sinä nyt saisit uuden ja hyvän aineen! Voithan sitä miettiä ja kypsytellä noin kassa-memoriaali[en] ja pääkirjojen lomassa. [– –] Tarjoo [Werner] Söderströmille (ehkä parhaiten Jussin [Aho] kautta?) näytelmäsi painettavaksi! Hauska olisi sitä lukea nyt alusta loppuun saakka. Näyttelijöistä monet: Hilda [Asp], neiti Borg, Kilpi (Frisk) [ja] Wallenius olivat sitä innokkaasti puoltaneet. Mutta toiset niistäkin vastustelleet. Kirjoita nyt pian ja ole friskillä mielellä! ystäväsi Ma Cth.²²⁴²

Minna Canthin kirje on tarkka analyysi Kaarlon tilanteesta. Minna tunsikin Kaarlon vilpittömän oikeudenmukaisuuden ja vapaamielisyydenkin ihanteet ja tiesi, miten kipeästi hän uutta näytelmistöä tarvitsi. Uusia aatteita ja nuorison tarvetta käydä yhteiskunnallista keskustelua Bergbom itse kyllä ajaisi, ellei hänen ympäristönsä ja ystävänsä olisi niitä vastaan. Minna tulkitsee Kaarlon joutuneen hankalaan pinteeseen, sillä näytelmä osui juuri siihen ristiriitaan, joka teatterin vanhan kannattajajoukon ja johtokunnan, sekä toisaalta puolueen nuoren polven ja nuoremman sukupolven välille oli syntynyt. Nuoria ei päästetty fennojen julkisen toiminnan foorumeille. Minna tahtoi varmistaa, että Kalle Brofeldt ei lopettaisi kirjoittamistaan. Pari viikkoa myöhemmin hän rohkaisi ja käski miestä kirjoittamaan uudestaan, ”se on parhain kosto”.

Kirjoitin neiti Bergbomille ja kysyin mitkä paikat siinä niin loukkaaviksi katsottiin, ja oliko mahdoton niitä korjata. Kenties Tohtori miettii samoja asioita, koska hän ei vielä ole sinulle kirjoittanut. Malta mielesi, elä loukkaa Tohtoria, hän on viaton.²²⁴³

Johtokunnan pelisilmä oli Bergbomia huonompi, ja sitä voinee moittaa siitä, että se ei nähnyt julkisen taidelaitoksen menestymisen elinehdoksi sitä, että sen itsensä pitäisi

2242 M. Canth → Kalle Brofeldt 1.2.1886/MCK155:220.

2243 M. Canth → Kalle Brofeldt 18.2.1886/MCK156:221.

tarjota tilaa nuorilla ja kriittisille äänille. Poliittinen ja taiteellinen debattikin on parempi kuin tukeutuminen ainoastaan vanhoihin lääkkeisiin. Teatteri oli ollut jo sentään 15 vuotta olemassa, ja Kaarlolla saman verran vuosia takanaan. Kaarlo oli kiellon jälkeen sairastanut neljä päivää. Se kuvaa paitsi masennuksen suuruutta, myös Kaarlon tapaa sairastua vaikeiden asioiden, ennen muuta pettymystensä kohdalla. Tämä suru on tuttua aiempien vastoinkäymisten tai mielen pahoittumisten jälkeen. Bergbom tiesi, minkä halveksunnan kohteeksi myös hän tämän tapauksen jälkeen saattaisi jäädä.

Epäilijää esittämällä olisi kevät 1886 ollut toisen näköinen. Jo kuukausi epävästä kokouksesta Kaarlo joutui kirjoittamaan nöyrästi kunnioittavan kirjeen Ida Aalbergille, että tämä tulisi pelastamaan kevään näytäntökauden. Oliko senkin kirjeen takana johtokunnan tovereiden painostus? Almberg ja Forsman olivat halunneet Idan takaisin. Löfgren kuului Avellanin puolueeseen, mutta hän ymmärsi Idan merkityksen lipputuloille. Näinä kuukausina elätettiin jälleen aloitetta ”ooppera-touhujen” elvyttämisestä. Tuliko se johtokunnasta, vai oliko sellainen ajatus jopa Kaarlon oma impulsiivinen yritys ”pr-tempuksi”? Vai kaipasiko hän vain niin syvästi oopperamusikkia päivittäin kuulakseen?

Johtokunnan kokouksen jälkeen Bergbom lähti Benjamin Leinon kanssa Pietariin, missä *Kuningas Learia* esitettiin. Matka varmasti piristi Kaarloa, myös Sala ja Ahlberg olivat matkassa.²²⁴⁴ Kevätkauden 1886 merkkitaipaukseksi jäi siis vain *Kuningas Lear*, joka saatiin valmiiksi maaliskuun alkupuolelle, ensi-ilta 12.3.1886. Aspelin yhtyy Bergbomin väitteeseen: meillä ei menesty kuin suuri klassinen draama tai kansannäytelmä.²²⁴⁵ Nervanderin arvostelu *Finlandissa* oli laaja,²²⁴⁶ ja teatterille saatiin ”suuri voitto jälleen klassisen draaman alalla”. Näyttämöllepanon huolellisuus toistui tässäkin. Arvostelija Nervander kuvasi pari yksityiskohtaa:

Så gick ridån upp Kung Lears festsal var ordnad med den artistiska smak och pietet mot en förgången tid, som på ett så storslaget sätt utmärker ledaren af den finska scenen. Lika anslående voro flere andra dekorationer, bland hvilka

2244 EAH3:243; *UStr* tiesi siitä jo 3.2.1886.

2245 EAH3:242; sekä *HD* 13.3.1886: ”På uppställningen var mycken omsorg nedlagd [–] Sålunda uppbar hr Leino synnerligen förtjenstfullt Kung Lears roll och Cordelia hade i fröken Avellan [p.o. Rautio] en god framställarinna. Tack vare särskildt dessa bådas framstående spel kunde det storartade sorgespelet temligen göra sig gällande Salongen var fullbesatt och bifallet lifligt.

2246 Emil Nervander *Finlandissa*: mm. ”Hr Salas framställning av Edgars roll erbjuder ställen af stort intresse. Detta är isynnerhet fallet med scenen på heden under mötet med Lear, der Edgar gör sig vansinnig. Denna scen framställes med fullkomlig realism och åskådlighet och anse vi den höra till det bästa hr Sala utfört. Äfven öfriga delar af rollen utföras förtjenstfullt, ehuru den förkortats så betydligt att föga tillfälle finnes till en motiverad karakterisering. – Hr Ahlberg som Edmund saknar denna imponanta, smidiga hjeltegestalt och dertill hörande karakter, som ensamt motiverar två sådana qvinnors kärleks som Gonerils och Regans. Såsom rollen nu utföres, motiverar hr Ahlberg endast det sin[n]liga hos Edmund. Hela denna trängtan efter makten, som ej ryggar tillbaka för medlen, blir endast föga beaktad. Emellertid finnes i Hr Ahlbergs framställning äfven goda sidor.” *Finland* 21.3.1886 ks. EAH3:244–246.

må nämnas borggården i Glosters slott, heden med sina praktfulla blixtar och dånande aska, det engelska lägret m.m.”²²⁴⁷

J. L. Runebergin juhlapäivän traditio jatkui kuvaelmilla, runoelmilla ja ”lauselmilla” *Vänrikki Stoolista*. Sitten tuli avioliittokomedia *Taistelujen väliajalla* ja lopuksi *Trubaduurin* IV näytöksen ensimmäinen kuvaelma, ns. ”miserere-kohtaus”, jossa avustivat Emmy Achté ja Abraham Ojanperä Robert Kajanuksen johtaessa orkesteria.²²⁴⁸ Näitä esityksiä selostettiin ylevään ja ”vanhaa tuttua” korostavaan äänilajiin *Uudessa Suomettaressa*, mikä viittaa siihen, että Kaarlo joko omasta impulssistaan tai johtokunnan ja Emelien odotuksena kääntyi vanhaan, pitäytyen itselleen rakkaisiin ja nostalgisiin teoksiin ja ohjelmanumeroihin.²²⁴⁹ Nostalgia on usein inhimillinen voimavara uuden ja uhkaavan edessä erityisesti pettymysten jälkeen – se näkyy Vänrikki Stolin kuvaelmissa 5.2.1886. Samaan iltaan otettiin numeroita *Trubaduurista*, joihin Emmy Achté ja Abraham Ojanperä haettiin takaisin. Hilda Aspin kanta oopperaan heijastanee puheosastolaisten katkeruutta oopperan suuntaan:

Se on kyllä näennäisesti pieni seikka, muuta juuri noita pieniä, jotka tekivät suuria. Juhlanäytäntönä, korotetuilla hinnoilla on se jotain sunnuntai-ruokaa muka, jota puheosasto ei saa toimeen. Se on samalla köyhän todistus meille; ja nyt se vielä erittäin vaikuttaa, kun mielet ovat niin taipuvaiset johonkin kevyeseen, melkein kevytmieliseen, tuon painon takia, joka on ilmassa oloisamme. Rouva Achté ja Ojanperä ovat laskeneet oikein, kun sekä yleisö että tohtori taas ovat nähneet virvatulen, yhtyvät he kyllä takaa-ajoon. Kunpa vain tyydyttäisi tähän yhteen. Jos muita tulee, alenee puheosasto pian maaseudun

2247 E. N[ervander]. *Finland* 21.3.1886.

2248 Ilmoitus ja puffi näytännöstä *UStr* 5.2.1886.

2249 *UStr* 6.2.1886 kuvaus kertoo havainnollisesti Bergbomin kuvaelma-taiteesta: ”Ensin esitettiin 14 mitä onnistuneimpaa kuvaelmaa *Vänrikki Stoolin tarinoista*, lauselmien ja laulujen kanssa. Tuo kaunis sarja, josta kunnia sen järjestäjälle, teaterin taitawalle johtajalle, alkoi kuwaelmalla, jossa keskellä tuiminta taistelua kaikui ”Porilaisten marssin” tutut säweleet. Seurasi sitten ”Torpan tyttö” valittaen laulun säveleissä äidillensä sulhonsa kurjuutta. Torpan tyttönä oli neiti Kurikka. Bivuakin [laavun] loimuavan tulen ääressä kertoi sen jälkeen hra Leino von Törnen, hra Sala Kuormarengin ja hra Lindfors Sven Tuuwan elämän sadun. Seurasi sen jälkeen kuvaelma ”Pilven veikko”, jossa hra Ojanperä lauloi vanhuksen ja neiti Borg nuoren tytön valituksen nimettömän urhokkaan sotilaan kuolemasta. Bivuakitulen ääressä lausuttiin taas kohtia ”Hurtti Ukosta”, ”Lutnantti Zidenistä”, ”Sotavanhuksesta” ja ”Kulneffista”. Seuraava kuvaelma esitti ”Lotta Svärdiä” ja sitä seuraava ”Sotilaspoikaa”, jonka laulun miellyttävällä tavalla lauloi neiti Kurikka, kuvaelma ”Kuoleva Soturi”, joka sitten seurasi, oli kauniimpia tuossa loistavassa sarjassa, jonka lopetti ”Maamme-laulu”. Sitä lauloi hra Kajanuksen orkesterin säestyksellä moneen kymmeneen nouseva seka-ääninen kööri, jonka keskellä taiteen haltijatar seppelöitsi suuren runoilijan rintakuvan. – Tämän ensimmäisen osaston päätyttyä näytettiin Björnsterne Björnsonin yksi näytöksinen näytelmä ”Taistelujen väliajalla”. – Ohjelman kolmas osasto oli kumminkin epäilemättä illan loistokohta, kun taas pitkien aikojen kuluttua saatiin näyttämöltä kuulla ”Trubadurissa” rouva Achtén vanhastaan tutut, vielä yhtä sointuisat säweleet. Esitettiin näet miserere-kohtaus sanotusta operasta. Rouva A. lauloi Leonoran ja nuori etevä laulajamme, hra Ojanperä mielivi Lunan osan. – Turhaa on tässä ylistyssanoja käyttää. Vaikutus oli valtaava; sen osoittivat yleisön myrskysiset mielumyksen osoitteet, jotka eivät tyntyneet, ennen kuin molemmat mainitut taiteilijat lauloivat toistamiseen kohtauksen viimeisen dueton.”

ja pääkaupungin silmissä, ja jos jotain ooperaa aletaan meillä, menee kaikki myttyyn. [– –] ohjelmistossa on vain vanhoja kappaleita ja tyhjiä huoneita kerta kerralta.²²⁵⁰

Kevät 1886 näytti siis kaikkea muuta kuin lupaavalta. Siksi Kaarlön kanta Ida Aalbergiin muuttui jo 20.2.1886 mennessä. Kaarlo oli voinut saada tietää Ellen Nervanderilta, jonka kanssa Ida Kööpenhaminasta kirjoitteli, että tämä olisi kenties kypsä suostumaan tarjoukseen. Bergbom pyysi kohteliaasti häntä palaamaan Helsinkiin, palkkion saisi Ida määrätä itse! Kaarlo lisäsi tervetulle tovereilta, ja huomautti vielä siitä, miten ”kaikki iloitsi[si]vat hänen tulostaan”. Idan piti voida tuntea, että työtoveritkin haluavat hänen tulevan, mikä oli kyllä vain puolittomuus. Aalberg oli puolestaan Kööpenhaminassa reaalisesti vailla työtä, joten he pääsivät nopeasti sopimaan jo toukokuuksi näytöksiä Arkadiaan ja yhteisen kiertueen kesäksi 1886.

Ruotsalaisessa Teatterissa kuluneen talven menestysnäytelmä oli A. Agrellin *Ensam, Yksin*, jonka Hilda Asp ruotsista suomensi ja jonka ilmeisesti Kaarlo risti *Thoraksi*. Siinä Aurora Aspegren sai näytellä neiti Thora Edliniä, joka oli saanut ja kasvattanut tyttärensä Yngwan yksin ja itsensä ompelutyöllä elättäen. Häpeän kestämillä hän oli päättänyt kasvaa paremmaksi ihmiseksi – ja ylpeäksi. Tyttären syntyperä aiheutti ongelmia vasta, kun tämä sai parempisäätöisen nuoren kosijan. Koska äiti ei taipunut ottamaan nimensä eteen tittelä rouva ja naamioimaan itseään leskeksi, eikä vastaanottamaan Yngwan isän jälkikäteen lähettämiä elatusrahoja, nuoret päättivät rakentaa omalla työllään elämänsä eteenpäin.²²⁵¹ Aspelin-Haapkyllän mukaan ”Bergbom tiesi ennakolta miten vähän nämä kappaleet vetivät, mutta hän piti velvollisuutenaan tutustuttaa yleisöä – uusiin ilmiöihin”.²²⁵² Historioitsija vähätteli siis tätäkin näytelmää: aihe oli urbaani ja osa sääty-yhteiskunnan keskeistä sosiaalista problematiikkaa. Seitsemän esityskertaa oli aivan asiallinen onnistuminen ja Aspegrenin roolityö selvästi puhutteli katsojia. Helsingissä oli paljon yksinhuoltajia ja kysymys huoltovastuusta kosketti kaikkia yhteiskuntaluokkia.

Työmiehen vaimo näyteltiin Tukholmassa huhtikuussa 1886.²²⁵³ Hedvig Winterhjelmin laatimaa ruotsinnosta kritisoi tosin kielenkäytön vanhakantaisuudesta. Muuten esitys sai suopean vastaanoton, ja Minna Canth nousi pohjoismaisen kirjailijaperheen

2250 Hilda Asp → Ruuto Erkkö 13.2.1886/REA/PLAS/PLA; sit. Niiniluoto 1983:112–113.

2251 Näytelmää on selostettu palstalla ”Stockholmskåseri”, *Finland* 26.2.1886.

2252 EAH3:247. *UStr* 9.4.1886 mukaan rooleissa: Thora Edlin – rva Aspegren; Yngwa – rva Rautio; Eksköld – hra Leino; lääkäri Sanden hra Lindfors; Allan – hra Weckman; matami Rask – nti Stenberg. Tukholman draamallisessa teatterissa näytelmä oli pitkin talvea saavuttanut suurta suosiota. Ks. m. *Finland* 10.4.1886.

2253 *Arbetarens hustrun* näytöspäivät Tukholmassa olivat 17.4., 18.4. ja 19.4.1886.

jäseneksi.²²⁵⁴ Emelie oli kertonut Tukholman esityksistä ja toukokuun alussa Minna vastasi,²²⁵⁵ mutta tämän kirje kuvaa väsymistä ja uupumista niihin lehtidebatteihin, joita innostuessaan oli käynnistänyt, ja siihen sosiaaliseen eristykseen mihin hän ajautui. Hän sanoo isoovansa ja janoovansa rakkautta: ”olen kerjäläinen joka anoo rakkautta”. ”Mitä välitän minä menestymisestä Tukholmassa, katkerammin kuin koskaan tunnen nyt, kuinka kaikki siteet minun ja kansalaisten välillä ovat katkenneet.”²²⁵⁶

Keväällä 1886 Ismael Kallio jäi eläkkeelle teatterista 56-vuotiaana. Aspelin-Haapkyllän mielestä Kallio oli jo ennen teatteria ”jäykistynyt opettajantoimessaan”,²²⁵⁷ roolisuoritukset olivat melko samanlaisia, niissä oli helposti saarnaavuutta. Ehkä Kalliokin piti itseään väärin ymmärrettyinä. Hän toimi ajoittain vastuuhenkilönä, näyttämöregissöörinä hyvin satunnaisesti, mutta kassanhoitajana ja kiertueen johtajana useamminkin. Läksiäispuheen 19.4.1886 piti tavan mukaan Antti Almberg,²²⁵⁸ Kaarlo ei esiintynyt tällaisissa yhteyksissä.

Ida Aalbergin Kööpenhaminan uutiset olivat monenlaiset.²²⁵⁹ Casino-teatterin rouva Zilahin roolin jälkeen syksyllä 1885 hän oli näytellyt edelleen ruotsiksi Sardoun uutuusnäytelmän nimiroolin näytelmässä *Andréa*. Muita olivat Åse *Peer Gyntissä*, *Jane Eyre* ja Sardoun *Fernande* sekä kaksi pienempää roolia, kaikki ruotsiksi.²²⁶⁰ Tanskaksi hän

2254 Pakinoitsijan Kirje Tukholmasta *UStressa* 4.5.1886. ”Rouva Minna Canthin näytelmä ”Työmiehen vaimo” on, oivalisella näyttelmissä Uudessa teaterissa ja sen innostuksen tähden, joka on koko kappaleessa, yhteydessä oikean kansankuvauksen kanssa menestynyt erittäin hyvin. Menestys olisi vielä ollut suurempi, jos ei jotkut melodramaattiset muistotelot vahingoittaisi kappaletta ja ruotsalaisessa käännöksessä [Hedvig Winterhjelmin] ei käytettäisi sellaista kieltä, jota tätä nykyä ei enää käytetä ruotsalaisella näyttämöllä. Ei edes herravälikäkään puhu niin pönkitettyä kieltä, sitä vähemmän työkansa. Herra Hillberg Ristona, rouva Ulf Johannana ja uusi loistava nuori näyttelijä neiti Sandell Kerttuna antoivat rooleistaan mitä taiteellisuuden kuvan.” (*UStr* 4.5.1886) Uutinen tästä kiiri *Finland* -lehteen, jossa 12.5.1886, lainattiin ruotsalaista kolumnia (26.4.), joka kertoo realistisena kirjailijana tunnetun Gustaf af Geijerstamin kriittisestä *Aftonbladeti*ssa. – Geijerstam ylisti näytelmän ansioita, ja hyvää vastaanottoa, mutta puutteista mainitsee erityisesti Vörsdyn pariskunnan ”vieraina ruotsalaisille, mutta ehkä Suomessa voi tapahtua” sellaista.

2255 M. Canth → EB 6.5.1886/MCK159:225.

2256 M. Canth → EB 6.5.1886/MCK159:225. Ennen harrastuksiani elin sovussa ja ystävyydessä kaikkien kanssa sanoo Minna, ”mutta harrastuksieni tähden on ystäväistä ero tullut.” – ”Ovat olleet hyvin ystävällisiä minulle Tukholmassa. Sanomalehtiä olen saanut suuren suurien pakkoja ja telegramminkin premiärin jälkeen. Ja onhan se kaikki nyt sentään pienenä lohdutuksena, ja täytyyhyän olla.” Minnan mielestä Arkadiaan ei kannattaisi enää rakennusvaroja sijoittaa, mutta ei ole rahoja uuteenkaan taloon, kun maassa on kova köyhyys.

2257 EAH3:248.

2258 Ennen tuloaan teatteriin Ismael Kallio oli ollut 14 vuotta kansakoulunopettaja, jonka taloudellinen asema ei ollut kehuttava, mutta se ei parantunut näyttelijänä, joka tienasi vielä vähemmän. Kallio oli näytellyt noin 100 roolia, joista kansanomaiset hahmot olivat parhaita: ”kanttorista kraatariin”. Aalbergin puheen mukaan Kallion ansiona oli, että hän oli edistänyt suomen kielen käyttöä näyttelijöiden vapaa-ajan kielenä; vieläkin teatterilla on työtä puhtaamman suomen kielen käytössä. ”Näinä vuosina säästit rahaa itsellesi maatalaan Saimaan rannalla Savossa, jonne lähdet ansaittuja päiviä viettämään.” Kallio näytteli teatterissa 14 vuotta. (A. Almbergin erojaispuhe I. Kalliolle 19.4.1886/puheita, kotelo 1/AAJA/KiA/SKS.)

2259 *UStr* 14.4.1886 siteerasi *Nationaltidendeä* 6.4.1886: ”Oltuansa pitemmän aikaa heikonpuoleisena ja viime viikkona sairaana tuli neiti Aalberg’in tänä iltana esiintyä Andreana, otettuansa osaa eilen harjoituksiin. Hänen terveydentilansa, muun muassa kulkutauti vaatii kumminkin, että hän saa pitempää lepoa, ja samalla kuin näyttäntö tänä iltana on muutettu, on se roolin näytelmässä ”En Kvindes Straf”, jossa neiti Aalbergin tuli esiintyä, nyt annettu rouva Osa Nielsen’ille.”

2260 EAH3:249.

esitti *Erään naisen rangaistuksessa* pääroolia.²²⁶¹ Kirjeissään Kööpenhaminasta Ida pohti Suomeen paluutaan, velvollisuus kutsui häntä Suomeen, vapaus Amerikkaan. ”I Finland kan jag aldrig bli rik.” Kapeaa, mutta taattua leipää hänelle oli tarjolla Bergbomeilta, joille hän sitä paitsi sai nykyään itse määrätä hintansa. Hän lisäksi valitti, että Arkadiassa oli ahtaat taustatilat, joissa myös avustajat, eli ”kaikki Kreetit ja Peetit kadulta” vaihtavat vaatteita. Se kirvoitti ajatuksen: ”Haluan oman nurkan”. Samassa kirjeessä Ida myös pelkäsi nuorempien, Inez Borgin ja Hilda Aspin suhdetta Kaarloon, olivatko nämä kenties löytäneet toisensa.²²⁶² Ehkä Ida ajatteli, että suomea hyvin osaavat nuoremmat säätyläisneidit voisivat uhata hänen asemaansa. Keväällä onnistui Aalbergin saada vielä vuoden kiinnitys Kööpenhaminan Dagmar-teatteriin.²²⁶³ Sen ehto oli kuitenkin, että hän kesällä opettelisi tanskan kielen.²²⁶⁴

Kaarlo houkutteli Idaa siis jo helmikuussa 1886 muistuttamalla, että yliopiston ensimmäistä suomenkielistä promootiojuhlaa varten kaupunkiin tulisi paljon väkeä ja silloin teatterin tulisi esittää kunnollisia näytelmiä.²²⁶⁵ Ida Aalberg palasi toukokuun 20. Helsinkiin ja näytteli jälleen *Työmiehen vaimon* Homsantuuta hurmiollisin vastaanotto-seremonioin.²²⁶⁶ Muut näytelmät olivat *Hamlet*, *Romeo ja Julia*, *Lea* ja *Kultaristi* sekä *Noora* (4.6.1886). Sen jälkeen hän osallistui Pohjanmaan kiertueelle kesäkuussa 1886, mihin Aalbergin omakin taloudellinen tilanne epäilemättä pakotti.

Keväältä 1886 on säilynyt Kaarola Avellanin Hedvigille Tukholmaan kirjoittama erittäin kriittinen kuvaus Aalbergin näyttelemisestä. Avellan oli ensin perinyt Lean roolin Hedvigiltä, mutta nyt se publisiteettisystä otettiin yllättäen häneltä pois ja annettiin Aalbergille. Vaikka taustalla on Avellanin katkeruutta, kuvaus on tarkkuutensa takia arvokas:

Ja promotionspektaklen med Ida voro då ej för lysande – af 8 qvällar hade de blott tvenne fulla hus, på T. vaimo och Hamlet, de andra mycket klena. Hennes ”Lea” gjorde henne då ingen heder – till och med hennes ifrigaste beundrarinnor

2261 Räsänen 1925:209. Aalberg oli lukenut tanskalaisia lehtiä, jossa kiitetään hänen nykynäytelmä-rooliaan, mutta samassa yhteydessä moitittiin suomeksi esitettyä Ofeliaa ”klassilliseksi deklamatsioonumeroksi, joka oli ”vailla yritystään yksilöittää esitettävää henkilöä”.

2262 I. Aalberg → Ellen Nervander 20.2.1886/Coll1.15./IAUGA/ms/KK.

2263 EAH3:251 mukaan lehdissä oli ollut tällainen tieto.

2264 Räsänen 1925:210.

2265 KB → I. Aalberg 20.2.1886 & 17.3.1886/47:1:3 & 47:1:4/KBA/KiA/SKS.

2266 Aplodeeraukset *UStr* 25.5.1886 kuvaa käsittämättömän suuriksi: ”Myrskyisiin aplodeihin, joista ei tahtonut loppua tulla, puhkesi tää yleisö suositon ja kaivatun näyttelijän näyttämölle esiintyessä ensi näytöksessä. Ja yhtä innokkaita olivat mieltymyksen osoitukset sekä ensimmäisen näytöksen keskellä, kun hän näyttämöltä poistui, että toisen, kolmannen ja varsinkin viimeisen näytöksen jälkeen, jolloin hänen täytyi, ellemme erehdy, kahdeksan kertaa astua esille näitä mieltymyksen osoituksia vastaan ottamaan. [–] Se osa tässä kappaleessa, joka oikeastaan mielet jännittää ja antaa kappaleelle sen omituisen värin, on epäilemättä Johanneksen osa. Neiti Avellan näytteli tätä osaa tälläkin kertaa sillä erinomaisella tavalla, jolla hän sitä niin usein ennenkin on esittänyt. Ja ettei mieltymyksen osoituksia puuttunut on luonnollista.” (*UStr* 25.5.1886.)

funno henne dålig och voro förtviflade öfver att de ej varit på repetitionerna, för att ha kunnat ”rätta henne”! Ja – hälften af mästestycket såg jag – då flydde jag. Det var i sanningen ”nainen” Lea, som Suometar skref, – Kristus hade ej mycket att göra med hennes Lea, men desto mer Aram och ”Babylonia hehkuma”. [sic!] Ock framsägningen, som är det viktigaste i Lea, så dålig – ja rent af slarfvig – och hvart tog hennes plastik vägen i den rollen det vete full men de ställningar hon intog voro då allt annat än plastiska – magen mer än vanligt i vädret och armarna tryckta med armbågen mot sidorna och hängande slappt ins blae hinein! Nej – så underhaltig skulle jag ei kunnat drömma om, ett hon skulle kunna bli. Föröfrigt ett fasligt kallt emottagande ja – man kunde riktigt tycka synd om henne.²²⁶⁷

Touko-kesäkuun vaihteessa 1886 Kaarola Avellan kirjoitti kaksi perusteellista kirjettä Hedvigille Tukholmaan. Niissä hän kertoi, miten hänen oma paluunsa toukokuun lopulla Suomeen laukaisi monimutkaisen riidan ja käräjöinnin siitä, oliko hän ollut tohtorin luvalla vai omine lupineen poissa. Avellanin mukaan Bergbom ei suostunut myöntämään omaa virhettään, mistä seurasi dramaattinen kalabaliikki. Avellan kertoi Hedvigille, miten Bergbomin kyvyttömyys seistä sanojensa takana tai ottaa vastuuta ratkaisujensa seurauksista, on saanut hänet halveksumaan miestä, jota aiemmin oli ihaillut. Ongelmana hän piti teatterin suosikkijärjestelmää ja diktatuuria, toimimista vain yhden ihmisen oikkujen varassa.²²⁶⁸

5-vi Avellanin ja Bergbomin riita 1886

Kaarola Avellan kirjoitti 27.5.1886 Hedvig Winterhjemille dramaattisesta riidasta Bergbomin kanssa. Tapaus pohjusti Avellanin vuotta myöhemmin tapahtuneen eron teatterista. Kirje suomennettuna kuuluu näin:

Paitsi sähköttä jonka sain teiltä, sai kapteeni yhden, kun rantauduimme Turkuun. ”Onko nti Avellan laivalla. Vastaus maksettu.” Hämmästykseni tietysti kasvoi – en voinut mitenkään kuvitella mitä oli tekeillä. Hamletin piti mennä – Sala nimiroolissa olettavasti, sillä Ahlberg ei ollut saanut kutsua, jota hän odotti. Tohtorin ja hänen tekemänsä sopimuksen mukaan – minä matkustin aiemmin – hän jäi paikalle – minulla ei ollut mitään moitittavaa itsessäni. Kun saavuin tänne [Hkiin] olivat Emelie [Bergbom] ja Betty [Löfgren] täydessä höyryssä. He olivat odottaneet minua tiistain laivalla. ”Työm. vaimo annettaisiin keskiviikkona [26.5.] Hamletin sijaan ”joka jou-

2267 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjem 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

2268 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjem 27.5.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

duttiin peruuttamaan sillä hra Ahlberg ei ollut tullut. Niin että koska hän ei ollut paikalla, syy oli minun.

Menin heti Tohtorin luo, hyvällä omallatunnolla, sillä minä en ollut tehnyt muuta, kuin mihin minulla oli ollut oikeus – niin, enkä edes käyttänyt koko oikeuttani, sillä tulin ennen Ahlbergia – mutta surullisena teatterin hankaluudesta, minkä estämiseksi olisin tehnyt kaikkeni, jos minulla olisi ollut siitä aavistus. Aloitin leikillisesti. ”Tässä on synnintekijä tahtomattaan [synderskan mot sin vilja]”, mutta vaikka maa olisi vajonnut, en olisi hämmästynyt enemmän kuin hänen vastauksestaan. – Voitko kuvitella mitä olin tehnyt: rikokseni ei ollut vain siinä, että tulin myöhässä (vaikka hän siinäkin asiassa antoi tilaa joillekin hämmästyttävälle väitteille), – ei, vaan että olin matkustanut ilman lupaa! [Minkä Avellan oli tehnyt kerran ennen lähtiessään Viipurista käymään Pietarissa.]

Voit kuvitella täyden hämmästykseni kuullessani moista. Sain lopulta kielen suuhuni ja kysyin mitä olisi tarkoittanut, jos en olisi saanut Tohtorin lupaa?! – Silloin alkoi koukkuilu ja advokatyyri, niin kehittynyt ja oikullinen [tillkrånglad], että olisi tarvittu muuta kuin tavallista tervettä järkeä sen seuraamiseen. Summana kaikista puheista: olin toki sanonut hänelle ”aion matkustaa Tukholmaan” (Pyysin häntä ainakin kerran pitäytymään totuudessa, joka oli: ”Tri B. saanko matkustaa Tukholmaan torstaihin asti” – ja vetosin Salaan todistajana sille, että hän ei ollut antanut mitään ääneen sanottua lupausta, (vain pyytänyt minua puhumaan jonkun kanssa, että lukee roolin minun sijaani, ja vastannut siihen kuinka kauan saan viipyä, sanomalla ”niin kauan kuin H[ra]. A[hlberg]. on siellä – eikä tämä ole lupaus? – mitä sanotaan? Koska se ei ole hän, jolla on lupa myöntää sellaista, vaan minun olisi tullut kääntyä johtokunnan puoleen. Mihinkään sellaiseen en ollut koskaan törmännyt – kaikki olivat näissä asioissa tekemisissä tohtorin kanssa – miten minä olisin saanut ajatuksen kääntyä johtokunnan puoleen. – Tällä hetkellä tunsin niin suurta halveksuntaa häntä kohtaan, että saatoin vain katsoa häntä sanomatta sanaakaan. Että olisi tullut edes sellaista mieleen. Hän toisti lakkaamatta ”Te halusitte kaiken sopimukseen – ette luottanut sanaani – pysykää nyt sopimuksessa!” – Harmikseni ja hämmästykseni en tullut ajatelleeksi, mitä sopimus sanoi tällaisissa tapauksissa, vaan menin siihen, että sanoin miten selitteleminen ja riita ei palvellut mitään – minä olin rikkonut – erottakaa minut – sakottakaa minua, mutta säästäkää kuulemasta lisää. Hän juoksi jälkeeni ja vaati saada puhua kanssani Viktor [Löfberg]in läsnä ollessa, jota hän oli jo yhtenä päivänä kiusannut parin tunnin ajan.

”Selvä – olkaa hyvä” – minä edellä, hän perässä, ilman hattua. Viktor ei ollut kotona. Emelie S[tenberg]. tuli sisään ja nyt hän [KB] jatkoi hämmästyttävää sanataiteiluaan [ord-equilibristik]. Niin surullista, tuskallista, vaikkei se ollut ensimmäinen kerta totta puhuakseni, kun kuulin ihmisen, jota joskus

on katsonut ylöspäin, käyttävän sellaisia valheita – sellaisia surkeita kiertoiteitä piinatakseen toista. Se viimeinen häivähdyks rakkautta ja kunnioitusta, jota olin tuntenut häntä kohtaan, hävisi tuolla hetkellä. Se ei siis silloin ollut muuta kuin puhdasta ilkeyttä kun hän, valistamatta minua virheestäni, antoi minun matkustaa siinä uskossa, että minulla oli lupa, kun olin kääntynyt hänen puoleensa ja hän oli vastannut niin kuin oli tehnyt. Miksei hän sanonut mitään. ”Minä olen pari kertaa vuoden aikana viitannut sopimukseen, jonka te välttämättä halusitte (siinä Akilleen kantapää) että en katsonut että tarvitsee viitata tällä kertaa.”

Voitko kuvitella Hedvig sellaista käytöstä? Hän ei voinut käydä päälleni siitä, että olisin viipynyt liian pitkään, sillä minulla oli todistaja kysymykselleni ja hänen vastaukselleen – ”niinkauan kuin Ahlberg on siellä [fulkomailla]” – vaikka hän kerran koitti krånglata sen muotoon ”niin kauan kuin I. Aalberg tulee” – mutta se olisi pannut viralta terveen järjen: miten minä nimittäin tietäisin milloin Ida kulkee ohitse – hän olisi voinut tulla mitä tietä tahansa. Se koukku ei onnistunut, eikä hän sitä kauan väittänytkään. Jotain extraa hänen piti löytää, ja sitten hän keksi sen, mitä hän piti mestarilöytönä: ”matkustin ilman lupaa”. Voitko kuvitella kierompaa [bakslugen] politiikkaa. Jätin Bettyn jatkamaan ylikohteliasta [upphyggliga] keskustelua ja lähdin kun olin pari kertaa muistuttanut vielä siitä, miten olin sanonut: ”saanko matkustaa” ja jossa hän väänsi ne muotoon ”aion matkustaa”.

Sen jälkeen tulin niin rauhalliseksi, että saatoin katsoa säännöt lävitse ja mitä niissä on: ”Joka laillisetta esteettä tahi Näytelmän-ohjaajan antamatta luvatta lähtee pois kaupungista” j.n.e. Ajattele, että asettaa sellaisen kohtauksen ja sellaisen väitteen yhtä jäsentä kohtaan kun säännöt on ne joita seurataan! Kaikki päättyi nolosti. Illalla johtokunnan kokouksen jälkeen tulee [lankoni] Viktor nauraen, että Tohtori kokouksessa oli ottanut puheeksi minun matkani ja todennut minut täysin viattomaksi! ja että ”hän luuli hänellä olleen oikeuden antaa lupa matkaan” jne jne ja kaikki tämä Johtokunnan edessä, joka ei ollut syyttänyt minua eikä koskaan ollut halunnut ottaa häneltä oikeutta, jotka säännöt hänelle antavat – niin – joka ei tiennyt vähintäkään koko asiasta. He olivat hymyillen katsoneet toisiaan ja prof. Forsman oli keskeyttänyt kaiken kysymällä ”jaha, mikä kysymys on seuraavana?”.

Minä kysyn – mitä tämä kaikki palvelee? Hyökkäsikö hän päälleni ottamatta selvää siitä, mitä säännöt asiasta sanoivat, ja kun se oli selvinnyt jälkeinpäin, koska alistui sillä lailla – en tiedä. En ole sen päivän jälkeen sanonut hänelle sanaakaan [– –]

Päivä tuloni jälkeen näyttelin Johannaa ja ehkä heidän aiheuttamistaan sie-lunmyllerryksistä johtuen paremmin kuin koskaan – kuten ihmiset väittivät. En ole koskaan ennen saanut niin paljon kiitosta eri tahoilta. Viktor Ekroos tuli luokseni ja sanoin jopa ”minun täytyy sanoa Teille, että te häikäisitte

kirkkaammin kuin ”skandinaavinen suuruus” – niin kai häntä täytyy nyt nimittää – niin ajatteli moni. Ida ei saanut varpuakaan yleisöltä. Lindfors antoi pienen puketin ”miespuolisilta tovereilta” – Tohtori ja Emelie yhden ja Johtokunta yhden.

Vaikuttaa kuin tunnelmaa pitäisi pitää yllä à tout prix. [– –] mutta asia ei ole kuin ennen. Jopa lehdistössä on jo ollut eräissä teatterikatsauksessa: ”Neiti Aalbergia ei paljon pienempi kyky on S. teaterilla K. Avellanissa... sillä mitä runsaslahjaisuuteen tulee, asetan minä heidät aivan rinnastusten. N[ti]. Avellan on s. teatterin tuki tärkeimmissä rooleissa ja pienemmillekin rooleille voi hän antaa sellaisen arvon, että ainoastaan todellinen taiteilija kykenee sitä tekemään. Hänen resettinsä ja se lämmin vastaanotto, jonka yleisö hänelle tässä valmisti osoittavat kyllä kuinka arvossa pidetty hän on. Hänen K. Elisabethinsa” ja nyt viimeksi hänen ”Gonerilinsa” osoittavat millaisen erityisluonteen hän voi antaa niille henkilöille joita hän kuvaa” etc etc. Nyt siis lehdistösäkin jo uskalletaan tuoda esiin väite ”ei paljon pienempi.” Onpa merkkillinen ajan merkki. (Kaarola Avellan → H. C. Winterhjelm 27.5.1886/H&KWA/MTBA/SMV; suom. PP).

Avellanin subjektiivinen kuvaus jättää monta kysymysmerkkiä itse tapahtumien osalta. Voidaan kysyä myös, onko Bergbom keväällä 1886 *Epäilijän* hyllytyksen jälkeen halunnut itse toimia uhmakkaasti johtokuntaa kohtaan vetäytymällä vastuista asenteella: ”päätäkää te sitten”. Varmaa on, että näiden viikkojen aikana kypsyi Kaarola Avellanin päätös erota Suomalaisen Teatterin palveluksesta. Samaan aikaan käynnissä olevissa sopimusneuvotteluissa hän nimittäin ei pyytänyt palkkansa korottamista, mutta pyysi saada matkustaa vielä kesäkuun aikana Wieniin. Siihen ei suostuttu, mutta luvattiin, että ”jos Ida tulee talvella kuukaudeksi, kuten on luvannut, voisin minä sen kuukauden olla vapaana.”²²⁶⁹ Tällaista vastausta Avellan piti merkinä siitä, että häntä ei tarvita. Tai että Bergbomit uskovat, että ”se joka niin kärsivällisesti on ottanut vastaan murusia mitä muilta on jäänyt yli, nöyrästi taivuttaa niskaansa.” Sisar Betty Löfgren oli kieltänyt allekirjoittamasta sopimusta, jos hänellä oli pisarakin ylpeyttä jäljellä. Ja nyt ”tohtori ihmettelee, jos sanotaan että häntä vainotaan”. Avellania tarvittiin ”ehdotto-masti” Tampereella *Työmiehen vaimoon*, kahteen näytökseen, kun Inez Borg saa näytellä Homsantuuta ja muissakin rooleissa oli aloittelijoita.²²⁷⁰

2269 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 27.5.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

2270 ”Och vet Du hvarför jag behöfvs här – jo för att i T:fors spela Johanna tvenne gånger tillsammans med sångafdelningen – Homsantuu skulle bli Ines Borg. Helka fr. Böök, hvilken sagt ett par pigrepliker på scen, – Risto skulle läsas af Wallenius – och så fortsättningsvis i den stilen. Och med dessa skulle stycket gifvas. Alla andra skulle följa med på en annan tourné med I. Aalberg. Finnes det annan grund till detta än oginhet [nurjamielisys]. Nu under promotiontiden har jag ej annat att spela än Johanna. Maria Stuart gifves ej, – förmodligen därför att jag har en af mina bästa roller der – jag

För att sätta kronan på verket skall Ida spela ”Lea” – först här och sedan i de andra städerna. Hon har ej tillräckligt med roller utan måste taga mina – nå ja – välbekomet! Allt rör mig nu så föga. De veta att jag ej gå till svenska teatern och veta äfven att jag saknar mod att börja på annat håll – derför tro de sig nu kunna behandla mig huru som helst, men de bedraga sig. ”Jag har mod att dö” – från teatern. Jag orkar ej hålla ut med att dag ut och dag in ”bryta mur och spränga berg” – nu har jag fått nog. Jag har just lysande framför mig min lut förklaring till Direktionen.²²⁷¹

Kaarola Avellanin aseman ongelmallisuuteen teatterissa on viitattu tutkimuksessa jo aiemmin. Hän oli itse vastuussa suomen kielen taidostaan ja ääntämisestään. Samalla näkyy, että hänen ammattitaitonsa oli varmaa ja roolitöihin saattoi aina luottaa: hän esitti vakuuttavasti niin intellektuelleja moderneja säätyläisnaisia kuin *Työmiehen vaimon* Johanna. Teatterin johtokunta itse näyttää satsaavan vain Ida-kultin hyödyntämiseen. Muilla näyttelijöillä ei ollut oikeastaan vaihtoehtoa siinä järjestelmässä, jossa kaikki asettui Ida Aalbergin mukaan, joka kuitenkin ajatteli omia mielitekojaan ja kunnianhimojaan eikä teatterin kokonaisuutta. Bergbomin ratkaisuisa oli myös impulsiivisia käänteitä, siinä missä laskelmoitua suunnittelua. Tasapuolisuus, uusien vaihtoehtojen etsintä, mahdollisuuksien tarjoaminen vuorollaan eri ihmisille, jotta nämä vaikeiden roolienkin kautta kehittyisivät – tämä pedagoginen näkökulma Bergbomilta näyttää osin puuttuneen. Uusia tulokkaita otettiin vastaan, mutta heitä ei koulutettu määrätietoisesti.

Kaarola Avellan väitti Hedvigille, että Bergbom ei olisi seitsemän vuoden aikana ”koskaan antanut hänelle ohjausta”. Kaarlön menetelmä näytti olevan, että nuori näyttelijä heitettiin veteen eli paikkaamaan rooleja vanhassa ohjelmistossa vähillä harjoituksilla. Sitten katsottiin vierestä tai päältä, miten kukin pärjäsi kunnes kollegat ja lehdet toteisivat, että ”ei vetänyt vertoja NN:lle samassa roolissa”.

Kaikki julkiset kiitokset Kaarolle olivat aina koskeneet juuri ylösponoa, sen kauneutta, silmiä hivelevyyttä, historiallista tarkkuutta, huolellisuutta ja hyviä ratkaisuja pienissä ja vaikeissa olosuhteissa jnp.

Kerrotaan myös hänen innostuttavasta tietorikkaasta puheestaan itse näytelmän historiallisesta maailmasta, mutta esitysten psykologista intensiteettiä tai jännityksen tiivistymistä keskustelunäytelmässä ei yleensä ole muisteltu. ”Yhteisnäyttelemine sujuu hyvin” -lause toistuu 1880-luvun alun kritiikeissä. Kirjeissä sisarelleen Kaarlo katsoo henkilökuntaa ulkopäin, eikä kommentoi omaa osuuttaan, esimerkiksi: ”yritin sanoa

är utestängd nu då folk är samladt här från hela landet och man kan vara säker om publik.” (Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 27.5.1886/H&KWA/MTBA/SMV.)

2271 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 27.5.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

Leinolle, ettei olisi niin siirappinen,” vaan hän vain toteaa että Leino oli siirappinen. Mutta kuten pari vuotta myöhemmin nähdään, Niilo Sala ohjaajana ja harjoitusten velvollisuudentuntoisena vetäjänä nautti näyttelijöiden luottamusta.

Kaarola Avellan päätti kesän alussa 1886 erota Suomalaisesta Teatterista.²²⁷² Avellanin Bergbomin syyksi lukemien välienselvittelyjen lisäksi välittömänä syynä oli virkavapaan kieltäminen vanhasta roolista kahden Tampereen kiertuenäytöksen takia. Se oli Bergbomin taholta eittämättömän epätasa-arvoista ja pikkumaista vallan demonstroimista.²²⁷³ Kun Avellanin perustelut kesäkuun opintoihin Wienissä Charlotte Wolterin näyttelystä näkemässä eivät menneet lävitse, päätös oli selvä.²²⁷⁴

Bergbom ei ensin ottanut hänen eroamistaan tosissaan ja puhutti vain Emilie Stenbergiä, Avellanin ystävää asiasta.²²⁷⁵ Kun johtokunnassa vihdoinkin uskottiin, että Kaarola oli päätöksensä tehnyt, alkoivat miehet juosta hänen luonaan, johtokunta kokoontui ja suostuttelu alkoi.²²⁷⁶ Nyt näille sopivat kaikki järjestelyt:

Då börjades ett springande hos mig – dock ej af Doktorn. Almberg berättade att Doktorn ej trott på det först, men att han nu blef ”totinen” och började gå fram och tillbaka. Direktionen gaf honom nu tillkänna att jag gifvit honom ett tillfälle, sjelfmant, att bli mig qvitt – hvad bestämde han nu; – han förklarade att jag var absolut nödvändig – han kunde ej gifva ett enda större styck utan mig – alla de öfriga engagementer voro öfverflödiga utan mig – etc etc och han bad D[irektionen]-n öfvertala mig att stanna. Almberg skickades åter. De gingo in på allt – jag finge välja: ville jag ha ledighet nu och spela Augusti, skulle det arrangeras så – eller ville jag ha alla tre månaderna ledigt, – gick jag in på att helst spela som gast (då måst jag skratta – ett sådant hokuspokus skulle jag då aldrig göra mig skyldig till). Jag svarade att jag ville intet numera.

Lifslusten hade försvunnit nu och med den kraften att taga uti på nytt. Sedan kom turen till mitt samvete och den stora kärleken till mitt arbete som jag

2272 Luonnos ST:n johdolle kirjoitetusta erokirjasta s.d./Leikekirja/Kaarola Avellanin arkisto/TeaMA/TeaM.

2273 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

2274 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

2275 ”Emellertid uppfattades detta ej som ett afskedstagande att döma af ett samtal, hvilket Doktorn morgonen derpå bad att få med E. Stenberg – der det talades vidt och bredt. Emelie [Stenberg] upplyste honom om mitt fasta beslut och på samma gång som han gjorde en hel del förslag för att få mig att stanna, talade han om min ”lumpna egoism”, om att han ej sett den ädla karakter som jag, efter de flestas utsago, skulle besitta och som jag kanske besitter efter som jag är så varmt afhållen af så många, hvars omdöme han sätter värde på etc. (Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV.)

2276 ”Sköna komplimanger och ett underligt sätt att öfvertala folk med! Nog vore detta ett bevis på att han svek tror på min storsinhet då han förenar böner om att stanna med slicks smikrande haranger. D[irektionen]-n sammankallades – Almberg, genom hvilken allt gick, skickades som parlamentär. Jag skref åter igen till D[irektionen]-n, ursäktande ifall min förra skrift gifvit anledning till missförstånd, men upprepade mitt beslut att afgå.” (Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV.)

bevisat under dessa år – att jag ej kunde så plötsligt lemna denna institution i sticket som jag offrat, mina bästa krafter, och allt sådant der.²²⁷⁷

Mietinnän jälkeen Kaarola lupasi viipyä vielä seuraavan näytäntökauden 1886–1887.²²⁷⁸ Silloin hän voisi lähteä otsa pystyssä. Koska ”tohtori ei koskaan ollut antanut hänelle mitään ohjausta,” hän ei olisi ”heille mitään velkaa”.

Dermed hade historien ett slut – men jag betackade mig och för allt det jag möjligen haft rätt att fordra – ville intet hafva – icke pocka mig till något som helst – jag skänker dem detta år och går sedan derifrån med högburen panna, icke i skuld till dem för något som helst – hvarken pekuniärt eller konstnärligt (ty mig har ju Doktorn aldrig gifvit någon som helst ledning) och ingen tack skyldig – och det är det skönaste af allt, notabene tack skyldig dem Annars vet jag att jag ej är otacksam och att jag gerna hyser tacksamhet för allt som bevisar mig af varma hjertan och något skönare finnes det ej igen än just det. Förstår Du mig. Nu hade jag ju fått hvad jag önskat men – tog ej emot.²²⁷⁹

Kaarola Avellanin eroaminen keväällä 1887 selitetään Aspelin-Haapkylässä vain hänen kieliongelmansa tuottamilla vaikeuksilla ja ”muilla pettymyksillä”.²²⁸⁰

Toinen, joka keväällä 1887 tulisi eroamaan, oli Hilda Asp, jonka päätös myös oli alkanut kypsyä keväällä 1886. Hän osallistui sisarensa Hannan kanssa Snellmanin päivän (12.5.1886) tableau-esityksiin, joita uudelleen perustettu Suomalainen Seura järjesti. Niitä Hanna Asp 50 vuotta myöhemmin kuvasi näin:

[Muutaman tanssin jälkeen] oli kuitenkin mentävä pukeutumaan kansantansseja ja ”Väinämöisen soitto” -nimistä kuvaelmaa varten, jonka tohtori Kaarlo Bergbom ja neiti Emilie Bergbom olivat järjestäneet. En ollut kuvaelmasta kovinkaan innostunut, kun tohtori Bergbom oli harjoituksessa pannut minut kurkistelemaan suuren kiven takaa, vaikka olin saanut Suomalaisesta Teatterista lainaksi ihka uuden lappalaispuvun. – Ylinnä taivaan kaarelle oli tietten-

2277 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

2278 ”Mitt erbjudande att spela i T:fors nu – emottogs ej, utom bödo de mig stanna ätm. nästa år: Två dagars betänketid fick jag och efter att ha rådgjort med några vänner gick jag in på att stanna nästa år [1886–1887]. Alberg tackade mig sedermera å D[irektione]-ns vägnar och tillade att D-n hoppades att nästa år skulle blifva sådant, att jag fingo skäl att vara nöjd – ja så nöjd att de ännu framledes kunde hoppas få behålla mig. Pinan räckte, som Du ser länge nog för mig, ty först och främst tar man ett sådant steg, som att lemna sin konst, utan blodiga strider och då man slutligen slitit kåpan af sig, ännu dertill lägges på nytt på sträckbänken till flera dagar – ja, då inser Du hur godt man skall må. (Kaarola Avellan → H. C. Winterhjelm 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV.)

2279 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

2280 EAH3:273–274. Samaan päätyy Ilona Kempainen (2004), joka ei ole tutkinut Avellanin kirjeenvaihtoa.

kin asetettu kaunissilmäinen Helmi Ahlman (Biese) ja hienoprofilinen Alma Ahnger (Boisman). Esiripun takana hääri ketteränä ja lylleröisenä, mutta silmät älyä säihkyen itse tohtori Bergbom sijoitellen meitä paikoillemme. ”Tulkatten te nyt tänne, tulkatten tänne”, kehoitti minua neiti Bergbom ja vei minut kiveni taakse. Kun sitten kuvaelma oli kahteen kertaan näytetty ja bengaalisauhut kurkuista yskitty, oli purpurin ja ”kopotuksen” vuoro, ja nyt tuli minun lappalais-pukunikin kunniaansa.²²⁸¹

Tuoreeltaan jo Hilda Aspin tunnelmat olivat melko lohduuttomat:

Tänään oli Suom. Seuran vuosijuhla. [– –] Näes minäkin olin siellä ”tableaussa”. Mutta siellä pukiessani itseäni ja autellessani muita, rupesin niin halveksimaan sitä narrijoukkoa ja ne tytöt tuntuivat niin inhoittavan typeriltä ja turhamaisilta, että lähdin kaikkien ihmeeksi ja närkästykseksi pois, heti kun olin muuttanut omat vaatteet päälleni ja Hanna [Asp] ja Saimi S[wan]. tuli mukanani. Kaikki olimme tunteneet samaa ja liputimme tiehemme. Tuollaiset velvollisuusjuhlat ovat oikein inhoittavia, se on sellaista ulkokullattua kuvain kumartamista.²²⁸²

Koko kevät 1886 oli siis ensin odotettu Idaa ja sitten paradeerattu hänen vanhoilla rooleiltaan. Teatterin 15 vuotta virassaan istunut johtokunta oli neuvoton uuden draaman ja teatterin yhteiskuntasuhteen osalta. Tähän tilanteeseen saatiin vielä Helsinkiä koskeva teatteriuutinen: Harald Molander asettuisi syksyllä 1886 Helsinkiin Nya Teaternin johtoon.

Fredriksson är ju här men de spela vanligen för kläna hus. Harald Molander blir verklig regissör och instruktör vid sv. teatern här nästa år. Der existerar ej ett sådant favorit-system som hos oss. Vi är ju närpå rättslösa der, allt beror på en enda människas vilja och nycker. Det är synd om f. teatern och dess medlemmar – de ha’ ju ingen annan teater att vända sig till – utan få lof att taga emot allt – om de ej kunna lemna scenen.²²⁸³

Toukokuun alussa 1886 Suomalaiselle Teatterille oli vielä epäselvää, missä kesäkuussa näyteltäisiin ja mistä rahat hankittaisiin. Ossian-veli oli Oulussa, ja Emelie pyysi häntä

2281 Asp 1938:16–17.

2282 Hilda Asp → Ruuto Erkko 12.5.1886/REA/PLAS/PLA.

2283 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 27.5.1886/H&KWA/MTBA/SMV.

keksimään laivamatkoille rahoittajan, josko teatteri lähtisi Ouluun. Jonkun piti vielä hoitaa siellä ennakkovaraukset ja takaus.²²⁸⁴

Kesäkuun alkupuolella tehtiin kiertomatka Pohjanmaalle, mistä Ida Aalberg ei lainkaan innostunut ja jossa matkustettiin Tampereen ja Porin kautta Ouluun. Kaarlokin matkusti kesäkuun ajan kohti pohjoista ja Oulua: hänen reittinään oli Hämeenlinna, Tampere, Turku, Pori ja Oulu. Tulos oli kuitenkin tyydyttävä, kun koko kiertue tuotti tappiota vain 18 markkaa.²²⁸⁵

Adolf Lindforsin veti sisämaan kiertueen, ja sen vetonaulaksi ajateltiin Avellan, joka mieluummin olisi halunnut olla Wienissä katsomassa kuuluisaa näyttelijätär Wolteria. Benjamin Leino sen sijaan oli päässyt opintomatikalle kesäkuuksi. Avellan oli luvannut jäädä teatteriin vielä yhdeksi vuodeksi ja ehkä siksi Kaarlo – kiusallaanko – määräsi hänet vielä tekemään paljon suuritöisiä vanhoja rooleja, joita näyteltäisiin kuitenkin vain kerran tai pari kutakin.

Nu har dock Doktorn hittat på, för att ”sikta” min repertoire här, att taga upp på nytt ”Le colonel d’Autrefois” som legat i 4 år och låter mig läsa in Pernilla i Holbergs ”Den stundenlöse” hvilken Hilda Asp spelat – en lång roll för att spelas en gång. Arbete ha’vi från morgon till qväll, ehuru jag ej kommer att uppträda här mer än 4 aftnar, men då i hvarje stycke 4-5 och flere roller äro ett besätta, tager det ju otroligt med tid. Allt detta i 30 graders värme – åh det är ohyggligt.²²⁸⁶

Antti Almbergin kirje Bergbomille muistutti, miten kiertueet eivät kannata: maksut olivat suuria ja tuotot pieniä.²²⁸⁷ Vastedes vierailuja pitää tehdä vain Turkuun ja Viipuriin, halvemmaksi kuin matkustaminen tulee melkein, että seurue olisi laiskana Helsingissä. Emelien kirjeestä Kaarlolle käy ilmi joidenkin tekniikan työntekijöiden ”aikaansaamattomuus” ja huono – ilmeisesti piittaamaton asenne. Emelie uskoi, että he luottavat liikaa ”sinun hyvytteesi ja sävyisyytteesi”.²²⁸⁸ Oliko Kaarlo siis liian lepsu ollakseen välillä itsepäinen irrationaalisten riitojen aiheuttaja?

2284 ”Karl skrifver i dag till fröken Slottsberg, som ju är gammal Uleåborgsbo och en stor vän till teatern, men om du kan ge oss något gott råd, speciellt angående resan, så beder jag dig genast telegrafera det ordentligt och vidlyftigt. En sommar för länge sedan var teatern i Uleåborg och gjorde då sig riktigt goda affärer, så att vi hoppas att det äfven nu skulle gå bra, om vi bara på något sätt kunde skaffa oss fri resa fram och åter eller åtminstone betydligt nedsatt reseavgift. Kuopio ångbåtsbolagen ha varje år varit så vänliga och gifvit teatern dels aldeles fri fram och återresa, dels den ena resan fri och den andra till 50% rabatt; kan nu ej detta litet inverka på Uleåborgs-magnaterna.” (EB → Ossian Bergbom 2.5.1886/25:5/VLA/KiA/SKS.)

2285 EAH3:253–254 kuvailee kiertueen tappioita.

2286 Kaarola Avellan → H. Ch. Winterhjelm 15.6.1886 H&KWA/MTBA/SMV.

2287 Antti Almberg → KB 24.6.1886/50:9:4/KBA/KiA/SKS.

2288 EB → KB 7.6.1886/45:1:162/KBA/KiA/SKS.

Ida Aalberg vietti kaksi viikkoa heinäkuun alussa Loviisassa.²²⁸⁹ Ainakin 12.7.1886 Kaarlo kirjoitti Lappeenrannasta, että haluaa ehdottomasti tavata Idan vielä ennen tämän paluuta Tanskaan, ja muisteli heidän yhteistä matkaansa Ouluun.

Matkamme oli minusta hyvin hauska. Seura miellyttävä ja työmme onnistunut – kiitoksia Teidän taidoistanne ja ihmeteltävästä kestävyyydestänne. Arvelen tarvitsevanne hyvin rauhaa ja hiljaisuutta kaikkein noiden ponnistuksien perästä. Jättekö kuinka kauaksi Loviisaan? Tahtoisin hyvin mielelläni keskustella kanssanne taikka [p.o. joko] siellä taikka kotonanne ennen kuin lähдете ulkomaille. Elokuun keskipaikoilla se kai tapahtunee, tai kuinka?²²⁹⁰

Seuraavana päivänä Emelie kirjoitti Idalle vielä varmuuden vuoksi vannottaen, että Helsingin kautta kulkiessaan käy heitä tapaamassa.²²⁹¹ Aspelin-Haapkylä kirjoittaa, ettei tiedetä, tapasiko Ida Kaarloa ennen lähtöään.²²⁹² Loviisassa Ida tietysti opiskeli tanskaa, mutta sinne on helposti saattanut pistäytyä myös kapteeni William Ruth, Karhulan tehtaiden perustaja ja Kööpenhaminan matkan taannoinen sponsori. Ruth oli ilmaissut kiinnostustaan teatterin asioihin ja Idan toiveisiin siinä määrin, että Arkadian remonttiin osallistumisesta hän ei voisi kieltäytyä, olihan hänet saatu jo vuonna 1884 perustettuun uudisrakennuksen työryhmään.²²⁹³ Arkadian remonttirahoja mentiin pyytämään lisää Ruthilta, ”jolle 10.000 mk on bagatelli”. Huomattavaa oli, että Ida Aalbergille varustettai-siin nyt korjattavaan Arkadiaan yksityinen pukuhuone, kuten sanottu, jotteivät ”kaikki Kreetit ja Peetit kadulta” (”alla Kreti och Peti från gatan”) pukeutuisi samoissa tiloissa.²²⁹⁴ Silloin Aalberg saattaisi myös ottaa vastaan pukuhuoneessaan yksityisiä vieraita.

Kaarlo vietti kesän 1886 Lappeenrannan kylpylässä, jonne Emelie oli mennyt jo kesäkuussa ja jonne teatterin kiertomatkan päätyttyä Kaarlo tuli heinäkuun alussa. Heinäkuun olivat teatterilaiset vapaina. Mutta tilanne oli hankala: Mitä Ida Aalberg aikoi

2289 Räsänen 1925:234 lainaa otteen nimeämättömästä kirjeestä.

2290 KB → I. Aalberg 12.7.1886/47:1:6/KBA/KiA/SKS.

2291 ”Tack för denna korta tid, egen vän! Du vet ej huru kärt det åter varit för oss att få ha dig här – låt oss nu ej allt för länge behöfva sakna dig, jag kan ej beskrifva huru jag längtar efter dig; du hämtar alltid de bästa konstnärliga vindar med dig; dem förutan förfaller arbetet vid teatern mig så gräseligen tungt och tryckande. För hvart år som jag blir äldre, blir det mig svårare att lämna mig efter alla olika förhållanden och fordringar, som så rikligen hos oss förekomma.” (EB → I. Aalberg 13.7.1886/49:1:27/EBA/KiA/SKS)

2292 EAH3:255.

2293 Teatterin rakennusasioihin viittasi Kaarlo kirjeessään 6.9.1886 Emeliele: ”Vid reperationerna råder jag att göra det så bra vi kunna det. Du frågar hvem betalar. Om ej någon annan, så får Ruuth lof att göra det. Han har för mycket trängt på saken för att kunna draga sig tillbaka. 10,000 mark är för honom ju en bagatell och han slipper i alla fall nu för godt pris i bredd med alla de summor han skulle få lofvat ro ut med, i fall vi skulle byggt ett alldeles nytt hus. Dessutom tror jag han gerna gör det, om vi blott följa hans vilja.” (KB → EB 6.9.1886/46:1:101/EBA/KiA/SKS.)

2294 Muotoilu oli Ida Aalbergin kirjeessä 20.2.1886 Ellen Nervanderille. (Coll 1.15./IAUGA/ms/KK). Kapteeni W. Ruth yksi remontin sponsoreista lupasi tuon pukuhuoneongelman poistuvan (W. Ruth → I. Aalberg 15.4.1886/Coll 1.7./IAUGA/ms/KK).

tehdä? Hän oli ottanut kiinnityksen Dagmar-teatteriin. Maaseutukaupunkeja pitäisi kiertää vielä paljon, sillä syksyn 1886 aikana piti toteuttaa Arkadian remontti ja kunnostus. Utta kotimaista näytelmää ei olisi tarjolla.

Kesällä 1886 jatkuivat Suomalaisen puolueen poliittiset linjanvedot: puolueen uudistajien, nuorten radikaalien ja vanhojen konservatiivien välinen jako alkoi olla selvä. Eräät nuorten käsissä olleet maakuntalehdet olivat julkaisseet valtiopäivämies Jonas Castrénin pitkän kieliasiaa koskevan kirjoituksen, jota *Uusi Suometar* ei ollut ottanut. Lehti selitti 19.6.1886, että ellei teksti olisi ollut niin ”lähdyttävä ja loukkaava” se olisi kyllä voitu julkaista. Jonas Castrén esitti siinä uuden suomenkielisen sanomalehden perustamista Helsinkiin, koska muuten ”nuori puolue” ei saa ajatuksiaan julkisuuteen. Jyväskylässä, Wiipurissa ja Oulussa se oli julkaistu. Minna Canth oli kirjoittanut Kuopion *Tapio*-lehdessä nimimerkillä Syrjäinen artikkelin ”Mitä on ajateltava suomalaisesta puolueesta tätä nykyä?” Siinä hän puolusti Jonas Castrénia lahjakkaana nuoren polven edustajana, joka vie ”suomalaisuuden ja kansanvaltaisuuden” asiaa eteenpäin. Canth muistuttaa, että maaseudulla osataan jo muodostaa itse mielipiteitä. Miksi pitäisi pelätä utta suomalaista sanomalehteä pääkaupungissa?

Jos tämän uuden lehden kanta tulee olemaan vapaamielinen, sitä ilolla nuorempi sukupolvi tervehtii, sillä vanhojen fennomaanein jäykkä konservatismi on ollut sille tukehduuttavana ikeenä, joka onkin painanut alas kaiken vireämmän henkisen elämän alun suomalaisella puolella, ja ollut siis paljon tukalampana vastuksena kuin ikänsä ruotsimielisten kylmä välinpitämättömyys.²²⁹⁵

Uusi Suometar tarttui tähän kappaleeseen 1.7.1886. Se otti sen suorastaan ”murhasyytöksenä” vanhoille fennomaaneille. Vanhat fennomaanit olivat vastustaneet vain tiettyjä kulttuurisia ylilyöntejä, uskonnonvastaisuutta ja sitä suuntaa, ”joka tahtoo riistää kansalta sen henkisen turvan.” ”Vapaamielisten tuulenpieksijäin mielipiteitä ei ruveta ajamaan” *Suomettaressa*. Myös sellainen liberalismi on torjuttu, jolla on haluttu vaikeuttaa maan poliittista asemaa, ilmeisesti suhteessa keisariin. Naiskysymyksessä ja juutalaiskysymyksessä *Uuden Suometaren* kannat olivat tiedossa: ”olemme periaatteessa juutalaisten vastustajoina”; kirjallisuuden viemistä Ranskan ja Ruotsin linjoille ”tuleekin kurittaa.”

Nya Pressen ruotsinsi Minnan artikkelin *Tapiosta* 29.6.1886, mikä ärsytti vanhafenoja. *Uudessa Suomettaressa* 1.7.1886 nimimerkki Syrjätön kävi vielä laajasti kumoamaan syytöksiä. Pääasia oli, että kristillistä ajattelutapaa ja ”muita oikeutettuja kansamme perusoloja vastaan ei saarnata”. Uusi sanomalehti tarvitsee samanlaisen alkupääoman

2295 *Tapio* 23.6.1886: ”Mitä on ajateltava suomalaisesta puolueesta tätä nykyä?” nimim. Syrjäinen [Minna Canth]

kuin uusi teatteritalokin, ”jonka tarkoitus on suojella nuorta draamallista taidettamme paleltumasta.”²²⁹⁶

Minna kirjoitti lisää: ”Hiukan vastinetta Uudelle Suomettarelle.” Kirj. Syrjäinen *nainen* eikä *herra*.” Tässä 10.7.1886 *Tapiossa* ja 16.7.1886 *Uudessa Suomettaressa* julkaisussa tekstissä Minna perusteli syytöstään ja moitti erityisesti vanhafennojen kantaa raittiuskysymyksessä ja naiskysymyksessä. Agathon Meurman oli kohdellut ylenkatseella yli 20.000 ihmisen adressia viina-asiassa ja halusi estää sen lähettämisen valtiopäivien valiokuntaan. Myös rahankeruut naislyseon perustamiseksi oli torjuttu, niin että naisivistyksenkin asia jäi ruotsalaisten aktiivisuuden puolelle. Muutamia naiskirjailijoita syntyi suomalaisaatteen puolella, mutta heitä on kohdeltu niin, että ”näiltä on voimat vienyvät, jota päitse tuo raskas konservatiivinen paino on estänyt uusia kirjailijoita nousemasta niin kuin nähdään viime vuonna ilmestyneestä naiskalenterista. Ruotsalaisella puolella niitä sitä vastaan kasvaa kuin kukkaisia kedolla.”²²⁹⁷ *Uusi Suometar* vastasi vielä pari viikkoa myöhemmin.²²⁹⁸

Keskellä tätä polemiikkia Minna Canthilta tuli Emeliele laaja 6.7.1886 kirjoitettu kirje. Minna valitti sitä, että teatteri ei päässyt Kuopioon ja sanoi, että ”minulta on kaikki voima, kaikki rohkeus mennyt, eikä semmoisella mielialalla enää draamoja kirjoiteta.”²²⁹⁹ Hän viittasi viimeisiin lehtikirjoituksiinsa, joilla oli puolustanut ajatuksia uuden suomenkielisen sanomalehden ja uuden suomalaisen puolueen puolueohjelman kirjoittamista. Tapansa mukaan Minna edelleen rohkaisi nuoria kirjoittamaan ja mainosti nyt Juhana Henrik Erkköä. Mieltä painavin asia oli Minnan pettymys Suomalaiseen puolueeseen, joka

onkin vain valtiollinen puolue, jonka ohjelmaan kuuluu vain suomen kielen oikeuksiinsa saaminen eikä muu. Minä puolestani olen koko ajan käsittänyt sen toisella lailla. Olen ymmärtänyt sen demokraattilliseksi puolueeksi, jonka pyrintönä on korottaa Suomen kansaa valistukseen ja kaikkiin oikeuksiinsa, olen käsittänyt sen vapaamielisenä puolueena, joka puolustaa kaikkien oikeutta kaikkia vastaan (niin myöskin naisen), joka ennen kaikkea pyrkii sorrettuja vapauttamaan ja auttamaan. Ja tässä pyrinössä oli kieli ensimmäisenä ehtona,

2296 *UStr* 1.7.1886.

2297 *Tapio* 10.7.1886: ”Hiukan vastinetta Uudelle Suomettarelle.” Kirj. Syrjäinen *nainen* eikä *herra*. *UStr* julkaisi sen 16.7.1886.

2298 Siinä myönnettiin, että A. Meurman ei ole mikään kohtelias mies, mutta, että hän ei vastusta raittiusasiaa, vaan sitä, että asioita hommataan ”monster adresseilla”. Syytös naiskoulukeräyksen vastustuksesta kumotaan detaljoitusti. Kirjallisuuskritiikin oikeutuksen ja kritiikinsietokyvyn perustelut on helposti todettavissa. Rouva Syrjäisen henkilöllisyys oli arvattu, joten osa tekstistä ironisoi sitä ja ilmoitti tällä olevan virallista sensuuria lukuun ottamatta täysi valta kirjoittaa ja julkaista. ”Mutta ketään ei voi pakottaa aplodeeraamaan hänen tuotteilleen.” (*UStr* 27.7.1886.)

2299 EAH3:255av.

sitä seuraa raittius, siveellisyys, naiskysymys, kansan valistus, taloudellisen tilan parantamien, kansallisen kirjallisuuden, taiteen ja tieteen viljeleminen.²³⁰⁰

Minna istui puistossa Snellmanin rintakuvan luona manaamassa esiin hänen henkeään! Hänestä tuntuu, että hän on yksin, vain miehet hallitsevat. Hänellä tulee halu vetäytyä kaikesta. Lopputerveiset hän lähetti vanhaan tapaan Kaarlolle, jonka kanssa hän haluaisi tavattomasti jutella. Vaikka Kaarlolle ”ei saa Jumalaa ja keisaria moittia”, Minna Canth erotti Bergbomin fennojen junttaryhmästä:

Ja kiitos Teille, Tohtori, kaikesta hyvästä! Ei elämässä kuitenkaan ollut ketään, jota niin lämpimällä sydämellä muistaisin kuin Teitä, Herran haltuun!²³⁰¹

Omiin töihinsä Minna Canth oli kovin tyytymätön, etenkin keskeneräiseen novelliinsa *Hannaan*. ”Olenpa jaksanut näytelmiä kirjoitella sen seitsemään kertaan väsymättä ja suuttumatta”. Minna vakavasti mietti koko kirjailijan urastaan luopumista. Hän tuntui kaipaavan Bergbomilta arviota myös ryhmästä novelleja, jotka ovat ainoita, joita hän on jaksanut kirjoittaa.

Syksyltä 1886 on Suomalaisen Teatterin Länsi-Suomen turneen, Porin ja Turun vierailujen ansiosta säilynyt laaja kirjeenvaihto Kaarlon ja Emelien välillä. Perhekuulumisista tärkein oli heidän Sofie-tätinsä miehen lääkintöneuvos F. G. Sanmarkin, Uusien klinikoiden ylilääkäriin kuolema. Tämä oli ollut pitkään huonokuntoinen, mutta kesällä 1886 hän oli kaatunut, joutunut vuoteeseen ja saanut keuhkotulehduksen. Kaarlo ja Emelie olivat saaneet sähköen Lappeenrantaan ja palanneet Helsinkiin, jossa tämä oli kuollut vielä samana iltana. Itsekin iäkäs ja sairasteleva täti Sofie oli jäänyt kovin kaipaamaan.²³⁰²

Nuorin veli Atte eli Axel Bergbom oli varatuomari ja Suomen Pankin virassa Porissa. Perhe asui Råfsössa eli Reposaaressa. Atte ja hänen vaimonsa Selma olisivat ottaneet Kaarlon teatterin vierailun ajaksi kotiinsa asumaan ja hieman loukkaantuivat, kun Kaarlo halusi asua kaupungilla. Asuinpaikan valintaan lienee eniten vaikuttanut Reposaaren etäisyys kaupungista. Ennen teatterin alkua Kaarlo vieraili heillä, mikä oli ”yritystä lepytellä heitä”, vaikkei aikaa ei oikeastaan olisi siihenkään ollut. Kaarlo kirjoitti kriittisesti, että ”Atte och Selma äro mycket vänliga och trohertade. Hvad det är synd att Atte är så full af paradoxer, och så andefattiga paradoxer.” Kaarlo pyysi lähettämään usein hedelmiä Helsingistä, mm. bergamotteja. Se on päärynänmuotoinen sitrushedelmä jonka öljyllä on

2300 M. Canth → KB 6.7.1886/MCK161:228.

2301 M. Canth → KB 6.7.1886/MCK161:228.

2302 EB → Ossian Bergbom 8.9.1886/25:5/VLA/KiA/SKS.

”masennusta torjuvia ominaisuuksia”. Kaarlo halusi tarjota teatterilaisille hedelmiä huviretkellä Ulvilaan. Hedelmälekkerin matkaa Poriin seurataan ainakin parissa kirjeessä.

Vill du, älskade, sända mig en kagg bergamotter med nästa Concordia. Här säljes frukten efter skål pund och är sålunda fabelaktigt dyr. Kaggen få vara rätt stor, ty vi komma att hafva en utfärd och då skall den räcka för många munnar. Utfärden blir antagligen upp för elfven åt Ulvila sidan, blott vädret blir vackert, ty nu har här stormat och regnat svårigen.²³⁰³

Päärynälekkeri (päronkagg) ei onnistukaan lähtemään Concordialla, vaikka Emelie kävi monta kertaa satamassa.²³⁰⁴ Kaarlo kuittaa tiedon.²³⁰⁵ Viikkoa myöhemmin tehtiin ravustusretki Kokemäenjokea ylävirtaan. Ehkä hedelmät olivat jo silloin ehtineet perille.

P.S. I går (Fredagen) hade vi en mycket lyckad utfärd (kräftfärd) utför elfven. En ångbåt var hyrd för hela dagen. Vädret herrligt och stämningen den bästa.²³⁰⁶

Syyskuun lopussa Emelie lähetti paksumman palttoon ja talvihatun, niin että Kaarlo saattoi halutessaan tulla myös laivalla Porista, samoin uusia paitoja ja kaksi ja puoli tusinaa kauluksia.²³⁰⁷

Porissa uusi teatteritalo oli vihitty kaksi vuotta aiemmin, 29.12.1884, joten Poria, Suomalaisen Teatterin alkajaispaikkakuntaa ja muutenkin aktiivista teatteriharrastuksen kaupunkia ei voinut ohittaa. Kevätkiertueella 1886 Idan ollessa mukana, oli ollut menestystä, mutta nyt ei ollut: yleisöä olisi saanut käydä enemmän. *Työmiehen vaimo* ja *Aspegren Homsantuuna* oli kyllä tehnyt vaikutuksen, mutta *Satakunta* antoi rouva Canthin kuulla kunniansa (sträng upptuktelse).²³⁰⁸ Sillä oli selvä vaikutuksensa lippujen ennakkomyyntiin. Ihmiset teatterissa olivat kilttejä ja hyväntuulisia, vaikka tekniikkaa ja näyttelijöitä koskevia pikkukommentteja Kaarlon kirjeisiin mahtuukin. Ainoastaan *Murtovarkaus* onnistui hyvin, kun maakunnasta saapunutta markkinaväkeä tuli sitä katsomaan. Olga Finne oli hyvä Helena, vaikka hän ”pleurnickerade” liikaa, eli tuhersi itkua ja nikotti.²³⁰⁹

2303 KB → EB 30.8.1886/46:1:99/EBA/KiA/SKS.

2304 EB → KB 10.9.1886/45:1:167/KBA/KiA/SKS.

2305 KB → EB 12.9.1886/46:1:103/KBA/KiA/SKS.

2306 KB → EB 11.9.1886/46:1:102/KBA/KiA/SKS.

2307 EB → KB 27.9.1886/45:1:170/KBA/KiA/SKS.

2308 KB → EB 6.9.1886/46:1:101/EBA/KiA/SKS.

2309 KB → EB 12.9.1886/46:1:103/EBA/KiA/SKS.

Kaarlon huolenaihe oli Turun tuleva ohjelmisto. Oltiin ilman Aalbergia ja Leinoa ja silti pitäisi antaa jokin uusi suuri draama. Listattuaan kaikkea mahdollista hän päätyi kahteen tekstiin, joita kuitenkin ”nykyisessä remontin sotkussa” ei kodin varastosta löytynyt, vaan ne piti ostaa kirjakaupasta. Niilo Sala lupasi, että hän kyllä kääntää ja muu joukko sanoi, että kyllä me harjoitteleme. Turkuun saatiin uutta ohjelmistoa, kun Hilda Asp ja Niilo Sala istuivat ahkerasti käännöstoissa.

Oskar Blumenthalin komediaa *Iso Kello* harjoiteltiin tiiviisti, *Reviisori* säästettäisiin Helsinkiin, E. Augier’in näytelmää *Les Effrontés (Hävyyttömät)* alettiin suomentaa, vaikka sen esittäminen siirtyisikin. Porilaisia oli tietysti miellyttänyt *Regina von Emmeritz*, jossa Avellan oli hyvä Regina, mutta jäi ”Idan muiston varjoon.”²³¹⁰ Palkat oli saatu näyteltyä sisään, mutta matkaa varten piti ottaa vekseli. Eikä teatterin hieman pysähtynyt tilanne voinut jäädä huomaamatta.

Arkadian remontin järjestelyt samaan aikaan Helsingissä olivat monimutkaisia. Piirustukset tulivat kuvernöörinvirastosta hyväksytyinä vasta 2.9.1886. Uudet palovaikutukset arvioitiin, kun jouduttiin asentamaan lisää uuneja ja kalorifeerejä, eli syntyi lattioiden kautta toimiva lämmitysjärjestelmä. Rahankeruulistoilla oli taas käyty fenno- maaneja hätistämässä, mutta saatu jotain kasaankin. Emelie raportoi, ettei ole kuullut Ida Aalbergista mitään, eikä ole tavannut Ellen Nervanderia, jolle tämä säännöllisesti kirjoitti.²³¹¹ Emelie lähetti Aalbergille kuitenkin Camillen roolin Musset’n näytelmästä *Ei lempi leikin vuoksi*, siinä olisi Idan seuraava uutuus. Emelien kirjeet ovat enimmäkseen reaktioita Kaarlon kertomaan. Hän iloitsi siitä, että kaikki näyttelijät ovat olleet kilttejä ja mukavia.²³¹²

Arkadian näyttämötornia kohotettiin lähes 1¼–2 kynnärällä eli noin metrillä. Kulisseja jouduttiin pohjustamaan tai maalaamaan uudelleen, mutta nyt ne voitiin nostaa suorina ylös, mikä ratkaisevasti tuli nopeuttamaan näyttämökuvan vaihtoja. Niiden rahoitus piti tehdä arpajaisina: ”lotteri för dekorationerna”.²³¹³ Remonttivaiheen havainnollinen kuvaus löytyy myös Ruudi Erkon kirjeessä 7.9.1886 morsiamelleen Hilda Aspille Poriin.

”[Arkadian] Näyttämö oli katotta ja permannotta ja omituinen sekasorto siellä oli vanhaa ja uutta sekaisin. Ovissa oli vanhat laput tallella (Ulos pääsy vain hätätallassa), teidän työilmoitustaulunne oli paikallaan ja vanhat pukuloosin

2310 KB → EB 27.9.1886/46:1:105/EBA/KiA/SKS.

2311 EB → KB 3.9.1886/45:1:164/KBA/KiA/SKS.

2312 ”snälla och trevlig; detta är en stor tröst i motgången. Kaarola tyckes ju ha blifvit väl emottagen; tidningarne tala ju om blommor m.m. Har äfven hon varit älskvärd och snäll? Mina tankar äro ständigt hos dig; då allt går illa tycker jag alltid att jag med borde vara vid teatern; men naturligtvis kan ju ingen ändra förhållandena och det är nu beklagligtvis så att finska teatern, utan Ida Aalberg har ganska ringa sympatier – i teori nog, men i praktik icke. – Hon har allt fortfarande varit lika tyst som förut.” (EB → KB 8.9.1886/45:1:166/KBA/KiA/SKS.)

2313 EB → KB 15.9.1886/45:1:168/KBA/KiA/SKS.

rappuset oli pantu viemään ylös telineille. Kiipesin ylös aina katolle asti ja sieltä tulin uuden ikkunan kautta uuden sivurakennuksen katolle, jota telineiden ja ikkunoiden kautta jouduin teidän pukuloosiinne. Siihen on lisätty pari pientä, hyvin matalaa huonetta. Kaikki huoneet olivat kalkista valkeina. Kun menin herrain pukuloosiin, se oli täynnä syöviä miehiä. Kulissit, puut ja katot [=katteet, kattokulissit] olivat parterrillä, niin että siellä oli oikea hävityksen kauhistus.”²³¹⁴

Lokakuun alussa Kaarlo kehotti Emelietä käymään Svenska Teaterniksi 1.1.1887 muutuvassa teatterissa katsomassa, millainen kuutamona *Daniel Hjortissa* oli, sillä heillä tietävästi oli jo sähköinen kuunvalo.²³¹⁵ Emelie kehui Kaarlolle Harald Molanderia ”för sina arrangementer”.²³¹⁶ Lokakuun alussa 1886 Emelie puolestaan pyysi Kaarloa käymään Helsingissä, remontin takia ei tarvitsisi niinkään, mutta lavastuksista täytyisi sopia maalareiden kanssa. Maalarimestari K. K. Hellstén halusi tehdä työt, ennen kuin lähti restauroimaan Lohjan kirkkoa Emil Nervanderin matkassa. Hän oli aloittanut ”ridoon” tekemisen suuressa ateljeessa Kaivopuistossa, jossa kulisseja saattoi maalata.²³¹⁷

Turussakin Suomalainen Teatteri näytteli ”vaatimattomille huoneille”, ohjelmisto oli Leinin ja Aalbergin poissaolon takia ohutta.²³¹⁸ Turussa oltiin 10.10.–15.11.1886, mutta juuri sitä ennen oli käynyt juuri ruotsalainen Engelbrechtin seurue, jolla oli ollut ohjelmistossaan *Faust* ja *Hamlet*, eräs Sardoun komedia ja Ibsenin *Gengångare*. Niitä se kiiruhti esittämään Helsingistä vuokraamaansa Aleksanterin teatteriin. Bergbomin ryhmä viipyi Turussa.

Syyskauden ainoa uusi ensi-ilta heillä oli Blumenthalin komedia *Iso kello* Turussa 12.11.1886, minkä jälkeen Suomalaisen Teatterin täytyi Helsinkiin palatessaan puolestaan vuokrasta Aleksanterin teatteri, olihan Arkadian remontin aikataulu oli ”venyvä”. Aadolf Lindfors näytteli *Saiturissa*, kokeiltiin uutta komediaakin, mutta joulun jälkeen turvaututtiin jo vanhaan tuttuun ja ikäkuluun *Preciosaan*. Yhden kerran esitettiin valikoiman toisesta ääripäästä *Yhteiskunnan tukeet*.²³¹⁹ Vaikka Aleksanterin teatterissa oli hienoa ja siistiä, Emelie valitti Bettylle tunnelman ”venäläisyydestä”.²³²⁰

2314 Ruuto Erkkö → Hilda Asp 7.9.1886/HiAA/PLAS/PLA; sit. Niiniluoto 1984:130.

2315 KB → EB 1.10.1886/46:1:106/EBA/KiA/SKS. Jonkinlainen oli ollut jo 8 vuotta aiemmin, kun tehtiin oopperaa *Robert le diable*.

2316 EB → KB 27.9.1886/45:1:170/KBA/KiA/SKS.

2317 EB → KB 4.10.1886/45:1:172/KBA/KiA/SKS. K. K. Hellstén oli vuoden ajan (1873–74) johtanut Turun piirustuskoulua, hänellä oli siellä suuri maalarinverstas. 1880-luvun alkupuolella hän otti töitä myös Helsingissä, jossa mm. Bergbom työllisti häntä ja hänen oppilaitaan. (Willner-Rönholm 1996:44–45.)

2318 ks. EAH3:257–258.

2319 ks. m. Byckling 2009:376.

2320 EB → B. Elfving 29.11.1886/49:5:90/EBA/KiA/SKS.

Syksyllä 1886 Fredrik Pacius antoi aiheita oopperatoimintaan, sillä hän oli 77-vuotiaana saanut valmiiksi oopperan *Die Loreley*. Libretto oli Emanuel Geibelin 1840-luvulla laatima draama, jonka säveltämistä Felix Mendelssohn oli aloittanut ennen kuolemaansa. Aatelisnuorukaisen pettämä porvaristyttö hukuttautuu lopussa Rein-virtaan ja muuttuu tarun mukaiseksi kalliolla istuvaksi lumoojattareksi, joka syöksee laivureita virran pyörteeseen.²³²¹ Richard Faltin tiedotti *Loreleyn* esittämisestä ensi kerran jo kesällä 1886 *Finland*-lehdessä, toivoen, että erilaiset ristiriidat ja intrigit eivät nousisi tämän lupaavan teoksen esteiksi. Hän pyysi päärooliin Emma Engdahlin, vaikka myöhemmin kävi ilmi, että Alma Fohström olisi myös ollut kiinnostunut ja kenties käytettävissä. Ohjaajaksi hän pyysi itsestään selvästi Kaarlo Bergbomin, jonka ajatteli selviytyvän useista joukkokohtauksista ja vaativista lavastuksista, kuten loppuun sävelletystä Leonoran apoteoosista *Loreleyksi*.

Bergbom ehdotti oopperahankkeelle takaajayhdistystä, joka vastaisi siitä, että solistit ja muut saavat lopulta palkkionsa samoin kuin säveltäjä tekijänpalkkionsa. Paciuksen tyttären kertoman mukaan syksyllä koottiin kuorot, mutta pian ilmeni vaikeuksia, joilta vanha Pacius haluttiin säästää.

Muntra Musikanter -kuoron miehiä oli saatavilla, mutta nämä eivät halunneet kirjallisesti sitoutua olemaan läsnä kaikissa harjoituksissa. Svenska Teatern ei halunnut ottaa hanketta tuottaakseen, joten *Loreley* jouduttiin valmistamaan selvästi pienempään Aleksanterin teatteriin. Tilanteen kompleksisuus voisi tarjota avaimet selitykseen, vaikka asiaa ei ole lopullisesti selvitetty. Harald Molander oli jo johtaja, mutta Svenska Teaternin johtokunnan muodosti vielä Wilhelm Bolin, sama mies, jonka harrastajamaisuudesta johtuen Paciuksen *Princessan af Cypern* oli kokenut esityksellisen katastrofinsa 1860. Richard Faltin halusi kokeneimman kotimaisen oopperaohjaajan eli Bergbomin. Hän taas oli punainen vaate niin Bolinille itselleen kuin suurimmalle osalle ruotsinkielisiä.²³²² Harjoitukset Bergbom pääsi aloittamaan vasta marraskuussa palattuaan Helsinkiin.

Tammikuussa 1887 osa kuorolaisista teki lakon. Ehkä tuli jotain kielipoliittista tai muuta kärhämää Bergbomin johtamissa harjoituksissa. Uusien kanssa jouduttiin aloittamaan alusta, ensi-iltta voitiin ilmoittaa kuitenkin huhtikuun lopulle. Kun Bergbom maaliskuussa ilmoitti, että on aika hankkia lavastamista varten maalareita ja vaatteita varten ompelijoita, kävi ilmi, että rahaa ei ollut koossa vielä paljoakaan. Tehtiin kulu- budjetti, yhteensä 14.600 Smk, jonka päälle tuli vielä iltakuluja ja teknisen henkilökunnan palkkioita. Kulut piti kattaa yksityisistä varoista, mikä oli noloa ainakin Paciuksen perhekunnan kannalta.²³²³

2321 Geisler-Baum 2004:28–42.

2322 *Kypron prinsessan* esityksestä ks. NB:132–137. Bolinin ja Bergbomin suhteesta *Nuori Bergbom* passim. Ansiokkaassa työssään Geisler-Baum (2004) ei ole voinut hahmottaa näitä Helsingin sisäisiä asetelmia.

2323 Geisler-Baum 2004:72–78. Kuvaukset perustuvat Paciuksen tyttären Maria Collanin kirjeisiin tyttärelleen.

Alkusyksystä 1886 oli Suomessa käynyt kansainväliseksi tähdeksi noussut koloratuuri Alma Fohström, jonka konsertissa ollut Emelie kertoi kaikkien olleen ”yli-ihastuneita”. Aiemminkin tunnetun taidon lisäksi Fohströmin laulussa oli ”en värme, en känsla och en sanning”.²³²⁴ Loppusyksystä Ida Basilier-Magelsenin, ei yhtä menestyneen laulajattaren, vierailuviikot mahdollistivat kuitenkin vanhat *Jeannetten häät* ja *Noita-ampujan* II näytöksen sekä kohtauksia *Sevillan parranajajasta*.²³²⁵ Katse oli selvästi käännetty vanhojen varmojen teosten suuntaan.

Poliittisten rintamien heijastusta oli, että sanomalehti *Keski-Suomen* osakkaat puuhasivat Brofeldtin veljeksiä pois lehden toimituksesta. Minna kirjoitti Hildalle:

Kallen [Brofeldtin] draama ilmestyy jouluksi Jussin [Ahon] kustannuksella. Sitä eivät ottaneet [K. F.] Kivekäs eikä [Werner] Söderström painattaakseen. Kyllä minä sentään kustantajia sain. Edlund otti kohta ja lähetti painoon ilman sen enempää. Vaasasta sain myöskin telegrammin, että siellä painattaisivat ”jos vaan painoylihallitus sallii”.²³²⁶

Epäilijä-näytelmän saamasta kritiikistä Minna rohkaisi Kalle Ahoa: ”Friskt mod! Elä ole milläsikään tuosta W.[erner] S.:n [Söderhjelm] kritiikistä.”²³²⁷ Söderhjelm in kritiikin ydin *Helsingfors Dagbladissa* oli näytelmän rakenteessa, henkilöhahmojen pinnallisuudessa, ulkokohtaisuudessa ja siinä, miten liian suuria elämän kysymyksiä käsiteltiin kovin kömpelössä muodossa.²³²⁸ Minnan mukaan ”ei saa masentua” – ”onhan Sinulla Tohtorin arvostelu, johon mahtane toki paremmin voida luottaa kuin kenenkään muun koko Suomessa.”²³²⁹ Minna Canth kertoi Kalle Aholle pari havaintoaan: tyyli oli parantunut, mutta repliikeissä epätäsmällisyyttä. ”Dialogi täytyy olla ‘precis’ ja kulkea suoraa

2324 EB → KB 15.9.1886/45:1:168/KBA/KiA/SKS.

2325 EAH3:259. Nämä näytännöt ajalla 1.12.–15.12.1886 puuttuvat Bycklingin (2009) luetteleista.

2326 M. Canth → Hilda Asp 18.10.1886/MCK167:241.

2327 M. Canth → Kalle Brofeldt 4.12.1886/MCK171:249.

2328 HD 29.11.1886. Werner Söderhjelm kirjoittaa: ”’Tviflaren’ refuserats af finska teaterns direktion emedan styckets tendens i dess ögon varit sammhällsvärdlig. Den notis, som härom för en tid sedan gick i tidningarna, var egnad att spänna nyfikenheten. Man tänkte att en frisinnad yttring hade gjorts till föremål för ett obskurantistiskt attentat och väntar att få i det nya stycket helsa en frisk och modern fläkt från det rent finska unga litteraturläget. – När man läser stycket märker man emellertid snart nog, att det bestämdt icke varit för tendensens skull som det väfrats spelning, utan för att det icke gerna skulle kunnat spelas. Det är ingenting annat en långträdig och enformig historia om en prest, som haft någon liten känning af en frisinnad uppfattning i de religiösa frågorna, och som sedermera likväl återvänt till en fullkomligt och enfaldigt pietistisk riktning, tills han ändå slutligen vid styckets slut plötsligen börjar att tvifla på riktigheten af den princip som han förut följt att sitta med händerna i kors i alla lifvet skiften och lämna sig till ett viljelöst redskap i försynens hand. Öfvergångarna i denna utveckling äro högst oklart och klumpigt gjorda. Förresten är det tyvärr också svårt att spara några större förtjenster i handlingen eller karaktersteckning; i bredd”

2329 ”Ja varmaan sieltä toki parempaakin tulee sanomalehdissäkin, ellei konservatiivinen paino esteenä ole. Kirjoitin pitkän kirjeen [Ruuto] Erkolle, jossa kehoitin häntä ja Hilda [Asp] panemaan kaikki voimansa liikkeelle ja käymään myöskin Tohtorin puheilla. Mut nyt valitettavasti on niin, että teatterin johtokunta ei *U. Suomettareen* salli mitään puoltavaa kritiikkiä [*Epäilijästä*] panna. Ken elää, hän näkee! Sulin kiitos kirjastal!” (M. Canth → Kalle Brofeldt 4.12.1886/MCK171:249.)

tietä karakterin kehkeytymisen päämaaliin.”²³³⁰ Lause kuulostaa Bergbomilta: Minna levitti siis oppia jo eteenpäin.

Ida Aalbergilta on säilynyt lokakuussa 1886 Bergbomeille kirjoitettu ruotsinkielinen kirje Kööpenhaminan teatterijuoruista. Ida oli opetellut heinäkuun puolivälistä alkaen tanskaa Otto Möllerin johdolla, mutta puheen hiominen, oikeiden korkojen ja painotusten opetteleminen oli ollut työlästä, joten syksy 1886 Kööpenhaminassa oli ankara.²³³¹ Tämän kuvan antoi jo elämäkerturi Räsänen (1925), jonka mukaan lehtikriikit olivat nopeasti hermostuneet siitä, että Ida ei puhunut kunnolla tanskaa. Lisäksi kaudella 1886–87 *Politiken* oli analysoinut ankarasti Sardoun *Odette* -näytelmän pääroolia.²³³² Bergbom pyysi Idaa järjestämään itsensä tammikuussa Helsinkiin Arkadian remontin jälkeisiin avajaisiin. Kotimaan houkutus tuli Idan kannalta oikeaan aikaan.²³³³ Bergbomin kirjeessä on valaisevaa informaatiota Arkadian kokemasta remontista, joka oli siirtynyt joulukuun alusta tammikuuhun.

Arkadiassa ahkeroidaan ja puuhataan nyt viimeisiin voimiin asti. Korjaukset ovat jo tehdyt: uusi sisäänkäytävä, jonka ansio on läpi-vedon poistuminen teaterista, uusi lattia, joka poistaa kylmyyden, uusi seinä Kampin puolella, joka tekee saman vaikutuksen, eri sisäänpäästö ravintolaan, ett’ei savu tunkeudu saliin, uusi kaasulaitos, joka tekee teaterin paljoo valoisammaksi, uusia dekoratiorieja, useammat uudet vaatelogit y.m. Maalaukset ovat kuitenkin vasta alussa. Sali tulee olema sinisessä ja valkoisessa.²³³⁴

Mutta talo ei olisi mitään ilman suurta taidetta ja siihen tarvittiin Ida Aalbergia, jonka varaan hän avajaiset jälleen suunnitteli.²³³⁵

Mutta millä aloitetaan – Jollain kotimaisella näytelmällä tietysti. Jos Teidän osan-ottonne on varmaa, on Regina epäilemättä sopivin. Waan miten itse arvelette? Tai olisiko asia, että Te näyttelette jotain mahti-rolleistanne. [– –] Lähetän tällä postilla Camillen osan ”Ei lempi leikin vuoksi” nimisessä draa-

2330 M. Canth → Kalle Brofeldt 4.12.1886/MCK171:249.

2331 Ritva Heikkilä viittaa vain seuraelämään ja Aalbergiin kutsujen piristäjänä. Heikkilä 1998:222.

2332 Räsänen 1925:210 alk.

2333 KB → I. Aalberg 9.11.1886/47:1:7/KiA/SKS.

2334 KB → I. Aalberg 9.11.1886/47:1:7/KiA/SKS.

2335 ”Ehkä Te sitten voisitte jo siksi saapua avaamisnäytäntöön. Siitä syntyisi uudelle teaterille varmaan onni, jos voisitte olla kummina ristiäisissä: Semmoisessa juhlassa on ilomme vaan puolinen jos Ida Aalbergin nimi puuttuu. [– –] Mutta seinät ovat vaan seinät, jos elähdyttävän taiteen henki puuttuu. Ja sen Te tullette antamaan sillä lumousvoimalla jonka Jumala on antanut Teille kunniaksi ja meille iloksi. Uskaltaako luottaa lupaukseenne, että jäisitte tänne kaksi täyttä kuukautta, eikä ainoastaan kuusi viikkoa. Oi, jos voisitte jäädä koko kevääksi – en tiedä mitä tekisin, jos saisin sen mahdollisuuden mahdolliseksi.” (KB → I. Aalberg 9.11.1886/47:1:7/KBA/KiA/SKS.)

massa (On ne badine pas avec l'amour). Tahdotteko ehkä myös Reginan ja Margaretan (Faustissa)? Tai ovatko ne jo Teillä? Orleansin Neitsyt kirjoitetaan par'aikaa puhtaaksi. Jos sattumalta ette voisi olla täällä Tammikuun 1p., vaan muutamia päiviä myöhemmin, niin antakaa tietoa. Lykkäämme mielummin silloin koko avausjutun, että saamme Teidät ottamaan siihen osaa.²³³⁶

Kaarlo käytti koko kaunopuheisuutensa, kunnioituksensa, arvonantonsa, neuvotteli rooleista, kehui Arkadian parantuvia olosuhteita herättäen Idan koti-ikävästä tunnetta ja kiinnostui hänen töistään:

Olen hyvin vähän saanut kuulla Teiltä. Tanskalaisia lehtiä en ollenkaan ole nähnyt, ja myöskin hyvin epä-säännöllisesti Helsinkiläisiä. Kuinka on Fedran käynyt? Entäs Teodoran? Joku sanomalehti on puhunut Gildet paa Solhaugista. Siellä Te varmaan olette loistava Margit – onhan hänen nimensä Margit. Onko Rädä jo annettu? Jos tahdotte jonkun niistä meilläkin otettavaksi, niin sanokaa vaan sana. Leino tulee Kyöpenhaminen kautta kotiin. Sanokaa että hänellä on Poste restante-kirje minulta. Otaksun että hän tapaa Teitä. Tulkaa, tulkaa ja antakaa meille kevät. Muuten vilustumme pakkasessamme ja pimeydessämme. Ystävyydellä. Kaarlo Bergbom.²³³⁷

Tämän jälkeen Bergbom saattoi lähettää Musset'n komedian roolitekstin luettavaksi. Joulukuun 1886 alussa Kaarlo kirjoitti Idalle uudelleen ja varasi hänelle Rebekan roolin *Rosmersholmissa*, joka otettiin ohjelmistoon ”siinä vahvassa uskossa että Te näyttelette sen.” Kaarlo sopii vain, kumpi tiedustelee Ibseniltä, mutta pitää olla nopea Ruotsalaisen Teatterin kilpailun takia. Samalla oli kuitenkin vielä täysin epävarmaa, minä päivänä Ida pääsisi Helsinkiin. Kaarlo on tuskassa siitä, missä järjestyksessä repertoari päästään esittämään.

Leino tuli toisena päivänä tuoden mukanaan surusanoman, ett'ette voinut määrätä milloin saavutte tänne. Se oli hyvin masentava uutinen; Teitä on odotettu kuin auringonnousua. Olen ikävimmässä tuskassa kuinka järjestän repertoarin. Vielä dekoratationimaalarit, jotka valmistavat uuden Arkadian kulissit vaativat selvitystä, mitkä maalataan ensin ja se seuraa myöskin repertoarin järjestämisestä. Noin 7 tai 8 p:nä Tammikuuta on uuden Arkadian vihkimisjuhla. Jos voisitte siihen aikaan saapua, niin... no, mitä minä siitä kirjoitan, olenhan jo

2336 KB → I. Aalberg 9.11.1886/47:1:7/KBA/KiA/SKS.

2337 KB → I. Aalberg 9.11.1886/47:1:7/KBA/KiA/SKS.

kaksi kertaa sanonut kuinka tervetullut silloin olisitte. Mutta jos ainakin tulisitte Tammikuun loppupuolella tai Helmikuun alussa. Telegrafeeratkaa, voitko tulla silloin? Jos taas tulonne määräaika on Teiltä yhä epätiedossa, niin kirjoittakaa ainakin milloin uskotte pääseväne tänne. Onhan hyvää tietää asioita edes sinnepäinkin.²³³⁸

Kuukausittain ilmestyvä aikakauslehti *Valvoja* on perustamisestaan (1881) lähtien seurannut teatteria 2–3 kertaa vuodessa, yleensä merkittäviä ensi-iltoja myönteisesti selostaen, sekä näyttelijöitä asiantuntevasti arvioiden. Werner Söderhjelm moitti Suomalaisen Teatterin puolikasta näytäntökautta Aleksanterin teatterin tiloissa. Söderhjelmiltä saivat kiitosta Lindfors, Avellan ja rva Aspegren. Moitteet olivat sitäkin painavammat ja tärkein puheenvuoro pitkään aikaan.

hra Ahlberg oli hyvä ainoastaan yhdessä kohtauksessa, – kun hän lausui rakautensa neiti Avellanille, muuten näkyy hra Ahlberg tulleen yhä jäykemmäksi, nostaneen olkapäitänsä yhä ylämmäksi ja painaneen päätänsä yhä enemmän takaperin sitten kun viimein hänet näin. [–] Nyt on rouva Basilier-Magelsen lähtenyt pois ja suomalainen teatteri saa taas käydä omilla jaloillaan. Saa nähdä voivatko sen harvat vanhat jäsenet olla sille kylliksi tukena. Uusia ei näy tulevan lisää, ainakaan ei kelpaavia. – Mistä sitä sitten otetaan ‘primo amorosoja’ (sellaista olisi jo nytkin välttämättömästi tarvis), ‘ingenue’iä’ ja muita nuoria, kun vanhat jo tahtoisivat kääntyä ‘karaktääri’-rolleihin. Teatteri-koulu! – ilman sitä ei päästä mihinkään. Ja ensiksikin Iida Aalberg kotiin! W. Söderhjelm.²³³⁹

Aspelin-Haapkylä hermostui vielä vuosien jälkeen tästä analyysistä ja puolusteli historiassaan laajasti johtokuntaa ja Bergbomia.²³⁴⁰ Ensi kerran nuori polvi kohdisti teatteriin ammatillisesti perusteltuja vaatimuksia. Ne olivat historioitsijan mukaan ”teoreettisesti varsin oikeutettuja, mutta joiden toteuttamisen hankaluutta ja mahdottomuutta ulkopuolella olevat eivät kyenneet arvioimaan.” Koulutusasiaa Aspelin-Haapkylä puolusteli sillä, että kyllä nuoria näyttelijöitä koko ajan opetettiin ja että Ida Aalbergin kotiinpaluu ei olisi ollut Bergbomista kiinni!²³⁴¹

2338 KB → I. Aalberg 2.12.1886/47:1:8/KBA/KiA/SKS.

2339 *Valvoja* 1886:12:544.

2340 EAH3:259.

2341 EAH3:259–261.

Mutta miten paneutuneesti Kaarlo oikeastaan nuoria opetti, siitä on vaikea saada näyttöä, kun Avellankin kirjoitti, ettei ollut seitsemään vuoteen saanut tohtorista mitään apua roolityöhönsä.²³⁴² Legendanmuodostus on tehnyt Kaarlosta yhtä suuren neron ohjaajana ja kouluttajana kuin muissakin tehtävissään. Legendan osat on tarkasteltava erillisinä ja suhteessa toisiinsa. Aspelin-Haapkyllän mukaan²³⁴³ ”myös syksyllä [1886] oli keskustelun alla” kysymys suomen kielen opetuksesta näyttelijöille ja johtokunta päätti joulukuussa 1886 kustantaa suomen kielen opetusta. Keväästä 1887 syksyyn asti oli tri E. N. Setälä tässä tehtävissä. Muuten hyvin suomea osaavien piti valvoa toisten ääntämistä, oppitunteja ja kielioppiopintoja järjestettäisiin niille, jotka eivät kieltä riittävästi hallinneet.

Kööpenhaminan Dagmar -teatterin talvikauden menestysnäytelmässä *Maasotilas* Ida Aalbergilla ei ollut roolia. Ilmari Räsänen mukaan tämä olisi ollut syy siihen, että Aalberg oli altis Bergbomin houkutukselle saapua Suomeen juhlien keskipisteeksi.²³⁴⁴ Tanskan sopimus salli hänelle vapaata ja siten matkan Suomeen, mutta siitä olisi pitänyt sopia Dagmar-teatterin johdon kanssa. Ida Aalberg teki kohtalokkaan päätöksensä lähteä Suomeen ilman Dagmar-teatterin johtajan lupaa.

Tänä jouluna Bergbom lahjoitti kaiken ”omistamansa dramallisen kirjallisuuden suomalaisen teatterin kirjastoon, ja ne päätettiin sitoa vahvoihin nahkakansiin.” Tämä oli ollut ilmeisesti lahjoituksen ehtona.²³⁴⁵ Vuoteen 1886 mennessä Arkadiaan kerääntynyt Bergbomin näytelmäkirjasto on niinmuodoin säilynyt Suomen Kansallisteatterissa.

Aspegrenien, Aspin ja Avellanin erot keväällä 1887

Kaarlo Bergbomin henkilökohtaisista ajatuksista vuoden 1887 keväältä on säilynyt vain vähän aineistoa, mikä on vahinko, sillä se näyttäisi olleen täyttä ristiriidan ja epäuskon aikaa. Näyttää kuin hän ohjaajantoimessaan olisi osoittanut jopa puutteellista malttia ja kykyä näyttelijöiden ohjaamiseen. Uusien näyttelijöiden rekrytoinnissakin oli puutteensa. Hänen täytyi nähdä, ettei Niilo Salasta tulisi mestaria, kuten ei Axel Ahlbergistakaan. Keväällä 1887 seurueesta erosivat Avellan, Asp, sekä yllättäen myös Aurora ja August Aspegren, viimeksimainitut perustaakseen oman kiertävän teatterin. Hilda Asp koki, että tunnelma teatterissa oli apea ja että hänen omat ajatuksensa olivat kypsyneet, joten hän omasta puolestaan jo vuoden alussa päätti jättää teatterin keväällä.²³⁴⁶

2342 Kaarola Avellan → H Ch. Winterhjelm 15.6.1886/H&KWA/MTBA/SMV. Vaikka lausumasta poistettaisiin näyttelijän ammatissa yleinen kytymättömyys palautteen ja oman työn saaman huomion suhteen, sitä tulee pitää luotettavana lausumana.

2343 EAH3:276.

2344 Räsänen 1925:215, 251.

2345 Suomalaisen Teatterin johtokunnan pk, 27.12.1886 §4./SKTA/SKT.

2346 ”Tulin vasta vähän ennen 12 teaterista, arkista. Kenraalihajrjoitus siellä oli huomiseen ensinäytäntöön. Kaikelaisia rettelöitä, pieniä siellä tapahtui. Oikein minä tunnen, että eroittelen itseäni vähitellen sieltä, ettei ero sitte tuntuisi

Arkadiaa oli ehostettu huomattavasti. Lämmön takia ovien, eteisten ja portaikkojen sijoituksia oli muutettu sekä seiniä vuorattu pellillä ja tiilellä. Yleisön ja näyttelijöiden ”virkistyshuoneita” oli parannettu, tornia korotettu niin että fondit saatiin vedettyä rullaamatta ylös sekä paljon muuta. Oli saatu lisää lamppuja, sillä kaasulaitosta eli kaasukelloa teatterilla oli laajennettu. Jopa joitain sähkövalaisimia oli hankittu. Tärkeintä olivat sinisellä, valkoisella ja hopeanvärillä tehdyt koristelut salissa.²³⁴⁷ Vaikka Arkadiassa oli saatu läpivietyä suuri remontti, näytti vielä 15 vuoden jälkeen Suomalaisen Teatterin tulevaisuus synkältä tai ainakin epätietoiselta.

Uuden Arkin eli Arkadian vihkiäisjuhlan ohjelma 9.1.1887 oli jälleen nostalgista Kaarloa, vanhojen numeroiden kavalkadia. Prologiksi oli Niilo Sala, Kaarlon kirjallisis-ideaalisen käden jatke, kirjoittanut trokeiseen viisimittaan runon: kalevalainen aihepiiri, idealistinen, puhtoinen näyttämötaiteen ylistys. Siinä viitataan kerran vielä nousevaan uuteen taloon. Sala itse lausui.²³⁴⁸ Katkelmat koottiin johdonmukaisesti kotimaisesta ohjelmistosta, ensin *Reginasta* Kustaa II Aadolfin ja Reginan kohtaus (Ahlberg, Avellan), *Daniel Hjortista* Katrin ja Danielin kohtaus (Aspegren ja Sala), *Nummisuutareista* (Eskona B. Leino) ja *Roinilan talosta*. Upeat tilat, siniset, valkoista ja hopeaa, katossa oli kuuden kotimaisen ja 16 eurooppalaisen draamaatikon nimet.²³⁴⁹ Paradoksi on, että ei mennyt kahtakaan vuotta, kun yhden kattoon maalatun kotimaisen draamaatikkoniemen teoksen johtokunta veti pois ohjelmistosta.²³⁵⁰ Arkkitehti Sebastian Gripenberg ja maalarimestari K. K. Hellstén saivat kiitosta, sähkö ja kaasu olivat käytössä tästedes valaistukseen rinnakkain.

Äfven scenen har vunnit betydligt samt teaterdekorationer och accessoierer gjorts nya. I yttre afseende tillfredställer sålunda finska teatern numera fullkomligt alla billiga anspråk. – Det elektriska ljuset, som i går gjorde sin sak väl, bidrager att låta det hela verka angenämt på ögat.²³⁵¹

Näiden avajaisten kautta elvytettiin tai yritettiin luoda uudelleen alkuaikojen henkeä, sekä huolehdittiin toisaalta taloudellisesta tuloksesta ja reklaamista. Nuorten mielestä

tukalalta. [- -] Neiti Bergbomin kanssa en enää saa sovinnollista tuulta, en vaikka itkisin. [- -] Katkeroituu sitä tuolaisesta [pääsylippujen hinnankorotus]tempuista, kun huomaa, että raha, raha vaan on pääasia laitoksessa joka on luotu tyhjästä vaan suom. aatetta varten. (Hilda Asp → Ruuto Erkko 8.1.1887/REA/PLAS/PLA; sit Niiniluoto 1983:139)

2347 *UStr* 5.1.1887 ”Kirje Helsingistä 351” selostaa Arkadian remonttia tarkasti.

2348 *UStr* 11.1.1887.

2349 EAH3:263 on kuvannut talon kohennustyöt. ”Ylinnä keskellä kattoa nähdään piirissä sinisellä pohjalla hopeoituin kirjaimin seuraavat kotimaisten kirjailijain nimet: Runeberg, Topelius, Cygnaeus, Wecksell, Aleksis Kivi, Minna Canth, sekä ulompana isommassa piirissä nimet Ibsen, Plautus, Björnson, Sofokles, Göthe, Corneille, Lessing, Racine, Molière, Shakespeare, Victor Hugo, Aristophanes, Schiller, Calderon, Holberg, Aeschylus.” (*UStr* 5.1.1887.)

2350 *UStr* 11.1.1887.

2351 *HD* 10.1.1887.

ne alensivat teatteria sen korkeammasta tehtävästä. Hilda Asp kirjoittaa sulhaselleen muuttuvansa teatterissa vain ”korppiooniksi”.²³⁵² Hän kirjoitti sydämensä kyllyydestä tammikuun puolivälissä.

Durskina kuljen siellä teatterissa ja ärsytän neiti Bergbomia. Oikein nautin ajatellessani että keväällä saan purkaa sydämeni teatterin suhteen ja sanoa heille: mitä olette tehnyt teatterista? [*Hfors*] *Dblssa* on ollut W.S.[öderhjelmillä]:lla hyvä kirjoitus²³⁵³ meidän teatteristamme vaikka se panee parannukset samoin kuin viatkin pahalle pohjalle. Se juuri on tappanut meidät, että on rakennettu koko laitos yhden nojalle. Ellei sitä tapaa nyt jo heitetä, kun se yksi päällepäätteeksi on ruvennut ulkomaalaiseksi ja käy vaan ”gasteeraamassa” menemme me tuossa paikassa kupperis keikkaa. Saisi nyt kirjoittaa! Tokkohan Suometar ottaisi? Aalberg tulee pelastamaan meidät, sillä meillä ei ole mitään, mutta samalla hän kukistaa meitä yhtä paljon.”²³⁵⁴

Tältä tilanne todellakin on teatterin sisältä näyttänyt: ”Ida pelastaa ja kukistaa samalla muita”. Kaarlo oli pinteessä. Myös suhde nuoruuden ystävään Emil Nervanderiin aktivoitui ja kenties joutui koetukselle. Nervander toimi teatteria kaikin tavoin tukevana, mutta myös kaunistelemattomana kriitikkona. Niukoissa oloissa elävä Nervander halusi edelleen myös kirjoittaa, mutta salanimen varjolla. Asiasta on olemassa Hattulan Parolassa 12.11.1886 kirjoitettu kirje, jossa Nervander kirjoitti veli Kaarlolle, että halusi lisätä kotimaista ohjelmistoa tällä näytelmällä, mutta halusi toimia täysin anonyymisti, vain sinä ja Emilie saatte tietää. Palkkion sai Kaarlo päättää, mutta ”esityksen kiirehtiminen auttaisi hänen taloudellista ahdinkoaan.” Nervander asui maalaistalossa ja etsi sopivampaa talvikortteeria lähempää Helsinkiä. Parasta oli vastata laittamalla *Uuteen Suomettareen* anonssi, vain että ”Ei oteta” tai ”Otetaan ja kaksi päivämäärää”. Ne tarikoittaisivat ensimmäistä mahdollista esityspäivää ja jälkimmäinen ajankohtaa jolloin honoraari voitaisiin maksaa. Ja kuitti kirjoitetaan pseudonyymille. – Nervander ehdotti joitain roolijakoja ja pyysi vielä olemaan aivan hiljaa kirjoittajasta. Hän totesi olevansa itse kyvytön arvioimaan omia töitään.²³⁵⁵

Nervanderin yksinäyöksinen huvinäytelmänsä *Kuvernööri tulee* esitettiin kolme päivää Arkadian uusien avajaisten jälkeen (12.1.1887). *Uusi Suometar* raportoi: hovineuvoksetar Achrén, ”tämä hupakko rouva ei toivo suurempaa kuin päästä tuttavuutenen

2352 Niiniluoto 1983:139, alkup. Hilda Asp → Ruuto Erkko 18.1.1887/REA/PLAS/PLA.

2353 HD 16.1.1887 on W. Söderhjelmien suunnilleen sama kirjoitus kuin *Valvojassa*, lähinnä *Kuvernööristä* ja *Luulosairaasta*.

2354 Hilda Asp → Ruuto Erkko 18.1.1887/REA/PLAS; vielä laajemmin sit. Suutela2005:140.

2355 Emil Nervander → KB 12.11.1886/54:96:1/KBA/KiA/SKS.

korkean kuvernörin ja paronin kanssa.”²³⁵⁶ Se kyllä tapahtuu, mutta erehdyksen kautta. Rouva Achrénia on ”selvillä ja tehokkailla piirteillä kuvattu, [ja häntä] esitti taidolla neiti Stenberg. Viinaan menevästä väliskärin-rouva Wikmanista antoi neiti Swan ilettävän luontevan kuvan. Nämät ovat kappalen enintään silmään pistävät henkilöt. Juoni kappaleessa on yksinkertainen; muuten ei sillä ole suurta arvoa.”²³⁵⁷ Pieni komedia nähtiin *Luulosairaan* parina. Tätä ystävänpalvelusta ja pientä palkkiota vähissä varoissa elävälle Emil Nervanderille Kaarlo ei ole siis hennonut kieltää.²³⁵⁸

Ohjelmistossa kiinnostava ja poliittisestikin tärkeä uutuus oli Gogolin *Reviisori* (19.1.1887). Knut Weckman teki lopullisen suuren roolin läpimurtonsa Hlestakovina ”vilkaasti ja sujuvasti.” Eräs venäläissyntyinen nainen oli tosin pitänyt pukuja ”liian siisteinä todellisuuteen verraten.”²³⁵⁹ Tämä kertonee Bergbomin teatteri-ideaalista: kaunista pitää olla, eikä venäläisiäkään ollut syytä kuvata liian räikeästi. *Uuden Suomettaren* arvostelija ”p.” kertoo riemukkaasti näytelmän asetelman ja kiittää Weckmanin Hlestakovia,

siinä kohtauksessa jossa revisori rouvasväelle laskettelee sekä pitkiä että paksuja valeita loistavasta elämästänsä Pietarissa, puoliksi itsekin uskoen vleitansa, on hän kerrassaan oivallinen. Mutta muutenkin käy hänen esityksensä notkeasti ja luontevasti, samalla kun hän kuvaa henkilönsä aika veitikaksi, osaa hän tehdä sen miellyttäväksi.²³⁶⁰

Aspegrenin pariskunnan näyttelemiä Kaupunginpäällikön ja Rouvan rooleja kiitetään myös. August Aspegrenin näyttelemisestä kaikilla kriitikolla oli aina jotain huomautettavaa, tällä kertaa sanottiin: ”ettei hän ollut oikein venäläinen” – ”mutta mahtaako onnistua keltään.” Aurora Aspegren suoritti osansa moitteettomasti, luonnonmukaisesti ja antoi hyvän ”kaavan venäläisestä, ylvästelevästä porvarirouvast”. Hyviä olivat ”sekä Bob- että Dobtshinski hölykkeloina (Rautio, Lindfors) ja Pesonen palvelijana, Osipina.”

2356 *UStr* 15.1.1887 kuvaa näytelmää.

2357 *UStr* 15.1.1887. *Valvojassa* 1887:1:46 kirjoitetaan *Kuvernööri tulee!* -näytelmästä, että se on ”mitätön kyhäelmä, jolla naisellinen nimimerkki Elman ensi kerran ilmestyi näyttämölle. Hyvälläkään tahdolla ei siinä voinut löytää juuri mitään huvittavaa, vielä vähemmän ajateltavata... [- -] sai yleisön haukottelemaan. Utta oli tuskin muuta kuin viinaan menevä matami, joka kuitenkin oli onnettomasti keksitty. Juopunut nainen näet ei koskaan vaikuta koomillisesti. Osa näyteltiin todellisesti, mutta tuntui vaan sitä vastenmielisemmältä.”

2358 Kaarlon ja Emilin ystävyys oli pitkään ikään kuin sivuraiteella. Nervander jäi heti alkuun pois johtokunnasta säilyttääkseen kriitikon asemansa. Turussa hän oli kirjoittanut perusteelliset kritiikkinsä, jotka olivat kannustavia, mutta independenttejä ja erittäin analyttisiä. Niitä hän kirjoitti vielä 1880-luvun alussa *Morgonbladetin* ja nähtävästi *Finlandiin*. Nervander ajatteli aina lämpimästi ystäviään kuten Valkeapää (2015) osoittaa. Bergbomiin hän oli kiintynyt, mikä käy ilmi kirjeenvaihdosta Aspelin-Haapkyllän kanssa 1906 tämän ryhtyessä kirjoittamaan teatterin historiaa ja Bergbomin tehdessä kuolemaa samaan aikaan.

2359 EAH3:265.

2360 *UStr* 22.1.1887.

Naamioitus oli hyvä, ja ensi kerrallalla myöskin vaadetus; eilen illalla oli liian siistin näköinen. Tämän sanomme sen vuoksi, että ensi iltana saapuvilla olevat venäläiset katsojat pitivät virkamiestenkin pukuja liiaksi idealiseerattuina. Väkeä oli runsaasti mutta kappale ja näytteleminen ansaitsisivat sitä runsaamalta. p.²³⁶¹

Samassa lehdessä uutisoitiin Ida Aalbergin tulosta Helsinkiin. Jo 26.1.1887 esitettiin *Faust*, peräti 7 kertaa ”täydelle huoneelle.” Ida Aalberg ja Benjamin Leino enimmin kiitoksin, Niilo Sala Faustina jäi edelleen näitä heikommaksi hahmoksi ja se sanottiin jälleen.²³⁶² Joitain päiviä myöhemmin uusi arvio kiitti entistä parempia näyttämölaitteita, analysoi Leinon Mefistoa, jonka demonisuus on siirtynyt ulkoisista keinoista pienemmiksi ja tehokkaammiksi, mikä oli samaa, joka teki Ida Aalbergin näyttelemisestä Margaretana nyttemmin niin ansiokasta.²³⁶³ Idan vierailujen vaikutuksesta teatterin sisällä Hilda Asp oli kirjoittanut selkeitä havaintojaan: hän nostaa meidät ja hän tuhoaa meidät teatterina.²³⁶⁴

Runebergin päivän juhla järjestettiin kansannäytöksenä, jonka alussa oli 12 runoa ja laulua *Vänrikki Stoolista*, sitten *Lea*. Uutena valmistettiin Alfred de Musset’n *Ei lempi leikin vuoksi*. Suomenos oli Niilo Salan ja *Uusi Suometar* 15.2.1887 kiitti esitystä. Jo kolme viikkoa aiemmin lehti esitteli Ibsenin *Kummittelijoiden* suomennoksen, jonka Ruuto Erkkö oli tehnyt ja joka oli ilmestynyt Tampereella.²³⁶⁵

Ida Aalberg sai resetin 18.2.1887. Aspelin-Haapkyllän mukaan Ida oli ”sairaustapauksen vuoksi kutsuttu takaisin Köpenhaminaan.”²³⁶⁶ Historiankirja ei mainitse sitä, että Ida oli poistunut Dagmarista ilman lupaa. Niinpä kutsu takaisin saattoi olla paljon tiukempi sävyiltään. Noustuaan laivaan Ida sai käteensä Maria Grapelta ankaran Aalbergia

2361 *UStr* 22.1.1887.

2362 Salan sairastumiseen ja itsemurhaan on matkaa vielä 4-5 vuotta, joten voi olla syytä jo tarkkailla siihen viittaavia merkkejä. ”Että hra Sala Faustina jää sellaisen Margaretan rinnalla heikoksi kuvaksi, ei sovi ihmetellä. Mutta myöntäminen toki on, että hra S. useissa kohdin toimitti tämän vaikean osan kelpollisesti. Hänen äänensä, jonka kivuliaisesta soinnusta olemme joskus ennen maininneet, tekee tässäkin, niin kuin monessa muussa osassa, paljon haittaa. Faustin intohimoinen elämänvirkeys ei ole löytänyt hra Salassa tydyttävää tulkitsoijaa.” (*UStr* 27.1.1887)

2363 *UStr* 1.2.1887 yrittää korjata mitä korjattavissa on: ”Hra Sala vakautuu kerta kerralta paremmaksi Faustiksi. Kaikesta näkyy, että hän on oivallisesti Faustin käsittänyt, vaan voimat eivät aina riitä käsityksen tuloksia ilmi tuomaan.”

2364 Idan vierailut vastaavat edelleen Hilda Aspin havaintoa siitä, että Ida pelastaa ja tuhoaa teatteria samalla! Jos hän näytteli 12 näytäntöä ja sai yli 100 markkaa illalta, se vastasi muille noin ½-2 kuukauden palkkaa.

2365 *Gengangere* tuli Norjassa jo 4-5 vuotta aiemmin painosta. ”Ibsenin nerollisella kynällä kirjoitettua kuvausta Norjan keskisäädyn perhe-elämästä ja koskettelee kriittisesti sen piintyneitä mielipiteitä ja katsantotapoja siveellisen elämän suhteen, samalla kuin se osoittaa, miten ”isän pahat teot etsitään lasten päälle” sillä lailla, että viimeainittujen ruumiillinen ja siveellinen terveys ja hyvinvointi paljon siitä riippuu, miten vanhemmat ovat käyttäneet ja hoitaneet sitä ruumista, jonka Jumala heille on antanut. Tapaukset ja juonne näytelmässä eivät ole suurellisia; se on tuo mestarilliseksi tehty dialogi eli sananvaihtelu muutamain perheenjäsenten ja perheen-ystävien kesken, joka lukijan eteen asettaa nämä ihmiset elävinä luonteina ja samalla tuotteina siitä, mitä vuosisatojen kuluessa muodostuneet sivistys-olot ovat luoneet. Ken lukee, se itse näkee.” (*UStr* 22.1.1887).

2366 EAH3:267.

valheellisuudesta ja vanhoista synneistä syyttävän haukkumakirjeen.²³⁶⁷ Ilmari Räsänen mukaan Idan lähtö Suomeen ilman lupaa olisi johtunut siitä, ettei hän ollut saanut roolia Dagmarin talvikauden menestysnäytelmässä *Maasotilas*. ”Sellainen vierailumatka oli hänelle välikirjassa myönnetty, mutta ajasta olisi ollut sovittava Dagmar-teatterin johtajan kanssa. Siksi Th. Andersen julkaisi Kööpenhaminan lehdissä uutisen, että näyttelijätär oli rikkonut välikirjansa.” Tarkkaan ottaen sopimus sisälsi yhden 2–3 viikon lepojaksen näytäntökauden aikana, mitä ei ollut tarkoitettu vierailuun toisessa teatterissa, ainakaan ilman lupaa.²³⁶⁸

Ida palasi Tanskaan ”ylpeänä ja ylimielisenä”, mutta Räsänen mukaan sovintoa olisi voitu aluksi ”vaikutusvaltaisten tuttavien avulla” neuvotella. Lopputulos oli kuitenkin odotettu: Ida menetti ”suurimman osan” hänelle luvattua 7000 kruunun palkkaa, mutta samalla myös Th. Andersen erosi johtajantoimesta hermoheikkona miehenä.²³⁶⁹ Juhlanäytäntöjen jälkeisestä tilanteesta kertoessaan Ritva Heikkilä unohti juridiikan ja kirjoitti kuin sopimusriike olisi vain mielipidekysymys:

Teatterinjohtaja Andersenin mielestä Idan olisi pitänyt Suomenmatkastaan neuvotella [Dagmar-] teatterin johdon kanssa. Hän syytti Idaa välikirjan rikkomisesta, ilmoitti asiasta lehdistölle ja asiasta virisi oikeudenkäynti Idan palattua Suomesta. Pohjoismaiset sanomalehdet selostivat laajasti riitajutun vaiheita, se päättyi ikävästi. Ida menetti kokonaisuudessaan hänelle kuuluvat [sic!] palkkasaatavat, noin 7000 kruunua, ja Andersen erosi teatterinjohtajan paikalta. [– –]²³⁷⁰

Toisena pääsiäispäivänä Ellen Nervanderille kirjoitetussa kirjeessä Aalberg käski tämän kysyä Tantilta [= EB], voiko hän ostaa *Orleansin neitsyeen* varustuksen teatterin laskuun.²³⁷¹

Minna Canth kävi maaliskuussa Helsingissä yhdessä Kasper Järnefeltin kanssa. Uusi näytelmä oli ollut mukana, mutta Canth ei vielä näyttänyt sitä kellekään. Hän oli nähnyt uudelleen *Työmiehen vaimon*, nyt Aurora Aspegrenin Homsantuuna. Minna kertoi (23.3.1887) sanoneensa tuttavuutensa irti Juhani Ahon ja Järnefeltien kanssa eräiden

2367 Räsänen 1925:193–196 suomentaa sen. Ellen Nervanderille Aalberg arvelee (7.3.1887/Coll.1.15./IAUGA/ms/KK.), että Hedvig, joka oli Maria Grapen idoli, olisi ollut haukkumakirjeen takana. Kirjeen moitteet ovat kyllä Grapen omia vuosien takaa. Konkurssinsa (1881) jälkeen Grape eli vaikeissa oloissa siirtyen lopulta maaseudulle.

2368 Räsänen 1925:215. Sopimuksessa on luvattu yksi vapaa jakso: ”erholder i Saisonens Løb en Ferii af 2 a 3 Uger for at udhvile sig.” (Dagmar-teatterin sopimus/Coll.1.37/ms/KK.)

2369 Räsänen 1925:215–216. Tästä myös Aalberg kirjoitti Ellen Nervanderille (11.4.1887/Coll.1.15/ms/KK.) Räsänen kirjoittaa myös Aalbergin läheisestä suhteesta Edvard Brandesiin, mutta että alkuun aikansa radikaaliksi itsensä tuntenut Ida, kuitenkin alkoi kartella *Politiikenin* toimittajaa (Räsänen 1925:217).

2370 Heikkilä 1998:226–227.

2371 I. Aalberg → Ellen Nervander 2 pääsiäisp. [11.4.]1887/Coll.1.15./IAUGA/ms/KK

lehtikirjoitusten takia.²³⁷² Juhani Ahon toiminta rouva Steniusta ja muutamia muitakin kohtaan sai Emelieltä selvän tuomion: käytös on ollut ”bra simpelt”, ja surullista, että ”begåfning och karaktär så ofta skola vara skilda”.²³⁷³ Gustaf af Geijerstam oli Suomen vierailullaan moittinut naisliikkeen dogmaattisuutta ja epärealistisuutta ja lausunnoista käytiin keskustelua. Ruuto Erkko kirjoitti:

Sottanen juttu joka ei ole kunniaksi Aholle jollei rouva Canthillekaan. Se alkoi siten, että rva Canth naiivissa narrimaisuudessaan sanoi ylös ystävyytensä Ahon ja Järnefeltein kanssa. Se oli tapahtunut Geijerstamin jutun johdosta, johon pääsyinä taisi lisäytyä persoonallisia suuttumuksia. Hän oli laskenut Ahon ja Järnefeltit ensiksi liiaksi likellensä ja sitten, kun he näkivät hänen vikansa ja pilkkasivat häntä ja olivat epäkohteliaita, niin se ei lopulta enää maistunutkaan.²³⁷⁴

Minna, jonka ristiriidat ulkomaailman kanssa lisääntyivät, halusi pitää ainakin Bergbomit ystävinään: ”ettei vain meidän välillemme selkkauksia syntyisi! Se ajatus minua aina on peloittanut joka kerran kuin joku side muiden kanssa katkaa.” Canth siis otti näytelmänsä uudelleen työn alle. – *Topra-Heikkiä (Kovan onnen lapsia)* kirjoittaessaan hän halusi tukea Kaarloa ja pitää hänet ystävänsä, vaikka tiesi, etteivät Kaarlo ja Emelie täysin jaa hänen ajatuksiaan. Minna kertoi, miten hän työväliltä oli saanut *Köyhää kansaa* -novellista nimettömiä ja hartaita kirjeitä kiitokseksi. ”Jos Jumala antaisi voimia jatkamaan!” Hän sanoo saaneensa myös ”rautatieltä hyviä motiiveja” ja ryhtyneensä uudelleen käsiksi näytelmäänsä, josta toki oli ollut ensimmäinen näytös valmiina ja mukana Helsingissä, mutta jota ei ollut vielä tohtinut Bergbomille näyttää. Työväen häntä kohtaan osoittama spontaani kiitos, kirjeiden ja ystävällisten katseiden saattamana antoi hänelle voimaa ja uskon siihen, ettei ollut tekemässä työtään aivan turhaan.²³⁷⁵

Kaarlon seuraava ohjaustyö valmistui maaliskuun alkuun ja oli 11.3.1887 esitetty Shakespearen *Macbeth*. Se sai kiitosta huolellisesta näyttämöllepanostaan, sommitte- luista ja valaistuksista:

saipa yleisö, vaikka tosin pitkällisten ponnistusten jälkeen, kiittää myöskin t:ri Bergbomia, jonka neron ja vaivannöön ansaittu palkinto eilis-ilta kokonaisuudessaan oli.²³⁷⁶

2372 M. Canth → EB 23.3.1887/MCK183:265.

2373 EB → Ossian Bergbom 1.4.1887/25:5/VLA/Kia/SKS.

2374 Niiniluoto 1983:142.

2375 M. Canth → EB 23.3.1887/MCK183:265

2376 *UStr* 12.3.1887.

Neiti Avellan sai ennen eroaan teatterista näytellä Lady Macbethin. Toivoiko Kaarlo saavansa Avellanin myöhemmin vierailemaan tällaisissa merkittävissä rooleissa? Benjamin Leino oli Macbeth. Näinä aikoina sisarusten kirjeissä on ensimmäinen vihje siihen, että Leino käyttäisi alkoholia väärin: ”Leino var onycter idag, så att totalintrycket var mera dåligt.”²³⁷⁷ Voisiko asiaa tulkita niin, että Leino jollain tavalla mahdollisesti oirehti myös jotain ongelmaa teatterin tilanteessa? Lyhyet kohtaukset ja nopeat näyttämövaihdokset saivat kiitosta ja Bergbomin kekseliäisyyttä ylistettiin. Kohtausten vaihtuvat tunnelmat ovat erityisen hienoja. Roolitöistä kiitettiin erityisesti Avellania Ladyä unissakävelykohtauksessa. Niin Macbethiä kuin Ladyä kohtaan saattoi tuntea myös myötätuntoa heidän poikettuaan rikosten polulle. Axel Ahlberg Macduffina oli päässyt irti äänensä yksitoikkoisuudesta. Kolme noitaa Lindfors, Rautio ja Lattu kamppaaneen tekivät vaikutuksen, mutta ”con amore”.²³⁷⁸

Werner Söderhjelm ylisti laajassa katsauksessaan Bergbomin teatterille aina tinkimättömästi asettamia tavoitteita, mutta kritisoi Shakespeare-esittämisen liiallista deklamaatiota ja pateettisuutta vanhanaikaisina. Leinolta puuttui Macbethin hahmon tarvitsemää voimaa, suuruutta ja hurjuutta. Hänen mukaansa myös Avellanin Lady deklamoi ulkokohtaisesti joitain kohtauksia ja muunteli ääntään, kun voisi olla intensiivisempi ja demonisempi ja miimisesti monipuolisempi. Kaikkien puhe oli epäselvää, ja noidiksi olisi tarvittu naiset, joiden myötä niistä olisi tullut mystisempia henkiä.²³⁷⁹

Poislähtevästä Kaarola Avellanista julkaistiin laaja arktikkeli norjalaisessa *Ny Illustreret tidendessä* no15/1887 (10.4.1887). Se oli näyttävä loppukaneetti tämän erotessa Suomalaisesta Teatterista ja onnistui kuvaamaan Avellanin uran Suomessa upeaksi ja mainitsematta kertaakaan Kaarlo Bergbomin nimeä.²³⁸⁰ Taitavalla mediastrategialla kirjoitus oli osutettu vieläpä samaan ajankohtaan, jolloin Ida Aalberg käräjäi Kööpenhaminassa sopimusrikkeestään Dagmar-teatterin kanssa. Hedwig ja Kristian Winterhjelm ovat tässä olleet Kaarolan asialla.

Bergbomien asuntotilanne Antinkadulla tuli hankalaksi, kun *Uuden Suomettaren* kirjapaino ja toimitus tarvitsivat lisää tilaa. Uusi painokone hankittiin ja latomo tarvitsi pohjakerroksen. Lehden konttori tarvitsi sen toisen kerroksen, jossa Emelie ja Kaarlo asuivat. He voisivat ensin muuttaa Augustan luo kolmanteen kerrokseen, ja sieltä jonkin muualle. ”Vaikeaa on muuttaa Augustan ja lasten luota pois”, sanoo Emelie.²³⁸¹

2377 EB → Ossian Bergbom 1.4.1887/25:5/VLA/Kia/SKS.

2378 *Finland* 12.3.1887; *HD* 12.3.1887; E.F. *UStr* 20.3. & 24.3.1887. Viimeksimainitussa selostetaan myös lyhennyksessä pois jääneet kohtaukset.

2379 Werner Söderhjelm laati *Helsingfors Dagbladiin* 29.3.1887 kriittisen, mutta informatiivisen arvostelun.

2380 Kirjoittajan nimeä ei ole. Teksti on kuitenkin siinä määrin tarkka ja asiantunteva, että se voisi suorastaan olla Kaarolan itsensä laatima yhdessä sisar Betty Löfgrenin kanssa. Norjannoksen on tietenkin tehnyt Kristian Winterhjelm.

2381 EB → Ossian Bergbom 1.4.1887/25:5/VLA/Kia/SKS.

Jo maaliskuuhun vaihteessa 1886 Kaarlo oli käynyt Vaasassa katsomassa, missä kunnossa esiintymistilat siellä olivat kevään 1887 vierailua varten. Vaasaan pääsi nyt junalla ja siellä oli äidin sisarten perheitä, Grönbergit ja Gummerukset. Lasitehdasta meren rannassa, Vaasan kaupungin edustalla hoiti Augusta-täti (Grönberg) ja Gustaf-eno. Tämä puolestaan oli vanhoilla päivillä avioitunut ja saanut tyttären nimellä Dagmar Roschier, joka näin oli Kaarlon ja Emelien uusi serkku.

Huhtikuun lopussa 1887 annettiin näytöntö näyttelijä Arthur Lundahlin alaikäisten lasten hyväksi, mutta ei siis ansioituneen naisnäyttelijän Selma Lundahlin. *Uusi Suometar* selosti huolella, kuka lasten isä Arthur Lundahl oli ollut. Näyttelijäkunta on voinut olla aloitteellinen suhteessa Kaarloon ja erityisesti Emeliehin. Tarkemmin asiaa ei voine selvittää, mutta asia kuulostaa näyttelijöiden ”solidaarisuuden osoitukselta” entiselle työtoverilleen Selmalle.

Kun lehtimies Eero Erkkö myöhemmin toukokuussa tiedusteli Hilda Aspilta, miksi useat näyttelijät – Kaarola Avellan, Inez Borg, Lilli Kurikka hänen itsensä lisäksi keväällä 1887 olivat jättämässä Suomalaisen Teatterin, Hildalla oli kipakka vastaus valmiina: ”Työn, johdon, aatteen ja toivon puutteesta, kun ei tahdo uhrata persoonallista arvoaan ja itsekunnioitustaan tyhjän kuoren ja kilisevän kulkusen takia.” Niiniluoto kirjoittaa:

Niin monesti kuin Hilda [Asp] Kaarlo Bergbomia ja tämän vanhoillista johtokuntaa moittiikin, tohtorin vaikuttava persoonallisuus saa hänet kuitenkin lopulta laskemaan aseensa. Emelie Bergbomin laita on toisin; vielä teatterista erottuaankin Hilda väittää näyttelijäin vihaavan tätä ”kuin kuolemaa”.²³⁸²

Minna Canth tiesi Hilda Aspin eroaikeesta jo 23.4.1887 kirjoittamassaan kirjeessä:

Kyllä minä ymmärrän, että ikävää teillä on monessa suhteessa, mutta ikävyyksiä on kaikilla aloilla. Tohtorin tähden ja teatterin tähden olisin suonut sinun vielä jäävän. [–] Sinä ja Kaarola Avellan – teatterista poissa! Ajatukseni pysähtyy. Onko se ihan jo lopullisesti päätetty?²³⁸³

Uutista oli Minnan vaikea uskoa, siinä määrin hän oli toivonut, että kouluja käyneet älykkäät naiset olisivat saaneet tilaa teatterissa. Uuden polven poliitikot Jonas Castrén ja Lauri Kivekäs olivat Minnan mielestä maan nuoria toivoja, joiden keskinäisistä väleistä hän kyseli Hilda Aspilta.²³⁸⁴

2382 Niiniluoto 1983:140.

2383 M. Canth → Hilda Asp 23.4.1887/MCK186:269.

2384 Hilda Aspin kirjettä Minna Canthille huhti-toukokuun vaihteesta 1887 ei näytä säilyneen, sillä Kuopiossa on vain yksi Hilda Aspin kirje (28.1.1885/86.2/MCA/KuoKKA). Jo 21.5.1887 M. Canth kirjoitti ymmärtävänsä ”että Sinun täytyi

Aurora ja August Aspegrenin eroamista Aspelin-Haapkylä selittää sillä, että rva Aspegren oli jo jäämässä nuorempien varjoon.²³⁸⁵ Hän muistutti näiden jo ennen vuotta 1883 suunnitelleen lähtöä omalle kiertueelle, jossa Oskari Wilho olisi ollut mukana. Tämän tiedon pohjana oli August Aspegrenin lausunto: ”Yhdessä hän sitä oli pohtinut näyttelijä Vilhon kanssa, mutta tämän kuolema ja hänen oma sairautensa estivät aatteen aikaisemman toteuttamisen.”²³⁸⁶ Lausumaa voi tulkita myös niin, että Oskari Wilhokin oli tuntenut jonkinlaista epäviihtymystä Helsingissä Kaarlon johtaessa puheteatteria. Wilholta oli mennyt alta selvä teatterin johtajan, actor-managerin paikka. Tilalle oli tullut dramaturgi, litteratööri ja scenografiaan orientoituva johtaja.

Aurora Aspegren antoi niukoissa muistelmissaan kuvauksen, jossa hän tiivistä alkuvuodet kapeaan roolivalikomaan. Hän sopivasti unohti joukon vaatavia tehtäviä, joita oli kuitenkin saanut tehdäksensä.

Melkeinpä ainoana ilonani oli Daniel Hjortissa Katrin osa, jonka näyttelin sellaisella inspiratsioonilla, että en ennättänyt esitykseni vikoja mietiskelemään. Tyytymätön olin alussa myöskin osiini, sillä minä sain näytellä pelkkiä suloisia pikku tytön osia, ja kun siitä valitin toht. Bergbomille ja pyysin jotain luonne-tehtävää, hän vain naurellen selitti, että olin ihan mahdoton sellaiseen, olin kerta kaikkiaan vain suloinen pikku tyttö.

Koetteeksi sain kuitenkin pitkien pyyntöjen perästä Johannan osan näytelmässä ”Työväen elämästä”, ja siinä osassa sain myöskin ensi kerran osoittaa mihin kykenin. Tyytymätön olen myöskin siihen, että en sitten myöhemmin voinut lainkaan kehittää taiteellisia lahjojani, sillä omassa teatterissamme [1887–1898] oli minun hartioillani kaikki käytännölliset hommat mieheni ohjautessa näyttämön taiteellista puolta ja harjoittaessa kappaleet näyteltäviksi.²³⁸⁷

August Aspegrenin lähtö oli Aspelin-Haapkylän mukaan menetys vain sikäli, että hän oli ”käyttökelpoinen” karaktääriroolien ja koomistenkin roolien tekijä. Tätäkin seikkaa voi kysyä uudelleen: eikö teatterin kansanomaisten karaktäärien ja piippuhylly-yleisön naurattaja sitten ollut mitenkään tärkeämpi hahmo teatterissa? Adolf Lindfors tietysti oli yksi niistä, jotka perivät hänen paikkansa seurueessa ja saattoi olla taitavampi. Aurora Aspegrenin lähtö taas kavensi ratkaisevasti käytettävissä olevien nashabitusten kirjoa.

erota” (MCK189:273). Hilda kirjoitti ilmeisesti sulhasensa veljelle 8.5.1887: ”Jos jatkan siellä teatterin ollessa nykyisellä kannalla ja itse ollessani niin sidottu kuin nyt olen – eikä parannuksesta ole toivoa – tulen siellä hulluksi ennen kuin vuosi on lopussa.” (Niiniluoto 1983:144.)

2385 EAH3:272.

2386 Kouta 1911:39.

2387 Kouta 1911:35–36.

Hänen kansanomaisen olemuksensa – ja Emelien mielestä aina tyytymätön ilmeensä – ei estänyt sitä, että viimeiset 10 vuotta häntä oli toistuvasti sanottu seurueen etevimmäksi ja kokeneimmaksi naisnäyttelijäksi, joka kannatteli ohjelmistoa ja paikkasi nopealla harjoitusajalla lukemattoman määrän tehtäviä. Hänellä saattoi olla uskottavuusongelmia näytellä porvaristo- ja sivistyneistörooleja, mutta alemman kansan äänitorvena ”kansanomaisen katkeruuden” tai työväen naisen rooleissa, hän olisi jatkossa ollut vahva, mikäli ohjelmisto olisi siihen suuntaan kehittynyt ja hänen persoonansa voimaa haluttu käyttää. Muistivaikeuksia pieni ryypiskely oli alkanut tuottaa – joten hänkin näytteli paljon kuiskaajan kanssa yhdessä.

Fredrik Paciuksen toista oopperaa *Die Loreleyta* oli harjoiteltu pitkin talvea 1886–1887 ja Kaarlo sai pitkästä aikaa ohjatakseen oopperaa. Teos pohjautui jo 50 vuoden takaiseen librettoon vanhan aiheen pohjalta. Pacius oli kuitenkin yrittänyt ottaa oopperatyölienen muutokset huomioon ja rakentaa musiikilla sillat eri osista toisiin. *Die Loreley* saisi 8–10 esitystä Aleksanterin teatterissa huhti-toukokuussa 1887.²³⁸⁸ Esitysten määrä väheni kustannus- ja orkesterisyistä kolmeen. Niiden piti olla 26, 28 ja 30.4., mutta ensimmäinen muuttui kenraaliharjoitukseksi ja ensi-ilta pidettiin vasta 28.4.1887.

Melkein koko vuoden on tämän operan kuuleminen ollut kaikkein musikin ihailijain hartaana toivona. Tirehtöri [Richard] Faltinin ruvettua johtamaan operata saatiin myöskin varmuus, että aikeesta näytellä kappaletta täällä jotain tulisi. Kööri, jolla tässä operassa on suuri tehtävä, on noin 100 hengen suuruinen ja sitä paitsi esiintyy joukko statisteja. – Solo-osat ovat uskotut melkein yksinomaisesti kotimaisille taiteilijoille. Kreivi Oton osaa esittämään on kuitenkin Berlinistä kutsuttu etevä operalaulaja, hra Scheidweiler. Hubertin, soutajan ja ravintolan-isännän, osaa hoitaa hra Ojanperä; Leonoran, Hubertin tyttären, rouva Engdahl; Berthan Stahleckin kreivinnan osaa neiti Lagermarck.²³⁸⁹

Uutinen jatkui esiinhuutojen, Maamme-laulun ja solistien juhlinnan kuvauksilla. Säveltäjän rinnalla oopperan ohjaaja Bergbomia ei mainittu ensi-illan ylistyksissä ja *Uuden Suomettaren* palstoillakin vasta myöhempää esitystä kuvailtaessa.²³⁹⁰ Rein-virran ja sen jyrkkien kallioiden vaikuttavasta maalauksesta sai kiitosta jälleen koristemaalari K. K. Hellstén.²³⁹¹ Kriitikko Ernst Fabritius kiitti sitä, miten Pacius ei sävelläkään alkavia ja päättyviä musiikkinumeroita, vaan teos on Richard Wagnerin ajatusten tapaan

2388 Byckling 2009:142 ainoastaan mainitsee asian.

2389 *UStr* 29.4.1887.

2390 *UStr* 29.4.1887, *UStr* 10.5.1887; *Valvoja* 1887:6–7:281, nimimerkki -t.

2391 Bis [Karl Fredrik Wasenius]. *HD* 29.4.1887.

musiikillista jatkumoa, joka noudattaa toiminnan vaatimuksia. Melodisesti se on hienostuneen herkkää ja käyttää muutamaa johtoaieheita kautta teoksen. Saksankielisen libreton teksti noudatti tiukkaa runomittaa, mikä määritteli musiikillista säerakennetta, mutta joka harmonioiltaan oli myös modernimpaa kuin nuoruudenteos *Kaarle-kuninkaan metsästys*. Vanhanaikaista ja tunnelmoivaa juonta pidettiin kuitenkin pitkäpiimäisenä.²³⁹² Näyttämö oli ollut liian pieni, ja kuorolaisia siihen nähden liikaa. Nämä joutuivat seisomaan liian ahtaissa muodostelmissa, he eivät päässeet näkemään eivätkä näkymään kunnolla. Valitettavasti myöskään Engdahlin ääni ei ollut kestänyt, joten komeassa ja näyttävässä loppukohtauksessa lauloi vain kuoro, ei päärooli. Näyttämönvaihdoksetkin olivat kestäneet tuskallisen kauan. Seuraavat esitykset onnistuivat paremmin ja lehdet kirjoittivat yhä innostuneemmin Paciuksen hienosta vanhuudentyöstä.²³⁹³

Aspegrenien ero teatterista tapahtui ilmeisesti osana sopimusneuvotteluja. Johtokunnan 13.4.1887 esittämät palkkatarjoukset seuraavalle näytäntökaudelle oli jätetty allekirjoittamatta, ja näyttelijäkunta oli vaatinut niihin selviä korotuksia. Kokouksessaan sunnuntaina 1.5.1887 johtokunta päätti antaa aikaa seuraavan päivän iltaan klo 19 asti. Osa kirjoitti silloin alle, mutta Aspegrenit eivät.²³⁹⁴ Ehkä hekin pelasivat ensin peliä johtokunnan kanssa tietäen, että lähtö voi olla edessä. Ei johtokunta eikä Bergbom tullut heitä määrääjän jälkeen enää kyselemään. Lähtö oli nähtävästi odottamaton myös heille itselleen.

Eroavien näyttelijöiden juhlia järjestettiin useampia, sillä touko-kesäkuussa lähdettiin vielä Pohjanmaan rannikolle. Sunnuntaina oli kansannäytäntö ja maanantaina 2.5.1887 esitettiin *Yhdistysjuhla*, jonka jälkeen pidettiin illanvietto. Kaarlo on saatu suostuteltua tai hän on itse katsonut asiakseen pitää puheen lähtijöille, ei kukaan johtokunnan herroista. Aspegrenien pariskunnalle, teatterin kantaville voimille hän on joutunut olemaan alkuvuosista alkaen suuressa kiittolisuudenvelassa. Heidän pois päästämisenä 15 vuoden jälkeen oli sittenkin yllättävää ja tunneherkälle Kaarlolle mahdollisesti kuitenkin myös haikaa. Hän oli toivonutkin, ”etteivät jäähyväiset olisi iäksi lausutut”.²³⁹⁵ Lähimpänä Bergbomin vapaan puheen muotoiluja täytyy pitää *Uuden Suomettaren* selostusta:

2392 E[rnst]. F[abritius]. *Hbl* 29.4.1887. ”-t.” *Säveleit* 1887:1:6. Lisäksi Ellen Nervander kirjoitti siitä Ida Aalbergille ”Lorelei har ej gjort någon särdeles lycka. Några finna den så ledsam, att några – troligen studenter – hittat på at kalla det att ”loreleja” när man har riktigt ledsamt. – Jag fann musiken vacker mera betraktad som en konsert, men färgtonen deri var något enahanda. Fru Engdahl bättre än jag väntat, men en artist af första rangen blir hon aldrig. Man kommer alltid att tänka på att hon är medveten af hvarje lyckad eller mindre lyckad gest. Den tyska tenoren var simpel, ingenting att tala om. Han skall påstå – kanske på allvar – att stycket kommer att tas upp på utländska scener. Vida modernare än ”Kung Carls jagt” är det helt säkert.” (Ellen Nervander → I. Aalberg 24.5.1887/Coll 1.6./IAUGA/ms/KK.)

2393 Geisler-Baum 2004:166, 167; sen liitteinä on julkaistu kirje- ja sanomalehtiaineistot.

2394 Suomalainen Teatteri johtokunnan pöytäkirja 20.4.1887 §2 mainitsee, että näyttelijöiltä oli tullut korotusesitys 13.4. tarjottuihin palkkoihin, mutta johtokunta ei katsonut olevan varaa korotuksiin. ST jk pk 1.5.1887, §2:ssa asetettiin takarajaksi seuraavan päivän ilta. (Suomalainen Teatteri, johtokunnan pöytäkirjat/SKTA/SKT).

2395 SWL 3.5.1887.

Kunniavieraille puhui teaterin johtaja, tohtori Bergbom, huomauttaen miten rouva Aspegrenilla aina on ollut inspirationsia, oikealle taiteilijalle omitusta luomisvoimaa, draamallista intelligenssiä neiti Avellanilla, joka aina samalla on sekä innostuttanut että opettanut. Taiteellisuudessa ei neiti Asp ole edellisten rinnalle vielä kohounut, mutta hänen suomalainen sydämensä ja kielellinen vaikutuksensa towerien kesken on yhtä tärkeä. Samoin hra Aspegrenin syvä welvollisuuden tunto. Ja koska eroavain paikka nyt on mahdoton täyttää, toivoi puhuja lopuksi, etteivät jäähyväiset olisi ijäisiksi lausutut.²³⁹⁶

Finland kertoo tilaisuuden tunnelmista lisäksi ja tiivistää näyttelijöitä koskevia lausumia:

samlades i teaterns foyer ett sextiotal personer till en festlig kollation för de afgående medlemmarne vid teatern. Kändt var att fröknarna Avellan, [Hilda] Asp och [Edith] Böök skulle skilja sig, oväntadt var däremot underrättelsen att fru och herr Aspegren skulle afgå. Dr Bergbom vände sig i ett varmt afskedstal till de afgående. Han påminte om att hvar och en som följt med finska teaterns historia, visste hvilken plats de afgående haft vid teatern. Han ville ej uppräknade roller, stora och betydande, de innehaft, han ville blott framhålla Aurora Aspegrens naturliga inspiration, Kaarola Avellans konstnärliga intelligens, Hilda Asps fosterländska sinne och August Aspegrens djupa pligtkänsla. Ett varmt lefve höjdes härför för de omnämnda artisterna. Idag afreser teaterns personal till Wasa der första representation kommer att gifvas i brandkårshuset i morgon med Pariisin veitikka och Laululintunen.²³⁹⁷

Aspelin-Haapkylä lainaa *Uuden Suomettaren* muotoiluja.²³⁹⁸ Hilda Asp pahotti mielensä siitä, että hänen ansioikseen mainittiin vain ”suomalainen sydän” ja kielellinen vaikutus tovereihin. Asiallisesti oli kuitenkin totta, mitä Kaarlo oli sanonut, että taiteellisesti Asp ei ollut vielä Aspegrenin ja Avellanin tasolla. Ei hänelle myöskään ollut annettu haasteita.²³⁹⁹ Kaarlo matkusti Vaasaan 3.5.1887 muiden mukana palokunnantalolla pidettäviä

²³⁹⁶ *UStr* 3.5.1887.

²³⁹⁷ *Finland* 3.5.1887.

²³⁹⁸ *EAH3:271; UStr* 3.5.1887. Ks.m. *SWL* 3.5.1887.

²³⁹⁹ ”Vaasa. Hyvä oli, että pääsin pois sieltä Helsingistä näiksi viime ajoiksi. Täällä tuntuu kaikki vaan niin puolinaiselta. Siellä on teatteri kokonainen laitos ja mahti jäsenilleen. Siellä tuntee erotessaan seisovansa tuota mahtia vastassa; täällä eroo huomaamatta, ikäkuin kesäluvalle. Ja tohtorikin on ollut poissa. Se on hyvä sekini, sen puheensa jälkeen. – Toverit alkavat täällä kutsua minua vaan ”suomalaiseksi sydämeksi”. – Onneksi sekini pian päättyy. Vaasalaiset ovat hyvin ystävällisiä. [–] Kummallista on kuinka tuo Homsantuu minua kiusaa. Mielestäni tehdään minulle pahaa kun sitä näytellään huonosti. Olen monasti ollut ihan ravoissani rouva Aspegrenille, kun hän ei ole osannut rolliaan ja kaikin voimin olen saanut hillitä itseäni tarttumasta puheeseen, hänen seotessaan. Eilenkin tuntui kuin olisin katsellut toisen sohriivan rolliani tai oikeammin matkivan puheitani ja oikein poltti ruumistani. Huonoin eilinen Homsantuuu olikin. – Niin pian olen kaikesta irti. [–] – Arvaas mitä olen ostellut? Liinavaattetta, kotikutosta. Täältä saa niin halvalla. Teatte-

näytäntöjä varten (4.5.–22.5.). Pari viikkoa myöhemmin Vaasassa pidettiin uusi erojaiskaronkka. Hilda Asp kertoo:

Ja tavallinen puhe siellä pidettiin Tohtorista ja hänen ”jalosta” sisarestaan ja meistä (koll.). Ja tavallisia tanssia siellä tansittiin ja tavallisia juomia juotiin. Ja tavallisesti oltiin väsyksissä – vielä toisena päivänäkin. Muuten olin minä järkevin. Kaikkein järkevin. Lähdin ensimmäiseksi pois, heti syömistä saatuani klo 2. Muut hyppivät 3-4.²⁴⁰⁰

Ja tohtori [– –] matkusti tiistaina laivalla [etelään]. Odotin rannassa 3 tuntia ja olin ainoa teatterilainen [saattamassa]. Ja tohtori oli liikutettu hirveästi ja minä kanss’. – Tuntuu se siltä, että silloin sitä eron otti teatterista. – Tänään juotiin teatterilla minun läksiäiskahviani. Aspegrenit eroavat jo 1. päivästä. Mutta siihen asti seuraavat joukkoa. Tohtori parka oli koko ajan täällä kuin paha omatunto ainakin. Näyttäysi niin vähän kuin mahdollista.²⁴⁰¹

Kaarlon itsetarkastelu on voinut olla armotonta ja tilanne ankea. Tunsiko Kaarlo syyllisyyttä ja masennusta omasta epäonnistumisesta johtajana näin monen lähtijän edessä? Hilda Aspin mukaan Bergbom oli Vaasassa huonon omantunnon takia erillään muista. Mutta hän oli tietysti myös sukuloinut Grönvikissä Augusta Grönbergin ja enonsa Gustaf Roschierin luona ja nauttinut rannikon ja saariston seudusta. Kaarlo ei lähtenyt Ouluun, vaan otti Vaasan laivarannasta kurssin etelään 20.5.1887.

Oulussa näyteltiin 25.5.–21.6.1887 ilman Aspegreneja, muut olivat vielä mukana. Näytäntökausi siellä oli tosi ”polo” kuten apulaisjohtajaksi määrätty Niilo Sala asiaa kuvasi. Lopulta kaikki karistivat Oulun pölyt mielellään jaloistaan. Se oli vasta toinen Suomalaisen Teatterin Oulun vierailu, jota tällä kertaa hankaloittivat lämpimät säät ja ”monet uskonlahkot”. Vuosien 1875 ja 1887 vierailujen välillä oli kulunut 12 vuotta. Sala, joka oli joutunut ohjaajaksi, oli antanut Ahlbergin näytellä Hamletin, joten ”syntyihän tällä tawoin jälleen kuta kullainenkin sopu Hamletien kesken.”²⁴⁰²

Sala kirjoitti Kaarlolle huhuista, joiden mukaan Ida Aalberg näyttelisi syksyllä 1887 vielä Kööpenhaminan Casino-teatterissa. Salalla oli kuitenkin välitettävänä myös tärkeät terveiset Aurora Aspegrenilta, jolle luopuminen yli 15 vuotta jatkuneesta työstä tässä

rilaiset tiedustelevat mihin sitä panen. ”Tiedättehän että eroon teatterista” minä vastaan ”ja tästä tulee myötäjäisiä, naidaksenihan minä eroon”. Ne vaan nauravat. Tohtoriahan minä matkin! Näkisit minun korkeat liinapakkani.” (Hilda Asp → Ruuto Erkko 7.5.1887 REA/PLAS/PLA.)

2400 Hilda Asp → Kustaa Asp 20.5.1887/APA/PLAS/PLA. Niiniluoto 1983:148 lainaa samaa kirjettä, mutta häveliäästi jättää pois lainaumerkit Emelie Bergbomin ”jalouden” ympäriltä kääntäen näin koko merkityksen ja varjellen kansallista ikonia vielä 100 vuoden jälkeen.

2401 Niiniluoto 1983:148. Hilda Asp → Kustaa Asp 20.5.1887/APA/PLAS/PLA.

2402 Niilo Sala → KB 22.6.1887/53:28:6/KBA/KiA/SKS.

joukossa ja toverien kesken saavutetusta arvostetusta asemasta on täytynyt koskettaa. Kaarlon suru ja syyllisyys olivat välittyneet muillekin kuin Hilda Aspile. Aspegrenit laittoivat ilmoituksen Suomalaisen Kansanteatterin perustamisesta jo kesäkuun puolivälissä, toimittaen kannatuslistoja lehtien toimituksiin eri kaupungeissa. Tarkoitus oli tuoda teatteria muualle ja huolehtia näyttelijöiden kouluttautumisesta.²⁴⁰³ Sille oli jo syntynyt sosiaalista tilausta.²⁴⁰⁴

Raskasta oli sanoa jäähyväiset rouwa Aspegrenille. Teille pyysi hän sanomaan terveisensä. ”Sanokaa terveisää Tohtorille, että minä puolestani tahdon unohtaa kaiken pahan, mitä välillämme on ollut, ja kiitän häntä kaikesta hyvästä, jota olen nauttinut.” Ne olivat hänen omat sanansa ja kyynelsilmin hän ne sanoi. Heidän teatterihankkeensa näyttää toteutuwan. Oppilaita kuuluu ilmauwan yltäkyllin. Wiimme aikoina oli rouwa A[spegren]. ylen määrin kiihoittunut ja kuuluukin nyt sairastawan vuoteen omana. Jumala suokoon, ett’ei hänen kohतालonsa kääntyisi yhtä kamalaksi, kuin melkein kaikkien muiden seurastamme eronneiden. Laulaja [Johannes] Hahl on taas uusi todistus.²⁴⁰⁵

Niilo Salan kyvykkyydessä regissöörinä ovat Kaarola Avellan ja Emilie Stenberg käyneet puhumassa Emelielle, joka halusi kirjoittaa siitä myös Kaarlolle. Niilo Sala oli teatterin kanssa ensimmäistä kertaa lapsuutensa ja nuoruutensa kaupungissa Oulussa, joten hän on varmasti halunnut yrittää parastaan, vaikka muut olivatkin ”tuskastuneet Ouluun”.

Ammans role [i *Romeo och Julia*] är redan skickad till Stenberg. Kaarola och hon voro för par dagar sedan inresta till staden och det var riktigt roligt att höra huru de talade om Sala; de sade att han var alldeles outröttelig i Uleåborg: dag och natt på teatern. Venezian kauppias hade varit alldeles utmärkt väl arrangerad och begge sade att de ej kunde begripa huru han kunde få det så väl ställdt med så små resurser. Kaarola klagade visst att han [Sala] dessemellan förföll i drömmier, men att han i Uleåborg dock i allo öfverträffade allt hvad man kunnat vänta af honom eller någon annan. Han har ej lemnat sin adress, så att jag ej hvet hvar han finnes, men den kommer väl nu, då juli lönera skola skickas.²⁴⁰⁶

2403 Asiaa uutisoitiin esim. *Nya Pressenissä* 30.5.1887 kuten maan useissa muissa lehdistä. August Aspegrenin virallisen kannattajakirjeen julkaisi esimerkiksi *Waasan Lehti* 15.6.1887 ja samoihin aikoihin lukuisat muut sanomalehdet.

2404 *Wiipurin Sanomissa* 14.5.1887 Helsingin kirjeenvaihtaja kertoi, että Aspegren ei aio luopua ”näkimön alalta”. Kilpailua lehti piti tervetulleena ja teatterin saamista myös maaseudulle, vaikka vaikeutena tulee olemaan hyvien näyttelijöiden saaminen.

2405 Niilo Sala → KB 22.6.1887/53:28:6/KBA/KiA/SKS.

2406 EB → KB 24.7.1887/45:1:179/KBA/KiA/SKS.

Salan tulevan mielen järkkymisen kannalta maininta ”drömmerier” on merkillepantava. Sala itse oli kirjoittanut Kaarlolle, että ”hermosto on tuon tuostakin ollut korkeimmassa ärsytyksessään.”²⁴⁰⁷ Tulisiko näitä tulkita maanis-depressiivisyytenä tai nykytermein kaksisuuntaisena mielialahäiriönä? Myös, kun ottaa huomioon, miten kriittinen Kaarola (ja epäilemättä myös Emilie Stenberg) oli ollut Kaarlon ohjaustapaa kohtaan, täytyy viesti lukea suosituksena, että Salasta pitäisi tehdä regissööri teatterille. Tasavertaisesta säätyasemasta Emilie Bergbomin ja Kaarola Avellanin välillä ei seurannut, että Emilie olisi luopunut peruskriittisestä asenteestaan Kaarolan taidetta kohtaan.

Kaarola var eljest ganska hygglig, det är grufligt ledsamt att hon ej har större talang eller att hon ej förstår att skatta sin talang sådan den är; vid allt märker man huru hon öfverskattar sig sjelf. I medlet eller slutet af september reser hon till Stockholm; måhända sedan till Norrige; länge tror jag ej hon blir borta; nog tror jag att hon snart kommer att sakna teatern; ehuru hon sjelf påstod motsatsen.²⁴⁰⁸

Vaasasta etelään palattuaan Kaarlo lähti pitkästä aikaa yhdessä Emelien kanssa ulkomaille.²⁴⁰⁹ Rahatilanne oli siis kelvollinen. Emilie oli matkustanut Saksassa isänsä kanssa 1863, sen jälkeen Norjan vuoristossa, Tukholmassa, Kristianiassa ja Pietarissa, mutta ei pitemmällä. Pariisissa ei vielä koskaan. Tavanomainen kirjeenvaihto hoitui matkan aikana Emelien kirjeissä Salalle, enempää detaljeja ei ole tiedossa.

Kesällä 1887 Emelien ja Kaarlon yhteisen matkan ensimmäinen kohde oli Berliini, jossa teatterit vielä näyttelivät. Tukholmassa ennen iltajunan lähtöä poikettiin lyhyesti Winterhjelmeillä.²⁴¹⁰ Ohjelmiston kannalta matkan anti Emelien kirjeessä Niilo Salalle todettiin hyväksi, ainakin Berliinissä, Pariisin ohjelmisto oli vähemmän kiinnostava. Pariisista Emilie yllätti itsensä siitä, että ”kaikesta huolimatta” hän pitää Pariisista, vaikka siveelliseltä kannalta oli sitä vuosikaudet paheksunut.²⁴¹¹ Emilie palasi heinäkuun

2407 Niilo Sala → KB 22.6.1887/53:28:6/KiA/SKS.

2408 EB → KB 24.7.1887/45:1:479/KBA/KiA/SKS. Kesäkuun alussa Ida Basilier-Magelsen kutsui Norjaan poikkeamaan, lämmintä sydäntä ja kylmää merikylpyä. Hänen veljensä Fredik ja Karl Basilier ovat olleet joitain aikoja teatterin taloudenhoitajina, mistä EB ei kuitenkaan ollut pitänyt. Hän ottaisi tehtävän itselleen, mutta ”ei ehdi”. Ehkä johtokunta ei sitä myöskään antaisi. Emilie oli haluton myöskin Iwar Wilskmanin nimittämiseen.

2409 EAH3:278.

2410 ”Den sista dagen jag låg således, öfverraskades jag af den oförmodade visiten af Kaarlo och Emilie Bergbom, men jag orkade just aj att tala mycket vid dem. Lyckligtvis var Kristian hemma. De stannade endast en kort stund, emedan de skulle resa vidare med aftontåget söderut.” (H. Ch. Winterhjelms → M. Grape 8.6.1887/44:5:43/MGA/KiA/SKS.)

2411 ”I Berlin fingo vi se utmärkta saker och speciellt öfverensstämmande med vår repertoire, så att i teaterväg var vistelsen der oss nästan till större nytta än Pariser-sejouren, men ingen stad kan dock jemföras med Paris: aldrig kunde jag på förhand tro att jag skulle bli till den grad anslagen och förtjust af Paris, som jag det blef. Allt är der så stort, skönt, snillrikt, konstnärligt och liffullt att man ingenstädes får se det sådant. De många och gamla historiska minnena bidrog äfven till att ge Paris en storslagen prägel; Berlin är ju i bredd dermed en stad från i går och emedan Paris mest alltid gått

alussa Suomeen ja Kaarlo jatkoi Norjaan Laurvikiin Etelä-Norjan rannikolle. Kaarlo muistelee, mitä mukavaa he olivat yhdessä nähneet. Klassikkojen rinnalla ranskalaiset nykynäytelmät ilmeisesti jäivät vaisuiksi:

Jag känner ännu någon tomhet efter vår utmärkt angenäma resa, som var så i allo lyckosam – till en del tack vare ditt kära sällskap, till en del genom den goda tur vi hade i teatraliskt hänseende. Wallenstein, Wintermärchen, Romeo o Julia, Hamlet, Cid, L'Avare, L' Ecole des femmes, Bajazeth, att icke förglömma Gendre de Mr. Poirier och Alcalden i Zalamea. Äfven Pierre de touche hör till de angenäma minnena, lika så Claudie och Beaux, Messieurs de Bois Dore. Francillan har jag deremot redan glömt och af Raymonde minnes jag ej ens intrigen. Samma sak med Goldfische.²⁴¹²

Vielä elokuussa Emelie mainosti Betty Elfvingille Pariisia. Bergbomien perheen vanhimpana lapsena hän oli ollut myös frankofoni, joka oli oppinut ranskansa alkeet koulutyttönä Viipurissa.

Du må tro att vi hade roligt på vår resa! Nog var det bra i Berlin, men i Paris var det alldeles utomordentligt. Aldrig kunde jag tro att jag skulle tycka så ofantligt om Paris, som jag det gör; skrif nu flitigt och spara dina honorar, samt res på några månader till Paris;²⁴¹³

Emelien kotimatka kulki Saksan Stralsundista Malmöön ja sieltä ylös Tukholmaan, jossa hän oli syönyt päivällistä Winterhjelmeillä. Hedvig oli ollut sairaana eikä ollut matkustanut Suomeen eikä Snäckvikenin kesäpaikkaansa Ruotsissa. – Hän oli ”erinomaisen ystävällinen ja rakastettava”, Emelie vaati Kaarloa ilman muuta käymään hänen luonaan, paluumatkallaan Norjasta, kun kulkee Tukholman läpi: ”jag riktigt ålägger dig detta!” Hedvig oli viime hetkellä asemalla vielä vannottanut, että paluumatkallaan Norjasta Kaarlo tulisi hänen kauttaan. Heinäkuun alussa Emelie kiitti Kaarloa onnistuneesta matkasta, ja iloitsi, oli ”innerligen glad”, että saattoi tehdä tämän matkan, sillä on niin ”hyvä nähdä vähän maailmaa”.²⁴¹⁴ Emelie oli kuitenkin jo 53-vuotias – ja toive toteutui.

Kaarlo jatkoi Saksasta Tanskaan ja pitkin Jyllantia Fredrikshavniin, pohjoiskärkeen, josta otti höyrylaivan Skagerrakin ylitse Norjan puolelle, Laurvikin rantakaupunkiin.

i spetsen vid mensklighetens utvecklingshistorie, eller åtminstone spelat en stor role deri, ega dessa historiska minnen äfven intresse för hvar och en.” (EB → Niilo Sala 5.8.1887/42:1257/EBA/KiA/SKS.)

2412 KB → EB 10.7.1887/46:1:111/EBA/KiA/SKS.

2413 EB → B. Elfving 29.8.1887/49:5:92/EBA/KiA/SKS.

2414 EB → KB 7.7.1887/45:1:175/KBA/KiA/SKS.

Se on Sandefjordista seuraava etelärannikon kaupungeista, nykyinen Larvik. Nimen taustalla on tanskalaisaikaisen Laurvigin kreivin ja kreivikunnan nimi. Kaarlo oli vasta laivassa saanut kuulla, että Jyllannin pohjoisrannalla, Skagenin suunnalla oleskeli Henrik Ibsen etsimässä sopivaa kesäpaikkaa. *Rosmersholmin* Suomen kantaesityksestä sopiminen olisi ollut paitsi kiireellistä myös käytännöllistä. Mutta jos hän lähtisi takaisin, keskeytyisi ”badsejour” kolmeksi päiväksi. Sopivinta olisi mennä Ibsenin kautta vasta uimakauden loputtua – mutta silloin hän ei kulkisi Kristianian ja Magelsenien kautta, vaan palaisi Göteborgista käsin Tukholmaan. Suullinen sopiminen kirjailija Ibsenin kanssa olisi mutkattominta.

Larvik oli viihtyisämpi kuin Sandefjord ja siellä lääkäri tutki potilaat huolellisemmin. Suomalaisia oli kaupungissa 20, joista suurin osa fennoja ja keskustelukielenä suomi. Kaarlolla oli ollut pitkin talvea ja tuli aina olemaan ”reumaattista kuumetta” niveltulehdusten myötä, mutta hänellä oli myös kroonista katarria ja nenäverenvuotoa. Niitä hän yritti hoidattaa, ilmeisesti jonkinlaisella penslauksella.

Utom mina vanliga stärkande halfbad tager jag ett slags särdeles uppfriskande näs- och halsbad för att blifva qvitt min ständiga katarr. Jag har också tack vare den blifvit qvitt min näsblod, som åtskilliga gånger besvärat mig.²⁴¹⁵

Kaarlo halusi seurata Jonas Castrénin ja Agathon Meurmanin lehtidebatteja fenno-
maanien tulevaisuudesta. Emelie kertoi, miten *Uusi Suometar* oli kieltäytynyt ottamasta Castrénin kahden numeron mittaista vastinetta Meurmanille.²⁴¹⁶ Kaarlon analyysi on tasapuolista ja nuoria ymmärtävä:

Jag har fått både dina bref och dina vexlar, dito Castréns broshyr och Meurmans svar. Denna fortsatta polemik är pinsam. Den föres onekligen med större skicklighet af Castrén än af Meurman, men jag tycker Meurman vinner härvidlag mer med sina dumheter tillochmed än Castrén med sin advokatiska knipslighet, som ej vill hafva sanningen fram, utan blott vill snärja motståndaren. Enligt ditt bref tyckes detta dock blott vara förespelet och den rätta polemiken nu först börjar. Och under denna oenighet sammansluta sig sveci så mycket närmare till hvarandra. Den närmaste framtiden bjuder på många mörka punkter.²⁴¹⁷

2415 KB → EB 10.7.1887/46:1:111/EBA/KiA/SKS.

2416 EB → KB 19.7.1887/45:1:178/KBA/KiA/SKS.

2417 KB → EB 26.7.1887/46:1:113/EBA/KiA/SKS.

Vanhoille fennomaaneille kysymys ei ollut sukupolvista ja maailman muuttumisesta, vaan vain suomalaisuusliikkeen hajottamisesta ja epäyhtenäisyydestä! Jos nuoret eivät saisi tilaa *Uudessa Suomettaressa*, alkaisivat ajatukset omasta lehdestä, tulevasta *Päivälehestä* (1889) olla lähellä. Sitä paitsi J. Castrén ja jotkut muut ”väsymättömät” olivat kutsuneet ihmisiä kiertokirjeellä uuden puolueohjelman laadintaa varten kokoukseen Viipurin maatalousnäyttelyn aikana 1887.²⁴¹⁸ Sinne oli myös teatteri kutsuttu näyttelemään ja sateisten ilmojen varalta Kaarlo suunnitteli vaihtelevan repertuaarin.²⁴¹⁹ Viipurin maatalousnäyttelyn aikaisen ohjelmiston listat olivat kuitenkin kovin kovin tuttuja. – *Saimaan rannalla*, joka sisältää kansanlauluja, saisi Elias Kahra sovittaa täydelle orkesterille. Jos *Romeosta* ei löydy lyhennettyä versiota, niin ”lähetä tänne, minä teen muistista ne poistot.” *Reviisorissa* joutui kaupunginpäällikön paikkaamaan Leino, jota sietää muistuttaa asiasta. *Rosmersholmissa*, kunhan Hilda Aspin käännös valmistuu (josko elokuussa, kun oli luvannut helmikuulle) rooleista menevät Rebekka Ida Aalbergille, Rosmer Salalle ja Knoll Leinolle. Inez Borg makasi vaarallisessa vatsakalvontulehduksessa.²⁴²⁰

Kaarloa kiinnosti kuulla myös Aspegrenien teatterisuunnitelmista²⁴²¹ – olihan kyseessä toinen suomenkielinen teatteri. Voisiko siitä tulla kilpailijaa? Tuskin. Sitä paitsi valtionapua se ei tulisi vielä saamaan. Kaarlo laati koko ohjelmistonsa vuodelle 1887–1888 ajatellen, että huhtikuussa Idalle olisi hyvä saada jokin uusi näyttävä rooli, mutta että jos Minnalta uusi näytelmä valmistuu, se muuttaa tietysti kaiken.²⁴²² Myöhemminkin Kaarlo korosti, miten Minnan näytelmän saaminen oli elintärkeää – juuri ajan hermolla pysymisen takia. Pariisista ostettiin kankaita teatterin laskuun. Ohimennen Emilie totesi Helsingin kuulumisia kirjoittaessaan, että ”teatterin kassa on tietysti aivan tyhjä”²⁴²³ Berliinin tavarat – *Orleansin neitsyen* sininen sametti ja haarniska – tulivat aikanaan junalla Pietarin kautta.

Laurvikistä Kaarlo suunnitteli elokuun alkupäivinä matkustavansa takaisin Tanskan puolelle ja tapaavansa Henrik Ibseniä Fredrikshavniin. Hilda Aspilta odotettiin edelleen *Rosmersholmin* käännöstä.²⁴²⁴ Emilie kertoi, miten Winterhjelmit olivat olleet sitä mieltä

2418 EB → KB 24.7.1887/45:1:179/KBA/KiA/SKS.

2419 KB → EB 16.7.1887/46:1:112/EBA/KiA/SKS.

2420 EB → KB 16.7.1887/45:1:177/KBA/KiA/SKS.

2421 KB → EB 26.7.1887/46:1:113/EBA/KiA/SKS.

2422 KB → EB [alkusyksy] 1887/46:1:115/EBA/KiA/SKS.

2423 ”I tisdags anlände våra saker från Paris; oskadade och välbehållna; tullen blef dock oerhördt dyr; speciellt för sidentygerna och dock var man så hygglig att de fingo gå som halvesiden. Jag är helt orolig för de tyska varorna; upptages sammeten som silkessammet, så få vi betala ofantligt, men jag hoppas att den får gälla som bomullssammet; för den var ej tullen serdeles dyr. Skulle man bara känna till alla finterna i tulltaxan, så visste man hur allt skall rubriceras.” (EB → KB 17.7.1887/45:1:176/KBA/KiA/SKS.)

2424 EB → KB 17.7.1887/45:1:176/KBA/KiA/SKS.) Hilda Asp kirjoittaa Hanna Aspille (15.7.1887/APA/PLAS/PLA) näin: ”Se kirje oli neiti Bergbomilta. Hätyyttää Rosmersholmaa. Siis kiirrutta! Jukka kirjoittakoon sufföörin, että rollit tulevat samaa käsialaa. Ei tohtori suvaitse monia. Valvo sinä, että tulee hyvää. Keskiiviikon postissa saat koko 4nen näytöksen. Inez kuuluu makaavan sairaana Turussa. Ei niillä kengillä niin tulisinta kiirrutta ole. Kun ei vaan kuulisi kelpo Inez. ”Buk-

että *Rosmersholmin* voi kyllä esittää ”om man vil tabe pengar”. Emelie kommentoi sarkastisesti, että he ovat esittäneet kaikkea muutakin vain ”med att tabe pengar”.

Det var ju otur att du ej stötte ihop med Ibsen; ehuru det är ledsamt måste du dock nödvändigt besöka honom efter du är honom så nära; icke allenast för ”Rosmersholm” utan för alla hans stycken är det bra att du får tala vid honom. Winterhjelm tyckte nu att det var en stor dårskap att alls tänka på Rosmersholm; ”tager man upp stycket, må man genast vara beredd på att tabe sine penningar, ty det kan ej gå” förklarar han. Vi äro nu vana vid att ”tabe våra penningar” så att jag anser att vi böra stå fast vid vårt beslut, om Ibsen bara ger lof.²⁴²⁵

Ida Aalberg palasi Suomeen kesän alussa 1887 täydessä rahapulassa: paitsi korvauksia Dagmar-teatterille sopimusrikkeestä, myös lahjanäytös Kööpenhaminassa oli peruuntunut.²⁴²⁶ Ida vietti kesää Hangossa, minne hänen jo nuoruudenaikainen ihailijansa, asianajaja Lauri Kivekäskin matkusti. Ida Aalbergin ja Lauri Kivekkään kuuden vuoden takainen romanssi sai uutta tulta ”Hangon kuumassa kesässä.” Tuona kesänä 1887 Ida Aalberg meni Hangossa salakihloihin radikaalin poliitikon ja lakimiehen kanssa, vaikka molemmat myös kovasti epäröivät ja empivät. Ida esiintyi varmaankin tahtovana ja syvästi rakastavana, vaikka hänellä oli kaikki nämä vuodet ollut ”ihailijoita harmiksi saakka,” kuten on sanottu.²⁴²⁷ Yhteisen ajan päätyttyä he jatkoivat loppukesän intensiivistä kirjeenvaihtoa.²⁴²⁸

Ritva Heikkilä toteaa, että ”haave eurooppalaisista näyttämöistä haihtui tosiasioden edessä, Ida Aalberg oli nöyrä palaamaan kotiin ja hyväksymään monia muita asioita – toistaiseksi.”²⁴²⁹ Ida oli saanut Kööpenhaminan sopimusrike-oikeudenkäynnissä siipeensä ja hänelle oli keväällä 1887 määrätty monta tuhatta markkaa korvattavaa. Hänellä

hinne [vatsakalvo] inflammationia kuuluu olevan. Neiti B. on levoton. Viittaili jo minulle, että teatteri ottaa minun aina avosylin vastaan, jos katusin. Tohtori on yhä vielä Saksassa. Ja menen sinne kylpemään. Sunnuntaista viikko pitää rollit olla valmiit.”

2425 EB → KB 19.7.1887/45:1:178/KBA/KiA/SKS.

2426 *UStr* 4.5.1887 ja muutkin lehdet uutisoivat, että 12.5.1887 Ida Aalberg pitäisi benefice-näytännön Dagmar-teatterissa Kööpenhaminassa. *ÅU* 6.5.1887 lainaa *Sydsvenska Dagbladetin* varsin kriittistä artikkelia neiti Aalbergin (svensk-finska) yrityksestä tulla tanskalaiseksi näyttelijättäreksi. *HD* 26.5.1887 kuitenkin uutisoi tanskalaisten lehtien mukaan, että neiti Aalberg oli jo luopunut lahjanäytännöstä, ja ettei hän enää tulisi esiintymään Dagmar-teatterissa. *ÅT* 26.5.1887 viittaa myös tanskalaiseen lehtikeskusteluun. *UStr* 27.5.1887 mainitsee asian neljällä rivillä. *Hbl* 2.6.1887 julkaisee laajan alakerran aiheesta, mutta toteaa, että kyseessä oli paljon huonoa onnea, mutta myös näyttelijättären puolelta varomattomuutta asioidensa järjestelyissä.

2427 Ks. Heikkilä 1998 passim. Kivekäs oli ollut aktiivinen Idan suhteen myös keväällä 1881, kuten edellä on selostettu.

2428 Heikkilä 1998:228–229.

2429 Heikkilä 1998:228.

lisääntyi intressi etabloitua Suomessa ja olla siis Suomalaisen Teatterin käytettävissä. Werner Söderhjelm on kuvannut Aalbergin Tanskan aikaa hyvin ankarasti:

Köpenhamnsresan var utomordentligt karakteristisk för hela hennes väsen. Hon nådde stora personliga segrar, men väckte å andra sidan mycken förargelse. Hon skonades därför att bröderna Brandes, Kielland m.fl. gynnade henne. Men kontraktsbrottet var inte den enda som kommer på hennes debetsida. Hon angreps också på andra punkter.²⁴³⁰

Viimeisen ponnistuksen jälkeen Matti Kurikka oli tarjonnut Bergbomille *Ainoa*, mutta sen Kaarlo oli hylännyt liian naiivina. Nyt Kurikalla oli valmiina uusi näytelmänsä *Aili* (1887):

Siihen oli mahdutettu lähes kaikki 1880-luvun keskeisimmät keskustelunaiheet. [– –] Kurikka on sitä mieltä, että miehen täytyy päästä tyydyttämään sukupuoliviettinsä, mutta halusi estää siitä aiheutuvan epäsiiveellisuuden ehdottamalla mm. mahdollisimman aikaisia avioliittoja. [– –] Kurikka vaatii, että pojat ja tytöt pitää kasvattaa vapaassa hengessä. Kurikkaa itseään edustavan ylioppilas Karhin suulla hän sanoo, että myös naisen sukupuolisuus on tunnus-tettava ja hyväksyttävä. [– –] Näytelmässä on myös sosiaalista tendenssiä. Ailin eno, entinen upseeri, juottaa humalaan ja viettelee perheen palvelustytön ja kieltää kaiken, kun tyttö tulee raskaaksi.²⁴³¹

Heinäkuussa Ida Aalberg kirjoitti Emeliele kysyen, mitä pitäisi tehdä, kun Kurikka haluaisi omistaa näytelmän Aalbergille ja se on menossa painoon. Hän ei kuitenkaan haluaisi sitä, mikäli teatteri ei ota sitä ohjelmistoonsa. Bergbomit olivat taas pinteessä. Vaikkei Emelie itse ollut *Aili*-näytelmää lukenut hänen vastauksestaan ilmenee, miten tietoisia he olivat tarpeesta kannustaa nuoria kirjailijoita; mutta ”Karl var ganska missnöjd med det och antagligen är det hans uttryck att det är ‘epäsiiveellinen’. Såsom det var, då han läste det, kan det ej upptagas på finska teatern, men det är möjligt att det nu ändrats.”. Emelie ymmärtää, että asia on hankala Idallekin, jolle kirjailijan omistus olisi kiusallinen, mikäli teos sisältää asioita, ”som skulle stöta din kvinliga känsla.”

Karl sade något om att en hel akt endast innehöll resonemang om huruvida och i huru hög grad det var skadligt för en ung mans helsa att leva ett sedligt,

2430 W. Söderhjelm in kirje Ilmari Räsäselle vuonna 1925. Kirjettä siteerannut Castrén 1953:51.

2431 Kalemaa 1978:59–60.

återhållsamt lif; en konversation som vore lämpligare i en medicinsk afhandling än i ett skönlitterärt arbete!²⁴³²

Idalla oli julkinen roolinsa nuorten kirjailijoiden inspiroijana ja siksi olisi hyvä, jos voisi vastata omistuspyyntöön myöntävästi. Kaarlo oli myös ehdottanut Kurikalle, että tämä lukisi tekstin ääneen rouvalleen ja sisarelleen sekä tekisi näiden toivomat muutokset.²⁴³³ Tätä neuvoa voi Kaarlon puolelta pitää melko viisaana, se sopivasti vastuuttaa radikaalia ja kuumapäistä kirjailijaa itseään. Tieto on myös eräänlainen avain näiden vuosien poliittiseen vääntöön: jospa nuoret kirjailijat itse ottaisivat enemmän vastuuta rakentavasta yhteiskuntasuhteesta. Tätä voi pitää Kaarlon keskeisenä *credona* näissä asioissa.²⁴³⁴

Asia mutkistui, sillä Emelie alkoi katua sitä, mitä oli Kurikan näytelmästä Idalle sanonut, ja toivoi, ettei Ida oitis kieltäisi Kurikalta iloa omistaa näytelmä Idalle. Emelie toivoi, että Kurikka olisi tehnyt ”vaikeimpiin kohtiin” muutoksensa ja Kaarlohan ilomielin ottaisi, mikäli se vain yhtään olisi mahdollinen esittää. Emelien sävy Idaa kohtaan on ystävällisen rakastettava: olihan tulevaisuus jälleen riippuvainen siipeensä saaneen Idan läsnäolosta.

Dina skyldigheter äro stora: ”Suomen taiteen tukijalle, Suomen kielen sointajalle” har ej förgäfvets blifvit sagt till dig; derföre har ju ock de unga rådt att af dig fordra stöd och hjelp.²⁴³⁵

Matti Kurikan *Aili* -näytelmän kohtalosta Kalevi Kalemaa kirjoitti Kurikalla olleeseen tietoon viitaten hieman asiaa oikein:

Suomalaisen teatterin johtokunta nimittää näytelmää epäsiiveelliseksi, eikä suostunut ottamaan sitä teatterin ohjelmistoon. Minna Canthin puoltaja ja Kurikan hyvä ystävä Kaarlo Bergbom ei uskaltanut ryhtyä puolustamaan näytelmää, eikä hän siitä taideteoksena erityisemmin pitänytkään. Kurikka pyysi

2432 EB → I. Aalberg 21.7.1887/Coll.1.2/ms/KK.

2433 EB → I. Aalberg 21.7.1887/Coll.1.2/ms/KK.

2434 ”Från Ida Aalberg hade jag heromdagen ett mycket hyggligt bref, hon frågar mig om råd i en sak och ledsamt nog kunde jag hvarken af- eller till-råda bestämdt. Kurikka har skrivit och bedt att få egna sitt arbete åt henne; nu hade hon hört att någon ”johtokunnan jäsen” har sagt att det var ”epäsiiveellinen” och skref derföre till mig och frågade hvad hon skulle svara honom; hon säger att hon ej vill ha det sig tillegnadt, om det är sådant att det ej kan uppföras på finska teatern. Jag visste alls ej hvad jag skulle svara; jag har ej läst stycket så att jag ju ej har något eget omdöme derom. Jag skref detta till henne, dock med det tillägg att du ansåg stycket för mera moraliskt, men att jag på intet vis ville råda henne till det ena eller det andra, hvilket var mycket ledsamt; det är så sällan hon begär råd, att det är ledsamt att ej kunna ge ett ärligt sådant.” (EB → KB 24.7.1887/45:1:179/KBA/KiA/SKS.)

2435 EB → I. Aalberg 27.7.1887/Coll.1.2/IAUGA/ms/KK.

Eljas Erkon tarjoamaan näytelmää kustannettavaksi ja sai kieltävät vastaukset kaikilta suomalaisilta kustantajilta.²⁴³⁶

Lopulta Kurikka kustansi *Ailinsa* itse ja laittoi alkuun omistuksen Ida Aalbergille. Se aiheutti kiivaita keskusteluja lehdistössä. Odottamattominta oli, että Pekka Profeldtkaan ei – neuvoteltuaan Kasper Järnefeltin kanssa – ottanut esitelläkseen *Ailia* sanomalehti *Savossa*. ”Vaan jos olisimme hiukankaan kyenneet kehumään ja jos lukijakunta olisi sillä kannalla, että ymmärtäisi niin radikaalia, niin kyllä olisimme puffanneet.”²⁴³⁷ Radikaaleja tendenssinäytelmiä oli jo nähty. Lauri Kivekäskin oli sanonut Björnsonin *Hansikas*-näytelmän uuden ensi-illan kohdalla että ”helsinkiläisyleisö oli katsellut tarpeekseen realistisia tendenssinäytelmiä. Niihin oli alettu väsyä. Ida oli samaa mieltä.”²⁴³⁸ Ida Aalbergia koskevaan lehtikirjoitteluun Kööpenhaminassa piti vielä puuttua ja Aalberg yritti Emelien avulla värvätä Suomesta kirjoittajia julkaisemaan häntä puolustavia artikkeleita pohjoismaisiin lehtiin.²⁴³⁹

Laurvikistä Kaarlo matkusti Fredrikshavniin tapaamaan Ibseniä ja sai tältä luvan *Rosmersholmiin*. Ibsen oli lähettänyt myös terveisiä Minna Canthille.²⁴⁴⁰ Seuraavana keväänä kiittäessään 60-vuotispäivänsä onnitteluista Ibsen kirjoitti Bergbomille ”med tak for det behagelige skönt altfor korte samleve i Saby forrige sommer.”²⁴⁴¹ Herrat olivat arvatenkin viihtyneet toistensa seurassa, ja tapaaminen oli Ibsenin mielestä jäänyt liian lyhyeksi. Göteborgin ja Tukholman kautta Kaarlo palasi Helsinkiin elokuussa. Koska Kaarlo oli sairastellut viikon verran,²⁴⁴² hän oli ehtinyt viivähtää myös Winterhjelmien luona.²⁴⁴³

Aspegrenien Suomalaisen Kansanteatterin ensimmäinen näytäntö oli Tampereella 11.9.1887.²⁴⁴⁴ Vaikka teatteri oli uusi, se näytti kuitenkin tuttujen toimintapojen ja Bergbomilta periytyvän vanhan ohjelmiston kantajalta. Uuden sukupolven ääni se ei

2436 Kalemaa 1978:60.

2437 Sit. Kalemaa 1978:62.

2438 Heikkilä 1998:260 esittää tämän mainitsematta lähdeä.

2439 Werner Söderhjelm kertoo tapauksen, jossa Ida näyttää ottaneen Emelien asianajajakseen: ”Då tidningarna efter hennes återkomst från Danmark fortfarande skrevo om henne, uppenbarade hon sig en gång, jag tror hösten 1887, plötsligt i mitt lilla hem vid Annegatan tillsammans med Emilie Bergbom – jag hade då icke sett henne eller hört av henne sedan vi skiljdes 1883. Emilie redogjorde för mig för hennes trassel i Köpenhamn och bad att jag skulle förbarma mig över det oskyldiga och förföljda barnet och skriva en protest mot något danskt blads angrepp. Jag hade blott ofullständigt följt med saken, men lovade att rådgöra med min vän Neiglick; jag tror, att vi satte ihop någon allmänt hållen skrivelse. Men jag minnes inte saken närmare.” (W. Söderhjelm → I. Räsänen 1925, sit Castrén 1953:51.)

2440 M. Canth → Eero Erkkö 29.9.1887/MCK202:289.

2441 Henrik Ibsen → KB 20.4.1888/52:448 [kopio]/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

2442 KB → M. Canth 27.8.1887/388:1:7 kopio/MCA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

2443 KB → H. Ch. Winterhjelm s. d. [alkuv 1888]/47:12:11/KBA/KiA/SKS. Bergbom oli kirjoittanut syyskuussa kirjeen mukavien muistojen tunnelmissa, mutta se oli kadonnut ja siihen hän viittasi nyt 1888 vuoden alun kirjeessä. Asiaa oli kuitenkin sotkenut jokin sekaannus tai asiamiehen nimiin pantava vilppi Kaarlon Hedvigille lähettämässä vekselissä.

2444 AL 13.9.1887; ks. m. Silander 1900:27.

kieliä osaamattomien Aspegrenien johdolla voinutkaan olla. Näin teatteri tavallaan pysyi aidommin ”kansanteatteri”, sillä sen johdossa eivät olleet kirjalliset intellektuellit, kuten 1880-luvun Euroopassa käynnistyneessä pienteatteri-liikkeessä. Samasta syystä sillä ei ollut Suomessa mitään merkitystä teatterikäsitusten uudistajana. Jonkin verran se herätti toiveita ja keräsi kannattajiinsa anti-bergbomiaaneja ja nuorfenoja, mutta onnistumiset olivat vain ajoittaisia. Näyttelijöiden kouluttautumismäylänä sen merkitys kuitenkin pian havaittiin ja sitä onkin pidettävä sen toiminnan tärkeimpänä antina.

Suomalaisen Teatterin piti aloittaa Viipurissa 19.8.1887. Kaarlon työpäivät jatkuivat kello kahdeksasta keskiyöhön teatterilla, kun vanhaa ohjelmistoa piti harjoitella. Entisestä vahvuudesta puuttui 4–5 henkeä, sillä Inez Borg sairaana ja Adolf Lindfors matkalla Pariisissa. Monet roolit menivät paikattaviksi. Betty Elfvingiltä Turusta oli saapunut laaja käsikirjoitus, johon hän halusi Kaarolta ohjeita kysellen sen perään usean kerran.

Minna Canth tarjosi kesällä 1887 vapaaksi suomentajaksi jääneelle Hilda Aspille Georg Brandesin uuden kirjan suomentamista ja kutsui Hildaa kanssaan kirjoittamaan draamoja ”täällä Kuopiossa”²⁴⁴⁵ *Keski-Suomi* oli julkaissut Jonas Castrénin kirjoitussarjan, ja Canth otti ihailien kantaa sen puolesta: se pitäisi painaa erilliseksi prosyyriksi. Castrénilla on ”asiallinen, miehekäs” kirjoitustapa. Minna kertoi Hildalle vielä, että Kuopiosta teologiseen tiedekuntaan hakevilta ylioppilailta oli Yliopistossa kysytty oliko tämä ”fräck qvinna” päässyt heitä turmelemaan! ”Tilit maailman kanssa selvät”, sanoo Minna, kun 1) Helsingin kirkoissa varoitetaan, että on 2) rietas nainen 3) juorujen jumalatar ja 4) Potipharin emäntä.²⁴⁴⁶

Bergbomille kirjoittaessaan Minna 19.8.1887 kutsui Suomalaista Teatteria tulemaan Kuopioon lokakuun lopusta valtiopäivien alkuun asti. Näyttämöä surennettaisiin ja hankittaisiin abonnetteja ja vapaat matkat. Kuopiossa on rahaa nyt, kun rautatiekin tulee. Minna laski taas leikkiä omasta maltillisuudestaan, joka sopisi Tohtorille.

Me rupeamme taas elämään Tohtori, en minäkään ole enää niin ikävä kuin viime aikoina olen ollut. Tulisitte varmaan, Tohtori, hyvin toimeen minun kanssani. Olen melkein yhtä mieto, kuin silloin Roinilan taloa kirjoittaessani. Ja sitten tulisitte minun luokseni, Tohtori, niin kuin ennenkin, eikö niin? Ette menisi veljenne [rautatieinsinööri O. Bergbomin] luokse. – Mutta jos sopisi niin tulisitte Syyskuun ja Lokakuun ajaksi tänne ja sitten takaisin Viipuriin, niin jättäisimme sitten rakennuspuuhat kevääksi.”²⁴⁴⁷

2445 M. Canth → Hilda Asp 21.5.1887/MCK189:273.

2446 M. Canth → Hilda Asp 18.6.1887/MCK192:275. Jonas Castrénin ihailu toistuu myös Minnan kirjeessä Lucina Hagmanille 2.8.1887/MCK198:282.

2447 M. Canth → KB 19.8.1887/MCK199:284.

Kaarlolla oli kielteinen vastaus valmiina teatterin osalta,²⁴⁴⁸ mutta itsensä hänen oli pakko kaikista mukavuusnäkökohdista piittaamatta lähteä Kuopioon puhumaan Minnan uudesta näytelmästä, sillä se oli ”siinä määrin tärkeä meille”.²⁴⁴⁹ Kaarlo vastasi Minnalle 27.8.1887: ”aioin tulla jo kesällä, mutta sairastuminen pidätti minut Tukholmassa kokonaisen viikon[,] kun olin aikonut olla Kuopiossa.” Paikkausharjoitukset vievät Viipurissa kaiken ajan ja itse ohjelmisto on hajallaan. Viipurissa näytellään maatalousnäyttelyn takia vain vanhaa ohjelmistoa. Helsingissä Arkadia, joka on taloyhtiö, vuokraa sitä muille käyttäjille, kun Suomalainen Teatteri ei sitä tarvitse. ”Kolmas syy tulee suullisesti, siten kun tulen”. Mikä se on, ei ole täysin selvää, mahdollisesti näyttelijöiden puute ja olemassaolevien taso. Kuopioon Kaarlo tulisi jo 4.9. tai 5.9.1887 puhumaan ”uudesta draamastanne – se on paljon tärkeämpi!”

Sanotte olevanne liian rauhallisella tuulella. Toimittakaa itsellenne *Nya Pressen*, niin kyllä siitä saappea teissä nousee.²⁴⁵⁰

Kaarlo Bergbom piti Minnasta, kun tämä oli täynnä suuttumusta ja vimmaa! Kuvatessaan mielentilojaan, oli molemmilla itsetarkkailun ja itseironian pilkettä silmäkulmassa.

Kaarlo matkusti 5.9.1887 Kuopioon lyhyesti edestakaisin ja palasi Viipuriin, säestääkseen *Roinilan talon* lauluja pianolla, kun säestäjä Sjöblom ei ollut paikalla.²⁴⁵¹ Matkan jälkeen Kaarlo raportoi vielä 12.9.1887 perheutisia: rautatieinsinööri Ossian Bergbom perheineen oli siis muuttanut Oulusta Kuopioon, sillä vuorossa oli Savon radan rakentaminen. Kaarlo oli herkkänä lapsiin, kuten näkyy kertomuksesta Emelielle:

Hjertliga helsningar från Minna och Ossians. Jag fick visserligen vara hos dem blott par dagar – tack vare Sjöbloms uteblifvande, som tvang mig att akkompanjera i Roinilan talossa – men de voro ganska treffliga. Ossian tycktes vara belåten med sitt arbete och sin ställning. Agnes såg affallen och tård ut, men sade sig vara frisk nu hvilket bekräftades af Ossian. Barnen voro vänliga och glada och talade Savolaxska af alla krafter – speciellt Erkki. Den lille i vaggan – Aarne – låg och såg fundersam ut, som dylika verldsborgare brukar. Deras rum voro stora och glada. Trissan gick i skolan. Några bekanta hade de ännu ej just fått – d.v.s. Agnes, ty Ossian var då redan bättre hemmastadd.²⁴⁵²

2448 KB → EB 24.8.1887/46:1:119/EBA/KiA/SKS.

2449 KB → EB 3.9.1887/46:1:123/EBA/KiA/SKS.

2450 KB → M. Canth 27.8.1887/388:1:7/KBA/KiA/SKS. Alkup. MCA/KuoKKA.

2451 Pianisti Sjöblomin kanssa oli ollut hankaluuksia, Emelie oli kesällä varottanut nimenomaan, että häntä ei saa sanoa kapellimestariksi (EB → KB 20.8.1887/45:1:182/KBA/KiA/SKS.)

2452 KB → EB 12.9.1887/46:1:184/EBA/KiA/SKS.

Samoina päivinä Emelie Helsingistä muistutti Kaarlolle, että kyse oli ”isän kuolinpäivästä” 18 vuotta sitten (13.9.1887).²⁴⁵³ Minnalle Kaarlo oli tuonut terveisiä Ibseniltä, sekä Björnsonilta ja tämän rouvalta, mistä Minna tietysti oli erityisen mielissään. ”En tahtonut sitä uskoa todeksi, mutta hän vakuutti kunniasanalla. Ja minä olin tietysti kuin taivaassa. Björnson on *täydellisesti* meidän (=naisten) puolella.”²⁴⁵⁴

Minna Canthin oman draaman tilanne oli hankala tai ainakin Bergbom oli skeptinen. Mutta viivyttely kertoo myös Minnasta itsestään. Hänellä oli halu ja tarve kirjoittaa, mutta ajan (ja Bergbomin) draamakäsityksen edellyttämä juonen yhtenäisyyden rakentaminen oli ongelma. ”Kaikki uhkaa mennä episodeiksi”. On helppo 1900-luvun ylitse tunnistaa myöhäis-ibseniläisen ”suljetun draamamuodon” ja ”avoimemman, eepisen muodon” välinen jännite. Canth nähtävästi kipuili juuri tämän suljetun draamamuodon kanssa, kuten monet aikalaisista. Kaarlo oli karsinut Minnan näytelmän alkua saadaakseen tapahtumat käynnistymään. Alkuepisodit vaikuttivat siis irrallisilta Bergbomista, joka selvitti Emelielle:

Minnas dram vill ej skrida framåt. Tre akter äro visserligen skrifna, men som jag alldeles kasserade en och en half är blott expositionen gjord. Den breda skildringen af jernvägsarbetarelifvet är bra – oklarare voro de egentligen handlande personerna. Minna stackare är här i en svår återvändsgränd. Hon vill ej skriva ett indignationsdrama och beherskar ej ämnet tillräckligt att ändå få enhet utan att denna enhet åstadkommes genom en konstlad tendens. Allt vill splittras i episoder. Hon sade – mitt nästa drama blir ett herrskapsdrama, jag kan ej mera taga folkdramerna så naivt som förr. Att vi ej af Minnas nya pjes få någon Työmiehen vaimo tror jag är säkert – både i godt och ondt. Mätte den ej blott blifva alltför svag. Detta allt naturligtvis oss emellan. Kanske det reder sig bättre än jag nu fruktar.²⁴⁵⁵

Ottaen huomioon, että Kaarlo oli kaseerannut Minnan tekstistä paljon pois, on tärkeää edelleen kirjata, miten Minnan oma käsitys Kaarlosta vielä seitsemän vuoden tuttavuuden jälkeenkin näyttää olevan entisensä:

Et usko kuinka minä siitä tohtorista pidän! Hän on niin jalo ja suuri henki. Kuinka hän taaskin minua lohdutti. Enkä tiedä millä minä häntä elämässä palkitsen kaikesta hyvästä, jota häneltä olen saanut. Jumala siunatkoon hänen

2453 EB → KB 13.9.1887/45:1:187/KBA/KiA/SKS.

2454 M. Canth → Eero Erkkö 29.9.1887/MCK202:289.

2455 KB → EB 12.9.1887/46:1:184/EBA/KiA/SKS.

kaltaisiaan ihmisiä Suomeen paljon. Silloin ei tarvitse peljätä vaaroja minkäänlaisia.”²⁴⁵⁶

Kuukauden Minna malttoi odottaa ja tiedusteli sitten Kaarlon arviota eräästä novellista (*Salakari*), jonka oli antanut tämän luettavaksi. Minna kysyy, antaako painoon vai ei. Hän puolustelee novellin henkilöä:

Tiedän kyllä että Anna tai Alma monen mielestä mahtaa tuntua [keinotekoisesti] ”motiveeratulta”; mutta joka vaan tuntee hysteerillisiä naisia, täytyy myöntää, että ne juuri ovat tuonlaisten äkkinäisten mielenmuutosten alaisia, ettei niitä järki hallitse vähääkään, vaan satunnaiset, hetkelliset tunteet ainoastaan. [– –] Saa tässä taistella joka haaralle ja elää alituudessa sodassa, mutta pahimmat ja vaikeimmat taistelut ovat nuo, joita saa käydä oman puuttuvaisuutensa ja kykenemättömyytensä kanssa. [– –] Jos Meurman tietäisi miten paljon pahaa hän tuolla [Kauppiis-Heikistä *Finlandissa* kirjoittamallaan] kritiikillä sai aikaan, hän varmaan katuisi.²⁴⁵⁷

Kaarlon kommentti tuli Viipurista keskeltä työn touhua. Kaarlo oli juuri palannut Pietarista ja jatkoi yöjunalla Helsinkiin. Hän hämmästytti Minnan mielenmuutosta. Minna pyysi häneltä tuomiota, vaikka oli antanut uutelonsa päinvastaisella ehdolla: ”Te ette saa tehdä mitään muistutuksia. Se on nyt niin kuin se on.’ Ja nyt näen, että olisitte suvainnut muistutuksia, vieläpä odottanut semmoisia.”²⁴⁵⁸ Kaarlo ei ollut lukenut sitä ”recensenti-silmällä” ja antaa siitä siksi vain nopeita kommentteja, mutta tekee päätöksensä: ”Mistä [päähenkilö] Alma tulee?”. Enemmän askarrutti Kaarloa Minnan draama ja hän ehdottaa rautatieinsinöörien – kahden roolihenkilön suhdetta:

Tehkää tuo väli molempain insinööreiden välillä likeiseksi. Isä ja poika? Tai ehkä paremmin, vanhempi ja nuorempi veli. Sillä tuo vanhempi insinööri on pakotettu suvaitsemaan nuoren käytöstä, vaikka hän sitä moittii.²⁴⁵⁹

Kauppiis-Heikin tilannetta Kaarlo suri ja lupasi puhua Viktor Löfgrenin kanssa tästä, kysyi eikö Heikki Kauppinen voisi mennä opettajaseminaariin.

2456 M. Canth → Hilda Asp 2.10.1887/MCK203:290.

2457 M. Canth → KB 24.9.1887/MCK200:285.

2458 KB → M. Canth 29.9.1887/388:1:8 kopio/MCA/KiA/SKS. Alkuperä MCA/KuoKKA.

2459 KB → M. Canth 29.9.1887/388:1:8 kopio/MCA/KiA/SKS. Alkuperä MCA/KuoKKA.

Viipurissa esitettiin uutena *Rosmersholm* ja sitten *Faust*. Molempia varten täytyi Emelien toimittaa Helsingistä erilaisia tarpeiston tai lavastuksen osia. Emelie taas pelkäsi avotulta *Faustin* kohtauksissa ja aina muutenkin, kun sitä käytettiin.²⁴⁶⁰ Maatalousnäyttelystä seuranneesta yleisönsuosiosta ja Viipurissa tunnelmasta Kaarolla oli hyvää sanottavaa, vaikka Emilie Stenberg itkeskeli ikäväänsä, kun Kaarola opiskeli syksyn Tukholmassa.²⁴⁶¹ Ida Aalberg yritti löytää itselleen jälleen kodin teatterilaisten piiristä. Hän ja Stenberg palauttelevat välejäan. Vanhaa Rosmersin hahmoa näyttelävän Niilo Salan näyttelyminen oli jotenkin omituista, hänellä oli ”sfinksi-puuska” – jostain syystä, jota oli mahdoton käsittää.²⁴⁶² Ilmeisesti nuo sfinksi-poseeraukset olivat Salan yritystä selvittää taas aivan liian vaatavasta ja itselle vieraasta roolista Rosmerina, iäkkäänä, merkittävään sukuun kuuluvana leskeksi jääneenä pappina ja tilanomistajaana. Vaikka nuoret pantiin näyttelymään vanhusrooleja, on Bergbomin tekemä roolimiehitys käsittämätön. ”Voihan Rosmerholmin esittää, jos haluaa menettää rahaa”, oli Winterhjelmsanonut, mutta miksei käytä siinä vanhempaa miesnäyttelijää?

Du frågar huru Rosmersholm går. Ännu är det omöjligt att säga. Ida Aalberg är ytterst intressant, men ännu vågar jag ej säga om hon lyckas förena de spridda dragen till något helt. Sala är odräglig med sina sfinx-poser, men blir bättre för hvarje rep. Leino och Lindfors fylla sina uppgifter, likaledes Stenberg. Ahlberg fruktar jag kommer ej att bringa sin tacksamma rol Zur Geltung.²⁴⁶³

Kesän 1887 jälkeen huhuttiin jo Ida Aalbergin ja Lauri Kivekkään kihlauksesta. Kaarlo oli kysynyt asiaa Idalta: tämä oli nauranut, mutta ei ehdottomasti kieltänytkään.²⁴⁶⁴ Emelie kysyi asiaa uudelleen 19.9.1887 ja meni asian ytimeen: antaisiko nuori säätyläismies vaimonsa jatkaa teatterissa? Säätyläisavioliitto merkitsi aina teatteriuran loppumista, eikä teatterilla olisi varaa menettää Idaa.²⁴⁶⁵

2460 KB → EB [12-24.9.] 1887.

2461 ”Alla hafva varit vänliga och villiga. Repeterats har hvarje dag från 10 till 2. Ida Aalberg har varit älskvärdheten sjelf. Stenberg är den enda nedslagna. Hon sitter och gråter i knutarna. Stackars Stenberg!” (KB → EB 26.8.1887/46:1:122/EBA/KiA/SKS.)

2462 ”Här är god endragt och mycket lugn. Ida Aalberg är mycket älskvärd och försöker på allt sätt att reparera gamla dumheter (t.ex. mot [Lilli] Kurikka). Äfven hon och Stenberg draga jemnare än jag fruktade. Stenberg har återfått sitt gamla humör, ehuru hon – i likhet med oss alla – starkt längtar till Helsingfors. Sala har deremot fått ett sfinxskof [sfinksi-puuskan] – a qui la follie, vet jag ej!” (KB → EB [12-24.9.]1887/46:1:125 & 126/EBA/KiA/SKS.)

2463 KB → EB 25.9.1887/46:1:127/EBA/KiA/SKS.

2464 KB → EB 3.9.1887/46:1:123/EBA/KiA/SKS.

2465 ”Huru är det med Ida Aalbergs förlofning? Här berättas med full säkerhet att hon är förlofvad med Kivekäs, men jag har betvivlat det, efter du ej nämnt något derom. Jag hoppas han låter henne stanna kvar vid teatern, ty det blefve visst bra svårt för henne att bli beroende i ekonomiskt hänseende, då hon sedan 16 års ålder varit van att disponera sina egna förtjenade penningar. För oss vore det ju grymt svårt att nu åter missta henne.” (EB → KB 19.9.1887/45:1:180/KBA/KiA/SKS.)

Järkiavioliittoja Ida Aalberg olisi voinut omien sanojensa mukaan tehdä ”femtio-
elvagånger”, joten jo biografi Ilmari Räsänen torjui ajatuksen laskelmallisesta avioliit-
tosta.²⁴⁶⁶ Lauri Kivekäs oli sitä paitsi epäroivä, hänen taloudellinen asemansa ei ollut
vakaa, velkaisella ja politikoivalla asianajajalla ei aina ollut säännöllistä tuloa, etenkin
kun hän oli jyrkän miehen maineessa.²⁴⁶⁷ Itse G. Z. Yrjö-Koskinen varoitti Idaa Aalbergia
Kivekkään taloudellisista ongelmista ja siitä, että suomalaisen puolueen, tai ”Suomen
henkiseen pääomaan kuuluva” keskeinen taiteilija ei missään tapauksessa saanut ”vai-
pua boheemiin”.²⁴⁶⁸ Kivekkäällä oli parin vuoden takainen konkurssiuhka, joten hänkin
oli ollut epärealistinen taloudenpidossaan.²⁴⁶⁹ Oli monta muutakin ristiriitaa: Kivekäs
kipuili valtiopäiväehdokkaaksi ryhtymistä, mutta luopui siitä ja aikoi hankkia varoja
asianajajana. Liitto Ida Aalbergin kanssa oli lisäksi auttamatta epäsäätyinen. Idan isä
Antti Ahlberg oli yhteiskunnallisia asioita harrastava välisäätyyn noussut asemanhoitaja,
mutta Idan liikaa alkoholia käyttänyttä äitiä ei voinut mitenkään esitellä seurapiireissä.
Stenbäckien pappis- ja virkamiessuku oli siis täysin kielteinen liitolle.

Lauri Kivekäs ei ehkä ollut itsekään riittävän valmis avioliittoon, jossa vaimo on
itsenäinen ja tekee omaa kunnianhimoista uraansa. Kivekkään äiti paheksui erityisesti
juuri sitä seikkaa.²⁴⁷⁰ Tilanne oli traaginen tai surullinen, patriarkaalis-ihanteellinen
käsitys kansasta ei muuttanut sääty-yhteiskunnan realiteetteja.²⁴⁷¹ Rakastavaiset Ida ja
Lauri olivat molemmat jo hieman ikääntyneitä nuorisotähtiä, jotka hyötyivät toistensa
julkisuuskuvasta. Heillä oli kuuden vuoden takainen romanssinsa (1881), joka oli ehkä
intohimoisempi kuin julkisesti tiedettiin.

Ida Aalberg oli syksyn 1887 Suomalaisen Teatterin mukana Viipurissa, jossa häntä
vuosien jälkeen saatiin nähdä loistorooleissaan. *Rosmersholm*in Rebekan hän esitti
5.10.1887 Viipurissa. *Rosmersholm* – vaikka ei ollut yleisön näytelmä, oli kuitenkin kiinnos-
tava ja Aalbergin roolityön takia myönteisesti huomioitu. Arkadiassa *Rosmersholm* meni
vain kolme kertaa ”vähenevälle katsojakunnalle”.²⁴⁷² Agathon Meurmanin oli moittinut
Finland-lehdessä näytelmän esilleottoa ankarasti.²⁴⁷³ Bergbomin teatteri eli siis edelleen
Meurmanin silmälläpidon alla, ja Kangasalan karhu näki kakkuloillaan vain ja ainoas-
taan oikein.

2466 Räsänen 1925:259.

2467 Räsänen 1925:164.

2468 G. Z. Yrjö-Koskinen → I. Aalberg 18.9.1887/Coll 1.12./IAUGA/ms/KK.

2469 Ylikangas – Pajujoja 1987:116–117.

2470 Heikkilä 1998:239 siteeraa Lauri Kivekkään äidistään kertovaa kirjettä 30.8.1887. Ida kuvitteli jo melodramaattista
kohtausta, jossa hän lankeaa Laurin äidin jalkain juureen. (Heikkilä 1998:241.)

2471 Ylikangas – Pajujoja 1987:119.

2472 EAH3:287. Ongelmaa tuli Helsingissä. Niilo Sala ei voinut kilpailla Svenska Teaternissa loka-marraskuussa 1887
vieraillevan August Lindbergin kanssa. Muutenkin Lindberg näytteli jo kolmessa Ibsenin teoksessa samaan aikaan, kun
Suomalainen Teatteri aloitti Helsingin kauttaan. (*Gengångare, Vildanden, Rosmersholm*).

2473 EAH3:287av. Seikka on syytä muistaa, kun vuotta myöhemmin S.T.:n jk pelkää *Kovan onnen lasten* esittämistä.

Schillerin *Orleansin neitsyen* ensi-ilta oli Helsingissä 2.11.1887. Schiller oli ollut pitkään suunnitelmissa. Kaarlolle ja fennomaaniyleisölle tärkeästä isänmaanrakkauden julistuksesta Charlotte Raa oli jo 1869 lausunut Johannan kaunista hyvästijättöä kotiseudulleen, lapsuuden tunnesiteiden ja maisemien ylistyslaulua. Ida Aalberg oli harjoitellut roolia jo saksalaisten opettajiensa johdolla. Aalbergia arveltiin teosvalinnan alkuunpanijaksi, vaikka teos oli myös Kaarlolle vanha kiintymys. Erityisen ”voittoisiksi” esityksessä tulivat myös *Orleansin neitsyen* upeat näyttämölaitteet, pukuloisto ja taistelukohtaukset, sekä Ida Aalbergin haltioitunut tapa näytellä tätä sotajoukkojen innoittajaa.²⁴⁷⁴

Koska Ida Aalberg oli menossa Lauri Kivekkään kanssa avioon, hän oli jättämässä ainakin toistaiseksi muut ulkomaanvirytykset. Yhteiseen imagoon sopi erinomaisesti juuri nyt, että Ida näyttelä ”Suomi-neitoa” eli Lothringenin Johanna.²⁴⁷⁵ Idalle myönnettiin velkojen kuittamiseen hääresetti Arkadiassa *Noorana* 18.11.1887. Juhlinta oli ylenpalttista ja näyttämölle kannettiin häälahjoja. Mahdettiinko huomata sitä paradoksia, että lahjanäytäntönä oli avioeronnäytelmä?²⁴⁷⁶

Mahtihäät Nikolainkirkossa 22.11.1887 olivat vuosikymmenen seurapiiritapahtuma, ”julkishäät”, jossa särmikkäiden kohdehenkilöiden onnellista tulevaisuutta varmaan myös kuiskutellen epäiltiin. Teatterille tuli silti julkisuutta! Emelien sävyt Idan suuntaan olivat myönteiset, vaikka Kivekäs kuului puolueen pahimpiin hajottajiin. Idasta oli kuitenkin tullut poliittinen objekti, ”nuoren Suomen sankarin morsio”, jollainen liikkeellä oli hyvä olla. On oma lukunsa, että Kivekkään jyrkkyys ja särmikkyyys johtivat hänet ennen pitkää poliittiseen paitsioon omankin sukupolven piirissä. Kivekkäällä ei ollut edessään suurta poliittista tulevaisuutta, mutta myös hänen oli säätyläisaviomiehenä vaikea suhtautua siihen, että vaimo on vastedeskin itsenäinen ja omapäinen toimija julkisuudessa.²⁴⁷⁷

✘ ✘ ✘

2474 ”På uppsättningen har nedlagts den allra största omsorg. Harnesk och hjälm var så granna som på trots någon större scen, drabbningarna försiggingo med en förskräckande naturtrohet och kröningståget var lysande. Bredvid den minutiösa omsorg hvarmed allt i kostymväg är ordnad, frapperas man något af att jungfrun i första akten (der hon ännu är herdinna och bär ett färskin öfver axeln) uppträder i briljantring, guld armband och lackerade skor.” (HD 3.11.1887). ”[I] en ståtlig uppsättning. Hjelm, harnesk och vapen glänste i guld och silfver och kostymerna sågo dyrbara ut. Vapenbraket och stridstumlen var bedöfvande och väldigt. De sceniska krafter hvaröfver denna teater förfogar synas ej illa lämna sig för uppgifter af detta slag, der helgonjungfrur, ädla patriotiska känslor, och deklamerande hjeltar täfvlä om skaldens vackra språk. [- -] Hon gaf den exalterade och inspirerade jungfrun med den spänstighet och enthusiasm, hvaraf hon i så hög grad är mäktig.” (Hbl 3.11.1887) ”Huomautamme vaan noita kirjavia ja loistavia keskiaikaisia pukuja sekä koristuksia, jotka kruunauksaattossa esiytyvät täydessä komeudessaan. Kappaleen näyttelemisen kävi erittäin eheästi ja sopusointuisasti. Kaikki näyttelijät koettivat olla kypsyneitä tehtävälleen. Mutta yli muiden loisti kuitenkin neiti Aalberg Johannan osassa. Hänen olentonsa oli niin vieno ja ylimaailmallinen, jotta mielikuvituksellekin on vaikeata luoda mitään täydellisempää kuvaa tuosta Ranskan pelastajahengettärestä.” (Ustr 3.11.1887)

2475 Suutela 1997 on analysoinut Ida Aalbergin *Johanna*-esitysten poliittisia ulottuvuuksia.

2476 EAH3:289. EAH joutuu selittämään, että ”Noora oli entiseen verraten täydentynt, varsinkin viime näytöksessä, jossa loppusuoritus Helmerin kanssa tapahtui tyyneemmin, luonnollisemmin ja todenmukaisemmin kuin kirjassa, jossa runoilija tuntuu Nooran sanoissa”. Huomautus avaa monta tutkimuskysymystä.

2477 Ylikangas – Pajujoja 1987:114–119.

Kaarlo Bergbom oli vuoden 1887 loppuun mennessä johtanut Suomalaista Teatteria ensimmäiset 15 vuotta. Jäljellä hänellä tuli olemaan vielä noin 19 vuotta, jolloin monet asiat sujuivat jo helpommin, mutta eivät kaikki. Bergbomin työn yleistä ja julkista merkitystä suomenkielisen teatteritoiminnan ”isänä” ei muutaman toimintavuoden jälkeen enää kiistetty. Lauuosaston ja puheosaston eli Suomalaisen Oopperan ja Teatterin toimintaan sekä Bergbomiin ohjaajana ja johtajana on yksityiskirjeistä saatu uutta ja varsin ristiriitaistakin valotusta. Fennomaanien lippulaivan ruumaan tai graniittisen fasadin taakse on ollut vihdoinkin mahdollisuus katsoa.

Kaarlo ja sisar Emelie eivät selvästikään olleet osanneet arvata, millaista on teatterin ja oopperan johtaminen kahdestaan. Erityisesti Ooppera aiheutti kuluja ja tuotti hankaluuksia yli oman tarpeen. Kirjeissä esiintyy väsymyksen puuskahduksia: jos olisi arvannut edes kymmenesosan kaikista murheista ja hankaluuksista, joita oopperan johtaminen sisälsi, ei olisi lainkaan perustettu. Oopperan lopettamiseen johtaneet syyt on edellä jo kuvattu. Puheosaston ”nousevaa kaarta” on korostettu, mutta sekin näyttää enemmän sahaavalta käyrältä.

Ohjelmiston lisäksi vastuu ilmaisusta oli Wilhon kuoltua pysyvästi siirtynyt Bergbomille. Miten Bergbom onnistui puheosaston ohjaajana? Oopperassa ohjaajan tehtävät painottuivat toisin: vaativan henkilökohtaisen musiikillisen harjoitustyön tehneet laulajat, joille kaikki äänialan mukaiset tehtävät ovat samalla näyttöjä ja haasteita, tuovat harjoitustilanteeseen jo paljon koottua energiaa ja valmiiksi ajateltua tulkintaa. Rooleihin on säveltäjä tehnyt suuren pohjatyön, joten ohjaajan tehtävä oopperassa oli järjestää liikeradat, varmistaa reaktiot, sopia ryhmäkohtausten sommittelusta, opettaa kuorolle ja avustajille toiminnat; eli pääasiassa toimia liikennepoliisina, kuten sanonta kuuluu. Melko niukat aineistot ovat antaneet luvan päätellä, että Bergbom oli ohjaajana harmonisten ja kauniiden tilannekuvien rakentaja, jonka oli tyydyttävä pulmallisissa tilanteissa kompromisseihin.

Puheteatterin puolella näyttelijän yksinään tehtävä etukäteisharjoittelu, ainakin vanhemman ja historiallisemman ohjelmiston osalta vertautui paljossa laulajien tehtävään: tuli laatia oma tulkinta henkilöstä. Näyttelijän taideteos oli ”roolihenkilö”, jota voitiin tarkastella irrallaan kokonaisuudesta. Mutta Björnson ja Ibsen sekä ennen heitä jo ranskalaiset realistit toivat tärkeimmän haasteen ajan teatterille: roolihenkilöitä ei voinut rakentaa yksinäisinä saarekkeina, vaan näiden välisten suhteiden verkosto ja reagoiminen toisiinsa vaati uudenlaista työskentelyä näyttämöllä. Se vei enemmän aikaa, vaati huolellisuutta, yhteistä ymmärtämistä ja kaikilta keskittymistä. Ohjaaja ei voinut hajamielisenä ohimennessään kommentoida tai ratkaista vain teknisiä yhteentörmäyksiä. Eikä hän enää oikeastaan voinut, tai olisi voinut jättää vaativien modernien roolien harjoittelua näyttelijöiden yksinään (ulkoa) luettaviksi ennakkoon, sillä roolitöitä täytyi ajatella reaktioina toisiin rooleihin. Uusi vuosikymmen vaati paneutuvaa ja psykologisia

kuljetuksia suunnittelevaa ohjaajaa, aikakauden, yhteiskunnan ja henkilöiden sisäisten maailmojen ja keskinäisten tilanteiden ratkaisijaa.

Oliko Bergbomista siihen? Kiinnostiko sellainen häntä? Mikä oli hänen tapansa harjoittaa? Istuiko hän näyttämön laidalla sekaantumassa kaikkeen vai katsomossa tarkkailemassa, välinpitämättömänä kaukana vai aktiivisena lähellä? Mihin pitkästyen, mistä innostuen? Kuvaukset vaihtelevat. Hänen älykkyytensä ja sanojen terävyys yhdistää kuvauksia: joko hän pitkästyi ja jätti näyttelijät harjoittelemaan keskenään ja toimitti muuta; tai sitten hän tuijotti hajamielisenä eteensä omissa ajatuksissaan viihtyen, mutta kuuli ja näki kaiken, mitä näyttämöllä tapahtui, ja puuttui asiaan. Toisaalta eräiden keskeisten näyttelijöiden todistuksen mukaan Bergbom ei ollut vuosien aikana antanut juuri mitään henkilökohtaista ohjausta. Mutta oli myös näyttelijöitä, joille ei ollut mitään tarvetta, syytä tai mahdollisuutta antaa palautetta. Arkinen toiminta teatterissa on mitä suurimmassa määrin vuorovaikutustaitojen taidetta. Todelliseen suohon Bergbom näyttää joutuneen aina, kun hän ajoi itsensä ristiriitaan erilaisten lupailujen, hyvää tarkoittavien, houkuttelevien puheidensa – ja eteen tulevien realiteettien kanssa. Hän ei pystynyt lunastamaan lupauksia, hän loi optimismia, joka jäi vaille katetta. Tai hän ”hajotti ja hallitsi”: lupasi yhdelle yhtä, toiselle toista, mutta ei kyennyt olemaan tasapuolinen. Puhumme lisäksi sääty-yhteiskunnan kasvateista, jotka olivat sisäistäneet sen, että ihmisiä kohdellaan eri tavoin heidän ”arvonsa” mukaan.

Henkilöstön keskinäisiin väleihin tai usein mainittuun ”suosikkijärjestelmään” oltiin kuitenkin eniten tyytymättömiä. Muiden näyttelijöiden kannalta mahdottomaksi asetelman teki Ida Aalbergin ylenpalttisen juhlittu asema. Se ei ollut kokonaan vailla katetta, mutta myös hänen työskentelynsä samaa kovakin kritiikki tulee esille lähteistössään ja on sen ehdottomasti kiintoisaa ainesta.

Puheosaston esitykset alkoivat lehtikirjoittajien mielestä näyttää ammattimaisilta ja monet roolityöt ansiokkailta. Parhaat näyttelijäsuoritukset kirjattiin eri lehdissä yleensä varsin samansuuntaisesti. Ensemblen osaaminen ja kullekin parhaiten istuvat roolit siis tunnustettiin. Voi lisäksi uumoilla, että eri kaupunkien suomenkielisellä palveluskunnalla ja käsityöläistöllä oli omat suosikkinsa, kieltä vaihtaneella fennomaanisivistyneistöllä omansa; miehillä omansa, samoin naisilla.

Kaarlo Bergbom oli umpiurbaani henkilö, joka halutessaan olisi voinut valita enemmänkin sellaisia aihepiirejä. Maalaismaisemia ei kokonaan voinut kaupungeissa varsinkaan kansannäytännöissä hyljätä, tulihan Helsingin suomenkielinen väestö maaseudulta. Yhtäällä Bergbom valitti, että kaupunkilaiset ”civila pjeser”, tai ”yhteiskuntadebatit” eivät vetäneet väkeä. Eivät nähtävästikään ilman tähtinäyttelijöitä. Eivätkö nekin vähemmän tähtinäyttelijään keskittyvällä ohjaustavalla olisi voineet kasvattaa suosiotaan?

Olisiko nuori polvi voitu voittaa Bergbomin teatteriin? Bergbomin teatteriinkin kyllä, mutta ei vanhasuomalaisen teatteriinkin! Nuori polvi suhtautui teatteriinkin myönteisesti

osana isänmaassa tarjolla olevaa julkisuutta ja oletti, että se voisi saada äänensä sieläkin kuuluviin ja muodostaa oman yleisönsä, jonka toiveet ja unelmat näyttämöltä artikuloiduivat. Tilan antamista nuorsuomalaisille eivät vanhasuomalaiset koskaan ymmärtäneet välttämättömäksi.

Eurooppalainen ilmiö 1880-luvulla oli ns. intiimien teatterien syntyminen. Sellaiset tekstit, joita kansalliset tai kaupalliset teatterit eivät voineet ajatella esitettäviksi, siirtyivät kirjallis-taiteellisten intellektuellipiirien innostuksen kohteeksi. Pariisin Théâtre libre esitti harrastajavoimin uutta dramatiikkaa. Otto Brahmin johdolla 1889 Berliinissä syntyi Freie Bühne, jossa ammattinäyttelijät yksityisen yhdistyksensä puitteissa esittivät näytelmiä, joita oli hylätty teattereiden ohjelmistoista.²⁴⁷⁸ Väestöpohjiltaan Helsinkiä suuremmissa kaupungeissa tämä kehitys tapahtui, mutta ei Suomessa. Esteettistä keskustelua kyllä käytiin ja mm. tarve ”taiteellisen regissöörin” saamisesta artikuloiitiin, mutta keskustelu vilkastui vasta kun Bergbomin kausi oli päättymässä.

Kun kysytään, miksi Suomeen ei syntynyt eurooppalaisen mallin mukaisia pienteattereita, on vastaus yhtäältä piirien pienuudessa, toisaalta koulutetun kirjallisen polven ohuudessa. Mutta myös siinä, että poliittis-valtiollista kehitystä alkoivat määritellä Suomen autonomiseen asemaan kohdistuvat uhat. Mobilisaatio kansallisen kulttuurin vahvistamiseen tarjosi edelleen tehtävän suurimuotoiselle, historia- ja aatepohjaiselle eli bergbomilaiselle teatteriorientaatiolle. Tässä olivat nuorsuomalaiset täysin rinnoin mukana, pienoisteatterit ja ”sisäinen eripura” olisivat olleet tämän suuren idean murentamista. – Silti vuodet 1890-luvun lopulta itsenäistymiseen saakka olivat puoluekentän fragmentoitumisen aikaa.

Kaarlon 1880-luvun toiminta tähtäsi mahdollisimman monipuoliseen draamalliseen tarjontaan teatterissa, mikäli teksti oli ”vähänkin esityskelpoista”. Minna Canthin ylistykset Bergbomin persoonasta ja hänestä resurssina isänmaalle ovat vakuuttavia. Bergbom osasi lukea useita näkökulmia, ja kuten Canth sanoi: vaikka hän ei ollut itse tarjotuissa näytelmissä esitettyjen näkemysten takana, hän silti asettui kannattamaan niiden esittämistä, jos ne olivat hyviä. Näin oli Kalle Brofeldtin *Epäilijä*-näytelmän kohdalla 1886, ja näin tuli olemaan pari vuotta myöhemmin Canthin *Kovan onnen lapsissa*. Bergbom useimmiten halusi tasapainotella äärimmäisten kärjistysten tai muuten hankalien valintojen välillä – ja luonteensa – ja yleisöä koskevan ymmärryksensä mukaan karttoi tai halusi kartettavan liian jyrkkiä, ylenpalttisia tai karkeita keinoja. Tätä ominaisuutta Bergbomissa on tavallisesti moitittu sikäli epähistoriallisesti, että premissit on asetettu myöhempien taideihanteiden valossa.

Samana vuonna 1883, jolloin Bergbom täytti 40 vuotta, menetyksiä oli monta: Oskari Wilho ja Bruno Böök kuolivat. Ida Aalberg irtautui pysyvältä kiinnitykseltä alkaen hallita

2478 Bergman 1966, 19–32. 104. Styan 1981, 45–52.

teatteria omilla aikatauluillaan ja primadonnan monopolilla. Suomalaisen Teatterin puheosaston kymmenen ensimmäisen vuoden aikana vaivalla kohonneesta rakennelmasta sortui siis kantavia pilareita, ja monien roolien kanssa jouduttiin aloittamaan alusta. Tilanne ei välttämättä ollut huono, sillä ”roolien pitäminen” yhdellä näyttelijällä läpi vuosikymmenten ei myöskään ollut dynaamisen teatterin merkki. Jälkikasvun varmistaminen edellytti, että nuorille annetaan mahdollisuuksia ja heitä tuetaan.

Kaarlon suhde puhenäyttämön ensembleen alkoi 1880-luvun aikana jo olla vapautuneempi ja hyväksyvämpi. Hän arvosti niitä, joihin hän saattoi luottaa tunnollisina ja aktiivisina työntekijöinä. Kirjeissä on ilmennyt, että kaikissa näyttelijöissä oli jokin ”varjopuoli” työskentelytavoissa tai heiltä yksinkertaisesti vain puuttui osaamista tai valovoimaa. Kaarlon räjähdyksistä ja rähjäyksistä on säilynyt kertomuksia. Hän on usein ollut kärsimätön ja tarpeettomasti kiristänyt ilmapiiriä, mistä Emelie eräässä syntymäpäivä-syksyn kirjeessä veljeään muistutti.

Teatteriin etsittiin jatkuvasti uusia tekijöitä, mutta kuten Emelie eräässä syksyn 1883 kirjeessään oli todennut: vaikka olisi kuinka kokenut ja pirteä suomea osaava neiti, häntä ei voida säädyllisyssyistä kiinnittää teatteriin suoraan tarjoilijan ammatista, mikä muu ammatti tahansa, mutta ei tarjoilijaa.²⁴⁷⁹ Seuraavana vuonna tuli vielä eteen ”siveellisyysrikos-tapaus”, ja teatterin luottonäyttelijä Selma Lundahl ”jouduttiin” erottamaan. Naisnäyttelijöihin kohdistuva siveellisyysvaatimus oli jossain määrin jopa ylikorostunut. Mutta eettistä ja moraalista ylemmyyttään manifestoivan ja ”kansallisen rahvaan” asialla olevan puolueen lippulaiva ei olisi sellaista voinut välttää. Säätyläisjohtoinen teatteri oli ankaramman sisäisen kontrollin alla kuin olisi ollut alun perin teatterilaisten itsensä pyörittämä tai vaikkapa liikemiehen johtama, autonomisempi teatteriseurue.

Neljä vuotta myöhemmin 1887 oltiin yhä hankalammassa tilanteessa, kun Kaarola Avellan, joka oli teatterille hyödyllinen Aalbergin ollessa poissa, oli päättänyt erota. Hilda Aspin kriittiset tunnelmat 1880-luvulta kertovat tavallaan muistakin säätyläisneideistä, niistä hyvien perheiden idealistista tyttäristä, joita teatteriin mielellään rekrytoitiin ja joita Hanna Suutela on tarkastellut teoksessaan *Impyät* (2005). Aloittelijoille tarjolla oli vain toisen tai kolmannen luokan rooleja ja yllättävän usein myös vanhushahmoja. Bergbom ei ollut kiinnostunutkaan näiden säätyläistyttöjen kouluttamisesta – sikäli kuin hän olisi sitä osannut konkreettisesti tehdä. Heidät tultaisiin joka tapauksessa naimaan säätyläisten mukana. Bergbomin teatteriin hakeutunutta nuorten miestenkin joukkoa voisi joskus tarkastella tästä kouluttautumisen ja kehittymisen näkökulmasta. Ida Aalbergin

2479 ”För 8 à 10 dgr sedan var här en mycket vacker flicka och anmälde sig till teatern; hon var från Tammerfors och talade bra finska, men hade i 4 år rest omkring med ett danskt sångsällskap ”Söller” som sjungit på värdshus. Nu har hon sednast varit på bufett. Jag sade henne att vi omöjligt kunna taga fruntimmer direkte från en bufett till teatern, men om hon en tid haft en annan tjenst, så kan man resonnera om saken. Det var helt skada, ty flickan såg bra och pigg ut. (EB → KB 6.11. 1883/45:1:136/KBA/KiA/SKS.)

ensimmäinen avioliitto 1887 sitoi hänet Suomeen ja joksikin aikaa taas Suomalaiseen Teatteriin, vaikka seuraavat vuodet toivat teatterille syvät kriisinsä. Niiden juuret oli istutettu jo 1880-luvun henkilöasetelmissä, mutta seuraavien vuosien onnistuneissa rekrytoinneissa olivat myös siemenet edessä oleville vuosien 1890–1892 suurille onnistumisille.

✘ ✘ ✘

LYHENTEET

Henkilöt:

EB	Emelie tai Emilie Bergbom (molemmat etunimet käytössä)
KB	Karl tai Kaarlo Bergbom

Teokset ja aineistot:

AKK	<i>Aleksis Kiven kirjeet. Kriittinen editio.</i>
EAHI-4	Aspelin-Haapkylä Eliel, <i>Suomalaisen Teatterin historia I-IV.</i>
JAK	<i>Juhani Ahon kirjeet</i>
MCK	<i>Minna Canthin kirjeet</i>
NB	Paavolainen Pentti, <i>Nuori Bergbom. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I. 1843-1872.</i>

Arkistot ja kokoelmat:

AAJA	Antti Almberg-Jalavan arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
Coll.	= kokoelma, Kansalliskirjasto
EAHA	Eliel Aspelin-Haapkylään arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
EBA	Emilie Bergbomin arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
ENA	Emil Nervanderin arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
ENA-SMMY	Emil Nervanderin arkisto (Suomen muinaismuistoyhdistyksen arkisto, Museoviraston arkisto, Museovirasto)
HELROA	Helsingin raastuvanoikeuden arkisto (Kansallisarkisto, 1880 jälkeen)
HKA	Helsingin kaupunginarkisto
HLA	Historisk och litteraturhistorisk arkiv (Svenska litteratursällskapet i Finland arkiv)
H&KWA	Hedvig ja Kristian Winterhjelmin arkisto (Musik- och teaterbibliotekets arkiv, Statens musikverk, Stockholm)
IAUGA	Ida Aalberg-Uexküll-Gyllenbandin arkisto (Coll 1., Kansalliskirjasto)
KA	Kansallisarkisto
KBA	Kaarlo Bergbomin arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
KiA	Kirjallisuusarkisto (SKS)
KK	Kansalliskirjasto
MGA	Maria Grapen arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
MTBA	Musik och teaterbibliotekets arkiv, Statens musikverk (Stockholm)
ms	manuscripta
MV	Museovirasto
MVA	Museoviraston arkisto
ROA	Raastuvanoikeuden arkisto (Helsingin kaupunginarkisto, ennen 1880)
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKT	Suomen Kansallisteatteri
SLS	Svenska litteratursällskapet i Finland
SLSA	Svenska litteratursällskapet i Finland arkiv
SMMYA	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto (Museoviraston arkisto, Museovirasto)
SMV	Statens musikverk (Stockholm)
SOOA	Senaatin oikeusosaston arkisto (Kansallisarkisto)
ST	Suomalainen Teatteri
TeaM	Teatterimuseo
TeaMA	Teatterimuseon arkisto
VLA	Vihtori Laurilan arkisto (Kirjallisuusarkisto, SKS)
ÅAB	Åbo Akademis bibliotek

AIKAKAUSLEHDET:

Finsk tidskrift
Kirjallinen kuukauslehti
Valvoja

SANOMALEHDET:

FAT *Finlands Allmänna Tidning*
Finland
Göteborgs Handels och Sjöfartstidning (Göteborg)

Hbl *Hufvudstadsbladet*

HD *Helsingfors Dagblad*

HS *Helsingin sanomat*

HT *Helsingfors Tidningar*
Ilmarinen (Viipuri)
Keski-Suomi (Jyväskylä)

Mbl *Morgonbladet*

NP *Nya Pressen*

OVS *Oulun Viikko-Sanomia (Oulu)*
Päivälehti
Savo (Kuopio)

SWL *Suomen Wirallinen Lehti*
Tampereen Sanomat (Tampere)
Tapio (Kuopio)
Turun Lehti

UStr *Uusi Suometar*
Wiborgsbladet (Viipuri)

WT *Wiborgs Tidning (Viipuri)*

ÅP *Åbo Posten (Turku)*

ÅT *Åbo Tidning (Turku)*

ÅU *Åbo Underrättelser (Turku)*
Vikingen

ÖF *Östra Finland (Viipuri)*

ARKISTOLÄHTEET

Helsingin kaupunginarkisto (HKA)

- Arkadiateatteri
- Raastuvanoikeuden arkisto (ROA) (vanhat osakekirjat)
 - Perukirjat
 - Vararikkoasiat
- Tonttien omistajaluettelot

Helsingin yliopisto (HY)

- Ylioppilasmatrikkeli 1853–1893. ([www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853–1893](http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1893)) Tarkistettu 4.4.2016

Kansallisarkisto (KA)

- Helsingin raastuvanoikeuden arkisto (HELROA)
- Elli Tompurin arkisto (ETA), järjestämätön
- Jalmari Finnen arkisto (JaFiA)
- Senaatin oikeusosaston arkisto (SOOA)

Kansalliskirjasto (KK)

- Käsi kirjoitukset (ms)
 - Ida Aalberg-Uexküllin arkisto Coll. 1. (IAUGA)
 - Aino Achté-Jalanderin Arkisto Coll. 4.
 - Wilhelm Bolins samling Coll. 27.
 - Diverse brev. Varia1.
 - Zachris Topeliuksen arkisto Coll. 244. (ZTA)

Kuopion kaupunginkirjasto (KuoKK)

- Kuopion kaupunginkirjaston arkisto (KuoKKA)
- Minna Canthin arkisto (MCA)

Limingan kunnan arkisto (LiKA)

- Abraham Ojanperän arkisto

Museovirasto (MV)

- Museoviraston arkisto (MVA)
 - Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto (SMMYA)
 - Emil Nervanderin arkisto (ENA-SMMYA)

Päivälehdien arkistosäätiö (PLAS)

- Päivälehdien arkisto (PLA)
 - Hilda Aspin arkisto (HiAA)
 - Ruuto Erkon arkisto (REA)
 - Aspin perheen arkisto (APA)
 - Eero Erkon arkisto (EEA)

Sibelius-museet (Åbo)

- Sibelius-museets arkiv
- Martin Wegelius' samling

Statens musikverk (SMV) (Stockholm)

- Musik och Teaterbibliotekens arkiv, entinen Svenska Teatermuseets arkiv (MTBA)
- Hedvig och Kristian Winterhjelm's arkiv, Samling 126. (H&KWA)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)

Kirjallisuusarkisto (KiA)

- Antti Almberg-Jalavan arkisto (AAJA)
- Eliel Aspelin-Haapkyllän arkisto (EAHA)
- Emelie Bergbomin arkisto (EBA)
- Kaarlo Bergbomin arkisto (KBA)
- Betty Elfvingin arkisto (BEA)
- Maria Grapen arkisto (MGA)
- Vihtori Laurilan arkisto (VLA)
- Emelie Bergbomin kirjeitä Ossian Bergbomille. Kotelo 25:5.
- Emil Nervanderin arkisto (ENA)
- Hedvig Winterhjelmin arkisto (HWA)

Suomen Kansallisteatteri (SKT)

Suomen Kansallisteatterin arkisto (SKTA)

- Suomalainen Teatteri, johtokunnan pöytäkirjat 1886

Svenska Litteratursällskapet i Finland. (SLS)

Svenska Litteratursällskapets i Finland arkiv (SLSA)

- Historiska och litteraturhistoriska arkivet (HLHA)
- Svenska Teatern i Helsingfors arkiv SLSA 1270 (SveTiHA)
- Nikolaj Kiseleffs brev
- Oskar Toppelius' samling SLSA 454

Teatterimuseo (TeaM)

Teatterimuseon arkisto (TeaMA)

- Kaarola Avellanin arkisto (1207)
- Emilie ja Kaarlo Bergbomin arkistot (1012)
- Suomalaisen Teatterin arkisto (1012)
- Suomen Kansallisteatterin pääkirjakokoelma (1535)
- Suomen Kansallisteatterin roolivihkokokoelma (1522)

Turun maakunta-arkisto (TMA)

Biographica C

- Kansio 10, Betty Elfvingin saamia kirjeitä

Wuorenheimo Erkki Ossian, kotiarkisto

Bergbom-Wuorenheimo -suku [käsinkirjoitettu sukuhistoria]

Åbo Akademis Bibliotek, handskrifter, brevsamlingar (ÅAB)

Göran Topelius Samling

- Nikolai Kiseleffs brev

PAINAMATTOMAT OPINNÄYTTEET

Kempainen Ilona 2004. *"Oi raakaa rakkautta!"*: Kaarola Avellan suomalaisen teatterin ammattilaisena. Pro gradu.

Teatteritiede. Humanistinen tiedekunta. Helsingin yliopisto.

Reitala Heta 1990. *Kalevalainen esityksperinne suomalaisessa teatterissa vuoteen 1912*. Teatteritieteen

pääainetutkimus. Yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitos. Humanistinen tiedekunta.

Helsingin yliopisto.

Tiusanen Timo 1958. *Ohjaustaiteen vaiheita Suomalaisessa teatterissa ja Kansallisteatterissa vv 1872–1917*. Estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden progradu-tutkielma. Historiallis-kielitieteellinen osasto. Helsingin yliopisto.

KIRJALLISUUS

Sisältää aikalais- ja tutkimuskirjallisuuden, mutta ei näytelmiä tai muita kaunokirjallisia teoksia, joihin tekstissä viitataan.

Aho Antti J. 1951. *Juhani Aho. Elämä ja teokset. I.* WSOY. Porvoo.

Aho Juhani 1986. *Juhani Ahon kirjeitä.* Toim. Juhani Niemi. SKS toimituksia 441. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä JAK.

AKK = Aleksis Kivi. *Kirjeet. Kriittinen editio.* 2012. Toim. Juhani Niemi (päätoim.), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Jyrki Nummi. SKS:n toimituksia 1386. Tiede. SKS. Helsinki.

Asp Hanna 1938. Helsingin Suomalainen Seura tanssii 50 vuotta sitten. *Hopeapeili*, lokakuu/1938, 16–17.

Aspelin Eliel 1877. [Esipuhe teokseen] Aleksis Kivi. *Valitut teokset I.* Toim. B. F. Godenhjelm. SKS. Helsinki.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1906–1910. *Suomalaisen teatterin historia I–IV.* SKS. Helsinki. Teoksen osiin viitataan lyhenteillä EAH1, EAH2, EAH3 ja EAH4.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1906. *Suomalaisen teatterin historia I. Teatterin esihistoria ja perustaminen.* SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH1.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1907. *Suomalaisen teatterin historia II. Puhenyttämön alkuvuodet ja Suomalainen ooppera, 1872–79.* SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH2.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1907b. ”Aleksis Kiven viimeisestä ajasta ja kuolemasta.” *Aika* 1907:3:130–139.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1909. *Suomalaisen teatterin historia III. Nousuaika, 1879–93.* SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH3.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1910. *Suomalaisen teatterin historia IV. Bergbomin loppukausi: Kansallisteatteri sekä Liitteitä ja nimi-luettelo.* SKS. Helsinki. Teokseen viitataan lyhenteellä EAH4.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1912. *Muoto- ja muistikuvia II.* Otava. Helsinki.

Aspelin-Haapkylä Eliel 1914. *Muoto- ja muistikuvia III.* Otava. Helsinki.

[Aspelin-Haapkylä Eliel 1980.] *Kirovuosien kronikka. Eliel Aspelin-Haapkylään päiväkirja v. 1905–1917.* Toim. Eero Saarenheimo. SKS. Helsinki.

Backman Sigbritt 2015. *Hertonäs gård. Från säterier till museum.* Svenska Odlingens Vänner i Helsingfors. Helsingfors.

Bergman Gösta M. 1966. *Den moderna teaterns genombrott 1890–1925.* Albert Bonnier Förlag. Stockholm.

Broman-Kananen Ulla Britta 2011. ”Lucia och Lucie. Lucia di Lammermoor på Finska Teatern och Kungliga Teatern i början av 1870-talet.” Ingår i: *STM-online.* Svenska samfundet för musikkforskning. 2011(14).

Broman-Kananen Ulla-Britta 2012. Staging a National Language. Opera in Christiania and Helsinki in the 1870s. Teoksessa Sivuoja, Ander, Broman-Kananen, Hesselager (eds.) *Opera on the Move in the Nordic Countries during the Long 19th Century.* DocMus 4. Sibelius-Akatemia. Helsinki. 155–191.

Broman-Kananen Ulla-Britta (ilmestyy 2016). Operasångerskan Emmy Achtés frirum mellan det privata och offentliga i 1870-talets Helsingfors. *Ooppera ennen Oopperaa* [työnimi]. Suomalaisen Oopperan historiaa koskeva antologia. Toim. Kauppala Anne. Taideyliopiston Sibelius-Akatemia. Helsinki.

Byckling Liisa 1999. Kaarlo Bergbom ja venäläinen teatteri. Teoksessa: *Niin muuttuu mailma, Eskoni. Tulkintoja kansallisenäyttämöstä.* Toim. Pirkko Koski. Yliopistopaino. Helsinki. 45–81.

Byckling Liisa 2009. *Keisarinajan kulisseissa. Helsingin venäläisen teatterin historia 1868–1918.* SKS. Helsinki.

Canth Minna 1973. *Minna Canthin kirjeet.* Toim. Helle Kannila. SKS:n toimituksia 313. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä MCK.

- Canth Minna 1994. *Taisteleva Minna. Minna Canthin lehtikirjoituksia ja puheita 1874–1896*. Toim. Eila Tuovinen. Johd. Tellervo Krogerus. SKS. Helsinki.
- Castrén Gunnar 1953. Werner Söderhjelm som teaterkritiker. *Historiska och litteraturhistoriska studier 29(1953)*. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 338*. Helsingfors. 41–94.
- Clurman Harold 1977. *Ibsen*. Macmillan & Da Capo Paperback. New York.
- EAH1 – EAH4 = Aspelin-Haapkylä 1906–1910.
- Engman Max 2003/1983. *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*. 2a upplagan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Finska Vetenskaps-societeten. Helsingfors.
- Finne Jalmari 1922. *Kaarlo Bergbom. Henkilökuvaus*. Otava. Helsinki.
- Finne Jalmari 1939. *Ihmeellinen seikkailu. Ihmisiä, elämyksiä, mietteitä*. Jälkeenjääneistä papereista painoon toimittanut Yrjö Kivimies. Gummerus. Jyväskylä.
- Flodin Karl – Ehrström Otto 1934. *Richard Faltin och hans samtid*. Holger Schildts förlag. Helsingfors.
- Frenczell-Thesleff Greta von 1944. *Minna Canth*. Suom. Tyyni Tuulio. Otava. Helsinki.
- Geisler-Baum Silja 2004. *Die Loreley in Finnland. Zur Entstehung, Aufführung und Rezeption der Oper von Fredrik Pacius und Emanuel Geibel*. Schriften zur Musikwissenschaft, Band 11. Hrsg. von Musikwissenschaftlichen Institut der Johannes Gutenberg-Universität Mainz. Are Musik Verlag GmbH. Mainz.
- Gutman Robert 1968/1970. *Richard Wagner. Der Mensch, sein Werk, seine Zeit*. Alkuteos R. W., *The Man, his Mind and his Music*, übersetzung von Horst Leuchtman. Heyne Biographien. Wilhelm Heyne Verlag. München.
- Halme Kaarle 1928. *Arkadia. Elämäni kuvia maailmaa kuvastelevilta palkeilta kansallisen kevtunnelman ajoilta*. Otava. Helsinki.
- Heikkilä Ritva 1998. *Ida Aalberg. Näyttelijä Jumalan armosta*. WSOY. Helsinki.
- Hirn Sven 1998. *Alati kiertueella. Teatterimme varhaisvaiheita vuoteen 1870*. Yliopistopaino. Helsinki.
- Hirn Yrjö 1950. Lertuppar och visselpipor. Teoksessa *Festskrift. Tillägnad professor Nicken Rönngren på hans sjuttioårsdag 2. XI. 1950*. Red. Henrik von Bonsdorff. Förlag Amos Andersson. Helsingfors. 61–86.
- Huhtala Liisi (toim.) 1998. *Monisärmäinen Minna Canth. Kirjoituksia hänestä ja hänen tuotannostaan*. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja. 20. Kuopio.
- Ingman-Starck Naëmi 1928. *Laulajattaren muistelmia*. WSOY. Porvoo.
- Iso Tietosanakirja*, osa XIV, 1938. Otava. Helsinki.
- JAK = *Juhani Ahon kirjeitä*. 1986. Toim. Juhani Niemi. SKS toimituksia 441. SKS. Helsinki.
- Jalava Ilona 1949. *Antti Jalava, tavallisen miehen tarina. Hänen omista kirjeistään ja puheistaan koonnut Ilona Jalava*. WSOY. Helsinki.
- Kalemaa Kalevi 1978. *Matti Kurikka – legenda jo eläessään*. WSOY. Porvoo.
- Kallas Aino 1946. *Uusia kanssavaeltajia ja ohikulkijoita. Muistoja ja muotokuvia*. Otava. Helsinki.
- Kannila Helle (toim.) 1973. *Minna Canthin kirjeet*. SKS:n toimituksia 313. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä MCK.
- Kauppala Anne (ilmestyy 2016). Bohuslav Hřfmalý ja Suomalainen Ooppera. *Ooppera ennen Oopperaa* [työnimi]. Suomalaisen Oopperan historiaa koskeva antologia. Toim. Kauppala Anne. Taideyliopiston Sibelius-Akatemia. Helsinki.
- Kauppinen Eino 1952. *Kirjallinen kuukauslehti. Vaiheet, sisällys, merkitys*. (diss.) Otava. Helsinki.
- Kauppinen Eino 1955. *Taisteleva sanomalehti. Morgonbladets (1872–1884) syntyminen ja asema lehdistössämme*. Otava. Helsinki.
- Keskisarja Teemu 2010. *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista*. Atena. Jyväskylä.
- Kirjailijoiden Kalevala* 2013. Toim. Antti Tuuri, Ulla Piela ja Seppo Knuuttila. Kalevalaseuran vuosikirja 92. SKS. Helsinki.
- Kirstinä Leena (toim.) 2015. *Ennen kuulemattomat Välskärin kertomukset*. Topelius-seura. Helsinki.

- Kivi Aleksis 2010. *Nummisuutarit. Komedia viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoim.), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko ja Petri Lauerma. SKS:n toimituksia 1284. Tiede. SKS. Helsinki.
- Kivi Aleksis 2012. *Kirjeet. Kriittinen editio*. Toim. Juhani Niemi (päätoim.), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Jyrki Nummi. SKS:n toimituksia 1386. Tiede. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä AKK.
- Kivi Aleksis 2014. *Kullervo. Murhenäytelmä viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoim.), Sakari Katajamäki et al. SKS:n toimituksia. SKS. Helsinki.
- Kivi Aleksis 2015. *Kihlaus. Leo ja Liina. Selman juonet. Kriittinen editio*. Toim. Pentti Paavolainen (päätoim.), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi & Jyrki Nummi. SKS. Helsinki.
- Klinge Matti 1978. *Ylioppilaskunnan historia. Kolmas osa. 1872–1917. K.P.T:stä jääkäreihin*. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta. Helsinki.
- Klinge Matti 1997. *Keisarin Suomi*. Suom. Marketta Klinge. Schildts. Helsinki.
- Knapas Rainer 2012. *Tiedon valtakunnassa. Helsingin yliopiston kirjasto – Kansalliskirjasto 1640–2010*. Kansalliskirjasto. SKS. Helsinki.
- Korsberg Hanna (toim.) 2006. *Ibsen Suomessa*. Like. Helsinki.
- Koski Pirkko 1998. ”Lefve alla intelligenta män!” Naiskirjailijan näytelmät miesten teatterissa. Teoksessa Huhtala Liisi (toim.) *Monisärmäinen Minna Canth. Kirjoituksia hänestä ja hänen tuotannostaan*. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja. 20/1998. Kuopio. s 78–93.
- Koski Pirkko (toim.) 1999. *Niin muuttuu mailma, Eskoni. Tulkintoja kansallinäyttämöstä*. Yliopistopaino. Helsinki.
- Koski Pirkko 2006. Nora tanssii suomalaisilla näyttämöillä. Teoksessa *Ibsen Suomessa* (Hanna Korsberg toim.) Like. Helsinki. 112–133.
- Koski Pirkko 2013. *Näyttelijänä Suomessa*. WSOY. Helsinki.
- Koskimies Rafael 1968. *Nuijamieheksi luotu. Yrjö Koskisen elämä ja toiminta vuosina 1860–1882*. Otava. Helsinki.
- Kouta Aarni 1911. *Suomalaisia näyttelijöitä. Lapsuuden ja nuoruuden muistoja*. A. A. Karisto. Hämeenlinna.
- Krohn Helmi 1917. *Emilie Bergbom*. Otava, Helsinki.
- Krohn Helmi 1922. *Lea. – Hedvig Charlotte Winterhjelm ihmisenä ja taiteilijana*. Otava. Helsinki.
- Krohn Helmi 1924. *Kulissien takaa. 20 suomalaisen näyttelijän lapsuus- ja nuoruusmuistoja*. Otava. Helsinki.
- Krohn Helmi 1927. *Suomalaisen oopperan ensimmäinen tähti. Emmy Achtén elämä ja työ*. Otava. Helsinki.
- Leppänen Glory 1962. *Tulesta tuhkaksi. Emmy Achté ja hänen maailmansa*. Otava. Helsinki.
- Lille Axel 1921. *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse. Anteckningar*. Schildt. Helsingfors.
- Lindberg August 1916. *De första teaterminnena*. Albert Bonniers. Stockholm.
- Lounasmaa Viktor 1910. *Elämäni taipaleelta. Muistelmia*. WSOY. Porvoo.
- Lüchou Marianne 1977. *Svenska Teatern i Helsingfors. Repertoar, styrelser och teaterchefer, konstnärlig personal 1860–1975*. Stiftelsen för Svenska Teatern i Helsingfors. Helsingfors.
- Majjala Minna 2014. *Herkkä, hellä, hehkuva: Minna Canth*. Otava. Helsinki.
- Manninen Juha – Gimpl Georg 1991. *Kuka oli Wilhelm Bolin? Vem var Wilhelm Bolin? Wer war Wilhelm Bolin?* Helsingin yliopiston kirjasto. Helsinki.
- MCK = *Minna Canthin kirjeet*. 1973. Toim. Helle Kannila. SKS:n toimituksia 313. SKS. Helsinki.
- Miesmaa J. W. 1916. *Vuosien varrelta. Muistelmia ja tutkimia*. WSOY. Helsinki.
- Montonen Uno 1963. *Teatterikaskuja*. Otava. Helsinki.
- NB = Paavolainen Pentti 2014. *Nuori Bergbom. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I. 1843–1872*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 43. Taideyliopiston teatterikorkeakoulu. Helsinki.
- [Nervander Emil] E. N. 1906. Ensimmäinen lehti Suomalaisen teatterin historiassa. *Helsingin Sanomat*, 2.11.1906.
- Niemi Juhani (toim.) 1986. *Juhani Ahon kirjeitä*. SKS:n toimituksia 441. SKS. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä JAK.

- Niemi Juhani 2007. *Paavo Cajander. Runoilijan ja suomentajan muotokuva*. SKS. Helsinki.
- Nieminen Kaarlo 1949. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Oy 1849–1949*. SKSK. Helsinki.
- Niin muuttuu maailma, Eskoni. Tulkintoja kansallinäyttämöstä*. Koski Pirkko (toim.) 1999. Yliopistopaino. Helsinki.
- Niiniluoto Marja 1983. *Hilda & Elias. Hilda Aspin ja [Ruudi] Elias Erkon kirjeenvaihtoa vuosilta 1884–88*. Päivälehti. Helsingin Sanomat. Toimituksia 1. Helsingin Sanomat. Helsinki.
- Niinistö Maunu 1974. *Romantikko ja idealisti. Emil Nervander kaunokirjailijana*. (Deutsches Referat). Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 11. Acta Universitatis Tamperensis Ser. A. vol. 54. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Nummela Ilkka 2004. *Toiselta kantilta: Minna Canth liikenaisena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 975. SKS. Helsinki.
- Näsänen Maija-Liisa 2008. *Abraham Ojanperä – laulajan elämä*. Faros-kustannus. Turku.
- Paavolainen Pentti 2010. Nummisuutarit näyttämöllä. Teoksessa Aleksis Kivi *Nummisuutarit, komedia viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma. SKS. Helsinki. 129–155.
- Paavolainen Pentti 2012. Two Operas or One – or None. Teoksessa Sivuola, Ander, Broman-Kananen, Hesselager (eds.) *Opera on the Move in the Nordic Countries during the Long 19th Century*. DocMus 4. Sibelius-Akatemia. Helsinki. 125–154.
- Paavolainen Pentti 2013. Sankariksi kelpaamaton? Evald Jahnssonin *Lallin* lyhyt näyttämöhistoria. *Kirjailijoiden Kalevala*. Toim. Antti Tuuri, Ulla Piela ja Seppo Knuutila. Kalevalaseuran vuosikirja 92. SKS. Helsinki. 47–67.
- Paavolainen Pentti 2014a. *Nuori Bergbom. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I. 1843–1872*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 43. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. Helsinki. Teokseen viitataan merkinnällä NB.
- Paavolainen, Pentti 2014b. Kullervo teatterissa ja oopperassa. Teoksessa Kivi Aleksis. *Kullervo. Murhenäytelmä viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoim.), Sakari Katajamäki et al. SKS. Helsinki.
- Paavolainen Pentti 2015a. Porvariston nousu, pienoinäytelmä ja Kivi. Teoksessa Kivi Aleksis. *Kihlaus. Leo ja Liina. Selman juonet. Kriittinen editio*. Toim. Pentti Paavolainen, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi ja Jyrki Nummi. SKS. Helsinki. 14–31.
- Paavolainen Pentti 2015b. Kiven pienoiskomediat näyttämöllä ja valkokankaalla. (Yhdessä Kimmo Laineen kanssa.) Teoksessa Kivi Aleksis. *Kihlaus. Leo ja Liina. Selman juonet. Kriittinen editio*. Toim. Pentti Paavolainen (päätoim.) Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi ja Jyrki Nummi. SKS. Helsinki.
- Paavolainen Pentti 2015c. Välskärin kertomukset ja teatteri. Teoksessa *Ennen kuulemattomat Välskärin kertomukset*. Toim. Leena Kirstinä. Topelius-seura. Helsinki. 130–157.
- Paavolainen Pentti 2016a. Kielisuhteiden muutos Viipurin teatterissa, oopperassa ja musiikkielämässä. Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen ja Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. VSKS. Helsinki. 66–95.
- Paavolainen Pentti 2016b. Valistuskirjoista muistelmiin. Viipurin kirjallisia sukupolvia. Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen ja Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. VSKS. Helsinki. 98–132.
- Pappel Kristel 2003. *Ooper Tallimas 19. sajandil*. Eesti Muusikaakadeemia Väitekirjad 1. Eesti Muusikaakadeemia. Tallinn.
- Pikkanen Ilona 2012. *CASTING THE IDEAL PAST – A NARRATOLOGICAL CLOSE READING OF ELIEL ASPÉLIN-HAAPKYLÄ'S HISTORY OF THE FINNISH THEATRE COMPANY (1906–1910)*. Acta Universitatis Tamperensis 1787. Tampere University Press. Tampere.
- Rein Thiodolf 1918. *Muistelmia elämän varrelta. (Lefnadsminnen)*. Otava. Helsinki.
- Ringby Per 1987. *Författarens dröm på scenen. Harald Molanders regi och författarskap*. Acta Universitatis Umensis 84. Universitetet i Umeå. Stockholm.
- Riuttu Leo 1973. *Teatteriväen makeimmat naurut*. WSOY. Porvoo.
- Rommi Pirkko 1964. *Yrjö-Koskisen linja. Myöntövyösuunnan hahmottuminen Suomalaisen puolueen toimintalinjaksi*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Räsänen Ilmari 1925. *Ida Aalberg*. WSOY. Porvoo.

- Saarenheimo Eero 1976. *Suomalaisuutta rakentamassa. Helsingin Suomalainen Klubi 1876–1976*. Helsingin Suomalainen Klubi. Helsinki.
- Salmi Hannu 2005. *Wagner and Wagnerism in Nineteenth-Century Sweden, Finland, and the Baltic Provinces. Reception, Enthusiasm, Cult*. Eastman Studies in Music. University of Rochester Press. Rochester.
- Seppälä Mikko-Olavi 2002. *Torpalta taloon, sata vuotta kuopiolaista teatteria*. Kuopion teatterikerho ry. Media Wallius. Kuopio.
- Seppälä Mikko-Olavi – Tanskanen Kirsti (toim.) 2010. *Suomen teatteri ja draama*. Like. Helsinki.
- Silander Kaarle 1900. *Suomalaiset maaseututeatterit 1887–1900*. Maaseututeatteri-osakeyhtiö. Viipuri.
- Siltanen Riikka 2014. ”Richard Faltin Suomen Wagner-pioneerina”. *Wagneriaani* 43/kevät 2014. Suomen Wagner-Seura. Turku. 20–24.
- Sivuoja Anne, Ander Owe, Broman-Kananen Ulla-Britt, Hesselager Jens (eds.) 2012. *Opera on the Move in the Nordic Countries during the Long 19th Century*. DocMus 4. Sibelius-Akatemia. Helsinki.
- Styan J. L. 1981. *Modern drama in theory and practice. Vol. 1. Realism and naturalism*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Sulkunen Irma 2004. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Suomalainen näyttämö 13.10.1872–13.10.1897*. Helsinki 1897.
- Suomalainen Teaterikirjasto. Niteet I–III (näytelmät 1–20) 1878–1880*. C. Edv. Törmänen (toim.). Lindgren. Hämeenlinna.
- Suutela Hanna 1997. Orleansin neitsyt. Esitykset Suomalaisessa Teatterissa 1887 ja 1894 sekä Suomen Kansallisteatterissa 1902. Teoksessa Helka Mäkinen (toim.) *Lihasta sanaksi. Tutkimuksia suomalaisesta teatterista*. Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitos. Helsinki. 169–189.
- Suutela Hanna 2005. *Impyet – näyttelijättäret Suomalaisen teatterin palveluksessa*. Like. Helsinki.
- Suutela Hanna 2006. Nerous, teatteri ja sukupuoli. Kansallisen tradition piirteitä Jouko Turkan julkisuuskuvassa. Teoksessa Taava Koskinen (toim.) *Kirjoituksia neroudesta. Myytit, kultit, persoonat*. SKS. Helsinki. 57–81.
- Söderhjelm Alma 1929. *Min Värld I*. Bonnier. Stockholm.
- Söderhjelm Henning 1960. *Werner Söderhjelm*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, 378. Levnadsteckningar 4. SLS. Helsingfors.
- Söderhjelm Werner 1914. Finska Operan – ett 40-årsminne. *Nya Argus* 16.3.1914. 1914:6:49–51
- Tarvas Toivo 1917. Kaarlo ja Emilie Bergbomin taloudellisia huolia. *Otava, vuosikirja*. Otava. Helsinki. 227–230.
- Tengström Gösta 1964. *Muistikuvia Karhulan lasitehtaalta : julkaistu Karhulan lasitehtaan 75-vuotisen toiminnan johdosta 1889–1964*. Karhulan lasitehdas. Karhula.
- Tiusanen Timo 1969. *Teatterimme hahmottuu. Näyttämötaitemme kehitystie kansanrunoudesta itsenäisyyden ajan alkuun*. Kirjayhtymä. Helsinki.
- Toivakka Svetlana 2015. *Alma Fohström – kansainvälinen primadonna*. (diss.) Acta musicologica fennica 31. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Tommila Päiviö – Pohls Maritta (toim.) 1989. *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila Oy. Kuopio.
- Tompuri Elli 1942. *Minun tieni*. WSOY. Helsinki.
- Tompuri Elli 1952. *Etu-, taka- ja syrjähyppyjä. Muistelmia Arkadiasta Kansalliseen*. WSOY. Helsinki.
- Törmänen C. Edvard (toim.) 1878–1880. *Suomalainen Teaterikirjasto. Niteet I–III (näytelmät 1–20)* Lindgren. Hämeenlinna.
- Uimonen Minna 2007. Hanna Ongelinin kivikkoinen kirjailijantaival. Teoksessa Kati Mustola ja Johanna Pakkanen (toim.) *Sateenkaari-Suomi: seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. [julkaisija Vantaan kaupunginmuseo]. Vantaa. 223–225.
- Uimonen Minna 2011. Lihan viekkkaus, tavan mahti ja harkinnan vapaus – Hanna Ongelin ja siveellisyyden kontekstit 1800-luvun lopun suomalaiskeskusteluissa. Teoksessa Tuija Pulkkinen, Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen: poliittisen käsitteen historia*. SKS. Helsinki. 105–130.

Valkeapää Leena 2015. *Vapaa kuin lintu, Emil Nervanderin elämä*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 47. Taidehistorian seura. Helsinki.

Viljanen Lauri 1962. *Henrik Ibsen. Elämä ja draamat*. WSOY. Helsinki.

Willner-Rönholm Margareta 1996. *Konstnärslit och vardagsdröm: Åbo ritkola 1830–1981*. Åbo landskapsmuseum. Åbo konstmuseum. Åbo.

Virmavirta Jarmo 2001. *Pojat Suomalaisella Klubilla. Kertomuksia Helsingin Suomalaisesta Klubista ja klubilaisista*. Otava. Helsinki.

Ylikangas Heikki – Pajuoja Jussi 1987. *Lauri Kivekäs. Aikansa ajaton radikaali*. WSOY. Porvoo.

Yrjänä Jouni – Keskisarja Teemu 2009. *Alexander Järnefelt. Kenraali ja suomalaisuustielija*. SKS. Helsinki.

VERKKOLÄHTEET

lensov-theatre.spb.ru/istoriya. Tarkistettu 15.5.2016.

Navrátilin muistolaattaa koskeva tieto: www.mzv.cz/tbilisi/en/culture_and_education/commemorative_plaque_to_czech_singer.html, luettu 28.3.2016.

Neumann Angelo (Josef)/www.deutsche-biographie.de, luettu 23.11.2015.

Stimmung/Wikipedia.de, luettu 24.6.2014

Strakosch Alexander/www.biographien.ac.at, luettu 23.11.2015

www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899. Tarkistettu 4.4.2016.

HENKILÖHAKEMISTO

Sisältää leipätekstissä mainitut fyysiset henkilöt. Ei viitteissä mainittuja.

A

- Aalberg, Ida 12, 13, 74, 115, 121, 129, 131, 132, 140, 141, 142, 149, 151, 174, 189, 199, 227, 230, 231, 232, 240, 241, 242, 243, 244, 250, 252, 254, 256, 260, 261, 262, 267, 271, 274, 276, 278, 279, 280, 281, 286, 287, 291, 296, 297, 298, 302, 304, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 330, 331, 332, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 342, 345, 347, 350, 353, 354, 356, 359, 360, 364, 366, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 377, 378, 380, 381, 382, 384, 386, 387, 392, 393, 395, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 423, 425, 426, 427, 431, 433, 434, 436, 437, 438, 442, 443, 448, 449, 453, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 477, 479, 480, 482, 483, 484, 487, 488, 489, 491, 493, 495, 496, 498, 499, 501, 502, 503, 504, 506, 513, 514, 515, 516, 517, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 536, 538, 546, 548, 549, 550, 553, 554, 555, 559, 560, 561, 565, 566, 569, 571, 572, 574, 576, 577, 579, 585, 590, 591, 592, 594, 599, 600, 601, 603, 604, 605, 607, 609, 615
- Aachté, Aatos 269, 270
- Aachté, Aino 152, 609
- Aachté (s Strömer), Emmy 27, 28, 29, 30, 31, 46, 50, 52, 53, 54, 68, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 97, 99, 102, 103, 108, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 126, 130, 133, 145, 146, 149, 151, 152, 159, 160, 165, 166, 170, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 188, 192, 194, 195, 197, 200, 201, 202, 204, 205, 215, 222, 228, 236, 239, 247, 256, 265, 269, 270, 271, 300, 318, 337, 390, 405, 474, 547
- Aachté, Lorenz Nikolai 51, 68, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 98, 103, 116, 117, 119, 120, 126, 129, 133, 134, 135, 145, 146, 149, 158, 159, 161, 170, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 194, 195, 196, 198, 201, 219, 228, 236, 239, 245, 256, 262, 269, 283, 294, 295
- Aachté, Oiva 228, 239
- Adlerberg, Alexander 162
- Adlerberg, Nikolai 124, 183, 203, 205, 214, 215, 385, 386
- Agardh, Hjalmar 204, 301, 411
- Agrell, Alfhild 548
- Ahlberg, Adolf Wilhelm 249
- Ahlberg, Antti 600
- Ahlberg (s Lindroos), Agneta Charlotta 600
- Ahlberg, Axel 248, 249, 250, 279, 281, 297, 299, 305, 314, 317, 319, 333, 355, 356, 368, 369, 377, 388, 389, 390, 398, 408, 412, 415, 423, 433, 434, 435, 476, 496, 497, 500, 501, 512, 513, 514, 527, 528, 546, 551, 552, 553, 571, 572, 573, 579, 585, 599
- Ahlberg (s Lindeström), Karoliina Sofia 249
- Ahlberg, Oskar 231
- Ahlman (Biese), Helmi 558
- Ahlqvist, August 58, 59, 140, 147, 418
- Ahlstedt, Fredrik 255
- Ahlström, Antti 24, 260
- Ahnger (Boisman), Alma 558
- Aho, Antti J 234
- Aho (e Brofeldt), Juhani 234, 360, 370, 478, 543, 577
- Aho (e Brofeldt), Kalle 478, 533, 536, 539, 541, 542, 545, 568, 604
- Aho (e Brofeldt), Pekka 568, 594
- Albani, Emma 87
- Aleksanteri II 83, 171, 175, 182, 183, 326, 339, 342, 361, 369, 370
- Aleksanteri III 182, 183, 385, 405, 443, 449, 477, 522, 530, 539
- Almberg (Jalava), Antti 22, 62, 63, 64, 76, 82, 107, 128, 171, 221, 239, 241, 246, 247, 256, 269, 270, 287, 288, 296, 298, 300, 303, 306, 309, 310, 315, 327, 338, 413, 442, 445, 481, 541, 542, 544, 546, 549, 556, 559, 607, 610
- Almlöf, Betty 342
- Andersen, Theodor 577
- Antell, Herman 354
- Antonoff, hra 129
- Anzengruber, Ludwig 295, 311, 312, 455, 479
- Appelgren (-Kivalo), Hjalmar 192
- Arboff, taiteilija 150, 188
- Arlberg, Fritz 180
- Arppe, August 301
- Asp, Hilda 441, 442, 454, 458, 468, 476, 483, 488, 497, 498, 503, 509, 511, 520, 521, 527, 528, 530, 533, 538, 541, 543, 544, 548, 557, 558, 559, 565, 566, 568, 572, 573, 574, 576, 580, 584, 585, 590, 595, 598, 605
- Aspegren, August 13, 21, 22, 47, 54, 61, 66, 77, 129, 130, 131, 132, 137, 139, 142, 224, 232, 262, 305, 308, 431, 497, 572, 575, 581, 583, 584, 585, 586, 590, 594
- Aspegren (e Toikka), Aurora 13, 21, 22, 25, 26, 47, 52, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 77, 85, 95, 96, 97, 98, 121, 122, 129, 130, 137, 138, 139, 142, 146, 150, 173, 174, 183, 199, 212, 213, 224, 227, 232, 233, 235, 240, 261, 262, 267, 302, 307, 344, 345, 346, 354, 355, 360, 368, 374, 375, 376, 377, 387, 396, 406, 408, 409, 412, 415, 416, 418, 436, 438, 458, 463, 473, 476, 477, 481, 497, 512, 513, 517, 523, 537, 541, 548, 571, 572, 575, 577, 581, 583, 584, 585, 586, 590, 594, 620
- Aspelin, Ethel 17
- Aspelin(-Haapkylä), Eliel 12, 16, 17, 18, 19, 23, 25, 31, 32, 33, 35, 37, 40, 41, 45, 46, 52, 56, 60, 64, 66, 76, 77, 78, 80, 82, 85, 86, 87, 99, 105, 108, 112, 118, 123, 128, 132, 137, 166, 168, 171, 173, 184, 191, 192, 193, 197, 203, 212, 213, 221, 222, 223, 225, 226, 230, 232, 237, 260, 263, 284, 285, 288, 289, 315, 326, 328, 331, 339, 390, 400, 401, 412, 438, 439, 443, 447, 448, 457, 474, 479, 482, 484, 490, 492, 523, 525, 542, 546, 548, 549, 557, 560, 571, 572, 576, 581, 584, 607, 610, 611, 612, 614
- Aspelin, Henrik Emanuel 192
- Aspelin (s Rewell), Ida 230
- Aspelin, Johan Reinhold 129, 264
- Augier, Émile 264, 265, 565
- Avellán (Thuring), Aura 95
- Avellán, Edvin 23
- Avellán, Kaarola 13, 95, 117, 189, 199, 212, 223, 224, 227, 230, 236, 240, 244, 247, 254, 255, 258, 259, 261, 262, 268, 271, 272, 273, 274, 280, 282, 287, 291, 295, 298, 302, 303, 304, 308, 309, 311, 314, 317,

- 326, 332, 337, 342, 343, 344, 345, 347, 349, 350, 355, 357, 358, 359, 361, 365, 366, 377, 398, 406, 408, 409, 415, 416, 423, 426, 427, 433, 436, 441, 451, 462, 463, 466, 468, 474, 476, 477, 481, 482, 483, 492, 493, 496, 497, 503, 504, 506, 512, 531, 546, 550, 551, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 565, 571, 572, 573, 579, 580, 584, 586, 587, 599, 605, 610
- Avellán, Karl Kristian 95, 304
- B**
- Barck, Chr. Edv. 351
- Basilier (Florell), Emmy 17, 85, 307
- Basilier, Fredrik 17
- Basilier (Magelsen), Ida 17, 29, 31, 86, 108, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 122, 124, 126, 130, 145, 160, 161, 165, 166, 167, 170, 173, 175, 176, 178, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 197, 201, 212, 215, 230, 236, 237, 239, 248, 252, 253, 256, 270, 283, 307, 330, 347, 352, 390, 453, 571
- Basilier, Julius 17
- Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de 299, 326
- Beethoven, Ludvig van 100, 187
- Bellini, Vincenzo 167, 248
- Benedix, Roderich 326
- Bentzon-Gyllich, Oscar 182
- Berent, Eduart 87
- Bergbom (s Gripenberg), Agnes 424
- Bergbom (s Idman), Agnes 495, 537, 596
- Bergbom, Axel (Atte) 246, 350, 355, 563
- Bergbom, Emelie Sophie 11, 13, 16, 20, 22, 24, 26, 27, 28, 30, 32, 37, 45, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 64, 65, 68, 69, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 93, 98, 101, 102, 107, 111, 113, 115, 116, 117, 119, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 146, 147, 149, 151, 155, 156, 157, 160, 161, 162, 165, 168, 170, 175, 176, 178, 179, 180, 183, 185, 186, 187, 188, 195, 196, 198, 200, 201, 202, 203, 207, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 228, 229, 230, 232, 237, 238, 241, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 266, 267, 271, 272, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 325, 328, 329, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 344, 348, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 362, 363, 366, 367, 368, 369, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 404, 405, 407, 412, 413, 414, 415, 416, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 429, 430, 433, 434, 435, 436, 438, 440, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 490, 493, 494, 495, 496, 500, 502, 508, 509, 510, 515, 516, 522, 523, 525, 526, 529, 533, 535, 536, 537, 538, 544, 547, 549, 551, 552, 554, 557, 558, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 566, 568, 574, 577, 578, 579, 580, 582, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 596, 597, 599, 601, 602, 605, 610
- Bergbom, Erik Ossian 45, 54, 91, 148, 229, 244, 246, 336, 339, 342, 378, 379, 385, 389, 391, 397, 412, 425, 430, 435, 453, 454, 495, 529, 537, 558, 595, 596
- Bergbom, Frans Gustaf 229, 391
- Bergbom (s Roschier), Fredrika Juliana 11
- Bergbom, Gustaf Leonard 102
- Bergbom (s Franzén), Helene 229, 326
- Bergbom, Johan Erik 294, 304, 597
- Bergbom, Karl Zachris 424, 537
- Bergholm, John 84, 85, 87, 89, 98, 103, 112, 129, 179, 180, 214, 228
- Berndtson, Fredrik 23, 35, 56, 110, 134, 169
- Berzelius, lääkäri 402
- Birch-Pfeiffer, Charlotte 131, 271, 317
- Björkstén, Johan I. 139
- Björnson, Björnstjerne 261, 282, 291, 314, 317, 325, 326, 374, 397, 405, 426, 427, 436, 457, 468, 469, 475, 481, 484, 493, 540, 594, 597, 602
- Blomstedt, Johanna 129, 244, 245
- Blomstedt, Oskar 244, 306
- Blumenthal, Oskar 565, 566
- Boehm, Alexander 64
- Bolin, Wilhelm 167, 168, 169, 311, 312, 313, 314, 479, 515, 567
- Bonnevie, Donald 129, 146
- Borg, Asser 231
- Borg, Inez 530, 538, 545, 550, 554, 580, 590, 595
- Borg, K. G. 271
- Borgström, Leonard 139, 218, 244
- Bourbon, Louis Philippe 59
- Brachvogel, Albert Emil 120
- Brahe, Per 339, 342
- Brahm, Otto 604
- Brandes, Georg 592
- Broman-Kananen, Ulla-Britta 87, 181
- Bull, Edvard 384, 387, 392, 398, 402, 403
- Byström, Ida 124, 145
- Byström, Oscar 97, 98, 120
- Börjesson, Nanna 311
- Böök, Bruno 61, 114, 129, 144, 149, 199, 212, 227, 230, 231, 232, 240, 252, 254, 259, 261, 262, 273, 276, 279, 281, 283, 287, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 299, 307, 309, 311, 319, 346, 355, 368, 369, 407, 408, 412, 415, 423, 425, 434, 435, 436, 438, 458, 461, 470, 475, 480, 491, 604
- Böök, Edith 584
- C**
- Cajander, Paavo 212, 296, 316, 408, 428, 429, 522, 540
- Cajanus, Robert 295
- Calamnius, Johan Wiktor 233
- Cammermeyer-Magelsen, Jigan Sigismund 212
- Canth, Johan Ferdinand 236
- Canth, Lyyli 431
- Canth, Minna 69, 230, 236, 290, 317, 335, 336, 338, 362, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 401, 405, 406, 407, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 426, 427, 428, 429, 431, 437, 438, 440, 441, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 477, 478, 483, 484, 485, 486, 487, 498, 499, 500, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 515, 517, 518, 520, 533, 534, 535, 536, 538, 539, 540, 541, 545, 548, 561, 562, 563, 564, 568, 577, 578, 580, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 604
- Castrén, Jonas 561, 580, 589, 595
- Chapelle, Axel de la 244
- Chronos, Sophie 133

- Churberg, Fanny 264
 Chydenius, Anders Johan 294
 Chydenius, Emmy 139, 294, 413, 430
 Chydenius (s Enbom), Sofie 294
 Collan (s Pacius), Maria 567
 Cronstedt, Karl 299
 Crusell, Bernhard Henrik 124, 155
 Cumlander (Roini) 43
 Cygnaeus, Fredrik 15, 57, 60, 80, 93, 94, 95, 315, 361, 366, 367, 370, 382
- D**
 Dmitrevski 124
 Donizetti, Gaetano 84, 86, 112, 120, 145, 183, 252, 268
 Donner, Otto 58, 95, 108, 328
 Dorsch (Bosin), Lotten 40
 Dumas, Alexandre (nuor.) 147, 264
 Duncker, Elis 108, 115, 116, 120, 126, 129, 183, 185
- E**
 Edelfelt, Albert 150, 161, 188, 493
 Edinburgin herttuatar 182
 Edlund, Gustaf Wilhelm 568
 Ekelund, Waldemar 365
 Ekroos, Viktor 553
 Elfving, Betty 82, 83, 98, 116, 168, 176, 198, 203, 229, 237, 241, 247, 248, 249, 252, 266, 272, 352, 356, 358, 368, 379, 388, 389, 396, 398, 412, 423, 433, 458, 509, 515, 525, 566, 588, 595
 Elisabet I Tudor 68, 358, 483, 484, 555
 Emanuel, Nathan B. 30, 31, 84, 168, 253, 270
 Engdahl, Emma 167, 182, 200, 257, 567, 582, 583
 Engelbrecht, William 566
 Erich, Theodor 69, 70, 71, 72
 Ericsson, Ludvig 84, 85, 87, 88, 89, 103, 112, 120, 121, 126, 127, 129, 130, 135, 136, 145, 177
 Erkkö, Eero 580
 Erkkö, Juhana Henrik 562
 Erkkö, Ruuto (Elias) 498, 503, 565, 576, 578, 594
 Eskola, työmies 529
 Estlander, Carl Gustaf 48, 96, 168, 169
- F**
 Fabritius, Ernst 582
 Falck, Emil 538
 Falkman, Severin 281, 316, 317, 318, 366, 377, 474
 Faltin, Richard 87, 102, 109, 116, 135, 159, 163, 175, 184, 229, 267, 269, 272, 327, 328, 567, 582
 Fichtelberg, oopperanjohtaja 239
 Finne, Jalmari 302, 426
 Finne (Poppius), Olga 564
 Fiorini, Augusto 431
 Florell, Otto 17, 26, 85, 93, 111, 166, 175, 220, 268, 300, 306, 307, 310
 Flotow, Friedrich von 145, 151, 170, 236, 352
 Fohström, Augusta 257
 Fohström (-Rohde), Alma 176, 182, 217, 247, 248, 252, 257, 259, 267, 268, 269, 270, 272, 276, 277, 283, 295, 299, 347, 567, 568
 Forelius, Nils Vilhelm 113
 Fors, näytelmän kirjoittaja 533
 Forsman, Jaakko 16, 46, 48, 49, 56, 58, 83, 94, 171, 203, 221, 246, 442, 452, 536, 541, 542, 546, 553
 Forsman (Koskimies), Kaarlo 516
 Forssman, Alma 186
 Forsström, Julia 441
 Franck (Kivinen), Anton 302, 308, 340, 341, 344, 388, 415, 462
 Frankenfeldt, Hilda 286
 Frasa (-Ahrenius), Alina 323
 Fredlander, työmies 197, 529
 Fredro, Alexander 376
 Frenckell-Thesleff, Greta von 417, 419
 Frisk (Kilpi), K. F. 460, 461
- G**
 Geibel, Emanuel 567
 Geijerstam, Gustaf af 578
 Girardin, Émile de 147
 Godenhjelm, B. F. 222, 223, 227, 276, 353
 Goethe, Johann Wolfgang von 292
 Gogol, Nikolai 426, 575
 Gounod, Charles 118, 119, 159, 163, 179, 257, 268, 272, 276, 328, 516
 Granfelt, kapteeni (Oulu) 144
 Grape, Maria 69, 73, 74, 75, 76, 101, 109, 110, 111, 121, 126, 127, 134, 136, 147, 148, 150, 155, 156, 157, 161, 164, 169, 178, 184, 185, 186, 187, 188, 193, 198, 199, 200, 201, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 215, 218, 219, 237, 244, 277, 294, 296, 309, 315, 331, 332, 333, 334, 347, 348, 350, 352, 357, 359, 360, 364, 365, 366, 371, 383, 384, 385, 395, 399, 403, 404, 413, 524, 526, 576
 Grefberg, Wilhelm 167, 168, 365, 479
 Grieg, Edvard 538
 Gripenberg, Alexandra 424
 Gripenberg, Johannes 129
 Gripenberg, Sebastian 420, 422, 424, 573
 Grove, lavastemaalari 496
 Grönberg (s Roschier), Augusta 337, 580, 585
 Grönqvist, tehtailija 244
 Gummerus (s Roschier), Emilia Leontine 141, 580
 Gummerus, Karl Jakob 16
 Gustafsson, Gustaf 125
 Gydén, Claes Wilhelm 244
- H**
 Hacklin (Kaslin), Anni 308, 355, 374, 384, 398, 405, 406, 407, 412, 416, 417, 426, 442, 454, 458, 469
 Hagman, August 16, 45, 46, 129, 171, 203, 221, 223
 Hagman, Tyko 129, 258, 265
 Hahl, Johannes 295, 329, 586
 Hahl, Taavi 214, 257, 265, 328
 Hahl (s Decker), Thérèse 28, 116
 Hahnsson (s Limón), Theodolinda 90, 533
 Halévy, Fromental 239
 Halme, Kaarle 528
 Hannikainen, Pietari 106, 172, 234
 Hannula, Herman 148
 Hebbe, Friedrich 349
 Hebbe, Signe 176, 177, 185, 187, 188, 270
 Hedlund S. A. 16, 17
 Heerman, Hilda Cecilia 112, 115, 129, 131
 Heiberg, Ludvig 118
 Heikkilä, Herman 156
 Heikkilä, Ritva 232, 279, 310, 315, 322, 323, 324, 353, 381, 395, 465, 467, 471, 526, 577, 591
 Hellstén, Karl Konstantin 425, 495, 496, 566, 573, 582
 Henrik, piispa 105
 Herman, työmies 529
 Hertz, Henrik 149
 Hertzberg, Rafael 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 48, 49, 56, 96, 138
 Heurlin, Alexander Wilhelm af 266
 Heurlin (s Bergbom), Augusta af 27, 28, 37, 45, 46, 47, 48, 54, 55,

- 59, 116, 128, 129, 134, 138, 139, 195, 229, 244, 245, 246, 266, 293, 298, 307, 310, 324, 337, 357, 379, 385, 389, 399, 409, 420, 436, 451, 465, 466, 470, 494, 579
- Heurlin, Carl Johan Wolmar af 266
- Heurlin, Lauri af 128, 129, 246, 266, 420, 469, 477
- Heurlin, Maunu af 128, 129, 139, 246, 266, 420, 477
- Heurlin, Oskar af 20, 128, 244, 266
- Heurlin, Paula af 27, 128, 129, 139, 246, 266, 420, 477
- Heyden, Fjodor Logginovitš 385, 386
- Hillberg, Emil 184
- Himberg, Edvard 21, 22, 61, 62, 65, 66, 77, 78, 88, 100, 103, 114, 115, 129, 130, 144, 164, 196, 265, 536
- Holberg, Ludvig 529, 559
- Hollmerus, Berndt Emil 209
- Holm, Bruno 176, 185, 194, 230, 239, 256, 257, 265, 268, 276
- Holmgren, Thilda 155
- Hřimalý, Bohuslav 178, 179, 180, 187, 195, 205, 209, 216, 227, 228, 239, 252, 253, 256, 258, 267, 272, 295, 301, 327, 329
- Hřimalý, Jaromir 140, 178
- Hugo, Victor 68, 76, 158, 326
- Hultin, Arvid af 360
- Hultt (s Palmberg), Amande 82
- Hwasser, Elise 320
- I**
- Ibsen, Henrik 253, 254, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 338, 374, 396, 397, 398, 408, 426, 439, 447, 457, 462, 463, 473, 478, 480, 481, 515, 527, 540, 541, 566, 570, 576, 589, 590, 591, 594, 597, 602
- Idström (Roini), Ernst Ifvar 407, 424, 430, 439, 440, 456
- Idström (s Bergbom), Helena 424
- Ignatius, Karl Ferdinand 207, 221, 397
- Inberg, Fredrik 129
- Ingman (-Starck), Naëmi 137, 170, 176, 177, 185, 186, 194, 196, 197, 201, 228, 237, 239, 253, 256, 270
- J**
- Jahnsson, Adolf Waldemar 236, 237
- Jahnsson, Evald Ferdinand 60, 61, 85, 86, 98, 105, 106, 136, 154, 251, 252, 290
- Josephson, Ludvig 184, 447
- Juell (s Elvig), Johanne 320, 321, 322
- Järnberg, hra Tampereelta 345
- Järnefelt, Alexander 64, 397, 429, 430, 452, 468, 469, 477, 485, 486, 487, 535, 543, 577, 578
- Järnefelt, Arvid 430
- Järnefelt (s Clodt-von Jürgensburg), Elisabeth 399, 429, 535, 577, 578
- Järnefelt, Kasper 594
- K**
- Kaarlonen (e Glade), Amanda Eufrosyne 43, 129
- Kahra, Elias 430, 590
- Kalemaa, Kalevi 593
- Kallio (e Nyberg), Ismael 17, 20, 22, 25, 47, 54, 67, 77, 78, 106, 107, 113, 114, 115, 122, 129, 130, 131, 132, 141, 143, 152, 153, 164, 165, 173, 210, 220, 227, 259, 261, 263, 265, 267, 268, 340, 344, 409, 415, 468, 489, 536, 549
- Karamzin, Aurora 183
- Karikko, hra 129
- Karlsson, luutnantti (Oulu) 144
- Kaslin, Edvard 398
- Kauhanen, Rietriikki 341, 343, 425, 430
- Kauppinen, Heikki (Kauppis-Heikki) 598
- Kielland, Alexander 592
- Kiljander, Niilo 177, 179, 185, 214, 301
- Kiljander, Olga 416, 417, 422, 426, 428, 456, 487
- Kiljander, Robert 290, 338, 339, 362, 367, 368, 373, 374, 376, 398, 416, 417, 422, 423, 440, 456, 457, 484, 485, 486, 487, 495, 499, 500, 502, 511
- Kiljander, Yrjö 487
- Killinen, Kustaa 417
- Kiseleff, Nikolai 27, 30, 35, 36, 37, 40, 48, 53, 55, 70, 93, 96, 109, 157, 158, 167, 168, 169, 177, 211, 215, 216, 272, 277, 298, 370, 479
- Kivekäs (e Stenberg), Konrad Fredrik 568
- Kivekäs (e Stenberg), Lauri 189, 191, 192, 193, 306, 369, 370, 371, 382, 397, 402, 403, 404, 436, 456, 580, 591, 594, 599, 600, 601
- Koliini (e Törmä), K. K. 241
- Korhonen (e Öhqvist), Nils August 21, 22, 25, 60, 66, 67, 77, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 120, 233, 234, 240, 326
- Koskinen, (e Forsman) Yrjö S. 16, 19, 22, 28, 55, 64, 81, 115, 140, 171, 186, 187, 191, 199, 210, 219, 221, 222, 223, 228, 353, 365, 370, 397, 457, 468, 477, 478, 522, 525, 536, 600
- Kotzebue, August von 142
- Kraemer, Carl Gustaf Mortimer von 429
- Krogius, Frank 35, 48, 58, 83, 96
- Krohn, Helmi 184, 245, 249, 357, 359
- Krohn, Julius 40, 58, 78, 522
- Krohn, Leopold August 271
- Kuhlau, Friedrich 118
- Kumpulainen, Pietari 203, 209, 216
- Kurikka (Kajanus), Lilli 498, 580, 593
- Kurikka, Matti 527, 531, 532, 592, 593, 594
- Kurikka (s Palmqvist), Anna 593
- Kustaa II Aadolf 410, 573
- L**
- Lafayette, Gilbert du Motier de 59
- Lagermarck, Mathilda 582
- La Grange (Varlet, Charles) 113
- Lagus, Gabriel 390
- Lagus, Lydia 17, 44, 54, 55, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 86, 91, 95, 145, 197, 218, 225, 230, 239, 249, 252, 256, 257, 295, 378, 380, 381, 384, 385, 403
- Lamartine, Alfonse de 125
- Lang, Joel Napoleon 459
- Lattu, Iisakki 579
- Leino (e Ahlgren), Benjamin 61, 94, 96, 97, 107, 114, 129, 130, 131, 142, 143, 144, 149, 152, 153, 154, 156, 165, 172, 210, 219, 227, 232, 240, 261, 262, 286, 291, 293, 309, 319, 333, 337, 340, 342, 345, 357, 361, 374, 408, 409, 412, 415, 423, 425, 427, 433, 436, 443, 449, 458, 463, 468, 473, 475, 476, 480, 481, 483, 496, 501, 516, 517, 528, 530, 546, 556, 559, 565, 566, 570, 573, 576, 579, 590, 599
- Leino (e Lönnbohm), Kasimir 533
- Leino (s Hellstén), Mimmy 112, 129, 232
- Leppänen (s Renvall), Glory 28, 29, 180, 181
- Lille, Axel 47, 90

- Lindfors, Adolf 302, 431, 443, 449, 470, 481, 483, 517, 528, 529, 554, 559, 566, 571, 575, 579, 581, 595, 599
- Lindgren, Anton Wilhelm 252
- Lindmark, Carl Otto 24
- l'Isle, Rouget de 59
- Lortzing, Albert 236
- Lundahl, Arthur 24, 44, 55, 60, 61, 62, 66, 77, 78, 96, 100, 103, 114, 115, 129, 130, 131, 144, 212, 227, 230, 232, 234, 235, 240, 241, 243, 260, 261, 262, 267, 271, 282, 288, 298, 314, 356, 436, 489, 536, 580
- Lundahl (s Heerman), Selma 21, 22, 25, 44, 47, 55, 58, 61, 86, 97, 100, 101, 105, 115, 121, 129, 138, 199, 227, 240, 281, 298, 304, 309, 317, 319, 358, 427, 436, 459, 489, 490, 523, 524, 580, 605
- Luther, Martin 195, 288
- Lydecker 264
- Löfgren (s Avellán), Betty 52, 76, 95, 129, 254, 280, 304, 308, 315, 350, 476, 551, 553, 554
- Löfgren (Lounasmaa), Viktor 52, 95, 129, 171, 199, 221, 222, 244, 245, 246, 247, 254, 280, 288, 289, 308, 315, 349, 350, 383, 462, 476, 536, 541, 546, 552, 553, 598
- Lönrot, Elias 408
- M
- Malenius 46
- Malmberg, Axel 23, 144
- Malmgren, lääkäri 460
- Manet, Édouard 324
- Maria I (Tudor) 68
- Masset, Jean Jacques 28, 145
- Mechelin, Alma 27
- Mechelin, Emilie (Mili) 26, 27, 28, 30, 194
- Mechelin, Leo 202, 205, 217, 327, 328, 477
- Mendelssohn-Bartholdy, Felix 567
- Meurman, Agathon 49, 171, 365, 439, 506, 507, 508, 536, 537, 542, 562, 589, 598, 600
- Meurman (Silfverstolpe), Ottilia 60
- Meyerbeer, Giacomo 194, 217
- Minni, Johan 192
- Molander, Carl Henrik 200, 205, 214
- Molander, Harald 558, 566, 567
- Molière (Poquelin, Jean-Baptiste) 94, 113, 155, 210, 281, 293, 303, 318, 377, 443, 481
- Mosenthal, Samuel Henrik 85, 149
- Mozart, W. A. 30, 118, 151, 197, 252
- Munsterhjelm, Carl Richard 129
- Musset, Alfred de 536, 565, 570, 576
- N
- Navrátil, Josef 140, 145, 152, 159, 165, 166, 167, 170, 176, 178, 179, 187, 195, 196, 201, 204, 205, 209, 213, 214, 216, 224, 227, 228, 229, 253, 256, 257, 258, 259, 260, 265, 267, 269, 270, 272, 276, 277, 299, 327, 329
- Neiglick, Hjalmar 526
- Nervander, Ellen 538, 577
- Nervander, Emil 16, 17, 26, 32, 37, 40, 42, 43, 46, 57, 60, 77, 78, 81, 94, 95, 97, 99, 100, 109, 118, 120, 121, 128, 129, 147, 205, 250, 251, 273, 274, 316, 317, 335, 350, 367, 414, 428, 429, 446, 546, 548, 565, 566, 574, 575
- Niiniluoto, Maarit 580
- Nokelin 523
- Nordenstam, Johan Mauritz 286, 287, 330, 370
- Numers, Gustaf von 301, 368
- Nyberg, prof (Oulu) 143
- Nylander, Matts 29
- O
- Odenwall, Fredrik August 85
- Oehlenschläger, Adam 311
- Offenbach, Jacques 91, 103, 118, 189, 305
- Ohnet, Georges 497
- Ojanperä, Abraham 351, 389, 547, 582
- Ongelin, Hanna 524
- Ostrovski, Aleksander Nikolai 427
- Otto, Hans 167
- P
- Paarmanen, kauppias 368, 369
- Pacius, Fredrik 31, 116, 118, 123, 155, 567, 582, 583
- Palander, Otto 23
- Palmén, Ernst Gustaf 203, 207, 211, 444
- Palmén, Johan Philip 191, 192
- Passinen, Jaakko 177, 256, 295
- Pastell, Stina 536
- Perander, Frithiof 188, 196, 330, 359, 371, 380, 413, 436, 442, 468, 538
- Pesonen, Taavi 112, 129, 164, 197, 449, 459, 460, 461, 468, 501, 575
- Piehl, S. (sotamies) 238
- Pietari (I) Suuri 230
- Polén, Rietrikki 44, 52
- Pompadour, markiisitar 214, 221
- Pousette, Mauritz 24
- R
- Raa, Frithiof 15, 74, 76, 204
- Rahkonen, Aleksanteri 59
- Ranin, Gustav 436
- Rautio, Aleksis 434, 579
- Rautio (s Aaltola), Katri 398, 405, 409, 434, 458, 461, 468, 531
- Reijonen, kirjastonhoitaja 302, 303
- Rein, Thiodolf 297
- Rinman, Anna 129
- Rissanen, kauppias 264
- Ritari, J. 129
- Romanova, Maria Aleksandrovna 179, 182, 337
- Romanova, Maria (Dagmar) Feodorovna 179, 182, 183, 522, 524
- Romanov, Nikolai Aleksandrovitš 158
- Roschier, Dagmar 580
- Roschier, Gustaf 580
- Rosendahl (Szinnyei), Hilma 308, 331
- Rosendahl, Karl 23, 59, 64
- Rossi, Ernesto 521
- Rossini, Gioachino 30, 187
- Rotkirch (Bergbom), Thérèse 229, 246, 339, 342, 378, 379, 380, 385, 389, 391
- Runeberg, Johan Ludvig 23, 55, 82, 99, 125, 147, 153, 218, 219, 318, 366, 369, 405, 436, 481, 528, 547, 576
- Runeberg, Robert 264
- Runeberg, Walter 264, 493
- Ruth, William 524, 525, 526, 560
- Ruuth, Otto 98
- Räsänen, Ilmari 232, 260, 280, 321, 322, 324, 331, 370, 381, 392, 393, 395, 413, 442, 525, 569, 572, 577, 600
- S
- Sabel, työmies 529
- Sahlberg, Toni 403
- Sala (e Sarelius), Niilo Edvard 351, 388, 405, 426, 431, 436, 449, 450, 457, 458, 484, 487, 490, 491, 492, 494, 503, 513, 514, 516, 517, 526, 527, 528, 531, 532, 540, 541, 546, 551, 552, 556, 565, 572, 573, 576, 585, 586, 587, 590, 599
- Salin, Viktor 200

- Saloman, Julius 187
 Saltzman, hra 328
 Sandels, Johan August 336
 Sand, Georges 131, 317
 Sanmark, Fredrik Gabriel 128,
 133, 238, 245, 246, 266, 293, 378,
 420, 563
 Sanmark (s Roschier), Johanna
 Sofia 73, 128, 133, 138, 142, 238,
 245, 246, 266, 293, 378, 420, 438,
 451, 563
 Sardou, Victorien 537, 549, 566,
 569
 Savolainen (e Rönnberg), Salida
 22, 129, 143, 144, 276, 298, 317,
 339, 341, 342, 357, 397, 398, 421,
 432, 489
 Schantz, Filip von 59
 Schauman, August 15, 48, 328
 Schauman, Berndt Otto 15, 16, 64,
 108, 124, 183, 221, 286, 330, 453
 Scheidtweiler, Mathias 582
 Schikaneder, Emmanuel 197
 Schiller, Friedrich von 100, 104,
 105, 136, 155, 235, 268, 272, 273,
 274, 349, 377, 447, 449, 450, 482,
 601
 Schnéevoigt, Ernst Bernhard 86,
 87, 92, 126
 Schulman, neiti 129
 Schumann, Robert 248
 Scott, Walter 87
 Scribe, Eugène 103
 Seebach, Marie 260, 261, 331, 337,
 402
 Setälä, Emil Nestor 572
 Shakespeare, William 78, 92, 105,
 149, 155, 292, 296, 313, 316, 317,
 361, 368, 372, 377, 433, 443, 449,
 450, 457, 463, 482, 494, 501, 512,
 513, 540, 578, 579
 Sheridan, Richard Brinsley 303,
 314
 Silfverberg, Ida 264
 Simeoninpoika (Simonis), Pertteli
 (Bartholdus) 61, 63
 Sjöblom, muusikko 596
 Slöör (Santala), Kaarlo 58, 78,
 318, 349
 Snellman, Johan Ludvig 202
 Snellman, Johan Vilhelm 15, 183,
 202, 361, 365, 366, 370, 382, 557,
 563
 Snellman, Julius 129
 Soini, Elsa 285
 Soini, Wilho 240, 241, 251, 283, 284,
 285, 290, 349
 Soini, Yrjö (Agapetus) 285
 Spok / Spohr vuokraemäntä 526,
 532
 Sprengtporten, Yrjö Maunu 440
 Standertskjöld, Hugo 286
 Stenberg, Elis Oskar 56, 308
 Stenberg (s von Essen), Emilia
 Otilia Christina 600
 Stenberg, Emilie 174, 266, 298, 308,
 309, 317, 341, 350, 357, 366, 398,
 427, 466, 476, 517, 556, 575, 586,
 587, 599
 Stenberg (s Eklöf), Emmy 112, 129
 Stenberg, Petter 251
 Stenius (s Gripenberg), Elisabeth
 420, 422, 424, 439, 578
 Stenroth, hra 264
 Stenvall, Albert 25, 32, 37, 45, 46
 Stenvall (Kivi), Alexis 25, 32, 33, 34,
 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45,
 46, 47, 48, 50, 55, 56, 59, 79, 94,
 97, 120, 137, 138, 142, 152, 153, 172,
 174, 210, 220, 235, 236, 240, 250,
 251, 273, 302, 315, 326, 336, 343,
 361, 363, 366, 407, 409, 437, 461,
 506, 507, 512, 513, 531, 538
 Stjernström, Edvard 147, 177
 Stjernvall-Wallen, Carl Emil Knut
 162
 Strakosch, Alexander 292, 299, 307
 Strauss, Johann (nuor.) 189
 Streng, Alexander 222, 223, 227,
 247
 Strengberg, Amanda 214, 227
 Strömer (Bonnievie), Sofie 27, 29,
 30, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 68, 84,
 87, 91, 93, 112, 129, 133, 146
 Suomalainen, Samuli 251
 Suutela, Hanna 242, 243, 323, 605
 Svedberg, Mauritz 333
 Swan (Järnefelt), Saimi 558
 Synnerberg, Hortense 265, 267,
 269
 Szinnyei, Josef 331
 Söderhjelm, Werner 89, 260, 432,
 434, 436, 437, 443, 450, 568, 571,
 574, 579, 592
 Söderström, Werner 428, 568
- T
 Takanen, Johannes 264
 Tallgren, Fanny 129
 Tawaststjerna, Johan August 329
 Teffs, A. 227, 462
 Tellgren, neiti 145
 Tervo, Juhana Aukusti 112, 129,
 156, 165
- Thomsen, Vilhelm 345
 Topelius, Zachris 49, 55, 82, 96,
 123, 140, 141, 147, 190, 191, 194,
 202, 205, 238, 339, 366, 382, 387,
 409, 410, 411, 412, 436, 502, 503,
 517, 538
 Toppelius, Oskar 65, 66, 139, 203,
 214
 Tóth, Edvard 241
 Trapp, Robert von 108, 286
 Trebelli, Zelia 237
 Trepoff, poliisipäällikkö 162
 Troil, Birger von 421
 Troil (s Bergbom), Elisabeth
 (Betty) von 138
 Troil, Gösta (Gustaf) von 138, 429,
 452, 453, 468, 469
 Troil, Samuel Werner von 453
 Tuokko (Törneröos), Antti 23, 26,
 44, 58, 68, 78, 84, 104, 112, 120,
 268, 339, 409
 Törmänen, Carl Edvard 94, 112, 114,
 122, 129, 130, 131, 132, 143, 172, 174,
 220, 231, 232, 233, 247, 252, 258,
 265, 271, 326, 351, 363
 Tötterman, Selma 22, 129, 130, 141,
 156, 233
- V, W
 Valois, Margarethe de 196
 Vasenius, Adolf 490
 Vasenius, Valfrid 325, 338, 484
 Verdi, Giuseppe 91, 97, 158
 Vilén, rouva 373
 Waechter, Herman 85, 90
 Wagner, Richard 108, 109, 123, 125,
 184, 205, 229, 269, 292, 530, 582
 Wahlberg, Ferdinand 167, 365
 Wahlström, Karl Fridolf 64, 133,
 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229,
 245, 247, 252, 263, 265, 299, 339,
 350, 353, 358, 363, 382, 425, 444,
 446, 541
 Walleen, opiskelija 382
 Wallenius, Otto 264, 269, 493, 494,
 495, 497, 527, 545
 Wasenius, Karl (Bis) 248, 270, 272
 Weber, Carl Maria von 25, 27, 91,
 118
 Weckman, Knut 309, 409, 460, 475,
 501, 512, 575
 Wecksell, Johan Julius 174, 250, 251
 Wecksell, Mathilda 159, 165
 Weckström, Karl Alexander 125
 Wegelius, Martin 102, 109, 119, 121,
 125, 135, 229, 267, 269, 270, 276,
 327, 328, 386, 429, 430

- Westermark, August 18, 19, 21, 24, 26, 31, 43, 52, 54, 57, 61, 63, 66, 71, 76
- Weurlander, Frithiof 364
- Wikström (Lund), Alma 315, 320, 321, 322, 323, 324, 329, 331, 332, 333, 334, 341, 347, 348, 352, 364, 366, 377, 384, 385
- Wilho (e Gröneqvist), Oskari 11, 12, 13, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 43, 46, 47, 50, 51, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 87, 88, 91, 92, 96, 100, 101, 106, 112, 113, 114, 115, 119, 120, 122, 129, 130, 131, 132, 135, 137, 138, 139, 142, 143, 144, 146, 150, 151, 152, 153, 156, 162, 163, 164, 165, 172, 173, 174, 187, 188, 189, 196, 209, 210, 212, 213, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 241, 242, 243, 247, 249, 250, 251, 252, 254, 258, 259, 261, 262, 263, 267, 268, 271, 272, 273, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 291, 293, 296, 299, 303, 305, 309, 311, 314, 316, 317, 318, 335, 340, 342, 345, 350, 351, 355, 361, 366, 374, 396, 399, 401, 405, 408, 414, 415, 416, 423, 426, 427, 430, 433, 435, 436, 437, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 453, 454, 477, 500, 501, 581, 602, 604
- Winterhjelm (e Raai, s Forsman) Hedvig Charlotte 15, 16, 18, 19, 20, 22, 25, 28, 31, 41, 46, 57, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 101, 102, 109, 110, 111, 124, 126, 127, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 164, 169, 177, 178, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 198, 199, 200, 201, 204, 206, 211, 212, 213, 215, 219, 222, 237, 238, 254, 257, 277, 296, 315, 330, 331, 332, 333, 334, 342, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 364, 365, 366, 377, 380, 381, 384, 387, 392, 395, 403, 404, 420, 421, 422, 445, 447, 462, 478, 482, 493, 501, 548, 551, 553, 579, 587, 588, 590, 591, 594, 601
- Winterhjelm, Kristian 20, 57, 70, 72, 73, 74, 75, 101, 111, 134, 148, 150, 155, 157, 158, 177, 178, 184, 205, 333, 360, 380, 384, 579, 599
- Wolff, Pius Alexander 25
- Wolter, Charlotte 556, 559
- Wrangén, näyttelijä hra 129
- Wuorenheimo (e Bergbom), Gustaf Erik 596
- Wuorenheimo (e Bergbom), Johan Aarne 596
- Wuorenheimo (e Bergbom), Thérèse 339, 596
- Wuori (e Berg), Matti 533
- Ä
- Ähman, Albert 147
- Ähman, Wilhelm 20, 24, 57, 70, 81, 110, 301
- Ö
- Öhqvist, Johannes 91, 162, 444, 453, 469

Kaarlo Bergbom (1843–1906) tunnetaan Suomalaisen Teatterin ja Suomalaisen Oopperan perustajana. Hänen elämäkertansa toinen osa *Arkadian arki* kattaa vuodet 1872–1887, jolloin Suomalaisen Teatterin asema fennomaanien ja suomalaisen puolueen tärkeimpänä kulttuurilaitoksena vakiintui. Puheosastoa johti ensin Oskari Wilho, jonka sairastuttua vastuu teatterista siirtyi Bergbomille. Puheosaston rinnalla toimi lauluosasto eli Suomalainen Ooppera, joka sai Bergbomin päähuomion aina vuoteen 1879 saakka, jolloin se talousvaikeuksien vuoksi lakkautettiin. 1880-luvun alusta alkaen Bergbom aloitti komean Shakespeare-ohjausten sarjan.

Uusi tutkimustieto valottaa teatterin toiminnan lisäksi myös Minna Canthin ja Ida Aalbergin suhdetta Bergbomiin. Tämä oli Minna Canthin tärkein kannustaja ja kommentoija ja edisti näin ratkaisevalla tavalla suomenkielisen näytelmäkirjallisuuden syntyä. Aalbergin tähtikultti oli Bergbomin ja teatterin fennomaanisten taustavoimien kannustamaa, mutta tähden asema muodostui hyvin ristiriitaiseksi suhteessa teatterin muihin näyttelijöihin.

Arkadian arki kertoo kaikesta siitä, mitä tapahtui Arkadiankadun alussa sijainneen vanhan puuteatteri Arkadian arkisessa aherruksessa. Bergbom on 28–44 -vuotias ja elää energisiä miehuusvuosiaan. Niihin kuuluvat teatterin tekemisen ohella ihastumiset komeisiin tummiin miehiin, kesämatkat ulkomaille ja leikit Augusta-sisaren lasten kanssa. Isosisko Emelie Bergbom oli tiiviisti teatterin työssä mukana, johtajan oikea käsi.

Dosentti, FT Pentti Paavolainen on teatterihistorioitsija, joka on toiminut teatterintutkimuksen professorina Teatterikorkeakoulussa. Elämäkerran ensimmäinen osa *Nuori Bergbom* ilmestyi 2014.

**TEATTERI-
KORKEAKOULU**

X TAIDEYLIOPISTO